

भगवानुं ठेकाणुं :
 श्री अ. बा. प्रवे. स्थानकेवासी
 जैनशास्त्रोद्धार समिति,
 ठे. गरेडिया कुवा रोड,
 राजकोट, (सौराष्ट्र).

Published by :
 Shri Akhil Bharat S. S.
 Jain Shastrodhdhara Samiti,
 Garedia Kuva Road, RAJKOT,
 (Saurashtra), W. Ry, India. ;

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
 जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
 उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
 कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
 जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
 जनमेगा छुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
 है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

मूल्यः ३. ३५=००

प्रथम आवृत्ति प्रत १२००
 वीर संवत् २४६७
 विक्रम संवत् २०२७
 संवत्सु १६७१

: मुद्रक :
 मणिलाल छगनलाल शाह
 नवप्रभात प्रिन्टींग प्रेस,
 धीकांटा रोड, अमदावाद.

श्री भगवतीसूत्र भाग पन्द्रहवे की विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमांक

विषय

पृष्ठ

चोवीसवे शतक का चारहवां उद्देश

१	पृथ्वीकायिक जीवों के उत्पत्ति का निरूपण	१—३४
२	अष्कायिक में पृथ्वीकायिक जीव की उत्पत्ति का निरूपण	३५—६०
३	द्वीन्द्रिय से लेकर चतुरिन्द्रिय पर्यन्त के पृथ्वीकाय जीवों की उत्पत्ति का निरूपण	६०—९१
४	पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीवों के उत्पत्ति का निरूपण	९१—१११
५	मनुष्यों से आकर पृथ्वीकाय में उत्पत्ति का निरूपण	११२—१४२
६	नागकुमारों से आकर पृथ्वीकायिकों में उत्पत्ति का निरूपण	१४२—१६८

तेरहवां उद्देश

७	अष्काय में पृथ्वीकायादि जीवों की उत्पत्ति का निरूपण	१६९—१७७
---	---	---------

चौदहवां उद्देश

८	तेजस्काय में पृथिवीकायादि जीवों की उत्पत्ति का निरूपण	१७८—१८०
---	--	---------

पन्द्रहवां उद्देश

९	वायुकाय में पृथिवीकायादि जीवों की उत्पत्ति का निरूपण	१८१—१८२
---	---	---------

सोलहवां उद्देश

१०	वनस्पतिकाय के जीवों की उत्पत्ति का निरूपण	१८३—१८९
----	---	---------

सत्रहवां उद्देश

११	द्वीन्द्रिय जीवों के उत्पत्ति आदि का निरूपण	१९०—२००
----	---	---------

अठारहवां उद्देश

१२	त्रीन्द्रिय जीवों के उत्पत्ति आदि का निरूपण	२०१—२०६
----	---	---------

उन्नीसवां उद्देशा

१३ चौइन्द्रिय जीवों के उत्पात आदि का निरूपण २०७-२११

बीसवां उद्देशा

१४ पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों के उत्पत्ति
आदि का निरूपण २१२-२२९

१५ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होनेवाले रत्नप्रभा
पृथिवी के नारकों का उत्पाद आदि का निरूपण २३०-२४४

१६ तिर्यग्योनिकों में से आकर पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में
उत्पन्न होनेवाले जीवों के उत्पाद आदि का निरूपण २४४-२७९

१७ संज्ञि पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से पञ्चेन्द्रिय
तिर्यग्योनिकों के उत्पत्ति का निरूपण २७९-२९७

१८ मनुष्यों से आकर पञ्चेन्द्रियतिर्यचों में
उत्पत्ति का निरूपण २९७-३२१

१९ देवगति से आकर पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में
उत्पत्ति का निरूपण ३२२-३४६

इक्कीसवां उद्देशा

२० मनुष्यों के उत्पत्ति का निरूपण ३४७-३८०

२१ आनतादि देवों से आकर मनुष्यगति में
उत्पत्ति आदि का निरूपण ३८०-४१२

बाईसवां उद्देशा

२२ वानव्यन्तरो की उत्पत्ति आदि का कथन ४१३-४२७

तेईसवां उद्देशा

२३ ज्योतिष्क देवों में उत्पन्न होनेवाले
जीवों का निरूपण ४२८-४५७

चौबीसवां उद्देशा

२४ सौधर्मदेवों की उत्पत्ति का निरूपण ४५८-४८५

२५ सनत्कुमार देवों की उत्पत्ति का निरूपण ४८५-५१९

शतक पचीस का पहला उद्देश

२६	उद्देशके अर्थ संग्रहण	५२०-५२३
२७	लेश्या के स्वरूप का निरूपण	५२३-५२७
२८	संसार समापन्नक जीव के स्वरूप का निरूपण	५२७-५२९
२९	चौदह प्रकार के संसार समापन्नक जीवों के योग और उनके अल्पबहुत्व का निरूपण	५३०-५४१
३०	नैरयिकों के सम और विषम योगपने का निरूपण	५४१-५४७
३१	प्रकारान्तर से योग के स्वरूप का निरूपण	५४७-५५६

दूसरा उद्देश

३२	द्रव्य प्रकारों के परिमाण आदि का निरूपण	५५७-५६४
३३	जीवाजीव द्रव्यों के परिभोग का निरूपण	५६४-५७१
३४	असंख्येय लोक में अनन्त द्रव्य का समावेश आदि का निरूपण	५७१-५७५

३५	स्थितास्थित द्रव्य ग्रहण का निरूपण	५७५-५९२
----	------------------------------------	---------

तीसरा उद्देश

३६	संस्थानों का निरूपण	५९३-६०४
३७	रत्नप्रभा आदि पृथिवी की अपेक्षा से संस्थानों का निरूपण	६०४-६२३
३८	प्रदेश और अवगाहना की अपेक्षा से संस्थानों का निरूपण	६४५-६७६
३९	द्रव्यार्थता से संस्थानों का निरूपण	६४५-६७६
४०	द्रव्यादिक की अपेक्षा से लोकके परिमाण आदि का निरूपण	६७६-६८०
४१	श्रेणियों के सादित्व आदि का निरूपण	६९०-७०७
४२	प्रकारान्तर से श्रेणियों का निरूपण	७०७-७२०
४३	नैरयिक आदि के अल्पबहुत्व का निरूपण	७२०-७३२

चौथा उद्देश

४४	परिमाण के भेदों का निरूपण	७३३-७५३
४५	जीवादि २६ द्वारों के कृतयुग्मादि होने का निरूपण	७५६-७७६
४६	भाव की अपेक्षा से जीवादिकों के कृतयुग्मादि का निरूपण	७९४-८०४
४७	शरीर के प्रकारों का निरूपण	७९४-८०४
४८	परमाणुपुद्गल का संख्येयत्व आदि का निरूपण	८०४-८१५
४९	परमाणुपुद्गल के अल्पबहुत्व का निरूपण	८१५-८५०
५०	पुद्गलों का कृतयुग्मादिनने का निरूपण	८५०-८६९
५१	क्षेत्ररूप से पुद्गलों का निरूपण	८६९-८७९
५२	पुद्गलों के कृतयुग्मादित्व का निरूपण	८८०-८९२
५३	पुद्गलों के सकम्प-निष्कम्पत्व का निरूपण	८९३-९०६
५४	सैजनिरेज पुद्गलों के अल्पबहुत्व का निरूपण	९०७-९१७
५५	परमाणू आदि के सैजत्वादिक का निरूपण	९१७-९४९
५६	प्रदेशसे अस्तिकाय का निरूपण	९४९-९५४

॥ समाप्त ॥

“ असंख्यं जीवियं मा पमायए ”

श्री विनोदकुमार वीराणी
(टीक्षा वीधा पढेलां शास्त्राभ्यास करता)

जन्म : पोर्टसुदान सां. १९६२

टीक्षा

भीरान - (राजस्थान)

सां. २०१३ वैशाख वद १२

ता. २६-५-५७ रविवार

निर्वाण

इलोटी - (राजस्थान)

सां. २०१३ श्रावण सुद १२

ता. ७-८-५७ बुधवार

આવમુરખીશ્રીઓ

શ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શ્રીશામળભાઈ વેલળભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ

સ્વ. સુધીરભાઈ જયંતીલાલ ઝવેરી
મુંબઈ.

(સ્વ.) શ્રીછગનલાલ શામળદાસ
ભાવસાર અમદાવાદ.

શ્રીશામળભાઈ શામળભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

વચ્ચે બેઠેલા
લાલાજી ક્રિશનચંદળ સા. જોહરી
ઉમેલા મુપુત્ર ચિ. મહેતાખચન્દળ સા.
નાના - અનિલકુમાર જૈન (દોયતા)

આવમુરખીશ્રીઓ

શ્રી વૃજલાલ દુર્લભા પારેખ
રાજકોટ.

કોશરી હરગોવિંદ નેવંદલાઈ
રાજકોટ.

શેઠશ્રી મિશ્રીલાલ લાલચંદલ સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી નેવંતરાજ લાલચંદલ સા.

શેઠ પ્રભુદાસભાઈ મુલલભાઈ દોશી
રાજકોટ

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીભાઈ જીવજીલાલ
ખારસી

સ્વ. શ્રીમાનુ શેઠશ્રી મુકનચંદલ સા.
બાલિયા પાલી મારવાડ

આવમુરખીશ્રીઓ

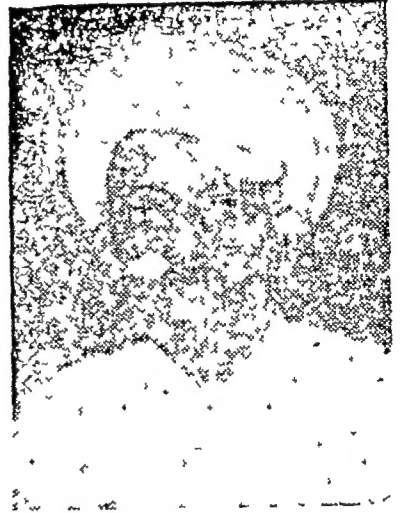
(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચ દ કાદીદાસ વારિયા
ભાણુવડ.

(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મેહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

સ્વ. શેઠશ્રી જીવરાજભાઈ મૂલચ દભાઈ
ધ્રાંગધ્રા

શેઠશ્રી નેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

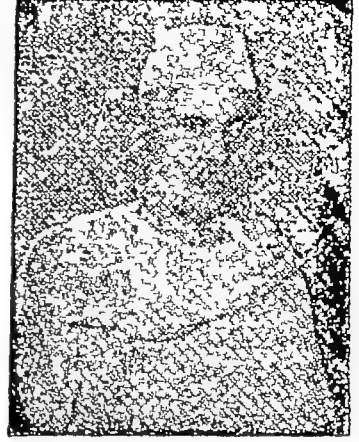

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ ભાણુકલાલ
અમદાવાદ

સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

સ્વ. શેઠ તારાચંદજી સાહેવ ગેલહા
મદ્રાસ.

શ્રીમાન્ શેઠ સા. ચીમનલાલજી સા.
કણ્ઠભચંદજી સા. અજીતવાલે (સપરિવાર)

શેઠ કીશનલાલજી કુલચંદ સાં
બેંગલોરવાળા

૧. ચચે બેઠેલા મોટાભાઈ શ્રીમાન્ મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી ખરડિયા
૨. બાબુમા બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી ખરડિયા
૩. ઉભેલા સૌથી નનાભાઈ પૂનમચંદ ખરડિયા

શ્રીમાન્ સેઠશ્રી
શ્રીમરાજજી સા. ચોરડિયા

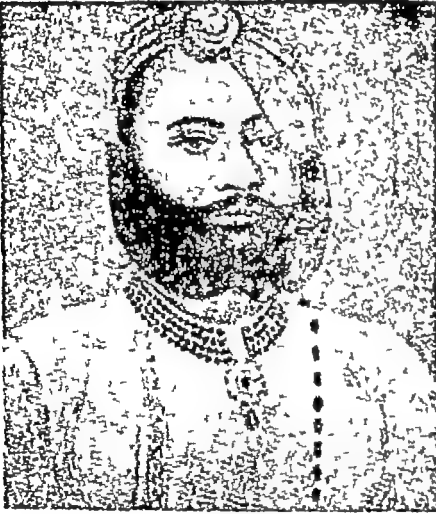
આધ્યમુરજીશ્રીઓ

પોલ ડોસાભાઈ ગોપાલદાસ
મુ સાણુદ (જી. અમદાવાદ)

૧ અમીચંદભાઈ તથા
૨ ગીરધરભાઈ ખાંડવિયા

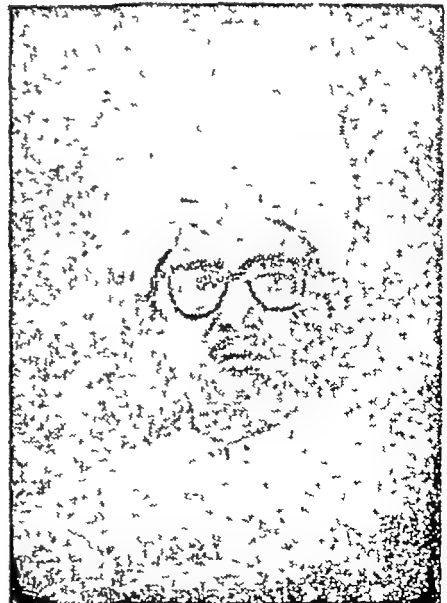
શાહજી શ્રી મોડીલાલજી ગલુન્ડિયા

સ્વર્ગસ્થ ન્યાયમૂર્તિ
રતીલાલભાઈ ભાયચંદભાઈ મહેતા

સ્વ૦ શેઠ માણિકચંદ નેમચંદ
મોંગરેલચાળા (‘મુંબઈ’)

શ્રીમાન શેઠ સા.
શ્રી કાન્નગા ધિગડમલજી સાય

બા. બ્ર. શ્રી વિનોદકુમારનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

પરમ વૈરાગી અને દયાના પુંજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૨ પોર્ટસુદાન (આફ્રિકા)માં કે જ્યાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આવજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી હર્ષભાઈ શામભાઈ વીરાણી અને મહાભાગ્યવંતા તેમના માતૃશ્રીનું નામ બેન મણિબેન વીરાણી. બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે. બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વભવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગ ભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા ખતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જિયમ, હોલેન્ડ, જર્મની સ્વી-ઝર્લેન્ડ, તેમ જ ઇટાલી, ઇંગ્લેન્ડ વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ સં. ૨૦૦૬ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩માં લંડનમાં રાણી એલિઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા. કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઈ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી આવતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ દુનિયાના રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મીર, ઇંગ્લેન્ડ અને યુરોપનાં સુંદર સ્થળોની મુલાકાત લીધી હોવા છતાં તેઓને તે રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં. એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો જ રંગ હતો અને એ રંગે જ તેમને તે બધું ન ગમ્યું અને તુરત ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને સાધુ-સાધ્વીજીનાં દર્શન-કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાં જ મન લગાડ્યું. હુંડાકાલ અવસર્પિણિના આ દુષ્કર્મ નામના પાંચમાં આરાતું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઈ તેમને કંઈક શોભેલું થતો કે તુરત જ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગ ભાવમાં સ્થિર રહેતા દેશ પરદેશમાં પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, ચોવિહાર આદિ પરચક્રખાણુ વિ. ધર્મકાર્ય તેઓ ચૂક્યા નહીં. જિંદગી કોટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ઓસીકું અને ઓઠવા એક ચાંદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ

શયન કરતા. અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંઘો અને ઝળેલો વાપરતા, કોઈ વખતે કબજો પહેરતા બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુહપેત્તિ, પાંચરણું, રમેહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સંડાસમાં નહીં પણ જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અશુચિ દૂર કરવા જતા, હાલતાં ચાલતાં, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધમાં જીવદયાની ખેરિયેર જતના કરતા.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈનધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગર રહેતા નહીં.

દીક્ષાર્થીઓને દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમ જ કહેતા કે જીવોનો કોઈ ભરોસો નથી “અસંલયં જીવિયં મા પમાંયદ” આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, જીવન તૂટ્યું સંધાતું નથી માટે ધર્મકરણીમાં સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહોસતીજીઓનો તથા ખોટાદ સંપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદ્રજી મહારાજ અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના શાંત-શાસ્ત્ર પૂ. મુનિશ્રી ભાયચંદ્રજી મહારાજ શ્રમણસંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોમય જ્ઞાનનિધિ શાસ્ત્રોદ્ધારક બા. પ્ર. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ-સાધ્વીના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ. મુખર્ષમાં સં. ૨૦૧૧ સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી મહારાજના સંપ્રદાયના પંડિતરત્ન શ્રી લાલચંદ્રજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદ્રજી મહારાજ પેતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બદકે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ. તે જાણી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગભાવના પ્રગટ થઈ કે જે કદી ક્ષય પામી નહીં.

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા-પિતા સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદ્રજી મહારાજના દર્શને ખોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઈ તે મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદ્રજી મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા એ હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઈને વખતોવખત તેઓ માતા-પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો. ‘જે હજી વાર-છે સમય પાકવા દીઓ જ્ઞાનાભ્યાસ વધારો.

સં. ૨૦૧૨ના અષાઢ સુધી ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના શાસ્ત્ર પૂ. આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો. તેની સાથે પૂ. આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબી દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમ મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઈએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઈની દીક્ષાતિથિ પૂર્વે શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સં. ૨૦૧૩ના જેઠ સુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ સુકામે નક્કી કરી શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા. શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજ ભાઈની યથાયોગ્ય સેવા ગળવી, માંગરોળ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળીને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢ્યો.

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઈમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કેઈ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું, જે પૂર્વે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ ખીચન ગામે પૂ. આચાર્યશ્રી સમરથમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કેઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપે નહીં અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઈને આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્નો થશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું.

તા. ૨૪-૫-૫૭ સં. ૨૦૧૩ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના તેમના માતૃશ્રી સાથે છેલ્લું જમણું કર્યું. લોજન કરી, માતૃશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કેઈને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્રભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડ્યું કે તા. ૨૪-૫-૫૭ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશનને બેધપુરની ટિકિટ લીધી તા. ૨૫-૫-૫૭ના સવારે આઠ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી દલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઈને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાખ્યાં અને ગાડીમાં બેસી ગયા. મારવાડ જંકશન તથા બેધપુર જંકશન થઈને તા. ૨૬-૫-૫૭ની સવારે ૪૧૧ વાગ્યે કુલોદી

પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં જઈ ત્યાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યા અને પોતાના સામાયિકના કપડાં પહેર્યા અને પછી પૂજ્ય શ્રી મુનિવરોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં “જાવ નિયમં પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિહેણ” ના બદલે “જાવજીવપજ્જુવાસામિ તિવિહં તિવિહેણ” બોલ્યા. તે શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે વિનોદકુમાર ! તમે આ શું કરો છો ? તેનો જવાબ આપવાને બદલે “અપ્પાણં વોસિરામિ” બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે “સાહેબ ! એ તો બની ચૂક્યું અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, તે બરોબર છે અને તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની ખીલ કોઈપણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો.”

તેજ દિવસે બપોરના શાસ્ત્ર પૂ. મુનિશ્રી સમરથમલલ મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે “તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબની વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી, કારણ કે તમારા માતા પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજેહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમે શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે “જે થયું, તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો.”

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમરથમલલ જેના મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઈ પણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે વિનોદમુનિને જણવવામાં આવ્યું કે “અમારી સલામતી માટે તમારે બહાર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે” ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રીસંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છે:-

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને “અસંખ્યં જીવિયં મા પમાયસ” ને આધારે હું એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજ સાહેબ-વગેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી પગલું ભરવાનું કહેલ પરંતુ મને

સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવ્રજ્યાનો પાઠ લાણીને મારા આત્માના કદ્યાણુ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે સમાજને જોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક મુસ્સાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જ્ઞેનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃત્તાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરું કર્તવ્ય મોક્ષકેળ આપનારી દીક્ષા જ છે.

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કડક લાપામાં પણ કહી શકતો ન હતો અને બીજી બાજુથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે જરાપણુ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. તેથી મેં વિચારીને આ પગલું લાયુ છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર રવામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ “ તથાસ્તુ ”.

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખખર પડી કે વિનોદકુમાર દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી ગામમાં ક્યાંય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યા. ક્યાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડ્યા નહીં. અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં. આમ વિમાસણના પરિણામે તેમના પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદ આવી તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે “ બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસમાં ખીચન (રાજસ્થાન) જાઉં કારણ કે ખીચનમાં પૂઠ ગુરુમહારાજ શ્રી સમરથમલજી મહારાજ કે જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં ખિરાજમાન છે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે. તો મારી ઇચ્છા પ્રજ્ઞ ત્યાં તેમની પાસે જવાની છે.

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પં. પૂર્ણચંદ્રજી દેકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પંડિતનું આ વાતને સમર્થન મળ્યું. તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, ખીચનમાં કેવા પ્રકારની

સંગવડ છે? આમ મારી સાથે વાર્તાલાપ થયો હતો. ખંને આ પ્રમાણે એકમત થતાં તેમના પિતાશ્રીએ ખીચન તાર કરવા સૂચના કરી તા. ૨૭-૫-૫૭ ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ ખીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો.

તા. ૨૮-૫-૫૭ના રોજ જવાબ આવ્યો કે શ્રી વિનોદલાલજીએ ખીચનમાં સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુરશ્રી એમ. પી. સાહેબ શ્રી કેશવલાલભાઈ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી ઠક્ એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે ખીચન મોકલ્યા તા. ૨૮-૫-૫૭ના રોજ રવાના થઈ તા. ૩૦-૫-૫૭ના રોજ સવારે ફ્લોદી સ્ટેશને પહોંચ્યા. બળદગાડીમાં તેઓ ખીચન ગયા કે જ્યાં સ્થવિર મુનિશ્રી શીરોમલજી મહારાજ પૂજ્ય પંડિતરત્ન શાસ્ત્ર વિશારદ શ્રી સમરથમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠા. ૪ ખિરાજમાન હતા. કુલ્લે સાધુ-સાધ્વીની સંખ્યા અઠાવીસથી ત્રીસની હતી.

પૂછપરછના જવાબમાં શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઈ પારેખને કહ્યું કે “મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે તેમાં કંઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી. તમે અમારા વીરાણી કુટુંબના હિતૈષી છો. અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ. બા અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડિયાની અંદર અપાવી દો એટલું જ નહીં પણ “સવિ જીવ કર્ત્ત્વં શાસન રસી”ની ભાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી ભાવના એ જ હોય કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા-પિતા સદ્ગતિને સાથે અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ.

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તેજ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઈ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧-૫-૫૭ ની રાત્રીના રવાના થઈ તા. ૨-૬-૫૭ના સવારે મહા પરીષદરૂપ ક્ષેત્રનો અનુભવ કરી, શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યાં.

થોડા વખતમાં ફ્લોદીના શ્રી સંઘે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફ્લોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઠ શુદ્ધ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફ્લોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી ઝાઢી મહિનાને આંતરે ક્ષ્વેદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદ-
મુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઈ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે
તેમના ગુરુએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદ-
મુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી
હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી
છે તેથી જાડું છું, જલદી પાછો ફરીશ કાળની ગહન ગતિને દુઃખદ્વ રચના રચવી
હતી. આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ બન્યો હતો, હંમેશાં તો બધા સાધુઓ
સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઈ પાછા ફરના હતા, ત્યાં રેલ્વે લાઈન ઉપર બે ગાયો
આવી રહી હતી. બીજી બાજુથી ટ્રેન પશુ આવી રહી હતી તેની ઊંડસલ
વાગવા છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી
ઉઠ્યું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધું. હાથમાં રજોહરણ
લઈ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા. ગાયોને
તો બચાવી જ લીધી પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત
જે રજોહરણ કે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારું હતું, તે રેલ્વે લાઈન
ઉપર પડી ગયું. અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછું સંપાદન કરવામાં જડવાઈને
સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જિનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યું.
અરિહંત....અરિહંત...એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડ્યું.
રક્ત પ્રવાહ છૂટી પડ્યો અને થોડા જ વખતમાં પ્રાણોંત થઈ ગયો, બધા લોકો
કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યા અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના
ચહેરા પર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી.

હંમેશાં તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ક્ષ્વેદીથી પોકરણ
તરફ જવાની રેલ્વે લાઈન હતી. આ લાઈન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક
મૂકેલ નથી ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય છે.
અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ક્ષ્વેદી સંઘે આ દુર્ઘટનાના બખર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે
વખતે ટેલીફોન આવ્યો. તે વખતે વિનોદમુનિના પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા.
અને માતૃશ્રી મણિબેન સામાયિક-પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતાં, માત્ર એક નોકર જ
ઘરમાં હતો કે જેણે ટેલીફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઈ ટેલીફોનમાં હકીકત
સમજી શક્યો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યા. જેથી તેઓ સ્વેચ્છા
પ્લેનથી ક્ષ્વેદી પહોંચે તે પહેલાં અગ્નિસંસ્કાર થઈ ગયો સૂચનાનો ટેલીફોન

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥
 (पञ्चदशो भागः)

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(पञ्चदशो भागः)

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालत्रतिविरचितया
प्रमेयचन्द्रिकारूपया व्याख्यया समलङ्कृतम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(पञ्चदशो भागः)

अथ द्वादशोद्देशकः प्रारभ्यते

एकादशोद्देशकं निरूप्य द्वादशोद्देशकः क्रमप्राप्तः प्रारभ्यते पृथिवीकायिक-
विषये सूत्रमाह-पुढवीकाइयाणं' इत्यादि,

मूलम्-पुढवीकाइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं
नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणु-
स्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो उववज्जंति गोयमा ! नो नेरइए-
हिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्से
हिंतो उववज्जंति देवेहिंतो वि उववज्जंति । जइ तिरिक्ख-
जोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
उववज्जंति एवं जहा वक्कंतीए उववाओ जाव, जइ बायर
पुढविककाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं
पज्जत्तबायर जाव उववज्जंति, अपज्जत्तबायरपुढवीकाइयएगिंदि-
यतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तबायरपुढ-
विककाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्त-
बायरपुढविककाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ।
पुढवीकाइए णं भंते ! जे भविष पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए,
से णं भंते ! केवइयकालट्टिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जह-
न्नेणं अंतोमुहुत्तट्टिइएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्टिइएसु
उववज्जेज्जा । ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं पुच्छा अणुसमयं
अविरहिआ असंखेज्जा उववज्जंति । छेवट्टु संघयणी सरीरोगाहणा

जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं । उक्कोसेण वि अंगुलस्स
 असंखेज्जइभागं । मसुरचंदसंठिया । चत्तारि लेस्साओ णो
 सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी, णो सम्ममिच्छादिट्ठी णो णाणी,
 अन्नाणी, दो अन्नाणी नियमं, णो मणजोगी णो वयजोगी,
 कायजोगी, उवयोगो दुविहो वि, चत्तारि सन्नाओ, चत्तारि कसाया,
 एगे फासिंदिए पन्नत्ते, तिन्नि समुग्घाया वेयणा दुविहा णो इत्थि-
 वेयगा णो पुरिसवेयगा ण पुंसगवेयगा, ठिईय जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं
 उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं, अज्झवसाणा पसत्था वि अप-
 सत्था वि, अणुबंधो जहा ठिई । से णं भंते ! पुढवीकाइए पुणरवि
 पुढवीकाइएत्ति केवइयं कालं सेवेज्जा केवइयं कालं गइरागइं
 करेज्जा ? गोयमा ! भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं
 उक्कोसेणं असंखेज्जाइ भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहन्नेणं दो
 अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं एवइयं जाव करेज्जा । १।
 सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइ-
 एसु उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु एवं चेव वत्तव्वया निरव-
 सेसा । २। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं बावीस-
 वाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेण वि बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु सेसं
 तं चेव जाव अणुबंधो त्ति नवरं जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि
 वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जिज्जा । भवा-
 देसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं,
 कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वभहि-

याइं उक्कोसेण छावत्तरिवाससहस्सुत्तरं सयसहस्सं एवइयं कलिं
जाव करेज्जा । ३ । सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिओ जाओ,
सो चेव पढमिल्लओ गमओ भाणियव्वो नवरं लेस्साओ तिन्नि,
ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं अपसत्था
अज्झवसाणा, अणुबंधो जहा ठिई. सेसं तं चेव । ४ । सो चेव
जहन्नकालट्ठिएसु उववन्नो सच्चेव चउत्थगमवत्तव्वया
भाणियव्वा । ५ । सो चेव उक्कोसकालट्ठिएसु उववन्नो एस चेव
वत्तव्वया, नवरं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं
संखेज्जा वा असंखेज्जा वा जाव भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गह-
णाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं
वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अट्ठासीइं वास-
सहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं ० ६ । सो चेव
अप्पणा उक्कोसकालट्ठिओ जाओ एवं तइयगमसरिसो
निरवसेसो भाणियव्वो । नवरं अप्पणा से ठिई जहन्नेणं
बावीसं वाससहस्साइं उक्कोसेणं वि बावीसं वाससहस्साइं ७ ।
सो चेव जहन्नकालट्ठिएसु उववन्नो जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठि-
एसु उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तट्ठिएसु । एवं जहा सत्तम गमगो
जाव भवादेसोत्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं
अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा ८ । सो चेव
उक्कोसकालट्ठिएसु उववन्नो जहन्नेणं बावीसवाससहस्स-

ટીકા—‘પૃથ્વીકાઢ્યા ણં મંતે !’ પૃથ્વીકાઢ્યાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘કઑહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કુતઃ સ્થાનાદાગત્ય ઉત્પન્તે ‘કિં નેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં નૈરયિકેભ્ય ઉત્પન્તે ‘તિરિક્કલ્લજોણિહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા તિર્યગ્ગોનિકેભ્ય આગત્ય ઉત્પન્તે ‘મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ મનુષ્યેભ્ય ઉત્પન્તે, ‘દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ દેવેભ્ય ઉત્પન્તે ? ‘ગૌતમ !’ ગૌતમ ! ‘ણો નેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ નો નૈરયિકેભ્ય ઉત્પન્તે ‘તિરિક્કલ્લજોણિહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ તિર્યગ્ગોનિકેભ્ય ઉત્પન્તે ‘મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ મનુષ્યેભ્ય ઉત્પન્તે ‘દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ દેવેભ્યોઽપિ ઉત્પન્તે । હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાઢ્યાકજીવા સ્તિર્યગ્મનુષ્ય-

હસમેં વે પૃથ્વીકાઢ્યાક કે વિષય મેં ‘પૃથ્વીકાઢ્યા ણં’ એસા સૂત્ર કહતે હૈં—‘પૃથ્વીકાઢ્યા ણં મંતે’ કઑહિંતો ઉવવજ્જંતિ’—હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈં—‘પૃથ્વીકાઢ્યા ણં મંતે !’ હે મદન્ત ! પૃથ્વી કાઢ્યાક જીવ ‘કઑહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કિસ સ્થાન સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ‘કિં નેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કયા નૈરયિકોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ‘તિરિક્કલ્લજોણિહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા તિર્યગ્ગોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, ‘મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા મનુષ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ‘દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા દેવોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? પૂછને કા તાત્પર્ય યહી હૈં કિ જો જીવ પૃથ્વીકાઢ્યાક રૂપસે ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે તિર્યગ્ગોં સે યા મનુષ્યોં સે યા દેવોં સે યા નૈરયિકોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં—હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાઢ્યાક જીવ તિર્યગ્ગોં સે મનુષ્યોં સે ઓર દેવોં સે

ત્રીએ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહે છે. ‘પૃથ્વીકાઢ્યા ણં મંતે ! કઑહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—‘પૃથ્વીકાઢ્યા ણં મંતે !’ હે ભગવન્ પૃથ્વીકાઢ્યાક જીવ ‘કઑહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કયા સ્થાનથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કિં નેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ શું નૈરયિકોંમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે ‘તિરિક્કલ્લજોણિહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા તિર્યગ્ગોંમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે ‘મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા મનુષ્યોંમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા દેવોંમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? પૂછવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે—જે જીવો પૃથ્વીકાઢ્યાકરૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ તિર્યગ્ગોંમાંથી અથવા મનુષ્યોંમાંથી અથવા દેવોંમાંથી કે નૈરયિકોંમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાઢ્યાક જીવ

દેવેભ્ય આગત્ય પૃથિવીકાયિકતયા સમુત્પદ્યન્તે કિન્તુ નૈરયિકેભ્ય-
આગત્ય નોત્પદ્યન્તે इति भावः । ‘जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति’ यदि
तिर्यग्योनिकેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે તદા ‘કિં ઇર્ગિદિયતિરિક્ખજોણિર્ણિતો-
ઉવવજ્જંતિ’ કિમેકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા દ્વીન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
નિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા ત્રીન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે યદ્વા
ચતુરિન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય અગત્યોત્પદ્યન્તે યદ્વા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય-
આગત્યોત્પદ્યન્તે इति प्रश्नः । उत्तरमाह-‘एवं जहा वक्कंतीए उववाओ जाव’ एवं
यथा व्युत्क्रान्तौ यावत् प्रज्ञापनायाः पष्ठपदे पञ्चमद्वारे येनैव रूपेण प्रश्नो-

આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, નૈરયિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં ।

अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो
उववज्जंति’ हे भदन्त ! यदि पृथिवीकायिक जीव तिर्यग्योनिक जीवों से
आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या वे एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में से
आकरके उत्पन्न होते हैं ? या द्वीन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में से आकरके
उत्पन्न होते हैं ? या त्रैन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में से आकर के उत्पन्न
होते हैं ? या चोइन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में से आकरके उत्पन्न होते हैं ?
या पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के
उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘एवं जहा वक्कंतीए उववाओ जाव’ हे
गौतम ! व्युत्क्रान्ति में-प्रज्ञापना के छठे पद के पांचवे द्वार में-

તિર્યંચોમાંથી, કે મનુષ્યોમાંથી અગર દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.
નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે
છે કે-‘જइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति’ કે બગવન્ જો પૃથ્વીકાયિક એવ
તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ એક ઇન્દ્રિય-
વાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, કે જો ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચો-
માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે ? કે ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિવાળાઓમાંથી આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે ? કે પાંચ ઇન્દ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘एवं जहा वक्कंतीए उववाओ जाव’ હે ગૌતમ !
વ્યુત્ક્રાન્તિમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠ્ઠા પદના પાંચમા દ્વારમાં જે રીતે

ત્તરાભ્યામુપપાતઃ કથિતઃ તેનૈવ રુપેણ હ્રાપિ ઉપપાતો જ્ઞાતવ્યઃ, તત્ર પ્રશ્નસ્તુ-
પ્રદર્શિત એવ ઉત્તરવાક્યં તુ ઇત્યમ્ ‘ગોયમા ! ઇર્ગિદિયતિરિક્વજોણિર્ણિતો વિ
જાવ પંચિદિયતિરિક્વજોણિર્ણિતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
નિકેભ્યો યાવત્પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્યોઽપિ ઉત્પચ્ચન્તે કિયત્પર્યન્તં પ્રજ્ઞાપના
પ્રકરણં વક્તવ્યં તત્રાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ, ‘જાવ’ યાવત્, અત્ર યાવત્પદેન—‘જહ
ઈર્ગિદિયતિરિક્વજોણિર્ણિતો વિ પૃથ્વીકાઈર્ણિતો જાવ વણસ્સકાઈર્ણિતો ઉવવજ્જંતિ ।

જિસ રુપ કે પ્રશ્નોત્તરોં સે ઉપપાત કા કથન હુઆ હૈ ઉસી રુપ સે
યહાં પર સ્ત્રી ઉસકા કથન કરના ચાહિયે—ઈસ વિષય મેં ગૌતમ ને કયા
પ્રશ્ન કિયા હૈ યહ તો પ્રકટ હી હો ચુકા હૈ, પર ઇસ પ્રશ્ન કા સમાધાન
પ્રશ્નને કયા દિયા—સો વહ પ્રકટ નહીં હુઆ હૈ, અતઃ ઉસે સ્પષ્ટ રુપ સે
પ્રકટ કરને કે લિયે પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈ—હે ગૌતમ ! ‘ઈર્ગિદિયતિરિ-
ક્વજોણિર્ણિતો વિ જાવ પંચિદિયતિરિક્વજોણિર્ણિતો વિ ઉવવ-
જ્જંતિ’ પૃથિવીકાયિક રુપ સે જીવ એકેન્દ્રિયોં મેં સે સ્ત્રી આકરકે
ઉત્પન્ન હોતે હૈ, દ્વીન્દ્રિય જીવોં મેં સે સ્ત્રી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ત્રિ-
ઈન્દ્રિય જીવોં મેં સે સ્ત્રી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ, ચૌદ્વિન્દ્રિય જીવોં મેં
સે સ્ત્રી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઓર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવોં મેં સે સ્ત્રી
આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ । યહાં આગત યાવત્પદ સે ઇસ પ્રકાર કા
પ્રશ્નોત્તર પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ—

પ્રશ્નોત્તરોથી ઉપપાતનું કથન કર્યું છે. એજ રીતથી અહિયાં પણ
તેનું કથન કરવું જોઈએ. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ શું પ્રશ્ન કરેલ છે ?
તે તો પ્રગટ થઈ જ ગયું છે. પરંતુ આ પ્રશ્નનું સમાધાન પ્રશ્નને શું કર્યું ?
તે કહેલ નથી તેથી તે બાબત સ્પષ્ટ રૂપથી બતાવવા માટે સૂત્રકાર નીચે
પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહે છે. ‘ઈર્ગિદિયતિરિક્વજોણિર્ણિતો વિ જાવ પંચિદિયતિરિ-
ક્વજોણિર્ણિતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ પૃથ્વીકાય પશુથી જીવ એકેન્દ્રિયોમાંથી
પશુ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. બે ઇન્દ્રિય વાળાઓમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન
થાય છે. ત્રણ ઇન્દ્રિય વાળાઓમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ચાર
ઇન્દ્રિયવાળાઓમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યો-
માંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં યાવત્પદથી નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નો-
ત્તર રૂપ પાઠ થઈ શકે છે.

ગોયમા ! પુઢવીકાઈય જાવ વળસ્સઈ૦ હિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ । જઈ પુઢવી૦ કિં-
સુહુમપુઢવી૦ ઉવ૦ વાયર પુઢવી૦ ઉવ૦ ? ગોયમા ! દોહિ વિ ઉવવ૦ । જઈ
સુહુમપુઢવી૦ કિં પજ્જત્ત સુહુમપુઢવી૦ અપજ્જત્ત સુહુમપુઢવી૦ ગોયમા ! દોહિંતો વિ

ગૌતમ પ્રશ્ન છે પૂછતે હૈં—‘જહ ઇગિંદિયતિરિક્ખજોણિણહિંતો
ઉવવજ્જંતિ’ હે અદન્ત ! યદિ પૃથિવીકાયિકાએકેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકો મેં સે
આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં—તો વે કિન એકેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકોં મેં સે
આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં—‘કિં પુઢવીકાઈઈહિંતો જાવ વળસ્સઈકાઈઈ-
હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કયા પૃથિવીકાયિકોં મેં સે વે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં
યા અપ્પકાયિકોં મેં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, યા તેજસ્કાયિકોં મેં
સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં યા વાયુકાયિકોં મેં સે આકર કે ઉત્પન્ન
હોતે હૈં, યા વનસ્પતિકાયિકોં મેં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ઉત્તર
મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા ! પુઢવી જાવ વળસ્સ૦ હિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ હે
ગૌતમ ! વે પૃથિવીકાયિકોં મેં સે બી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, અપ્પ-
કાયિકોં મેં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, તેજસ્કાયિકોં મેં સે બી
આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, વાયુકાયિકોં મેં સે બી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે
હૈં ઔર વનસ્પતિકાયિકોં મેં સે બી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । અવ
ઇસ પર પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—‘જહ પુઢવી૦કિં સુહુમ
પુઢવી૦ઉવ૦ વાયર પુઢવી૦ ઉવ૦’ હે ભદન્ત ! યદિ વે પૃથિવીકાયિકોં મેં

ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન છે પૂછે છે કે—‘જહ ઇગિંદિયતિરિક્ખજોણિણહિંતો ।
ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ જો પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોમાંથી આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે. તે ‘કિં પુઢવીકાઈઈહિંતો જાવ વળસ્સઈકાઈઈહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ શું
પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા અપ્પકાયિકોમાંથી આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા તેજસ કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે
વાયુકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા વનસ્પતિકાયિકોમાંથી
આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—ગોયમા !
પુઢવી જાવ વળસ્સ૦ હિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ હે ગૌતમ ! તેઓ પૃથ્વીકાયિકોમાંથી
પશુ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અપ્પકાયિકોમાંથી પશુ આવીને ઉત્પન્ન થાય
છે. તેજસકાયિકોમાંથી પશુ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. વાયુકાયિકોમાંથી પશુ
આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને વનસ્પતિકાયિકોમાંથી પશુ આવીને ઉત્પન્ન
થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી આ વિષયના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે કે—‘જહ
પુઢવી૦ કિં સુહુમપુઢવી૦ ઉવવજ્જંતિ’ વાયરપુઢવી૦ ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ તેઓ

પર્યાપ્તવાદરપૃથિવીકાયાિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેઽપિ આગત્યોત્પન્નંતે તથા-
 ‘અપજ્જત્તવાયરપુઢવીકાઈયઈગિંદિયતિરિલ્લજોણિઈંતો ઉલ્લજ્જંતિ’ અપર્યાપ્ત-
 વાદરપૃથિવીકાયાિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેઽપિ આગત્ય સમુત્પન્નંતે, હે
 ગૌતમ ! ઉભાભ્યાં પર્યાપ્તાપર્યાપ્તાભ્યામપિ આગત્ય પૃથિવીકાયાિકંતયા
 સમુત્પન્નંતે ઇતિ માવઃ । ‘પુઢવીકાઈયં મંતે !’ પૃથિવીકાયાિકઃ લલ્લ મદન્ત !
 ‘જે મલિય’ યો મલ્લઃ-સમુત્પત્તિયોગ્યઃ ‘પુઢવીકાઈયસુ’ ઉલ્લજ્જિત્તય’ પૃથિવી-
 કાયાિકેષુત્પન્નંતુમ્ ‘સે ણં મંતે’ સઃ-પૃથિવીકાયાિકઃ લલ્લ મદન્ત ! ‘કેલ્લયકાલઢ્ઢિ-
 ઇયસુ ઉલ્લજ્જેજ્ઞા’ કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયાિકેષુત્પન્નંતે હે મદન્ત ! યઃ
 પૃથિવીકાયાિકો જીવઃ પૃથિવીકાયાિકેષુ સમુત્પત્તિયોગ્યો વિલ્લતે સ કિયત્કાલ-
 સ્થિતિકપૃથિવીકાયાિકેષુ સમુત્પન્નંતે ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ,
 ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તઢ્ઢિઈયસુ’ જહન્નેન અન્તર્મુહુત્તસ્થિતિકેષુ
 પૃથિવીકાયાિકેષુ સમુત્પન્નંતે ‘ઉલ્લોસેણં લાવીસલાસહસ્સઢ્ઢિઈયસુ ઉલ્લજ્જેજ્ઞાં’

પજ્જત્તલાયરપુઢવીકાઈયઈગિંદિયતિરિલ્લજોણિઈંતો ઉલ્લજ્જંતિ’ હે
 ગૌતમ ! લે પર્યાપ્ત લાદર પૃથિવીકાયાિક ઇકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં મેં સે
 આકર કે મી ઉત્પન્ન હોતે હેં ઓર ‘અપજ્જત્તલાયરપુઢવીકાઈયઈગિંદિય
 તિરિલ્લ’ અપર્યાપ્ત લાદર પૃથિવીકાયાિક ઇકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં
 મેં સે આકર કે મી ઉત્પન્ન હોતે હેં । અલ ગૌતમ પુનઃ પ્રમુ સે ઇસા
 પૂછતે હેં-‘પુઢવીકાઈય ણં મંતે ! જે મલિય પુઢવીકાઈયસુ ઉલ્લજ્જંતિ’ હે
 મદન્ત ! જો પૃથિવીકાયાિક પૃથિવીકાયાિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હે
 લલ ‘કેલ્લયકાલઢ્ઢિઈયસુ ઉલ્લજ્જંતિ’ કિતને કાલ કી સ્થિતિલાલે પૃથિવી
 કાયાિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હેં ? ઇસ ગૌતમ કે પ્રશ્નકા ઉત્તર લેતે હુલ
 પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હેં-‘ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તઢ્ઢિઈયસુ, ઉલ્લો-
 સેણં લાવીસલાસહસ્સઢ્ઢિઈયસુ ઉલ્લજ્જંતિ’ હે ગૌતમ ! લલ પૃથિવીકા-

પહિંતો ઉલ્લજ્જંતિ’ હે ગૌતમ ! તેઓ પર્યાપ્ત લાદરપૃથિવીકાયાિક ઇકેન્દ્રિય
 તિર્યગ્ય યોનિકોંમાંથી આવીને પશુ ઉત્પન્ન થાય છે અને ‘અપજ્જત્તલાયર-
 પુઢવીકાઈયઈગિંદિયતિરિલ્લ’ અપર્યાપ્ત લાદર પૃથિવીકાયાિક ઇકેન્દ્રિય તિર્યગ્ય
 યોનિકોંમાંથી આવીને પશુ ઉત્પન્ન થાય છે. હલે ગૌતમસ્લામી ક્કીથી પ્રલુને
 પૂછે છે કે-‘પુઢવીકાઈય ણં મંતે ! જે મલિય પુઢવીકાઈયસુ ઉલ્લજ્જંતિ’ હે લગલન
 જે પૃથિવીકાયાિક પૃથિવીકાયાિકોંમાં ઉત્પન્ન થલાને યોગ્ય છે, તે ‘કેલ્લયકાલ-
 ઢ્ઢિઈયસુ ઉલ્લજ્જંતિ’ કેટલા કાળની સ્થિતિલાળા પૃથિવીકાયાિકોંમાં ઉત્પન્ન થાય
 છે ? ગૌતમસ્લામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રલુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! જહન્નેણં
 અંતોમુહુત્તઢ્ઢિઈયસુ ઉલ્લોસેણં લાવીસલાસહસ્સઢ્ઢિઈયસુ ઉલ્લજ્જંતિ’ હે ગૌતમ !-તે

ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુ પૃથિવીકાયિકો જીવઃ
 પૃથિવીકાયિકતયા ઉત્પચ્ચેત ઇત્યુત્તરમ્ ૧, 'તે ણં મંતે ! જીવા એગસમણં પુચ્છા' તે
 ચલ્લ મદન્ત ! જીવા એકસમયેનેતિ પૃચ્છા હે મદન્ત ! તે પૃથિવીકાયિકા જીવાઃ
 પૃથિવીકાયિકેષુ એક સમયે કિયન્તઃ—કિયત્સંખ્યકા ઉત્પચ્ચન્તે એવં રુપેણ પ્રશ્નઃ
 કરણીયઃ । ભગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'અણુસમયં'
 અણુસમયમ્—પ્રતિસમયમ્ 'અવિરહિયા' અવિરહિતાઃ—વિચ્છેદરહિતાઃ, જલપ્રવાહ-
 સત્ નિરન્તરાઃ 'અસંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ' અસંખ્યેયા ઉત્પચ્ચન્તે પ્રતિસમયમ્ અવિ-
 ચ્છિન્નરુપેણ અસંખ્યાતાઃ સમુત્પન્ના ભવન્તીત્યર્થઃ ૨ । તે 'હેવટ્ટસંઘયણી' સેવાર્ત
 સંહનનવન્તો ભવન્તીતિ ૩ । 'સરીરોગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં'
 તેષાં પૃથિવીકાયિકજીવાનાં શરીરાવગાહના જઘન્યતોડ્ઙ્ગુલસ્ય અસંખ્યેય-
 માગપ્રમાણા ભવતિ 'ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં' ઉત્કર્ષેણાપિ અંગુલ-
 યિક જીવ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિકો
 મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨ હજાર વર્ષ કી સ્થિતિવાલે
 પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈં—અથ ગૌતમ પુનઃપ્રશ્ન સે એસા પૂછતે
 હૈં—'તે ણં મંતે ! જીવા એગસમણં પુચ્છા' હે મદન્ત ! વે પૃથિવીકાયિક-
 જીવ પૃથિવીકાયિકોં મેં એક સમય મેં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે
 ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં—હે ગૌતમ ! વે પૃથિવીકાયિક જીવ
 પ્રત્યેક સમય મેં વિચ્છેદરહિત જલ પ્રવાહ કે જૈસા નિરન્તર—અવિચ્છિ-
 ન્નરુપ સે—અસંખ્યાત ઉત્પન્ન હોતે રહતે હૈં । ૨।

વે સેવાર્ત સંહનન વાલે હોતે હૈં ૩ 'સરીરોગાહના જહન્નેણં અંગુ-
 લસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં' હનકી
 શરીરાવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં માગ પ્રમાણ ઓર

પૃથ્વીકાયિક એવ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં
 ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ યાવીસ હજાર વર્ષની સાગરોપમથી
 સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું
 પૂછે છે કે—તે ણં મંતે જીવા એગસમણં પુચ્છા' હે ભગવન્ તે પૃથ્વીકાયિક
 એવો પૃથ્વીકાયિકોમાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્ત-
 રમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—હે ગૌતમ ! તે પૃથ્વીકાયિક એવો પ્રત્યેક સમયમાં
 વિચ્છેદ વગરના પાણીના વહેણની માફક નિરન્તર—અવિચ્છિન્ન રૂપથી અસં-
 ખ્યાતપણે ઉત્પન્ન થતા રહે છે. ૨ તેઓ સેવાર્ત સંહનન વાળા હોય છે. ૩
 'સરીરોગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહમાગં ઉક્કોસેણ વિ અંગુલસ્સ
 અસંખેજ્જહમાગં' તેઓના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યા-

સ્યાસંખ્યેયમાગપમાણૈવ શરીરાવગાહના પૃથિવીકાયિકજીવાનાં ભવતીતિ । સંસ્થાનેન તુ-‘મસૂરચંદસંઠિયા’ મસૂરચંદ્રસંસ્થિતા મસૂરઃ-ધાન્યવિશેષસ્તસ્ય ચંદ્રદ્વિદલમ્ તદ્વદ્ગોલાકારસંસ્થાનેન-આકારેણ સંસ્થિતાનિ તેષાં પૃથિવીકાયિક-જીવાનાં શરીરાણિ ભવન્તિ મસૂરવત્ ચંદ્રવદ્વા ગોલાકારં શરીરં ભવતીત્યર્થઃ ૫ । ‘ચત્તારિલેસ્સાઓ’ ચત્તસ્રોલેશ્યા ભવન્તિ કૃષ્ણનીલકાપોતિકતૈજસાલ્યા-શ્વતસ્રઃ લેશ્યાઃ પૃથિવીકાયિકે ઉત્પિત્સૂનાં જીવાનાં ભવન્તીતિ ૬ । ‘જો સમ્મદિટ્ઠી’ નો સમ્યગ્દષ્ટયઃ, કિન્તુ ‘મિચ્છાદિટ્ઠી’ મિથ્યાદષ્ટયઃ પૃથિવીકાયિક-જીવાઃ, ‘જો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી’ નો સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટયઃ, તે પૃથિવીકાયિકજીવા-મિશ્રદષ્ટયોઽપિ ન ભવન્તીતિ ૭ । જ્ઞાનદ્વારે ‘જો જાણી’ નો જ્ઞાનિનઃ, અપિ તુ ‘અજ્ઞાણી’ અજ્ઞાનિનઃ પૃથિવીકાયિકજીવાઃ । પૃથિવીકાયિકજીવાનાં જ્ઞાનં ન ભવતિ, કિન્તુ અજ્ઞાનમેવેતિ । ‘દો અજ્ઞાણા નિયમ’ દ્વે અજ્ઞાને નિયમાત્ નિયમતો દ્વચજ્ઞાનિનઃ પૃથિવીકાયિકજીવાઃ, મત્યજ્ઞાનિનઃ શ્રુતાજ્ઞાનિનશ્ચેતિ ૭ । યોગદ્વારે

ઉત્કૃષ્ટ સે ખી અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હોતી હૈ, इनका संस्थान ‘मसूरचंदसंठिया’ मसूर की दाल के संस्थान जैसा होता है । अर्थात् इनके शरीर मसूर की दाल के जैसे गोल आकार वाले होते हैं । इनके कृष्ण, नील, कापोत और तैजस ये चार लेश्याएं होती हैं । ये ‘जो सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी जो सम्मामिच्छादिट्ठी’ न सम्यक् दृष्टि होते हैं और न सम्यग् मिथ्यादृष्टि होते हैं किन्तु मिथ्या दृष्टि होते हैं । ज्ञानद्वार में-‘जो ज्ञाणी’ ये ज्ञानी नहीं होते हैं किन्तु ‘अज्ञाणी’ अज्ञानी होते हैं । अज्ञानों में इनके नियम से ‘दो अज्ञाणा नियम’ मत्यज्ञान और श्रुताज्ञान ऐसे दो अज्ञान ही होता है योगद्वार

તમા ભાગ પ્રમાણુવાળી હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ આગળના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણુવાળી હોય છે. તેઓનું સંસ્થાન, ‘મસૂરચંદસંઠિયા’ મસૂર અને ચંદ્રમાના સંસ્થાન જેવું હોય છે. અર્થાત્ તેઓના શરીરો. મસૂરની દાલ અને ચંદ્રમાના જેવા ગોળ આકારવાળા હોય છે. તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તૈજસ એ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. ‘જો સમ્મદિટ્ઠી મિચ્છાદિટ્ઠી જો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી’ તેઓ સમ્યગ્દષ્ટિવાળા હોતા નથી. તથા સમ્યગ્ મિથ્યા દષ્ટિવાળા પણ હોતા નથી. પરંતુ મિથ્યા દષ્ટિવાળા જ હોય છે. જ્ઞાન દ્વારમાં-‘જો જાણી’ તેઓ જ્ઞાની હોતા નથી. પરંતુ ‘અજ્ઞાણી’ અજ્ઞાની હોય છે. તેઓને અજ્ઞાનોમાં નિયમથી ‘દો અજ્ઞાણા નિયમ’ મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાન હોય છે, યોગદ્વારમાં ‘જો મળજોગી જો વયજોગી’

‘જો મળજોગી જો વચજોગી’ નો મનોયોગિનો નો વાગ્યોગિનો વાહ્મનોભ્યાં વિરહિતા इत्यर्थः पृथिव्याद्येकेन्द्रियजीवानां वाह्मनसोरभावात् किन्तु ‘काय-जोगी’ काययोगिनः केवलं शरीरात्मक एव योगो भवति पृथिवीकायिका-नामिति ९। उपयोगद्वारे—‘उवजोगो दुविहो वि’ उपयोगो द्विविधोऽपि साकारोप-योगोऽपि भवति अनाकारोपयोगोऽपि पृथिवीकायिकानां भवतीति १०। ‘चत्तारि सन्नाओ’ चतस्रः संज्ञाः आहारभयमैथुनपरिग्रहाख्याश्चतस्रः संज्ञा भवन्ति पृथिवीकायिकजीवानामिति ११। कषायद्वारे ‘चत्तारि कसाया’ चत्वारः कषायाः, क्रोधमानमायालोभाख्याश्चत्वारः कषायाः पृथिवीकायिकजीवानामिति भावः १२। इन्द्रियद्वारे—‘एगे फासिंदिए पन्नत्ते’ एकं स्पर्शनेन्द्रियम् प्रज्ञप्तम् इन्द्रियद्वारे एकमेव स्पर्शनेन्द्रियं भवति एकेन्द्रियत्वात् १३। ‘तिन्नि समुग्घाया’ त्रयः समुद्घाताः वेदनाकषायमारणान्तिका स्त्रयः समुद्घाताः पृथिवीकायिक जीवानां भवन्तीति भावः १४। वेदनाद्वारे—‘वेयणा दुविहा’ वेदना द्विविधा सुख-

में जो मणजोगी जो वचयोगी’ ये पृथिवीकायिक जीव न मनोयोग वाले होते हैं और न वचनयोग वाले होते हैं—किन्तु ‘कायजोगी’ काययोग-वाले ही होते हैं। अर्थात् इनके काययोग ही एक योग होता है। उपयोग द्वार में इनके साकार उपयोग भी होता है और अनाकार उपयोग भी होता है, ‘चत्तारि सन्नाओ’ आहार, भय, मैथुन और परि-ग्रह ये चार संज्ञाएं इन पृथिवीकायिक जीवों के होती हैं। कषाय द्वार में ‘चत्तारि कसाया’ क्रोध, मान, माया और लोभ ये चार कषाये इनके होती हैं। इन्द्रिय द्वार में ‘एगे फासिंदिए पन्नत्ते’ इनके एक स्पर्शन इन्द्रिय ही होती है। तिन्नि समुग्घाया’ इनके वेदना, कषाय और मारणान्तिक ऐसे तीन समुद्घात होते हैं। वेदनाद्वार में—‘वेयणा

આ પૃથ્વીકાયિક જીવો મનોયોગવાળા હોતા નથી. તથા વચનયોગવાળા પણ હોતા નથી પરંતુ ‘કાયજોગી’ કાય યોગવાળા જ હોય છે. અર્થાત્ તેઓને કાયયોગ જ એક યોગ હોય છે. ઉપયોગ દ્વારમાં—તેઓને સાકાર અને અનાકાર એ બેઉ પ્રકારના ઉપયોગ હોય છે. ‘ચત્તારિ સન્નાઓ’ આ પૃથ્વીકાયિક જીવોને આહાર, ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે.

કષાયદ્વારમાં—‘ચત્તારિ કસાયા’ તેઓને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, એ ચાર કષાયા હોય છે. ઇન્દ્રિય દ્વારમાં ‘એગે ફાસિંદિયે પણ્ણત્તે’ તેઓને સ્પર્શન ઇન્દ્રિય એ એક જ ઇન્દ્રિય હોય છે. ‘તિન્નિ સમુગ્ઘાયા’ તેઓને વેદના, કષાય, અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે. વેદના દ્વારમાં

દુઃખોભયાર્તિકા વેદના ભવતીતિ ભાવઃ ૧૫ । વેદદ્વારે—‘જો હસ્થિવેયગા જો પુરિસવેયગા’ જો સ્ત્રીવેદકા ભવન્તિ જો પુરુષવેદકા ભવન્તિ કિન્તુ ‘જપુંસગ-વેયગા’ નપુંસવેદકા ભવન્તિ પૃથિવીકાયિકજીવેષુ પુંસ્રીવેદો ન ભવતિ કિન્તુ સર્વે નપુંસકા એવ ભવન્તીતિ ૧૬ । ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ સ્થિતિર્જગન્થેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ ‘ઉવકોસેણં વાવીસં વાસસહસ્રાઈ’ ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિર્વર્ષસહસ્રાણિ પૃથિવીકાયિકજીવાનાં જગન્થા સ્થિતિરન્તર્મુહૂર્તપમાણા, ઉત્કૃષ્ટા ચ દ્વાવિંશતિ-વર્ષસહસ્રપમાણા ઇતિ ભાવઃ ૧૭ । ‘અઙ્ગવસાણા પસથાવિ અપસથાવિ’ અધ્યવ-સાયાઃ—વિચારાઃ પ્રશસ્તાઃ—શુભા અપિ ભવન્તિ અપ્રશસ્તાઃ—અશુભા અપિ ભવન્તિ, યદ્યપિ એકેન્દ્રિયાણાં મનસોઽપ્રતિપાદનાદ્ વિચાર એવ ન ભવતિ વિચારસ્ય મનો-જન્યત્વેન મનસોઽભાવે તજ્જન્યવિચારસ્યાપિ અભાવાત્ શુભાશુભાદયસ્તુ સંભાવનૈવ

દુવિહા’ હન પૃથિવી કાયિક જીવોં કે સુખ દુઃખાત્મક દોનોં પ્રકાર કી વેદના હોતી હૈ, વેદદ્વારમેં ચે ‘જો હસ્થિવેયગા, જો પુરિસવેયગા’ કિન્તુ ‘જપુંસગ વેયગા’ ન સ્ત્રીવેદવાલે હોતે હૈં, ન પુરુષ વેદવાલે હોતે હૈં કિન્તુ નપુંસક વેદવાલે હી હોતે હૈં । ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ સ્થિતિ હનકી જગન્થ સે એક અન્તર્મુહૂર્તકી હોતી હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટસે ૨૨ હજાર વર્ષ કી હોતી હૈં । ‘અઙ્ગવસાણા પસથા વિ અપસથા વિ’ હનકે વિચાર શુભ ભી હોતે હૈં ઓર અશુભ ભી હોતે હૈં । યદ્યપિ એકેન્દ્રિય જીવોં કે મન કા પ્રતિપાદન નહીં હુમા હૈં, અતઃ મન કે અભાવ સે ડનમેં વિચાર હી નહીં હોતા હૈ—કયોંકિ વિચાર મન સે હોતા હૈ મન કે અભાવ મેં વહ હોતા નહીં હૈ અતઃ યહાં શુભાશુભ વિચારોં કે હોને કી સમ્ભાવના હી નહીં હો સકતી હૈ—ફિર ભી અગવાન્ ને

—‘વેયગા દુવિહા’ આ પૃથ્વી કાયિક જીવોને સુખ રૂપ અને દુઃખ રૂપ એ બન્ને પ્રકારની વેદના હોય છે.

વેદ દ્વારમાં—‘જો હસ્થિવેયગા, જો પુરિસવેયગા, જપુંસગવેયગા’ તેઓ સ્ત્રીવેદ વાળા હોતા નથી તથા પુરુષ વેદ વાળા પણ હોતા નથી પરંતુ નપુંસક વેદવાળા જ હોય છે. ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’ તેમની સ્થિતિ જગન્થ નથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ આવીસ હજાર વર્ષની હોય છે. ‘અઙ્ગવસાણા પસથા વિ અપસથા વિ’ તેઓનું અધ્યવસાન—આત્મ પરિણામ શુભ પણ હોય છે. અને અપ્રશસ્ત અશુભ પણ હોય છે. જો કે એકેન્દ્રિય જીવોને મન હોવા વિષેનું પ્રતિપાદન થયું નથી.—કેમ કે—વિચાર મનથી થાય છે. મનના અભાવમાં વિચારો થતા નથી. જેથી અહિંયાં શુભ અને અશુભ વિચારો હોવાનો સંભવ જ હોઈ શકતો શકતો નથી, છતાં પણ

સુદૂરપરાહતાઃ તથાપિ ભગવતા કેવલાલોકેન દૃષ્ટવાત્ ભગવતઃ સર્વજ્ઞસ્ય વચન શ્રદ્ધામાદાયૈવ તથાસ્વીકારસ્ય આવશ્યકત્વાત્તત્સ્વીકરણીયમિતિ ૧૮। ‘અણુબંધો જહાઠિર્હી’ અનુબંધો યથાસ્થિતિઃ, યેન પ્રકારેણ સ્થિતિઃ પ્રદર્શિતા તેનૈવપ્રકારેણાનુ બંધો જ્ઞાતવ્યઃ, અનુબંધો જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તરૂપઃ ઉત્કૃષ્ટતસ્તુ દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્ર રૂપ ઇતિ ૧૯। ‘સે ણં મંતે !’ સ સ્વલુ ભદન્ત ! પ્રથમસ્ ‘પુઢવીકાઙ્ગ’ પૃથિવી-કાયિકઃ, તતો મૃત્વા ‘પુનરપિ પુઢવીકાઙ્ગ’ પુનરપિ પૃથિવીકાયિકઃ ‘ત્તિ’ ઇતિ-એવં ક્રમેણ ‘કેવઙ્ગં કાલં સેવેજ્ઞા’ ક્રિયન્તં કાલં પૃથિવીકાયિકસ્થિતિં સેવેત ‘કેવઙ્ગં કાલં ગહરાગઙ્ગં કરેજ્ઞા’ ક્રિયન્તં કાલં ગત્યાગતી કુર્યાત્ હે ભદન્ત ! યો હિ પૃથિવીકાયિકો જીવઃ સ પૃથિવીકાયાત્ મૃત્વા પુનરપિ પૃથિવ્યામેવ જાતઃ

અપને કેવલજ્ઞાન રૂપ આલોક (પ્રકાશ) સે હસ ઘાત કો વહાં દેશ્વા હૈ, હસલિયે સર્વજ્ઞોં કે વચન મેં શ્રદ્ધા રલ્લકર યહ કથન સ્વીકાર કરના હી ઑહિયે ૧૮ ‘અણુબંધો જહા ઠિર્હી’ જિસ પ્રકાર સે યહાં સ્થિતિ દિશ્વ-લાઈ ગઈ હૈ ઁસી પ્રકાર સે અનુબંધ મી જાનના ઑહિયે, હસ પ્રકાર અનુબંધ જઘન્ય સે ઁક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કા હૈ ઁર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ ૨૨ હજાર વર્ષ કા હૈ ૧૯ અલ્ ગૌતમ પ્રભુ સે હસ પ્રકાર સે પૂછતે હૈ— ‘સે ણં મંતે ! પુઢવીકાઙ્ગ’ હે ભદન્ત ! વહ પૃથિવીકાયિક જીવ જલ્ મરકર પુનઃ પૃથિવીકાયિક હો જાતા હૈ તો વહ હસ ક્રમ સે કિતને કાલ તક પૃથિવીકાયિક કી સ્થિતિ કા સેવન કરતા હૈ ? કિતને કાલ તક વહ વહાં ગમનાગમન કરતા હૈ ? અર્થાત્—જો પૃથિવીકાયિક જીવ હૈ વહ પૃથિવીકાયિક સે મરકર પુનઃ પૃથિવીકાયિક મેં હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો હસ ક્રમસે વહ કિતને કાલ તક પૃથિવીકાય કો સેવન કરતા હૈ ઁર

ભગવાને પોતાના કેવળ જ્ઞાન રૂપી આલોક (પ્રકાશ) થી આ વાત ત્યાં જોઈ છે. જેથી સર્વજ્ઞ એવા પ્રભુના વચનમાં વિશ્વાસ રાખીને આ કથનનો સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ. ૧૮, અણુબંધો જહા ઠિર્હી’ જેવી રીતે અહિયાં સ્થિતિના સંબંધમાં કથન કર્યું છે. એજ રીતે અનુબંધના સંબંધનું કથન પણ સમજી લેવું. આ રીતે અનુબંધ—જઘન્યથી ઁક અંતર્મુહૂર્ત્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો છે. ૧૯ હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને ફરીથી પૂછે છે કે— ‘સે ણં મંતે ! પુઢવીકાઙ્ગ’ હે ભગવન તે પૃથ્વીકાયિક જીવ બ્યારે મરીને ફરીથી પૃથ્વી કાયિક થઈ જાય છે તો તે આ ક્રમથી કેટલા સમય સુધી પૃથ્વીકાયિકની સ્થિતિનું સેવન કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે

પુનરપિ પૃથિવ્યામેવ ઉત્પદ્યતે एवं क्रमेण कियत्कालपर्यन्तं पृथिवीं सेवेत किय-
त्कालपर्यन्तं च पृथिवीतः पृथिव्यामेव गमनागमने कुर्यादिति प्रश्नः । भगवानाह
-‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं’
भवादेशेन-भवप्रकारेण भवापेक्षयेत्यर्थः द्वे भवग्रहणे भवापेक्षया द्वौ भवौ भवतः
‘उक्कोसेणं असंखेज्जाइं’ भवग्रहणाइं’ उत्कर्षेणासंख्येयानि भवग्रहणानि ।
‘कालादेसेणं’ कालादेशेन-कालप्रकारेण कालापेक्षयेत्यर्थः ‘जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता’
जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते ‘उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं’ उत्कर्षेण असंख्येयं कालम्
‘एवइयं जाव करेज्जा’ एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् उपरिपदशितजघन्योत्कृष्ट-
कालपर्यन्तं पृथिवीकायं सेवेत तथा-एतावत्कालपर्यन्तमेव पृथिव्यां गमनागमने
कुर्यात् सोऽयं कायसंवेधः २० । इति प्रथमो गमः १ ।

अथ द्वितीयगमं दर्शयन्नाह-‘सो चेव’ इत्यादि, ‘सो चेव जहन्न-
कालट्ठिइएसु उववन्नो’ स एव-पृथिवीकायिकजीव एव जघन्यकालस्थि-
कितने काल तक वह पृथिवी से पृथिवी में ही गमनागमन किया करता
है ? इसके उत्तर प्रभु गौतम से कहते हैं-‘गोयमा । भवादेसेणं जहन्ने-
णं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं’ भवग्गहणाइं’ हे गौतम !
भवकी अपेक्षा वह जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने तक और
उत्कृष्ट से असंख्यात भवों तक तथा ‘कालादेसेणं’ कालकी अपेक्षा
वह जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त तक और ‘उक्कोसेणं’ उत्कृष्टसे ‘असं-
खेज्जं कालं’ असंख्यात काल तक पृथिवीकायिका सेवन करता है !
और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है, ऐसा यह
काय संवेध है २० । इस प्रकार का यह कथन प्रथमगम रूप है ।

अब सूत्रकार द्वितीय गम का कथन करने के लिये ‘सो चेव जहन्न-
कालट्ठिइएसु उववन्नो’ ऐसा सूत्र कहते हैं-इसमें यह प्रकट किया गया

છે કે-‘ગોયમા ! ભવાદેસેણં જહ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈં’ ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જાઈં ભવ-
ગ્ગહણાઈં’ હે ગૌતમ ! ભવની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરતાં
સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ભવો સુધી તથા ‘કાલાદેસેણં’ કાળની અપે-
ક્ષાએ તે જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને ‘ઉક્કોસેણં’ ઉત્કૃષ્ટથી ‘અસં-
ખેજ્જં કાલં’ અસંખ્યાત કાળ સુધી પૃથ્વીકાયપણાતું સેવન કરે છે. અને
એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે, એ પ્રમાણે આ કાયસં-
વેધ કહ્યો છે. ૨૦

આ રીતે આ કથન પહેલા ગમ રૂપ છે.

હવે સૂત્રકાર બીજા ગમનું કથન કરવા માટે ‘સો ચેવ જહન્ન કાલટ્ઠિइएसु
उववन्नो’ એ પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે આ સૂત્રથી એ બતાવ્યું છે કે-જો તે

તિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુ યદિ ઉત્પન્નો ભવેત્ 'જહન્નેનં અંતોમુહુ-
ત્તદ્વિષ્ણુ' જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુ તથા—'ઉક્કો-
સેનં વિ અંતોમુહુત્તદ્વિષ્ણુ' ઉત્કર્ષેનાડપિ અન્તર્મુહૂર્ત્તસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયેષુ સ
પૃથિવીકાયિકો જીવો યદિ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યામન્તર્મુહૂર્ત્તમાત્રજઘન્યકાલસ્થિતિકેષુ
ઉત્પન્નો ભવેત્ તદા—'એવં ચેવ વક્તવ્યયા નિરવસેસા' એવમેવ વક્તવ્યતા નિરવશેષા-
વક્તવ્યા તથાહિ—હે ભદન્ત ! યઃ પૃથિવીકાયિકો જીવો જઘન્યકાલસ્થિતિક-
પૃથિવીકાયિકેષુત્પત્તિયોગ્યો વિદ્યતે સ કિયત્કાલસ્થિતિકપૃથિવીકાયિકે-
ષુત્પન્નેત ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તસ્થિતિકેષુ ઉત્કૃષ્ટતોડપ્યન્તમુહૂત્ત-
સ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુત્પદ્યતે । હે ભદન્ત ! તે જીવાઃ એકસમયેન
કિયન્ત ઉત્પદ્યન્તે ગૌતમ ! અનુસમયમવિરહિતા અસંખ્યેયા ઉત્પદ્યન્તે । સેવાર્ત-

હૈ કિ યદિ વહી પૃથિવીકાયિક જીવ જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિ વાલે
પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો જઘન્ય સે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મી
વહ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ
'એવંચેવ વક્તવ્યયા નિરવસેસા' યહાં પર મી યહી પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા
સંપૂર્ણ રૂપ સે કહની ચાહિયે, જૈસે ગૌતમ જબ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈ—
હે ભદન્ત ! જો પૃથિવીકાયિક જીવ જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિ વાલે
પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિ-
વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—હે
ગૌતમ ! જઘન્ય સે વહ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવી કાયિકોં મેં
ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મી વહ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી સ્થિતિ વાલે
પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, 'હે ભદન્ત ! એસે વે જીવ એક સમય

પૃથ્વીકાયિક એવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય
છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વી કાયિકોમાં
ઉત્પન્ન થાય છે. તે 'એવં ચેવ વક્તવ્યયા નિરવસેસા' તે સંબંધમાં પણ આ
પૂર્વોક્ત કથન સમગ્ર રીતે કહી લેવું જોઈએ જેમકે—ગૌતમસ્વામી જ્યારે
પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન, જે પૃથ્વીકાયિક એવ જઘન્ય કાળની
સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તે કેટલા કાળની
સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ
કહે છે કે—હે ગૌતમ ! જઘન્યથી તે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિ-
કોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ-
વાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભગવન, એવા તે એવા એક

સંહનનવન્તઃ, શરીરાવગાહના જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યામહ્નુલાસંખ્યેયમાગમ્, મસૂરસંસ્થાન-
સંસ્થિતાનિ શરીરાણિ ભવન્તિ, ચતસ્રો લેશ્યાઃ, નો સમ્યગ્દૃષ્ટયોઽપિ તુ મિથ્યા-
દૃષ્ટયઃ, નો જ્ઞાનિનઃ અપિ તુ અજ્ઞાનિનઃ, મત્યજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાનવન્તો નિયમતઃ, નો
મનોયોગિનો નો વાગ્યોગિનો વા કિન્તુ કાયમાત્રયોગિનઃ । દ્વિપકારકોઽપિ
ઉપયોગો ભવતિ ચતસ્રઃ સંજ્ઞા ભવન્તિ, ચત્વારઃ કષાયાઃ, એકમેવ સ્પર્શ-
નેન્દ્રિયમ્, ત્રયઃ સમુદ્ઘાતાઃ, વેદના દ્વિવિધા, નો સ્ત્રી વેદકા નો પુરુષવેદકાઃ

મેં વહાં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-હે ગૌતમ । વહાં
પ્રત્યેક સમય મેં વિના કિંસી વ્યવધાન કે-અવિચ્છિન્ન રૂપ સે-અસં-
ખ્યાત જીવ ઉત્પન્ન હોતે હૈં, इनके सेवात्त संहनन होता है, शरीरावगा-
हना जघन्य से और उत्कृष्ट से अङ्गुल के असंख्यातवे भागरूप होती है,
मसूरकी दाल के जैसा इनका आकार होना है, इनके पूर्वोक्त चार लेश्याएं
होती हैं । ये मिथ्या दृष्टि ही होते हैं । सम्यग्दृष्टि या मिश्रदृष्टि ये नहीं
होते हैं । ये ज्ञानी नहीं होते हैं-किन्तु मत्यज्ञान और श्रुताज्ञान वाले
होते हैं । मनोयोगी एवं वाग्ययोगी ये नहीं होते हैं केवल काययोगी ही
होते हैं । साकार उपयोग और अनाकार उपयोग इस प्रकार के दोनों
उपयोग वाले ये होते हैं । इनके पूर्वोक्त चार संज्ञाएं होती हैं और
चार कषायें होती हैं । इन्द्रियद्वार में इनके केवल एक स्पर्शन इन्द्रिय
ही होती है, इनके आदि के वेदना कषाय और मारणान्तिक ऐसे तीन

સમયમાં ત્યા કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-હે ગૌતમ ।
ત્યા એક સમયમાં કેઈ પણ વ્યવધાન વિના-અવિચ્છિન્ન પણાથી અસંખ્યાત
જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓને સેવાત્ સંહનન હોય છે. શરીરની અવગા-
હના જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણવાળી
હોય છે. મસૂરની દાલ અને ચંદ્રમા જેવો તેનો ગોળ આકાર હોય છે.
તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તૈજસ એ ચાર લેશ્યાઓ હોય
છે. તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય છે. તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ યા મિશ્રદૃષ્ટિ
હોતા નથી. તેઓ જ્ઞાની હોતા નથી. પરંતુ મતિ અજ્ઞાન અને
શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે. તેઓ મનોયોગ વાળા અને વચન
યોગવાળા હોતા નથી પરંતુ કાયયોગ વાળા જ હોય છે. તેઓ સાકાર ઉપ-
યોગ અને અનાકાર ઉપયોગ એમ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગ વાળા હોય છે.
તેઓને આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. અને
ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચાર કષાયો હોય, છે ઇન્દ્રિય દ્વારમાં-
તેઓને દ્રક્ષા એક જ-સ્પર્શન ઇન્દ્રિય જ હોય છે. તેઓને વેદના, કષાય,

અપિ તુ નપુંસકવેદકાઃ, સ્થિતિર્જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતો દ્વાવિંશતિર્વર્ષ-
સહસ્રાણિ, અધ્યવસાયાઃ પ્રશસ્તા અપ્રશસ્તા અપિ, અનુબન્ધો જઘન્યેન
અન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતો દ્વાવિંશતિર્વર્ષસહસ્રાણિ । સં મદન્ત ! પૃથિવીકાયિકા, તત્તઃ
પૃથિવીકાયિકાત્ મૃત્વા પુનરપિ પૃથિવીકાયિકોઽભવત્ એવં ક્રમેણ કિયત્કાલપર્યન્તં
પૃથિવીગતિં સેવેત તથા કિયત્કાલપર્યન્તં ગમનાગમને કુર્યાત્ હે ગૌતમ ! મંવાદે-

સમુદ્ઘાત હોતે હૈં । સુખ દુઃખ રૂપ દોનોં પ્રકાર કી इनके वेदना होती
है, ये नपुंसक वेद वाले ही होते हैं । इनमें स्त्रीवेद और पुरुष वेद
नहीं होता है । स्थिति इनकी जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की होती है
और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष की होती है, अध्यवसाय-विचार इनके
प्रशस्त और अप्रशस्त दोनों प्रकार के होते हैं । अनुबन्ध यहाँ जघन्य से
एक अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से वह २२ हजार वर्ष का है ।

કાયસંવેધ કો લેકર અવ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈં—હે ભદન્ત !
વહ પૃથિવીકાયિક જીવ પૃથિવીકાયિક સે મરકર પુનઃ જબ પૃથિવી-
કાયિક હોતા હૈં ઓર હસી પ્રકાર સે વહ પુનઃ પૃથિવીકાયિક સે મર-
કર પુનઃ પૃથિવીકાયિક હોતા હૈં તો હસ ક્રમ સે વહ કિતને કાલ તક
પૃથિવી ગતિ કા સેવન કરતા હૈં ઓર કિતને કાલ તક વહ ઉસમેં
ગમનાગમન કરતા હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ ગૌતમ સે કહતે હૈં—હે

અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે. તેઓને સુખરૂપ અને દુઃખ
રૂપ એમ બંને પ્રકારની વેદના હોય છે. તેઓ નપુંસક વેદવાળા જ હોય
છે. તેઓમાં સ્ત્રીવેદ અને પુરુષ વેદ હોતા નથી. તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી
એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની હોય છે. અધ્ય-
વસાય-વિચાર તેઓનો પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એમ બંને પ્રકારનો હોય
છે. તેઓનો અનુબંધ-જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨
બાવીસ હજાર વર્ષનો હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી કાયસંવેધના સંબંધમાં પ્રશ્નુને એવું પૂછે છે કે—હે
ભગવન્ તે પૃથ્વિકાયિક જીવ પૃથ્વિકાયિકપણાથી મરીને ફરીથી જ્યારે પૃથ્વિ-
કાયિક થાય છે. અને એજ રીતે તે ફરીથી પૃથ્વીકાયિક પણામાંથી મરીને
ફરીથી પૃથ્વિકાયિક થાય છે. તો આ ક્રમથી તે કેટલા કાળ સુધી તે તેમાં
ગમનાગમન કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે—હે ગૌતમ !

શેન જઘન્યેન અવદ્વયગ્રહણમ્ ઉત્કૃષ્ટતોડસંખ્યેયમવગ્રહણમ્, કાલાદેશેન જઘન્યતો દ્વે અન્તર્મુહર્તે ઉત્કૃષ્ટતોડસંખ્યેયઃ કાલઃ, એવાત્કાલપર્યન્તં સેવેત તથા એતાવત્કાલપર્યન્તમેવ ગમનાગમને કુર્યાત્, એદેવ સર્વમ્ 'એવં ચેવ વત્તન્વયા' ઇતિ પ્રકારણેન ધ્વનિતમ્ । સોડયં કાયસંવેધ ઇતિ દ્વિતીયો ગમઃ ૨ ।

અથ તૃતીય ગમં દર્શયન્નાહ—'સો ચેવ ઉક્કોસ' ઇત્યાદિ, 'સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિહપ્પુ ઉવવન્નો' સ એવ ઉત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિકેષૂપપન્નઃ । 'જહન્નેણં બાવીસવાસસહસ્સદ્વિહપ્પુ' જઘન્યેન દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્સસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુ 'ઉક્કોસેણ વિ બાવીસવાસસહસ્સદ્વિહપ્પુ' ઉત્કર્ષેણાડપિ દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્સસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુ સમુત્પન્નો ભવતિ 'સેસં તં ચેવ જાવ અણુવં-

ગૌતમ । અવ કી અપેક્ષા વહ જઘન્ય સે દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યાત ભવોં તક તથા—કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે વહ દો અન્તર્મુહર્તે તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યાત કાલ તક ઉસ ગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર 'હતને હી કાલ તક વહ ઉસમેં ગમનાગમન કરતા હૈ, યહી સ્વબ 'એવં ચેવ વત્તન્વયા' હસ પ્રકરણ સે યહાં ધ્વનિત હુઆ હૈ । એસા યંહ દ્વિતીય ગમ હૈ ।

અવ સૂત્રકાર તૃતીય ગમ કો દિશ્વલને કે લિયે 'સો ચેવ ઉક્કોસ' ઇત્યાદિ સૂત્ર કહતે હૈ—'સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિહપ્પુ ઉવવન્નો' સો વહ પૃથિવીકાયિક જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાલ કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિક મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો વહ 'જહન્નેણં બાવીસવાસસહસ્સદ્વિહપ્પુ ઉક્કોસેણ વિ બાવીસવાસસહસ્સદ્વિહપ્પુ' જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨ હજાર વર્ષ કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, 'સેસં તં ચેવ' બાકી

ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી તે બે ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ભવો સુધી તથા કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી તે બે અંતર્મુહર્તે સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ કથન 'એવં ચેવ વત્તન્વયા' આ કથનથી અહિયાં ગ્રહણ કરાયું છે. આ રીતે આ બીજો ગમ કહ્યો છે. ૨

હવે સૂત્રકાર ત્રીજા ગમનું કથન કરવા માટે નીચે પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કરે છે. 'સો ચેવ ઉક્કોસ' ઇત્યાદિ

'સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિહપ્પુ ઉવવન્નેજ્જા' તે પૃથ્વીકાયિક એવ ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો તે જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી 'બાવીસવાસસહસ્સદ્વિહપ્પુ ઉક્કોસેણ વિ બાવીસવાસસહસ્સદ્વિહપ્પુ' ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'સેસં તં

ધોત્તિ' શેષ' તદેવ યાવદનુબન્ધ इति, स एव पृथिवीकायिको जीवो यदि उत्कृष्ट-
कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु उत्पद्यते तदा जघन्योत्कृष्टाभ्यां द्वाविंशतिवर्ष-
सहस्रस्थितिकपृथिवीकायिकेषु उत्पद्यते इत्यादिकं सर्वं प्रथमगमपठितमेव इहापि
ज्ञातव्यमेव, कियत्पर्यन्तं प्रथमगमपठितमिदमध्येतव्यं तत्राह—'जाव' इत्यादि,
'जाव' यावत् अनुबन्धः परिमाणादारभ्य अनुबन्धान्तं सर्वमपि प्रकरणमिहाध्येतव्य-
मिति । परन्तु प्रथमगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदर्शयति—'नवरं' इत्यादि 'नवरं
जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' नवरम्—केवलम् एतावानेव भेदः, द्वितीय

का और सब कथन यावत् अनुबन्ध तक पूर्वोक्त प्रथम गम जैसा ही
जानना चाहिये, अर्थात्—परिमाण से लेकर अनुबन्ध तक का सब प्रक-
रण यहाँ प्रथम गमके अनुसार कहना चाहिये, परन्तु 'नवरं०' उसकी
अपेक्षा यहाँ विशेषता इस प्रकार से है—'जहन्नेणं एक्को वा दो वा
तिन्नि वा' यहाँ तृतीय गम में जघन्य से एक समय में एक अथवा दो
अथवा तीन और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते
हैं। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि—प्रथम गम परिमाण द्वार में
प्रत्येक समय में निरन्तर असंख्यात उत्पन्न होते हैं ऐसा कहा गया है,
ऐसा ही कथन द्वितीय गम में भी परिमाण द्वार में किया गया है,
क्योंकि वहाँ उत्पन्न होनेवाले बहुत होते हैं, इसलिये वहाँ असंख्यात
पद प्रयुक्त हुआ है। परन्तु इस तृतीय गम में परिमाण द्वारमें जब ऐसा

चेવ' ખાડીતું બીજુ તમામ કથન યાવત્ અનુબંધ સુધીનું પહેલા કહેલ પહેલા
ગમ પ્રમાણે જ સમજવું અર્થાત્—પરિમાણથી લઈને અનુબંધ સુધીનું તમામ
કથન અહિં પહેલા ગમ અનુસાર કહી લેવું પરંતુ 'નવરં' તે કથન કરતાં અહિં
જે વિશેષપણ છે તે આ રીતે છે. 'જહન્નેણં એક્કો વા દો વા તિન્નિ વા' આ
ત્રીજા ગમમાં જઘન્યથી એક સમયમાં એક અથવા બે અથવા ત્રણ અને
ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. કહેવાતું તાત્પર્ય
એ છે કે—પહેલા ગમના પરિમાણ દ્વારમાં એક સમયમાં નિરંતર અસંખ્યાત
ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. એજ રીતનું કથન આ ત્રીજા દ્વારના
પરિમાણ દ્વારમાં કહ્યું છે. કેમકે ત્યાં ઉત્પન્ન થવાવાળા ઘણા હોય છે. જેથી
ત્યાં અસંખ્યાત એ પદનો પ્રયોગ કરેલ છે. પરંતુ આ ત્રીજા ગમમાં પરિ-
માણ દ્વારમાં જ્યારે એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે, કે એક સમયમાં ત્યાં
કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? તેા એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ત્યાં એવું કહ્યું છે કે—જઘ-

પરિણામદ્વારે યત્ જઘન્યત્ત્વે એકો વા દ્વૌ વા ત્રયો વા 'ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા વા અસં-
 સંખેજ્જા વા ઉત્તરજ્જિજ્જા' ઉત્કુષ્ટતઃ સંખ્યાતા વા અસંખ્યાતા વા ઉત્પદ્યેરન્, પ્રથમ-
 ગમે કિયન્ત્ત્વે એકસમયે સમુત્પદ્યન્તે ઇતિ પ્રશ્નસ્ય અનુસમયમવિરહિતા અસંખ્યાતા
 ઉત્પદ્યન્તે તત્ત્વે પૂર્વે દ્વયો ગમયો સ્તત્રોત્પિત્ત્મનાં બહુત્વેનાસંખ્યેયા એવોત્પદ્યન્તે
 ઇત્યુત્તરં દત્તમ્, ઇદં તુ એકસમયે કિયન્ત્ત્વે ઉત્પદ્યન્તે ઇતિ પ્રશ્નસ્ય જઘન્યેન એકો વાં
 દ્વૌ વા ત્રયો વા, ઉત્કુષ્ટત્વે એકત આરમ્ભ સંખ્યાતા વા અસંખ્યાતા વા ઉત્પદ્યન્તે,
 ઉત્કુષ્ટસ્થિતિષુ ઉત્પત્તિયોગ્યાનામલ્પત્વેન એકાદીનામપિ ઉત્પાદસદ્ભાવાત્, ઇત્યુ-
 ત્તરમ્, એતાવદ્ અનયોર્વૈલક્ષણ્યમિતિ। પરિમાણલેશ્યા દૃષ્ટિજ્ઞાનાજ્ઞાનાદિકં સર્વમપિ
 પ્રથમગમત્રદેવ જ્ઞાતવ્યમ્। કાયસંવેધે તુ 'ભવાદેસેણં જઘન્યેણં દો ભવગ્ગહણાં
 ઉક્કોસેણં અદ્દમવગ્ગહણાં' ભવાદેશેન ભવાપેક્ષયા કાયસંવેધો ભવદ્વયગ્ગહણાત્મકઃ
 પૃથિવ્યાઃ પ્રથમો ભવઃ, દ્વિતીયોઽપિ પૃથિવ્યા એવ, ઉત્કુષ્ટત્વોઽષ્ટમગ્ગહણાનિ-
 ઉત્કુષ્ટતઃ પૃથિવીકાયિકજીવાનામષ્ટ મગ્ગહણાનિ ભવન્તીતિ। અયમપ્રાપ્તિપ્રાય -

પ્રશ્ન પૂછા ગયા હૈ કિ એક સમય મેં વહાં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો
 વહાં એસા ઉત્તર મેં કહા ગયા હૈ કિ જઘન્ય સે એક અથવા દો અથવા
 ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર ઉત્કુષ્ટ સે સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન
 હોતે હૈં। ક્યોંકિ ઉત્કુષ્ટ સ્થિતિ વાલોં મેં ઉત્પત્તિ કે યોગ્ય જીવ અલ્પ
 હોતે હૈં ઇસલિયે વહાં એક આદિકોં કા ભી ઉત્પાદ હોના સન્ભવ
 હોતા હૈ। યહી દો ગમોં કી અપેક્ષા ઇસ ગમ મેં ભિન્નતા હૈ। બાકી કા
 ઓર સબ કથન, પરિમાણ, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાનાજ્ઞાન આદિ કા પ્રથમ
 ગમ કે જૈસા હૈ। કાયસંવેધ મેં ભવકી અપેક્ષા જઘન્ય દો ભવ ઓર
 ઉત્કુષ્ટ આઠ ભવ તથા કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક
 ૨૨ હજાર વર્ષ ઓર ઉત્કુષ્ટ એક લાખ ૭૬ હજાર વર્ષ હૈ, ઇતને કાલ-
 તક વહ ઉસમેં ગમનાગમન કરતા હૈ, યહાં એસા અભિપ્રાય હૈ-કિ

ન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કુષ્ટથી એકથી લઈને
 અથવા સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત સુધી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે કેમકે ઉત્કુષ્ટ
 સ્થિતિવાળાઓમાં ઉત્પત્તિને યોગ્ય એવા જીવો થોડા હોય છે. જેથી ત્યાં એક
 વિગેરેનો ઉત્પાદ થવાનો પણ સંભવ રહે છે. એજ વાતની આ બે ગમો
 કરતાં આ ગમમાં જુદાઈ છે. બાકીનું બીજું તમામ કથન પરિમાણ, લેશ્યા,
 દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, વિગેરેનું કથન પહેલા ગમ પ્રમાણે જ છે. કાયસંવે-
 ધમાં ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે લવો અને ઉત્કુષ્ટથી આઠ ભવ તથા
 કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અને
 ઉત્કુષ્ટથી એક લાખ ૭૬ છાંતેર હજાર વર્ષ છે. એટલા કાળ સુધી તે એ
 ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે ગતિમાં ગમનાગમન

યત્ર સંવેધે પક્ષદ્વય સધ્યે એકસ્મિન્નપિ પક્ષે ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિર્ભવતિ, તત્રોત્કર્ષતોડ-
ષ્ટી ભવગ્રહણાનિ, એતદ્વિન્નસ્થલે તુ અસંખ્યેયાનિ, તત્ત્રેવોત્પત્તિવિષયભૂત જીવે-
ષ્ટુત્કૃષ્ટા સ્થિતિરિત્યુત્કર્ષતોડષ્ટી ભવગ્રહણાનિ કથિતાનિ, એવમગ્રેડપિ યથા યથં
જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુદ્દુત્તમઞ્મહિયાઈં’
કાલાદેશેન-કાલપકારેણ કાલાપેક્ષયા કાયસંવેધઃ જગન્યેન દ્વાવિંશતિવર્ષ-
સહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્તાભ્યધિકાનિ, અન્તર્મુહૂર્તાધિકદ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રાત્મકઃ કાલા-
પેક્ષયા કાયસંવેધઃ, અત્ર જગન્યેન યત્ દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રાણીત્યુક્તં તત્ ઉત્પત્તિ
સ્થાનભૂતાનાં પૃથિવીકાયિકાનામુત્કૃષ્ટસ્થિતિક્તવાદુક્તમ્, યત્ચ અન્તર્મુહૂર્તાભ્ય-

કાયસંવેધ સેં જો અવાદેશ સેં દો ભવગ્રહણ રૂપ કાયસંવેધ કહા ગયો
હૈં સો ઉત્તમેં પ્રથમ ભવ પૃથિવી કા હૈં ઓર દ્વિતીય ભવ મી પૃથિવી કા
હી હૈં, તથા ઉત્કૃષ્ટ સેં જો આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ કાયસંવેધ કહા હૈં
સોં જિસ સંવેધ સેં દો પક્ષકે બીચ એક મી પક્ષ મેં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોતી
હૈં વહાં ઉત્કૃષ્ટ સેં કાયસ્થિતિ ભવગ્રહણ રૂપ હોતી હૈં, તથા હસસે
મિન્ન સ્થલ મેં અસંખ્યાત ભવગ્રહણ રૂપ હોતી હૈં, હસીલિયે યહાં ઉત્પત્તિ
કે વિષયભૂત જીવોં મેં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ કહી ગઈ
હૈં । હસી પ્રકાર સેં આગે મી યથાયોગ્ય રૂપ સેં જાનનાં ચાહિયે ।

‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં, અંતોમુદ્દુત્તમઞ્મહિ-
યાઈં’ કાલ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ હસ સૂત્ર કે અનુસાર પ્રગટ હી કર
દિયા ગયા હૈં । યહાં જગન્ય સેં જો અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ હજાર વર્ષ
કા કાયસંવેધ કહા હૈં વહ ઉત્પત્તિસ્થાનભૂત પૃથિવીકાયિકોં કી

કહે છે. અહિયાં એવો અભિપ્રાય છે કે-કાયસંવેધમાં ભવાદેશથી બે
ભવોના ગ્રહણ ૩૫ કાયસંવેધ કહેલો છે. તે તેમાં પહેલો ભવ પૃથિવિકાયિ-
કનો છે અને બીજો ભવ પણ પૃથિવિકાયિકનો જ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી બે આઠ
ભવોના ગ્રહણ ૩૫ કાયસંવેધ કહ્યો છે, તે બે સંવેધમાં બે પક્ષ પૈકી એક
પણ પક્ષમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોતી નથી. ભાં ઉત્કૃષ્ટથી કાયસ્થિતિ ભવગ્રહણ
૩૫ હોય છે, અને તે શિવાયના સ્થળમાં અસંખ્યાત ભવ ગ્રહણ ૩૫ હોય
છે. તેથી અહિયાં ઉત્પત્તિના વિષયભૂત ભવોમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ ભવ
ગ્રહણ ૩૫ કહી છે. એજ રીતે આગળ પણ યથાયોગ્ય પણથી સમજ લેવું.

‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુદ્દુત્તમઞ્મહિયાઈં’
કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ આ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે કહી જ શકી છે.
અહિયાં જગન્યથી બે બે અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ સુધીનો
કાયસંવેધ કહેલ છે. તે ઉત્પત્તિ સ્થાનવાળા પૃથિવિકાયિકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને

ધિકાલીત્યુક્તં તત્ પૃથિવીકાયેષ્ટત્પિત્સોઃ પૃથિવીકાયિકસ્ય ઔધિકત્વેઽપિ જવન્ય-
કાલસ્ય વિવક્ષાકરણેન અન્તર્મુહૂર્ત્તસ્થિતિકત્વાદુક્તમિતિ । ‘ઉક્કોસેણં છાવત્તરિ-
વાસસહસ્ત્રુત્તરં સયસહસ્સં’ ઉત્કર્ષેણ પદ્મસપ્તિવર્ષસહસ્ત્રોત્તરં શતસહસ્રમ્, પદ્મસપ્તિ-
વર્ષસહસ્ત્રોત્તરલક્ષપ્રમાણક (૧૭૬૦૦૦) કાલાપેક્ષયા કાયસંવેધો ભવતિ, દ્વાવિ-
શતેર્વર્ષસહસ્રાણામષ્ટાભિર્ભવગ્રહણે ગુણને પદ્મસપ્તિ વર્ષસહસ્રાધિકં વર્ષલક્ષં ભવ-
તીતિ ૧૭૬૦૦૦ । ‘એવમ્ કાલં જાવ કરંજ્યા’ એતાવન્તં કાલં ચાવત્કુર્યાત્,
એતાવન્તં જવન્યોત્કૃષ્ટાભ્યામુપરિદર્શિતકાલપર્યન્તં પૃથિવીકાયિકો જીવઃ પૃથિવી-
કાયં સેવેત તથા એતાવન્તમેવ કાલં ગમનાગમને કુર્યાદિતિ તૃતીયો ગમ ઇતિ ૩ ।

અથ ચતુર્થ ગમં પ્રદર્શયન્નાહ-‘સો ચેવ અપ્પણા’ ઇત્યાદિ, ‘સોચેવ અપ્પણા
જહન્નકાલદિહો જાઓ’ સ એવાઽઽત્મના જવન્યકાલસ્થિતિકો જાતઃ સ એવ-

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કો લેકર કહા હૈ તથા હસમેં જો અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિ-
કતા કહી ગઈ હૈ વહ પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય પૃથ્વી-
કાયિક કી ઔધિકતા મેં બી જવન્ય કાલકી વિવક્ષા કરને સે કી ગઈ
હૈ । તથા જો ‘ઉક્કોસેણં છાવત્તરિવાસસહસ્ત્રુત્તરં સયસહસ્સં’ ૧૭૬-
૦૦૦ કા કાયસંવેધ કાલ કી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ સે કહા ગયા હૈ, સો વહ
૨૨ હજાર કો આઠ ભવ ગ્રહણોં સે ગુણા કરને પર ૧૭૬૦૦૦ વર્ષ હોને
કે કારણ કહા ગયા હૈ, હસ પ્રકાર વહ પૃથિવીકાયિક જીવ પૃથિવી
કાયકા હતને કાલ તક સેવન કરતા હૈ ઔર હતને હી કાલ તક વહ
હસમેં ગમનાગમન કરતા હૈ । યહ તૃતીય ગમ હૈ ૩ ।

અવ સૂત્રકાર ચતુર્થ ગમ કો કહતે હૈ-‘સો ચેવ અપ્પણા જહન્ન-
કાલદિહો’ હસમેં હન્હોને યહ પ્રકટ કિયા હૈ કિ વહી એકેન્દ્રિય

લક્ષને કહેલ છે. તથા તેમાં જે અંતર્મુહૂર્ત્તનું અધિકપણું કહ્યું છે, તે પૃથ્વી-
કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અપૂકાયિકના ઔધિકપણામાં પણ જવન્યકા-
ળની વિવક્ષા કરવાથી કહેવામાં આવી છે. તથા જે ‘ઉક્કોસેણં છાવત્તરિવાસસહ-
સ્ત્રુતરં સયસહસ્સં’ ૧૭૬૦૦૦ એક લાખ છોતેર હજારને કાયસંવેધ કાળની
અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટથી કહેલ છે. તો તે ૨૨ બાવીસ હજારને આઠ લવ શ્રેઢ-
ણથી ગુણવાથી ૧૭૬૦૦૦ એક લાખ છોતેર હજાર વર્ષ થવાના કારણથી
કહેલ છે. એ રીતે તે પૃથ્વીકાયિક જીવ પૃથ્વીકાયનું આટલા કાળ સુધી
સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે.

આ રીતે આ કાયસંવેધ સુધીનો ત્રીજો ગમ કહ્યો છે.

હવે સૂત્રકાર ચોથા ગમનો પ્રારંભ કરવા માટે ‘સો ચેવ અપ્પણા જહ-
ન્નકાલદિહો’ આ પ્રમાણેનો આ સૂત્રપાઠ કહ્યો છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ

એકેન્દ્રિયપૃથિવીકાયિકજીવ એવ યદિ સ્વયં જઘન્યકાલસ્થિતિકો ભવેત્ અથ ચ પૃથિવીકાયિકેષુ એવોત્પદ્યેત તદા—‘સો ચેવ પદમિલ્લઓ ગમઓ માણિયવ્વો’ સ એવ પ્રથમો ગમો મણિતવ્યઃ, ચતુર્થગમે પ્રથમગમોક્તમેવ સર્વં પરિમાણોત્પાદાદિકં કાયસંવેધાન્તં જ્ઞાતવ્યમ્, કેરલં પ્રથમગમે ચતસ્રો લેશ્યાઃ પ્રતિપાદિતાઃ, इह तु तिस्र एव लेश्या भवन्तीति वक्तव्यम् एतदेव दर्शयति—‘नवरं’ इत्यादि, ‘नवरं लेस्साओ तिन्नि’ नवरम्—केवलम् लेश्याः कृष्णनीलकापोतिका आद्यास्तिस्र एव लेश्या भवन्तीति। चतुर्थगमे ‘लेस्साओ तिन्नि’ इति जघन्यस्थितिकेषु देवो नोत्पद्यते इति तेजोलेश्या तेषु नास्तीति। तथा—‘ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहुत्तम् उक्तोसेण वि अंतोमुहुत्तं’ उत्कर्षेणाऽपि अन्तर्मुहुत्तम्, जघन्योत्कृष्टाभ्यामन्त-

પૃથિવી કાયિક જીવ યદિ જઘન્ય સ્થિતિ કો લેકર ઉત્પન્ન હુઆ હૈ ઓર આગે વહ વહાં સે સરકર પુનઃ પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ—તો હસ સ્થિતિ મેં યહાં ચતુર્થ ગમ મેં પ્રથમ ગમ મેં કથિત હી સ્વય પરિમાણ ઉત્પાદ આદિ વિષય કાયસંવેધાન્ત તક કા કહ લેના ચાહિયે, પરંતુ હસ ચતુર્થ ગમમેં પૂર્વોક્ત પ્રથમ ગમ મેં કિયે ગયે કથન સે યદિ કોઈ વિશેષતા હૈ તો વહ હસ પ્રકાર સે હૈ—પ્રથમ ગમમેં ઉસકે ચાર લેશ્યાએં કહી ગઈ હૈ ઓર યહાં ઉસકે ત્રીન લેશ્યાએં કહી ગઈ હૈ, યહી બાત ‘નવરં તિન્નિ લેસ્સાઓ’ ‘હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા સૂત્રકારને પ્રકટ કી હૈ કૃષ્ણ નીલ ઓર કાપોતિક એસી યે લેશ્યાએં યહાં હોતી હૈ। તેજોલેશ્યા યહાં નહીં હોને કા કારણ યહ હૈ કિ યહાં જઘન્ય સ્થિતિ-વાલોં મેં દેવોં કા ઉત્પાદ નહીં હોતા હૈ, તથા ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુ-હુત્તં ઉક્કોસેણ વિ’ યહાં સ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહુત્ત કી હૈ

એ ઇહું છે કે—તે એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયિક જીવ નો જઘન્યકાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને ત્યાંથી મરીને પાછા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય થયો છે, તો આ સ્થિતિમાં આ ચોથા ગમમાં પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેના પરિમાણ, ઉત્પાદ, વિગેરે કાયસંવેધ સુધિનો વિષય સમજવો. પરંતુ આ ચોથા ગમમાં પૂર્વોક્ત પહેલા ગમમાં કહેલ કથનથી નો કાંઈ વિશેષપણ છે, તો તે આ પ્રમાણે છે—પહેલા ગમમાં તેને ચાર લેશ્યાઓ કહી છે. અને આ ચોથા ગમમાં તેને ત્રણ લેશ્યા કહી છે, એજ વાત ‘નવરં તિન્નિ લેસ્સાઓ’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા બતાવી છે, અહીયાં કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. અહિયાં તેજોલેશ્યા કહી નથી તેનું કારણ એ છે કે—અહિયાં જઘન્ય સ્થિતિવાળાઓમાં દેવોનો ઉત્પાદ થતો નથી. તથા ‘ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ’ અહીયાં સ્થિતિ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહુત્તની છે, અને

મુહૂર્ત્તપ્રમાણૈવ સ્થિતિરિતિ માત્રઃ। ‘અપસત્થા અજ્ઞવસાનાઃ’—અપ્રશસ્તા અધ્યવસાયાઃ, અધ્યવસાયાઃ વિચારાઃ, તે ચ ન તેવાં શુભભાવનારૂપા અપિતુ અશુભભાવનારૂપા એવેતિ । ‘અણુબંધો જહા ઠિઈ’ અનુબન્ધો યથા સ્થિતિઃ, યેનૈવ પ્રકારેણ સ્થિતિઃ કથિતા તેનૈવ પ્રકારેણ અનુબન્ધોઽપિ જ્ઞાતવ્યઃ, જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યામ્ અન્તર્મુહૂર્ત્તાત્મક એવ, ‘સેસં તં ચેવ’ લેશ્યા સ્થિત્યધ્યવસાયાનુબન્ધાતિરિક્તં સર્વમપિ દૃષ્ટિમસુદ્ધાતજ્ઞાનાજ્ઞાનાદિક તદેવ—પ્રથમપ્રકરણપઠિતમેવ ઇહાધ્યેતવ્યમિતિ ચતુર્થો ગમ ઇતિ ૪ ।

અથ પશ્ચમગમં દર્શયતિ—‘સો ચેવ’ ઇત્યાદિ, ‘સો ચેવ જહન્નકાલઃ કલ્પિણસુ ઉવવન્નો’ સ એવ—પૃથિવીકાયિકજીવ એવ જઘન્યકાલસ્થિતિક પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પન્નો ભવેત્ તદા ‘સચ્ચેવ ચતુર્થગમવત્તવ્વયા

ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ભી વહ એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હૈ । ‘અપ્પસત્થા અજ્ઞવસાના’ અધ્યવસાય વિચાર યહાં અપ્રશસ્ત હોતે હૈં શુભભાવના રૂપ વે યહાં નહીં હોતે હૈં કિન્તુ અશુભ ભાવના રૂપ હોતે હૈં । અનુબન્ધ તો સ્થિત્યાત્મક હોને સે યહાં જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર્મુહૂર્ત્તાત્મક હી હૈ । ‘સેસં તં ચેવ’ લેશ્યા સ્થિતિ અધ્યવસાય એવં અનુબન્ધ કે સિવાય ઔર સબ દૃષ્ટિ સમુદ્ધાત જ્ઞાનાજ્ઞાન આદિ વિષયક કથન પ્રથમ ગમ કે જૈસા હી હૈ । એસા યહ ચતુર્થ ગમ હૈ । ૪ ।

પંચમ ગમ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સો ચેવ જહન્ન કાલકલ્પિણસુ ઉવવન્નો’ યદિ વહી જઘન્ય સ્થિતિવાલા પૃથિવીકાયિક જીવ જઘન્યકાલ કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ તો યહાં પર ‘સચ્ચેવ ચતુર્થગમવત્તવ્વયા આણિયવ્વા’ ચતુર્થગમ મેં જો વત્તવ્યતા

ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક અંતર્મુહૂર્ત્તની છે. ‘અપ્પસત્થા અજ્ઞવસાના’ અધ્યવસાય—આત્મપરિણામ—વિચાર અહિયાં અપ્રશસ્ત હોય છે. શુભ ભાવના રૂપ પ્રશસ્ત વિચાર અહિયાં હોતો નથી. પરંતુ અશુભ ભાવના રૂપ અપ્રશસ્ત જ હોય છે. અનુબંધ સ્થિતિ રૂપ હોવાથી તે અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત્ત રૂપ જ છે, ‘સેસં તં ચેવ’ લેશ્યા, સ્થિતિ, અધ્યવસાય અને અનુબંધ સિવાય બાકીનું દૃષ્ટિ, સમુદ્ધાત, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, વિગેરે વિષય સંબંધી કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું આ પ્રમાણે આ ચોથો ગમ છે. ૪

પાંચમો ગમ આ પ્રમાણે છે.—‘સો ચેવ જહન્નકાલકલ્પિણસુ ઉવવન્નો’ જો તે પૃથિવીકાયિક જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે સંબંધમાં અહિયાં પણ ‘સચ્ચેવ ચતુર્થગમવત્તવ્વયા’

માણિયન્વા' સૈવ ચતુર્થગમવક્તવ્યતા મણિતવ્યા। ચતુર્થગમે પ્રથમ-ગમાતિદેશેન યત્ યત્ કથિતં તત્સર્વં પરિમાણાદારમ્ય કાયસંવેધાન્તં નિરવ-શેષં વૈલક્ષણ્યાદિરહિતમવગન્તવ્યમિતિ પશ્ચમો ગમઃ ૫। ષष्ठं गमं दर्शयति—‘सो चेव उक्कोस’ इत्यादि, ‘सो चेव उक्कोसकालद्विहएसु उववन्नो’ स एव उत्कृष्ट-कालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु उपपन्नः, स एव स्वात्मना जघन्यकालस्थितिक-पृथिवीकायिकजीव एव यदि उत्कृष्टकालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु समुत्पन्नो भवेत् तदा—‘एसचेव वत्तव्वया’ एषैव—पञ्चमगमोक्तैव वक्तव्यता वक्तव्या—मणि-तव्या पञ्चमगमे यत् चतुર્थगमातिदेशः कृतः, तत्रापि प्रथमगमस्यातिदेशेन प्रथम गमे यथा कथितं तत् सर्वं तेनैव रूपेण षष्ठगमेऽपि वक्तव्यम्। पूर्वगमापेक्षया

કહી ગઈ છે વહી વક્તવ્યતા પુરી કી પુરી કહની યાહિયે, અર્થાત્ ચતુર્થ ગમ મેં પ્રથમ ગમ કે અતિદેશ સે જો જો કહા ગયા છે વહ સબ પરિ-માણ દ્વાર સે લેકર કાયસંવેધદ્વાર તક વિના કિસી મિન્નતા કે-અન્તર કે-યહાં કહના યાહિયે। એસા યહ પાંચર્વા ગમ છે।

છઠા ગમ હમ પ્રકાર સે છે—‘સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિહએસુ ઉવવન્નો’ યહી જઘન્ય કાલકી સ્થિતિવાલા પૃથિવીકાયિક જીવ યદિ ઉત્કૃષ્ટ કાલ કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય છે—તો વહાં પર મી ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ યહી પંચમ ગમોક્ત વક્તવ્યતા કહની યાહિયે। પંચમ ગમ મેં ચતુર્થ ગમ કા અતિદેશ કિયા ગયા છે, ચતુર્થ ગમ મેં પ્રથમ ગમકા અતિદેશ કિયા ગયા છે—સો પ્રથમ ગમ કે—પ્રકરણ મેં—જેસા કહા ગયા છે વેસા હી વહ સબ ઊસી રૂપ સે હસ ષષ્ઠ ગમ મેં મી

માણિયન્વા' એથા ગમમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન પુરેપુરું કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ એથા ગમમાં પડેલા ગમના અતિદેશ—લલામણુથી જે-જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે તમામ, પરિમાણ દ્વારથી લઇને કાયસંવેધ દ્વાર સુધી કંઈ પણ ફેરફાર શિવાય અહિયાં કહેવું જોઈએ આ રીતે આ પાંચમો ગમ કહ્યો છે. ૫

હવે છઠા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે.—સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિહએસુ ઉવવન્નો' આ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ જો ઉત્કૃષ્ટ-કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે સંબં-ધમાં પણ 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' પાંચમાં ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું કથન કહેવું જોઈએ પાંચમાં ગમમાં એથા ગમનો અતિદેશ—લલામણુ કરેલ છે. અને એથા ગમમાં પડેલા ગમનો અતિદેશ કરેલ છે. પડેલા ગમમાં તે કથન જે રીતે કહેલ છે—તેજ પ્રમાણેનું તે સઘળું કથન આ છઠા ગમમાં પણ કહી

યદ્વૈલક્ષણ્યમ્ તદર્શયતિ-‘નવરં’ इत्यादि, ‘नवरं जहन्नेणं एको वा दो वा तिग्नि वा’ नवरम्-केवलमेतदेव वैलक्षण्यम्, उत्पादे यद् जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा ‘उक्क्रोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा’ उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा पूर्वगमेषु एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य अनुसमयमविरहिता असंख्याता उत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् इह तु जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा जायन्ते इत्युत्तरमिति भवत्येव पूर्व पूर्वगमाऽपेक्षया वैलक्षण्यमिति । कियत्पर्यन्तम् एतद्वैलक्षण्यमवगन्तव्यं तत्राह-‘जाव’ इत्यादि,

કહનાં યાહિયે, પરન્તુ હસ ષષ્ઠ ગમ મેં પૂર્વ ગમ્મ કી અપેક્ષા જો ભિન્નતા હૈ વહુ એસી હૈ-‘નવરં જહન્નેણં એકો વા દો વા તિન્નિ વા’ યહાં પરિમાણ દ્વાર મેં ‘એક સમય મેં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈં, હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં જઘન્ય સે એક સમય મેં એક અથવા દો અથવા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે હૈં’ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન હોતે હૈં’ યહાં એસા કહનાં યાહિયે, પ્રથમ ગમ્મ મેં કિતને વહાં એક સમય મેં ઉત્પન્ન હાતે હૈં’ હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં એસા કહા ગયા હૈં કિ પ્રત્યેક સમય મેં વહાં વિના કિસી અન્તર કે અવિચ્છિન્ન રૂપ સે-અસંખ્યાત જીવ-ઉત્પન્ન હોતે હૈં, પર યહાં એસા નહીં કહા ગયા હૈં-યહાં તો એક સમય મેં જઘન્ય સે એક અથવા દો અથવા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન હોતે હૈં’ એસા કહા ગયા હૈં, અતઃ સ્વતઃ હી પૂર્વ ગમ્મ કી અપેક્ષા હસ ગમ્મ મેં અન્તર-(ભિન્નતા)-આતી હૈં । પૂર્વ ગમ્મ

લેવું જોઈએ. પરંતુ આ છઠ્ઠા ગમમાં પહેલા ગમના કથન કરતાં જે જુઠાપણુ છે. તે બતાવવા સૂત્રકાર કહે છે કે-‘નવરં જહન્નેણં એકો વા દો વા તિન્નિ વા’ અહિયાં પરિમાણ દ્વારમાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્યથી એક સમયમાં એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં આ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ. પહેલા ગમમાં ત્યાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એવું કહ્યું છે કે-એક સમયમાં ત્યાં કોઈ પણ જાતના અંતર વિના અવિચ્છિન્ન રૂપથી-અસંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ અહિયાં તેમ કહ્યું નથી અહિયાં આ છઠ્ઠા ગમમાં તો એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કહ્યું છે. જેથી પહેલાં ગમ કરતાં આ ગમમાં અંતર-જુઠાપણુ સ્વતઃ આપોઆપ આવી જાય છે.

‘જાવ’ યાવત્ इति कायसंवेधद्वारात्पूर्वगतानुबन्धद्वારपर्यन्तमित्यर्थः ।
 अथ कायसंवेधद्वारमाह-‘भवादेसेण’ इत्यादि, ‘भवादेसेण’ भवादेशेन-
 भवापेक्षया कायसंवेध, ‘जहन्नेण दो भवग्गहणाइं’ जघन्येन द्वे भवग्रहणे
 परिमाणादारभ्य यावद्भवादेशान्तः सर्वोऽपि वक्तव्यः तत्र कायसंवेधो भवा-
 पेक्षया जघन्येन भवद्वयग्रहणात्मकः । ‘कालादेसेण’ कालादेशेन कालापेक्षयेत्यर्थः
 कायसंवेधः ‘जहन्नेण बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं’ जघन्येन
 द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि, ‘उक्कोसेण अट्ठासीइं वाससह-
 स्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं’ उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि चतु-
 र्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरधिकाष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि काला-
 ऽपेक्षया कायसंवेधो भवतीति तत्र जघन्यस्थितिकस्योत्कृष्टस्थितिकस्य च चतु-
 ष्कृत्व उत्पन्नत्वात् द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि चतुर्गुणितानि अष्टाशीतिर्भवन्ति
 चत्वारि चान्तर्मुहूर्त्तानीति । ‘एवइयं जाव करेज्जा’ एतावन्तं कालं सेवेत तथा

કે જેસા કથન યહાં અનુબન્ધ દ્વાર તક હી લેના ચાહિયે । આગે કા જો
 કાયસંવેધ દ્વાર હૈ વહાં તક નહીં, યહી ઘાત સૂત્રકારને ‘મવાદેસેણં
 જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાઈં ૦ કાલાદેસેણં જહન્નેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં
 અંતોમુહુત્તમબ્ભહિયાઈં ૦’ હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી હૈ । હસમેં યહ
 સમજાયા ગયા હૈ-કિ યહાં કાયસંવેધ ભવ કી અપેક્ષા દો ભવોં કો
 ગ્રહણ કરને રૂપ જઘન્ય સે હૈ ઓર કાલ કી અપેક્ષા વહ કાયસંવેધ
 જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૨૨ હજાર વર્ષ કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ
 ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૮૮ હજાર વર્ષ કા હૈ । હતને કાલ તક વહ
 જીવ ઉસ પૃથિવી કાયિક રૂપ ગતિ કા સેવન કરતા હૈ, ઓર હતને હી

પડેલા ગમ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં અનુબંધ દ્વાર સુધીનું જ શ્રદ્ધા કરવું
 જોઈએ. તે પછીનું જ કાયસંવેધ દ્વાર છે; ત્યાં સુધીનું કથન લેવાનું નથી.
 એજ વાત સૂત્રકારે ‘મવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાઈં કાલાદેસેણં જહન્નેણં
 બાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમબ્ભહિયાઈં’ આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે.
 આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે-અહિયાં કાયસંવેધ ભવની
 અપેક્ષાથી બે ભવોને શ્રદ્ધા કરવા રૂપ જઘન્યથી છે. અને કાળની અપેક્ષાથી
 તે કાયસંવેધ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો છે.
 અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૮૮ હજાર વર્ષનો છે. આટલા
 કાળ સુધી તે જીવ તે પૃથ્વીકાયિક રૂપ ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા

—એતાવન્તમેવ કાલં ગમનાગમને કુર્ષાદિતિ કાયસંવેધાન્તઃ ષષ્ઠો ગમઃ ૬ ઇતિ । સપ્તમગમં દર્શયિતુમાહ—‘સો ચેવ અપ્પણા’ ઇત્યાદિ, ‘સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલ-ટ્ટિહો જાઓ’ સ એવ આત્મનોત્કુષ્ટકાલસ્થિતિકો જાતઃ, સ એવ પૃથિવીકાયિકો જીવો યદિ આત્મના—સ્વયમેવ ઉત્કુષ્ટકાલસ્થિતિકઃ પૃથિવીકાયો જાતઃ તદા—‘એવં તદ્વ્યગમસરિસો નિરવસેસો માણિયવ્વો’ એવં તૃતીયગમસદૃશઃ નિરવશેષો મણિતવ્યઃ તદિહ સપ્તમગમે નિરવશેષઃ સર્વોઽપિ તૃતીયગમ એવ વક્તવ્યઃ । તૃતીયગમા પેક્ષ્યા યદ્દૈલક્ષણ્યં તદિહ દર્શયતિ—‘નવરં’ ઇત્યાદિ, ‘નવરં અપ્પણા સે ઠિઈં જહન્નેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં’ નરમ્—કેવલમ્ આત્મના તસ્ય સ્થિતિર્જઘન્યેન દ્વાવિંશતિ-

કાલ તક વહ ઉસમેં ગમનાગમન કરતા હૈં યહાં જો કાય સંવેધ ઉત્કુષ્ટ સે ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્સ અધિક ૮૮ હજાર વર્ષ કા કહા ગયા હૈં વહ જઘન્ય સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિક કા ઓર ઉત્કુષ્ટ સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિક કા વહાં ચાર વાર ઉત્પન્ન હોમે સે કહા ગયા હૈં । અતઃ ૨૨ હજાર કો ચાર સે ગુણા કરને પર ૮૮ હજાર આ જાતે હૈં । હસ પ્રકાર સે યહ છઠા ગમ હૈં ।

સાતવાં ગમ હસ પ્રકાર સે હૈં—‘સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલ-ટ્ટિહો જાઓ’ વહી પૃથિવીકાયિક જીવ યદિ ઉત્કુષ્ટ કાલ કી સ્થિતિ કો લેકર ઉત્પન્ન હુઆ હૈં તો હસકે વિષય મેં યહાં પર ‘તદ્વ્ય ગમસરિસો નિરવસેસો માણિયવ્વો’ સપ્તમ ગમ મેં સમ્પૂર્ણ રૂપ સે તૃતીય ગમ હી વક્તવ્ય હૈં । પરન્તુ જિસ બાત મેં વહાં કે કથન સે ભિન્નતા હૈં વહ હસ પ્રકાર સે હૈં—‘નવરં’ અપ્પણા સે ઠિઈં જહન્નેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં,

જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમના ગમન કરે છે. અહિયાં કાયસંવેધ ઉત્કુષ્ટથી ચાર અતમુહૂર્ત અધિક ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષનો કહ્યો છે. તે જઘન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિક અને ઉત્કુષ્ટ સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિક ત્યાં ચાર વાર ઉત્પન્ન થવાને કારણે કહેવામાં આવેલ છે. બેથી બાવીસ હજારને ૪ ચાર ગણા કરવાથી ૮૮ અઠ્યાસી હજાર થઈ જાય છે.

આ રીતે આ છઠો ગમ કહ્યો છે.

હવે સાતમાં ગમનું કથન કરવામાં આવે છે.—‘સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસ-કાલટ્ટિહો જાઓ’ એજ પૃથ્વીકાયિક જીવ એ ઉત્કુષ્ટ કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થાય છે તો તે સંબંધમાં અહિયાં ‘તદ્વ્યગમસરિસો નિરવસેસો માણિયવ્વો’ આ સાતમો ગમ સંપૂર્ણ રીતે ત્રીજા ગમ પ્રમાણે જ છે તેમ સમજવું. પરંતુ જે વાતમાં ત્યાંના કથન કરતાં અંતર-ફેરફાર છે તે આ પ્રમાણે છે. ‘નવરં’ અપ્પણા સે ઠિઈં જહન્નેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં ઉક્કોસેણ વિ બાવીસં વાસસહ-

વર્ષસહસ્રાણિ 'ઉત્ક્રોસેણ વિ વાવીસં વાસસહસ્તાઈ' ઉત્કર્ષેનાંડપિ દ્વાવિંશતિ-
 વર્ષસહસ્રાણિ ભવન્તીરિ સપ્તમગમઃ ૭ । 'સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્વિષુ ઉવવન્નો' સ
 એવ ઉત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિકઃ—પૃથિવીકાયિકજીવ એવ યદિ જઘન્યકાલસ્થિતિકેષુ
 પૃથિવીકાયિકેષુ સમુત્પન્નો ભવેત્ તદા—'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ૦ ઉત્ક્રોસેણ વિ અંતો-
 મુહુત્તં ૦' જઘન્યેન અન્તર્મુહુર્ત્તસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુ તથા ઉત્કર્ષેનાંડપિ અન્ત-
 મુહુર્ત્તસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુ સમુત્પદ્યતે, 'એવં જહા સત્તમગમો જાવ ભવાદેસો'
 એવં યથા સપ્તમગમો યાવદ્ભવાદેશ ઇતિ અત્ર સપ્તમગમસદ્શઃ સર્વોંડપિ વક્તવ્યઃ,
 ક્રિયત્પર્યન્તં સપ્તમગમો વક્તવ્ય સ્તત્રાહ—'જાવ' ઇશ્યાદિ, 'જાવ ભવાદેસો' ઇતિ
 ભવાદેશપર્યન્તસ્ય સપ્તમગમસ્યાત્ર સર્વમપિ વસ્તુ વિચારણીયમિતિ । ભવાદેશ-
 પર્યન્તઃ સપ્તમગમ એવાત્ર દ્રષ્ટવ્યઃ, 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં વાવીસં વાસસહસ્તાઈ

ઉત્ક્રોસેણ વિ વાવીસં વાસસહસ્તાઈ' યહાં ઉત્ક્રોસેની સ્થિતિ જઘન્ય સે
 ૨૨ હજાર વર્ષ કી હોતી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે બી ૨૨ હજાર વર્ષ કી
 હોતી હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ સાતવાં ગમ હૈ ।

આઠવાં ગમ હસ પ્રકાર સે હૈ—'સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્વિષુ ઉવ-
 વન્નો' વહી ઉત્કૃષ્ટ કાલકી સ્થિતિ વાલા પૃથિવીકાયિક જીવ યદિ
 જઘન્યકાલ કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ—તો
 વહ 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ૦ ઉત્ક્રોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં ૦' જઘન્ય સે અન્ત-
 મુહુર્ત્ત કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ
 સે બી અન્તર્મુહુર્ત્ત કી સ્થિતિવાલોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । 'એવં જહા સત્ત-
 મગમો જાવ ભવાદેસો' હસ પ્રકાર સે યહાં પર સપ્તમ ગમ કી વક્ત-
 વ્યતા યાવદ્ભવાદેશ તક કહની ચાહિયે, તથા—'કાલાદેસેણં જહન્નેણં

સ્તાઈ' અહિયાં તેની સ્થિતિ જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ થાય છે
 અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ બાવીસ હજારની થાય છે.

આ રીતે આ સાતમો ગમ કહ્યો છે.

હવે આઠમો ગમ બતાવવામાં આવે છે—'સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્વિ-
 ષુ ઉવવન્નો' એ પૃથિવીકાયિક એવ નો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પૃથિવીકા-
 યિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ૦' ઉત્ક્રોસેણ વિ અંતોમુ-
 હુત્તં ૦' જઘન્યથી અંતર્મુહુર્ત્તની સ્થિતિવાળા પૃથિવીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય
 છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહુર્ત્તની સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'એવં
 જહા સત્તમગમો જાવ ભવાદેસો' આ રીતે અહિયાં સાતમા ગમનું કથન
 યાવત્ ભવાદેશ સુધી કહેવું નોંધવું. તથા 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં વાવીસં વાસ-

अंतोमुहुत्तएवमहियाइं' कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि
अन्तर्मुहुत्तैरभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं अट्टासीइं वासहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं
अवमहियाइं' उत्तरुर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि चतुर्भिरन्तर्मुहुत्तैरभ्यधिकानि 'एव-
इयं०' एतावन्तं कालं सेवेत एतावन्तं कालं गमनागमने कुर्यात् इत्यष्टमो गमः८ ।

अथ नवममं निरूपयितुमाह—‘सो चेन्न’ इत्यादि, ‘सो चेन्न उक्कोसकालद्विइएसु उवन्नो’ स एवोत्कृष्टकालस्थितिकेषु उत्पन्नः, स एव—पृथिवीकायिकजीव एवं उत्कृष्टकालस्थितिकेषु—पृथिवीकायिकेषु यदि समुत्पन्नो भवेत् तदा—‘जहन्नैणं बावीसवाससहस्रद्विइएसु’ जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यते ‘उक्कोसेण नि बावीसवाससहस्रद्विइएसु’ उत्कर्षेणाऽपि द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यते इत्यादि । ‘एस चेन्न सत्तममम

बावीस लाख सहस्राईं अंतोमुहूर्त भग्नमहियाइ' काल की अपेक्षा वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त अधिक २२ हजार वर्ष तक और उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त अधिक ८८ हजार वर्ष तक उस गति का सेवन करता है, और इतने ही काल तक वह उस गतिमें गमनागमन किया करता है। ऐसा यह आठवां गम है।

नौवां गद्य इस प्रकार से है—‘सो चेव उक्कोसट्टिइएसु उववन्नो’ वही उत्कृष्ट काल की स्थितिवाला पृथिवीकायिक जीव यदि उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है तो वह ‘जहन्नेणं बावीसवाससहस्सट्टिइएसु उक्कोसेण वि बावीसवाससहस्सट्टिइएसु’ जघन्यसे भी २२ हजार वर्षकी स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से भी २२ हजार वर्षकी स्थितिवाले पृथिवी

સહસ્ત્રાઈ' અંતો મુદ્દત્તમભ્રમિયાઈ' કાળની અપેક્ષાએ તે જઘનયથી અંતમુંડૂત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ચાર અંતમુંડૂત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે.

આ રીતે આ આઠમો ગમ છે. ૮

હવે નવમા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે.—સો જેવ ચક્રકોસકાલદ્વિદ્વિ-
 ષ્ણુ સ્વવન્નો' એજ પૃથ્વીકાયિક શ્વ ને ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વી-
 કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે તે 'જહન્નેણ બાવીસવાસસહસ્સદ્વિદ્વિષ્ણુ ચક્રકોસેણ
 વિ બાવીસ વાસસહસ્સદ્વિદ્વિષ્ણુ' જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા
 પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની

વત્તવ્વયા માણિયવ્વા જાવ ભવાદેસોત્તિ' એવે-ઉપરિયુક્તમકારૈવ સપ્તમગમવત્ત-
વ્વયા માણિયવ્વા યાવદ્ભવાદેશ इति-ભવાદેશપર્યન્તં સપ્તમગમસદ્દશ એવ સર્વોડપિ
વિચારઃ કરણીય इति । 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં ચોયાલીસ વાસસહસ્સાઈ' કાલાદે-
શેન-કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન ચતુશ્ચત્તારિશદ્વર્ષસહસ્રાણિ દ્વાવિંશતેર્વર્ષસહસ્રાણાં ભવ-
દ્વયગ્રહણેન ગુણને ક્રુતે સતિ ચતુશ્ચત્તારિશદ્વર્ષસહસ્રાણ્યેવ ભવન્તિ इति, 'ઉક્કોસેણં
છાવત્તરિવાસસહસ્સુત્તરં સયસહસ્સં' ઉત્કર્ષેણ પટ્ટમપ્તતિવર્ષસહસ્રોત્તરં શતસહસ્રમ્ પદ-
સપ્તતિવર્ષસહસ્રાધિદલક્ષમેકં વર્ષાણાં ચવતિ, 'એવદ્દયં કાલં જાવ કરેજ્જા' एता-
વન્તં કાલં યાવત્કુર્યાત્ एताવન્તં યાવન્ કાલં પૃથિવીકાયિકઃ' પૃથિવીકાયિકગતિ
સેવેત તથા एताવત્કાલપર્યન્તમે । પૃથિવીકાયિકાત્ પૃથિવીકાયિકગતાવેવ ગમના-
ગમને કુર્યાદિતિ કાયસંવેધાન્તો નવમો ગમઃ ૯. इति ॥

इति पृथिवीकाय प्रकरणं प्रथमम् १ ॥सू॥०१॥

કાયિકો મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । 'એસ ચેવ સપ્તમગમવત્તવ્વયા માણિ-
યવ્વા જાવ ભવાદેસોત્તિ' યહાં પર સપ્તમ ગમ કી વત્તવ્વયા યાવત્
ભવાદેશ તક કહની ચાહિયે, અર્થાત્ સપ્તમ ગમ મેં ભવાદેશ તક જૈસા
વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ વૈસા હી વિચાર યહાં નૌવે ગમ મેં ભી કરના
ચાહિયે, 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં ચોયાલીસ વાસસહસ્સાઈ' ઉક્કોસેણં
છાવત્તરિવાસસહસ્સુત્તરં સયસહસ્સં' કાલ કી અપેક્ષા વહ પૃથિવી-
કાયિક જીવ જઘન્ય સે ચૌવાલીસ હજાર વર્ષ તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે
એક લાખ ૭૬ હજાર વર્ષ તક ઉસ ગતિ કા-પૃથિવીકાયિક ગતિકા-
સેવન કરતા હૈ ઓર હતને કાલ તક વહ ઉસ ગતિ મેં ગમનાગમન
કરતા હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ કાયસંવેધાન્ત નૌવાં ગમ હૈ ।

प्रथम पृथिवीकायप्रकरण समाप्त १-१'

સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અહિંયાં 'એસ ચેવ સપ્તમગમ-
વત્તવ્વયા માણિયવ્વા જાવ ભવાદેસોત્તિ' પરંતુ સાતમા ગમનું કથન યાવત્
ભવાદેશ સુધી કહેવું જોઈએ અર્થાત્ સાતમા ગમમાં ભવાદેશ સુધી જે પ્રમા-
ણેનું કથન કર્યું છે. તેજ પ્રમાણેનું કથન આ નવમા ગમમાં પણ કહેવું
જોઈએ. 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં ચોયાલીસ વાસસહસ્સાઈ' ઉક્કોસેણં છાવત્તરિ
વાસસહસ્સુત્તરં સયસહસ્સં' કાળની અપેક્ષાએ તે પૃથ્વીકાયિક છવ જઘન્યથી
૪૪ ચુવાળીસ હજાર વર્ષ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ છાંતેર હજાર
૪૫ સુધી તે ગતિનું-એટલે કે પૃથ્વિકાયિક ગતિનું સેવન કરે છે. અને
એટલા કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ કાય-
સંવેધ સુધીના નવમા ગમ કહ્યો છે.

પહેલું પૃથ્વીકાય પ્રકરણ સમાપ્ત ॥૧-સૂ. ૧॥

पृथिवीकायिके अस्य उत्पत्त्यादिकं प्रदर्श्य अष्कायिके अस्योत्पत्तिं दर्शयति-
'जइ आउक्काइय' इत्यादि ।

मूलम्-जइ आउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उव-
वज्जंति किं सुहुमआउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
उववज्जंति वायरआउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
उववज्जंति एवं चउक्को भेओ भाणियव्वो जहा पुढवीकाइ-
याणं । आउक्काइए णं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उवव-
ज्जित्तए, से णं भंते ! केवइय कालट्टिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा !
जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्टिइएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्टिइ-
एसु उववज्जेज्जा । एवं पुढवीकाइयगमसरिसा नव गमगा भाणि
यव्वा ९ । नवरं थिबुक्कविंदुसंठिए । ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं
उक्कोसेणं सत्तवाससहस्साइं । एवं अणुबंधो वि । एवं तिसु वि गम-
एसु संवेहो तईयछट्टुसत्तमट्टमणवमगमेसु भवादेसेणं जहन्नेणं
दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ट भवग्गहणाइं, सेसेसु चउसु गमएसु
जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं ।
तइयगमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतो-
मुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं सोलसुत्तरं वाससयसहस्सं एवइयं
जाव करेज्जा । छट्टे गमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वास-
सहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्टासीइं वाससह-
स्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ।

सत्तम गमए कालादेसेणं जहन्नेणं सत्तवाससहस्साइं अंतो-
मुहुत्तमव्भहियाइं उक्कोसेणं सोलससहस्सुत्तरं वाससयसहस्सं
एवइयं जाव करेज्जा ७। अट्टमगमए कालादेसेणं जहन्नेणं सत्त-
वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्भहियाइं, उक्कोसेणं अट्ठावीसं वास-
सहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ८।
णवमगमए भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं
अट्ठभवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं एगूणतीसं वाससहस्साइं,
उक्कोसेणं सोलहसहस्सुत्तरं वाससयसहस्सं एवइयं जाव करेज्जा।
एवं णवसु वि गमएसु आउक्काइय ठिई जाणियव्वा ९॥

जइ तेउक्काउएहितो उववज्जंति । तेउक्काइयाण वि एस
चेव वत्तव्वया । नवरं णवसु वि गमएसु तिसि लेस्साओ तेउ-
क्काइया णं सुईकलावसंठिया, ठिई जाणियव्वा, तइयगमए
कालादेसेणं जहन्नेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्भहि-
याइं उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं बारसेहिं राइंदिएहिं
अव्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा । एवं संवेहो उवजुंजिऊण
भाणियव्वो ९। जइ वाउक्काएहितो उववज्जंति० वाउक्काइयाण
वि एवं चेव णव गमगा जहेव तेउक्काइयाणं णवरं पडागा-
संठिया पन्नत्ता संवेहो तिहिं वाससहस्सेहिं कायव्वी, तइय
गमए कालादेसेणं जहन्नेणं वावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहु-
त्तमव्भहियाइं उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्सं एवं संवेहो उव-
जुंजिऊण भाणियव्वो । जइ वणस्सइकाइएहितो उववज्जंति

वणस्सइकाइयाणं आउक्काइयगमसरिस्सा णव गमगा भाणि-
यव्वा । णवरं णाणासंठिया सरीरोगाहणा पढमएसु पच्छिल्ल-
एसु य तिसु गमएसु जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्को-
सेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं मज्झिमेसु तिसु तहेव जहा
पुढवीकाइयाणं संवेहो ठिई य जाणियव्वा, तइयगमे काला-
देसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं,
उक्कोसेणं अट्ठावीसुत्तरवाससहस्सं एवइयं जाव करेज्जा । एवं
संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो ॥सू० २॥

छाया—यदि अण्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं सूक्ष्माण्का-
यिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते वादराण्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य
उत्पद्यन्ते एवं चतुष्कको भेदो भणितव्यः यथा पृथिवीकायिकानाम् । अण्कायिकः
खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषु उत्पत्तुम् । स खलु भदन्त ! कियत्काळ-
स्थितिकेषूत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु—उत्कर्षेण द्वाविंशति-
वर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्येत । एवं पृथिवीकायिकगमसदृशा नव गमका भणितव्याः
९ । नवरं स्थित्युक्किन्दुसंस्थितः । स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण सप्त-
वर्षसहस्राणि । एवमनुबन्धोऽपि । एवं त्रिष्वपि गमकेषु संवेधग्रहणेषु सप्तमा-
ष्टमनवमगमकेषु भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽष्टमवग्रहणानि शेषेषु
चतुर्षु गमकेषु जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽसंख्येयानि भवग्रहणानि तृतीय-
गमके कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि
उत्कर्षेण षोडशोत्तरं वर्षशतसहस्रम् एतावन्तं यावत् कुर्यात् । षष्ठ गमके काला-
देशेन जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि, उत्कर्षेणाऽष्टाशीति
वर्षसहस्राणि चतुर्भिर्नन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात् ६ । सप्तमे
गमके कालादेशेन जघन्येन सप्त वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि
उत्कर्षेण षोडशसहस्रोत्तरं वर्षशतसहस्रम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् ७ । अष्टमगमके
कालादेशेन जघन्येन सप्तवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टा-
विंशतिवर्षसहस्राणि चतुर्भिर्नन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात् ८ ।

नवमगमके भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽष्टभवग्रहणानि, काला-
देशेन जघन्येन एकोनत्रिंशद्वर्षसहस्राणि उत्कर्षेण षोडशसहस्रोत्तरं वर्षशतसहस्रम्
एतावन्तं यावत्कुर्यात् । एवं नवस्वपि गमकेषु अप्कायिकस्थितिर्ज्ञातव्या ९ । यदि
तेजस्कायिकेभ्य उत्पद्यन्ते, तेजस्कायिकानामपि एषैव वक्तव्यता नवरं नवस्वपि
गमकेषु तिस्रो लेश्याः । तेजस्कायिकाः खलु सूचीकलापसंस्थिताः । स्थितिर्यथा-
योगं ज्ञातव्या । तृतीयगमके कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अन्त-
र्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिवर्षसहस्राणि द्वादशरात्रिदिवसैरभ्याधिकानि
एतावन्तं यावत्कुर्यात् । एवं संवेधः उपयुज्य भणितव्यः । यदि वायुकायिकेभ्य-
उत्पद्यन्ते वायुकायिकानामपि एवमेव नव गमकाः यथैव तेजस्कायिकानाम्, नवरं
पताका संस्थिताः प्रज्ञाः, संवेधो (त्रिभिः) वर्षसहस्रैः कर्तव्यः । तृतीयगमे काला-
देशेन जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण एकं
वर्षशतसहस्रम्, एवं संवेध उपयुज्य भणितव्यः । यदि वनस्पतिकायिकेभ्य-
उत्पद्यन्ते वनस्पतिकायिकानाम् अप्कायिकगमसदृशा नव गमका भणितव्याः ।
नवरं नानासंस्थिताः, शरीरावगाहना ग्रथमेषु पश्चिमेषु च त्रिषु गमकेषु जघन्येन
अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण सातिरेकं योजनसहस्रम् मध्यमेषु त्रिषु तथैव
यथा पृथिवीकायिकानाम् । संवेधः स्थितिश्च ज्ञातव्या, तृतीयगमे कालादेशेन
जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाविंशत्युत्तरं
वर्षशतसहस्रम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् एवं संवेध उपयुज्य भणितव्यः । ९ । सू० २ ।

टीका--‘जइ आउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति’ यदि
पृथिवीकायिको जीवोऽप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य पृथिव्यादौ

इस प्रकार से जीव की पृथिवीकायिक में उत्पत्ति आदि का कथन
करके अब सूत्रकार अप्कायिक में इसकी उत्पत्ति दिखाने के लिये कहते
हैं ‘जइ आउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो’ इत्यादि ।

टीकार्थ-अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! यदि अप्कायिक
एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव से आकरके वह पृथिवीकायिक रूप से

आ रीते एवमी पृथिवीकायिकोऽं उत्पत्ति विगेरेनुं कथन करीने डवे
सूत्रकार अप्कायिकोऽं तेमनी उत्पत्ति एताववा नीये प्रभुने सूत्रपाठ
कडे छे. ‘जइ आउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो’ इत्यादि

टीकार्थ-डवे गौतमस्वामी प्रभुने एवुं पूछे छे डे-डे लगवन् ने अप्-
कायिक, एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकाणां एव पञ्चाथी आवीने पृथिवीकायिकपञ्चाथी

ઉત્પન્નન્તે તદા 'કિં સુહુમઆઝકાઠ્યઅગ્નિદિયતિરિક્તજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ' કિં સૂક્ષ્માપ્કાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકૈભ્ય આગત્યોત્પન્નન્તે અથવા 'વાયરઆઝકાઠ્યઅગ્નિદિયતિરિક્તજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ' વાદરાપ્કાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકૈભ્ય આગત્યોત્પન્નન્તે ? હે મદન્ત ! યદિ પૃથિવીકાયિકો જીવઃ અપ્કાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકૈભ્ય આગત્ય પૃથિવ્યાં સમુત્પન્નો ભવતિ તદા કિં સૂક્ષ્માપ્કાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકૈભ્ય આગત્યોત્પન્નન્તે અથવા વાદરાપ્કાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકૈભ્ય આગત્ય પૃથિવ્યાં સમુત્પન્નન્તે इत्यर्थः 'एवं चउक्कओ भेओ भाणियव्वो जहा पुढवीकाइयाणं' एवं चतुष्કકો भेदः सूक्ष्मवादरयोः पर्याप्तकाऽपर्याप्तक-भेदरूपः यथा सूक्ष्माप્कાયિકૈભ્યો વાદરાપ્કાયિકૈભ્યઃ પર્યાપ્તકૈભ્યોઽપર્યાપ્ત-કૈભ્ય इत्यर्थः મણિતવ્વો યથા પૃથિવીકાયિકાનામ્ । 'આઝકાઠ્ય ણં મંતે !' અપ્કાયિકઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! 'જે મવિઅ પુઢવીકાઠ્યસુ ઉવવજ્જિત્તઅ' યો મવ્યઃ પૃથિવીકાયિકૈષ્ટુત્પન્નમ્ 'સે ણં મંતે' સ સ્વલ્પ મદન્ત ! 'કેવહ્યકાલઢિઅસુ ઉવવ-

પૃથ્વી મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો હે મદન્ત ! 'કિં સુહુમઆઝકાઠ્યઅગ્નિદિય-તિરિક્તજોણિર્હિતો' ઉવવજ્જંતિ, વાયરઆઝકાઠ્યઅગ્નિદિયતિરિં' વહ વયા સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિક સે આકરકે પૃથિવી-કાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ અથવા વાદર અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિક સે આકરકે પૃથિવીકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? 'एवं चउक्कओ भेओ भाणियव्वो जहा पुढवीकाइयाणं' इस प्रकार पृथिवी-कायिक के जैसा सूक्ष्म वादर पर्याप्त और अपर्याप्त ये चार भेद यहां कहना चाहिये

અવ ગૌતમ પ્રભુસે એસા પૂછતે હૈ—'આઝકાઠ્ય ણં મંતે ! જે મવિઅ પુઢવીકાઠ્યસુ ઉવવજ્જિત્તઅ' હે મદન્ત ! અપ્કાયિક જીવ જો પૃથિવીકાયિકો મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ 'સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઢિઅ-

પૃથિવીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો હે ભગવન્ 'કિં સુહુમઆઝકાઠ્ય-અગ્નિ દિયતિરિક્તજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ.' વાયરઆઝકાઠ્યઅગ્નિદિયતિરિં' તે શુ' સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિકમાંથી આવીને પૃથિવીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? કે વાદર અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિકમાંથી આવીને પૃથિવીકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? 'एवं चउक्कओ भेओ भाणियव्वो जहा पुढवीकाइयाणं' આ રીતે પૃથિવીકાયિકની જેમ સૂક્ષ્મ વાદર પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત આ ચાર ભેદો અહિયાં કહેવા જોઈએ

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'આઝકાઠ્ય ણં મંતે ! જે મવિઅ પુઢવીકાઠ્ય ઉવવજ્જિત્તઅ' હે ભગવન્ જે અપ્કાયિક જીવ પૃથિવીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઢિઅસુ ઉવવજ્જેજ્જા' કેટલા

‘જ્જેજ્જા’ ક્રિયત્કાલસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પદ્યેત હે મદન્ત ! યોઽપ્કા-
યિકો જીવઃ પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પત્તિયોગ્યો વિદ્યતે સ ક્રિયત્કાલસ્થિતિક-
પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પદ્યેત ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગવતીનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ,
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિદ્વસુ’ જઘન્યેત અન્તર્મુ-
હૂર્તસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુ ‘ઉક્કોસેણં વાવીસવાસસહસ્સદ્વિદ્વસુ ઉવ-
વજ્જેજ્જા’ ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્થસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પદ્યેત ‘એવં
પુઢવીકાહયગમગસરિસા ણવ ગમગા માણિયન્વા’ એવં પૃથિવીકાયિકગમસદ્દશા નવ
ગમકા મણિત્વ્યાઃ, યથા પૃથિવીકાયિકે ઉત્પત્તાદપિ નવ ગમા ભવન્તિ તથાહિ-
ઔધિકતોઽપ્કાયિકજીવસ્ય ઔધિકતઃ પૃથિવીકાયિકે ઉત્પત્તિરૂપઃ પ્રથમો
ગમઃ ૧, ઔધિકહ્યાપ્કાયિકસ્ય જઘન્યકાલસ્થિતિકપૃથિવીકાયિકે ઉત્પત્તિરૂપો

‘એસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ વહ કિત્તને કાલ કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં
ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
વહ ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિદ્વસુ ઉક્કોસેણં વાવીસવાસ સહસ્સદ્વિદ્વસુ
ઉવવજ્જેજ્જા’ જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં
ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨ હજાર વર્ષ કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન
હોતા હૈ, ‘એવં પુઢવીકાહયગમગસરિસા ણવ ગમગા માણિયન્વા’ હસ
પ્રકાર સે પૃથિવીકાયિક કે ગમોં જૈસે યહાં નૌ ગમ કહના ચાહિયે, જૈસે
-સામાન્ય સે અપ્કાયિક જીવ કા સામાન્ય રૂપ સે પૃથિવીકાયિક મેં
ઉત્પન્ન હોને રૂપ પ્રથમ ગમ, સામાન્ય અપ્કાયિક જીવ કી જઘન્ય કાલ
કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિક મેં ઉત્પત્તિ રૂપ મેં દ્વિતીય ગમ ૨

કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રશ્ન કહે છે કે-‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! તે ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિદ્વસુ ઉક્કો-
સેણં વાવીસવાસસહસ્સદ્વિદ્વસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ જઘન્યથી અંતમુહૂર્તની સ્થિતિવાળા
પૃથ્વીકાયિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બારીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વી-
કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘એવં પુઢવીકાહયગમગસરિસા ણવ ગમગા માણિયન્વા’
આ રીતે પૃથ્વીકાયિકના ગમે પ્રમાણે અહિયાં નવે ગમે સમજી લેવા જોઈએ.
જેવી રીતે સામાન્યથી અપ્કાયિક જીવની સામાન્ય પછાથી પૃથ્વીકાયિકોમાં
ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં પહેલો ગમ ૧ તથા સામાન્ય અપ્કાયિક જીવની જઘન્ય
કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોના ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં બીજો ગમ ૨

द्वितीयो गमः २ । औघिकस्याऽऽकायिकस्य उत्कृष्टकालस्थितिकपृथिवीकायिके उत्पत्तिरूपस्तृतीयो गमः ३, स्वयं जघन्यकालस्थितिकस्याऽऽकायिकस्य पृथिवीकायिके उत्पत्तिरूप चतुर्थो गमः ४, स्वयं जघन्यकालस्थितिकस्याऽऽकायिकस्य जघन्यकालस्थिकपृथिवीकायिके उत्पत्तिरूपः पञ्चमो गमः ५ । स्वयं जघन्यकालस्थितिकस्याऽऽकायिकस्य उत्कृष्टकालस्थितिकपृथिवीकायिके उत्पत्तिरूपः षष्ठो गमः ६ । स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिकः सामान्यतः पृथिवीकायिके उत्पत्तिरूपः सप्तमो गमः ७, स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिको जघन्यकालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यते इत्यष्टमो गमः ८, स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिकपृथिवीकायिके

सामान्य अप्कायिक जीव की उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिक में उत्पत्ति में रूप ३ तृतीय गम, स्वयं जघन्य काल की स्थिति वाले अप्कायिक जीव की पृथिवीकायिक में उत्पत्तिरूप चतुर्थ गम, स्वयं जघन्य काल की स्थिति वाले अप्कायिक जीव की जघन्य काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिक में उत्पत्ति रूप पांचवां गम, स्वयं जघन्य काल की स्थिति वाले अप्कायिक जीव की उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिक में उत्पत्ति रूप में छठा गम, स्वयं उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले अप्कायिक जीव की सामान्य रूप से पृथिवीकायिक में उत्पत्ति रूप में ७वां गम स्वयं उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले अप्कायिक जीव की जघन्य काल वाले पृथिवीकायिक में उत्पत्ति रूप में ८वां गम और स्वयं उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले अप्कायिक जीव की उत्कृष्ट

सामान्य अप्कायिक ज्वनी उत्कृष्ट काणनी स्थितिवाणा पृथिवीकायिकेमा-
उत्पन्न यवाना संभंधमा त्रीने गम ३ तथा पोते जघन्य काणनी स्थिति-
वाणा अप्कायिक ज्वनी पृथिवीकायिकेमा उत्पन्न यवाना संभंधमा चोथो
गम ४ पोते जघन्य काणनी स्थितिवाणा अप्कायिकेमा उत्पन्न यवाना संभंध-
मा पांचमो गम ५ पोते जघन्यकाणनी स्थितिवाणा अप्कायिक ज्वनी
उत्कृष्ट काणनी स्थितिवाणा पृथिवीकायिकेमा उत्पन्न यवाना संभंधमा छठो
गम ६ तथा पोते उत्कृष्ट काणनी स्थितिवाणा अप्काय ज्वनी सामान्य
पञ्चाथी पृथिवीकायिकेमा उत्पन्न यवाना संभंधमा सातमो गम ७ तथा पोते
उत्कृष्टकाणनी स्थितिवाणा अप्कायिक ज्वनी जघन्य काणवाणा पृथिवीकायिकेमा
उत्पन्न यवाना संभंधमा आठमो गम ८ अने पोते उत्कृष्ट काणनी स्थिति-
वाणा अप्कायिक ज्वनी उत्कृष्ट काणनी स्थितिवाणा पृथिवीकायिकेमा उत्पन्न

ઉત્પદ્યતે इति नवमो गमः९ इत्येवं नव गमा भवन्ति । तत्र प्रथमादिगमा पृथिवीकायिकगमवदेव द्रष्टव्याः सामान्यतः, विशेषतो यत्र गमे यदपेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदर्शयति—‘नवरं’ इत्यादिना, ‘नवरं त्रिबुगबिन्दुसंठिणं’ नवरं स्तिबुकबिन्दु संस्थितः पृथिवीकायिकजीवस्य मसुरचन्द्रसंस्थानं कथितम्, अप्कायिकस्य तु स्तिबुकबिन्दुसंस्थानं जलबुद्बुदइत्यर्थः कथितमिति भवत्येष पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यम् । एवं स्थित्यापि पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यं तदपि दर्शयति—‘ठिई’ इत्यादि । ‘ठिई जघन्येणं अंतर्मुहूर्त्तं’ स्थितिजघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् ‘उक्कोसेणं सत्तवास-सहस्साई’ उत्कर्षेण सप्तवर्षसहस्राणि, ‘एवं अणुबंधो वि’ एवमणुबन्धोऽपि, एवं

કાલ કી સ્થિતિ બાલે પૃથિવીકાયિક યે ઉત્પત્તિ રુપ મેં ૯ ઘાં ગમ હોતા હૈ—ઇસ પ્રકાર સે યે નૌ ગમ હોતે હૈ—ઉસી પ્રકાર સે બે સઘ ગમ યહાં પર બી હોતે હૈ । इनमें प्रथमादिगम सामान्य से पृथिवी-कायिक के गम जैसे ही जानना चाहिये, पर विशेष से जिस गम में जिस गम की अपेक्षा से अन्तर है—विलक्षणता है उसे अब सूत्रकार प्रगट करते हैं—‘नवरं त्रिबुगबिन्दुसंठिणं’ पृथिवीकायिक जीव का संस्थान मसूर की दाल जैसा कहा गया है—तब कि अप्कायिक का संस्थान जल बुद् बुद के आकार जैसा कहा गया है, यह संस्थान की अपेक्षा वैलक्षण्य है । स्थिति की अपेक्षा वैलक्षण्य इस प्रकार से है कि स्थिति जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त और उत्कृष्ट से सात हजार वर्ष की है, तब की पृथिवी-कायिक की उत्कृष्ट स्थिति २२ हजार वर्ष की है स्थिति के जैसा

થવાના સંબંધમાં નવમો ગમ ૯ થાય છે. આ રીતે આ નવ ગમે થાય છે. એજ રીતના નવ ગમે અહિંયા આ અપૂકાયના પ્રકરણના સંબંધમાં પણ થાય છે. તે ગમેમાં પહેલા વિગેરે ગમે સામાન્ય રીતે પૃથ્વિકાયિકના ગમ પ્રમાણે જ સમજવા. પરંતુ વિશેષપણાથી જે ગમમાં જે ગમ કરતાં બુદાપણ છે, તે હવે સૂત્રકાર બતાવે છે.—‘નવરં ત્રિબુગબિન્દુસંઠિણં’ પૃથ્વિકાયિક જીવનું સંસ્થાન મસુરની દાળ અને ચંદ્રમાની જેમ ગોળ આકારવાળું કહ્યું છે. ત્યારે અપૂકાયિકનું સંસ્થાન પાણીના બુદ્ બુદ્ (પરપોટા) ના આકાર જેવું કહ્યું છે. આ રીતે આ સંસ્થાનના સંબંધમાં બુદાપણ છે. તથા સ્થિતિની અપેક્ષાએ બુદાપણ આ રીતે છે. કે—સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત હજાર વર્ષની છે. ત્યારે પૃથ્વિકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ બાવીસ-હજાર વર્ષની છે. સ્થિતિ પ્રમાણે જ અનુબંધનું કથન પણ સમજવું. આ રીતે

સ્થિતિવદેવ અનુબન્ધોડપિ જઘન્યકોડન્તર્ણૂર્તરૂપઃ ઉત્કર્ષેણ સપ્તવર્ષસહસ્રાત્મકઃ સ્થિતિરૂપત્વાદનુબન્ધસ્યેતિ' 'અવં તિસુ વિગમણ્ણુ' અવમ્-પૂર્વપદર્શિતરૂપેણૈવ આઘગમત્રયેડપિ સંસ્થાનસ્થિત્યનુબન્ધેષુ વૈલક્ષણ્યપ્રવગન્તવ્યમ્ ઇતિ ઔધિકાપ્કાયિકસ્ય ઔધિકપૃથિવીકાયિકે ઉત્પત્તિરિતિ પ્રથમો ગમઃ ૧, ઔધિકસ્યાપ્કાયિકસ્ય જઘન્યકાલસ્થિતિકપૃથિવીકાયિકે ઉત્પત્તિરિતિ દ્વિતીયો ગમઃ ૨, ઔધિકસ્યાપ્કાયિકસ્ય ઉત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિકપૃથિવીકાયિકે ઉત્પત્તિરિતિ તૃતીયો ગમઃ ૩, એતેષુ ત્રિષ્વપિ સંસ્થાનસ્થિત્યનુબન્ધાઃ સૂત્રદર્શિતરૂપેણ જ્ઞાતવ્યા ઇત્યર્થઃ, સંસ્થાનસ્થિત્યનુબન્ધેષુ વૈલક્ષણ્યં પ્રદર્શ્ય કાયસંવેધેડપિ વૈલક્ષણ્યં દર્શયતિ-'ઠિઈ સંવેહો' ઇત્યાદિ, 'ઠિઈ સંવેહો તદ્યછટ્ઠસત્તમદ્વમણવમગમેસુ' સ્થિતિઃ સંવેધશ્ચ તૃતીયષ્ઠસપ્તમાદ્વમણવમગમેસુ 'ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્ગહ્ણાઈં' ઉકોસેણં અદ્વમગ્ગહ્ણાઈં'

હી અનુબન્ધ હૈ, ઇસ પ્રકાર સે પ્રદર્શિત પદ્ધતિ કે અનુસાર આદિકે ત્રીન ગમ મેં સંસ્થાન સ્થિતિ ઔર અનુબન્ધ કો લેકર ભિન્નતા આતી હૈ, યહાં. ઔધિક અપ્કાયિક કી ઔધિક પૃથિવીકાય મેં જો ઉત્પત્તિ હૈ વહ પ્રથમ ગમ હૈ? ઔધિક અપ્કાયિક કી જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિક મેં જો ઉત્પત્તિ હૈ વહ દ્વિતીય ગમ હૈ ૨ ઔર ઔધિક અપ્કાયિક કી જો ઉત્કૃષ્ટ કાલ કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિક મેં ઉત્પત્તિ હૈ વહ તૃતીય ગમ હૈ, ઇન ત્રીનો ગમોં મેં સંસ્થાન સ્થિતિ ઔર અનુબન્ધ કો લેકર અન્તર પ્રગટ કરકે અવ સૂત્રકાર કાયસંવેધ મેં ભી વિલક્ષણતા 'ઠિઈ સંવેહો તદ્ય છટ્ઠ સત્તમદ્વમણવમગમેસુ' ઇસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈં-વે યહ સમજાતે હૈં-કિ ઇન તૃતીય આદિ ગમોં મેં સંવેધ અવ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને

બતાવેલ પદ્ધતિ પ્રમાણે પહેલા ત્રણ ગમેમાં સંસ્થાન, સ્થિતિ અને અનુબંધના સંબંધમાં જુદાપણુ આવે છે. અહિયાં ઔધિક અપ્કાયિકની ઔધિક પૃથિવીકાયિકમાં જે ઉત્પત્તિ થાય છે, તે પહેલા ગમ સમજવો. ૧ ઔધિક અપ્કાયિકની જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પૃથિવીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં બીજો ગમ છે. ૨ અને ઔધિક અપ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પૃથિવીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં ત્રીજો ગમ છે. ૩ આ ત્રણ ગમેમાં સંસ્થાન, સ્થિતિ અને અનુબંધના સંબંધમાં જુદાઈ બતાવીને હવે સૂત્રકાર કાયસંવેધ સંબંધમાં પણ જુદાપણુ 'ઠિઈ સંવેહો તદ્યછટ્ઠસત્તમણવમગમેસુ' ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠથી બતાવે છે. તેથી આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવે છે કે-આ ત્રીણ વિગેરે ગમેમાં સંવેધ લવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી જે લવોને શ્રદ્ધ

ભવાદેશેન જઘન્યેન સંવેધઃ સર્વગમેષુ દ્વે ભવગ્રહણે ભવગ્રહણદ્વયરૂપઃ પ્રસિદ્ધઃ, ઉત્કર્ષેણ તૃતીયાદિષુ સૂત્રોક્તેષુ પંચમસુ ગમેષુ સંવેધઃ અષ્ટ ભવગ્રહણાનિ, પૂર્વપ્રદર્શિતાયા અષ્ટ ભવગ્રહણાનિ વન્ધનધૂતાયાસ્તૃતીયપષ્ઠસપ્તમાષ્ટમેષ્વેકપક્ષે, નવમે તુ ગમે ઉભયત્રાપિ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતેઃ સદ્ભાવાત્ હતિ । એતેષુ ગમેષુ જઘન્યો-ત્કૃષ્ટરૂપં કાયસંવેધં દર્શયતિ—‘જહન્નેણં દો ભવગ્રહણાઈં’ જઘન્યેન દ્વે એવ ભવગ્રહણે ઉત્કોસેણં અઠમગ્રહણાઈં’ ઉત્કર્ષેણાઽષ્ટભવગ્રહણાનિ ‘સેસેસુ ચત્તસુ ગમણસુ’ શેષેષુ ચતુર્ષુ પ્રથમદ્વિતીયચતુર્થપંચમલક્ષણેષુ ‘જહન્નેણં દો ભવગ્રહ-ણાઈં’ ઉત્કર્ષેણ અસંખ્યેયાનિ ભવગ્રહણાનિ એકત્રાપિ પક્ષે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતેરભાવા-દિતિ । ઉત્કસ્તૃતીય-પષ્ઠ-સપ્તમાઽષ્ટમ-નવમગમાનાં ભવાદેશેન કાયસંવેધઃ, જઘન્યેન દ્વે ભવગ્રહણે, ઉત્કર્ષેણાઽષ્ટભવગ્રહણાનીતિ, અયૈષામેવ ગમાનાં કાલા-દેશેન કાયસંવેધં દર્શયતિ—‘તદ્વિયગમણં તૃતીયગમકે ‘કાલાદેસેણ’ કાલાદેશેન-કાલાપેક્ષયા કાલમકારેણ હત્યર્થઃ । ‘જહન્નેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્ત-મઽમહિયાઈં’ જઘન્યેન દ્વાવિંશતિર્વર્ષસહસ્સાણિ અન્તર્મુહૂર્ત્તાભ્યધિકાનિ અન્તર્મુહૂર્ત્તા

રૂપ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હોતા હૈ, इनके अतिरिक्त प्रथम, द्वितीय, चतुर्थ और पंचम इन चार गमों में वह संवेध जघन्य से दो भव ग्रहण रूप और उत्कृष्ट से असंख्यात भव-ग्रहण रूप होता है, क्योंकि एक भी पक्षमें उत्कृष्ट स्थिति का अभाव है, तथा-तृतीय, पष्ठ, सप्तम और अष्टम इन गमों में एक पक्ष में और नौवें गम में दोनों पक्षों में उत्कृष्ट स्थिति का सत्त्वाव है जघन्य से कायसंवेध सर्वत्र गमों में दो भव ग्रहण रूप है, इस प्रकार भव की अपेक्षा कायसंवेध प्रकट कर अब सूत्रकार काल की अपेक्षा से कायसंवेध प्रकट करते हैं—‘तद्विगमणं कालादेसेणं जहन्नेणं वावीसं वाससहस्साईं अंतोमुहुत्तममहियाईं’ तृतीय गम में काल की अपेक्षा

કરવા ૩૫ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ લવેને ગ્રહણ કરવા ૩૫ હોય છે. આ કથન શિવાય પહેલા, બીજા, ચોથા અને પાંચમાં આ ચાર ગમેમાં તે સંવેધ જઘ-ન્યથી બે લવ ગ્રહણ ૩૫ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત લવ ગ્રહણ ૩૫ હોય છે. કેમકે—એક પક્ષમાં ઉત્કૃષ્ટથી સ્થિતિનો અભાવ છે. તથા ત્રીજા, છઠ્ઠા, સાતમા અને આઠમા આ ગમેમાં એક પક્ષમાં અને નવમાં ગમમાં બન્ને પક્ષમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો સદ્ભાવ છે. જઘન્યથી કાયસંવેધ બધાજ ગમેમાં બે લવ ગ્રહણ ૩૫ છે. આ રીતે લવની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ બતાવીને હવે સૂત્રકાર કાળની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ પ્રગટ કરે છે—‘તદ્વિગમણં કાલાદેસેણં જહન્નેણં વાવીસ વાસસહસ્સાઈં’ ત્રીજા ગમમાં કાળની

धिकद्वाविंशतिवर्षसहस्रात्मकः कायसंवेधः, पृथिवीकायिकानामुत्पत्तिस्थान-
भूतानाम् उत्कृष्टस्थितिकत्वात् । 'अन्तर्मुहुत्तमब्महियाहं' अन्तर्मुहुर्त्तमभिधानि
इति अप्कायिकस्य तत्र पृथिवीकायिके उत्पत्तसो रौघिकत्वेऽपि जघन्यकालस्य
विवक्षितत्वेन अन्तर्मुहुर्त्तस्थितिकत्वादिति । 'उक्कोसेणं सोलससहरसुत्तरं वास-
सयसहस्सं' उत्कर्षेण षोडशसहस्रोत्तरं वर्षशतसहस्रम् षोडशसहस्राधिकलक्षवर्ष-
प्रमाणकः कायसंवेधः, इह पृथिवीकायिकानामुत्कृष्टस्थितिकत्वात् तेषां चतुर्णां
भवानां सद्भावात् तत्रोत्पत्तसोऽप्यप्कायिकस्यौघिकत्वेऽपि उत्कृष्टकालस्य विवक्षि-
तत्वात् उत्कृष्टस्थितयश्चत्वारस्तद्भावाः, एवं च द्वाविंशते वर्षसहस्राणां सप्तानां

जघन्य से कायसंवेध अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष प्रमाण और उत्कृष्टसे वह एक लाख १६ हजार वर्ष प्रमाण है, काल की अपेक्षा जो जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष प्रमाण कायसंवेध कहा गया है वह उत्पत्ति स्थान भूत पृथिवीकायिकों की उत्कृष्ट स्थिति इतनी ही होने के कारण कहा गया है, तथा इसे जो अन्तर्मुहूर्त्त अधिक विशेषण से विशेषित किया गया है—वह पृथिवीकाय में उत्पन्न होने के योग्य अप्रकायिक की जघन्य स्थिति जो अन्तर्मुहूर्त्त की है उसे लेकर किया गया है, तथा—उत्कृष्ट से जो एक लाख १६ हजार वर्ष प्रमाण कायसंवेध कहा गया है वह पृथिवीकायिकों की जो उत्कृष्ट स्थिति २२ हजार वर्ष की है उस प्रमाण रूप चार अवर्षों के सद्भाव से कहा है। तथा उसमें उत्पन्न होने योग्य अप्रकायिक का उत्कृष्ट काल

અપેક્ષાએ જઘન્યથી કાયસંવેધ અંતર્મુદ્ધર્ત અધિક રર ખાવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી તે એક લાખ સોળ હજાર વર્ષ પ્રમાણ છે કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી અંતર્મુદ્ધર્ત અધિક રર ખાવીસ હજાર વર્ષ જે કાયસંવેધ કહ્યો છે, તે ઉત્પત્તિ સ્થાન ભૂત પૃથ્વિકાયિકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એટલી જ હોવાને કારણે કહેલ છે, તથા તેને જે અંતર્મુદ્ધર્ત અધિક એ વિશેષણ કહ્યું છે. તે પૃથ્વિકાયિકમા ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અપૂકાયની જઘન્ય સ્થિતિ જે અંતર્મુદ્ધર્તની છે, તેને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવ્યું છે. ઉત્કૃષ્ટથી જે એક લાખ ૧૬ સોળ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો કાયસંવેધ કહેલ છે, તે પૃથ્વિકાયિકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ રર ખાવીસ હજાર વર્ષની છે, એ પ્રમાણ રૂપ ચાર ભવોના સદ્ભાવથી કહેલ છે કેમકે-તેમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અપૂકાયિકનો ઉત્કૃષ્ટકાળ વિવક્ષિત થયો છે. અપૂકાયિકનો ઉત્કૃષ્ટકાળ સાત હજાર

સહસ્રાણામપ્કાયિકોત્કૃષ્ઠસ્થિતિવર્ષાણાં ચ પ્રત્યેકં ચતુર્ગુણિતત્વે ૮૮૦૦૦, ૨૮૦૦૦, મિલને ચ પોઢશસહસ્રાધિકં લક્ષં ૧૧૬૦૦૦ મવતિ, इति । ‘एवम्यं जाव करेज्जा’ एतावन्तं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमप्कायिकगतिं पृथिवी-कायिकगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव अप्कायिकगतौ पृथिवीकायिकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधे वैलक्षण्यमिति । ‘छट्टे गमए’ षष्ठे गमके कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमवमहियाइं’ कालादेशेन जघन्येन द्वारिंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि । ‘उक्कोसेणं अट्ठासीइं वास-सहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अवमहियाइं’ उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि

વિવક્ષિત હુઆ હૈ, અપ્કાયિક કા ઉત્કૃષ્ટ કાલ ૭ હજાર વર્ષ પ્રમાણ હૈ, હસમેં ઉસકે મવ ૪ ચાર હોતે હૈ, હસ પ્રકાર ૨૨ હજાર વર્ષ પૃથિવી કાયિકોં કો ઓર સાત હજાર વર્ષ અપ્કાયિકોં કો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કો હન એક એકકો ચૌ ગુણી કરને પર આર ઉન્હે ૮૮૦૦૦, ૨૮૦૦૦ જોડને પર સવકા યોગ એક લાખ ૧૬ હજાર વર્ષ પ્રમાણ હોતા હૈ । હતને કાલ તક વહ અપ્કાયિક ગતિ કા ઓર પૃથિવીકાયિક ગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલ તક વહ ઉસમેં ગમનાગમન કરતા હૈ, હસ પ્રકાર દોનોં કે કાયસંવેધ મેં અન્તર હૈ । ‘છટ્ટે ગમએ’ છટે ગમ મેં કાલ કી અપેક્ષા સે ‘જહન્નેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમવમહિયાઈં’ જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૨૨ હજાર વર્ષ પ્રમાણ ઓર ‘ઉક્કોસેણં અટ્ઠાસીઈં વાસસહસ્સાઈં ચઉહિં અંતોમુહુત્તેહિં અવમહિયાઈં’ ઉત્કૃષ્ટ સે ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૮૮ હજાર વર્ષ કાયસંવેધ હૈ, યહાં જો ઉત્કૃષ્ટ

વર્ષ પ્રમાણનો છે. તેમાં તેના ચાર લખે થાય છે. આ રીતે ૨૨ ખાવીસ હજારની પૃથ્વીકાયિકોની અને સાત હજાર અપ્કાયિકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ચાર ગણિ કરવાથી અને તે ભેગવતાં તે તમામનો કુલ સરવાળો એક લાખ સોળ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો થાય છે. આટલા કાળ સુધી તે અપ્કાયિક ગતિનું અને પૃથ્વીકાયિક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે જન્નેના કાયસંવેધમાં જુદાપણું છે. ‘છટ્ટે ગમએ’ છઠ્ઠા ગમમાં કાળની અપેક્ષાએ ‘જહન્નેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં’ અંતોમુહુત્તમવમહિયાઈં’ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૨૨ ખાવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને ‘ઉક્કોસેણં અટ્ઠાસીઈં વાસસહસ્સાઈં ચઉહિં અંતોમુહુત્તેહિં અવમહિયાઈં’ ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૮૮ અઠ્યસી હજાર વર્ષ કાયસંવેધ છે.

ત્કાલપર્યન્તમ્ અપ્કાયિકગતિં પૃથિવીકાયિકગતિં ચ સેવેત તથા—एतावदेव काल-
पर्यन्तम् अप्कायिकगतौ पृथिवीकायिकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधः ।
'अट्टमे गमए' अष्टમે गमके, 'कालादेसेणं जहन्नेणं सत्तवाससहस्साइं अंतोमुहुत्त-
मवमहिंयाइं' કાલાદેશેન-કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન સપ્તવર્ષસદસ્યાણિ અંતર્મુહૂત્તા
અધિકાણિ, 'उक्कोसेणं अट्ठावीसं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अवमहि-
याइ' ઉત્કૃષ્ટતોઽષ્ટાદિશતિર્વર્ષસદસ્યાણિ ચતુર્દિરન્તર્મુહૂત્તૈરઅધિકાણિ ચતુરન્તર્મુહૂ-
ત્તાધિકાઽષ્ટાદિશતિર્વર્ષસદસ્યાત્મકઃ કાલાપેક્ષયા કાયસંવેધ इति । 'एवइयं जाव-
करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तम् अप्कायिकगतिं पृथिवीकायि-
कगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव अप्कायिकगतौ पृथिवीकायिकगतौ
च गमनागमने कुर्यादिति अष्टमो गमः ८ । 'णवमे गमए भवादेसेणं जहन्नेणं दो
भवगहणाइ' नवमे गमे कायसंवेधविषये भवादेशेन भवापेक्षयेत्यर्थः जघन्येन
द्वे भवग्रहणे 'उक्कोसेणं अट्ठभवगहणाइ' उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि अन्तिमत्वात्

'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव इतने काल तक उस गतिका
अपूकायिक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस
गति में गमनागमन करता है, 'अट्ट मे गमए' आठवें गम में 'काला-
देसेणं जहन्नेणं सत्तवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमवमहिंयाइ' काल की
अपेक्षा जघन्य से अन्तर्मुहूर्त अधिक ७ सात हजार वर्ष और उत्कृष्ट
से ४ चार अंतर्मुहूर्त अधिक २८ हजार वर्ष प्रमाण कायसंवेध
है, इस प्रकार वह जीव इतने काल तक उस गति-अपूकाय-गति का
और पृथिवीकाय गतिका सेवन करता है और इतने काल तक वह उस
गति में गमनागमन करता है, 'णवमे गमए' नौवें गम में 'भवादेसेणं
जहन्नेणं दो भवगहणाइ' उक्कोसेणं अट्ठभवगहणाइ' भवकी अपेक्षा

'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે ૯૫ આટલા કાળ સુધી તે ગતિનું-
ઐટલે કે અપૂકાયિક ગતિનું સેવન કરે છે.-અને ઐટલા જ કાળ સુધી તે
ઐ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. 'अट्टमे गमए' આઠમાં ગમમાં 'कालादेसेणं
जहन्नेणं सत्तवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमवमहिंयाइ' કાળની અપેક્ષાથી જઘ-
ન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક સાત હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત્ત
અધિક અઠ્યાવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો કાયસંવેધ છે. આ રીતે તે ૯૫
ઐટલા કાળ સુધી તે અપૂકાય ગતિનું અને પૃથ્વીકાય ગતિનું સેવન કરે છે,
અને ઐટલા કાળ સુધીજ તે ઐ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. 'णवमे गमए'
નવમા ગમમાં 'भवदेसेणं जहन्नेणं दो भवगहणाइ' उक्कोसेणं अट्ठभवगहणाइ'

ભવાદેશઃ પુનરપિ પ્રદર્શિતઃ । ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં ઇગૂણતીસં વાસસહસ્સાઈ’ કાલાદેશેન કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન ઇકોનત્રિશદ્વર્ષસહસ્તાણિ, ઇષઃ કાલાદેશેન કાયસંવેધપ્રમાણઃ અપ્કાયિકસ્ય સપ્તસહસ્ત્રવર્ષપ્રમિતઃ, પૃથિવીકાયિકસ્ય ચ દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્ત્રપ્રમિત ઇતિ દ્વયોર્મીલનાદ્ ભવતીતિ । ‘ઉક્કોસેણં સોલસસહસ્સુત્તરં વાસસયસહસ્સં’ ઉત્કર્ષેણ પોડશસહસ્ત્રોત્તરં વર્ષશતસહસ્ત્રમ્, ભવાદેશેન જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં દ્વિભવગ્રહણાષ્ટભવગ્રહણાત્મકઃ કાયસંવેધઃ, કાલાપેક્ષયા તુ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યામ્ ઇકોનત્રિશદ્વર્ષસહસ્ત્રપોડશસહસ્ત્રોત્તરવર્ષશતસહસ્ત્રાત્મકઃ કાયસંવેધ ઇતિ ‘એવઈયં જાવ કરેજ્જા’ એતાવન્તં કાલં યાવત્કુર્યાત્ એતાવત્કાલપર્યન્તમ્ અપ્કાયિકગતિં પૃથિવીકાયિકગતિં ચ સેવેત તથાડપ્કાયિકગતીં પૃથિવી જઘન્ય સે દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ ભવોં કો ગ્રહણ કરને તક કાયસંવેધ હૈ, તથા ‘કાલાદેસેણં’ કાલ કો અપેક્ષા વહ, ‘જહન્નેણં ઇગૂણતીસં વાસસહસ્સાઈ ઉક્કોસેણં સોલસસહસ્સુત્તરં વાસસયસહસ્સં’ જઘન્ય સે ૨૯ હજાર વર્ષ પ્રમાણ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક લાખ સોલહ હજાર વર્ષ પ્રમાણ હૈ, જઘન્ય સે જો કાયસંવેધ ૨૯ હજાર વર્ષ પ્રમાણ કહા ગયા હૈ સો વહ પૃથિવીકાયિક કી ઓર અપ્કાયિક કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કે મિલાને સે કહા ગયા હૈ, તથા ઉત્કૃષ્ટ સે જો કાયસંવેધ એક લાખ સોલહ હજાર વર્ષ કા કહા ગયા હૈ વહ કિસ અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ—યહ વિષય પીછે પ્રગટ કર દિયા હૈ । ઇતને કાલ તક વહ જીવ અપ્કાયિક ગતિકા ઓર પૃથિવીકાયિક ગતિ કા સેવન કરતાં હૈ ઓર ઉસમેં ઇતને હી કાલ તક વહ ગમનાગમન કરતા

ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી જે ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધીનો કાયસંવેધ કહ્યો છે. તથા ‘કાલાદેસેણં’ કાળની અપેક્ષાથી ‘જહન્નેણં ઇગૂણતીસં વાસસહસ્સાઈ’ ‘ઉક્કોસેણં સોલસસહસ્સુત્તરં વાસસયસહસ્સં’ જઘન્યથી ૨૯ ઓગણત્રીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ સોળ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો કહ્યો છે. જઘન્યથી જે કાયસંવેધ ૨૯ ઓગણત્રીસ હજાર વર્ષનો કહ્યો છે, તે પૃથ્વીકાયિકની અને અપ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેળવીને કહેલ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી જે કાયસંવેધ એક લાખ સોળ હજાર વર્ષનો કહ્યો છે. તે કઈ અપેક્ષાથી કહેલ છે. ? એ સંબંધનું કથન પહેલાં પ્રગટ કરવામાં આવી ગયું છે. એટલા કાળ સુધી તે જીવ અપ્કાયિક ગતિનું અને પૃથ્વીકાયિક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન—અવર જવર કર્યા કરે છે. ‘એવં જવસુ ગમ-

કાયિકગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ 'एवं णवसु गमएसु आउक्काइयठिई जाणि-
यन्वा' एवं नवस्त्रपि गमकेषु स्थितिस्तु अप्कायिकस्थितिः ज्ञातव्या, एवम्-उपरो-
क्तप्रदर्शितप्रकारेण अप्कायिकस्य जीवस्य पृथिवीकायिके उत्पित्सोः स्थितिः २,
कायस्थितिं प्रत्येकस्मिन् गमके जानीयाद्-वदेदिति नवगमान्तोऽप्कायिकजीव-
विचारः ९ इति अप्कायप्रकरणं द्वितीयम् २ ।

અપ્કાયિકેભ્ય આગત્ય પૃથ્વીકાયિકૃત્પિત્સોર્જીવસ્ય ઉત્પાદાદિકં નિરુપ્ય
તેજસ્કાયિકેભ્ય આગત્ય પૃથ્વીકાયિકે ઉત્પિત્સોર્જીવસ્ય ઉત્પાદાદિકં વર્ણયિતુ-
માહ-‘જઈ’ इत्यादि, ‘जइ तेउक्काइएहिंतो उववज्जंति’ यदि तेजस्कायिकेभ्य
आगत्य पृथिवीकायिके उत्पद्यन्ते इत्यादि प्रश्नोत्तरविषया ‘तेउक्काइयाण वि एस
चेव वत्तव्वया’ तेजस्कायिकानामपि एषैव वक्तव्यता, हे भदन्त ! यदि-कदाचित्
है, ‘एवं णवसु वि गमएसु आउक्काइयठिई जाणियन्वा’ इस प्रकार नौ
ही गमों में अप्कायिक की स्थिति जाननी चाहिये, अर्थात् पृथिवीका-
यिकमें उत्पन्न होने योग्य अप्कायिक जीव की स्थिति-कायस्थिति-
प्रत्येक गम में कहनी चाहिये ।

इस प्रकार से यह नव गमान्त वाला अप्कायिक जीव का विचार
यहां तक किया गया, अब सूत्रकार तेजस्कायिक से आकर के पृथिवी
में उत्पन्न होने के योग्य जीवके उत्पाद आदि का वर्णन करते हैं-‘जइ
तेउक्काइएहिंतो उववज्जंति’ हे भदन्त ! यदि जीव तेजस्कायिकों से
आकरके पृथिवीकायिक में उत्पन्न होता है तो इस विषय में प्रश्न और
उत्तर आदि रूप कथन पूर्वोक्त जैसा ही जानना चाहिये, अर्थात् जैसी
वक्तव्यता अप्कायिक के प्रकरण में कही गई है-वैसी ही वक्तव्यता

एसु आउक्काइયઠિઈ જાણિયન્વા’ એ રીતે નવે ગમેમાં અપ્કાયિકની સ્થિતિ
જાણવી જોઈએ, અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અપ્કાયિક
જીવની સ્થિતિ-કાયસ્થિતિ દરેક ગમેમાં કહેવી જોઈએ. આ પ્રમાણેના આ
નવ ગમેવાળા અપ્કાયિક જીવના સંબંધનું કથન અહિં સુધીમાં
કહેવામાં આવેલ છે. હવે સૂત્રકાર તેજસ્કાયિકથી આવીને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન
થવાને યોગ્ય જીવના ઉત્પાદ વિગેરેનું વર્ણન કરે છે.-જઈ તેઁકકાઈયઠિંતો ઉવ-
વજ્જંતિ’ હે ભગવન્ જો તેવો જીવ તેજસ્કાયિકપણમાંથી આવીને પૃથ્વીકાય-
િકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો આ સંબંધમાં પ્રશ્ન અને ઉત્તર રૂપ કથન પહેલા
કહ્યા પ્રમાણ છે. તેમ સમજવું અર્થાત્ જે પ્રમાણેનું કથન અપ્કાયિકના
પ્રકરણમાં કહેલ છે, તેજ રીતનું કથન અહિંયાં તેજસ્કાયિકોના સંબંધનું

કોડપિ જીવઃ અગ્નિકાયિકેભ્ય આગત્ય પૃથ્વીકાયિકે ઉત્પદ્યતે તદા તેજસ્કા-
યિકાનાં જીવાનામપિ એવૈવ-અપ્કાયિકમકરણપઠિૈવ વક્તવ્યતા બોદ્યવ્યા, અપ્કા-
યિકવત્ તેજસ્કાયિકાનામપિ વ્યવસ્થાડવગન્તવ્યા । અપ્કાયિકાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્ય
તદાહ-‘નવરં’ ઇત્યાદિ, ‘નવરં’ ણવસુ વિ ગમણસુ તિન્નિ લેસ્સાઓ’ નવરમ્ કેવલં
પૂર્વ લેશ્યાચતુષ્ટયમુક્તમ્ અપ્કાયિકેષુ દેવોત્પત્તેરપિ સદ્ભાવાત્ દેવાનાં ચ તેજો-
લેશ્યાયા અપિ સદ્ભાવાદેવેભ્ય આગતાનાં ચતસ્રો લેશ્યાઃ, ઇહ તેજસ્કાયિકમક-
રણે તુ તિસ્ર એવ-કૃષ્ણ-નીલ-કાપોતિકારુયા એવ લેશ્યાઃ તેજસ્કાયિકેષુ દેવો-
ત્પત્તેરનમ્બુપગમાદિતિ । ‘તેઝકાહ્યા ણં સુદ્ધકલાવસંઠિયા’ તેજસ્કાયિકાઃ સ્વલ્લુ
સ્રવીકલાપસંસ્થિતાઃ, ‘ઠિદ્દે જાણિયવ્વા’ સ્થિતિર્જ્ઞાતવ્યા તેજસ્કાયિકાનામ્
સ્થિતિરિદ્ધ તેજસ્કાયિકસ્થિતિ રિજ્ઞેયા, તથાદિ-તેજસ્કાયિકાનાં જઘન્યા સ્થિતિ-

યહાં તેજસ્કાયિકોં કે સમ્બન્ધ કી ખી કહની ચાહિયે, પરન્તુ અપ્કા-
યિક કી અપેક્ષા જો હસ વક્તવ્યતા મેં મિન્નતા હૈ વહ હસ પ્રકાર સે
હૈ-‘નવરં’ ણવસુ વિ ગમણસુ તિન્નિ લેસ્સાઓ’ યહાં નૌ હી ગમોં મેં
લેશ્યાં ત્રીન હી હોતી હૈં પૂર્વ મેં લેશ્યા ચતુષ્ટય કહા હૈ ક્યોંકિ અપ્-
કાયિકોં મેં દેવોં કી ઉત્પત્તિ ખી હોતી હૈ, ઓર દેવોં કો તેજોલેશ્યા
કા ખી સદ્ભાવ રહતા હૈ, હસલિયે વહાં દેવોંસે આયે હુણ કે ચાર
લેશ્યાં કહી ગઈ હૈં । પર યહાં તેજસ્કાયિક કે પ્રકરણ મેં જો ત્રીન
લેશ્યાં કહી ગઈ હૈં-સો’ ડસકા પ્રકરણ એસા હૈ કિ તેજસ્કાયિકોં મેં
દેવોં કી ઉત્પત્તિ નહીં હોતી હૈ । ‘તેઝકાહ્યા ણં સુદ્ધકલાવસંઠિયા’ તેજ-
સ્કાયિકોં કા સંસ્થાન સુદ્ધોં કે સમૂહ કે જૈસા હોતા હૈ, ‘ઠિદ્દે જાણિ-
યવ્વા’ તેજસ્કાયિક જીવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુદ્ધત્ત કી
હોતી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન અહોરાત કી હોતી હૈ,

પણ કહેવું બેઠ્યો. પરંતુ અપ્કાયિકના કથન કરતાં આ કથનમાં બે જુદા-
પણ છે, તે આ રીતે,-‘નવરં’ ણવસુ વિ ગમણસુ તિન્નિ લેસ્સાઓ’ અહિયાં
નવે ગમેામાં ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. પહેલાના કથનમાં બધે ઠેકાણે ચાર
લેશ્યા હોવાનું કહ્યું છે. કેમકે-અપ્કાયિકોમાં દેવોની ઉત્પત્તિ પણ થાય છે.
અને દેવોને તેજોલેશ્યાને પણ સદ્ભાવ રહે છે, તેથી ત્યાં ચાર લેશ્યા
હોવાનું કહ્યું છે. પણ અહિયાં આ તેજસ્કાયિકના પ્રકરણમાં બે ત્રણ લેશ્યાઓ
કહેવામાં આવી છે તેનું કારણ એ છે કે-તેજસ્કાયિકોમાં દેવોની ઉત્પત્તિ
થતી નથી. ‘તેઝકાહ્યા ણં સુદ્ધકલાવસંઠિયા’ તેજસ્કાયિકોનું સંસ્થાન સોધ-
યોના સમૂહ (ભારા) બેવું હોય છે. ‘ઠિદ્દે જાણિયવ્વા’ તેજસ્કાયિક બેવે ની
સ્થિતિ જઘન્યથી એક અન્તર્મુદ્ધત્તની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ અહોરા-

સ્તર્મુહૂર્તમાત્રપ્રમાણા, ઉત્કૃષ્ટા તુ અહોરાત્રત્રયપ્રમાણા इति । ‘તદયગમણ’ તૃતીયગમકે ‘કાલાદેસેણ’ કાલાદેશેન-કાલાપેક્ષયા ‘જહન્નેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમઽભિયાઈં’ જઘન્યેન દ્વાવિંશતિર્વર્ષસહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્તીભ્યધિકાનિ ‘ઉક્કોસેણં અઢ્ઢાસીઈં વાસસહસ્સાઈં વારસણ્હિં રાઈંદિણ્હિં અઽભિયાઈં’ ઉત્કૃષ્ટ-તોડ્ઢાશીતિવર્ષસહસ્રાણિ દ્વાદશૈ રાત્રિદિવૈરભ્યધિકાનિ અપ્કાયિકમકરણે જઘ-ન્યેન અન્તર્મુહૂર્તીધિકદ્વાવિંશતિસહસ્રમ્ ઉત્કૃષ્ટતઃ ષોડશસહસ્રોત્તરવર્ષશતસહસ્ર-મુક્તમ્ इव તુ દ્વાદશરાત્રિદિવાધિકાડ્ઢાશીતિર્વર્ષસહસ્રાણિ ઉચ્યન્તે તૃતીયગમે ઔધિકસ્તેજસ્કાયિકઉત્કૃષ્ટસ્થિતિષુ પૃથિવીકાયિકેષૂત્પદ્યતે इत्यत्र एकस्य पक्षस्योत्कृष्टस्थितिकत्वमतो भवादेशेन अष्टौ भवग्रहणानि उत्कर्षेण तत्र चतुर्षु

‘તદયગમણ કાલાદેસેણં જહન્નેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુ-ત્તમઽભિયાઈં’ તૃતીય ગમ મેં જઘન્ય સે કાયસંવેધ કાલ કી અપેક્ષા અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ હજાર વર્ષ કા હૈ ઓર ‘ઉક્કોસેણં અઢ્ઢાસીઈં વાસ-સહસ્સાઈં વારસણ્હિં રાઈંદિણ્હિં અઽભિયાઈં’ ઉત્કૃષ્ટ સે વહ ૧૨ દિન-રાત અધિક ૮૮ હજાર વર્ષ કા હૈ, અપ્કાયિક કે પ્રકરણ મેં જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ હજાર વર્ષ કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ એક લાલ સોલહ હજાર વર્ષ કા કહા ગયા હૈ, તથા યહાં વહ ૧૨ દિન-રાત અધિક ૮૮ હજાર વર્ષ કા કહા ગયા હૈ, તૃતીય ગમ મેં સામાન્ય તેજસ્કાયિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાલે પૃથિવી કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, એસા કહા જાતા હૈ સો હસ કથન મેં એક પક્ષ મેં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સે યુક્તતા હોને કે કારણ ઉત્કૃષ્ટ સે અવ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ આઠ ભવ

ત્રીની અર્થાત્ રાત્રી દિવસની હોય છે ‘તદયગમણ કાલાદેસેણં જહન્નેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમઽભિયાઈં’ ત્રીજા ગમમાં કાયસંવેધ જઘન્યથી કાળની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો છે. અને ‘ઉક્કોસેણં અઢ્ઢાસીઈં વાસસહસ્સાઈં વારસણ્હિં રાઈંદિણ્હિં અઽભિયાઈં’ ઉત્કૃષ્ટથી બાર ૧૨ દિવસ રાત અધિક ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષનો છે. અપૂકાયિકતા પ્રકરણમાં જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો અને ઉત્કૃષ્ટથી તે એક લાખ સોળ હજાર વર્ષનો કહેલ છે, અને અહિયાં તે બાર દિન રાત અધિક ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષનો કહેલ છે. ત્રીજા ગમમાં સામાન્ય તેજસ્કાયિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે તો તે આ કથનમાં એક પક્ષથી યુક્તપણા-વળું હોવાથી ઉત્કૃષ્ટથી ભવની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ આઠભવ અહણુ રૂપ

પૃથ્વીકાયિકોત્કૃષ્ટભવગ્રહણેષુ દ્વાવિંશતેર્વર્ષસહસ્રાણામ્ ચતુર્ગુણિતત્વેષ્ટાશીતિર્વર્ષ-
સહસ્રાણિ કાલાદેશેન ભવન્તિ તથા ચતુર્ષુ તેજસ્કાયિકભવેષુ ઉત્કર્ષતઃ પ્રત્યેક-
મહોરાત્રત્રયપરિમાણેષુ દ્વાદશાહોરાત્રાણીતિ । ‘એવમ્ જાવ કરેજ્જા’ એતાવન્તં
યાવત્ કુર્યાત્, એતાવત્કાલપર્યન્તં તેજસ્કાયિકગતિં પૃથ્વીકાયિકગતિંચ સેવેત
તથા-એતાવતમેવ કાલં તેજસ્કાયિકગતૌ પૃથ્વીકાયિકગતૌ ચ ગમનાગમને
કુર્યાદિતિ । ‘એવં સંવેહો ઉવજુંજિઝ્ઞા ભાણિયવ્વો’ એવં કાયસંવેધ ઉપયુજ્ય
ભણિતવ્યઃ, સ ચ કાયસંવેધ એવં ભવતિ, ષષ્ઠાદારમ્ય નવાન્તગમેષ્વષ્ટૌ ભવગ્રહણાનિ,
તેષુ ચ કાલપમાણં યથાયોગં સ્વયમૂહનીયમ્ । પ્રથમાદારમ્ય (તૃતીયગમં વર્જયિત્વા)।

ગ્રહણ રૂપ હોતા હૈં ઓર કાલ કી અપેક્ષા વહ ચાર પૃથ્વીકાયિક કે
ઉત્કૃષ્ટ ભવગ્રહણોં મેં ૨૨ હજાર કો ચૌગુના કરને પર ૮૮ હજાર વર્ષ
પ્રમાણ હોતા હૈ, એવં ૧૨ દિન-રાત અધિકતા જો હસમેં કહી ગઈ હૈ
વહ તેજસ્કાય કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જો ૩ દિન રાત કી કહી ગઈ હૈ
ઉસે ચૌગુની કરને સે કહી ગઈ હૈ । ‘એવમ્ જાવ કરેજ્જા’ હસ પ્રકાર
વહ જીવ હતને કાલ તક તેજસ્કાયગતિ કા ઓર પૃથ્વીકાયગતિકા
સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલ તક વહ ઉસમેં ગમનાગમન કરતા
હૈ । ‘એવં સંવેહો ઉવજુંજિઝ્ઞા ભાણિયવ્વો’ હસ પ્રકાર સે યહાં સંવેધ
ઉપયોગ રચકર કહના ચાહિયે, વહ કાયસંવેધ છઠ્ઠે ગમ સે લેકર ૯વે
ગમ તક મેં આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ હૈ, હનમેં કાલ કા પ્રમાણ યથાયોગ્ય
રૂપ સે અપને આપ સમજના ચાહિયે, તથા તૃતીય ગમ કો છોડકર

હોય છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે ચાર પૃથ્વીકાયિકના ઉત્કૃષ્ટ ભવગ્રહ-
ણોમાં ૨૨ બાવીસ હજારને ચાર ગણા કરવાથી ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષ
પ્રમાણ થાય છે. તથા આમાં જે બાર દિવસ રાત અધિક હોવાનું કહ્યું છે,
તે તેજસ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે ૩ ત્રણ દિવસ રાતની કહી છે, તેને
ચાર ગણી કરવાથી કહી છે. ‘એવમ્ કાલં જાવ કરેજ્જા’ આ રીતે તે જીવ
આટલા કાળ સુધી તેજસ્કાયિક ગતિનું અને પૃથ્વીકાયિક ગતિનું સેવન કરે
છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરે છે. ‘એવં સંવેહો ઉવ-
જુંજિઝ્ઞા ભાણિયવ્વો’ આ રીતે અહિયાં સંવેધ ઉપયોગ રાખીને કહેવો જોઈએ.
આ કાયસંવેધ છઠ્ઠા ગમથી લઈને નવમાં ગમ સુધીમાં આઠ ભવ ગ્રહણ
રૂપ છે. તેમાં કાળનું પ્રમાણ યથા યોગ્ય રૂપથી પોતે સમજી લેવું તથા
ત્રીજા ગમને છોડીને પહેલાથી પાંચ ગમેમાં ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ભવ છે.

પશ્ચમાન્તગમેષુ ઉત્કૃષ્ટોડસંખ્યેયાઃ મવાઃ કાલોડપિ અસંખ્યેય એવેતિ તેજ-
સ્કાયિકમકરણમિતિ તેજસ્કાયપકરણં તૃતીયમ્૩ ।

અથ વાયુકાયિકેભ્યઃ પૃથિવીકાયિકાનામુત્પાદાદિકમાહ-‘જડ’ इत्यादि,
‘जड वाउकाइएर्हितो उववज्जंति’ यदि वायुकायिकेभ्य आगत्य पृथिवीकायिके-
षुत्क्रयन्ते तदा-‘वाउकाइयाण वि एवं चेव णव गमगा जइव तेउवकाइयाणं’ वायु-
कायिकानां जीवानामपि एवमेव नव गमका वक्तव्यताः, यथैव तेजस्कायिकानां
जीवानां प्रदर्शिताः, यथा तेजस्कायिकानां यथाऽप्कायिकातिदेशेन नव गमाः
कथिताः तथैव वायुकायिकानामपि विविच्य नव गमा वक्तव्या इति । तेजस्का
यिकापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह-‘णवरं’ इत्यादि, ‘णवरं पयागासंठिया पन्नत्ता’
नवरं-केवलं पताकासंस्थिता वायुकायिकाः जीवाः वायुकायिकजीवानां संस्थानं

પ્રથમ સે લેકર ૫વેં ગમ તક ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યાત મવ હેં ઓર કાલ
મી અસંખ્યાત હી હેં । હસ પ્રકાર સે યહ તેજસ્કાયિક પ્રકરણ
સમાપ્ત હુઆ ॥૩॥

અવ સૂત્રકાર વાયુકાયિકોં સે આકરકે જીવ પૃથિવીકાયિકોં મેં
ઉત્પન્ન હોતા હૈ इत्यादि विषय का कथन करते हैं-यदि वायुकायिक
जीव-पृथिवीकायिक में उत्पन्न होता है तो वहां पर भी ‘एवं चेव णव
गमगा’ इसी प्रकार से नौ गम कहना चाहिये, अर्थात् तेजस्कायिकोंके
जैसे पूर्वोक्त रूप से अप्कायिकों के अतिदेश से नौ गम कहे गये हैं-
वैसे ही नौ गम यहां पर भी कहना चाहिये, परन्तु तेजस्कायिकके गमों
की अपेक्षा वायुकायिक के गमों में जो भिन्नता है वह इस प्रकार से है-
‘णवरं पडागासंठिया०’ वायुकायिक जीवों का संस्थान पताका ध्वजा के

અને કાળ પશુ અસંખ્યાત જ છે. આ રીતે આ તેજસ્કાયિકનું પ્રકરણ
સમાપ્ત થયું ॥૩॥

હવે સૂત્રકાર વાયુકાયિકોમાંથી આવીને જીવ પૃથિવી કાયિકોમાં ઉત્પન્ન
થાય છે इत्यादि विषयનું કથન કરે છે.-જો વાયુકાયિક જીવ પૃથિવીકાયિકમાં
ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ ‘एवं चेव णव गमगा’ આજ પ્રમાણે
નવ ગમે કહેવા જોઈએ અર્થાત્ તેજસ્કાયિકોના જેમ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અપ્
કાયિકોના અતિદેશ (મલામણ)થી નવ ગમે કહ્યા છે, એજ પ્રમાણેના નવ
ગમે અહિયાં આ વાયુકાયિકોના સંબંધમાં પણ કહેવા જોઈએ. પરંતુ તેજ-
સ્કાયિકોના ગમ કરતાં વાયુકાયિકોના ગમોમાં જે જુદા પણું છે, તે આ
પ્રમાણે છે.-‘णवरं पयागासंठिया०’ વાયુકાયિક જીવોનું સંસ્થાન ધ્વજાના

—પતાકાકારં ભવતીત્યર્થઃ, ‘સંવેહો તિર્હિ વાસસહસ્સેર્હિ કાયવ્વો’ કાયસંવેધઃ ત્રિમિઃ વર્ષસહસ્રૈઃ કર્તવ્યઃ તેજસ્કાયિકપ્રકરણે વ્યહોરાત્રૈરુત્કર્ષતઃ કાયસંવેધઃ કૃતઃ, इह वायुप्रकरणे तु (त्रिमिः) वर्षसहस्रैः कायसंवेधः कर्तव्यो वायूनामुत्कर्षतो वर्षसहस्रत्रयस्थितिकत्वादिति । ‘तइयगमए’ तृतीयगमके भवादेशपर्यन्तं संस्थानव्यतिरिक्तं सर्वम् तेजस्कायिकप्रकरणवदेव वक्तव्यम् ‘कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमम्भहियाइं’ कालादेशेन—कालापेक्षया जघन्येन द्विंशतिवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि ‘उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्सं’ उत्कृष्टत एकं वर्षशतसहस्रम् अत्राष्टौ भवग्रहणानि तेषु च चतुर्षु अष्टाशीतिवर्षसहस्राणि पुनरन्येषु चतुर्षु वायुवत्કેષુ वर्षસહસ્રત્રયસ્ય ચતુર્ગુણિતત્વે દ્વાદશ, ઉભયો યોગે ચ

આકાર જૈસા હોતા હૈ, ‘સંવેહો તિર્હિ વાસસહસ્સેર્હિ કાયવ્વો’ તેજસ્કાયિક કે પ્રકરણ મેં કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન દિનરાત કા કહા ગયા હૈ, પર હસ વાયુ કે પ્રકરણ મેં વહ ત્રીન હજાર વર્ષોં કા કહા ગયા હૈ, વયોંકિ વાયુકાયિક કી સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન હજાર વર્ષ કી કહી ગઈ હૈ । ‘તइय गमए’ तृतीय गम में संस्थान के सिवाय और सब कथन भवादेश तक तेजस्कायिक के प्रकरण के जैसा ही कहना चाहिये, और ‘कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमम्भ०’ काल की अपेक्षा वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त अधिक २२ हजार वर्ष का तथा—‘उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्सं’ उत्कृष्ट से वह एक लाख वर्ष का कहा गया है, ऐसा जानना चाहिये, यहां आठ भवग्रहण रूप भवादेश कहा गया है, सो पृथिवीकाय में चार भवों में ८८ हजार वर्ष और वायु सम्बन्धी चार भवों के १२ हजार वर्ष इस प्रकार सब मिलकर

આકાર પ્રમાણેનુ ડોાય છે ‘સંવેહો તિર્હિ વાસસહસ્સેર્હિ કાયવ્વો’ તેજસ્કાયિકના પ્રકરણમાં કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ દિન રાત સુધીના કહેલ છે. કેમકે વાયુકાયિકની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ હજાર વર્ષની કહેવામાં આવી છે. ‘તइय गमए कालादेसेणं जहन्नेण बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमम्भहियाइं’ ત્રીજા ગમમાં સંસ્થાનના કથન શિવાય બાકીનું તમામ કથન ભવાદેશ સુધીનું તેજસ્કાયિકના પ્રકરણની જેમજ કહેવું જોઈએ અને ‘कालादेसेण जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमम्भहियाइं’ કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો તથા ‘उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्सं’ ઉત્કૃષ્ટથી તે એક લાખ વર્ષનો કહેલ છે. તેમ સમજવું અહિયાં આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ ભવાદેશ કહેલ છે. તે પૃથ્વીકાયિકના ચાર ભવોમાં ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષ અને વાયુકાયિકના ચાર ભવોના ૧૨ બાર હજાર વર્ષ આ રીતે કુલ

વર્ષલક્ષમિતિ । ‘એવં સંવેદો ઉવજુંજિઝ્ઞ ભાણિયવ્વો’ એવં કાયસંવેધ ઉપયુજ્ય
 ભણિતવ્યઃ કર્તવ્યઃ इत्यर्थः । સ ચ કાયસંવેધઃ યત્રોત્કૃષ્ટસ્થિતિસંભવસ્તત્રોત્કર્ષ-
 તોઽતૈ ભવગ્રહણાનિ અન્યત્ર તુ અસંખ્યેયાનિ, ભવગ્રહણાનિ એવં ક્રમેણ કાલોઽપિ
 વક્તવ્ય इति वायुकायप्रकरणं चतुर्थम् ।

વાયુકાયિકસ્ય પૃથિવ્યાદૌ ઉત્પત્તિ પ્રદર્શ્ય વનસ્પતિકાયિકસ્ય પૃથિવ્યાદૌ
 ઉત્પન્નયાદિકમાહ—‘જહ વણસ્સહ’ इत्यादि, ‘જહ વણસ્સહકાહપહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ यदि
 वनस्पतिकायिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा—‘વણસ્સહયાણં આઠકાહયગસસરિસા
 एक लाख वर्ष का कायसंवेध बन जाना है । इस प्रकार से यहां ‘काय
 संवेदो उवजुंजिऊण भाणियव्वो’ कायसंवेध उपयोगपूर्वक कहना
 चाहिये, यह कायसंवेध जहां उत्कृष्ट स्थिति का संभव है वहां वह
 उत्कृष्ट से आठ भवग्रहण रूप है और अन्यत्र असंख्यात भवग्रहण
 रूप है, इसी क्रम से काल की अपेक्षा काल भी कहना चाहिये, इस
 प्रकारसे यह वायु प्रकरण समाप्त हुआ ॥४॥

વાયુકાયિક કી પૃથિવી મેં ઉત્પત્તિ પ્રકટ કર અથ વનસ્પતિકાયિક
 કી પૃથિવી મેં ઉત્પત્તિ આદિ પ્રકટ કરને કે લિયે સૂત્રકાર ‘જહ વણ-
 સ્સહકાહપહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि सूत्र का कथन करते हैं—इसमें
 सर्व प्रथम गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! यदि वनस्पति-
 कायिकों से आकर के जीव पृथिवीकायिक में उत्पन्न होता है तो वहां
 पर गर्मों की व्यवस्था कैसी है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे

મળીને એક લાખ વર્ષનો કાયસંવેધ બની જાય છે. આ રીતે અહિંયાં ‘કાય
 સંવેદો ઉવજુંજિઝ્ઞ ભાણિયવ્વો’ કાયસંવેધ ઉપયોગપૂર્વક કહેવો જોઈએ.
 આ કાયસંવેધ જ્યાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો સંભવ છે, ત્યાં તે ઉત્કૃષ્ટથી આઠ લખ
 ગ્રહણ રૂપ છે, અને બીજે અસંખ્યાત લખ ગ્રહણ રૂપ છે. એજ ક્રમથી
 કાળની અપેક્ષાથી કાળ પણ કહેવો જોઈએ. એ રીતે આ વાયુકાય પ્રકરણ
 સમાપ્ત થયું ૪

વાયુકાયિકની પૃથિવીકાયિકમાં ઉત્પત્તિ બતાવીને હવે વનસ્પતિકાયિકની
 પૃથિવીકાયિકમાં ઉત્પત્તિ વિગેરે બતાવવા માટે સૂત્રકાર ‘જહ વણસ્સહ કાહપહિંતો
 ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि सूत्रનું कथन કરે છે. આ સંબંધમાં સૌથી પહેલાં ગૌતમ
 સ્વામીએ પ્રભુએ એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ જો વનસ્પતિ કાયિકોમાંથી
 આવીને જીવ પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો તે સંબંધમાં ગમોની
 વ્યવસ્થા કેવી રીતની છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ !

ળવ ગમગા ભાણિયવ્વા' વનસ્પતિકાયિકાનામ્ અપ્કાયિકગમસદૃશા નવ ગમા ભણિતવ્યાઃ, યથા યથા પ્રથમાદિનવાન્તાઃ નવ ગમાસ્તત્તદ્રૂપેણ કથિતા સ્તત્તત્ પ્રકા-
ગૈત્ર વનસ્પતિકાયિકપ્રકરણેડપિ નવ ગમકા વક્તવ્યા इति । यदत्र पूर्वापेक्षया-
वैलक्षण्यं तदाह—'नवरं' इत्यादिना 'णवरं णाणासंठिया' नवरम्—केवलम् नाना
સંસ્થિતાઃ, વનસ્પતિકાયિકાનાં સંસ્થાનં નાનાપ્રકારકં ભવતીતિ । 'સરીરોગાહના
પદમણ્ણુ પચ્છિલ્લણ્ણુ ય તિણ્ણુ ગમણ્ણુ' શરીરાવગાહના પ્રથમેષુ પશ્ચિમેષુ ચ ત્રિણુ-
ગમકેષુ 'ત્રિણુ' इत्यस्य उभयत्र संबन्धात्—प्रथमेषु त्रिणु, पश्चिमेषु त्रिणु चेति
ગૌતમ । वहां पर भी ९गमों की व्यवस्था अप्कायिक के नौ गमों के
जैसी ही है, यही बात सूत्रकारने 'वणस्सइकाइयाणं आउक्काइयगम-
सरिस्सा णव गमगा भाणियव्वा' इस सूत्र द्वारा प्रदर्शित की है । जिस
—जिस प्रकार से प्रथम गम से लेकर ९वें गम तक ९गम जिस-जिस
रूप से कहे गये हैं उसी प्रकार से वे सब वनस्पतिकायिक के प्रकरण
में भी कहना चाहिये, परन्तु पूर्व गमों की अपेक्षा जो विशेषता वन-
स्पतिकायिक के गमों में है वह सूत्रकार 'नवरं' आदि पाठ
द्वारा कथन करते हैं—'णवरं णाणासंठिया' यहाँ जिस प्रकार से
पूर्व गमों में भिन्न-भिन्न प्रकार का नियत आकार प्रकट किया गया
है, वैसा आकार यहाँ नहीं है यहाँ तो अनियत आकार है,
अर्थात् वनस्पतिकायिक जीवों का आकार एक प्रकार का नहीं है किन्तु
वह अनेक प्रकार का है, 'सरीरोगाहणा पदमण्णु पच्छिल्लण्णु य तिसु
गमण्णु०' शरीरावगाहना प्रथम के तीनों गमों में और अन्त के तीन

તે સંબંધમાં પણ આ ગમેની વ્યવસ્થા અપ્કાયિકના નવ ગમે પ્રમાણેની
જ છે. એજ વાત સૂત્રકારે 'વણસ્સइकाइयाणं आउक्काइयगमसरिस्सा णव गमगा
भाणियव्वा आ सूत्र द्वारा प्रगट करेव છે. જે જે પ્રકારથી પહેલા ગમથી
લઈને નવમાં ગમ સુધીના ૯ નવ ગમે કહેવામાં આવ્યા છે.
એજ રીતે તે તમામ વનસ્પતિકાયિકના પ્રકરણમાં કહેવા બેઈએ. પરંતુ
પહેલાના ગમ કરતાં આ વનસ્પતિના ગમેમાં જે જુદાપણુ છે, તે સૂત્રકાર
ખતાવતાં નીચે પ્રમાણેના સૂત્રપાઠ કહે છે. 'णवरं णाणा संठिया' જે રીતે
પહેલાના ગમેમાં જુદા જુદા પ્રકારનો નિશ્ચિત આકાર કહેલ છે તે પ્રમા-
ણેનો આકાર અહિ હોતો નથી અહિયાં તો અનિયત આકાર છે.
અર્થાત્ વનસ્પતિ જીવોનો આકાર એક પ્રકારનો હોતો નથી. પરંતુ
તે અनेक प्रकारનો છે. 'सरीरोगाहणा पदमण्णु पच्छिल्लण्णु य तिसु
गमण्णु०' शरीरની अवगाहना પહેલાના ત્રણે ગમેમાં અને છેલ્લા ત્રણ

પ્રથમત્રિકે ચરસત્રિકે ચેત્યર્થઃ । પ્રથમદ્વિતીયતૃતીયેષુ, સપ્તમાષ્ટમનવમેષુ ચેતિ ભાવઃ, 'જહન્નેળં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહાગં' જઘન્યેન અંગુલસ્ય અસંખયેય-ભાગમ્ જઘન્યતઃ શરીરાવગાહના અંગુલસ્થાઽસંખયેયભાગમિતા, 'ઉક્કોસેળં સાહરેગં જોયણસહસ્સં' ઉત્કૃષ્ટેણ સાતિરેકં યોજનસહસ્ત્રમ્ કિંચિદધિકયો-જનસહસ્ત્રપમાણેત્યર્થઃ, 'મઙ્ગિલ્લણ્ણુ તિસુ તહેવ જહા પુઢવીકાહયાળં' મધ્ય-મેષુ ત્રિષુ ચતુર્થાશ્વપષ્ઠેષુ ગમેષુ તથૈવ યથા પૃથિવીકાયાિકાનાં એતેષુ ગમેષુ યથા પૃથિવીકાયાિકાનાં પૃથિવીકાયાિકેઉત્પન્નમાનાનાં શરીરાવગાહના જઘન્યોત્કૃષ્ટા-ભ્યામંગુલાસંખ્યાતભાગમાત્રા કથિતા તથૈવ વનસ્પતિકાયાિકાનામપિ વક્તવ્યેતિ ભાવઃ, એષુ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિકગમેષુ અવગાહનાયાઃ દ્વિધાઽપિ સદ્ભાવાત્ 'સંવેહો ઠિર્દં ય જાણિયવ્વા' કાસંવેધઃ સ્થિતિશ્ચ જ્ઞાતવ્યા વનસ્પતિકાયાિકસ્ય વિજ્ઞેયા તત્ર સ્થિતિ-રુત્કર્ષતો દશવર્ષસહસ્રાણિ જઘન્યાં તુ સર્વેપામન્તર્મુહૂર્તરૂપા પ્રસિદ્ધૈવ, એવં કાસંવે

ગમોં મેં જઘન્ય સે 'અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહાગં' અંગુલકે અસંખ્યાતવેં ભાગરૂપ ઓર ઉક્કોસેળં' 'ઉત્કૃષ્ટ સે 'સાહરેગં જોયણસહસ્સં' કુલ્લ અધિક એક હજાર યોજન પ્રમાણ હૈ, યહ અવગાહના મહાપદ્મ (મહા-કમલ) કી અપેક્ષા કહી ગઈ હૈ 'મઙ્ગિલ્લણ્ણુ તિસુ તહેવ જહા પુઢવી-કાહયાળં' તથા ચતુર્થ, પંચમ ઓર ષષ્ઠ હન ગમોં મેં જૈસી અવગાહના જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૃથિવી કાયાિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને વાલે જીવોં કી કહી ગઈ હૈ વૈસી હી હૈ, અર્થાત્ વહ અવગાહના જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ રૂપ કહી ગઈ હૈ, સો યહાં પર મી હનકી વહી હૈ । 'સંવેહો ઠિર્દં ય જાણિયવ્વા' વનસ્પતિકાયાિક કા સંવેધ ઓર સ્થિતિ મી યહાં પર વિચાર કર કહની ચાહિયે, હનમેં વનસ્પતિ

ગમેમાં જઘન્યથી 'અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહાગં' આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ અને 'ઉક્કોસેળં' ઉત્કૃષ્ટથી - 'સાહરેગં જોયણસહસ્સં' કંઈક વધારે એક હજાર યોજન પ્રમાણ છે આ અવગાહના મહાપદ્મ (મહાકમળ)ની અપેક્ષાએ કહેલ 'મઙ્ગિલ્લણ્ણુ ગમણ્ણુ તિસુ તહેવ જહા પુઢવીકાહયાળં' તથા ચોથા, પાંચમાં અને છઠ્ઠા એ ત્રણ ગમેમાં જેવી રીતની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી આંગ-ળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની પૃથ્વીકાયાિકેમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવોની કહી છે. એજ રીતે અર્થાત્ તે અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ કહી છે. તે અહિયાં પણ તેની અવગાહના એટલી જ સમજવી. 'સંવેહો ઠિર્દં ય જાણિયવ્વા' વનસ્પતિકાયાિકને સંવેધ અને સ્થિતિ પણ અહિયાં વિચારીને કહેવા બેઈએ. આમાં વનસ્પતિકાયાિકની

ધોડપિ વનસ્પતિકાયિકસ્ય જ્ઞાતવ્યઃ । તમેવ એકત્રગમે દર્શયતિ-‘તદ્વયગમે’ ઇત્યાદિ,
‘તદ્વયગમે કાલાદેસેનં જહન્નેનં બાવીસં વાસસહસ્ત્રાઈં અંતોમુહુત્તમબ્મહિયાઈં’
તૃતીયગમે કાલાદેસેન-કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન દ્વાવિંશતિર્વર્ષસહસ્ત્રાણિ અન્તર્મુહુર્ત્ત-
ભ્યધિકાનિ, ‘ઉવકોસેનં અદ્વાવીસસહસ્ત્રોત્તરં વાસસયસહસં’ ઉત્કૃષ્ટતોડષ્ટાવિંશતિ-
સહસ્ત્રોત્તરં વર્ષશતસહસ્રમ્ ૩૬ ગમે ઉત્કર્ષતોડષ્ટ ભવગ્રહણાનિ તેષુ ચત્વારિ પૃથિવ્યા
શ્રેષ્ઠારિ ચ વનસ્પતેઃ, તત્ર ચતુર્ણુ પૃથિવીભવેષુ ઉત્કૃષ્ટતઃ કાલાદેસેન અષ્ટાશીતિ-
ર્વર્ષસહસ્ત્રાણિ ૮૮૦૦૦, તથા વનસ્પતેર્દશર્વર્ષસહસ્ત્રાયુષ્કત્વાત્ ચતુર્ણુ ભવેષુ ચત્વારિ-
શદ્ધર્વર્ષસહસ્ત્રાણિ ૪૦૦૦૦) ઉભયસંયોગે ચાષ્ટાવિંશતિસહસ્ત્રોત્તરવર્ષાણાં લક્ષમ્
૧૨૮૦૦૦, ભવતીતિ । ‘એવહયં જાત્ર કરેજ્જા’ એવાવન્તં યાવત્કુર્યાત્ એતાવસ્કાલ

કાયિક કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષ કી હોતી હૈ ઓર જઘન્ય
સ્થિતિ સ્વકી એક અન્તર્મુહુર્ત્ત કી હોતી હૈ । હસ પ્રકાર સે વનસ્પતિ
કાયિક કા કાયસંવેધ જાનના ચાહિયે, યહી બાત સૂત્રકાર એક ગમમેં
દિખલાતે હૈ-‘તદ્વયગમે કાલાદેસેનં જહન્નેનં બાવીસં વાસસહસ્ત્રાઈં
અંતોમુહુત્તમબ્મહિયાઈં૦’ તૃતીય ગમ મેં કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે
એક અન્તર્મુહુર્ત્ત અધિક ૨૨ હજાર વર્ષ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક લાખ ૨૮
હજાર વર્ષ કા કાયસંવેધ હૈ, યહાં ભવ કી અપેક્ષા આઠ ભવગ્રહણરૂપ
ભવાદેશ કહા ગયા હૈ, હનમેં ચાર ભવ પૃથિવી કે ઓર ચાર ભવ વન-
સ્પતિ કે પૃથિવી કે ચાર ભવોં મેં ૮૮૦૦૦ વર્ષ ઓર વનસ્પતિ કે ચારોં
મેં ૪૦૦૦૦ વર્ષ લગ જાતે હૈ, અતઃ દોનોં કો મિલાને સે ૧૨૮૦૦૦ વર્ષ
કા કાય સંવેધ કા કાલ આ જાતા હૈ । ‘એવહયં કાલં જાવ કરેજ્જા’ હસ

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હસ હજાર વર્ષની હોય છે. અને જઘન્ય સ્થિતિ બધાની એક
અંતર્મુહુર્ત્તની છે. આ રીતે વનસ્પતિકાયિકનો કાયસંવેધ સમજવો. એજ
વાત સૂત્રકારે પહેલા ગમમાં બતાવેલ છે. ‘તદ્વયગમે કાલાદેસેન જહન્નેનં બાવીસં
વાસસહસ્ત્રાઈં અંતોમુહુત્તમબ્મહિયાઈં૦’ ત્રીજા ગમમાં કાળની અપેક્ષાએ જઘ-
ન્યથી એક અંતર્મુહુર્ત્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક
લાખ ૨૮ અઠ્યાવીસ હજાર વર્ષનો કાયસંવેધ છે. અહિયાં ભવની અપેક્ષાથી
આઠ ભવ ગ્રહણ ૩૫ ભવાદેશ કહેલ છે. તેમાં ચાર ભવ પૃથિવીકાયના અને
ચાર ભવ વનસ્પતિકાયના. પૃથ્વીકાયના ચાર ભવોમાં ૮૮૦૦૦ અઠ્યાસી
હજાર વર્ષ અને વનસ્પતિકાયના ચાર ભવોમાં ૪૦૦૦૦ ચાળીસ હજાર વર્ષ
થઈ જાય છે. જેથી તેઓને મેળવતાથી ૧૨૮૦૦૦ એક લાખ અઠ્યાવીસ
હજાર વર્ષનો કાયસંવેધનો કાળ થઈ જાય છે. ‘એવહયં કાલં જાવ કરેજ્જા’ આ

પર્યન્તં વનસ્પતિગતિં પૃથિવીગતિં ચ સેવેત, તથા एतावत्कालपर्यन्तमेव वनस्पति-
गतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति, 'एवं संवेहो उवजुं जिऊण भाणियव्वो'
एवं संवेध उपयुज्य भणितव्या, एव पूर्वोक्तरीत्या उपयुज्य-संयोज्य कायसंवेधो-
भवादेशकालादेशाभ्यां जघन्योत्कृष्टाभ्यां वक्तव्य इति वनस्पतिप्रकरणं
पञ्चममिति ॥सू० २॥

अथ एकेन्द्रियपृथिवीकायिकादारभ्य वनस्पतिकायान्तेभ्य आगत्य जीवानां
पृथिव्यामुत्पत्तिं प्रदर्श्य द्वीन्द्रियान्तेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह—'जइ बेइंदिएहिंतो' इत्यादि,

मूलम्—जइ बेइंदिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तबेइंदिएहिंतो
उववज्जंति? अपज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! पज्जत्तबेइं-
दिएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तबेइंदिएहिंतो वि उववज्जंति। बेइंदिए
णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केव-
इयकालट्टिइएसु पुढवीकाइएसु उववज्जंति? गोयमा! जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तट्टिइएसु उक्कोसेणं वावीसवाससहस्सट्टिइएसु?। ते णं
भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति? गोयमा! जहन्नेणं
एक्को वा दो वा तिल्लि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा

प्रकार से वह जीव इतने काल तक उस वनस्पति गति का और पृथिवी-
कायिक गति का सेवन करता है और इसके सेवन में उसे इतना ही
काल लगता है, और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन किया
करता है। 'एवं संवेहो उवजुं जिऊण भाणियव्वो' इस प्रकार से काय
संवेध भवादेश और कालादेश से संयुक्त करके यहाँ जघन्य एवं
उत्कृष्ट की अपेक्षा कहना चाहिये। ऐसी यहा पांचवां वनस्पति
प्रकरण है ॥२॥

રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી તે વનસ્પતિ ગતિનું અને પૃથ્વિકાયિકની
ગતિનું સેવન કરે છે. અને તેના સેવનમાં તેને એટલોજ કાળ લાગે છે. અને
એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન—અવર જવર કર્યા કરે છે. 'एवं
संवेहो उवजुं जिऊण भाणियव्वो' આ રીતે કાયસંવેધ ભવાદેશ અને કાળા-
દેશથી મેળવીને અહિંયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ યણાથી કહેવો જોઈએ આ રીતે
આ પાંચમું વનસ્પતિ પ્રકરણ થયું છે. ॥સૂ. ૨॥

ઉવવજ્જંતિ ૨, છેવટસંઘયણા ૩, ઓગાહણા જહન્નેણં અંગુલસ્સ
 અસંખેજ્જહાગં ઉક્કોસેણં બારસજોયણાઈં ૪, હુંડસંઠિયા ૫, તિન્નિ
 લેસ્સાઓ ૬, સમ્મદિટ્ઠી વિ મિચ્છાદિટ્ઠી વિ નો સમ્મામિચ્છા-
 દિટ્ઠી ૭, દો ણાણા દો અન્નાણા નિયમં ૮, ણો સળજોગી વયજોગી
 વિ કાયજોગી વિ ૯, ઉવઓગો દુવિહો વિ ૧૦, ચત્તારિ સન્નાઓ ૧૧
 ચત્તારિ કસાયા ૧૨, દો ઇંદિયા પત્તત્તા તં જહા જિઠ્ઠિંમદિણ્ણ ય ફાસિં-
 દિણ્ણ ૧૩, તિન્નિ સમુગ્ધાયા ૧૪, સેસં જહા પુઠ્ઠવીકાઢયાણં ૧૫-૧૬,
 નવરં ઠિઈં જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં બારસ સંવચ્છરાઈં ૧૭-૧૮,
 એવં અણુવંધો વિ ૧૯, સેસં તંચેવ ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવ-
 ગ્ગહણાઈં ઉક્કોસેણં સંખેજ્ઞાઈં ભવગ્ગહણાઈં, કાલાદેસેણં જહ-
 ન્નેણં દો અંતોમુહુત્તાઈં ઉક્કોસેણં સંખેજ્ઞં કાલં એવઈયં જાવ
 કરેજ્ઞા ૨૦।૧। સો ચેવ જહન્નકાલટ્ઠિઈણ્ણસુ ઉવવન્નો ઇસ ચેવ
 વત્તવ્વયા સઠ્ઠા।૨। સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ઠિઈણ્ણસુ ઉવવન્નો
 ઇસ ચેવ બેઈંદિયસ્સ લઢ્ઢી। નવરં ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો
 ભવગ્ગહણાઈં, ઉક્કોસેણં અટ્ઠ ભવગ્ગહણાઈં। કાલાદેસેણં જહ-
 ન્નેણં બાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમઢ્ઢહિયાઈં, ઉક્કોસેણં
 અટ્ઠાસીઈં વાસસહસ્સાઈં અઢયાલીસાણ સંવચ્છરેહિં અઢમહિયાઈં,
 એવઈયં જાવ કરેજ્ઞા।૩। સો ચેવ અપ્પણા જહન્નકાલટ્ઠિઈઓ
 જાઓ તસ્સ વિ ઇસ ચેવ વત્તવ્વયા તિસુ વિ ગમણ્ણસુ નવરં
 ઇસાઈં સત્ત ણાણત્તાઈં સરીરોગાહણા જહા પુઠ્ઠવીકાઢયાણં ૧, ણો
 સમ્મદિટ્ઠી મિચ્છાદિટ્ઠી ણો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી ૨, દો અન્નાણા

નિયમં૩, ણો મળજોગી ણો વયજોગી કાયજોગી૪, ઠિર્દે જહ-
 ન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં૫, અઙ્ગવસાણા
 અપસત્થા૬, અણુબંધો જહા ઠિર્દે ૭। સંવેહો તહેવ આદિલ્લેસુ
 દોસુ ગમણસુ તદ્વયગમણ ભવાદેસો તહેવ અટ્ટ ભવગ્ગહણાઈં
 કાલાદેસેણં જહન્નેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમઘ્મ-
 હિયાઈં ઉક્કોસેણં અટ્ટાસીઈં વાસસહસ્સાઈં ચંઉહિં અંતોમુહુત્તેહિં
 અઘ્મહિયાઈં ૬। સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલટ્ટિહિંઓ જાઓ ણ-
 સ્સ વિ ઓહિયગમસુરિસા તિન્નિ ગમગા માણિયઠ્ઠા નવરં
 તિસુ વિ ગમણસુ ઠિર્દે જહન્નેણં વારસં સંવચ્છરાઈં ઉક્કોસેણ
 વિ વારસ સંવચ્છરાઈં એવં અણુબંધો વિ ભવાદેસેણં જહન્નેણં
 દો ભવગ્ગહણાઈં ઉક્કોસેણં અટ્ટ ભવગ્ગહણાઈં કાલાદેસેણં ઉવ-
 જુંજિકુળ માણિયઠ્ઠં જાવ ણવમે ગમણ જહન્નેણં વાવીસં વાસ-
 સહસ્સાઈં વારસણહિં સંવચ્છરેહિં અઘ્મહિયાઈં ઉક્કોસેણં અટ્ટાસીઈં
 વાસસહસ્સાઈં અઢયાલીસાણ સંવચ્છરેહિં અઘ્મહિયાઈં એવદ્ધયં
 જાવ કરેજ્જા ૯।

જહ્ તેઈંદિણહિંતો ઉવવજ્જંતિં ૦ એવં ચેવ ણવ ગમગા
 માણિયઠ્ઠા ણવરં આદિલ્લેસુ તિસુ વિ ગમણસુ સરીરોગાહણા
 જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહ્માગં ઉક્કોસેણં તિન્નિ ગાડયાઈં
 તિન્નિ ઇંદિયાઈં ઠિર્દે જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં ણગૂળ-
 પન્નં રાઈંદિયાઈં। તદ્વયગમણ કાલાદેસેણં જહન્નેણં વાવીસં
 વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમઘ્મહિયાઈં ઉક્કોસેણં અટ્ટાસીઈં વાસ-

सहस्साइं छन्नउइं राइंदियसयमव्महियाइं एवइयं जाव करेज्जा३।
मज्झिमा तिन्नि गमगा तहेव । पच्छिमा वि तिन्नि गमगा
तहेव । णवरं ठिई जहन्नेणं एगूणपन्नं राइंदियाइं उक्कोसेण
वि एगूणपन्नं राइंदियाइं संवेहो उवजुंजिऊणं भाणियव्वो॥१॥

जइ चउरिंदिएहिंतो उववज्जंति एवं चेव चउरिंथाण वि
णव गमगा भाणियव्वा, नवरं एएसु चेव ठाणैसु णाणत्ता-
भाणियव्वा, सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असं-
खेज्जइभागं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं ठिई जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण य छम्मासा एवं अणुबंधो वि चत्तारि
इंदियाइं। सेसं तं चेव जाव नवमगमए कालादेसेणं जहन्नेणं
बावीसं वाससहस्साइं छहिं मासेहिं अव्वमहियाइं, उक्कोसेणं
अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउवीसाए मासेहिं अव्वमहियाइं, एवइयं
जाव करेज्जा १९। ॥सू० ३॥

छाया—यदि द्वीन्द्रियेभ्य उपपद्यन्ते किं पर्याप्तद्वीन्द्रियेभ्य उपपद्यन्ते अपर्या-
प्तद्वीन्द्रियेभ्य उपपद्यन्ते ? गौतम ! पर्याप्तद्वीन्द्रियेभ्य उपपद्यन्ते अपर्याप्त-
द्वीन्द्रियेभ्योऽपि उपपद्यन्ते, द्वीन्द्रियः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषु
उपपत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु
पद्यन्ते ? गौतम ! जघन्येन अन्तर्गृह्यस्थितिकेषु उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसह-
स्रस्थितिकेषु १। ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उपपद्यन्ते ? गौतम !
जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा उपपद्यन्ते २।
सेवार्तमंहननिनः ३। अवगाहना जघन्येन अंगुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण द्वादश-
योजनानि ४। हुण्डसंस्थिताः ५। तिस्रो लेख्याः, ६। सम्यग्दृष्टिरपि मिथ्यादृष्टि-
रपि नो सम्यग्मिथ्यादृष्टिः ७। द्वे ज्ञाने द्वे अज्ञाने नियमतः ८। नो मनोयोगी
वाग्योगी अपि काययोगी अपि ९, उपयोगो द्विविधोऽपि १०। चतस्रः संज्ञाः ११।
चत्वारः कषायाः १२, द्वे इन्द्रिये भज्जते तद्यथा जिह्वेन्द्रियं च स्पर्शनेन्द्रियं च

१३, त्रयः समुद्वाताः १४, शेषं यथा पृथिवीकायिकानाम् १५-१६ । नवरं स्थितिजघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण द्वादश संवत्सराणि १७-१८ । एवमनुबन्धोऽपि १९, शेषं तदेव भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण संख्येयानि भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते, उत्कर्षेण संख्येयं कालम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् २० । १ । स एव जघन्यकालस्थितिकेषूपपन्नः, एषैव वक्तव्यता सर्वा २ । स एव उत्कृष्टकालस्थितिकेषूपपन्नः, एषैव द्वीन्द्रियस्य लब्धिः । नवरं भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि अष्टचत्वारिंशद्वर्षसहस्रैरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात् ३ । स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातः, तस्यापि एषैव वक्तव्यता त्रिष्वपि गमकेषु नवरमिमानि सप्त नानात्वानि, शरीरावगाहना यथा पृथिवीकायिकानाम् १, नो सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिः, नो सम्यग्मिथ्यादृष्टिः २ । द्वे अज्ञाने नियमतः ३ । नो मनोयोगी नो वाग्योगी काययोगी ४ । स्थितिजघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेणाऽपि अन्तर्मुहूर्तम् ५ । अध्यवसाया अपशस्ताः ६ । अनुबन्धो यथा स्थितिः ७ । संवेधस्तथैव आद्ययो द्वयोर्गमयोः । तृतीयगमके भवादेशे स्तथैवाष्ट भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि चतुर्भिर्नन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि ६ । स एव आत्मनोत्कर्षकालस्थितिको जातः, एतस्याऽपि औघिकगमसहस्रास्रयो गमका भणितव्याः । नवरं त्रिष्वपि गमकेषु स्थिति जघन्येन द्वादश संवत्सराणि उत्कर्षेणाऽपि द्वादश संवत्सराणि एवमनुबन्धोऽपि भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि, कालादेशेन उपयुज्य भणितव्यम्, यावत् नवमे गमके जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि द्वादशैः संवत्सरैरभ्यधिकानि उत्कर्षेण अष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि अष्टचत्वारिंशद्वर्षसहस्रैरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात् ९ ।

यदि त्रीन्द्रियेभ्य उपपद्यन्ते० एवमेव नव गमका भणितव्याः । नवरमात्रेषु त्रिष्वपि गमकेषु शरीरावगाहना जघन्येन अंगुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि, त्रीणि इन्द्रियाणि, स्थितिजघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण एकोन पञ्चाशद्वात्रिंशद्विष्वम् तृतीयगमके कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि पणवतिरात्रिदिवशताभ्यधिकानि एतावन्तं यावत् कुर्यात् । सव्यमास्त्रयो गमकास्तथैव, पश्चिमा अपि त्रयो गमकास्तथैव । नवरं स्थितिजघन्येन एकोनपञ्चाशद्वात्रिंशद्विष्वम्, उत्कृष्टोऽपि एकोनपञ्चाशद्वात्रिंशद्विष्वम् संवेध उपयुज्य भणितव्यः ९ ।

યદિ ચતુરિન્દ્રિયેભ્ય ઉપપચન્તે એવમેવ ચતુરિન્દ્રિયાણામપિ નવગમકા મણિ-
તવ્યાઃ, નવરમેતેભ્યેવ સ્થાનેષુ નાનાત્વાનિ મણિતવ્યાનિ, શરીરાવગાહના જઘન્યે-
નાઙ્ગુલસ્યાસંખ્યેય માગમ્ ઉત્કર્ષેણ ચત્વારિ ગવ્યુતાનિ, સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્તર્મુહૂતમ્
ઉત્કર્ષેણ ચ ષષ્ઠાસાઃ, એવમનુવન્ધોઽપિ । ચત્વારિ ઇન્દ્રિયાણિ શેષં તદેવ યાવત્
નવમગમકે કાલાદેશેન દ્વાવિંશતિર્વર્ષસહસ્રાણિ ષડ્ભિર્માસૈરભ્યધિકાનિ ઉત્કર્ષેણા-
ઽષ્ટાશીતિર્વર્ષસહસ્રાણિ ચતુર્વિંશત્યા માસૈરભ્યધિકાનિ એતાવન્તં યાવત્કુર્યાત્ ૧ । સૂ. ૨ ।

ટીકા—‘જહ વેદંદિર્દિહિતો ઉવવજ્જંતિ’ યદિ દ્વીન્દ્રિયેભ્ય આગત્ય પૃથિવી-
કાયિકતયા જીવા ઉપપચન્તે તદા—‘કિં પજ્જત્તવેદંદિર્દિહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં પર્યા-
પ્તકદ્વીન્દ્રિયેભ્ય આગત્ય પૃથિવ્યામુત્પચન્તે અથવા ‘અપજ્જત્તવેદંદિર્દિહિતો ઉવવ-
જ્જંતિ’ અપર્યાપ્તકદ્વીન્દ્રિયેભ્ય આગત્ય પૃથિવીકાયિકતયોત્પચન્તે इति પ્રશ્નઃ ।
મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પજ્જત્તવેદંદિર્દિહિતો
ઉવવજ્જંતિ’ પર્યાપ્તકદ્વીન્દ્રિયેભ્ય આગત્યોત્પચન્તે ‘અપજ્જત્તવેદંદિર્દિહિતો

હસ પ્રકાર સે એકેન્દ્રિય પૃથિવીકાયિક સે લેકર વનસ્પતિ કાયાન્ત
સે આયે હુએ જીવોં કી પૃથિવી મેં ઉત્પત્તિ દિલાકર અબ સૂત્રકાર દ્વીન્દ્રિ-
યાન્ત સે આયે હુએ જીવોં કા ઉત્પાદ પ્રકટ કરતે હૈં—

‘જહ વેદંદિર્દિહિતો ઉવવજ્જંતિ’—इत्यादि

ટીકાર્થ—યદિ દો ઇન્દ્રિયોં સે આકર કે જીવ પૃથિવીકાયિક
રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો ‘કિં પજ્જત્ત વેદંદિર્દિહિતો ઉવવજ્જંતિ,
અપજ્જત્ત વેદંદિર્દિહિતો ઉવવજ્જંતિ’ હે મદન્ત ! કયા વે પર્યાપ્ત
દો ઇન્દ્રિયોં સે આકરકે પૃથિવીકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં
અથવા અપર્યાપ્ત દો ઇન્દ્રિયોં વાલોં સે આકર કે પૃથિવીકાયિક રૂપ
સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
‘પજ્જત્તવેદંદિર્દિહિતો ઉવવજ્જંતિ’ અપજ્જત્તવેદંદિર્દિહિતો વિ ઉવવ-

આ રીતે એકેન્દ્રિય પૃથ્વિકાયિકોથી આરંભીને વનસ્પતિકાય સુધીના
જીવોની પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ બતાવીને હવે સૂત્રકાર બે ઇન્દ્રિય સુધીના
આવેલ જીવોનો ઉત્પાદ પ્રગટ કરે છે—‘જહ વેદંદિર્દિહિતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि
ટીકાર્થ—જે બે ઇન્દ્રિયોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વિકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન
થાય છે તો ‘કિં પજ્જત્ત વેદંદિર્દિહિતો ઉવવજ્જંતિ અપજ્જત્તવેદંદિર્દિહિતો ઉવવજ્જંતિ’
હે ભગવન્ શુ તેઓ પર્યાપ્ત બે ઇન્દ્રિયોમાંથી આવીને પૃથ્વિકાયિક પણાથી
ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અપર્યાપ્ત બે ઇન્દ્રિયોમાંથી આવીને પૃથ્વિકાયિક પણાથી
ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ !
‘પજ્જત્તવેદંદિર્દિહિતો ઉવવજ્જંતિ’ અપજ્જત્તવેદંદિર્દિહિતો ઉવવજ્જંતિ’ તેઓ

ઉવવજ્જંતિ' અપર્યાપ્તકદ્વીન્દ્રીયેભ્યોઽપિ આગત્ય ઉત્પચન્તે । હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રીયે-
 ભ્ય આગત્ય સમુત્પચમાનજીવાઃ પર્યાપ્તકાપર્યાપ્તકરૂપાઃ સમુત્પચન્તે इति भावः ।
 'वेइंदिए णं भंते !' દ્વીન્દ્રિયઃ સ્વલુ મદન્ત । 'જે મવિણ પુઠ્ઠવિકાહણસુ ઉવવ-
 જ્જિત્તણ' યો મવ્યઃ—યોગ્યઃ પૃથિવીકાચિકેષુ ઉપપત્તુ યઃ કોઽપિ દ્વીન્દ્રિયો જીવઃ
 પૃથિવ્યામુત્પત્તું યોગ્યો ભવેત્ 'સે ણં મંતે' સ સ્વલુ મદન્ત ! 'કેવહયકાલઢિહણસુ'
 ક્રિયત્કાલસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાચિકેષુ 'ઉવવજ્જેજ્જા' ઉપપચેત ? મગવાનાહ-
 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તઢિહણસુ' જઘન્યેન અન્તર્મુર્ત્તસ્થિ-
 તિકેષુ 'ઉક્કોસેણં' ઉત્કર્ષેણ 'વાવીસવાસસહસ્સઢિહણસુ' દ્વાવિંશતિવર્ષસહ-
 સ્થિતિકેષુ 'ઉવવજ્જેજ્જા' ઉપપચેત ! 'તે ણં મંતે ! જીવા' તે સ્વલુ પૂર્વોક્ત-

જ્જંતિ' શ્વે પર્યાપ્ત દો હન્દ્રિયોં વાલોં સે આકર કે મી પૃથિવીકાચિક રૂપ
 સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર અપર્યાપ્તક દો હન્દ્રિયોં વાલોં સે સ્ત્રી આકર કે
 પૃથિવીકાચિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । અવ ગૌતમ પુનઃ પ્રભુ સે એસા પૂછતે
 હૈં—વેઈંદિણં મંતે ! જે મવિણ પુઠ્ઠવિકાહણસુ ઉવવજ્જિત્તણ' હે મદન્ત !
 જો દો હન્દ્રિય જીવ પૃથિવીકાચિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈં—'સે ણં
 મંતે ! કેવહય કાલઢિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' વહ હે મદન્ત ! કિતને કાલ
 કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાચિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં
 પ્રભુ કહતે હૈં—'ગોયમા । હે ગૌતમ ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તઢિહણસુ,
 ઉક્કોસેણં વાવીસવાસસહસ્સઢિહણસુ' એસા વહ જીવ જઘન્ય સે
 અન્તર્મુર્ત્ત કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાચિકોં મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨
 હજાર વર્ષ કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાચિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈં, પુનઃ
 ગૌતમ પ્રભુ સે એસે પૂછતે હૈં—તે ણં મંતે ! જીવા ઇગસમણં કેવહયા

પર્યાપ્ત યે ઇન્દ્રિયેભાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને અપર્યાપ્ત યે
 ઇન્દ્રિયેભાંથી આવીને પણ પૃથ્વિકાચિકેભાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'વેઈંદિણં મંતે ! જે
 મવિણ પુઠ્ઠવિકાહણસુ ઉવવજ્જિત્તણ' હે ભગવન્ ને યે ઇન્દ્રિય એવો પૃથ્વિકાચિ-
 કેભાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'સે ણં મંતે ! કેવહયકાલઢિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' હે
 ભગવન્ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાચિકેભાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ
 પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્ત-
 ઢિહણસુ, ઉક્કોસેણં વાવીસવાસસહસ્સઢિહણસુ' એવો તે એવ જઘન્યથી અંતર્મુ-
 ર્ત્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાચિકેભાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની
 સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાચિકેભાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને

જઘન્યોત્કૃષ્ટસ્થિતિકેષુ ઉત્પિત્સવો જીવાઃ ‘એગસમણં કેવહયા ઉવવજ્જંતિ’ એકસમયેન-એકસ્મિન્ સમયે ક્રિયન્તઃ-ક્રિયત્સંખ્યકાઃ સમુત્પદ્યન્તે પૃથિવી-કાયિકતયા પૃથિવ્યામિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં એકો વા દો વા તિન્નિ વા’ જઘન્યેન એકો વા દ્વૌ વા ત્રયો વા, ‘ઉકોસેણં સંસેજ્જા વા અસંસેજ્જા વા ઉવવજ્જંતિ’ ઉત્કૃષ્ટતઃ સંખ્યાતા વા અસંખ્યાતા વા પૃથિવીકાયિકતયોત્પદ્યન્તે ઇતિ । ‘હેવટ્ટસંઘયણી’ સેવાર્ત્તસંહનન-વન્તઃ, દ્વીન્દ્રિયેભ્ય આગત્ય સમુત્પદ્યમાના જીવાઃ સેવાર્ત્તસંહનનવન્તો ભવન્તીત્યર્થઃ ૩ । ‘ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસેજ્જહમાગં’ અવગાહના-શરીરાવગાહના અંગુલસ્યાસંખ્યેયમાગમ્ અંગુલાસંખ્યેયમાગપ્રમાણા ભવન્તીતિ માત્રઃ, ‘ઉકો-સેણં વારસજોયણાહ’ ઉત્કર્ષેણ દ્વાદશયોજનાનિ શરીરાવગાહનેતિ । ‘વારસજોય-

ઉવવજ્જંતિ’ હે ભદન્ત ! એસે વે જીવ એક સમય મેં વહાં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હેં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હેં-ગોયમા જહન્નેણં એકો વા દો વા તિન્નિ વા ઉકોસેણં સંસેજ્જા વા અસંસેજ્જા વા’ હે ગૌતમ ! એસે વે જીવ વહાં પૃથિવીકાયિક રૂપ સે એક અથવા દો અથવા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે હેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત ઓર અસંખ્યાત તક એક સમય મેં વહાં પૃથિવીકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હેં ? સંહનન દ્વાર મેં વે ‘હેવટ્ટ સંઘયણી’ સેવાર્ત્ત સંહનનવાલે હોતે હેં-અર્થાત્ દ્વીન્દ્રિયોં સે આકર કે પૃથિવીકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હુએ જીવ સેવાર્ત્ત સંહનનવાલે હોતે હેં । ‘ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસેજ્જહમાગં’ અવગાહના દ્વાર મેં ઇનકી અવગાહના જઘન્ય સે અંગુલકે અસંખ્યાત વેં માગ પ્રમાણ

પૂછે છે કે-‘તે ણં મતે । જીવા એગસમણં કેવહયા ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ એવા તે કેટલા જીવો એક સમયમાં ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! જહન્નેણં એકો વા દો વા તિન્નિ વા ઉકોસેણં સંસેજ્જા વા અસંસેજ્જા વા’ હે ગૌતમ ! એવા તે જીવો ત્યાં પૃથ્વીમાં પૃથ્વિકાયિક પણાથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અને અસંખ્યાત સુધી એક સમયમાં ત્યાં પૃથ્વિકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૧

‘સંહનનદ્વાર’માં તેઓ ‘હેવટ્ટસંઘયણી’ સેવાર્ત્ત સંહનનવાળા હોય છે, અર્થાત્ બે ઇન્દ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને પૃથ્વિકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થનારા જીવ સેવાર્ત્ત સંહનનવાળા હોય છે. ૨ ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંસેજ્જહમાગં’ અવગાહના દ્વારમાં તેઓની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસં-

‘નાઈ’ इति कथनं शङ्खमाश्रित्य, शङ्खस्य शरीरावगाहनाया उत्कृष्टतो द्वादशयोजन-
प्रमाणकत्वात् तदुक्तम्—‘संखो पुण वारसजोयणाई’ शङ्खः पुनर्द्वादशयोजनानि
भवतीति ४। ‘हुंडसंठिया’ हुण्डसंस्थिताः हुण्डसंस्थानवन्तो भवन्ती-
त्यर्थः ५। ‘तिन्नि लेस्साओ’ तिस्रो लेश्याः—कृष्णनीलकापोतिकरूपलेश्या-
प्रयवन्तो भवन्तीत्यर्थः ६। दृष्टिद्वारे ‘सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि’ सम्यग्दृष्ट-
योऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि भवन्ति ते द्वीन्द्रियेभ्य आगत्य पृथिव्यामुत्पित्सवो
जीवा इति सम्यग्दृष्टयो भवन्तीति कथनम् सास्वादनसम्यक्त्वापेक्षयेति । इयं च
वक्तव्यता औघिकद्वीन्द्रियस्य औघिकपृथिवीकायिकेषूत्पित्सो भवतीति । एवमे-
तस्य जघन्यस्थितिष्यपि । ‘नो सम्मामिच्छादिट्ठी’ नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयः ७।

और ‘उक्कोसेणं वारसजोयणाई’ उत्कृष्ट से वह १२ योजन प्रमाण
होती है । यह उत्कृष्ट अवगाहना शङ्ख को आश्रित करके कही गई है ।
क्यों कि शङ्ख के शरीर की अवगाहना १२ योजन प्रमाण की कही
गई है, कहा भी है—‘संखो पुण वारस जोयणाई’ ४ ‘हुंडसंठिया’ संस्थान
द्वार में इनके हुंडक संस्थान होता है । ‘तिन्नि लेस्साओ’ लेश्याद्वार में
ये कृष्ण नील और कापोतिक लेश्यावाले होते हैं । दृष्टिद्वार में ये
‘सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि’ सम्यग्दृष्टि भी होते हैं और मिथ्यादृष्टि
भी होते हैं । वे द्वीन्द्रियों से आकरके पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होनेवाले
जीव सम्यग्दृष्टि होते हैं ऐसा जो कथन है वह सास्वादन सम्यक्त्व की
अपेक्षा से है । यह वक्तव्यता औघिक द्वीन्द्रिय के जो औघिक पृथिवी-
काय में उत्पन्न होने वाले हैं उनमें होती हैं, ‘नो सम्मामिच्छादिट्ठी’

ખ્યાતમાં લાગ પ્રમાણની અને ઉત્કૃષ્ટતા ‘ઉક્કોસેણં વારસજોયણાઈ’ તે ખાર
યોજન પ્રમાણવાળી હોય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના શંખને આશ્રિત કરીને
કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે—શંખના શરીરની અવગાહના ૧૨ ખાર યોજન
પ્રમાણની કહી છે. કહ્યું પણ છે—‘સંખોપુણ વારસ જોયણાઈ’ ૪ ‘હુંડસંઠિયા’
સંસ્થાન દ્વારમાં તેઓને હુંડક સંસ્થાન હોય છે. ‘તિન્નિ લેસ્સાઓ’ લેશ્યા-
દ્વારમાં તેઓ કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાવાળા હોય છે. દૃષ્ટિ-
દ્વારમાં તેઓ ‘સમ્મદિટ્ઠિ વિ મિચ્છાદિટ્ઠિ વિ’ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ પણ હોય છે. અને
મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. તેઓ બે ઈન્દ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને ‘પૃથિવ-
કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવો સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા હોય છે, એવું જે
કથન કર્યું’ છે, તે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાથી છે. આ કથન ઔઘિક
બે ઈન્દ્રિયોના ઔઘિક પૃથ્વિકાયમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં થાય છે.
‘નો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠિ’ તેઓ મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા હોતા નથી. ‘દો નાળા’ જ્ઞાન

‘દો નાના દો અન્નાના નિયમં’ દ્વે જ્ઞાને દ્વે અજ્ઞાને નિયમતઃ મતિજ્ઞાનં શ્રુતજ્ઞાનં ચેતિ જ્ઞાનદ્વયવન્તઃ, एवं मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं चेत्यज्ञानद्वयवन्तो नियमतस्ते भवन्तीति । तथा—‘णो मणजोगी’ नो मनोयोगिनः, ते द्वीन्द्रिया जीवाः पृथिवीकाये उत्पित्सवो न मनोयोगिनो भवन्ति द्वीन्द्रियत्वेन तेषां मनसोऽभावात् । ‘एवं वयजोगी वि कायजोगी वि’ एवं वचोयोगिनोऽपि ते भवन्ति तथा काययोगिनोऽपि भवन्ति९ । ‘उवओगो दुविहो वि’ उपयोगो द्विविधोऽपि साकारोपयोगानाकारोपयोगद्वयवन्तो भवन्ति ते इत्यर्थः १०, ‘चत्तारि सन्नाओ’ चतस्रः संज्ञा, आहारभयमैथुनपरिग्रहा-रुपाश्च स्रः संज्ञा भवन्तीति ११ । ‘चत्तारि कसाया’ चत्वारः कषायाः क्रोधमान-मायालोभाख्या भवन्तीति १२ । ‘दो इंदिया पन्नत्ता’ द्वे इन्द्रिये प्रज्ञप्ते, इन्द्रियद्वयम् एव येष तेषां भवतीति । के ते द्वे तत्राह—‘तंजहा’ इत्यादि, ‘तं जहा—जिर्भिम-

ये मिश्र दृष्टિ वाले नहीं होते हैं । ‘दो नाणा दो अन्नाणा नियमं’ ज्ञान द्वारमें ये मतिज्ञानश्रुतज्ञानरूप दो ज्ञान वाले और मत्यज्ञान श्रुताज्ञान रूप दो अज्ञानवाले नियम से होते हैं । योगद्वार में ये ‘णो मण-जोगी’ द्विन्द्रियों के मन नहीं होने के कारण मनो योगी नहीं होते हैं ‘वयजोगी वि कायजोगी वि’ किन्तु ये वचन योगी और काय योगी होते हैं । ‘उपयोगो दुविहो वि’ उपयोग द्वार में इनके साकार-अनाकार दोनों प्रकार का उपयोग होता है । संज्ञाद्वार में ‘चत्तारि सन्नाओ’ ये आहार, भय, मैथुन और परिग्रह—इन चार प्रकार की संज्ञावाले होते हैं । कषायद्वार में—‘चत्तारि कसाया’ इनके क्रोध, मान, माया और लोभ ये चार कषाये होती हैं । इन्द्रिय द्वार में दो इंदिया पन्नत्ता’ इनके स्पर्शन और रसन ये दो इन्द्रियां होती हैं । ‘तिन्नि

દારમાં તેઓ બે જ્ઞાનવાળા હોય છે. ‘દો અન્નાના નિયમં’ તેઓને નિયમથી મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાન હોય છે. ‘યોગ દારમાં—‘ણો મણજોગી’ બે ઈન્દ્રિયવાળા જીવો કે જે પૃથ્વિકાદિકોમાં ઉત્પન્ન થયેલા છે. તેઓને મનોયોગ હોતો નથી. કારણ કે તેમને મન હોતું નથી. ‘एवं वयजोगी वि कायजोगी वि’ તેઓ વચન જોગી અને કાય યોગી હોય છે ‘उवओगो दुविहो वि’ ઉપયોગ દારમાં તેઓને સાકાર અનાકાર બંને પ્રકારનો ઉપયોગ હોય છે સંજ્ઞા દારમાં ‘चत्तारि सन्नाओ’ આહાર, ભય મૈથુન, અને પરિ-ગ્રહ આ ચાર પ્રકારની સંજ્ઞાવાળા તેઓ હોય છે. કષાય દારમાં—‘चत्तारि कसाया’ તેઓને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચારે કષાયો હોય છે. ઈન્દ્રિય દારમાં—તેઓને સ્પર્શન અને રસના (જીભ) એ બે ઈન્દ્રિયો હોય

દિષ્ ય ફાસિદિષ્ ય' જિન્હેન્દ્રિયં ચ સ્પર્શનેન્દ્રિયં ચ ૧૩ । 'તિન્નિ સમુઘાયા' ત્રયઃ સમુદ્ઘાતાઃ વેદનાકષાયમારણાન્તિકા ભવન્તીતિ ૧૪ । 'સેસં જહા પુઢવિકાઙ્યાણં' શેષમ્-અવશેષં સર્વમપિ યથા પૃથિવીકાયિકાનાં વેદના વેદાધ્યવસાયાઃ કથિતાઃ તત્સર્વમપિ તત્સદૃશમેવાવગન્તવ્યમિતિ । કેવલં પૂર્વા પેક્ષયા ચઢ્ઢેલક્ષ્યં તદર્શયિતુમાહ-'જવરં' ઇત્યાદિ, 'જવરં ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં' નવરમ્-કેવલં સ્થિતિર્જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ 'અકોસેણં વારસ સંવચ્છરાઈ' ઉત્કૃષ્ટતો દ્વાદશસંવત્સરાણિ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં સ્થિતિઃ ક્રમશોઽન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણા દ્વાદશસંવત્સરપ્રમાણા ચ ભવતીતિ ૧૭ । 'અવં અજુવંધો વિ' અવમ્ સ્થિતિસદૃશ- ઇવ અનુવન્ધોઽપિ જઘન્યેન અંતર્મુહૂર્તરૂપ ઉત્કૃષ્ટતો દ્વાદશસંવત્સરરૂપઃ, સ્થિતિ- સ્વરૂપત્વાદેવ અનુવન્ધસ્યેતિ ૧૯ । 'સેસં તંવેવ' શેષમ્-યત્ સ્થિતીત્યાદિકં-

સમુઘાયા' સમુદ્ઘાત દ્વાર મેં ઇનકે વેદના, કષાય ઓર મારણાન્તિક યે આદિ કે ત્રીન સમુદ્ઘાત હોતે હૈં । 'સેસં જહા પુઢવિકાઙ્યાણં' અવ- શિષ્ટ વેદના, વેદ, અધ્યવસાય યે જિસ પ્રકાર સે પૃથિવીકાયિકોં કે કહે ગયે હૈં ડહી પ્રકાર સે યે ઇનકે ઓ જાનના ચાહિયે, અવ સૂત્રકાર પૃથિવી- કાયિક કે પ્રકરણ સે ઇસકે પ્રકરણ મેં જો વિશેષતા હૈં ડસે પ્રકટ કરતે હૈં-'જવરં ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં, અકોસેણં વારસસંવચ્છરાઈ' યહાં જઘન્ય સ્થિતિ અક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ ૧૨ વર્ષ કી હૈં પૃથિવીકાયિક કે પ્રકરણ મેં જઘન્યસ્થિતિ યચપિ અન્તર્મુહૂર્ત કી કહી ગઈ હૈં અનુવન્ધ કી સ્થિતિ કે અનુસાર અન્તર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ વારહ વર્ષ પ્રમાણ કા હોતા હૈં । અતઃ ઇસસે ડસ પ્રકરણ મેં ઓર ઇસ પ્રકરણ મેં વિશેષતા હોતી હૈં ઇસ પ્રકાર સે જવ સ્થિતિ મેં વિશેષતા હૈં

છે. 'તિન્નિ સમુઘાયા' સમુદ્ઘાત દ્વારમાં તેઓને વેદના, કષાય, અને માર-ણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે. 'સેસં જહા પુઢવીકાઙ્યાણં' બાકીનું વેદના, વેદ, અધ્યવસાય એ સ્થાનોના સંબંધનું કથન જે રીતે પૃથિવિકાયિકોના સંબંધમાં થયેલ છે, એજ પ્રકારથી તેઓના સંબંધમાં પણ સમજવું

હવે સૂત્રકાર પૃથિવિકાયિકના પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં જે વિશેષ પણું છે, તેને પ્રગટ કરે છે. 'જવરં ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં અકોસેણં વારસ સંવચ્છરાઈ' અહિંયાં જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૧૨ બાર વર્ષની છે. પૃથિવિકાયિકના પ્રકરણમાં જઘન્ય સ્થિતિ બે કે અંતર્મુહૂર્તની કહેલી છે, પરંતુ ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની કહી છે. જેથી આ પ્રકરણ કરતાં તે પ્રકરણમાં વિશેષપણું છે. આ રીતે બ્યારે

કથિતં તદતિરિક્તં સર્વમપિ તદેવ-પૂર્વોક્તમેવેતિ। કાયસંવેધે વૈલક્ષણ્યં દર્શયિતુ-
માહ-‘ભવાદેસેણ’ इत्यादि, ‘भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवगगहणाइं’ भवादेशेन-
भवप्रकारेण भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे ‘उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवगगहणाइं’
उत्कर्षतः संख्येयानि भवग्रहणानि, ‘कालादेसेणं’ कालादेशेन-कालापेक्षया
‘जहन्नेणं दो अंतो मुहुत्ताइं’ जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते, ‘उक्कोसेणं संखेज्जं कालं’
उत्कर्षेण संख्येयः कालः ‘एवइयं जाव करेज्जा’ एतावन्तं यावत्कुर्वीत् एतावन्तं
जघन्येनोत्कर्षेण च प्रदर्शितकालपर्यन्तं द्वीन्द्रियगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत्, तथा

વિશેષતા આઈ છે તો ‘एवं ‘अणुबंधो वि’ अनुबन्ध में भी विशेषता है
क्योंकि अनुबन्ध स्थिति रूप होने से उत्कृष्टस्थिति २२ हजार वर्ष
की कही गई है ‘संसं तं चेव’ जो ये स्थिति आदिक कहे गये हैं-सो
इनके अतिरिक्त और सब कथन पूर्वोक्त जैसा ही है-अर्थात् पृथिवी
कायिकके समान ही है। अब सूत्रकार कायसंवेध में भिन्नता दिखाते
हुए कहते हैं-‘भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवगगहणाइं’ भव की अपेक्षा
कायसंवेध यहां जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने तक का और
‘उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवगगहणाइं’ उत्कृष्ट-से वह संख्यात भवों को
ग्रहण करने तक का है तथा-‘कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं’
उक्कोसेणं संखेज्जं कालं’ काल की अपेक्षा वह जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त
का है और उत्कृष्ट से संख्यात कालरूप है, ‘एवइयं जाव करेज्जा’
इस प्रकार वह द्वीन्द्रिय जीव जो कि पृथिवीकायिक में उत्पन्न होने के

સ્થિતિના સંબંધમાં વિશેષપણું છે, તો ‘अणुबंधो वि एवं’ अनुबन्धમાં પણ
વિશેષપણું છે. કેમકે-અનુબંધ સ્થિતિ ૩૫ હોય છે. ‘સંસં તં ચેવ’ સ્થિતિ
વિગેરેના સંબંધમાં જે આ કથન કયું છે, તે શિવાયનું બાકીનું તમામ
કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનું જ છે. અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિકના કથન પ્રમાણેજ છે.

હવે સૂત્રકાર કાયસંવેધમાં બુદ્ધાપણું બતાવતાં કહે છે કે-‘भवादेसेणं
जहन्नेणं दो भवगगहणाइं’ ભવની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ અહિયાં જઘન્યથી બે
ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધીનો અને ‘उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवगगहणाइं’ ઉત્કૃ-
ષ્ટથી તે અસંખ્યાત ભવોને ગ્રહણ કરવાં સુધીનું છે. તથા ‘कालादेसेणं जह-
ण्णेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं’ કાળની અપેક્ષાથી તે જઘ-
ન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત કાલ ૩૫ છે. ‘एवइयं
जाव करेज्जा’ આ રીતે તે બે ઈન્દ્રિયાઓ જીવ કે જે પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન
થવાને યોગ્ય છે, ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને એટલા કાળ સુધી બે ઈન્દ્રિયની ગતિનું

एतावन्तमेव कालम् यावद्द्वीन्द्रियगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यात् २० इति प्रथमो गमो द्वीन्द्रियस्येति । १ । द्वितीयं गमं दर्शयति—‘सो चेव’ इत्यादि, ‘सो चेव जहन्नकालट्टिइएसु उववन्नो’ स एव—द्वीन्द्रिय एव जघन्यकालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषूपत्पन्नः’ यदि जघन्यकालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु स द्वीन्द्रियो जीव उत्पद्यते तदा—‘एस चेव वक्तव्यता सव्वा’ एषैव वक्तव्यता सर्वा एषैव—प्रथम गमप्रदर्शितैव सर्वाऽपि वक्तव्यता उत्पादपरिमाणादिका वक्तव्या नात्र कोऽपि विशेष इति द्वितीयो गम इति । २ ।

तृतीयगमं दर्शयति—‘सोचेव’ इत्यादि, ‘सो चेव’ इत्यादि, ‘सो चेव उक्कोस-कालट्टिइएसु उववन्नो’ स एव—औधिको द्वीन्द्रिय जीव—एव उत्कृष्टकालस्थितिकेषु

योग્ય है वहां उत्पन्न होकर इतने काल तक द्वीन्द्रिय गति का और पृथिवी गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है । यह द्वीन्द्रिय का ऐसा प्रथम गम है ।

इसका द्वितीय गम ऐसा है ‘सो चेव जहन्नकालट्टिइएसु उववन्नो’ वही द्वीन्द्रिय जीव जब जघन्य काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है तो उस सम्बन्ध में भी यही पूर्वोक्त प्रथम गम की वक्तव्यता कहनी चाहिये, अर्थात् उत्पाद परिमाण आदि की वक्तव्यता जिस प्रकार से प्रथमगम में अभी २ प्रकट की जा चुकी है वैसी ही वक्तव्यता इस द्वितीय गम में भी कहनी चाहिये इसमें और उसमें किसी भी प्रकार का अन्तर नहीं है । ऐसा यह द्वितीय गम द्वीन्द्रिय का है ।

तृतीय गम इस प्रकार से हैं—‘सो चेव उक्कोसकालટ્ટિइएसુ ઉવવન્નો’ वही द्वीन्द्रिय जीव जब उत्कृष्ट काल की स्थिति वालों में उत्पन्न

અને પૃથ્વીકાયિકની ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ બે ઈન્દ્રિય સંબંધીનો પહેલો ગમ કહ્યો છે. ?

આનો બીજો ગમ આ પ્રમાણે છે—સો ચેવ જહન્નકાલટ્ટિહાસુ ઉવવન્નો’ એ દ્વીન્દ્રિય જીવ જ્યારે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેના સંબંધમાં પણ આ પહેલા કહ્યા પ્રમાણે પહેલા ગમનું કથન કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ ઉત્પાત, પરિમાણ, વિગેરેનું કથન જે રીતે પહેલા ગમમાં બતાવેલ છે. એજ રીતે આ બીજા ગમમાં પણ કહી લેવું. પહેલા ગમના કથનથી આ બીજા ગમમાં કોઈ પણ પ્રકારનું બુદ્ધિપાતું નથી આ રીતે બે ઈન્દ્રિયવાળા જીવોના સંબંધનો આ બીજો ગમ કહ્યો છે.

હવે ત્રીજા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે —‘સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિહાસુ ઉવવન્નો’ એ બે ઈન્દ્રિયવાળા જીવ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિ વાળા

ત્રિષ્વપિ ચ ચરણગમકેષુ 'ઠિઈ જહન્નેણં વારસસંવચ્છરાઈ' સ્થિતિર્જઘન્યેન દ્વાદશ-
સંવત્સરાણિ 'ઉકકોસેણ વિ વારસસંવચ્છરાઈ' ઉત્કર્ષેણાઽપિ દ્વાદશસંવત્સરાણિ
'એવં અણુબંધો વિ' એત્તમ્ સ્થિતિવિદેવ અનુવન્ધોઽપિ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં દ્વાદશ સંવ-
ત્સરાત્મક એવ સ્થિતિરૂપત્વાદનુવન્ધસ્યેતિ । કાયસંવેધસ્તુ 'ભવાદેસેણં જહન્નેણં
દો ભવગ્રહણાઈ' ભવાદેશેન-ભવપ્રકારેણ અપેક્ષયેત્યર્થઃ જઘન્યેન દ્વે ભવગ્રહણે
ભવદ્વયગ્રહણાત્મકઃ, 'ઉકકોસેણં અટ્ટ મદગ્રહણાઈ' ઉત્કર્ષેણાઽપિ ભવગ્રહણાણિ ।
'કાલાદેસેણં ઉવજુંજિઝ્ઞાણ માણિયવ્વં' કાલાદેશેન ઉપયુજ્ય મણિતત્ત્વમ્ પ્રથમગમે
ઉત્કૃષ્ટતઃ કાલાપેક્ષયા અષ્ટાશીતિર્વર્ષસહસ્રાણિ અષ્ટચત્વાર્શદ્વર્ષૈરધિકાનિ-
દ્વિતીયગમે તુ અષ્ટચત્વાર્શદ્વર્ષાણિ અન્તર્મુહૂર્ત્તચતુષ્પાધિકાનિ, કિયત્પર્યંતં મણિ-
તત્ત્વમ્ ? इत्याह—'जाव' इति यावत्-सप्तमाष्टमगमसंबंधो भवेदित्यर्थः । ७-८ ।
નવમગમસંવેધમાહ—'જવમે ગમણં' નવમે ગમકે 'જહન્નેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈ'
વારસેહિં સંવચ્છરેહિં અવમહિયાઈ' જઘન્યેન દ્વાવિંશતિર્વર્ષસહસ્રાણિ દ્વાદશૈઃ સંવત્સર-
૨મ્ધિકાનિ, 'ઉકકોસેણં અઢાસીઈ વાસસહસ્સાઈ' ઉત્કર્ષેણાઽપિ અષ્ટાશીતિર્વર્ષસહસ્રાણિ
દ્વાદશૈઃ સંવત્સરૈરમ્ધિકાનિ, 'અડયાલીસાણ સંવચ્છરેહિં અવમહિયાઈ' અષ્ટચત્વા-
અનુવન્ધ ધી સ્થિતિ કે જેસે જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૨ વર્ષ કા હૈ-
વર્ષોકિ વહ સ્થિતિ રૂપ હી હોતા હૈં, તથા યહાં કાયસંવેધ જઘન્ય સે
દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ ભવોં કો ગ્રહણ
કરને રૂપ હૈ તથા—'કાલાદેસેણં ઉવજુંજિઝ્ઞાણ માણિયવ્વં' કાલ કી
અપેક્ષા સે પ્રથમ ગમ મેં કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટ સે ૪૮ વર્ષ અધિક ૮૮
હજાર વર્ષ કા ઓર દ્વિતીય ગમ મેં ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૪૮ વર્ષ
કા કહા ગયા હૈ, પરન્તુ નૌવે ગમ મેં કાયસંવેધ જઘન્ય સે ૧૨ વર્ષ
અધિક ૨૨ હજાર વર્ષ કા ઓર 'ઉકકોસેણં અઢાસીઈ વાસસહસ્સાઈ' ૦

આઠમા અને નવમા ગમમાં સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ ખાર વર્ષની
હોય છે. તથા અનુબંધ પણ સ્થિતિ પ્રમાણે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ખાર
વર્ષનો છે. કેમકે—તે સ્થિતિ ૩૫ જ હોય છે. તથા કાયસંવેધ અહિયાં જઘ-
ન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા ૩૫ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા ૩૫
છે. તથા 'કાલાદેસેણં ઉવજુંજિઝ્ઞાણ માણિયવ્વં' કાળની અપેક્ષાથી પહેલા ગમમાં
કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી ૪૮ અડતાલીસ વર્ષ અધિક ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષનો
અને બીજા ગમમાં ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૪૮ અડતાલીસ વર્ષનો કહેલ
છે. પરંતુ નવમા ગમમાં કાયસંવેધ જઘન્યથી ૧૨ ખાર વર્ષ અધિક ૨૨
ખાલીસ હજાર વર્ષનો અને 'ઉકકોસેણં અઢાસીઈ વાસસહસ્સાઈ' ઉત્કૃષ્ટથી

રિંશતા સંવત્સરૈરભ્યધિકાનિ, 'एवश्यं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् कुर्यात् एता-
वत्कालपर्यन्तं द्वीन्द्रियगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत-तथा एतावन्तमेव कालं द्वीन्द्रिय-
गतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधान्ताः सप्तमाष्टमनवमगमाः ९।

અથ ત્રીન્દ્રિયવક્તવ્યતામાહ-‘જહ તેહંદિપહિંતો’ इत्यादि, ‘जह तेहंदिपहितो
उववज्जंति’ यदि त्रीन्द्रियेभ्य अगत्योत्पद्यन्ते तत् किं पर्याप्तकेभ्यस्त्रीन्द्रियेभ्य
आगत्योत्पद्यन्ते अपर्याप्तकत्रीन्द्रियेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते गौतम ! पर्याप्तक-
त्रीन्द्रियेभ्योऽपि आगत्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते । त्रीन्द्रियः

ઉત્કૃષ્ટ સે ૪૮ વર્ષ અધિક ૮૮ હજાર વર્ષ કા કહા ગયા હૈ, હસ પ્રકાર
હતને કાલ તક વહ દ્વીન્દ્રિય જીવ દ્વીન્દ્રિય ગતિકો ઓર પૃથિવીકાયિક
ગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલ તક વહ હસમેં ગમનાગ-
મન કરતા હૈ ! હસ પ્રકાર સે યે ૭-૮-૯ વેં ગમ હૈં ।

અવ સૂત્રકાર તેહન્દ્રિય જીવ કી વક્તવ્યતા કા કથન કરતે હૈ-
‘जह तेहंदिपहितो उववज्जंति’ वह जीव यदि तेहन्दि जीवों से आकर
के पृथिवीकायिक रूपसे उत्पन्न होता है तो क्या वह पर्याप्तक तेहन्द्रिय
जीवों से आकर के पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होता है ? या अपर्या-
प्तक तेहन्द्रिय जीवों से आकरके पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होता है ?
हंस गौतम के प्रश्नका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं-गौतम !
पर्याप्तक तेहन्द्रिय जीवों से भी आकरके जीव पृथिवीकायिक रूप से

૪૮ અડતાલીસ વર્ષ અધિક ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષનો કહેલ છે. આ રીતે
આટલા કાળ સુધી તે બે ઇન્દ્રિયવાળો એવ બે ઇન્દ્રિય ગતિનું અને પૃથ્વી-
કાય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન
-અંબરે જવરે કરે છે. આ રીતે આ ૭-૮-૯ સાત, આઠ, અને નવમા
ગમે કહ્યા છે.

હવે સૂત્રકાર ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા એવાના સંબંધમાં કથન કરે છે.—‘जह
तेहंदिपहितो उववज्जंति’ આ એવ બે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા એવામાંથી આવીને
પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે પર્યાપ્તક ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા
એવામાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અપર્યાપ્તક ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા એવા-
માંથી આવીને પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ગૌતમસ્વામીના આ
પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે-હો ગૌતમ ! પર્યાપ્તક ત્રણ
ઇન્દ્રિયવાળા એવામાંથી પણ આવીને એવ પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય

खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्काल-
स्थितिकेषूत्पद्यन्ते गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कृष्टतो द्वाविंशति-
वर्षसहस्रस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषूत्पद्यते ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमये
कियन्त उत्पद्यन्ते पृथिवीकाये गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा
उत्कृष्टतः संख्याता असंख्याता वोत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् इत्यादिरूपेण इहापि
नवापि गमा वक्तव्या इत्याशयेनैवाह-‘एवं चेन्न’ इत्यादि, ‘एवं चेव नव गमंगा
माणियन्वा’ एवमेव-द्वीन्द्रियादिवदेव त्रीन्द्रियजीवानामपि नव गमका भणि-
उत्पन्न होता है और अपर्याप्तक तेइन्द्रियों से आकरके भी जीव पृथिवी-
कायिक रूप से उत्पन्न होता है, अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से पूछते
हैं-‘हे भदन्त ! जो तेइन्द्रिय जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के
योग्य है, वह हे भदन्त ! कितने काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में
उत्पन्न होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! वह जघन्य से अन्त-
र्मुहूर्त की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट
से २२ हजार वर्ष की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है ।
अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-‘ते णं भन्ते ! जीवा०’ हे
भदन्त ! ऐसे वे जीव वहां एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? उत्तर
में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! ऐसे वे जीव वहां एक समय में जघन्य से
एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात
अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं । इस प्रकार से यहां नौ गम कहना

છે. અને અપર્યાપ્તક ત્રણ ઇન્દ્રિયાણા જીવોમાંથી આવીને પણ જીવ પૃથ્વીકા-
યિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંબંધમાં ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે
છે કે-હે ભગવન્ જે ત્રણ ઇન્દ્રિયાણા જીવો પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને
યોગ્ય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન
થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ તે જઘન્યથી
અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી
૨૨ ખાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘તે ણં ભન્તે જીવા૦’ હે ભગવન્
એવા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આના ઉત્તરમાં
પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! એવા જીવો ત્યાં એક સમયમાં જઘ-
ન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી
સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે અહિંયાં નવ ગમે

તવ્યાઃ । દ્વીન્દ્રિયપ્રકરણાપેક્ષયા ચદ્વૈલક્ષણ્યં તદ્દર્શયતિ-‘નવરં’ इत्यादि, नवरं-
विशेषो यथा-‘आदित्लेखु तिसु वि गमएसु’ आद्येषु त्रिष्वपि गमकेषु नवसु गमकेषु
त्रयो विभागाः आदिमध्यमपश्चिमाः, तत्राद्ये गमत्रये ‘सरीरोगाहना’ शरीरा-
वगाहना ‘जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं’ जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम्
‘उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं’ उत्कृष्टतस्त्रीणि गव्यूतानि, प्राथमिकगमत्रयेऽपि
जघन्योत्कृष्टाभ्यां शरीरावगाहना अङ्गुलस्यासंख्यातभागप्रमाणा त्रिगव्यूति

चाहिये, यही बात सूत्रकारने ‘एवं चेव नवगमगा भाणियव्वा’ इस
सूत्रपाठ द्वारा प्रगट की है, इस सूत्रपाठ द्वारा यह समझाया गया है
कि जिस प्रकार से द्वीन्द्रिय जीवों के नौ गम कहे गये हैं उसी प्रकार से
तेहन्द्रिय जीवों के भी नौ गम कहना चाहिये, परन्तु द्वीन्द्रिय प्रकरण
गत नौ गमकों की अपेक्षा तेहन्द्रिय के गमकों में जो अन्तर है उसे
सूत्रकार ‘णवरं’ आदित्लेखु तिसु वि गमएसु’ इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट
करते हैं-वे कहते हैं कि आदि के तीन गमकों में अर्थात् इन नव
गमकों में तीन विभाग होते हैं जैसे आदिम, मध्यम और पश्चिम ऐसे
तीन विभाग हैं-इनमें आदि के तीन गमोंमें ‘सरीरोगाहना’ शरीर की
अवगाहना ‘जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं’ जघन्य से अंगुल के
असंख्यातवे भाग प्रमाण और ‘उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं’ उत्कृष्ट से
तीन कोश प्रमाण है, तात्पर्य यह है कि प्राथमिक तीन गम में जघन्य
और उत्कृष्ट से शरीरावगाहना अङ्गुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण

કહેવા જોઈએ. એજ વાત સૂત્રકારે ‘एवं चेव नव गमगा भाणियव्वा’ આ
સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-એ રીતે બે
ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના સંબંધમાં નવ ગમો કહ્યા છે, એજ રીતે ત્રણ ઇન્દ્રિય
વાળા જીવોના સંબંધમાં પણ નવ ગમો કહેવા જોઈએ. પરંતુ બે ઇન્દ્રિય
પ્રકરણના નવ ગમોની અપેક્ષાથી ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવના ગમોમાં બે ફેરફાર
છે, તેને સૂત્રકાર ‘णवरं’ आदित्लेखु तिसु वि गमएसु’ આ સૂત્રપાઠથી બતાવે
છે. તેઓ કહે છે કે-પહેલાના ત્રણ ગમોમાં પહેલો, મધ્યમ, પશ્ચિમ એ રીતે
ત્રણ વિભાગ કહ્યા છે. તેમાં પહેલાના ત્રણ ગમોમાં ‘सरीरोगाहना’ શરીરની
અવગાહના ‘जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं’ જઘન્યથી આંગળના અસં-
ખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની અને ‘उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं’ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગાઉ
પ્રમાણ વાળી છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-પહેલા ત્રણ ગમોમાં જઘન્ય
અને ઉત્કૃષ્ટથી શરીરની અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ

પ્રમાણા ચ ભવતીત્યર્થઃ । તિન્નિ ઇંદિયાઈ' ત્રીણિ ઇન્દ્રિયાણિ ઘ્રાણરસનસ્પર્શના-
સ્થ્યાનિ ભવન્તીતિ । 'ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં' સ્થિતિર્જવન્યેનાન્તર્મુહુર્ષમે 'ઉવકો-
સેણં ઇગૂણપણ્ણં રાઈંદિયાઈ' ઉત્કૃષ્ટત્વ ઇકોનપચ્ચાશદ્રાત્રિદિવસ્ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં
સ્થિતિરન્તર્મુહુત્તપ્રમાણા ઇકોનપચ્ચાશદ્રાત્રિદિવસપ્રમાણાચ ભવતીત્યર્થઃ, 'તહયગમપ'
તૃતીયગમકે કાયસંવેધે 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્ત-
મચ્ચમહિયાઈ' કાલાદેશેન-કાલાપેક્ષયા જઘ યેન દ્વાવિંશતિર્વર્ષસહસ્રપ્રમાણઃ
કાયસંવેધો ભવતિ, ઇતિ । 'ઉવકોસેણં અઢ્ઢાસીઈં વાસસહસ્સાઈં છન્ન૩ઈં રાઈંદિય
સયમચ્ચમહિયાઈ' ઉત્કર્ષેણાઠ્ઠાશીતિર્વર્ષસહસ્રાણિ પૂણવત્યધિકૈકશતરાત્રિન્દિવા
ભ્યધિકાન્નિ (૧૯૬), ૬૬ તૃતીયગમે અઢ્ઢૌ ભવા, તત્રત્ય ચતુર્પુ ત્રીન્દ્રિયભવેષુ પ્રત્યે
કમુત્કર્ષત્વેકોનપચ્ચાશદ્રાત્રિદિવસપ્રમાણત્વેન ચતુર્ભિર્ગુણેન યથા કથિતમ્ (૧૯૬)

और तीन कौश प्रमाण है, 'तिन्नि इंदियाई' स्पर्शन, रसना और घ्राण ये
यहां तीन इन्द्रियां होती हैं । स्थितिद्वार में-'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं,
उकोसेणं, एगूणपण्णं राईं दियाई' स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की
और उत्कृष्ट से ४९ रातदिन की हैं । 'तहयगमप कालादेसेणं जहन्नेणं
वावीसं वाससहस्साईं अंतोमुहुत्तमचमहियाई' तृतीय गम में कालकी
अपेक्षा जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष और उत्कृष्टसे
१९६ एक सौ छियानवे रात्रिदिवस अधिक अष्टाशी हजार वर्ष प्रमाण
काय संवेध हैं, इस तृतीय गम में आठ भव होते हैं, इनमें चार तेह-
न्द्रियों के भवों में प्रत्येक भव में उत्कृष्ट से ४९ उनचास रात्रि दिवस
की स्थिति है चारों भवों की स्थिति का जोड़ १९६ होता है, इस प्रकार

વાળી અને ત્રણ ગાઉના પ્રમાણુવાળી છે. 'તિન્નિ ઇંદિયાઈ' તેઓને સ્પર્શન,
રસના (જીભ) અને ઘ્રાણ (નાક) એ ત્રણ ઇન્દ્રિયો હોય છે. સ્થિતિ દ્વારમાં
'ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉવકોસેણં ઇગૂણપણ્ણં રાઈંદિયાઈ' સ્થિતિ જઘન્યથી
એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી ૪૯ ઓગણપચાસ અહોરાત્ર-રાત્રિ દિવ-
સની છે. 'તહયગમપ કાલાદેસેણં જહન્નેણં વાવીસં વાસસહસ્સાઈં અંતોમુહુત્તમચ્ચ-
મહિયાઈ' ત્રીજા ગમમાં કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨
ગાવીસ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૯૬ એકસો છન્નુ અહોરાત્ર-રાત્રિ દિવસ
અધિક ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષ પ્રમાણનો કાયસંવેધ હોય છે. આ ત્રીજા
ગમમાં આઠ ભવ હોય છે. તેમાં ત્રણ ઇન્દ્રિયાણા જીવેના ચાર ભવોમાં દરેક
ભવમાં ઉત્કૃષ્ટથી ૪૯ ઓગણપચાસ અહોરાત્ર-રાત્રિ દિવસની સ્થિતિ છે.
ચારે ભવની સ્થિતિનો સરવાળો ૧૯૬ એકસોને છન્નુ થાય છે આ રીતે
ત્રણ ઇન્દ્રિયાણા તે જીવે એટલા કાળ સુધી ત્રણ ઇન્દ્રિયની ગતિનું અને

કાલમાનં ભવતીતિ । ‘અવશ્યં જાત્ર કરેજ્જા’ એતાવન્તં યાવત્કુર્યાત્ એતાવ-
ત્કાલપર્યન્તમેવ ત્રીન્દ્રિયગતિં પૃથિવીગતિં ચ સેવેત-તથા એતાવત્કાલપર્યન્તમેવ-
ત્રીન્દ્રિયગતૌ પૃથિવીગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ ૧-૨-૩ । ‘મઙ્ગિમા તિન્નિ-
ગમગા તહેવ’ મધ્યમાસ્ત્રયો ગમકા સ્તથૈવ, યથૈવ મધ્યમા દ્વીન્દ્રિયગમા ઇતિ ।
‘પચ્છિમા વિ તિન્નિ ગમગા તહેવ’ પશ્ચિમાશ્રરમા અપિ ત્રયો ગમકા સ્તથૈવ યથૈવ
ચરમા સ્ત્રયો ગમા ઇતિ । દ્વીન્દ્રિયચરમગમાપેક્ષયા ત્રીન્દ્રિયચરમગમે વૈલક્ષણ્યં દર્શ-
નાયાહ-‘ગવરં’ ઇત્યાદિ, ‘ગવરં’ નવરમ્-કેવલમ્ ‘ઠિઈ જહન્નેણં એગૂણપન્નં
રાઈં દિયાઈ’ સ્થિતિર્જઘન્યેન એકોનપચ્ચાશદ્રાત્રિદિવમ્ તથા ‘ઉવ્કોસેણ વિ
એગૂણપન્નં રાઈંદિયાઈ’ ઉત્કર્ષતોઽપિ એકોનપચ્ચાશદ્રાત્રિદિવમ્ ચરમગમત્રયેઽપિ

વહ તેહન્દ્રિય જીવ ઇતને કાલ તક હી તેહન્દ્રિયગતિ કો ઓર પૃથિવી-
કાથિક ગતિ કા સેવન કરતા હૈ । ઓર ઇતને હી કાલ તક વહ ઉસ
ગતિ મેં ગમનાગમન કરતા હૈ ૧-૨-૩ । ‘મઙ્ગિમા તિન્નિ ગમગા તહેવ’
મધ્યમ જો ત્રીન ગમ હૈં વે શ્રી દ્વીન્દ્રિય કે મધ્યમ ગમ કે જૈસે હૈં ।
‘પચ્છિમા વિ તિન્નિ ગમગા તહેવ’ ઓર અન્તિમ ત્રીન ગમકા શ્રી દ્વીન્દ્રિય
કે અન્તિમ ત્રીન ગમકોં કે હી જૈસે હૈં । પરન્તુ દ્વીન્દ્રિય કે ચરમ ગમકી
અપેક્ષા જો તેહન્દ્રિય કે ચરમ ગમમેં વૈલક્ષણ્ય હૈ, વહ ઇસ પ્રકાર સે હૈ-
‘ઠિઈ જહન્નેણં એગૂણપન્નં રાઈંદિયાઈ’ ઉવ્કોસેણ વિ એગૂણપન્નં રાઈંદિયાઈ’
સ્થિતિ જઘન્ય સે ૪૯ રાત્રિ-દિન કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે શ્રી વહ ૪૯ હી
રાત-દિન કી હૈ, તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ યહાં અન્ત કે ત્રીનોં ગમોં

પૃથ્વીકાયની ગતિનું સેવન કરે છે. અને એકલા જ કાળ સુધી તે ગમના-
ગમન-અવર જવર કરે છે. ૧-૨-૩

‘મઙ્ગિમા તિન્નિ ગમગા તહેવ’ મધ્યમા જે ત્રણ ગમે કહ્યા છે તે ત્રણ
ગમે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના મધ્યગમ પ્રમાણે જ છે. ‘પચ્છિમા વિ તિન્નિ ગમગા
તહેવ’ તથા છેલ્લા ત્રણ ગમે પણ જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના ત્રણ ગમે પ્રમાણે
જ છે. પરંતુ જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના છેલ્લા ગમની અપેક્ષાએ ત્રણ ઇન્દ્રિય
વાળા જીવોના છેલ્લા ગમમાં જુદાપણું છે, તે આ રીતે છે.-‘ઠિઈ જહન્નેણં
એગૂણપન્નં રાઈંદિયાઈ’ ઉવ્કોસેણ વિ એગૂણપન્નં રાઈંદિયાઈ’ સ્થિતિ જઘન્યથી
૪૯ આગણપચાસ અહોરાત્ર-રાત દિવસની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે
આગણપચાસ દિનરાતની જ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-અહિયાં છેલ્લા

સ્થિતિર્જગન્મયોત્કૃષ્ટાભ્યામે કોનપશ્ચાશ્ચાર્ત્રિદિવપ્રમાણા ભવતિ ઇતિ ભાવઃ । ‘સંવેહો ઉવજુંજિઝ્ઞા ભાણિયવ્વો’ કાયસંવેધ ઉપયુજ્ય મણિતવ્યઃ । ચરમગમત્રયે ભવા-
દેશેન ઉત્કર્ષતઃ પ્રત્યેકમષ્ટૌ ભવગ્રહણાનિ, કાલાદેશેન તુ પશ્ચિમગમત્રયસ્ય
પ્રથમગમે તૃતીયગમે સપ્તમે નવમે ગમે ચ ઉત્કર્ષતોઽષ્ટાશીતિર્વર્ષસહસ્રાણિ ષણ્ણવ-
ત્યધિકરાત્રિદિવશતાધિકાનિ દ્વિતીયગમે-અષ્ટમગમે તુ ષણ્ણવત્યુત્તરં દિનશતમન્ત-
ર્મુહૂર્ત્તચતુષ્ટયાભ્યધિકમિતિ ૧ ।

‘જહ ચરિંદિર્દિહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ યદિ પૃથિવીકાયિકા જીવા શ્વતુરિન્દ્રિયેભ્ય
આગત્ય પૃથિવીકાયિકેષ્ટપચન્તે તદા કિં પર્યાપ્તકેભ્ય શ્વતુરિન્દ્રિયેભ્ય આગત્ય
મેં મી જગન્મય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સ્થિતિ એક જૈસી હી હૈ અર્થાત્ ઉન-
ચાસ ૪૯ રાત દિવસ કી હૈ । ‘સંવેહો ઉવજુંજિઝ્ઞા ભાણિયવ્વો’ કાય-
સંવેધ યહાં ભવાદેશ ઓર કાલાદેશ સે ઉપયોગ લગા કરકે જગન્મય
ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે કહના ચાહિયે અર્થાત્ ચરમ કે ત્રીન ગમ મેં ભવાદેશ
સે કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટ રૂપ મેં પ્રત્યેક અન્તિમ ગમ મેં આઠ ભવ ગ્રહણરૂપ
હૈ ઓર કાલાદેશ સે વહ પશ્ચિમ ગમત્રય કે પ્રથમ ગમ મેં અર્થાત્
સાતવેં ગમ મેં-ઓર તૃતીય ગમ મેં-નૌવેં ગમ મેં ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૯૬ એકસૌ
છિયાનવે રાત્રિ-દિવસ અધિક ૮૮ અઠાસી હજાર વર્ષ કા હૈ ઓર
દ્વિતીય ગમ મેં-૮વેં ગમ મે વહ ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૧૯૬ એકસૌ
છિયાનવે રાત્રિદિવસ કા હૈ ।’

‘જહ ચરિંદિર્દિહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે
હે-હે મદન્ત ! યદિ પૃથિવીકાયિક ચૌદ્વિન્દ્રિયો સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે

ત્રણ ગમેમાં પણ જગન્મય અને ઉત્કૃષ્ટથી સ્થિતિ એક સરખી જ છે. એટલે
કે બન્નેમાં ૪૯ ઓગળ પચાસ રાત દિવસની છે. ‘સંવેહો ઉવજુંજિઝ્ઞા ભાણિ-
યવ્વો’ અહિયાં કાયસંવેધ ભવાદેશ અને કાલાદેશથી ઉપયોગ પૂર્વક-વિચા-
રીને અને જગન્મય અને ઉત્કૃષ્ટથી કહેવો જોઈએ. અર્થાત્ છેલ્લા ત્રણ ગમેમાં
ભવાદેશથી કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી દરેક છેલ્લા ગમમાં આઠ ભવ ગ્રહણરૂપ
છે. અને કાલાદેશથી તે છેલ્લા ત્રણ ગમના પહેલા ગમમાં અર્થાત્ ૭ સાતમાં
ગમમાં અને ત્રીજા ગમમાં એટલે નવમાં ગમમાં ઉત્કૃષ્ટથી ૧૯૬ એકસો છન્નું
અહોરાત્ર-રાત દિવસ અધિક ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષનો છે. અને બીજા
ગમમાં એટલે કે આઠમા ગમમાં તે ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્તથી અધિક ૧૯૬ એકસો
છન્નું અહોરાત્ર-દિનરાતનો છે.

‘જહ ચરિંદિર્દિહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે
કે-હે ભગવન્, જો પૃથ્વીકાયિક જીવ ચાર ઈન્દ્રિયવાળા જીવોમાંથી આવીને

સમુત્પદ્યન્તે અથવા-અપર્યાપ્તકચતુરિન્દ્રિયેષ્વ આગત્ય સમુત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નઃ, હે ગૌતમ ! પર્યાપ્તકેષ્વોડપર્યાપ્તકેષ્વશ્ચાગત્ય ઉત્પદ્યન્તે इत्युत्तरम् હે ભદન્ત ! ચતુરિન્દ્રિયજીવઃ પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પત્તિ યોગ્યો વિદ્યને સ ક્રિયત્કાલસ્થિતિક-પૃથિવીકાયિકેષુત્પદ્યતે इति પુનઃ પ્રશ્નઃ, હે ગૌતમ ! જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તસ્થિતિકેષુ ઉત્કૃષ્ટતો દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુ સમુત્પદ્યતે इत्यુत्तरम् હે ભદન્ત ! તે જીશા એકસમયેન ક્રિયન્ત ઉત્પદ્ય-તે હે ગૌતમ ! જઘન્યેન એકો વા દ્વો વા

હૈં-તો કયા લે પર્યાપ્તક ચૌહિન્દ્રિયોં લે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા અપર્યાપ્તક ચૌહિન્દ્રિયોં લે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસ પ્રકાર કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક પર્યાપ્તક ઔર અપર્યાપ્તક દોનોં ભી પ્રકાર કે ચૌહિન્દ્રિયોં લે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, અથ ગૌતમ પ્રશ્ન લે એસા પૂછતે હૈં-હે ભદન્ત ! જો ચતુરિન્દ્રિય જીવ પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! એસા વહ જીવ જઘન્ય લે અન્તર્મુહૂર્ત કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઔર ઉત્કૃષ્ટ લે ૨૨ લાઈસ હજાર વર્ષ કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ।

અથ પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન લે એસા પૂછતે હૈં—હે ભદન્ત ! એસે લે જીવ વહાં એક સમય મેં કિતની સંખ્યા મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! એસે લે જીવ વહાં એક સમય મેં જઘન્ય લે એક અથવા

ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્તક ચાર ઈન્દ્રિય વાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અપર્યાપ્તક ચાર ઈન્દ્રિય વાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરનાં પ્રશ્ન કહે છે કે-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અને બન્ને પ્રકારના ચાર ઈન્દ્રિય વાળામાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્, જે ચાર ઈન્દ્રિયવાળા જીવો પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-હે ગૌતમ ! એવો તે જીવ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિ-વાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-હે ગૌતમ ! એવા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં જઘન્યથી

ત્રયો વા ઉત્કૃષ્ટતઃ સંખ્યાતા અસંખ્યાતા વેત્યાદિકં સર્વં દ્વીન્દ્રિયાદિવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્
 એતદભિપ્રાયેનૈવાહ-‘એવં ચેવ’ ઇત્યાદિ, ‘એવં ચેવ ચતુર્દિયાણ વિ ણવગમગા
 માણિયન્વા’ એવમેવ-દ્વીન્દ્રિયાદિવદેવ ચતુર્દિયાણામપિ નવ ગમકા યથાયથં
 અણિતવ્યાઃ । ત્રીન્દ્રિયાઘપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં તદાહ-‘નવરં ઇત્યાદિ ‘એસુ ચેવ ઠાણેસુ
 ણાણત્તા માણિયન્વા’ તવરમેતેષુ-વક્ષ્યમાણસ્થાનેષુ અગ્રગાહનાદિવિષયેષુ નાનાત્વાનિ-
 -ભેદાઃ અણિતવ્યાનિ તથાહિ-‘સરીરોગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંલેઝ્જહમાગં’
 શરીરાવગાહના જઘન્યેનાહુગુલસ્યાસંખ્યેયમાગમ્ જઘન્યતોહુગુલાસંખ્યેયમાગ-
 પ્રમાણા શરીરાવગાહના ભવતીતિ ભાવઃ । ‘ઉક્કોસેણં ચત્તારિ ગાઉયાહં’ ઉત્કર્ષેણ
 દો અથવા ત્રીણ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત અથવા અસં-
 ક્યાત ઉત્પન્ન હોતે હૈં । હસ પ્રકાર સે સ્વ કથન દ્વીન્દ્રિયાદિ કે જૈસા હી
 યહાં પર જાનના ચાહિયે, હસ અભિપ્રાય કો લેકર સૂત્રકારને ‘એવં ચેવ
 ચતુર્દિયાણ વિ ણવ ગમગા માણિયન્વા’ એસા સૂત્રપાઠ કહા હૈ, વેદ-
 ન્દ્રિય જીવો’ કે જૈસે હી નૌ ગમક ચૌદ્વિન્દ્રિય જીવો’ કે બી જાનના
 ચાહિયે, પરન્તુ તેદ્વિન્દ્રિય જીવો’ કે નૌ ગમકો’ કી અપેક્ષા ચૌદ્વિન્દ્રિય
 જીવો’ કે નૌ ગમકો’ મેં જો વૈલક્ષણ્ય હૈં ઉસે સૂત્રકાર ‘નવરં એસુ ચેવ
 ઠાણેસુ ણાણત્તા માણિયન્વા’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કર રહે હૈં-હસકે
 દ્વારા ઉન્હો’ને યહ સમજાયા હૈં ‘કિ ‘સરીરોગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ
 અસંલેઝ્જહમાગં’ યહાં શરીરાવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યા-
 તવે’ માગ પ્રમાણ હૈં ઓર ‘ઉક્કોસેણં ચત્તારિ ગાઉયાહં’ ઉત્કૃષ્ટ સે ચાર

એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા
 અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે તમામ કથન બે ઇન્દ્રિયાદિકોની કથનની
 બેમજ અહિયાં પણ સમજવું. આ આશયથી સૂત્રકારે ‘એવં ચેવ ચતુર્દિયાણ
 વિ ણવ ગમગા માણિયન્વા’ એ પ્રમાણેના સૂત્રપાઠ કહ્યો છે. ત્રણ ઇન્દ્રિયાણા
 ભાવેની બેમજ ચાર ઇન્દ્રિયાણા ભાવેના નવ ગમ સમજવા. પરંતુ ત્રણ
 ઇન્દ્રિયાણા ભાવેના નવ ગમે કરતાં ચાર ઇન્દ્રિયાણા ભાવેના નવ ગમેમાં
 બે જુદા પણ છે, તે બતાવતાં સૂત્રકારે ‘નવરં એસુ ચેવ ઠાણેસુ ણાણત્તા
 માણિયન્વા’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કર્યું છે. આ કથનથી તેઓએ સમજાવ્યું
 છે કે-‘સરીરોગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંલેઝ્જહમાગં’ અહીંયાં શરીરની અવ-
 ગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણની છે. અને ‘ઉક્કોસેણં
 ચત્તારિ ગાઉયાહં’ ઉત્કૃષ્ટથી ચાર ગાઉ પ્રમાણવાળી છે. ‘ઠિદ્દં જહન્નેણં અંતો-

ચત્વારિ ગત્યુતાનિ 'ઠિઈ જહન્નેણં અંતોસુહુત્તં' સ્થિતિર્જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ 'ઉકોસેણ ય ચ્છમ્માસા' ઉત્કર્ષેણ ચ ષઠ્ઠાસાઃ, જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યામન્તર્મુહૂર્ત્તપ્પમાસપ્રમાણા સ્થિતિશ્ચતુરિન્દ્રિયજીવાનામિતિ । 'एवं अणुबंधो वि' एवमेव-स्थितिर्वदेव जघन्योत्कृष्टाभ्यामन्तर्मुहूर्तपप्मासप्रमाणोऽनुबन्धो भवति चतुरिन्द्रिय जीवानामिति । 'चत्वारि इंदियाणि' चत्वारि इन्द्रियाणि-स्पर्शनरसनघ्राणचक्षूंषि भवन्ति चतुरिन्द्रिय जीवानामिति । 'सेसं तं चेव' शेष-અવગાહનાસ્થિત્યનુબન્ધેન્દ્રિયાદિભિન્નમ્ ઉપપાતપરિમાણાદિદ્વારજાતં તદેવ ચદ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયપ્રકરણે કથિતમ્ । કિયત્પર્યન્તં દ્વીન્દ્રિયપ્રકરણપઠિતં તથા શરીરાવગાહનાદિકં વક્તવ્યં તદાહ-'जाव' इत्यादि, 'जाव नवमगमए' यावद्नवमगमप्रके, 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वास-सहस्साइं छहिं मासेहिं अब्महियाइं' कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि पञ्चभिर्मासैरभ्यधिकानि कालापेक्षया जघन्यतः कायसंवेध

कोश प्रमाण है । 'ठिई जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेण य च्छममासा' स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट से छह मास की है । 'एवं अणुबंधो वि' स्थिति के जैसा अनुबन्ध भी जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त का और उत्कृष्ट से ६ मास का है । इन्द्रिय द्वार में इन चौह-न्द्रिय जीवों के स्पर्शन, रसना घ्राण और चक्षु ये चार इन्द्रियां होती हैं । 'सेसं तं चेव' इनके अतिरिक्त अर्थात् अवगहना स्थिति, अनुबन्ध और इन्द्रिय के सिवाय-और स्व उपपात परिमाण आदि द्वार सब द्वीन्द्रिय त्रैन्द्रिय के प्रकरण में कहे गये अनुसार ही हैं । यहाँ नौवें गम में 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीस वाससहस्साइं छहिं मासेहिं अब्महियाइं' काल की अपेक्षा जघन्य से छह मास अधिक २२ हजार

મુહૂર્ત્ત સ્વકોસેણ ય ચ્છમ્માસા' સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ માસની છે. 'एवं अणुबंधो वि' સ્થિતિ પ્રમાણે અનુબંધ પણ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ માસનો છે. ઇન્દ્રિય દ્વારમાં આ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને સ્પર્શન, રસના (શ્રી) ઘ્રાણ (નાક) અને ચક્ષુ (નેત્ર) આ ચાર ઇન્દ્રિયો હોય છે. 'सेसं तं चेव' આ કથન શિવાય એટલે કે-અવગાહના સ્થિતિ, અનુબંધ અને ઇન્દ્રિયદ્વારના કથન શિવાયનું બાકીનું એટલે કે ઉપપાત પરિમાણ વિગેરે દ્વારો સંબંધીનું કથન એ ઇન્દ્રિય અને ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. અહિયાં નવમા ગમમાં 'कालादेसेणं बावीस वाससहस्साइं छहिं मासेहिं अब्महियाइं' કાળની અપેક્ષાએ

इत्यर्थः । 'उक्कोसेण अट्ठासीइं वाससहस्रइं चउत्तीसाए मासेहिं अब्भहिंयाइं' उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिवर्षसहस्राणि चतुर्विंशत्या मासैरभ्यधिकानि चतुर्विंशति-
मासाधिकाष्टाशीतिवर्षसहस्रात्मकः कालापेक्षयोत्कृष्टतः कायसंवेध इति ।
'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमेव
चतुरिन्द्रियगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव चतुरिन्द्रियगतौ
पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति चतुरिन्द्रियप्रकरणम् ॥सू०३॥

पश्चेन्द्रियतिर्यग्भ्योनिकेभ्यो जीवानामुपपातदिकं दर्शयितुमाह 'जइ पंचिदि-
यतिरिक्ख' इत्यादि ।

मूलम्—जइ पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सन्नि
पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असन्निपंचिदियतिरि-
क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा ! सन्निपंचिदियतिरिक्ख-
जोणिएहिंतो उववज्जंति असन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
वि उववज्जंति । जइ असन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
उववज्जंति किं जलचरेहिंतो उववज्जंति जाव किं पज्जत्तएहिंतो
उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति? । गोयमा ! जलचरे-

વર્ષ તક કા ઔર 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्रइं' ०' उत्कृष्ट से २४
मास अधिक ८८ अठ्ठासी हजार वर्ष तक का कायसंवेध है, अर्थात्
इतने काल तक वह चौइन्द्रिय जीव उस चौइन्द्रिय गति का और पृथिवी
कायिक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें
गमनागमन करता है ।

चतुरिन्द्रिय प्रकरण समाप्त ॥३॥

જઘન્યથી છ માસ અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો અને 'उक्कोसेणं अट्ठा-
वीसं वाससहस्रइं' ०' ઉત્કૃષ્ટથી ૨૪ બાવીસ માસ અધિક ૮૮ અઠ્યાસી
હજાર વર્ષ સુધીનો કાયસંવેધ છે અર્થાત્ એટલા કાળ સુધી તે ચાર ઇન્દ્રિય
વાળો હવ તે ચાર ઇન્દ્રિય ગતિનું અને પૃથ્વીકાય ગતિનું સેવન કરે છે.
અને એટલા જ કાળ સુધી તે તે ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે.

ચાર ઇન્દ્રિયવાળા હવેનું પ્રકરણ સમાપ્ત ॥સૂ. ૩॥

हितो जाव पज्जत्तएहिंतो वि उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो वि
 उववज्जंति। असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिणं भंते ! जे भविण
 पुढ्वाकाइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु
 उववज्जेज्जा ? 'गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
 बावीसवाससहस्सं० । ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया
 उववज्जंति, एवं जहेव वेइंदियस्स ओहियगमए लद्धी तहेव ।
 णवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्को-
 सेणं जोयणसहस्सं । पंचिंदिया । ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं
 अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी सेसं तं चेव । भवादेसेणं
 जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं काला-
 देसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ
 अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं जाव करेज्जा ।
 णवसु त्रि गमएसु कायसंवेहो भवादेसेणं जहन्नेणं दो भव-
 ग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादेसेणं उवजुंजिऊण
 भाणियव्वं नवरं मज्झिमएसु तिसु त्रि गमएसु जहेव वेइंदिय-
 स्स, पच्चिल्लएसु तिसु गमएसु जहा एयस्स चेव पढमगम-
 एसु । णवरं ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण
 वि पुव्वकोडी सेसं तं चेव जाव णवम गमएसु, जहन्नेणं पुव्व-
 कोडी बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि
 पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं
 कालं सेवेज्जा० ९॥ जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिणंहितो

उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्खजोणि-
 एहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्ख-
 जोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! संखेज्जवासाउयसन्नि-
 पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति णो असंखेज्जवासा-
 उयसन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति । जइ संखे-
 ज्जवासाउय० किं जलचरेहिंतो उववज्जंति, सेसं जहा असं-
 न्नीणं जाव, ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति
 एवं जहा रयणप्यभाए उववज्जमाणस्स सन्निस्स तहेव इहवि ।
 णवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्को-
 सेणं जोयणसहस्सं सेसं तं चेव जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दो
 अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वास-
 सहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं जाव करेज्जा । एवं संवेहो
 णवसु वि गमएसु जहा असन्नीणं तहेव निरवसेसं ।
 लद्धी से आदिल्लएसु तिसु वि गमएसु एस चेव
 मज्झिमएसु तिसु वि गमएसु एस चेव । नवरं इमाइं णव
 णाणत्ताइं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं,
 उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, तिन्नि लेस्साओ ।
 मिच्छादिट्ठी । दो अन्नाणा । कायजोगी । तिन्नि समुज्जाया ।
 ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । अपसत्था
 अज्झइस्साणा । अणुबंधो जहा ठिई, सेसं तं चेव, पच्छिल्लएसु
 तिसु वि गमएसु जहेव पढमगसए णवरं ठिई अणुबंधो जह-
 न्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी सेसं तं चेव ९ ॥सू० ४॥

छाया—यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्य-
 ग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ।
 संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि
 उत्पद्यन्ते । यदि असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं जलचरेभ्य उत्प-
 द्यन्ते यावत् किं पर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम । जल-
 चरेभ्यो यावत्पर्याप्तकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते अपर्याप्तकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । असंज्ञि-
 पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त । यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूपत्तुम् स खलु
 भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूपत्तुचन्ते गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण
 द्वाविंशतिवर्षसहस्रम् । ते खलु भदन्त । जीवाः एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते ?
 एवं यथैव द्वीन्द्रियस्य, औघिकगमके लब्धिस्तथैव । नवरं शरीरावगाहना जघन्येन
 अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण योजनसहस्रम् । पञ्चेन्द्रियाणि । स्थितिरनु-
 बन्धश्च जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः, शेषं तदेव, भवादेशेन जघ-
 न्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेण ऽष्ट भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते,
 उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयः, अष्टाशीत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः, एतावन्तं याव-
 त्कुर्यात् । नवस्वपि गमकेषु कायसंवेधो भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षे-
 णाऽष्ट भवग्रहणानि, कालादेशेन उपयुज्य भणितव्यम् । नवरं मध्यमकेषु त्रिष्वपि
 गमकेषु । यथैव द्वीन्द्रियस्य, पश्चिमकेषु त्रिषु गमकेषु यथा एतस्यैव
 प्रथमगमकेषु । नवरं स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन पूर्वकोटि उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिः,
 शेषं तदेव यावन्नवगमकेषु, जघन्येन पूर्वकोटिर्द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिका,
 उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयोऽष्टाशीत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः एतावन्तं कालं
 सेवेत ० ९ । यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उपपद्यन्ते किं संख्येयवर्षा-
 युष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रिय-
 तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनि-
 केभ्य उपपद्यन्ते नो असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उपपद्यन्ते ।
 यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उपपद्यन्ते किं जलचरेभ्य
 उपपद्यन्ते शेषं यथा असंज्ञिनां यावत्—ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन किय-
 न्त उपपद्यन्ते एवं यथा रत्नप्रभायामुत्पद्यमानस्य संज्ञिनस्तथैव इहापि । नवरम-
 वगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण योजनसहस्रम् शेषं तदेव
 यावत्कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयोऽष्टाशीत्या-
 वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः, एतावन्तं यावत्कुर्यात् । एवं संवेधो नवस्वपि गमकेषु यथा
 असंज्ञिनां तथैव निरवशेषम् । लब्धिस्तस्यादिमेषु त्रिष्वपि गमकेषु एषैव मध्य-
 मकेषु त्रिष्वपि गमकेषु एषैव । नवरम् इमानि नव नानात्वानि, अवगाहना

જઘન્યેનાઽહુલસ્યાસંસ્થેયભાગમ્ ઉત્કર્ષેણાપ્યહુલસ્યાસંસ્થેયભાગમ્ ૧ । તિસ્રો
લેશ્યાઃ૨, મિથ્યાદૃષ્ટયઃ, દ્વે અજ્ઞાને ૪, કાયયોગિનઃ ૫, ત્રયઃ સમુદ્ઘાતાઃ ૬,
સ્થિતિર્જઘન્યેન અન્તર્મુહૂત્તમ્ ઉત્કર્ષેણાપિ અન્તર્મુહૂત્તમ્ ૭, અપ્રશસ્તા અધ્યવસા-
યાઃ૮, અનુબન્ધો યથા સ્થિતિઃ ૯, શેષં તદેવ, પશ્ચિમકેષુ ત્રિષ્વપિ ગમકેષુ
યથૈવ પ્રથમગમકે, નવરં સ્થિતિરનુબન્ધો જઘન્યેન પૂર્વક્કોટિઃ, ઉત્કર્ષેણાપિ
પૂર્વક્કોટિઃ, શેષં તદેવ ૯ ॥ સૂ.૦૪ ॥

ટીકા—‘જહ પંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્ણિતો ઉવવજ્જંતિ’ યદિ પંચેન્દ્રિય-
તિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્ય ઉત્પન્નંતે તદા—‘કિં સન્નિપંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્ણિતો
ઉવવજ્જંતિ’ કિં સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પન્નંતે અથવા—‘અસન્નિ-
પંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્ણિતો ઉવવજ્જંતિ’ અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય
આગત્યોત્પન્નંતે इति યત્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ।
‘સન્નિપંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્ણિતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિ-
કેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પન્નંતે તથા ‘અસન્નિપંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્ણિતો વિ ઉવવ-
જ્જંતિ’ અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પન્નંતે ઉમાભ્યામપિ

‘જહ પંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્ણિતો’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘જહ પંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્ણિતો’ હે અવન્ત ! યદિ
વહ પૃથિવીકાયિક જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન
હોતા હૈ તો કયા વહ ‘સન્નિપંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્ણિતો’ અસન્નિ
પંચિદિય તિરિ’ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં સે આકર કે ઉત્પન્ન
હોતા હૈ યા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ?
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સન્નિપંચિદિય તિરિ’
ઉવવજ્જંતિ’ વહ સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોં સે બી આકર કે ઉત્પન્ન હોતા હૈ
ઔર અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોં સે બી આકરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । અવ

‘જહ પંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્ણિતો’ इत्यादि

ટીકાર્થ—જહ પંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્ણિતો’ હે ભગવન્ જો તે પૃથ્વી-
કાયિક જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તે શું
તે ‘સન્નિ પંચિદિયતિરિક્ષ જોણિર્ણિતો અસન્નિ પંચિદિયતિરિક્ષ’ સંજ્ઞી
પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે—અસંજ્ઞી પંચે-
ન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘સન્નિ પંચિદિય તિ’ ઉવવજ્જંતિ અસન્નિ
પંચિ’ ઉવવજ્જંતિ’ તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય
છે, અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે ?

સરીરોગાહના જહન્નેનં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જમાગં' નવરમ્-કેવલમ્ શરીરાવગાહના અંગુલસ્યાસંખ્યેયમાગમ્ 'ઉક્કોસેણ જોયણસહસ્સં' ઉત્કર્ષેણ યોજનસહસ્સમ્ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યામ્ અંગુલાસંખ્યેયમાગયોજનસહસ્સપ્રમાણા ચ શરીરાવગાહના હ્ત્યર્થઃ । હુણ્ડસંસ્થાનસંસ્થિતાઃ, તિસ્રો લેશ્યાઃ, સમ્યગ્દૃષ્ટ્યોઽપિ મિથ્યાદૃષ્ટ્યોઽપિ ન તુ સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટ્યઃ, દ્વે જ્ઞાને, દ્વે અજ્ઞાને નિયમતો ભવન્તિ નો મનો યોગિનો ભવન્તિ કિન્તુ વચોયોગિનઃ કાયયોગિનશ્ચ ભવન્તીતિ । સાકારોપયોગવન્તઃ અનાકારોપયોગવન્તશ્ચ, ચતસ્રઃ-આહારમયમૈથુનપરિગ્રહારુપાઃ સંજ્ઞા ભવન્તિ, ક્રોધમાનમાયાલોભારુપાશ્ચત્વારઃ શ્રોત્રવક્ષુર્ગ્રાણરસનસ્પર્શનારુપાનિ પચ્ચેન્દ્રિયાણિ મૈં દ્વીન્દ્રિય કે કથન સે ભિન્નતા હૈ ઉસે સ્વયં સૂત્રકાર-'સરીરોગાહનાં' હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈ-યહાં શરીરાવગાહના અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં માગ પ્રમાણ જઘન્ય સે હૈ ઔર 'ઉક્કોસેણ જોયણસહસ્સં' 'ઉત્કૃષ્ટ સે એક હજાર યોજન કી હૈ, સંસ્થાનદ્વાર મૈં યહાં હુણ્ડકસંસ્થાન હોતા હૈ, લેશ્યાદ્વાર મૈં આદિ કી ત્રીન લેશ્યાઈ હોતી હૈ, દૃષ્ટિદ્વાર મૈં યે સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભી હોતે હૈ ઔર મિથ્યાદૃષ્ટિ ભી હોતે હૈ-પર મિથ્રદૃષ્ટિ નહીં હોતે હૈ, જ્ઞાનદ્વાર મૈં યહાં દો જ્ઞાન ઔર દો અજ્ઞાન નિયમ સે હોતે હૈ, યે અસંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ મનોયોગી નહીં હોતે હૈ, શેષ દો યોગ વાલે હોતે હૈ, ઉપયોગદ્વાર મૈં યે સાકાર ઉપયોગ વાલે ઔર અનાકાર ઉપયોગ વાલે હોતે હૈ । સંજ્ઞા દ્વાર મૈં इनके आहार, भय, मैथुन और परिग्रह ये चारों संज्ञाएँ होती हैं, कषायद्वार मૈં યે ક્રોધ, માન, માયા ઔર લોભ યે ચારોં કષાયેં વાલે

કથનથી જે જુદાપણું છે તે પ્રગટ કરવા સૂત્રકાર 'સરીરોગાહનાં' આ સૂત્રપાઠ કહે છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓ એ સમજાવે છે કે-અહિંયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળનાં અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી 'ઉક્કોસેણ જોયણસહસ્સં' એક હજાર યોજનની છે. સંસ્થાનદ્વારમાં અહીં હુંડક સંસ્થાન હોય છે. લેશ્યાદ્વારમાં કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. દૃષ્ટિ દ્વારમાં તેઓ સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. પરંતુ મિથ્રદૃષ્ટિ વાળા હોતા નથી. જ્ઞાનદ્વારમાં અહિંયાં બે જ્ઞાન અને બે અજ્ઞાન નિયમથી હોય છે, આ અસંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાળા જીવો મનોયોગવાળાં હોતા નથી. બાકીના કાયયોગ અને વચનયોગ એ બે યોગવાળા હોય છે. ઉપયોગ દ્વારમાં તેઓ સાકાર અને અનાકાર એ બે ઉપયોગવાળા હોય છે સંજ્ઞા દ્વારમાં તેઓને આહાર, ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. કષાયદ્વારમાં તેઓ ક્રોધ, માન, માયા, અને

भवन्तीति । 'ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' स्थित्यनुबन्धौ जघन्येन अन्त-
 मुहुत्तौ । 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' उत्कर्षेण पूर्वकोटिः, जघन्योत्कृष्टाभ्यामन्तमुहुत्त-
 पूर्वकोटिप्रमाणकौ स्थित्यनुबन्धौ भवत इति । सेसं तं चेव' शेषं तदेव यत् 'णवरं'
 इत्यादिना कथितं तदतिरिक्तं सर्वं तदेव-द्वीन्द्रियप्रकरणोक्तमेव ज्ञातव्यमिति ।
 कायसंवेधस्तु 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन- भवप्रकारेण
 भवापेक्षया इत्यर्थः द्वे भवग्रहणे भवद्वयग्रहणात्मक इत्यर्थः 'उक्कोसेणं अट्ट भव-
 ग्गहणाइं' उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि अष्टभवग्रहणात्मक इत्यर्थः । 'कालादेसेणं'
 कालादेशेन-कालापेक्षया कायसंवेधः 'जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' जघन्येन द्वे
 अन्तमुहुत्तौ । 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अवम-
 हियाओ' उत्कर्षेण च चतस्रः पूर्वकोटयः अष्टाशीत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः 'एव-
 इयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्पूर्वोक्तकालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्य-
 होते हैं, इन्द्रियद्वार में इनके श्रोत्र, चक्षु, घ्राण, रसना और स्पर्शन ये
 पांच इन्द्रियां होती हैं । 'ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' यहां
 स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से एक अन्तमुहुत्त का है, और 'उक्को-
 सेणं पुव्वकोडी' उत्कृष्ट से स्थिति और अनुबन्ध ये दोनों एक पूर्वकोटि
 के हैं । 'सेसं तं चेव' इनसे अतिरिक्त और सब कथन द्वीन्द्रिय के प्रक-
 रण में जैसा कहा गया है वैसा ही है, 'कायसंवेधस्तु' कायसंवेध भव
 की अपेक्षा जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप और उत्कृष्ट से वह
 आठ भवों को ग्रहण करने रूप है, तथा काल की अपेक्षा वह जघन्य से
 अंतमुहुत्त का और उत्कृष्ट से 'चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वास-
 सहस्सेहिं अवमहियाओ' ८८ हजार वर्ष अधिक चार पूर्वकोटि का है, इस

લોભ એ ચાર કષાયોવાળા હોય છે. ઇન્દ્રિયદ્વારમાં તેઓને શ્રોત્ર (કાન) ચક્ષુ-
 આંખ ઘ્રાણ (નાક) રસના (જીભ) અને સ્પર્શન એ પાંચ ઇન્દ્રિયો હોય છે.
 'ઠિઈ અણુબંધો ય જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં' અહિયાં સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી
 એક અંતમુહુત્તને છે, અને 'ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી' ઉત્કૃષ્ટથી સ્થિતિ અને અનુ-
 બંધ એ બેઉ એક પૂર્વકોટિના છે. 'સેસં તં ચેવ' આ કથન શિવાચતુર્તમામ
 કથન બે ઇન્દ્રિય જીવના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે છે, 'કાય-
 સંવેધો' કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ
 અને ઉત્કૃષ્ટથી તે આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ તથા કાલની અપેક્ષાથી તે
 જઘન્યથી બે અંતમુહુત્તને અને ઉત્કૃષ્ટથી 'ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ અટ્ઠાસીઈએ
 વાસસહસ્સેહિં અવમહિયાઓ' ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષ અધિક ચાર પૂર્વકોટિને।

ગ્યોનિક્રમગતિ પૃથિવીગતિ ચ સેવેત તથા જ્ઞાવત્કાલપર્યન્તં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતૌ પૃથિવીગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ । એવમેવ પ્રકારેણ નવાપિ ગમા જ્ઞાતવ્યાઃ તથોત્પાદપરિમાણસંજ્ઞાદૃષ્ટિજ્ઞાનાદિકં સર્વમપિ પૂર્વોક્તમેવ ગ્રાહ્યમ્, કાયસંવેધેન નવસ્વપિ ગમકેષુ વૈલક્ષણ્યઘોતનાયાહ-‘ગવસુ વિ’ इत्यादि, ‘गवसु वि गमएसु कायसंवेदो’ नवस्वपि गमकेषु कायसंवेधः, ‘भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवगगहणाइं’ भवादेशेन-भवापेक्षया द्वे भवग्रहणे भवादेशेन कायसंवेधो भवद्वयग्रहणात्मकः ‘उक्कोसेणं अट्टभवगगहणाइं’ उत्कर्षेणऽष्टभवग्रहणानि उत्कर्षतः कायसंवेधोऽष्ट-भवग्रहणात्मक इत्यर्थः । ‘उक्कोसेणं अट्टभवगगहणाइं’ इत्यस्यायमाशयः, यथो-त्कर्षतः पञ्चेन्द्रियतिरश्चां निरन्तरमष्टौ भवन्ति एवं समानभवान्तरिता अपि भवा-

પ્રકાર વહ અસંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિ અસંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિકા ઔર પૃથિવીકાયિક ગતિ કા હતને કાલપર્યન્ત સેવન કરતા હૈ ઔર હતને હી કાલતક વહ ઉસમેં ગમનાગમન કરતા હૈ, હસી પ્રકાર સે નૌ ગમ જાનના ચાહિયે, તથા-ઉત્પાદ, પરિમાણ, સંજ્ઞા દૃષ્ટિ, જ્ઞાન અજ્ઞાન આદિ સબ પૂર્વોક્ત હી યહાં ગ્રહણ કરના ચાહિયે, કાયસંવેધ સે નૌ ગમકોં મેં વૈલ-ક્ષણ્ય પ્રકટ કરને કેલિયે ‘ગવસુ વિ ગમएसु कायसंवेदो’ ઔર ‘भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवगगहणाइं’ સૂત્રકાર એસા કહતે હૈં ભવ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ જઘન્ય સે દો ભવોં કો ગ્રહણ કરનેરૂપ હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ આઠ ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હૈ, હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ ફિ જૈસે ઉત્કૃષ્ટ સે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિઓં કે નિરન્તર આઠ ભવ હોતે હૈં હસી પ્રકાર સે સમાન ભવાન્તરિત ભવ ઔ ભવાન્તરોં કે સાથ આઠ હી

છે, આ રીતે તે અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિ અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિનું અને પૃથ્વીકાયગતિનું આટલા કાળ સુધી સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે, એજ રીતે નવે ગમેા સમ-જવા. તથા ઉત્પાદ, પરિમાણ, સંજ્ઞા, દૃષ્ટિ જ્ઞાન, અજ્ઞાન વિગેરે રૂપનું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનું જ અહિયાં સમજવું. કાયસંવેધથી નવે ગમેામાં જુદાપણુ જતાવતાં સૂત્રકાર ‘गवसु वि गमएसु कायसंवेदो’ તથા ‘भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवगगहणाइं’ આ સૂત્રપાઠ કરે છે. આ સૂત્રથી તેઓ એવું કહે છે કે-જાવની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ જઘન્યથી જે લેવોને યજ્ઞ કરવા રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી તે આઠ લેવોને યજ્ઞ કરવા રૂપ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-જે રીતે ઉત્કૃષ્ટથી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિ-નિકેને નિરંતર આઠ લેવો હોય છે. એજ રીતે સરળા લવાન્તરોવાળાના

ન્તરૈઃ સહ અપ્તૈઃ મન્તીતિ । ‘કાલાદેસેણ ઉવજુંજિઝ્ઞા ભાણિયવ્વં’ કાલાદેસેન-
-કાલાપેક્ષયા ઉપયુજ્ય મણિતવ્યમ્ તત્ર કાલતઃ સંવેધઃ પ્રથમગમે સૂત્રે સાક્ષાદેવ
મદર્શિત એવ, દ્વિતીયગમે તૂત્કર્ષતોઽસૌ કાયસંવેધશ્ચતસ્રઃ પૂર્વકોટયશ્ચતુર્મિરન્ત-
ર્મુહૂર્તૈરધિકાઃ, તૃતીયગમે તુ ચતસ્રઃ પૂર્વકોટયોઽષ્ટાશીત્યા વર્ષસહસ્રૈરધિકાઃ, ઉત્તર-
ગમેષુ તુ અતિદેશદ્વારેણ સૂત્રોક્તકાયસંવેધઃ । ‘ળવરં મઙ્ગિમણ્ણુ તિસુ ગમણ્ણુ
જહેવ વેહંદિયસ્સ’ નવરમ્-કેવલં વૈલક્ષણ્યં મધ્યમકેષુ ત્રિષ્ણપિ પશ્ચમષ્ઠમણ્ણુમેષુ
યથૈવ દ્વીન્દ્રિયજીવસ્ય મધ્યમગમત્રયે યથા કાયસંવેધસ્તથાઽત્રાપિ-પશ્ચન્દ્રિય-
મકરણેઽપિ, તથાહિ-કાલાદેસેન જઘન્યેન દ્વાવિંશતિર્વર્ષસહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્તાભ્ય-
ધિકાણિ ઉત્કર્ષતોઽષ્ટાશીતિર્વર્ષસહસ્રાણિ ચતુર્મિરન્તર્મુહૂર્તૈરભ્યધિકાણિ, ‘પચ્છિલ્લ-
ણ્ણુ તિસુ ગમણ્ણુ જહા ઇયસ્સ ચેવ પઠમગમણ્ણુ’ પશ્ચિમકેષુ ત્રિપુ ગમકેષુ યથા
ઇતસ્યૈવ પ્રથમગમકેષુ ચરમગમત્રયેઽપિ પ્રથમગમત્રયવદેવ સર્વં વોદ્ધવ્યમિત્યર્થઃ ।

હોતે હૈં । ‘કાલાદેસેણ ઉવજુંજિઝ્ઞા ભાણિયવ્વં’ કાલ કી અપેક્ષા કાય-
સંવેધ ઉપયોગ લગાકર કહ દેના ચાહિયે, પ્રથમ ગમ કે સૂત્ર મેં સાક્ષાત્
રૂપ સે હી સૂત્રકારને પ્રકટ કર દિયા હૈં દ્વિતીય ગમ મેં ઉત્કૃષ્ટ સે કાય-
સંવેધ ચાર અન્તર્મુહૂર્તોં સે અધિક ચાર પૂર્વકોટિ રૂપ હૈં, તૃતીય ગમ
મેં વહ ૮૮ હજાર વર્ષ અધિક ચાર પૂર્વકોટિ રૂપ હૈં, તથા-ચતુર્થ પંચમ
એવ ષષ્ઠ ઇન ગમોં મેં વહ ‘જહેવ વેહંદિયસ્સ’ દો ઇન્દ્રિયોં કે મધ્યમ
ગમોં કે જૈસા હૈં, અર્થાત્-કાલ કી અપેક્ષા વહ કાયસંવેધ જઘન્ય સે
એક અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ વાઈસ વર્ષ કા હૈં, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ ચાર
અન્તર્મુહૂર્તોં સે અધિક ૮૮ હજાર વર્ષ કા હૈં, ‘પચ્છિલ્લણ્ણુ તિસુ ગમ-
ણ્ણુ જહા ઇયસ્સ ચેવ પઠમગમણ્ણુ’ તથા ચરમ ત્રીન ગમ મેં વહ કાય
સંવેધ ઇસીકે પ્રથમ ત્રીન ગમ કે જૈસા હૈં, પર પ્રથમ ગમ કી અપેક્ષા

ભવ પણ આઠ જ હોય છે. ‘કાલાદેસેણ ઉવજુંજિઝ્ઞા ભાણિયવ્વં’ કાળની અપે-
ક્ષાથી કાયસંવેધ પહેલા ગમના સૂત્રમાં સાક્ષત્ પણે સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે.
બીજા ગમમાં ઉત્કૃષ્ટથી કાયસંવેધ ચાર અન્તર્મુહૂર્તથી વધારે ચાર પૂર્વકોટિ
રૂપ છે. ત્રીજા ગમમાં ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષ અધિક ચાર પૂર્વકોટિ રૂપ
છે. તથા ચોથા, પાંચમાં અને છઠ્ઠા ગમોમાં તે ‘જહેવ વેહંદિયસ્સ’ બે ઇન્દ્રિય-
વાળાઓના મધ્યમ ગમોના કથન પ્રમાણે છે. અર્થાત્ કાળની અપેક્ષાએ તે
કાયસંવેધ જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ વર્ષનો છે. અને
ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર અન્તર્મુહૂર્તથી અધિક ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષનો છે. ‘પચ્છિ-
લ્લણ્ણુ તિસુ ગમણ્ણુ જહા ઇયસ્સ ચેવ પઠમગમણ્ણુ’ તથા છેલ્લા ત્રણ ગમોમાં તે
કાયસંવેધ આનાજ પહેલા ત્રણ ગમના કથન પ્રમાણે છે. પરંતુ પહેલા ગમ

કેવલં પ્રથમગમાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં તદર્શયતિ-નવરં' इत्यादि 'णवरं ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं पुव्वकोडी' नवरं स्थित्यनुबन्धौ च जघन्येन पूर्वकोटिः 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिरेवेति । 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव-पूर्वोक्तमेव सर्वम् कियत्पर्यन्तं पूर्वोक्तं तत्राह-'जाव णवमगमएसु' इत्यादि, 'जाव णवमगमएसु' यावत् नवमगमकेषु 'जहन्नेणं पुव्वकोडी बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहिया' जघन्येन पूर्वकोटि द्वाविंशतिवर्षसहस्रैश्च ११ अधिका 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ' उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयोऽष्टाशीत्या-वर्षसहस्रैश्च ११ अधिकाः, अष्टाशीति वर्षसहस्राधिकपूर्वकोटिप्रमाणोऽत्कृष्टतः काय-संवेध इति । 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्वाद् एतावत्कालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं पृथिवीगतिं च सेवेत तथा एतावदेव कालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्गतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति नवमो गमः ९ इति ।

अथ संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोचिकेभ्य स्तानुपपादयन्नाह-'जइ' इत्यादि, 'जइ सन्निपंचिदियांतरिक्खजोणिएहितो उववज्जंति' यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिभ्य

स्थिति और अनुबन्ध में अन्तर है-यहां स्थिति और अनुबन्ध जघन्य और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि रूप ही है 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन 'यावत् नौवे' गम में जघन्य पूर्वकोटि अधिक २२ हजार वर्ष और उत्कृष्ट चार पूर्वकोटि अधिक ८८ अठ्ठासी हजार वर्ष का काय-संवेध है,' यहां तक पहिले कहे अनुसार ही जानना चाहिये, इस प्रकार इतने काल तक वह असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यश्च उस असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गति का और पृथिवी कायिक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है । ऐसा यह नौवां गम है ।

કરતાં સ્થિતિ અને અનુબંધના કથનમાં જુદા પાણુ છે. અહિયાં સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ ૩૫ જ છે. 'સેસં ત ચેવ' બાકીનું બીજુ તમામ કથન યાવત્ નવમા ગમમાં જઘન્ય પૂર્વકોટિ અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષનો કાયસંવેધ છે. અહિં સુધીનું પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ કથન સમજવું. આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે અસંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિ તે અસંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિનું અને પૃથ્વીકાય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ પ્રમાણે આ નવમો ગમ છે. ૯

આગત્યોત્પન્નંતે તદા-‘કિં સંસ્થેઽજ્જવાસાઽય સન્નિપંચિદિયતિરિક્વજોણિર્હિતો
 ઉવવઙ્ગંતિ’ કિં સંસ્થેયવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિપચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્થોનિકેભ્યઃ સકાશાદાગત્યો-
 ત્પન્નંતે અથવા-‘અસંસ્થેઽજ્જવાસાઽયસન્નિપંચિદિયતિરિક્વજોણિર્હિતો ઉવવ-
 ઙ્ગંતિ’ અસંસ્થેયવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિપચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્થોનિકેભ્યઃ સકાશાદાગત્યોત્પન્નંતે
 હિતિ પ્રશ્નઃ, મગધનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘संस्ते-
 ञ्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिर्हितो उववङ्गंति’ संस्थेयवर्षा
 युष्कसंज्ञिपच्चेन्द्रियतिर्यग्नोनिकेभ्यः सकाशादागत्य उत्पन्ने, ‘गो अस्ते-
 ञ्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिर्हितो उववङ्गंति’ नो अस्स्थेय-
 वर्षायुष्कसंज्ञिपच्चेन्द्रियतिर्यग्नोनिकेभ्य आगत्योत्पन्ने इत्युत्तरम् । ‘जइ अस्-

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન છે એના પૂછે છે કે—કે બગવન્ ને તે પૃથ્વી-
 કાયિક સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્થોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો કયા
 વહ સંસ્થાત વર્ષ કી આયુવાલે સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્થોં સે આકર કે
 ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? યા અસંસ્થાત વર્ષકી આયુવાલે સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્થોં
 સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? યહી વિષય-‘કિં સંસ્થેઽજ્જવાસાઽયસન્નિ-
 પંચિદિયતિરિક્વજોણિર્હિતો ઉવવઙ્ગંતિ, અસંસ્થેઽજ્જવાસાઽયસન્નિ-
 પંચિદિયતિરિક્વજોણિર્હિતો ઉવવઙ્ગંતિ’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રદર્શિત
 કિયા ગયા હૈ, હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
 ‘સંસ્થેઽજ્જવાસાઽય સન્નિપંચિદિયતિરિક્વજોણિર્હિતો ઉવવઙ્ગંતિ’ વહ
 પૃથ્વીકાયિક સંસ્થાત વર્ષ કી આયુવાલે સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્થોં સે
 આકરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ, ‘ગો અસંસ્થેઽજ્જવાસાઽયસન્નિપંચિદિયતિરિક્વ-
 જોણિર્હિતો ઉવવઙ્ગંતિ’ અસંસ્થાત વર્ષ કી આયુવાલે સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિ-

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—કે બગવન્ ને તે પૃથ્વી-
 કાયિક સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્થોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે
 સંસ્થાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્થોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન
 થાય છે ? કે અસંસ્થાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્થોમાંથી
 આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ વિષય-કિં સંસ્થેઽજ્જવાસાઽય સન્નિ પંચિદિયતિરિ-
 ક્વજોણિર્હિતો ઉવવઙ્ગંતિ, અસંસ્થેઽજ્જવાસાઽય સન્નિ પંચિદિયતિરિક્વજોણિર્હિતો
 ઉવવઙ્ગંતિ’ આ સૂત્રપાઠથી જાતાવ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન હકે છે કે-
 ‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘સંસ્થેઽજ્જવાસાઽયસન્નિપંચિદિય તિરિક્વજોણિર્હિતો ઉવ-
 વઙ્ગંતિ તે પૃથ્વીકાય સંસ્થાતવર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્થોમાંથી
 આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ‘ગો અસંસ્થેઽજ્જવાસાઽયસન્નિપંચિદિયતિરિક્વજોણિર્હિતો
 ઉવવઙ્ગંતિ’ અસંસ્થાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્થોમાંથી

સંખેજ્જવાસાડયસન્નિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ' યદિ અસંખ્યેયવર્ષા-
યુક્ત સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે તદા—'કિં જલચરેહિતો
ઉવવજ્જંતિ' જલચરેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે, સ્થલચરેભ્યો વા આગત્યોત્પદ્યન્તે સ્થલચરેભ્યો
વા આગત્યોત્પદ્યન્તે, 'સેસં જહા અસન્નિસ્સ જાવ' શેષં યથા અસંજ્ઞિનો યાવત્ અત્ર
યાવત્પદ્યેન જલચરેભ્યોઽપિ ઉત્પદ્યન્તે સ્થલચરેભ્યોઽપિ ઉત્પદ્યન્તે સ્થલચરેભ્યોઽપિ
ઉત્પદ્યન્તે યદિ જલચરાદિભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે તદા કિં પર્યાપ્તકેભ્ય
ઉત્પદ્યન્તે અપર્યાપ્તકેભ્યો વોત્પદ્યન્તે ગૌતમ ! પર્યાપ્તકેભ્યોઽપિ ઉત્પદ્યન્તે

યતિર્યઞ્ચોં સે આકરકે ઉત્પન્ન નહીં હોતા હૈ, અબ ગૌતમ પુનઃ પ્રભુ સે
એસા પૂછતે હૈ—'જહ સંખેજ્જવાસાડયસન્નિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિર્-
હિતો ઉવવજ્જંતિ' હે ભદન્ત ! યદિ વહ પૃથિવીકાયિક સંખ્યાત વર્ષ કી
આયુવાલે સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યઞ્ચોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો 'કિં
જલચરેહિતો ઉવવજ્જંતિ' કયા વહ સંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે સંજ્ઞી
પચ્ચેન્દ્રિય જલચરોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ, યા સંખ્યાત વર્ષ કી
આયુવાલે સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય સ્થલચરોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ યા
સંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય સ્થલચરોં સે આકર કે ઉત્પન્ન
હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—'સેસં જહા અસન્નિસ્સ જાવ' હે
ગૌતમ ! વહ પૂર્વોક્ત વિશેષણોં વાલે જલચરોં સે આકર કે ભી ઉત્પન્ન
હોતા હૈ, સ્થલચરોં સે ભી આકરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર સ્થલચરોં સે
ભી આકર કે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । અબ પુનઃ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે

આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને ફરીથી પૂછે છે કે—'જહ
સંખેજ્જવાસાડય-સન્નિ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ જો તે
પૃથ્વિકાયિક હવે સંખ્યાત વર્ષની આયુધવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન
થાય છે, તો 'કિં જલચરેહિતો ઉવવજ્જંતિ' શું સંખ્યાત વર્ષની આયુધવાળા
સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય જલચર-પાણીમાં રહેનારા હવેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય
છે ? કે સંખ્યાત વર્ષની આયુધવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય સ્થલચર-જમીન પર
રહેનારા હવેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે સંખ્યાત વર્ષની આયુધ-
વાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય ખેતર-આકાશમાં રહેનારા હવેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન
થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—સેસં જહા અસન્નિસ્સ જાવ'
હે ગૌતમ તે પહેલા કહેલ વિશેષણોવાળા જલચરોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન
થાય છે, સ્થલચરોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ખેતરોમાંથી
પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જો તે
પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા પૃથ્વિકાયિક હવે જલચર વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન

અથ ચ અપર્યાપ્તકેમ્યથાપિ ઉત્પદ્યન્તે હે મદન્ત ! સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્ય-
ગ્યોનિકો યઃ પૃથિવીકાયિકેષૂત્પત્તિયોગ્યો વિચ્યતે સ કિયત્કાલસ્થિતિકપૃથિવી-
કાયિકેષૂત્પદ્યતે ગૌતમ ! જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તસ્થિતિકેષૂત્કૃષ્ટો દ્વાવિંશતિવર્ષ-
સહસ્રસ્થિતિકેષૂત્પદ્યતે इत्यन्तस्य असंज्ञिपकरणस्य संग्रहो भवतीति । 'ते ण भंते ।
जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु मदन्त ! जीवाः ये पृथिवीकायि-

हैं—हे भदन्त ! यदि वह पृथिवीकायिक पूर्वोक्त विशेषणों वाले जलच-
रादि कों से आकरके उत्पन्न होता है तो क्या पर्याप्त जलचरादिकों से
आकर के वह उत्पन्न होता है या अपर्याप्त जलचरादिकों से आकरके
वह उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! वह
पर्याप्त जलचरादिकों से भी आकरके उत्पन्न होता है और अपर्याप्त
जलचरादिकों से भी आकरके उत्पन्न होता है ।

अब गौतम प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त ! जो
संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होनेके योग्य है वह
कितने काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है ? उत्तर
में प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! जघन्य से वह अन्तर्मुहूर्त की स्थितिवाले
पृथिवीकायिकों में और उत्कृष्ट से वह २२ बाईस हजार वर्ष की स्थिति
वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते
हैं—'ते ण भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त ।

થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત જલચર વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય
છે ? કે અપર્યાપ્ત જલચર વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! તે પર્યાપ્ત જલચર વિગેરેમાંથી
આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. તથા અપર્યાપ્ત જલચર 'વિગેરેમાંથી પણ આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન જે સંજ્ઞી પંચે-
ન્દ્રિય તિર્યંચ પૃથ્વીકાયિકોમાંથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે કેટલા
કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વી કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ જઘન્યથી તે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વી-
કાયિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વી-
કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—
'તે ણ ભંતે ! જીવા એગસમએણં કેવઇયા ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન પૃથ્વીકાયિકોમાં

ઉત્પત્તિયોગ્યાઃ સંખ્યાતવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાસ્તે એકસમયેન-
 એકસ્મિન્ સમયે इत्यर्थः કિયન્તઃ-કિયત્સંખ્યકા ઉત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નઃ, ઉત્તર-
 આહ-‘એવં જહા’ इत्यादि, ‘એવં જહા રચણપ્પમાણ ઉવવજ્જમાણસ્સ સન્નિસ્સ તહેવ
 હ વિ’ एवं यथा येन प्रकारेण रत्नप्रभानारकपृथिव्यामुत्पद्यमानस्य संज्ञिपच-
 જેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકસ્ય વક્તવ્યતા કથિતા તથૈવ-તેનૈવ પ્રકારેણ હહાપિ વક્તવ્યા ।
 આપેક્ષયા ચઢૈલક્ષણ્યં તદાહ-‘જવર’ इत्यादि, ‘જવરં ઓગાહના જહન્નેણ
 અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહાગં’ नवरम्-केवलम् अवगाहना शरीरस्याङ्गुलासंख्येय-
 માગમ્ ‘ઉકોસેણ જોયણસહસ્સં’ उत्कर्षेण योजनसहस्रम् जघन्योत्कृष्टाभ्यामङ्गुला-
 સંખ્યેયમાગયોજનસહસ્સપ્રમાણા શરીરાવગાહના ભવતીતિ । ‘સેસં તહેવ’ शेषम्-
 अवगाहनातिरिक्तं तथैव-पूर्वप्रकरणे कथितं परिमाणोत्पादादिकं तदेव ज्ञातव्यम् ।

પૃથિવીકાચિકો મેં ઉત્પત્તિ યોગ્ય વે જીવ-સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી
 પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ વહાં એક સમય મેં કિતને ઉત્પન્ન હાતે હેં ? હસકે ઉત્તર
 મેં પ્રશ્ન કહતે હેં-‘એવં જહા રચણપ્પમાણ ઉવવજ્જમાણસ્સ સન્નિસ્સ તહેવ
 હ વિ’ ‘હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા નામકી નારક પૃથિવી મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય
 સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ કી જૈસી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ વૈસી હી યહાં
 પર ભી વહ કહનીં ચાહિયે, પર ઉસકી અપેક્ષા જો વિશેષતા હૈ વહ
 ‘જવરં ઓગાહના જહન્નેણ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહાગં’ હસ સૂત્રપાઠ
 દ્વારા જૈસી પ્રકટ કી ગઈ હૈ વૈસી હી હૈ અર્થાત્ યહાં શરીર કી અવગાહના
 જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ‘ઉકોસેણ જોય-
 ણસહસ્સં’ ઉત્કૃષ્ટ સે વહ એક હજાર યોજન પ્રમાણ હૈ, ‘સેસં તહેવ’
 હસ અવગાહના સે અતિરિક્ત જૈસા પરિમાણ ઉત્પાદ આદિ કા

ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય તે છવો-સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પચ્ચે-
 ન્દ્રિયતિર્યચો ત્યાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્ત-
 રમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘એવં જહા રચણપ્પમાણ ઉવવજ્જમાણસ્સ સન્નિસ્સ તહેવ
 હ વિ’ હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા નામની નારક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય
 સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચના સંખ્યામાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું
 છે તેજ પ્રમાણેનું કથન અહિંયાં પણ સમજાવેલું છે. તે કથન કરતાં આ કથ-
 નમાં જે જુદાં પણ છે, તે ‘જવરં ઓગાહના જહન્નેણ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહા
 માગં’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા જે રીતે કહ્યું છે તેજ પ્રમાણેનું છે. અર્થાત્
 અહિંયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી યોજનના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની
 છે. અને ‘ઉકોસેણ જોયણસહસ્સં’ ઉત્કૃષ્ટથી તે એક હજાર યોજન પ્રમાણની
 છે. ‘સેસં તહેવ’ આ અવગાહના શિવાય તથા પરિમાણ, ઉત્પાદ વિગેરેના

કિયત્પર્યન્તં જ્ઞાતવ્યં તન્નાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ, ‘જાવ કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતો મુહુત્તા’ યાવત્કાલાદેશેન જઘન્યેન દ્વૌ અન્તર્મુહૂર્તો ‘ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુન્ન-કોડીઓ અટ્ટાસીઈં વાસસહસ્સેઈં અન્નહિયાઓ’ ઉત્કર્ષેણ ચતસ્રઃ પૂર્વ કોડ્યા અષ્ટાશીત્યા વર્ષસહસ્રૈરભ્યધિકાઃ । ‘એવહં જાવ કરેજ્જા’ एतावन्तं यावत्કुर्यात् एतावद्અનન્તરપૂર્વોક્તકાલપર્યન્તં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકગતિં પૃથિવીગતિં ચ સેવેત તથા एतावदेव कालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ पृथिवीगतौ च गमना-गमने कुर्यादिति ૧ । एवं संवेदो णवसु वि गमएसु जहा असन्नीणं तदेव निरव-सेसं एवंપકારેણ સંવેદો નવસ્વપિ ગમકેષુ યથા અસંજિનાં તથૈવ નિરવશેષા,

કથન પૂર્વ પ્રકરણ મેં કિયા ગયા હૈ—વૈસા હી યહાં પર વહ સવ કહના આહિયે, યાવત્ કાલકી અપેક્ષા સે કાયસંવેધ યહાં જઘન્ય સે દો અન્તર્મુહૂર્ત કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૮૮ અઠાસી હજાર વર્ષ અધિક ચાર પૂર્વ-કોડિકા હૈ, યહી વાત ‘જાવ કાલાદેસેણં દો અંતોમુહુત્તા, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુન્નકોડીઓ અટ્ટાસીઈં વાસસહસ્સેઈં અન્નહિયાઓ’ ઇસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । ઇસ પ્રકાર વહ પૃથિવીકાયિક મેં ઉત્પન્ન હુઆ સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ ઉસ ગતિ કા—પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિકા ઓર પૃથિવીકાયિક ગતિકા—સેવન કરતા હૈ ઓર ઇતને હી કાલ તક વહ ઉસ ગતિ મેં ગમનાગમન કરતા હૈ ।

‘એવં સંવેદો ણવસુ વિ ગમएसु जहा असन्नीणं तदेव निरवसेसं’ ઇસ પ્રકાર સે કાયસંવેધ નૌ ગમકો મેં અસંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ કે જૈસા

‘સંવેધમાં જે પ્રમાણેનું’ કથન પહેલા પ્રકરણમાં કરવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણેનું અહિયાં પણ તમામ કથન સમજવું. યાવત્ કાલની અપેક્ષાએ કાય-સંવેધ અહિયાં જઘન્યથી જે અંતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોડિ-અધિક ૮૮ અઠાસી હજાર વર્ષનો છે આજ કથન ‘જાવ કાલાદેસેણં જહન્નેણં અંતોમુહુત્તા ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુન્નકોડીઓ અટ્ટાસીઈં વાસસહસ્સેઈં અન્નહિ-યાઓ’ આ સૂત્રપાઠથી ખતાવેલું છે. આ રીતે પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલ તે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ છવ તે ગતિનું પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ ગતિનું અને પૃથ્વીકાયની ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન—અવર જવર કરે છે.

‘એવં સંવેદો ણવસુ વિ ગમएसु जहा असन्नीणं तदेव निरवसेसं’ આ રીતે કાયસંવેધ નવે ગમેમાં અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ છવના કથન પ્રમાણે

અવમુક્તામિલાપેન સંવેધો નવસ્વપિ ગમકેષુ યથા અસંજ્ઞિનાં તથૈવ તેનૈવ પ્રકારેણ નિરવજોષો મણિતવ્યઃ, સંજ્ઞિનામસંજ્ઞિનાં ચ જીવાનાં પૃથિવીકાયિકેષુત્પિત્સૂનાં જઘન્યતોડન્તર્મુહૂર્તાયુક્તવાત્ ઉત્કર્ષતથ્ચ પૂર્વકોટયાયુક્તવાદિતિ । ‘લઢ્ઢી સે આદિલ્લેસુ તિસુ વિ ગમણસુ એસચેવ’ લઘ્વિઃ પરિણામસંહનનાદિવક્તવ્યતા તસ્ય- પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પિત્સોઃ સંજ્ઞિનો જીવસ્યાદ્યેષુ એવૈવ રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યા- મુત્પિત્સોઃ સૈવ અત્ર ‘મઙ્ગિલ્લેસુ તિસુ વિ ગમણસુ એસ ચેવ’ મધ્યમેષુ ત્રિષ્વપિ ગમકેષુ એવૈવ યા રત્નપ્રમાયામુત્પિત્સોઃ સંજ્ઞિનો વક્તવ્યતા કથિતેતિ માવઃ । રત્નપ્રમાપેક્ષયા વિશેષસ્તવ્યમ્ ‘ળવરં’ ઇત્યાદિ, ‘ળવરં ઇમાઈ ળવ ળાળત્તાઈ’ નવ- રમિમાનિ નવ નાનાત્વાનિ તાનિ ચેમાનિ ‘ઓગાહણા જહનૈણ અંગુલસ્સ અસં- સ્વેજ્જહમાગં’ શરીરાવગાહના જઘન્યેન અંગુલસ્યાસંખ્યેયમાગમ્ ‘ઉવ્વકોસેણ

કહના ચાહિયે, કયોંકિ પૃથિવીકાયિક મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય સંજ્ઞી અસંજ્ઞી જીવ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી આયુવાલે હોતે હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ કી આયુવાલે હોતે હૈં । ‘લઢ્ઢી સે આદિલ્લેસુ તિસુ વિ ગમણસુ એસચેવ’ પરિમાણ, સંહનન, આદિ કી વક્તવ્યતા રૂપ લઘ્વિ પૃથિવીકાયિક મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય સંજ્ઞી જીવ કે આદિકે ત્રીનો ગમકોં મેં, રત્નપ્રમા મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય સંજ્ઞી જીવ કી વક્તવ્યતા જૈસી હી હૈ, તથા મધ્ય કે ત્રીન ગમકોં મેં બી યહી રત્નપ્રમા મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય સંજ્ઞી જીવ કી વક્તવ્યતા જૈસી વક્તવ્યતા હૈ, પરન્તુ ઘીચ કે નૌ ગમોં મેં જો વિશેષતા હૈ વહ એસી હૈ-જો ‘ળવરં ઇમાઈ ળવ ળાળત્તાઈ’ ઇસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કી જા રહી હૈ-‘ઓગાહણા જહણેણં અંગુલસ્સ અસંસ્વેજ્જહ માગં’ શરીરાવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે

સમજવો. કેમકે-પૃથિવિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય સંજ્ઞી અસંજ્ઞી જીવો જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની આયુષ્યવાળા હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા હોય છે. ‘લઢ્ઢી સે આદિલ્લેસુ તિસુ વિ ગમણસુ એસચેવ’ પરિમાણ, સંહનન, વિગેરેનું કથન રૂપ લઘ્વિ પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય સંજ્ઞી જીવને પહેલાના ત્રણ ગમેમાં, રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય સંજ્ઞી જીવના કથન પ્રમાણે જ છે તથા વચલા ત્રણ ગમેમાં પણ આ રત્નપ્રમામાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય સંજ્ઞી જીવના કથન પ્રમાણેનું જ કથન સમજવાનું છે. પરંતુ તે કથનમાં એટલે કે વચલા નવ ગમેમાં જે જુદાપણું છે તે આ પ્રમાણે છે. જે ‘ળવરં ઇમાઈ ળાળત્તાઈ’ આ સૂત્ર કહેતું છે. ‘ઓગાહણા અંગુલસ્સ અસંસ્વેજ્જહમાગં’ શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આગળના અસં-

અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં' ઉત્કર્ષતોડ્ઙ્ગુલસ્યાસંખ્યેયમાગમ્ ૧ । 'તિન્નિ લેસ્સાઓ' તિસ્સો લેશ્યાઃ ૨, 'મિચ્છાદિટ્ઠી' મિથ્યાદૃષ્ટયઃ ૩, 'દો અન્નાણા' દ્વે અજ્ઞાને મત્યજ્ઞાનં શ્રુતાજ્ઞાનં ચ ૪ । યોગદ્વારે 'કાયજોગી' કેવલં કાય-યોગિનો ન તુ મનોવાગ્યોગિનઃ ૫ । 'તિન્નિ સમુઘાયા' ત્રયો-વેદના કષાય-મારણાન્તિકાઃ સમુદ્ઘાતાઃ ૬ । ઠિર્ઠિ જહન્નેણ અંતોમુહુત્તં' સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્ત-મુહુર્તમ્ 'ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં' ઉત્કર્ષેણાપિ સ્થિતિરન્તર્મુહુર્તમેવ ૭ । 'અપ સત્થા અજ્ઞવસાણા' અપ્રશસ્તા અધ્યવસાયાઃ ૮ । 'અણુવંધો જહા ઠિર્ઠિ' અણુવંધો યથા સ્થિતિઃ, યથા જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં સ્થિતિઃ, અન્તર્મુહુર્તમાત્રપમાણા તથાડનુ વંધોપિ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યામન્તર્મુહુર્તમાત્ર એવ ૯ । અત્ર ચ નવ નાનાત્વાનિ જઘ

માગ પ્રમાણ હૈ ? ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મી બહ અંગુલ કે અસંખ્યાતવે માગ પ્રમાણ હૈ । 'તિન્નિ લેસ્સાઓ' લેશ્યા દ્વાર મેં યહાં ત્રીન લેશ્યાં હોતી હૈં । ૨ દૃષ્ટિદ્વાર મેં યે મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતે હૈં । ૩ 'દો અન્નાણા' મતિઅજ્ઞાન ઓર શ્રુત અજ્ઞાન એસે યે દો અજ્ઞાન વાલે હોતે હૈં । ૪ યોગ દ્વાર મેં યે કાયયોગી હી હોતે હૈં મનોયોગી ઓર વાગ્યોગી નહીં હોતે હૈં । ૫ 'તિન્નિ સમુઘાયા' સમુદ્ઘાતદ્વાર મેં ઇન્કે ત્રીન સમુદ્ઘાત હોતે હૈં વેદનાસમુદ્ઘાત, કષાયસમુદ્ઘાત ઓર મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત । ૬ 'ઠિર્ઠિ જહન્નેણ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં' યહાં સ્થિતિ જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક અન્તર્મુહુર્ત કી હોતી હૈ । ૭ 'અપસત્થા અજ્ઞવસાણા' અધ્યવસાય દ્વાર મેં યહાં અધ્યવસાય અપ્રશસ્ત હોતે હૈં । ૮ 'અણુવંધો જહા ઠિર્ઠિ' સ્થિતિ કે અનુસાર યહાં અણુવંધ જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે

અયાતમા ભાગ પ્રમાણની જ છે. ૧ 'તિન્નિ લેસ્સાઓ' લેશ્યા દ્વારમાં અહિયાં કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે ૨, દૃષ્ટિ દ્વારમાં તેઓ મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા હોય છે. ૩ 'દો અન્નાણા' તેઓ મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે ૪ યોગ દ્વારમાં-તેઓ કાયયોગવાળા જ હોય છે. મનોયોગવાળા અને વચન યોગવાળા હોતા નથી. ૫ 'તિન્નિ સમુઘાયા' સમુદ્ઘાત દ્વારમાં તેઓને વેદના, કષાય અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હો- છે. ૬ 'ઠિર્ઠિ જહન્નેણ અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણ વિ અંતોમુહુત્તં' અહિયાં સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહુર્તની હોય છે. ૭ 'અપ-સત્થા અજ્ઞવસાયા' અધ્યવસાય દ્વારમાં અહિયાં અધ્યવસાય અપ્રશસ્ત-અશુભ હોય છે. ૮ 'અણુવંધો જહા ઠિર્ઠિ' સ્થિતિના કથન પ્રમાણે અહિયાં અણુવંધનું કથન જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહુર્તનું છે. ૯ આ રીતે અહિયાં આ

ન્યસ્થિતિકત્વાદ્ ભવન્તિ તાનિ ચેમાનિ અવગાહનાલેશ્યા દૃષ્ટ્યજ્ઞાનયોગસમુદ્ધાત-
સ્થિત્યધ્યવસાયાનુબન્ધારૂપાનિ ઇતિ, 'સેસં તં ચેવ' શેષં તદેવ એતન્નવાતિરિક્તં
સર્વં પરિમાણોત્પાદાદિકં રત્નપ્રભાપ્રકરણોક્તમેવેતિ । 'પચ્છિલ્લણ્ણસુ તિસુ વિ
ગમણ્ણસુ જહેવ પઢમગમણ્ણ' પશ્ચિમકેષુ ત્રિષ્વપિ સપ્તમાષ્ટમનવમેષુ ગમકેષુ યથેવ
પ્રથમે ગમકે યેન પ્રકારેણ પરિમાણાદિકં કથિતમ્ તેનૈવ પ્રકારેણ સર્વમ્ પશ્ચિમકેષુ
ચરમેષ્વપિ ત્રિષુ ગમકેષુ જ્ઞાતવ્યમિતિ । 'ળવરં ઠિઈ અણુબંધો જહન્નેણં પુવ્વકોડી'
નવરમ્-કેવલં પ્રથમગમાપેક્ષ્યા ઇદમેવ વૈલક્ષણ્યમ્-ચરમગમકેષુ ત્રિષુ યત્ સ્થિત્ય
નુબન્ધો જઘન્યેન પૂર્વકોટિઃ 'ઉકોસેણ વિ પુવ્વકોડી' ઉત્કર્ષેણાપિ પૂર્વકોટિરેવ
જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં સ્થિત્યનુબન્ધો પૂર્વકોટિપ્રમાણકાવેવ ભવતિ ઇતિ । 'સેસં તં ચેવ'
શેષં તદેવ શેષમ્-સ્થિત્યનુબન્ધવ્યતિરિક્તં પરિમાણોત્પાદાદિકં સર્વં તદેવ-
પ્રથમગમવદેવ ઇતિ ભાવઃ ॥સુ.૦૪॥

एक अन्तर्मुहूर्त्त का है । ९ इस प्रकार से यहां ये अवगाहना आदि रूप
नौ विशेषताएं जघन्य स्थितिवाले होने से होती है । 'सेसं तं चैव' इन
विशेषताओं से अतिरिक्त और सब कथन परिमाण उत्पात आदि
सम्बन्धी रत्नप्रभा प्रकरण में कहे अनुसार ही है । 'पच्छिल्लण्णसु तिसु-
वि गमण्णसु जहेव पढमगमण्ण' अन्तिम तीन गमकों में सातवें आठवें
और नौवें-गमकों में-परिमाण आदि का कथन प्रथम गमक में कहे
अनुसार ही जानना चाहिये, परन्तु अन्तिम इन तीन गमकोंमें 'णवरं
ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी' प्रथम गम की अपेक्षा यह वैलक्षण्य
है कि इन चरम गमकोंमें स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से पूर्वकोटि रूप
और उत्कृष्ट से भी पूर्वकोटि रूप ही है । 'सेसं तं चैव' बाकी का और सब
कथन इन स्थिति और अनुबन्ध के सिवाय प्रथम गम के जैसा ही है ॥४॥

અવગાહના વિગેરેના કથનથી લઈને નવ પ્રકારથી વિશેષપણુ જઘન્ય સ્થિતિ-
વાળા હોવાથી થયેલ છે. 'સેસં તં ચેવ' આ નવ પ્રકારના વિશેષપણુ શિવા-
યનું બાકીનું તમામ કથન પરિમાણ, ઉત્પાત વિગેરે સંબંધનું રત્નપ્રભા પ્રક-
રણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે 'પચ્છિલ્લણ્ણસુ તિસુ વિ ગમણ્ણસુ જહેવ પઢમગમણ્ણ'
છેલ્લા ત્રણ ગમેમાં એટલે કે-સાતમા, આઠમા અને નવમાં ગમમાં પરિમાણ
વિગેરેનું કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું સમજવું. પરંતુ છેલ્લા આ
ત્રણ ગમેમાં 'ળવરં ઠિઈ અણુબંધો જહન્નેણં પુવ્વકોડી' પહેલા ગમ કરતાં આ
પ્રમાણેનું જુદા પણુ છે કે-આ છેલ્લા ગમેમાં સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય
પૂર્વકોટિ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ પૂર્વકોટિ રૂપ જ છે. 'સેસં તં ચેવ'
બાકીનું બીજું તમામ કથન આ સ્થિતિ અને અનુબંધ શિવાયનું પહેલા
ગમના કથન પ્રમાણેનું જ છે. ॥સુ. ૪॥

अथ मनुष्येभ्यस्तमुत्पादयन्नाह—‘जइ मणुस्सेहिंतो’ इत्यादि ।

मूलम्—जइ सणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति । असन्नि मणुस्सेणं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइय कालट्टिइएसु उववज्जेज्जा एवं जहा असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स जहन्नकालट्टिइयस्स तिन्नि गमगा तहा एयस्स वि ओहिया तिन्नि गमगा भाणियत्वा तहेव निरवसेसं सेसा छ न भण्णंति ? । जइ सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय० असंखेज्जवासाउय०, गोयमा ! संखेज्जवासाउय० णो असंखेज्जवासाउय० । जइ संखेज्जवासाउय० किं पज्जत्त० अपज्जत्त०, गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय० अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय० जाव उववज्जंति । सन्निमणुस्सेणं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्टिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्टिइएसु उक्कोसेणं वावीसवाससहस्सट्टिइएसु उववज्जेज्जा । ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति एवं जहेव रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स तहेव तिसु वि गमएसु लद्धी । णवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं पंचणुसयाइं । ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, एवं अणुबंधो संवेहो नवसु वि गमएसु जहेव सन्निपंचिंदिय-

स्स मज्झिम्बल्लएसु तिसु गमएसु लद्धी जहेव सन्निपंचिदिय-
स्स सेसं तं चेव निरवसेसं । पच्छिल्ला तिन्नि गमगा जहा एस-
स्स चेव ओहिथा गमगा । णवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंच
धणुसयाइं उक्कोसेणं वि पंच धणुसयाइं, ठिई अणुबंधो जहन्नेणं
पुव्वकोडी उक्कोसेणं वि पुव्वकोडी, सेसं तहेव । नवरं पच्छिल्ल-
एसु गमएसु संखेज्जा उववज्जंति, नो असंखेज्जा उववज्जंति १ ।

जइ देवेहिंतो उववज्जंति किं भवणवासि देवेहिंतो । उव-
वज्जंति वाणमंतरदेवेहिंतो उववज्जंति जोइसियदेवेहिंतो । उवव-
ज्जंति वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! भवणवासिदेवे-
हिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति जइ
भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं असुरकुमारभवणवासिदेवे-
हिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उवव-
ज्जंति गोयमा ! असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति
जाव थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति । असुरकुमारे
णं भंते ! जे भविण पुढवीकाइएसु उववज्जित्तण, से णं भंते !
केवइयकालट्ठिएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा । जहन्नेणं अंतो-
मुहुत्तट्ठिएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिएसु उववज्जेज्जा ?
ते णं भंते ! जीवा पुच्छा गोयमा ! जहन्नेणं एक्को वा दो वा
तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति ३ ।
तेसिं णं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संघयणी पन्नत्ता गोयमा !
छण्हं संघयणीणं असंघयणी जाव परिणमंति ३ । तेसिं णं भंते !
जीवाणं के महालिया सरीरोगाहणा ? गोयमा । दुविहा पन्नत्ता

तं जहा भवधारणिज्जा य उत्तरवेडव्विया य तत्थ णं जा सा भव-
 धारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं सत्त
 रयणीओ, तत्थ णं जा सा उत्तर वेडव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस्स
 संखेज्जइभागं उक्कोसेणं जीयणसयसहस्सं४। तेसिं णं भंते! जीवाणं
 सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता? गोयमा! दुविहा पन्नत्ता तं जहा
 भवधारणिज्जा य उत्तरवेडव्विया य। तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा
 ते समचउरंसं संठाणसंठिया पन्नत्ता। तत्थ णं जे से उत्तरवेड-
 व्विया ते णाणासंठाणसंठिया पन्नत्ता५। लेस्साओ चत्तारि६। दिट्ठी
 तिविहा वि७। तिन्नि नाणा नियमं, तिन्नि अन्नाणा भयणाए८।
 जोगो तिविहो वि९। उवज्जोगो दुविहो वि१०। चत्तारि
 सन्नाओ ११। चत्तारि कत्ताया १२। पंच इंदिया १३।
 पंचसमुग्घाया १४। वेयणा दुविहा वि१५। इत्थिवेयगा
 वि पुरिसवेयगा वि णो णपुंसगवेयगा १६। ठिई
 जहज्जेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं साइरेगं सागरोवमं१७।
 अज्झवसाणा असंखेज्जा पसत्था वि अपसत्था वि१८। अणु-
 बंधो जहा ठिई१९। भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं
 जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमव्वभहियाइं उक्कोसेणं
 सातिरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं अव्वभहियं२०।
 एवइयं जाव करेज्जा? एवं णव वि गमा णेयव्वा। णवरं मज्झि-
 ल्लएसु पच्छिल्लएसु तिसु गसएसु असुरकुमाराणं ठिइविसेसो
 जाणियव्वो सेसा ओहिया चेव लद्धी, कायसंवेहं च जाणेज्जा।

संवत्थ दो भवग्गहणाइं जाव णवमगमए, कालादेसेणं जहन्नेणं
सातिरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं ।
उक्कोसेण वि सातिरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं
अब्भहियं एवइयं जाव करेज्जा । १॥सू० ५॥

छाया—यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिमनु-
ष्येभ्य उत्पद्यन्ते गौतम ! संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते ।
असंज्ञी मनुष्यः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूपत्तुम् स खलु
भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूपत्तयेत एवं यथा असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य
जघन्यकालस्थितिकस्य त्रयो गमका स्तथा एतस्यापि औघिकास्रयोगमका-
भणितव्या स्तथैव निरवशेषम् शेषाः षट् न भण्यन्ते । १। यदि संज्ञिमनुष्येभ्य
उत्पद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञि-
मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते नो
असंख्येयवर्षायुष्क संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते । यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य
उत्पद्यन्ते तदा पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्त संख्येय-
वर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनु-
ष्येभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते ।
संज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूपत्तुम् स
खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूपत्तयेत ! गौतम ! जघन्येन अन्त-
र्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु । ते खलु भदन्त !
जीवाः, एवं यथैव रत्नपमायामुत्पद्यमानस्य तथैव त्रिष्वपि गमकेषु लब्धिः ।
नवरमवगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण पञ्चधनुःशतानि ।
स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः । एवमनुबन्धः । संवेधो नवस्वपि
गमकेषु यथैव संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य । मध्यमकेषु त्रिषु तमकेषु लब्धिर्यथैव संज्ञि-
पञ्चेन्द्रियस्य शेषं तदेव निरवशेषम् । पश्चिमास्रयो गमका यथा एतस्यैव औघिका
गमकाः । नवरमवगाहनाजघन्येन पञ्च धनुःशतानि उत्कर्षेण अपि पञ्च धनुः-
शतानि । स्थितिरनुबन्धो जघन्येन पूर्वकोटिः, उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिः, शेषं तदेव ।
नवरं पश्चिमेषु गमकेषु संख्येया उत्पद्यन्ते नो असंख्येया उत्पद्यन्ते । यदि देवेभ्य
उत्पद्यन्ते किं भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते चानव्यन्तरदेवेभ्य उत्पद्यन्ते, ज्योतिष्क-
देवेभ्य उत्पद्यन्ते वैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! भवनवासिदेवेभ्योऽपि

उत्पद्यन्ते यावद्वैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । यदि भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किमसुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते गौतम ! असुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते । असुरकुमारः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेष्टात्तुम् । स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्पद्येत १ । ते खलु भदन्त ! जीवाः पृच्छा, गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याता वा असंख्याता वा उत्पद्यन्ते २ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां शरीराणि किं संहननवन्ति प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! षण्णां संहननानाम् असंहननवन्ति, यावत्परिणमन्ति ३ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कियन्महतीं शरीरावगाहना १ गौतम ! द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा भवधारणीया उत्तरवैक्रयकी च, तत्र खलु या सा भवधारणीया सा जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येय भागिम् उत्कर्षेण सप्त रत्नयः । तत्र खलु या सा उत्तरवैक्रयकी सा जघन्येन अङ्गुलस्य संख्येयभागम् उत्कर्षेण योजनशतसहस्रम् ४ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां शरीराणि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा भवधारणीयानि च उत्तरवैक्रियाणि च । तत्र खलु यानि भवधारणीयानि तानि समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि । तत्र खलु यानि उत्तरवैक्रियाणि तानि नानासंस्थानसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि ५ । लेश्याश्चतस्रः ६ । दृष्टिस्त्रिविधाऽपि ७ । त्रीणि ज्ञानानि नियमतः, त्रीणि अज्ञानानि भजनया ८ । योगस्त्रिविधोऽपि ९ । उपयोगो द्विविधोऽपि १० । चतस्रः संज्ञाः ११ । चत्वारः कषायाः १२ । पञ्चेन्द्रियाणि १३ । पञ्च समुद्घाताः १४ । वेदना द्विविधा अपि १५ । स्त्रीवेदका अपि पुरुषवेदका अपि नो नपुंसकवेदकाः १६ । स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि, उत्कर्षेण सातिरेकं सागरोपमम् १७ । अध्यवसाया असंख्येयाः प्रशस्ता अपि अप्रशस्ता अपि १८ । अनुबन्धो यथा स्थितिः १९ । भवादेशेन द्वे भवग्रहणे कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण सातिरेकं सागरोपमम् द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् २० । एवं नवाऽपि गमा नेतव्याः, नवरं मध्यमकेषु पश्चिमकेषु त्रिषु गमकेषु असुरकुमाराणां स्थितिविशेषो ज्ञातव्यः, ज्ञेया औघिकी एव लब्धिः कायसंवेधं च जातीयान् सर्वत्र द्वे भवग्रहणे यावत् नवमगमके कालादेशेन जघन्येन सातिरेकं सागरोपमम् द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकम् । उत्कर्षेणापि सातिरेकं सागरोपमं द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् ९ ॥ मू० ५ ॥

ટીકા—‘જહ મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ યદિ મનુષ્યેભ્ય આગત્ય પૃથિવી-
કાયિકેષુત્પચન્તે તદા—કિં સન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ અસન્નિમણુસેહિંતો
ઉવવજ્જંતિ’ કિં સંજ્ઞિમણુષ્યેભ્ય ઉત્પચન્તે અથવા અસંજ્ઞિમણુષ્યેભ્ય ઉત્પચન્તે
ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સન્નિમણુસે-
હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ સંજ્ઞિમણુષ્યેભ્ય ઉત્પચન્તે તથા—‘અસન્નિમણુસેહિંતો વિ ઉવવ-
જ્જંતિ’ અસંજ્ઞિમણુષ્યેભ્યોઽપિ ઉત્પચન્તે પૃથિવીકાયિકેષુ સમુત્પિત્તસવો જીવાઃ
સંજ્ઞિમણુષ્યેભ્યોઽથ ચ અસંજ્ઞિમણુષ્યેભ્યોઽપિ આગત્ય સમુત્પચન્તે ઇત્યુત્તરમ્ ।
‘અસન્નિમણુસે જં મંતે !’ અસંજ્ઞિમણુષ્યઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘જે મવિણ પુઢવીકાહ-
ણુ ઉવવજ્જિત્તણ’ યો મવ્યઃ—યોગ્યઃ પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પત્તુમ્ । ‘સે જં મંતે’
સ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘કેવહ્યકાલદ્વિણુ ઉવવજ્જેજ્જા’ કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ પૃથિવી-

‘જહ મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—યદિ એસા કહા જાવે કિ પૃથિવીકાયિક જીવ મનુષ્યોં સે આ-
કરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો ‘કિં સન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ અસન્નિમણુ-
સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કયા વહ સંજ્ઞી મનુષ્યોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતા
હૈ ? અથવા અસંજ્ઞી મનુષ્યોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર
મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈ—હે ગૌતમ ! ‘સન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ
અસન્નિમણુસેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ પૃથિવીકાયિક મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય
જીવ સંજ્ઞી મનુષ્યોં સે મી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર અસંજ્ઞી મનુષ્યોં
સે મી આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । અપ પુનઃ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે
હૈં—‘અસન્નિ મણુસે જં મંતે ! જે મવિણ પુઢવીકાહણુ ઉવવજ્જિત્તણ’ હે
ભદન્ત ! જો અસંજ્ઞી મનુષ્ય પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ
‘સે જં મંતે ! કેવહ્યકાલદ્વિહં’ વહ મનુષ્ય કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે
પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં—‘એવં

‘જહ મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—જે એમ કહેવામાં આવે કે—પૃથ્વીકાયિક મનુષ્યોમાંથી
આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો ‘કિં સન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ અસન્નિમણુ-
સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ શું તે સંજ્ઞી મનુષ્યમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?
આ અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—હે ગૌતમ ! ‘સન્નિ મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ,
અસન્નિમણુસેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય
એવો જીવ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને અસંજ્ઞી
મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, દ્વિતીયી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું
પૂછે છે કે—‘અસન્નિમણુસે જં મંતે ! જે મવિણ પુઢવીકાહણુ ઉવવજ્જિત્તણ’ હે
ભગવન્ જે અસંજ્ઞી મનુષ્ય પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, ‘સે જં

કાયકેવૂત્પદ્યેત્ત્વમ્ ઇતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘એવં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘એવં જહા અસન્નિ-
પંચિદિયતિરિક્તજોણિયસ્સ જહન્નાકાલઠ્ઠિદિયસ્સ’ એવં યથા અસંજ્ઞિપચ્છેન્દ્રિયતિર્ય-
ગ્યોનિકસ્ય જઘન્યકાલસ્થિતિકસ્ય, ‘તિન્નિ ગમગા મણિયા તહા ઇયસ્સ વિ બોદિયા
તિન્નિ ગમગા મણિયવ્વા’ ત્રયો ગમકા મણિતા સ્તથા એતસ્યા સંજ્ઞિમનુષ્યસ્યાપિ
ત્રયો ગમકા ઔધિકા મણિતવ્વાઃ ‘તદેવ નિરવસેસં’ તથેવ નિરવશેષમ્ યથૈવાસંજ્ઞિ-
પચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકસ્ય જઘન્યકાલસ્થિતિકસ્યાઘા ઔધિકાસૂયો ગમાઃ કથિતા
સ્તથેવ નિરવશેષમ્ અસંજ્ઞિમનુષ્યસ્યાપિ આઘા ઔધિકાસૂયો ગમા વક્તવ્યાઃ અજ-
ઘન્યોત્કૃષ્ટસ્થિતિકત્વાત્, તથાહિ—યો હિ અસંજ્ઞિમનુષ્યઃ પૃથિવીકાયિકેવૂત્પત્તિ-
યોગ્યઃ સ ક્રિયત્કાલસ્થિતિકેવૂત્પદ્યતે ઇતિ પ્રશ્નસ્ય જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તસ્થિતિ-
કેષુ ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રસ્થિતિકેવૂત્પદ્યતે ઇત્યુત્તરમ્ એવમ્ અસંજ્ઞિમનુષ્યાઃ

જહા અસન્નિપંચિ દિયતિરિક્તજોણિયસ્સ’ હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર
સે જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિ વાલે અસંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ કે ત્રીન ગમ
કહે ગયે હૈં ઉસી પ્રકાર સે હસ અસંજ્ઞી મનુષ્ય કે ભી ત્રીન આદિકે
ઔધિક ગમ કહના ચાહિયે ક્યૌંકિ યહ અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
ષાલા હોતા હૈ, હસકા સ્પષ્ટાર્થ હસ પ્રકાર સે હૈ—જો અસંજ્ઞી મનુષ્ય
પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય હૈ હે ભદન્ત ! એસા વહ મનુષ્ય
કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—હે ગૌતમ ! એસા વહ મનુષ્ય જઘન્ય સે અન્ત-
ર્મુહૂર્ત્ત કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ
સે વહ ૨૨ હજાર વર્ષકી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા
હૈ, હસી પ્રકાર સે વે અસંજ્ઞી મનુષ્ય એકસમય મેં વહાં કિતને ઉત્પન્ન

મંતે ! કેવદ્વિકાલઠ્ઠિદિય’ એવો મનુષ્ય કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિ-
કોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—એવં જહા
અસન્નિપંચિદિયતિરિક્તજોણિયસ્સ’ હે ગૌતમ ! જે રીતે જઘન્ય કાળની
સ્થિતિવાળા અસંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યચના ત્રણ ગમે કહ્યા છે, તેજ રીતે આ
અસંજ્ઞી મનુષ્યના સંબંધમાં પણ આદિના ત્રણ ઔધિક ગમે કહેવા જોઈએ,
કેમકે—આ અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા હોય છે આ કથનનું તાત્પર્ય આ
પ્રમાણેનું છે. જે અસંજ્ઞી મનુષ્ય પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે,
હે ભગવન્ એવો તે મનુષ્ય કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન
થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! એવો તે મનુષ્ય
જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને
ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ આવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય

સ્વલુ ભદન્ત ! એકસમયેન કિયન્ત ઉત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નસ્ય દ્વીન્દ્રિયપ્રકરણવદેવ ઉત્તરમ્ તથાહિ-જઘન્યેન એકો વા દ્વૌ વા ત્રયો વા ઉત્કર્ષતઃ સંખ્યાતા વા અસંખ્યાતા વા સમુત્પદ્યન્તે इत्यુત્તરમ્ । સેવાર્તસંહનનવાન્ અસંજ્ઞિમનુષ્યઃ । શરીરાવગાહના જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્યાસંખ્યેયમાગમ્ ઉત્કૃષ્ટતોઽપિ અગુલસ્યાઽસંખ્યેયમાગપ્રમાણા પથેન્દ્રિયાણિ શ્રોત્રાદિસ્પર્શનાન્તાનિ ભવન્તિ, સ્થિત્યનુબન્ધૌ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતઃ પૂર્વકોટિઃ, એતદતિરિક્તં સર્વં દૃષ્ટિજ્ઞાનાજ્ઞાનાદિકં દ્વીન્દ્રિયવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ કાયસંવેધો ભવપેક્ષયા ભવદ્વયગ્રહણરૂપઃ, ઉત્કૃષ્ટતોઽષ્ટભવગ્રહ-
ણાત્મકઃ કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તદ્વયાત્મક ઉત્કૃષ્ટતોઽષ્ટાશીતિર્વર્ષસદસ્રાણિ

હોતે હૈં ? તો હવેકા ઉત્તર એસા હૈં કિ દ્વીન્દ્રિય પ્રકરણ કે જૈસે વે વહાં એકસમય સે જઘન્ય સે તો એક અથવા દો અથવા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન હોતે હૈં । इनके सेवार्त संहनन होता है, शरीरावगाहना इनकी जघन्य से अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण होती है और उत्कृष्ट से भी वह अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण होती हैं, इनके पांचों इन्द्रियां होती हैं, स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त और उत्कृष्ट से भी अन्तर्मुहूर्त का होता है । इनके अतिरिक्त दृष्टि ज्ञान अज्ञान आदि सब द्वीन्द्रिय के जैसे ही होते हैं । कायसंवेध भव की अपेक्षा जघन्य से दो भवग्रहण रूप और उत्कृष्ट से आठ भवग्रहण रूप है-तथा काल की अपेक्षा वह जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त का और उत्कृष्ट से चार

છે. આ રીતે તે અસંજ્ઞી મનુષ્ય એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે-જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના પ્રકરણમાં કદા પ્રમાણે તેઓ એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તેમને સેવાર્ત સંહનન હોય છે. શરીરની અવગાહના તેમની જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણવાળી હોય છે. તેઓને પાંચ ઇન્દ્રિયો હોય છે. સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક અંતર્મુહૂર્તનો હોય છે. આ શિવાય દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, વિગેરે સંબંધી તમામ કથન બે ઇન્દ્રિય જીવના કથન પ્રમાણેનું જ છે. કાયસંવેધ જીવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવ ગ્રહણ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. તથા કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષનો છે. આટલા કાળ સુધી તે

ચતુરન્તર્મુહૂર્ત્ત્ત્વઅધિકાનિ ઇત્યાવત્કાલં સેવેત એતાવન્તયેવ કાલં ગમનાગમને કુર્યાત્વ્વિતિ પ્રથમો ગમઃ ૧ । સ એવ અસંજ્ઞિમનુષ્યઃ જઘન્યકાલસ્થિતિક-પૃથિવીકાયિકેષૂત્પચ્ચતે તદાપિ એવૈવ વક્તવ્યતા સર્વાંઽપિ વક્તવ્યા, કાય-સંવેધે તુ નાનાત્વમિતિ જ્ઞાતવ્યમિતિ દ્વિતીયો ગમઃ ૨ । યદિ સ એવાસંજ્ઞિમનુ-ષ્યઃ ઉત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિકપૃથિવીકાયિકેષૂત્પચ્ચતે તદાપિ દ્વીન્દ્રિયસ્યૈવ સર્વાંઽપિ વક્તવ્યતા વક્તવ્યા, કેવલં કાયસંવેધે ભવાપેક્ષયા જઘન્યેન ભવદ્વયગ્રહણમ્ ઉત્કૃષ્ટ-તોઽપ્ત ભવગ્રહણાનિ, કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન દ્વાવિંશતિર્વર્ષસહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત્ત્વઅધિકા-
અન્તર્મુહૂર્ત્ત્ત્વ અધિક અઠ્યાસી હજાર વર્ષ કા હૈ, હતને કાલ તક વહ અસંજ્ઞી મનુષ્ય ઉસ ગતિ કા સેવન કરતા હૈ, ઓર હતને હી કાલ તક વહ હસરે ગમનાગમન કરતા હૈ । એસા યહ પ્રથમ ગમ હૈ ।

તથા-વહી અસંજ્ઞી મનુષ્ય જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકા-યિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો વહાં પર મી યહી પૂરી વક્તવ્યતા કહની યાહિયે પરન્તુ કાયસંવેધ મેં અન્તર હૈ વહ જાન હેના યાહિયે । એસા યહ દ્વિતીય ગમ હૈ ।

યદિ વહી અસંજ્ઞી મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ કાલ કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકા-યિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તથ વહાં પર દ્વીન્દ્રિય કી હી સમસ્ત વક્તવ્યતા કહની યાહિયે, કેવલ કાયસંવેધ મેં ભવ કી અપેક્ષા સે જઘન્ય સે દો ભવ-ગ્રહણ રૂપ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ ભવગ્રહણ રૂપ કથન હૈ-તથા કાલ કી અપેક્ષા સે જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત્ત્વ અધિક ૨૨ વાર્હસ હજાર વર્ષ ઓર

અસંજ્ઞી મનુષ્ય તે ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે અસંજ્ઞી મનુષ્ય તેમાં ગમનાગમન કરે છે.

આ પ્રમાણે આ પહેલો ગમ છે. ૧

તથા તે અસંજ્ઞી મનુષ્ય જઘન્ય કાળની સ્થિતિ વાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ આ કથન સંપૂર્ણ રીતે કહેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે આ બીજો ગમ છે.

જો તે અસંજ્ઞી મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં બેઈન્દ્રિય ઊવના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ તમામ કથન કરેલું છે. એ જ એવળ કાયસંવેધમાં ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી જો ભવ ગ્રહણ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ કહ્યું છે. તથા કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત્વ અધિક ૨૨ વાર્હસ હજાર વર્ષ

ધિકાનિ ઉત્કૃષ્ટતોડઠાશીતિ વર્ષસહસ્રાણિ ચતુસ્તર્મુહૂર્તાડમ્યધિકાનિ એતાવ-
ત્કાલપર્યન્તં સેવેત તથા એતાવત્કાલપર્યન્તમેવ અસંજ્ઞિમનુષ્યગતૌ પૃથિવીગતૌ
ચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ ઔધિકા આઘાત્રયો ગમાઃ પ્રતિપાદિતા ભવન્તિ ૩ ।
અત્ર ઔધિકા આઘાત્રય એવ ગમાઃ કથિતાઃ શેષાઃ પદ્મ ન કથિતા તદેવાહ—‘સેસા
છ ન મળ્ણન્તિ’ શેષા ઔધિકાતિરિક્તાઃ સ્વયં જવન્યકાલસ્થિતિકેત્યાદિ ત્રયો ગમાઃ,
તથા આત્મનોત્કૃષ્ટસ્થિતિકેત્યાદિ ત્રયો ગમા ઇતિ પદ્મ ગમા નેહ પ્રતિપાદ્યન્તે
સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાણામન્તર્મુહૂર્તસ્થિતિકત્વેન શેષ પદ્મગમાસંભવાદિતિ । ૩ ।

ઉત્કૃષ્ટ ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્સ અધિક ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષ કા હોતા હૈ
હસ પ્રકાર અસંજ્ઞી મનુષ્ય ઇતને કાલ તક અસંજ્ઞી મનુષ્ય ગતિ કા
ઔર પૃથિવીકાચિક ગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઔર ઇતને હી કાલ તક
વહ ઉસમેં ગમનાગમન કરતા હૈ । હસ પ્રકાર સે ઔધિક કે આદિકે
ત્રીન ગમ કહે ગયે હૈ ૩

યહાં આદિકે ઔધિક ત્રીન હી ગમ કહે હૈ યાકી કે ધગમ નહીં
કહે ગયે હૈ યહી સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘સેસા છ ન મળ્ણન્તિ’ પૂર્વોક્ત
ઔધિક ગમોં કે અતિરિક્ત જો ‘સ્વયં જવન્ય કાલ સ્થિતિક’ આદિ
ત્રીન ગમ હૈ વે તથા આત્મનોત્કૃષ્ટ સ્થિતિક આદિ જો ત્રીન ગમ હૈ વે
હસ પ્રકાર સે વે છહ ગમ યહાં નહીં કહે ગયે હૈ—કયોંકિ સંમૂર્ચ્છિમ
મનુષ્યોં મેં અન્તર્મુહૂર્ત્સ સે અધિક સ્થિતિ નહીં હોનેકે કારણ હન શેષ
છહ ગમોં કી અસંભવતા હોતી હૈ । ૩ ।

અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્સ અધિક ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષનું કથન
કરેલ છે. આ રીતે તે અસંજ્ઞી મનુષ્ય આટલા કાળ સુધી અસંજ્ઞી મનુષ્ય
ગતિનું અને પૃથ્વીકાય ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે
તેમાં ગમનાગમન—અવર જવર કરે છે. આ રીતે આ ઔધિક વિગેરેના ત્રણ
ગમે કહ્યા છે. ૩

શંકા—ઔધિક વિગેરેના ત્રણ જ ગમે અહિયા કહ્યા છે, તો બાકીના
છ ગમે કેમ કહેવામાં આવ્યા નથી.

ઉત્તર—‘સેસા છ ન મળ્ણન્તિ’ આ પહેલા કહેવામાં આવેલ ઔધિક
ત્રણ ગમે શિવાયના જે ‘સ્વયં જવન્ય કાળની સ્થિતિવાળા વિગેરે ત્રણ ગમે
છે, તે તથા પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિગેરેના જે ત્રણ ગમે છે તે આ રીતેના
૬ છ ગમે અહીં કહેવામાં આવ્યા નથી કેમ કે—સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોમાં આ
ગમેની અસંભવતા હોય છે. ૩

અથ સંજ્ઞિમનુષ્યમધિકૃત્ય કથ્યતે 'જહ સન્નિમણુસેહિંતો' इत्यादि, 'जह सन्निमणुस्सेहितो उववज्जंति' यदि संज्ञिणुष्येभ्य उत्पद्यन्ते संज्ञिमनुष्येभ्यः सकाशादागत्य यदि पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यन्ते तदा—'किं संखेज्जवासाउयसन्नि मणुस्सेहितो उववज्जंति' किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा—'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहितो उववज्जंति' अथवा—असंख्येयवर्षा-युष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम । 'संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहितो उववज्जंति' संख्येय-वर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'णो असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से-हितो उववज्जंति' नो—न तु असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते

અથ સંજ્ઞી મનુષ્યોં કા અધિકાર કહતે હે 'જહ સન્નિં' इत्यादि । यदि हे भदन्न । संज्ञी मनुष्यों से आकर के जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है तो क्या संख्यात वर्षकी आयुवाले संज्ञी मनुष्यों में से आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है? या असंख्यात वर्षकी आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है? यही प्रश्न—'किं संखेज्जवासाउयसंज्ञिमणुस्सेहितो उववज्जंति' असंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहितो उववज्जंति' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट किया गया है । इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं 'गोयमा! हे गौतम ! 'संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहितो उववज्जंति' संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है किन्तु 'णो असंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहितो उववज्जंति'

હવે સંજ્ઞિ મનુષ્યનો અધિકાર કહેવામાં આવે છે. 'જહ સન્નિં' इत्यादि

હે ભગવન્ જો સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા—અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આજ પ્રશ્ન 'કિં' સંખેજ્જવાસાઉયસન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ અસંખેજ્જવાસાઉયસંન્નિમણુ-સ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે—'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! 'સન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'ણો અસંખેજ્જવાસાઉયસન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' અસં-

હિતિ । સંખ્યેયવર્ષાયુષ્કવતામેવ પૃથિવીકાયિકેષ્ટપત્તિર્ભવતિ ન તુ-કથમપિ અસં-
ખ્યેયવર્ષાયુષ્કવતામ્ ઉત્પતિર્ભવતિ પૃથિવીકાયિકેષુ હત્યર્થઃ । ‘જહ સંલેજ્જ-
વાસાઽયસન્નિમણુસેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ યદિ સંખ્યેયવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિમનુષ્યેભ્ય
ઉત્પદ્યન્તે તદા ‘કિં પજ્જત્તસંલેજ્જવાસાઽયસન્નિમણુસેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં
પર્યાપ્ત સંખ્યેયવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિમનુષ્યેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા ‘અપજ્જત્તસંલેજ્જ-
વાસાઽયસન્નિમણુસેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા અપર્યાપ્તસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિમનુ-
ષ્યેભ્ય આગત્ય ઉત્પદ્યન્તે હિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गौतम’
हे गौतम ! ‘पज्जत्तसंल्लेज्जवासायसन्निमणुस्सेहिता ઉવવજ્જંતિ’ પર્યાપ્તસંખ્યેય-

અસંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે સંજી મનુષ્યોં સે આકરકે જીવ પૃથિવી-
કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન નહીં હોતા હૈ, કયોંકિ સંખ્યાત વર્ષ કી આયુ-
વાલોં કા હી પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પાદ હોતા હૈ અસંખ્યાત વર્ષ કી
આયુવાલોં કા વહાં ઉત્પાદ કિસી ભી પ્રકાર સે નહીં હોતા હૈ,

અવ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ-‘જહ સંલેજ્જવાસાઽયસન્નિ-
મણુસેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ હે અદન્ત । યદિ સંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે
સંજી મનુષ્યોં સે આકરકે જીવ કા પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ
તો ‘કિં પજ્જત્તસંલેજ્જવાસાઽયસન્નિમણુસેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કયા
વહ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોં સે આકરકે વહાં ઉત્પન્ન
હોતા હૈ ? યા ‘અપજ્જત્ત સંલેજ્જવાસાઽયસન્નિમણુસેહિતો ઉવવજ્જંતિ’
અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્યોં સે આકરકે વહાં ઉત્પન્ન
હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા ! હૈ ગૌતમ ! ‘પજ્જત્તસંલે-
જ્જવાસાઽય સન્નિમણુસેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ અપજ્જત્તસંલેજ્જવાસાઽય

ખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાં
ઉત્પન્ન થતા નથી કેમકે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળાઓનો જ પૃથ્વીકા-
યિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળાઓનો ત્યાં કોઈ
પણ રીતે ઉત્પાત થતા નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘જહ સંલેજ્જવાસાઽયસન્નિમણુ-
સેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજી મનુ-
ષ્યોમાંથી આવીને જીવનો પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પાત-ઉત્પત્તિ થાય છે, તો ‘કિં
પજ્જત્તસંલેજ્જવાસાઽયસન્નિમણુસેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ શું તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત
વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે
‘અપજ્જત્તસંલેજ્જવાસાઽયસન્નિમણુસેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત
વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘પજ્જત્તસંલેજ્જ-

વર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિમનુષ્યેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે તથા 'અપજ્જતસંઘેજ્જવાસાડયસન્નિ-
મણુસેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ' અપર્યાપ્તસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિમનુષ્યેભ્યોઽપિ
આગત્ય સમુત્પદ્યન્તે પર્યાપ્તકેભ્યોઽપર્યાપ્તકેભ્ય ઉમયેભ્યોઽપિ આગતાનાં પૃથિવી-
કાયિકેષુ સમુત્પત્તિર્ભવતીતિ ભાવઃ । 'સન્નિમણુસે ણં મંતે' સંજ્ઞિમનુષ્યઃ સ્વલ્પ-
મદન્ત ! 'જે ભવિણ પુઢવીકાદ્દિણુ ઉવવજ્જિતણ' યો મવ્યઃ પૃથિવીકાયિકેષુ-
ત્પત્તુમ્ 'સે ણં મંતે' સ સ્વલ્પ મદન્ત ! 'કેવદ્દયકાલદ્વિદ્દિણુ ઉવવજ્જેજ્જા' કિય-
ત્કાલસ્થિતિકેષુ પૃથિવીકાયિકેષુ ન્પથેત હે મદન્ત ! યઃ સંજ્ઞિમનુષ્યઃ પૃથિવી-
કાયિકેષુ પૂત્પત્તિયોગ્યો વિદ્યતે સ કિયત્કાલસ્થિતિકપૃથિવીકાયિકેષુ ન્પથેતેતિ
મદન્ત ! મગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतो
मुहुत्तद्विद्विणु' जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु 'उक्कोसेणं वावीसवाससहस्रद्विद्विणु'

સન્નિ મણુસેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ' પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞિમનુ-
ષ્યોં સે ભી આકર કે વહ વહાં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર અપર્યાપ્ત સંખ્યાત
વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞિ મનુષ્યોં સે ભી આકરકે વહ વહાં ઉત્પન્ન હોતા હૈ
અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—'સન્નિમણુસે ણં મંતે જે ભવિણ પુઢવી-
કાદ્દિણુ ઉવવજ્જિતણ' હે મદન્ત ! સંજ્ઞિ મનુષ્ય જો પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન
હોને કેં યોગ્ય હૈ 'સે ણં મંતે ! કેવદ્દયકાલદ્વિદ્દિણુ ઉવવજ્જેજ્જા' વહ કિતને
કાલ કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર
મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં અંતો મુહુત્તદ્વિદ્દિણુ ઉવ-
વજ્જંતિ વહ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં
ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર 'ઉક્કોસેણં વાવીસવાસસહસ્સદ્વિદ્દિણુ' ઉત્કૃષ્ટ સે વહ

વાસાડયસન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ અપજ્જતસંઘેજ્જવાસાડય સન્નિમણુસેહિંતો
-વિ. 'ઉવવજ્જંતિ' પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞિ મનુષ્યોમાંથી
આવીને પણ તે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની
આયુષ્યવાળા સંજ્ઞિ મનુષ્યોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'સન્નિ મણુસે ણં મંતે ! જે
ભવિણ પુઢવીકાદ્દિણુ ઉવવજ્જિતણ હે ભગવન્ જે સંજ્ઞિ મનુષ્ય પૃથ્વીકાયિકોમાં
ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'સે ણં મંતે ! કેવદ્દયકાલદ્વિદ્દિણુ ઉવવજ્જંતિ' તે કેટલા
કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન
કહે છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિદ્દિણુ ઉવવજ્જંતિ' તે
જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને
'ઉક્કોસેણં વાવીસવાસસહસ્સદ્વિદ્દિણુ' ઉત્કૃષ્ટથી તે ૨૨ આવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિ

ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રસ્થિતિકેષુ, હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિકેષુ સમુત્પત્તિ-
યોગ્યઃ સંજી મનુષ્યો જનન્યોસ્કૃષ્ટાભ્યાપન્તર્મુહૂર્તસ્થિતિકેષુ દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્ર-
સ્થિતિકેષુ સમુત્પન્નો ભવતીતિ પ્રકરણાર્થઃ । ‘તે ણં મંતે ! જીવા એગસમણ
કેવહયા ઉવવજ્જંતિ’ તે સ્વલુ મદન્ત ! જીવા એકસમયેન એકસ્મિન્ સમયે કિયન્તઃ
કિયત્સંખ્યકા ઉત્પદન્તે इति પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘એવં જહેવ’ ઇત્યાદિ, ‘એવં જહેવ
ચયણપ્પમાણ, ઉવવજ્જમાણસ્સ તહેવ તિસુ વિ ગમણસુ લઢ્ઢી’ એવં યથૈવ રત્ન-
પ્રમાયામુત્પદ્યમાનસ્ય સંક્ષિપ્તમનુષ્યસ્ય તથૈવાત્ર ત્રિષ્વપિ ગમકેષુ ળઙ્ઘિઃ—પરિમાણ-
સંહનનાદિ પ્રાપ્તિઃ યેનૈવ પ્રકારેણ સંક્ષિપ્તમનુષ્યસ્ય રત્નપ્રમાપૃથિવ્યામુત્પિત્સોઃ પરિ-
માણોત્પાદાદિપ્રાપ્ત્યા ત્રયો ગમા કથિતા સ્તેનૈવ પ્રકારેણ પૃથિવીકાયિકેષુ સમુ-
ત્પિત્સોઃ સંક્ષિપ્તમનુષ્યસ્યાપિ પરિમાણસંહનનાદિપ્રાપ્ત્યા ત્રયો ગમકા અપિ નિરવશેષા
વક્તવ્યાઃ । તદિત્યમૌઘિકા આદ્યાસ્ત્રયો ગમા ભવન્તિ—સંક્ષિપ્તમનુષ્યસ્ય પૃથિવીકા-

૨૨ હજાર વર્ષ કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, અવ
ગૌતમ પુનઃ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ—તે ણં મંતે ! જીવા એગસમણં’ હે
મદન્ત ! એસે વે જીવ વહાં એક સમય મેં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? હસકે
ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—‘એવં જહેવ ચયણપ્પમાણ ઉવવજ્જમાણસ્સ તહેવ
તિસુ વિ ગમણસુ લઢ્ઢી’ હે ગૌતમ ! રત્નપ્રમા પૃથિવી મેં ઉત્પદ્યમાન
સંજી મનુષ્ય કે તીનોં ગમકોં મેં પરિમાણ સંહનન આદિ કી પ્રાપ્તિ કો
લેકર જૈસા કથન કિયા ગયા હૈ વૈસા હી કથન પૃથિવીકાયિકોં મેં
ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય સંજી મનુષ્ય કે તીનોં ગમકોં મેં પરિમાણ સંહનન
આદિ કો લેકર કરના ચાહિયે, હસ પ્રકાર સે ઔઘિક આદિ કે
ત્રીન ગમ હોતે હૈ—સંજી મનુષ્ય કી પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પત્તિ હોના

વાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે
કે—‘તે ણ મંતે ! જીવા એગસમણં’ હે ભગવન્ એવા તે શ્રવે ત્યાં એક સમ-
યમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—એવં જહેવ
ચયણપ્પમાણ તહેવ તિસુ વિ ગમણસુ લઢ્ઢી’ હે ગૌતમ ! રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન
થવાવાળા સંજી મનુષ્યોના ત્રણે ગમેમાં પરિમાણ, સંહનન વિગેરેની પ્રાપ્તિના
સંબંધમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું સઘળું કથન
પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય એવા સંજી મનુષ્યના સંબંધમાં ત્રણ
ગમેમાં પરિમાણ સંહનન વિગેરેના સંબંધમાં કથન કરવું જોઈએ. આ રીતે
ઔઘિક વિગેરેના ત્રણ ગમે થાય છે. સંજી મનુષ્યોની પૃથ્વીકાયિકોમાં
ઉત્પત્તિ થવા રૂપ આ પહેલો ગમ કહ્યો છે. ૧

ચિકેપુ સમુત્પત્તિરિતિ પ્રથમો ગમઃ ૧ । સંજ્ઞિમનુષ્યસ્ય જઘન્યકાલસ્થિતિકપૃથિવી-
કાયિકેપુ સમુત્પત્તિરિતિ દ્વિતીયો ગમઃ ૨ । સંજ્ઞિમનુષ્યસ્યોત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિક-
પૃથિવીકાયિકેપુ ઉત્પદ્યતે इति तृतीयो गमः ३ । यद्यपि सर्वम् इहापि रत्नप्रभा-
प्रकरणवदेव तथापि रत्नप्रभाप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदर्शयितुमाह—‘णवरं’
इत्यादि, ‘णवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं’ नवरम्—केवलम्
अपगाहना शरीरस्याङ्गुलस्यासंख्येयभागम् अंगुलस्यासंख्येयभागप्रमाणा जघ-
न्यतः शरीरावगाहना भवतीतिभावः । ‘उक्कोसेणं पंच धणुसयाइं’ उत्कर्षेण पञ्च-
धनुः शतानि पञ्च धनुः शतप्रमाणा, उत्कर्षतः पञ्चधनुः शतप्रमाणा शरीराव-
गाहना भवतीत्यर्थः । ‘ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् ‘उक्को-
सेणं पुव्वकोडी’ उत्कर्षेण पूर्वकोटिः, जघन्यो-‘उत्कृष्ट’मन्तर्मुहूर्त्तपूर्वकोटिप्रमाणा
स्थितिर्भवतीत्यर्थः । ‘एवं अणुबंधो वि’ एवम्—स्थितिर्वदेव अनुबन्धो जघन्यो-

ऐसा यह प्रथम गम है. १ संज्ञी मनुष्य की जघन्य स्थिति वाले पृथिवी
कायिकों में उत्पत्ति होना यह द्वितीय गम है २. संज्ञी मनुष्य की उत्कृष्ट-
स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पत्ति होना यह तृतीय गम है. ३
यद्यपि यहां पर भी रत्नप्रभा प्रकरण के जैसे ही सब कथन है,
फिर भी रत्नप्रभा प्रकरण की अपेक्षा से जो विलक्षणता है उसे सूत्र-
कार ‘णवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं’ इस
सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करते हैं—इसमें यह समझाया गया है कि यहां
शरीरावगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण है और
‘उक्कोसेणं पंच धणुसयाइं’ उत्कृष्ट से वह पांचसौ धनुष प्रमाण है,
‘ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी’ स्थिति जघन्य से एक
अन्तर्मुहूर्त्त की है और उत्कृष्ट से वह एक पूर्वकोटि है ‘एवं अणुबंधो

સંજ્ઞી મનુષ્યની જઘન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ થવી એ
પ્રીતો ગમ છે. ૨ સંજ્ઞી મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ
થવી એ ત્રીજો ગમ છે. ૩ એ કે અહિંયાં પણ રત્નપ્રભા પ્રકરણની અપેક્ષાથી
એ ફેરફાર છે, તે સૂત્રકાર ‘ણવરં ઓગાહના જહણ્ણેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જ-
માગં’ આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરે છે. આ સૂત્રથી એ સમજાવ્યું છે કે અહિંયાં
શરીરની અવગહના જઘન્યથી આગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની છે.
અને ‘ઉક્કોસેણં પંચધણુસયાઈ’ ઉત્કૃષ્ટથી તે પાંચસો ધનુષ પ્રમાણની છે. ‘ઠિઈ
જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી’ સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂ-
ર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તે એક પૂર્વકોટીની છે. ‘एवं अणुबंधो वि’ સ્થિતિ

ત્કૃષ્ટાભ્યામન્તર્મુહૂર્તપૂર્વકોટિપ્રમાણકદ્યર્થઃ । ‘સંવેહો ણવસુ ગમણસુ જહેવ સન્નિ-
પંચિદિયસ્સ’ કાયસંવેધો નવસુ ગમકેષુ યથા સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયસ્ય સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયસ્ય
યથા-યેન પ્રકારેણ નવસ્વપિ ગમકેષુ ભવાદેશકાલાદેશાભ્યાં કથિત સ્તથા-તેનૈવ
પ્રકારેણ સંજ્ઞિમદ્વ્યસ્યાપિ નવસુ ગમકેષુ કાયસંવેધો જ્ઞાતવ્યઃ તત્ર ભવાદેશેન
જઘન્યતો ભવદ્વયગ્રહણરૂપઃ ઉત્કૃષ્ટતોડહમવગ્રહણરૂપઃ, કાલાદેશેન જઘન્યતો દ્વે
અન્તર્મુહૂર્તે ઉત્કૃષ્ટત સ્વતસ્રઃ પૂર્વકોટયોડટાશીતિવર્ષસહસ્રૈરભ્યધિકાઃ ઇતાવાનેવ
કાલઃ સેવનસ્ય ગત્યાગત્યોશ્ચ । ‘મજ્ઞિલ્લણસુ તિસુ ગમણસુ લદ્ધી જહેવ સન્નિપંચિ-
દિયસ્સ’ મધ્યમકેષુ ત્રિષુ ગમકેષુ લબ્ધિઃ-પરિમાણસંહનનાદીનાં પ્રાપ્તિઃ, યથૈવ

વિ’ સ્થિતિ કે જેસા અનુબન્ધ મી જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ઇક અન્ત-
ર્મુહૂર્ત કા ઔર ઇક પૂર્વકોટિ કા ‘સંવેહો ણવસુ ગમણસુ જહેવ સન્નિ-
પંચિદિયસ્સ’ તથા કાયસંવેધ યહાં નૌ ગમકોં મેં સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ
કે નૌ ગમકોં મેં કહે ગયે અનુસાર જાનના ચાહિયે, અર્થાત્ જિસ પ્રકાર
સે સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચોં કે નૌ ગમકોં મેં ભવાદેશ ઔર કાલાદેશ
કો લેકર કાયસંવેધ કંહા ગયા હૈ ડસી પ્રકાર સે સંજ્ઞી મનુષ્યોં કે નૌ
ગમકોં મેં વહ કાયસંવેધ ભવાદેશ ઔર કાલાદેશ કો લેકર કહના
ચાહિયે, મથ્ત કી અપેક્ષા યહાં કાયસંવેધ જઘન્ય સે દો મવોં કો ગ્રહણ
કરને રૂપ હૈ, તથા કાલ કી અપેક્ષા વહ કાયસંવેધ યહાં જઘન્ય સે દો
અન્તર્મુહૂર્ત રૂપ હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ ૮૮ હજાર વર્ષ અધિક ચાર
પૂર્વકોટિ રૂપ હૈ ઇત્યાદિ । ‘મજ્ઞિલ્લણસુ તિસુ ગમણસુ લદ્ધી જહેવ
સન્નિપંચિદિયસ્સ’ તથા મધ્ય કે તોન ગમકોં મેં પરિમાણ સંહનન

પ્રમાણે અનુબંધ પછુ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ઁક અંતર્મુહૂર્તનો અને ઁક
પૂર્વકોટિનો છે. ‘સંવેહો ણવસુ ગમણસુ જહેવ સન્નિપંચિદિયસ્સ’ તથા કાયસંવેધ
અહિયાં નવે ગમેમાં સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચના નવ ગમેમાં કહ્યા પ્રમાણે
સમજવે. અર્થાત્ જે રીતે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચના નવ ગમેમાં ભવાદેશ
અને કાલાદેશને કાયસંવેધ કહ્યો છે, ઁજ રીતે સંજ્ઞી મનુષ્યોના નવ ગમેમાં
તે કાયસંવેધ ભવાદેશ અને કાલાદેશને લઈને કહ્યો છે. તેમ સમજવું.
ભવની અપેક્ષાથી અહિયાં કાયસંવેધ જઘન્યથી જે ભવોને થઈણ કરવા રૂપ
છે. તથા કાળની અપેક્ષાથી તે કાયસંવેધ અહિયાં જઘન્યથી જે અંતર્મુહૂર્ત
રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષ અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો
છે. ‘મજ્ઞિલ્લણસુ તિસુ ગમણસુ લદ્ધી જહેવ સન્નિપંચિદિયસ્સ’ તથા મધ્યના
ત્રણ ગમેમાં પરિમાણ સંહનન વિગેરેની લબ્ધિ-પ્રાપ્તિ-સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય

સંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિયતિરશ્ચઃ યથા સંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિયતિરશ્ચો મધ્યમાસ્રયો ગમાઃ કથિતા સ્તથૈવ સંજ્ઞિમનુષ્યસ્યાપિ મધ્યમાસ્રયો ગમા વર્ણનીયા જ્ઞાતવ્યાશ્ચ 'સેસં તં ચેવ' શેપં તદેવ- સંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિયસ્ય યદ્ યત્ પ્રતિષાદિતમ્ પરિમાણલેશ્યાદિકં કથિતમ્ સંજ્ઞિમનુષ્ય- સ્યાપિ પરિમાણાદિકં સર્વમવગન્તવ્યમિતિ । જઘન્યસ્થિતિકસંવન્ધિનિગમત્રયે યથા લઘિઃ કથિતા તથૈવેદાપિ વક્તવ્યા સા ચ લઘિઃ સંજ્ઞિપञ્ચેન્દ્રિયસૂત્રાદેવ અવગન્તવ્યા । 'પચ્છિલ્લા તિન્નિ ગમગા જહા ઇયસ્સ ચેવ ઓહિયા' પશ્ચિમાશ્વરમાઃ સપ્તમાષ્ટમ- નવમગમકાઃ, યથા एतस्य सञ्ज्ञिमनुष्यस्यौघिका आघातयो गमाः कथिता स्तथैव ते चरमास्रयो गमा ज्ञातव्याः । अस्यौघिकगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यम् तदर्शयति - 'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंचधणुसयाइं' नवरम्-केवलं शरीरा- वगाहना जघन्येन पञ्च धनुः शतानि पञ्च धनुःप्रमाणा जघन्यावगाहना ज्ञातव्या,

આદિ કી લઘિ-પ્રાપ્તિ-સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ કે મધ્ય કે ત્રીન ગમકોં કે જૈસા હી હૈ, 'સેસં તં ચેવ' વાકીં કા પરિમાણ લેશ્યા આદિ કા કથન સંજ્ઞિ પञ્ચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ કે પ્રકરણ જૈસા હી હૈ, જઘન્ય સ્થિતિક સમ્બન્ધી ત્રીન ગમોં મેં જૈસી ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ કી લઘિ કહી ગઈ હૈ ડસી પ્રકાર સે વહ લઘિ સંજ્ઞિ પञ્ચેન્દ્રિય સૂત્ર સે હી જાનનીં ચાહિયે, 'પચ્છિલ્લા તિન્નિ ગમગા જહા ઇયસ્સ ચેવ ઓહિયા' તથા સાતવાં ગમ, આઠવાં ગમ ઓર નૌવાં ગમ યે ત્રીન અન્ત કે ગમ હસી સંજ્ઞી મનુષ્ય કે આદિ કે ઔઘિક ત્રીન ગમ જૈસે કહે ગયે હૈં એસા સમ- જ્ઞાના ચાહિયે, પરન્તુ હસકે ઔઘિક ગમોં કી અપેક્ષા જો હનમેં વૈલ- ક્ષણ્ય હૈ ડસે પ્રકટ કરને કે લિયે સૂત્રકાર 'ણવરં ઓગાહના જહન્નેણં પંચ ધણુસયાઈં' હસ સૂત્ર દ્વારા યહાં પ્રકટ કરતે હૈં કિ યહાં શરીર કી

તિર્યચના મધ્યના ત્રણ ગમેના કથન પ્રમાણે છે, 'સેસં તં ચેવ' બાકીનું કથન એટલે કે પરિમાણ, લેશ્યા, વિગેદે સંબંધીનું કથન સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યચના પ્રકરણમાં દહ્યા પ્રમાણે છે. જઘન્ય સ્થિતિ સંબંધી ત્રણ ગમમાં બે પ્રમાણે ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેદેની લઘિ-પ્રાપ્તિના સંબંધમાં કથન કર્યું છે. એજ રીતે તે લઘિ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના સૂત્રથી જ સમજવી. 'પચ્છિલ્લા તિન્નિ ગમગા જહા ઇયસ્સ ચેવ ઓહિયા' તથા સાતમે આઠમે અને નવમે ગમ આ ત્રણ છેલ્લા ગમે અસંજ્ઞિ મનુષ્યના પહેલા ત્રણ ગમેના કથન પ્રમાણે છે તેમ સમજવું. પરંતુ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિ- યના ગમેની અપેક્ષાથી આમાં બે કુદા પછી છે, તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર 'ણવરં ઓગાહના જહન્નેણં પંચ ધણુસયાઈં' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરતા કહે છે કે-અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી પાંચસો ધનુષની છે, અને

‘ઉક્કોસેણં પંચ ધણુસયાઈ’ ઉત્કર્ષેણ શરીરાવગાહના પશ્ચ ધનુઃશતાનિ અન્ય-
ત્સર્વં સંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકપ્રકરણવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ કેવલં શરીરાવગાહનાં
જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં પશ્ચધનુઃશતપ્રમાણાડવગન્તવ્યેતિ । ‘ઠિઈ અણુવંધો જહન્નેણં
પુવ્વકોડી ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી’ સ્થિતિરનુવન્ધશ્ચ જઘન્યેન પૂર્વકોટિ રુત્કૃષ્ટ-
તોઽપિ પૂર્વકોટિરેવ, જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં પૂર્વકોટિપ્રમાણા સ્થિતિરનુવન્ધશ્ચ
ભવતીતિ ‘સેસં તહેવ’ શેષં તથૈવ અસ્યૈર્વાધિક્રમગમેષુ યત્ યત્ પરિમાણસંહનન
લેશ્યાજ્ઞાનાજ્ઞાનાદિકં કથિતં તથૈવ સર્વમિદાપિ અન્તિમેષુ ત્રિષ્વપિ ગમેષુ જ્ઞાતવ્યમ્
કેવલમવગાહના સ્થિત્યનુવન્ધેષુ વૈલક્ષણ્યં ભવતિ તત્ સૂત્રે એવ કથિતમ્ જઘન્યતો
દે ભવ્યગ્રહણે ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટ ભવ્યગ્રહણાનિ ઇતિ । કાલાપેક્ષયાઽનુવન્ધ ઉપયુજ્ય જ્ઞાતવ્યઃ ।

અવગાહના જઘન્ય સે પાંચસૌ ધનુષ કી હૈ ઓર ‘ઉક્કોસેણં પંચધણુ
સયાઈ’ ઉત્કૃષ્ટ સે સ્ત્રી વહ પાંચસૌ ધનુષ કી હૈ, તથા-‘ઠિઈ અણુવંધો
જહન્નેણં પુવ્વકોડી ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી’ સ્થિતિ એવં અનુવન્ધ સ્ત્રી
યહાં જઘન્ય સે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વકોટિ રૂપ હૈ, હસકે અતિરિક્ત
‘સેસં તહેવ’ પરિમાણ સંહનન લેશ્યા જ્ઞાનાજ્ઞાન આદિ કા કથન જૈસા
હસીકે ઔધિક ત્રીન ગમોંમેં ક્રિયા હૈ વૈસા હી હન અન્તિમ ત્રીનો
ગમોંમેં સ્ત્રી સમજ લેના ચાહિયે । કેવલ અવગાહના, સ્થિતિ ઓર અનુ-
વન્ધ હનમેં અન્તર હૈ, સો વહ સૂત્રકાર ને સ્વયં સૂત્ર સે પ્રકટ હી કર
દિયા હૈ, કાયસંવેધ યહાં અવકી અપેક્ષા દો ભવોં કો ગ્રહણ કરનેરૂપ
જઘન્ય સે હૈ ઓર આઠ ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ ઉત્કૃષ્ટ સે હૈ । તથા
કાલ કી અપેક્ષા ઉપયોગ લગાકર કહ દેના ચાહિયે ।

‘ઉક્કોસેણં પંચ ધણુસયાઈ’ ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પાંચસૌ ધનુષની છે. તથા ‘ઠિઈ
અણુવંધો જહન્નેણં પુવ્વકોડી ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી’ સ્થિતિ અને અનુબંધ
પણ અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિ રૂપ છે, આ શિવાયતું
‘સેસં તં ચેવ’ પરિમાણ, સંહનન, લેશ્યા, જ્ઞાન અજ્ઞાન, વિગેરે સંબંધીતું
કથન અહિયાં સંજ્ઞી પાંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવોના પ્રકરણમાં કદા
પ્રમાણે જ છે. કેવળ અવગાહના, સ્થિતિ અને અનુબંધમાં જ જુદાપણું છે.
તે સૂત્રકારે પોતે જ સૂત્રમાં જ પ્રગટ કરી દીધું છે. કાયસંવેધ અહિયાં
ભવની અપેક્ષાથી જો ભવોના ગ્રહણ રૂપ જઘન્યથી છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ-
ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે.

અથ દેવેભ્યઃ પૃથિવીકાયમુત્પાદયિત્વમાહ—‘જઙ્ દેવેહિંતો’ ઇત્યાદિ । ‘જઙ્ દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ યદિ દેવેભ્ય આગત્ય પૃથિવીકાયિકેષુ જીવા ઉત્પદ્યન્તે તદા—‘કિં ભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં ભવનવાસિદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે અથવા ‘વાણમંતરદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ વાનવ્યન્તરદેવેભ્ય આગત્ય પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પદ્યન્તે ‘જોઙ્સિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ જ્યોતિષ્કવૈમાનિકાન્યતમેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે અથવા—‘વૈમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ વૈમાનિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે, હે મદન્ત ! યદિ દેવેભ્ય આગત્ય સમુત્પદ્યન્તે તદા કિં ભવનવાસિવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકાન્યતમેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગધાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ભવણવાસિદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ ભવનવાસિદેવે-

અથ દેવોં સે આકર પૃથિવીકાયમેં ઉત્પન્ન હોને કે વિષય મેં કહતે હેં ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એલા પૂછતે હેં—‘જઙ્ દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ યદિ પૃથિવીકાયિકોં મેં દેવોં મેં સે આકરકે જીવ ઉત્પન્ન હોતે હેં તો ‘કિં ભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કયા વે ભવનવાસી દેવોં મેં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હેં ? યા ‘વાણમંતરદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ વાન-વ્યન્તર દેવોં મેં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હેં ? યા—જોઙ્સિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ જ્યોતિષિક દેવોં મેં સે આકર ઉત્પન્ન હોતે હેં ? યા ‘વૈમા-ણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ વૈમાનિક દેવોં મેં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હેં ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હેં—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ભવણ-વાસિ દેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ જાવ વૈમાણિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ ‘પૃથિવીકાયિકોં મેં જીવ ભવન વાસી દેવોં સે આકર કે મેં ઉત્પન્ન હોતે હેં યાવત્ વૈમાનિક દેવોં સે આકરકે મેં ઉત્પન્ન હોતે હેં । યહાં યાવત્

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘જઙ્ દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ ને દેવોમાંથી આવીને છવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો ‘કિં ભવણ-વાસી દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ શું તેઓ ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે ‘વાણમંતર દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ વાનવ્યન્તર દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે ‘જોઙ્સિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ જ્યોતિષિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે ‘વૈમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ વૈમાનિક દેવો-માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘ભવણવાસિદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ જાવ વૈમાણિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ છવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્ વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન

મ્યોઽપિ ઉત્પદ્યન્તે 'જાત્ર વૈશ્વણિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જન્તિ' યાત્રદ્વૈમાનિકેમ્યોઽપિ ઉત્પદ્યન્તે । હહ યાત્રત્પદૈન 'વાણમંતરદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જન્તિ, જોહસિય દેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જન્તિ' ઇત્યનયોઃ સંગ્રહઃ, હે ગૌતમ! ભવનનામિદેવેમ્યો વાનવ્યંતરદેવેમ્યો જ્યોતિ-
ષ્કદેવેમ્યો વૈશ્વણિકદેવેમ્યો ઉત્પદ્યન્તે ઇતિ । 'જહ ભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જન્તિ' યદિ ભવનવાસિદેવેમ્ય ઉત્પદ્યન્તે તદા- 'કિં અસુરકુમારભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવ-
જ્જન્તિ' કિમસુરકુમારભવનવાસિદેવેમ્ય ઉત્પદ્યન્તે 'જાત્ર થણિયકુમારભવણવાસિ દેવે-
હિંતો ઉવવજ્જન્તિ' યાત્ર સ્તનિતકુમારભવનવાસિદેવેમ્ય ઉત્પદ્યન્તે ? મગવાનાહ-
'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'અસુરકુમારભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જન્તિ' અસુરકુમારભવનવાસિદેવેમ્ય આગત્ય પૃથિવીકાયિકે ઉત્પદ્યન્તે 'જાત્ર થણિયકુમાર
ભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જન્તિ' યાત્ર સ્તનિતૈતિ, યાત્રત્પદૈન નાગકુમારસુવર્ણ
કુમારવિદ્યુત્કુમારા-ઽગ્નિકુમાર-દ્વીપકુમારો-દધિકુમાર-દિક્કુમાર - વાયુકુમાર

પદ સે 'વાણમંતરદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જન્તિ, જોહસિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જન્તિ, હહ પાઠ કો સંગ્રહ હુઆ હૈ, તાત્પર્ય ધહી હૈ કિ ચારોં પ્રકાર
કે દેવોં મેં સે આકર કે જીવ પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ । અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે દેખા પૂછતે હૈ- 'જહ ભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જન્તિ'
હે ભદન્ત ! યદિ ભવનવાસિ દેવોં સે આકરકે જીવ પૃથિવીકાયિકોં
મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ-તો 'કિં અસુરકુમારભવણવાસિદેવેહિંતો
ઉવવજ્જન્તિ' કયા વે અસુરકુમાર નામકે ભવણવાસિ દેવોં મેં
સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈ અથવા 'જાત્ર થણિયકુમાર-
ભવણવાસિ દેવેહિંતો ઉવવજ્જન્તિ' યાત્ર સ્તનિતકુમારભવનવાસી
દેવોં મેં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? યહાં યાત્ર શબ્દ સે 'નાગકુમાર,

થાય છે. અહિયાં યાત્ર પદથી 'વાણમંતરદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જન્તિ જોહસિય
દેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જન્તિ' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ
છે કે-આરે પ્રકારના દેવોમાંથી આવીને એવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે--'જહ ભવણવાસિદેવેહિંતો
ઉવવજ્જન્તિ' હે ભગવન્ જો ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને એવ પૃથ્વીકાયિ-
કોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ 'કિં અસુરકુમારભવણવાસિદેવેહિંતો
ઉવવજ્જન્તિ' શું તેઓ અસુરકુમાર નામના ભવનવાસીઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન
થાય છે ? કે 'જાત્ર થણિયકુમારભવણવાસિ દેવેહિંતો ઉવવજ્જન્તિ' યાત્ર સ્તનિ
તકુમાર ભવનપતિ દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અહિયાં યાત્ર
શબ્દથી નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુ-
માર, દિશાકુમાર વાયુકુમાર, આ ભવનવાસી દેવોના ભેદો અહણ કરાયા છે.

સ્તનિતકુમારભવનવાસિદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે, 'અસુરકુમારેણ મંતે ! અસુર-
કુમારઃ સ્વલુ મદન્ત ! 'જે મત્રિણ પૃથ્વીકાદૃશ્યસુ ઉચ્ચવજ્જિત્તણ' ચો મગ્ગઃ પૃથિવી-
કાયિકેપૃત્પત્તુમ્ ચોઽસુરકુમારઃ પૃથિવીકાયિકેપૃત્પત્તિયોગ્યો વિદ્યતે' इत्यर्थः ।
'સેળં મંતે' સ સ્વલુ મદન્ત ! 'કેવહ્યકાલદ્વિદ્દિશ્સુ ઉચ્ચવજ્જેજ્જા' કિયત્કાલસ્થિ-
તિકેપૃત્પદેત્તે' इति प्रश्नः । મગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ।
'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तद्विद्विदसु' जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेपृत्पच-
न्ते, 'उक्कोसेणं चावीसवाससहस्सद्विद्विदसु' उचचज्जेज्जा' उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्ष-
'सहस्सस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु भवनवासिदेवान्यतमासुरकुमारभवनवासिदेवस्य
सुवर्णकुमार, विद्युत्कुमार, अग्निकुमार, द्वीपकुमार, उदधिकुमार,
दिक्कुमार, वायुकुमार इत भवनवासि देवोंके भेदों का ग्रहण
हुआ है । इससे तात्पर्य यह है कि असुरकुमार नागकुमार सुवर्णकुमार
विद्युत्कुमार, अग्निकुमार, द्वीपकुमार उदधिकुमार, दिक्कुमार,
वायुकुमार और स्तनितकुमार इन भवनवासी के भेदों में से आकरके
जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं । अब गौतम प्रश्नु से ऐसा
पूछते हैं—'असुरकुमारेण मंते ! जे मत्रिण पृथ्वीकादृशसु उचचवज्जिज्जण'
हे भदन्त ! जो असुरकुमार पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य
हैं 'से णं मंते ! केवह्यकालद्विद्विदसु उचचज्जेज्जा' वह कितने काल की
स्थिति वाले पृथ्वीकायिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रश्नु
कहते हैं—'गोयमा ?' हे गौतम । 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तद्विद्विदसु उक्कोसेणं
चावीसवाससहस्सद्विद्विदसु' वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त की स्थिति वाले
पृथिवीकायिकों में और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष की स्थितिवाले पृथिवी
कायिकों में उत्पन्न होता है, अब गौतम पुनः प्रश्नु से ऐसा पूछते हैं—

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—નાગકુમાર સુવર્ણકુમાર વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર,
દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર, વાયુકુમાર અને સ્તનિત કુમાર આ ભવ-
નવાસીઓના ભેદોમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હવે
ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'અસુરકુમારેણ મંતે ! જે મત્રિણ પૃથ્વીકા-
દૃશ્યસુ ઉચ્ચવજ્જિત્તણ' હે ભગવન્ જે અસુરકુમાર પૃથિવિકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન
થવાને યોગ્ય છે 'સેળં મંતે ! કેવહ્યકાલદ્વિદ્દિશ્સુ ઉચ્ચવજ્જેજ્જા' તેકેટલા કાળની
સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે
છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિદ્દિશ્સુ ઉક્કોસેણં
ચાવીસવા-
સસહસ્સદ્વિદ્દિશ્સુ' તે જઘન્યથી અતર્મુહુર્તની સ્થિતિવાળા પૃથિવિકાયિક જીવોમાં
અને ઉત્કૃષ્ટથી આવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન

સમુત્પત્તિર્ભવતીત્યર્થઃ ૧ । 'તે ણં મંતે ! જીવાં પુચ્છા તે સ્વછ જીવાઃ પૃચ્છા હે મદન્ત ! તે જીવા એક સમયેન ક્રિયન્ત ઉત્પદ્યન્તે' હિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં એકો વા દો વા' તિન્નિ વા, જઘન્યેન એકો વા દ્વૌ વા ત્રયો વા 'ઉક્કોસેણં સંસેજ્જા વા અસંસેજ્જા વા ઉવવજ્જંતિ' ઉત્કર્ષેણ સંરુપાતા વા અસંરુપાતા વા ઉત્પદ્યન્તે ૨ । 'તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં' તેવાં દેવેભ્ય આગત્ય પૃથિવીકાયિકેષૂત્પિપ્ત્સુનાં સ્વલુ મદન્ત ! જીવાનામ્ 'સરીરમા કિં સંઘયણી પન્નત્તા' શરીરાણિ કિં સંહનનાનિ, કીદશસંહનનવન્તિ પ્રજ્ઞમાનિ શરીરસંહનનં કીદશં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ. 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'છળ્હં સંઘયણાણં અસંઘયણી જાવ પરિણમંતિ' ષણ્ણાં સંહનનાનામ્ અસંહનનિનો યાવત્ પરિણમન્તિ અયમાશયઃ—સંહનનં પઢ્વિધં ભવતિ—તેપુ કેનાપિ એકપ્રકારકેનાપિ

'તે ણં મંતે ! જીવાં પુચ્છા' હે મદન્ત ! વે અસુરકુમાર વહાં એક સમય મેં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં એકો વા દો વા તિન્નિ વા' વે જઘન્ય સે એક અથવા દો વા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર 'ઉક્કોસેણં સંસેજ્જા વા અસંસેજ્જા વા ઉવવજ્જંતિ' ઉત્કૃષ્ટ સે સંરુપાત અથવા અસંરુપાત ઉત્પન્ન હોતે હૈં ।

અવ પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એલા પૂછતે હૈં—'તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં સરીરમા કિં સંઘયણી પન્નત્તા' હે મદન્ત ! દેવોં સે આકરકે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હુવે ઉન જીવોં કે શરીર કિતને સંહનન થાલે હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં 'ગોયમા' છળ્હં સંઘયણાણં અસંઘયણી જાવ પરિણમન્તિ હે ગૌતમ ! ઉનકા શરીર ૬ પ્રકાર કે સંહનન સે રહિત હોતા હૈ, યાવત્ વહ પરિણમતા હૈ, હસકા—તાત્પર્ય એલા હૈ—સંહનન છહ પ્રકાર કા હોતા

છે. તે પૈકી કોઈ પણ એક સંહનનવાળા દેવોના શરીર હોતા નથી, તોપણ થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—'તે ણં મંતે ! જીવાં પુચ્છા' હે ભગવન્ તે અસુરકુમારો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા ! હે ગૌતમ !' જહન્નેણં એકો વા દો વા તિન્નિ વા' તે જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'ઉક્કોસેણં સંસેજ્જા વા અસંસેજ્જા વા ઉવવજ્જંતિ' ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં સરીરમા કિં સંઘયણી પન્નત્તા !' દેવોમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય એવા તે જીવોના શરીરો કેટલા સંહનન વાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! 'ગોયમા ! છળ્હં સંઘયણાણં અસંઘયણી જાવ પરિણમંતિ' તેમના શરીરો સંહનન વગરના હોય છે. યાવત્ તે પરિણમે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સંહનન છ પ્રકારના હોય

સંહનનેન સંહનનવન્તિ દેવશરીરાણિ ન ભવન્તિ યદસ્તેષામસ્થ્યાદીનિ ન ભવન્તિ
 કિન્તુ ઇષ્ટકાન્તાદિવિશેષણવિશિષ્ટાઃ પુદ્ગલા એવ તૈષાં શરીરાકારેણ પરિણમન્તિ
 તદેવાત્ર યાવત્પદેન દૃષ્ટં ભવતિ-‘જેવદ્દી જેવ છિરા જેવ પહારુ જેવ સંઘયણમસ્થિ
 જે પોગલા ઇટ્ટા કંતા પિયા મણુન્ના મણામા તે તેસિં સરીરસંઘાયત્તાપત્તિ’ નૈવા-
 સ્થિ, નૈવ શિરા, નૈવસ્નાયુ નૈવ સંહનનમસ્તિ તથાપિ ચે પુદ્ગલા ઇષ્ટાઃ કાન્તાઃ પ્રિયા
 મનોઽમાઃ તે તૈષાં શરીરસંઘાતતયા પરિણમન્તિ યદપિ દેવશરીરે અસ્થ્યાદિકં નૈવ
 ભવતિ તથાપિ અસ્થ્યાદીનામભાવેઽપિ ચે પુદ્ગલા ઇષ્ટાઃ પ્રિયાઃ કાન્તા મનોજ્ઞા
 મનોઽમાસ્તે પુદ્ગલાસ્તેષાં દેવાનામ્ શરીરાકારેણ પરિણમન્ત્યેવ સંહનનાઽભાવેઽપિ
 શરીરસંપત્તિ ભવત્યેવેતિ ભાવઃ । તેસિં ણં મંતે । જીવાણં કે મહાલિયા સરીરોગા-
 હૈ, હનમેં સે કિસી ઓ એક પ્રકાર કે સંહનન સે દેવોં કે શરીર સંહ-
 નન વાલે નહીં હોતે હૈ-ચ્યોંકિં ઉનકે શરીર મેં હઢી આંતે આદિ નહીં
 હોતી હૈ કિન્તુ ઇષ્ટ કાન્ત આદિ વિશેષણવાલે પુદ્ગલ હી ઉનકે શરીર કે
 આકાર સે ‘પરિણમતે રહતે હૈ’ । યહી જ્ઞાન યાવત્પદ સે કહતે હૈ-‘જેવદ્દી,
 જેવ છિરા, જેવ પહારુ જેવ સંઘયણમસ્થિ જે પોગલા ઇટ્ટા, કંતા, પિયા,
 મણુન્ના મણામા તે તેસિં સરીરસંઘાયત્તાપ્તિ’ ગૃહીત હુઆ હૈ-હસકા
 અભિપ્રાય એવા હૈ-કિ ઉનકે શરીર મેં અસ્થિ નહીં હોતી હૈ, નસે નહીં
 હોતી હૈ, સ્નાયુ નહીં હોતી હૈ, સંહનન નહીં હોતો હૈ, ફિર મો જો પુદ્ગલ,
 ઇષ્ટ કાન્ત, પ્રિય, મનોજ્ઞ ઓર મનોમ હૈં વે ઉનકે શરીર સંઘાત રૂપ સે
 શરીરાકાર સે પરિણમતે હી રહતે હૈ । તાત્પર્ય કેવલ યહી હૈ કિ-
 સંહનનરૂપ અસ્થિ આદિ કે અભાવ મેં મો ઉનકો શરીર સંપત્તિ હોતી
 હી હૈ । અબ ગૌતમ પુનઃ એસા પૂછતે હૈં ‘તેસિં ણં મંતે । જીવાણં

યાવત્ સંહનન પશુતી પરિણમતા રહે છે, કેમકે તેમના શરીરમાં હાડકાં
 આંતરડાં વિગેરે હોતા નથી. પરંતુ ઇષ્ટકાંત વિગેરે વિશેષણોવળા
 પુદ્ગલો જ તેઓના શરીરના આકારથી પરિણમે છે એજ વાત અહિંયાં
 યાવત્પદથી ગ્રહણ કરાયેલ નીચે પ્રમાણેના પાઠથી બતાવેલ છે. જે આ
 પ્રમાણે છે. ‘જેવદ્દી, જેવ છિરા, જેવ પહારુ, જેવ સંઘયણમસ્થિ જે
 પોગલા, ઇટ્ટા, કંતા પિયા, મણુન્ના, મણામા તે તેસિં સરીરસંઘાયત્તાપત્તિ’
 આ સૂત્ર પાઠને અભિપ્રાય એ છે કે-તેઓના શરીરમાં હાડકા હોતા નથી.
 નસો હોતી નથી. સ્નાયુ પણ હોતા નથી સંહનન પણ હોતા નથી. તોપણ
 જે પુદ્ગલ ઇષ્ટ કાંત, પ્રિય, મનોજ્ઞ, અને અમનોજ્ઞ છે. તે પુદ્ગલો તેઓના
 શરીરના સંઘાત રૂપથી શરીરના આકારથી પરિણમતા જ રહે છે. કહેવાનું
 તાત્પર્ય ફક્ત એજ છે કે સંહનન રૂપ હાડકા વિગેરેના અભાવમાં પણ
 તેઓને શરીર સંપત્તિ હોય જ છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે

હણા પળ્લતા' હે ભદન્ત ! તેણાં સ્વલ્પ દેવજીવાનાં શરીરાવગાહના કિયન્મહતી ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहा-
पन्नत्ता' द्विविधा पञ्जप्ता, प्रकारद्वयमेव दर्शयति—'तंजहा' इत्यादि, 'तंजहा' तच्चथाः
भवधारणीया च उत्तरवैक्रिया च, तेषां शरीरं भवधारणीयम् उत्तरवैक्रियं च
भवतीत्यर्थः 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स
असंखेज्जइभागं तत्र तयो द्वयोः शरीरयोर्मध्ये या सा भवधारणीया सा अङ्गु-
लस्य असंख्येयभागप्रमाणा तत्र यत् भवधारणीयं शरीरं तत् जघन्येन अङ्गुला-
संख्येयभागात्मकं भवतीत्यर्थः, उत्पादकाले अनाभोगतः कर्मपारतंत्र्यात् अङ्गुला-
संख्येयभागमात्रावगाहना भवतीति । 'उक्कोसेणं सत्त रयणीओ' उत्कर्षेण सप्त
रत्नयः, तथा चोत्कृष्टतो भवधारणीयं शरीरं हस्तमष्टप्रमाणकं भवतीति भावः ।

કે મહાલિયા સરીરોગાહણા પળ્લતા' હે ભદન્ત ! ઉન દેવ જીવોં કી
શરીરાવગાહના કિતની બડી કહી ગઈ હૈ ? ઉત્તર મેં
પ્રશ્ન કહતે હૈ—'ગોયમા ?' હે ગૌતમ ! 'દુવિહા પન્નત્તા' ઉનકી
શરીરાવગાહના દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । 'તં જહા' જૈસે—'ભવધાર-
ણિજ્જા ય ઉત્તર વેડવિચ્યા ય' એક ભવધારણીય ઓર દૂસરી ઉત્તર
વૈક્રિય, 'તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખે-
જ્જહમાગં, હનમેં જો ભવ ધારણીય અવગાહના હૈ વહ જઘન્ય સે અંગુલ
કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર 'ઉક્કોસેણં સત્ત રયણીઓ' ઉત્કૃષ્ટ-
સે સાત રત્નિ-હાથ-પ્રમાણ હૈ, યહાં જો જઘન્ય સે અંગુલ કે અસં-
ખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ અવગાહના કહી ગઈ હૈ વહ ઉનકે ઉત્પાદકાલ કે
સમય કી કહી ગઈ હૈ । તથા—તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેડવિચ્યા સા જહ-

કે—'તેસિણં મંતે જીવાણં કે મહાલિયા સરીરોગાહણા પળ્લતા' હે ભગવન્ તે દેવ
જીવોના શરીરની અવગાહના કેટલી વિશાળ કહી છે ? કે 'ગોયમા । હે ગૌતમ
'દુવિહા પળ્લતા' તેઓના શરીરની અવગાહના બે પ્રકારની કહી છે. 'તંજહા'
તે આ પ્રમાણે છે. 'ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવિચ્યા ય' એક ભવધારણીય
અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિય 'તત્થ ણં જા સા ભવધારણિજ્જા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ
અસંખેજ્જહમાગં' તેઓમાં બે ભવધારણીય અવગાહના છે તે જઘન્યથી
આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણવાળી છે. અને 'ઉક્કોસેણં સત્ત રયણીઓ'
ઉત્કૃષ્ટથી સાતરત્નિ-હાથ પ્રમાણવાળી છે. અહિંયા બે જઘન્યથી આંગળના
અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણની અવગાહના કહી છે. તે તેના ઉત્પાદકાળના
સમયની કહેવામાં આવી છે. બાંધેલી મુઠ્ઠીવાળા હાથનું નામ રત્નિ છે. તથા

તત્થળં જા સા ઉત્તરવેડવિયા સા જહન્નેળં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહાગં' તત્ર સ્વલ્લ યા સા ઉત્તરવૈક્રિયા શરીરાવગાહના સા જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્ય સંખ્યેયમાગપ્રમાણા ઉત્તર-વૈક્રિયા તુ જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્ય સંખ્યેયમાગપ્રમાણા ભવતિ આભોગજનિતત્વાત્તસ્યા। ન તથાવિધા સૂક્ષ્મતા ભવતિ તાદૃશી સૂક્ષ્મતા ભવધારણીયાવગાહનાયા ભવતીતિ। 'ઉક્કોસેળં જોયણસયસહસ્સં' ઉત્કર્ષેળં યોજનશતસહસ્રલ્લ ઉત્તરવૈક્રિયં શરીરમ્ ઉત્કૃષ્ટતો યોજનશતસહસ્રાત્મકં ભવતીત્યર્થઃ ૪। 'તેસિ ણં મંતે ! જીવા ણં' તેષાં સ્વલ્લ ભદન્ત ! જીવાનામ્ 'સરીરગાં કિં સંઠિયા પન્નત્તા' શરીરાણિ કિં સંસ્થિતાનિ પ્રજ્ઞસાનિ કીદૃશસંસ્થાનવન્તિ તેષાં શરીરાણિ ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, મગ્ધાનાહ- 'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहा पन्नत्ता' द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, 'भवधारणिज्जा य उत्तरवेडविया य' भवधारणीयानि चोत्तरवैक्रियाणि च, 'तत्थ णं

નેળં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહાગં' જો ઉત્તર વૈક્રિય રૂપ અવગાહના છે છે વહ જઘન્ય છે અંગુલ કે સંખ્યાતવે' ભાગ રૂપ છે ઓર 'ઉક્કોસેળં જોયણસયસહસ્સં' ઓર ઉત્કૃષ્ટ છે વહ એક લાખ યોજન કી છે, ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના જો જઘન્ય છે અંગુલ કે સંખ્યાતવે' ભાગ રૂપ કહી ગઈ છે વહ આભોગ જનિત હોને છે કહી ગઈ છે, હસમેં એસી સૂક્ષ્મતા નહીં હોતી છે કી જૈસી સૂક્ષ્મતા ભવધારણીય અવગાહના મેં હોતી છે, પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન છે એસા પૂછતે છે- 'તેસિ ણં મંતે ! જીવા ણં સરીરગાં કિં સંઠિયા પન્નત્તા' છે ભદન્ત ! ઊન દેવ રૂપ જીવોં કે શરીર કિસ સંસ્થાનવાલે હોતે છે ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે છે- 'ગોયમા ! છે ગૌતમ ! 'દુવિહા પન્નત્તા' ઊનકે શરીર દો પ્રકાર કે કહે ગયેં છે, 'ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તર વેડવિયા ય' એક ભવધારણીય ઓર

'તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેડવિયા સા જહન્નેળં અંગુલસ્સ સંખેજ્જહાગં' ઉત્તર વૈક્રિય રૂપ ને અવગાહના છે તે જઘન્યથી આંગળના સંખ્યાતમા ભાગ રૂપ છે અને 'ઉક્કોસેળં જોયણસયસહસ્સં' ઉત્કૃષ્ટથી તે ૧ લાખ યોજનની છે. ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ કહેવામાં આવી છે. તે આભોગજનિત હોવાથી કહેવામાં આવી છે. તેમાં એવું સૂક્ષ્મપણું હોતું નથી. કે જે સૂક્ષ્મપણું ભવધારણીય અવગાહનામાં હોય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે 'તેસિ ણં મંતે ! જીવા ણં સરીરગાં કિં સંઠિયા પન્નત્તા' છે ભગવન્ ! તે દેવ રૂપ હોવાના શરીરો કયા સંસ્થાન વાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે ગોયમા ! છે ગૌતમ ! 'દુવિહા પન્નત્તા' તેઓના શરીરો બે પ્રકારના સંસ્થાનવાળા હોય છે. 'ભવધારણિજ્જા ય ઉત્તરવેડવિયા ય' એક ભવધારણીય અને બીજું ઉત્તર

જે તે ભવધારણિજ્ઞા તે સમચતુરસસંઠિયા પન્નત્તા' તત્ર સ્વલુ યાનિ તાનિ ભવધારણીઃ
યાનિ શરીરાણિ તાનિ સમચતુરસસંસ્થાનસંસ્થિતાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ । 'તત્થ ણં જે સે
ઉત્તરવેડવિચયા તે ણાણા સંઠાણસંઠિયા પન્નત્તા' તત્ર સ્વલુ યાનિ તાનિ ઉત્તરવૈક્રિ
યાણિ શરીરાણિ તાનિ નાનાં इति-અનેકપ્રકારકસંસ્થાનેન સંસ્થિતાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ
ભવન્તિ, इच्छावलेनानेकप्रकारकसंस्थानस्य निष्पादनादिति ५ । 'હેસ્સાઓ
ચત્તારિ' લેશ્યાઃ-કૃષ્ણનીલકાપોતતૈજસાસ્થ્યાશ્ચતસ્રઃ ૬ । 'દિટ્ઠી તિવિહા વિ'
દૃષ્ટ્યસ્ત્રિવિધા અપિ-સમ્યગ્દૃષ્ટયો મિથ્યાદૃષ્ટયો મિશ્રદૃષ્ટય इति ७ । 'તિન્નિ
ણા નિયમં' ત્રીણિ જ્ઞાનાનિ-મતિ શ્રુતાવધિનામકાનિ જ્ઞાનાનિ ત્રીણિ નિયમતો ભવ-
દૂસરા ઉત્તરવૈક્રિય, 'તત્થ ણં જે તે ભવધારણિજ્ઞા તે સમચતુરસસંઠિયા-
પણ્ણત્તા' इनमें जो भवधारणीय शरीर है वह समचतुरस्र संस्थान
वाला होता है । 'तत्थ णं જે સે ઉત્તરવેડવિચયા તે ણાણાસંઠાણસંઠિયા
પણ્ણત્તા' तथा जो उत्तर वैक्रिय शरीर होता है उसका कोई निघत
आकार नहीं होता है वह तो अनेक आकारों वाला होता है, क्योंकि
देव अपनी इच्छा के अनुसार अनेक आकारों वाला उसे बनालिया
करते हैं । લેશ્યાદ્વાર મેં 'હેસ્સાઓ ચત્તારિ' इनके चार लेश्याएँ होती
हैं-जो इस प्रकार से हैं-कृष्णलेश्या १ नीललेश्या २ कापोतिकलेश्या ३
और तैजसलेश्या ४ दृष्टिद्वार में-'दिट्ठी तिविहा वि' इनके सम्यग्दृष्टि,
मिथ्यादृष्टि और मिश्रदृष्टि ये तीनों दृष्टियाँ होती हैं । तात्पर्य यही
है कि सम्यग्दृष्टि भी होते हैं, मिथ्यादृष्टि भी होते हैं और मिश्र
दृष्टिवाले भी होते हैं । જ્ઞાનદ્વાર મેં 'તિન્નિ ણાણા નિયમં' इनके नियम

વૈક્રિય 'તત્થ ણં જે તે ભવધારણિજ્ઞા તે સમચતુરસસંઠિયા' તેમાં જે ભવ-
ધારણીય શરીર છે. તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાન વાળા હોય છે. અને 'તત્થ ણં
જે સે ઉત્તરવેડવિચયો સે ણાણસંઠાણસંઠિયા' તથા જે ઉત્તરવૈક્રિય શરીર હોય
છે. તેના કોઈ નિશ્ચિત આકાર હોતો નથી. તે તો અનેક આકારવાળું હોય
છે. કેમકે દેવ પોતાની ઇચ્છા અનુસાર તેને અનેક આકાર વાળું બનાવી લે છે.

લેશ્યાદ્વારમાં 'હેસ્સાઓ ચત્તારિ' તેઓને ચાર લેશ્યાઓ હોય છે કૃષ્ણલેશ્યા
૧ નીલલેશ્યા ૨ કાપોતિકલેશ્યા ૩ તૈજસલેશ્યા ૪ દૃષ્ટિદ્વારમાં 'દિટ્ઠી
તિવિહા વિ' તેઓને સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અને મિશ્રદૃષ્ટિ એ ત્રણે પ્રકારની
દૃષ્ટિઓ હોય છે. કહેવાતું 'તાત્પર્ય' એ છે કે તેઓ સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા
પણુ હોય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા પણુ હોય છે. અને મિશ્રદૃષ્ટિવાળા પણુ
હોય છે. જ્ઞાનદ્વારમાં-'તિન્નિ ણાણા નિયમં' તેઓને નિયમથી મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન

ન્તીતિ । ‘તિન્નિ અન્નાણા મયણા’ ત્રોણિ અજ્ઞાનાનિ મજનયા યે અસુરકુમારદેવા અસંજિમ્ય આગત્ય સમુત્પન્નન્તે તેષામસુકુમારાણામપર્યાપ્તકાવસ્થાયાં વિભક્ત જ્ઞાન સ્યાભાવાત્ યે તુ અસંજિમ્યો નાગચ્છન્તિ અસુરજુનારાસ્તેષાં વિભક્તજ્ઞાનસદ્ભાવાદજ્ઞાનેષુ મજના કથિતેતિ ૮ । ‘જોગો તિવિહો વિ’ યોગો મનોવાક્કાયાત્મક સ્ત્રિવિધોઽપિ ૧૦ । ‘ઉવજોગો દુવિહો વિ’ ઉપયોગઃ સાકારાનાકારારુપો દ્વિવિધોઽપિ ભવતીતિ ૧૦ । ‘ચત્તારિ સન્નાઓ’ ચતસ્રઃ સંજ્ઞા આહારનિદ્રામયમૈથુનારુપા ભવન્તિ, ઇતિ ૧૧ । ‘ચત્તારિ કસાયા’ ચત્વારઃ ક્ષયાઃ ક્રોધમાનમાયાલોભારુપા ભવન્તિ ૧૨ ।

સે મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન ઓર અવધિજ્ઞાન હોતે હૈં, યે ત્રીન જ્ઞાન ઉનમેં સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવોં મેં હોતે હૈં । ‘તિન્નિ અન્નાણા મયણા’ તથા મજના સે ત્રીન અજ્ઞાન હોતે હૈં, કયોં કિ જો અસુરકુમાર દેવ અસંજિમ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઉનકે વિભક્તજ્ઞાન અપર્યાપ્તકાવસ્થા મેં નહીં હોતા હૈં, તથા જો અસુરકુમાર અસંજિમ્યોં સે નહીં આતે હૈં ઉનકે વિભક્ત જ્ઞાન કા સદ્ભાવ હોના હૈં, ઇસીલિયે યહાં અજ્ઞાનોં મેં મજના કહી ગઈ હૈં । યોગદ્વાર મેં—‘જોગો તિવિહો વિ’ હનકે ત્રીનોં પ્રકાર કા યોગ હોતા હૈં, મનોયોગ, વચનયોગ ઓર કાયયોગ એસે ત્રીનોં યોગ હોતે હૈં । ઉપયોગ દ્વાર મેં ‘ઉવજોગો દુવિહો વિ’ હનકે સાકાર ઉપયોગ ઓર અનાકાર ઉપયોગ એસે દોનોં પ્રકાર કે ઉપયોગ હોતે હૈં । સંજ્ઞાદ્વાર મેં ‘ચત્તારિ સન્નાઓ’ હનકે આહાર, મય, મૈથુન એવં પરિગ્રહ યે ચારોં પ્રકાર કી સંજ્ઞાઈ હોતી હૈં । કષાય દ્વાર મેં હનકે ‘ચત્તારિ કસાયા’ ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ યે ચારોં કષાયેં હોતી હૈં । ઇન્દ્રિયદ્વાર

અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. આ ત્રણ જ્ઞાન તે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ દેવોમાં હોય છે. કેમકે જે અસુરકુમાર દેવ અસંજિમ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન હોતું નથી. તથા જે અસુરકુમારો અસંજિમ્યોમાંથી આવતા નથી તેઓને વિભંગજ્ઞાન હોય છે. તેથી અર્હિયા અજ્ઞાનોમાં ભજનાથી કહ્યું છે. યોગદ્વારમાં—‘જોગો તિવિહોવિ’ તેઓને મનોયોગ વચનયોગ અને કાયયોગ એ ત્રણ પ્રકારના યોગ હોય છે. ઉપયોગદ્વારમાં ‘ઉવજોગો દુવિહો વિ’ તેઓને સાકાર ઉપયોગ, અને અનાકાર ઉપયોગ તેમ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગો હોય છે. સંજ્ઞાદ્વારમાં—‘ચત્તારિ સન્નાઓ’ તેમને આહાર ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. કષાયદ્વારમાં ‘ચત્તારિ કસાયા’ ક્રોધ, માન માયા, અને લોભ એ ચાર કષાયો હોય છે. ઇન્દ્રિય દ્વારમાં તેઓ ‘પંચિન્દ્રિયા’ પાંચે

‘પંચ ઈંદિયા’ પશ્ચેન્દ્રિયાણિ શ્રોત્રચક્ષુર્ગ્રાસનસ્પર્શનારૂપાણિ ૧૩। ‘પંચ સમુ-
ઘાયા’ પશ્ચ સમુદ્ઘાતાઃ વેદનાધારમ્ય તૈજસાન્તાઃ પશ્ચ ૧૪। ‘વેયણા દુવિહા વિ’
વેદના દ્વિવિધા સાતાઽસાતારૂપા ૧૫। ‘ઈત્થિવેયગા વિ પુરિસવેયગા વિ’ સ્ત્રીવેદકા
અપિ પુરુષવેદકા અપિ તે જીવા ભવન્તિ વેદકદ્વયવન્ત એવ ભવન્તિ ‘ગો નપુંસગ-
વેયગા’ નો નપુંસકવેદકા ભવન્તીતિ ૧૬। ઠિઈ જહન્નેણં દસ વાસસહસ્સાઈ’
સ્થિતિર્જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ, ‘ઉકોસેણં સાહરેગં સાગરોપમં’ ઉત્કર્ષેણ સાતિરેકં
સાગરોપમં, :જઘન્યોતકૃષ્ટાભ્યાં દશવર્ષસહસ્રસાતિરેકસાગરોપમાત્મિકા સ્થિતિ-
ર્ભવતીતિ ૧૭। ‘અજ્ઞવસાણા અસંખેજ્જા પસત્થા વિ અપસત્થા વિ’ અધ્યવસાયાઃ
અસંખ્યેયાઃ પ્રશસ્તાઃ-શુભાઃ, અપ્રશસ્તાઃ-અશુભાશ્ચભવન્તીતિ ૧૮। ‘અણુવંધો જહા
મેં ચે ‘પંચિંદિયા’ પાંચો’ ઇન્દ્રિયોંવાલે હોતે હૈં । સમુદ્ઘાતદ્વાર મેં હનકે
સાત સમુદ્ઘાતોં મેં સે ‘પંચ સમુઘાયા’ પાંચ સમુદ્ઘાત હોતે હૈં, વેદના,
કષાય, મારણાન્તિક આદિ તૈજસાન્ત પર્યન્ત વેદના દ્વાર મેં ‘વેયણા
દુવિહા વિ’ હનકે સાતાં ઓર અસાતારૂપ દોનોં પ્રકાર કી વેદના હોતી
હૈ, વેદદ્વાર મેં-ચે ઇત્થિવેયગા વિ પુરિસવેયગા વિ’ સ્ત્રીવેદ વાલે મી હોતે
હૈં ઓર પુરુષ વેદ વાલે મી હોતે હૈં । ‘ગો નપુંસગવેયગા’ પર ચે નપુંસક
વેદ વાલે નહીં હોતે હૈં । સ્થિતિ દ્વાર મેં ‘ઠિઈ જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ
ઉકોસેણં સાહરેગં સાગરોપમં’ હનકી સ્થિતિ જઘન્ય સે તો દશ હજાર
વર્ષ કી હોતી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ કુછ અધિક એક સાગરોપમ કી
હોતી હૈ । ‘અજ્ઞવસાણા અસંખેજ્જા પસત્થા વિ અપસત્થા વિ’ અધ્યવ-
સાય હનકે અસંરૂપાત હોતે હૈં ઓર ચે શુભ રૂપ મી હોતે હૈં ઓર

ઇન્દ્રિયો વાળા હોય છે. સમુદ્ઘાત દ્વારમાં તેઓને સાત સમુદ્ઘાતો પૈકી ‘પંચ-
સમુઘાયા’ પાંચ સમુદ્ઘાત હોય છે. એટલે કે વેદના, કષાય, મારણાન્તિક,
અને તૈજસ સુધીના પાંચ સમુદ્ઘાતો હોય છે. ‘વેયણા દુવિહા વિ’ તેઓને
સાતા અને અસાતા રૂપ બન્ને પ્રકારની વેદના હોય છે. વેદદ્વારમાં તેઓ
‘ઈત્થિવેયગા વિ પુરિસવેયગા વિ.’ સ્ત્રીવેદવાળા પણ હોય છે અને પુરુષ વેદ-
વાળા પણ હોય છે. ‘ગો નપુંસગવેયગા’ પરંતુ તેઓ નપુંસક વેદવાળા હોતા
નથી. સ્થિતિદ્વારમાં ‘ઠિઈ જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ ઉકોસેણં સાહરેગં સાગ-
રોપમં’ તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી
કંઈક વધારે એક સાગરોપમની હોય છે. ‘અજ્ઞવસાણા અસંખેજ્જો પસત્થા વિ
અપસત્થા વિ’ તેઓને અધ્યવસાય અસંખ્યાત હોય છે અને તે શુભ રૂપ પણ

ઠિઈ' અનુબન્ધો યથા સ્થિતિઃ, યથા સ્થિતિર્જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં દશવર્ષસહ-
સ્રાત્મિકા સાતિરેકસાગરોપમા તથા અનુબન્ધો જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં દશવર્ષસહસ્રાત્મકઃ
સાતિરેકસાગરોપમપ્રમાણશ્ચ ભવતીતિ ૧૯ । કાયસંવેધસ્તુ 'ભવાદેસેણં દો ભવ-
ગ્ગહનાઈ' ભવાદેશેન ભવાપેક્ષયા દ્વે ભવગ્રહણે, કાલાદેસેણં જહન્નેણં દસવાસસહ-
સ્સાઈ અંતોમુહુત્તમબ્રહ્મિયાઈ' કાલાદેશેન-કાલપ્રકારેણ કાલાપેક્ષયેત્યર્થઃ જઘન્યેન
દશવર્ષસહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્તાભ્યધિકાનિ કાલાદેશેન જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તાધિકદશ-
વર્ષસહસ્રાત્મકઃ કાયસંવેધ इत्यર્થઃ 'ઉવકોસેણં સાતિરેકં સાગરોવમં વાવીસાપ-
વાસંસહસ્સેઈ અબ્રહ્મિયં' ઉત્કર્ષેણ સાતિરેકઃ સાગરોપમો દ્વાવિંશત્યા વર્ષસહસ્રૈ-
રભ્યધિકઃ, દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રાધિકસાતિરેકસાગરોપમાત્મકઃ ઉત્કૃષ્ટત કાલા-
પેક્ષયા કાયસંવેધઃ, તત્ર સાતિરેકસાગરોપમમસુરાણાં તથા દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્ર
પૃથિવ્યાં સ્થિતિમાશ્રિત્ય કથિતમિત્યર્થઃ 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं
यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं देवगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत तथा एतावदेव काल-

અનુબન્ધ રૂપ મી હોતે હૈ 'અણુબંધો જહા ઠિઈ' અનુબન્ધ દ્વાર મેં યહાં
સ્થિતિ કે અનુસાર હી અનુબન્ધ હોતા હૈ । યહ અનુબન્ધ યહાં જઘન્ય
સે દશ હજાર વર્ષ કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ કુછ અધિક એક સાગરો-
પમ કા હૈ । 'કાયસંવેધસ્તુ ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહનાઈ' કાયસંવેધ
ભવ કી અપેક્ષા દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ ઓર 'કાલાદેસેણં' ઓ
કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત અધિક દશ હજાર વર્ષ કા
ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨ હજાર વર્ષ અધિક સાધિક સાગરોપમ કા હોતા
હૈ, સાતિરેક સાગરોપમ અસુરકુમારોં કી ઓર ૨૨ હજાર વર્ષ પૃથિવી-
કાધિકોં મેં સ્થિતિ કો લેકર કહા ગયા હૈ । 'एवइयं जाव करेज्जा'
इस प्रकार से वह देव जीव देवगति का और पृथिवीका गति का

હોય છે. અને અણુબ ૩૫ પણ હોય છે. 'અણુબંધો જહા ઠિઈ' અનુબંધદ્વારમાં
અહિયાં સ્થિતિ પ્રમાણેનો જ અનુબંધ હોય છે. આ અનુબંધ અહિયાં
જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષનો અને ઉત્કૃષ્ટથી તે કર્ધક વધારે એક સાગરોપ-
મનો છે. 'કાયસંવેધો ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહનાઈ' કાયસંવેધ એવની અપેક્ષાએ
મે ભવો ગ્રહણ કરવા ૩૫ અને 'કાલાદેસેણં' કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી
એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ
હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક સાગરોપમનો છે. સાતિરેક સાગરોપમ અસુરકુ-
મારોમાં અને ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ પૃથ્વીકાદિદેવોમાં તેઓની સ્થિતિને
ઉદેશીને કહેવામાં આવેલ છે. 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' આ રીતે તે દેવ-

પર્યન્તમ્ દેવગતૌ પૃથિવીગતૌચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ પ્રથમો ગમઃ ૧ । ‘એવં ણવ વિ ગમા ણેયન્વા’ એવમ્ અનન્તરપદર્શિત પ્રથમગમવત્ નવાપિ ગમાઃ દ્વિતીયાધાર-
ભ્ય નવાન્તા નેતન્વાઃ, નવસ્વપિ ગમકેષુ યોજના કર્તવ્યા इति । ‘નવરં મઙ્ગિલ્લણ્ણુ પચ્છિલ્લણ્ણુ તિસુ વિ ગમણ્ણુ અસુરકુમારાણં ઠિઙ્ગિસેસો જાણિયન્વો’ નવરમ્-
કેવલં મધ્યમકેષુ પશ્ચિમેષુ ચ ત્રિણ્ણવપિ ગમકેષુ અસુરકુમારાણં સ્થિતિવિશેષો જ્ઞાત-
વ્યઃ, અયમત્ર સ્થિતિવિશેષઃ મધ્યમગમેષુ જઘન્યોત્કૃષ્ટાસુરકુમારાણામ્ દશવર્ષસહ-
સ્રાણિ સ્થિતિર્ભવતિ તથા ચરમગમેષુ ચ સાધિકં સાગરોપમં ભવતીતિ । ‘સેસા ઓ-
હિયા ચેવ લઢ્ઢી’ શેષા ઔઘિકા એવ લઘ્વિઃ-શેષા સ્થિત્યતિરિક્તા લઘ્વિઃ-પ્રાપ્તિઃ
સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલ તક લહ ઉસમેં ગમનાગમન
કરતા હૈ । એસા યહ પ્રથમ ગમ હૈ ।

‘એવં ણવ વિ ગમા ણેયન્વા’ હસ પ્રકટિત પ્રથમગમ કે જૈસે હી
નૌ ગમ જાનના ચાહિયે-દ્વિતીય ગમ સે લેકર ૯ વેં ગમ તક કે આઠ
ગમ પ્રથમ ગમ કે જૈસે હી સમજના ચાહિયે-‘નવરં મઙ્ગિલ્લણ્ણુ પચ્છિલ્લણ્ણુ તિસુ વિ ગમણ્ણુ અસુરકુમારાણં ઠિઙ્ગિસેસો જાણિયન્વો’
પર વિશેષતા એસી હૈ કિ મધ્ય કે જો ત્રીન ગમ ૪-૫-૬ હૈં ઓર અન્ત
કે જો ત્રીન ગમ હૈં ૭-૮-૯ હૈં હનમેં અસુરકુમારોં કી સ્થિતિ કે સમ્બન્ધ
મેં અન્તર હૈ, મધ્ય કે ત્રીન ગમોં મેં અસુરકુમારોં કી જઘન્ય ઓર
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષ કી હૈ તથા અન્ત કે ત્રીન ગમોં મેં
સાધિક સાગરોપમ હૈ । ‘સેસા ઓહિયા ચેવ લઢ્ઢી’ લાકી કા ઓર સલ
કથન હન ગમોં મેં પ્રથમ ગમ જૈસા હી જાનના ચાહિયે, કાયસંલેધ હન

જીવ દેવગતિનું અને પૃથ્વીકાયિક ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલાજ કાળ
સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે.

એ રીતે આ પહેલા ગમ કહ્યો છે.

‘એવં ણવ વિ ગમા ણેયન્વા’ આ બતાવેલ પહેલા ગમ પ્રમાણે જ નવ
ગમેા સમજવા-બીજા ગમથી લઇને નવમા ગમ સુધીના આઠ ગમેા
પહેલા ગમ પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું. ‘નવરં મઙ્ગિલ્લણ્ણુ તિસુ વિ ગમ-
ણ્ણુ અસુરકુમારાણં ઠિઙ્ગિસેસો જાણિયન્વો’ પરંતુ વિશેષપણું એ મધ્યના જે
૪-૫-૬ એ ત્રણ ગમેા છે અને છેલ્લા જે ૭-૮-૯ એ ત્રણ ગમેા છે. તેમાં
અસુરકુમારોની સ્થિતિના સંબંધમાં જુદા પણ છે. મધ્યના ત્રણ ગમેામાં અસુ-
રકુમારોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે, તથા છેલ્લા ત્રણ ગમેામાં
સાધિક સાગરોપમ છે ‘સેસા ઓહિયા ચેવ લઢ્ઢી’ બાકીનું બીજું તમામ કથન
આ ગમેામાં પહેલા ગમ પ્રમાણે છે. તેમ સમજવું. આ તમામ ગમેામાં

ઔધિકસદશી જ્ઞાતવ્યા, શેષમૌધિકા એવ લઘ્વિઃ-શેષા સ્થિત્યતિરિક્તા લઘ્વિઃ-પ્રાપ્તિઃ ઔધિકસદશી જ્ઞાતવ્યા, શેષમૌધિકગમવદેવ વ્યાખ્યેયમિતિ ભાવઃ । ‘કાયસંવેદં ચ જાણિજ્ઞા’ કાયસંવેદં ચ જાનીયાત્, તદેવાહ-‘સંવત્થ’ इत्यादि । ‘સંવત્થ દો મવગ્ગહણાં સર્વત્ર ગમેષુ દ્વે એવ મવગ્ગહણે ‘જાવ નવમગમણ’ યાવત્ નવમગમકે ‘કાલાદેસેણ’ કાલાદેશેન-કાલાપેક્ષયા, ‘જહન્નેણં સાતિરેગં સાગરો-વમં વાવીસાણ વાસસહસ્સેહિં અઘ્મહિયં’ જઘન્યેન સાતિરેકં સાગરોપમં દ્વાવિંશતિ-વર્ષસહસ્રૈરભ્યધિકમ્ ‘ઉક્કોસેણં ત્રિ સાતિરેગં સાગરોપમં વાવીસાણ વાસસહસ્સેહિં અઘ્મહિયં’ ઉત્કર્ષેણાપિ સાતિરેકં સાગરોપમં દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રૈરભ્યધિકમ્ મવ-દ્વયગ્ગહણાદારભ્ય કાલાદેશપર્યન્તં દ્વિતીયાદિ નવસ્થપિ ગમકેષુ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રાધિકઃ સાતિરેકઃ સાગરોપમપ્રમાણઃ કાયસંવેદ ઇતિ ભાવઃ । ‘એવમ્ જાવ કરેજ્ઞા’ એતાવન્તં યાવત્કુર્યાત્ એતાવત્કાલપર્યન્તમસુરકુમારગતિ પૃથિવીગતિ ચ સેવેત એતાવત્કાલપર્યન્તમેવ દેવગતૌ પૃથિવીગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ કાયસંવેદરૂપચરમો ગમ ઇતિ ૯ ॥સૂ. ૫॥

નાગકુમારેભ્યઃ સમુત્પાદયન્નાહ-‘નાગકુમારેણં મંતે’ इत्यादि ।

મૂલમ્-નાગકુમારેણં મંતે ! જે મત્રિણ પુઢવીકાઈણસુ ઉવ-વજિજન્તાણં એસ ચેવ વત્તવ્વયા જાવ મવાદેસોત્તિ ણવરં ઠિઈ

સમસ્ત ગમોં મેં દો મવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ ઓર યાવત્ નૌવેં ગમ મેં ‘કાલાદેસેણં’ કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે ૨૨ હજાર વર્ષ અધિક સાધિક સાગરોપમ રૂપ તથા ‘ઉક્કોસેણં’ ઉત્કૃષ્ટ સે મી ૨૨ હજાર વર્ષ અધિક સાધિક સાગરોપમ રૂપ હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ જીવ અસુર કુમાર દેવ કા જીવ-અસુર કુમાર ગતિ કા ઓર પૃથિવીકાયિક ગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલ તક વહ વહ હસમેં ગમનાગ-મન કરતા હૈ । એસા યહ કાયસંવેદ રૂપ અન્તિમ ગમ હૈ ॥સૂ. ૫॥

કાયસંવેદ જે લેવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને યાવત્ નવમા ગમમાં ‘કાલા-દેસેણં’ કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અધિક સાધિક સાગરોપમ રૂપ તથા ‘ઉક્કોસેણં’ ઉત્કૃષ્ટથી પણ ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અધિક સાધિક સાગરોપમ રૂપ છે. આ રીતે આ જીવ અસુરકુમાર દેવનો જીવ અસુરકુમાર ગતિનું અને પૃથ્વીકાય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલાજ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ કાયસંવેદ રૂપ છેલ્લો ગમ કહ્યો છે. ॥સૂ. ૫॥

जहन्नेणं दसवाससहस्साइं, उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओव-
माइं। एवं अणुबंधो वि। कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससह-
स्साइं अंतोमुहुत्तसब्भहियाइं उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओ-
वमाइं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं। एवं णव वि
गमगा असुरकुमारगमसरिसा णवरं ठिइं कालादेसं च जाणै-
ज्जा, एवं जाव थणियकुमाराणं। जइ वाणमंतरेहितो उवव-
ज्जंति, किं पिसायवाणमंतरेहितो उववज्जंति जाव गंधव्व
वाणमंतरेहितो उववज्जंति ? गोयमा ! पिसायवाणमंतरं जाव
गंधव्ववाणमंतरेहितो वि उववज्जंति। वाणमंतरदेवेणं भंते ! जे
भविए पुढवीकाइएसु० एएसिंपि असुरकुमारगमगसरिसा नव
गमगा भाणियव्वा, णवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा, ठिई
जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं पलिओवमं सेसं तहेव ।
जइ जोइसियदेवेहितो उववज्जंति किं चंदविमाणजोइसिय-
देवेहितो उववज्जंति, जाव ताराविमाणजोइसियदेवेहितो
उववज्जंति ? गोयमा ! चंदविमाणं जाव ताराविमाणं जोइ-
सियदेवेहितो उववज्जंति। जोइसियदेवे णं भंते ! जे भविए
पुढवीकाइएसु० लद्धी जहा असुरकुमाराणं, णवरं एगा तेउलेस्सा,
पन्नत्ता, तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमं, ठिई जहन्नेणं
अट्ठभागपलिओवमं, उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्स
अब्भहियं। एवं अणुबंधो वि। कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठभाग-
पलिओवमं अंतोमुहुत्तसब्भहियं उक्कोसेणं पलिओवमं वास-

सयसहस्सेणं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एवइयं०१। एवं
 सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियत्वा । णवरं ठिइं कालादेसं च
 जाणेज्जा ९ । जइ वेसाणियदेवेहिंतो उववज्जंति किं कप्पोवग-
 वेसाणिय० कप्पाइय वेसाणिय०, गोयमा ! कप्पोवगवेसाणिय०
 णो कप्पाइयवेसाणिय० जइ कप्पोवगवेसाणिय० किं सोहम्म-
 कप्पोवगवेसाणिय० जाव अच्चुयकप्पोवगवेसाणिय० गोयमा !
 सोहम्मकप्पोवगवेसाणिय० ईसाणकप्पोवगवेसाणिय० णो
 सणकुमार० जाव णो अच्चुयकप्पोवगवेसाणिय० सोहम्म
 देवेणं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए, से णं
 भंते ! केवइयकालठिइएसु उववज्जेज्जा एवं जहा जोइसियस्स
 गमगो, णवरं ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं पलिओवमं उक्कोसेणं
 दो सागरोवमाइं । कालादेसेणं जहण्णेणं पलिओवमं अंतोमु-
 हुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं बावीसाए वाससहस्सेहिं
 अब्भहियाइं एवइयं कालं०१। एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणि-
 यत्वा णवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा ९ । ईसाणदेवे णं भंते !
 जे भविए पुढवीकाइएसु० एवं ईसाणदेवेण वि णव गमगा
 भाणियत्वा । णवरं ठिई अणुबंधो जहन्नेणं साइरेणं पलिओ-
 वमं उक्कोसेणं साइरेगाइं दो सागरोवमाइं, सेसं तं चेव सेवं
 भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥सू० ६॥

॥ चउवीसइमसए दुवालससो उदेसो समत्तो ॥

छाया—नागकुमारः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेष्टुत्पत्तुम् । स कियत्कालस्थितिकेष्टुत्पद्येत एषैव वक्तव्यता यावद्भवादेश इति । नवरं स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षेण देशोने द्वे पल्योपमे एवमनुबन्धोऽपि । कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्गृह्णतीत्यधिकं कानि उत्कर्षेण देशोने द्वे पल्योपमे द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिके, एवं नवापि गमका असुरकुमारगमसदृशाः, नवरं स्थितिं कालादेशं च जानीयात् एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम् १० । यदि वानव्यन्तरेभ्य उत्पद्यन्ते किं पिशाचवानव्यन्तरेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् गन्धर्ववानव्यन्तरे देवेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! पिशाचवानव्यन्तरेभ्य उत्पद्यन्ते यावद् गन्धर्ववानव्यन्तरेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । वानव्यन्तरदेवः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेष्टुत्पत्तुम्, स खलु कियत्कालस्थितिकेष्टुत्पद्येत एतेषामपि असुरकुमारगमकसदृशाः नव गमका भणितव्याः । नवरं स्थितिं कालादेशं च जानीयात् ८ । स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षेण पल्योपमम्—शेषं तथैव ९ । यदि ज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किं चन्द्रविमानज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् ताराविमानज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! चन्द्रविमानज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् ताराविमानज्योतिष्कदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । ज्योतिष्कदेवः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेष्टुत्पत्तुम् स खलु कियत्कालस्थितिकेष्टुत्पद्येत, कव्धिर्यथा असुरकुमाराणाम् नवरमेका तैजोलेख्या मङ्गला, त्रीणि ज्ञानानि त्रीणि अज्ञानानि नियमतः, स्थितिर्जघन्येन अष्ट भागपल्योपमम् उत्कर्षेण पल्योपमं वर्षशतसहस्राभ्यधिकम् । एवमनुबन्धोऽपि । कालादेशेन जघन्येन अष्ट भागपल्योपममन्तर्गृह्णतीत्यधिकम् उत्कर्षेण पल्योपमं वर्षशतसहस्रेण द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् १ । एवं शेषा अपि अष्टगमका भणितव्याः । नवरं स्थितिं कालादेशं च जानीयात् ९ । यदि वैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किं कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते नो कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते । यदि कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? किं सौधर्मकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावद्व्युतकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! सौधर्मकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ईशानकल्पोपपन्नकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते नो सनत्कुमारदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् नो अच्युतकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते । सौधर्मदेवः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेष्टुत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेष्टुत्पद्येत, एवं यथा ज्योतिष्कस्य गमकः । नवरं स्थितिनुरवन्धश्च

જઘન્યેન પલ્યોપમઃ, ઉત્કર્ષેણ દ્વે સાગરોપમે, કાલાદેશેન જઘન્યેન પલ્યોપમમ્
અન્તર્મુહર્તાભ્યધિકમ્ ઉત્કર્ષેણ દ્વે સાગરોપમે દ્વાવિંશત્વા વર્ષસહસ્રૈરભ્યધિકે ।
પતાવન્તં કાલં યાવત્ કુર્યાત્ ૧ । एवं शेवा अपि अष्ट गमका भणितव्याः नवरं
स्थितिं कालादेशं च जानीयात् ९ । ईशानदेवः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथि-
वीकायिकेषूपत्तुम् स खलु कियत्कालस्थितिकेषूपत्तयेत एवमीशानदेवेनापि नव-
गमका भणितव्याः नवरं स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन सातिरेकपल्योपमः उत्कर्षेण
सतिरेके द्वे सागरोपमे शेषंतदेव भदन्त । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति
याव द्विहरति ॥सू०६॥

॥ चतुर्विंशतितમે શતકે દ્વાદશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

ટીકા—‘નાગકુમારે જં મંતે!’ નાગકુમારઃ खलु भदन्त ! ‘जे भविष्य पुढवी-
काइएसु उववज्जित्तए’ यो भव्यः—समुत्पत्तियोगः पृथिवीकायिकेषु उत्पत्तुम् स खलु
कियत्कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यते इति प्रश्नः । भगवानाह ‘एस
चेव’ इत्यादि—‘एसचेव वत्तव्वया जाव भवादेशोत्ति’ एषैव वक्तव्यता यावद्भवादेश
इति, एषैव—असुरकुमारप्रकरणकथितैव वक्तव्यता सर्वाऽपि वक्तव्या कियत्पर्यन्तम-
सुरकुमारवक्तव्यता वक्तव्या तत्राह—‘जाव’ इत्यादि, ‘जाव भवादेशोत्ति’ यावद्भ-
वादेश इति, परिमाणादारभ्य कायसंवेधान्तगतभवादेशपर्यन्ता वक्तव्यता वर्णनीया

નાગકુમારે જં મંતે ! જે ભવિષ્ય પુઢવીકાઇસુ—હત્યાદિ

ટીકાર્થઃ—હે ભદન્ત ! નાગકુમારો મેં સે આકર કે જો જીવ પૃથિવી
કાયિકો મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ—વે કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાલે
પૃથિવીકાયિકો મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘एस चेव
वत्तव्वया’ हे गौतम ! जैसी यह वक्तव्यता असुरकुमार के प्रकरण में
कही गई है वैसी ही वक्तव्यता पूरी भवादेश तक यहां पर कहनी
चाहिये,—यही बात ‘जाव भवादेशोत्ति’ इस सूत्रपाठ द्वारा प्रदर्शित
की गई है । अर्थात् परिमाण से लेकर कायसंवेध के भवादेश तक

‘નાગકુમારે જં મંતે ! જે ભવિષ્ય પુઢવીકાઇસુ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ નાગકુમારોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાંથી
ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં
ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘एस चेव वत्तव्वया’
हे गौतम ! જે પ્રમાણેનું કથન અસુરકુમારોના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું
છે, એજ પ્રમાણેનું કથન પુરેપુરું ભવાદેશ સુધી અહિયાં કહેવું જોઈએ. એજ
વાત ‘जाव भवादेशोत्ति’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. અર્થાત્ પરિણા-
મથી લઈને કાયસંવેધના ભવાદેશ સુધી અસુરકુમાર પ્રકરણમાં કહેલ કથન

તત્ર કિયત્કાલસ્થિતિકપૃથિવીકાયિકેષુત્પદ્યતે इत्यस्य प्रश्नस्य जघन्येन अन्त-
र्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कृष्टतो द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकपृथिवीकાયिकेषु समुत्पद्यते
इत्युत्तरम् । ते खलु नागकुमारजीवा एकसमयेन क्रियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य
जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्येया वा असंख्येया वा इत्यु-
त्तरम् । तेषां नागकुमारजीवानां शरीराणि किं संहननानि इति प्रश्नस्य संहनन-
वर्जितानि किन्तु परिणमनयुक्तानि भवन्ति इत्युत्तरम्, तेषां जीवानां शरीराव-
गाहना कियन्महतीति प्रश्नस्य तेषां शरीरं द्विविधम् भवधारणीयम् उत्तरवैक्रियं च

કે અસુરકુમાર પ્રકરણ ગત વક્તવ્યતા પૂરી કરી પૂરી યહાં કહની
ચાહિયે, જબ એસા પ્રશ્ન પૂછા ગયા કિ-નાગકુમારોં મેં સે આકર કે જો
જીવ પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાલે
પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? તો સ્વ પ્રશ્ન કા ઉત્તર યહી હૈ કિ
વે જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી સ્થિતિ વાલે પૃથ્વીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન
હોતે હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨ હજાર વર્ષ કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં
મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । ગૌતમ ને જબ એસા પૂછા કિ-વે નાગકુમાર
જીવ એક સમય મેં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? તો પ્રશ્નને ઉનસે યહી કહા
કિ હે ગૌતમ ! વે જઘન્ય સે એક અથવા દો અથવા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે
હૈં, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન હોતે હૈં
સંહનન દ્વાર કે પ્રશ્ન મેં ઉસકે શરીર કિસી બી સંહનન વાલે નહીં
હોતે હૈં । પરંતુ ફિર બી વે પરિણામ યુક્ત હોતે હૈં । અવગાહના દ્વાર

પુરે પુરે અહિં કહેવું બોલ્યો. નાગકુમારેના સંબંધમાં બ્યારે એવું પૂછવામાં
આવ્યું કે-નાગકુમારેમાંથી આવીને બે ભવે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય
છે, તેઓ કેટલા કાળથી સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ
પ્રશ્નનો એજ ઉત્તર છે કે-તેઓ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા
પૃથ્વીકાયિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા
પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામીએ એવું પૂછ્યું કે-
તે નાગકુમાર ભવે એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્ત-
રમાં પ્રભુએ ગૌતમસ્વામીને એજ કહ્યું કે હે ગૌતમ ! તેઓ જઘન્યથી એક
અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અને અસં-
ખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. સંહનન દ્વારના પ્રશ્નમાં તેઓના શરીરો કોઈ પણ
સંહનન વાળા હોતા નથી. પરંતુ તો પણ તેઓ પરિણામ વાળા હોય

તત્ર યત્ પ્રથમં તત્ જઘન્યેન અંગુલાસંખ્યેયભાગપ્રમાણકમ્ ઉત્કૃષ્ટતઃ સપ્તરત્નિ પરિમિતમ્ ઉત્તરવૈક્રિયશરીરં તુ જઘન્યેનાઙ્ગુલસ્ય સંખ્યેયભાગપ્રમાણકમ્ ઉત્કૃષ્ટતો યોજનશતસહસ્રપ્રમાણકમિત્યુત્તરમ્। તેષાં જીવાનાં શરીરં કીદૃશસંસ્થાન-વિશિષ્ટમિતિ પ્રશ્નસ્ય શરીરં દ્વિવિધં ભવધારણીયમ્ ઉત્તરવૈક્રિયં ચ તત્ર ભવધારણીયં સમચતુરસ્રસંસ્થાનસંસ્થિતમ્ ઉત્તરવૈક્રિયં તુ અનેકવિધસંસ્થાનસંસ્થિતમિત્યુત્તરમ્ એવમેવ જ્ઞાનાજ્ઞાનયોગોપયોગસંજ્ઞાકષાયેન્દ્રિયસમુદ્ઘાતવેદનાવેદાદિકમપિ અસુર-કુમારપ્રકરણવદેવ અવગન્તવ્યમિતિ। યાવદ્ભવાદેશપર્યન્તં પૂર્વપ્રકરણવદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ। પૂર્વપ્રકરણાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં તદર્શયિતુમાહ-‘નવરં’ इत्यादि, ‘नवरं ठिई जहन्नेणं दसवाससहससाइं’ नवरम्-केवलमेतावानेव भेदो यत् जघन्येन स्थितिर्दशवर्षसहस्रप्रमाणा, ‘उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओदमाइं’ उत्कर्षेण देशोने

કે પ્રશ્ન છે. અનેક શરીરની અવધારણીય અવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ હોતી છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સે સપ્તરત્નિ (સાત હાથ) પ્રમાણ હોતી છે, તથા ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે સંખ્યાતવે ભાગપ્રમાણ હોતી છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સે એક લાખ યોજન પ્રમાણ હોતી છે, સંસ્થાન દ્વાર કે પ્રશ્નમાં અવધારણીય શરીરના સંસ્થાન સમચતુરસ્ર હોતા છે, તથા ઉત્તરવૈક્રિયના સંસ્થાન અનેક પ્રકારના હોતા છે। હસી પ્રકાર સે અસુરકુમાર કે પ્રકરણ કે જૈસે જ્ઞાન, અજ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ, સંજ્ઞા, કષાય, ઈન્દ્રિય, સમુદ્ઘાત, વેદના અને વેદ આદિ કે પ્રકરણની ભવાદેશ તક યહાં કથિત કરનાં ચાહિયે, પરંતુ પૂર્વ પ્રકરણની અપેક્ષા જો ભિન્નતા છે. તે સૂત્રકાર ‘નવરં ઠિઈ જહન્નેણં દસવાસસહસસાઈ, ઉક્કોસેણં

છે. અવગાહના દ્વાર સંબંધીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેએના શરીરની અવધાર-ણીય અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતવા ભાગ પ્રમાણ વાળી હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત રત્નિ (સાત હાથ) પ્રમાણ વાળી હોય છે. તથા ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ યોજન પ્રમાણની હોય છે. સંસ્થાન દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અવધારણીય શરીરનું સંસ્થાન સમચતુરસ્ર હોય છે તથા ઉત્તર વૈક્રિયનું સંસ્થાન અનેક પ્રકારનું હોય છે. એજ રીતે અસુરકુમારના પ્રકરણ પ્રમાણે જ્ઞાન, અજ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ સંજ્ઞા, કષાય, ઈન્દ્રિય, સમુદ્ઘાત, વેદના અને વેદ વિગેરે પ્રકરણો પણ ભવાદેશ સુધી અહિયાં કહી દેવા જોઈએ. પરંતુ પહેલાના પ્રકરણ કરતાં જે જુદાપણ છે તે સૂત્રકાર ‘નવરં

દ્વે પલ્યોપમે, દેશોનદ્વિપલ્યોપમાત્મિકા ઉત્કૃષ્ટતઃ સ્થિતિઃ પૂર્વપ્રકરણે જઘન્યતો દશવર્ષસહસ્રાત્મિકા ઉત્કૃષ્ટતો દેશોનદ્વિપલ્યોપમા સ્થિતિરિતિ ભવત્યેવ પૂર્વાપેક્ષયા ધૈલક્ષણ્યમિતિ । ‘એવં અણુવંધો વિ’ એવં સ્થિતિવદેવ અણુવંધોઽપિ જઘન્યેન દશવર્ષ-સહસ્રાત્મકઃ, ઉત્કૃષ્ટતો દેશોનદ્વિપલ્યોપમાત્મક ઇતિ કાયસંવેધસ્તુ ભવાપેક્ષયા પૂર્વપ્રકરણવદેવ દ્વિભવગ્રહણપ્રમાણકઃ, ‘કાલાદેસેનં જહન્નેનં દસવાસસહસ્રાદં અંતોપુહુત્તમબહિયાઈ’ કાલાદેશેન-કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ અન્ત-મુંહર્તાભ્યધિકારાણિ ‘ઉક્કોસેનં દેસૂગાઈં દો પલિઓવમાઈં વાવીસાણ વાસસહસ્રેર્હિ અબ્મહિયાઈં’ ઉત્કર્ષેણ દેશેને દ્વિપલ્યોપમે દ્વાવિંશત્યા વર્ષસહસ્રૈરભ્યધિકે, કાલા-પેક્ષયા જઘન્યતોઽન્તમુંહર્તાભ્યધિકદશવર્ષસહસ્રાત્મકઃ કાયસંવેધઃ, ઉત્કૃષ્ટતો દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રાધિકદેશોનદ્વિપલ્યોપમાત્મકઃ કાયસંવેધ ઇતિ ભાવઃ । । ‘એવં

દેસૂગાઈં દો પલિઓવમાઈં’ ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈં-હસસે ઉન્હોને યહ કહા હૈ કિ નાગકુમારોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે દશ હજાર વર્ષ કી હૈ પર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ કુછ કમ દો પલ્યોપમ કી હૈ, પૂર્વ પ્રકરણ સેં યદ્યપિ જઘન્ય સ્થિતિ દશ હજાર વર્ષ કી કહી ગઈ હૈ, પર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાતિરેક સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ, પર યહાં એસી નહીં કહી ગઈ હૈ, યહાં તો વહ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ કુછ કમ દો પલ્યોપમ કી કહી ગઈ હૈ । ‘એવં અણુવંધો વિ’ સ્થિતિ કે જૈસા હી યહાં અણુવંધ હૈ । તથા કાયસંવેધ ભવ કી અપેક્ષા પૂર્વ પ્રકરણ કે જૈસે હી દો અવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હૈ, એવં કાલ કી અપેક્ષા વહ જઘન્ય સે, એક અન્તમુંહર્ત અધિક દશ હજાર વર્ષ કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨ હજાર વર્ષ અધિક દેશોન દ્વિપલ્યોપમાત્મક હૈ,

‘ઠિઈ જહન્નેનં દસવાસસહસ્રાદં ઉક્કોસેનં દેસૂગાઈં દો પલિઓવમાઈં’ ઇત્યાદિ સૂત્ર પાઠથી બતાવેલ છે. આ સૂત્રથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે-નાગકુમારેની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની છે. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટથી તે કંઈક ઓછી બે પલ્યોપમની છે. પહેલાના પ્રકરણમાં બે કે જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની કહેવામાં આવી છે. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાતિરેક કંઈક વધારે સાગરોપમની કહી છે પરંતુ અહિયાં તે પ્રમાણે કંઈ નથી. અહિયાં તો તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ઓછી બે પલ્યોપમની કહી છે. ‘એવં અણુવંધો વિ’ સ્થિતિના કથન પ્રમાણે અહિયાં અણુવંધનું કથન પણ સમજવું તથા કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી પહેલા પ્રકરણ પ્રમાણે જ છે. એટલે કે ભવની અપેક્ષાથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી એક અંતમુંહર્ત અધિક દસ

ળવ વિ ગમા અસુરકુમારગમસરિસા' એવમ્ યથોક્તપ્રકારેણ નવાપિ ગમકાઃ અસુર-
કુમારગમસદૃશા એવ વક્તવ્યાઃ, યેન પ્રકારેણ અસુરકુમારાણાં નવાપિ ગમકા ઉક્તા
સ્તેનૈવ પ્રકારેણ નાગકુમારાણામપિ નવાપિ ગમકા ઉદાહરણીયા इति भावः ।
'ળવરં ઠિહં કાલાદેસં ચ જાણેજ્જા' નવરમ્-કેવલં સ્થિતિ કાલાદેશં ચ જાનીયાત્
અયમાશયઃ નવસ્વપિ ગમકેષુ સર્વમપિ પરિમાણોત્પાદાદિકમ્ અસુરકુમારવદેવ વક્ત
વ્યમ્ કેવલં સ્થિતૌ કાલાપેક્ષયા કાયસંવેધં ચ પાર્થક્યમવગન્તવ્યમ્, इदं पार्थक्यम्
ઉભયોઃ પ્રકરણયોઃ પૂર્વસૂત્રે એવ કથિતમ્ । તથાહિ સ્થિતિ જઘન્યેન દશવર્ષસહ-
સ્રાણિ, ઉત્કર્ષેણ દેશોનં પલ્યોપમદ્વયમ્ । સંવેધઃ કાલાદેશેન જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્ત્તા-
ધિકદશવર્ષસહસ્રપમાણઃ, ઉત્કર્ષેણ દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રાધિકં દેશોનં પલ્યોપમ-
દ્વયમિતિ । 'એવં જાવ થણિયકુમારાણં' એવમ્-નાગકુમારપ્રકરણવદેવ સ્તનિતકુમાર-

‘એવં ળવ વિ ગમા અસુરકુમારગમસરિસા’ ઉક્ત પ્રકાર સે નૌ ભી
ગમ અસુરકુમાર ગમ જૈસે જાનના ચાહિયે । જિસ પ્રકાર સે અસુર-
કુમારોં કે નૌ ગમ કહે ગયે હૈં, ડસી પ્રકાર સે નાગકુમારોં કે ભી
નૌ ગમ કહના ચાહિયે’ ‘ળવરં ઠિહં કાલાદેસં ચ જાણેજ્જા’ પરન્તુ નાગ-
કુમારોં કી સ્થિતિ મૈં એવં કાલાપેક્ષા સે કાયસંવેધ મૈં પૃથક્તા હૈ ।
સો યહ પૃથક્તા ‘સ્થિતિ જઘન્ય સે દશ હજાર વર્ષ કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ
સે દેશોન દો પલ્યોપમ કી, કાયસંવેધ કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે
અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક દશ હજાર વર્ષ કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨ હજાર વર્ષ
અધિક દેશોન દો પલ્યોપમ કા હૈ,’ હસ પ્રકાર કે કથન સે પૂર્વ સૂત્ર મૈં
પ્રકટ હી કર દિયા ગયા હૈ । ‘એવં જાવ થણિયકુમારાણં’ નાગકુમાર
પ્રકરણ કે અનુસાર હી સ્તનિત કુમાર તક સર્વ પરિમાણ ઉત્પાત આદિ

હજાર વર્ષનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ હજાર વર્ષ અધિક દેશોન પલ્યો-
પમાત્મક છે. ‘એવં ળવવિ ગમા અસુરકુમારગમસરિસા’ આ પ્રમાણે નવે
ગમે અસુરકુમારોના ગમ પ્રમાણે છે. તેમ સમજવું. જે રીતે અસુર
કુમારોના નવ ગમે કહેવામાં આવ્યા છે. એજ રીતે નાગકુમારોના પણ નવ
ગમે કહેવા જોઈએ ‘ળવરં ઠિહં કાલાદેસેણં ચ જાણેજ્જા’ પરંતુ નાગકુમારોની
સ્થિતિમાં અને કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધમાં જુદા પણ છે. આ જુદાપણું
એ રીતે છે કે-સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશોન એ
પલ્યોપમની તથા કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક
દસ હજાર વર્ષનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અધિક દેશોન એ પલ્યો-
પમનો છે. આ પ્રમાણેના કથનથી તે બધું પહેલા (આગળના) પ્રકરણમાં જ
પ્રગટ કરી દીધું છે. ‘જાવ થણિયકુમારાણં’ નાગકુમાર પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે
જ સ્તનિત કુમાર સુધીના બધા એટલે કે-પરિમાણ, ઉત્પાત, વિગેરે પ્રકર

પર્યન્તં સર્વમપિ પરિમાણોત્પાદાદિકં જ્ઞાતવ્યમ્ । હહ યાવત્પદેન સુવર્ણકુમારાદીનાં સર્વેષાં ગ્રહણં ભવતીતિ ભવનપતિવક્તવ્યતા ।

અથ વાનવ્યન્તરદેવાનુત્પાદયિતુમાહ-‘જહ વાણમંતરેહિંતો’ इत्यादि । ‘जह वाणमंतरेहिं तो उववज्जंति’ यदि वानव्यन्तरेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यन्ते, ‘किं पिसायवाणमंतरेहिं तो उववज्जंति’ किं पिशाचवानव्यन्तरेभ्यः सकाशादागत्योत्पद्यन्ते अथवा ‘जाव गंधव्ववाणमंतरेहिं तो उववज्जंति’ यावद्गन्धर्ववानव्यन्तरेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यन्ते ? अत्र यावत्पदेन-भूत-यक्ष-राक्षस-किन्नर-किंपुरुष-महोरगाणां ग्रहणं भवति इति प्रश्नः । भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘पिसायवाणमंतरेहिं तो उववज्जंति’ पिशाचवानव्यन्तरेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते तथा-‘जाव गंधव्ववाणमंतरेहिं तो वि उववज्जंति’ यावद्

का प्रकरण जानना चाहिये, यहाँ यावत्पद से सुवर्णकुमार आदिकों का ग्रहण हुआ है । ऐसी यह भवनपति की वक्तव्यता है,

अत्र वानव्यन्तरो की वक्तव्यता कहते हैं-‘जह वाणमंतरेहिं तो उववज्जंति’ यदि वानव्यन्तरो में से आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं तो ‘किं पिसायवाणमंतरेहिं तो उववज्जंति जाव गंधव्ववाणमंतरेहिं तो उववज्जंति’ क्या वे पिशाच वानव्यन्तरो से आकरके पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं या यावत् गन्धर्वों से आकरके पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं ? यहाँ यावत्पद से भूत, यक्ष, राक्षस, किन्नर, किंपुरुष और महोरग इनका ग्रहण हुआ है । इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पिसायवाणमंतरेहिं तो उववज्जंति जाव गंधव्ववाणमंतरेहिं तो वि उववज्जंति’

છોનું કથન પણ સમજવું અહિયાં યાવત્પદથી સુવર્ણકુમાર વિગેરેને ગ્રહણ કર્યા છે. આ પ્રમાણે આ ભવનપતિ સંબંધીનું કથન છે. ‘જહ વાણમંતરે હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ જે વાનવ્યન્તરોમાંથી આવીને છવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે. ‘કિં પિસાયવાણમંતરેહિંતો ઉવવજ્જંતિ જાવ ગંધવ્વવાણમંતરેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ શું તેઓ પિસાય જાતિના વાનવ્યન્તરોમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા યાવત્ ગંધર્વોમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અહિયાં યાવત્પદથી ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, કિપુરુષ અને મહોરગોનું ગ્રહણ થયું છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પિસાયવાણમંતરેહિંતો ઉવવજ્જંતિ જાવ ગંધવ્વ-

ગન્ધર્વવાનવ્યન્તરેભ્યોઽપિ આગત્ય સમુત્પન્ન્યન્તે इति। ‘વાળમંતરદેવે ણં મંતે’ વાનવ્યન્તરદેવઃ સ્વલુ મદન્ત । ‘જે ભવિષ્ય પુઢવીકાદૃષ્ટુ ઉવવજ્જિત્તણ’ યો મવ્યઃ પૃથિવી કાયિકેપૂત્તણ્ણ, સ સ્વલુ મદન્ત । કિયત્કાલસ્થિતિકપૃથિવીકાયિકેપૂત્તણ્ણચતે इति પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘एएसिं पि’ इत्यादि, ‘एएसिं पि असुरकुमारगमगसरिसा नव गमगा भाणियव्वा’ एतेषां वानव्यन्तरदेवानामपि असुरकुमारगमकसदृशा नव गमका भणितव्याः, यथाऽसुरकुमारानाश्रित्य नव गमकाः कथिता स्तथा वानव्यन्तर देवानाश्रित्यापि नव गमका वक्तव्याः, वानव्यन्तरदेवेभ्य आगत्य कियत्कालस्थितिक पृथिवीकायिकेपूतपद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिकेवृत्कष्टतो द्वावि-

पिशाचवानव्यन्तरो से भी आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं। यावत् गंधर्ववानव्यन्तरो से भी आकर के जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं। अब गौतम प्रश्नु से ऐसा पूछते हैं—‘वाणमंतर देवे णं मंते ! જે ભવિષ્ય પુઢવીકાદૃષ્ટુ ઉવવજ્જિત્તણ’ હે મદન્ત ? વાનવ્યન્તર દેવ જો પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હેં વે કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હેં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ ગૌતમ સે કહતે હેં—‘एएसिं पि असुरकुमारगमगसरिसा नव गमगा भाणियव्वा’ હે ગૌતમ । હસ સમ્બન્ધ મેં ભી-વાનવ્યન્તર દેવોં કે સમ્બન્ધ મેં ક્રિયે ગયે હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં ભી-અસુરકુમારોં કે જૈસે નૌ ગમક કહે ગયે હેં વૈસે હી નૌ ગમક યહાં પર ભી કહના ચાહિયે, અર્થાત્ વાનવ્યન્તર દેવોં સે આકરકે જીવ કિતને કાલ કી

वाणमंतरेहितो वि उववज्जंति’ पिशाच वानव्यन्तरोभांथी आवीने एव पृथिवी-
कायिकेभां उत्पन्न थाय छे, यावत् गंधर्ववानव्यन्तरोभांथी पणु आवीने एव
पृथिवीकायिकेभांथी उत्पन्न थाय छे.

इरीथी गौतमस्वामी प्रलुने ओषुं पूछे छे કે-वाणमंतरदेवे णं मंते ! જે
ભવિષ્ય પુઢવીકાદૃષ્ટુ ઉવવજ્જિત્તણ’ હે ભગવન્ વાનવ્યન્તર દેવ જે પૃથ્વીકાયિ-
કેભાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિ-
કેભાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રલુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે
કે—‘एएसिं पि असुरकुमारगमसरिसा नव गमगा भाणियव्वा’ હે ગૌતમ ! આ
સંબંધમાં પણ—એટલે કે વાનવ્યન્તર દેવોના સંબંધમાં કરવામાં આવેલ આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પણ અસુરકુમારોના ગમેની માફક જ નવ ગમે કહ્યા છે
અર્થાત્ જેવી રીતે અસુરકુમારોના નવ ગમે કહ્યા છે તેજ પ્રમાણે આ વાનવ્ય-
ન્તરોના પણ નવ ગમે અહીંયાં કહી લેવા. અર્થાત્ વાનવ્યન્તર દેવોમાંથી

શતિવર્ષ સવસ્રસ્થિતિકેષુ સમુત્પદ્યન્તે ઇત્યુત્તરમ્ એવં વાનવ્યન્તરદેવેભ્ય આગત્ય પૃથિવીકાયિકેષુત્પિત્સવો જીવા એકસમયે કિયન્ત ઉત્પદ્યન્તે ઇતિ પ્રશ્નઃ જઘન્યત્ એકો વા દ્વૌ વા ત્રયો વા ઉત્કૃષ્ટતઃ સંખ્યાતા વા અસંખ્યાતા વા સમુત્પદ્યન્તે ઇત્યુત્તરમ્ એવં ક્રમેણ સંપૂર્ણમસુરકુમારપ્રકરણમત્રાનુકર્પણીયમ્ । અસુરકુમારપ્રકર-
ણાપેક્ષયા ચઢૈલક્ષણ્યં તદર્શયતિ 'નવરં' 'નવરં ઠિઈં કાલાદેસં ચ જાણેઝ્જા' નવરમ્ સ્થિતિ કાલાદેશં ચ ખેદેન જાનીયાત્ સ્થિતૌ કાયસંવેધે ચ મિત્રતાડવગ-
ન્તવ્યા તત્ર સ્થિતૌ અસુરકુમારપ્રકરણાપેક્ષયા ચૈલક્ષણ્યં દર્શયિતુમાહ-ઠિઈં જહન્નેણં
ઇત્યાદિ, 'ઠિઈં જહન્નેણં દસવાસસહસ્રાઈં' સ્થિતિર્જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ જઘ-
ન્યતઃ સ્થિતિર્દશવર્ષસહસ્રાત્મિકેત્યર્થઃ 'ઉક્કોસેણં પલિઓવમં' ઉત્કર્ષેણ પલ્યોપ-

સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતેં હેં તો ઇસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર
એસા હે કિ વે જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત્ત કો સ્થિતિવાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં
ઉત્પન્ન હોતેં હેં, ઇત્યાદિ । ઇસી પ્રકાર સે વાનવ્યન્તર દેવોં સે આકરકે,
પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય જીવ એક સમય મેં કિતને
ઉત્પન્ન હોતેં હેં ? ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હેં-હે
ગૌતમ ! જઘન્ય સે એક અથવા દો અથવા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતેં હેં ઓર
ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન હોતેં હેં । ઇસી ક્રમ સે
સમ્પૂર્ણ અસુરકુમાર પ્રકરણ યહાં લગાના ચાહિયે, પરન્તુ અસુરકુમાર
પ્રકરણ કો અપેક્ષા જો ઇસ પ્રકરણ મેં મિત્રતા હે વહ ઇસ પ્રકાર સે
હે- 'નવરં ઠિઈં કાલાદેસં ચ જાણેઝ્જા' યહાં સ્થિતિ ઓર કાયસંવેધ મેં
મિત્રતા હે- 'ઠિઈં જહન્નેણં દસવાસસહસ્રાઈં' સ્થિતિ યહાં, જઘન્ય સે
દશ હજાર વર્ષ કો હે ઓર 'ઉક્કોસેણં પલિઓવમં' ઉત્કૃષ્ટ સે એક

આવીને જીવ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોંમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?
આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે-જઘન્યથી અતર્મુહૂર્ત્તની સ્થિતિ વાળા પૃથ્વી-
કાયિકોંમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે વાનવ્યન્તર દેવોંમાંથી આવીને પૃથ્વી-
કાયિકોંમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવ એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ ! જઘન્યથી
એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા
અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે પુરેપુરું અસુરકુમારનું પ્રકરણ અહિંયાં
કહેવું જોઈએ. પરંતુ અસુરકુમારના પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં જુદાપણું છે,
તે આ પ્રમાણેનું છે. 'નવરં ઠિઈં કાલાદેસં ચ જાણેઝ્જા' આ પ્રકરણમાં
સ્થિતિ અને કાયસંવેધમાં જુદાપણું છે. 'ઠિઈં જહન્નેણં દસવાસસહસ્રાઈં'
અહિંયાં સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની અને 'ઉક્કોસેણં પલિઓવમં'

મન્ અસુરકુમારપ્રકરણે જઘન્યતઃ સ્થિતિર્દશવર્ષસહસ્રાત્મિકા ઉત્કુષ્ટતઃ સાતિ-
રેકસાગરોપમા इह तु स्थितिर्जघन्यतो दशवर्षसहस्रात्मिका उत्कુષ્ટतઃ પલ્યોપમે
ત્યેતાવાનેવ ભેદ ઉમયોઃ પ્રકરણયોરિતિ । ‘સેસં તદેવ’ શેષમ્-સ્થિત્યતિરિક્તં
સર્વમપિ તથૈવ-અસુરકુમારપ્રકરણપઠિતમેવેતિ ભાવઃ ।

અથ જ્યોતિષ્કદેવાનુત્પાદયિતુમાહ-‘જહ જોહસિયદેવેહિંતો’ इत्यादि, ‘जह-
जोहसियदेवेहिंतो उववज्जंति’ हे भदन्त ! यदि ज्योतिष्कदेवेभ्य आगत्य पृथि-
वीकायिकेपूत्पद्यन्ते तदा-‘किं चंद्रविमाणजोहसियदेवेहिंतो उववज्जंति’ किं
चन्द्रविमानज्योतिष्कदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा-‘जाव ताराविमाणजोह-
सियदेवेहिंतो उववज्जंति’ यावत् ताराविमानज्योतिष्कदेवेभ्य आगत्योत्प-

પલ્યોપમ કી હૈ, અસુરકુમાર કે પ્રકરણ મેં એસી સ્થિતિ નહીં હૈ, વહાં
તો યદ્યપિ સ્થિતિ જઘન્ય સે દશહજાર વર્ષ કી હૈ, પરન્તુ ઉત્કુષ્ટ સે
વહ સાતિરેક એક સાગરોપમ કી હૈ, હસ પ્રકાર અસુરકુમાર કે પ્રકરણ
ગત સ્થિતિ કી અપેક્ષા હસ પ્રકરણગત સ્થિતિ મેં અન્તર આતા હૈ, ‘સેસં
તદેવ’ સ્થિતિ સે અતિરિક્ત ઓર સબ કથન અસુરકુમાર કે પ્રકરણ મેં કહે
ગયે અનુસાર હી હૈં, અવ જ્યોતિષ્કદેવોં કી વક્તવ્યતા કહતે હૈ-‘યહાં
ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં ‘જહ જોહસિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે
ભદન્ત ! યદિ જ્યોતિષ્કદેવોં સે આકર કે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં
તો ‘કિં ચંદ્રવિમાણજોહસિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કયા વે ચંદ્રવિમાણ જ્યો-
તિષ્કોં સે આકરકે વહાં ઉત્પન્ન હોતે હૈં અથવા-‘જાવ તારાવિમાણજોહ-
સિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ યાવત તારાવિમાણ જ્યોતિષ્કોં સે આકરકે

ઉત્કુષ્ટથી એક પલ્યોપમની છે અસુરકુમારના પ્રકરણમાં તેઓની સ્થિતિ
જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની કહી છે. અને ઉત્કુષ્ટથી તે સાતિરેક-કંઈક વધારે
એક સાગરોપમની કહી છે. આ રીતે અસુરકુમારોના પ્રકરણમાં કહેલ સ્થિતિની
બાબતમાં બુદ્ધાપણ આવે છે. ‘સેસં તદેવ’ સ્થિતિના કથન શિવાયનું બાકીનું
તમામ કથન અસુરકુમારના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. હવે ગૌતમસ્વામી
પ્રભુને એવું પૂછે છે કે- ‘જહ જોહસિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ જો
દેવભવ જ્યોતિષિક દેવોમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો
‘કિં ચંદ્રવિમાણજોહસિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ શું તેઓ ચંદ્રવિમાણ જ્યોતિષ્ક
દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે ‘જાવ તારાવિમાણજોહસિય-
દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ યાવત તારા વિમાણ જ્યોતિષ્ક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં

ઘન્ટે इति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘चंद्र-
विमाण०’ चन्द्रविमानज्योतिष्कदेवेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते तथा—‘तारा-
विमाण०’ यावत्ताराविमानज्योतिष्कदेवेभ्योऽपि आगत्य ते जीवाः
पृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यन्ते ‘जोइसियदेवे णं भंते ! ज्योतिष्कदेवः खलु भदन्त !
‘जे भविण पुढवीकाइएसु’ यो भव्यः पृथिवीकायिकेषु उत्पत्तुम् स खलु भदन्त !
कियत्कालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषूत्पद्यते इति प्रश्नः, भगवानाह—‘लद्धी
जहा असुरकुमाराणं’ लब्धिः—परिमाणसंज्ञनादीनां प्राप्तवृत्तव्येत्यर्थः यथा—
असुरकुमाराणाम् यथाऽअसुरकुमाराणां परिमाणादिविषयका नव गमकाः कथिता
स्तथैव—तेनैव प्रकारेण इहापि—ज्योतिष्कदेवाधिकारेऽपि सर्वं परिणामोत्पादादिकं
वक्तव्यमिति परन्तु पूर्वप्रकरणापेक्षया इदमत्र वैलक्षण्यम् तदेव दर्शयति ‘नव्वरं’

वहाँ उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम !
‘चंद्र विमाण०, तारा विमाण०’ चन्द्रविमान ज्योतिष्को से भी आकरके
देव जीव वहाँ उत्पन्न होते हैं और यावत् ताराविमान ज्योतिष्को
से भी आकरके वहाँ उत्पन्न होते हैं । अब पुनः गौतम प्रभु से पूछते
हैं—‘जोइसियदेवे णं भंते ! जे भविण पुढवीकाइएसु०’ हे भदन्त ! जो
ज्योतिष्क देव पृथिवीकायिको में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितने
काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है ? इसके
उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘लद्धी जहा असुरकुमाराणं’ हे गौतम ! जिस
प्रकार से असुरकुमार के प्रकरण में परिमाण आदि विषयक नौ, गम
कहे गये हैं उसी प्रकार से यहां पर भी—ज्योतिष्क देवों के अधिकार

ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ !
‘ચંદ્રવિમાણ૦ તારાવિમાણ૦’ ચંદ્રવિમાન જ્યોતિષ્ક દેવોમાંથી આવીને જીવ
ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને યાવત તારાવિમાન જ્યોતિષ્ક દેવોમાંથી પ્રભુ
આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે.

इरीथी गौतमस्वामी प्रभुने पूछे છે કે—‘जोइसियदेवे णं भंते ! जे भविण
पुढवीकाइएसु०’ हे भगवन् ! जे ज्योतिष्क देवो पृथ्वीकायिकोमां उत्पन्न थाने
योग्य होय तेओ केटवा काणनी स्थितिवाणा पृथ्वीकायिकोमां उत्पन्न थाय
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘લદ્દી જહા અસુરકુમારાણં’ હે ગૌતમ !
જે રીતે અસુરકુમારોના પ્રકરણમાં પરિમાણ વિગેરે વિષય સંબંધી નવ ગમો
કહેવામાં આવ્યા છે, એજ રીતે અહિયાં પણ—અર્થાત્ આ જ્યોતિષ્ક દેવોના
પ્રકરણમાં પણ—પરિમાણ ઉત્પાત, વિગેરે તમામ કથન કહેવું, નેકએ પરંતુ

इत्यादि, 'नवरं एगा तेउलेस्सा पन्नत्ता' नवरम्—केवलम् एका तेजोलेख्या मज्ञप्ता असुरकुमारप्रकरणे चतस्रो लेख्याः प्रतिपादिताः, ज्योतिष्कदेवप्रकरणे तु एकैव तेजोलेख्येति भवत्येवोभयौवलक्षण्यमिति । 'तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमं' त्रीणि ज्ञानानि मत्यादीनि तथा त्रीणि अज्ञानानि मत्यज्ञानादीनि नियमतः, ज्योतिष्कदेवे असंज्ञिनो जीवस्य उत्पत्तिर्न भवति संज्ञिनश्चोत्पद्यन्ते तेषामुत्पत्तिसमये एव सम्यग्दृष्टेः सत्त्वात् त्रीणि ज्ञानानि मत्यादीनि संभवन्ति तदितरेषां तु त्रीणि अज्ञानानि मत्यज्ञानादीनि भवन्ति इति । 'ठिई जहन्नेणं अट्टभागपलिओवमं' स्थितिर्जघन्येन अष्टभागपल्योपमम् पल्योपमस्य अष्टमो भागः अष्ट भागः, स मे भी-सद्य परिमाण उत्पान आदि कहना चाहिये, परन्तु पूर्वप्रकरण की अपेक्षा जो इस प्रकरण में भिन्नता है वह 'नवरं एगा तेउलेस्सा पणत्ता' इस प्रकार से है, यहां एक तेजोलेख्या ही कही गई है, तब कि असुरकुमार के प्रकरण में लेख्याद्वार में चार लेख्याएँ कही गई हैं। यहां 'तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमं' मत्यादिक तीन ज्ञान और मत्यज्ञान आदि तीन अज्ञान नियम से होते हैं, क्योंकि ज्योतिष्क देव में असंज्ञी जीव की उत्पत्ति नहीं होती है, संज्ञी जीव की ही उत्पत्ति होती है, इसलिये उनमें उत्पत्ति के समय में ही सम्यग्दृष्टि का सद्भाव हो जाता है, अतः इनके तीन ज्ञान नियम से कहे गये हैं और इनसे भिन्न के मत्यज्ञान आदि तीन अज्ञान नियमसे कहे गये हैं। 'ठिई जहन्नेणं अट्टभागपलिओवमं' स्थिति जघन्य से यहां पल्योपम के आठवें भाग प्रमाण है—अर्थात् एक पल्य के आठवें भाग रूप

અસુરકુમારોના પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં જે જુદા ખણું છે. તે 'નવરં' એગા 'તેઉલેસ્સા પણત્તા' આ પ્રમાણેની છે. આ જ્યોતિષ્ક દેવોને એક તેજોલેખ્યા જ કહી છે. અને અસુરકુમાર પ્રકરણમાં લેખ્યાદ્વારમાં ચાર લેખ્યાઓ કહી છે. જ્ઞાનદ્વારમાં અહિયાં 'તિન્નિ નાણા તિન્નિ અણ્ણાણા નિયમં' મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન તથા મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન નિયમથી હોય છે. કેમકે જ્યોતિષ્કદેવોમાં અસંજી જીવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. કેવળ સંજી જીવોની જ ઉત્પત્તિ થાય છે. તેથી તેઓમાં ઉત્પત્તિના સમયે જ સમ્યગ્ દૃષ્ટિનો સદ્ભાવ હોય છે. જેથી તેઓને ત્રણ જ્ઞાન કહ્યા છે. અને તેથી જુદાને મતિઅજ્ઞાન વિગેરે ત્રણ અજ્ઞાનો કહ્યા છે. 'ઠિઈ જહન્નેણં અટ્ટભાગપલિઓવમં' સ્થિતિ જઘન્યથી અહિયાં પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણની કહી છે. અર્થાત્—એક પલ્યના આઠમાં ભાગ રૂપ છે.

एव अवयवे समुदायोपचारादष्टभागपल्योपमम् इदं च तारकदेवदेवीराश्रित्य उक्तम्
तेषामेव एतादृशायुष्कत्वादिति । ‘उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्रअवमहियं’
उत्कर्षेण पल्योपमं वर्षशतसहस्राभ्यधिकम् एकलक्षवर्षाधिकमेकं पल्योपममि-
त्यर्थः तथा च जघन्यतः पल्योपमस्याष्टमो भागः उत्कृष्टत एकलक्षवर्षाधिकपल्यो-
पमात्मिका स्थितिर्भवति । इदं च चन्द्रविमानदेवानधिकृत्य प्रोक्तमिति । ‘एवं
अणुबंधो वि’ एवमनुबन्धोऽपि एवम्-स्थितिर्वदेव अनुबन्धोऽपि जघन्यतः पल्यो-
पमस्याष्टमो भागः उत्कृष्टतो लक्षवर्षाधिकैकपल्योपमरूपो भवतीत्यर्थः । कायसंवेध
स्तु भवापेक्षया भवद्वयग्रहणात्मकः, ‘कालादेसेणं जहन्नेणं अष्टभागपलिओवमं
अंतोमुहुत्तमवमहियं’ कालादेशेन कालापेक्षया जघन्यतोऽष्टभागपल्योपमः अन्तर्मुहु-

है, सूत्र में जो ‘अष्टभागपलिओवमं’ ऐसा कहा गया है वह अवयव
में समुदाय के उपचार से कहा गया है सो ऐसा यह कथन तारक देव
की देवियों को आश्रित करके कहा है, क्योंकि वे ही ऐसी अयुवाली
होती हैं । ‘उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्रअवमहियं’ तथा
उत्कृष्ट से स्थिति एक लाख वर्ष अधिक एक पल्योपम की है, इस
प्रकार की उत्कृष्ट स्थिति का कथन चन्द्रविमान के देवों को लेकर
किया गया है, ‘एवं अणुबंधो वि’ स्थिति के अनुसार अनुबन्ध भी जघ-
से एक पल्य के आठवें भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट से एक लाख वर्ष
अधिक एक पल्योपम प्रमाण है, कायसंवेध यहां भव की अपेक्षा दो
भवों को ग्रहण करने रूप है, और, काल की अपेक्षा वह ‘जहन्नेणं
अष्टभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमवमहियं’ जघन्य से एक अन्तर्मुहुत्त

સૂત્રમાં જે ‘અષ્ટભાગપલિઓવમં’ એવું કહેવામાં આવ્યું છે. તે અવયવમાં સમુ-
દાયના ઉપચારથી કહેલ છે. તે આવી રીતનું આ કથન તારક દેવીની દેવી-
ઓને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે તેઓજ આ પ્રકારના આયુવાળીઓ
હોય છે. ‘ઉક્કોસેણં પલિઓવમં વાસસયસહસ્ર અવમહિયં’ તથા ઉત્કૃષ્ટથી સ્થિતિ
એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમની છે. આ રીતની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું
કથન ચંદ્રવિમાનના દેવોને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવેલ છે. ‘એવં અણુબંધો વિ’
સ્થિતિના કથન પ્રમાણે અણુબંધ પણ જઘન્યથી એક પલ્યના આઠમા ભાગ
પ્રમાણનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ પ્રમાણનો
છે. કાયસંવેધ અહિયાં ભવની અપેક્ષાથી જે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ કહેલ
છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે ‘જહન્નેણં અષ્ટભાગપલિઓવમં અંતોમુહુત્તમવમહિયં’
જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક પલ્યના આઠમા ભાગ પ્રમાણનો છે. અને

ત્રીભ્યધિકઃ, 'ઉત્ક્રોસેણં પલિઓવમં વાસસયસહસ્સેણં વાવીસાણ વાસસહસ્સેહિં અન્મહિયં' ઉત્કર્ષેણ પલ્યોપમો વર્ષશતસહસ્રેણ દ્વાવિંશત્યા વર્ષસહસ્રૈશ્વા-
 મ્યધિકઃ, દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રાધિકલક્ષોત્તરૈકપલ્યોપમઃ કાલાપેક્ષયોત્કૃષ્ટતઃ
 કાયસંવેધ ઇતિ । 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एताव-
 त्कालपर्यन्तं ज्योतिष्कदेवगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत तथा एतावदेव कालपर्यन्तं
 ज्योतिष्कदेवगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति १ । 'एवं सेसा वि
 अट्टगमगा भाणियव्वा' एवम्-उपरोक्तदर्शितक्रमवत् शेषाः-प्रथमगमातिरिक्ता
 अपि अष्टौ गमकाः अणितव्याः, तथा चासुरकुमारप्रकरणवदेव ज्योतिष्कप्रकरण-
 मपि नवगमकान्वितं ज्ञातव्यमिति भावः । 'णवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा'

અધિક પલ્યકે આઠવેં ભાગ પ્રમાણ હૈં ઓર 'ઉત્ક્રોસેણં પલિઓવમં
 વાસસયસહસ્સેણં વાવીસાણ વાસસહસ્સેહિં અન્મહિયં' ઉત્કૃષ્ટ સે વહ એક
 લાખ વાર્હિસ હજાર વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ પ્રમાણ હૈં, 'एवइयं जाव
 करेज्जा' इस प्रकार वह ज्योतिष्क देवज्योतिष्क रूप देव गति का
 और पृथिवीकाधिक गति का सेवन करता है और उसमें इतने ही
 काल तक वह गमनागमन करता है । 'एवं सेसा वि अट्टगमगा
 भाणियव्वा' उपरोक्त दर्शित क्रमानुसार शेष गम भी-प्रथम गम
 के सिवाय बाकी के आठ गम भी कहना चाहिये, तथा च असुरकुमार
 प्रकरण के जैसा ही ज्योतिष्क देव का नौ गमकों से अन्वित प्रकरण
 भी जानना चाहिये, परन्तु असुरकुमार प्रकरणोक्त स्थिति स्थान और
 कायसंवेध की अपेक्षा यहां के स्थिति स्थान में और कायसंवेध में भिन्नता

ઉત્ક્રોસેણં પલિઓવમં વાસસયસહસ્સેણં વાવીસાણ વાસસહસ્સેહિં અન્મહિયં' ઉત્કૃષ્ટથી
 તે એક લાખ ૨૨ બારીસ હજાર વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમનો છે. એવઇયં
 જાવ કરેજ્જા' આ રીતે તે જ્યોતિષ્ક દેવ ૩૫ ૭૫ તે જ્યોતિષ્ક દેવગતિનું
 અને પૃથ્વીકાયની ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં
 ગમનાગમન -અવર જવર કરે છે. 'एवं सेसा वि अट्टगमगा भाणियव्वा' ઉપર
 બતાવેલા ક્રમ પ્રમાણે પહેલા ગમ શિવાય બાકીના બીજા આઠે ગમે પણ
 સમજી લેવા. તથા અસુરકુમારના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ જ્યોતિષ્ક દેવનું
 પ્રકરણ પણ એજ પ્રમાણેના નવ ગમેવાળું સમજવું પરંતુ અસુરકુમારના
 પ્રકરણમાં કહેલ સ્થિતિ-સ્થાન અને કાયસંવેધ કરતાં અહિના પ્રકરણમાં
 સ્થિતિ-સ્થાન અને કાયસંવેધમાં જુદા પણ આવે છે. જે ઉપર આવેલ સૂત્ર

નવરં સ્થિતિ કાલાદેશં ચ ભિન્નતયા જાનીયાત્ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં સ્થિતિ તયા જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં સૂત્રપદર્શિતક્રમેણ કાલાદેશમપિ જાનીયાદિતિ ભાવઃ ।

અથ વૈમાનિકેભ્ય ઉત્પાદયન્નાહ—‘જહ વેમાણિય’ ઇત્યાદિ, ‘જહ વેમાણિય દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભદન્ત ! યદિ પૃથિવીકાયિકા જીવા વૈમાનિકદેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે તદા—‘કિં કપ્પોવગવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં કલ્પોપપન્નક-વૈમાનિકદેવેભ્ય આગત્ય ઉત્પદ્યન્તે અથવા—‘કપ્પાર્હયવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કલ્પગતીતવૈમાનિકદેવેભ્ય આગત્ય ઉત્પદ્યન્તે ઇતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ ‘ગોયમા’

હૈ । જો ऊपर में सूत्र द्वारा प्रकट की जा चुकी है । अर्थात् असुरकुमारों की अनेक प्रकरण में स्थिति जघन्य से दस हजार वर्ष की और उत्कृष्ट से सातिरेक सागरोपम की कही गई है तथा कायसंवेध भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप और काल की अपेक्षा जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त अधिक दस हजार वर्ष और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष अधिक साधिक सागरोपम का कहा गया है, पर यहां ऐसा नहीं कहा गया है, यहां तो इससे ये दोनों द्वार भिन्न कहे गये हैं । अतः इन स्थिति और कायसंवेध से भिन्न और सब द्वारों का कथन असुर-कुमार प्रकरण में कहे गये अनुसार ही है ऐसा जानना चाहिये, इसी लिये आठ गमकों के कथन को असुरकुमार प्रकरण के जैसा कहा गया है । यहां गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘जह वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति’ हे भदन्त ! यदि पृथिवीकायिक वैमानिक देवों से आकर के उत्पन्न होते हैं तो ‘किं कप्पोवगवैमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति,

પાઠથી પ્રગટ કરાઈ ગયેલ છે. અર્થાત્ અસુરકુમારોની સ્થિતિ અનેક પ્રકર-રણોમાં જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક સાગરોપમની કહી છે° તથા કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ ગ્રહણ કરવા રૂપ અને કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત આધિક દસ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અધિક સાધિક સાગરોપમને કહેલ છે. પણ અહિયાં તે રીતે કહેલ નથી. અહિયાં આ બન્ને દ્વારોનું કથન આ કથન કરતાં બુદ્ધી રીતે કહ્યું છે જેથી આ સ્થિતિદ્વાર અને કાયસંવેધ શિવાયના બીજા બધા દ્વારોનું કથન અસુરકુમારોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું, તેથી જ આઠ ગમોનું કથન અસુરકુમારના પ્રકરણ પ્રમાણે છે તે પ્રમાણે કહ્યું છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘જહ વેમાણિયદેવેહિંતો ! ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ બે પૃથ્વીકાયિક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? તો ‘કિં કપ્પોવગવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કપ્પાર્હય વેમાણિયદેવે-

इत्यादि 'गोयमा ।' हे गौतम ! 'कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंनो उववज्जंति' कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकजीवाः समुत्पद्यन्ते 'णो कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंनो उववज्जंति' नो कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते पृथिवीकायिकजीवानामुत्पत्तिर्यदि वैमानिकदेवेभ्य आगत्य भवति तदा-कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य एव आगत्य भवति न तु कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य आगत्य भवतीति भावः । 'जइ कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंनो उववज्जंति' यदि कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य पृथिवीकायिकजीवा उत्पद्यन्ते तदा-'किं

क्या वे कल्पोपपन्नक वैमानिक देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अथवा कल्पातीत वैमानिक देवों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा' हे गौतम ! 'कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंनो उववज्जंति' णो कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंनो उववज्जंति' पृथिवीकायिक कल्पोपपन्न वैमानिक देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं, किन्तु कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं, तात्पर्य इस कथन का यही है कि यदि पृथिवी कायिक में वैमानिक देवों की उत्पत्ति होती है तो कल्पोपपन्न वैमानिक देवों से ही आये हुआ की उत्पत्ति होती है किन्तु कल्पातीत वैमानिक देवों से आये हुआ की उत्पत्ति नहीं होती है, अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंनो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि कल्पोपपन्नक वैमानिक देवों से आकर के पृथिवीकायिकों की

हिंनो उववज्જંતિ' શું તેઓ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! 'કપ્પોવગવેમાણિયદેવેહિંતો' ઉવવજ્જંતિ ણો કપ્પાઈય વેમાણિયદેવેહિંતો ! ઉવવજ્જંતિ' પૃથિવિકાયિક કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જો પૃથિવિકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિ વૈમાનિક દેવોમાંથી જ આવીને થાય તો કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને થતી નથી.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'જइ कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंनो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને પૃથિવિકાયિકોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તો શું 'સોહમ્મકપ્પોવગવેમાણિયદેવે-

सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' किं सौधर्मकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा 'जाव अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' यावद् अच्युत कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्य 'उत्पद्यन्ते' इति प्रश्नः। भगवानाह 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' ईसाणकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' सौधर्मकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, तथा ईशाणकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकजीवा उत्पद्यन्ते, 'णो सणकुमारवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' जाव णो अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' नो न वा सनत्कुमारवैमानिकदेवेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते यावत् नो-नैव अच्युतकल्पो-

उत्पत्ति होती है तो क्या 'सोहम्मकप्पोवगवे० उववज्जंति, सौधर्मकल्पोपपन्नक वैमानिक देवों से आकर के उत्पत्ति होती है ? या 'जाव अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' यावत् अच्युत कल्पोपपन्नक वैमानिक देवों से आकरके उत्पत्ति होती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा !' हे गौतम ! 'सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' ईसाणकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' पृथिवीकायिक जीवों की उत्पत्ति सौधर्मकल्पोपपन्नक वैमानिक देवों से आकरके होती है और ईशान कल्पोपपन्नक देवों से आकर के भी होती है, पर 'णो सणकुमारवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति, सनत्कुमार वैमानिक देवों से आकरके पृथिवीकायिक जीवों की उत्पत्ति नहीं होती है, यावत् 'णो अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' अच्युतकल्पोपपन्नक वैमानिक देवों से भी आकरके उनकी

हिंतो उववज्जंति' सौधर्म कल्पोपपन्नक वैमानिक देवोंमांथी आवीने उत्पन्न थाय छे ? 'जाव अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' यावत् अच्युत कल्पोपपन्नक वैमानिक देवोंमांथी आवीने उत्पन्न थाय छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कहे छे के- 'गोयमा !' हे गौतम ! 'सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' पृथ्वीकायिक जीवोंनी उत्पत्ति सौधर्म कल्पोपपन्नक वैमानिक देवोंमांथी आवीने थाय छे अने ईशान कल्पोपपन्नक वैमानिक देवोंमांथी आवीने यणु थाय छे, 'णो सणकुमारवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' सनत्कुमार वैमानिक देवोंमांथी आवीने पृथिवीकायिक जीवोंनी उत्पत्ति थती नथी, यावत् 'णो अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' अच्युत कल्पोपपन्नक वैमानिक देवोंमांथी

પપન્નકવૈમાનિકદેવેભ્ય આગત્યોત્પચન્તે । અત્ર-યાવત્પદેન-સનત્કુમાર-માહેન્દ્ર-
 બ્રહ્મલોક-લાન્તક-મહાશુક-સહસ્રારાઽઽનત-પ્રાણતારગકલ્પોપપન્નકદેવાનાં સંગ્રહઃ,
 તતઃ સનત્કુમાદેવલોકાદારમ્બ્યાચ્યુતદેવલોકપર્યન્તં દશસંહ્યકકલ્પોપપન્નકદેવેભ્ય
 આગત્ય પૃથિવીકાયિકેષુ નોત્પચન્તે इति भावः । કલ્પાતીતવૈમાનિકેભ્ય
 આગત્ય નૈવ જીવામામુત્પત્તિઃ પૃથિવીકાયિકેષુ ભવતિ કિન્તુ કલ્પોપન્નક-
 વૈમાનિકેભ્ય એવ આગત્ય ભવતિ તત્રાપિ સૌધર્મજ્ઞાનકલ્પોપપન્નકેભ્ય એવો-
 ત્પત્તિર્ભવતિ ન તુ સનત્કુમારાઘચ્યુતાન્તકલ્પોપપન્નકવૈમાનિકદેવેભ્ય આગત્યો
 ત્પત્તિર્ભવતીતિ તાત્પર્યમ્ । ‘સોહમ્મદેવે ણં મંતે’ સૌધર્મદેવઃ खलु भदन्त ! ‘જે
 મવિણ પુઢવીકાઙ્કણસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ યો મવ્યઃ પૃથિવીકાયિકેપૂત્પત્તુમ્, ‘સે ણં
 મંતે ! કેવહ્યકાલઢ્ઢિણસુ ઉવવજ્જેજ્ઞા’ સ खलु भदन्त ! કિયત્કાલસ્થિતિક-
 પૃથિવીકાયિકેપૂત્પદ્યેતેતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ-‘એવં જહા’ इत्यादि, ‘એવં જહા જોહ-

ઉત્પત્તિ નહીં હોતી હૈ, યહાં યાવત્પદ સે ‘માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક,
 મહાશુક, સહસ્રાર આનત પ્રાણત ઓર આરણ’ इन देव लोकों का
 ग्रहण हुआ है, अतः इन कल्पों से भी आकर के देव जीवों की
 उत्पत्ति पृथिवीकायिकों में नहीं होनी है । और न कल्पातीत वैमा-
 निक देवों से आकर के देव जीवों की उत्पत्ति पृथिवीकायिकों में होती
 है, किन्तु सौधर्म और ईज्ञान इन कल्पों से आकर के देव जीवों की
 उत्पत्ति पृथिवीकायिकों में होती है ऐसा इस कथन का निष्कर्षार्थ है,

अथ गौतम प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं-‘सोहम्मदेवे णं मंते । जे भविण
 पुढवीकाङ्कणसु उववज्जित्तण’ हे भदन्त ! जो सौधर्म कल्प का देव पृथिवी-
 कायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है ‘से णं मंते ! केवह्यकालङ्कणसु
 उववज्जन्ति’ वह कितने काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न

આવીને પણ તેઓની ઉત્પત્તિ થતી નથી. અહિયાં યાવત્પદથી ‘માહેન્દ્ર બ્રહ્મ-
 લોક, લાન્તક, મહાશુક, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત અને આરણ આ દેવલોકો
 ગ્રહણ કરાયા છે. જેથી આ બધા દેવલોકોમાંથી આવીને પણ દેવ જીવની
 ઉત્પત્તિ પૃથ્વીકાયિકોમાં થતી નથી. તથા કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી
 આવીને દેવ જીવોની પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ થતી નથી. પરંતુ સૌધર્મ
 અને ઈજ્ઞાન આ બે કલ્પોમાંથી આવીને દેવ જીવોની પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ
 થાય છે. આ પ્રમાણે આ કથનનો સારાંશ કયો છે.

इरीथी गौतमस्वामी प्रभुने पूछे છે કે—‘सोहम्मदेवे णं मंते । जे भविण
 पुढवीकाङ्कणसु उववज्जित्तण’ हे भगवन् जे सौधर्म कल्पमाने देव पृथ्वीकायि-
 कों में उत्पन्न થવાને યોગ્ય છે. ‘સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઢ્ઢિણસુ ઉવવજ્જન્તિ’

सियस्स गमगा' एवं यथा ज्योतिष्कस्य गमकाः, ज्योतिष्कदेवानां यथा नव गमकाः प्रदर्शिता स्तथैव इहापि नवगमका वक्तव्याः, हे भदन्त ! सौधर्मदेवः कियत्कालस्थितिकृपृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्त-स्थितिकेषु तथोत्कृष्टतो द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् । ते जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा इत्युत्तरम् एवमेव संहननावगाहना-

होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'एवं जहा जोहसियस्स गमगा' हे गौतम ! जिस प्रकार से ज्योतिष्क देशों के नौ गमक दिखलाये गये हैं उसी प्रकार से यहां पर भी नौ गमक कहना चाहिये, तथा च—हे भदन्त ! सौधर्म कल्प का देव कितने काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है तो इस प्रश्न के सम्बन्ध में प्रभु का गौतम से ऐसा कहना है कि हे गौतम ! वह जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से वह २२ हजार वर्ष की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है, पुनः गौतम का ऐसा यह द्वितीय प्रश्न है कि हे भदन्त ! ऐसे वे जीव एक समय में कितने वहां उत्पन्न होते हैं ? तो इसके सम्बन्ध में प्रभु ने ऐसा कहा है कि—हे गौतम ! ऐसे वे जीव एक समय में जघ-न्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं, और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होता है। इसी प्रकार से

ते केटला काणनी स्थितिवाणा पृथ्वीकायिकेभां उत्पन्न थाय छे ? आ प्रश्नता उत्तरभां प्रभु कहे छे के—'एवं जहा जोहसियस्स गमगा' हे गौतम ! जे रीते ज्योतिष्क देवाना नव गमे कहेवाभां आत्मा छे, जे रीते अडियां पण नव गमके कहेवा जेधये. तथा हे लगवन् सौधर्म कल्पना देवे केटला काणनी स्थितिवाणा पृथ्वीकायिकेभां उत्पन्न थाय छे ? आ प्रश्नता संभंधभां प्रभु जे गौतमस्वामीने जेबुं कहुं छे के—हे गौतम ! ते जघन्यथी जेक अंत-र्मुहूर्त्तनी स्थितिवाणा देवेभां उत्पन्न थाय छे, अने उत्कृष्टथी ते २२ भावीस हजार वर्षानी स्थिति वाणा पृथ्वीकायिकेभां उत्पन्न थाय छे. इरीथी गौतम-स्वामी जेबुं पूछे छे के—हे लगवन् जेवा ते जेवे जेक समयभां केटला उत्पन्न थाय छे ? आ प्रश्नता उत्तरभां प्रभु जे जेबुं कहुं छे के हे गौतम ! जेवा ते जेवे जेक समयभां जघन्यथी जेक अथवा जे अथवा प्रभु उत्पन्न थाय छे अने उत्कृष्टथी संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न थाय छे. जे

સંસ્થાનલેશ્યાદિકં સર્વમપિ જ્યોતિષ્કદેવપ્રકરણપઠિતમેવ હ્રાપિ સંગ્રાહ્યમિતિ ।
 કેવલં જ્યોતિષ્કમકરણાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષ્યં તદાહ-‘ળવરં’ ઇત્યાદિ, ‘ળવરં ઠિઈ
 અણુબંધો ય જહન્નેણં પલિઓવમં’ નવરમ્-કેવલં સ્થિતિરનુબન્ધશ્ચ જઘન્યેન પલ્યો-
 પમમ્ ‘ઉકોસેણં દો સાગરોવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ દ્વે સાગરોપમે સ્થિત્યનુબન્ધો જઘન્યેન
 પલ્યોપમાત્મકો ઉત્કૃષ્ટતો દ્વિસાગરોપમો ભવતિ ઇતિ । ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં
 પલિઓવમં અંતોમુહુત્તમમ્મહિયં’ કાલાદેશેન જઘન્યેન પલ્યોપમમન્તર્મુહૂર્ત્તમ્મધિકમ્
 અન્તર્મુહૂર્ત્તમ્મધિકૈકપલ્યોપમાત્મકઃ કાયસંવેધ ઇત્યર્થઃ । ‘ઉકોસેણં દો સાગરોવમાઈ
 ધાવીસાણ વાસસઈસેઈ અમ્મહિયાઈ’ ઉત્કર્ષેણ દ્વે સાગરોપમે દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રૈ-
 મ્મધિકે દ્વાવિંશતિવર્ષસહસ્રાધિક દ્વિ સાગરોપમાત્મક ઉત્કૃષ્ટતઃ કાલાપેક્ષયા કાય-
 સંવેધ ઇતિ ભાવઃ । ‘એવહ્યં’ એતાવન્તં યાવત્કુર્યાત્, એતાવન્તં કાલમ્-ઉપરોક્ત-

જ્યોતિષ્ક દેવોં કે પ્રકરણ મેં કહા ગયા સંહનન, અવગાહના, સંસ્થાન,
 લેશ્યા આદિ કા સવ કથન યહાં પર મી સંગત કરના ચાહિયે, પરન્તુ
 જ્યોતિષ્ક કે પ્રકરણ કી અપેક્ષા જો હસ વૈમાનિક કલ્પોપન્નક દેવ-
 કે સમ્બન્ધ મેં અન્તર હૈ વહ સ્થિતિ અનુબન્ધ એવં કાયસંવેધ કો લેકર
 હૈ, યહી વાત સૂત્રકાર ને ‘ળવરં ઠિઈ અણુબંધો ય જહન્નેણં પલિઓવમં,
 ઉકોસેણં દો સાગરોવમાઈ’ ઇત્યાદિ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી હૈ, યહાં
 સ્થિતિ ઓર અનુબન્ધ જઘન્ય સે એક પલ્યોપમ કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ
 દો સાગરોપમ કા હૈ, તથા કાયસંવેધ કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે અન્ત-
 મુહૂર્ત્ત સે અધિક દો સાગરોપમ કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨ હજાર વર્ષ
 અધિક દો સાગરોપમ કા હૈ, એવહ્યં’ હસ પ્રકાર સે યહ સૌધર્મદેવ

રીતે જ્યોતિષ્ક દેવોના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલ સંહનન, અવગાહના,
 સંસ્થાન, લેશ્યા, વિગેરે સંબંધી તમામ કથન અહિયાં પણ કહેલું જોઈએ.
 પરંતુ જ્યોતિષ્ક દેવોના પ્રકરણ કરતાં જો આ વૈમાનિક કલ્પોપન્નક દેવના
 સંબંધમાં અંતર-બુદ્ધાપણું છે, તે સ્થિતિ અનુબંધ અને કાયસંવેધના સંબં-
 ધમાં છે. એજ વાત સૂત્રકારે ‘ળવરં ઠિઈ અણુબંધો ય જહન્નેણં પલિઓવમં, ઉકો
 સેણં દો સાગરોવમાઈ’ ઇત્યાદિ સૂત્ર પાઠથી પ્રગટ કરેલ છે અહિયાં સ્થિતિ
 અને અનુબંધ જઘન્યથી એક પલ્યોપમનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તે બે સાગરો-
 પમનો છે. તથા કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્તથી અધિક
 એક પલ્યોપમનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ આવીસ હજાર વર્ષ અધિક બે સાગ-
 રોપમનો છે. ‘એવહ્યં’ આ રીતે આ સૌધર્મદેવગતિનું અને પૃથ્વીકાય

પ્રદર્શિતકાલપર્યન્તમ્ સૌધર્મેશાનવૈમાનિકદેવગતિં પૃથિવીકાયિકગતિં ચ સેવેત તથા-
 એતાવત્કાલપર્યન્તમેવ સૌધર્મેશાનગતૌ પૃથિવીગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યાત્ એવં ક્રમેણ
 ભવાદેશકાલાદેશાભ્યાં જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં કાયસંવેધો નિરૂપિત ઇતિ ૧ । ‘એવં સેસા
 વિં અટ્ટ ગમગા ભાણિયન્વા’ એવં શેષા અપિ અષ્ટ ગમકા ભણિતવ્યાઃ, એવં યથા
 સૌધર્મદેવસ્ય પ્રથમો ગમો નિરૂપિતઃ પરિમાણાદારભ્ય કાયસંવેધાન્ત સ્તથા—તેનૈવ
 પ્રકારેણ શેષાઃ—પ્રથમાતિરિક્તા નવમાન્તાઃ અષ્ટાવપિ ગમકાઃ પરિમાણાદારભ્ય
 કાયસંવેધાન્તા નિરૂપણીયાઃ । ‘નવરં ઠિઈં કાલાદેસં ચ જાણેજ્જા’ નવરમ્ કેવલં
 સ્થિતિકાલાદેશં ચ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં પાર્થક્યેન જાનીયાદિતિ ૧૯, ‘એવં ઈસાણ-

હતને કાલ તક સૌધર્મદેવગતિ કા ઓર પૃથિવીકાયિકગતિ કા
 સેવન કરતા હૈ ઓર હતને કાલ તક ઉસમેં ગમનાગમન કરતા હૈ । હસ
 પ્રકાર કે ક્રમ સે ભવ ઓર કાલ તક કી અપેક્ષા લેકર જઘન્ય ઓર
 ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે કાયસંવેધ કા નિરૂપણ કિયા, જિસ પ્રકાર સે યહ સૌ-
 ધર્મદેવ કે સમ્બન્ધ મેં પ્રથમ ગમ પરિમાણ સે લેકર કાયસંવેધ તક
 પ્રકટ કિયા ગયા હૈ હસી પ્રકાર સે શેષ ‘ગમ ભી—દ્વિતીય ગમ સે
 લેકર ૯ વેં ગમ તક કે આઠ ગમ ભી પરિમાણ સે લેકર કાયસંવેધ
 તક કે કથન સે નિરૂપિત્ત કરના ચાહિયે, ઉનકે કથન મેં ઓર પ્રથમ
 ગમ કે કથન મેં સ્થિતિ ઓર કાયસંવેધ કો છોડ કર કોઈ અન્તર નહીં
 હૈ, યહી ઘાત સૂત્રકાર ને ‘નવરં ઠિઈં કાલાદેસં ચ જાણેજ્જા’ હસ સૂત્ર-
 પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી હૈ, શેષ આઠ ગમોં મેં જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ કી

ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે
 છે. આ રીતના ક્રમથી ભવ અને કાળની અપેક્ષાથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ
 રૂપથી કાયસંવેધનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તથા બાકીના ગમોનું કથન
 જે રીતે આ સૌધર્મ દેવના સંબંધમાં પડેલો ગમ પરિમાણથી લઈને કાય-
 સંવેધ સુધી પ્રગટ કરેલ છે. એજ રીતે બાકીના ગમોનું—એટલે કે બીજા
 ગમથી નવમા ગમ સુધીના આઠ ગમોનું કથન પણ પરિમાણથી લઈને કાય-
 સંવેધ સુધીના કથનથી નિરૂપણ કરી લેવું. તે કથનમાં અને આ કથનમાં
 સ્થિતિ અને કાયસંવેધ શિવાય બીજું કંઈ જુદા પાણું નથી. એજ વાત સૂત્ર-
 કારે ‘નવરં ઠિઈં કાલાદેસં ચ જાણેજ્જા’ આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે.
 બાકીના આઠ ગમોમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી સ્થિતિ અને કાળ-

દેવેણ વિ ણવ ગમગા માણિયવ્વા' એવમ્-સૌધર્મદેવદેવેશાનદેવેનાપિ નવ ગમક
મણિતવ્યાઃ, તથાહિ-‘ઈસાણદેવે ણં મંતે !’ ઈશાન દેવઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘જે મવિ
પુઢવીકાઈપ્પુ ઉવવજ્જિત્તણ’ યો મવ્યઃ પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પત્તુમ્ સ સ્વલુ મદન્ત
કિયત્કાલસ્થિતિકપૃથિવીકાયિકેષૂત્પદેત, ઇત્યાદિકાઃ, યથા ડ્યોતિષ્કદેવાતિ
દેશેન સૌધર્મદેવાનાં પરિમાણાદારમ્ય કાયસંવેધાન્તા નવાઽપિ ગમકા નિરૂપિત
સ્તથૈવ ઈશાનદેવાનામપિ પરિમાણાદારમ્ય કાયસંવેધાન્તા નવાપિ ગમકા નિરૂપ

અપેક્ષા સ્થિતિ ઓર કાલાદેશ કો-કાયસંવેધ કો-પૃથક્કૂ રૂપ સે જાનના
ચાહિયે, ‘એવં ઈસાણદેવેણ વિ ણવ ગમગા માણિયવ્વા’ સૌધર્મ દેવ
કે જૈસા હી ઈશાન દેવ કે સાથ મી નૌ ગમ કહના ચાહિયે, જૈસે-
જબ ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પ્રશ્ન કિયા-હે મદન્ત ! ઈશાન દેવ જબ
પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા હૈ-તવ વહ કિતને કાલ
કી સ્થિતિ વાલે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? તો એસે इन સબ
પ્રશ્નોં કા ઉત્તર જૈસે પ્રમુને ડ્યોતિષ્ક દેવોં કે અતિદેશ સે સૌધર્મદેવો
કે પરિમાણ સે લેકર કાયસંવેધાન્ત તક કે નૌ ગમોં કા કથન કરકે
દિયા હૈ, ડસી પ્રકાર સે ઈશાન દેવ કે વિષય મેં કિયે ગયે ઇન્હીં સબ
પ્રશ્નોં કા ઉત્તર પરિમાણ સે લેકર કાયસંવેધ તક કે પૂર્વોક્ત પ્રકાર
કે નૌ ગમોં કે કથન સે હી દિયા હૈ એસા સમજના ચાહિયે,
અર્થાત્ જૈસે નૌ ગમ સૌધર્મદેવ કે પ્રકરણ મેં જિસ ઢંગ સે
નિરૂપિત કિયે ગયે હૈ-વૈસે હી નૌ ગમ ઈશાન દેવ કે પ્રકરણ મેં મી

દેશ તથા કાયસંવેધ જુદા જુદા પ્રકારથી સમજવા ‘એવં ઈસાણદેવેણ વિ ણવ
ગમગા માણિયવ્વા’ સૌધર્મ દેવના કથન પ્રમાણે ઇશાન દેવના સંબંધમાં પણ
નવ ગમે કહેવા બોધ્યે. જેમકે-જ્યારે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો
કે-હે ભગવન્ ઇશાન દેવ જ્યારે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય
છે, ત્યારે તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?
આ પ્રમાણેના તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તરો જે પ્રમાણે પ્રભુએ જ્યોતિષ્ક દેવની
અતિદેશ-ભલામણથી સૌધર્મ દેવના પરિમાણથી લઇને કાયસંવેધ સુધીના
પૂર્વોક્ત પ્રકારથી નવ ગમેના કથનથી જ આપેલ છે. તેમ સમજવું અર્થાત્
જે પ્રમાણે સૌધર્મ દેવના પ્રકરણમાં નવ ગમે જે રીતે કહેલ છે, એજ રીતે
નવ ગમે ઇશાન દેવના પ્રકરણમાં પણ નિરૂપિત થયા છે. તેમ સમજવું.
સૌધર્મ દેવ અને ઇશાન દેવના નવ ગમેમાં જે કાંઈ જુદાપણુ છે તે સ્થિતિ

ળીયાઃ । ‘ળવરં ઠિઈ અળુવંધો ય જહન્નેળં સાહરેગં પલિઓવમં’ નરમ્ કેવલમ્ અન્યત્સર્વં વૈમાનિકસૌધર્મદેવસ્યેવ વક્તવ્યમ્, સ્થિત્યનુબન્ધવિષયે વૈલક્ષણ્યમસ્તિ, સ્થિતિરનુબન્ધશ્ચ જઘન્યેન સાતિરેકં પલ્યોપમ ‘ઉકોસેળં સાતિરેગાઈં દો સાગરો-વમાઈં’ ઉત્કર્ષેળ સાતિરેકૌ દ્વિ સાગરોપમૌ, જઘન્યેન સ્થિતિઃ સાતિરેકપલ્યો પમા, યથોત્કૃષ્ટતઃ સાતિરેક દ્વિ સાગરોપમાચેતિ, ઇવમેવ અનુબન્ધોઽપિ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેપમ્-સ્થિત્યનુબન્ધાતિરિક્તં સર્વમપિ પરિમાણાદિકાયસંવેધાન્તં તદેવ-સૌધર્મદેવમકરણવદેવેતિ ભાવઃ । ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ તદેવં

હસી ઢંગ સે નિરૂપિત હુઈ હૈં-એસા જાનના ચાહિયે, સૌધર્મ દેવ ઓર ઈશાન દેવ કે નૌ ગમોં મેં યદિ કોઈ અન્તર હૈ તો વહ સ્થિતિ ઓર અનુબન્ધ દ્વારોં મેં હૈ-યહી બાત ‘ળવરં ઠિઈ અળુવંધો ય જહન્નેળં સાહરેગં પલિઓવમં’ સૂત્રકાર ને હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કી હૈ-યહાં સ્થિતિ ઓર અનુબન્ધ જઘન્ય સે સાતિરેક પલ્યોપમરૂપ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સાતિરેક દો સાગરોપમ રૂપ હૈ । અર્થાત્ સ્થિતિ જઘન્ય સે સાતિરેક પલ્યોપમ રૂપ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સાતિરેક દો સાગરોપમ રૂપ હૈ, હસી પ્રકાર સે અનુબન્ધ ભી જઘન્ય સે સાતિરેક ઇક પલ્યોપમ રૂપ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સાતિરેક સાગરોપમ રૂપ હૈ । ‘સેસં તં ચેવ’ હસ પ્રકાર સ્થિતિ ઓર અનુબન્ધ સે અતિરિક્ત સમસ્ત પરિમાણ આદિ કાયસંવે-ધાન્ત તક કા કથન સૌધર્મ દેવ કે પ્રકરણ કે જૈસા હી યહાં હૈ એસા જાનના ચાહિયે, ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ હે ભદન્ત ! જૈસા યહ સબ કથન આપ દેવાનુપ્રિય ને કિયા હૈ વહ સબ સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨ હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમ ને ભગવાન કો વન્દના કી ઓર બન્હેં

દ્વાર અને અનુબંધ દ્વારના સંબંધમાં છે. એજ વાત ‘ળવરં ઠિઈ અળુવંધો ય જહન્નેળં સાહરેગં પલિઓવમં’ સૂત્રકારે આ સૂત્રપઠથી સ્પષ્ટ કરેલ છે. અહિયાં સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી સાતિરેક બે પલ્યોપમ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક બે સાગરોપમ રૂપ છે. આ રીતે અનુબંધ પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પલ્યોપમ અને બે સાગરોપમ રૂપ છે. ‘સેસં તં ચેવ’ આ રીતે સ્થિતિ અને અનુબંધ શિવાયનું પરિમાણ વિગેરે કાયસંવેધ સુધીનું કથન સૌધર્મ દેવના પ્રકરણમાં બે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ સમજવું. ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ હે ભગવન આ સઘળું કથન બે પ્રમાણે આપ દેવાનુપ્રિયે કહ્યું છે તે સઘળું સર્વથા

મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति कथयित्वा भगवन्तं गौतमो वन्दते नमस्यति
वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० ६॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालत्रतिविरचितायां श्री
“भगवतीसूत्रस्य” प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् चतुर्विंशतिशतकस्य
द्वादशोद्देशकः समाप्तः ॥२४-१२॥

નમસ્કાર ક્રિયા ઘન્ટના નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા
કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥સૂ० ૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે ચૌધીસવે શતકકા
બારહવા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૪-૧૨॥

સત્ય છે. હે ભગવન્ આપતું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ રીતે કહીને ગૌતમ-
સ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી અને તેઓને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર
કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા
પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા ॥સૂ ૬॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચૌવીસમા શતકનો બારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૪-૧૨॥

अथ त्रयोदशोद्देशकः प्रारम्भ्यते

द्वादशोद्देशके पृथिवीकायिके पृथिव्यादिजीवानामुत्पत्तिप्रकारमुपवर्ण्य सम्प्रति अप्कायिकजीवानामेवमप्काये पृथिव्यादिजीवानाश्चोत्पत्तिप्रदर्शनाय क्रमप्राप्तं त्रयोदशोद्देशकं निरूपयन्नाह—‘आउकाइया णं’ इत्यादि ।

मूलम्—आउकाइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति एवं जहेव पुढवीकाइयउदेसए जाव पुढवीकाइए णं भंते ! जे भविष आउकाइएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्टिइएसु उववज्जेज्जा गोयसा ! जहन्नेणं अंतोसुहुत्तमट्टिइएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेणं सत्तवाससहस्सट्टिइएसु उववज्जेज्जा एवं पुढवीकाइउदेसगसरिसो भाणियट्ठो । णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तहेव । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥सू० १॥

छाया—अप्कायिकाः खलु भदन्त । कुत उत्पद्यन्ते एवं यथैव पृथिवीकायिकोद्देशके यावत्पृथिवीकायिकः खलु यो भव्योऽप्कायिकेवृत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषूत्पद्येत, उत्कर्षेण सप्तवर्षसहस्रस्थितितेषूत्पद्येत एवं पृथिवीकायिकोद्देशकसदृशो भणितव्यः । नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्, शेषं तथैव । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

इति चतुर्विंशतिशतके त्रयोदशोद्देशकः समाप्तः ।

तेरहवे उद्देशक का प्रारंभ

१२ वें उद्देशक में पृथिवीकायिक में पृथिव्यादिजीवों की उत्पत्ति के प्रकार का वर्णन करके अब सूत्रकार अप्कायिक की उत्पत्ति के प्रकार को एवं पृथिवी आदि कायिकों की अप्कायिक में उत्पत्ति प्रकार को प्रकट करने के लिए क्रमप्राप्त १३ वें उद्देशक का निरूपण करते हैं

तेरभा उद्देशानो प्रारंभ—

भारभा उद्देशाभां पृथिवीकायिकाभां पृथ्वीकायिक विजेरे लुवेनी उत्पत्तिना प्रकारनुं वणुन करीने हवे सूत्रकार अप्कायिकनी उत्पत्तिना प्रकारने तथा पृथ्वीकायिक विजेरे कायिकानी अप्कायिकोभां उत्पत्तिने प्रकार अताववा भाटे कमथी आवेद आ तेरभा उद्देशानुं निरूपणु करे छे.—‘आउकाइया णं

ટીકા—‘આઉક્કાહયા ણં મંતે !’ અપ્કાયિકાઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કુત ઉત્પચન્તે કસ્માત્સ્થાનાદાગત્યાપ્કાયિકેપૂત્પચન્તે इति પ્રશ્નઃ । ભાગવાનાહ—‘एवं जहेव’ इत्यादि, ‘एवं जहेव पुढवीकाइयउद्देसए’ एवं यथैव पृथिवीकायिकोद्देशके—यथा पृथिवीकायिकोद्देशके पृथिवीकाये पृथिवीकायिक-जीवानामुत्पादादिकं निरूपितं तथैव अप्कायिके पृथिवीजीवानामपि विचारणीयम् । क्रियत्पर्यन्तं पृथिवीकायिकोद्देशको निरूपणीयः प्रकृते तत्राह—‘जाव’ इत्यादि, ‘जाव पुढवीकाइए णं मंते’ यावन्पृथिवीकायिकः स्वल्ल मदन्त ! अयमाशयः हे—मदन्त ! अप्कायिका जीवाः कस्मात् स्थानादागत्य अप्कायिकेपूत્पचन्ते किं नैरयिकेभ्य आगत्योत्पचन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पचन्ते मनुष्येभ्य आगत्योत्पचन्ते देवेभ्य आगत्य अप्कायिकेपूत્पचन्ते इति प्रश्नः । गौतम ! नो नैरयिकेभ्य आगत्योत्पचन्ते किन्तु तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो देवेभ्यश्चोत्पचन्ते इति ।

—‘આઉક્કાહયા ણં મંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि ॥१॥

हे भदन्त ! अप्कायिक जीव ‘कओ हिंतो’ कहां से आकर के—किस स्थान से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अर्थात् जो जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं, वे क्या नैरयिकों से आकर के वहां उत्पन्न होते हैं ? या तिर्यग्योनिकों से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं ? या मनुष्यों से आकर के वहां उत्पन्न होते हैं ? या देवों से आकर के वहां उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—हे गौतम ! नैरयिकों से आकर के जीव अप्कायिकों में उत्पन्न नहीं होते हैं, किन्तु तिर्यग्यों से आकर के मनुष्यों से आकरके और देवों से आकर के जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं । अब इस पर गौतम का पुनः ऐसा प्रश्न है कि

મંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ અપ્કાયિક જીવો ‘કઓહિંતો’ કયાંથી કયા સ્થાનથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ જો જીવો અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ શું નૈરયિકોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—હે ગૌતમ જીવ નૈરયિકોમાંથી આવીને અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ તિર્યગ્યોમાંથી આવીને મનુષ્યોમાંથી આવીને અને દેવોમાંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જો

હે મદન્ત ! યદિ ! તે અપ્કાયિકા જીવા યદિ તિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે તદા કિમેકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે યાવત્પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે ? હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્યોડપ્યાગત્યોત્પદ્યન્તે યાવત્પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્યોડપ્યાગત્યોત્પદ્યન્તે, હે મદન્ત ! સૂક્ષ્મેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા વાદરેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે ગૌતમ ! વાદરેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે ।

હે મદન્ત ! યદિ અપ્કાયિક જીવ તિર્યગ્યોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો કયા વે એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોં સે આકરકે અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા દ્વીન્દ્રિયોં સે આકરકે વે અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા તેહન્દ્રિયોં સે આકર કે વે અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા ચૌદ્દન્દ્રિયોં સે આકર કે વે અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા તિર્યગ્ પંચેન્દ્રિયોં સે આકર કે વે અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ને ઉનસે એસા કહા હૈં કિ હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિયોં સે આકર કે મી જીવ અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । યાવત્ તિર્યગ્ પંચેન્દ્રિયોં સે મી આકર કે મી જીવ અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । હસ પર પુનઃ ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈં-હે મદન્ત ! યદિ અપ્કાયિકોં મેં એકેન્દ્રિય યાવત્ તિર્યગ્ પંચેન્દ્રિયોં સે આકરકે જીવ ઉત્પન્ન હોતે હૈં, તો કયા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયોં સે આકરકે જીવ અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા વાદર એકેન્દ્રિયોં સે આકરકે જીવ અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ?

અપ્કાયિક જીવ તિર્યગ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે તો શું તેઓ એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે બે ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોમાંથી આવીને અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને તેઓ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોમાંથી આવીને અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોમાંથી આવીને તેઓ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! જીવ એકેન્દ્રિયોમાંથી આવીને પણ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. યાવત્ તિર્યગ્ પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને પણ જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંબંધમાં ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો અપ્કાયિકોમાંથી એકેન્દ્રિય યાવત્ પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોમાંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો શું તેઓ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય વિગેરેમાંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે બાહર એકેન્દ્રિયોમાંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! બાહર

યદિ વાદરપૃથિવીકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે તદા કિં પર્યાપ્ત-
વાદરપૃથિવીકાયિકતિર્યગ્ગોનિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેભ્યોઽથવા અપર્યાપ્તવાદર-
પૃથિવીકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે ? હે ગૌતમ ! પર્યાપ્તકેભ્યો-
ઽપ્યાગત્યોત્પદ્યન્તે અપર્યાપ્તકેભ્યોઽપ્યેતાદૃશેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે ઇત્યાદિકં પૃથિ-
વીકાયિકપ્રકરણં સર્વમિદં અનુસ્મરણીયમ્ । ‘પૃથ્વીકાઈણં મંતે !’ પૃથિવીકાયિકા
સ્વલુ મદન્ત ! ‘જે મવિણ આઝકાઈણસુ ઉવવજ્જિત્તર’ યો મવ્યોઽપ્કાયિકેપૂત્ત

હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! વાદર એકેન્દ્રિયોં સે આકરકે
જીવ અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । હસ પર પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા
પૂછતે હૈં-યદિ વાદર-એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં સે આકર કે જીવ અપ્કા-
યિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં, તો ક્યા પર્યાપ્ત વાદર એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં
સે આકરકે જીવ અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા અપર્યાપ્ત
વાદર એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં સે આકરકે જીવ અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન
હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત વાદર એકેન્દ્રિય
તિર્યગ્ગોનિકોં સે મી આકરકે જીવ અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં
ઔર અપર્યાપ્ત વાદર એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં સે મી આકરકે જીવ
અપ્કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । હત્યાદિ રૂપ સે જૈસા કથન પૃથિવી-
કાયિક કે પ્રકરણ મેં કિયા ગયા હૈં-વૈસા હી સ્વ કથન યહાં અપ્કા-
યિક કે પ્રકરણ મેં મી કરના ચાહિણ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—‘પૃથ્વીકાઈણં મંતે ! જે
મવિણ આઝકાઈણસુ ઉવવજ્જિત્તર’ હે મદન્ત ! જો પૃથિવીકાયિક જીવ

એકેન્દ્રિયોમાંથી આવીને છવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંબંધમાં
ક્રીડી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-જો બાદર એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ગો-
નોમાંથી આવીને છવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત
બાદર એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્ગોનોમાંથી આવીને છવ અપ્કાયિકોમાં
ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અપર્યાપ્ત બાદર એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્ગોનોમાંથી આવીને
છવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે
-હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત બાદર એક ઇન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનોમાંથી આવીને છવ
અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને અપર્યાપ્ત બાદર એક ઇન્દ્રિય તિર્યગ્ગો-
નોવાળા છવોમાંથી આવીને પણ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઇત્યાદિ
રૂપથી પૃથ્વીકાયિકના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવ્યું છે. એજ
પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિયાં અપ્કાયિકોના પ્રકરણમાં પણ સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-‘પૃથ્વીકાઈણં મંતે ! જે
મવિણ આઝકાઈણસુ ઉવવજ્જિત્તર’ હે ભગવન્ જે પૃથ્વીકાયિક છવ અપ્કાયિ-

તુમ્, 'સે ણં મંતે' સ ચલુ મદન્ત ! સ પૃથિવીકાયિકઃ ચલુ મદન્ત ! જીવઃ
'કેવહ્યકાલદ્વિદ્વિપ્પુ ઉવવજ્જેજ્ઞા' કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ અપ્કાયિકેપૂત્પદ્ધેતેતિ
પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ - 'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં અંતોમુદ્ધુ-
ત્તદ્વિદ્વિપ્પુ' જઘન્યેનાન્તર્મુદ્ધૂત્તસ્થિતિકેષુ, 'ઉવ્વકોસેણં સત્તવાસસહસ્સદ્વિદ્વિપ્પુ
ઉવવજ્જેજ્ઞા' ઉત્કર્ષેણ સપ્તવર્ષસહસ્સસ્થિતિકેષુ અપ્કાયિકેપૂત્પદ્ધેતેતિ ૧ । एवं
પુઢવીકાહ્યઉદેસગસરિસો માણિયવ્વો' एवं પૃથિવીકાયિકોદેશકસદ્દર્શો
મણિતવ્યઃ, પૃથિવીકાયિકપ્રકરણવદેવ સર્વં વક્તવ્યમિતિ । તદિદમત્ર बोध्यम्-
હે મદન્ત ! તે અપ્કાયિકા જીવા એકસમયેન કિયન્ત ઉત્પદ્યન્તે હે ગૌતમ ? પ્રતિ-
સમયમવિરહિતા અસંરુપેયા ઉત્પદ્યન્તે ૨ । સેવાર્તસંહનનવન્તઃ ૩, શરીરાવગાહના

અપ્કાયિકો મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય છે । 'સે ણં મંતે । કેવહ્યકાલં'
એસા વહ પૃથિવીકાયિક જીવ કિતને કાલ કી આયુ વાલે અપ્કાયિકો
મેં ઉત્પન્ન હોતા છે ? હિસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં- 'ગોયમા ! જહન્નેણં
અંતોમુદ્ધુત્તદ્વિદ્વિપ્પુ ઉવ્વકોસેણં સત્તવાસસહસ્સં' હે ગૌતમ । વહ પૃથિવી
કાયિક જીવ જઘન્ય સે એક મન્તર્મુદ્ધૂત્ત કી સ્થિતિવાલે અપ્કાયિકો મેં
ઉત્પન્ન હોતા છે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સાત હજાર વર્ષ કી સ્થિતિ વાલે
અપ્કાયિકો મેં ઉત્પન્ન હોતા છે ? 'एवं पुढवीकाह्यउदेसगसरिसो
माणियव्वो' હિસ પ્રકાર પૃથિવીકાયિક કે પ્રકરણ કે જૈસા હી શેષ ઓર
સષ પ્રકરણ યહાં કહ લેના યાહિયે । જૈસે-હે મદન્ત ! વે અપ્કાયિક
જીવ એક સમય મેં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હિસ પ્રકાર કે પરિમાણ
સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં વે પ્રતિ સમય અવિચ્છિન્ન રૂપ સે અસં-
રૂપાત ઉત્પન્ન હોતે હૈં, એસા પ્રશ્ન કા ઉત્તર રૂપ કથન જાનના યાહિયે

કેામાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'સે ણં મંતે કેવહ્યકાલં' એવેા તે પૃથ્વીકા-
યિક જીવ કેટલા કાળની આયુવાળા અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- 'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! 'જહ્ણેણં અંતોમુદ્ધુત્ત-
દ્વિદ્વિપ્પુ ઉવ્વકોસેણં સત્ત વાસસહસ્સં' હે ગૌતમ ! તે પૃથ્વીકાયિક જીવ જઘ-
ન્યથી એક અંતર્મુદ્ધૂત્તની સ્થિતિવાળા અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને
ઉત્કૃષ્ટથી સાત હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
'एवं पुढवीकाह्यउदेसगसरिसो माणियव्वो' આ રીતે પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં
કહ્યા પ્રમાણે બાકીનું તમામ કથન અહિયાં સમજવું જોઈએ જેમકે- હે ભગ-
વન્ અપ્કાયિક જીવ એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ રીતના
પરિમાણ સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ પ્રતિસમય અવિચ્છિન્ન રૂપથી
અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે પ્રભુએ કહ્યું છે. તથા સંહિતાન દ્વારા

તેષાં જઘન્યોત્કૃષ્ટમહ્નુલસ્યાસંખ્યેયમાગમ્ ૪, મસૂરચંદ્રસંસ્થાનસંસ્થિતાઃ ૫-ચત્ત-
 સ્ત્રો લેશ્યાઃ એતેષામ્ ૬, નો સમ્પગ્દષ્ટયોઽપિતુ મિથ્યાદષ્ટયો ન વા મિશ્રદષ્ટયઃ
 ૭ । નો જ્ઞાનિનોઽપિ તુ અજ્ઞાનિનઃ તત્રાપિ દ્વે અજ્ઞાને નિયમતો ભવતઃ ૮, નો
 મનોયોગિનો નો વાયોગિનોઽપિતુ કાયયોગિન એવ કેવલમ્ ૯, દ્વિવિધા અપિ
 સાકારાનાકારોપયોગવન્તો ભવન્તિ ૧૦, આહારભયમૈથુનપરિગ્રહાભ્યાશ્વતસ્રઃ
 ૨ । તથા સંહનન દ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં વે સેવાર્ત સંહનન વાલે
 હોતે હેં ૩ । શરીરાવગાહના દ્વાર કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ
 સે અહ્નુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ અવગાહના વાલે હોતે હેં ૪ ।
 સંસ્થાનદ્વાર સંબન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં મસૂર કી દાલ કે જૈસે આકાર
 વાલે હોતે હેં ૫ । લેશ્યાદ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં ચે ચાર લેશ્યાઓ
 વાલે હોતે હેં ૬ । દષ્ટિદ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં વે ન સમ્પગ્દષ્ટિ
 હોતે હેં, ન મિશ્રદષ્ટિ હોતે હેં, કિન્તુ મિથ્યાદષ્ટિ હી હોતે હેં ૭ । જ્ઞાન-
 દ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં વે જ્ઞાની નહીં હોતે હેં । કિન્તુ નિયમ
 સે મત્યજ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન વાલે હોતે હેં ૮ । યોગદ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે
 ઉત્તર મેં ચે મનોયોગી એવં વચન યોગી નહીં હોતે હેં । કિન્તુ એક કાય-
 યોગ વાલે હી હોતે હેં ૯ । ઉપયોગ દ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં ચે
 સાકાર ઓર અનાકાર દોનોં પ્રકાર કે ઉપયોગ વાલે હોતે હેં ૧૦ । સંજ્ઞા
 દ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં ચે આહાર, ભય, મૈથુન એવં પરિગ્રહ ઇન
 ચારોં પ્રકાર કી સંજ્ઞાવાલે હોતે હેં ૧૧ । કપાયદ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે

સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ સેવાર્ત સંહનન વાળા હોય છે, શરીરની
 અવગાહના દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી આંગ-
 ણના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની અવગાહના વાળા હોય છે. સંસ્થાન દ્વાર
 સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મસૂરની દાલ જેવા આકાર વાળા હોય છે. તે
 પ્રમાણે કહેલ છે. લેશ્યાદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ ૪ લેશ્યાવાળા
 હોય છે, દષ્ટિદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ સમ્પગ્દષ્ટિવાળા
 હોતા નથી. મિશ્રદષ્ટિવાળા પણ હોતા નથી. પરંતુ મિથ્યાદષ્ટિવાળાજ હોય
 છે. જ્ઞાનદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ જ્ઞાની હોતા નથી. પરંતુ નિય-
 મથી મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન વાળા હોય છે. યોગદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના
 ઉત્તરમાં તેઓ મનોયોગવાળા અને વચન યોગવાળા હોતા નથી. પણ કેવળ
 એક કાયયોગવાળાજ હોય છે. ઉપયોગ દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ
 સાકાર અને અનાકાર બન્ને પ્રકારના ઉપયોગવાળા હોય છે. સંજ્ઞાદ્વાર સંબંધી
 પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ આ ચારે પ્રકારની

સંજ્ઞા ભવન્તિ ૧૧, ક્રોધમાનમાયાલોભાશ્ચારઃ કષાયા ભવન્તિ ૧૨, કેવલં સ્પર્શનેન્દ્રિયવન્ત એવ ઇમે ૧૩, વેદનાકષાયમારણાન્તિકાશ્ચયઃ સમુદ્ઘાતા ભવન્તિ ૧૪, સાતાશાતવેદનાદ્યવન્તો ભવન્તિ ૧૫, નો સ્ત્રીવેદકાઃ નો પુરુષવેદકાઃ, અપિ તુ કેવલં નપુંસકવેદકા એવ ૧૬, અધ્યવસાનાનિ પ્રશસ્તાનિ અપ્રશસ્તાનિ ચ ૧૭ इत्येवं सर्वमिहानुसन्धेयं पूर्वવદેવ, પૂર્વાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં તદ્દર્શયતિ—‘ળવરં’ इत्यादि, । ‘ઠિંઙં સંવેહં ચ જાળેઙ્જા’ નવરં સ્થિતિ સંવેધં ચ ભિન્નતયા જાનીયાત્ । તત્ર સ્થિતિ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્ત્તપમાણા, ઉત્કર્ષેળ સપ્તવર્ષસહસ્રપ્રમિતા ૧૮ અનુબન્ધઃ સ્થિતિ-

ઉત્તર મેં યે ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ ઇન ચારોં કષાયોં વાલે હોતે હેં ૧૨। ઇન્દ્રિય દ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં યે એક સ્પર્શન ઇન્દ્રિય-વાલે હી હોતે હેં ૧૩। સમુદ્ઘાતદ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં યે વેદના કષાય એવં મારણાન્તિક ઇન તોન સમુદ્ઘાતોં વાલે હોતે હેં ૧૪। વેદના-દ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં યે જ્ઞાત અજ્ઞાત દોનોં પ્રકાર કી વેદના વાલે હોતે હેં ૧૫। વેદદ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં યે પુંવેદ ઓર સ્ત્રી-વેદ વાલે નહીં હોતે હેં । કિન્તુ એક નપુંસક વેદ વાલે હી હોતે હેં ૧૬। અધ્યવસાય કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં વે પ્રશસ્ત ઓર અપ્રશસ્ત દોનોં પ્રકાર કે અધ્યવસાય વાલે હોતે હેં ૧૭। એસા કથન જાનના ચાહિયે । તથા—સ્થિતિ-દ્વાર મેં, અનુબંધદ્વાર મેં ઓર કાયસંવેધદ્વાર મેં પૂર્વોક્ત કથન કી અપેક્ષા જો ભિન્નતા હૈ ઉસે અબ સૂત્રકાર ઇસ પ્રકાર સે પ્રકટ કરતે હેં—‘ળવરં ઠિંઙં સંવેહં ચ જાળેઙ્જા’ સ્થિતિ યહાં જઘન્ય સે ૧ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી હૈ

સંજ્ઞાઓ વાળા હોય છે. કષાય દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ આ ચારે પ્રકારના કષાયોવાળા હોય છે ઇન્દ્રિયદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એક સ્પર્શ ઇન્દ્રિયવાળા જ હોય છે. સમુદ્ઘાત દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ વેદના, કષાય, અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતવાળા હોય છે. વેદના દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ શાતા અને અજ્ઞાતા બન્ને પ્રકારની વેદનાવાળા હોય છે. વેદદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ પુરુષ વેદ અને સ્ત્રીવેદ વાળા હોતા નથી પરંતુ નપુંસક વેદ-વાળા જ હોય છે, અધ્યવસાયદ્વારમાં તેઓ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાયવાળા હોય છે, એ પ્રમાણેનું કથન સમજવું. સ્થિતિ-દ્વારમાં, અનુબંધદ્વારમાં અને કાયસંવેધદ્વારમાં પૂર્વોક્ત કથનની અપેક્ષાથી જો જુદાપણું છે, તેને સૂત્રકાર આ પ્રમાણેના સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરે છે—‘ળવરં

પ્રમાણ એવ ૧૯। કાયસંવેધ:-તથાદિ-હે મદન્ત ! સોડ્કાયિકોજીવો મૃત્વા પૃથિવ્યામુત્પન્નસ્તતો નિઃસૃત્ય અપ્કાયિક એવ જાત ઇતિ એવં ક્રમેણ ક્રિયત્કાલ-પર્યન્તમ્ અપ્કાયિકગતિં પૃથિવીગતિં ચ સેવેત તથા ક્રિયત્કાલપર્યન્તં ગમનાગમને કુર્યાત્ હે ગૌતમ ! જઘન્યેન ભવાપેક્ષયા ભવદ્વયગ્રહણમ્ ઉત્કૃષ્ટતોડસંખ્યેયંભવગ્રહ-ણાનિ, કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન દ્વે અન્તર્મુહૂર્તે ઉત્કૃષ્ટતોડસંખ્યેયકાલમ્ એતાવત્કાલ-પર્યન્તમ્ અપ્કાયિકગતૌ પૃથિવીગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ, ૨૦। 'સેસં તહેવ' શેષં તથૈવ, શેષમ્-સર્વમ્પ્કાયિકમકરણમ્ અપ્કાયે જીવોત્પત્તિરૂપં તથૈવ-

और उत्कृष्ट से सात हजार वर्ष की है १८। अनुबन्ध स्थिति के प्रमाण का ही होता है १९। कायसंवेध-अप्कायिक जीवका मरकर पृथिवीकायिक में उत्पन्न होना और फिर वहां से मरकर अप्कायिकों में जन्म लेना इस रूप कायसंवेध-जघन्य से भवकी अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप है और उत्कृष्ट से असंख्यात भवों को ग्रहण करने रूप है। तथा काल की अपेक्षा वह जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त प्रमाण है और उत्कृष्ट से असंख्यात काल रूप है। इस प्रकार यह अप्कायिक जीव अप्कायिक रूप गति का और पृथिवीकायिक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। २०। यह प्रथम गम है १। इत्यादि रूप से शेष आठ गम भी जान लेने चाहिये, किन्तु शेष आठों गमों में कायसंवेध उपयोग लगा कर कह देना चाहिये। 'सेसं तहेव'

ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા' અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત હજાર વર્ષની છે. અનુબંધ સ્થિતિ પ્રમાણેના હોય છે. કાયસંવેધ અપ્કાયિક જીવનો-મરીને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવું અને પાછા ત્યાંથી મરીને અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપ કાયસંવેધ જઘન્યથી ભવની અપેક્ષાથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. તથા કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ રૂપ છે. આ રીતે આ અપ્કાયિક જીવ અપ્કાયિક ગતિનું અને પૃથ્વીકાયિક ગતિનું સેવન કરે છે. એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ પહેલો ગમ છે. ઇત્યાદિ પ્રકારથી આઠે ગમો સમજી લેવા પરંતુ બાકીના આઠ ગમોમાં કાયસંવેધ ઉપયોગપૂર્વક કહેવો જોઈએ. 'સેસં તં ચેવ' અપ્કાયમાં ચોવીસમા

पृथिवीकायवदेव ज्ञातव्यमिति । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! अप्कायिकजीवविषये यद् देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वमेव-सर्वथा सत्यमेव इति कथयित्वा भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूचन्द्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदशूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् चतुर्विंशतिशतकस्य
त्रयोदशोद्देशकः समाप्तः ॥२४-१३॥

अप्काय में शेष जीवों की उत्पत्ति रूप घाकी का ओर सब कथन पृथ्वीकाय के जैसे ही जानना चाहिए 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हैं भदन्त ! अप्कायिक जीव के विषय में आप देवानुप्रिय ने जो कथन किया है वह सब सत्य ही है, आपका कथन सर्वथा सत्य ही है, इस प्रकार कह कर उन गौतम ने प्रभु को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया । वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृतः
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौबीसवें शतकका
तेरहवां उद्देशक समाप्त ॥२४-१३॥

हंउकभां रडेला लुवेनी उत्पत्ति रुप भाकीनुं सधणुं कथन पृथ्वीकायना प्रकरणुभां कद्धा प्रभाणु न समजवुं.

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भगवन् अप्कायिक लुवना संयमधमां आप देवानुप्रिये ने कथन करेहुं छे. ते तभाम कथन सत्य न छे. आपनुं कथन सर्वथा सत्य छे. आ प्रभाणु कहीने गौतमस्वामीञ्छे प्रलुने वंदना करी नमस्कार कर्या वंदना नमस्कार करीने ते पछी तेञ्छो संयम अने तपथी पोताना आत्माने लावित करता थका पोताना स्थान पर विराजमान थछ गया. ॥सू. १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र"नी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना चौबीसमा शतकना तेरहवां उद्देशक समाप्त ॥२४-१३॥

॥ अथ चतुर्दशोद्देशक प्रारम्भ्यते ॥

अयोदशोद्देशके अप्कायिके पृथिव्यादीनामुत्पत्तिप्रकारं मदर्थं क्रममाप्तं तेजस्कायिके पृथिव्यादीनामुत्पत्तिप्रकारदर्शनाय अवसरप्राप्तश्चतुर्दशोद्देशकः प्रारम्भ्यते तदनेन संबन्धेन आयातस्यास्य चतुर्दशोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—
'तेउक्काइया णं' इत्यादि ।

मूलम्—तेउक्काइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति० एवं जहेव पुढविकाइय उद्देसगसरिसो भाणियव्वो । णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा देवेहिंतो ण उववज्जंति सेसं तं चेव । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति जाव विहरइ ॥सू० १॥

॥ चउवीसइमे सए चोहसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥

छाया—तेजस्कायिकाः, खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते० एवं यथैव पृथिवी-
कायिकोद्देशकसदृश उद्देशको भणितव्यः । नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् । देवे-
भ्यो नोत्पद्यन्ते । तदेवं भदन्त ! शेषं तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति ॥सू० १॥

॥ चतुर्विंशतितमे शतके चतुर्दशोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—'तेउक्काइया णं भंते' तेजस्कायिकाः खलु भदन्त ! 'कओहिंतो उववज्जंति' कस्मात्स्थानादागत्योत्पद्यन्ते—हे भदन्त ! तेजस्कायिके जीवाः

चौदहवा उद्देशक

१३ वें उद्देशक में अप्कायिक में पृथिवी आदि कों की उत्पत्ति के प्रकार को प्रकट करके अब सूत्रकार क्रम प्राप्त तेजस्कायिक में पृथिव्यादिकों की उत्पत्ति के प्रकार को दिखाने के लिये अवसर प्राप्त यह १४ वां उद्देशक प्रारंभ करते हैं—'तेउक्काइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' इत्यादि ।

टीकार्थ—गौतमने इस सूत्रद्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है—'तेउक्काइया णं

चौदमा उद्देशानो प्रारंभ—

तेरमा उद्देशाभां अप्कायिकेभां पृथ्वीकायिके विगेदेनी उत्पत्तिनो प्रकार भतावीने इवे सूत्रकार कथी आवेल तेजस्कायिकेभां पृथ्वीकायिकेनी उत्पत्तिनो प्रकार भताववा अवसर प्राप्त आ चौदमा उद्देशानो प्रारंभ करे छे—
'तेउक्काइया णं भंते ! कओहिंतो ! उववज्जंति' इत्यादि

टीकार्थ—गौतमस्वामीने आ सूत्र द्वारा प्रभुने ओधुं 'पूछथुं' छे छे—

કસ્માત્સ્થાનાદાગત્ય સમુત્પન્તે इति प्रश्नः । भगवानाह अतिदेशमुखेन 'एवं जवा' इत्यादि, 'एवं जहेव' एवं यथैव 'पृथ्वीकाइयउद्देशगसरिसो भाणियन्वो' पृथिवी-कायिकोद्देशक सदृशउद्देशको अणितव्यः येन प्रकारेण पृथिवीकायिके जीवानां मृत्पत्तिप्रदर्शनायोद्देशको द्वादशः कथित स्तेनैव प्रकारेण तेजस्कायिकोद्देशकोऽपि पठनीयः । पृथिवीकायिकोद्देशकापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्वर्णयति—'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्—केवलं स्थितिं कायसंवेधं च जानीयात् पृथक्तया स्थितिसंवेधौ ज्ञातव्यौ तत्र स्थितिः—त्र्यहोरात्रप्रमाणा । संवेधो यथा-योगं नवस्वपि गमकेषु स्वयं विज्ञातव्यः । इदमपि पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यं यत्—'देवे-र्हितो ण उववज्जंति' देवेभ्यो नोत्पद्यन्ते तेजस्कायै देवोत्पत्त्यसंभवात् । 'सेसं तं

મંતે ! હે અદન્ત' તેજસ્કાયિકો' મેં જીવ ક્યાં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હે ? હસકે ઉત્તર મે ભગવાન્ ને એસા કહા હૈ કિ હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક કે ઉદ્દેશક જૈસા ઉદ્દેશક યહાં પર કહ લેના ચાહિયે । અર્થાત્ જિસ પ્રકાર સે પૃથિવીકાયિક મેં જીવોં કી ઉત્પત્તિ દિઠાને કે લિયે ૧૨ વાં ઉદ્દેશક કહા ગયા હૈ ઉસી પ્રકાર સે તેજસ્કાયિક મેં જીવોં કી ઉત્પત્તિ દિઠાને કે લિયે તેજસ્કાયિક ઉદ્દેશક મીં કહના ચાહિયે । પૃથિવીકાયિક ઉદ્દેશક કી અપેક્ષા સે જો હસ ઉદ્દેશક મેં વૈલક્ષણ્ય હૈ ઉસે સૂત્રકાર ને 'ણવરં ઠિઈં સંવેહં' ચ જાણેજ્જા' હસ સૂત્ર-દ્વારા પ્રકટ કિયા હૈ—યહાં સ્થિતિ ત્રીન દિનરાત કી હૈ ઓર સંવેધ નો ગમકોં મેં યથા—યોગ્ય સ્વયં જાન લેના ચાહિયે । તથા યહાં પર દેવોં કી ઉત્પત્તિ નહીં હોતી હૈ 'સેસં તં ચેવ' હસ કથન સે અતિરિક્ત ઓર યાકી

'તેજસ્કાઈયા ણં મંતે !' હે ભગવન્ તેજસ્કાયિકોમાં જીવ ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને એવું કહ્યું છે કે હે ગૌતમ ! પૃથ્વી-કાયિકના ઉદ્દેશમાં કહેલ પ્રકારે અહિયાં પણ સઘળું કથન સમજી લેવું. અર્થાત્—જે પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિકોમાં જીવોની ઉત્પત્તિ બતાવવા માટે ૧૨ આરમો ઉદ્દેશો કહેલ છે. એજ પ્રમાણે તેજસ્કાયિકોમાં જીવોની ઉત્પત્તિ બતાવવા આ તેજસ્કાયિક ઉદ્દેશો પણ સમજવો. પૃથ્વીકાયિકના ઉદ્દેશોની અપેક્ષાથી આ ઉદ્દેશોમાં જુદા પાછું છે. તે સૂત્રકારે 'ણવરં ઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા' આ સૂત્ર-પાઠથી બતાવેલ છે. અહિયાં સ્થિતિ ત્રણ રાતદિવસની છે. અને સંવેધ નવે ગમોમાં યથાયોગ્ય રીતે સ્વયં સમજી લેવો. આ તેજસ્કાયિકોમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. 'સેસં તં ચેવ' આ કથન શિવાય બાકીનું ખીજું તેમાં કથન પૃથ્વીકાયિકના ઉદ્દેશમાં ઠહ્યા પ્રમાણે જ છે તેમ સમજવું.

॥ अथ चतुर्दशोद्देशक प्रारम्भ्यते ॥

प्रयोदशोद्देशके अप्कायिके पृथिव्यादीनामुत्पत्तिप्रकारं प्रदर्श्य क्रममाप्त त्रेजस्कायिके पृथिव्यादीनामुत्पत्तिप्रकारदर्शनाय अवसरप्राप्तश्चतुर्दशोद्देशकः प्रारम्भ्यते तदनेन संबन्धेन आयातस्यास्य चतुर्दशोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—‘तेउक्काइया णं’ इत्यादि ।

मूलम्—तेउक्काइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति० एवं जहेव पुढविकाइय उद्देसगलरिसो भाणियव्वो । णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा देवेहिंतो ण उववज्जंति सेसं तं चेव । सेवं भंते । सेवं भंते ! ति जाव विहरइ ॥सू० १॥

॥ चउवीसइमे सए चोहसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥

छाया—तेजस्कायिकाः, खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते० एवं यथैव पृथिवी-क्कायिकोद्देशकसदृश उद्देशको भणितव्यः । नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् । देव-भ्यो नोत्पद्यन्ते । तदेवं भदन्त ! शेषं तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति ॥सू० १॥

॥ चतुर्विंशतितमे शतके चतुर्दशोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—‘तेउक्काइया णं भंते’ तेजस्कायिकाः खलु भदन्त ! ‘कओहिंतो उववज्जंति’ कस्मात्स्थानादागत्योत्पद्यन्ते—हे भदन्त ! तेजस्कायिके जीवाः

चौदहवा उद्देशक

१३ वें उद्देशक में अप्कायिक में पृथिवी आदि कों की उत्पत्ति के प्रकार को प्रकट करके अब सूत्रकार क्रम प्राप्त तेजस्कायिक में पृथिव्यादिकों की उत्पत्ति के प्रकार को दिखाने के लिये अवसर प्राप्त यह १४ वां उद्देशक प्रारंभ करते हैं—‘तेउक्काइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति’ इत्यादि ।

टीकार्थ—गौतमने इस सूत्रद्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है—‘तेउक्काइया णं

यौदमा उद्देशाने। प्रारंभ—

तेरमा उद्देशाभां अप्कायिकेभां पृथ्वीकायिके विगेदेनी उत्पत्तिने। प्रकार भतावीने हवे सूत्रकार कमथी आवेल तेजस्कायिकेभां पृथ्वीकायिकेनी उत्पत्तिने। प्रकार भताववा अवसर प्राप्त आ यौदमा उद्देशाने। प्रारंभ करे छे—‘तेउक्काइया णं भंते ! कओहिंतो ! उववज्जंति’ इत्यादि

टीकार्थ—गौतमस्वामीने आ सूत्र द्वारा प्रभुने जेवुं पूछयुं छे के—

કસ્માત્સ્થાનાદાગત્ય સમુત્થન્તે इति પ્રદનઃ । મગવાનાહ અતિદેશમુખેન ‘एवं जहौ’ इत्यादि, ‘एवं जहेव’ एवं यथैव ‘पृथ्वीकाइयउद्देसगसरिसो भाणियन्वो’ पृथिवी-
कायिकोद्देशक सदृशउद्देशको भणितव्यः येन प्रकारेण पृथिवीकायिके जीवानी
मुत्पत्तिप्रदर्शनायोद्देशको द्वादशः कथित स्तेनैव प्रकारेण तेजस्कायिकोद्देशकोऽपि
पठनीयः । पृथिवीकायिकोद्देशकापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्वर्णयति-‘णवरं’ इत्यादि,
‘णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा’ नवरम्-केवलं स्थितिं कायसंवेधं च जानीयात्
पृथक्तया स्थितिसंवेधौ ज्ञातव्यौ तत्र स्थितिः-व्यहोरात्रप्रमाणा । संवेधो यथा-
योगं नवस्वपि गमकेषु स्वयं विज्ञातव्यः । इदमपि पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यं यत्-‘देवे-
र्हितो ण उववज्जन्ति’ देवेभ्यो नोत्पद्यन्ते तेजस्कायै देवोत्पत्त्यसंभवात् । ‘सेसं तं

મંતે ! હે મદન્ત’ તેજસ્કાયિકો’ મેં જીવ કહાં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હે ?
હસકે ઉત્તર મે મગવાન્ ને એસા કહા હૈ કિ હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક
કે ઉદ્દેશક જૈસા ઉદ્દેશક યહાં પર કહ લેના ચાહિયે । અર્થાત્ જિસ
પ્રકાર સે પૃથિવીકાયિક મેં જીવોં કી ઉત્પત્તિ દિઘાને કે લિયે ૧૨ વાં
ઉદ્દેશક કહા ગયા હૈ ઉસી પ્રકાર સે તેજસ્કાયિક મેં જીવોં
કી ઉત્પત્તિ દિઘાને કે લિયે તેજસ્કાયિક ઉદ્દેશક મી કહના
ચાહિયે । પૃથિવીકાયિક ઉદ્દેશક કી અપેક્ષા સે જો ઇસ ઉદ્દેશક મેં
વૈલક્ષણ્ય હૈ ઉસે સૂત્રકાર ને ‘णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा’ ઇસ સૂત્ર-
દ્વારા પ્રકટ કિયા હૈ-યહાં સ્થિતિ ત્રીન દિનરાત કી હૈ ઓર સંવેધ નો
ગમકોં મેં યથા-યોગ્ય સ્વયં જાન લેના ચાહિયે । તથા યહાં પર દેવોં કી
ઉત્પત્તિ નહીં હોતી હૈ ‘सेसं तं चेव’ ઇસ કથન સે અતિરિક્ત ઓર બાકી

‘તેચંકાહ્યા ણં મંતે !’ હે ભગવન્ તેજસ્કાયિકોમાં જીવ ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન
થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને એવું કહ્યું છે કે હે ગૌતમ ! પૃથ્વી-
કાયિકના ઉદ્દેશમાં કહેલ પ્રકારે અહિયાં પણ સઘળું કથન સમજી લેવું.
અર્થાત્-જે પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિકોમાં જીવોની ઉત્પત્તિ બતાવવા માટે ૧૨ બારનો
ઉદ્દેશો કહેલ છે. એજ પ્રમાણે તેજસ્કાયિકોમાં જીવોની ઉત્પત્તિ બતાવવામાં
તેજસ્કાયિક ઉદ્દેશો પણ સમજવો. પૃથ્વીકાયિકના ઉદ્દેશોની અપેક્ષાથી આ
ઉદ્દેશોમાં જુદા પણ છે. તે સૂત્રકારે ‘णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा’ આ સૂત્ર-
પાઠથી બતાવેલ છે અહિયાં સ્થિતિ ત્રણ રાતદિવસની છે. અને સંવેધ નવે
ગમેમાં યથાયોગ્ય રીતે સ્વયં સમજી લેવો. આ તેજસ્કાયિકોમાં દેવોની
ઉત્પત્તિ થતી નથી. ‘सेसं तं चेव’ આ કથન શિવાય બાકીનું બીજું તેમાં
કથન પૃથ્વીકાયિકના ઉદ્દેશમાં ઠીકા પ્રમાણે જ છે તેમ સમજવું.

‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ યાવદ્વિહરતિ, હે ભદન્ત ! તેજસ્કાયિકવિષયે યદેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્સર્વમ્ એવમેવ સર્વથા સત્યમેવ ઇતિ કથયિત્વા ભગવન્તં વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતિ ગૌતમ ઇતિ ॥સૂ. ૧॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્બલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પચ્ચદશભાષા-
કલ્પિતકલ્પિતકલાપાલાપકપ્રવિશ્વદ્વગ્ધપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહુચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપદત્ત-
‘જૈનાચાર્ય’ પદભૂષિત—કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
વાલ્મજીચારિ — જૈનાચાર્ય — જૈનધર્મદિવાકર
—પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિચિરચિતાયાં શ્રી “ભગ-
વતીસૂત્રસ્ય” પ્રમેયચન્દ્રિકાખ્યાયાં
વ્યાખ્યાયામ્ ચતુર્વિંશતિતમશતકે
ચતુર્દશોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૨૪-૧૪॥

કા સય કથન પૃથિવીકાયિક ઉદ્દેશક કે જૈસા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ હે ભદન્ત ! તેજસ્કાયિક કે વિષય મેં આપ દેવાનુપ્રિય ને જો કહા હૈ વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨ હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમ ને ભગવાન્ કો વન્દના કી ઓર નમસ્કાર ક્રિયા વન્દના નમસ્કાર કરકે ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હોગયે ॥૧॥

‘જૈનાચાર્ય’ જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત “ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે ચોવીસવેં શતક કા ૧૪ વાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૪-૧૪॥

સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ હે ભગવન્ તેજસ્કાયિકના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે. તે તમામ કથન સર્વથા સત્ય છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે, આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યાં વંદના નમસ્કાર કરીને તે થઈ તેઓ તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥સૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો ચૌદમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૨૪-૧૪॥

॥ અથ પશ્ચદશમોદેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

તેજસ્કાયે પૃથિવ્યાદીનામુત્પત્તિઃ નિરૂપ્ય ક્રમપ્રાપ્તે પશ્ચદશોદેશકે વાયુકાયે પૃથિવ્યાદીનામુત્પત્તિઃ પ્રદર્શ્યતે इत्यनेन संबन्धेन आयातस्य पश्चदशोदशकस्येदं सूत्रम् 'वाउक्काइया णं भंते' इत्यादि,

મૂલમ્—વાઉક્કાઈયા ણં ભંતે ! કઓર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ एवं जहेव तेउक्काइयउद्देसओ तहेव । णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० १॥

॥ चउवीसइमे सए पन्नरससो उद्देसो समत्तो ॥

છાયા—વાયુકાયિકાઃ खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते एवं यथैव तेजस्कायिकोद्देशक-स्तथैव, नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् । तदेवं भदन्त तदेवं भदन्त ! इति ।सू० १।

॥ चतुर्विंशतितमे शतके पश्चदशोद्देशकः समाप्तः ॥

ટીકા—‘વાઉક્કાઈયા ણં ભંતે !’ વાયુકાયિકાઃ खलु भदन्त ! ‘कओर्हितो उववज्जंति’ कुतः स्थानादागत्योत्पद्यन्ते उत्तरमाह—‘एवं जहेव’ इत्यादि, ‘एवं जहेव तेउक्काइयउद्देसओ तहेव’ एवं यथैव तेजस्कायिकोद्देशकस्तथैव यथा

પંદ્રહવેં ઉદ્દેશક કા પ્રારંભ

તેજસ્કાયિક મેં પૃથિવી આદિકોં કી ઉત્પત્તિ કા નિરૂપણ કરકે અબ સૂત્રકાર ક્રમ પ્રાપ્ત હસ ૧૫ વેં ઉદ્દેશક મેં વાયુ કાય મેં પૃથિવ્યાદિકોં કી ઉત્પત્તિ કા પ્રદર્શન કરતે હેં—‘વાઉક્કાઈયા ણં ભંતે ! ‘કઓર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि ।

ટીકા—ગૌતમ ને હસ સૂત્રદ્વારા પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘વાઉક્કાઈયા ણં ભંતે ! હે ભદન્ત ! વાયુકાયિક ‘कओर्हितो उववज्जंति’ किस स्थान से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रश्न कहते हैं—‘एवं जहेव तेउक्काइय उद्देसओ तहेव’ जिस प्रकार पृथिवीकायिक के उद्देशक के

પંદરમા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ—

તેજસ્કાયિકોમાં પૃથ્વીકાય વિગેરેની ઉત્પત્તિનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી આવેલ આ પંદરમા ઉદ્દેશમાં વાયુકાયમાં પૃથ્વીકાય વિગેરેની ઉત્પત્તિ બતાવે છે—‘વાઉક્કાઈયા ણં ભંતે ! કઓર્હિંતો ! ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રથી પ્રશ્નને એધું પૂછ્યું છે કે—‘વાઉક્કાઈયા ણં ભંતે !’ હે ભગવન્ વાયુકાયિકો ‘कओर्हितो’ उववज्जंति’ क्या स्थानમાંથી आवीने उत्पन्न થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘एवं जहेव तेउक्काइयउद्देसओ तहेव’ पृथ्वीकायना उद्देशाना अतिदेश—ભલામણથી

પૃથિવ્યતિદેશેન તેજસ્કાયિકો નિરૂપિત સ્તથા તેનૈવ પ્રકારેણ વાયુકાયિકોઽપિ નિરૂપણીયઃ । તેજસ્કાયિકોદેશકાપેક્ષયા ચદ્વૈલક્ષણ્યં તદ્દર્શયતિ-‘ળવરં’ ઇત્યાદિ, ‘ળવરં ઠિઙ્ઁ સંવેહં ચ જાણેજ્જા’ નવરમ્-કેવલં સ્થિતિ સંવેધં ચ ભિન્નભિન્ન-તથા યથાયોગં જાનીયાત્ અત્રાપિ દેવા નોત્પચન્તે । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ, હે મદન્ત ! વાયુકાયિકવિષયે યદેવાનુ-પ્રિયેણ કથિતં તત્સર્વમેવમેવ-સર્વથા સત્યમેવ ઇતિ કથયિત્વા મગવન્તં વન્દતે નમ-સ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ । સૂ૦૧૥

॥ ઇતિ ચતુર્વિંશતિતમે શતકે પશ્ચદશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

અતિદેશ સે તેજસ્કાયિક કા નિરૂપણ ક્રિયા ગદ્યા હૈ ઉસી પ્રકાર સે વાયુકાયિક ભી નિરૂપણીય હૈ પર તેજસ્કાયિકોદેશક કી અપેક્ષા સે જો હસમેં ભિન્નતા હૈ વહ સ્થિતિ ઓર કાયસંવેધ કી અપેક્ષા સે હૈ-યહી વાત ‘ળવરં ઠિઙ્ઁ સંવેધં ચ જાણેજ્જા’ હસ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકાર ને પ્રકટ કી હૈ -યહાં પરમી દેવોં સે આકરકે જીવ ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરહ’ હે મદન્ત ! વાયુકાયિક કે વિષય મેં જો આપ દેવાનુપ્રિય ને કહા હૈ, વહ સવ સર્વથા સત્ય હૈ ૨ હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમ ને પ્રમુ કો વન્દના કી ઓર ઉન્હેં નમસ્કાર ક્રિયા વન્દના નમસ્કાર કરકે ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુંએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હોં ગયે । હસ પ્રકાર સે યહ ૧૫ વાં ઉદેશક હૈ ॥૧॥

પંદ્રહવાં ઉદેશક સમાપ્ત ॥૨૪-૧૫॥

જે પ્રમાણે તેજસ્કાયિકોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, એજ રીતે વાયુકાયિકોનું પણ નિરૂપણ સમજી લેવું. પરંતુ તેજસ્કાયિકના ઉદેશાની અપેક્ષાએ આ વાયુકાયના કથકમાં જે જુદાપણું છે, તે સ્થિતિ અને સંવેધમાં છે. એજ વાત સૂત્રકારે ‘ળવરં ઠિઙ્ઁ સંવેધં ચ જાણેજ્જા’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ વાયુકાયિકોમાં પણ જીવ દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરહ’ હે ભગ-વન્ વાયુકાયિકોના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે. તે તમામ કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રમુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી યોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા યોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. આ પ્રમાણે આ પંદરમો ઉદેશો કહ્યો છે. ॥૧॥

પંદરમો ઉદેશો સમાપ્ત ॥૨૪-૧૫॥

॥ અથ ષોડશોદેશકઃ પ્રારંભ્યતે ॥

પશ્ચદશોદેશકં નિરૂપ્ય ક્રમમ સં ષોડશં વનસ્પતિવિષયકમુદેશકં નિરૂપ-
યન્નાહ—‘વણસ્સઙ્કાદયા ણં ભંતે’ इत्यादि ।

મૂલમ્—વણસ્સઙ્કાદયા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ એવં
પુઢવીકાદયસરિસો ઉદેસો આણિયઠ્ઠવો । ણવરં જાહે વણસ્સઙ્-
કાદઓ વણસ્સઙ્કાદયસુ ઉવવજ્જઙ્ તાહે પઢમવિત્તીયચઉત્થ-
પંચમેસુ ગમ્મસુ પરિમાણમણુસમયં અવિરહિયં અણંતા ઉવવ-
જ્જંતિ ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાઈં ઉક્કોસેણં અણંતાઈં
ભવગ્ગહણાઈં કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતોમુહુત્તા ઉક્કોસેણં
અણંતં કાલં યવદ્દયં જાવ કરેજ્જા । સેસા પંચગમા અઢ્ઢભવગ્ગ-
હણીયા તહેવ । ણવરં ઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । સેવં ભંતે !
સેવં ભંતે ! ત્તિ ॥સુ. ૦ ૧॥

॥ ચઉવીસઙ્કમે સણ સોલસમો ઉદેસો સન્મત્તો ॥

છાયા—વનસ્પતિકાચિકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કુત ઉત્પદ્યન્તે । એવં પૃથિવી-
કાચિકસદશ ઉદેશો મણિતવ્યઃ । નવરં ચદા વનસ્પતિકાચિકો વનસ્પતિકાચિકે-
ષૂત્પદ્યતે તદા પ્રથમદ્વિતીયચતુર્થપશ્ચમેષુ ગમકેષુ પરિમાણમણુસમયમવિરહિત
મનન્તા ઉપપદ્યન્તે મત્ત્રાદેશેન જઘન્યેન દ્વે મત્ત્રગ્રહણે ઉત્કર્ષેણાડનન્તાનિ મત્ત્રગ્રહ-
ણાનિ, કાલાદેશેન જઘન્યેન દ્વે અન્તર્મુહુત્તે ઉત્કર્ષેણાડનન્તં કાલં યાવત્કુર્યાત્ । શેષાઃ
પશ્ચગ્ગમાઃ, અષ્ટ મત્ત્રગ્રહણાનિ તથેવ । નવરં સ્થિતિ સંવેધં ચ જાનીયાત્ । તદેવં
મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥સુ. ૦ ૧॥

॥ ચતુર્વિંશતિતમે શતકે ષોડશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

સોલસવેં ઉદેશક કા પ્રારંભ

૧૫ વેં ઉદેશક કા નિરૂપણ કરકે અથ સૂત્રકાર ૧૬ વેં ઉદેશક કા
નિરૂપણ કરતે હૈં । ઇસમેં વનસ્પતિ કાચિક જીવ કહાં સે આકાર કે
ઉત્પન્ન હોતા હૈં इत्यादि विषय का निरूपण करते हैं—‘वणस्सङ्कादया णं

સોળમા ઉદેશાનો પ્રારંભ—

પંદરમા ઉદેશાનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર કમથી આવેલ આ
સોળમા ઉદેશાનું નિરૂપણ કરે છે. આ ઉદેશામાં તે વનસ્પતિ કાચિક જીવો
કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? વિગેરે વિષયનું નિરૂપણ કરે છે,—

ટીકા—‘વળસ્સહ્કાઇયા ણં મંતે’ વનસ્પતિકાયિકાઃ સ્વલ્ભદન્ત । કઓ-
 હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ ક્રુત આગત્ય ઉત્પચ્ચન્તે હે ભદન્ત । ઇમે વનસ્પતિકાયિકા જીવાઃ
 કરમાત્ સ્થાનાદાગત્ય સમુત્પત્તિં લભન્તે इति भावः । મગવાનાહ—‘एवं पुढवी-
 काइय’ इत्यादि, ‘एवं पुढविकाइयसरिसो उद्देशो भाणियव्वो एवं पृथिवीकायिक-
 सदृशउद्देशो भणितव्यः, यथा पृथिवीकायिकजीवानामुद्देशः कथित स्तथैवेहापि
 वनस्पतिकायिकोद्देशको रचनीयः, वनस्पतिकायिकोद्देशके जीवानामुत्पादपरि-
 परिमाणादिकं कायसंवेधान्तम् सर्वमपि तथैव विचारणीयम् पृथिवीकायिकगमा-
 पेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्वर्णयितुमाह—‘णवरं’ इत्यादि, ‘णवरं जाहे वणस्सह्काइओ वण-
 स्सह्काइएसु उववज्जइ’ नवरं यदा वनस्पतिकायिको जीवः वनस्पतिकायिकेषु
 भंते ! कओहिंतो उववज्जंति’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રભુ સે ફલ સૂત્રદ્વારા પેલા પૂછા હૈ ‘વળસ્સહ્કાઇયા ણં
 મંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભદન્ત । વનસ્પતિકાયિક જીવ કિસ
 સ્થાન સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ફલ પ્રશ્ન કે સમાધાન કે નિમિત્ત
 પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં—‘एवं पुढविकाइयसरिसो उद्देशो भाणियव्वो’
 ‘हे गौतम ! जिस प्रकार से पृथिवीकायिक जीवों का उद्देश कहा गया है
 उसी प्रकार से यहां पर भी वनस्पतिकायिक उद्देश कहलेना चाहिये ।
 अतः वनस्पतिकायिक उद्देशक में जीवों का उत्पाद परिमाण आदि का
 सब कायसंवेध तक का कथन विचार लेना चाहिये । पर पृथिवीकायिक
 के गमों की अपेक्षा जो यहां के गमों के कथन में भिन्नता है, उसे प्रकट
 करने के लिये सूत्रकार ‘णवरं जाहे वणस्सह्काइओ वणस्सह्काइएसु
 उववज्जइ’ इस सूत्रपाठ को कहते हैं—इसके द्वारा उन्होंने यह प्रकट

‘વળસ્સહ્કાઇયા ણં મંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને આ સૂત્રદ્વારા એવું પૂછ્યું છે કે—‘વળસ્સહ-
 કાઇયા ણં મંતે ! કઓહિંતો ! સ્વવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ વનસ્પતિકાયિક જીવ કયા
 સ્થાનમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના સમાધાન નિમિત્તે પ્રભુ
 ગૌતમસ્વામીને કહે છે—‘एवं पुढविकाइयसरिसो उद्देशो भाणियव्वो’ હે ગૌતમ !
 પૃથ્વિકાયિક જીવોનો ઉદ્દેશો જે પ્રમાણે કહેલ છે. એજ રીતે અહિયાં વન-
 સ્પતિ કાયિક ઉદ્દેશો પણ સમજી લેવે જોઈએ. જેથી વનસ્પતિ કાયના ઉદ્દે-
 શમાં જીવોનો ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરેનું કાય સંવેધ સુધીનું કથન સમજી
 લેવું. પરંતુ પૃથ્વીકાયિકના ગમો કરતાં આ કથનમાં જે જુદા પણ છે, તે
 બતાવતાં સૂત્રકાર ‘णवरं जाहे वणस्सह्काइओ वणस्सह्काइएसु उववज्जइ’ આ સૂત્ર

ઉત્પદ્યતે, 'તાહે પદમત્રિતિયચતુર્થપંચમેસુ ગમણસુ' તદા પ્રથમદ્વિતીયચતુર્થ પશ્ચમેસુ ગમકેષુ 'પરિમાણમણુસમયં અવિરહિયં અણંતા ઉવવજ્જંતિ' પરિમાણમણુ-સમયમવિરહિતમનન્તા ઉત્પદ્યન્તે । અયમાશયઃ-યદા-પૃથિવ્યપ્તેજો વાયુકાચિક-કેભ્ય ઉદ્વર્ત્ય વનસ્પતિકાચિકેષુ ઉત્પત્તિર્ભવતિ તદા પરિમાણવિષયે પૂર્વોક્તેવ, યદા તુ વનસ્પતિકાચિકેભ્ય આગત્ય વનસ્પતિકાચિકેષુ ઉત્પદ્યતે તદા પ્રથમદ્વિતીય-ચતુર્થપશ્ચમગમકેષુ સૂત્રોક્તં પરિમાણમવગન્તવ્યમિતિ । તથા-'જાહે વણસ્સાહ-કાણ' ઇત્યાદિના વનસ્પતેરેવ અનન્તાનામુદ્વર્તનં ભવતિ નાન્યતોડનન્તાનામુદ્-વૃત્તિ રસ્તીત્યાવેદિતમ્ શોષાણાં તુ સમસ્તાનામપિ અસંખ્યાતત્વાત્ । તથા-અન-

કિયા હૈં કિ જબ વનસ્પતિકાચિક વનસ્પતિકાચિકોં મેં ઉત્પન્ન હોના હૈ 'તાહે પદમ ત્રિતિય ચતુર્થ પંચમેસુ ગમેસુ' તથ પ્રથમ, દ્વિતીય, ચતુર્થ, પંચમ इन गमकों में 'परिमाणमणुसमयं अविरहियं अणंता उववज्जंति' ऐसा कहना चाहिये कि वे प्रतिसमय अवि-च्छिन्नरूप से अनन्त उत्पन्न होते हैं । तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि-जब पृथिवी अप, तेज और वायु इन कायिकों से उद्वर्तना 'निकल' करके जीव की उत्पत्ति वनस्पतिकायिकों में होती है, तब परिमाण के विषय में पूर्वोक्त ही वक्तव्यता कहनी चाहिए और जब जीव वनस्पति-कायिकों में से आकरके वनस्पतिकायिकों में उत्पन्न होता है तब प्रथम, द्वितीय, चतुर्थ एवं पञ्चम इन गमकों में सूत्रोक्त परिमाण कहना चाहिये । तथा-'जाहे वणस्सहकाण' इत्यादि सूत्रद्वारा यह भी समझाया गया है कि वनस्पति से ही अनन्त जीवों का उद्वर्तन होता है अन्य से

પાઠથી તેઓએ એ બતાવ્યું છે કે-જ્યારે વનસ્પતિકાચિક જીવ વનસ્પતિ કાયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'તાહે પદમત્રિતિયચતુર્થપંચમેસુ ગમણસુ' ત્યારે પહેલા, બીજા ચોથા અને પાંચમા આ ગમેમાં 'પરિમાણમણુસમયં અવિ-રહિયં અણંતા ઉવવજ્જંતિ' એવું કહેવું જોઈએ. કે-તેઓ પ્રતિસમયે અવિ-ચ્છિન્ન પશ્ચાથી નિરંતર પશ્ચાથી અનન્ત ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે પૃથ્વી, અપ્ તેજ અને વાયુકાચિકોમાંથી ઉદ્વર્તના (બહા-રની કળવું) કરીને જીવની ઉત્પત્તિ વનસ્પતિકાચિકોમાં થાય છે. ત્યારે પરિ-માણના સંબંધમાં પહેલા કહેલા કથન જ કહેવું જોઈએ અને જીવ જ્યારે વનસ્પતિ કાચિકોમાંથી આવીને વનસ્પતિ કાચિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પહેલા, બીજા ચોથા અને પાંચમા ગમેના સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણેનું પરિમાણ કહેવું જોઈએ તથા 'જાહે વણસ્સહકાણ' ઇત્યાદિ સૂત્રથી એ સમજાવ્યું છે કે-વનસ્પતિ કાચિકોમાંથી જ અનંત જીવે નુ ઉદ્વર્તન થાય છે બીજામાંથી

ન્તાનામુત્પાદો વનસ્પતિધ્વેવ, અન્યકાયિકાના મનન્તાનામભાજનત્વાદિશ્યપિ આવેદિતં ભવતીતિ । અત્ર ચ પ્રથમદ્વિતીયચતુર્થપંચમગમેષુ અનુત્કૃષ્ટસ્થિતિભાવાદનન્તા ઉત્પદ્યન્તે इति કથ્યતે, एतद्भिन्नेषु तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमनवमेषु पञ्चसु गमकेषु उत्कृष्टस्थितिसत्त्वाद् एको वा द्वौ वा त्रयो वा उपपद्यन्ते' इत्याद्यभिधीयते इति । तथा एतेष्वेव प्रथमद्वितीयचतुर्थाश्चमेषु गमेषु अनુत्કૃષ્ટસ્થિતિત્વાદેવ ઉત્કર્ષતો ભવાદેશેનાનન્તાનિ ભવગ્રહણાનિ વક્તવ્યાનિ । કાલાદેશેન અનન્તઃ કાલો-ષવત્તવ્યઃ, એનદવ્યતિરિક્તેષુ પંચસુ તૃતીયષ્ઠસપ્તમાષ્ટમનવમेषુ અઘૌ ભવગ્રહણાનિ વક્તવ્યાનિ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિપદ્ભાવાત્ તદેવ દર્શયતિ—‘ભવાદેશેન’ इत्यादि प्रकर-

અનન્ત જીવોં કા ઉદ્વર્તન ‘નિકાલના’ નહીં હોતા હૈ ક્યોંકિ શેષ સમ-સ્ત કાયિક અસંરુયાત હૈ । તથા-અનન્ત જીવોં કા ઉત્પાદ વનસ્પતિ મેં હી હોતા હૈ । ક્યોંકિ અન્યકાયિક અનન્તના કે અભાજક હૈ । યહાં પ્રથમ, દ્વિતીય, ચતુર્થ ઓર પંચમ ગમોં મેં અનુત્કૃષ્ટસ્થિતિ કે સદ્ભાવ સે અનન્ત જીવ ઉત્પન્ન હોતે હૈં એસા કહા ગયા હૈ । તથા હનસે મિશ્ર તૃતીય, ષ્ઠ, સપ્તમ, અષ્ટમ એવં નવમ હન પાંચ ગમકોં મેં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કે સદ્ભાવ સે એક અથવા દો અથવા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે હૈં એસા કહા જાતા હૈ । તથા હન્હીં પ્રથમ, દ્વિતીય ચતુર્થ ઓર પંચમ ગમોં મેં અનુત્કૃષ્ટસ્થિતિ કે સદ્ભાવ સે ભવાદેશ કી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ સે અનન્ત ભવ ગ્રહણ કહે હૈં ઓર કાલ કી અપેક્ષા સે અનન્તકાલ કહા હૈ । હનસે અતિરિક્ત તૃતીય, ષ્ઠ, સપ્તમ અષ્ટમ એવં નૌવાં હન ગમોં મેં આઠ ભવગ્રહણ કહે હૈં ક્યોંકિ હનમેં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કા સદ્ભાવ હૈ । યહી

અનંત જીવોં કા ઉદ્વર્તન (બહાર નીકળવું) થતું નથી. કેમકે બાકીના બધા કાયવાળા અસંજ્યાત હોય છે. તથા અનંત જીવોં કા ઉત્પાદ વનસ્પતિ કાયિકોમાં જ થાય છે. કેમકે બીજા કાયવાળા અનંત પશુના અભાવવાળા હોય છે. અહિયાં પહેલા, બીજા, ચોથા અને પાંચમા ગમેમાં અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિના સદ્ભાવથી અનંત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. તથા આ શિવાયના ત્રીજા, છઠ્ઠા, સાતમા આઠમા અને નવમા આ પાંચ ગમેમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના સદ્ભાવથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તથા આ પહેલા બીજા, ચોથા અને પાંચમા ગમેમાં અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિના સદ્ભાવથી ભવાદેશની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ભવ ગ્રહણ કહ્યા છે, અને કાળની અપેક્ષાથી અનંતકાળ કહેવું છે. આ શિવાય

નેન । ‘ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્રહણાઈ’ ભવાદેશેન-ભવાપેક્ષયા જઘન્યેન દ્વે ભવગ્રહણે ભવતઃ । ‘ઉત્ક્રોસેણં અણંતાઈં ભવગ્રહણાઈં’ ઉત્કર્ષેણાનન્તાનિ ભવગ્રહણાનિ ભવન્તિ । ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતોમુહુતા’ કાલાદેશેન કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન દ્વે અન્તર્મુહૂર્તે ‘ઉત્ક્રોસેણં અણંતં કાલં’ ઉત્કર્ષેણ અનન્તં કાલમિતિ કાયસંવેધઃ । ‘એવહ્યં જાવ કરેજ્જા’ એતાવન્તં કાલં યાવત્કુર્યાત્ એતાવત્કાલમ્-ઉપરોક્તપદર્શિતકાલપર્યન્તં વનસ્પતિજીવો વનસ્પતિગતિં સેવેત । તથા એતાવત્કાલપર્યન્તમેવ વનસ્પતિજીવો વનસ્પતિગતી ગમનાગમને ચ કુર્યાદિતિ ભાવઃ । ‘સેસા પંચગમા અટ્ટભવગ્રહણીયા તહેવ’ શેષાઃ-કથિતવ્યવિરિક્તાઃ તૃતીયષ્ઠ-સપ્તમાષ્ટમનવમગમા અષ્ટ ભવગ્રહણીયા સ્તથૈવ અવશિષ્ટ પશ્ચગમકેષુ પૂર્વોક્ત-રીત્યૈવ અષ્ટભવગ્રહણાનિ વક્તવ્યાનીત્યર્થઃ । પૂર્વોક્તરીત્યા યદ્વૈલક્ષણં પશ્ચગમકેષુ તદ્દર્શયતિ-‘નવરં’ इत्यादिना, ‘नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा’ नवरम्-केवल

વાત-‘ભવાદેસેણં’ इत्यादि प्रकरण द्वारा दिखलायी गयी है-भब की अपेक्षा से जघन्य से दो भवग्रहण होते हैं, और उत्कृष्ट से अनन्त भवग्रहण होते हैं । तथा काल की अपेक्षा से जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त और उत्कृष्ट अनन्तकाल है । ऐसा यहां कायसंवेध है । ‘एवह्यं जाव करेज्जा’ इस प्रकार वह वनस्पतिकार्यिक जीव इतने काल तक वनस्पतिगति का सेवनकरता है और इतने ही काल तक वह वनस्पतिजीव वनस्पतिगति में गमनागमन करता है । ‘सेसा पंच गमा अट्टभवग्रहणीया तहेव’ उत्कृष्ट-स्थिति के सद्भाव से शेष पांच गमों में-तृतीय, षष्ठ, सप्तम अष्टम-एवं नवमगमको में-आठ भवग्रहण कहा है । ‘नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा’ पर विशेषता ऐसी है कि यहां स्थिति और कायसंवेध ये

ત્રીજા, છઠ્ઠા, સાતમા અને નવમા ગમમાં આઠભવ ગ્રહણ કહ્યા છે. કેમકે તેમાં ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિનો સદ્ભાવ કહેલ છે. એજ ‘ભવાદેસેણં’ ઇત્યાદિ પ્રકરણદ્વારા બતાવેલ છે. ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવ ગ્રહણ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ઠથી અન્તભવ ગ્રહણ હોય છે. તથા કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે અન્તર્મુહૂર્ત, અને ઉત્કૃષ્ઠ અન્તકાળ છે. આ પ્રમાણે અહિયાં કાયસંવેધ કહ્યો છે. ‘એવ-હ્યં જાવ કરેજ્જા’ આ રીતે તે વનસ્પતિજીવ જીવ આટલા કાળ સુધી વનસ્પતિકાર્ય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળસુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે ‘સેસા પંચ ગમા અટ્ટભવગ્રહણીયા તહેવ’ ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિના સદ્ભાવથી બાકીના પાંચ ગમોમાં એટલે કે-ત્રીજા, પાંચમા છઠ્ઠા, સાતમા અને નવમા ગમમાં આઠભવ ગ્રહણ કહેલ છે ‘નવરં ઠિઈં ચ જાણેજ્જા’ પરંતુ વિશેષપણું એ છે કે-અહિયાં સ્થિતિ અને કાયસંવેધ એ જુદા જુદા કહ્યા

સ્થિતિ કાયસંવેધં ચ ભિન્નત્તયા જાનીયાત્, તત્ર સ્થિતિર્જઘન્યોત્કૃષ્ટા ચ મૂલ
સૂત્રાનુમારિણી સર્વગમકેષુ જ્ઞાતવ્યા । કાયસંવેદ્યસ્તુ તૃતીયસપ્તમયોર્જઘન્યેનાન્ત-
ર્મુહૂર્ત્તાધિકદશવર્ષસહસ્રાણિ ઉત્કર્ષેણ તુ સ્થિતિરષ્ટાસુ ભવપ્રહણેષુ દશસાહસ્ર્યાઃ
પ્રત્યેકં ભોવાત્ અશીતિર્વર્ષસહસ્રાણિ । પષ્ટાષ્ટમયોસ્તુ જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્રાણિ
અન્તર્મુહૂર્ત્તાધિકાનિ, ચત્વાર્શિદ્વર્ષસહસ્રાણિ અન્તર્મુહૂર્ત્તચતુષ્ટયાધિકાનિ, નવમ-
ગમેષુ જઘન્યતો વિંશતિર્વર્ષસહસ્રાણિ ઉત્કૃષ્ટતસ્તુ અશીતિર્વર્ષસહસ્રાણીતિ !
સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति, हे
मदन्त ! वनस्पतिकार्यिकजीवानामुत्पादपरिमाणादिविषये यदेवानुमियेण
कथितं तत् एवमेव-सर्वथा सत्यमेव, इति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते
नमस्यति चन्दित्वा नमस्यित्वा च संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति॥

॥ इति चतुर्विंशतितमे शतके षोडशोद्देशकः समाप्तः ॥

भिન્ન ભિન્ન હૈં । સમસ્ત ગમોં મેં સ્થિતિ જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે મૂલ
સૂત્ર કે અનુસાર હૈ । કાયસંવેધ તીસરે ઔર સાતવેં ગમોં મેં જઘન્ય
સે અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક દસ હજાર વર્ષ કા હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ
મવો મેં પ્રત્યેક કી દસ હજાર વર્ષ કી સ્થિતિ કો લેકર અસી ૮૦
હજાર વર્ષ કા હૈ છઠે ઔર આઠવેં ગમોં મેં જઘન્ય વહ અન્તર્મુહૂર્ત્ત
અધિક દસ હજાર વર્ષ કા ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક
ચોલીસ હજાર વર્ષ કા હૈ । તથા નૌવે ગમ મેં જઘન્ય સે વહ બીસ ૨૦
હજાર વર્ષ કા ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ૮૦ અસી હજાર વર્ષ કા હૈ 'સેવં મંતે !
સેવં મંતે ! ત્તિ' હે મદન્ત ! વનસ્પતિકાર્યિક જીવોં કે ઉત્પાદ પરિમાણ

છે. સઘળા ગમેમાં સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી મૂલ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે
છે. કાયસંવેધ ત્રીજા, અને સાતમા ગમેમાં જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક
દસ હજાર વર્ષનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ લાખની ૧૦ દસ હજાર વર્ષની
સ્થિતિ હોવાથી ૮૦ એંસી હજાર વર્ષનો છે. છઠા અને આઠમા ગમેમાં
જઘન્યથી તે અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૪૦ ત્રાળીસ હજાર વર્ષનો છે. તથા નવમા
ગમમાં જઘન્યથી તે ૨૦ વીસ હજાર વર્ષનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ૮૦ એંસી
હજાર વર્ષનો છે.

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભગવન્ વનસ્પતિકાર્ય વાળા છવેના
ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરે વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે,

आदि के विषय में जो आप देवानुप्रिय ने जो कहा है वह सर्वथा सत्य ही है २। इस प्रकार कहकर उन गौतम ने भगवान् को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को आवित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये १।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौबीसवें शतकका
सोलहवां उद्देशक समाप्त ॥२४-१६॥

ते सर्वथा सत्य छे. आपनु कथन सर्वथा सत्य छे. आ प्रमाणे कहीने ते
गौतमस्वामीछे भगवानने वंदना करी तेओने नमस्कार कया. वंदना नम-
स्कार करीने ते पछी तेओ तप अने संयमथी आत्माने आवित करता थका
पोताना स्थान पर विराजमान थया. ॥सू. १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत “भगवतीसूत्र”नी
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना चौबीसवां शतकने सोलहवां उद्देशक समाप्त ॥२४-१६॥

अथ सप्तदशोद्देशकः प्रारभ्यते

पृथिवीकायाद् वनस्पतिकायिकान्तैकेन्द्रियजीवानामुत्पादपरिमाणादिकं विचिन्त्य द्वीन्द्रियजीवानामुत्पादादिकं चिन्तयितुं सप्तदशोद्देशकमवतारयति तदनेन संबन्धेनायातस्य सप्तदशोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् 'बे'दिया णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—बे'दिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? जाव पुढवीकाइए णं भंते ! जे भविए बे'दिएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइयकालट्टिइएसु उववज्जेज्जा, सच्चेव पुढवीकाइयस्स लद्धी जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं एवइयं० । एवं तेसु चेव चउसु गमएसु संवेहो सेसेसु पंचसु तहेव अट्ठभवा । एवं जाव चउरिंदिएणं समं चउसु संखेज्जा भवा, पंचसु अट्ठभवा, पंचिंदियतिरिक्ख-जोणियमणुस्सेसु समं तहेव अट्ठभवा, देवा न चेव उववज्जंति, ठिइं संवेहं च जाणंज्जा सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० १॥

॥ चउवीसइमे सए सत्तरससो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—द्वीन्द्रियाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते यावत्पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो द्वीन्द्रियेषूत्पत्तुम् । स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत सैव पृथिवीकायिकस्य लब्धि र्यावत् कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कर्षेण संख्येयं कालं भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण संख्येयानि भवग्रहणानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एवं तेष्वेव चतुर्गमकेषु संवेधः, शेषेषु पञ्चसु गमकेषु तथैव अष्टभवाः । एवं यावत् चतुर्न्द्रियैः समं चतुर्गसंख्येया भवाः पञ्चसु अष्टभवाः । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यैः समं तथैवाष्टभवाः । देवाः नैवोत्पद्यन्ते, स्थिति संवेधं च जानीयात् । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

॥ चतुर्विंशतितमे शतके सप्तदशोद्देशकः समाप्तः

ટીકા—‘વેદિયા ણં મંતે ! દ્વીન્દ્રિયાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘કઓર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ કુત ઉત્પદ્યન્તે ‘જાવ પુઢવીકાઈણ ણં મંતે ! યાવત્પૃથિવીકાયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘જે ભવિણ વેદિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ યો મવ્યો દ્વીન્દ્રિયેષૂત્પત્તુમ્, ‘સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલદ્વિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ સ સ્વલુ ભદન્ત ! કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ દ્વીન્દ્રિયેષૂત્પદ્યેત । અત્ર યાવત્પદેન ‘કિં નેરહણિતો ઉવવજ્જંતિ, તિરિક્કલ્લોણિણિતો

સત્તરહે ઉદ્દેશક કા પ્રારંભ

પૃથિવીકાય સે લેક્કર વનસ્પતિકાય પર્યન્ત કે એકેન્દ્રિયજીવો કે ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ કા વિચાર કરકે અબ્બ દો દ્વીન્દ્રિય જીવો કે ઉત્પાદ આદિ કા વિચાર કરને કે લિણ સૂત્રકાર હસ ૧૭ વે ઉદ્દેશક કો પ્રારંભ કરતે હુણ સૂત્ર કા કથન કરતે હૈં—

‘વેદિયા ણં મંતે ! કઓર્હિતો’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘વેદિયા ણં મંતે ! કઓર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિય જીવ કહાં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । ‘જાવ પુઢવીકાઈણ ણં મંતે ! જે ભવિણ વેદિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલદ્વિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ યાવત્ હે ભદન્ત ! જો પૃથિવીકાયિક જીવ દ્વીન્દ્રિયોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ, વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે દ્વીન્દ્રિયોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? યહાં યાવત્પદ સે યહ પૂર્વોક્ત પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ—‘કિં નેરહણિતો ઉવવજ્જંતિ, તિરિ-

સત્તરમા ઉદ્દેશાને પ્રારંભ—

પૃથ્વીકાયથી આરંભીને વનસ્પતિકાય સુધીના એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરેનો વિચાર કરીને હવે બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના ઉત્પાત વિગેરેનો વિચાર કરવા માટે સૂત્રકાર આ ૧૭ સત્તરમા ઉદ્દેશાને પ્રારંભ કરે છે—‘વેદિયા ણં મંતે ! કઓર્હિતો’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—‘વેદિયા ણં મંતે’ કઓર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ‘જાવ પુઢવીકાઈણ ણં મંતે ! જે ભવિણ વેદિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલદ્વિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ યાવત્ હે ભગવન્ બે પૃથ્વીકાયિક જીવ બે ઇન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા બે ઇન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અહિયાં યાવત્પદથી આ નીચે પ્રમાણેનો પહેલાનો પાઠ અહિં કરાવેલો છે, ‘કિં નેરહણિતો ઉવવજ્જંતિ, તિરિ-

‘ઉવવજ્જંતિ, મણુસસેહિતો ઉવવજ્જંતિ, દેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि, । किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते—तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते—मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते, देवेभ्य उत्पद्यन्ते इति च्छाया । उत्तरमाह—नो नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते न वा देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते किन्तु तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथ च मनुष्येभ्य आगत्य द्वीन्द्रियेष्टपद्यन्ते । यदि तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा यावत्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते हे गौतम । एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते याव-

‘કવ્વજોણિણ્ણિતો ઉવવજ્જંતિ, મનુસસેહિતો ઉવવજ્જંતિ, દેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि पाठ द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! क्या वे नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अथवा तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते ? अथवा मनुष्यों में से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु करते हैं—हे गौतम ! वे नैरयिकों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं, और न देवों में से आकरके उत्पन्न होते हैं किन्तु तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं और मनुष्यों से आकरसे उत्पन्न होते हैं । अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त ! यदि वे दो इन्द्रिय जीव तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होता है तो क्या एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके या द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके अथवा तेइन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके या चौइन्द्रिय-

‘આગત્ય ઉત્પદ્યન્તે અથવા મનુષ્યેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા દેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે’ इत्यादि सूत्रपाठથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ શું તે નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી, અને કેરે-માંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જો તે એ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા એ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી અથવા ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી અથવા ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને અથવા પાંચ

ત્પન્નેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પદ્યન્તે । યદિ એકેન્દ્રિયાદિતિર્યગ્ચોનિકે-
ભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે તદા કિં બાદરેભ્ય સ્તિર્યગ્ચોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા
સૂક્ષ્મેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે હે ગૌતમ ! બાદરપૃથિવી કાચિકૈકેન્દ્રિયાદિભ્ય આગત્યોત્પ-
દ્યન્તે હે મદન્ત ! યદિ બાદરપૃથિવી કાચિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે
તદા-કિં પર્યાપ્તબાદરપૃથિવી કાચિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે
અથવા અપર્યાપ્તકપૃથિવી કાચિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પદ્યન્તે ?

તિર્યગ્ચોનિકાં સે આકરકે અથવા પન્નેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકોં સે આકરકે
વે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! વે એકેન્દ્રિય-
તિર્યગ્ચોનિકોં સે આકરકે ભી ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર યાવત્ પન્નેન્દ્રિય-
તિર્યગ્ચોનિકોં સે ભી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । પુનઃ ગૌતમ પૂછતે હૈં
-યદિ એકેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકોં સે આકરકે વે ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો કયા
વે બાદર એકેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં અથવા
સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસ પ્રશ્ન
કે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકોં સે
આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર બાદર એકેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકોં સે ભી
આકરકે વે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । પુનઃ ગૌતમ પૂછતે હૈં-હે મદન્ત ! યદિ વે
બાદર એકેન્દ્રિયપૃથિવીકાચાદિ સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો કયા
પર્યાપ્ત બાદર પૃથિવીકાચિક એકેન્દ્રિય સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ?

ઈન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ ચોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તેઓ એક ઈન્દ્રિયવાળા તિર્યંચચોનિ-
વાળાઓમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને યાવત્ પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા
તિર્યંચ ચોનિવાળાઓમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમ-
સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-જો એક ઈન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ ચોનિકોમાંથી આવીને
તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે ? તે શું તેઓ બાદર એક ઈન્દ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી
આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે સૂક્ષ્મ એક ઈન્દ્રિય તિર્યંચ ચોનિવાળામાંથી
આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ !
સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય તિર્યંચચોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અને
બાદર એક ઈન્દ્રિય તિર્યંચ ચોનિવાળાઓમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય
છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે હે ભગવન જો તેઓ બાદર એક ઈન્દ્રિ-
યવાળા પૃથ્વીકાચિક વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ
પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાચિક એક ઈન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે

હે ગૌતમ ! પર્યાપ્તક વાદરપૃથિવીકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકૈભ્યોઽપિ આગત્યો-
ત્પદ્યન્તે તથા અપર્યાપ્ત વાદર પૃથિવીકાયિકૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકૈભ્યોઽપિ આગત્યો-
ત્પદ્યન્તે इत्यादीनां ग्रहणं भवतीति । उत्पादद्वारे पृथिवीकायिकानां स्थितिरुत्कृष्टतो
द्वाविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणा भवतीत्यतस्तत्रोत्पित्सोर्द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पत्तिः
प्रोक्ता, अत्र द्वीन्द्रियाणां तु द्वादशवर्षप्रमितैव स्थितिरिति पृथिवीकायिको यदि द्वी-
न्द्रियेषूत्पद्यते तदा द्वादशवर्षस्थितिकेषु वोत्पद्यते, द्वीन्द्रियाणामेतावत् स्थितेरेव-
संभवात्, आत्रालापक एवं वक्तव्यः—‘पुढविकाइए णं भंते जे भविए वेइदिएसु उवव-
ज्जिजत्तए से णं भंते ! केवइयकालद्विइएसु उववज्जइ इति प्रश्नः, अस्योत्तरम्—‘गोयमा
जहन्नेणं अंतोमुहुत्तठिइएसु उक्कोसेणं वारसयासद्विइएसु उववज्जइ’ इति । पृथिवी-
कायिकः खलु भदन्त ! यो भव्यः—योग्यः द्वीन्द्रियेषूत्पत्तुम्, स खलु कियत्काल-
स्थितिकेषूत्पद्येत हे गौतम ! जघन्येनान्तमुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षतो द्वादशवर्ष
स्थितिकेषूत्पद्येत इति । अथातिदेशमाह—‘सच्चेव’ इत्यादि, ‘सच्चेवपुढवीकाइय-

अथवा अपर्याप्त વાદરપૃથિવીકાયિક એકેન્દ્રિય સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે
હैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! पर्याप्त वादर
पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय से भी आकरके उत्पन्न होते हैं और अपर्याप्त
वादर पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय से भी आकरके उत्पन्न होते हैं इत्यादि
पूर्वोक्त रूप से कहा गया सब कथन यहां गृहीत हुआ है’ अब गौतमने
प्रभુ से ऐसा पूछा है,—‘पुढवीकाइए णं भंते’ इत्यादि । हे भदन्त ! जो
पृथिवीकायिक जीव द्वीन्द्रिय जीवों में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितने
काल की स्थिति वाले द्वीन्द्रियों में उत्पन्न होता है ? तो इसके उत्तर
में कहते हैं ‘सच्चेव पुढविकाइयस्स लद्धी’ जिस प्रकार से पृथिवी-

અપર્યાપ્ત વાદર પૃથ્વીકાયિક એક દ્વિન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત વાદર પૃથ્વીકાયિક
એક દ્વિન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અને અપર્યાપ્ત વાદર પૃથ્વીકા-
યિક એક દ્વિન્દ્રિયવાળામાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. વિગેરે પૂર્વોક્ત
પ્રકારથી કથન કર્યું છે. હવે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે
ભગવન્ એ પૃથ્વીકાયિક જીવ એ દ્વિન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે,
છે, તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા એ દ્વિન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ તેઓને કહ્યું કે ‘સચ્ચેવ પુઢવીકાઇયસ્સ લદ્ધી’

કાચિક મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય પૃથિવીકાચિક જીવ કી વત્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ વહી વત્તવ્યતા યહાં પર ઝી કહ લેની ચાહિયે અર્થાત્ યહાં વેદંદ્રિયોં કા સૂત્ર હોને સે વેદંદ્રિય કે અનુસાર ઉત્પાદપરિમાણસ્થિતિ આદિ સબ દ્વાર ધ્યાન મેં લેકર કહ દેના ચાહિયે। જવ પ્રશ્ન સે ગૌતમ ને એસા પૂછા કિ હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાચિક જીવ જો કિ વેદંદ્રિયોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે-દ્વીન્દ્રિયોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? તો હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને ઉનસે કહા-કિ હે ગૌતમ ! વહ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી સ્થિતિવાલે દ્વીન્દ્રિયોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે બારહ વર્ષ કી સ્થિતિવાલે દ્વીન્દ્રિયોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઉત્પાતદ્વાર મેં દ્વીન્દ્રિયોં મેં ઉત્પન્ન હોને વાલા પૃથિવી-કાચિક ઉત્કૃષ્ટ સે બારહ વર્ષ કી સ્થિતિવાલે દ્વીન્દ્રિયોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, વયોં કિ દ્વીન્દ્રિયોં કી સ્થિતિ બારહવર્ષ કી હી કહી ગઈ હૈ પૃથિવી કાચિક જવ પૃથિવીકાચ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તવ પૃથિવીકાચિક કી સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ બાઈસ હજાર વર્ષ કી હોને કે કારણ પૃથિવીકાચિક સૂત્ર મેં બાઈસહજારવર્ષ કી સ્થિતિવાલોં મેં ઉત્પન્ન હોને કા કહા હૈ કિન્તુ

જે રીતે પૃથ્વીકાચિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય પૃથ્વીકાચિક જીવના સંબંધમાં કથન કર્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું જોઈએ. અર્થાત્ અહિયાં બે દ્વિન્દ્રિયનું સૂત્ર હોવાથી બે દ્વિન્દ્રિયના કથન પ્રમાણે ઉત્પાત પરિણામ સ્થિતિ વિગેરે બધા દ્વારે યોગ્ય રીતે કહેવા જોઈએ. જ્યારે ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું કે-હે ભગવન પૃથ્વીકાચિક જીવ કે જે દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નને તેઓને કહ્યું કે કે-હે ગૌતમ ! તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ બાર વર્ષની સ્થિતિવાળા દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પાતદ્વારમાં દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા પૃથ્વીકાચિક જીવો ઉત્કૃષ્ટથી બાર વર્ષની સ્થિતિવાળા દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે દ્વીન્દ્રિયોની સ્થિતિ બાર વર્ષની જ કહી છે. પૃથ્વીકાચિક જ્યારે પૃથ્વીકાચિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે પૃથ્વીકાચિકની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની હોવાથી પૃથ્વીકાચિક સૂત્રમાં ૨૨ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થવાનું કહેલ છે. પરંતુ અહિયાં બાર વર્ષની સ્થિતિવાળા દ્વીન્દ્રિયોમાં

સ્સ લઘ્વી' સૈવ પૃથિવીકાયિકસ્ય લઘ્વિઃ, યા પૃથિવીકાયિકસ્ય પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પત્તિયોગ્યસ્ય પૂર્વ કથિતા સૈવ દ્વીન્દ્રિયેષુ ઉત્પત્તિયોગ્યસ્યાપિ વક્તવ્યેત્યર્થઃ કિયત્પર્યન્તં દ્વીન્દ્રિયેષૂરિપ્તસોલ્લઘ્વિઃ દ્વીન્દ્રિયમધિકૃત્ય વક્તવ્યા તત્રાહ—'જાવ' इत्यादि, 'जाव कालादेसेणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्ताइं' यावत्कालादेशेन—काला-पेक्षया जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते, कालादेशपर्यन्ता लघ्विर्वक्तव्येति । अत्र यावत्पदेन भवादेशान्तं सर्वमपि प्रकरण मनुस्मरणीयम् हे भदन्त । ते द्वीन्द्रियेषूपत्पित्सवः पृथिवीकायिका जीवा एकसमयेन क्रियन्त उत्पद्यन्ते हे गौतम ! ते जीवा जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयोवा, उत्कृष्टः संख्याता असंख्याता उत्पद्यन्ते । पृथिवीकायिक जीवः प्रथमं पृथिवीकायिकस्ततो मृत्वा द्वीन्द्रियतया जातः पुनरपि ततो मृत्वा

यहां चारहवर्ष की स्थितिवाले द्वीन्द्रियों में पृथिवीकायिक की उत्पत्ति कहनी चाहिये। 'जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं' इत्यादि, यावत् वह काल की अपेक्षा जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त तक और उत्कृष्ट से संख्यात भवों तक उस गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। यहां यावत्पद से भवादेशतक का समस्त कथन द्वीन्द्रियकोलेकर ग्रहण करना चाहिये। जैसे—हे भदन्त! द्वीन्द्रियों में उत्पन्न होने के योग्य पृथिवीकायिक जीव एक समय में कितने उत्पन्न होने हैं? इस परिमाणद्वारविषयक प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा है—हे गौतम! वे जीव जघन्य से एक दो अथवा तीन, उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं इत्यादि कहना चाहिये। पृथिवीकायिक जीव पृथिवीकायिक की पर्याय से उद्धर्तन (निकल)

પૃથ્વીકાયિકોની ઉત્પત્તિ કહેવી જોઈએ 'જાવ કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતોમુહુત્તાઈં' ઇત્યાદિ યાવત્ તે કાળથી અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ભવ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. અહિંયાં યાવત્પદથી ભવાદેશ સુધીનું સઘળું પ્રકરણ ગ્રહણ કરાયું છે. જેમકે—હે ભગવન્ બે દ્વીન્દ્રિય વાળાઓમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય પૃથ્વીકાયિક જીવ એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પરિમાણ દ્વારા સંખ્યાથી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ એવું કહ્યું છે કે—હે ગૌતમ! તે જીવો જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. ઇત્યાદિ કહેવું જોઈએ. પૃથ્વીકાયિકની પર્યાયથી ઉદ્ધર્તન (નિકળીને) કરીને બે દ્વીન્દ્રિયવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને

પૃથિવ્યામેદોત્પલ્લ એવં ક્રમેણ ક્રિયત્કાલં સેવેત ક્રિયત્કાલપર્યન્તં ગમના-
ગમને કુર્યાત્ હૈ ગૌતમ ! ભવાપેક્ષયા જઘન્યેન દ્વે ભવગ્રહણે ઉત્કર્ષેણ સંખ્યેયાનિ
ભવગ્રહણાનિ' પૃથિવીકાયસૂત્રે 'અસંખેજ્જાઈં ભવગ્રહણાઈં' ઇત્યુક્તં કિન્તુ અત્ર
ભવાદેશેન-સંખ્યેયાનિ ભવગ્રહણાનિ' ઇતિ વાચ્યમ્, તદ્ અગ્રે સૂત્રે એવ-વક્ષ્યતિ,
તદેવાહ-'કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતોમુહુત્તાઈં' કાલદેશેન-કાલાપેક્ષયા જઘ-
ન્યેન દ્વે અન્તર્મુહૂર્તે 'ઉક્કોસેણં સંખેજ્જં કાલં ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્રહણાઈં
'ઉક્કોસેણં સંખેજ્જાઈં ભવગ્રહણાઈં' ઉત્કર્ષતઃ સંખ્યેયં કાલમ્, ભવાદેશેન
જઘન્યેન દ્વે ભવગ્રહણે ઉત્કર્ષેણ સંખ્યેયાનિ ભવગ્રહણાનિ, પૃથિવીકાયસૂત્રે અસંખ્યે-

કરકે જો દ્વીન્દ્રિય મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર પુનઃ વહાં ઉદ્વર્તન
કર પૃથિવીકાયિક કી પર્યાય સે જન્મ લેતા હૈ, એસા જો કાયસંવેધ હૈ
સો હૈ ગૌતમ ! યહ કાયસંવેધ જઘન્ય સે ભવકી અપેક્ષા દો ભવોં કો
ગ્રહણ કરને રૂપ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત ભવ રૂપ હૈ । પૃથિવી-
કાયિક સૂત્ર મેં અસંખ્યાત ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ કાયસંવેધ
ઉત્કૃષ્ટ સે ભવાદેશ કો લેકર કહા ગયા હૈ । કિન્તુ યહાં પર વહ ભવ
કી અપેક્ષા સંખ્યાત ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હી કહે જાને યોગ્ય હૈ ।
હૈ । વયોં કિ આગે કે સૂત્ર મેં યહ 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતો-
મુહુત્તાઈં ઉક્કોસેણં સંખેજ્જં કાલં' ઇત્થ રૂપ સે કહા ગયા હૈ । અતઃ
યહાં સ્વયં સૂત્રકાર ને 'ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્રહણાઈં ઉક્કો-
સેણં સંખેજ્જાઈં ભવગ્રહણાઈં' જન એસા કહા હૈ તો ભવ કી અપેક્ષા
વહ કાયસંવેધ જઘન્યસે દો ભવગ્રહણરૂપ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત

ફરીથી ઉદ્વર્તન કરીને પૃથ્વીકાયિકની પર્યાયથી જન્મ લે છે. એ પ્રમાણેના જે
કાયસંવેધ છે તે હે ગૌતમ ! આ કાયસંવેધ જઘન્યથી ભવની અપેક્ષાએ જે
ભવને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ભવ રૂપ છે. પૃથ્વીકાયિક
સૂત્રમાં અસંખ્યાત ભવને ગ્રહણ કરવા રૂપ કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી ભવાદેશેને લઈ ને
કહેલ છે. પરંતુ અહિયાં તે ભવની અપેક્ષાથી સંખ્યાત ભવને ગ્રહણ કરવા રૂપ
જ કહેવાને યોગ્ય છે. કેમકે-આગળના સૂત્રમાં તે 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો
અંતોમુહુત્તાઈં ઉક્કોસેણં સંખેજ્જં કાલં' આ પ્રમાણે કહેલ છે. તેથી અહિયાં સ્વયં
સૂત્રકારે-'ભવાદેસેણં જહ્ણેણં દો ભવગ્રહણાઈં ઉક્કોસેણં સંખેજ્જાઈં ભવગ્રહણાઈં' આ
પ્રમાણે કહ્યું છે કે-ભવની અપેક્ષાથી તે કાયસંવેધ જઘન્યથી જે ભવગ્રહણરૂપ અને
ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ભવને ગ્રહણ કરવારૂપ જ સમજવું જોઈએ. પૃથ્વીકાયિકસૂત્રમાં

યાનિ, અત્ર તુ સંખ્યેયાનિ ભવન્તિ, 'એવમ્ જાવ કરેજ્જા' એતાવન્તં કાલં યાવ-
ત્કુર્યાત્ એતાવત્કાલપર્યન્તં પૃથિવીગતિં દ્વીન્દ્રિયગતિં ચ સેવેત તથા એતાવત્કાલ-
પર્યન્તમેવ પૃથિવીગતૌ દ્વીન્દ્રિયગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ । 'એવં તેસુ ચેવ
ચત્તસુ ગમણસુ સંવેદો' એવમ્ યેન પ્રકારેણ પૃથિવીકાયિકૈઃ સહ દ્વીન્દ્રિયસ્ય કાય-
સંવેધઃ પ્રથમે ગમે કથિતસ્તેનૈવ પ્રકારેણ તેષ્વેવ દ્વીન્દ્રિયસંવન્ધિષ્વેવ ચતુર્ણાં ગમ-
કેષુ પ્રથમમધિકૃત્ય દ્વિતીયચતુર્થપશ્ચમલક્ષણેષુ સંવેધઃ—કાયસંવેધો વક્તવ્યઃ
ઉત્કર્ષતો ભવાદેશેન સંખ્યેયા ભવા इति । તથા—'સેસેસુ પંચસુ તદેવ અદ્વભવા'
શેષેષુ પશ્ચસુ ગમકેષુ તૃતીયષ્ઠસપ્તમાષ્ટમનવમલક્ષણેષુ તથૈવ પૂર્વોક્તપ્રકાર-
ૈવ, અષ્ઠૌ ભવા વક્તવ્યાઃ, ભવાદેશેન—ઉત્કર્ષતોઽષ્ટમવગ્રહણાનિ વક્તવ્યાનિ । 'એવં
જાવ ચત્તરિંદિણં સમં' એવં યાવચ્ચતુરિન્દ્રિયેણ સમમ્—એવં યથા પૃથિવીકાયિકેન

ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હી જાનના યાહિયે । પૃથિવીકાયિક સૂત્રોક્ત
કે જૈસે અસંખ્યાત ભવ ગ્રહણ કરને રૂપ નહીં । હસ પ્રકાર સે વહ
પૃથિવીકાયિક જીવ પૃથિવીકાયિકગતિ કા ઓર દ્વીન્દ્રિય ગતિ કા
હતને કાલ તક સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલ તક વહ ઉસમેં
ગમનાગમન કરતા હૈ । 'એવં તેસુ ચેવ ચત્તસુ ગમણસુ સંવેદો' જિસ
પ્રકાર યે પૃથિવીકાયિકોં કે સાથ દ્વીન્દ્રિય કા કાયસંવેધ, પ્રથમગમમેં
કહા ગયા હૈ ડસી પ્રકાર સે પ્રથમ, કો લેકર દ્વિતીય, ચતુર્થ ઓર પંચમ
હન ગમોં મેં વહ કાયસંવેધ ક્રહ લેના યાહિયે, અર્થાત ઉત્કર્ષ સે
ભવાદેશકી અપેક્ષા સંખ્યાત ભવ રૂપ કાયસંવેધ હોના હૈ ।
તથા—'સેસેસુ પંચસુ તદેવ અદ્વ ભવા' શેષ પાંચ ગમોં મેં
તૃતીય, ષ્ઠ સપ્તમ, અષ્ટમ ઓર નવમ હન ગમોં મેં વહ પૂર્વોક્ત
પ્રકાર સે ઉત્કૃષ્ટ આઠમવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ કાયસંવેધ

કહ્યા પ્રમાણે અસંખ્યાત ભવ ગ્રહણ કરવા રૂપ સમજવું નહિ આ રીતે તે પૃથ્વી-
કાયિક જીવ પૃથ્વીકાય ગતિનું અને બે ઇન્દ્રિય ગતિનું આટલા કાળ સુધી સેવન
કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. 'એવં તેસુ
ચેવ ચત્તસુ ગમણસુ સંવેદો' બે રીતે આ પૃથ્વીકાયિકોની સાથે બે ઇન્દ્રિયોનો
કાયસંવેધ પ્રથમ ગમમાં કહેલ છે, એજ રીતે પહેલા, બીજા, ત્રીયા અને
પાંચમાં ગમોમાં તે કાયસંવેધ સમજ લેવો જોઈએ. તથા 'સેસેસુ પંચસુ તદેવ
અદ્વભવા' બે કીના પાંચ ગમોમાં એટલે કે ત્રીજા, છઠ્ઠા, સાતમા, આઠમા અને નવમા
ગમોમાં તે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ કાયસંવેધ
સમજવા જોઈએ. 'એવં જાવ ચત્તરિંદિણં સમં' પૃથ્વીકાયિકોની સાથે બે ઇન્દ્રિયવાળા

સાર્દ્ધં દ્વીન્દ્રિયજીવાનાં કાયસંવેધઃ કથિતઃ, તથૈવ અપ્તેજોવાયુવનસ્પતિ-
દ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયૈઃ સાર્દ્ધમપિ દ્વીન્દ્રિયાણાં કાયસંવેધો વક્તવ્યઃ એતદેવ દર્શયતિ-
'ચત્તસુ' ઇત્યાદિ, 'ચત્તસુ સંલેજ્જા ભવા' ચતુર્ણામ-પૂર્વોક્તગમકેષુ પ્રથમદ્વિતીય-
ચતુર્થપશ્ચમેષુ ઉત્કર્ષતો ભવાદેશેન સંલેયેયા ભવા વક્તવ્યાઃ 'પંચસુ અદ્વભવા' પશ્ચસુ
અષ્ટૌ ભવાઃ, પશ્ચસુ-તૃતીયષ્ઠસપ્તમાષ્ટમનવમેષુ ગમકેષુ અષ્ટૌ ભવાઃ 'પંચિન્દિય-
તિરિક્લજોણિયમણુસ્સેસુ સમં તદેવ અદ્વભવા' પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકમનુષ્યૈઃ સમ-
મષ્ટૌ ભવાઃ, પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ભિર્મનુષ્યૈ શ્ચ દ્વીન્દ્રિયેષુત્પિત્તસુભિઃ સાકં તેનૈવ પ્રકારેણ
અષ્ટૌ અષ્ટૌચ ભવા વક્તવ્યાઃ । 'દેવા ન ચૈવ ઉત્તવજ્ઞંતિ' દેવા નૈવોત્પદ્યન્તે દ્વીન્દ્રિયેષુ

કહના યાહિયે 'એવં જાચ ચતુરિન્દિયણં સમ' જૈસા પૃથિવીકાયિક
કે સાથ દ્વીન્દ્રિય જીવોં કા કાયસંવેધ કહા ગયા હૈ । વૈસા હી
અપ્, તેજ, વાયુ વનસ્પતિ, દ્વીન્દ્રિય, તેજન્દ્રિય ઓર ચૌહન્દ્રિય હનકે
સાથ ભી વહ કાયસંવેધ કહના યાહિયે । યહી વાત-'ચત્તસુ સંલેજ્જા
ભવા' ઇસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । અર્થાત્ ચાર ગમકોં મેં-
પ્રથમ, દ્વિતીય, ચતુર્થ એવં પંચમ હન ગમોં મેં-પ્રથમ, દ્વિતીય, ચતુર્થ એવં
પંચમ હન ગમોં મેં ભવ કી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ સે સંલેયાત ભવગ્રહણ રૂપ
વહ કાયસંવેધ હૈ । તથા-'પંચસુ અદ્વભવા' તૃતીય, ષ્ઠ, સપ્તમ,
અષ્ટમ એવં નવમ હન પાંચ ગમકોં મેં વહ કાયસંવેધ આઠ ભવોં કો
ગ્રહણ કરને રૂપ કહના યાહિયે । 'પંચિન્દિયતિરિક્લજોણિયમણુસ્સેસુ
સમં તદેવ અદ્વભવા' પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોં એવં મનુષ્યોં કે સાથ જો કિ
દ્વીન્દ્રિયોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ । ડસી પ્રકાર સે આઠ આઠ

હવેનો કાયસંવેધ કહેલ છે. એજ રીતે અપ્, તેજ વાયુ, વનસ્પતિ, યે
ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, અને ચાર ઈન્દ્રિય વાળાઓની સાથે પણ તે કાયસં-
વેધ સમજવો જોઈએ. એજ વાત 'ચત્તસુ સંલેજ્જા ભવા' આ સૂત્ર પાઠથી
પ્રગટ કરેલ છે. અર્થાત્ ચાર ગમોમાં પહેલા, બીજા ચોથા અને પાંચમા
આલાપકોમાં ભવની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટથી સંજ્યાત ભવ ગ્રહણ રૂપ તે કાય-
સંવેધ છે. તથા 'પંચસુ અદ્વભવા' ત્રીજા, છઠ્ઠા સાતમા, આઠમા અને નવમા
ગમમાં તે કાયસંવેધ આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ સમજવો જોઈએ. પંચિ-
ન્દિયતિરિક્લજોણિયમણુસ્સેસુ સમં તદેવ અદ્વભવા' પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગો અને
મનુષ્યોની સાથે કે જેઓ યે ઈન્દ્રિયવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે.
તેઓના સંબંધમાં એજ પ્રમાણે આઠ આઠ ભવ કહેવા જોઈએ. 'દેવા ન ચૈવ
ઉત્તવજ્ઞંતિ' યે ઈન્દ્રિય વાળાઓમાં હવેની ઉત્પત્તિ થતી નથી. 'ઠિદ્ધં સંવેદં ચ

દેવાનામુત્પત્તિર્ન ભવતીતિ ભાવઃ । ‘ઠિં સંવેહ ચ જાણેજ્ઞા’ સ્થિતિ કાયસં
 ચ જાનીયાત્ અન્ન સ્થિતિસંવેધૌ પાર્થિવ્યેન અન્નગન્તવ્યૌ કાલાદેશેન દ્વીન્દ્રિયે
 સ્પિત્સોર્યસ્ય યા સ્થિતિ સ્તત્સંયોજનેન કાયસંવેધૌ વક્તવ્ય ઇતિ । ‘સેવં મંતે
 સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ હે ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિયેષુત્પિત્ત
 જીવાનામ્ ઉત્પાદપરિમાણાદિવિષયકં વસ્તુ યદેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્સર્વમ્ એવમે
 સર્વથા સત્યમેવ ઇતિ કથયિત્વા ભગવન્તં વન્દતે નમસ્કરતિ વન્દિત્વા નમસ્ય
 સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ બિહરતીતિ ॥૬૦૧॥

॥ ચતુર્વિંશતિતમે શતકે સપ્તદશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

ભવ કહના યાહિયે । ‘દેવા ન ચેન્ન ઉદવજ્જન્તિ’ દ્વીન્દ્રિયો
 દેવોં કી ઉત્પત્તિ નહીં હોતી હૈ । ‘ઠિં સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા’ સ્થિ
 ઓર કાયસંવેધ યહાં દ્વીન્દ્રિય જીવોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યો
 જિસ જીવ કી જિતની સ્થિતિ હૈ, ઉસ સ્થિતિ કો ઉલકે ભવ
 સ્થિતિ કે સાથ જોડને પર જો સંખ્યા આતી હૈ વહી ઉસકા કાયસંવે
 કહાજાતા હૈ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ? ત્તિ’ હે ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિયો
 જીવોં કા જો આપ દેવાનુપ્રિય ને ઉત્પાદ, પરિમાણ આદિ કે સમ્ય
 મેં કથન કિયા હૈ વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨ હવ પ્રકાર કહ કર
 ગૌતમ ને પ્રભુ કો વન્દના કી ઓર ઉન્હેં નમસ્કાર કિયા વંદના ન
 સ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો આલિસ કરતે હ
 અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥૧॥

સપ્તદશાં ઉદેશક સમાપ્ત

‘જાણેજ્ઞા’ સ્થિતિ અને કાયસંવેધ અહિયાં બુદ્ધિ સમજવા. તથા કાળની અપે
 ક્ષાથી એ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય એવા ને જીવની જેટલી
 સ્થિતિ છે. એ સ્થિતિને તેના જીવની સ્થિતિની સાથે ગુણવધી ને સંખ્યા આવે
 તેજ તેના કાયસંવેધ સમજવો જોઈએ. તેમ કહેલ છે.

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભગવન્ એ ઇન્દ્રિયવાળાઓમાં ઉત્પન્ન
 થવાને યોગ્ય જીવોના ઉત્પાદ, પરિમાણ વિગેરેના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે
 કહેલ છે, તે સર્વથા સત્ય છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે
 આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા
 વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને આલિસ
 કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥૨૨ ૧॥

સત્તરમે ઉદેશે સમાપ્ત

॥ अष्टादशमोद्देशकः प्रारम्भ्यते ॥

द्वीन्द्रिये उत्पत्तिस्सूनां जीवानामुत्पादपरिमाणादिकं सयुक्तिकमुपपाद्य त्रीन्द्रिये उत्पत्तिस्सूनां जीवानामुत्पादादिकं निरूपयितुमष्टादशोद्देशकमभिधीयते तदनेन संबन्धेन आयातस्य अष्टादशोद्देशकस्येदं सूत्रम्—‘ते इंदियाणं’ इत्यादि ।

मूलम्—तेइंदिया णं भंते । कओहिंतो उववज्जंति, एवं ते इंदियाणं जहेव वेइंदियाणं उद्देसो । णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा । तेउक्काइएसु समं तइयगमे उक्कोसेणं अट्टुत्तराइं वे राइंदियसयाइं, वेइंदिएहिं समं तइयगमे उक्कोसेणं अडयालीसं संवच्छराइं छन्नउयराइंदियसयमब्भहियाइं, तेइंदिएहिं समं तइयगमे उक्कोसेणं बाणउयाइं तिन्नि राइंदियसयाइं । एवं सव्वत्थ जाणेज्जा जाव सन्निमणुस्स त्ति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० १॥

॥ चउवीसइमे सए अट्टारसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥

छाया—श्रीन्द्रियाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते एवं त्रीन्द्रियाणां ययैव द्वीन्द्रियाणामुद्देशकः । नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् । तेजस्कयिकैः समं तृतीयगमे उत्कृष्टतोऽष्टोत्तरद्विरात्रिदिवशतानि । द्वीन्द्रियैः समं तृतीयगमे उत्कर्षेणाऽष्टचत्वारिंशत्संवत्सराणि पण्णवतिरात्रिदिवशताभ्यधिकानि, त्रीन्द्रियैः समं तृतीयगमे उत्कर्षेण द्विनवत्यधिकानि त्रिरात्रिदिवशतानि । एवं सर्वत्र जानीयात् यावत् सन्निमनुष्य इति । तदेवं भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति ॥सू० १॥

॥ चतुर्विंशतितमे शतके अष्टादशोद्देशकः समाप्तः ॥

अट्टारहवे उद्देशक का प्रारंभ—

द्वीन्द्रिय जीवों में उत्पन्न होने के योग्य जीवों के उत्पाद परिमाण आदि के संबन्ध का सयुक्तिक कथन करके अब सूत्रकार त्रीन्द्रिय जीवों में उत्पन्न होने योग्य जीवों के उत्पाद आदि का निरूपण, करते हैं—

अट्टारमा उद्देशानो प्रारंभ—

ये द्वीन्द्रियवाणा एवेमां उत्पन्न भवाने योग्य एवेमां उत्पात परिमाण विगेदेना संभधनुं युज्जित पूर्वठ कथन करीने हवे सूत्रकार त्रयु द्वीन्द्रियवाणा एवेमां उत्पन्न भवाने योग्य एवेमां उत्पात विगेदेनुं निरूपय

ટીકા—‘તેઈંદિયાણં મંતે ! ત્રીન્દ્રિયાઃ સ્વલ્ભ મદન્ત ! ‘કબોહિંતો ઉવવ-
 ઝંજંતિ’ કુતઃ—કસ્માત્થાનાત્ આગત્ય ત્રીન્દ્રિયતયા ઉત્પદ્યન્તે ? કિં નૈરયિકેભ્ય
 આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા—તિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે ? મનુષ્યેભ્યો વા આગત્ય
 દેવેભ્યો વા આગત્યોત્પદ્યન્તે ? इति । उत्तरमाह—‘एवं’ इत्यादि, ‘एवं तेईंदियाणं
 जहेव वेईंदियाणं उद्देशो’ एवं त्रीन्द्रियाणां यथैव द्वीन्द्रियाणामुद्देशकः, द्वीन्द्रिय-
 जीवविषये यथा प्रश्नोत्तराणि कथितानि तथैव त्रीन्द्रियजीवविषयेऽपि प्रश्नो-
 त्तरादिकं सर्वमवगन्तव्यमिति कुत आगत्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य तिर्यग्योनि-
 केभ्य आगत्य मनुष्येभ्य आगत्य त्रीन्द्रियतयोत्पद्यन्ते न तु नैरयिकेभ्य आगत्य

‘તેઈંદિયાણં મંતે ! કબોહિંતો ઉવવઝંજંતિ’ इत्यादि सूत्र १॥

ટીકાર્થ—ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘તેઈંદિયાણં મંતે ! કબોહિંતો
 ઉવવઝંજંતિ’ હે મદન્ત ! તે ઇન્દ્રિય જીવ કિસ સ્થાન સે આકરકે ઉત્પન્ન
 હોતે હૈ ? કયા નૈરયિકોં સે આકર કે વે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? અથવા તિર્ય-
 ગ્યોનિકોં સે આકરકે વે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? અથવા મનુષ્યોં સે આકર કે
 વે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? યા દેવોં સે આકરકે વે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? હસકે ઉત્તર
 મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘એવં તેઈંદિયાણં જહેવ વેઈંદિયાણં ઉદ્દેસો’ હે ગૌતમ !
 જૈસા કથન અમી ૨ દો ઇન્દ્રિય કે ઉદ્દેશક મેં કિયા જા ચુકા હૈ । વસી
 પ્રકાર કા કથન યહાં હસ તેઈન્દ્રિય કે ઉદ્દેશક મેં બી કર લેના ચાહિયે ।
 હસ પ્રકાર તેઈન્દ્રિય જીવ કહાં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? તો હસ
 કથન કે સમાધાન સે એસા હી કહના ચાહિયે કિ વે તિર્યગ્યોનિકોં સે

‘કસ્મા માટે અઠારમા ઉદ્દેશાનુ’ કથન કરે છે. ‘તેઈંદિયાણં મંતે ! કબોહિંતો ઉવવ-
 ઝંજંતિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું કે—‘તેઈંદિયાણં મંતે !
 કબોહિંતો ! ઉવવઝંજંતિ’ હે ભગવન્ ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા શુવો કયા સ્થાનમાંથી
 આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું તેઓ નૈરયિકામાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?
 અથવા તિર્યગ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને
 ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા દેવોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના
 ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘એવં તેઈંદિયાણં જહેવ વેઈંદિયાણં ઉદ્દેસો’ હે ગૌતમ ! એ
 ઇન્દ્રિયના ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણેનું કથન હમણા જ આ પહેલાના પ્રશ્નમાં
 એ ઇન્દ્રિય સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિંયાં આ
 ત્રણ ઇન્દ્રિયના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. આ રીતે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા
 શુવો કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ રીતના પ્રશ્નના સમાધાનમાં એવું
 કહેવું જોઈએ કે—તેઓ તિર્યગ્ય યોનિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અને

न वा देवेश्य आगत्योत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् सर्वमपि नवमगमकान्तं द्वीन्द्रियवदेव अव-
गन्तव्यमिति । त्रीन्द्रियाणां द्वीन्द्रियापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदर्शयति—‘णवरं’ इत्यादि,
‘णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा’ नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् स्थितिं त्रीन्द्रियेषु
समुत्पद्यमानानां पृथिव्यादीनामायुःसंवेधं त्रीन्द्रियोत्पत्त्युत्पृथिव्यादीनां द्वित्री-
न्द्रियजीवानां च स्थितेः संयोगं जानीयात् एतदेव तत्तत्स्थले दर्शयति—‘तेउक्का-
इएसु समं तइयगमे’ तेजस्कायिकैः समं तृतीयगमे स एव उत्कृष्टकालस्थितिक
त्रीन्द्रियरूपे गमे ‘उक्कोसेणं अट्टुत्तराइं वे राइंदियसयाइं उत्कर्षेणाऽष्टोत्तरे द्वे
रात्रिदिवसते, तेजस्कायिकैः सह त्रीन्द्रियाणां स्थितिसंवेधस्तृतीयगमे उत्कर्षेण
अष्टोत्तरे द्वे रात्रिदिवसते । कथमेवं भवतीति चेदित्यम् औधिकस्य तेजस्कायि-

आकरके उत्पन्न होते हैं और मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं ।
नैरयिकों से अथवा देवों से आकरके वे तेइन्द्रिय रूप से उत्पन्न नहीं
होते हैं । इस प्रकार के प्रश्न और उत्तर द्वीन्द्रिय प्रकरण के जैसे नौवें
गम तक यहाँ कर लेना चाहिये । पर द्वीन्द्रिय प्रकरण की अपेक्षा जो
इस तेइन्द्रिय के प्रकरण में विशेषता है वह ‘नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा’
स्थिति और संवेध की अपेक्षा से है । यही बात सूत्रकार आगे के सूत्र-
पाठ से प्रकट करते हैं—‘तेउक्काइएसु समं तइयगमे’ तेजस्कायिकों के
साथ तृतीय गम में उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले त्रीन्द्रिय रूप आलो-
पक में तेइन्द्रिय जीव का उत्कृष्ट कायसंवेध ‘उक्कोसेणं अट्टुत्तराइं वे
राइंदियसयाइं’ उत्कृष्ट से दोसौ आठ २०८ रात्रि दिवस का है यह
कैसे होता है ? तो ऐसे होता है सुनो—औधिक तेजस्कायिक के चार

भतुथोभांथी आवीने पणु उत्पन्न थाय छे. नैरयिकोभांथी अथवा देवोभांथी-
आवीने तेओ पणु त्रणु ध'न्द्रियपणुथी उत्पन्न थता नथी. आ रीतना प्रश्नोत्तर-
णे ध'न्द्रियोना प्रकरणी जेम नवमा गम सुधीना गमे अही छडेवा जेधओ.
परंतु जे ध'न्द्रियना प्रकरणी करता आ त्रणु ध'न्द्रियना प्रकरणीमा जे विशेषपणु
छे. ते तेजस्कायिकनी ‘नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा’ स्थिति अने संवेध संभंधी
विशेषपणु छे. ओज वात सूत्रकारे आगणना सूत्रपाठथी प्रगट करैल छे.
‘तेउक्काइएसु समं तइयगमे’ तेजस्कायिकेनी साथे त्रीन गममां उत्कृष्टकालनी
स्थितिवाणा पृथ्वी विगेरे रुपना आलापकेमां त्रणु ध'न्द्रियवाणा जेवेना उत्कृष्ट
कायसंवेध ‘उक्कोसेणं अट्टुत्तराइं वे राइंदियसयाइं’ उत्कृष्टथी असे आठ २०८
रात दिवसने छे. आ केवी रीते थाय छे ? आ प्रश्नना जवाबमां औधिक

કસ્ય ચતુર્થુ ભવેષુ ઉત્કર્ષેણ ત્ર્યક્ષોરાત્રમાનત્વાત્ ભવસ્ય દ્વાદશાદોરાત્રાણિ, ઉત્કૃષ્ટ-
સ્થિતેશ્ચ ત્રીન્દ્રિયસ્યોત્કર્ષત ધતુર્થુ ભવેષુ ઇકોનપચ્ચાશન્માનત્વેન ભવસ્ય શતં
પણ્ણવત્યધિકં ભવતિ રાશિદ્વયસંમેલને કૃતે ચાષ્ટોત્તરે દ્વે રાત્રિદિવશતે ભવેતામિતિ ।
'વેદંદિણ્દિ સમં તદ્વયગમે' દ્વીન્દ્રિયેણ સમં તૃતીયગમે 'ઉક્કોસેણં અહયાલીસં
સંવચ્છરાઈં છન્નઝયરાઈંદિયસયમન્મહિયાઈં' ઉત્કર્ષેણાઽષ્ટચત્વારિંશત્ સંવત્સરાઃ
પણ્ણવતિરાત્રિદિવશતાભ્યધિકાઃ દ્વીન્દ્રિયાણામુત્કર્ષતો દ્વાદશવર્ષપ્રમાણેષુ ચતુર્થુ
ભવેષુ અષ્ટચત્વારિંશત્સંવત્સરા અતુર્લેવ ત્રીન્દ્રિયમવગ્રહણેષુ ઉત્કર્ષેણ ઇકોન પચ્ચા-

ભવોં મેં ઉત્કૃષ્ટ સે ચારહ રાતદિવસ રૂપ સ્થિતિ હૈ । એક ભવ કી સ્થિતિ
હસકી ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન રાત દિન કી હૈ । અતઃ ૪ ભવ કી સ્થિતિ ૧૨
રાતદિન કી આ જાતી હૈ ઓર તેહન્દ્રિય જીવ કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૪૯
દિન કી હૈ । હસકે ખી ચાર ભવોં કો લેકર યહ સ્થિતિ ૧૯૬ દિનરાત
કી હો જાતી હૈ । સો ૧૨ ઓર ૧૯૬ કો આપસ મેં જોડ દેને પર ૨૦૮
રાતદિવસ કા તેહન્દ્રિય કા કાયસંવેધ હોતા હૈ । 'વેદંદિણ્દિ સમં તદ્-
વયગમે' દ્વીન્દ્રિય કે સાથ તૃતીય ગમ મેં 'ઉક્કોસેણં અહયાલીસં, સંવ-
ચ્છરાઈં છન્નઝયરાઈંદિયસયમન્મહિયાઈં' વહ તેહન્દ્રિયોં કા સંવેધ
ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૯૬ રાતદિવસ અધિક ૨૮ વર્ષ કા હોતા હૈ । યહાં પર ખી
૪ ભવ હૈ ઓર એક ભવ કા પ્રમાણ ૧૨ વર્ષ કા હૈ યહાં જો ૧૯૬
અધિક રાતદિવસ કહે ગયે હૈ વે તેહન્દ્રિય જીવ કી ૪૯ દિન કી ૧ ભવ

તેજસ્કાયિકના ચાર ભવોમાં ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ ખાર રાત દિવસ ૩૫
સ્થિતિ છે. એક ભવની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ રાત દિવસની છે. જેથી ૪
ચાર ભવની સ્થિતિ ૧૨ ખાર રાત દિવસની થઈ જાય છે. અને ત્રણ ઇન્દ્રિય
વાળા જીવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૪૯ ઓગણ પચાસ દિવસની છે. આના પછી
ચાર ભવોને લઈને આ સ્થિતિ ૧૯૬ એકસો છન્નુ રાત દિવસની થઈ જાય
છે. એ રીતે ૧૨ ખાર અને ૧૯૬ એકસો છન્નુને પરસ્પર મેળવવાથી ૨૦૮
ખસો આઠ રાત દિવસનો ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળાનો કાયસંવેધ થઈ જાય છે. 'વેદં
દિણ્દિ' સમં તદ્વયગમે' એ ઇન્દ્રિયોની સાથે ત્રીજા ગમમાં 'ઉક્કોસેણં અહ
યાલીસં' સંવચ્છરાઈં છન્નઝયરાઈંદિયસયમન્મહિયાઈં' તે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા
ઓનો કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી ૧૯૬ એકસો છન્નુ રાત દિવસ અધિક ૪૮ અડ-
તાલીસ વર્ષનો છે. અહિં પછી ૪ ચાર ભવો થાય છે. અને એક ભવનું
પ્રમાણ ૧૨ ખાર વર્ષનું છે. અહિંયાં જે ૧૯૬ એકસો છન્નુ અધિક રાત-
દિવસ કહ્યા છે. તે ત્રણ ઇન્દ્રિય જીવની ૪૯ ઓગણ પચાસ દિવસની ૧

શદહોરાત્રમાનેષુ ષણ્ણવત્યધિકં દિનશતં ભવતીતિ । ‘તેહંદિર્ણિ સમં તદ્યગમે ઉક્કોસેણં વાણડયાહં તિન્નિ રાહંદિયસયાહં’ ત્રીન્દ્રિયૈઃ સમં તૃતીયગમે ઉત્કર્ષતો દ્વિનવત્યધિકાનિ ત્રીણિ રાત્રિદિવશતાનિ અષ્ટસુ ત્રીન્દ્રિયમવેષુ, ઉત્કર્ષતઃ એકોન-પશ્ચાશદહોરાત્રમાનેષુ ત્રીણિ શતાનિ દ્વિનવત્યધિકાનિ ભવન્તીતિ ‘એવં સવ્વત્થ જાણેજ્જા જાવ સન્નિ મણુસસત્તિ’ એવં સર્વત્ર જાનીયાત્ યાવત્ સંજી મનુષ્ય ઇતિ એવં સર્વત્ર જાનીયાદિત્યનેન ચતુરિન્દ્રિયાસંજ્ઞિસંજ્ઞિતિર્યગ્મનુષ્યૈઃ સહ ત્રીન્દ્રિયાણાં તૃતીયગમસંવેધઃ કર્તવ્ય ઇતિ સૂચિતં ભવતિ, અનેન તૃતીયગમસંવેધપ્રદર્શનેન ષષ્ઠસપ્તમાદિગમસંવેધા અપિ સૂચિતા ભવન્તીતિ દ્રષ્ટવ્યમ્ । તેષાં ષષ્ઠાદિગમા-

કી સ્થિતિ કો લેકર ૪ ભવ કે કહે ગયે હૈં । ‘તેહંદિર્ણિ સમં તદ્યગમે ઉક્કોસેણં વાણડયાહં તિન્નિ રાહંદિયસયાહં’ તેહન્દ્રિયોં કે સાથ તૃતીય ગમ મેં ઉત્કૃષ્ટ ત્રીન સૌ ચિરાનવે રાતદિવસ કા તેહન્દ્રિય કા કાયસં-વેધ હોતા હૈં યહાં ભવ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટ સે ૮ ભવ ગ્રહણ રૂપ હૈં ઓર સ્થિતિ ૪૯ દિનરાત કી હૈં ઉત્કૃષ્ટ સે, અતઃ આઠ ભવોં કી ચહ સ્થિતિ ૩૯૨ રાતદિવસ રૂપ હો જાતી હૈં । ‘એવં સવ્વત્થ જાણેજ્જા જાવ સન્નિ મણુસસત્તિ’ હસી પ્રકાર સે યાવત્ સંજી મનુષ્ય તક સર્વત્ર જાનના ચાહિયે ‘એવં સર્વત્ર જાનીયાત્’ હસ કથન સે સૂત્રકાર ને ચહ સમજાયા હૈં કિ હસી પ્રકાર સે ચતુરિન્દ્રિય અસંજી સંજી તિર્યચ્છ ઓર મનુષ્ય હનકે સાથ તેહન્દ્રિયોં કે તૃતીય ગમ કા સંવેધ જાનના ચાહિયે । હસ-તૃતીય ગમ કે સંવેધ પ્રદર્શન સે છટ્ટે ગમ કે એવં સાતવે આદિ

એક ભવની સ્થિતિને લઈને ૪ આર ભવના કહ્યા છે. ‘તેહંદિર્ણિ’ સમં તદ્ય ગમે ઉક્કોસેણં વાણડયાહં તિન્નિ રાહંદિયસયાહં’ ત્રણ ઇન્દ્રિયોની સાથે ત્રીજા ગમમાં ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણસો બાણ રાત દિવસનો ત્રણ ઇન્દ્રિય ભવોનો કાયસં-વેધ થાય છે. અહિયાં ભવની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી ૮ આઠ ભવોના ગ્રહણ રૂપ છે. અને સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ૪૯ ઓગણ પચાસ રાત દિવસની છે, તેથી આઠ ભવોની તે સ્થિતિ ૩૯૨ ત્રણસો બાણ રાત દિવસ રૂપ થઈ જાય છે. ‘એવં સવ્વત્થ જાણેજ્જા જાવ સન્નિમણુસસત્તિ’ એજ રીતે યાવત્ સંજી મનુષ્ય સુધી બધે સમજા લેવું. ‘એવં સર્વત્ર જાનીયાત્’ આ કથનથી સૂત્રકારે બે સમજાવ્યું છે કે—આજ રીતે ચાર ઇન્દ્રિયવાળા, અસંજી, સંજી, તિર્યચ્છ અને મનુષ્યોની સાથે ત્રણ ઇન્દ્રિય વાળાઓના ત્રીજા ગમનો સંવેધ સમ-જવો. આ ત્રીજા ગમનો સંવેધ લાવવાથી ૬ છઠ્ઠા ગમના અને સાતમા વિગેરે ગમોમાં સંવેધો પણ સૂચિત કરાયા છે. તેમ સમજવું. કેમકે તેમાં

નામપિ અષ્ટભવિકત્વાત્ । પ્રથમાદિગમચતુષ્કસંવેધસ્તુ ભવાપેક્ષયા ઉત્કર્ષેણ સંખ્યાતભવગ્રહણરૂપઃ, કાલાપેક્ષયા તુ સંખ્યાતકારૂપ ઇતિ । ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ’ તદેવં ભદન્ત । તદેવં ભદન્ત । ઇતિ હે ભદન્ત ! શ્રીન્દ્રિયાણામ્ ઉત્પાદ-પરિમાણાદિવિષયે યદેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્સર્વમેવમેવ-સર્વથા સત્યમેવ ઇતિ કથયિત્વા ભગવન્તં તીર્થકરં ભગવાન્ ગૌતમો વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિ-ત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥૬૦-૧॥

ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત જગદ્વલ્લભાદિપદભૂષિત વાલ્મીકીવારિ ‘જૈનાચાર્ય’ પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિતાયાં શ્રી “ભગવતી” સૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાયાં ચતુર્વિંશતિશતકસ્ય અષ્ટાદશોદેશકઃ સમાપ્ત ॥૨૪-૧૮॥

ગમોં કે સંવેધ બી સૂચિત હુએ હૈં, એસા જાનના ચાહિયે । કયોંકિ ઇનમેં બી આઠ ભવ હોતા હૈ । પ્રથમ ગમ આદિ ચાર ગમોં કે કાયસંવેધ ભવ કી અપેક્ષા સે ઉત્કૃષ્ટ રૂપ મેં સંખ્યાત ભવ ગ્રહણ રૂપ હૈં ઓર કાલ કી અપેક્ષા સે સંખ્યાત કાલ રૂપ હૈં । ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ ! હે ભદન્ત ! તેન્દ્રિય જીવોં કે ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ કે વિષય મેં જો આપ દેવાનુપ્રિય ને કહા હૈં વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨ । હસ પ્રકાર કહ કર ગૌતમ ને પ્રભુ કો વન્દના કી ઓર ઉન્હેં નમસ્કાર કિયા, વન્દના નમસ્કાર કર ફિર બે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત “ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે ચૌદીસવેં શતકકા અઠારહર્ષા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૪-૧૮॥

પણુ આઠ ભવો થાય છે. પહેલા વિગેરે ચાર ગમેનો કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સંખ્યાત ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. અને કાળની અપેક્ષાથી સંખ્યાતકાળ રૂપ છે. સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ‘ત્તિ’ હે ભગવન્ ત્રણ ઈન્દ્રિયાણા શુધેના ઉત્પાદ, પરિમાણ વિગેરે વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે, તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી અને તેઓને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા યજ્ઞ યોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ॥સૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચૌવીસમા શતકનો અઠારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૪-૧૮॥

॥ અથૈકોનવિંશતિતમોદેશકઃ પ્રારંભ્યતે ॥

અષ્ટાદશોદેશકે ત્રીન્દ્રિયેષૂત્પાદપરિમાણાદિકં વિચિન્ત્ય ચતુરિન્દ્રિયેષૂત્પાદપરિ-
માણાદિકં ચિન્તયિતુમ્ ઇકોનવિંશતિતમોદેશકમારંભતે, અનેન સંબંધેન આયા-
તસ્ય ઇકોનવિંશત્યુદેશકસ્યેદં સૂત્રમ્—‘ચરિંદિયા ણં મંતે’ इत्यादि,

મૂલમ્—ચરિંદિયા ણં મંતે ! કઓર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ જહા
તેઈંદિયાણં ઉદ્દેસઓ તદેવ ચરિંદિયાણ વિ । ણવરં ઠિઈં
સંવેહં ચ જાણેજ્જા । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ. ૧॥

॥ ચરિંદિયાણમે સય્ ઇગૂણવીસઈમો ઉદ્દેસો સમ્મત્તો ॥

છાયા—ચતુરિન્દ્રિયાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કુત ઉત્પદ્યન્તે યથા ત્રીન્દ્રિયાણા-
મુદ્દેશક સ્તથૈવ ચત્તુન્દ્રિયાણામપિ । નવરં સ્થિતિ સંવેધં ચ જાનીયાત્ । તદેવં
મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥સૂ. ૧॥

॥ ચતુર્વિંશતિતમે શતકે ઇકોનવિંશતિતમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

ટીકા—‘ચરિંદિયા ણં મંતે !’ ચતુરિન્દ્રિયાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘કઓર્હિંતો ઉવવ-
જ્જંતિ’ કુત ઉત્પદ્યન્તે કિં નૈરયિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા તિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગ-

ઉચ્છિસવેં ઉદ્દેશક કા પ્રારંભ—

અઠારહવેં ઉદ્દેશક મેં તેઈન્દ્રિય જીવોં મેં ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ કા
વિચાર કર અથ્ ચૌઈન્દ્રિયોં મેં ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ કા વિચાર કરને
કે લિયે સૂત્રકાર ઇસ ઉચ્છિસવેં ઉદ્દેશક કા પ્રારંભ કરતે હૈં—‘ચરિંદિયા
ણં મંતે ! કઓર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘ચરિંદિયા ણં મંતે !
કઓર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે મદન્ત ! ચૌઈન્દ્રિય જીવ કિસ સ્થાન સે

ઓગણીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

અરાઠમા ઉદ્દેશામાં ત્રણ ઈન્દ્રિયાણા છવોમાં ઉત્પાત, પરિમાણ વિગે-
રેનો વિચાર કરીને હવે ચાર ઈન્દ્રિયાણાઓમાં ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરે
સંબંધી વિચાર કરવા માટે સૂત્રકાર આ ૧૯ ઓગણીસમાં ઉદ્દેશાનો પ્રા-
રંભ કરે છે. આનું સૌથી પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—‘ચરિંદિયા ણં મંતે’ ચ
ઈંતો ઉવવજ્જંતિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે—‘ત્રીન્દ્રિયાણાદર પૃથ્વી-
દિયા ણં મંતે ! કઓર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ ચાર ઈન્દ્રિયાણાને પણ ઉત્પન્ન

નામપિ અષ્ટમવિકૃત્વાદ્ । પ્રથમાદિગમચતુષ્કસંવેધસ્તુ ભવાપેક્ષયા ઉત્કર્ષેણ સંખ્યાતભવગ્રહણરૂપઃ, કાલાપેક્ષયા તુ સંખ્યાતકાલરૂપ ઇતિ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ હે મદન્ત ! ત્રીન્દ્રિયાણામ્ ઉત્પાદ-પરિમાણાદિવિષયે યદેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્સર્વમેવમેવ-સર્વથા સત્યમેવ ઇતિ કથયિત્વા મમદન્તં તીર્થકરં મમદાન્ ગૌતમો વન્દતે નમસ્પતિ વન્દિત્વા નમસ્યિ-ત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥૨૦-૧॥

ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત જગદ્વલ્લભાદિપદભૂપિત બાલબ્રહ્મચારિ ‘જૈનાચાર્ય’
પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિતાયાં શ્રી “મગવતી” સૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકા
વ્યાખ્યાયાં વ્યાખ્યાયાં ચતુર્વિંશતિશતકસ્ય અષ્ટાદશોદેશકઃ સમાપ્ત ॥૨૪-૧૮॥

ગમોં કે સંવેધ મી સ્થિતિ હુણ હૈં, એસા જાનના ચાહિયે । ક્યોંકિ હનમેં મી આઠ મવ હોતા હૈ । પ્રથમ ગમ આદિ ચાર ગમોં કે કાયસંવેધ મવ કી અપેક્ષા સે ઉત્કૃષ્ટ રૂપ મેં સંખ્યાત મવ ગ્રહણ રૂપ હૈં ઓર કાલ કી અપેક્ષા સે સંખ્યાત કાલ રૂપ હૈં । ‘સેવં મંતે । સેવં મંતે ! ત્તિ ! હે મદન્ત ! તેન્દ્રિય જીવોં કે ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ કે વિષય મેં જો આપ દેવાનુપ્રિય ને કહા હૈં વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨ । હસ પ્રકાર કહ કર ગૌતમ ને પ્રભુ કો વન્દના કી ઓર ઉન્હેં નમસ્કાર કિયા, વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુણ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
“મગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે ચૌદીસવેં શતકકા
અઠારહર્ષાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૪-૧૮॥

પણુ આઠ ભવો થાય છે. પહેલા વિગેરે ચાર ગમેનો કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સંખ્યાત ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. અને કાળની અપેક્ષાથી સંખ્યાતકાળ રૂપ છે. સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ‘ત્તિ’ હે ભગવન્ ત્રણ ઈન્દ્રિયાણા જીવોના ઉત્પાદ, પરિમાણ વિગેરે વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે ને કહ્યું છે, તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી અને તેઓને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ॥સૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “મગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચૌદીસમા શતકનો અઠારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૪-૧૮॥

॥ અથેકોનવિંશતિતમોદેશકઃ પ્રારમ્ભયતે ॥

અષ્ટાદશોદેશકે ત્રીન્દ્રિયેષૂત્પાદપરિમાણાદિકં વિચિન્ત્ય ચતુર્વિન્દ્રિયેષૂત્પાદપરિ-
માણાદિકં ચિન્તયિતુમ્ એકોનવિંશતિતમોદેશકમારમ્ભતે, અનેન સંવધેન આયા-
તસ્ય એકોનવિંશત્યુદેશકસ્યેદં સૂત્રમ્—‘ચતુર્વિન્દ્રિયા ણં મંતે’ इत्यादि,

મૂલમ્—ચતુર્વિન્દ્રિયા ણં મંતે ! કઓર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ જહા
તેંદિન્દ્રિયાણં ઉદ્દેસઓ તહેવ ચતુર્વિન્દ્રિયાણ વિ । ણવરં ઠિં
સંવેહં ચ જાણેજ્જા । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ ॥સૂ. ૧॥

॥ ચતુર્વીસદ્વમે સપ્ત ણગૂણવીસદ્વમો ઉદ્દેસો સમ્મત્તો ॥

છાયા—ચતુર્વિન્દ્રિયાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કુત ઉત્પદ્યન્તે યથા ત્રીન્દ્રિયાણા-
મુદ્દેશક સ્તથૈવ ચતુર્વિન્દ્રિયાણામપિ । નવરં રિથિતિ સંવેધં ચ જાનીયાત્ । તદેવં
મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥સૂ. ૧॥

॥ ચતુર્વિંશતિતમે શતકે એકોનવિંશતિતમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

ટીકા—‘ચતુર્વિન્દ્રિયા ણં મંતે !’ ચતુર્વિન્દ્રિયાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘કઓર્હિંતો ઉવવ-
જ્જંતિ’ કુત ઉત્પદ્યન્તે કિં નૈરયિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા તિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગ-

ઉન્નિસર્વે ઉદ્દેશક કા પ્રારંભ—

અઠારહવે ઉદ્દેશક મેં તેન્દ્રિય જીવોં મેં ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ કા
વિચાર કર અલ્લ ચૌન્દ્રિયોં મેં ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ કા વિચાર કરને
કે લિયે સૂત્રકાર હસ ઉન્નિસર્વે ઉદ્દેશક કા પ્રારમ્ભ કરતે હૈં—‘ચતુર્વિન્દ્રિયા
ણં મંતે ! કઓર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ—‘ચતુર્વિન્દ્રિયા ણં મંતે !
કઓર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે મદન્ત ! ચૌન્દ્રિય જીવ કિસ સ્થાન સે

ઓગણીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

અરાડમા ઉદ્દેશામાં ત્રણ ઇન્દ્રિયાણા એવોમાં ઉત્પાત, પરિમાણ વિગે-
રેને વિચાર કરીને હવે ચાર ઇન્દ્રિયાણાઓમાં ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરે
સંબંધી વિચાર કરવા માટે સૂત્રકાર આ ૧૯ ઓગણીસમાં ઉદ્દેશાનો પ્રા-
રંભ કરે છે. આનું સૌથી પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—‘ચતુર્વિન્દ્રિયા ણં મંતે’ ચ
હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि । આ પ્રશ્નના

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે ગૌતમ બાહર પૃથ્વી-
વિન્દ્રિયા ણં મંતે ! કઓર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ ચાર ઇન્દ્રિયાવીને પણ ઉત્પન્ન

નામપિ અષ્ટમવિકૃત્વાત્ । પ્રથમાદિગમચતુષ્કસંવેધસ્તુ ભવાપેક્ષયા ઉત્કર્ષેણ સંખ્યાતભવગ્રહણરૂપઃ, કાલાપેક્ષયા તુ સંખ્યાતકાલરૂપ ઇતિ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત । તદેવં મદન્ત ! ઇતિ હે મદન્ત । ત્રીન્દ્રિયાણામ્ ઉત્પાદ-પરિમાણાદિવિષયે યદેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્સર્વમેવમેવ-સર્વથા સત્યમેવ ઇતિ કથયિત્વા મગદન્તં તીર્થકરં મગદ્વાન્ ગૌતમો વન્દતે નમસ્પતિ વન્દિત્વા નમસિ-ત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥૧૦-૧॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्गुरुणादिपदभूषित वालव्रह्मचारि ‘जैनाचार्य’
पूज्यश्री घासीलाल त्रतिविरचितायां श्री “मगवती” सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
ख्यायां व्याख्यायां चतुर्विंशतिशतकस्य अष्टादशोद्देशकः समाप्त ॥२४-१८॥

ગમોં કે સંવેધ બી સૂચિત હુણ હૈં, એસા જાનના ચાહિયે । ક્યોંકિ જનમેં બી આઠ ભવ હોતા હૈ ! પ્રથમ ગમ આદિ ચાર ગમોં કે કાયસંવેધ ભવ કી અપેક્ષા સે ઉત્કૃષ્ટ રૂપ મેં સંખ્યાત ભવ ગ્રહણ રૂપ હૈં ઓર કાલ કી અપેક્ષા સે સંખ્યાત કાલ રૂપ હૈં । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ! હે મદન્ત ! તેન્દ્રિય જીવોં કે ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ કે વિષય મેં જો આપ દેવાનુપ્રિય ને કહા હૈં વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨ । હસ પ્રકાર કહ કર ગૌતમ ને પ્રભુ કો વન્દના કી ઓર ઉન્હેં નમસ્કાર કિયા, વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુણ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥૧॥

जैनाचार्य जैनधर्मद्विवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
“मगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौबीसवें शतकका
अठारहवां उद्देशक समाप्त ॥२४-१८॥

પણુ આઠ ભવો થાય છે. પહેલા વિગેરે ચાર ગમેનો કાયસંવેધ ભવની અપે-ક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સંખ્યાત ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. અને કાળની અપેક્ષાથી સંખ્યાતકાળ રૂપ છે. સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ‘ત્તિ’ હે ભગવન્ ત્રણ ઈન્દ્રિય-વાળા જીવોના ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરે વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે, તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી અને તેજોને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ॥સૂ. ૧॥

जैनाचार्य जैनधर्मद्विवाकरपूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत “मगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना चौबीसवां शतकનો अठारहवां उद्देशक समाप्त ॥२४-१८॥

પ્રમેયચન્દ્રિકા ટીકા શૃંગ ૨૪ ડ. ૧૯ સુ૦૧ ચતુરિન્દ્રિયજીવોત્પત્ત્યાદિનિરૂપણમ્ ૨૧૧

જાનીયાત્ સ્થિતિસંવેધાતિરિક્તં સર્વમપિ ત્રીન્દ્રિયપ્રકરણવદેવ ચતુરિન્દ્રિયાણા-
મપિ જ્ઞાતવ્યમ્ । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત !
ઇતિ, હે મદન્ત ! 'ચતુરિન્દ્રિયાણામુત્પાદપરિમાણાદિવિષયે યદેવાનુપ્રિયેણ કથિતં
તત્સર્વમપિ એવમેવ-સર્વથા સત્યમેવ ઇતિ કથિયિત્વા ગૌતમો મગવન્તં તીર્થકરં
વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા, સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ યથા
સુખં વિહરતીતિ ॥સૂ૦૧॥

ચતુર્વિંશતિતમે શતકે ઇકોનવિંશતિતમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

સંવેધ કે કથન સેં પૂર્વ પ્રકરણ કી અપેક્ષા હસ પ્રકરણ મેં મિન્નના હૈ-
બાકી કા ઓર સબ કથન ચૌહન્દ્રિયોં કા તેહન્દ્રિય પ્રકરણ કે જૈસા હી
હૈ । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે મદન્ત ! ચૌહન્દ્રિય જીવોં કે ઉત્પાદ
પરિમાણ આદિ કે વિષય મેં જો આપ દેવાનુપ્રિયને કહા હૈ । વહ સર્વ
સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨, એસા કહ કર ડન ગૌતમને પ્રભુ કો વન્દના કી
ઓર ડન્હે નમસ્કાર કિયા । વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર
તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન
હો ગયે ॥૧॥

કરે છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે. કે-કેવળ સ્થિતિ અને સંવેધના
કથનમાં તેહંદ્રિયોના પ્રકરણ કરતાં આ ચાર હંદ્રિયોના પ્રકરણમાં જુદાપણું
છે, તે શિવાયનું ચાર હંદ્રિયોનું તમામ કથન ત્રણ હંદ્રિયોના પ્રકરણમાં કહ્યા
પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું.

'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે ભગવન્ ચાર હંદ્રિયવાળા જીવોના ઉત્પાદ,
પરિમાણ વિગેરેના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે, તે
તમામ કથન સર્વથા સત્ય છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે.
આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. વંદના
નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત
કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ॥સૂ. ૧॥

॥ अथ विंशतितमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

अथ एकोनविंशतितमोद्देशकं व्याख्याय क्रममाप्तं विंशतितमोद्देशकप्रारभते, तदनेन संबन्धेन आयातस्य विंशतितमोद्देशकस्येदं सूत्रम्—‘पंचिदिय’ इत्यादि ।

मूलम्—पंचिदियतिरिक्खजोणिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो वि उववज्जंति । जइ नेरइएहिंतो उववज्जंति किं रयणप्पभापुढवी नेरइएहिंतो उववज्जंति ? जाव अहे सत्तम पुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! रयणप्पभापुढवी नेरइएहिंतो उववज्जंति जाव अहे सत्तमपुढवी नेरइएहिंतो वि उववज्जंति । रयणप्पभपुढवी नेरइएणं भंते ! जे भविए पंचिदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुच्चकोडी आउएसु उववज्जेज्जा ? ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया २ । णवरं संघयणे पोगगला अणिट्ठा अकंता जाव परिणमंति ३ । ओगाहणा दुविहा पन्नत्ता तं जहा भवधारणिज्जा उत्तरवेउव्विया य । तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं सत्तधणूइं तिन्नि रयणीओ छच्चंगुलाइं । तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं पन्नरसधणूइं इआ-

इज्जाओ रयणीओ ४। तेसिं णं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता ? गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता तं जहा भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य। तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया पन्नत्ता । तत्थ णं जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुंडसंठिया पन्नत्ता ५। एगा काउलेस्सा पन्नत्ता ६। समुग्घाया चत्तारि १४। णो इत्थि-वेयगा णो पुरिसवेयगा णपुंसगवेयगा १६। ठिई जहज्जेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं सागरोवमं १७। एवं अणुबंधो वि, सेसं तहेव । भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा १। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु० उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु अवसेसं तहेव । णवरं कालादे-सेणं जहण्णेणं तहेव उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतो-मुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा २। एवं सेसा वि सत्त गमगा भाणियव्वा जहेव नेरइय उद्देसए सन्निपंत्तिदिएहिं समं । नेरइयाणं मज्झिज्जलएसु य तिसु वि गमएसु पच्छिमएसु तिसु वि गमएसु ठिइ णाणत्तं भवइ सेसं तं चेव । सव्वत्थ ठिइं संवेहं च जाणेज्जा ९ ॥ सू० १॥

छाया—पञ्चैन्द्रियतिर्यग्योनिकाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते देवेभ्य उत्पद्यन्ते । गौतम ! नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते मनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते देवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । यदि नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं रत्नप्रभापृथिवी-नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते यावदधः सप्तमी पृथिवीनैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते गौतम ! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते यावदधः सप्तमी पृथिवीनैरयिकेभ्योऽपि

उत्पद्यन्ते । रत्नप्रमापृथिवीनैरयिकः खलु भदन्त ! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-
निकेष्टृत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेष्टृत्पद्येत । गौतम !
जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केष्टृत्पद्येत ते खलु
भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते एवं यथाऽसुरकुमाराणां वक्त-
व्यता नवरं संहनने पुद्गला अनिष्टा अकान्ता यावत् परिणमन्ति । अवगाहना द्विविधा
प्रज्ञप्ता तद्यथा भवधारणीया उत्तरवैक्रिया च, तत्र खलु या सा भवधारणीया
सा जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण सप्तधनूँषि त्रयो रत्नयाः, षडङ्ग-
गुलाः, तत्र खलु या सा उत्तरवैक्रिया सा जघन्येनाङ्गुलस्य संख्येयभागम् उत्कर्षेण
पञ्चदशधनूँषि सार्द्धं द्वे रत्नी । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां शरीराणि किं संस्थि-
तानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—भवधारणीयानि उत्तर-
वैक्रियाणि च । तत्र खलु यानि तानि भवधारणीयानि तानि हुण्डसंस्थितानि
प्रज्ञप्तानि—तत्र खलु यानि तानि उत्तरवैक्रियाणि तान्यपि हुण्डसंस्थितानि प्रज्ञ-
प्तानि । एका कापोतिकलेश्या प्रज्ञप्ता । समुद्रघाता श्रृत्वारः । नो स्त्रीवेदकाः,
नो पुरुषवेदकाः, नपुंसकवेदकाः । स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षेण साग-
रोपमम् । एवमनुबन्धोऽपि, शेषं तथैव । भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्क-
र्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि । कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्तभ्यधि-
कानि उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिमिरभ्यधिकानि एता-
वन्तं यावत्कुर्षात् १ । स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः, जघन्येन अन्तर्मुहूर्त-
स्थितिकेषु० उत्कर्षेणाऽपि अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु अवशेषं तथैव । नवरं काला-
देशेन जघन्येन तथैव उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतुर्मिरन्तर्मुहूर्तैरभ्य-
धिकानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्षात् २ । एवं शेषा अपि सप्त गमका भणितव्याः
यथैव नैरयिकोद्देशके सङ्गिपञ्चेन्द्रियैः समम् नैरयिकाणां माध्यमिकेषु च त्रिष्वपि
गमकेषु पश्चिमकेषु त्रिष्वपि गमकेषु स्थितिनानात्वं भवति शेषं तदेव सर्वत्र
स्थितिं संवेधं च जानीयात् ९ । सू० १ ।

वीसवे उद्देशकका प्रारंभ—

उन्नीसवे उद्देश का व्याख्यान करके अब सूत्रकार क्रम प्राप्त २०
वे उद्देश को प्रारंभ करते हैं—इहं का सर्व प्रथम सूत्र है—पञ्चिन्द्रियति-

वीसमा उद्देशानो प्रारंभ—

ओगणीसमा उद्देशानुं व्याख्यान करीने इवे सूत्रकार क्रम प्राप्त २०
वीसमा उद्देशानुं कथन प्रारंभ करे छे. आ उद्देशानुं सीथी पडेनुं सूत्र आ

ટીકા—‘પંચિન્દિયતિરિક્ષજોણિયા ણં મંતે !’ પંચેન્દ્રિયતિરિગ્ગ્યોનિકાઃ
 સ્વલુ મદન્ત ! ‘કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કુત ઉત્પદ્યન્તે ‘કિં નેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ’
 કિં નૈરયિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે, ‘તિરિક્ષજોણિહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા
 તિરિગ્ગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે, ‘મણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા મનુષ્યેભ્ય
 આગત્યોત્પદ્યન્તે ‘દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા દેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે इति
 પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-ગોયમા’ હયાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ’
 નૈરયિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે પંચેન્દ્રિયતિરિગ્ગ્યોનિકેષુ ‘તિરિક્ષજોણિહિંતો
 ઉવવજ્જંતિ’ તિરિગ્ગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે ‘મણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા
 મનુષ્યેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પદ્યન્તે ‘દેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ દેવેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પ-
 દ્યન્તે નૈરયિકાદારભ્ય દેવાન્તાન્યતમસ્થાનાદાગત્ય પંચેન્દ્રિયતિરિગ્ગ્યોનિકેષુ સમુ-
 ક્ષજોણિયા ણં મંતે ! કઓહિંતો’ હયાદિ’ સૂત્ર ॥૧॥

ટીકાર્થ-ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ-‘પંચિન્દિયતિરિક્ષજોણિયા
 ણં મંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે મદન્ત ! પંચેન્દ્રિયતિરિગ્ગ્યોનિકા જીવ
 કિસ સ્થાન સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? ‘કિં નેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ
 તિરિક્ષજોણિહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કયા લે નૈરયિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન
 હોતે હૈ ? યા તિરિગ્ગ્યોનિકાં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? ‘મણુસ્સેહિંતો
 ઉવવજ્જંતિ’ યા મનુષ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? ‘દેવેહિંતો ઉવવ-
 જ્જંતિ’ યા દેવોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં
 પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈ-‘ગોયમા ! નેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ તિરિક્ષ
 જોણિહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ, મણુસ્સેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ દેવેહિંતો વિ
 ઉવવજ્જંતિ’ હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિરિગ્ગ્યોનિકોં સે ભી આકરકે
 ઉત્પન્ન હોતે હૈ, તિરિગ્ગ્યોં સે ભી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ, મનુષ્યોં સે

પ્રમાણે છે -‘પંચિન્દિયતિરિક્ષજોણિયા ણં મંતે ! કઓહિંતો !’ હયાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન સે એવું પૂછે છે કે-‘પંચિન્દિયતિરિક્ષજો-
 ણિયા ણં મંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ પંચેન્દ્રિય તિરિગ્ગ્યોનિકા
 જીવ કયા સ્થાનેથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ‘કિં નેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ
 તિરિક્ષજોણિહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ શું નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?
 કે તિરિગ્ગ્યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ‘મણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’
 અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ‘દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ દેવો-
 માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામીને
 કહે છે કે-‘ગોયમા ! નેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ તિરિક્ષજોણિહિંતો ઉવવજ્જંતિ
 મણુસ્સેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ દેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિયતિરિગ્ગ્યો-
 નિકામાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તિરિગ્ગ્યોનિકોમાંથી આવીને
 પણ ઉત્પન્ન થાય છે, મનુષ્યોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને દેવો-

ત્પદ્યન્તે જીવા इति भावः । ‘जइ नेरइएहिंतो उववज्जंति’ हे भदन्त ! पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिका जीवा यदि नैरयिकेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते तदा—‘किं रयणप्पभा पुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति’ किं रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा—‘जाव अहे सत्तमपुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति’ यावद्धः सप्तमी पृथिवी-नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अत्र यावत्पदेन शर्कराप्रभा पृथिवीत आरभ्य तमा नारकपृथिवीपर्यन्तपृथिवीनां ग्रहणं भवतीति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘रयणप्पभापुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति’ रत्नप्रभा पृथिवीनैरयिकेभ्यः सकाशादागत्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका उत्पद्यन्ते ‘जाव अहे सत्तमपुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति’ यावत् अधःसप्तमीपृथिवीनैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अत्रापि यावत्पदेन शर्कराप्रभानारकपृथिवीत आरभ्य तमपर्यन्त नारकपृथिवीनां संग्रहो भवतीति । ‘रयणप्पभापुढविनेरइए णं भंते !’ रत्नप्रभा भी आकरके उत्पन्न होते हैं और देवों से भी आकर के उत्पन्न होते हैं ? तात्पर्य इस कथन का यही है कि नैरयिकों से भी तिर्यश्चों से भी मनुष्यों से भी और देवों से भी आया हुआ जीव पञ्चेन्द्रिय तिर्यश्च की पर्याय से उत्पन्न हो जाता है ।

अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘जइ नेरइएहिंतो उववज्जंति’ हे भदन्त ! यदि पञ्चेन्द्रिय तिर्यश्च नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो ‘किं रयणप्पभापुढवी नेरइएहिंतो उववज्जंति’ क्या वे रत्नप्रभापृथिवी के नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अथवा ‘जाव अहे सत्तम पुढवी नेरइएहिंतो उववज्जंति’ यावत् अधः सप्तम पृथिवी के नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? यहां यावत्पद से शर्करा प्रभा पृथिवी से लेकर तमानारक पृथिवी पर्यन्त की पृथिवीयों का ग्रहण हुआ है ।

માંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે—નૈર-ઈકોમાંથી તથા તિર્યંચોમાંથી અને મનુષ્યોમાંથી તથા દેવોમાંથી આવેલ છવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં કંઈજ સંદેહ નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે—‘જइ नेरइएहिंतो उववज्जंति’ હે ભગવન્ બે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો ‘किं रयणप्पभापुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति’ શું તેઓ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ‘जाव अहे सत्तमपुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति’ यावत् अधःसप्तमी पृथ्वीना नैरयिकोમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અહિયાં યાવત્પદથી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને તમાનારક પૃથ્વી સુધીની પૃથ્વીયો ગ્રહણ કરાઈ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે

પૃથિવીનૈરયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! 'જે ભવિણ પંચિદિયતિરિક્કલ્લજોણિણ્ણુ ઉવવ-
જ્જિત્તણ' યો ભવ્ય ! પચ્ચેન્દ્રિયતિરિયગ્ગોનિકેપૂત્તણ્ણુ 'સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલ-
દ્વિણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા' સ સ્વલુ ભદન્ત ! ક્કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિરિયગ્ગો-
નિકેપૂત્તપથેત્ત ઇતિ પ્રશ્નઃ । મળવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ !
'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિણ્ણુ' જગ્ગન્યેનાન્તર્મુહુર્ત્તસ્થિતિકેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિરિયગ્ગોનિ-

હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—'ગોયમા ! રચણપ્પમાપુઢવીનેરહ્ણ-
હિંતો ઉવવજ્જંતિ' હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિયતિરિયગ્ગોનિક જીવ રત્નપ્રમા
પૃથિવી કે નૈરયિકો' સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં યાવત્ 'અહે સત્તમ
પુઢવી નેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ' યાવત્ અથઃ સત્તમ પૃથિવી સે આકર
કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । યહાં પર ખી યાવત્ શબ્દ સે શર્કરાપ્રમા સે લેકર
તમઃપ્રમા પર્યન્ત કી નારક પૃથિવિયોં કા ગ્રહણ છુઆ હૈં ।

અલ્લ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃ એસા પૂછતે હૈં—'રચણપ્પમાપુઢવી નેરહ્ણ
ણં મંતે ! જે ભવિણ પંચિદિયતિરિક્કલ્લજોણિણ્ણુ ઉવવજ્જિત્તણ' હે
ભદન્ત ! રત્નપ્રમા પૃથિવીકા નૈરયિક જો પચ્ચેન્દ્રિય તિરિયગ્ગોનિકો મેં
ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ 'સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલદ્વિણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા'
વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે પચ્ચેન્દ્રિય તિરિયગ્ગો' મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ?
હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—'ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિણ્ણુ'
વહ જગ્ગન્ય સે એક અન્તર્મુહુર્ત્ત કી સ્થિતિ વાલે પચ્ચેન્દ્રિય તિરિયગ્ગો' મેં

—'ગોયમા ! રચણપ્પમાપુઢવીનેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ' હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય
તિરિયગ્ગોનિવાળા એવ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય
છે. યાવત્ 'અહે સત્તમ પુઢવીનેરહ્ણહિંતો ઉવવજ્જંતિ' યાવત્ તેઓ અથઃસત્તમી
પૃથ્વીથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. આહિયાં પણ યાવત્ શબ્દથી શર્કરાપ્રમા
પૃથ્વીથી લઈને તમઃપ્રમા સુધીની નારક પૃથ્વીયો અહણ કરાઈ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'રચણપ્પમાપુઢવીનેરહ્ણ ણં
મંતે ! જે ભવિણ પંચિદિયતિરિક્કલ્લજોણિણ્ણુ ઉવવજ્જિત્તણ' હે જગ્ગન
રત્નપ્રમા પૃથ્વીના નૈરયિકો કે જેઓ પચ્ચેન્દ્રિય તિરિયગ્ગોમાં
ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલદ્વિણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા'
તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પચ્ચેન્દ્રિય તિરિયગ્ગોમાં ઉત્પન્ન થાય
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—'ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિ-
ણ્ણુ' તે જગ્ગન્યથી એક અંતર્મુહુર્ત્તની સ્થિતિ વાળા પચ્ચેન્દ્રિય તિરિયગ્ગોમાં

કેટલેપણે 'ઉલ્કોસેણં પુલ્લકોડી આઉણ્ણુ ઉલ્લજ્જેજ્જા' ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટયા-
યુષ્કેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેપૂત્પચેત નારકજીવાનામસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કેષુ અનુ-
ત્પાદેન પૂર્વકોટયાયુક્તવ્યવમિહિતમિતિ । 'તે ણં ભંતે ! જીવા ઇગ્ગસમણં કેવ-
હ્યા ઉલ્લજ્જંતિ' તે સ્વલ્લ ભદન્ત ! જીવા એકસમયેન કિયન્ત ઉત્પચન્તે' इति
प्रश्नः । भगवानाह असुरकुमारातिदेशेन—'एवं जहा' इत्यादि, 'एवं जहा असुर-
कुमाराणं वत्तव्वया' एवं यथा असुरकुपाराणां या वक्तव्यता पृथिवीकायिकेषु समु-
त्पद्यमानानामसुरकुमाराणां या वक्तव्यता-परिमाणोत्पादादिका पूर्वं प्रतिपादिता
सैव इह नारकाणां पच्येन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानानामपि वक्तव्या तथाहि—

उत्पन्न होता है और 'उल्लोसेणं पुल्लकोडी आउण्णु उल्लज्जंज्जा'
उत्कृष्ट से वह पूर्वकोटी की स्थितिवाले पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चो' में उत्पन्न
होता है यहां जो 'पूर्वकोटी की स्थिति वाले पच्येन्द्रिय तिर्यञ्च
उत्पन्न होता है 'ऐसा कहा गया है वह नारक जीवों का असंख्यातवर्ष
की आयुवालों में उत्पाद नहीं होने से कहा गया है ।

प्र०—'ते णं भंते ! जीवा इग्समणं केवह्या उल्लज्जंति' 'हे
भदन्त ! वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ?

उ०—'एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया' 'हे गौतम ! जैसी
असुरकुमार की वक्तव्यता कही गई है, वैसी वह यहां पर भी कह लेनी
चाहिये । अर्थात् पृथिवीकायिकों में समुत्पद्यमान असुरकुमारों की परि-
माण उत्पाद आदि रूप वक्तव्यता जिस प्रकार से पहिले पृथिवीकाय

ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'ઉલ્લોસેણં પુલ્લકોડી આઉણ્ણુ ઉલ્લજ્જંતિ' ઉત્કૃષ્ટથી તે
પૂર્વકોટિની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં પૂર્વ-
કોટિની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે' એવું જે કહેવામાં
આવ્યું છે, તે નારક જીવોનો અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળાઓમાં ઉત્પાત
ન હોવાથી કહેવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન—'તે ણં ભંતે ! જીવા ઇગ્ગસમણં કેવહ્યા ઉલ્લજ્જંતિ' હે ભગવન્
એક સમયમાં તે જીવો કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર—'एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया' हे गौतम ! असुरकुमारेणा
संख्यातां ते प्रमाणे कहेवाમાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ
સમજવું. અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસુરકુમારોના પરિમાણ,
ઉત્પાદ, વિગેરે સંખ્યા કથન જે રીતે પહેલાં પૃથ્વીકાય પ્રકરણમાં કહે-

હે ગૌતમ ! જઘન્યેન ઈકો વા દ્વૌ વા ત્રયો વા ઉત્કર્ષેણ સંખ્યેયા વા અસંખ્યેયા વા સમુત્પદ્યન્તે । અસુરકુમારાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં તદર્શયતિ-‘ળવરં’ ઇત્યાદિ । ‘ળવરં’ સંઘયણે પોગ્ગલા અણિટ્ટા અકંતા જાવ પરિણમંતિ’ નત્રવમ્-કેવલં સંહનને પુદ્ગલા અણિટ્ટા અકાન્તા યાવત્ પરિણમન્તિ પૃથિવ્યામુત્પિત્ત્વનામ્ અસુરકુમારજીવાનાં શરીરં-સંહનનરહિતં ભવતિ યત સ્તત્ર અસ્થિસ્નાયુશિરાદિકં ન ભવતિ તથાપિ યે પુદ્ગલા ઇષ્ટાઃ કાન્તા મનોજ્ઞા સ્તે એવ પુદ્ગલાઃ શરીરસંઘાતરૂપેણ પરિણમન્તિ, અત્ર રત્નપ્રમાનારકાણાં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્ગ્યોનિકેષુ સમુત્પદ્યમાનાનાં શરીરસંહનને યે

પ્રકરણ (ઉદ્દેશક) મેં કહી જા ચુકી છે । उसी प्रकार से पञ्चेन्द्रिय तिर्य-
ग्योनिको में उत्पद्यमान नारको की वह परिमाण उत्पाद आदि रूप
वक्तव्यता भी यहां वक्तव्य है । तथा च-एक समय में वे कितने उत्पन्न
होते हैं ? तो इस प्रश्न के समाधान निमित्त प्रभुने गौतम से ऐसा
कहा है कि हे गौतम ! एक समय में वे जघन्य से एक अथवा दो
अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात
उत्पन्न होते हैं । परन्तु उस वक्तव्यता से इस वक्तव्यता में
जो अन्तर है वही ‘णवरं संघयणे पोग्गला, अणिट्टा, अकंता, जाव
परिणमंति’ इस सूत्रपाठ द्वारा प्रदर्शित किया गया है-इसमें यह पत-
लाया गया है कि रत्नप्रभा के नैरयिकों के संहनन में अनिष्ट और
अकान्त पुद्गल यावत् परिणमते हैं । यद्यपि पृथिवीकायिक में उत्पन्न
होने योग्य असुरकुमार जीवों का शरीर संहनन रहित होता है,
तब भी जो पुद्गल इष्ट, कान्त, मनोज्ञ है वे ही वहां शरीरसंघातरूप से

વામાં આવ્યું છે. એજ રીતે પંચેન્દ્રિય તિર્ગ્ય યોનિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થવા-
વાળા નારકોના પરિમાણ, ઉત્પાદ વિગેરે પ્રમાણેનું કથન અહિયાં કહેવાનું છે.
તથા એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુએ કહ્યું કે-હે ગૌતમ ! એક સમયમાં તેઓ જઘન્યથી એક
અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા
અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ તે કથન કરતાં આ કથનમાં જે જુદાપણું,
તે ‘ળવરં’ સંઘયણે પોગ્ગલા અણિટ્ટા અકંતા, જાવ પરિણમંતિ’ આ સૂત્રપાઠથી,
પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ બતાવ્યું છે કે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીના
નૈરયિકોના સંહનનમાં અણિષ્ટ અને અકાંત પુદ્ગલો યાવત્ પરિણમે છે. બે કે
પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અસુરકુમારોના શરીરો સંહનન વગરના
હોય છે. તે પણ જે પુદ્ગલો ઇષ્ટ, કાંત અને મનોજ્ઞ છે, તેજ પુદ્ગલો શરી-
રના સંઘાત રૂપથી ત્યાં પરિણમે છે. પરંતુ અહિયાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈર-

પુદ્ગલા અનિષ્ટા અકાન્તા અમનોજા સ્તે એવ શરીરસંવાતરૂપેણ પરિણમ-
ન્તીતિ શરીરારમ્ભકપુદ્ગલાનત્થિ'ટત્વાનિ'ટત્વકાન્તત્ત્વાદિવૈષમ્યપ્રયુક્તએવ મેદો
ભવતીત્યેતદેવ 'ળવરં' इत्यादिना प्रकरणेन ध्वनितमिति । 'ओगाहणा दुविहा
पन्नत्ता' अवगाहना द्विविधा भक्षणा पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मु उत्पद्यमानानां रत्नप्रभा नार-
काणां शरीरावगाहना द्विप्रकारिका भवतीत्यर्थः । प्रकारद्वयमेव दर्शयति 'तंजहा'
इत्यादिना, 'तं जहा' तद्यथा 'भवधारणिज्जा य उत्तरवेउत्विद्या य' भवधारणीया च
उत्तरवैक्रिया च 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा' तत्र-तयो द्वयो रवगाहनयो मध्ये
या भवधारणीया अवगाहना 'सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' सा जवन्नेन
वहां परिणमते हैं । परन्तु यहां रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों का भी
जो कि पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मोनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है शरीर सं-
भन रहित होता है परंतु जो पुद्गल अनिष्ट अकान्त, और अमनोज
होते हैं वही पुद्गल वहां शरीरसंवात रूप से परिणमते हैं
इस प्रकार असुरकुमार के कथन की अपेक्षा यहाँ के कथन में
शरीरारम्भक पुद्गलों की इष्टता, अनिष्टता, कान्तता, अकान्तता
आदि की विषमता को लेकर ही भेद होता है यही बात 'णवरं' इत्यादि
प्रकरण द्वारा ध्वनित हुई है । 'ओगाहणा दुविहा पन्नत्ता' अवगाहना
भवधारणीय और उत्तरवैक्रिय रूप से दो प्रकार की कही गई है ।
अर्थात् पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होने योग्य रत्नप्रभा पृथिवी के नैर-
यिकों की शरीरावगाहना इस प्रकार से दो प्रकार की होती है—यही
प्रकारद्वय 'भवधारणिज्जा य उत्तरवेउत्विद्या य' इस सूत्रपाठ द्वारा
प्रकट किया गया है 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगु-
लस्स असंखेज्जइभागं' इनमें जो अवधारणीय शरीरावगाहना है वह

ચિકેમાં પણ કે જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તેઓના
શરીરો પણ સંકલન વિનાના હોય છે. પરંતુ જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ, અકાંત,
અને અમનોજ હોય છે તેજ પુદ્ગલો ત્યાં શરીરના સંવાત રૂપે પરિણમે છે.
એ રીતે અસુરકુમારના કથન કરતાં આ કથનમાં શરીરના આરમ્ભક પુદ્ગલોના
ઈષ્ટપણા, અનિષ્ટપણા, કાન્તપણા, વિગેરેના વિષમ પણાને લઈને જ ભેદો
ધાય છે. એજ વાત 'ળવરં' ઇત્યદિ પ્રકરણ દ્વારા કહેલ છે. 'ઓગાહણા દુવિહા
પન્નત્તા' ભવધારણીય અને ઉત્તર વૈક્રિયાના ભેદથી અવગાહના બે પ્રકારની કહી
છે. અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય રત્નપ્રભા પૃથ્વીના
નૈરયિકોના શરીરની અવગાહના આ રીતે બે પ્રકારની હોય છે. આ બે પ્રકાર
'ભવધારણિજ્જા ચ ઉત્તરવેત્તવિદ્યા ચ' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા બતાવેલ છે. 'તત્થ ણં જા
સા ભવધારણિજ્જા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં' તેમાં જે ભવધારણીય

ઉત્પત્તિસમયાપેક્ષયા અંગુલસ્થાસરુપેયમાગમ્ 'ઉક્કોસેણં સત્ત ધણૂં તિન્નિ રય-
 ણીઓ છચ્ચંગુલાઈ' ઉત્કર્ષેણ ત્રયોદશપ્રસ્તટાપેક્ષયા સપ્ત ધનૂંપિ તિસો
 રત્નયઃ પડ્ડગુલાનિ । પ્રથમપ્રસ્તટાદિષુ પુનરનેન ક્રમેણ—'રયણાઈપદમપયરે
 હત્થતિયં દેહઉસ્સયં મણિયં । છપ્પન્નંગુલ સહ્ણા પયરેપયરે ય બુઢ્ઢીઓ ॥૧॥
 રત્નાદિ પ્રથમપ્રસ્તટે હસ્તત્રયં દેહોચ્છયો મણિતઃ । સાર્દ્ધપટ્પશ્ચાશદહ્-
 ગુલાનિ પ્રસ્તટે પ્રસ્તટે ચ વૃદ્ધયઃ । ઇતિચ્છાયા ॥૧॥ 'તત્થ ણં જા સા
 ઉત્તરવેડવિયા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ સંલેજ્જહમાગં' તત્ર ચલુ યા સા
 ઉત્તરવૈક્રિયિકી સા જયમ્બેનાહ્ગુલસ્ય સંલેયેયમાગમ્ 'ઉક્કોસેણં પન્નરસધણૂં
 અહ્ણાહ્જજાઓ રયણીઓ' ઉત્કર્ષેણ પશ્ચદશ ધનૂંપિ સાર્થે દ્વે રત્ની ચ, સાર્ધરત્નિદ્વયા-

જઘન્ય સે અહ્ગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ રૂપ હોતી હૈ ક્યોંકિ યહ અવ-
 ગાહના ઉત્પત્તિ કે સમય કી અપેક્ષા સે હોતી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ
 'સત્ત ધણૂં તિન્નિ રયણીઓ છચ્ચંગુલાઈ' સાત ધનુષ ૩ હાથ ઓર ૬
 અહ્ગુલ કી હોતી હૈ । યહ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૩વેં પ્રસ્તટ કી અપેક્ષા
 સે કહી ગઈ હૈ । પ્રથમ પ્રસ્તટ આદિકોં મેં હસ ક્રમ સે 'રયણાઈપદમપ-
 યરે હત્થતિયં દેહઉસ્સયં મણિયં છપ્પન્નંગુલ સહ્ણા પયરે પયરે ય બુઢ્ઢીઓ'
 યહ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહી ગઈ હૈ 'તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેડવિયા સા
 જહન્નેણં અંગુલસ્સ સંલેજ્જહ માગં, ઉક્કોસેણં પન્નરસધણૂં અહ્ણાહ્જજાઓ
 રયણીઓ' તથા જો ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કી અવગાહના હૈ વહ જઘન્ય સે

શરીરની અવગાહના છે, તે જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ હોય
 છે કેમકે આ અવગાહના ઉત્પત્તિના સમયની અપેક્ષાથી થાય છે. અને ઉત્કૃ-
 ષ્ઠથી તે 'સત્ત ધણૂં તિન્નિ રયણીઓ છચ્ચંગુલાઈ' સાતધનુષ ત્રણ હાથ અને
 છ આંગળની હોય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૩ તેરમાં પ્રસ્તરની અપે-
 ક્ષાથી કહેલ છે. પહેલા પ્રસ્તર વિગેરેમાં આ કેમથી 'રયણાઈ પદમપયરે હત્થતિયં
 દેહઉસ્સયં મણિયં છપ્પન્નંગુલસહ્ણા પયરે પયરે ય બુઢ્ઢીઓ' આ ઉત્કૃષ્ટ
 અવગાહના કહી છે. 'તત્થ ણં જા સા ઉત્તરવેડવિયા સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ સંલે-
 જ્જહમાગં ઉક્કોસેણં પન્નરસધણૂં અહ્ણાહ્જજાઓ રયણીઓ' તથા જે ઉત્તર
 વૈક્રિય શરીરની અવગાહના છે, તે જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ

ધિક પશ્ચદશધનુઃપારિમિતા ઉત્કૃષ્ટા ઉત્તરવૈક્રિયાવગાહના, इयं च भवधारणीयो-
 त्कृष्ठावगाहनाया द्विगुणाभवति । भवधारणीयाऽवगाहना सप्तधनूंषि तिस्रो रत्नयः
 पद् चाङ्गुलानि, अस्याः संख्याया द्विगुणीकरणे भवति यथोक्तमवगाहनाया उत्कृष्टं
 प्रमाणम् । अत्र चतुरत्निकं धनुः, चतुर्विंशत्यङ्गुला रत्निः कथ्यते इति नियमेन
 भवधारणीयोत्કૃષ્ટાવગાહનાત ઉત્તરવૈક્રિયોત્કૃષ્ટાવગાહના દ્વિગુણિતા યથોક્ત-
 પ્રમાણા ભવતીત્યવસેયમ્ । ‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં’ તેણાં સ્વલ્લ ભદન્ત ! જીવાનામ્
 ‘સરીરગા કિં સંઠિયા પન્નત્તા’ શરીરાણિ કિં સંસ્થિતાનિ-કીદૃશસંસ્થાનેન યુક્તાનિ
 પ્રજ્ઞપ્તાનિ હિતિ સંસ્થાનવિષયકઃ પ્રશ્નઃ । સગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’
 हे गौतम ! ‘दुविहा पन्नत्ता’ દ્વિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ દ્વૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ ‘તં જહા’
 इत्यादि, तं जहा’ તથા ‘ભવધારણિજ્ઞા ય ઉત્તરવેઽવિચ્યા ય’ ભવધારણિયાનિ
 ઉત્તરવૈક્રિયાણિ ચ, ‘તત્થ ણં જે તે ભવધારણિજ્ઞા તે હુંડસંઠિયા પન્નત્તા’ તત્થ

અંગુલકે સંખ્યાતવે’ भागरूप होती है और उत्कृष्ट से १५ धनुष और
 २॥ हाथ की होती है यह अवगाहना भवधारणीय उत्कृष्ट अवगाहना
 से दूनी होती है । भवधारणीय अवगाहना सात धनुष ३ हाथ और ६
 अंगुल की कही गई है । इसे दूनी करने पर १५ धनुष २॥ हाथ की यह
 अवगाहना हो जाती है । अब गौतम स्वामी संस्थानद्वार को लेकर प्रभु
 से ऐसा पूछते हैं-‘तेसि णं मंते ! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता’
 हे भदन्त ! उन जीवों के शरीर किस संस्थानवाले कहे गए हैं ? इसके
 उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-‘गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता’ हे गौतम !
 उनके शरीर दो प्रकार के कहे गये हैं । ‘तं जहा भवधारणिज्जा य
 उत्तरवेऽविव्या य’ जैसे-भवधारणीय और उत्तरवैक्रिय ‘तत्थ णं जे ते
 भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया पन्नत्ता’ इनसे जो भवधारणीय शरीर है

હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પંદર ધનુષ અને અઢી હાથની હોય છે. આ અવ-
 ગાહના સાત ધનુષ ત્રણ હાથ અને છ આંગળની કહી છે. તેને બમણી કર-
 વાથી પંદર ધનુષ અઢી હાથની આ અવગાહના થઈ જાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી સંસ્થાન દ્વાર સંબંધી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘તેસિ ણં
 મંતે ! જીવાણં સરીરગા કિં સંઠિયા પન્નત્તા’ હે ભગવન્ તે જીવોના શરીરો
 કયા સંસ્થાનવાળા કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા !
 દુવિહા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! તેઓના શરીરો બે પ્રકારના કહ્યા છે. ‘તં જહા-
 ભવધારણિજ્ઞા ય ઉત્તરવેઽવિચ્યા ય’ તે આ પ્રશ્નો છે-ભવધારણીય અને ઉત્તર
 વૈક્રિય ‘તત્થ ણં જે તે ભવધારણિજ્ઞા’ તેહુંડસંઠિયા પન્નત્તા’ તેમાં બે ભવ-

દ્વયોઃ સંસ્થાનયોર્મધ્યે યાનિ ભવધારણીયાનિ શરીરાણિ તાનિ હુન્ડસંસ્થાન-
સંસ્થિતાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ભવન્તીતિ, 'તત્થ ણં જે તે ઉત્તરવેડવિચયા તે વિ હુંડસંઠિયા
પન્નત્તા' તત્ર સ્વલુ યાનિ ઉત્તરવૈક્રિયાણિ શરીરાણિ તાન્યપિ હુંડસંસ્થાન-
સંસ્થિતાન્યેવ ભવન્તીતિ । લેશ્યાદ્વારે—'એગા કાઉલેસ્સા પન્નત્તા' એકા કાપોતિક-
લેશ્યા પ્રજ્ઞપ્તા રત્નપ્રમાનારકાણામ્ એકૈવ કાપોતિકલેશ્યૈવ ભવતિ નાન્યા લેશ્યેતિ
માવઃ । 'સમુદ્ધાયા ચત્તારિ' સમુદ્ધાતા શ્રત્વારઃ—વેદના કષાયમારણાન્તિકવૈક્રિયા-
રુચ્યા ભવન્તીતિ । 'ળો હ્થિવેયગા ળો પુરિસવેયગા ળપુંમગવેયગા' રત્નપ્રમાનારકા
પદ્મેન્દ્રિયતિર્યંકુ ઉત્પિત્તસવો નો સ્ત્રીવેદકા ન વા પુરુષવેદકા ભવન્તિ, કિન્તુ નપું-
સકવેદકા એવ ભવન્તિ 'ઠિઈ જહન્નેળં દસવાસસહસ્સાઈ' સ્થિતિનારકાણાં રત્નપ્રમા-
સંવન્ધિનાં જઘન્યતો દશવર્ષસહસ્સાણિ ભવન્તિ 'ઉક્કોસેળં સાગરોવમં' ઉત્કર્ષેળ એકં
સાગરોપમં ભવતીતિ 'એવં અણુવંધો વિ' એવમ્—સ્થિતિવદેવ અણુવંધોઽપિ

उनका संस्थान हुण्डक कहा गया है, अर्थात् अवधारणीय शरीर हुण्डक
संस्थानवाला होता है और 'तत्थ णं जे ते उत्तरवेडविचया ते वि हुंड-
संठिया पन्नत्ता' जो उत्तरवैक्रियशरीर है वह भी हुण्डकसंस्थानवाला
कहा गया है । लेश्याद्वार में रत्नप्रमानारकों के एक कापोतिकलेश्या ही
होती है अन्य लेश्याएँ नहीं होती हैं । समुद्घातद्वार में इनके वेदना,
कषाय, मारणान्तिक और वैक्रिय ये चारसमुद्घात होते हैं वेदद्वार में
ये न स्त्रीवेदवाले होते हैं और न पुरुष वेदवाले होते हैं ये तो केवल एक
नपुंसकवेदवाले ही होते हैं । 'ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइ' उक्को-
सेणं सागरोवमं' इनकी स्थिति जघन्य से १० दस हजार वर्ष की होती है
और उत्कृष्ट से वह १ सागरोपम की होती है 'एवं अणुबंधो वि' स्थिति

ધારણીય શરીર છે, તેનું હુંડક સંસ્થાન કહેલ છે અર્થાત્ અવધારણીય શરીર
હુંડક સંસ્થાન વાળું હોય છે અને 'તત્થ ણં જે તે ઉત્તરવેડવિચયા તે વિ હુંડ
સંઠિયા પન્નત્તા' તથા તેમાં જે ઉત્તરવૈક્રિય શરીર છે તે પણ હુંડ સંસ્થાનવાળું
કહ્યું છે. લેશ્યાદ્વારમાં રત્નપ્રભા નારકોને એક કાપોતિક લેશ્યા જ હોય છે.
અન્ય લેશ્યાઓ હોતી નથી. સમુદ્ધાત દ્વારમાં તેઓને વેદના, કષાય, માર
ણાન્તિક અને વૈક્રિય એ ચાર સમુદ્ધાતો હોય છે. વેદદ્વારમાં તેઓ સ્ત્રીવેદ
વાળા કે પુરુષ વેદવાળા હોતા નથી. તેઓ કેવળ નપુંસક વેદવાળા હોતા
જ હોય છે 'ઠિઈ જહન્નેળં દસવાસસહસ્સાઈ ઉક્કોસેળં સાગરોવમં' તેમની સ્થિતિ
જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે એક સાગરોપ-
મની હોય છે. 'એવં અણુવંધો વિ' સ્થિતિ પ્રમાણે અણુબંધ પણ જઘન્યથી

જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં દશવર્ષસહસ્રાત્મકઃ સાગરોપમાત્મકશ્ચ ભવતીતિ 'સેસં તદેવ' શેષદ્-દૃષ્ટ્યાદિકં તથૈવ-યયાઽસુરકુમારાણાં દૃષ્ટ્યાદિકં કથિતં તથૈવ રત્નમમાનારકાણામપિ જ્ઞાતવ્યમ્ તથાહિ-દૃષ્ટિસ્ત્રિવિધા અપિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિ-મિશ્રદૃષ્ટિરપિ । ત્રીણિ જ્ઞાનાનિ નિયમતઃ, ત્રીણી અજ્ઞાનાનિ ભજનયા । યોગો મનો-વાકાયરૂપ સ્ત્રિવિધોઽપિ । ઉપયોગોઽપિ સાકારાનાકારરૂપો દ્વિવિધોઽપિ । આહાર-ભયમૈથુનપરિગ્રહાख्याश्चतस्रोऽपि संज्ञा भवन्ति । क्रोधमानमायालोभाख्याश्चत्वारः कषाया भवन्ति । श्रोत्रादारभ्य स्पर्शनान्तपञ्चेन्द्रियाणि भवन्ति । शाताशातोभय-

કે જેસા હી અનુબંધ બી જઘન્ય સે ૧૦ હજાર વર્ષ કા ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧ સાગરોપમ કા હૈ । 'સેસં તદેવ' વાકી કા દૃષ્ટિ આદિ સમ્બન્ધી ઔર સઘ કથન અસુરકુમારોં મેં દૃષ્ટિ આદિ કા જેસા કિયા ગયા હૈ, વેસા હી इन रत्नप्रभा के नारकों का है जैसे-यहां दृष्टि तीनों प्रकार की होती है । सम्यग्दृष्टि भी होती है । मिथ्यादृष्टि भी होती है और मिश्रदृष्टि भी होती है । नियम से इनके तीन ज्ञान होते हैं और भजना से तीन अज्ञान होते हैं मनोयोग, वचनयोग और काययोग ऐसे ये तीन योग इनके होते हैं । उपयोगद्वार में साकार उपयोग और अनाकार उपयोग ऐसे ये दोनों प्रकार के उपयोगवाले होते हैं । संज्ञाद्वार में आहार भय मैथुन और परिग्रह से ये चारों प्रकार की संज्ञाएँ होती हैं । कषायद्वार में इनके क्रोध मान माया और लोभ ये चारों प्रकारकी कषाये होती हैं । इन्द्रियद्वार में इनके श्रोत्र से लेकर स्पर्शन तक की

હસ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સાગરોપમનો છે. 'સેસં તદેવ' બાકીનું દૃષ્ટિ-દ્વાર વિગેરે સંબંધીનું કથન અસુરકુમારોમાં દૃષ્ટિ વિગેરેનું કથન જે પ્રમાણે થયું છે, તેજ પ્રમાણેનું કથન આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોનું પણ છે. જેમ કે-અહીંયાં ત્રણ પ્રકારની એટલે કે સમ્યક્દૃષ્ટિ પણ હોય છે. મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ હોય છે. અને મિશ્ર દૃષ્ટિ પણ હોય છે. તેઓને નિયમથી ત્રણ જ્ઞાન અને ભજનાથી ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે, મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એ પ્રમાણે તેમને ત્રણ યોગ હોય છે. તેઓને ઉપયોગ દ્વારમાં સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગ એ પ્રમાણે બન્ને પ્રકારનો ઉપયોગ હોય છે. સંજ્ઞા-દ્વારમાં તેમને આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. કષાય દ્વારમાં તેઓને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચારે પ્રકારના કષાયો હોય છે. ઇન્દ્રિય દ્વારમાં તેઓને શ્રોત્રથી લઈને સ્પર્શ સુધીની પાંચે

રૂપા અપિ વેદના ભવતિ, અધ્યવસાયા અસંખ્યાતાઃ પ્રશસ્તા અપિ અપ્રશસ્તા અપિ ।
 ઇત્યાદિકં સર્વમસુરકુમારવદેવ નારકાણામપિ અવગન્તવ્યમિતિ । કાયસંવેધઃ—
 ‘ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્ગહ્ણાઈ’ ભવાદેશેન—ભવાપેક્ષયા જઘન્યેન દ્વે ભવ-
 ગ્ગહ્ણે, ‘ઉક્કોસેણં અટ્ઠમવગ્ગહ્ણાઈ’ ઉત્કર્ષેણ અટ્ઠ ભવગ્ગહ્ણાણિ ભવન્તીતિ ।
 ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ અંતોમુહુત્તમભહિયાઈ’ કાલાદેશેન—કાલ-
 પ્રકારેણ કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન દશવર્ષસહસ્સાણિ અન્તર્મુહૂર્તાભ્યધિકાણિ ‘ઉક્કોસેણં
 ચત્તારિ સાગરોવમાઈ ચઉહિં પુન્નકોડીહિં અભહિયાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ચત્તારિ સાગરો-
 પમાણિ ચંતસુમિઃ પૂર્વકોટિભિરભ્યધિકાણિ ‘એવહયં જાવ કરેજ્જા’ એતાવન્તં કાલં
 યાવત્સેવેત ગમનાગમણે ચ કુર્યાદિતિ પ્રથમો ગમઃ ૧ । ‘સો ચેવ જહન્નકાલંટ્ટિઈ-

પાંચો’ ઇન્દ્રિયાં હોતી હૈં જ્ઞાતરૂપ ઓર અજ્ઞાતરૂપ દોનો પ્રકારકી
 વેદના ઇન્કે હોતી હૈં । પ્રશસ્તરૂપ ભી ઓર અપ્રશસ્તરૂપ ભી દોનો રૂપ
 ભી અધ્યવસાય ઇન્કે અસંખ્યાત હોતે હૈં । ઇત્યાદિ સ્વ કથન અસુર-
 કુમાર કે કથન કે જૈસા ઇવ નારકોં કે સમ્બન્ધ સે ભી જાનના
 વાહિય । કાયસંવેધ—‘ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્ગહ્ણાઈ’ ભવ કી
 અપેક્ષા જઘન્ય સે દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ ઓર ‘ઉક્કોસેણં
 અટ્ઠમવગ્ગહ્ણાઈ’ ઉત્ક્રુષ્ટ સે આઠ ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હૈં તથા—
 ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ અંતોમુહુત્તમભહિયાઈ’ કાલ
 કી અપેક્ષા વહ જઘન્ય સે ૧ અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ૧૦ હજારવર્ષ કા
 ઓર ‘ઉક્કોસેણં ચત્તારિ સાગરોવમાઈ ચઉહિં પુન્નકોડીહિં અભહિ-
 યાઈ’ ઉત્ક્રુષ્ટ સે ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમા કા હૈં ‘એવહયં
 જાવ કરેજ્જા’ હસ પ્રકાર સે હતને કાલ તક વહ જીવ પ્રથમ નરેક કા

ઇન્દ્રિયો હોય છે. તેઓને જ્ઞાતરૂપ અને અજ્ઞાતરૂપ એમ બન્ને પ્રકારની
 વેદના હોય છે. પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એમ બન્ને પ્રકારનો અધ્ય-
 વસાય તેમને અસંખ્યાત હોય છે. વિગેરે તમામ કથન અસુરકુમારોના કથન
 પ્રમાણે આ નારકોના સંબંધમાં પણ સમજવું કાયસંવેધ—‘ભવાદેસેણં જહન્નેણં
 દો ભવગ્ગહ્ણાઈ’ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ અને
 ‘ઉક્કોસેણં અટ્ઠમવગ્ગહ્ણાઈ’ ઉત્ક્રુષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે તથા
 ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ અંતોમુહુત્તમભહિયાઈ’ કાળની અપેક્ષાથી
 તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષનો અને ‘ઉક્કોસેણં ચત્તારિ
 સાગરોવમાઈ ચઉહિં પુન્નકોડીહિં અભહિયાઈ’ ઉત્ક્રુષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટિ અધિક
 ચાર સાગરોપમાનો છે. ‘એવહયં જાવ કરેજ્જા’ આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે

ધિકપ્રથમગમાપેક્ષયા ચદ્વૈલક્ષણ્યં તદર્શયતિ-‘ળવરં’ इत्यादि, ‘ળવરં’ કાલાદેસેળં જહન્નેળં તદેવ’ નવરં કાલાદેશેન-કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન તથૈવ ઔધિકપ્રથમ-ગમવદેવ, અન્તમુહૂર્ત્તાધિકદશવર્ષસહસ્રાણિ ‘ઉવ્કોસેળં ચત્તારિ સાગરોપમાઈં ચઉર્હિં અંતોમુહૂર્ત્તેર્હિ અન્મહિયાઈં’ ઉત્કર્ષેળ ચત્તારિ સાગરોપમાણિ ચતુર્ભિરન્ત-મુહૂર્ત્તેરભ્યધિકાણિ ‘એવદ્વયં કાલં જાવ કરેજ્જા’ એતાવન્તં કાલં યાવત્કુર્યાત્ એતાવત્કાલપર્યન્તં નારકગતિં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિં ચ સેવેત, તથા-એતાવત્કાલપ-ર્યન્તમુમયગતૌ ગમનાગમનં ચ કુર્યાદિતિ દ્વિતીયો ગમઃ ૨। ‘એવં સેસા વિ સત્ત

ગમ મેં પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકો’ મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય રત્નપ્રમા કે નારકો’ કે ઉત્પાદ, પરિમાળ, સંહનન, અવગાહના, સંસ્થાન, લેશ્યા આદિ દ્વારો’ કે સમ્બન્ધ મેં કથન કિયા ગયા હૈ, ઉસી પ્રકાર કા કથન’ ‘સો ચેવ’ इत्यादि रूप द्वितीय गम में उत्पाद, परिमाण, संहनन, अवगाहना, संस्थान आदि का कर लेना चाहिए। કેવલ ઔધિક પ્રથમ ગમ કી અપેક્ષા જો ભિન્નતા હૈ ઉસે સૂત્રકાર ‘ળવરં કાલાદેસેળં જહન્નેળં તદેવ’ इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करते हुए कहते हैं कि काल की अपेक्षा से औधिक प्रथम गम के जैसे ही वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक १० हजार वर्ष तक और ‘उव्को-सेण’ उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार सागरोपम तक नारक गति का और पच्येन्द्रिय तिर्यग्गति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उसमें गमनागमन करता है ऐसा यह द्वितीय गम है। પ્રથમ ગમ મેં યહ કાયસંવેધ કાલ કી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ સે ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમ કા કહા ગયા હૈ ઔર યહાં વહ ઉત્કૃષ્ટ સે ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ચાર સાગરોપમ કા કહા ગયા હૈ। હસ પ્રકાર

એજ પ્રમાણેનું કથન ‘સો ચેવ’ इत्यादि रूप भील गममां उत्पाद, परिमाण, संहनन, अवगाहना, संस्थान, विगेरेनुं कथन समञ्च लेषु. કેવળ ઔધિક પહેલા ગમ કરતાં જે જુદાપણું છે, તે સૂત્રકાર ‘ળવરં કાલાદેસેળં જહન્નેળં તદેવ’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરતાં કહે છે કે-કાળની અપેક્ષાથી ઔધિક પહેલા ગમ પ્રમાણે જ તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૧૦ હસ હજાર વર્ષ સુધી અને ઉવ્કોસેળં ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ચાર સાગરોપમ સુધી નારકગતિનું અને પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરે છે એ પ્રમાણેનો આ બીજો ગમ કહ્યો છે પહેલા ગમમાં આ કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમનો કહેલ છે. અને અહિયાં તે ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંત-ર્મુહૂર્ત્ત અધિક ચાર સાગરોપમનો કહેલ છે. આ રીતે ઔધિક પહેલા ગમમાં

ગમગા ભાણિયવ્વા' એવં શેષા અપિ સપ્ત ગમકા ભણિતવ્યા, એવમ્-અનન્તરોક્ત-
ગમદયક્રમેણ શેષાઃ-સપ્ત ગમકાઃ-તૃતીયચતુર્થપચમષ્ઠસપ્તમાષ્ટમનવમગમાઃ
ભણિતવ્યાઃ, અર્થેનં શબ્દોપાદાનાત્ તાદૃશી સ્થિતિર્જઘન્યોત્કૃષ્ટભેદાત્ આદ્યગમયો-
નારકાણાં કથિતા તાદૃશી એવ સ્થિતિર્મધ્યમેઽન્તિમેઽપિ ગમનયેઽપિ કિં સ્યાત્ ?
હિતિ પ્રશ્ને સતિ નેત્યુત્તરમ્, મધ્યમેષુ પશ્ચિમેષુ ચ ગમનિકે સ્થિતિનાનાત્વસદ્ભાવાત્
તદેવાદ-‘જહેવ’ ઇત્યાદિ, ‘જહેવ નેરહ્યઝ્હેસપ્ત સન્નિ પંચિદિદિર્હિ સમં નેરહ્યાણં’
યથૈવ નૈરયિકોદેશકે સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયૈઃ સમં નૈરયિકાણામ્ યથૈવ નૈરયિકોદેશકેઽધિકૃત
શતકસ્ય પ્રથમે ઉદેશકે સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિરિયગ્યોત્કૃષ્ટૈઃ સહ નારકજીવાનાં મધ્યમેષુ ત્રિષુ

સે ઔચિક પ્રથમ ગમ મેં કથિન કાયસંવેધ સે હસ દ્વિતીય ગમ મેં કથિત
કાયસંવેધ મેં ચિન્નતા હૈ ‘એવં સેસા વિ સત્ત ગમગા ભાણિયવ્વા’ હસ
અનન્તરોક્ત ગમ ક્રમ કે ક્રમ કે અનુસાર તૃતીય, ચતુર્થ, પંચમ, ષષ્ઠ, સપ્તમ
અષ્ટમ ઔર નવમ યે સાતગમ ઔ કહ લેના ચાહિયે । યહાં ‘એવં સેસા
વિ’ એસે કથન સે જૈસી સ્થિતિ જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ કે ભેદ સે આદિ કે
દો ગમોં મેં-પ્રથમ દ્વિતીય ગમોં મેં નારકોં કી કહો ગયી હૈ ઁસી પ્રકાર
કી સ્થિતિ મધ્યકે ઔર અન્ત કે ત્રીન ગમકોં મેં ઔ પ્રાપ્ત હોતી હૈ તો
કયા વહ હન ગમકોં મેં ઔ વૈસી હી હૈ ? સો હસ પ્રકાર કી શઙ્કા કે
સમાધાન નિમિત્ત ‘યહાં વહ એસી નહીં હૈ’ એસા ઉત્તરરૂપ કથન સ્વતઃ
હી સમજ લેના ચાહિયે । યહી વાત ‘જહેવ નેરહ્યઝ્હેસપ્ત સન્નિપંચિ-
દિદિર્હિ સમં નેરહ્યાણં’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકાર ને સ્પષ્ટ કી હૈ ।

કહેલ કાયસંવેધી આ બીજા ગમમાં કહેલ કાયસંવેધમાં બુદ્ધાપણું છે. ‘એવં
સેસા વિ સત્ત ગમગા ભાણિયવ્વા’ આ પ્રમાણે બે ગમેમાં કહેલ કેમ અનુસાર
ત્રીજો, ચે થો પાંચમે છઠ્ઠો, અને સાતમે, આઠમે અને નવમે એ સાતે ગમે
પણ કહી લેવા. અહિયાં ‘એવં સેસા વિ’ આ રીતના કથનથી જઘન્ય અને
ઉત્કૃષ્ટના લેખથી બે પ્રમાણેની સ્થિતિ પહેલા બે ગમેમાં નારકોની
કહી છે. એજ પ્રમાણેની સ્થિતિ મધ્યના અને અંતના ત્રણ ગમેમાં પણ
પ્રાપ્ત થાય છે, તો શું ? તે આ ત્રણ ગમેમાં પણ તેજ પ્રમાણેની સ્થિતિ
છે ? આ પ્રમાણેની શંકાના સમાધાન નિમિત્તે ‘અહિયાં તે એ પ્રમાણેની
નથી’ આ પ્રમાણેના ઉત્તર રૂપ કથન સ્વયં સમજ લેવું.

એજ વાત ‘જહેવ નેરહ્યઝ્હેસપ્ત સન્નિપંચિદિદિર્હિ સમં નેરહ્યાણં’ આ
સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-

ગમેષુ, ચરમેષુ ત્રિપુ ગમેષુ સ્થિતૌ પરસ્પરં ભેદો ભવતિ તથૈવેહાપિ 'મજ્ઞિમણ્ણુ ય તિસુ વિ ગમણ્ણુ' નૈરયિકાણાં મધ્યમેષુ ચ ત્રિષ્વપિ ગમકેષુ તથા—'પચ્છિમણ્ણુ ય તિસુ વિ ગમણ્ણુ' પશ્ચિમેષુ ત્રિષ્વપિ ગમકેષુ 'ઠિહ નાણત્તં ભવહ' સ્થિતિનાનાત્વં ભવતિ પ્રથમદ્વિતીયગમાપેક્ષયા માધ્યમિકગમત્રયે અન્તિમગમત્રયે ચ સ્થિતૌ નાનાત્વં ભેદો ભવતિ ઇતિ । 'સેસં તં ચેવ' શેષમ્—તદતિરિક્તં સર્વં તદેવ—ઔધિકમ્પ્રથમ-ગમવદેવેતિ । 'સન્વત્થ ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા' સર્વત્ર સ્થિતિ સંવેધં ચ પાર્યક્યેન યથાયોગં જાનીયાદિતિ નવમાન્તા ગમાઃ ૯ ॥સુ. ૧॥

હસસે યહ સમજાયા ગયા હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે અધિકૃત શતક કે પ્રથમ ઉદ્દેશક રૂપ નૈરયિક ઉદ્દેશક મેં સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયગ્ધોનિકોં કે સાથ નારક જીવોં કે મધ્ય કે ત્રીન ગમોં મેં ઓર અન્ત કે ત્રીન ગમોં મેં ઓર સ્થિતિ મેં પરસ્પર ભેદ હૈ । હસી પ્રકાર સે યહાં પર મેં 'મજ્ઞિમણ્ણુ ય તિસુ વિ ગમણ્ણુ' નૈરયિકોં કે મધ્ય કે ત્રીન ગમકોં મેં તથા 'પચ્છિમણ્ણુ ય તિસુ વિ ગમણ્ણુ' અન્ત કે ત્રીન ગમકોં મેં 'ઠિહનાણત્તં ભવહ' સ્થિતિ મેં ભિન્નતા હૈ । અર્થાત્ પ્રથમ દ્વિતીય ગમોં કી અપેક્ષા માધ્યમિક ગમત્રય મેં ઓર અન્તિમ ગમત્રય મેં સ્થિતિ મેં ભેદ હૈ । 'સેસં તં ચેવ' વાકી કા ઓર સ્વ કથન ઔધિક પ્રથમ ગમે કે જૈસે હી હૈ 'સન્વત્થ ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા' સર્વત્ર સ્થિતિ ઓર સંવેધ મેં ભિન્નતા હૈ । હસ પ્રકાર સે યે નૌવે ગમ તક કે ગમ હૈ ॥સુ. ૧॥

જે પ્રમાણે અધિકૃત શતકના પહેલા ઉદ્દેશા રૂપ નૈરયિક ઉદ્દેશામાં સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય નિર્ધાર્ય થોનિકાની સાથે નારક જીવોના મધ્યના ત્રણ ગમેમાં અને છેલ્લા ત્રણ ગમેની સ્થિતિમાં પરસ્પર ભેદ છે, એજ પ્રમાણે અધિકૃત પાણુ 'મજ્ઞિમણ્ણુ ય તિસુ વિ ગમણ્ણુ' નૈરયિકોમાં મધ્યના ત્રણ ગમેમાં તથા 'પચ્છિમણ્ણુ ય તિસુ વિ ગમણ્ણુ' છેલ્લા ત્રણ ગમેમાં 'ઠિહનાણત્તં ભવહ' સ્થિતિમાં જુદાપણુ છે, અર્થાત્ પહેલા અને બીજા ગમ કરતાં મધ્યના ત્રણ ગમેમાં અને છેલ્લા ત્રણ ગમેમાં સ્થિતિમાં જુદાઈ છે. 'સેસં તં ચેવ' વાકીનું બીજું તમામ કથન ઔધિક પહેલા ગમના કથન પ્રમાણે છે. 'સન્વત્થ ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા' સ્થિતિ અને સંવેધના કથનમાં બધેજ જુદા પણુ છે. આ રીતે આ નવમા સુધીના ગમે કહ્યા છે, ॥સુ. ૧॥

रत्नप्रभानारकस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानस्योत्पादादिकं नवान्त-
गमैः प्रतिपाद्य शर्कराप्रभानारकाणां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानानामुत्पादा-
दिकं कथयितुं सूत्रान्तरमवतारयति—‘सक्करप्पभापुढवी नेरइए णं भंते’ इत्यादि

मूलम्—सक्करप्पभापुढवीनेरइए णं भंते ! जे भविए० एवं
जहा रयणप्पभाए णव गमगा तहेव सक्करप्पभाए वि, णवरं
सरीरोगाहणा जहा ओगाहणा संठाणे । तिन्नि णाणा तिन्नि
अन्नाणा य नियमं । ठिइ अणुबंधा पुव्वभणिया एवं णव वि
गमगा उवजुंजिऊण भाणियव्वा । एवं जाव छट्ट पुढवी । णवरं
ओगाहणा लेस्सा ठिइ अणुबंधो संवेहो य जाणियव्वो । अहे
सत्तम पुढवी नेरइए णं भंते ! जे भविए० एवं चेव णव गमगा ।
णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिइअणुबंधा जाणियव्वा । संवेहो
भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं छव्वभवग्गहणाइं ।
कालादेसेणं जहन्नेणं वावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमव्वभहियाइं
उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अव्वभहियाहिं
एवइयं काल जाव करेज्जा० । आदिल्लएसु छसु वि गमएसु जहन्नेणं
दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं छ भवग्गहणाइं । पच्छिल्लएसु तिसु
गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं चत्तारि भवग्ग-
हणाइं । लद्धी णवसु वि गमएसु जहा पढसगमए । णवरं ठिइवि-
सेसो कालादेसो य । वितियगमए जहन्नेणं वावीसं सागरोवमाइं
अंतोमुहुत्तेहिं अव्वभहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं
अंतोमुहुत्तेहिं अव्वभहियाइं एवइयं कालं० । तइय गमए जहन्नेणं
वावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अव्वभहियाइं उक्कोसेणं

छावट्टि सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं । चउत्थ
गमे जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं
उक्कोसेणं छावट्टि सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं
पंचमगमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भ-
हियाइं उक्कोसेणं छावट्टि सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं
अब्भहियाइं । छट्ठ गमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्व-
कोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्टि सागरोवमाइं । तिहिं
पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं । सत्तमगमए जहन्नेणं तेत्तीसं साग-
रोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्टि सागरोवमाइं
दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं । अट्ठम गमए जहन्नेणं तेत्तीसं
सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं छावट्टि साग-
रोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं । णवमगमए जह-
न्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं, उक्को-
सेणं छावट्टि सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं
एवइयं कालं जाव करेज्जा ९ ॥सू० २॥

छाया—शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकः खलु भदन्त ! यो भव्यः० एवं यथा
रत्नप्रभायां नव गमका स्तथैव शर्कराप्रभायामपि । नवरं शरीरावगाहना यथाऽ-
वगाहना संस्थाने । त्रीणि ज्ञानानि त्रीणि अज्ञानानि च नियमतः । स्थित्यनुबन्धी
पूर्वमणितौ, एवं नवाऽपि गमका उपयुज्य भणितव्याः । एवं यावत् पष्ठ पृथिवी ।
नवरम् अवगाहना लेख्या स्थितिरनुबन्धः संवेधश्च ज्ञातव्यः । अधःसप्तमी पृथिवी-
नैरयिकः खलु भदन्त ! यो भव्यः० एवमेव नव गमकाः, नवरमवगाहना लेख्या
स्थित्यनुबन्धाः ज्ञातव्याः । संवेधो भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण षट्
भवग्रहणानि । कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधि-

कानि, उत्कर्षेण षट्पष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि एता-
वन्तं कालं यावत्कुर्यात्० । आद्येषु षट्स्वपि गमकेषु जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण
षट्भवग्रहणानि । पश्चिमेषु त्रिषु गमकेषु जघन्येन द्वे भवग्रहणे उन्मृष्टवृत्तवृत्तारि
भवग्रहणानि, लब्धिर्नवस्वपि गमकेषु यथा प्रथमगमके । नवरं स्थितिविशेषं
कालादेशश्च । द्वितीयगमके जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तरभ्यधि-
कानि उत्कर्षेण षट्पष्टिः सागरोपमाणि त्रिभिरन्तर्मुहूर्त्तरभ्यधिकानि एतावन्तं कालं
यावत्कुर्यात् । तृतीयगमके जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि पूर्वकोट्यभ्यधि-
कानि उत्कर्षेण षट्पष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि । चतुर्थ
गमे जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तरभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्पष्टिः
सागरोपमाणि, तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि । पञ्चमगमे—जघन्येन द्वाविंशतिः
सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तरभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्पष्टिः सागरोपमाणि त्रिभिर-
न्तर्मुहूर्त्तरभ्यधिकानि । षष्ठगमके जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि पूर्वकोट्या-
भ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्पष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि ।
सप्तमगमके जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तरभ्यधिकानि उत्कर्षेण
षट्पष्टिः सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिभ्यामभ्यधिकानि । अष्टमगमके जघन्येन
त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तरभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्पष्टिः सागरोपमाणि
द्वाभ्यामन्तर्मुहूर्त्तरभ्यामभ्यधिकानि । नवमगमके जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि
पूर्वकोट्याभ्यधिकानि, उत्कर्षेण षट्पष्टिः सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिभ्या-
मभ्यधिकानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ॥सू० २॥

टीका—‘सक्करप्पभापुढवीनैरइण णं भंते’ शर्करामभापृथिवी नैरयिकः खलु
भदन्त ! ‘जे भविण पंविदियतिरिक्खजोणिइसु उव्वज्जित्तए’ जो भव्यः पञ्चेन्द्रि-

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकों में उत्पद्यमान रत्नप्रभा नारक के उत्पाद
आदि का नौ गमों द्वारा प्रतिपादन करके अथ सूत्रकार पञ्चेन्द्रियतिर्य
ग्गोणिकों में उत्पद्यमान शर्करा प्रभा के नारकों का उत्पाद आदि
कहने के लिये सूत्रान्तर का कथन करते हैं—‘सक्करप्पभापुढवी

पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गोणिकों में उत्पन्न धनारा रत्नप्रभा नारकना उत्पाद
विगेदेतुं नव गमों द्वारा प्रतिपादन करीने हवे सूत्रकार पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गो
णिकों में उत्पन्न धनारा शर्कराप्रभा पृथ्वीना नारकना उत्पाद विगेदे हवेवा

યતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પન્નમ્ 'સે ણં મંતે ! કેવહયકાલદ્વિષ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા' સ સ્વેલ્લ
મદન્ત ! કિયત્કાલસ્થિતિકેપૂત્પન્નેતેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'એવં જહા' ઇત્યાદિ,
'એવં જહા રચણપ્પમાણ વગ્ગમગ્ગા તહેવ સવ્વકરપ્પમાણ વિ' એવં યથા રત્નપ્રમાણાં
નવ ગમકા સ્તથૈવ શર્કરાપ્રભાયામપિ રત્નપ્રમાસંબન્ધિ નારકમાશ્રિત્ય યથા પ્રથમા-
દારમ્ય નવમાન્તા નવગમકાઃ કથિતા સ્તેનૈવ પ્રકારેણ શર્કરાપ્રમાનારકમાશ્રિત્યાપિ
પ્રથમાદારમ્ય નવમગમાન્તા નવ ગમકા અપિ વક્તવ્યા સ્તથાદિ—કિયત્કાલસ્થિતિ-

નેરહણ ણં મંતે !' ઇત્યાદિ સુત્ર ૨ ।

ટીકાર્થ—હે મદન્ત ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીકા નૈરયિક જો પંચેન્દ્રિયતિર્ય-
ગ્યોનિકો મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ । 'સે ણં મંતે ! કેવહયકાલદ્વિષ્ણુ
ઉવવજ્જેજ્જા' હે મદન્ત ! વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે પંચેન્દ્રિય-
તિર્યગ્યો મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસડે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ । 'એવં જહા
રચણપ્પમાણ વગ્ગમગ્ગા તહેવ સવ્વકરપ્પમાણ વિ' હે ગૌતમ ! જિસ
પ્રકાર સે રત્નપ્રભા સંબન્ધી નારક કો આશ્રિત કરકે પ્રથમ ગમક સે
લેકર નૌવે ગમતક નૌ ગમક કહે ગયે હૈ ઉસી પ્રકાર સે શર્કરાપ્રભા
કે નારક કો લેકર મી પ્રથમ ગમ સે લેકર નૌવે ગમ તક નૌ ગમક
કહના યાહિય । જો હસ પ્રકાર સે હૈ 'જબ ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા-
હે મદન્ત ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી કા નૈરયિક જો પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો મેં
ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ, વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાલે પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો

માટે ખીન્ન સુત્રવું કથન કરે છે. 'સવ્વકરપ્પમાણુદવીનેરહણ ણં મંતે ! ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો કે જેઓ પંચેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે 'સે ણં મંતે ! કેવહયકાલદ્વિષ્ણુ
ઉવવજ્જેજ્જા' હે ભગવન્ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં
ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'એવં જહા રચણપ્પ-
માણ વગ્ગમગ્ગા તહેવ સવ્વકરપ્પમાણ વિ' હે ગૌતમ જે રીતે રત્નપ્રભા
પૃથ્વીના નારકોને આશ્રિત કરીને પહેલા ગમથી આરંભીને નવ ગમે કહ્યા
છે, એજ રીતે શર્કરાપ્રભાના નારકોના સંબંધમાં પણ પહેલા ગમથી આરં-
ભીને નવમા ગમ સુધીના નવ ગમે કહેવા બેઠ્યો. જે આ પ્રમાણે છે—જ્યારે
ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈર-
યિકો કે જેઓ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે તેઓ કેટલા
કાળની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના

કેપુ ઉત્પન્નતે इति प्रश्नस्य जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेपु उत्कृष्टतः पूर्वकोट्या युक्तेषूपपद्यते इत्युत्तरम् । ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य असुरकुमारवक्तव्यतावदेव उत्तरम् । केवलं रत्नप्रभापृथिवीनारकप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं शर्कराप्रभानारकप्रकरणे तद्वर्शयति—‘णवरं’ इत्यादिना, ‘णवरं सरीरोगाहणा जहा ओगाहणा संठाणे’ नवरम्—केवलं शरीरावगाहना यथा अवगाहना संस्थाने शरीरावगाहना यथा प्रज्ञापनासूत्रस्य एकविंशतिपदे कथिता तथैव इहापि बोद्धव्या सा च तत्रत्यावगाहना सामान्यत एवम्—‘सत्तधणु तिन्नि

में उत्पन्न होता है ? तो इसके उत्तर में प्रभुने ऐसा ही कहा है कि हे गौतम ! ऐसा वह शर्कराप्रभा का नैरधिक जघन्य से अन्तर्मुहूर्त की स्थिति वाले पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि की आयुवाले पञ्चेन्द्रिर्निर्यञ्चों में उत्पन्न होता है । पुनः गौतम इस पर प्रभु से ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त ! वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? तब इसके उत्तर में प्रभु उनसे ऐसा कहते हैं हे गौतम ! इस प्रश्न का उत्तर असुरकुमार की वक्तव्यता के जैसा ही है । केवल रत्नप्रभा पृथिवी के नारक प्रकरण की अपेक्षा से जो शर्कराप्रभा के नारक के प्रकरण में भिन्नता है उसे सूत्रकार ने ‘णवरं सरीरोगाहणा जहा ओगाहणा संठाणे’ इम सूत्रपाठ द्वारा प्रकट किया है । इससे उन्होंने यह समझाया है कि शरीर की अवगाहना प्रज्ञापना सूत्र के २१ वें पद में जैसी कही गई है वैसी ही यहां जानना चाहिये । वहां

ઉત્તરમાં પ્રભુએ એવું કહ્યું કે—હે ગૌતમ ! એવા તે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરધિકો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ તે શ્વેા એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેમને એવું કહે છે કે—હે ગૌતમ ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અસુરકુમારોના કથન પ્રમાણે જ છે. કેવળ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પ્રકરણ કરતાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પ્રકરણમાં જે બુદ્ધાપણું છે તે સૂત્રકારે ‘ણવરં સરીરોગાહણા જહા ઓગાહણા સંઠાણે’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે—શરીરની અવગાહના પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના એકવીસમા પદમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું કથન અહિંયાં પણ સમજવું. ત્યાં અવ

રયણી, છઠ્ઠેવ ય અંગુલાઈ ઉચ્ચત્તં, પદમાણ પુઢવીણ, વિડળા વિડળં ચ સેસાસુ' ત્રિરત્નયધિકસપ્તધનૂં પિ પદ્મચાઙ્ગુલાનિ પ્રથમાયાં પૃથિવ્યામુચ્ચત્ત્વં, શેષાસુ દ્વિગુણ-મિતિ ભાવઃ, પ્રથમાયાં રત્નપ્રમાપૃથિવ્યાં ત્રિરત્નયધિકસપ્તધનૂં પિ પદ્મચાઙ્ગુલાનિ શરીરાવગાહના ભવતિ શેષાસુ-રત્નપ્રમાત આરભ્ય સપ્તમપૃથિવીર્યન્તમુચ્ચત્ત્વં દ્વિગુણં દ્વિગુણં ક્રમેણાધિકં ભવતોત્યર્થઃ ।

અત્ર યદ્દેહલક્ષણં તદર્શયતિ-‘તિન્નિ’ इत्यादि, ‘તિન્નિ નાળા તિન્નિ અન્નાળા નિયમં’ ત્રીણિ જ્ઞાનાનિ-મત્યાદીનિ ત્રીણિ અજ્ઞાનાનિ નિયમતો ભવન્તિ इति द्वितीय-તૃતીયાદિપૃથિવીષુ સંજ્ઞિભ્ય એનાગત્ય સમુત્પચન્તે તે ચ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકે-પૃષ્ઠિપ્તસર્વો જ્ઞાનત્રયવન્તો ભવન્તિ અજ્ઞાનત્રયવન્તો વા નિયમાદ્ભવન્તીતિ । ‘ઠિઈ અણુવંધા પુવ્વમણિયા’ સ્થિત્યનુવંધ્યો પૂર્વમણિતો પૂર્વપ્રકરણે-એતેન યથા યથા

પર અવગાહના સામાન્યરૂપ સે હસ પ્રકાર સે પ્રકટ કી ગઈ હૈ-‘સત્ત ધણુ તિન્નિ રયણી છઠ્ઠેવ ય અંગુલાઈ ઉચ્ચત્તં પદમાણ પુઢવીણ વિડળા વિડળં ચ સેસાસુ’ પ્રથમ પૃથિવી કે નૈરધિક કી શરીરાવગાહના સાત ધનુષ ૩ રત્નિ ઓર ૬ અંગુલપ્રમાણ હૈ ચાકો કી ઓર પૃથિવિયોં કે નારકોં કી શરીરાવગાહના ક્રમ ૨ સે દૂની દૂની અધિક હોતો હૈ । ‘તિન્નિ નાળા તિન્નિ અન્નાળા નિયમં’ યહાં નિયમ સે ત્રીન જ્ઞાન ઓર ત્રીન અજ્ઞાન હોતે હૈ । દ્વિતીય તૃતીય આદિ પૃથિવિયોં મેં સંજી પર્યાય સે સે આકર કે હી જીવ ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઓર इनमें जो पश्चेन्द्रियतिर्यग्यોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતે હૈ, વે નિમપ સે ત્રીન જ્ઞાન વાલે હોતે હૈ । અથવા ત્રીન અજ્ઞાનવાલે હોતે હૈ । ‘ઠિઈ અણુવંધા પુવ્વમણિયા’ ‘સ્થિતિ ઓર અણુવંધ યે દો જિસ પ્રકાર સે પૂર્વ પ્રકરણ મેં કહે ગયે હૈ,

ગાહના સામાન્ય રૂપથી આ રીતે પ્રગટ કરેલ છે -‘સત્તધણુ તિન્નિ રયણી છઠ્ઠેવ ય અંગુલાઈ ઉચ્ચત્તં પદમાણ પુઢવીણ વિડળા વિડળં ચ સેસાસુ’ પહેલી પૃથ્વીના નારકોના શરીરની અવગાહના સાત ધનુષ ત્રણ રત્નિ અને છ આંગળ પ્રમાણની છે. બાકીની બીજી બધી પૃથ્વીના નારકોના શરીરની અવગાહના ક્રમ ક્રમથી બંધાયેલી થાય છે. આ સંબંધમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો પાઠ આ પ્રમાણે છે.- ‘તિન્નિ નાળા તિન્નિ અન્નાળા નિયમં’ અહિયાં નિયમથી ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે, બીજી, ત્રીજી વિગેરે પૃથ્વીઓમાં સંજી પર્યાયથી આવીને જ છવ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેમાં જેઓ પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. તેઓ નિયમથી ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય છે. અથવા ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે. ‘ઠિઈ અણુવંધા પુવ્વમણિયા’ સ્થિતિ અને અણુવંધ એ બેઉ જે રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પ્રકરણમાં કહ્યા છે,

સ્થિત્યનુવન્ધો કથિતો તથા તથા इदं પ્રકરણેऽપિ સ્થિત્યનુવન્ધો જ્ઞાતવ્યાવિતિ ।
 ‘एवं णव वि गमगा उवजुंजिऊण भाणियव्वा’ एवम्-प्रथमगमवदेव नवमान्ता
 नवापि गमका उपयुज्य वक्तव्याः । कियत्पर्यन्तमित्याह-‘एवं’ इत्यादि, ‘एवं
 जाव छट्ठपुढवी’ एवं यावत् षष्ठ पृथिवी एवं रत्नप्रभाशर्कराप्रभावदेव षष्ठ-
 पृथिवीतमापर्यन्तं नवापि गमका विरच्य तत्र तत्र प्रथमादिनवान्ता नवापि गमका
 वक्तव्या इति । ‘णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिई अणुवंधो संवेहो य जाणियव्वा’
 नवरम्-केवलं शरीरावगाहना लेख्यास्थित्यनुवन्धसंवेधाश्च भिन्ना भिन्नास्तत्त-
 त्पृथिव्यामवगन्तव्या इति । ‘अहे सत्तमपुढवी नेरइए णं भंते !’ अधः सप्तमी
 पृथिवी नैरयिकः खलु भदन्त ! ‘जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जिऊ-
 त्तए’ यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेपूत्पत्तुम् ‘से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु
 उववज्जेज्जा’ स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत इति प्रश्नः,

उसी प्रकार से दे यहाँ पर भी कहना चाहिये । ‘एवं णव वि गमगा
 उवजुंजिऊण भाणियव्वा०’ इस प्रकार से प्रथम गम से लेकर नौवें
 गम तक के नौ गम ६ छट्ठी पृथिवी तक उपयोगलगाकर कहना चाहिये
 ‘णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिई अणुवंधो संवेहो य जाणियव्वा’ परन्तु
 विशेषता केवल इतनी है कि शरीरावगाहना, लेख्या, स्थिति, अनुबन्ध
 और कायसंवेध इनको लेकर यहाँ पर भिन्नता है । अर्थात् ये सब
 उन २ पृथिवियों में भिन्न हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-
 ‘अहे सत्तमपुढवीनेरइए णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणि
 एसु उववज्जिऊत्तए’ हे भदन्त ! अधः सप्तम पृथिवी का नैरयिक जो
 पंचेन्द्रियतिर्यग्यो में उत्पन्न होने के योग्य हैं । ‘से णं भंते ! केवइयकाल-

એજ રીતે અહિયાં પણ કહેવા જોઈએ. ‘एवं णव वि गमगा उवजुंजिऊण
 भाणियव्वा’ આ રીતે પહેલા ગમથી આરંભીને નવમા ગમ સુધીના નવ ગમે
 ૬ છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધી કહેવા જોઈએ. ‘णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिई अणुवंधो
 संवेहो य जाणियव्वा’ આ કથનમાં વિશેષપણે કેવળ એટલું જ છે કે-શરીરની
 અવગાહના, લેખા, સ્થિતિ, અનુબંધ અને કાયસંવેધના સંબંધમાં અહિયાં
 જુદા પણ છે. અર્થાત્ આ બધા તે તે પૃથ્વીઓમાં જુદા જુદા રૂપે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘अहे सत्तमपुढवीनेरइए
 णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जिऊत्तए’ છે ભગવન્
 અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીના નૈરયિકો કે જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થવાને
 યોગ્ય છે. ‘से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा’ તે કહેલા કાળની

ઉત્તરમાહ-‘એવં ચેવ’ इत्यादि, ‘एवं चैव णव गमगा’ एवमेव नव गमकाः, एवं यथा रत्नप्रभायां नव गमकाः कथिता स्तथैव अधःसप्तमनारकपृथिव्यामपि नव गमका वक्तव्याः । केवलं प्रथमनारकपृथिव्यपेक्षया यद्वैलक्षण्यं सप्तम्यां तदर्शयति- ‘णवरं’ इत्यादि, ‘णवरं’ ओगाहणा लेस्सा ठिई अणुबंधा भाणियव्वा’ नवरम् अव- गाहना लेश्या स्थितिर्नुबन्धाः पूर्वापेक्षया वैलक्षणेन भणितव्याः-ज्ञातव्याः, अन्यत्सर्वं परिमाणादिकं रत्नप्रभाप्रकरणवदेव ज्ञातव्यमिति’ संवेहो’ काय- संवेधस्तु ‘भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं’ भवादेशेन-भवापेक्षया जघन्येन द्वे एव दो भवग्रहणे भवतः । ‘उक्कोसेणं छम्भवग्गहणाइं’ उत्कर्षेण षट्भवग्रहणानि ‘कालादेसेणं जहन्नेणं वावीसं सागरोवमाइं अंगो-

દિહપ્પસુ ઉચ્ચવજ્જેઝ્ઝા’ वह कितने काल की स्थितिवाले पंचेन्द्रियतिर्यश्चों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘एवं चैव णव गमगा’ हे गौतम ! जिस प्रकार से रत्नप्रभा में नौ गमक कहें गये हैं। उसी प्रकार से अबः सप्तमी पृथिवी में भी वे कहना चाहिये। परन्तु प्रथम नारकपृथिवी की अपेक्षा जो यहां के नौ गमकों में भिन्नता है उसे प्रदर्शित करने के लिये सूत्रकार ‘णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिई अणुबंधा भाणियव्वा’ ऐसा सूत्रकहते हैं-इस कथन द्वारा उन्होंने यह प्रकट किया है-यहां सप्तम पृथिवी में अवगाहना लेश्या स्थिति और अनुबंध इनको लेकर भिन्नता है बाकी के परिमाण आदि द्वारों का कथन रत्नप्रभा प्रकरण के जैसा ही है। ‘संवेहो भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं’ कायसंवेध भव की अपेक्षा जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप है और उत्कृष्ट से ‘उक्कोसेणं छम्भवग्गहणाइं’ छ भवों को ग्रहण करने-

સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘એવં ચેવ ણવ ગમગા’ હે ગૌતમ ! એજ રીતે અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીમાં પણ એ નવ ગમે કહેવા જોઈએ. પરંતુ પહેલી નારક પૃથ્વી કરતાં અહિયાં નવ ગમેમાં જે જુદાપણું છે, તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર ‘ણવરં ઓગાહના લેસ્સા ઠિઈ અણુબંધા ભાણિયવ્વા’ આ પ્રમાણેનું સૂત્ર કહે છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે-અહિયાં સાતમી પૃથ્વીમાં અવગાહના, લેશ્યા, સ્થિતિ અને અનુબંધના સળધમાં જુદાપણું છે બાકીના પરિમાણ વિગેરે દ્વારાનું કથન રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પ્રકરણ પ્રમાણે જ છે. ‘સંવેહો ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્ગહનાઈ’ કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ‘ઉક્કોસેણં છ ભવગ્ગહનાઈ’ છ

મુદ્દત્તમઘ્મહિયાઈ' કાલાદેશેન-કાલનકારેણ કાલાપેક્ષા જઘન્યેન દ્વાવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ અન્તર્મુદ્દર્તાભ્યધિકાનિ 'ઉત્ક્રોસેણં છાવટ્ઠિ સાગરોવમાઈ' ઉત્કર્ષેણ પટ્પટિઃ સાગરોપમાણિ 'તિર્હિ પુન્વકોડોર્હિ અઘ્મહિયાઈ તિસ્મિઃ પૂર્વકોટિ-મિરભ્યધિકાનિ અત્ર સ્વદ્ધ મવાનાં કાલસ્ય ચ વહુત્વં વિવક્ષિતમ્ તાદૃશં વહુત્વં નારકસ્ય જઘન્યસ્થિતિકન્વે લભ્યતે' इति, દ્વાવિંશતિસાગરોપમાયુષ્કો નારકો ભૂત્વા પૂર્વકોટ્યાયુષ્કપચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ સમુત્પદ્યતે તદા વારત્રયમેવ ઇવમુત્પત્તિઃ સ્યાત્ તત્થ વારત્રયે પટ્પટિઃ સાગરોપમાણિ પૂર્વકોટિત્રયં ચ

રૂપ હૈ। તથા-‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં બાવીસં સાગરોપમાઈ અંતોમુદ્દત્તમ-ઘ્મહિયાઈ’ કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે અન્તર્મુદ્દર્ત અધિક ૨૨ સાગરો-પમ ઓર ઉત્ક્રુષ્ટ સે ‘છાવટ્ઠિ સાગરોવમાઈ તિર્હિ પુન્વકોડોર્હિ અઘ્મ-હિયાઈ’ તોન પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ સાગરોપમ કા હૈ। હસ પ્રકાર સે વહ જીવ હતને કાલનક નારક ગતિ કા ઓર પચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલનક વહ ઉત્તમે ગમનાગમન કરતા હૈ। કાલ કી અપેક્ષા સે ઓર અવ કી અપેક્ષા જો કાલકી એવં ભવો કી વહુત્તા વિવક્ષિત હુઈ હૈ। સો એસી વહ વહુતા નારક કી જઘન્ય સ્થિતિ મેં પ્રાપ્ત હોતી હૈં। કોઈ નારક ૨૨ સાગરોપમ કી જઘન્ય સ્થિતિવાલા હોકાર જબ પૂર્વકોટિ કી આયુવાલે પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકો મેં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, તો હસ પ્રકાર સે ઊત્તરી ઉત્પત્તિ યદિ તોન વાર હોતી હૈ, તો હમ હાલત મેં તોન પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ સાગરોપમ કી સ્થિતિ રૂપ

ભવોને અહણુ કરતા રૂપ છે. તથા કાલાદેસેણં જહન્નેણ બાવીસં સાગરોવમાઈ-અંતોમુદ્દત્તમઘ્મહિયાઈ’ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી અતર્મુદ્દર્ત અધિક ૨૨નાવીસ સાગરોપમ અને ઉદ્ક્રુષ્ટથી ‘છાવટ્ઠિ સાગરોવમાઈ તિર્હિ’ પુન્વકોડોર્હિ અઘ્મહિયાઈ’ ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છાસક સાગરોપમનો છે એ રીતે તે છવ આટલા કાળ સુધી નારક ગતિનું અને પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્ય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. કાળની અપેક્ષાથી અને ભવની અપેક્ષાથી કાળનું અને ભવોનું જે બહુપણું વિવિક્ષિત થયું છે, તેવું એ બહુપણું નારકની જઘન્ય સ્થિતિમાં પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ નારક ૨૨ નાવીસ સાગરોપમની જઘન્ય સ્થિતિવાળો થઈને જ્યારે પૂર્વકોટીની આયુષ્ય વાળા પચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્ય ચેતિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો એ રીતે તેની ઉત્પત્તિ એ ત્રણવાર થાય છે તો એ સ્થિતિમાં ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬

પ્રમેયચન્દ્રિકા ટીકા શૃંગેશ્વરે ૨૦ સુ૦૨ શકરા પ્રભાયાનારકોત્પત્યાદિકમ્ ૨૩૯

મવેત્ । યદિ, ચોત્કૃષ્ટસ્થિતિક સ્વપ્તિશ્ચ સાગરોપમાયુષ્કો નારકો ભૂત્વા પૂર્વ કોટ્યાયુષ્કપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેષ્ટપ્તયતે તદા વારદ્વયમેવ એવમુત્પત્તિઃ સ્યાત્ તત્તથ પટ્પટ્ટિઃ સાગરોપમાણિ પૂર્વકોટિદ્વયં ચ સ્યાત્ અતસ્તૃતીયા તિર્યગ્ ભવ- સંબન્ધિની પૂર્વકોટિ ન લભ્યતે ઇતિ નોત્કૃષ્ટતા ભવાનાં કાલસ્ય ચ અર્વોદતિ । 'એવમ્ જાવ કરેજ્જા' એતાવદ્વાવત્કુર્યાત્ એતાસ્ત્કાલપર્યન્તમુભયગતિ સેવેત તથા -એતાવદેવ કાલપર્યન્તં નારકગતૌ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ નવાન્તા ગમા ઇતિ ।

અથ નવસુ ગમકેષુ વૈશિષ્ટ્યમાહ-'આદિલ્લેપસુ' ઇત્યાદિ, 'આદિલ્લેપસુ છસુ વિ ગમલ્લેપસુ' આદિષુ પટ્પટ્ટિપ્રથમાદારભ્ય પઠાન્તેષુ ગમકેષુ 'જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાહં' જઘન્યેન દ્વે ભવગ્ગહણે ભવતઃ 'ઉત્ક્રોષેણં છઘનગ્ગહણાહં' 'ઉત્કર્ષેણ

કાલ કા પ્રમાણ બન જાતા હૈ, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેં વહ કાલપ્રમાણ નહીં બનતા હૈ । ક્યોંકિ જબ ૩૩ સાગરોપમકી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ- વાલા હુઆ કોઈ નારક પૂર્વકોટિકી આયુવાળે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો દો વાર હી એસી બનકી ઉત્પત્તિ હોગી તથા હસ હાલત મેં ૬૬ સાગરોપમ કા કાલ તો આજાવેગા પર તોન, પૂર્વકોટિ અધિકતા હસમેં નહીં આતી હૈ કિન્તુ દો પૂર્વકોટિ અધિકતા આતી હૈ ક્યોંકિ તોસરીતિર્યગ્ભવ સંબન્ધિની પૂર્વકોટિ યહાં મિલતી નહીં હૈ ।

અથ નૌ ગમકોં મેં સૂત્રકાર વિશિષ્ટતા કા કથન કરને કે અભિ- પ્રાય સે 'આદિલ્લેપસુ છસુ વિ ગમલ્લેપસુ જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાહં' ઇત્યાદિ સૂત્ર કા કથન કરતે હૈ-હસકે દ્વારા વે યહ સમજાતે હૈ કિ આદિ કે ૬ ગમકોં મેં જઘન્ય સે દો ભવોં કા ગ્રહણ હોતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૬ ભવોં કા ગ્રહણ હોતા હૈ તથા-'પચ્ચિલ્લેપસુ તિસુ ગમલ્લેપસુ'

છાસઠ સાગરોપમની સ્થિતિ રૂપ કાળનુ પ્રમાણ બની જાય છે, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં તે કાળનુ પ્રમાણ બનતુ નથી. કેમકે જ્યારે ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ- વાળો બનેલ કોઈ નારક પૂર્વકોટિની આયુવાળા પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો તે પ્રમાણની તેની ઉત્પત્તિ બેજ વાર થશે તો તે પરિસ્થિતિમાં ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો કાળ તો આવી જશે પરંતુ ત્રણ પૂર્વકોટિનું અધિકપણ તેમાં આવતું નથી પરંતુ બે પૂર્વકોટિનું જ અધિકપણ આવે છે. કેમકે- ત્રણ તિર્યગ્ ભવ સંબન્ધી પૂર્વકોટિ અહિયાં મળતી નથી.

હવે નવે ગમકોમાં વિશેષણ બતાવવાના હેતુથી સૂત્રકાર 'આદિલ્લેપસુ છસુ વિ ગમલ્લેપસુ જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાહં' ઇત્યાદિ સૂત્રનું કથન કરે છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓ એ સમજાવે છે કે-આદિના છ ગમોમાં જઘન્યથી બે ભવોનું ગ્રહણ થાય

પદ્ ભવગ્રહણાનિ ભવન્તીતિ । ‘પચ્છિત્તરુણસુ તિસુ ગમણસુ’ પશ્ચિમેષુ-ત્રિષુ સપ્તમા-
ષ્ટમનવમગમકેષુ ‘જહન્નેણં દો ભવગ્રહણાઈ’ જઘન્યેન દ્વે ભવગ્રહણે ભવતઃ તથા-
‘ઉક્રોસેણં ચત્તારિ ભવગ્રહણાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ચત્તારિ ભવગ્રહણાનિ ભવન્તીતિ । ‘લદ્ધી
ળવસુ વિ ગમણસુ જહા પદ્મગમણ’ લલ્લિઃ-પરિમાણોત્પાદાદીનાં પ્રાપ્તિઃ નવસ્વપિ
ગમકેષુ યથા પ્રથમગમકે, યેન પ્રકારેણ પ્રથમગમકે પરિમાણાદીનાં વિવિચ્ય વિચારઃ
કૃત સ્તેનૈવ પ્રકારેણ ડહાપિ પરિમાણાદીનાં પ્રાપ્તિર્વક્તવ્યેતિ ભાવઃ નવસ્વપિ ગમકેષુ
અન્યત્સર્વં પ્રથમગમનદેવ, કિન્તુ સ્થિતૌ કાલાદેશે ચ વૈલક્ષણ્યં દ્વિતીયાદિગમકેષુ
ભવતિ તદેવ દર્શયતિ-‘ળવરં’ ટિઙ્ઠિસેતો કાલાદેસે ય વિનિયગમગે’ નવરમ્-
કેવલં સ્થિતિવિશેષઃ કાલાદેશવિશેષથ દ્વિતીયગમકે ડત્થં ભવતિ તથાહિ-‘જહ-
ન્નેણં વાવીસં માગરોવમાઈ અંતોમુદ્દુત્તન્નમ્મહિયાઈ’ જઘન્યેન દ્વાવિંશતિઃ સાગરોપ

પીછે કે સાતવેં આઠવેં ઓર નોવેં હન ગમોં મેં ‘જહન્નેણં દો ભવગ્રહ-
ણાઈ’ ઉક્રોસેણં ચત્તારિ ભવગ્રહણાઈ’ જઘન્ય સે દો ભવોં કો ગ્રહણ
કરતા હૈ ઓર ડાકૂણ સે ચાર ભવોં કો ગ્રહણ કરના હોતા હૈ । તથા
‘લલ્લિ ળવસુ વિ ગમણસુ જહા પદ્મગમણ’ પરિમાણ, ઉત્પાદ આદિકોં
કો પ્રાપ્તિ નો ગમકોં મેં જૈસી પ્રથમ ગમક મેં કહી ગઈ હૈ, ડસી પ્રકાર
સે કહના ચાહિયે । તાત્પર્ય યહી હૈ કિ નો ગમકોં મેં ઓર સય કથન
પ્રથમ ગમ કે જૈમા હી હૈ કિન્તુ સ્થિતિ મેં ઓર કાલાદેશ મેં દ્વિતીયા-
દિગમોં મેં ડસકી અપેક્ષા મિત્રતા હૈ જો હમ ‘ળવરં ટિઈ વિસેસો
કાલાદેસે ય વિનિયગમગે’ સૂત્રપાઠ દ્વારા યહાં પ્રકટ કી ગઈ હૈ-સ્થિતિ
વિશેષ ઓર કાલાદેશવિશેષ દ્વિતીય ગમક મેં ‘જહન્નેણં વાવીસં
માગરોવમાઈ અંતોમુદ્દુત્તન્નમ્મહિયાઈ’ હમ પ્રકાર સે હૈ કિ યહાં જઘ

છે. અને ઉત્કૃષ્ટથા ૬ ભવોને અડધુ થાય છે. તથા ‘પચ્છિત્તરુણસુ તિસુ ગમણસુ’
પાછલા સાતમા, આઠમા, અને નવમા ગમેમાં ‘જહન્નેણં દો ભવગ્રહણાઈ ઉક્રોસેણં
ચત્તારિ ભવગ્રહણાઈ’ જઘન્યથી જે ભવોને અડધુ કરે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર
ભવોને અડધુ કરે છે તથા ‘લલ્લિ ળવસુ વિ ગમણસુ જહા પદ્મગમણ’ પરિમાણ,
ઉત્પાદ વિગેરેની પ્રાપ્તિ નવે ગમેમાં પહેલા ગમમાં જે પ્રમાણે થયી છે
તેજ પ્રમાણેની સપ્તજીવી કરેવાનુ તાત્પર્ય એજ છે કે-નવે ગમેમાં બાકીનુ
તમામ કથન પહેલા ગમ પ્રમાણેનું જ છે. પરંતુ સ્થિતિ અને કાલાદેશમાં
બીજા વિગેરે ગમેમાં પહેલા ગમ કરતાં બુદ્ધાઈ છે. જે ‘ળવરં ટિઈ વિસેસો
કાલાદેસે ચ વિનિયગમગે’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા અહિયાં પ્રગટ કરેલ છે. સ્થિતિ
સંબંધિ વિશેષપણુ-અને કાલાદેશ સંબંધી વિશેષપણુ બીજા ગમમાં ‘જહ-
ન્નેણં વાવીસં માગરોવમાઈ અંતોમુદ્દુત્તન્નમ્મહિયાઈ’ આ રીતે કરેલ છે. કે-

‘વાવીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમઽભહિયાઈં’ જઘન્યેન દ્વાવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ
અન્તર્મુહૂર્ત્તભ્યધિકાનિ, ‘ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં તિહિં પુવ્વકોડીહિં અઽભ-
હિયાઈં’ ઉત્કર્ષેણ પટ્ પટ્ટિઃ સાગરોપમાણિ તિસ્ટમિઃ પૂર્વકોટિભિરભ્યધિકાનિ ૪ ।
‘પંચમગમણ જહન્નેણં વાવીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમઽભહિયાઈં’ પશ્ચમગમકે તુ
જઘન્યેન દ્વાવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ અન્તર્મુહૂર્ત્તભ્યધિકાનિ । ‘ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં
સાગરોવમાઈં તિહિં અંતોમુહુત્તેહિં અઽભહિયાઈં’ ઉત્કર્ષેણ પટ્ પટ્ટિઃ સાગરોપમાણિ
ત્રિભિરન્તર્મુહૂર્ત્તેભ્યધિકાનિ ૫ । ‘છટ્ઠગમણ જહન્નેણં વાવીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વ-
કોડીણ અઽભહિયાઈં’ પઠ ગમકે જઘન્યેન દ્વાવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ પૂર્વકોટયા-
ઽભ્યધિકાનિ ‘ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં તિહિં પુવ્વકોડીહિં અઽભહિયાઈં’
ઉત્કર્ષેણ પટ્ પટ્ટિઃ સાગરોપમાણિ તિસ્ટમિઃ પૂર્વકોટિભિરભ્યધિકાનિ । ‘સત્તમ-

ગમે જહન્નેણં વાવીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમઽભહિયાઈં ઉક્કોસેણં
છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં તિહિં પુવ્વકોડીહિં અઽભહિયાઈં’ તથા ચતુર્થ
ગમ મેં જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૨૨ સાગરોપમ કા હૈં ઓર
ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ સાગરોપમ કા હૈં । ‘પંચમગમણ
જહન્નેણં વાવીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમઽભહિયાઈં, ઉક્કોસેણં
છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં તિહિં અંતોમુહુત્તમઽભહિયાઈં’ પંચમ ગમ મેં
જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૨૨ સાગરોપમ કા હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે
ત્રીન અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૬૬ સાગરોપમ કા હૈં ‘છટ્ઠગમણ જહન્નેણં વાવીસં
સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીણ અઽભહિયાઈં, ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં
તિહિં પુવ્વકોડીણ અઽભહિયાઈં’ છટે ગમ મેં જઘન્ય સે એક પૂર્વકોટિ

છાસઠ સાગરોપમનો છે. ‘ચત્થગમે જહન્નેણં વાવીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુ-
હુત્તમઽભહિયાઈં ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં તિહિં પુવ્વકોડીહિં અઽભહિયાઈં’ તથા
ચોથા ગમમાં જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૨૨ વાવીસ સાગરોપમનો
કાયસંવેધ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો
છે. ‘પંચમગમણ જહન્નેણં વાવીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમઽભહિયાઈં’ ઉક્કોસેણં
છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં તિહિં અંતોમુહુત્તમઽભહિયાઈં’ પાંચમા ગમમાં કાયસંવેધ
જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૨૨ વાવીસ સાગરોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી
ત્રણ અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે. ‘છટ્ઠગમણ જહન્નેણં
વાવીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીણ અઽભહિયાઈં ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં
તિહિં પુવ્વકોડીહિં અઽભહિયાઈં’ છટ્ઠા ગમમાં જઘન્યથી એક પૂર્વકોટિ અધિક

ગમ' સપ્તમકેતુ 'જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમઞ્ઞહિયાઈં' જઘન્યેન ત્રય-
 ત્તિશત્ સાગરોપમાણિ અન્તર્મુહૂર્ત્તભ્યધિકાણિ । 'ઉકોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં દોહિં
 પુવ્વકોડીઈં અઞ્ઞહિયાઈં' ઉત્કર્ષેણ પટ્ઠપટ્ઠિઃ સાગરોપમાણિ દ્વાભ્યાં પૂર્વકોટિરભ્યામ-
 ભ્યધિકાણિ । 'અટ્ટમગમ' જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમઞ્ઞહિયાઈં' અટ્ટમ-
 ગમકેતુ જઘન્યેન ત્રયત્તિશત્સાગરોપમાણિ અન્તર્મુહૂર્ત્તભ્યધિકાણિ । 'ઉકોસેણં છાવટ્ઠિં
 સાગરોવમાઈં દોહિં અંતોમુહુત્તેઈં અઞ્ઞહિયાઈં' ઉત્કર્ષેણ પટ્ઠપટ્ઠિઃ સાગરોપમાણિ
 દ્વાભ્યમન્તર્મુહૂર્ત્તભ્યામભ્યધિકાણિ । 'જવમગમ' જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં
 પુવ્વકોડીઈં અઞ્ઞહિયાઈં' જવમગમકેતુ જઘન્યેન ત્રયત્તિશત્સાગરોપમાણિ પૂર્વકો-

અધિક ૨૨ સાગરોપમ કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬
 સાગરોપમ કા હૈ । 'સત્તમગમ' જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં અંતો-
 મુહુત્તમઞ્ઞહિયાઈં ઉકોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં દોહિં પુવ્વકોડીઈં
 અઞ્ઞહિયાઈં' સાતવેં ગમ મેં જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૩૩
 સાગરોપમ કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દો પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ સાગરોપમ કા
 હૈ 'અટ્ટમગમ' જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમઞ્ઞહિયાઈં
 ઉકોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં દોહિં અંતોમુહુત્તેઈં અઞ્ઞહિયાઈં'
 આઠવેં ગમ મેં જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક તેત્તીસ ૩૩ સાગરોપમ-
 કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દો અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૬૬ સાગરોપમ કા હૈ ।
 'જવમગમ' જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીઈં અઞ્ઞહિયાઈં,

૨૨ બાવીસ સાગરોપમનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક છાસઠ
 સાગરોપમનો છે. 'સત્તમગમ' જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમઞ્ઞ-
 હિયાઈં ઉકોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં દોહિં અંતોમુહુત્તેઈં અઞ્ઞહિયાઈં' સાતમા
 ગમમાં જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે, અને
 ઉત્કૃષ્ટથી બે પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે. 'અટ્ટમગમ' જહ-
 ન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં અંતોમુહુત્તમઞ્ઞહિયાઈં ઉકોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવ-
 માઈં દોહિં અંતોમુહુત્તેઈં અઞ્ઞહિયાઈં' આઠમા ગમમાં જઘન્યથી એક અંત-
 ર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી બે અંતર્મુ-
 હૂર્ત્ત અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે. 'જવમગમ' જહન્નેણં તેત્તીસં સાગ-
 રોવમાઈં પુવ્વકોડીઈં અઞ્ઞહિયાઈં ઉકોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં દોહિં પુવ્વ-

દયાઽભ્યધિકાનિ 'ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોપમાઈં દોહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્બહિયાઈં' ઉત્કર્ષેણ પદ્મપટ્ટિઃ સાગરોપમાણિ દ્વાભ્યાં પૂર્વકોટિભ્યામભ્યધિકાનિ 'એવંહયં કાલં જાવ કરેજ્જા' એતાન્તં કાલં યાવત્કુર્યાત્ એતાવત્કાલં નારકગતિં પચ્ચેન્દ્રિય-તિર્યગ્ગતિં ચ સેવેત તથા એતાવત્કાલપર્યન્તમેવ નારકગતૌ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ કાયસંવેધાન્તો નવમો ગમ इति ૧ ॥સૂ. ૨॥

નારકયોનિભ્યઃ સમુત્પાદિતઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકઃ, અતઃ પરં તિર્યગ્યોનિ-કેભ્યઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમુત્પાદયન્નાહ—'જઈ તિરિક્ખજોણિણ્હિંતો' इत्यादि।

મૂલમ્—જઈ તિરિક્ખજોણિણ્હિંતો ઉવવજ્જંતિ કિં ઇગિં-દિયતિરિક્ખજોણિણ્હિંતો ઉવવજ્જંતિં. એવં ઉવવાઓ જહા પુઢ-વીકાઈયઉદેસણ જાવ પુઢવીકાઈણ ણં ભંતે ! જે ભવિણ પંચિં-દિયતિરિક્ખજોણિણસુ ઉવવજ્જિજત્તણ, સે ણં ભંતે ! કેવઈયકાલ-ટ્ટિઈણસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુત્તટ્ટિઈણસુ ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી આઉણસુ ઉવવજ્જંતિ. તે ણં ભંતે ! જીવા

ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોપમાઈં દોહિં પુવ્વકોડીહિં અબ્બહિયાઈં' નૌવેં ગમ મેં જઘન્ય સે વહ કાયસંવેધ એક પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ સાગ-રોપમ કા હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દો પૂર્વ કોટિ અધિક ૬૬ સાગરોપમ કા હૈં. 'એવંહયં કાલં જાવ કરેજ્જા' હસ પ્રકાર હતને કાલ તક વહ જીવ નારકગતિ કા ઓર પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિ કા સેવન કરતા હૈં ઓર હતને હી કાલ તક વહ હસ ગતિ મેં ગમનાગમન કરતા હૈં. હસ પ્રકાર સે વહ કાયસંવેધાન્ત નૌવાં ગમ હૈં ॥સૂ. ૨॥

કોડિહિં અબ્બહિયાઈં' નવમા ગમમાં જઘન્યથી તે કાયસંવેધ એક પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એ પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે. 'એવંહયં કાલં જાવ કરેજ્જા' આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે જીવ નારકગતિનું અને પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ કાયસંવેધ સુધીના નવ ગમે કહ્યા છે.' ॥સૂ. ૨॥

एगसमएणं० एवं परिमाणादीया अणुबंधपज्जवसाणा जच्चेव
अप्पणो सट्ठाणो वत्तव्वया सच्चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु
वि उववज्जमाणस्स भाणियव्वा । णवरं णवसु वि गमएसु
परिमाणे जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा, उक्कोसेणं
संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति । भवादेसेण वि णवसु
वि गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेण अट्ठ भवग्ग-
हणाइं सेसं तं चेव । कालादेसेणं उभओ ठिईए करेज्जा । जइ
आउक्काइएहिंतो उववज्जंति० एवं आउक्काइयाणं वि । एवं
जाव चउरिंदिया उववाएयव्वा । णवरं सव्वत्थ अप्पणो लद्धी
भाणियव्वा णवसु वि गमएसु भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्ग-
हणाइं, उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं । कालादेसेणं उभओ
ठिईए करेज्जा सव्वेसिं सव्वगमएसु । जहेव पुढवीकाइएसु
उववज्जमाणानं लद्धी तहेव सव्वत्थ ठिइं संवेहं च जाणेज्जा ९ ।

जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सन्नि-
पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असन्निपंचिंदिय-
तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, गोयसा ! सन्निपंचिंदिय०
असन्निपंचिंदिय० । भैयो जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स
जाव असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए पंचिं-
दियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइयकाल-
ट्ठिएसु उववज्जेज्जा ? गोयसा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिएसु
उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागाट्ठिएसु उववज्जइ ।

ते णं भंते ! जीवा० अवसेसं जहेव पुढवीकाइएसु उववज्ज-
 माणस्स असन्निस्स तहेव निरवसेसं जाव भवादेसो त्ति । काला-
 देसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं पलिओवमस्स
 असंखेज्झभागं पुव्वकोडी पुहुत्तमट्ठमहियं एवइयं जाव करेजा१।
 वितियगमए एस चेव लद्धी, णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो
 अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहु-
 त्तेहिं अब्भहियाओ, एवइयं० २। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु
 उववन्नो जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्झभागट्ठिइएसु उक्को-
 सेण वि पलिओवमस्स असंखेज्झभागट्ठिइएसु उववज्जइ । ते णं
 भंते ! जीवा० एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स असन्नि-
 स्स तहेव निरवसेसं जाव कालादेसो त्ति । णवरं परिमाणे जह-
 न्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा
 उववज्जंति सेसं तं चेव ३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिओ
 जाओ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउ-
 एसु उववज्जइ । ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया०
 अवसेसं जहा एयस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु
 तिसु गमएसु तहा इह वि मज्झिमेसु तिसु गमएसु जाव
 अणुबंधो त्ति । भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्को-
 सेणं अट्ठ भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता,
 उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहि-
 हियाओ४। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव

वत्तव्वया । णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्को-
 सेणं अट्ट अंतोमुहुत्ता एवइयं जाव करेज्जा ५ । सो चेव उक्को-
 सकालट्टिइएसु उववन्नो जहन्नेणं पुव्वकोडी आउएसु उक्को-
 सेणं वि पुव्वकोडी आउएसु उववज्जइ, एस चेव वत्तव्वया ।
 णवरं कालादेसेणं जाणेज्जा ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकाल-
 ट्टिइओ जाओ सच्चेव पढमगमे वत्तव्वया । णवरं ठिई जहन्नेणं
 पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी सेसं तं चेव कालादेसेणं
 जहण्णेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमव्वमहिया, उक्कोसेणं पलिओ-
 वमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीपुहुत्तमव्वमहियं एवइयं ० ७ ।
 सो चेव जहन्नकालट्टिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया जहा
 सत्तमगमे । णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्त-
 मव्वमहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं
 अव्वमहियाओ एवइयं ० ८ । सो चेव उक्कोसकालट्टिइएसु उवव-
 न्नो जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि
 पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं । एवं जहा रयणप्पभाए
 उववज्जमाणस्स असन्निस्स नवम गमए तहेव निरवसेसं जाव
 कालादेसो त्ति । नवरं परिमाणं जहा एयस्सेव तइयगमे
 सेसं तं चेव ॥९॥सू० ३॥

छाया--यदि तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किम् एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य
 उत्पद्यन्ते० एवमुपपातो यथा पृथिवीकायिकोद्देशके यावत्पृथिवीकायिकः खलु
 भदन्त ! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्काल-
 स्थितिकेपूतपद्येत ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोट्या-
 युष्केषु उत्पद्यन्ते । ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते एवं
 परिमाणादिका अनुबन्धपर्यवसाना या एव आत्मनः स्वस्थाने वक्तव्यता सा एव

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेष्वपि उत्पद्यमानस्य भणितव्या । नवरं नवस्वपि गमकेषु परिमाणे जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा उत्पद्यन्ते । भवादेशेनापि नवस्वपि गमकेषु जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण अष्ट भवग्रहणानि शेषं तदेव । कालादेशेन उभयोः स्थित्या कुर्यात् ।

यदि अकायिकेभ्य उत्पद्यन्ते एवमपूकायिकानामपि । एवं यावत् चतुरिन्द्रिया उपपातयितव्याः । नवरं सर्वत्र आत्मनो लब्धिर्भणितव्या । नवस्वपि गमकेषु भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण अष्ट भवग्रहणानि । कालादेशेन उभयोः स्थित्या कुर्यात् सर्वेषां सर्वगमकेषु यथैव पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानानां लब्धिः तथैव सर्वत्र स्थितिं संवेधं च जानीयात् । यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । भेदो यथैव पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानस्य यावत्, असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषूत्पद्यते । ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते ? अवशेषं यथैव पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानस्यासंज्ञिन स्तथैव निरवशेषं यावद् भवादेश इति । कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कर्षेण पल्योपमस्य असंख्येयभागं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकम् एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् १ । द्वितीयगमे एवैव लब्धिः, नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते, उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिर्नन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकाः, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् २ । स एव उत्कर्षकालस्थितिकेषु उत्पन्नो जघन्येन पल्योपमस्य असंख्येयभागस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि पल्योपमस्य असंख्येयभागस्थितिकेषु उत्पद्यते । ते खलु भदन्त ! जीवाः ० एवं यथा रत्नप्रभायाम् उपपद्यमानस्यासंज्ञिन स्तथैव निरवशेषं यावत् कालादेश इति । नवरं परिमाणे जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा उपपद्यन्ते शेषं तदेव ॥३॥ स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातो जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषूत्पद्यते । ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते ० अवशेषं यथा एतस्य पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानस्य मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु तथा इहापि मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु यावदनुबन्ध इति । भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि । कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्तौ, उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिर्नन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकाः ४ । स एव जघन्यकालस्थितिकेषूत्पन्नः, एवैव वक्तव्यता ।

नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कर्षेणाऽष्टौ अन्तर्मुहूर्ताः, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ५। स एवोत्कर्षकालस्थितिकेष्टपन्नो जघन्येन पूर्वकोट्यायुष्केषु उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोट्यायुष्केष्टपद्यते, एषैव वक्तव्यता ! नवरं कालादेशेन जानीयात् ६। स एव आत्मना उत्कर्षकालस्थितिको जातः सैव प्रथमगमवक्तव्यता । नवरं स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिः उत्कर्षेणापि पूर्वकोटिः शेषं तदेव । कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्ताभ्यधिका उत्कर्षेण पल्योपमस्य असंख्येयभागं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकम् एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ७। स एव जघन्यकालस्थितिकेष्टपन्नः, एषैव वक्तव्यता यथा सप्तमगमके । नवरं कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्ताभ्यधिका उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकाः, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ८। स एवोत्कर्षस्थितिकेष्टपन्नः, जघन्येन पल्योपमस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेणापि पल्योपमस्यासंख्येयभागम् एवं यथा रत्नप्रभायामुत्पद्यमानस्यासंज्ञिनो नवमगमके तथैव निरवशेषम् यावत्कालादेश इति । नवरं परिमाणं यथा एतस्यैव तृतीयगमके शेषं तदेव ९ ॥सू० ३॥

टीका—‘जइ तिरिक्खजोणिएहिं तो उववज्जंति’ हे भदन्त ! यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवाः तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा—‘किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिं तो उववज्जंति’ किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते

इस प्रकार से यहां तक नारकयोनि से आकरके पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनि में जीवों का उत्पाद कहा, अब तिर्यग्योनि से आकरके जीवों का पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक में उत्पाद दिखाने के लिये सूत्र कहते हैं—‘जइ तिरिक्खजोणिएहिं तो उववज्जंति’ इत्यादि

टीकार्थ—इस सूत्रद्वारा गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! यदि तिर्यग्योनिक से आकरके पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव उत्पन्न होते हैं, तो क्या वे ‘एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिं तो उववज्जंति’ एकेन्द्रियतिर्य-

आ प्रभाणु नारक्योनिक्कोभांथी आवीने पञ्चेन्द्रिय तिर्य'यथोनिभां लवने। उत्पात ङहीने डवे तिर्य'यथोनिभांथी आवीने लवने। पञ्चेन्द्रिय तिर्य'यथोनिक्कोभां उत्पात गताववा भाटे सूत्रकार नीचे प्रभाणु सूत्र ङडे छे, ‘जइ तिरिक्खजोणिएहिं तो उववज्जंति’ इत्यादि

टीकार्थ—आ सूत्र द्वारा गौतमस्वामीने प्रभुने એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ને તિર્ય'યથોનિકોમાંથી આવીને પ'ચેન્દ્રિય'તિર્ય'યથોનિવાળો એવ ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ ‘એગિંદિયતિરિક્ખજોણિએહિં તો ઉવવજ્જંતિ’ એક દ્વિયવાળા

દ્વીન્દ્રિયેભ્યો વા આગત્યોત્પદ્યન્તે ત્રીન્દ્રિયેભ્યો વા આગત્યોત્પદ્યન્તે ચતુરિન્દ્રિયેભ્યઃ
પચ્ચેન્દ્રિયેભ્યો વા આગત્યોત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નઃ । મગધાનાહ—‘એવં’ इत्यादि, ‘એવં
ઉવવાઓ જહા પુઢવીકાઙ્ય ઉદેસણ જાવ’ एवम् ઉપપાતો યથા પૃથિવીકાયિકો-
દેશકે યાવત્, પૃથિવીકાયિકોદેશકસ્ય સામાન્યતોડ્યમભિપ્રાયઃ—હે ગૌતમ ! તે
તિર્યગ્યોનિકા એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્યોડપ્યાગત્ય ઉત્પદ્યન્તે, દ્વીન્દ્રિય-
ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયપચ્ચેન્દ્રિયેભ્યોડપિ આગત્યોત્પદ્યન્તે । હે મદન્ત ! યદિ
એકેન્દ્રિયેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે તદા કિં પૃથિવીકાયિકેકેન્દ્રિયેભ્યો યાવદ્

ગ્યોનિકોં સે આકરકે પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક હોતે હૈં ? અથવા દ્વીન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક હોતે હૈં ? અથવા
તેઙ્ગેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક હોતે હૈં ?
અથવા ચૌઙ્ગેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક હોતે
હૈં ? અથવા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક
હોતે હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘એવં ઉવવાઓ જહા
પુઢવીકાઙ્ય ઉદેસણ જાવ’ હે ગૌતમ ! હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર પૃથિવીકાયિક
ઉદેશક મેં કહે ગયે ઉપપાત કે અનુસાર જાનના ચાહિયે । અર્થાત્
પૃથિવીકાયિક ઉદેશક કા સામાન્યરૂપ સે એસા અભિપ્રાય હૈ—હે ગૌતમ !
એ તિર્યગ્યોનિક જીવ એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે ભી ઉત્પન્ન
હોતે હૈં, દો ઙ્ગેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં સે ભી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં તેઙ્ગે-
ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં સે ભી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, ચૌઙ્ગેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-

તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા
એ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય
છે ? અથવા ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકો-
માં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા ચાર ઇન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને પંચે-
ન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે—પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિકો-
માંથી આવીને પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘એવં ઉવવાઓ જહા પુઢવીકાઙ્ય ઉદેસણ જાવ’ હે ગૌતમ !
આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પૃથ્વીકાયિક ઉદેશામાં કહેવામાં આવેલ ઉપપાત પ્રમાણે સમ-
જવો. અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિક ઉદેશાનો સામાન્યપણાથી એવો અભિપ્રાય છે કે
—હે ગૌતમ ! તે તિર્યગ્યોનિવાળા એવો એક ઇન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાંથી
આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, એ ઇન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને પણ
ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિકોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન

વનસ્પતિકાયિકેભ્યઃ, હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિકેભ્યોઽપિ યાવદ્ વનસ્પતિ-
કાયિકેભ્યઃ । હે ભદન્ત ! કિં વાદરેભ્યઃ સમુત્પચન્તે સૂક્ષ્મેભ્યો વા
ગૌતમ ! વાદરેભ્યોઽપિ સૂક્ષ્મેભ્યોઽપિ જાયન્તે । હે ભદન્ત ! યદિ વાદ-

નિકોં સે ભી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં સે
આકરકે ભી ઉત્પન્ન હોતે હૈં-

અથ પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં-હે ભદન્ત ! યદિ
એકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે વે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવ
ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો કિન એકેન્દ્રિયોં સે આકર કે વે ઉત્પન્ન
હોતે હૈં-કયા પૃથિવીકાયિકોં સે આકરકે વે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા
યાવત્ વનસ્પતિકાયિકોં સે આકરકે વે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર
મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! વે પૃથિવીકાયિકોં સે ભી આકર કે ઉત્પન્ન
હોતે હૈં ઓર યાવત્ વનસ્પતિકાયિકોં સે ભી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ।
અથ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં ભદન્ત ! એકેન્દ્રિય જીવ સૂક્ષ્મ
ઓર વાદર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે હોતે હૈં-સો કયા વે વાદર એકેન્દ્રિય
પૃથિવીકાયાદિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય
પૃથિવીકાયાદિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન
કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! વે વાદર એકેન્દ્રિય પૃથિવીકાયાદિકોં સે ભી આક-
રકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પૃથિવીકાયાદિકોં સે ભી આક

થાય છે, ચાર ઇન્દ્રિય તિર્યગ્ યોનિવાળાઓમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય
છે અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો એક
ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને તે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાળો જીવ
ઉત્પન્ન થાય છે, તો કયા પ્રકારના એકેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?
શું પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા યાવત્ વનસ્પતિ-
કાયિકોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે-હે ગૌતમ ! તેઓ પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે,
અને યાવત્ વનસ્પતિ કાયિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી
ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ એકેન્દ્રિય જીવ સૂક્ષ્મ અને
બાહરના લેહથી જો પ્રકારના હોય છે. તો શું તેઓ બાહર એક ઇન્દ્રિયવાળા
પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા સૂક્ષ્મ એક ઇન્દ્રિયવાળા
પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે

રૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પચન્તે તદા કિં પર્યાપ્તવાદરૈકેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
નિકેભ્યોઽપર્યાપ્તૈતાદ્રશેભ્યો વા ? ગૌતમ ! પર્યાપ્તેભ્યોઽપર્યાપ્તેભ્યશ્ચાગત્યોત્પચન્તે
एतदन्तप्रकरणं यावत्पदग्राहं भवति । 'पृथ्वीकाइए णं भंते !' पृथिवीकायिकः
खलु भदन्त ! 'जे भविए पंचिदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः-
योग्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'केवइयकाल-
द्विइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येत,
रके उत्पन्न होते हैं । अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं
कि हे भदन्त ! सूक्ष्म और बादर जो एकेन्द्रिय होते हैं वे पर्याप्त और
अपर्याप्त के भेद से दो प्रकार के होते हैं, सो क्या वे पर्याप्त बादर एके-
न्द्रियों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अथवा अपर्याप्त बादर एकेन्द्रियों
से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-
हे गौतम ! वे पर्याप्त बादर एकेन्द्रियों से भी आकर के उत्पन्न होते हैं
और अपर्याप्त बादर एकेन्द्रियों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं । यही
सब प्रकरण यहां यावत् पद से गृहीत हुआ है । अब पुनः गौतम प्रभु
से ऐसा पूछते हैं- 'पृथ्वीकाइएणं भंते ! जे भविए पंचिदियतिरिक्खजो-
णिएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त ! जो पृथिवीकायिक जीव पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्योनि को में उत्पन्न होता है, वह कितने काल की स्थितिवाले
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्चो में उत्पन्न होता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु

કે-હે ગૌતમ ! તેઓ બાહર એક ઇન્દ્રિયવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને
પણુ ઉત્પન્ન થાય છે, અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયિકોમાંથી પણુ આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે-હે
ભગવન્ સૂક્ષ્મ અને બાહર એકેન્દ્રિયવાળા જે જીવો હોય છે, તેઓ પર્યાપ્ત
અને અપર્યાપ્તના ભેદથી જે પ્રકારના હોય છે, તે શું તેઓ પર્યાપ્ત બાહર
એક ઇન્દ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા અપર્યાપ્ત
બાહર એક ઇન્દ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તેઓ પર્યાપ્ત બાહર એક ઇન્દ્રિ-
યવાળાઓમાંથી આવીને પણુ ઉત્પન્ન થાય છે, અને અપર્યાપ્ત બાહર એક
ઇન્દ્રિયવાળાઓમાંથી પણુ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. આ સઘળું પ્રકરણ
અહિયાં યાવત્ પદથી અહણુ કરાયું છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે- 'પૃથ્વીકાઈએ ણં મંતે !
જે ભવિએ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિસુ ઉવવજ્જિત્તએ' હે ભગવન્ જે પૃથ્વીકા-
યિક જીવ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિ-

હે ભદન્ત ! યઃ પૃથિવીકાયિકો જીવઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્મોનિકેષુ સમુત્પત્તિયોગ્યો વિચતે સ ક્રિયત્કાલપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્મોનિકેષૂત્પદ્યતે इति પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિઇપ્સુ’ જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તસ્થિતિકેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્મોનિકેષુ ઉત્પદ્યતે તથા—‘ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી આઉપ્સુ ઉવવજ્જંતિ’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટયાયુષ્કેષુ ઉત્પદ્યતે इति १ । પરિમાણદ્વારે પ્રશ્નયતિ—‘તે ણં ભંતે ! જીવા ઇગસમણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ’ તે સ્વલ્પ ભદન્ત ! જીવા ઇકસમયેન ક્રિયન્ત ઉત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘એવં પરિમાણાદીયા અણુબંધપજ્જવસાણા’ એવં પરિમાણાદિકા અનુબન્ધપર્યવસાનાઃ—ચરમેભાગે વિચતે યેષાં તે અનુબન્ધપર્યવસાનાઃ, પરિમાણમાદૌ વિચતે યેષાં તે પરિમાણાદિકાઃ તથા ચ પરિમાણાદારમ્પ અનુબન્ધાન્તાઃ સર્વેऽપિ સંહનનાદિકાઃ સંગૃહીતા મવન્તીતિ । ‘જચ્ચેવ અપ્પણો સદ્દાણે વત્તવ્વયા’ યા એવ આત્મનઃ—

કહતે હૈં—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિઇપ્સુ ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી આઉપ્સુ ઉવવજ્જંતિ’ વહ ‘જઘન્ય સે ઇક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી સ્થિતિ વાલે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્મો’ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ઇક પૂર્વકોટિ કી આયુવાલે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્મો’ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈં । ‘તે ણં ભંતે ! જીવા ઇગ સમણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ’ પરિમાણ દ્વાર મેં પ્રશ્ન કરતે હુએ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—હે ભદન્ત ! વે જીવ ઇક સમય મેં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં—‘એવં પરિમાણાદીયા અણુબંધપજ્જવસાણાં’ હે ગૌતમ ! પરિમાણ સે લેકર અનુબંધ તક ‘જચ્ચેવ અપ્પણો સદ્દાણે વત્તવ્વયા’ જો

વાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્મોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિઇપ્સુ ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડી-આઉપ્સુ ઉવવજ્જંતિ’ તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્તની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્મોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની આયુધ્યવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્મોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ‘તે ણં ભંતે ! જીવા ઇગસમણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ’ પરિમાણદ્વાર સંબંધી પ્રશ્ન કરતા ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—હે ભગવન્ તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘એવં પરિમાણાદીયા અણુબંધ પજ્જવસાણાં’ હે ગૌતમ ! પરિમાણથી લઈને અનુબંધ સુધી જે ‘જચ્ચેવ અપ્પણા સદ્દાણે’ કથન સ્વસ્થાનમાં કયું છે. ‘સચ્ચેવ પંચિંદિયતિરિક્કસજોણિપ્સુ ઉવવજ્જં-

સ્વસ્ય પૃથિવીકાયિકસ્ય સ્વસ્થાને પૃથિવીકાયિકપ્રકરણે વક્તવ્યતા કથિતા 'સત્ત્વેવ પંચિદિયતિરિક્વજોણિસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ' સૈવ વક્તવ્યતા પચ્ચેન્દ્રિય-તિર્યગ્યોનિક્કેષુ અપિ ઉત્પદ્યમાનસ્ય 'માણિયવ્વા' મણિતવ્યા, આત્મનઃ-પૃથિવી-કાયિકસ્ય સ્વસ્થાને પૃથિવીકાયિકપ્રકરણે ઉત્પદ્યમાનસ્ય વક્તવ્યતા મણિતા સૈવ વક્તવ્યતા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક્કેષુ સમુત્પદ્યમાનસ્યાપિ વક્તવ્યતા મણિતવ્યા इत्यर्थः । पृथिवीकायिकप्रकरणरूपे द्वादशोद्देशके परिमाणद्वारे प्रतिसमयमसंख्येया उत्पद्यन्ते इत्युक्तम् इह तु पञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रकरणे एको वा द्वौ वा इत्यादिरिति-कथितमिति वैलक्षण्यम् तदेव दर्शयति-‘णवरं’ इत्यादि, ‘णवरं णवसु वि गमएसु परिमाणे’ नवरम्-केवलमेतावदेव वैलक्षण्यं यत् पृथिवीकायिकप्रकरणे प्रतिसमयम-संख्येया उत्पद्यन्ते इति कथितम् इह तु पञ्चेन्द्रियप्रकरणे नवस्वपि गमकेषु परि-माणद्वारे ‘जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा’ जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा समुत्पद्यन्ते इति । ‘उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति’ उत्क-र्षेण संख्येया वा असंख्येया वा उत्पद्यन्ते इति । तथा पृथिवीकायिकेभ्यः

वक्तव्यता स्वस्थान में कही गई है । ‘सत्त्वेव पंचिदियतिरिक्खजोणि-एसु वि उववज्जमाणस्स’ वही वक्तव्यता यहां पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान पृथिवीकायिक के सम्बन्ध में भी कह लेनी चाहिये । अर्थात् पृथिवीकायिक प्रकरण रूप बारहवें उद्देशक के परिमाणद्वार में प्रतिसमय पृथिवीकायिक जीव असंख्यात उत्पन्न होते हैं ऐसा कहा गया है, परन्तु इस पञ्चेन्द्रिय प्रकरण में नौ गमकों में परिमाण द्वार में ‘जहन्नेणं एक्कोवा दो वा तिन्नि वा’ जघन्य से वे एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और ‘उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति’ उत्कृष्ट से वे संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं । ऐसा कहा गया है-सो यही यहां नौ गमकों में पृथिवीकायिक के प्रकरण की

માણસ્સ’ એજ કથન અહિયાં પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા પૃથ્વીકા-યિકોના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈ એ. અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં બારમા ઉદ્દેશમાં પરિમાણ દ્વારમાં પ્રતિસમય પૃથ્વીકાયિક જીવ અસંખ્યાતપણે ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. પરંતુ આ પંચેન્દ્રિયોના પ્રકરણમાં નવે ગમોમાં પરિમાણ દ્વારમાં ‘જહન્નેણં એકો વા દો વા તિન્નિ વા’ જઘન્યથી તેઓ એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ‘ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા વા અસંખેજ્જા વા ઉવવજ્જંતિ’ તેઓ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ કહેલ છે. એજ વાતનું અહિયાં નવે ગમોમાં પૃથ્વીકાયિકો

પૃથિવીકાયિકે ઉત્પદ્યમાનસ્ય સંવેધદ્વારે પ્રથમદ્વિતીયચતુર્થપચ્ચમગમકેષૂત્કર્ષતો-
 ઽસંખ્યાતાનિ ભવગ્રહણાનિ કથિતાનિ શેષગમકેષુ અષ્ટૌ ભવગ્રહણાનિ કથિતાનિ
 इह पञ्चेन्द्रियप्रकरणे तु पुनर्नवस्वपि गमकेषु अष्टौ एव भवग्रहणानि भवन्ति एतदेव
 दर्शयति-‘भवादेसेण वि’ इत्यादि, ‘भवादेसेण वि णवसु गमएसु’ भवादेशेनापि
 नवस्वपि गमकेषु ‘जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं’ जघन्येन द्वे भवग्रहणे ‘उक्कोसेणं
 अट्ठ भवग्गहणाइं’ उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि भवन्तीति । ‘सेसं तं चेव’
 शेषम्-परिमाणसंवेधातिरિક्तं सर्वमपि तदेव यदेव पૃથિવીકાયિકપ્રકરણે

અપેક્ષા સે વિશેષતા હૈ । તથા દૂસરી વિશેષતા કાયસંવેધ કી અપેક્ષા
 સે હૈ-અર્થાત્ પૃથિવીકાયિક સે પૃથિવીકાયિક મેં ઉત્પદ્યમાન જીવ કે
 સંવેધ દ્વારમેં પ્રથમ, દ્વિતીય, ચતુર્થ ઔર પંચમ इन गमकों में उत्कृष्ट
 સે અસંખ્યાત ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ કાયસંવેધ ભવ કી અપેક્ષા સે
 કહા ગયા હૈ ઔર તૃતીય, ચઠ્ઠ, સપ્તમ, અષ્ટમ ઔર નવમ इन गमों
 મેં વહ અષ્ટ ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ કહા ગયા હૈ પરન્તુ યહાં પચ્ચે-
 ન્દ્રિય પ્રકરણ મેં નૌ હી ગમોં મેં વહ કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ ભવોં
 કો ગ્રહણ કરને રૂપ હી કહા ગયા હૈ । યહી વાત ‘ભવાદેસેણ વિ ણવસુ
 ગમएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं’ હસ
 સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રદર્શિત કી ગઈ હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ યહાં કાયસંવેધ
 જઘન્ય સે દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ ભવોં
 કો ગ્રહણ કરને રૂપ હૈ ‘સેસં તં ચેવ’ પરિમાણ ઔર સંવેધ સે અતિ-

કરતાં જુદાપણું છે. તથા બીજુ જુદા પણું કાયસંવેધ બાબતમાં છે. અર્થાત્
 પૃથ્વીકાયિકોમાંથી પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવને સંવેધ દ્વારમાં
 પહેલા બીજા, ચોથા અને પાંચમા આ ગમોમાં ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત લવોને
 ગ્રહણ કરવા રૂપ કાયસંવેધ લવની અપેક્ષાથી કહેલ છે. અને ત્રીજા, છઠ્ઠા,
 સાતમા, આઠમા, અને નવમા ગમમાં તે આઠ લવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ કહેલ
 છે. પરંતુ અહિયાં પચ્ચેન્દ્રિયોના પ્રકરણમાં નવે ગમોમાં તે કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી
 આઠ લવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ જ કહેલ છે. એજ વાત ‘ભવાદેસેણ વિ ણવસુ
 ગમएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं’ આ સૂત્રપાઠથી કહેલ
 છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અહિયાં કાયસંવેધ જઘન્યથી બે લવોને ગ્રહણ
 કરવા રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ લવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. ‘સેસં તં ચેવ’

ઉત્પાદસંહનનાવગાહનાસંસ્થાનાદિકં કથિતં તદેવ સર્વં પञ્चेन्द्रियप्रकरणेऽपि
वक्तव्यमिति । तथा ‘कालादेसेणं उभओ ठिईए करेज्जा’ कालादेशेन उभयोः
स्थित्या कुर्यात् कालादेशेन कायसंवेधं पृथिवीकायिकस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो
निकस्य च स्थित्या कुर्यादित्यर्थः ।

તથાહિ-પ્રથમે ગમે કાલાદેશેન જઘન્યેન દ્વે અન્તર્મુહૂર્તે પૃથિવીસમ્બન્ધિકં
પञ्चेन्द्रियसम्बन्धिकं चेति, तत्र पृथिवीप्रकरणे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणे च
उत्कृष्टतोऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि पृथिवीसत्कानि चतस्रः पूर्वकोटयः पञ्चेन्द्रियति-
र्यग्योनिसत्काः । एवं शेषेषु सर्वेषु गमकेष्वपि उभयोर्मेळयित्वा कायसंवेधो
ज्ञातव्य इति ९ ।

રિક્ત ઉત્પાદ સંહનન અવગાહના, સંસ્થાન આદિ કા ઓર સબ કથન
જેસા પૃથિવીકાયિક પ્રકરણ મેં ક્રિયા ગયા હૈ વૈસા હી વહ ગ્યાં પંચે-
ન્દ્રિય પ્રકરણ મેં બી કહ લેના ચાહિયે । તથા ‘કાલાદેસેણં ઉમઓ
ઠિઈએ કરેજ્જા’ કાલ કી અપેક્ષા સે કાયસંવેધ દોનોં કી પૃથિવીકા-
યિક કી ઓર સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ કી સ્થિતિ કો મિલાકર કે કહના
ચાહિયે-હસકા ભાવ એસા હૈ કિ પ્રથમ ગમ મેં કાલ કી અપેક્ષા સે
પૃથિવીકાય સંબંધી ઓર પંચેન્દ્રિય સમ્બંધી દો અન્તર્મુહૂર્ત કહે ગયે
હેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૃથિવીકાયિક પ્રકરણ મેં એવં પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક
પ્રકરણ મેં ક્રમશઃ ૮૮ હજાર વર્ષ ઓર ચાર પૂર્વકોટિ કહે ગયે હેં ।
હસી પ્રકાર સે શેષ સમસ્ત ગમકોં મેં બી દોનોં કી સ્થિતિ મિલા કર
કાયસંવેધ જાનના ચાહિયે ।

પરિમાણ અને સંવેધ શિવાય ઉત્પાત, સંહનન, અવગાહના સંસ્થાન વિશે-
રેનું બીજું તમામ કથન પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં જેવી રીતે કહેવામાં આવ્યું
છે, એજ પ્રમાણેનું કથન પાંચ ઇન્દ્રિયાના જીવના પ્રકરણમાં પણ સમાજવું.
તથા ‘કાલાદેસેણં ઉમઓ ઠિઈએ કરેજ્જા’ કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ બન્નેની
એટલે કે પૃથ્વીકાયિકની અને સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચની સ્થિતિને મેળવીને
કહેવું જોઈએ. કહેવાનો ભાવ એવો છે કે-પહેલા ગમમાં કાળની અપેક્ષાથી
પૃથ્વીકાય સંબંધી અને પંચેન્દ્રિય સંબંધી બે અંતર્મુહૂર્ત કહ્યા છે. અને
ઉત્કૃષ્ટથી પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચોનિવાળા જીવના
પ્રકરણમાં ક્રમથી ૮૮ અઠ્યાસી હજાર વર્ષ અને ચાર પૂર્વકોટિ કહેલ છે.
આજ રીતે બાકીના તમામ ગમોમાં પણ બન્નેની સ્થિતિ મેળવીને કાયસં-
વેધ સમજ લેવો.

‘જહ આઝકાહ્યર્હિતો ડવવજ્જંતિ’ યદિ અપ્કાયિકેભ્ય આગત્ય પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષૂત્પદ્યન્તે તદા—કિં સૂક્ષ્માપ્કાયિકેભ્યો વાદરાપ્કાયિકેભ્યઃ ગૌતમ ! વાદરેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે । યદિ વાદરાપ્કાયિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે તદા—કિં પર્યાપ્તવાદરાપ્કાયિકેભ્ય આગત્ય અપર્યાપ્તવાદરાપ્કાયિકેભ્ય આગત્ય સમુત્પદ્યન્તે પર્યાપ્તકેભ્યોઽપર્યાપ્તકેભ્યશ્ચ આગત્યોત્પદ્યન્તે इत्यादિકં सर्वं पृथिवीकायिकप्रकरणवदेव ज्ञातव्यम् । एतदेव अतिदेशेन कथयति—‘एवं’ इत्यादि, ‘एवं आउक्काइयाण वि’ एवं—पृथिवीकायिकवदेव अप्कायिकानामपि नवस्वपि गमकेषु परिमाणोत्पादादिकं सर्वमवगन्तव्यमिति । यथाऽप्कायिकानामुत्पादपरिमाणादिकं

અવ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—હે ભદન્ત ! યદિ અપ્કાયિકોં સે આકરકે જીવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો કયા વહ સૂક્ષ્મ અપ્કાયિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? અથવા વાદર અપ્કાયિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? इत्यादि यदि वादर अप्कायिकों से आकरके उत्पन्न होता है तो क्या वह पर्याप्त वादर अप्कायिकों से आकरके वहां उत्पन्न होता है ? या अपर्याप्त वादर अप्कायिकों से आकरके उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! वह पर्याप्तक वादर अप्कायिकों से भी आकरके उत्पन्न होता है और अपर्याप्तवादर अप्कायिकों से भी आकरके उत्पन्न होता है । इत्यादि समस्त कथन पृथिवीकायिक प्रकरण के जैसा ही जानना चाहिये । यही बात इस अतिदेश वाक्य रूप ‘एवं आउक्काइयाण वि’ सूत्र से प्रदर्शित की गई है । अर्थात् पृथ्वीकायिक के प्रकरण में नौ गमों में जिस प्रकार से उत्पाद परिमाण आदि कहे गये हैं । उसी

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ નો અપ્કાયિકોમાંથી આવીને જીવ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સૂક્ષ્મ અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે બાદર અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? નો બાદર અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અપર્યાપ્ત બાદર અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! તે પર્યાપ્તક બાદર અપ્કાયિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને અપર્યાપ્તક બાદર અપ્કાયિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે વિગેરે સઘળું કથન પૃથ્વીકાયના પ્રકરણ પ્રમાણે જ સમજવું એજ વાત આ નીચેના સૂત્રાંશથી બતાવી છે. જેમકે—‘एवं आउक्काइयाण वि’ अर्थात् पृथ्वीकायिकना प्रकरणमां नव गमोधी

પૃથિવીકાયિકાતિદેશેન કથિતં તથૈવ યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયાણામપિ વક્તવ્યં તદ્દર્શયતિ-
 'एवं जाव' इत्यादि, 'एवं जाव चउरिंदिया उववाएयव्वा' एवम्-अप्कायिक-
 वदेव तेजस्कायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिकद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियान्ता जीवा
 उपपातयितव्याः । तेजस्कायिकादारभ्य चतुरिन्द्रियान्त जीवानामुत्पादादिकम्
 प्कायिकवदेव ज्ञातव्यमिति । किन्तु पूर्वापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदेव दर्शयति-‘णवरं’
 इत्यादि, ‘णवरं सवत्थ अप्णो लद्धी भाणियव्वा’ नवरं सर्वत्रात्मनो लब्धिः-
 परिमाणादिप्राप्तिः भणितव्या सर्वत्राप्कायिकादि चतुरिन्द्रियान्तेभ्य उद्वृत्तानां
 पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोनिकेष्वात्पादे ‘अप्णो ति’, आत्मनः अप्कायिकादेः प्रकरणस्था
 लब्धिः परिमाणादिका भणितव्येत्यर्थः । सा च तत्तत्प्रकरणसूत्रेभ्य एवावगन्त-

પ્રકાર સે વે અપ્કાયિકો કે નો ગમો મેં ખી કહ લેના ચાહિયે ઓર
 હસી પ્રકાર સે વે ચૌદિન્દ્રિયો તક કે નો ગમો મેં કહના ચાહિયે। અર્થાત્
 અપ્કાયિક કે પ્રકરણ કે જૈસા હી તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વન-
 સ્પતિકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, તેજન્દ્રિય ઓર ચૌદિન્દ્રિય इन जीवों का उत्पाद
 आदि सब द्वार कथन नौ गमों में अप्कायिक के जैसा कह लेना चाहिये।
 परन्तु पूर्वकी अपेक्षा जो बिलक्षणता है। इसे सूत्रकारने ‘णवरं सवत्थ
 अप्णो लद्धी भाणियव्वा’ इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की है। इससे
 यह समझाया है कि सर्वत्र अप्कायिक से लेकर चૌદિન્દ્રિય तक जीव
 जो कि पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गोनिकों में उत्पन्न होते हैं। सो उन के प्रकरण
 में जैसा कथन इनके उत्पाद आदि के सम्बन्ध में किया गया है वैसा ही
 कथन इनके सम्बन्ध में यहां पर भी कर लेना चाहिये। यह उनके
 सम्बन्ध का कथन जहां जहां इनके सूत्र कहे हैं वहां २ किया जा चुका

જે રીતે ઉત્પાત પરિમાણ વિગેરે કહ્યા છે. એજ રીતે તે અપ્કાયિકાના નવ
 ગમેમાં પણ કહેવા જોઈએ. અને એજ રીતે તે ચાર ઇન્દ્રિય સુધીના નવ
 ગમેમાં કહેવા જોઈએ. અર્થાત્-અપ્કાયિકના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ
 તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચૌદિન્દ્રિય આ
 જીવોના ઉત્પાત, વિગેરે સઘળા દ્વારાનું કથન નવે ગમેમાં અપ્કાયિકના
 કથન પ્રમાણે સમજવા જોઈએ. પરંતુ પહેલાના કથન કરતાં જે દેરકાર છે,
 તે સૂત્રકારે ‘णवरं सवत्थ अप्णो लद्धी भाणियव्वा’ આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ
 કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-અપ્કાયિકથી લઈને ચાર ઇન્દ્રિય
 સુધીના બધા જીવો કે જેઓ પંચેન્દ્રિય તિર્યગોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેઓના
 પ્રકરણમાં જે પ્રમાણેનું કથન આના ઉત્પાત વિગેરેના સંબંધમાં કરેલ છે,
 એજ પ્રમાણેનું કથન આમના સંબંધમાં અહિંયાં પણ કરવું જોઈએ. આ
 તેમના સંબંધનું કથન જ્યાં જ્યાં તેઓના સૂત્રો કહ્યા છે, ત્યાં ત્યાં કરવમાં
 આવી ગયું છે. ‘णवसु गमएसु भवादेष्टेणं जहन्नेणं दो भवगाहणाइ’ નવે

વ્યેતિ । ‘ળવસુ ગમણસુ ભવાદેસેળં ઝહન્નેળં દો ભવગહગાઈ’ નાસ્વપિ ગમકેણુ ભવાદેશેન જઘન્યેન દ્વે ંવ ભવગ્રહણે ભવતઃ, ‘ઉવ્કોસેળં અદ્ધુભવગહગાઈ’ ઉત્કર્ષેળ અદ્ધુ ભવગ્રહણાનિ । ‘કાલાદેસેળં ડમઓ ઠિઈંં કરેજ્જા’ કાલાદેશેન ડમયોરપ્કા-યિક પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકયોઃ સ્થિત્યા સ્થિતિમેકત્રીકૃત્ય કુર્યાત્ ડમયોઃ સ્થિતિ મેલયિત્વા કાલાદેશેન કાયસંવેધઃ કરણીયઃ ‘સવ્વેસિં સવ્વગમણસુ’ વર્વેપાં સર્વ-ગમકેણુ । ‘જહેવં પુઢવીકાઈણસુ ડવવજ્જમાણાળં લહ્હી’ યથૈવ પૃથિવીકાયિકેષૂત્પ-ચમાનાનાં લઘ્વિઃ-પરિમાણાદિ પ્રાપ્તિઃ ‘તહેવં સવ્વત્થ ઠિંં સંવેહં ચે જાણેજ્જા’ તથૈવ સર્વત્ર સ્થિતિ સંવેધં ચ યથાયોગં જાનોપાદિતિમાનઃ ॥૯॥

અથ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્યઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનુત્પાદયન્નાહ-‘જં પંચિંદિય’ ઇત્યાદિ, ‘જં પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિરહિંતો ડવવજ્જંતિ’ હે મદન્ત !

હૈ । ‘ળવસુ ગમણસુ ભવાદેસેળં ઝહન્નેળં દો ભવગહગાઈ’ નોં ગમોં મેં ભવકી અપેક્ષા કાયસંવેધ જઘન્ય સે દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હૈ ‘ઉવ્કોસેળં અદ્ધુભવગહગાઈ’ ઉત્ક્રુષ્ટ સે આઠ ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હૈ તથા ‘કાલાદેસેળં ડમઓ ઠિઈંં કરેજ્જા’ કાલાદેશ સે વહ કાયસં-વેધ અપ્કાયિક ઓર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક હન દોનોં કી સ્થિતિ કો મિલા કર કહના ઁાહિયે । ‘સવ્વેસિં સવ્વગમણસુ જહેવં પુઢવીકાઈણસુ ડવવજ્જમાણાળં લહ્હી’ જિસ પ્રકાર સે પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પચમાન અપ્કાયિકાદિકોં કી પરિમાણ આદિ કી પ્રાપ્તિ રૂપ લઘ્વિ કહી ગઈ હૈ ડસી પ્રકાર સે સર્વત્ર ગમોં મેં સ્થિતિ ઓર કાયસંવેધ યથાયોગ રૂપ સે સબ જીવોં કા કહ લેના ઁાહિયે ૯

અથ સૂત્ર કાર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે જીવ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં હસ વાત કા કથન કરતે હૈં-‘જં પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિરહિંતો’ ઇત્યાદિ

ગમેામાં ભવની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી ઝે ભવોને ‘અહણુ કરવા રૂપ છે, અને ‘ઉવ્કોસેળં અદ્ધુભવગહગાઈ’ ઉત્ક્રુષ્ટથી આઠ ભવોને અહણુ કરવા રૂપ છે. તથા ‘કાલાદેસેળં ડમઓ ઠિઈંં કરેજ્જા’ કાલાદેશથી તે કાયસંવેધ અપ્-કાયિક અને પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક આ ઝનનેની સ્થિતિને ‘મેળવીને કહેવું’ લેખ્યે. ‘સવ્વેસિં સવ્વગમણસુ જહેવં પુઢવીકાઈણસુ ડવવજ્જમાણાળં લહ્હી’ જે રીતે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારાઓના પરિમાણ, વિગેરેની પ્રાપ્તિ રૂપ લઘ્વિ કહેવામાં આવી છે, એજ રીતે ણધા જ ગમેામાં સ્થિતિ અને કાયસંવેધ યથાયોગ્ય રૂપથી ણધા ભવોને કહેવો-લેખ્યે ॥૯॥

હવે સૂત્રકાર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનાંમાં આવીને જીવ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એ વાતનું કથન કરે છે. આ વિષયમાં ગૌતમ

યદિ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકાઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે તદા-
 -‘કિં સન્નિ પંચિદિયતિરિક્લજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્ય-
 ગ્ગોનિકેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે અથવા ‘અસન્નિપંચિદિયતિરિક્લજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’
 અસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-
 ‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ हे गौतम ! ‘सन्निपंचिदियतिरिक्लजोणिर्हितो
 वि उववज्जंति’ संज्ञिपच्चैन्द्रियतिर्यग्गोनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते तथा-
 ‘असन्निपंचिदियतिरिक्लजोणिर्हितो वि उववज्जंति’ असंज्ञिपच्चैन्द्रियतिर्यग्गो-
 निकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते, ‘भेओ जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स जाव’
 भेदो यथैव पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य यावत् संज्ञ्यसंज्ञिपर्याप्तापर्याप्तकायि-

इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-‘जह पंचिदियतिरिक्लजोणिर्ह
 हितो उववज्जंति’ हे भदन्त ! यदि पच्चेन्द्रियतिर्यग्गोनिकों से आकरके
 जीव पच्चेन्द्रिय तिर्यग्गों में उत्पन्न होते हैं तो क्या संज्ञी पच्चेन्द्रियति-
 र्यग्गों से आकर के जीव वहां उत्पन्न होते हैं ? अथवा असंज्ञी पच्चेन्द्रिय-
 तिर्यग्गों से आकरके जीव वहां उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु
 कहते हैं-हे गौतम ! ‘सन्निपंचिदियतिरिक्लजोणिर्हितो वि उवव-
 ज्जंति असन्निपंचिदियतिरिक्ल०’ संज्ञी पच्चेन्द्रिय तिर्यग्गोनिकों से
 आकरके भी जीव वहां उत्पन्न होते हैं । और असंज्ञी पच्चेन्द्रियतिर्य-
 ग्गोनिकों से आकरके भी जीव वहां उत्पन्न होते हैं, ‘भेओ जहेव
 पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स जाव’ इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा
 पूछते हैं-हे भदन्त ! यदि असंज्ञी पच्चेन्द्रियतिर्यग्गोनिकों से आकरके

સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે ‘જહ પંચિંદિયતિરિક્લજોણિર્હિતો ઉવવ-
 જ્જંતિ’ હે ભગવન્ ને પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોમાંથી આવીને એવ પચ્ચે-
 ન્દ્રિયતિર્યગ્ગોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોમાંથી આવીને
 એવ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોમાંથી આવીને
 એવ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ !
 ‘સન્નિપંચિંદિયતિરિક્લજોણિર્હિતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ અસન્નિપંચિવિયતિરિક્લજો
 સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોમાંથી આવીને પણ એવ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય
 છે, અને અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોમાંથી આવીને પણ એવ ત્યાં
 ઉત્પન્ન થાય છે. ‘ભેઓ જહેવ પુઢવીકાઈએસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ જાવ’ આ સંભ-
 ધમાં ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-હે ભગવન્ ને અસંજ્ઞી પચ્ચે-

कभेदः पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य द्वादशो
देशके यथा कथितः तथैवेहापि ज्ञातव्यः तथाहि हे भदन्त ! यदि असंज्ञिपञ्चे
न्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका उत्पद्यन्ते तदा किं जल-
चरेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते स्थलचरेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते अथवा खेचरेभ्य आग-
त्योत्पद्यन्ते हे गौतम ! जलचरेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते यावत् खेचरेभ्योऽपि
आगत्योत्पद्यन्ते हे भदन्त ! यदि जलचरादिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तके
जलचरादिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अपर्याप्तजलचरादिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते हे ? गौतम !
यावत् पर्याप्तकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते अपर्याप्तकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते इत्यन्तः
सन्दर्भो यावत्पदेन एतस्यैव द्वादशोद्देशकादवगन्तव्य इति । 'असंज्ञिपञ्चिदियतिरिक्ख-

जीव पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गोणिकों में उत्पन्न होते हैं तो क्या वे जलचरों से आकरके वहाँ उत्पन्न होते हैं? अथवा स्थलचरों से आकरके वहाँ उत्पन्न होते हैं? अथवा खेचरों से आकरके वहाँ उत्पन्न होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! वह वहाँ जलचरों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं। यावत् खेचरों से भी आकर के वहाँ उत्पन्न होते हैं। पुनः गौतम ऐसा पूछते हैं हे भदन्त ! यदि जीव वहाँ जलचरादिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या पर्याप्तक जलचरादिकों से आकरके वह वहाँ उत्पन्न होते हैं? अथवा अपर्याप्तक जलचरादिकों से आकरके वह वहाँ उत्पन्न होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! वह वहाँ पर्याप्तक जलचरादिकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं और अपर्याप्तक जलचरादिकों से भी आकरके वह वहाँ उत्पन्न होते हैं ! यहाँ तक

ન્દ્રિય તિર્યચોમાંથી આવીને જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ જલચરોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે સ્થળચરોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા ખેચરોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! તે જલચરોમાંથી પણ આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્—ખેચરોમાંથી આવીને પણ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જો જીવ ત્યાં જલચરાદિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્તક જલચરાદિકોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અપર્યાપ્તક જલચરાદિકોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! તેઓ ત્યાં પર્યાપ્ત જલચર વિગેરેમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન

જોણિણં મંતે !' અસંજિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! 'જે ભવિણં પંચિદિય-
તિરિક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિયતિરિક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-
'સેણં મંતે ! કેવદ્યકાલદ્વિહિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિયતિરિક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-
સ્થિતિકેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પદ્યેતેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા'
ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ । 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિહિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-
સ્થિતિકેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પદ્યેતે તથા—'અકોસેણં પલિઓવમસ્સ
અસંખેજ્જમાગદ્વિહિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિયતિરિક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-
અસંખેજ્જમાગદ્વિહિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિયતિરિક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-

કા યહ સન્દર્ભ યહાં યાવત્પદ સે ગૃહીત હુઆ હૈ । યહ સન્દર્ભ હસી
શતક કે ૧૨વે ઉદ્દેશક મેં આયા હૈ ।

અથ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ —'અસન્નિપંચિદિયતિરિ-
ક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિયતિરિક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-
'હે મદન્ત ! જે અસંજી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
નિકો મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ, સો હે મદન્ત । એસા વહ જીવ 'કેવ-
દ્યકાલદ્વિહિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિયતિરિક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-
મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ।
એસા વહ જીવ 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિહિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-
અસંખેજ્જમાગદ્વિહિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિયતિરિક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-
સ્થિતિ વાલે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યો મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પલ્યોપમ કે અસં-

થાય છે, અને અપર્યાપ્ત જલચરાદિકોમાંથી પણ આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય
છે. અહિં 'સુધીતુ' પ્રકરણ આ ચોવીસમાં શતકના બારમા ઉદ્દેશમાં કહેલ છે.

હવે ગૌતમશ્યામી ફરીથી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'અસન્નિપંચિદિય
તિરિક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિયતિરિક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-
લગવન્, જે અસંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાણો એવ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યો-
નિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો હે લગવન્ એવો તે એવ 'કેવદ્યકાલ
'દ્વિહિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિયતિરિક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-
થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! એવો
તે એવ 'જહન્નેણ અંતોમુહુત્તદ્વિહિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-
'દ્વિહિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિયતિરિક્વજોણિણં મંતે ! જે ભવિણં પંચિદિય-

પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પદ્યતે એતાવતા અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનામ્ અસં-
 રુચાતવર્ષાયુષ્કપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પત્તિઃ પ્રતિપાદિતા ભવતીતિ ૧ । ‘તે ણ
 મંતે । જીવા એગસમણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ’ તે સ્વલુ ભદન્ત । પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
 નિકા જીવા એકસમણેન કિયન્ત ઉત્પદ્યન્તે ઇતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘અવસેસં જહેવ’
 ઇત્યાદિ । ‘અવસેસં જહેવ પુઢવીકાહણુ ઉવવજ્જમાણસ્સ અસન્નિસ્સ તહેવ નિરવ-
 સેસં જાવ ભવાદેસો ત્તિ’ અવશેષં યથૈવ પૃથિવીકાયિકેષૂત્પદ્યમાનસ્ય અસંજ્ઞિન
 સ્તથૈવ નિરવશેષં યાવત્ ભવાદેશ ઇતિ દ્વાદશોદેશકે અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકઃ
 સ્ય પૃથિવીકાયિકે સપુન્પદ્યમાનસ્ય યથૈવ પરિમાણાદિકં કથિતં તથૈવેહાપિ જ્ઞાતઃ

રુચાતવે’ ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિવાળે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચો’ મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં
 હસ કથન સે ઘઠાં ઘહ સમજાયા ગયા હૈં કિ જો અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય
 તિર્યગ્જીવ હૈં ડનકો ઉત્પત્તિ અસંરુચાત વર્ષ કો આયુવાળે પંચેન્દ્રિય-
 તિર્યગ્ચો’ મેં મી હોતી હૈં । ‘તે ણ મંતે । જીવા એગસમણં કેવહ્યા ઉવવ-
 જ્જંતિ’ હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈં કિ—હે ભદન્ત !
 એસે વે જીવ એક સમય મેં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુને
 ડનસે એસા કહા હૈં—‘અવસેસં જહેવ પુઢવીકાહણુ ઉવવજ્જમાણસ્સ
 અસન્નિસ્સ તહેવ નિરવસેસં જાવ ભવાદેસોત્તિ’ હે ગૌતમ । હસકે
 સમ્બન્ધમેં ૧૨વે’ ઉદ્દેશક મેં પૃથિવીકાયિક મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય અસંજ્ઞી
 પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચો’ કો જૈસી પરિમાણ આદિ રૂપ વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈં
 ડસી પ્રકાર કો વક્તવ્યતા યાવત્ ભવાદેશ તક ઘઠાં કહ લેની યાહિયે ।

ચોમાં આને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની સ્થિતિવાળા
 પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનથી અહિયાં એ સમ-
 બાંધું છે કે—અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચે એ જીવ છે, તેની ઉત્પત્તિ અસં-
 ખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોમાં થાય છે. તે ણ મંતે ! જીવા
 એગસમણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ’ આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું
 પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય
 છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ તેઓને એવું કહ્યું છે કે ‘અવસેસં જહેવ
 પુઢવીકાહણુ ઉવવજ્જમાણસ્સ અસન્નિસ્સ તહેવ નિરવસેસ જાવ ભવાદેસોત્તિ’ હે
 ગૌતમ । આ વિષયમાં ૧૨ બારમાં ઉદ્દેશામાં પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પદ્ય થવાને
 યોગ્ય અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોના સંબંધમાં પરિમાણ વિગેરે સંબંધમાં
 જે રીતે કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ રીતનું કથન યાવત્ ભવાદેશ સુધીનું

વ્યમ્ તથાહિ-एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य हे गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्येया वा असंख्येया वा समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् २ । कियत्पर्यन्तं द्वादशोद्देशप्रकरणमिहानुसन्धेयं तत्राह-‘जाव’ इत्यादि । ‘जाव भवादेशोक्ति’ यावद् भवादेश इति भवादेशपर्यन्तं सर्वमिह वक्तव्यम् तथा च यावत्पदेन सेवार्तसंहननवन्त इमे ३ । शरीरावगाहना जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कृष्टतो योजनसहस्रम् ४ । हुण्डसंस्थानसंस्थिता इमे ५ । कृष्णनीलकापोतिकलेश्यात्रयवन्त इमे ६ । इमे सम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि न तु

જૈસે-एक समय में वे किन्ने उत्पन्न होते हैं ? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने गौतम से ऐसा कहा है । हे गौतम ! एक समय में वे जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं । इसी प्रकार से वे जीव किस संहनन वाले होते हैं ? तो इसका उत्तर यही है कि वे सेवार्त संहननवाले होते हैं । अवगाहना द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में वे जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवे भाग प्रमाण और उत्कृष्ट से एक हजार योजन प्रमाण अवगाहना वाले होते हैं । संस्थान द्वारसंबन्धी प्रश्न के उत्तर में ये हुण्डक संस्थान वाले होते हैं । लेश्याद्वार संबन्धी प्रश्न के उत्तर में ये कृष्ण, नील और कापोतिक लेश्या वाले होते हैं । दृष्टिद्वार संबन्धी प्रश्न के उत्तर में ये सम्यग्दृष्टि भी होते हैं और मिथ्यादृष्टि भी होते हैं ।

અહિયાં સમજવું જોઇએ. જેમકે-એક સમયમાં તેઓ કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમસ્વામીને એવું કહ્યું કે-હે ગૌતમ ! એક સમયમાં તેઓ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે તે જીવે કયા સંહનનવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એજ છે કે-તેઓ સેવાર્ત સંહનન વાળા હોય છે. અવગાહના દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર ચોજન પ્રમાણની અવગાહના વાળા હોય છે. સંસ્થાનદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ હુંડક સંસ્થાનવાળા હોય છે, લેશ્યાદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાવાળા હોય છે. દૃષ્ટિદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, અને મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. સમ્યગ્ મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા હોતા નથી, જ્ઞાન

સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટયઃ ૭। જ્ઞાનદ્વયવન્તઃ, અજ્ઞાનદ્વયવન્તઃ ચ નિયમાત્ ૮। एतेषां मनोयोगो नो भवति किन्तु वाग्योगिनः काययोगिनश्च ते भवन्ति ९। साकारानाकारोपयोगद्वयवन्तो भवन्ति १०। आहारभयमैथुनपरिग्रहारूपाश्चतस्रः संज्ञा भवन्तीति ११। क्रोधमानमायालोभारूपाश्चत्वारः कषाया भवन्ति १२। इन्द्रियाणि पञ्च भवन्ति १३। वेदनाकषायमारणान्तिका स्रवः समुद्घाता भवन्ति १४। वेदना शांताऽशांता रूपे द्वे अपि १५। न स्त्रीवेदकाः, नैव पुरुषवेदकाः,

સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ નહીં હોતે હૈં। જ્ઞાનદ્વાર સંબન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં વે નિયમ સે દો જ્ઞાન વાલે ઔર દો અજ્ઞાન વાલે હોતે હૈં। યોગદ્વાર સંબન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં યે વાગ્યોગ ઔર કાયયોગ વાલે હોતે હૈં મનો-યોગવાલે નહીં હોતે હૈં। ઉપયોગ દ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં યે સાકાર ઔર અનાકાર દોનોં પ્રકાર કે ઉપયોગવાલે હોતે હૈં। સંજ્ઞાદ્વાર સંબન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં યે આહાર ૧, ભય ૨, મૈથુન ૩, પરિ-ગ્રહ ૪, इन चार संज्ञाओं वाले होते हैं। कषायद्वारसम्बन्धी प्रश्नके उत्तर में ये क्रोध, मान, माया और लोभ इन चार कषायों वाले होते हैं। इन्द्रिय द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये पांचों इन्द्रियों वाले होते हैं। समुद्घात द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये वेदना, कषाय और मारणान्तिक इन तीन समुद्घातवाले होते हैं। वेदना द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये शांत अशांत दोनों प्रकारकी वेदना वाले होते हैं। वेदद्वार सम्बन्धी प्रश्नके उत्तर में ये नपुंसक वेद

દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ નિયમથી બે જ્ઞાનવાળા અને બે અજ્ઞાન વાળા હોય છે. યોગદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ વચનયોગ અને કાય યોગવાળા હોય છે. તેઓ મનોયોગ વાળા હોતા નથી. ઉપયોગદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ સાકાર અને અનાકાર એમ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગ વાળા હોય છે. સંજ્ઞાદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ આહાર (૧) ભય (૨) મૈથુન (૩) અને પરિગ્રહ (૪) એ રીતે ચાર સંજ્ઞાઓવાળા હોય છે. કષાયદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ આ ચારે કષાયોવાળા હોય છે. ઇન્દ્રિયદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ પાંચે ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે. સમુદ્ઘાત દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ વેદના કષાય, અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતવાળા હોય છે. વેદનાદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ શાંતા અને અશાંતા એમ બે પ્રકારની વેદના વાળા હોય છે. વેદદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ નપુંસક વેદવાળા

કિન્તુ નપુંસકવેદકાઃ ૧૬ । સ્થિતિર્જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમાત્રા, ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિ પ્રમિતા ૧૭ । અધ્યવસાયાઃ પ્રશસ્તા અપિ, અપ્રશસ્તા અપિ ૧૮ । અનુબન્ધઃ સ્થિતિ-રુદ્ધઃ—જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિઃ ૧૯ । ભવાદેશેન જઘન્યેન દ્વે ભવગ્રહણે, ઉત્કર્ષેણ અઠ્ઠ ભવગ્રહણાનિ । એતત્સર્વં પૃથિવીકાયાતિદેશગત યાવત્પદેન સંગૃહીતં ભવતીતિ । અથ સૂત્રમાહ—‘કાલાદેસેણ’ કાલાદેશેન-કાલાપેક્ષયા કાયસંબન્ધઃ ‘જહન્નેણં દો અંતોમુહુત્તા’ જઘન્યેન દ્વે અન્તર્મુહૂર્તે

વાળે હોતે હૈં । સ્ત્રીવેદ ઓર પુરુષવેદ વાળે નહીં હોતે હૈં । સ્થિતિદ્વાર સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં ઇનકી જઘન્ય સે સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્તની હોતી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક કોટિપૂર્વકી હોતી હૈ । અધ્યવસાય સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં ઇનકે પ્રશસ્ત ભી અધ્યવસાય હોતે હૈ ઓર અપ્રશસ્ત ભી અધ્યવસાય હોતે હૈ । અનુબન્ધ સમ્બન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં ઇનકે સ્થિતિ કે જેસા હી અનુબન્ધ હોતા હૈ—અર્થાત્ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્તનો ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વકોટિનો અનુબન્ધ હોતા હૈ ? ભવની અપેક્ષા જઘન્ય સે દો ભવોંનો ગ્રહણ કરને રૂપ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ ભવોંનો ગ્રહણ કરને રૂપ કાયસંબેધ હોતા હૈ । યદ્યપિ યહ સર્વ કથન યહાં સૂત્ર મેં નહીં કિયા ગયા હૈ । ફિર ભી પૃથ્વીકાય કે અતિદેશ ગત યાવત્પદ સે યહ સર્વ કથન સંગૃહીત હુઆ હૈ । કાલની અપેક્ષા કાયસંબેધ જઘન્ય સે દો અન્તર્મુહૂર્તનો ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ

હોય છે. તેઓ સ્ત્રીવેદ અને પુરુષ વેદવાળા હોતા નથી. સ્થિતિદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની હોય છે અધ્યવસાય સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓને પ્રશસ્ત અધ્યવસાય પણ હોય છે અને અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય પણ હોય છે. અનુબંધ દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓને સ્થિતિ પ્રમાણેના જ અનુબંધ હોય છે. અર્થાત્ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિનો અનુબંધ હોય છે. ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવો ગ્રહણ કરવા રૂપ કાયસંબેધ હોય છે. જો કે આ તમામ કથન અહિયાં મૂળ સૂત્રમાં કહેલ નથી તો પણ પૃથ્વીકાળના અતિદેશ (ભલામણથી) થી આવેલ યાવત્પદથી આ કથનનો સંગ્રહ કરાયો છે. કાળની અપેક્ષાથી કાયસંબેધ—જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનો છે. તે આ

‘ઉક્રોસેણં પલિશોવમસ્મ અસંસ્થેઞ્જઞ્માગં પુવ્વકોટી પુહુત્તમઞ્મહિયં’ ઉત્કર્ષેણ પલ્યોપમસ્યાસંસ્થેયમાગઃ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વાભ્યધિકઃ । કથમેતદિતિચેદાહ—
—પૂર્વકોટ્યાયુક્કોઽસંજી પૂર્વકોટ્યાયુક્કેષુ એવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ સમુત્પન્ન
ઈત્યેવં ક્રમેણ સપ્તસુ ભવગ્રહણેષુ સપ્તપૂર્વકોટયઃ, અષ્ટમભવગ્રહણં તુ યુગલતિર્યગ્યો-
નિકેષુ પલ્યોપમસ્ય અસંસ્થેયમાગપ્રમાણાયુક્કેષુ ઉત્પન્નો ભવેત્તદા ભવતિ પૂર્વોક્તઃ
ઉત્કૃષ્ટઃ કાયસંવેધઃ ૨૦ । ‘એવહ્યં કાલં જાવ કરેઞ્જા’ એતાવન્તં કાલં યાવત્કુ-
ર્યાત એતાવત્કાલપર્યન્તમુભયગતિં સેવેત તથા—એતાવત્કાલપર્યન્તમેવ ઉભયગતી
ગમનાગમને કુર્યાદિતિ કાયસંવેધાન્તઃ પ્રથમો ગમઃ ૧ । ‘વિતિયગમણ એસ ચેવ
લહ્હી’ દ્વિતીયગમકે એવેવ લલ્લિઃ—પરિમાણોત્પાદાદીનાં પ્રાપ્તિઃ પ્રથમગમકે
યથાયથં પરિમાણાદિકં કથિતં તથેવ દ્વિતીયગમકેઽપિ જ્ઞાતવ્યમિતિ । પ્રથમ-

અધિક પલ્યોપમ કે અસંસ્થાતવેં ભાગ કા હૈ । યહ હસ પ્રકાર સે હોતા
હૈ પૂર્વકોટિ કી આયુ વાલા અસંજી પૂર્વકોટિ કો આયુવાલે હી પચ્ચેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિ વાલોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ । હસ ક્રમ સે સાત ભવ ગ્રહણોમેં
સાત પૂર્વકોટિ હો જાતી હૈ ઓર આઠવેં ભવ ગ્રહણ મેં વહ પલ્યોપમ કે
અસંસ્થાતવેં ભાગ કી સ્થિતિ વાલે યુગલતિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા
હૈ તવ યહ પૂર્વોક્ત ઉત્કૃષ્ટ કાયસંવેધ હોતા હૈ । ‘એવહ્યં કાલં જાવ
કરેઞ્જા’ હસ પ્રકાર વહ જીવ હતને કાલ તક ઉભયગતિ કા સેવન કરતા
હૈ ઓર હતને હી કાલ તક વહ ઉસમેં ગમનાગમન કરતા હૈ । ‘વિતિ-
ગમણ એસ ચેવ લહ્હી’ પૂર્વોક્ત પ્રથમ ગમ મેં જિસ પ્રકાર સે પરિમાણ
ઉત્પાદ આદિ દ્વારોં કી પ્રાપ્તિ હોને કા કથન કિયા ગયા હૈ ઉસી પ્રકાર
સે હન સવ કી પ્રાપ્તિ હોને કા કથન દ્વિતીય ગમ મેં બી કર લેના

રીતે થાય છે. પૂર્વકોટિની આયુવાળા અસંજી, પૂર્વકોટિની આયુવાળા જ
પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે આ ક્રમથી સાત લેવાના ગ્રહણ
કરવામાં સાત પૂર્વકોટિ થઈ જાય છે અને આઠમાં ભવમાં તે પલ્યોપમના
અસંસ્થાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા યુગલ તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
આ રીતે આ પૂર્વોક્ત કાયસંવેધ થાય છે. ‘એવહ્યં કાલં જાવ કરેઞ્જા’ આ
રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી બંને ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા
જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતનો આ પહેલો
ગમ કહ્યો છે.

‘વિતિયગમણ એસ ચેવ લહ્હી’ આ પહેલા કહેલ પ્રથમ ગમમાં જે રીતે
પરિમાણ, ઉત્પાદ, વિગેરે દ્વારોની પ્રાપ્તિ થવાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે.
એજ રીતે તે બધાની પ્રાપ્તિ થવાનું કથન આ બીજા ગમમાં પણ કરી લેવું

ગમાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં દ્વિતીયગમકે તદર્શયતિ-‘નવરં’ इत्यादि । ‘नवरं काला-
 देसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता’ कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्तं, ‘उक्कोसेणं
 चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ’ उत्कर्षेण चतस्रः पूर्व-
 पूर्वकोटयः-चतुर्भिर्नन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकाः ‘एवइयं जाव करेज्जा’ एतावन्तं कालं
 यावत्कुप्यात् एतावत्कालपर्यन्तमुभयगतिं सेवैत तथा-एतावत्कालपर्यन्तमेव
 उभयगती गमनागमने कुर्वादिति कायसंवेधान्तो द्वितीयो गम इति २ ।
 ‘सो चेव उक्कोसकालद्विइएसु उववन्नो’ स एव असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव
 उत्कृष्टकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पन्नो भवेत् तदा-‘जहन्नेणं

चाहिये । परन्तु प्रथम गम की अपेक्षा से यहां द्वितीय गम में भिन्नता
 है उसे प्रकट करने के लिये सूत्रकार ‘णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो
 अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भ-
 हियाओ’ ऐसा सूत्र कहते हैं । इसके द्वारा उन्होंने यह प्रकट किया है
 कि यहां द्वितीय गममें कायसंवेध काल की अपेक्षा जघन्य से दो
 अन्तर्मुहूर्त्त का है और उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार पूर्व-
 कोटि का है । ‘एवइयं जाव करेज्जा’ इस प्रकार इतने काल तक वह
 जीव उभयगति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस
 उभय गति में गमनागमन करता है । ऐसा यह कायसंवेधान्त द्वितीय
 गम है २ ।

‘सो चेव उक्कोसकालद्विइएसु उववन्नो’ तृतीय गम इस
 प्रकार से है-जब वही असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल
 की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिર્યગ્યોનિકો में उत्पन्न होने के योग्य होता

પરંતુ પહેલા ગમ કરતાં બીજા ગમમાં જ્યાં જ્યાં જુદાપણું છે. તે બતાવવા
 માટે સૂત્રકાર ‘णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं चत्तारि
 पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ’ આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહ્યો છે.
 આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે-આ બીજા ગમમાં કાયસંવેધ
 કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુ-
 હૂર્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો છે. ‘एवइयं जाव करेज्जा’ આ રીતે આટલા
 કાળ સુધી તે જીવ એ બેઉ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ
 સુધી તે એ બેઉ ગતિમાં ગમના ગમન કરે છે. આ રીતે આ કાયસંવેધ
 સુધીનો બીજો ગમ કહ્યો છે. ૨

‘સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિઇસુ ઉવવન્નો’ ત્રીજો ગમ આ પ્રમાણે છે-
 જ્યારે તે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાણો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિ-
 વાળો ‘સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય થાય છે, તો

પલિઓવમસ્સ અસંલેજ્જમાગઢિહણ્ણુ' જઘન્યેન પલ્યોપમસ્યાસંલેયેયમાગસ્થિતિ-
કેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્થોનિકેષુ ઉત્પદ્યતે, 'ઉક્કોસેણ વિ પલિઓવમસ્સ અસંલેજ્જ
માગઢિહણ્ણુ ઉવવજ્જહ' ઉત્કુષ્ટેણાપિ પલ્યોપમસ્યાસંલેયેયમાગસ્થિતિકેષુ પચ્ચે-
ન્દ્રિયતિર્યગ્થોનિકેષુ ઉત્પદ્યતે ઇતિ । 'તે ણં મંતે ! જીવા ઇગસમણં કેવહ્યા
ઉવવજ્જંતિ' તે સ્વહુ મદન્ત ! જીવા એક સમયેન કિયન્ત ઉત્પદ્યન્તે ઇતિ પ્રશ્નઃ ।
ઉત્તરમાહ—'એવં જહા' ઇત્યાદિ, 'એવં જહા રયણપ્પમાણ ઉવવજ્જમાણસ્સ અસન્નિસ્સ
તહેવ નિરવસેસં જાવ કાલાદેસોત્તિ' એવં યથા રત્નપ્રમાપૃથિવીનરકાવાસે સમુત્પ-
દ્યમાનસ્ય અસંજ્ઞિન ઉત્પાદાદિકાઃ કથિતાઃ તેનૈવ પ્રકારેણ સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્થોનિ-
કેષુ સમુત્પદ્યમાનસ્યાસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્થોનિકસ્યાપિ નિરવશેષં સર્વમવગન્તવ્ય-

હૈ તો 'જહન્નેણં પલિઓવમસ્સ અસંલેજ્જમાગઢિહણ્ણુ' વહ જઘન્ય સે
પલ્યોપમ કે અસંલેખાતવે' ભાગ કી સ્થિતિ વાલે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્થો-
નિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર 'ઉક્કોસેણ વિ પલિઓવમસ્સ
અસંલેજ્જમાગઢિહણ્ણુ ઉવવજ્જહ' ઉત્કુષ્ટ સે મી પલ્યોપમ કે અસં-
લેખાતવે' ભાગ કી સ્થિતિવાલે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્થોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા
હૈ । અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ—'તે ણં મંતે ! જીવા ઇગસમણં
કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ' હે મદન્ત ! એસે વે જીવ એક સમય મેં કિતને
ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ડનસે કહતે હૈ—'એવં જહા
રયણપ્પમાણ ઉવવજ્જમાણસ્સ અસન્નિસ્સ તહેવ નિરવસેસં જાવ કાલા
દેસોત્તિ' હે ગૌતમ । જિસ પ્રકાર રત્નપ્રમા પૃથિવી કે નરકાવાસ મેં સમુ-
ત્પદ્યમાન અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્થોનિકા ઉત્પાદ આદિ રૂપ વક્તવ્યતા કહી

'જહન્નેણં પલિઓવમસ્સ અસંલેજ્જમાગઢિહણ્ણુ' તે જઘન્યથી પલ્યોપમના અસં-
લેખાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્થોનિકામાં ઉત્પન્ન
થાય છે, અને 'ઉક્કોસેણ વિ પલિઓવમસ્સ અસંલેજ્જમાગઢિહણ્ણુ ઉવવજ્જહ'
ઉત્કુષ્ટથી પણ પલ્યોપમના અસંલેખાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પચ્ચે-
ન્દ્રિય તિર્યગ્થોનિકામાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'તે ણં મંતે ! જીવા ઇગસ-
મણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ એવા તે એવો એક સમયમાં કેટલા
ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે—એવં જહા
રયણપ્પમાણ ઉવવજ્જમાણસ્સ અસન્નિસ્સ તહેવ નિરવસેસં જાવ કાલાદેસોત્તિ' હે
ગૌતમ ! જે પ્રભાણે રત્નપ્રમા પૃથ્વીના નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંજ્ઞી
પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્થોના ઉત્પાદ વિગેરે સંબંધી કથન કહ્યું છે. એજ રીતે સંજ્ઞી

મિતિ, ક્રિયત્પર્યન્તમવગન્તવ્યં તન્નાદ-‘જાવ કાલાદેસોત્તિ’ યાવત્ કાલાદેશ इति, કાલાદેશપર્યન્તં સર્વે પૂર્વવદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ કેવલમેતાવાનેવ ભેદઃ પૂર્વાપેક્ષયા તદેવ દર્શયતિ-નવરં’ इत्यादि । ‘નવરં પરિમાણે જહન્નેણં એકોવા દો વા તિન્નિ વા’ નવરં-કેવલં પરિમાણે એકો વા-દો વા ત્રયો વા સમુત્પદ્યન્તે ‘ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ’ ઉત્કર્ષેણ સંખ્યાતા ઉત્પદ્યન્તે અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કાષ્ઠેન્દ્રિયતિર-શ્વામસંખ્યાતાનામભાવત્ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષ-પરિમાણવ્યતિરિક્તં તદેવ પરિમાણા-તિરિક્તમુત્પાદાદિકં કાયસંવેધાન્તં સર્વં પૂર્વોક્તમેવ ગ્રાહ્યં ભવતિ । इति तृतीयो गमः ।

ગઈ હૈ, उसी प्रकार से संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में समुत्पद्यमान असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक की भी सब वक्तव्यता ‘जाव कालादे-सोत्ति’ यावत् कालादेश तक कह लेनी चाहिये। परन्तु विशेषता केवल यही है कि ‘णवरं परिमाणे जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा उक्को-सेणं संखेज्जा उववज्जंति’ परिमाण द्वार में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं, और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं। क्योंकि असंख्यात वर्ष की आयुवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यश्च असंख्यात नहीं होते हैं। ‘सेसं तं चेव’ बाकी का और सब कथन परिमाण के सिवाय उत्पाद से लेकर कायसंवेध तक का पूर्वोक्त जैसा ही यहां जानना चाहिये। ऐसा यह तृतीयगम है

चतुर्थगम इस प्रकार से है—सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्टिइओ

પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક સંખંધીનું કથન પણ ‘જાવ કાલાદેસોત્તિ’ યાવત્ કાલાદેશ સુધીનું કહેવું જોઈએ. પરંતુ આ કથનમાં કેવળ એજ વિશેષપણ છે કે-‘ણવરં જહન્નેણં પરિમાણે એકો વા દો વા તિન્નિ વા ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ’ પરિમાણ દ્વારમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે-અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યો અસંખ્યાત રૂપે ઉત્પન્ન થતા નથી. ‘સેસં તં ચેવ’ બાકીનું બીજું તમામ કથન પરિમાણ શિવાયનું ઉત્પાતથી લઈને કાયસંવેધ સુધીનું તમામ કથન અહિંયાં પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું આ રીતે આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ॥૩॥

હવે ચોથા ગમનું કથન કરે છે.—‘સો ચેવ અપ્પણા જહન્નકાલટ્ટિइओ

ચતુર્થગમં દર્શયિતુમાહ—‘સો ચેવ અપ્પણા’ इत्यादि । ‘सोचैव अपणा जहन्न-
कालद्विओ जाओ’ स एवासंजी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव आत्मना—स्वयं जघन्य-
कालस्थितिको भवेत्तदा—‘जहन्नेणं अंतोमुहुत्तद्विएसु’ जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थिति-
केषु संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पद्यन्ते ‘उक्कोसेणं पुव्वाकोडी आउएसु-
उव्वज्जेज्जा’ उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषु संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येत
इति । जघन्यायुष्कोऽसंजी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः संख्यातवर्षायुष्केषु एव
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेवृत्पद्यते इति कृत्वा पूर्वकोट्यायुष्केषु इत्युक्तमिति । ‘ते णं
भंते ! जीवा एगसमयेन केवइया उव्वज्जेज्जंति’ ते खलु भदन् ! जीवा एकसमयेन
कियन्त उत्पद्यन्ते इति । प्रश्नः । भगवानाह—‘अवसेसं’ इत्यादि । ‘अवसेसं जहा

जाओ’ जब वही असंजी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जघन्य काल
की आयुवाला असंजी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्यकच संख्यात वर्ष की
स्थितिवाला होता है और पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के
योग्य होता है तो वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त की स्थिति वाले
पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि की
आयुवाले संजी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है । जघन्य
आयुवाले असंजी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्य संख्यात वर्ष की आयुवाले संजी
पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्यों में ही उत्पन्न होता है । इस सिद्धान्त को लेकर यहां
उसका पूर्वकोटि की आयुवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पाद होना
कहा गया है । अब गौतम पुनः प्रश्नु से ऐसा पूछते हैं—‘ते णं भंते !
जीवा एगसमएणं केवइया उव्वज्जेज्जंति’ हे भदन् ! ऐसे वे जीव एक
समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? उत्तर में प्रश्नु कहते हैं—‘अवसेसं जहा

जाओ’ જ્યારે આ અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાળો જીવ જઘન્યકાળની
સ્થિતિવાળો હોય છે, અને સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને
યોગ્ય છે, તો તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ઠથી પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા
સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જઘન્ય આયુષ્યવાળા
અસંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિવાળાઓમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સિદ્ધાંતને લઈને અહિયાં
તેનો ઉત્પાત પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકોમાં
થવાનું કહ્યું છે

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને ફરીથી એવું પૂછે છે કે—‘તે ણં ભંતે ! જીવા
એગસમએણં કેવઇયા ઉવ્વજ્જંતિ’ હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં
કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘અવસેસં જહા

‘અયસસ પુઢવીકાઢણસુ ઉવવજ્જમાણસસ’ અવશેષં યથા એતસ્ય અસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિ-
રિયંયોનિકસ્ય પૃથિવીકાયાયિકેષુ ઉત્પદ્યમાનસ્ય, ‘મજ્ઞિમેસુ તિસુ ગમણસુ’ મધ્યમેષુ
ત્રિણ ચતુર્થપચ્ચમષઠગમેષુ ‘તદાં ઇદં વિ મજ્ઞિમેસુ તિસુ ગમણસુ’ તથા-તેનૈવ
પ્રકારેણ ઇદાપિ-અસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિરિયંયોનિકસ્યાપિ મધ્યમેષુ ચતુર્થપચ્ચમષઠ-
ગમકેષુ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘કિયત્તપર્યન્તં જ્ઞાતવ્યં તન્નાહ-‘જાવ’ ઇત્યાદિ । ‘જાવ-
અણુવંધોત્તિ’ યાત્ અનુવન્ધ ઇતિ-અનુવન્ધાન્તં સર્વમવગન્તવ્યમિતિ, ‘ભવાદેસેણં
જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાં’ ભવાદેસેણ-ભવાપેક્ષયા જઘન્યેન દ્વે ભવપ્રહણે ‘ઉક્કોસેણં
અદ્દુભવગ્ગહણાં’ ઉત્કર્ષેણ અદ્દુ ભવપ્રહણાનિ, ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતો
મુહુત્તા’ કાલાદેસેણ જઘન્યેન દ્વે અન્તમુહુત્તે, ‘ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોઢીઓ
ચઉદ્ધિં અંતોમુહુત્તેહિં અન્નમહિયાઓ’ ઉત્કર્ષેણ ચતસ્રઃ પૂર્વકોટયઃ ચતુર્મિરન્તમુહુત્તે

‘અયસસ પુઢવીકાઢણસુ ઉવવજ્જમાણસસ’ હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયાયિકોં મેં
ઉત્પન્ન હોનેવાંછે જઘન્ય આયુષ્ક અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિરિયંયોનિક કે ‘મજ્ઞિ-
મેસુ તિસુ ગમણસુ’ મધ્યમ કે ત્રીન ગમોં મેં ચતુર્થ પચ્ચમ ઓર ષઠ્ઠ ન ગમોં
મેં-જેસા કથન ક્રિયા ગયા હૈ વૈસા હી યહાં પર ઓ અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય
તિરિયંયોનિક કે ઓ-ચતુર્થ પંચમ ઓર ષઠ્ઠ ન ૩ ગમોં મેં યાવત્ અનુ-
વન્ધ તક જાનનાં ચાહિયે । ‘ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાં’ ઉક્કો-
સેણં અદ્દુભવગ્ગહણાં’ ભવ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ યહાં જઘન્ય સે દો
ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હૈ ઓર ઉત્ક્રુષ્ટ સે આઠ ભવોં કો ગ્રહણ
કરને રૂપ હૈ । તથા ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતોમુહુત્તા ઉક્કોસેણં
ચત્તારિ પુવ્વકોઢીઓ ચઉદ્ધિં અંતોમુહુત્તેહિં અન્નમહિયાઓ’ કાલકી

અયસસ પુઢવીકાઢણસુ ઉવવજ્જમાણસસ’ હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયાયિકોં ઉત્પન્ન
થવાચાણા જઘન્ય આયુષ્પવાણા અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિરિયંયોનિવાણા જીવના
સંબંધમાં મજ્ઞિમેસુ તિસુ ગમણસુ’ મધ્યમા ત્રણે ગમેમાં એટલે કે-ચોથા,
પાંચમાં અને છઠ્ઠા ગમમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. એજ
પ્રમાણેનું કથન અહિંયા અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિરિયંયોનિવાણા સંબંધમાં પણ
ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા આ ત્રણ ગમેમાં યાવત્ અનુબંધ સુધી સમજી
લેવું ‘ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાં’ ઉક્કોસેણં અદ્દુભવગ્ગહણાં’ ભવની અપે-
ક્ષાથી અહિંયા કાયસંવેધ જઘન્યથી જે ભવ ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. તથા
‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતોમુહુત્તા ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોઢીઓ ચઉદ્ધિં
અંતોમુહુત્તેહિં અન્નમહિયાઓ’ કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી જે અંતમુહુત્તેનો

રધિકા ઇતિ ચતુર્થો ગમઃ ૪. 'સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્વિસુ ઉવવન્નો' સ એવ જઘન્યકાલસ્થિતિકોઽસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકજીવ એવ યદિ જઘન્યકાલ-સ્થિતિકપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેષુ ઉત્પન્નો મવેત્ તદા- 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' એવૈવ -ચતુર્થગમ સદશી એવ વત્તવ્વયાતા મણિતવ્વયા કેવલં ચતુર્થગમાપેક્ષયા પચ્ચમેપુગમેષુ યદ્દૈલક્ષણં તદર્શયતિ- 'નવરં' ઇત્યાદિ । 'નવરં કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતોમુહુત્તા' નવરં કાલાદેશેન જઘન્યેન દ્વે અન્તર્મુહૂર્તે 'ઉક્કોસેણં અદ્દુ અંતો-મુહુત્તા' ઉત્કર્ષેણાઠ્ઠી અન્તર્મુહૂર્તાનિ, 'એવદ્દયં' એતાવન્તં કાલં યાવત્કુર્યાત્ એતાવત્કાલપર્યન્તમ્ ઉભયગતિં સેવેત તથા એતાવત્કાલપર્યન્તમેવ ઉભયગતી ગમ-નાગમને કુર્યાદિતિ પચ્ચમો ગમઃ ૫ । 'સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિદ્વિસુ ઉવવન્નો' સ

અપેક્ષા વહ જઘન્ય સે દો અન્તર્મુહૂર્ત્ત કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ચાર અન્ત મુહૂર્ત્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિ કા હૈ । હસ પ્રકાર સે વહ ૪ ગમ હૈ-

પાંચવાં ગમ હસ પ્રકાર હૈ- 'સો ચેવ જહન્ન કાલદ્વિદ્વિસુ ઉવવન્નો' યદિ વહી જઘન્યકાલ કી સ્થિતિવાલા અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિક જીવ જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિવાલે સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો વહાં પર મી 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' યહી ચૌથે ગમ જૈસી વત્ત-વ્વયાતા કહ લેની ચાહિયે । પરન્તુ ચતુર્થ ગમ કી વત્તવ્વયાતા સે પાંચવેં ગમ કી વત્તવ્વયાતા મેં જો મિન્નના હૈ વહ 'નવરં કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતો-મુહુત્તા, ઉક્કોસેણં અદ્દુ અંતોમુહુત્તા' હસ પ્રકાર સે હૈ કિ યહાં કાયસંવેધ કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે દો અન્તર્મુહૂર્ત્ત કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ આઠ અન્તર્મુહૂર્ત્ત કા હૈ । એવદ્દયં કાલં' હસ પ્રકાર સે વહ જીવ હતને કાલ તક ઉભય ગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલ તક

છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો છે. આ રીતે આ ચોથો ગમ કહ્યો છે. ૪

હવે પાંચમા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે —

'સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્વિસુ ઉવવન્નો' ને એજ અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિવાણો એવ જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગો નિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' આ ચોથા ગમના કથન પ્રમાણેનું કથન કરી લેવું. પરંતુ ચોથા ગમના કથન કરતાં પાંચમા ગમના કથનમાં જે જુદાઈ છે. તે 'નવરં કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતોમુહુત્તા, ઉક્કોસેણં અદ્દુ અંતોમુહુત્તા' તે એ પ્રમાણેનું છે કે અહિયાં કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એ અંતર્મુહૂર્ત્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે આઠ અંતર્મુહૂર્ત્તનો છે, 'એવદ્દયં કાલં' આ રીતે તે એવ આટલા કાળ

एव-असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव उत्कृष्टकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यते तदा-‘जघन्येण पुव्वकोडी आउएसु’ जघन्येन पूर्वकोट्ययुष्केषु ‘उक्कोसेण वि पुव्वकोडी आउएसु उव्वज्जइ’ उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोट्ययुष्केषु उत्पद्यते, इत्यादिका ‘एस चेव वत्तव्वया’ एषैव-पूर्वोक्तैव वत्तव्वता समग्रापि ज्ञातव्या । विशेषस्त्वयम्-‘नवरं कालादेसेणं जाणेज्जा’ नवरं कालदेशेन कायसंवेधं यथायोगं पार्थक्येन जानीयादिति षष्ठोगमः ६ । ‘सो चे

वह उस उभयगति में गमनागमन करता है । ऐसा यह पांचवां गम है छठा गम इस प्रकार से है

‘सोचेव उक्कोसकालट्टिहएसु उव्वन्नो’ वही असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जब उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक में उत्पन्न होने के योग्य होता है तब जघन्य से ‘पुव्वकोडी आउएसु उव्वज्जइ’ पूर्वकोटि की आयुवाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यों में उत्पन्न होता और ‘उक्कोसेणं वि पुव्वकोडी आउएसु उव्वज्जइ’ उत्कृष्ट से भी व पूर्वकोटि की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है ‘एस चेव वत्तव्वया’ इत्यादि रूप यही पूर्वोक्त समग्र वत्तव्वता यहाँ पर कह लेनी चाहिये । परन्तु जो उसकी अपेक्षा यहाँ पर भिन्नता है व ‘नवरं कालादेसेणं जाणेज्जा’ इस सूत्र द्वारा इस प्रकार से का गई है कि यहाँ काल की अपेक्षा कायसंवेध में भिन्नता है । इस प्रकार से यह छठा गम है

સુધી એ બંને ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ બંને ગતિમાં ગમના ગમન કરે છે. એ રીતનો આ પાંચમો ગમ છે.

હવે છઠ્ઠા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે — ‘સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિહાસુ ઉવ્વન્નો’ એ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો. ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિ વાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, ત્યારે તે જઘન્યથી ‘પુવ્વકોડી આઉસુ ઉવ્વજ્જઈ’ પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ‘ઉક્કોસેણં વિ પુવ્વકોડી આઉસુ ઉવ્વજ્જઈ’ ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચે નિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘एस चेव वत्तव्वया’ ત્રિગેરે આ પહેલાં કહેલ તમામ કથન અહિયાં કહેવું જોઈએ પરંતુ પહેલાના કથન કરતાં જે આ કથનમાં જુદા પણ છે તે ‘नवरं कालादेसेणं जाणेज्जा’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે-અહિયાં કાયસંવેધમાં કાળની અપેક્ષાથી જુદાપણું છે. આ રીતે આ છઠ્ઠો ગમ કહ્યો છે

અપ્પણા ઉવ્વકોસકાલદ્વિપ્પો જાઓ' સ એવ અસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકજીવ
એવ આત્મના-સ્વયમ્ ઉત્કુષ્ટકાલસ્થિતિકો જાતઃ તદા-‘સચ્ચેવ પઠમગમ
વત્તવ્વયા’ સૈવ પ્રથમગમવત્તવ્યતા, સસમગમો હિ પ્રથમગમવદેવ જ્ઞાતવ્ય इत्यर्थः
પ્રથમગમાપેક્ષયા સસમગમે યદંશે ભેદો ભવતિ તમેવ દર્શયન્નાહિ-‘નવરં’ इत्यादि।
‘નવરં ઠિઈ જહન્નેણં પુવ્વકોડી’ નવરમ્-કેવલં સસમગમકે સ્થિતિજંઘન્યેન
પૂર્વકોટિપ્રમાણા ભવતિ ‘ઉવ્વકોસેણ વિ પુવ્વકોડી’ ઉત્કર્ષેણાપિ સ્થિતિઃ પૂર્વકોટિ
પરિમિતૈવ ભવતિ ‘સેસં તં ચેવ’ શેપં-સ્થિત્યતિરિક્તં તદેવ-પ્રથમ ગમોક્તમેવ
અવગન્તવ્યમિતિ । કાયસંવેધમાહ-‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં પુવ્વકોડી અંતોમુહુ-

સાતવાં ગમ હસ પ્રકાર સે હૈ-

‘સોચેવ અપ્પણા ઉવ્વકોસકાલદ્વિપ્પો જાઓ’ જવ વહ અસંજ્ઞી
પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિક જીવ ઉત્કુષ્ટ કાલકો સ્થિતિ વાલો હોકર ઉત્પન્ન
હોતા હૈ તવ ‘સચ્ચેવ પઠમગમવત્તવ્વયા’ હસ સસમગમ કે સમ્બન્ધ મેં
પ્રથમ ગમ કે જૈસી વત્તવ્યતા કહલેની ચાહિયે । પરન્તુ-પ્રથમગમ કી
અપેક્ષા સસમ ગમ મેં જિસ અંશ મેં ભિન્નતા હૈ વસે સૂત્રકાર ને ‘નવરં
ઠિઈ જહન્નેણં પુવ્વકોડી ઉવ્વકોસેણ વિ પુવ્વકોડી’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા
પ્રકટ કિયા હૈ । હસકે દ્વારા ંહોને યહ સમજાયા હૈ ફિ હસ સસમ
ગમ મેં કેવલ સ્થિતિ જઘન્ય સે પૂર્વકોટિ પ્રમાણ હોતી હૈ ંર ઉત્કુષ્ટ
સે ંી વહ પૂર્વકોટિ પ્રમાણ હી હોતી હૈ । ‘સેસં તંચેવ’ હસ પ્રકાર સ્થિતિ
દ્વાર કી ભિન્નતા કે સિચાય ંર સવ દ્વારોં કા કથન પ્રથમ ગમ મેં
કહે ગયે દ્વારોં કે જૈસા હી હૈ । કાયસંવેધ ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં પુવ્વ-

હવે સાતમા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે.—

‘સો ચેવ અપ્પણા ઉવ્વકોસકાલદ્વિપ્પો જાઓ’ ન્યારે તે અસંજ્ઞી પચ્ચે-
ન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિવાણો છવ ઉત્કુષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો થઈને ઉત્પન્ન થાય
છે. ત્યારે ‘સચ્ચેવ પઠમગમવત્તવ્વયા’ આ સાતમા ગમ સંબંધી પહેલા
ગમમાં જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે, તે પ્રમાણેનું કથન સમગ્ર લેવું, પહેલા
ગમ કરતાં સાતમા ગમમાં જે અંશમાં જુદાપણું છે, તેને સૂત્રકારે ‘નવરં-
ઠિઈ જહન્નેણં પુવ્વકોડી ઉવ્વકોસેણ વિ પુવ્વકોડી’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા તેઓએ
એ સમજાવ્યું છે કે-આ સાતમા ગમમાં કેવળ સ્થિતિ જઘન્યથી પૂર્વકોટિ
પ્રમાણની છે, અને ઉત્કુષ્ટથી પણ તે પૂર્વકોટિ પ્રમાણની જ છે. ‘સેસં તંચેવ’
આ પ્રમાણે સ્થિતિદ્વારના જુદાપણા શિવાય બીજા સઘળા દ્વારોનું કથન પહેલા
ગમમાં કહેલ દ્વારોના કથન પ્રમાણે જ છે, કાયસંવેધ ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં

તત્તમમહિયા' કાલાદેશેન-કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન પૂર્વકોટિરન્તર્મુહૂર્ત્તમ્ભધિકા
'ઉકોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગં પુવ્વકોડીપુહુત્તમમહિયં' ઉત્કર્ષેણ
પલ્યોપમસ્યાસંખ્યેયમાગમ્ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વામ્ભધિકમ્ 'એવહયં જાવ કરેજ્જા'
પ્રતાવન્તં કાલં યાવત્કુર્યાત્ એતાવત્કાલપર્યન્તમુભયગતિં સેવેત તથા એતાવત્કાલ-
પર્યન્તમ્ ઉભયગતૌ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ સપ્તમો ગમઃ ૭ । 'સો ચેવ જહન્નકાલ-
દ્વિહપ્પુ ઉવવન્નો' સ એવ-અસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિક એવ જીરો જઘન્યકાલ-
સ્થિતિકપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિવૂત્પન્નો ભવેત્ તદા- 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા જહા સત્તમ-
ગમે' એવ-અન્તરપૂર્વોદીરિતૈવ વત્તવ્વયા તથા સપ્તમગમકે યેન પ્રકારેણ સપ્તમ-
ગમો નીત સ્તેનૈવ પ્રકારેણ અષ્ટમગમોઽપિ વત્તવ્વયો ઇત્યર્થઃ । સપ્તમગમાપેક્ષયા યદ્વૈલ-

કોડી અંતોમુહુત્તમમહિયા, ઉકોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહ
માગં પુવ્વકોડી પુહુત્તમમહિયં' કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે એક અન્ત-
ર્મુહૂર્ત્ત અધિક પૂર્વકોટિકા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ એક પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ
અધિક પલ્યોપમ કે અસંખ્યાતવે' માગ પ્રમાણ હૈ । 'એવહયં જાવ કરેજ્જા'
હસ પ્રકાર સે વહ જીવ હતને કાલ તક ઉભયગતિ કા સેવન કરતા હૈ
ઓર હતને હી કાલ તક વહ ઉભયગતિ મેં ભ્રમણ કરતા હૈ । એસા યહ
સાતવાં ગમ હૈ ।

આઠવાં ગમ હસ પ્રકાર સે હૈ-

'સોચેવ જહન્નકાલદ્વિહપ્પુ ઉવવન્નો' યદિ વહ અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય
તિર્યગ્ગોનિક જીવ જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિવાલે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં
મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો ડસ સમ્યન્ધ મેં મી 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા જહા
સત્તમગમે' સપ્તમ ગમ કે જેસી હી વત્તવ્વયા કહની ચાહિયે । અર્થાત્

પુવ્વકોડી અંતોમુહુત્તમમહિયા, ઉકોસેણં પલિઓવમસ્સ અસંખેજ્જહમાગં પુવ્વકોડી
પુહુત્તમમહિયં' કાળની અપેક્ષા થી જઘન્ય થી એક અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક પૂર્વ-
કોટિનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટ થી તે એક પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક પલ્યોપમના
અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. 'એવહયં જાવ કરેજ્જા' આ રીતે તે જીવ આટલા
કાળ સુધી બંને ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે
બંને ગતિમાં ભ્રમણ કરે છે. આ રીતે આ સાતમો ગમ કહ્યો છે.

હવે આઠમા ગમનું કથન કરે છે.—'સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિહપ્પુ ઉવ-
વન્નો' જો અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિવાળો જીવ જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળા
પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ 'એસ ચેવ
વત્તવ્વયા જહા સત્તમગમે' સાતમા ગમના કથન પ્રમાણેનું કથન કહેવું

ક્ષણં તદર્શયતિ—‘નવરં’ इत्यादि । ‘नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतो-
मुहुत्तमव्वहिया’ नवरम्—केवल कालादेशेन—कालापेक्षया जघन्येन पूर्वकोटि रन्त-
र्मुहूर्ताभ्यधिका ‘उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहिया-
ओ’ उत्कर्षेण चत्तस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकाः ‘एवइयं’ एतावन्तं
कालं सेवेत् तथा एतावन्तं कालं गमनागमने कुर्वादित्यष्टमो गमः८ । ‘सोचेव
उक्कोसकालट्टिइएसु उववन्नो’ स एवासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव उत्कृष्ट काल-
स्थितिक पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यते तदा—‘जहन्नेण पलिओवमस्स असं

आठवां गम सातवे गम के ही जैसा है । परन्तु जिस अंग को लेकर
इस गम में उस गम की अपेक्षा भिन्नता है वह ‘नवरं कालादेसेणं जह-
न्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमव्वहिया, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ
चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहियाओ’ इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई
है । इसके द्वारा यह समझाया गया है कि—यहाँ कायसंवेध काल की
अपेक्षा जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त अधिक पूर्वकोटि का है और उत्कृष्ट
से चार अन्तर्मुहूर्त अधिक चार पूर्वकोटि का है । ‘एवइयं कालं०’ इस
प्रकार से वह जीव इतने काल तक दोनों गतियों का सेवन करता है
और इतने ही काल तक वह उन दोनों गतियों में गमनागमन करता
है । ऐसा यह आठवां गम है ।

नौवां गम इस प्रकार से हैं—

‘सोचेव उक्कोसकालट्टिइएसु उववन्नो’ जब यह असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय
तिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों

લેઇએ. અર્થાત્ આઠમો ગમ સાતમા ગમ પ્રમાણે જ છે. પરંતુ જે અંશમાં
સાતમા ગમ કરતાં આઠમા ગમમા જુદાપણું છે, તે સૂત્રકાર ‘નવરં કાલાદેસેણં
જહન્નેણં પુવ્વકોડી અંતોમુહુત્તમવ્વહિયા, ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ ચઉહિં
અંતોમુહુત્તેહિં અવ્વહિયાઓ’ ‘આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપા-
ઠથી એ સમજાવ્યું છે કે—અહિયા કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી
એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક પૂર્વકોટિનું છે, અને ઉકૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત
અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો છે. ‘એવઇયં કાલં૦’ આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ
સુધી બન્ને ગતિયોનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ બન્ને
ગતિયોમાં ગમનાગમન કરે છે. એ રીતે આ આઠમો ગમ કહ્યો છે. ૮

હવે નવમા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે —‘સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિ-
ઇપસુ ઉવવન્નો’ જ્યારે આ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાણો જીવ ઉત્કૃષ્ટ

સ્વેજ્જહમાગ૦' જઘન્યેન પલ્યોપમસ્ય અસંખ્યેયમાગસ્થિતિકેપુ 'ઉક્કોસેણ વિ પલિઓવમસ્સ અસંસ્વેજ્જહમાગ૦' ઉત્કર્ષેણાપિ પલ્યોપમસ્ય અસંખ્યેયમાગસ્થિતિક પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેપુ સમુત્પચ્ચતે, 'એવં જહા રયણપમાણ ઉવવજ્જમાગસસ અસન્નિસ્સ નવમગમણ તહેવ નિરવસેસં' એવં યંથા રત્નપ્રમાયામુત્પચ્ચમાનસ્યાસંજ્ઞિનો નવમગમકે તથૈવ નિરવશેવમ્, રત્નપ્રમા સંવન્ધિ નવમગમકે અસંજ્ઞિનાં યંથા યથા યત્ યત્ કથિતં તત્તત્તથૈવ પ્રકૃતપ્રકરણકનવમગમકેડપિ સર્વં વક્તવ્યમિત્યર્થે, કિયત્પર્યન્તં રત્નપ્રમા નવમગમકો વક્તવ્ય સ્તત્રાહ—'જાવ' ઇત્યાદિ, 'જાવકાલા-દેસોત્તિ' યાવત્કાલાદેશ ઇતિ કાલાદેશપર્યન્તઃ રત્નપ્રમાયા નવમગમકો વક્તવ્ય

મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો उस समय यह 'जहन्नेणं पलिओवमस्स असं-
स्वेज्जहमाग० उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंस्वेज्जहमाग०' जघन्य
से जिनकी स्थिति पल्योपम के असंख्यातवे भागप्रमाण हैं ऐसे संज्ञी
पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से भी जिनकी स्थिति
पल्योपम के असंख्यातवे भाग प्रमाण है, ऐसे उन संज्ञी पञ्चेन्द्रिय
तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है। 'एवं जहा रयणप्पमाए उववज्जमाणस्स
असन्निस्स नवमगमए तहेव निरवसेसं' इस प्रकार रत्नप्रभा में उत्प-
द्यमान असंज्ञी के नौवे गमक में जैसा २ जो २ कहा गया है वैसा २
वह २ प्रकृत प्रकरण के नौवे गम में भी कह लेना चाहिये। यहां रत्न
प्रभा का नौवां गम कहा तक का ग्रहण करना चाहिये? तो इसके लिये
बतलाया गया है कि 'जाव कालादेसोत्ति' यह वक्तव्यता यहां वहां से

કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે
તે સ્થિતિમાં આ 'જહન્નેણં પલિઓવમસ્સ અસંસ્વેજ્જહ માગ૦ ઉક્કોસેણ વિ પલિ-
ઓવમસ્સ અસંસ્વેજ્જહ માગ૦' જઘન્યથી જેની સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા
ભાગ પ્રમાણની છે. એવા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને
ઉત્પન્નથી પણ જેઓની સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણવાળી
છે, એવા સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'એવં જહા રયણપ્પ-
માણ ઉવવજ્જમાગસસ અસન્નિસ્સ નવમગમણ તહેવ નિરવસેસં' આ રીતે રત્નપ્રભા
પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંજ્ઞીના નવમાં ગમમાં જે જે રીતે જે જે કથન
કયું છે. તે તે પ્રમાણે તે તે સઘળું કથન આ ચ લુ પ્રકરણના નવમાં ગમમાં
પણ કહેવું લેઈએ. અહિંયાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નવમા ગમનું કથન કયાં
સુધીનું અહણ કરવું લેઈએ? આ પ્રશ્નના સમાધાન નિમિત્તે હું છે કે-
'જાવ કાલાદેસોત્તિ' આ કથન યાવત્ કાળાદેશ સુધીનું અહણ કરવાનું છે તેમ

इत्यर्थः । रत्नप्रभानवमगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह-‘नवरं’ इत्यादि । ‘नवरं परिमाणं जहा एयस्सेव तइयगमे’ नवरं परिमाणं यथा एतस्यैव तृतीयगमे परिमाणं रत्नप्रभा नवमगमवन्न ज्ञातव्यम् किन्तु एतत् प्रकरणस्य तृतीयगमके यथा कथितम् जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा उत्पद्यन्ते तथैव इहापि नवमगमके परिमाणं वक्तव्यम् । ‘सेसं तं चेव’ शेषं तदेव, शेषम्- परिमाणातिरिक्तमुत्पादादिकं तदेव-रत्नप्रभानवमगमकोक्तमेव सर्वं ज्ञातव्यमिति ९ ॥ सू.३ ॥

अथ संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्योनिकेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भ्योनिकमुत्पादयन्नाह-
‘जइ सन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिए’ इत्यादि ।

मूलम्-जइ सन्नि पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जांति
किं संखेज्जवासाउय सन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उवव-

यावत् कालादेश तक की ग्रहण करनी चाहिये । अर्थात् रत्नप्रभा का नौवां गमक कालादेश तक का यहां वक्तव्य है । परन्तु रत्नप्रभा के नौवें गम की अपेक्षा जो यहां भिन्नता है वह ‘नवरं परिमाणं जहा एयस्सेव तइयगमे’ इस सूत्रपाठ द्वारा बतलाह गई है । इससे यह समझाया गया है कि इसके तृतीय गम में परिमाण रत्नप्रभा के नौवें गम के जैसा नहीं कहना चाहिये । किन्तु इस प्रकरण के तृतीय गम में जैसा परिमाण कहा गया है कि एक समय में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन और उत्कृष्ट से संख्यात जीव उत्पन्न होते हैं । ऐसा ही परिमाण यहां पर भी फह लेना चाहिये ‘सेसं तं चेव’ बाकी का और सब परिमाणातिरिक्त जो उत्पाद आदि का कथन है वह रत्नप्रभा के नौवें गम में जैसा कहा गया है वैसा ही है ॥सू.३॥

કહ્યું છે અર્થાત્ રત્નપ્રભાના નવમા ગમ કાળ દેશ સુધીના અહિયાં કહેવાનો છે. પરંતુ રત્નપ્રભાના નવમા ગમ કરતાં અહિયાં આ કથનમાં જે જુદાપણું છે, તે ‘નવરં પરિમણં જહા એયસ્સેવ તઇયગમે’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા કહેલ છે આ સૂત્રપાઠથી આ સમજાવ્યું છે કે-આના ત્રીજા ગમમાં પરિમાણ રત્નપ્રભાના નવમા ગમ પ્રમાણે કહેવાનું નથી. પરંતુ આ પ્રકરણના ત્રીજા ગમમાં જે પ્રમાણે પરિમાણ સંબંધી કથન કર્યું છે, જેમકે-એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત છવ ઉત્પન્ન થાય છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું. ‘સેસં તં ચેવ’ બાકીનું બીજું તમામ કથન પરિમાણના કથન શિવાયનું કથન છે, તે તમામ કથન રત્નપ્રભાના નવમા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. ॥સૂ. ૩॥

उजंति असन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ?
 गोयमा ! संखेज्जवासाउय सन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
 उववज्जंति नो असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्खजो-
 णिएहिंतो उववज्जंति । 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिदिय-
 तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्त संखेज्जवासाउय०
 अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय० दोसु वि । संखेज्जवासाउयसन्नि-
 पंचिदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए पंचिदियतिरिक्ख-
 जोणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्टिइएसु उवव-
 ज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्टिइएसु, उक्कोसेणं
 तिपलिओवमट्टिइएसु उववज्जेज्जा १ । ते णं भंते ! जीवा एग-
 समएणं० अवसेसं जहा एयस्स चैव सन्निस्स रयणप्पभाए
 उववज्जमाणस्स पढमगमए । नवरं ओगाहणा जहन्नेणं
 अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं जोयणसहस्सं सेसं तं चैव
 जाव भवादेसो त्ति । कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता
 उक्कोसेणं तित्ति पलिओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियाइं
 एवइयं० १ । सो चैव जहन्नकालट्टिइएसु उववन्नो एस चैव
 वत्तव्वया । नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्को-
 सेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ २ ।
 सो चैव उक्कोसकालट्टिइएसु उववन्नो जहन्नेणं तिपलिओवम-
 ट्टिइएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्टिइएसु उव-
 वज्जेज्जा एस चैव वत्तव्वया । नवरं परिमाणं जहन्नेणं एक्को

वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति । ओगाहणा
जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं ।
सेसं तं चेव जाव अणुबंधो त्ति । भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं ।
कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भ-
हियाइं उक्कोसेण तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहि-
याइं ३ । सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जइ, लद्धी
सा जहा एयस्स चेव सन्निपंचिंदियस्स पुढवीकाइएसु उववज्ज-
माणस्स मज्झिल्लएसु तिसु गमएसु सचेव इह वि मज्झिमेसु
तिसु गमएसु कायव्वा । संवेहो जहेव एत्थ चेव असन्निस्स
मज्झिमेसु तिसु गमएसु ६ । सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ
जाओ जहा पढमगमओ । नवरं ठिई अणुबंधो जहन्नेणं
पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी । कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्व-
कोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं
पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियाइं ७ । सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु
उववन्नो, एस चेव वत्तवया, नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्व-
कोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ
चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ ८ । सो चेव उक्कोसकाल-
ट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं वि
तिपलिओवमट्ठिइएसु, अवसेसं तं चेव । नवरं परिमाणं ओगा-
हणा य जहा एयस्सेव तइयगमए । भवादेसेणं दो भवग्गह-
णाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए

अव्भहियाइं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए
अव्भहियाइं एवइयं० ९॥सू० ४॥

छाया—यदि संज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्क-
संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-
निकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य
उत्पद्यन्ते नो असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते। यदि
संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं पर्याप्तं संख्येयं अप-
र्याप्तं संख्येयं द्वाभ्यामपि। संख्येयवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु
भदन्त! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेष्टुत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्काल-
स्थितिकेषु उत्पद्येत? गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण त्रिपल्यो-
पमस्थितिकेष्टुत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवा एकममयेन कियन्त उत्पद्यन्ते।
अत्रशेषं यथा एतस्यैव संज्ञिनो रत्नमभायामुत्पद्यमानस्य प्रथमगमके। नवरमव-
गाहना जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण योजनसहस्रम् शेषं तदेव
यावद्भादेशइति। कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कर्षेण त्रीणि पल्योप-
मानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात्। १। स एव
जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः एषैव वक्तव्यता, नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे
अन्तर्मुहूर्ते। उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिर्नन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकाः २। स एवो-
त्कृष्टकालस्थितिकेषु उत्पन्नो जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत उत्कर्षे-
णापि त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत, एषैव वक्तव्यता। नवरं परिमाणं जघन्येन
एको वा द्वौ वा त्रयो वा, उत्कर्षेण संख्येया उत्पद्यन्ते। अवगाहना जघन्येन
अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण योजनसहस्रम्। शेषं तदेव यावद् अनुबन्ध-
इति। भवादेशेन द्वे भवग्रहणे। कालादेशेन जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि अन्त-
र्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोट्याऽभ्यधिकानि, ३।
स एवात्मना जघन्यकालस्थितिको जातो जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण
पूर्वकोट्यायुष्केषु उत्पद्यते। लब्धिः सा यथा एतस्यैव संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पृथिवी
कायिकेषु उत्पद्यमानस्य मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु सैवेहापि मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु
कर्तव्या। संवेधो यथैव अत्रैवासंज्ञिनो मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु ६। स एव आत्मनो-
त्कृष्टकालस्थितिको जातो यथा प्रथमगमकः। नवरं स्थित्यनुबन्धौ जघन्येन
पूर्वकोटी उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटी। कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्ताभ्य-
धिका, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि ७। स एव
जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः एषैव वक्तव्यता, नवरं कालादेशेन जघन्येन पूर्व

કોટિરન્તર્મુહૂર્તાભાષિતા, ઉત્કર્ષેણ ચતસ્રઃ પૂર્વકોટચતુર્મિરન્તર્મુહૂર્તૈરભ્યધિકોઃ
૮। સ એશોકૃષ્ણકાલસ્થિતિકેષુ ઉત્પન્નો જઘન્યેન ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકેષુ, ઉત્ક-
ર્ષેણાપિ ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકેષુ, અશોષં તદેવ, નવરં પરિમાણમવગાહના ચ યયા
एतस्यैव तृतीयगमके । भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन त्रीणि
पल्योपमानि पूर्वकोट्याऽभ्यधिकानि, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोट्या-
ऽभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ९ ॥ ૧૦૪ ॥

ટીકા—‘જહ સન્નિપંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ યદિ સંજ્ઞિ-
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકઃ સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્ય પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિ-
કેષુ ઉત્પચન્તે તદા—‘કિં સંલેજ્જવાસાઝય સન્નિપંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્હિતો
ઉવવજ્જંતિ’ કિં સંલયાતવર્ષાણ્ક સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પચન્તે
અથવા—‘અસંલેજ્જવાસાઝયસન્નિ પંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ અસં-

અવ સૂત્રકાર સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે જીવ પચ્ચે-
ન્દ્રિયતિર્યગ્ રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ, હસ વાત કા કથન કરતે હૈ—‘જહ
સન્નિપંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને મશુ સે એસા પૂછા હૈ—હે ભદન્ત ! યદિ સંજ્ઞી
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક સે આકરકે જીવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન
હોતા હૈ તો કયા વહ ‘સંલેજ્જવાસાઝય સન્નિપંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્-
હિતો ઉવવજ્જંતિ’ સંલયાતવર્ષ કી આયુવાલે સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યો-
નિકોં સે આકર કે વહાં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? અથવા ‘અસંલેજ્જવાસાઝય
સન્નિપંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ અસંલયાતવર્ષ કી
આયુવાલે સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ?

હવે સૂત્રકાર સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકોમાંથી આવીને જીવ સંજ્ઞી
પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે વિષય સંબંધી કથન કરે છે—
‘જહ સન્નિપંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ હત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ ! ને
સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિવાળે જીવ સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિવાળામાંથી
આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે ‘સંલેજ્જવાસાઝય સન્નિપંચિદિયતિરિક્ષજોણિર્-
હિતો ઉવવજ્જંતિ’ સંજ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યયોનિઓ
માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા ‘અસંલેજ્જવાસાઝય સન્નિપંચિદિયતિરિક્ષ-
જોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ અસંજ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય-
યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વા-

રૂપાતવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિપૃષ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે इति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति’ संखेयवर्षायुष्कसंज्ञिपૃષ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે ‘નો અસંખેજ્જવાસાઉયસન્નિપૃચિંદિયતિરિક્ખજોણિણિંતો ઉવવજ્જંતિ નો—ન તુ અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિપૃષ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે હે ભદ્રન્ત ! ‘જહ સંખેજ્જવાસાઉયસન્નિપૃચિંદિયતિરિક્ખજોણિણિંતો ઉવવજ્જંતિ’ यदि संख्यातवर्षायुष्क संज्ञिपૃષ્ઠેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે તદા—‘કિં પઞ્નત્તસંખેજ્જવાસાઉયસન્નિપૃચિંદિયતિરિક્ખજોણિણિંતો ઉવવજ્જંતિ’ किं पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्क संज्ञिपૃષ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે અથવા—

इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति’ वह वहां संख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके ही उत्पन्न होता है—‘नो असंखेज्जवासाउयसंज्ञिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति’ असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकर के वह वहां उत्पन्न नहीं होता है ।

अब इस पर गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘जह संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति’ हे भद्रन्त ! यदि वह वहां संख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होता है तो ‘किं पञ्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरि-

મીને કહે છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ‘સંખેજ્જવાસાઉયસન્નિપૃચિંદિયતિરિક્ખજોણિણિંતો ઉવવજ્જંતિ’ તે ત્યાં સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને જ ઉત્પન્ન થાય છે. ‘નો અસંખેજ્જવાસાઉયસન્નિપૃચિંદિય તિરિક્ખજોણિણિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી.

હવે આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—જહ સંખેજ્જવાસાઉયસન્નિપૃચિંદિયતિરિક્ખજોણિણિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્તે તે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો ‘કિં પઞ્જત્તસંખેજ્જવાસાઉયસન્નિપૃચિંદિયતિરિ-

‘અપજ્જતસંલેજ્જવાસાડયસન્નિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અપર્યાસ-
સંખ્યાતવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય ઉત્પન્નંતે’ इति प्रश्नः । भगवानाह—
‘दोसु वि’ द्वाभ्यामपि हे गौतम ! पर्यासापर्याप्तो मयाभ्यामपि आगत्योत्पद्यन्ते इत्यु-
त्तरम् । ‘संलેજ્જવાસાડય સન્નિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિં નં મંતે’ સંખ્યાત વર્ષા-
યુષ્ક સંજ્ઞિ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકઃ સ્વહ મદન્ત ! ‘જે મવિં પંચિંદિયતિરિક્ખ-
જોણિંસુ ઉવવજ્જિત્તં’ યો મવ્યઃ—યોગ્યઃ સંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષૂત્પન્નુમ્
‘સે નં મંતે’ સ સ્વહ મદન્ત ! ‘કેવહ્યકાલઢિહંસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ કિયત્કાલસ્થિતિ-

ક્ષજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કયા વહ વહાં પર્યાસ સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક
સંજ્ઞિ પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? અથવા
‘અપજ્જતસંલેજ્જવાસાડયસન્નિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિર્હિંતો ઉવવ-
જ્જંતિ’ અપર્યાસ સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞિ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં સે આક-
રકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈ—‘દોસુ વિ’
હે ગૌતમ ! પર્યાસ અપર્યાસ દોનોં સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયતિર્ય-
ગ્યોનિકોં સે આકર કે વહ વહાં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ।

અથ પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—‘સંલેજ્જવાસાડયસન્નિ-
પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિં નં મંતે !’ હે મદન્ત ! જો સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક
સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવ ‘જે મવિં પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિ-
ંસુ ઉવવજ્જિત્તં’ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ,
‘સે નં મંતે ! કેવહ્યકાલઢિહંસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ તો વહ કિતને કાલ કી

ક્ષજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ શું તે પર્યાસ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞિ-
પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે ‘અપજ્જતસંલે-
જ્જવાસાડયસન્નિપંચિંદિયતિરિક્ખજોણિર્હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અપર્યાસ સંખ્યાત
વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન
થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘દોસુ વિ’ હે
ગૌતમ ! પર્યાસ અને અપર્યાસ બન્ને પ્રકારના સંખ્યાત વર્ષની આયુ-
ષ્યવાળા સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને તે શ્વ ત્યાં
ઉત્પન્ન થાય છે.

દ્વિતીયી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘સંલેજ્જવાસાડયસન્નિ-
પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિં નં મંતે !’ હે ભગવન્ જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો
સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાળો શ્વ ‘જે મવિં પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિંસુ
ઉવવજ્જિત્તં’ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. ‘સે નં મંતે !
કેવહ્યકાલઢિહંસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય

કેણ સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેણુ ઉત્પદ્યેત હતિ ઉત્પાદવિષયકઃ પ્રશ્નઃ । મગનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિહણ્ણુ’ જઘન્યેન અન્નમુહુત્તસ્થિતિકેણુ ઉત્પદ્યેત ‘ઉક્કોસેણં તિપલિભોવમદ્વિહણ્ણુ’ ઉવવજ્જેજ્જા’ ઉત્કર્ષેણ ત્રિપલિભોવમસ્થિતિકેણુ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેણુ ઉત્પદ્યેત । ‘તેણં મંતે’ જીવા એગસમણં કેવહયા ઉવવજ્જંતિ’ તે સ્વલ્પ મદન્ત । જીવા એગસમયેન કિયન્ત ઉત્પદ્યન્તે ? માગવાનાહ—‘અવસેસં જહા એયસ્સ ચેવ સન્નિસ્સ રયણપમાણ ઉવવજ્જમાણસ્સ પદમગમણ’ અવશેષં પરિમાણાદિકં યથા એતસ્યૈવ સંજ્ઞિનઃ સંજ્ઞિ-પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકસ્યેત્યેત્યર્થઃ, રત્નપમાયામુત્પદ્યમાનસ્ય પ્રથમગમકે રત્ન-પ્રમાયામુત્પદ્યમાનસ્ય સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકસ્ય યથા પરિમાણાદિકં કથિતમ્

સ્થિતિ વાલે પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિહણ્ણુ’ ઉક્કોસેણં તિપલિભોવમદ્વિહણ્ણુ’ ઉવવજ્જેજ્જા’ વહ જઘન્ય સે એક અન્ત-મુહુત્ત કી સ્થિતિ વાલે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યો મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પલ્લો-પમ કી સ્થિતિવાલે પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ।

અવ ગૌતમ પરિમાણ દ્વાર કો આશ્રિત કરકે હનકે વિષય મેં પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘તેણં મંતે ! જીવા એગસમણં કેવહયા ઉવવજ્જંતિ’ હે મદન્ત વે જીવ એક સમય મેં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—‘અવસેસં જહા એયસ્સ ચેવ સન્નિસ્સ રયણપમાણ ઉવવ-જ્જમાણસ્સ પદમગમણ’ હે ગૌતમ ! સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક મેં ઉત્પ-દ્યમાન રત્નપ્રમા કે પ્રથમ ગમમેં ત્રિસ પ્રકાર સે પરિમાણ આદિ દ્વાર

તિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિહણ્ણુ’ ઉક્કોસેણં તિ-પલિભોવમ-દ્વિહણ્ણુ’ ઉવવજ્જેજ્જા’ તે જઘન્યથી એક અન્તમુહુત્તની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્લોપમની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પરિમાણ દ્વારના સંબંધમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘તેણં મંતે ! જીવા એગસમણં કેવહયા ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ ! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—અવસેસં જહા એયસ્સ ચેવ સન્નિસ્સ રયણપમાણ ઉવવજ્જમાણસ્સ પદમગમણ’ હે ગૌતમ ! રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં કતા સંબંધમાં જે પ્રમાણે પરિમાણ વિગેરે દ્વારે કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે

તથૈવેહાપિ જ્ઞાતવ્યમ્ । કેવલં રત્નપ્રભા પ્રથમગમકે શરીરાવગાહના સાધિકસપ્ત-
ધનુઃ પ્રમાણા કથિતા પ્રકૃતે તુ ઉત્કર્ષતો યોજનસહસ્રપ્રમાણા શરીરાવગાહના સા-
ર્વાવગાહના મત્સ્યાદિ જીવાનાશ્રિત્ય જ્ઞાતવ્યા, એતદેવ દર્શયતિ - 'નવરં' - ઇત્યાદિના ।
'નવરં ઓગાહના જહન્નેણ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહાગં' નવરં - કેવલં શરીરાવગાહના
જઘન્યેન અંગુલસ્સાસંખ્યેયમાગમ્, 'ઉક્કોસેણ જોયણસહસ્સં' ઉત્કર્ષેણ યોગનસહ-
સ્રમ્ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં શરીરાવગાહના અંગુલ્યાસંખ્યેયમાગપ્રમાણા યોજનસહ-
સ્રપ્રમાણા ચ ભવતીત્યર્થઃ । 'સેસં તં ચેવ જાવ ભવાદેસોત્તિ' શેપમવગાહના ઽતિરિક્તં
તદેવ રત્નપ્રભાપ્રથમગમકથિતમેવ । કિયત્પર્યન્તં ? તત્ત્વાદ્ - 'જાવ ભવાદેસોત્તિ'
યાવદ્ભવાદેશ ઇતિ ભવાદેશાન્તં સર્વમપિ વક્તવ્યમિતિભાવઃ । 'કાલાદેસેણ જહ-
ન્નેણ દો અંતોમુહુત્તા' કાલાદેશેન - કાલાપેક્ષયા જઘન્યેન દ્વે અન્તર્મુહૂર્તે, 'ઉક્કોસેણ
તિન્નિ પલ્લિઓવમાઈ પુવ્વકોડીપુહુત્તમવ્ભહિયાઈ' ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્લોપમાનિ
કહે ગયે હૈં, ડસી પ્રકાર સે યહાં પર ખી વે જાનના ચાહિયે । પરન્તુ રત્ન
પ્રભા કે પ્રથમ ગમક મેં શરીરાવગાહના સાધિકસાત ધનુષ અર્થાત્ સાત
ધનુષ ત્રીન હાથ છહ અંગુલ પ્રમાણ કહી ગઈ હૈં પરન્તુ યહાં વહ એક
હંજાર યોજન કી ઉત્કૃષ્ટ સે કહી ગઈ હૈં । સો યહ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના
મત્સ્યાદિ જીવોં કો આશ્રિત કરકે કહી ગઈ હૈં એસા જાનના ચાહિયે ।
યહી વાત સૂત્રકાર ને 'નવરં ઓગાહના જહન્નેણ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જ-
હાગં, ઉક્કોસેણ જોયણસહસ્સં' હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કી હૈં 'સેસં
તં ચેવ જાવ ભવાદેસોત્તિ' હસ અવગાહના કે સિવાય ઔર સષ કથન
યાવત્ ભવાદેશ પર્યન્ત રત્નપ્રભા કે પ્રથમ ગમ કે જૈસા હી હૈં । 'કાલાદે-
સેણ જહન્નેણ દો અંતોમુહુત્તા ઉક્કોસેણ તિન્નિ પલ્લિઓવમાઈ પુવ્વકોડી-
પુહુત્તમવ્ભહિયાઈ' કાલ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ જઘન્ય સે દો અન્તર્મુ-

અહિયાં પણ તે તમામ દ્વાર સંબંધી કથન સમજવું. પરંતુ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના
પહેલા ગમમાં શરીરની અવગાહના ૭ સાત ધનુષ પ્રમાણની કહી છે પરંતુ
અહિયાં તે ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજનની કહી છે. તો આ ઉત્કૃષ્ટ અવગા-
હના મત્સ્ય વિગેરે જીવોને આશ્રય કરીને કહેલ છે. તેમ સમજવું. એજ
વાત સૂત્રકારે 'નવરં ઓગાહના જહન્નેણ અંગુલસ્સ અસંખેજ્જહાગં', ઉક્કોસેણ
જોયણસહસ્સં' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. 'સેસં તં ચેવ જાવ ભવાદેસોત્તિ'
આ અવગાહના સંબંધી કથન શિવાય બાકીનું તમામ કથન યાવત્ ભવાદેશ
સુધીનું રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે છે. 'કાલાદેસેણ જહ-
ન્નેણ દો અંતોમુહુત્તા, ઉક્કોસેણ તિન્નિ પલ્લિઓવમાઈ પુવ્વકોડી પુહુત્તમવ્ભહિયાઈ'
કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી બે અન્તર્મુહૂર્તનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી

કોટયઃ ચતુર્ધિરન્તર્મુહૂર્તૈરભ્યધિકાઃ 'एवह्यं जाव करेज्जा २' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् उपरोक्तसूत्रप्रदर्शितकालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं सेवेत तथा एतावदेव कालपर्यन्तम् उभयत्र गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधान्तो द्वितीयो गमः २ । 'सो चेव उक्कोसकालद्विहएसु उववन्नो' स एव जीवः उत्कृष्टकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पन्नो भवेत् तदा—'जहन्नेण तिपलिओवमद्विहएसु' जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु 'उक्कोसेण वि तिपलिओवमद्विहएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेणापि त्रिपल्योमस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येत इत्यादि । 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता एषैव—पूर्वोक्तैव सर्वाऽपि वक्तव्यता भणितव्या ।

કાલ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ જઘન્ય સે દો અન્તર્મુહૂર્ત્ત કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિ કા હૈ । 'एवह्यं कालं जाव करेज्जा' इस प्रकार इतने काल तक वह संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गति का सेवन करता है, और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है । ऐसा यह कायसंवेधान्त तक का द्वितीय गम है ॥२॥

'सो चेव उक्कोसकालद्विहएसु उववन्नो' यदि वह संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है तो वह 'जहन्नेण तिपलिओवमद्विहएसु, उक्कोसेण वि तिपलिओवमद्विहएसु उववज्जेज्जा' जघन्य से तीन पल्योपम की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से भी वह तीन

કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી એ અન્તર્મુહૂર્ત્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો છે. 'एवह्यं कालं जाव करेज्जा' આ રીતે એટલા કાળ સુધી તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાળો જીવ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ રીતનો આ કાયસંવેધ સુધીનો બીજો ગમ કહ્યો છે. (૨)

'सो चेव उक्कोसकालद्विहएसु उववन्नो' जे जे संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनિवाળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિ-કામાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે તે 'जहन्नेण-ति पलिओवमद्विहएसु, उक्कोसेण वि ति पलिओवमद्विहएसु उववज्जेज्जा' જઘન્યથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે ત્રણ પલ્યા-

તૃતીયગમેऽપિ અન્યત્સર્વમુત્પાદાદિકં પ્રથમગમવદેવ કિન્તુ પરિણામવિષયે યદ્
 વૈલક્ષણ્યં તદેવ દર્શયતિ—‘નવરં’ इत्यादिना, ‘नवरं’ परिमाणं जहन्नेणं एको वा
 दो वा तिन्नि वा’ नवरं—केवलं परिमाणं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा ‘उक्को-
 सेणं संखेज्जा उववज्जंति’ उत्कर्षेण संख्येया उत्पद्यन्ते परिमाणं जघन्योत्कृष्टा-
 भ्यामेकादिसंख्यातान्तं भवति, एतदेव वૈલક્ષણ્યम् । तथा ‘ओगाहणा जहन्नेणं
 अंगुलस्स असंखेज्जइभागं’ शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम्
 ‘उक्कोसेणं जोयणसहस्सं’ उत्कर्षेण योजनसहस्रम् ‘सेसं तं चेव’ शेष—परिमाणा-

પલ્લોપમ કી સ્થિતિ વાલે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યઞ્ચો મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । ઇત્યાદિ
 રૂપ સે પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા હી સઘ યર્હા પર કહ લેની ચાહિયે । તાત્પર્ય
 હસ કથન કા યહી હૈ કિ હસ તૃતીય ગમ મેં ભી ઓર સઘ ઉત્પાદ
 આદિ કા કથન પ્રથમ ગમ કે જૈસા હી હૈ । કિન્તુ પરિમાણ કે વિષયમેં
 જો પ્રથમ ગમ કી અપેક્ષા સે ભિન્નતા હૈ વહ ‘નવરં પરિમાણં જહન્નેણં
 ઇકો વા દો વા તિન્નિવા’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકાર ને હસ પ્રકાર સે
 પ્રકટ કી હૈ કિ યહાં હસ તૃતીય ગમ મેં પરિમાણ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે
 ઇક અથવા દો અથવા ત્રીન જીવ ઇક સમય મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઓર
 ‘ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ’ ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત જીવ ઉત્પન્ન
 હોતે હૈ । હસ તૃતીય ગમ મેં પ્રથમ ગમ કી વક્તવ્યતા સે યહ ભિન્નતા હૈ ।
 તથા—દૂસરી અવગાહના કી અપેક્ષા સે ભી ભિન્નતા હૈ જો પ્રથમ ગમ મેં
 કહી જા ચુકી હૈ જૈસે—‘ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇભાગં,
 ઉક્કોસેણં જોયણસહસ્સં’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા હસ પ્રકાર સે પ્રકટ કી ગઈ

પમની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઇત્યાદિ
 રૂપથી પહેલા ગમમાં કહેલ જ સઘણું કથન અહિયાં સમજવું નેહએ.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—આ ત્રીણ ગમમાં પણ ઉત્પાત વિગેરેનું
 તમામ કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. પરંતુ પરિમાણના સંબંધમાં
 પહેલા ગમ કરતાં જે જુદા પણ છે. તે ‘નવરં પરિમાણં જહન્નેણં એકો વા દો વા
 તિન્નિ વા’ આ સૂત્રપાઠથી સૂત્રકારે આ રીતે પ્રગટ કરેલ છે કે—અહિયાં આ
 ત્રીણ ગમમાં પરિમાણની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ
 જીવ એક સમયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ‘ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ’ ઉત્કૃ-
 ષ્ટથી સંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. આ ત્રીણ ગમમાં પહેલા ગમ કરતાં
 આ જુદાપણું છે, તથા—અવગાહનાના સંબંધમાં પણ જુદાપણું છે. જે ‘ઓગા-
 હના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇભાગં, ઉક્કોસેણં જોયણસહસ્સં’ આ સૂત્રપાઠ

વગાહનાતિરિક્તં સર્વં સંહનનાદિદ્વારજાતમ્ તદેવ-પ્રથમગમોક્તમેવાવગન્તવ્યમ્, કિયત્પર્યન્તમવગન્તવ્યં તત્રાહ-‘જાવ અણુવંધોત્તિ’ યાવત્ અણુવંધ ઇતિ અણુવંધ દ્વારપર્યન્તં સર્વમપિ પૂર્વવદેવેતિ ભાવઃ । ‘ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈ’ ભવાદેશેન-ભવાપેક્ષયા દ્વે ભવગ્રહણે ભવત્ ઇતિ । ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં તિન્નિ પલિઓ વમાઈં અંતોમુહુત્તમવ્મહિયાઈં’ કાલાદેશેન-કાલપેક્ષયા ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ અન્ત-મુહૂર્ત્તાભ્યધિકાનિ અન્તમુહૂર્ત્તાભ્યધિકત્રિપલ્યોપમાત્મકો જઘન્યેન કાલાપેક્ષયા કાયસંવેધ ઇત્યર્થઃ ‘ઉકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં પુવ્વકોડીણ અવ્મહિયાઈં’ ઉત્ક-ર્ષેણ ત્રિપલ્યોપમાણિ પૂર્વકોટયભ્યધિકાનિ કાલાપેક્ષયોત્કર્ષતઃ, પૂર્વકોટયભ્ય-ધિક-ત્રિપલ્યોપમાત્મકઃ કાયસંવેધ ઇતિ તૃતીયો ગમઃ ૩ । ‘સો ચેવ અપ્પણા-જહન્નકાલટ્ટિહો જાઓ’ સ એવ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકજીવઃ આત્મના-સ્વયં

હૈ કિ અવગાહના યહાં જઘન્ય સે અહ્ગુલકે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણં હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક હજાર યોજન પ્રમાણ હૈ । ‘સેસં તં ચેવ’ હસ પ્રકાર પરિમાણ ઓર અવગાહના સે અતિરિક્ત ઓર સઘ દ્વારોં કા કથન યાવત્ અણુવંધ દ્વાર તક પ્રથમ ગમકે કથન જૈસા હી હૈ । ‘ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહણાઈં, કાલાદેસેણં જહન્નેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં અંતોમુહુત્તમવ્મહિયાઈં’ ભવાદેશ કી અપેક્ષા યહાં કાયસંવેધ દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને તક કા હૈ ઓર કાલકી અપેક્ષા વહ જઘન્ય સે એક અન્તમુહૂર્ત્ત અધિક ત્રીણ પલ્યોપમ કા હૈ એવં ઉત્કૃષ્ટ સે વહ પૂર્વકોટિ અધિક ત્રીણ પલ્યો-પમ કા હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ તૃતીય ગમ હૈ ॥૩॥

‘સો ચેવ અપ્પણા જહન્નકાલટ્ટિહો જાઓ’ યદિ વહી સંજી પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવ જઘન્યકાલ કી સ્થિતિ કો લેકર ઉત્પન્ન હુઆ

દ્વારા એ રીતે કહેલ છે કે-અહિયાં અવગાહના જઘન્યથી આગળના અસં-ખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર વર્ષ પ્રમાણની છે. ‘સેસં તં ચેવ’ આ રીતે પરિમાણ અને અવગાહણના શિવાય બીજા સંહનન વિગેરે સઘણા દ્વારા સંખ્યાધીનું કથન યાવત્ અણુવંધ દ્વાર સુધીનું પહેલા ગમના કથન પ્રમાણ જ છે. ‘ભવાદેસેણં જહ્ણેણં દો ભવગ્ગહણાઈં, કાલાદેસેણં જહ્ણેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં અંતોમુહુત્તમવ્મહિયાઈં’ ભવાદેશની અપેક્ષાએ અહિયાં કાયસંવેધ એ લેવાને ગ્રહણ કરવા સુધીનો છે, અને કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી એક અંતમુહૂર્ત્ત અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તે પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે. આ રીતે આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. (૩)

‘સો ચેવ અપ્પણા જહન્નકાલટ્ટિહો જાઓ’ ને એજ સંજી પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાણે એવ જઘન્યકાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને સંજી

જઘન્યકાલસ્થિતિકઃ સન્ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ સમુત્પન્નો ભવેત્ તદા-‘જહ-
ન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિહણ્સુ’ જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્ત્તસ્થિતિકેષુ ‘ઉકોસેણં પુન્વકોડી-
આઉણ્સુ ઉવવજ્જઈ’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટયાયુષ્કેષુ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પદ્યતે
‘લદ્દી સે’ જહા ઇયસ્સ ચેવ સન્નિપંચિદિયસ્સ પુઢવીકાહણ્સુ ઉવવજ્જમાણસ્સ
મજ્ઞિલ્લણ્સુ તિસુ ગમણ્સુ’ લઘ્વિઃ-પરિમાણાદિપ્રાપ્તિઃ સૈવ યથા ઇતસ્યૈવ પ્રકૃતસ્ય
પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકસ્ય પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પદ્યમાનસ્ય મધ્યગેષુ ચતુર્થપશ્ચમ-
ષઠેષુ ત્રિપુ ગમેષુ કથિતા ‘સચ્ચેવ હહવિ મજ્ઞિમેસુ તિસુ ગમણ્સુ કાયન્વા’ સૈવ
પરિમાણાદિપ્રાપ્તિ રિહાપિ-પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકપ્રકરણેઽપિ મધ્યમેષુ ત્રિપુ
ચતુર્થપશ્ચમષઠાત્મકેષુ ગમેષુ કર્તવ્યા, પૃથિવીકાયિકેષુ સમુત્પદ્યમાનસ્ય
સંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકસ્ય ચતુર્થપશ્ચમષઠગમેષુ પરિમાણાદિ પ્રાપ્તિઃ

हैं और पश्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है तो वह ‘जह-
न्नेणं अंतोमुहूत्तद्विहण्णसु, उक्कोसेणं पुन्वकोडीआउण्णसु उववज्जंति’
जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की स्थिति वाले पश्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में
और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि की आयुवाले पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में
उत्पन्न होता हैं। ‘लद्धी से जहा इयस्स चैव सन्नि पंचिदियस्स पुढवी
काहण्णसु’ तथा परिमाण आदिकोंकी प्राप्ति यहां वैसी ही है जैसी वह
पृथिवीकायिकों में उत्पद्यमान इसी प्रकृत संज्ञी पश्चेन्द्रियतिर्यग् के चौथे,
पांचवें, एवं छठे गर्मों में कही गई है। अर्थात् पृथिवीकायिकों में उत्प-
द्यमान संज्ञि पश्चेन्द्रियतिर्यग् के मध्य के ३ गर्मों में जिस प्रकार से
परिमाण आदिकों के सम्बन्ध में कथन किया गया है वैसा ही परिमाण
आदिकों का कथन यहां पश्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक के प्रकरण में भी मध्य

પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે ‘જહન્નેણં અંતો
મુહુત્તદ્વિહણ્ણસુ, ઉક્કોસેણં પુન્વકોડીઆઉણ્ણસુ ઉવવજ્જંતિ’ જઘન્યથી એક અંત-
ર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી-એક
પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યયોનિકોમાં ઉત્પન્ન
થાય છે. ‘લદ્દી સે જહા ઇયસ્સ ચેવ સન્નિપંચિદિયસ્સ પુઢવીકાહણ્ણસુ
ઉવવજ્જમાણસ્સ મજ્ઞિલ્લણ્ણસુ તિસુ ગમણ્ણસુ’ તથા પરિમાણ વિગેરેની
પ્રાપ્તિ અહિયાં એજ પ્રમાણે છે. કે જે રીતે આ ચાલુ પ્રકરણના
પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યના ચોથા, પાંચમાં
અને છઠ્ઠા ગમમાં કહેલ છે. અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજ્ઞી
પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યના સંબંધમાં મધ્યના ત્રણ ગમોમાં જે રીતે પરિમાણ વિગે-
રેના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે પરિમાણ વિગેરે દ્વારા
સંબંધી કથન અહિયાં પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકના પ્રકરણમાં પણ મધ્યના

કૃતિતા. સૈવ પ્રાક્ષિરિદ્ધાપિ મધ્યમગમત્રયેષ્વપિ જ્ઞાતવ્યેત્યર્થઃ 'સંવેદો જહેવ
 પ્તથ ચેવ અસન્નિસ્સ મજ્જિમેસુ તિસુ ગમણસુ' સંવેદોઽત્રૈવ-પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગુદેશકે
 અસંજ્ઞિનો મધ્યમેષુ ત્રિષુ ચતુર્થપશ્ચમપષ્ઠગમેષુ તથૈવ જ્ઞાતવ્યઃ સ ચ કાયસંવેધઃ,
 એવં-ભવાદેશેન જઘન્યતો દ્વૌ ભવૌ ઉત્કર્ષતોઽષ્ટૌ ભવાઃ કાલાદેશેન જઘન્યેન દ્વે
 અન્તર્મુહૂર્તે ઉત્કૃષ્ટત શ્રતસ્રઃ પૂર્વકોટયઃ ચતુરન્તર્મુહૂર્તોઽધિકાઃ । અયં જઘન્યસ્થિ-
 તિક્રઃ ઔદયિકેષુ इत्यत्र કાયસંવેધઃ જઘન્યસ્થિતિકો જઘન્યસ્થિતિકેષુ इत्यत्र
 કાયસંવેધોઽન્તર્મુહૂર્તૈઃ, જઘન્યસ્થિતિકઃ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિકેષુ इत्यत्र કાયસંવેધઃ
 પુનરન્તર્મુહૂર્તૈઃ પૂર્વકોટિર્ગિર્ભવતીતિ ૪-૫-૬ । 'સો ચેવ અપ્પણા ઉદકોસકાલ
 દ્વિહો જાઓ' સ એવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક એવ યદિ સ્વયમુત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિકઃ

કે ચતુર્થ પંચમ ઓર ષષ્ઠ ગમોં મેં કર લેના ચાહિયે । 'સંવેદો જહેવ
 પ્તથ ચેવ અસન્નિસ્સ મજ્જિમેસુ તિસુ ગમણસુ' સંવેધ જૈસા યહાં પચ્ચે-
 ન્દ્રિય તિર્યગુદેશક મેં અસંજ્ઞી કે મધ્ય કે ત્રીન ગમોં મેં-ચતુર્થ, પંચમ
 ઓર ષષ્ઠ इन गमों में-કહા ગયા હૈ વૈસા હી જાનના ચાહિયે । અર્થાત્
 ભવ કી અપેક્ષા વહ કાયસંવેધ જઘન્ય સે દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને
 તક કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ ભવોં કો ગ્રહણ કરને તકકા હૈ । તથા
 -કાલ કી અપેક્ષા સે વહ જઘન્ય સે દો અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ
 સે ચાર અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિ કા હૈ (૪-૫-૬) । હસ પ્રકાર
 સે ચોથા, પાંચમાં, છઠ્ઠા ગમ કહા ગયા હૈ ।

‘સોચેવ અપ્પણા ઉદકોસકાલદ્વિહો જાઓ’ યદિ વહી સંજ્ઞી પચ્ચે-
 ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જો સ્વયં ઉત્કૃષ્ટ કાલ કી સ્થિતિ કો લેકર ઉત્પન્ન

એટલે કે ચોથા, પાંચમા, અને છઠ્ઠા ગમોમાં કહી લેવું જોઈએ. ‘સંવેદો જહેવ
 પ્તથ ચેવ અસન્નિસ્સ મજ્જિમેસુ તિસુ ગમણસુ’ સંવેધ સંબંધી કથન જે પ્રમાણે
 અહિયાં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યના પ્રકરણમાં અસંજ્ઞીના મધ્યના ત્રણ ગમોમાં એટલે
 કે ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા ગમમાં કહેલ છે, એજ પ્રમાણેતું કથન સમ-
 જવું જોઈએ, અર્થાત્ ભવની અપેક્ષાથી તે કાયસંવેધ જઘન્યથી જે ભવોને
 ગ્રહણ કરતાં સુધીના છે અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધીના છે.
 તથા કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી જે અન્તર્મુહૂર્તનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી
 ચાર અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો છે. એ રીતે આ ચોથો, પાંચમો
 અને છઠ્ઠો ગમ કહ્યો છે. ૪-૫-૬

સોં ચેવ અપ્પણા ઉદકોસકાલદ્વિહો જાઓ’ જે તે સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય
 ચોનિવાળો એવ પોતે ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો હોય અને તે

ઉત્પન્નો ભવેત્ તદા—‘જહા પદમગમઓ’ યથા પ્રથમગમે ઉત્પાદાદારમ્ય કાય-
સંવેધાન્તદ્વારજાતં કથિતં તથૈવેહ સપ્તમગમકેઽપિ જ્ઞાતવ્યમિતિ । કેવલં પ્રથમ-
ગમાપેક્ષયા ચઢૈલક્ષણં તદ્દર્શયતિ—‘નવરં’ ઇત્યાદિના । ‘નવરં ઠિઈ અણુવંધો જહન્નેણં
પુવ્વકોડી’ નવરં સ્થિત્યનુવન્ધૌ જઘન્યેન પૂર્વકોટી જઘન્યતઃ સ્થિત્યનુવન્ધૌ
પૂર્વકોટિપ્રમાણકૌ ભવતઃ તથા—ઉક્કોસેણં વિ પુવ્વકોડી’ ઉત્કર્ષેણાઽપિ પૂર્વકોટિ
પ્રમાણકૌ એવ ભવતઃ । સ ચાયં ભેદો ભવતિ પ્રથમગમાપેક્ષયા સપ્તમ ગમસ્ય ।
તથા—‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં પુવ્વકોડી અંતોમુહુત્તમમ્મહિયા’ કાલાદેશેન જઘન્યેન
પૂર્વકોટિરન્તર્મુહૂર્ત્તમ્મહિયા ‘ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં પુવ્વકોડીપુહુત્તમમ્મ-
હિયાઈં’ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલિયોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથિક્ત્વામ્યધિકાનિ કાલાપેક્ષયા
કાયસંવેધો ભવતીતિ ભાવઃ ૭ । ‘સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્દેસુ ઉવવન્નો’ સ એવ

હુઆ હૈ ઓર વહ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ તો
હસ સમ્બન્ધ મેં ‘જહા પદમ ગમઓ’ જિસ પ્રકાર સે પ્રથમ ગમ મેં ઉત્પાદ
સે લેકર કાયસંવેધ તક કે દ્વાર કહે ગયે હૈં, ઊસી પ્રકાર સે વે યહાં
પર ભી કહ લેના ચાહિયે । પરન્તુ પ્રથમ ગમ કી અપેક્ષા જો યહાં ભિન્નતા
હૈ વહ ‘નવરં ઠિઈ અણુવંધો જહન્નેણં પુવ્વકોડી’ એસી હૈ કિ યહાં સ્થિતિ
ઓર અનુવંધ યે દોનોં જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ કે હોતે હૈં । તથા
—‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં પુવ્વકોડી અંતોમુહુત્તમમ્મહિયા’ કાયસંવેધ
કાલકી અપેક્ષા જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક એક પૂર્વકોટિ કા હૈ ઓર
‘ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં’ ઉત્કૃષ્ટ સે વહ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ
અધિક ત્રીણ પલ્યોપમ કા હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ સાતવાં ગમ હૈ ॥૭॥

સંજી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ્યોનિકોંમ્મ ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે સંબં-
ધમાં જહા પદમગમઓ’ જે રીતે પહેલા ગમમાં ઉત્પાતથી લઈને કાયસંવેધ
સુધીના દ્વારો કહ્યા છે, એજ રીતે તે અહિયાં પણ કહેવા જોઈએ. પરંતુ
પહેલા ગમ કરતાં અહિયાં જે જુદા પણ છે, તે ‘નવરં ઠિઈ અણુવંધો જહન્નેણં
પુવ્વકોડી’ એ પ્રમાણે છે. કે—અહિયાં સ્થિતિ અને અનુબંધ એ બંને
જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિના હોય છે. તથા ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં પુવ્વ-
કોડી અંતોમુહુત્તમમ્મહિયા’ કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત્ત
અધિક એક પૂર્વકોટિનો છે. અને ‘ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં’ ઉત્કૃષ્ટથી
તે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે. એ રીતે આ સાતમો
ગમ કહ્યો છે. ૭

ઉત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિકઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકજીવઃ જઘન્યકાલસ્થિતિકેષુ પચ્ચેન્દ્રિય-
તિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પન્નો ભવેત્તદા-‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ એવ-પૂર્વોક્તૈવ વત્તવ્યતા
જ્ઞાતવ્યા પૂર્વાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં તદ્દર્શયતિ-‘નવરં’ इत्यादिना । ‘नवरं’ कालादेसेणं
जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमव्वमहिया’ नवरं-केवलमिदमेव वैलक्षण्यं यत् काला-
देशेन जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकाः ‘उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ
चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वमहियाओ’ उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तै-
रभ्यधिका इत्यष्टमो गमः ८ । ‘सो चैव उक्कोसकालट्टिहएसु उव्वन्नो’ स एव
सञ्ज्ञिपचच्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव उत्कृष्ट कालस्थितिकपचच्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु
उत्पन्नो भवेत् तदा-‘जहन्नेणं तिपलिओवमट्टिहएसु’ जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु

‘સો ચેવ જહન્નકાલટ્ટિહએસુ ઉવવન્નો’ યદિ વહી ઉત્કૃષ્ટ કાલકી સ્થિતિ-
વાલા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિવાલે
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તવ ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ યહાં
પર મી યહી પૂર્વોક્ત વત્તવ્યતા કહ લેની ચાહિયે । પરન્તુ ‘નવરં કાલાદેસેણં
જહન્નેણં પુવ્વકોડી અંતોમુહુત્તમવ્વમહિયા’ કાલ કી અપેક્ષા યહાં કાય-
સંવેધ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક પૂર્વકોટિ કા હૈ ઓર ‘ઉક્કોસેણં
ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ, ચઉહિં અંતોમુહુત્તેહિં અવ્વમહિયાઓ’ ઉત્કૃષ્ટ સે
વહ ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિ કા હૈ । યહી વિશેષતા પૂર્વ
વત્તવ્યતા કી અપેક્ષા હસ આઠવે ગમ મેં હૈ ॥૮॥

‘સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિહએસુ ઉવવન્નો’ યદિ વહી સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિક જીવ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ કાલ કી સ્થિતિ વાલે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-

‘સો ચેવ જહન્નકાલટ્ટિહએસુ ઉવવન્નો’ ને તે ઉત્કૃષ્ટની સ્થિતિવાળો સંજ્ઞી
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય એવ જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન
થાય છે, ત્યારે ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ અહિયાં આ પહેલા કહેલ કથન પ્રમાણેનું
કથન જ કહેલું નોંધ્યો. પરંતુ ‘નવરં કાલાદેસેણં જહન્નેણં પુવ્વકોડી અંતોમુ-
હુત્તમવ્વમહિયા’ કાળની અપેક્ષાથી અહિયાં કાયસંવેધ જઘન્યથી એક અંતર્મુ-
હૂર્ત્ત અધિક પૂર્વકોટિનો છે. અને ‘ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ, ચઉહિં અંતોમુ-
હુત્તેહિં અવ્વમહિયાઓ’ ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો
છે. એજ આ કથનમાં વિશેષ પણું છે. એ રીતે આ આઠમો ગમ કહ્યો છે. ૮

સો ચેવ ઉક્કોસકાલટ્ટિહએસુ ઉવવન્નો’ ને એ સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય-
તિર્યગ્ય યોનિવાળો એવ ત્યારે ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયમાં
ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે તે ‘જહન્નેણં તિપલિઓવમટ્ટિહએસુ’ જઘન્યથી

‘ઉત્ક્રોસેણં વિ તિપલિઓવમદ્વિહણ્સુ’ ઉત્કર્ષેણાઽપિ ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકેષુ
 ‘ઉત્પન્નો ભવતીતિ ‘અવસેસં તં ચેવ’ અવશેષં તદેવ યદેવ પૂર્વં કથિતં તદેવ
 સર્વમિદાપિ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘નવરં પરિમાણં ઓગાહના ય જહા એયસ્સેવ તદ્દય-
 ગમણ’ નવરં પરિમાણં શરીરાવગાહના ચ યથા એતસ્સૈવ-સંજ્ઞિપચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
 નિકસ્યૈવ તૃતીયગમે પરિમાણમ્ ઉત્કર્ષતઃ સંખ્યાતા ઉત્પચન્તે, અવગાહના ચોત્ક-
 ર્ષતો યોજનસદસપ્રમાણા ભવતીતિ । કાયસંવેધસ્તુ ‘ભવાદેસેણં દો ભવગાહનાઈ’
 ભવાદેશેન-ભવાપેક્ષયા દ્વે ભવગ્રહણે ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ
 પુચ્વકોડીણ અબ્બહિયાઈ’ કાલાદેશેન જઘન્યેન ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટયા-

નિકોં સેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, તબ વહ ‘જહન્નેણં તિપલિઓવમદ્વિહણ્સુ’ જઘ-
 ન્ય સે ત્રીન પલ્યોપમ કી સ્થિતિવાલે પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા
 હૈ ઓર ‘ઉત્ક્રોસેણં વિ તિપલિઓવમદ્વિહણ્સુ’ ઉત્કૃષ્ટ સે ભી વહ ત્રીન
 પલ્યોપમ કી સ્થિતિવાલે પચ્છેન્દ્રિયોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । ‘અવસેસં તં ચેવ’
 ઓર વાકી કે દ્વારોં કા કથન યહાં પૂર્વોક્ત કથન કે જૈસા હી હૈ । ‘નવરં
 પરિમાણં ઓગાહના ય જહા એયસ્સેવ તદ્દયગમણ’ પરન્તુ પૂર્વોક્ત કથન
 સે યહાં કે કથન મેં પરિમાણ ઓર અવગાહના કો લેકર હસ પ્રકાર સે
 ભિન્નતા આતી હૈ કિ યહાં જઘન્ય સે એક અથવા દો અથવા ત્રીન જીવ
 ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત જીવ ઉત્પન્ન હોતે હૈં । તથા
 હનકી અવગાહના ઉત્કૃષ્ટ સે એક હજાર યોજન પ્રમાણ હોતી હૈ । કાય-
 સંવેધ ભવ કી અપેક્ષા દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હૈ ઓર કાલ કી
 અપેક્ષા વહ જઘન્ય સે પૂર્વકોટિ અધિક ત્રીન પલ્યોપમ કા હૈ । તથા

ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય
 છે. અને ‘ઉત્ક્રોસેણં વિ તિપલિઓવમદ્વિહણ્સુ’ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ
 વાળા સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘અવસેસં તં ચેવ’ બાકીના દ્વાર
 સંબંધી કથન અહિયાં પહેલા કહેલ કથન પ્રમાણ છે. ‘નવરં પરિમાણં ઓગા-
 હના ય જહા એયસ્સેવ તદ્દયગમણ’ પરંતુ પહેલા કહેલ કથન કરતાં અહિંના કથનમાં
 પરિમાણ અને અવગાહના દ્વારના સંબંધમાં આ રીતે જુદાપણું આવે છે.
 કે-અહિયાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે.
 તથા તેની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજન પ્રમાણની છે. કાયસંવેધ
 ભવની અપેક્ષાથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા-રૂપ છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે
 જઘન્યથી પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ તે એક

અધિકારિણિ 'ઉક્રોસેણ વિ તિન્નિ પલિઓવમાહં પુઠ્ઠકોડીએ અંઘમંદિયાહં' ઉત્કૃષ્ટ-
ણાપિ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટ્યાઽધિકારિણિ 'એવહયં જાવ કરેજ્જા' એતાવત્તં
યાવત્ કુર્યાત્ એતાવત્કાલં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકગતિં સેવેત તથા-એતાવત્કાલ-
પર્યન્તં ગમનાગમને કુર્યાદિતિ નવમો ગમઃ ૯ ॥સૂ. ૪॥

અથ મનુષ્યેભ્યઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકમુત્પાદયન્નાહ- 'જહ મણુસેહિતો' इत्यादि ।

મૂલ્ય-જહ મણુસેહિતો ઉવવજ્જંતિ કિં સન્નિમણુસેહિતોં
અસન્નિમણુસેહિતોં ? ગોયમા ! સન્નિમણુસેહિતો વિ ઉવવ-
જ્જંતિ અસન્નિમણુસેહિતો વિ ઉવવજ્જંતિ । અસન્નિમણુસે
ણં મંતે ! જે ભવિએ પંચિદિયતિરિલ્લજોણિએસુ ઉવવજ્જંતંતે
સેણં મંતે ! કેવહયકાલદ્વિએસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહન્નેણં
અંતોમુહુત્તદ્વિએસુ, ઉક્રોસેણં પુઠ્ઠકોડીઆએસુ ઉવવજ્જહ ।
લક્ષી સે તિસુ વિ ગમએસુ જહેવ પુઠ્ઠવિક્કાહએસુ ઉવવજ્જમાણસસ ।
સંવેહો જહા એતં ચેવ અસન્નિપંચિદિયસસ મજ્ઞિમેસુ તિસુ
ગમએસુ તહેવ નિરવસેસો ભાણિયવ્વો ।

જહ સન્નિમણુસેહિતો ઉવવજ્જંતિ કિં સંખેજ્જવાસાએસન્નિ-
મણુસેહિતો ઉવવજ્જંતિ અસંખેજ્જવાસાએસન્નિમણુસેહિતો

ઉત્કૃષ્ટ સે મી વહ એક પૂર્વકોટિ અધિક ત્રીણ પલ્યોપમા કા હૈ 'એવહયં
જાવ કરેજ્જા' હસ પ્રકાર સે વહ સંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિક જીવ હતને
કાલ તક હસ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિક ગતિ કા સેવન કરતા હૈ, ઓર
હતને હી કાલ તક વહ હસ ગતિ મેં ગમનાગમન કરતા હૈ । એસા યહ
નોવાં ગમ હૈ (૯) ॥સૂ. ૪॥

પૂર્વકોટી અધિક ત્રણ પલ્યોપમાનો છે. એવહયં જાવ કરેજ્જા' આ રીતે તે સંજી
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિક જીવ આટલા કાળ સુધી એ સંજી પચ્ચેન્દ્રિય-
તિર્યગ્ચોનિક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ
ગમનાગમન કરે છે. એ રીતે આ નવમો ગમ કહ્યો છે ॥મૂ. ૪॥

उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति
 णो असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति । जइ संखे-
 ज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्त-
 संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तसंखेज्ज-
 वासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! पज्जत्तसंखे-
 ज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति अपज्जत्तसंखेज्ज-
 वासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति । सन्निमणुस्से णं
 भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिखजोणिएसु उववज्जित्तए, से णं
 भंते ! केवइयकालट्टिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं
 अंतोमुहुत्तट्टिइएसु, उक्कोसेणं तिपलिओवमट्टिइएसु उववज्जइ
 ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? लद्धी से
 जहा एयस्सेव सन्निमणुस्सस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स
 पढमगमए जाव भवादेसोत्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतो-
 मुहुत्ता, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तम-
 व्वभहियाइं १ । सो चेव जहन्नकालट्टिइएसु उववन्नो एस चेव
 वत्तव्वया । नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्को-
 सेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वभहियाओ २ ।
 सो चेव उक्कोसकालट्टिइएसु उववन्नो जहन्नेणं तिपलिओवम-
 ट्टिइएसु, उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्टिइएसु उववज्जेज्जा सच्चेव
 वत्तव्वया । नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं, उक्कोसेणं
 पंचधणुसयाइं । ठिई जहन्नेणं मासपुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी ।

एवं अणुबंधो वि । भवादेसेणं दो भवगगहणाइं, कालादेसेणं
जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं मासपुहुत्तमव्वहियाइं, उक्कोसेणं
तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अव्वहियाइं, एवइयं जाव
करेज्जा ३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्टिइओ जाओ जहा-
सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु
उव्वज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु वत्तव्वया भणिया ।
एस चेव एसस्स वि मज्झिमेसु तिसु गमएसु निरवसेसा
भाणियव्वा । नवरं परिमाणं उक्कोसेणं संखेज्जा उव्वज्जंति,
सेसं तं चेव ४-५-६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्टिइओ
जाओ सच्चेव पढमगमवत्तव्वया नवरं ओगाहणा जहन्नेणं
पंच धणुसयाइं, उक्कोसेणं वि पंच धणुसयाइं, ठिई अणुबंधो
जहन्नेणं पुव्वकोडी, उक्कोसेण वि पुव्वकोडी, सेसं तहेव जाव
भवादेसो त्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तम-
व्वहिया उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तम-
व्वहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा ७। सो चेव जहन्नकालट्टिइएसु
उव्वन्नो एस चेव वत्तव्वया । नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं
पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमव्वहिया, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वको-
डीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अव्वहियाओ ८। सो चेव उक्को-
सकालट्टिइएसु उव्वन्नो जहन्नेणं तिपलिओवमट्टिइएसु उव्व-
ज्जेज्जा, उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्टिइएसु उव्वज्जेज्जा,
एस चेव लद्धी जहेव सत्तमगमे । भवादेसेणं दो भवगगहणाइं,

कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए
अवभहियाइं, उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए
अवभहियाइं एवइयं जाव करेउजा ॥सू० ५॥

छाया—यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिमनु-
ष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! संज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते असंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि
उत्पद्यन्ते । असंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! यो मव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु
उत्पत्तुं स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येनान्त-
र्मुहूर्तस्थितिकेषु, उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषु उत्पद्येत । लब्धिः सा त्रिष्वपि गमकेषु
यथैव पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य संवेद्यो यथा अत्रैवासंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य मध्यमेषु
त्रिषु गमकेषु तथैव निरवशेषो भणितव्यः ।

यदि संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते
असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनु-
ष्येभ्य उत्पद्यन्ते नो असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ।

यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तसंख्येयवर्षा-
युष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ?
गौतम ! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते अपर्याप्तसंख्येय-
वर्षायुष्क संज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । संज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! यो मव्यः
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुं स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ?
गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु, उत्कर्षेण त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्यते ।
ते खलु भदन्त ! जीवा एकप्रमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते ? लब्धिस्तस्य यथा एतस्यैव
संज्ञिमनुष्यस्य पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य प्रथमगमके यावद्भवादेश इति
कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्तौ उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथ-
क्त्वाभ्यधिकानि १ । स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः एषैव वक्तव्यता । नवरं
कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्तौ उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयः चतुर्भि-
रन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकाः २ । स एवोत्कर्षकालस्थितिकेषु उत्पन्नः जघन्येन त्रिपल्यो-
पमस्थितिकेषु, उत्कर्षेणाऽपि त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत सैव वक्तव्यता ।
नवरमवगाहना जघन्येनाङ्गुलवृथक्त्वम् उत्कर्षेण पञ्चधनुः शतानि । स्थितिर्जघ-
न्येन मासपृथक्त्वम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः । एव मनुबन्धोऽपि भवादेशेन द्वे भवग्रहणे,
कालादेशेन जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण त्रीणि
पल्योपमनि पूर्वकोट्याऽभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात् ३ । स एवात्मना

જઘન્યકાલસ્થિતિકો જાતો યથા સંજ્ઞિયશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકસ્ય પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પદ્યમાનસ્ય મધ્યમેષુ ત્રિષુ ગમકેષુ વક્તવ્યતા મણિતા। એવં એતસ્યાપિ મધ્યમેષુ ત્રિષુ ગમકેષુ નિરવશેષા મણિતવ્યા, નવરં પરિમાણ-મુત્કર્ષેણ સંખ્યાતા ઉત્પદ્યન્તે શેષં તદેવ ૪-૫-૬। સ એવ આત્મના ઉત્કર્ષકાલસ્થિતિકો જાતઃ સૈવ પ્રથમગમવક્તવ્યતા નવરમયગાહના જઘન્યેન પશ્ચાદ્ધનુઃ શતાનિ, ઉત્કર્ષેણાપિ પશ્ચાદ્ધનુઃ શતાનિ, સ્થિતિરનુવન્ધો જઘન્યેન પૂર્વકોટિઃ, ઉત્કર્ષેણાપિ પૂર્વકોટિઃ, શેષં તથૈવ યાસદ્મવાદેશ इति, કાલાદેશેન જઘન્યેન પૂર્વકોટિ રન્તર્મુહૂર્તાભ્યધિકા, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પર્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વાભ્યધિકાનિ, એતાવન્તં યાવત્કુર્યાત્ ૭। સ એવ જઘન્યકાલસ્થિતિકેષુત્પન્ન એવં વક્તવ્યતા। નવરં કાલાદેશેન જઘન્યેન પૂર્વકોટિ રન્તર્મુહૂર્તાભ્યધિકા, ઉત્કર્ષેણ ચતસ્રઃ પૂર્વકોટય શ્વભિરન્તર્મુહૂર્તૈરભ્યધિકાઃ ૮। સ એવોત્કર્ષકાલસ્થિતિકેષુ ઉત્પન્નો જઘન્યેન ત્રિપર્યોપમસ્થિતિકેષુ ઉત્પદ્યેત, ઉત્કર્ષેણાપિ ત્રિપર્યોપમસ્થિતિકેષુ ઉત્પદ્યેત, એવં લઙ્ઘિર્યથૈવ સપ્તમગમકે। ભવાદેશેન દ્વે ભવગ્રહણે, કાલાદેશેન જઘન્યેન ત્રીણિ પર્યોપમાનિ પૂર્વકોટયઽભ્યધિકાનિ ઉત્કર્ષેણાપિ ત્રીણિ પર્યોપમાનિ પૂર્વકોટયાઽભ્યધિકાનિ, એતાવન્તં યાવત્કુર્યાત્ ૯। સૂ.૦૫।

ટીકા—‘જહ મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભદન્ત ! યદિ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ મનુષ્યેભ્યો-મનુષ્યગતિભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે તદા-‘કિં સન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં સંજ્ઞિમનુષ્યેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા-‘અસન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ અસંજ્ઞિમનુષ્યેભ્ય આગત્ય ઉત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નઃ। ભગવાનાહ-‘ગોયમા’

અવ સૂત્રકાર મનુષ્યોં સે આકરકે જીવ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોં સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ હસ વિષય કા કથન કરતે હૈ-‘જહ મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि।

ટીકાર્થ-ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ-હે ભદન્ત ! યદિ મનુષ્યગતિ સે આકર કે પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવ ઉત્પન્ન હોતે હૈ તો ‘કિં સન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અસન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કયાં વે સંજ્ઞી મનુષ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? અથવા અસંજ્ઞી મનુષ્યોં સે

હવે, સૂત્રકાર મનુષ્યોભાથી આવીને જીવ સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોભાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિષયનું કથન કરે છે. ‘જહ મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવાન! મનુષ્ય ગતિમાંથી આવીને સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય ચેતિવાળા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓ ‘કિં સન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અસન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ થું સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે

इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति असन्निमणुस्से-
हिंतो वि उववज्जंति' संज्ञिमनुष्येभ्योऽपि आगत्य असंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि आगत्यो-
त्पद्यन्ते सज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोनिक्का इत्युत्तरम् । 'असन्निमणुस्से णं भंते ।' असंज्ञि-
मनुष्यः खलु भदन्त ! 'जे भविए सन्निपचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए'
यो मन्यः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोनिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते । केवइयकालट्ठिएसु
उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येतेति प्रश्नः । भग-
वानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिएसु
उववज्जेज्जा' जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोनिकेषु उत्पद्येत, 'उको-

आकरके उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते
हैं—'गोयमा' हे गौतम 'सन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति, असन्निमणु-
स्सेहिंतो वि उववज्जंति' पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गोनिक जीव संज्ञी मनुष्यों से
भी आकर के उत्पन्न होते हैं और असंज्ञी मनुष्यों से भी आकर के
उत्पन्न होते हैं ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'असन्नि मणुस्से णं भंते ! जे
भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त ! जो असंज्ञी
मनुष्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते !
केवइयकालट्ठिएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थितिवाले पञ्चे-
न्द्रियतिर्यग्गोनिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से
कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिएसु उववज्जेज्जा'

અસંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ-
ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'સન્નિમણુસ્સેહિંતો વિ
ઉવવજ્જંતિ અસન્નિમણુસ્સેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ' સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિ-
વાળા છુવે સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને અસંજી મનુ-
ષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'અસન્નિમણુસ્સે ણં ભંતે !
જે ભવિએ પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિએસુ ઉવવજ્જિત્તએ' હે ભગવન્ જે અસંજી મનુષ્ય-
પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'સે ણં ભંતે ! કેવઇય
કાલટ્ઠિએસુ ઉવવજ્જેજ્જા' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગો-
નિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે
છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તટ્ઠિએસુ ઉવવજ્જેજ્જા' તે
જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકોમાં

સેઁણ પુવ્વકોડી આઉણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા' ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટ્યાયુષ્કેષુ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેષુ ઉત્પદ્યેત્ત ઇતિ । 'લહ્હી સે તિસુ વિ ગમણ્ણુ જહેવ પુઢવીકાણ્ણુ ઉવવજ્જમાણ્ણસ' લઘ્વિઃ પરિમાણાદિકા તસ્યા સંજ્ઞિમનુષ્યસ્ય ત્રિષ્વપિ ગમકેષુ યતો નવાનાં ગમાનાં મધ્યે આચા એવ ત્રયો ગમાઃ પ્રથમદ્વિતીય તૃતીય રૂપા ઇહ સમ્ભવન્તિ । જઘન્યતોઽપિ ઉત્કર્ષતોઽપિ ચાન્તર્મુહૂર્તસ્થિતિકત્વેન એકસ્થિતિકત્વાત્ તસ્યેતિ, યથૈવ પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પદ્યમાનસ્યાસંજ્ઞિમનુષ્યસ્યાઘગમત્રયે યા વક્તવ્યતા કથિતા સૈવ વક્તવ્યતા અત્રાપિ પશ્ચેન્દ્રિયાતિરશ્ચિ સમુત્પદ્યમાનસ્યાસંજ્ઞિમનુષ્યસ્ય

વહ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી સ્થિતિ વાલે પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર 'ઉવ્વકોસેણ પુવ્વકોડી આઉણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા' ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વકોટિ કી આયુવાલે પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ 'લહ્હી સે તિસુ વિ ગમણ્ણુ જહેવ પુઢવીકાણ્ણુ ઉવવજ્જમાણ્ણસ' પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય અસંજ્ઞી મનુષ્ય કી પહિલે કે તીનોં ગમકોં મેં જો વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ વહી વક્તવ્યતા યહાં પર મી પ્રથમ કે તીનોં ગમકોં સે કહ લેની ચોહિયે । કયોંકિ નૌ ગમોં મેં સે યહાં તીન હી ગમ-પ્રથમ, દ્વિતીય ઓર તૃતીય એસે તીન ગમ હી સંભવિત્ હોતે હૈ । ઇસકા કારણ એસા હૈ કિ યહ જઘન્ય સે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દોનોં પ્રકાર સે મી અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી સ્થિતિ વાલા હોને સે એક હી સ્થિતિવાલા હૈ । જિસ પ્રકાર પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પદ્યમાન અસંજ્ઞી મનુષ્યકો આદિકે તીન ગમોં મેં જો વક્તવ્યતા કહી હૈ વહી વક્તવ્યતા યહાં પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકમેં ઉત્પદ્યમાન અસંજ્ઞી મનુષ્ય કી મી કહની

ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'ઉવ્વકોસેણ પુવ્વકોડી આઉણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા' ઉત્કૃષ્ટી એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પન્ન થાય છે. 'લહ્હી સે તિસુ વિ ગમણ્ણુ જહેવ પુઢવીકાણ્ણુ ઉવવજ્જમાણ્ણસ' પૃથ્વીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અસંજ્ઞી મનુષ્યનું પહેલાના ત્રણ ગમેમાં જે કથન કર્યું છે. એજ કથન અહિયાં પણ આગલા ત્રણ ગમેમાં એટલે કે પહેલા, બીજા, અને ત્રીજા ગમમાં કહેવું જોઈએ કેમકે નવ ગમે પૈકી અહિયાં એ ત્રણ ગમ જ સંભવે છે તેનું કારણ એ છે કે-આ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બેઉ પ્રકારથી એક જ સ્થિતિ વાળા હોય છે. જેવી રીતે પૃથ્વીકાયિકોં મેં ઉત્પદ્યમાન અસંજ્ઞીમનુષ્યને આદિના ત્રણ ગમેમાં જે કથન કર્યું છે એજ કથન અહિયાં પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પદ્યમાન અસંજ્ઞી મનુષ્યના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ. 'સંવેદો જહા પત્યવેવ'

વક્તવ્યતા મણિતવ્યેત્યેત્યર્થઃ । ‘સંવેહો જહા एत्थ चेव असन्निपंचिदियस्स मज्झि-
મેसु तिसु गमएसु तहेव निरवसेसो भाणियव्वो’ कायसंवेधो भवादेश काष्ठादे-
शाभ्यां यथा यत्रैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोत्पादाधिकारे असंज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-
निकेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोत्पादाधिकारे असंज्ञिपञ्चेन्द्रिय मध्यमेषु त्रिषु
चतुर्थपञ्चमपष्ठक्षणेषु गमकेषु तथैव निरवशेषः सर्वो मणितव्य इति ।

‘જહ સન્નિમણુસ્સેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ હે મદન્ત ! યદિ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ
સંજ્ઞિમણુષ્યેભ્ય આગત્ય પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પન્નંતે તદા ‘કિં સંખેજ્જવાસા-
ઉયસન્નિમણુસ્સેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં સંખેયવર્ષાણુકસંજ્ઞિમણુષ્યેભ્ય આગ-
ત્યોત્પન્નંતે અથવા ‘અસંખેજ્જવાસાઉયસન્નિમણુસ્સેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ અસંખેય-
વર્ષાણુકસંજ્ઞિમણુષ્યેભ્ય આગત્ય ઉત્પન્નંતે ? इति प्रश्नः । भगवानाह ‘गोयमा’

चाहिये । ‘संवेहो जहा एत्थ चेव असन्नि पंचिदियस्स मज्झिमेसु तिसु
गमएसु तहेव निरवसेसो भाणियव्वो’ संवेध यहां असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय
के मध्यम के तीन गमोमें जैसा भव और काल की अपेक्षा लेकर कहा
गया है वैसा ही यहां पर सम्पूर्ण रूप कह लेना चाहिए ।

अथ पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘जह सन्निमणुस्सेहितो
उववज्जंति’ हे भदन्त । यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक संज्ञी मणुष्यो से
आकरके उत्पन्न होते हैं तो ‘किं संखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहितो
उववज्जंति, असंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहितो उववज्जंति’ क्या
वे संख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी मणुष्यो से आकर के उत्पन्न होते
हैं ? अथवा असंख्यात वर्ष की आयु वाले संज्ञी मणुष्यो से आकर के

असन्निपंचिदियस्स तिसु गमएसु तहेव निरवसेसो भाणियव्वो’ અહિયાં
સંવેધ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના મધ્યના ત્રણ ગમેમાં ભવ અને કાળની અપે-
ક્ષાથી જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં સંપૂર્ણ રૂપે
કહેવું જોઈએ

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘જહ સન્નિ મણુસ્સેહિતો
ઉવવજ્જંતિ’ છે ભગવન્ જો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ સંજ્ઞી મનુ-
ષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો ‘કિં સંખેજ્જવાસાઉયસન્નિમણુસ્સેહિતો ।
ઉવવજ્જંતિ, અસંખેજ્જવાસાઉય સન્નિ મણુસ્સેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ શું તેઓ સંખ્યાત
વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા
અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' संखेयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यन्ते 'नो असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' नो असंखेयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते असंख्यातवर्षायुषो मनुष्या देवगतावेवोत्पद्यन्ते न तु कथमपि तिर्यग्योनाविति । हे भदन्त ! 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि संखेयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा—'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं पर्याप्तसंखेयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा—'अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' अपर्याप्तसंखेयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते ? इति पश्यः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा'

उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—'गोयमा ! हे गौतम ! 'संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' वे संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञीमनुष्यों से आकर के उत्पन्न होते हैं—'नो असंखेज्जवासाउय०' असंख्यातवर्ष की आयुवाले मनुष्यों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं । क्योंकि असंख्यातवर्ष की आयुवाले युगलिक मनुष्य मरकर देवगति में ही उत्पन्न होते हैं अन्यत्र नहीं ।

अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जइ संखेज्जवामाउय सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि वे संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या वे पर्याप्त संख्यातवर्ष की आयुवाले मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अथवा अपर्याप्त संख्यातवर्ष की आयुवाले मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'સંખેજ્જવાસાઉયસન્નિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' તેઓ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. 'નો અસંખેજ્જવાસાઉય૦' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. કેમકે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા યુગલિક મનુષ્યો મરીને દેવગતિમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. બીજે નહીં આ સંબંધમાં હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે—'જઇ સંખેજ્જવાસાઉયસન્નિમણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા

હે ગૌતમ ! ‘પજ્જત્તસંલેજ્જવાસાઁયસન્નિમણુસેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ પર્યાપ્તિ સંલેયેયવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિમનુષ્યેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પદ્યન્તે તથા—‘અપજ્જત્તસંલેજ્જવાસાઁયસન્નિમણુસેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ અપર્યાપ્તસંલેયવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિમનુષ્યેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પદ્યન્તે इत्युत्तरम् । ‘સન્નિ મણુસેળં મંતે’ સંજ્ઞિમનુષ્યઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘જે ભવિષ્ય પંચિદિયતિરિક્કલ્લજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ યો મંવ્યઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિરિગ્ગ્યોનિકેષુ ઉત્પત્તુમ્ ‘સેળં મંતે !’ સ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘કેવહ્યકાલઢિહણસુ ઉવવજ્જેજ્ઞા’ ક્રિયત્કાલસ્થિતિકેષુ ઉત્પદ્યેતેતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहन्नेणं अंतोमुहुत्तद्धिणसु’ जघन्येनान्तर्मुहूर्त-

हैं ? गौतम के इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पज्जत्तसंलैज्जवासायसन्निमणुसैहिनो वि उववज्जंति, अपज्जत्तसंलैज्जवासाय सन्निमणुसैहिनो वि उववज्जंति’ वे पर्याप्त संख्यात वर्ष की आयुवाले मनुष्यों से आकरके भी उत्पन्न होते हैं और अपर्याप्त संख्यात वर्ष की आयुवाले मनुष्यों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं ।

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘सन्निमणुसै णं मंते ! જે ભવિષ્ય પંચિદિયતિરિક્કલ્લજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ हे भदन्त ! સંજ્ઞી મનુષ્ય જો પચ્ચેન્દ્રિયતિરિગ્ગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય છે ‘સેળં મંતે ! કેવહ્યકાલઢિહણસુ ઉવવજ્જેજ્ઞા’ वह कितने कालकी स्थितिवाले पच्येन्द्रिय तिरिग्योनिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम । वह ‘जहन्नेणं अंतोमुहुत्तद्धिणसु’ जघन्य से

મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પજ્જત્તસંલેજ્જવાસાઁયસન્નિમણુસેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ, અપજ્જત્તસંલેજ્જવાસાઁયસન્નિમણુસેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ તેઓ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘સન્નિમણુસે ણં મંતે ! જે ભવિષ્ય પંચિદિયતિરિક્કલ્લજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ હે ભગવન્ સંજ્ઞી મનુષ્ય કે જે સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિરિગ્ગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, ‘સેળં મંતે ! કેવહ્યકાલઢિહણસુ ઉવવજ્જેજ્ઞા’ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિરિગ્ગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે

સ્થિતિકેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ 'ઉક્કોસેણં તિપલિઓવમટ્ટિહણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા' ઉત્કર્ષેણ ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પન્નેતિ' ઉત્પાદ દ્વારમ્ ૧। પરિમાણદ્વારે પ્રશ્નયન્નાહ—'તે ણં મંતે ! જીવા એગસમણ કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ' તે સ્વલ્પ ભદન્ત ! જીવા એક સમયેન કિયન્ત ઉત્પન્નન્તે' પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'લઢ્ઢી સે' ઇત્યાદિ । 'લઢ્ઢી સે જહા એયસેવ સન્નિમણુસ્સસ્સ પુઢ્ઢી-કાહણ્ણુ ઉવવજ્જમાણસ્સ પઢ્ઢમગમણ જાવ ભવાદેસોત્તિ' લઢ્ઢિ સ્તસ્ય યથા એતસ્યેવ સંજ્ઞિમણુપ્પસ્ય પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પન્નમાનસ્ય પ્રથમગમકે યાવત્ ભવાદેશ ઇતિ, લઢ્ઢિઃ—પરિમાણાદિ પ્રાપ્તિઃ તસ્ય સંજ્ઞિ મણુપ્પસ્ય યથા એતસ્યેવ સંજ્ઞિમણુપ્પસ્ય પૃથિવીકાયિકેષુ સમુત્પન્નમાનસ્ય પ્રથમગમકે કથિતા તથૈવેવાપિ સર્વં લોકવ્યમ્

એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત કી સ્થિતિવાલે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર 'ઉક્કોસેણં' ઉત્કૃષ્ટ સે 'તિપલિઓવમટ્ટિહણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા' ત્રિપલ્યોપમ કી સ્થિતિવાલે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ ઉત્પાદ દ્વાર કો લેકર કથન કિયા' અથ પરિમાણ દ્વાર કો લેકર કથન હસ પ્રકાર સે હૈ—હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—'તે ણં-મંતે ! જીવા એગસમણ કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ' હૈ ભદન્ત ! વે સંજ્ઞી મણુપ્પ જીવ એક સમય મેં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—'લઢ્ઢી સે જહા એયસેવ સન્નિ મણુસ્સસ્સ પુઢ્ઢીકાહણ્ણુ ઉવવજ્જમા-ણસ્સ પઢ્ઢમગમણ જાવ ભવાદેસોત્તિ' હૈ ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય સંજ્ઞી મણુપ્પ કી પ્રથમ મલક મેં કહી ગઈ વક્તવ્યતા યહા યાવત્ ભવાદેશ તક કહ લેની ઇચ્છિયે । વહ વક્તવ્યતા હસ પ્રકાર સે હૈ

'ગૌતમા !' હે ગૌતમ ! તે 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તટ્ટિહણ્ણુ' અધન્યથી એક અંત-મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'ઉક્કો-સેણં' ઉત્કૃષ્ટથી 'તિપલિઓવમટ્ટિહણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા' ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે આ ઉત્પાત દ્વારના સંબંધમાં કથન કર્યું છે.

હવે પરિમાણ દ્વાર સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—'તે ણં મંતે ! જીવા એગ સમણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ તે સંજ્ઞી મણુપ્પ એવો એક સમયમાં કેવળા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—'લઢ્ઢી સે જહા એ-સેવ સન્નિમણુસ્સસ્સ પુઢ્ઢીકાહણ્ણુ ઉવવજ્જમાણસ્સ પઢ્ઢમગમણ જાવ ભવાદેસોત્તિ' હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય સંજ્ઞી મણુપ્પ સંબંધી પહેલા ગમમાં કહેલ કથન અહિયાં યાવત્ ભવાદેશ સુધી કહેવું જોઈએ. તે

સા ચ પરિમાણાદિમાત્રિ રેવં પરિમાણતો જગન્મયેન ઈકો વા દ્વૌ વા, ત્રયો વા
 ઉત્કર્ષેણ તુ સંખ્યાતા એવ ઉત્પચન્તે સંજ્ઞિમનુષ્યાણાં સ્વભાવતોઽપિ સંખ્યાતત્વાત્ ૨
 તથા-પટ્સંહનનવન્તો ભવન્તિ ૩, શરીરાવગાહના ઉત્કર્ષતઃ પચ્ચ ધનુઃશતપ્રમાણા
 ૪ । પદ્વિધસંસ્થાનવન્તઃ ૫ । કૃષ્ણનીલાદિકાઃ પદપિ લેશ્યા ભવન્તિ ૬ ।
 સમ્યગ્મિથ્યામિશ્રદૃષ્ટિમન્તઃ ૭ । ભંજનયા ચતુર્જાનાઃ વ્યજ્ઞાનાશ્ચ ભવન્તિ ૮ ।
 મનોવાકકાયયોગવન્તઃ ૯ । સાકારાનાકારોપયોગદ્વયવન્તઃ ૧૦ । આહારભય-
 મૈથુનપરિગ્રહાલ્પસંજ્ઞાવન્તઃ ૧૧ । ક્રોધમાનમાયાલોભાલ્પકપાયચતુષ્ટયવન્તઃ ૧૨ ।
 શ્રોત્રાદિ પચ્ચેન્દ્રિયાણિ ભવન્તિ ૧૩ । પટ્પ્રકારકાઃ સમુદ્ઘાતાશ્ચાપિ ભવન્તિ

-વે સંજ્ઞી મનુષ્ય એક સમય મેં જગન્મય સે એક અથવા દો અથવા ત્રીન
 ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત હી ઉત્પન્ન હોતે હૈં. કયોંકિ
 સંજ્ઞી મનુષ્ય સ્વભાવતઃ સંખ્યાત હી હૈં । તથા યે ૬ હોં સંહનનવાલે. હોતે
 હૈં । શરીરાવગાહના ઇનકી ઉત્કૃષ્ટ સે ૫૦૦ ધનુષ કી હોતી હૈં । સંસ્થાન
 ઇનકે ૬ હોં પ્રકાર કે હોતે હૈં । લેશ્યાં ઇનમેં છહોં હોતી હૈં । યે સમ્ય-
 ગ્દૃષ્ટિ ભી હોતે હૈં, મિથ્યાદૃષ્ટિ ભી હોતે હૈં ઓર મિશ્રદૃષ્ટિ ભી હોતે
 હૈં । ભજના સે યે ચાર જ્ઞાન વાલે હોતે હૈં ઓર ત્રીન અજ્ઞાન વાલે હોતે
 હૈં । ઇનકે મન વચન ઓર કાય યે ત્રીનો યોગ હોતે હૈં । સાકાર ઓર
 અનાકાર દોનોં પ્રકાર કા ઉપયોગ ઇનકે હોતા હૈં । આહાર, ભય, મૈથુન
 ઓર પરિગ્રહ યે ચાર પ્રકાર કી સંજ્ઞાં ઇનકે હોતી હૈં । ક્રોધ, માન,
 માયા ઓર લોભ યે ચાર કપાયોં વાલે યે હોતે હૈં । શ્રોત્ર સે ઢેકર સ્પર્શન

કથન આ રીતે છે. 'તે સંજ્ઞી મનુષ્યો એક સમયમાં જગન્મયથી એક અથવા
 બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત જ ઉત્પન્ન થાય
 છે. કેમકે-સંજ્ઞી મનુષ્ય સ્વાભાવિક રીતે સંખ્યાત જ હોય છે. તેમના શરી-
 રની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦૦ પાંચસો ધનુષની છે, તેઓને છબે પ્રકારના
 સંસ્થાન હોય છે. લેશ્યાઓ તેમને છબે હોય છે. તેઓ સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા
 પણ હોય છે. અને મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. અને મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા
 પણ હોય છે. ભજનાથી તેઓ ચાર જ્ઞાનવાળા હોય છે, અને ત્રણ અજ્ઞાન-
 વાળા હોય છે. તેઓને મન, વચન અને કાય એ રીતે ત્રણ યોગો
 હોય છે. તેમને સાકાર અને અનાકાર એ બે પ્રકારનો ઉપયોગ હોય છે.
 તેઓ આહાર, ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ એ ચાર પ્રકારની સંજ્ઞાઓ હોય
 છે. તેઓને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કપાયવાળા હોય છે, તેઓને
 શ્રોત્ર-(કાન) થી લગ્ને સ્પર્શ' સુધીની પાંચે ઇન્દ્રિયો હોય છે. તેમને છબે

૧૪ । શાતાશાતવેદનાવન્તઃ ૧૫ । સ્ત્રીપું નપુંમકૃત્રિવિધવેદવન્તઃ ૧૬ । સ્થિતિ-
જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમમાણા ઉત્કૃષ્ટાઃ પૂર્વકોઢ્યાયુષઃ ૧૭ । અધ્યવસાયાઃ પ્રશસ્તા
અપ્રશસ્તાશ્ચ ૧૮ । અનુવન્ધઃ સ્થિતિસમાન એવ ૧૯ । કાયસંવેયસ્તુ ભવાદેશેન
જઘન્યતો દ્વૌ ભવૌ, ઉત્કર્ષતોઽષ્ટૌ ભવાઃ એતત્સર્વં મનસિ નિધાય આહ-‘જાવ
ભવાદેસોત્તિ’ પરિમાણાદારમ્ભ્ય ભવાદેશર્પયન્તં સર્વં પ્રથમગમકોક્તમેવ અનુસન્ધેય-
મિતિ । કાલાદેશેન કાયસંવેધં સ્વયમેવ દર્શયન્નાહ-‘કાલાદેસેણં’ ઇત્યાદિ ।
‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતો મુહુતા’ કાલાદેશેન જઘન્યેન દ્વૌ અન્તર્મુહૂર્તૌ

તક કી પાંચોં હન્દ્રિયાં હનકે હોતી હૈં । છ પ્રકાર કં સમુદ્ધાત હનકે
હોતે હૈં । શાતરૂપ ઓર અશાતરૂપ દોનો પ્રકાર કી યે વેદનાવાલે હોતે
હૈં, સ્ત્રીવેદ, પુંવેદ ઓર નપુંમકવેદ યે તીનો વેદ વાલે હોતે હૈં । સ્થિતિ
હનકી જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હોતી હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વ
કોટિ કી હોતી હૈં । પ્રશસ્ત ઓર અપ્રશસ્ત દોનો પ્રકાર કે હનકે અધ્યવ-
સાય હોતે હૈં । સ્થિતિ કે સમાન હી યહાં અનુવન્ધ હોતા હૈં । કાયસં-
વેધ ભવકી અપેક્ષા જઘન્ય સે દો ભવ રૂપ હોતા હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ
આઠ ભવરૂપ હોતા હૈં યહ સંધ મનમેં ધારણ કરકે હી સૂત્ર કારને ‘જાવ
ભવાદેસોત્તિ’ એસા સૂત્રપાઠ કહા હૈં । હસ સે ડન્હોને યહ સમજાયા હૈં કિં
પરિમાણ સે લેકર ભવાદેશ તક સ્વય કથન પ્રથમ ગમ કે કહે અનુસાર હી
યહાં ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે । કાલ કી અપેક્ષા-‘જહન્નેણં દો અંતોમુહુતા’
‘જઘન્ય સે વહ કાયસંવેધ દો અન્તર્મુહૂર્ત કા હૈં ઓર ‘ઉક્ષોસેણં તિન્નિ

પ્રકારના સમુદ્ધાતો હોય છે તેઓ શાતા અને અશાતા એ બેઉ પ્રકારની
વેદનાવાળા હોય છે. તેઓ સ્ત્રીવેદ, પુંવેદ, અને નપુંમક વેદ એ ત્રણે પ્રકાર-
ના વેદવાળા હોય છે, તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય
છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની હોય છે. તેઓને પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત
એમ બંને પ્રકારના અધ્યવસાયો હોય છે. અહિયાં અનુવન્ધ સ્થિતિ પ્રમાણે
જ હોય છે. કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવ રૂપ હોય છે.
અને ઉત્કૃષ્ટથી તે આઠ ભવ રૂપ હોય છે. આ તમામ મનમાં ધારણ કરીને
જ સૂત્રકારે ‘જાવ ભવાદેસોત્તિ’ એ પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ કહેલ છે. આ સૂત્ર
પાઠથી તેઓએ એ સમનવ્યું છે કે-પરિમાણથી લઈને ભવાદેશ સુધીનું
તમામ કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે તેમ સ્મજવું. કાળની
અપેક્ષાથી ‘જહન્નેણં દો અંતોમુહુતા’ જઘન્યથી તે કાયસંવેધ બે અંતર્મુહૂર્તનો

ઉત્ક્રોશેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં પુવ્વકોડીપુહુત્તમવ્વહિયાઈં’ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વાધ્યધિકાનિ, एतावत्कालं मनुष्यगतिं तिर्यग्गतिं च सेवेत, तथा-एतावत्कालपर्यन्तमेव मनुष्यगतौ तिर्यग्गतौ च गमनागमने कुर्यादिति प्रथमो गमः १ । द्वितीयगमे-‘सो चेव जहन्नकालट्ठिहएसु उववन्नो’ स एव-संज्ञिमनुष्य एव यदि जघन्यकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पन्नो भवेत्तदा-‘एस चेव वत्तव्वया’ एषैव-प्रथमगमप्रदर्शितैव वक्तव्यता सर्वाऽपि वक्तव्या, ‘नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतो मुहुत्ता’ नवरम्-केवलमेतावदेव वैलक्षण्यम् यत् कायसंवेधस्तु ‘कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता’ कालादेशेन

પલિઓવમાઈં પુવ્વકોડીપુહુત્તમવ્વહિયાઈં’ ઉત્ક્રષ્ટ સે વહ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ-અધિક ત્રીણ પલ્યોપમા કા હૈ । હતને કાલ તક વહ સંજી મનુષ્યગતિ-કા-ઔર તિર્યગ્ગતિ કા સેવન કરતા હૈ । તથા હતને હી કાલ તક વહ ઉસમેં ગમનાગમન કરતા હૈ । એસા યહ પ્રથમ ગમ હૈ । દ્વિતીય ગમ મેં-‘સો ચેવ જહન્ન કાલટ્ઠિહએસુ ઉવવન્નો’ એસા પાઠ હૈ । ઇસકે અનુસાર વહી-સંજી મનુષ્ય યદિ જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિ વાલે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકો મેં-ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ । તો વહાં પર ઔ ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ યહી પ્રથમ ગમ મેં કહી ગઈ વક્તવ્યતા કહની વાહિયે । પરન્તુ ઇસ ગમ કી વક્તવ્યતા મેં જો પ્રથમ ગમ કી વક્તવ્યતા સે અન્તર હૈ ઉસે સૂત્રકારને ‘નવરં કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતોમુહુત્તા’ ઇસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કિયા હૈ । ઇસસે ઉન્હોને યહ સમજાયા હૈ કિ ઇસ દ્વિતીય ગમ મેં કાયસંવેધ

છે. અને ‘ઉત્ક્રોશેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈં પુવ્વકોડિ પુહુત્તમવ્વહિયાઈં’ ઉત્ક્રષ્ટથી તે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમાનો છે. આટલા કાળ સુધી તે સંજી મનુષ્ય ગતિનું અને તિર્યગ્ ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે એ રીતે આ પહેલા ગમ કહ્યો છે. ૧ હવે બીજા ગમ સંબંધી કથન કરવામાં આવે છે.—

‘સો ચેવ જહન્નકાલટ્ઠિહસુ ઉવવન્નો’ આ સૂત્રપાઠમાં કદા પ્રમાણે એ સંજી મનુષ્ય ને જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિ-કોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તો તે સંબંધમાં પણ ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ આ પહેલા ગમમાં કદા પ્રમાણેનું કથન કહેવું જોઈએ. પરંતુ પહેલા ગમ કરતાં આ બીજા ગમના કથનમાં જે જુદાપણું છે તેને સૂત્રકારે ‘નવરં’ ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતોમુહુત્તા’ આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે આ બીજા ગમમાં કાયસંવેધ કાળની

તૃતીયગમેઽપિ પ્રથમગમોક્તૈવ સર્વાઽપિ વ્યવસ્થા વક્તવ્યા, કેવલં શરીરાવગાહનાદૌ
 વૈલક્ષણ્યં તદેવ દર્શયતિ—‘નવરં’ इत्यादि । ‘नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुल-
 पुहुत्तं’ नवरं शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलपृथक्त्वं द्व्यङ्गुलादारभ्य नवा-
 ङ्गुलपर्यन्त मित्यर्थः, अनेनेदं निश्चितं भवति यत् अङ्गुलपृथक्त्वात् हीनतरदेहो
 मनुष्यः उत्कृष्टायुष्केषु तिर्यग्योनिकेषु नोत्पद्यते इति । तथा—‘उक्कोसेणं पंच धनु-
 सयाइं’ उत्कृष्टकर्षेण पञ्च धनुः शतानि पञ्च धनुः शतप्रमाणदेहो भवतीत्यर्थः ।
 ‘ठिई जहन्नेणं मासपुहुत्तं’ स्थितिर्जघन्येन मासपृथक्त्वं द्विमासादारभ्य नवमास-
 पर्यन्तायुष्को भवतीत्यर्थः । अनेनेदं निर्णीयते यत् मासपृथक्त्वात् हीनतरायुष्को
 मनुष्यः उन्कृष्टस्थितिकेषु तिर्यग्योनिकेषु नोत्पद्यते इति । ‘उक्कोसेणं पुव्वकोडी

‘સત્ત્વેવ વત્તવ્વયા એલી યહ વત્તવ્વયા તૃતીય ગમ મેં ખી
 પ્રથમ ગમ મેં કહી ગઈ વત્તવ્વયા કે ‘અનુસાર હી’ કહ લેની
 વાહિયે । પરંતુ હસ તૃતીય ગમ કી વત્તવ્વયા મેં જો પ્રથમ ગમ કી
 વત્તવ્વયા સે અન્તર પડતા હૈ વહ શરીરાવગાહના આદિ મેં
 પડતા હૈ । જો હસ પ્રકાર સે હૈ—‘નવરં ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલપુહુત્તં’
 યહાં તૃતીયગમ મેં અવગાહના જઘન્ય સે અંગુલપૃથક્ત્વ હૈ—દો અંગુલ સે
 લેકર ૯ અંગુલ તક હૈ । હસસે યહ નિશ્ચિત્ત હોતા હૈ કિ અઙ્ગુલપૃથક્ત્વ
 સે હીનતર દેહ વાલા મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુવાલે તિર્યગ્યોનિકો મેં ઉત્પન્ન
 નહીં હોતા ‘ઉક્કોસેણં પંચધનુસયાઈ’ ઉત્કૃષ્ટ સે અવગાહના પાંચસો ધનુષ
 પ્રમાણ હૈ ‘ઠિઈ જહન્નેણં માસપુહુત્તં’ સ્થિતિ જઘન્ય સે માસપૃથક્ત્વ—દો
 માસ સે લેકર નો માસ તક હૈ હસસે યહ નિર્ણિત હોતા હૈ કિ માસ
 પૃથક્ત્વ સે હીનતર આયુવાલા મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાલે તિર્યગ્યોનિકો

વત્તવ્વયા’ એ પ્રમાણેનું આ કથન ત્રીજા ગમમાં પણ પહેલા ગમમાં કહેત
 કથન અનુસાર જ કહેવું જોઈએ. પરંતુ આ ત્રીજા ગમમાં કથનમાં જે પહેલા
 ગમના કથન કરતાં ફેરફાર છે તે શરીરની અવગાહના વિગેરેમાં આવે છે.
 જે આ પ્રમાણે છે—નવરં ઓગાહના જહ્ણેણં અંગુલપુહુત્તં’ અહિયાં આ ત્રીજા
 ગમમાં અવગાહના જઘન્યથી આંગળ પૃથક્ત્વની છે. એટલે કે એ આંગળથી
 લઈને નવ આંગળ સુધીની છે આનાથી એ નિશ્ચિત થાય છે કે—આંગળ પૃથક્-
 ત્વથી હીનતર શરીર વાળો મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળો તિર્યગ્યોનિકોમાં
 ઉત્પન્ન થતા નથી તથા ‘ઉક્કોસેણં પંચધનુસયાઈ’ ઉત્કૃષ્ટથી અવગાહના પાંચસો
 ધનુષ પ્રમાણની છે. ‘ઠિઈ જહન્નેણં માસપુહુત્તં’ સ્થિતિ જઘન્યથી માસ પૃથ
 ક્ત્વ—એ માસથી નવ માસ સુધીની છે. આ કથનથી એ નિર્ણય થાય છે કે
 —માસ પૃથક્ત્વથી ઓછી આયુષ્યવાળો મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો તિર્યગ્ય-

उत्कर्षेण पूर्वकोटिः पूर्वकोट्यधुक्ः उत्कृष्टतो भवतीत्यर्थः । 'एवं अणुबंधो वि' एवं स्थितिसमानोऽनुबन्धोऽपि भवतीति । कायसंवेधस्तु 'भवादेसेणं दो भवग्रहणाह' भवादेशेन द्वे भवग्रहणे 'कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं मासपुहुत्तमव्वहियाह' कालादेशेन कायसंवेधो जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अव्वहियाइं' उत्कृष्टतस्त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोट्याऽभ्यधिकानि उत्कृष्टतः कालादेशेन कायसंवेधः पूर्वकोट्यधिकत्रिपल्योपमात्मको भवतीत्यर्थः । 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तयावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमेव तिर्यग्गतिं मनुष्यगतिं सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव उभयगतौ गमनागमने कुर्यादिति तृतीयो गमः ३ । चतुर्थ पञ्चम पष्ठ गमान् दर्शयन्नाह—'सो चेव अप्पणा' इत्यादि । 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालद्विइंओ

में उत्पन्न नहीं होता है । एवं उत्कृष्ट से स्थिति 'पुव्वकोडी' एक पूर्वकोटि रूप है । 'एवं अणुबंधो वि' इसी प्रकार से स्थिति के जैसा ही अनुबंध होता है । काय संवेध 'भवादेसेणं दो भवग्रहणाह' भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप है और 'कालादेसेणं' काल की अपेक्षा वह 'जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं मासपुहुत्तमव्वहियाइं' जघन्य से मासपृथक्त्व अधिक तीन पल्योपम का है । 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अव्वहियाइं' उत्कृष्ट से वह कायसंवेध पूर्वकोटि अधिक तीन पल्योपम का है । 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार से वह जीव इतने काल तक तिर्यग्गति का और मनुष्यगति का सेवन करता है । तथा इतने कालतक ही वह उस गति में गमनागमन करता है । ऐसा यह तृतीयगम है ।

अब सूत्रकार चतुर्थ पंचम एवं षष्ठ गर्मा को दिखलाने के लिये ये

शेनिकोमां उत्पन्न थतो नथी अने उत्कृष्टथी स्थिति 'पुव्वकोडी' ओक पूर्वकोटि इय छे. 'एवं अणुबंधो वि' आअ प्रमाणे ओटवे के स्थितिना कथन प्रमाणे न अनुबंध पणु थाय छे. कायसंवेध 'भवादेसेणं दो भवग्रहणाह' भवनी अपेक्षाथी जे भवोने ग्रहण करवा इय छे. अने 'कालादेसेणं' भाषणी अपेक्षाथी ते जघन्यथी 'जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं मासपुहुत्तमव्वहियाइं' मासपृथक्त्व अधिक त्रणु पल्योपम इय छे. 'उक्कोसेणं' उत्कृष्टथी ते कायसंवेध 'तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अव्वहियाइं' पूर्वकोटि अधिक त्रणु पल्योपमने छे. 'एवइयं जाव करेज्जा' आ सीते ते एव आटला डाण सुधी तिर्यग् गतिनु अने मनुष्य गतिनु सेवन करे छे. तथा ओटला डाण सुधी न ते ओ गतिमां गमनागमन करे छे ओ प्रमाणेने आ त्रीणे गम कयो छे. उ हवे सूत्रकार शेया, पांचमा अने छ्हा गमने गताववा भाटे 'सो चेव'

જાઓ' સ એવ સંક્ષિપ્તમનુષ્ય એવ આત્મના સ્વયમિત્યર્થઃ જઘન્યકાલ-
સ્થિતિકો જાતઃ તદા--'જહા-સન્નિપંચિદિયતિરિક્ષજોણિયસ્સ પંચિદિય-
તિરિક્ષજોણિયસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ મજ્ઞિમેસુ તિસુ ગમણસુ વત્તવ્વયા
મણિયા' યથા સંક્ષિપ્તેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકસ્ય પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેષુ ઉત્પ-
દ્યમાનસ્ય મધ્યમેષુ ત્રિષુ ચતુર્થપચ્ચમવપ્પલક્ષણેષુ ગમકેષુ વત્તવ્વયા મણિતા
'એસ ચેવ એયસ્સ વિ મજ્ઞિમેસુ તિસુ ગમણસુ નિરવસેસા મણિયવ્વા'
એવ એતસ્યાપિ મધ્યમેષુ ત્રિષુ ગમકેષુ નિરવસેસા-સંપૂર્ણા મણિતવ્વા,
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેષુ ઉત્પદ્યમાનસ્ય સંક્ષિપ્તેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકસ્ય યા વત્તવ્વયા
મધ્યમગમત્રયે કથિતા સા સમગ્રાઽપિ વત્તવ્વયા ઇદાપિ મધ્યમગમત્રયે વત્તવ્વેતિ।
સર્વથા સમત્વપરિહારાયાહ-'નવરં' इत्यादि। 'नवरं परिमाणं उक्कोसेणं संखेज्जा

'સો ચેવ અપ્પણા જહન્ન કાલટ્ટિહો જાઓ' એસા સૂત્ર કહેતે હૈ-હસકે
દ્વારા વે યહ પ્રકટ કરતે હૈ કિ જમ બહી સંજી મનુષ્ય જઘન્ય કાલ કી
આયુ કો લેકર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા
હૈ-તો ઉસ સમ્બન્ધ મેં 'જહા સન્નિ પંચિદિય તિરિક્ષજોણિયસ્સ પંચિ-
દિય તિરિક્ષજોણિયસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ મજ્ઞિમેસુ તિસુ ગમણસુ વત્ત-
વ્વયા મણિયા' જૈસી વત્તવ્વયા પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પદ્યમાન
સંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિક કે મધ્ય કે ત્રીન ગમકોં મેં કહી ગઈ હૈ
'એસચેવ એયસ્સ વિ મજ્ઞિમેસુ નિરવસેસા મણિયવ્વા' યહી સમગ્ર
વત્તવ્વયા યહાં પર ઓ મધ્યમ ગમત્રય મેં કહ લેની ચાહિયે। પરન્તુ
સર્વથા રૂપ લે સ્વત્તા કે પરિહાર કરને કે નિશ્ચિત સૂત્રકાર 'નવરં

અપ્પણા જહન્નકાલટ્ટિહો' આ પ્રમાણેનું સૂત્ર કહે છે આ સૂત્રથી તેઓ એ
બતાવે છે કે-જ્યારે તે સંજી મનુષ્ય જઘન્ય કાળની આયુષ્યને લેઈને ઉત્પન્ન
થાય છે, અને સંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય
છે-તો તે સંબંધમાં 'જહા સન્નિ પંચિદિય તિરિક્ષજોણિયસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ
મજ્ઞિમેસુ તિસુ ગમણસુ વત્તવ્વયા મણિયા' જે પ્રમાણેનું કથન પચ્ચેન્દ્રિયતિર્ય-
ગોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકના મધ્યના ત્રણ
ગમેમાં કહેલ છે. 'એસ ચેવ એયસ્સ વિ મજ્ઞિમેસુ તિસુ ગમણસુ નિરવસેસા
મણિયવ્વા' આ તમામ કથન અહિયાં પણ મધ્યના ત્રણ ગમેમાં એટલે કે
ચોથા, પંચમા અને છઠ્ઠા ગમેના સંબંધમાં કહેલું. પરંતુ બધી રીતના
સરખાપણાનો નિષેધ કરવા માટે સૂત્રકાર 'નવરં પરિમાણં ઉક્કોસેણં સંખેજ્જા

ઉવવજ્જંતિ' નવરં કેવલં પરિમાણમ્ ઉત્કર્ષતઃ સંખ્યેયા ઉત્પચન્તે તત્ર સંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકસ્ય પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેપૃત્પચ્ચમાનસ્ય પરિમાણદ્વારે ઉત્કર્ષતોઽસંખ્યેયા ઉત્પચન્તે इत्युक्तम् अत्र तु संज्ञिभलुप्याणां संख्येयत्वेन संख्येया उत्पचन्ते एवं परिमाणद्वारे वक्तव्यम्, एतावानेव भेदः । संहननादिद्वाराणि तु यथा तत्रोक्तानि तथाऽत्रापि वक्तव्यानि तानि चैवम्-तेषां षट् संहननानि३ । शरीरावगाहना जघन्योत्कृष्टाभ्यामङ्गुलाऽसंख्येयमागमात्रममाणा ४ । संस्थानानि-वज्र

પરિમાણં ઉક્તોક્ષેણં સંલેજ્ઞા ઉવવજ્જંતિ' હસ સૂત્ર કા કથન કરતે હૈ-
હસકે દ્વારા ઉન્હોને યહ સમજાયા હૈ કિ પૂર્વોક્ત ગમત્રય કે પરિમાણ
સે યહાં કે મધ્યમ ગમત્રય સે પરિમાણ મેં ભિન્નતા હૈ, ક્યોંકિ યહાં
પરિમાણ કી અપેક્ષા લે ઉત્કૃષ્ટ સે સંલયાન ઉત્પન્ન હોતે હૈ પશ્ચેન્દ્રિય
તિર્યગ્ચોનિકોં મેં ઉત્પચ્ચમાન સંજ્ઞિ પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિક કે પરિમાણ
દ્વાર મેં લે ઉત્કૃષ્ટ સે અસંલયાન ઉત્પન્ન હોતે હૈ એસા કહા ગયા હૈ।
પરન્તુ યહાં સંજ્ઞી મનુષ્યોં કા સંખ્યાત હોને કે કારણ લે સંલયાન ઉત્પન્ન
હોતે હૈ। એસા હનકે પરિમાણ દ્વાર મેં કહ લેના ચાહિયે। અતઃ હમ
પરિમાણ દ્વાર કી હી અપેક્ષા પૂર્વોક્ત ગમત્રય કે પરિમાણ દ્વાર સે
ભિન્નતા હૈ ઓર કોહ દ્વાર મેં ભિન્નતા નહીં હૈ ક્યોંકિ સંહનન આદિ
દ્વાર જૈસે વહાં કહે ગયે હૈ વૈસે હી લે યહાં પર સી કહે ગયે હૈ। જૈસે-
ઉનકે ૬ સંહનન હોતે હૈ। શરીરાવગાહના યહાં જઘન્ય ઓર

‘ઉવવજ્જંતિ’ આ સૂત્રપઠ કહેલ છે આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે-પૂર્વોક્ત ત્રણ ગમેના પરિમાણના કથનથી અહિયાંના ત્રણ ગમેના પરિમાણ વિગેરે દ્વારાના કથનમાં જુદાપણુ આવે છે. કેમકે અહિયાં પરિમાણની અપેક્ષાથી તેઓ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત પછાથી ઉત્પન્ન થાય છે. પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિકને પરિમાણ દ્વારમાં તેઓ ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત પણે ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. પરંતુ અહિયાં સંજ્ઞી મનુષ્યો સંખ્યાતપણે હોવાના કારણે તેઓ સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે અહિં પરિમાણ દ્વાર સંબંધમાં કહેવું જોઈએ. આ રીતે આ પરિમાણ દ્વારના સંબંધમાં પહેલા કહેલ ત્રણ ગમેના પરિમાણ દ્વારથી જુદાપણુ આવે છે. તે શિવાય બીજા કોઈ દ્વારના કથનમાં જુદાપણુ આવતું નથી. કેમકે સંહનન વિગેરે દ્વારો એ પ્રમાણે ત્યાં કહ્યાં છે. એજ રીતે તે અહિયાં પણ કહ્યા છે. જેમકે-તેઓને ૭ સંહનન હોય છે. અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી

ઋષભાદીનિ પદ્ ૫ । કૃષ્ણનીલકાપોતિકાઃ તિસ્રો લેશ્યાઃ ૬ । મિથ્યાદૃષ્ટિ-
માત્રમ્ ૭ । દ્વે અજ્ઞાને ૮ । કાયયોગ એવ કેવલમ્, અસ્ય જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યા મન્ત-
ર્મુહૂર્ત્તસ્થિતિકત્વેનમનોવાક્યપર્યાસિવન્ધાત્પૂર્વમેવ મરણસદ્ભાવાત્ । સાકારાના-
કારી દ્વિવિધૌ ઉપયોગૌ, આહારમયમૈથુનપરિગ્રહાભ્યાશ્ચત્સ્રઃ સંજ્ઞાઃ, ક્રોધમાન-
માયાલોભાભ્યાશ્ચત્વારઃ કષાયાઃ, પંચેન્દ્રિયાણિ, વેદનાકષાયમારણાન્તિકા
ત્રયઃ સમુદ્ઘાતાઃ, દ્વે વેદને, ત્રયો વેદાઃ, જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યામ્ અન્તર્મુહૂર્ત્તમાયુઃ,

ઉત્કૃષ્ટ સે અંગુલ કે અસંખ્યાતવે આગ પ્રમાણ હૈ । વજ્રઋષભ આદિ ૬
સંહનન इनके होते हैं । कृष्ण, नील, और कापोतिक ये तीन लेश्याएं
होती हैं । दृष्टिद्वार में ये मिथ्यादृष्टि होते हैं । ज्ञानद्वार में ये दो
अज्ञान वाले होने हैं । योगद्वार में ये केवल एक काययोग वाले ही
होते हैं । क्योंकि ये जघन्य और उत्कृष्ट से एक अन्तर्मुहूर्त की
स्थिति वाले ही होते हैं । इसलिये मन और वचन पर्यासि के बन्ध
होने के पहिले ही इनका मरण हो जाता है । इसलिये इनके मनोयोग
और वाग्योग नहीं होता है । उपयोग द्वार में इनके साकार और
अनाकार दोनों प्रकार का उपयोग होता है । संज्ञा द्वार में इनके आहार
भय, मैथुन और परिग्रह ये चारों संज्ञाएं होती हैं । कषाय द्वार में इनके
क्रोध, मान, माया और लोभ ये चारों कषायों होती हैं । इन्द्रिय द्वारमें
ये पांचों इन्द्रियों वाले होते हैं । वेदना कषाय और मारणान्तिक ये ३
समुद्घात इनके होते हैं । शांत और अशांत रूप से दोनों प्रकार की

આંગણના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની છે વજ્ર ઋષભ વિગેરે છ સંહનન
તેઓને હોય છે. કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાઓ તેઓને
હોય છે. દૃષ્ટિ દ્વારમાં તેઓ મિથ્યા દૃષ્ટિ હોય છે. જ્ઞાન દ્વારમાં તેઓ બે
અજ્ઞાનવાળા હોય છે. યોગદ્વારમાં આ કેવળ એક કાયયોગવાળા જ હોય છે.
કેમકે—તેઓ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અન્તર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા જ
હોય છે. તેથી મન અને વચન પર્યાસિનો બંધ થતાં પહેલાં જ તેમનું મરણ
થઈ જાય છે. તેથી તેમને મનોયોગ અને વચનયોગ હોતા નથી. ઉપયોગ
દ્વારમાં તેમને સાકાર અને અનાકાર એ બેઉ પ્રકારનો ઉપયોગ હોય છે.
સંજ્ઞા દ્વારમાં તેમને આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ
હોય છે. કષાય દ્વારમાં તેમને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયો
હોય છે. ઇન્દ્રિય દ્વારમાં તેઓ પાંચે ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે. તેમને વેદના,
કષાય અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે. તેમને શાંતા અને
અશાંતા એ બેઉ પ્રકારની વેદના હોય છે. તેમને ત્રણે પ્રકારના વેદ હોય

અધ્યવસાય સ્થાનાનિ અપશસ્તાનિ, સ્થિતિસદૃશોઽનુબન્ધઃ, કાયપંચેયો ભવાદેશેન જઘન્યેન દ્વે ભવગ્રહણે ઉત્કૃષ્ટોઽષ્ટૌ ભવગ્રણાનિ કાલાદેશેન તુ સંજ્ઞિમનુષ્યપચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકસ્થિત્યનુમારતો ભવતીતિ । एतदेव दर्शयति—‘सेसं तं चेव’ शेषम्—परिमाणातिरिक्तं संहननादिकं तदेव—पूर्वोक्तमेवेति पष्ठो गमः ६ । ‘सोचेव अप्पणा उक्कोसकालट्टिहओ’ स एव—संज्ञिमनुष्य एव आत्मना—स्वयम् उत्कृष्टकालस्थितिको जातः तदा—‘सोचेव पढमगमवत्तव्वया’ सैव प्रथमगमवत्त्वयता अस्मिन् प्रथम-

વેદના હનકે હોતી હૈ । વેદ હનમેં તીનોં હી હોતે હૈ । આયુદ્વાર મેં હનકી જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે આયુ એક અન્તર્મુદ્ધર્ત્ત કી હોતી હૈ । અધ્યવસાય દ્વાર મેં હનકે અધ્યવસાય સ્થાન અપશસ્ત હી હોતે હૈ । સ્થિતિ કે જૈસા હી હનકે અનુબન્ધ હોતા હૈ । કાયસંવેધ ભવકી અપેક્ષા જઘન્ય સે દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હોતા હૈ, તથા કાલ કી અપેક્ષા વહ સંજ્ઞિ મનુષ્ય કી ઔર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક કી સ્થિતિ કે અનુસાર હોતા હૈ । યહી વાત—‘સેસં તં ચેવ’ હસ સૂત્રપાઠ સે પ્રકટ કી હૈ । અર્થાત્ પરિમાણ કે અતિરિક્ત ઔર સવ સંહનન આદિ કા કથન પૂર્વોક્ત જૈસા હી હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ ચૌથા પાંચવાં ઔર છઠ્ઠા ગમ કહા ગયા હૈ ।

‘સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલટ્ટિહઓ જાઓ’ અવ વહી સંજ્ઞી મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ કાલ કી સ્થિતિ કો લેકર ઉત્પન્ન હુઆ હૈ તો હસ સમ્બન્ધ મેં ‘સચ્ચેવ પઢમગમવત્તવ્વયા’ વહી પ્રથમ ગમ કે જૈસી વત્તવ્વતા કહ

છે. આયુ દ્વારમાં તેમને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુદ્ધર્ત્તનું અયુબ્ધ હોય છે. અધ્યવસાય દ્વારમાં તેમને અધ્યવસાય સ્થાન અપશસ્ત જ હોય છે. સ્થિતિના કથન પ્રમાણે જ તેમને અનુબંધ હોય છે. કાયસંવેધ લવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે લવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ લવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ કહેલ છે. તથા કાળની અપેક્ષાથી તે સંજ્ઞી મનુષ્યના અને પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકના પ્રકરણમાં સ્થિતિના કથન પ્રમાણે છે, એજ વાત ‘સેસં તં ચેવ’ આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. અર્થાત્ પરિમાણના કથન શિવાયનું બીજું સંહનન વિગેરે સંબંધી કથન પહેલાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ છે. આ રીતે આ ચોથો પાંચમો અને છઠ્ઠો ગમ કહ્યો છે. ૪-૫-૬

‘સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલટ્ટિહઓ જાઓ’ એજ સંજ્ઞી મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ-કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો હોય તો તે સંબંધમાં ‘સચ્ચેવ પઢમગમવત્તવ્વયા’ પહેલા ગમના કથન પ્રમાણેનું કથન કહેવું જોઈએ. પરંતુ એ પહેલા

ગમનકરણે યા વક્તવ્યતા મળિત નિરવશેના સૈવ વક્તવ્યતા સપ્તમગમેડપિ વક્તવ્યે-
ત્વર્યઃ । સર્વથા પ્રથમગમાપેક્ષયા સાદૃશ્યં નિરાકરોતિ-‘નવરં’ इत्यादिना । ‘नवरं
ओगाहणा जहन्नेणं पंचधनुसयाइं नवरम्-केवलमवगाहना शरीरावगाहना पूर्वा-
पेक्षया भिद्यते सा च जघन्येन पञ्च धनुः शतानि ‘उक्को सेण वि पंचधनुसयाइं’
उत्कर्षेणाऽपि पञ्च धनुः शतानि ‘ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी’ स्थित्यनु-
बन्धौ जघन्येन पूर्वकोटिः ‘उक्कोसेण वि पुव्वकोडी’ उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिरेव
‘सेसं तहेव जाव भवादेशोत्ति’ शेषम्-परिमाणादि द्वारजातं तथैव-प्रथमगमसद-
शमेव शरीरावगाहना स्थित्यनुबन्धान् विहाय अन्यत्सर्वं परिमाणादि द्वारजातं
भवादेशपर्यन्तं प्रथमगमवदेव अवगन्तव्यमिति । कालादेशेन कायसंवेधांशे वैल-
क्षण्यं प्रतिपादयन्नाह-‘कालादेसेणं’ इत्यादि, ‘कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी-
अंतोमुहुत्तमव्वहिया’ कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्ताऽभ्यधिका, ‘उक्को-

लेनी चाहिये परन्तु वस प्रथम गम की वक्तव्यता से इस सप्तम गम
की वक्तव्यता में जो अन्तर आता है उसे सूत्रकारने ‘नवरं ओगाहणा
जहन्नेणं पंच धनुसयाइं उक्कोसे ग वि पंचधनुसयाइं’ इस सूत्रपाठ द्वारा
प्रकट किया है । अर्थात् यहां शरीर की अवगाहना जघन्य से भी पांच
सौ धनुष की है और उत्कृष्ट से भी पांच सौ धनुष की है । ‘ठिई अणु-
बंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी, उक्कोसेण वि पुव्वकोडी’ स्थिति और अनु-
बन्ध जघन्य से पूर्वकोटि का है और उत्कृष्ट से भी एक पूर्वकोटि का है
‘सेसं तहेव जाव भवादेशोत्ति’ बाकी के और सब परिमाण आदि
द्वारों का कथन यावत् भवादेश तक प्रथम गम के जैसा ही है । ‘काला-
देसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमव्वहिया’ काल की अपेक्षा
कायसंवेध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त अधिक एक पूर्वकोटि का है और

ગમના કથનમાં અને આ સાતમા ગમના કથનમાં જે ગુણપણ આવે છે, તે
સૂત્રકારે ‘નવરં ઓગાહના જહન્નેણં પંચ ધનુસયાઈં ઉક્કોસેણ વિ પંચ ધનુસયાઈં
આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે અર્થાત્ અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘ-
ન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી બન્ને પ્રકારથી પાંચસો ધનુષની છે. ‘ઠિઈ અણુબંધો જહ-
ન્નેણં પુવ્વકોડી ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી’ સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી પૂર્વ-
કોટિનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક પૂર્વકોટિનો છે ‘સેસં તહેવ જાવ ભવા-
દેસોત્તિ’ બાકીના પરિમાણ વિગેરે દારોનું કથન ચારત્ ભવાદેશ
સુધીનું પડેલા ગમમાં કથન પ્રમાણેનું જ છે. ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં પુવ્વકોડી
અંતોમુહુત્તમવ્વહિયા’ કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત

સેળં તિન્નિ પલિભોવમાહં પુવ્વકોડીપુહુત્તમમ્મહિયાઈં' ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્લોપમાનિ-
પૂર્વકોટિપૃથક્ત્વામ્મધિકાનિ 'એવહયં જાવ કરેજ્જા' એતાવન્તં કાલં સેવેત તથા-
-એતાવત્કાલપર્યન્તમેવ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ સપ્પમો ગમઃ ૭ । 'સો ચેવ જહન્ન-
કાલદ્વિદ્દિદ્દિસુ ઉવવન્નો' સ એવ-સંજ્ઞિમનુષ્ય એવ જઘન્યકાલસ્થિતિકતિર્યગ્ગોનિકેષુ
સમુત્પન્નો ભવેત્ તદા- 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' એષેવ-અનન્તરપૂર્વકથિતૈવ સર્વાપિ
વત્તવ્યતા વત્તવ્યા કિન્તુ પૂર્વપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં તદાહ 'નવરં' ઇત્યાદિ । 'નવરં-
કાલાદેસેળં જહન્નેળં પુવ્વકોડી અંતોમુહુત્તમમ્મહિયા' નવરં-કેવલં કાલાદેશેન

'લ્લકોસેળં તિન્નિ પલિભોવમાહં પુવ્વકોડીપુહુત્તમમ્મહિયાઈં' ઉત્કૃષ્ટ
સે વહ પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રીણ પલ્લોપમ કા હૈ 'એવહયં જાવ
કરેજ્જા' હસ પ્રકાર વહ જીવ હતને કાલ તક નિર્યગ્ગતિ ઓર મનુષ્ય
ગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલ તક વહ ઉસ ગતિ મેં
ગમનાગમન કરતા હૈ । એસા યહ સાતવાં ગમ હૈ ।

'સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્દિસુ ઉવવન્નો' વહી સંજ્ઞી મનુષ્ય જઘન્ય
કાલ કી સ્થિતિવાલે તિર્યગ્ગોનિકોં મેં જવ ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા
હૈ, તવ હસ સમ્બન્ધ મેં ઓ 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' યહી અનન્તર
પૂર્વકથિત હી સમસ્ત વત્તવ્યતા કહ લેની ચાહિયે । કિન્તુ પૂર્વ વત્તવ્યતા
કી અપેક્ષા જો યહાં કી વત્તવ્યતા મેં અન્તર હૈ ઉસે 'નવરં'
કાલાદેસેળં જહન્નેળં પુવ્વકોડી અંતોમુહુત્તમમ્મહિયા' હસ સૂત્ર સે પ્રકટ
કિયા હૈ । હસમેં યહ કહા હૈ કિ કાલ કી અપેક્ષા કાચસંવેચ જઘન્ય

અધિક એક પૂર્વકોટિનો છે. અને લ્લકોસેળં તિન્નિ પલિભોવમાહં પુવ્વકોડી-
પુહુત્તમમ્મહિયાઈં' ઉત્કૃષ્ટથી તે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્લોપમનો છે,
'એવહયં જાવ કરેજ્જા' એ રીતે તે જીવ એટલા કાળ સુધી તિર્યગ્ગતિ અને
મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં
ગમનાગમન કરે છે એ પ્રમાણે આ સાતમો ગમ કહ્યો છે ૭

સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્દિસુ ઉવવન્નો' એજ સંજ્ઞી મનુષ્ય જઘન્ય કાળની
સ્થિતિવાળા તિર્યગ્ગોનિકોમાં જ્યારે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. ત્યારે તે
સંબંધમાં પણ 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' આ પહેલા કહેલ સઘળું કથન જ કહેવું
જોઈએ. પરંતુ પહેલા કહેલ કથન કરતાં અહિંના કથનમાં જે જુદા પણું છે,
'નવરં' કાલાદેસેળં જહન્નેળં પુવ્વકોટી અંતોમુહુત્તમમ્મહિયા' આ સૂત્રપાઠથી
ખતાવેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેચ

જગ્ન્યેન પૂર્વકોટિરન્તર્મુહૂર્ત્તૈરભ્યધિકા 'ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ ચઉહિં
 અંતોમુહુત્તેહિં અબ્બહિયાઓ' ઉત્કર્ષેણ ચતસ્ર. પૂર્વકોટયશ્ચતુર્મિં રન્તર્મુહૂર્ત્તૈરભ્યધિકાઃ
 પૂર્વગમાપેક્ષયાઽપ્તમગમે કાલાદેશેન કાયસંવેધાંશમાત્રમ્ વૈલક્ષણ્યમ્ અન્યત્સર્વં પરિ-
 માણદ્વારાદારમ્ય ભવાદેશપર્યન્તં સર્વમપિ પૂર્વવદેઃ અવગન્તવ્યમિતિ । एतावन्तमेव
 કાલમ્ ઉભયગતિં સેવેત તથા-ગમનાગમને કુર્પાદિત્યપ્તમો ગમઃ ૮ । 'સોચેવ ઉક્કો-
 સકાલદ્વિહપ્સુ ઉવવન્નો' સ એવ સંજ્ઞિમનુષ્ય એવોત્કપ્પકાલસ્થિતિકપચ્છેન્દ્રિય-
 તિર્યગ્યોનિકેષુ સંમુત્પન્નો ભવેત્ તદા 'જહન્નેણં તિપલિઓવમદ્વિહપ્સુ ઉવવજ્જેજ્ઞા'
 જગ્ન્યેન ત્રિપલ્યોમસ્થિતિકેષુ, ઉત્પચ્ચેત, 'ઉક્કોસેણ વિ તિપલિઓવમદ્વિહપ્સુ

સે એક અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક એક પૂર્વકોટિ રૂપ છે અને 'ઉક્કોસેણં
 ઉત્કૃષ્ટ સે 'ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ ચઉહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્બહિયાઓ'
 ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિ રૂપ છે । પૂર્વગમની અપેક્ષા
 ઓઠવે ગમમાં કાલની અપેક્ષા કાયસંવેધ રૂપ અંશ માત્ર સે મિન્નતા
 છે યાકી કા અને સઘ કથન પરિમાણ દ્વાર સે લેકર ભવાદેશ પર્યન્ત
 સઘ પૂર્વ કે જેસા હી જાનના ચાહિયે ! હસ પ્રકાર હતને કાલ તક વહ
 જીવ ઉભયગતિ કા સેવન કરતા છે અને હતને હી કાલ તક વહ ઉસ
 ગતિમાં ગમનાગમન કરતા છે । 'સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિહપ્સુ ઉવવન્નો'
 વહી સંજ્ઞી મનુષ્ય જવ ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિ વાલે પચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
 નિકોમાં ઉત્પન્ન હોતા છે તો વહ 'જહન્નેણં તિપલિઓવમદ્વિહપ્સુ ઉવવ-

જગ્ન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક એક પૂર્વકોટિ રૂપ છે. અને 'ઉક્કોસેણં'
 ઉત્કૃષ્ટથી 'ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ ચઉહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્બહિયાઓ' ચાર અન્તર્મુહૂર્ત્ત
 અધિક ચાર પૂર્વકોટિ રૂપ છે. પહેલા કહેલા ગમ કરતાં ઓઠમા ગમમાં
 ઠાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ રૂપ અંશમાત્રમાં જુદા પણું આવે છે. તે
 શિવાયનું બીજું તમામ કથન પરિમાણ દ્વારથી અરંભીને ભવાદેશ સુધીનું
 સઘનું કથન પહેલા કહેલા પ્રમાણે જ છે તેમ સમજવું આ રીતે ઓટલા
 ઠાળ સુધી તે જીવ બન્ને ગતિનું સેવન કરે છે અને ઓટલા જ ઠાળ સુધી
 તે એ ગતિનું ગમનાગમન કરે છે એ રીતે આ ઓઠમા ગમ કહ્યો છે.

'સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિહપ્સુ ઉવવન્નો' એજ સંજ્ઞી મનુષ્ય જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ
 ઠાળની સ્થિતિવાળા પચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્ય ચોનિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો
 તે 'જહન્નેણં તિપલિઓવમદ્વિહપ્સુ ઉવવજ્જેજ્ઞા' જગ્ન્યથી પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા
 પચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યચોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉક્કોસેણ વિ' ઉત્કૃષ્ટથી પણ

‘ઉવવજ્જેજ્જા’ ઉત્કર્ષેણાપિ ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકતિર્યગ્ગોનિકેષુ ઉપપચેત ‘એસચેવ લઢ્ઢી જહેવ સત્તમગમે’ એવૈવ લઘ્વિઃ-પરિમાણાદિ પ્રાપ્તિઃ યથૈવ સપ્તમગમકે, સપ્તમ-ગમકે યદ્ યત્ કથિતં તત્તત્ સર્વમિહાપિ હક્તવ્યમ્ । કાયસંવેધમાહ-‘ભવાદેસેણં દો ભવગ્ગહ્ણાઈ’ ભવાદેશેન દ્વે ભવગ્રહણે ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં તિન્નિ પલિઓ-વમાઈ પુવ્વકોહીએ અવ્મહિયાઈ’ કાલાદેશેન-કાલપેક્ષયા જવન્યેન ત્રીણિ પલ્યો-પમાનિ પૂર્વકોટ્યાઽભ્યધિકાનિ ‘ઉવ્વકોસેણં વિ તિન્નિ પલિઓવમાઈ પુવ્વકોહીએ અવ્મહિયાઈ’ ઉત્કર્ષેણાપિ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પૂર્વકોટ્યાઽભ્યધિકાનિ । ‘એવહ્યં જાવ કરેજ્જા’ એતાવન્તં કાલં મનુષ્યગતિં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિં ચ સેવેત, તથા-એતાવત્કાલપર્યન્તમેવ મનુષ્યગતૌ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ નવ્યો ગમઃ ૯ ॥ સુ. ૫ ॥

‘જ્જેજ્જા’ જવન્ય સે ત્રીણ પલ્યોપમ કી સ્થિતિ વાલે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગો-નિકોં સેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર ‘ઉવ્વકોસેણં વિ’ ઉત્કૃષ્ટ સે મી વહ ‘તિપલિઓવમહિહપસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ ત્રીણ પલ્યોપમ કી સ્થિતિવાલે પચ્ચે-ન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં સેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । ‘એસ ચેવ લઢ્ઢી જહેવ સત્તમ ગમે’ પરિમાણ આદિ કી પ્રાપ્તિ રૂપ લઘ્વિ જૈસી સપ્તમ ગમ મેં કહી ગઈ હૈ । વૈસી વહ સ્વ ઘણં પર મી કહ લેની ચાહિયે । ઘણં કાય સંવેધ ‘ભવાદેસેણં’ ભવાદેશ સે દો ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હૈ ઓર ‘કાલા-દેસેણં’ કાલાદેશ સે વહ જવન્ય સે પૂર્વકોટિ અધિક ત્રીણ પલ્યોપમ કા હૈ ઓર ‘ઉવ્વકોસેણં વિ’ ઉત્કૃષ્ટ સે મી વહ એક પૂર્વકોટિ અધિક ત્રીણ પલ્યોપમ કા હૈ । ‘એવહ્યં જાવ કરેજ્જા’ હસ પ્રકાર હતને કાલ તક વહ જીવ મનુષ્યગતિ કા ઓર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિ કા સેવન કરતા હૈ । તથા હતને હી કાલ તક વહ હસ મનુષ્યગતિમેં ઓર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિ મેં ગમનાગમન કરતા હૈ । એસા વહ નૌવાં ગમ હૈ ॥ સુ. ૫ ॥

તે ‘તિપલિઓવમહિહપસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોંમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘એસ ચેવ લઢ્ઢી જહેવ સત્તમગમે’ પરિમાણ વિગેરેની પ્રાપ્તિ રૂપ લઘ્વિ જે રીતે સાતમા ગમમાં કહેલ છે. એજ રીતે તે સઘળી લઘ્વિ સંબંધી કથન, અહિયાં કહેવું જોઈએ. અહિયાં કાયસંવેધ ‘ભવાદેસેણં’ ભવાદેશથી જે લેવાને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને ‘કાલાદેસેણં’ કાલાદેશથી તે જવન્યથી પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે. અને ‘ઉવ્વકો-સેણં વિ’ ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે એક પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે. ‘એ-વહ્યં જાવ કરેજ્જા’ એ રીતે આટલા કાળ સુધી તે જીવ મનુષ્ય ગતિનું અને પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ મનુષ્ય ગતિમાં અને પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ નવમો ગમ કહ્યો છે. ॥ સુ. ૫ ॥

अथ देवगतिभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकमुत्पादयन्नाह—‘जइ देवेहिंतो उववज्जंति’ इत्यादि ।

मूलम्—जइ देवेहिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति? वाणमंतरदेवेहिंतो उववज्जंति? जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति? वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! भवण-वासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं असुर-कुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमार-भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! असुरकुमार भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव थणियकुमार भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति । असुरकुमारे णं भंते! जे भविण पंचिंदियतिरिक्खजोणिणसु उववज्जित्तण, से णं भंते! केवइयकालट्ठिणसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अंतो-मुहुत्तट्ठिणसु, उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउणसु उववज्जेज्जा । असुरकुमाराणं लद्धी णवसु वि गमणसु जहा पुंढवीकाइणसु उववज्जमाणस्स एवं जाव ईसाणदेवस्स तहेव लद्धी । भवादेसे-णं सव्वत्थ अट्ठ भवग्गहणाइं उक्कोसेणं जहन्नेणं दोन्नि भवग्ग-हणाइं । ठिइं संवेहं च सव्वत्थ जाणेज्जा । ९। नागकुमारे णं भंते! जे भविण पंचिंदियतिरिक्खजोणिणसु उववज्जित्तण से णं भंते! केवइयकालट्ठिणसु उववज्जेज्जा, एत चेव वत्तव्वया । नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा । एवं जाव थणियकुमारे । ९। जइ वाणमंतरे-

हिंतो उववज्जंति किं पिसाय वाणमंतरदेवेहिंतो उववज्जंति तहेव
जाव वाणमंतरे णं भंते ! जे भविण पंचिदियतिरिक्खजोणिएसु
उववज्जित्तए, एवं चेव । नवरं ठिइं संवेहं च जाणैज्जा । ९ । जइ
जोइत्तियदेवेहिंतो उववज्जंति, उववाओ तहेव जाव जोइत्तिए णं
भंते ! जे भविण पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जित्तए एस
चेव वत्तवया । जहेव पुढवीकाइयउद्देसए, भवग्गहणाइं णवसु
वि गमएसु अट्ट जाव कालादेसेणं जहन्नेणं अट्टभागपलिओवमं
अंतोसुहुत्तमब्भहियं, उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं चउहिं
पुव्वकोडीहिं चउहिय वाससयसहस्सेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव
करेज्जा । एवं णवसु वि गमएसु, नवरं ठिइं संवेहं च जाणैज्जा । ९ ।
जइ वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति किं कप्पोवगवेमाणिय-
देवेहिंतो उववज्जंति कप्पाइयवेमाणिय देवेहिंतो उववज्जंति ?
गोयमा ! कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति नो कप्पाइय-
वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति । जइ कप्पोवग जाव सहस्सार-
कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति नो आणय० जाव
णो अच्चुक्कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति । सोहम्म
देवे णं भंते ! जे भविण पंचिदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए
से णं भंते ! केवइकालट्टिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं
अंतोसुहुत्ताट्टिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु सेसं जहेव
पुढवीकाइयउद्देसए नवसु वि गमएसु । नवरं नवसु वि गमएसु
जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं अट्ट उक्कोसेणं भवग्गहणाइं । ठिइं

कालादेसं च जाणेज्जा । एवं ईसाणदेवे वि । एवं एएणं कमेणं
 अवसेसा वि जाव सहस्सारदेवा उववाएयव्वा । नवरं ओगाहणा
 जहा ओगाहणासंठाणे । लेस्सा सणकुमारमाहिंदवंभलोएसु
 एगा पम्हलेस्सा, सेसाणं एगा सुक्कलेस्सा । वेए नो इत्थिवेयगा
 पुरिसवेयगा णो नपुंसगवेयगा, आउ अणुबंधा जहा ठिइपए
 सेसं जहेव ईसाणगाणं । कायसंवेहं च जाणेज्जा । सेवं भंते !
 सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ६॥

चउवीसइमे सए वीसइमो उहेसो समत्तो ॥

छाया—यदि देवेभ्य उत्पद्यन्ते किं भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? वान-
 व्यन्तरदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? ज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? वैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ?
 गौतम ! भवनवासिदेवभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावद् वैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते
 यदि भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किमसुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते
 यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! असुरकुमारभवनवासि-
 देवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते ।
 असुरकुमारः खलु भदन्त ! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकेषु उत्पत्तुम्,
 स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्त-
 स्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषु उत्पद्येत । असुरकुमाराणां लब्धिः नवस्वपि
 गमकेषु यथा पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य एवं यावदीशानदेवस्य तथैव लब्धिः ।
 भवादेशेन सर्वत्राष्ट भवग्रहणानि, उत्कर्षेण जघन्येन द्वे भवग्रहणे । स्थिति संवेधं च
 सर्वत्र जानीयात् ९ । नागकुमारः खलु भदन्त ! यो भव्यः ०, एषैव दत्तव्यता । नवरं
 स्थिति संवेधं च जानीयात् । एवं यावत् स्तानितकुमारः ९ । यदि वानव्यन्त-
 रेभ्य उत्पद्यन्ते किं पिशाचवानव्यन्तरदेवेभ्य उत्पद्यन्ते तथैव यावद् वानव्यन्तरः
 खलु भदन्त ! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकेषु उत्पत्तुम्, एवमेव । नवरं स्थिति
 संवेधं च जानीयात् ९ । यदि ज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते, उपपातः तथैव यावत्,
 ज्योतिष्कः खलु भदन्त ! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकेषु उत्पत्तुम् । एषैव
 दत्तव्यता । यथैव पृथिवीकायिकोद्देशके, भवग्रहणानि नवस्वपि गमकेष्वष्टौ याव-
 त्कालादेशेन जघन्येन अष्टभागपत्योपममन्तर्मुहूर्त्तभ्यधिकम्, उत्कर्षेण चत्वारि

પલ્યોપમાનિ ચત્તસ્રભિઃ પૂર્વકોટિભિઃ ચતુર્મિશ્ચ વર્ષશતસહસ્રૈરભ્યધિકાનિ, एतावन्तं
યાવત્ કુર્યાત્ । एवं नवस्वपि गमकेषु । नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् ९ । यदि
त्रैમાનિક દેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે કિં કલ્પોપપન્નકવૈમાનિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે ? કલ્પા-
તીતવૈમાનિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે ? ગૌતમ ! કલ્પોપપન્નકવૈમાનિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે,
નો કલ્પાતીતવૈમાનિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે । यदि कल्पोपपन्नक यावत् सहस्रार-
कलपोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते ! नो आनत० यावत् नो अच्युत-
कलपोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते । સૌધર્મદેવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! યો
ભવ્યઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકૈષુ ઉત્પત્તુમ્, સ સ્વલુ ભદન્ત ! કિયત્કાલસ્થિતિકૈષુ
ઉત્પદ્યન્તે ગૌતમ ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुकेषु, શેષં
યથૈવ પૃથિવીકાયિકોદેશકે નવસ્વપિ ગમકેષુ । नवरं नवस्वपि गमकेषु जघन्येन
દ્વે ભવગ્રહણે ઉત્કર્ષેણ અષ્ટ ભગ્રહણાનિ । स्थितिं कालादेशं च जानीयात् । एवमी-
शानदेवोऽपि । एवमेतेन क्रमेण अवशेषा अपि यावत् सहस्रारदेवा उपपादयित
વ્યાઃ । नवरमवगाहना यथा अवगाहनासंस्थाने । લેશ્યા સનત્કુમારમાહેન્દ્રવ્રહ્મલો-
કેષુ एका पद्मलेश्या, शेषाणामेका शुक्ललेश्या । वेदे नो स्त्रीवेदकाः पुरुषवेदकाः
નો નપુંસકવેદકાઃ । आयुरनुबन्धौ यथा स्थितिपदे, શેષં યથૈવ ईशानकानाम् ।
કાયસંવેધં ચ જાનીયાત્ તદેવં ભદન્ત ! तदेवं भदन्त । इति ॥ ६ ॥

चतुर्विंशतितमे शतके विंशतितमोद्देशकः समाप्त, इति ।

ટીકા—‘જહ દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ યદિ દેવેભ્ય આગત્ય સંહિપચ્ચેન્દ્રિયતિ-
ર્યગ્યોનિકા ઉત્પદ્યન્તે તદા—‘કિં ભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં ભયનવાસિ-
દેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા—‘વાણામંતરદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ વાનવ્યન્તર-

અવ સૂત્રકાર દેવગતિ મેં સ્ત્રે આકર કે જીવ સંહિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યગતિ
મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । इस बात का कथन करते हैं—‘जह देवेहितो
उववज्जंति’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—હે ભદન્ત ! ‘જહ દેવેહિંતો
ઉવવજ્જંતિ’ યદિ દેવોં સે આકરકે જીવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યગતિ મેં ઉત્પન્ન

હવે સૂત્રકાર દેવગતિમાંથી આવીને એવ સંસી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય ગતિમાં
ઉત્પન્ન થાય છે, તે સંબંધમાં કથન કરે છેઃ ‘જહ દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવુ પૂછયું છે કે—હે ભગવન્ ‘જહ
દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ ને દેવોમાંથી આવીને એવ સંસી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય
ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો ‘કિં ભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ શું તેઓ

દેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે યદ્વા ‘જોહસિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ જ્યોતિષ્ક દેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા-‘વૈમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ વૈમાનિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે ભવનવાસિદેવેભ્ય આગત્ય ઉત્પદ્યન્તે સંજ્ઞિ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા જીવા इति દેવાવધિ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેપૂત્પત્તિ વિષયકઃ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હૈ ગૌતમ ! ‘ભવનવાસિદેવેહિતો વિ ઉવવજ્જંતિ જાવ વૈમાણિયદેવેહિતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ ભવનવાસિદેવેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પદ્યન્તે પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ તથા યાવત્ વૈમાનિકદેવેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પદ્યન્તે તે જીવાઃ અત્ર યાવત્પદેન ‘વાણમંતરદેવેહિતો વિ ઉવવજ્જંતિ જોહસિયદેવેહિતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ इत्यनयोः संग्रहो भवतीति-तथा च भवनवासिवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकेभ्य आगत्य संज्ञिपश्चेन्द्रियेषु उत्पद्यन्ते इति-भाषः । ‘જહ મવનવાસિદેવેહિતો ઉવવ-

હોતે હૈ તો ‘કિં મવનવાસિદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કયા વે મવનવાસી દેવોં સે આકરકે વહાં ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? અથવા ‘વાણમંતરદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ વાનવ્યન્તર દેવોં સે આકર કે વહાં ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? અથવા ‘જોહસિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ જ્યોતિષ્ક દેવોં સે આકરકે વે વહાં ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? અથવા ‘વૈમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ વૈમાનિક દેવોં સે આકરકે વે વહાં ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ ‘ગોયમા’ હૈ ગૌતમ ! પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોં મેં ‘મવનવાસિ દેવેહિતો વિ ઉવવજ્જંતિ જાવ વૈમાણિયદેવેહિતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ મવનવાસી દેવોં સે આકર કે મી ઉત્પન્ન હોતે હૈ, યાવત્-પદસે વાનવ્યન્તરોં સે આકરકે મી ઉત્પન્ન હોતે હૈ, જ્યોતિષ્ક દેવોં સે આકરકે મી ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઓર વૈમાનિકદેવોં સે મી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ।

ભવન વાસી દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે ‘વાણમંતરદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ વાનવ્યન્તર દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા-‘જોહસિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ જ્યોતિષ્ક દેવોમાંથી આવીને તેઓ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે-‘વૈમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હૈ ગૌતમ ! સંજ્ઞિ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય જીવ ‘મવનવાસિદેવેહિતો વિ ઉવવજ્જંતિ જાવ વૈમાણિયદેવેહિતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્ વાનવ્યન્તર દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યોતિષ્ક દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને વૈમાનિક દેવોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

જ્જંતિ' હે મદન્ત ! યદિ ભવનવાસિદેવેભ્ય આગત્યોત્પચન્તે તદા—'કિં અસુરકુમાર-
ભવનવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' કિમસુરકુમારભવનવાસિદેવેભ્ય આગત્યોત્પચન્તે
અથવા—'જાવ યણિયકુમારભવનવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' યાવત્ સ્તનિતકુમાર-
ભવનવાસિદેવેભ્ય આગત્યોત્પચન્તે ? અત્ર યવત્પદેન નાગ-સુવર્ણ-વિદ્યુ-દગ્નિ-
દ્વીપો-દધિ-દિગ્ વાયુકુમારાણાં સર્વેર્ણા ગ્રહણં ભવતીતિ । મગવાનાહ—'ગોયમા'
ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! અસુરકુમારભવનવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ'
અસુરકુમારભવનવાસિદેવેભ્ય આગત્ય ઉત્પચન્તે 'જાવ યણિયકુમારભવનવાસિ-
દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' યાવત્ સ્તનિતકુમારભવનવાસિદેવેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પચન્તે

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—'જહ ભવનવાસિદેવેહિંતો
ઉવવજ્જંતિ' હે મદન્ત ! યદિ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યઞ્ચો મેં ભવનવાસી દેવોં સે
આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો 'કિં અસુરકુમારભવનવાસિદેવેહિંતો
ઉવવજ્જંતિ, જાવ યણિયકુમારભવનવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' કયા
વે અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા
યાવત્ સ્તનિતકુમાર ભવનવાસી દેવોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ?
યહાં યાવત્પદ સે 'નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર અગ્નિકુમાર
દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિગ્કુમાર, વાયુકુમાર' ઇન ભવનપતિયોં કે
ભેદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં । ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—
'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'અસુરકુમારભવનવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ'
વે અસુરકુમારભવનવાસિ દેવોં સે આકર કે મો ઉત્પન્ન હોતે હૈં । 'જાવ
યણિયકુમારભવનવાસિદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ' યાવત્ સ્તનિતકુ-

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'જહ ભવનવાસિદેવેહિંતો
ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ નો સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ભવનવાસી દેવો-
માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'કિં અસુરકુમારભવનવાસિદેવેહિંતો ઉવવ-
જ્જંતિ જાવ યણિયકુમારભવનવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' શું તેઓ અસુરકુ-
માર ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે યાવત્ સ્તનિતકુમાર
ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અહિંયાં યાવત્પદથી 'નાગ-
કુમાર સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિગ્કુમાર,
વાયુકુમાર, આ બધા ભવનવાસી દેવો ગ્રહણ કરાયા છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રશ્ન કહે છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'અસુરકુમારભવનવાસિદેવેહિંતો
ઉવવજ્જંતિ' તેઓ અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન
થાય છે યાવત્ 'યણિયકુમારભવનવાસિદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' સ્તનિતકુમાર

અત્રાપિ યાવત્પદેન નાગકુમારાદારમ્ય સ્તનિતકુમારપર્યન્તાનાં સદ્ગદો ભવતીતિ, તથા ચ-હે ગૌતમ ! પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેષુ અસુરકુમારાદારમ્ય સ્તનિતકુમાર-પર્યન્તમવનવાસિદેવેભ્ય આગત્યોત્પન્નન્તે 'અસુરકુમારે ણં મંતે' અસુરકુમારઃ સ્વલ્લ ભદન્ત ! 'જે મવિણ પંચિંદિયતિરિક્કલ્લજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ' યો મવ્વપઃ-યોગ્યઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેષુ ઉત્પન્નપ્ 'સે ણં મંતે' સઃ-અસુરકુમારઃ સ્વલ્લ ભદન્ત ! 'કેવહ્યકાલદ્વિહણ્ણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' ક્રિયત્કાલસ્થિતિકેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેષુ ઉત્પન્નન્તેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ- 'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ । 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિહણ્ણસુ' જઘન્યેનાન્તર્મુહુત્તસ્થિતિકેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેષુ ઉત્પન્નન્તે

માર ભવનવાસી દેવોં સે આકરકે ખી ઉત્પન્ન હોતે હૈ । યહાં પર ખી યાવત્પદ સે નાગકુમાર સે લેકર સ્તનિકકુમાર તક કે સમસ્ત ભવન-વાસિયોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । તથાચ હે ગૌતમ । પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકોં મેં અસુરકુમાર સે લેકર સ્તનિકકુમાર તક કે ભવનવાસિયોં સે આકરકે જીવ ઉત્પન્ન હોતે હૈ ।

અથ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—'અસુરકુમારે ણં મંતે ! જે મવિણ પંચિંદિયતિરિક્કલ્લજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ' હે ભદન્ત ! જો અસુરકુમાર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ 'સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલદ્વિહણ્ણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' વહ કિતને કાલ કો સ્થિતિ-વાલે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ 'ગોયમા !' હે ગૌતમ । વહ 'જહન્નેણં' જઘન્ય સે 'અંતોમુહુત્ત-દ્વિહણ્ણસુ' એક અન્તર્મુહુત્ત કી સ્થિતિ વાલે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોં મેં ઉત્પન્ન

ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અહિયાં પણ યાવત્પદથી નાગકુમારથી લઈને સ્તનિકકુમાર સુધીના સઘણા ભવનવાસી દેવો ગ્રહણ કરાયા છે, અર્થાત્ હે ગૌતમ । પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકોમાં અસુરકુમાર ભવન-વાસી દેવથી લઈને સ્તનિકકુમાર સુધીના ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને જીવ ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'અસુરકુમારે ણં મંતે ! જે મવિણ પંચિંદિયતિરિક્કલ્લજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ' હે ભગવન્ ને અસુરકુમાર દેવો સંસી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે 'સે ણં મંતે ! કેવ-હ્યકાલદ્વિહણ્ણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' તે ટેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંસી પચ્ચેન્દ્રિય-તિર્યગ્ચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે- 'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! તે 'જહન્નેણં' જઘન્યથી 'અંતોમુહુત્તદ્વિહણ્ણસુ' એક અંતર્મુહુત્તની

તથા-‘ઉવકોળં પુન્વકોડીઆઉપસુ ઉવવજ્જહ’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિપ્રમાણકાયુષ્કેષુ
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેપૂત્પચ્ચતે ઇત્યુત્તરમ્ । ‘અસુરકુમારાણં લઢ્ઢી ણવસુ વિ ગમપસુ
જહા પુઢ્ઢવીકાહપસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ’ અસુરકુમારાણં લઢ્ઢિઃ-પરિમાણાદિકો
નવસ્વપિ ગમકેષુ યથા પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પદ્યમાનસ્યાસુરકુમારસ્ય કથિતા તેનૈવ
પ્રકારેણ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ સમુત્પદ્યમાનસ્યાસુરકુમારસ્યાપિ વક્તવ્યા । ‘એવં
જાવ ઈસાણદેવસ્સ વિ તહેવ લઢ્ઢી’ એવમ્-અસુરકુમારવદેવ યાવત્ ઈશાનદેવસ્યાપિ
નવસ્વપિ ગમકેષુ તથૈવ લઢ્ઢિર્વાચ્યા, યથા પૃથિવીકાયિકેષુ દેવાના-
મુત્પત્તિઃ કથિતા, અસુરકુમારમાદૌ ઈશાનદેવં ચાન્તે કૃત્વા, એવમેવ ઈશાનકાન્ત-
દેવસ્ય પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકષુ લઢ્ઢિર્વક્તવ્યા, ઈશાનકાન્ત, એવ ચ દેવઃ પૃથિવી-

હોતા હૈ તથા ‘ઉત્કૃષ્ટ સે ‘પુન્વકોડીઆઉપસુ ઉવવજ્જહ’ એકકોટી’
પૂર્વ કી આશુલાલે સંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ।
‘અસુરકુમારાણં લઢ્ઢી ણવસુ વિ ગમપસુ જહા પુઢ્ઢવીકાહપસુ ઉવવજ્જ-
માણસ્સ’ હસકે નૌ ગમકોં મેં જો વક્તવ્યતા પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન
હોને લાલે અસુરકુમારોં કે સમ્બન્ધ મેં કહી ગઈ હૈ વહી વક્તવ્યતા
કહ લેની લાહિયે । અર્થાત્ પરિમાણ આદિ દ્વારોં કા કથન જૈસા
પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને લાલે અસુરકુમારોં કે નૌ ગમકોં મેં
પહિલે કહા જા ચુકા હૈ, હસી પ્રકાર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન
હોને લાલે ઇન અસુરકુમારોં કે નૌ ગમકોં મેં ભી પરિમાણ આદિ દ્વારોં
કા કથન કરના લાહિયે । ‘એવં જાવ ઈસાણદેવસ્સ તહેવ લઢ્ઢી’ અસુર
કુમાર કે નૌ ગમકોં કી વક્તવ્યતા કે જૈસી હી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં મેં
ઉત્પન્નમાન યાવત્ ઈશાન દેવલોક તરુ કે દેવોં કે નૌ ગમકોં મેં ભી

સ્થિતિવાળા સંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તથા ‘ઉવકોસેણ’
ઉત્કૃષ્ટથી ‘પુન્વકોડીઆઉપસુ ઉવવજ્જહ’ એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજી-
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘અસુરકુમારાણં લઢ્ઢી ણવસુ વિ ગમપસુ
જહા પુઢ્ઢવીકાહપસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ’ તેના નવે ગમોમાં જે પ્રમાણેનું કથન
પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા અસુરકુમારોના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે.
એજ પ્રમાણેનું કથન કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ પરિમાણ વિગેરે દ્વારો સંબંધી
કથન જે પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા અસુરકુમારોના નવ ગમોમાં
પહેલાં કરવામાં આવી ગયું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન સંજી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય
યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા આ અસુરકુમારોના નવે ગમોમાં પણ પરિમાણ
વિગેરે દ્વારોનું કથન કહેવું જોઈએ. ‘એવં જાવ ઈસાણદેવસ્સ તહેવ લઢ્ઢી’ અસુ-
રકુમારોના નવ ગમોના કથન પ્રમાણે જ સંજી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકોમાં

કાયિકેષુ ઉત્પદ્યતે હતિ કૃત્વા યાવદીશાનદેવસ્યેત્યુક્તમિતિ ૧ । અસુરકુમારાણાં
 ચ એવં લઙ્ઘિઃ, તત્ર-પરિમાણે એકસમયેન જઘન્યત એકો વા દ્વૌ વા ત્રયો વા
 ઉત્કર્ષેણાઽસંખ્યેયા એકસમયેન પञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પદ્યન્તે ૨ । તથા-
 સંહનનાભાવઃ ૩ । ભવધારણીયાવગાહના જઘન્યેનાઙ્ગુલાસંખ્યેયભાગપ્રમાણા
 તથા-ઉત્કર્ષતઃ સપ્તહસ્તપ્રમાણા ભવતિ । ઉત્તરવૈક્રિયકી અવગાહના તુ જઘન્યતો-
 ઙ્ગુલાસંખ્યેયભાગપ્રમાણા, ઉત્કર્ષઽસ્તુ લક્ષયોજનપ્રમાણા ભવતિ ૪ । સંસ્થાનં

પરિમાણ આદિ દ્વારેં કી ચક્તવ્યતા કા કથન જાનના ચાહિયે । યહાં જો
 હંશાન દેવલોક તક કી ચક્તવ્યતા કા કથન કિયા ગયા હૈ । સો ઉસકા
 કારણ યહ હૈ કિ હંશાનાન્ત દેવ હી પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ૧ ।

અસુરકુમારોં કે સમ્બન્ધ મેં લઙ્ઘિ હસ પ્રકાર સે વિચારની
 ચાહિયે—

પરિમાણ દ્વાર મેં લે એક સમય મેં જઘન્ય સે એક અથવા દો
 અથવા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે લે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોં મેં
 અસંખ્યાત ઉત્પન્ન હોતે હૈં ૨ । સંહનન દ્વાર મેં इनके कोई सा भी
 સંહનન નહીં હોતા હૈ ૩ । અવગાહના દ્વાર મેં इनके भवधारणीय अव-
 ગાહના જઘન્ય સે અઙ્ગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ રૂપ હોતી હૈ ઓર
 ઉત્કૃષ્ટ સે સાત હાથ પ્રમાણ હોતી હૈ । તથા ઉત્તર વૈક્રિય કી અવગા-
 હના इनकी जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवें भागप्रमाण होती है और
 ઉત્કૃષ્ટ સે એક લાખ યોજન પ્રમાણ હોતી હૈ ૪ । સંસ્થાન દ્વાર મેં इनके

ઉત્પન્ન થવાવાળા યાવત્ ઇશાન દેવ લોક સુધીના દેવોઅંબધી નવે ગમેમાં
 પણ પરિમાણ વિગેરે દ્વારે સંબંધીનું કથન સમજ લેવું. અહિયાં જે ઇશાન-
 દેવલોક સુધીનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તેનું કારણ એ છે કે-ઇશાન
 સુધીના જે દેવો પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

અસુરકુમારોના સંબંધમાં લઙ્ઘિ આ નીચે પ્રમાણે કહેવી જોઈ છે.—
 પરિમાણ દ્વારમાં તેઓ એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા
 ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તેઓ સંત્રીપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોમાં અસંખ્યાતપણે
 ઉત્પન્ન થાય છે. સંહનનદ્વારમાં તેઓને કોઈ પણ સંહનન કોતું નથી. અવગાહના
 દ્વારમાં તેઓને ભવધારણીય અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા
 ભાગ રૂપ હોય હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત હાથ પ્રમાણની અવગાહના
 હોય છે. તથા ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના તેઓને જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યા-
 તમા ભાગ પ્રમાણવાળી હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ યોજન પ્રમા-

સમચતુરસ્રં ભવધારણીયાપેક્ષયા, ઉત્તરવૈક્રિયાપેક્ષયા તુ અનેકવિધમ્ ૫ । કૃષ્ણ
નીલાદિ-કાશ્વતસો લેશ્યા ભવન્તિ ૬ । દૃષ્ટિસ્ત્રિવિધાઽપિ સમ્યગ્મિથ્યા મિશ્રરૂપા
૭ । ત્રીણિ જ્ઞાનાનિ નિયમતા, અજ્ઞાનાનિ ચ ત્રીણિ ભજનયા ૮ । મનોવાકકાય-
રૂપા સ્ત્રયો યોગા ભવન્તિ ૯ । દ્વિવિધ ઉપયોગઃ સાકારોઽનાકારશ્ચ ૧૦ । આહાર
ભયમૈથુનપરિગ્રહરૂપાઃ સંજ્ઞા શ્વતસ્રઃ ૧૧ । કષાયાઃ ક્રોધમાનમાયાલોભરૂપા
શ્વત્વારઃ ૧૨ । ઇન્દ્રિયાણિ પચ્ચ ૧૩ । સમુદ્ઘાતા આઘાઃ પચ્ચ ૧૪ । વેદના દ્વિવિધા
શાતાઽજ્ઞાતા ચ ૧૫ । વેદો દ્વિપ્રકારકો નપુંસકવર્જઃ સ્ત્રીપુરુષરૂપઃ ૧૬ । સ્થિતિઃ

ભવધારણીય શરીર કી અપેક્ષા સે સમચતુસ્ર સંસ્થાન હોતો હૈ । તથા
ઉત્તર વૈક્રિય કી અપેક્ષા ચહ અનેક પ્રકાર કા હોતો હૈ ૫ । લેશ્યાદ્વાર મેં
इनके कृष्ण, नील आदि चार लेश्याएं होती हैं ६ । दृष्टिद्वार मેं इनके
सम्यग्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि, और मिश्रदृष्टि, ये तीनों दृष्टियां होती हैं ७ ।
ज्ञानद्वार मેं इनके नियम से तीन ज्ञान होते हैं और भजना से तीन
अज्ञान होते हैं ८ । योगद्वार मેं इनके मनोयोग, वचनयोग और काय-
योग ये तीनों योग होते हैं ९ । उपयोग द्वार मેं इनके साकार और
अनाकार ये दोनों प्रकार के उपयोग होते हैं १० । संज्ञाद्वार मેं इनके
आहार, भय, मैथुन और परिग्रह ये चारों संज्ञाएं होती हैं ११ ।
कषाय द्वारमें इनके क्रोध, मान, माया और लोभ ये चारों कषाये
होती हैं १२ । इन्द्रिय द्वार मેं इनके पांचो इन्द्रियां होती हैं १३ । समु-
दघात द्वार में इनके आदि के ५ समुदघात होते हैं १४ । वेदना द्वार में
इनके शांता वेदना और अज्ञाता वेदना दोनों प्रकार की वेदना होती

છુની હોય છે. સંસ્થાન દ્વારમાં તેમને ભવધારણીય અવગાહનાની અપેક્ષાથી
સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય છે, તથા ઉત્તરવૈક્રિયની અપેક્ષાથી તે અનેક
પ્રકારની હોય છે લેશ્યાદ્વારમાં તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, વિગેરે ચાર લેશ્યાઓ
હોય છે. દૃષ્ટિદ્વારમાં તેઓને સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અને મિશ્રદૃષ્ટિ એ
ત્રણે દૃષ્ટિયો હોય છે. જ્ઞાનદ્વારમાં તેમને નિયમથી ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. અને
ભજનાથી ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. યોગદ્વારમાં તેઓને મનોયોગ, વચન યોગ,
અને કાયયોગ એ ત્રણે યોગો હોય છે. ઉપયોગદ્વારમાં તેઓને સાકાર અને
અનાકાર આ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગો હોય છે. સંજ્ઞાદ્વારમાં તેમને આહાર,
ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. કષાયદ્વારમાં તેઓને
ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચારે કષાયો હોય છે. ઇન્દ્રિય દ્વારમાં તેમને
પાંચે ઇન્દ્રિયો હોય છે. સમુદ્ઘાત દ્વારમાં તેમને પહેલાના ૫ પાંચ સમુદ્ઘા-
તો હોય છે. વેદના દ્વારમાં તેમને શાંતાવેદના અને અજ્ઞાતા વેદના એમ

જઘન્યા દશવર્ષસહસ્રાણિ, ઉત્કૃષ્ટા તુ સાતિરેકસાગરોપમપ્રમાણા ૧૭। અધ્યવ-
સાયાઃ પ્રશસ્તાઃ અપ્રશસ્તાશ્ચ ૧૮ અનુબન્ધઃ સ્થિતિસમાન एव भवति ૧૯। एवं
क्रमेण असुरकुमाराणां लब्धिर्वक्तव्या। कायसंवेधं तु सामान्यतो दर्शयन्नाह-
'भवादेसेण' इत्यादि। 'भवादेसेण' सव्वत्थ अट्ठ भवग्गहणाइं उक्कोसेण'
कायसंवेधो भवादेशेन सर्वत्राए भवग्रहणानि उत्कर्षेण 'जहन्नेणं दोस्सि
भवग्गणाइं' जघन्येन द्वे भवग्रहणे। 'ठिइं संवेहं च सव्वत्थ जाणेज्जा' स्थिति
संवेधं च सर्वत्र गमकेषु पार्थक्येन यथायोगं स्वयं जानीयात् २०। इति नव-
गमकान्तमसुरकुमारप्रकरणम् ९। 'नागकुमारे णं' भवे नागकुमारः खलु भदन्त।

है १५॥ वेदद्वार में इनके नपुंसक वेद नहीं होता है किन्तु स्त्रीवेद और
पुंवेद ये दोही वेद होते हैं १३। स्थिति द्वार में इनकी जघन्य स्थिति
दस हजार वर्ष की होती है और उत्कृष्ट स्थिति कुछ अधिक एक
सागरोपम की होती है १७। अध्यवसाय द्वार में इनके प्रशस्त और
अप्रशस्त दोनों प्रकार के अध्यवसाय होते हैं १८। अनुबन्ध इनमें
स्थिति के जैसा ही होता है १९। इस क्रम से असुरकुमारों की परिमा-
णादि की प्राप्ति रूप लब्धि जाननी चाहिये। कायसंवेध भव की
अपेक्षा सर्वत्र उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने रूप है और
जघन्य से वह दो भवों को ग्रहण करने रूप है। ठिइं संवेहं च सव्वत्थ
जाणेज्जा' सर्वत्र गमकों में स्थिति और संवेध पृथक् पृथक् रूप से जानना
चाहिये २०। इस प्रकार से यह नवगमकान्त असुरकुमार प्रकरण है।

બેઠ પ્રકારની વેદના હોય છે. વેદ દ્વારમાં તેમને નપુંસક વેદ હોતો નથી.
પરંતુ સ્ત્રીવેદ અને પુરુષવેદ એ બે પ્રકારના જ વેદ હોય છે. સ્થિતિદ્વારમાં
તેમની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક
વધારે એક સાગરોપમની હોય છે. અધ્યવસાય દ્વારમાં તેમને પ્રશસ્ત અને
અપ્રશસ્ત બે પ્રકારના અધ્યવસાયો હોય છે. તેઓમાં અનુબંધ સ્થિતિ
પ્રમાણેનો જ હોય છે આ ક્રમથી અસુરકુમારોની પરિમાણ વિગેરેની પ્રાપ્તિ
રૂપ લબ્ધી સમજવી જોઈએ. કાયસંવેધ-ભવની અપેક્ષાથી બધેજ ઉત્કૃષ્ટથી
આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. જઘન્યથી તે બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ
છે. 'ઠિંઈ સંવેહ' ચ સવ્વત્થ જાણેજ્જા' બધા ગમેમાં સ્થિતિ અને સંવેધ જુદા
જુદા રૂપથી સમજવો. આ રીતે આ નવ ગમ સુધીનું અસુરકુમાર પ્રક-
રણ થયું છે.

‘જે ભવિષ્ય પંચિદિયતિરિક્ષજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ યો મવ્યઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
નિકેષુ ઉત્પત્તુમ્ ‘સે ણં મંતે’ સ લલુ મદન્ત ! ‘કેવહ્યકાલઢિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા’
કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ ઉત્પન્નેતેતિ નાગકુમારસ્ય પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો ઉત્પાદવિષયકઃ
પ્રશ્નઃ । મગધાનાહ—‘એસ ચેવ’ इत्यदि । ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ એવૈવ વત્તવ્યતા
નાગકુમારાણામુત્પાદાદિવિષયે અસુરકુમારસ્ય વત્તવ્યતા વિધતે સૈવ સમગ્રાઽપિ
ઇહ વત્તવ્યા । ‘નવરં ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા’ નવરં કેવલં સ્થિતિ સંવેધં ચ
મિશ્રતયા યથાયોગં જાનીયાત્ અસુરકુમારપ્રકરણાપેક્ષયા નાગકુમારાણાં
સ્થિતિર્મિશ્રા જ્ઞાતવ્યા તથા કાયસંવેધોઽપિ મિન્ન એવ જ્ઞાતવ્ય ઇતિ ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એલા પૂછતે હૈં—‘નાગકુમારે ણં મંતે ! જે
ભવિષ્ય પંચિદિયતિરિક્ષજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ હે મદન્ત ! જો નાગ-
કુમાર સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ ‘સે ણં-
મંતે ! કેવહ્યકાલઢિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિ-
વાલે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? એસા વહ પચ્ચેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિકોં મેં નાગકુમારોં કે ઉત્પન્ન હોને કે વિષય કા પ્રશ્ન હૈ ।
હલકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—હે ગૌતમ । ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ અસુર-
કુમાર કી જો વત્તવ્યતા ઉત્પાદ આદિ કે વિષય મેં કહી ગઈ હૈ, વહી
વત્તવ્યતા નાગકુમારોં કી મી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પાદ આદિ
કે વિષય મેં હૈ, । અતઃ વહ યહાં પર સમગ્ર રૂપ સે કહ લેની ચાહિયે ।
પરન્તુ ‘ઠિહં સંવેધં ચ જાણેજ્જા’ સ્થિતિ ઓર સંવેધ કા કથન અસુરકુ-

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘નાગકુમારે ણં મંતે ! જે
ભવિષ્ય પંચિદિયતિરિક્ષજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ હે ભગવન્ ને નાગકુમારો
સંજી પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય ‘સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઢિહ-
ણસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો નિ-
કોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ રીતે સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો નિવાળાઓમાં
નાગકુમારોના ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં આ પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રશ્ન કહે છે કે—હે ગૌતમ ! ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ અસુરકુમારોના સંબંધમાં
ઉત્પાદ વિગેરેનું જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન નાગકુ-
મારોના સંબંધમાં પણ સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો નિવાળાઓમાં ઉત્પાદ
વિગેરે વિષયમાં કહેલ છે, જેથી તે સંપૂર્ણ રૂપથી અહિંયાં નાગકુમારોના
સંબંધમાં કહી લેવું. પરંતુ ‘ઠિહં સંવેધં ચ જાણેજ્જા’ સ્થિતિ અને સંવેધ
સંબંધી કથન અસુરકુમારોની સ્થિતિ અને સંવેધના કથન કરતાં જુદું છે,

‘एवं जाव धणियकुमारा’ एवं नागकुमारप्रकरणवदेव यावत् स्तनितकुमारपर्यन्त
मपि उत्पादादिकं सर्वमवगन्तव्यम् । अत्र यावत्पदेन सुवर्णकुमारादीनां सप्त कुमा-
राणां ग्रहणं भवतीति नवमान्ताः नवगमाः ९ । ‘जइ वाणमंतरेहिंतो उववज्जंति’
यदि हे भदन्त ! ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका वानव्यन्तरेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा
—‘किं पिसायवाणमंतरेहिंतो उववज्जंति’ किं पिशाचवानव्यन्तरेभ्य आगत्यो-
त्पद्यन्ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु इति प्रश्नः । उत्तरमाह—‘तहेव’ तथैव यथा
असुरकुमारादिप्रकरणं परिमाणादिविषये कथितं तथैव पिशाचवानव्यन्तरेऽपि
सर्वं वक्तव्यम् कियत्पर्यन्तमित्याह—‘जाव’ इत्यादि । ‘जाव वाणमंतरे णं भंते’

મારો ક્ષી સ્થિતિ ઔર સંવેધ કી અપેક્ષા ભિન્ન છે । ‘एवं जाव धणिय-
कुमारा’ नागकुमार के प्रकरण के जैसे ही यावत् स्तनितकुमार तक
उत्पाद आदि सब कथन जानना चाहिए । यहां यावत् शब्द से सुवर्ण-
कुमार आदि सात कुमारों का ग्रहण हुआ है । इस प्रकार से यहां नव
मान्त नव गम है ?

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—‘જइ वाणमंतरेहिंतो उवव-
ज्जंति’ हे भदन्त ! यदि संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव वानव्यन्तरो
से आकरके उत्पन्न होते हैं ‘किं पिसायवाणमंतरेहिंतो उववज्जंति’
क्या वे पिशाच नामक वानव्यन्तरो से आकरके उत्पन्न होते हैं ?
इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘तहेव’ हे गौतम ! जिस प्रकार से असुर
कुमार आदि के प्रकरण में परिमाण आदि द्वारों का कथन किया था
वही कथन यहां पिशाच वानव्यन्तरो में भी करना चाहिये ‘जाव’

‘एवं जाव धणियकुमारा नागकुमारना प्रकरणमां कथा प्रमाणे न यावत् स्तनि-
तकुमार सुधी उत्पात विगेरे तमाभ कथन समञ्जु’ अडियां यावत् शब्दથી
સુવર્ણકુમાર વિગેરે સાતકુમારો ગ્રહણ કરાયા છે. આ રીતે અડિયાં નવે ગમે
સમજી લેવા.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘जइ वाणमंतरेहिंतो
उववज्जंति’ હે ભગવન્ બે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિવાળો. એ વાન-
વ્યંતર દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો ‘કિં પિસાયવાણમંતરેહિંતો
उववज्जंति’ શું તેઓ પિશાચ નામના વાનવ્યંતર દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન
થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘तहेव’ હે ગૌતમ ! બે પ્રમાણે
અસુરકુમાર વિગેરેના પ્રકરણમાં પરિમાણ વિગેરે દ્વારાનું કથન કરવામાં
આવ્યું છે એજ રીતે અડિયાં પણ પરિમાણ વિગેરે દ્વારાના સંબંધનું કથન

યાવદ્ વાનવ્યન્તરઃ સ્વલુ ભદન્ત ! 'જે ભવિષ્ય' ચો ભવ્યઃ 'પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષ-
જોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ' પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પત્તુમ્ 'સે ણં મંતે' સ સ્વલુ
ભદન્ત ! 'કેવહ્યકાલઢિહણસુ ઉવવજ્જેજ્ઞા' સ કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ પચ્ચેન્દ્રિય-
તિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પદ્યેતેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'એવં ચેવ' એવમેવ એવમ્—અસુર-
કુમારવદેવ નવાપિ ગમ્માઃ જ્ઞાતવ્યા ઇતિ । 'નવરં ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા' નવરમ્—
કેરલં સ્થિતિ સંવેધં ચ ભિન્નભિન્નતયા યથાયોગં જાનીયાદિતિ નવગમ્યાઃ ૧ । 'જહ
જોહસિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ' હે ભદન્ત ! યદિ જ્યોતિષકદેવેભ્ય આગત્ય પચ્ચે-
ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પદ્યન્તે તદા કિં ચન્દ્રેભ્યઃ, સૂર્યેભ્યઃ, ગ્રહેભ્યઃ, નક્ષત્રેભ્યઃ,

યાવત્—'વાણમંતરે ણં મંતે !' હે ભદન્ત ! જો વાનવ્યન્તર 'જે ભવિષ્ય
પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ' પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં મેં
ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા હૈ । 'સે ણં મંતે । કેવહ્યકાલઢિહણસુ ઉવ-
જ્જેજ્ઞા' હે ભદન્ત ! વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાલે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય-
યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—'એવં ચેવ'
હૈ ગૌતમ ! હસ વિષય મેં અસુરકુમાર કે જૈસે હી નૌ ગમક જાનનાં
ચાહિયે । પરન્તુ 'નવરં ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા' પરન્તુ યહાં પર સ્થિતિ
ઔર સંવેધ કો અસુરકુમાર કે પ્રકરણ મેં કહી ગયી સ્થિતિ ઔર
સંવેધ સે ભિન્ન જાનના ચાહિયે ।

હસ પ્રકાર સે યહાં નૌ ગમ હૈં ।

'જહ જોહસિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ' અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા
પૂછતે હૈં—હે ભદન્ત ! યદિ જ્યોતિષિક દેવોં સે આકરકે પચ્ચેન્દ્રિયતિ-

સમજી લેવું, 'જાવ' યાવત્ 'વાણમંતરે ણં મંતે ! હે ભગવન્ જે વાનવ્યન્તર દેવો
'જે ભવિષ્ય પંચિન્દ્રિયતિરિક્ષજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ' જે ભવ્ય પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય
યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. સે ણં મંતે' હે ભગવન્ 'કેવહ્યકા-
લઢિહણસુ ઉવવજ્જેજ્ઞા' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય
યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'એવં ચેવ'
આ સંબંધમાં અસુરકુમારોના કથન પ્રમાણેના નવ ગમેા સમજવા. પરંતુ
'નવરં ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા' પરંતુ અહિયાં સ્થિતિ અને સંવેધના કથનમાં
'અસુરકુમારના પ્રકરણમાં કહેલ સ્થિતિ અને સંવેધના કથન કરતાં જુદાપણું છે.
તેમ સમજવું આ રીતે અહિયાં નવ ગમેા સમજવા.

'જહ જોહસિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ' હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે
કે કે-હે ભગવન્ જે જ્યોતિષિક દેવોમાંથી આવીને સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય

તારાખ્ય આગત્ય ઉત્પન્નન્તે इति પ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ--‘ઉવવાઓ તહેવ’ ઉપપાત સ્ત-
થૈવ-અસુરકુમારાદિવદેવ इहापि ઉપપાતો વર્ણનીયઃ ‘જાવ જોહસિણ ણં મંતે’ યાવત્
જ્યોતિષિકદેવઃ સ્વલુ ભદન્ત । ‘જે મવિણ પંચિંદિયતિરિચ્છજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તપ’
યો મવ્યઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેષુ ઉત્પત્તુ સ્વલુ ભદન્ત ! કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેષુ ઉત્પન્નન્તે इति પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ--‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા જહા
પુઠ્ઠવીકાહ્યઉદેસણ’ એપૈવ-અનન્તરપૂર્વકથિતૈવ વત્તવ્વયાજ્ઞેયા યથા પૃથિવીકાપિકો
દેશકે દત્તવ્વયા કથિતા તથૈવેહાપિ વત્તવ્વયા, ‘મવગ્ગહણાં ણવસુ વિ ગમણસુ અદ્ધ’
મવગ્ગહણાનિ નવસ્થપિ ગમકેષુ અપી અવન્તિ ‘જાવ કાલાદેસેણં જહન્નેણં અદ્ધમાગપ-

ર્યથ મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં’ તો વે ચન્દ્ર સૂર્ય ગ્રહનક્ષત્ર તારાઓં મેં સે કિસમેં
સે આકર ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં--
‘ઉવવાઓ તહેવ’ હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર આદિ કે જૈસા યહાં પર મી
ઉપપાત વર્ણનીય હૈ ‘જાવ જોહસિણ ણં મંતે !’ યાવત્ હે ભદન્ત । જો-
જ્યોતિષિક દેવ ‘જે મવિણ પંચિંદિયતિરિચ્છજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તપ’
પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ--‘સે ણં મંતે !’ હે
ભદન્ત ! વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે સંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં
મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ--‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા
જહા પુઠ્ઠવીકાહ્યઉદેસણ’ હે ગૌતમ ! જૈસી વત્તવ્વયા પૃથિવીકાપિકો-
દેશ મેં કહી ગઈ હૈ વૈસી હી વત્તવ્વયા યહાં પર મી કહની ચાહિયે
કિન્તુ ‘મવગ્ગહણાં ણવસુ વિ ગમણસુ અદ્ધ’ નૌ હી ગમકો મેં
સે આઠ મવ ગ્રહણ હોતે હૈં । ‘જાવ કાલાદેસેણં જહન્નેણં અદ્ધમાગપ-

હવ ઉત્પન્ન થાય છે ? તો તેઓ કેવા પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનાં ઉત્પન્ન થાય
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--‘ઉવવાઓ તહેવ’ હે ગૌતમ અસુર
કુમાર વિગેરેની જેમ અહિયાં પણ ઉપપાત સંબંધી કથન કહેવું લોઈએ.
‘જાવ જોહસિણ ણં મંતે !’ યાવત્ હે ભગવન્ ને જ્યોતિષિક દેવ ‘જે મવિણ પંચિ-
દિયતિરિચ્છજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તપ’ સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનાં ઉત્પન્ન
થવાને યોગ્ય છે. ‘સે ણં મંતે !’ હે ભગવન્ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા
સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુ કહે છે કે--‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા જહા પુઠ્ઠવીકાહ્યઉદેસણ’ હે ગૌતમ !
પૃથ્વીકાપિક ઉદેશમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું
કથન અહિયાં પણ કહેવું લોઈએ. ‘મવગ્ગહણાં નવસુ વિ ગમણસુ અદ્ધ’ નવ
ગમેમાં આઠ ભવ ગ્રહણ હોય છે. ‘જાવ કાલાદેસેણં જહન્નેણં અદ્ધમાગપ-

પલિઓવમં અંતોમુહુત્તમંમહિયં' યાવત્કાલાદેશેન જઘન્યેન અષ્ટ માગપલ્યોપમ-
મન્તર્મુહૂર્તમ્પરિમિતમ્, કાયસંવેધઃ કાલાદેશેન જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તમ્પરિમિતમ્પલ્યો-
પમસ્ય અષ્ટમ માગાત્મકમિત્યર્થઃ 'ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પલિઓવમાહં ચઽહિં પુન્નકોડીહિં
હીહિં ચઽહિં ય વાસસહસ્રેહિં અંમહિયાહં' ઉત્કર્ષેણ ચત્તારિ પલ્યોપમાનિ ચત-
સ્રમિતિ પૂર્વકોટિમિ શ્વતુર્મિશ્વ વર્ષેશતસહસ્રૈરમ્પરિમિતમ્ 'એવમ્ જાવ કરેજ્જા'
એતાવન્તં કાલં યાવત્ કુર્યાત્ એતાવત્કાલાર્યન્તં ડ્યોતિષ્કદેવગતિં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્ય-
ગતિં ચ સેવેત તથા એતાવદેવ કાલપર્યન્તં ડ્યોતિષ્કદેવગતીં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગતીં ચ
ગમનાગમને કુર્યાદિતિ । 'એવં નવસુ વિ ગમણસુ' એવમ્-પ્રથમગમવદેવ નવસ્વપિ-
ગમકેષુ પરિમાણાદારમ્પ કાયસંવેધાન્તં દ્વારજાતં વક્તવ્યમ્ । 'નવરં ઠિહં સંવેહં ચ
જાણેજ્જા' નવરમ્-કેવલં સ્થિતિ સંવેધ ચ મિન્નમિન્નરૂપેણ યથા યોગ્યં જાની
યાદિતિ ૧ । 'જહ્ વેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ' હે મદન્ત ! યદિ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્ય-

લિઓવમં અંતોમુહુત્તમંમહિયં' યાવત્ કાલ કી અપેક્ષા સે કાયસંવેધ
જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત અધિક પલ્યોપમ કા આઠમાં માગ રૂપ હૈ ઓર
'ઉક્કોસેણં' ઉત્કૃષ્ટ સે 'ચત્તારિ પલિઓવમાહં' ચઽહિં પુન્નકોડીહિં
વહ ચાર પૂર્વકોટિ (ચાર લાખ વર્ષ) અધિક ચાર પલ્યોપમ કા હૈ 'એવમ્ જાવ
કરેજ્જા' હસ પ્રકાર હતને કાલ તક વહ જીવ ડ્યોતિષ્ક દેવગતિ
કા ઓર પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલ
તક વહ ઉસ ડ્યોતિષ્ક દેવગતિ મેં ઓર પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગતિ મેં ગમના
ગમન કરતા હૈ । 'એવં નવસુ વિ ગમણસુ' હસ પ્રકાર નૌ ગમેમાં મેં પ્રથમ
ગમ કે જૈસા હી પરિમાણ સે લેકર કાયસંવેધ તક જાનના ચાહિયે ।
નવરં ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા' કેવલ સ્થિતિ ઓર કાયસંવેધ હી સર્વવ
ગમેમાં મેં મિન્ન ૨ રૂપ સે હૈ ઓર કોઈ દ્વાર મેં મિન્નતા નહી હૈ ।

ઓવમં અંતોમુહુત્તમંમહિયં' યાવત્ કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી
અંતર્મુહૂર્ત અધિક પલ્યોપમના આઠમા ભાગ રૂપ છે. અને 'ઉક્કોસેણં' ઉત્ક-
૨થી 'ચત્તારિ પલિઓવમાહ ચઽહિં પુન્નકોડીહિં' તે ચાર પૂર્વકોટિ અધિક
ચાર પલ્યોપમનો છે 'એવમ્ જાવ કરેજ્જા' એ રીતે આટલા કાળ સુધી તે
જીવ ડ્યોતિષ્કદેવ ગતિનું અને સંજી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય ગતિનું સેવન કરે
છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. 'એવં
નવસુ વિ ગમણસુ' આ રીતે નવે ગમેમાં પહેલા ગમમાં કદા પ્રમાણે જ
પરિમાણથી લઇને કાયસંવેધ સુધીનું કથન સમજવું 'નવરં ઠિહં સંવેહં' એ
જાણેજ્જા' કેવળ સ્થિતિ અને કાયસંવેધ જ બધા ગમેમાં જુદા જુદા પ્રકા-
રના છે. બીજા કોઇ દ્વારમાં જુદા પણ નથી.

ગ્યોનિકા વૈમાનિકદેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે તદા—‘કિં કલ્પોવવન્નગવેમાણિયદેવે-
 હિતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં કલ્પોપપન્નકવૈમાનિકદેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે ઉત—‘કલ્પો-
 ર્ઈયવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કલ્પાતીતવૈમાનિકદેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે
 હિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘कल्पोववन्नग
 वेमाणियदेवेहितो उववज्जंति’ कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते
 ‘नो कप्पाइयवेमाणियदेवेहितो उववज्जंति’ नो—न तु कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य
 उत्पद्यन्ते कल्पोपपन्नकवैमानिकेभ्य आगतानामेव जीवानां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गुणिको

અય ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હે—‘જહ વેમાણિય દેવેહિતો
 ઉવવજ્જંતિ’ યદિ સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગુણિક જીવ વૈમાનિક દેવો સે
 આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો ‘કિં કલ્પોવવન્નગવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવ-
 જ્જંતિ’ કયા કલ્પોપપન્નક વૈમાનિકદેવો સે આકરકે વે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ?
 અથવા ‘કલ્પાર્ઈયવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કલ્પાતીત વૈમાનિક
 દેવો સે આકરકે વે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ
 સે કહતે હૈં—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘કલ્પોવવન્નગવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવ-
 જ્જંતિ’ વે કલ્પોપપન્નક વૈમાનિકદેવો સે આકરકે વહાં ઉત્પન્ન હોતે હૈં
 ‘નો કલ્પાર્ઈયવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કિન્તુ કલ્પાતીત વૈમાનિક
 દેવો સે આકરકે વે વહાં ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં, કયોંકિ કલ્પોપપન્નક
 વૈમાનિક દેવો સે આયે હુવે જીવોં કી હી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગુણિકો મેં
 ઉત્પાદ હોતા હૈ કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવો સે આયે હુવે જીવોં કા વહાં
 ઉત્પાદ નહીં હોતા હૈ ।

હુવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘જહ વેમાણિયદેવેહિતો ।
 ઉવવજ્જંતિ’ નો સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગુણિકો યોનિવાણો એવ વૈમાનિક દેવોમાંથી
 આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો ‘કિં કલ્પોવવન્નગવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’
 શું કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા
 ‘કલ્પાર્ઈયવેમાણિયદેવેહિતો । ઉવવજ્જંતિ’ કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી
 આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે
 છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘કલ્પોવવન્નગવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ તેઓ
 કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘નો
 કલ્પાર્ઈયવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને
 તેઓ ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. કેમકે—કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા
 એવોનો જ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગુણિકો યોનિકોમાં ઉત્પાદ થાય છે. કલ્પાતીત વૈમાનિક
 દેવોમાંથી આવેલા એવોનો ત્યાં ઉત્પાદ થતો નથી

ત્પત્તિર્ભવતીતિ' ભાવઃ । 'જહ ક્ષ્ણોવવન્નગવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' યદિ કલ્પો-
પપન્નકવૈમાનિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે તદા-કિં સૌધર્મકલ્પોપપન્નકવૈમાનિકદેવેભ્ય
ઉત્પદ્યન્તે યાવત્સહસ્રારકલ્પોપપન્નકવૈમાનિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે' इति प्रश्नः । भग-
वानाह-हे गौतम ! सौधर्मकल્पोपपन्नकवैमानिकदेषेभ्य आगत्य पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिकेषु समुत्पद्यन्ते तथा-'जात्र सहस्रारकल्पोववन्नगवेमाणियदेवेहिंतो
वि उववज्जंति' यावत् सहस्रारकल्पोपपन्नकवैमानिकदेषेभ्योऽपि आगत्य समुत्प-
द्यन्ते किन्तु 'नो आणय जात्र णो अच्चुयकल्पोववन्नगवेमाणियदेवेहिंतो उवव-
ज्जंति' नो आनतकल्पोपपन्नकवैमानिकदेषेभ्य आगत्य यावत् न वा अच्युत-
कल्पोपपन्नकवैमानिकदेषेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अत्र यावत्पदेन माणतारणकलो

અથ પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈં—જહ ક્ષ્ણોવગવેમાણિય
દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' હે ભદ્રન્ત ! યદિ કલ્પોપપન્નકવૈમાનિક દેવો સે
આયે હુણ જીવોં કા હી સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકોં મેં ઉત્પાદ હોતા હૈ
તો કયા સૌધર્મકલ્પોપપન્ન વૈમાનિક દેવોં સે આયે હુણ જીવોં કા વહાં
ઉત્પાદ હોતા હૈ ? અથવા યાવત્ અચ્યુત કલ્પોપપન્ન વૈમાનિક દેવોં સે
આયે હુણ જીવોં કા વહાં ઉત્પાદ હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ ગૌતમ
સે કહતે હૈં—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પોપપન્ન વૈમાનિક દેવોં સે
આયે હુણ જીવોં કા ખી વહાં ઉત્પાદ હોતા હૈ ઓર યાવત્સહસ્રાર
કલ્પોપપન્ન વૈમાનિક દેવોં સે આયે હુણ જીવોં કા ખી વહાં ઉત્પાદ હોતા
હૈ । પરન્તુ—'નો આગય જાત્ર ણો અચ્ચુયકલ્પોવવન્નગવેમાણિયદેવેહિંતો
ઉવવજ્જંતિ' આનત યાવત્ અચ્યુત વૈમાનિક દેવોં સે આયે હુણ જીવોં

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નુને ફરીથી એવું પૂછે છે કે—'જહ ક્ષ્ણોવગ-
વેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ નો કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી
આવેલા છેવોનો જ સંજી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો
શું સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા છેવોનો ઉત્પાદ થાય
છે ? કે સહસ્રાર કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા છેવોનો ત્યાં
ઉત્પાદ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—
'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા
છેવોનો પણ ત્યાં ઉત્પાદ થાય છે, અને યાવત્ સહસ્રાર કલ્પોપપન્નક
વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા છેવોનો પણ ત્યાં ઉત્પાદ થાય છે. પરંતુ 'નો
આગય જાત્ર ણો અચ્ચુય કલ્પોવવન્નગવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' આનત
યાવત્ અચ્યુતકલ્પના વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા છેવોનો ત્યાં ઉત્પાદ

પપન્નકવૈમાનિકદેવાનાં સહસ્રાદો ભવતીતિ તથા ચ સૌધર્માદારમ્ય સહસ્રારપર્યન્ત-
 કલ્પોપપન્નકવૈમાનિકદેવાઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યક્ષુ સમુત્પન્નચન્તે ન તુ આનતપ્રાણતારણા
 ચ્યુતકલ્પોપપન્નકવૈમાનિકદેવાઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યક્ષુ સમુત્પન્નચન્તે इति માવઃ, 'સો
 હમ્મદેવે ણં મંતે' સૌધર્મદેવઃ સ્વલુ મદન્તુ ! 'જે મવિણ પંચિદિયતિરિક્કલ્લજોણિ-
 ણસુ ઉવવજ્જિત્તણ' યો મવ્યઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેષુ ઉત્પત્તુમ્ 'સે ણં મંતે ! કેવ
 હ્યકાલદ્વિહણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્ઞા' સ સ્વલુ મદન્તુ ! કિયત્કાલસ્થિતિકપચ્ચેન્દ્રિય-
 તિર્યગ્ગોનિકેષુ ઉત્પન્નતેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि । 'ગોયમા' હે
 ગૌતમ । 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિહણ્ણુ' જઘન્યેન અન્તર્મુહુત્તસ્થિતિકપચ્ચેન્દ્રિયતિર્ય-
 કા વહાં ઉત્પાદ નહીં હોતાં હૈ । યહાં યાવત્પદ સે પ્રાણત, આરણ
 કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોં કા સંગ્રહ હુમા હૈ । તથા ચ સૌધર્મ સે લેકર
 સહસ્રાર પર્યન્ત કે કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યક્ષોં મેં ઉત્પન્ન
 હોતે હૈ, આનત, પ્રાણત, આરણ ઓર અચ્યુત ઇન કલ્પોપપન્નક દેવોં
 કા વહાં ઉત્પાદ નહીં હોતા હૈ ।

અય ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—'સોહમ્મદેવે ણં મંતે ! જે મવિણ પંચિદિયતિરિક્કલ્લજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ' હે મદન્તુ ! જો સૌધર્મ
 કલ્પ કા દેવ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ 'સે ણં
 મંતે ! કેવહ્યકાલદ્વિહણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્ઞા' વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે
 પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે
 હૈ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! વહ 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિહણ્ણુ' જઘન્ય સે
 એક અન્તર્મુહુત્ત કી સ્થિતિવાલે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યક્ષોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ

થતો નથી. અહિયાં યાવત્પદથી પ્રાણત, આરણ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવો
 ગ્રહણ કરાયા છે. તથા સૌધર્મ દેવ લોકથી લઈને સહસ્રાર સુધીનો કલ્પોપ-
 પન્નક વૈમાનિક, પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનાં ઉત્પન્ન થય છે. આનત પ્રાણત
 આરણ, અને અચ્યુત આ કલ્પોપપન્નક દેવાનો ત્યાં ઉત્પાદ થતો નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'સોહમ્મદેવે ણં મંતે ! જે
 મવિણ પંચિદિયતિરિક્કલ્લજોણિણસુ ઉવવજ્જિત્તણ' હે મદન્તુ જે સૌધર્મ કલ્પોપ-
 પન્નક દેવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'સે ણં મંતે !
 કેવહ્યકાલદ્વિહણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્ઞા' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગો-
 નાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે
 છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! તે 'જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિહણ્ણુ' જઘન્યથી એક
 અંતર્મુહુત્તની સ્થિતિવાળા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને

ગ્યોનિષુ સમુપચેત તથા - 'ઉક્કોસેણ પુન્નકોડી આરણ્ણુ' ઉત્તરેણ પૂર્વકોટયા-
યુક્તેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિષુ સમુપચેત । 'સેસં જહેવ પુઢવીકાઈયઉદેસણ નવસુ
વિ ગમણ્ણુ' શેષમ્-ઉત્પાદાતિરિક્તં પરિમાણાદિકં યથૈવ પૃથિવીકાયાિકાદેશકે
નવસ્વપિ ગમકેષુ, યથા પૃથિવીકાયાિકાદેશકે નવ ગમકાનાત્રિત્રય પરિમાણાદિકં
દ્વારજાતં પ્રદર્શિતમ્ તથૈવાત્રાપિ નવસ્વપિ ગમકેષુ પરિમાણાદિકં વક્તવ્યમ્ ।
પૃથિવીકાયાિકપ્રકરણાપેક્ષયા યદ્વૈરૂક્ષણ્યં તદર્શયતિ - 'નવર' इत्यादि । 'नवरं नवसु
वि गमण्णु' जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं' नवरम्-केवल
पृथिवीकायािकोदेशकापेक्षया इदं वैरूक्षण्यं यत् नास्वपि प्रथमादिनवान्तेषु गमकेषु
कायसंवेधे भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, 'उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं' उत्कर्षे-

और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'पुन्वकोडी आरण्णु' १ पूर्वकोटि की आयु
वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्यों में उत्पन्न होना है । 'सेसं जहेव पुढवीकाइय
उदेसणं नवसु वि गमण्णु' उत्पाद से अतिरिक्त और सब परिमाण
आदि द्वारों का कथन जिस प्रकार से पृथिवीकायािकोदेश के नौ गमों में
प्रदर्शित किया गया है उसी प्रकार से यहां पर भी नौ गमकों में परि-
माण आदि द्वारों का कथन करना चाहिये । परन्तु पृथिवीकायािक-
प्रकरण की अपेक्षा जो यहां के द्वारों में भिन्नता है वह 'नवरं नवसु
वि गमण्णु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं' इस
सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है । इस से यह स्पष्ट किया गया है कि यहां
प्रथम गम से लेकर नवमें गम तक में कायसंवेध भवकी अपेक्षा जघन्य
से दो भवों को ग्रहण करने रूप है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'अट्ठभव-
ग्गहणाइं' आठ भवों को ग्रहण करने रूप है । 'टिई कालादेसं च

'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'પુન્નકોડી આરણ્ણુ' એક પૂર્વકોટિના આયુષ્યવાળા
પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે 'સેસં જહેવ પુઢવીકાઈયઉદેસણ
નવસુ વિ ગમણ્ણુ' ઉત્પાદ શિવાયનું પરિમાણ વિગેરે સંધાના દ્વારાનું કથન જે
રીતે પૃથિવીકાયાિકના પ્રકરણમાં નવ ગમોમાં કહેલ છે. એજ રીતે અહિયાં
પણ નવે ગમોમાં પરિમાણ વિગેરે દ્વારો સંબંધી કથન સંભળવું લેખકે.
પરંતુ પૃથ્વીકાયાિકના પ્રકરણ દરતાં અહિના દ્વારોમાં જે જુદાપણુ છે, તે સૂત્રકારે
'નવરં નવસુ વિ ગમણ્ણુ જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાઈ' ઉક્કોસેણં અટ્ઠભવગ્ગહણાઈ'
આ સૂત્રપાઠ દ્વારા કહેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ કહ્યું છે કે-અહિયાં પહેલાં
ગમથી લઈને નવમા ગમ સુધીમાં કાયસંવેધ લવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એ
ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને 'ઉક્કોસેણં' ઉત્કૃષ્ટથી 'અટ્ઠભવગ્ગહણાઈ' આઠ

ળાઽપ્ત મન્વગ્રહણાનિ તથા-‘ઠિં કાલાદેસં ચ જાણેજ્ઞા’ સ્થિતિ કાલાદેશં ચ મિત્રમિન્નરૂપેણ યથાયોગં જાનીયાદિતિ ૧ । ‘એવં ઈમાણદેવે વિ’ એવમ્-સૌધર્મવૈમાનિકદેવદેવ ઈશાનદેવેઽપિ સર્વં વક્તવ્યં યથા સૌધર્મદેવપ્રકરણે સર્વમપિ દ્વારજાતં પૃથિવીકાયિકોદ્દેશકપ્રકરણત્ કથિતં તથા ઈશાનદેવપ્રકરણે ઽપિ પૃથિવીકાયિકોદ્દેશકવદેવ નિરવશેષં વક્તવ્યં તથા-‘નવરં’ હત્યાદિના યદ્દેલક્ષણ્યં પ્રતિપાદિતં તદિદાપિ વૈલક્ષણ્યં સૌધર્મ સૂત્રાનુસારેણ અવગન્તવ્યમિતિ । ‘એવં એણં કમેણં અવસેસા વિ જાવ સહસ્સારદેવા ઉવવાણ્યવા’ એવમ્-અનેન ક્રમેણ સૌધર્મદેવકથિતેન પ્રકારેણ અવશિષ્ટાઃ સર્વે દેવા સનત્કુમારાદારભ્ય સહસ્સારદેવપર્યન્તા ઉપપાદયિતવ્યાઃ, પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેષુ તેષામુત્પાદો વાચ્ય इति भावः

જાણેજ્ઞા’ તથા સ્થિતિ ઓર કાલાદેશ ઓ મિન્ન ૨ હૈ । ‘એવં ઈમાણ-દેવે વિ’ સૌધર્મ વૈમાનિક દેવ કે જૈસા હી ઈશાનદેવ મેં ઓ સબ દ્વારોં કા કથન કરના ચાહિયે । અર્થાત્ જૈસા સૌધર્મ દેવ કે પ્રકરણ મેં સમસ્ત દ્વારોં કો કથન પૃથિવીકાયિકોદ્દેશકપ્રકરણ મેં જૈસા કહા ગયા હૈ, ઊસી પ્રકાર સે ઈશાનદેવ કે પ્રકરણ મેં ઓ પૃથિવીકાયિક-ઉદ્દેશક કે જૈસા સમસ્ત દ્વારોં કા કથન કરના ચાહિયે । તથા ‘નવરં’ હત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા જો મિત્રતા પ્રતિપાદિત કી ગઈ હૈ વહી મિત્રતા યહાં પર ઓ સૌધર્મ સૂત્રાનુસાર જાનની ચાહિયે । ‘એવં એણં કમેણં અવસેસા વિ જાવ સહસ્સારદેવા ઉવવાણ્યવા’ હસ ક્રમ સે-સૌધર્મ-દેવ કે પ્રકરણ મેં કથિત પ્રકાર સે-અવશિષ્ટ ઓર ઓ સનત્કુમાર સે લેકર સહસ્સાર તક કે દેવોં કા ઉત્પાદ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકોં મેં

ભવોને શ્રદ્ધા કરવા ૩૫ છે. ‘ઠિં કાલાદેસં ચ જાણેજ્ઞા’ તથા સ્થિતિ અને કળદેશ પણ જુદા જુદા છે. ‘એવં ઈમાણદેવે વિ’ સૌધર્મ વૈમાનિક દેવની જેમ ઈશાનદેવ સંબંધી બધા દ્વારોનું કથન કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ સૌધર્મ દેવના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે બધા દ્વારોનું કથન, પૃથ્વીકાયિકોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેનું કહેલ છે, એજ રીતે ઈશાન દેવના પ્રકરણમાં પણ પૃથિવિકાયિક-ઉદ્દેશમાં કહ્યા પ્રમાણે બધાજ દ્વાર સંબંધી કથન કરવું જોઈએ. તથા ‘નવરં’ ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા જે જુદા પણ બતાવવામાં આવ્યું છે, તેજ જુદાપણું અહિંયા સૌધર્મ પ્રકરણ પ્રમાણે સમજવું. ‘એવં એણં કમેણં અવસેસા વિ જાવ સહસ્સારદેવા ઉવવાણ્યવા’ આ ક્રમથી સૌધર્મ દેવના પ્રકરણમાં કહેલ પ્રકારથી-બાકીનું કથન પણ સનત્કુમારથી આરંભીને સહસ્સર સુધીના દેવોના ઉત્પાદ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકોના સંબંધમાં કહેવું જોઈએ પરંતુ પદે

તત્તુષ્કે ત્રિરત્નિપ્રમાણાઽવગાહના ભવતિ । અગ્રે-એકૈકરત્નિહાનિન્યાયાત-ઐવેયક
 દેવેષુ રત્નિદ્વય પ્રમાણા । અનુત્તરોપપાતિકા એકા રત્નિરવગાહના ભવતીતિ बोध्यम् ।
 અત્ર પञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ધોનિકેષુ અસુરકુમારાદારમ્પ્ર સહસ્રારપર્યન્તં કલોપપન્નક-
 દેશનામેવ ઉત્પત્તિર્ભવતિ, અત એતેષામેવ અધિકારઃ, ન તુ આનતાદારમ્પ્રાનુત્તરોપ-
 પાતિકપર્યન્તાનામત્રોત્પત્તિર્ભવતીતિ ન તેષામત્રાધિકાર इति विवेकः ।

‘લેસ્સા સર્ણકુમારમાહિન્દવંમલોણસુ ણ્ણા પહ્લલેસ્સા’ લેશ્યા સનત્કુમાર માહે-
 ન્દ્રવલ્લોકેષુ એકા પદ્મલેશ્યા, સનત્કુમારાદિ- વ્રહ્મલોકપર્યન્તમ્ એકૈવ પદ્મલેશ્યા

और माहेन्द्र में अवधारणीय अवगाहना ६ छह रत्न प्रमाण है ।
 ब्रह्मलोक और लान्तक में वह ५ पांच रत्न प्रमाण है । महाशुक और
 सहस्रार में वह ४ चार रत्न प्रमाण है । तथा-आनत, प्राणत, आरण
 और अच्युत इनमें वह ३ तीन रत्न प्रमाण है । यह अवगाहना
 प्रमाण का कथन अवधारणीय अवगाहना की अपेक्षा से कहा गया है ।
 इसी प्रकार से एक एक रत्न की हानि होने से नव ऐवेयक देवों में
 दो रत्न प्रमाण अवधारणीय अवगाहना है । अनुत्तरोपपातिक देवों में
 एक रत्न प्रमाण अवधारणीय अवगाहना है । यहां पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्यो-
 निकों में असुरकुमार से लेकर सहस्रारदेव लोक तक के देवों की उत्पत्ति
 होती है । इसलिये इन्हीं का अधिकार है । आनत से लेकर अनुत्तरो-
 पपातिक तक के देवों की यहां उत्पत्ति नहीं होती है । इसलिये इनका
 अधिकार नहीं है यह जानना चाहिये ।

લેશ્યાદ્વાર કી અપેક્ષા-‘લેસ્સા સર્ણકુમારમાહિન્દવંમલોણસુ ણ્ણા

કુમાર અને મહેન્દ્ર દેવલોકમાં અવધારણીય અવગાહના ૬ છ રત્ન પ્રમાણની
 છે. બ્રહ્મલોક અને લાન્તક દેવલોકમાં તે ૫ પાંચ રત્ન પ્રમાણ છે. મહાશુક
 અને સહસ્રાર દેવલોકમાં તે ૪ ચાર રત્ન પ્રમાણ છે તથા આનત, પ્રણત,
 આરણ, અને અચ્યુત આ દેવલોકમાં તે ૩ ત્રણ રત્ન પ્રમાણની છે. આ રીતે
 આ અવગાહના પ્રમાણનું કથન અવધારણીય અવગાહનાની અપેક્ષાથી કહેલ
 છે. એવી રીતે એક એક રત્ન કમ થવાથી નવ ઐવેક દેવોમાં બે રત્ન
 પ્રમાણ અવધારણીય અવગાહના થાય છે. અનુત્તરોપપાતિક દેવોમાં એક
 રત્ન પ્રમાણ અવધારણીય અવગાહના થાય છે. અહિં પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ ધોનિ-
 કોમાં અસુરકુમારથી લઈને સહસ્રાર દેવલોક સુધીના દેવોની ઉત્પત્તિ થાય
 છે. તેથી તેનો અધિકાર છે. આનતથી લઈને અનુત્તરોપપાતિક સુધીના
 દેવોની અહિંયાં ઉત્પત્તિ થતી નથી. તેથી તેનો અધિકાર નથી.

લેશ્યા દ્વારની અપેક્ષાથી-‘લેસ્સા સર્ણકુમારમાહિન્દવંમલોણસુ ણ્ણા પદ્મ

મત્તિ નાન્યેતિ માત્રઃ । ‘સેસાણં ઇગા સુક્લેસ્સા’ શેપાણાં સનત્કુમારમાહેન્દ્ર-
બ્રહ્મલોકાતિરિક્તાનામુપર્યુપરિતનાનાં લાન્તકાદીનાં દેવાનામેકા શુક્લલેશ્યા
મત્તીતિ । ‘વેદ નો હતિય વેયગા’ વેદે નો સ્ત્રીવેદકાઃ સનત્કુમારાદયો દેવાઃ સ્ત્રીવે-
દકા ન મત્તિ તત્ર દેવીનામમાવાત્ સ્ત્રીવેદો ન મત્તીત્યર્થઃ કિન્તુ-‘પુરિસવેયગા’
પુરુષવેદકા મત્તિ તત્રૈકઃ પુરુષવેદ એવ મત્તીત્યર્થઃ । તથા-‘નો નપુંસકવેયગા’
તથા નપુંસકવેદકા અપિ ન મત્તિ । નપુંસકવેદોઽપિ તત્ર ન મત્તીત્યર્થઃ । ‘આઝ
અણુવંધા જહા ઠિહપ’ અયુરનુવંધો યથા સ્થિતિપદે-પ્રજ્ઞાપનાયાશ્વતુર્યપદે,
યથા સ્થિત્યનુવંધો કથિતો તથૈવ હાપિ તૌ-સ્થિત્યનુવંધો જ્ઞાતવ્યાવિતિ ।
‘સેસં જહેવ ઈસાણગાણં’ શેપં યથૈવ ઈશાનકદેવાનામ્ ઈશાનકદેવાનાં યથા યથા

પમ્હલેસ્સા’ સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક હનમેં એક પદ્મલેશ્યા હી
હોતી હૈ । અન્ય લેશ્યાઈ નહીં હોતી હૈ । ‘સેસાણં ઇગા સુક્લ લેસ્સા’
સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, હનસે અતિરિક્તિ ઝાર ઝાર કે લાન્તક
આદિ દેવોં કે એક શુક્લલેશ્યા હી હોતી હૈ । ‘વેદ નો હતિયવેયગા’ વેદ
દ્વાર મેં હનદેવલોકોં મેં સ્ત્રીવેદ નહીં હોતા હૈ । અર્થાત્ સનત્કુમાર આદિ
દેવલોક મેં દેવિયાં નહીં હોતી હૈ । કિન્તુ ‘પુરિસવેયગા’ પુરુષવેદ હી
હોતા હૈ તથા હસી પ્રકાર સે વે ‘નો નપુંસગવેયગા’ નપુંસક વેદવાલે મી
નહીં હોતે હૈ-કર્ગોં કિ દેવોં મેં નપુંસક વેદ નહીં હોતા હૈ । ‘આઝઅણુ
વંધા જહા ઠિહપ’ પ્રજ્ઞાપના કે ચતુર્થ સ્થિતિપદ મેં જૈસે સ્થિતિ ઓર
અનુવંધ વે દો દ્વાર કહે ગઈ હૈ । વૈસે હી વે યહાં પર મી કહના ચાહિયે
‘સેસં જહેવ ઈસાણગાણં’ ઈશાનક દેવોં કે જૈસે જૈસે પરિમાણ આદિ દ્વાર

લેસ્સા’ સનત્કુમાર માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક તેમાં એક પદ્મલેશ્યા જ હોય છે. બીજી
લેશ્યાઓ હોતી નથી. ‘સેસાણં ઇગા સુક્લલેસ્સા’ સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક,
શિવાયુના, ઉપરના, લાન્તક આદિ દેવોને એક શુક્લ લેશ્યા જ
હોય છે. ‘વેદ નો હતિયવેયગા’ વેદ દ્વારમાં તેઓ સ્ત્રીવેદ હોતો નથી.
પરંતુ ‘પુરિસવેયગા’ પુરુષ વેદવાળા હોય છે. અને એજ રીતે તેઓ ‘નો નપું
સગવેયગા’ નપુંસકવેદવાળા પણ હોતા નથી. કેમકે-દેવોમાં નપુંસકવેદ હોતો
નથી. ‘આઝ અણુવંધા જહા ઠિહપ’ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ચોથા સ્થિતિપદમાં જે
પ્રમાણે સ્થિતિ અને અનુવંધ એ દ્વારો કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે તે અહિયાં
પણ કહેવા ભેદ છે. ‘સેસં જહેવ ઈસાણગાણં’ ઈશાન દેવોના પરિમાણ વિગેરે
દ્વારો જે જે પ્રમાણે કહ્યા છે. એજ પ્રમાણે તે સમગ્ર અહિયાં પણ કહેવા

परिमाणादिकं द्वारजातं कथितं तेनैव प्रकारेणात्रापि सर्वमवगन्तव्यमिति, 'कायसंवेधं च जाणेज्जा' कायसंवेधं च भिन्नभिन्नरूपेण यथायोगं जानीयादिति 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त इति, हे भदन्त ! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु देवानामुत्पादविषये यदेवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वम् एव येन सर्वथा सत्यमेवेति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेव तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० ६॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्गुरुमादिपदभूषित बालब्रह्मचारि "जैनाचार्य" पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका व्याख्यायां व्याख्यायां चतुर्विंशतिशतकस्य विंशतितमोद्देशकः समाप्तः ॥२४-२०॥

कहे गये हैं, उसी प्रकार से वे सब यहां पर भी कहना चाहिये। तथा 'कायसंवेधं च जाणेज्जा' कायसंवेध भिन्न-२ रूप से कहा गया जानना चाहिये। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति' हे भदन्त ! पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में देवों के उत्पाद के सम्बन्ध में जो आप देवानुप्रिय ने यह सब कहा है वह सब ऐसा ही है-सर्वथा सत्य ही है-इस प्रकार कह कर भगवान् गौतम ने प्रभु को वन्दना की, उन्हें नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजम न हो गये ॥सू० ६॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौबीसवें शतकका बीसवां उद्देशक समाप्त ॥२४-२०॥

नेधंछे, तथा कायसंवेध 'कायसंवेधं च जाणेज्जा' कायसंवेध गुहा गुहा प्रकार्थी समञ्जसो नेधंछे.

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति' हे भगवन् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्य योनिकोभा देवोना उत्पादना संभंधमां आप देवानुप्रिये ने आ "सधणुं" कथन "कथुं" छे. ते सधणुं कथन अज प्रभाणु छे. अर्थात् आप देवानुप्रियनुं कथन सर्वथा सत्य न छे. आ प्रभाणु कहीने भगवान् गौतमस्वाभीछे प्रभुने वंदना करी तेओने नमस्कार कथो. वंदना नमस्कार करीने ते पछी तेओ "संयम अने तपथी पोताना आत्माने भावित करता थका पोताना स्थान पर विराजमान थया ॥सू. ६॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना चौबीसवां शतकका बीसवां उद्देशक समाप्त ॥२४-२०॥

अथ एकविंशतितमोद्देशकः पारभ्यते

विंशतितममुद्देशकं निरूप्य क्रमपाठं मनुष्यविषयमेकविंशतितमोद्देशकं निरूपयन्नाह—‘मणुस्साणं भंते’ इत्यादि ।

मूलम्—मणुस्साणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइए-
हिंतो उववज्जंति जाव देवेहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! नेरइ-
एहिंतो वि उववज्जंति जाव देवेहिंतो वि उववज्जंति । एवं
उववाओ जहा पंचिदियतिरिक्खजोणिय उद्देसए जाव तमापुढवी-
नेरइएहिंतो वि उववज्जंति णो अहे सत्तमपुढवीनेरइएहिंतो उवव-
ज्जंति । रयणप्पभापुढवीनेरइए णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु
उववज्जिजत्तए, से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ?
गोयमा ! जहन्नेणं मासपुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु
उववज्जेज्जा, अवसेसा वत्तव्वया जहा पंचिदियतिरिक्खजोणिएसु
उववज्जंतस्स तहेव । नवरं परिमाणे जहन्नेणं एक्को वा दो वा
तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति, जहा तहिं अंतोमुहुत्तेहिं
तहा इहं मासपुहुत्तेहिं संवेहं करेज्जा, सेसं तं चेव ९ । जहा
रयणप्पभाए वत्तव्वया तहा सक्करप्पभाए वि वत्तव्वया । नवरं जह-
न्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जंति ।
ओगाहिणा लेस्सा णाणट्ठिइ अणुवंधसंवेहं णाणत्तं च जाणेज्जा
जहेव तिरिक्खजोणियउद्देसए । एवं जाव तमापुढवीनेरइए ९ ।
जेइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरिक्ख-
जोणिएहिंतो उववज्जंति जाव पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
उववज्जंति ? गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उवव-

उजंति, भेदो जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए, नवरं तेउ-
 वाऊ पडिसेहेयव्वा, सेसं तं चेव जाव पुढवीकाइए णं भंते !
 जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकाल-
 ट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु
 उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जेज्जा । ते णं भंते !
 जीवा० एवंजहेवपंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स-
 पुढवीकाइयस्स वत्तव्वया सा चेव, इह वि उववज्जमाणस्स
 भाणियव्वा णवसु वि गमएसु । नवरं तइयच्छट्ठणवमेसु गमएसु
 परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा-
 उववज्जंति । जाहे अप्पणा जहन्नकालट्ठिओ भवइ ताहे पढम
 गमए अज्झवसाणा पसत्था वि अपसत्था वि वितियगमए
 अपसत्था । तइयगमए पसत्था भवंति सेसं तं चेव निरव-
 सेसं ९ । जइ आउक्काइएहितो उववज्जंति० एवं आउक्काइयाण
 वि । एवं वणस्सइक्काइयाण वि । एवं जाव चउरिंदियाण वि ।
 असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिय-
 असन्निमणुस्ससन्निमणुस्सा य एए सव्वे वि जहा पंचिंदिय-
 तिरिक्खजोणियउद्देसए तहेव भाणियव्वा । नवरं एयाणि चेव
 परिमाणअज्झवसाणणाणत्ताणि जाणेज्जा-पुढवीकाइयस्स
 एत्थ चेव उद्देसए भणियाणि । सेसं तहेव निरवसेसं । जइ
 देवेहितो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहितो उववज्जंति ?
 वाणमंतर० जोइसिय० वेमाणियदेवेहितो उववज्जंति ? गोयमा !

भवणवासिदेवेर्हितो वि उव्वज्जंति जाव वेमाणियदेवेर्हितो वि
 उव्वज्जंति । जइ भवणवासि० किं असुरकुमार जाव थणिय० ?
 गोयमा ! असुरकुमार जाव थणिय० । असुरकुमारे णं भंते ! जे
 भविण् मणुस्सेसु उव्वज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्टिइएसु
 उव्वज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं मासपुहुत्तट्टिइएसु उक्कोसेणं
 पुव्वकोडी आउएसु उव्वज्जेज्जा । एवं जच्चेव पंचिदियतिरिक्ख-
 जोणिय उदेसए वत्तव्वया सच्चेव एत्थ वि भाणियव्वा । नवरं
 जहा तहिं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्टिइएसु तहा इहं मासमुहुत्त-
 ट्टिइएसु, परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्को-
 सेणं संखेज्जा उव्वज्जंति सेसं तं चेव, एवं जाव ईसाणदेवो
 त्ति । एयाणि चेव णाणत्ताणि सणकुमारादीया जाव सहस्सारो
 त्ति जहेव पंचिदियतिरिक्खजोणियउदेसए । नवरं परिमाणं जह-
 न्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उव्वज्जंति ।
 उववाओ जहन्नेणं वासपुहुत्तट्टिइएसु, उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउ-
 एसु उव्वज्जंति, सेसं तं चेव, संवेहं वासपुहुत्तं पुव्वकोडीसु
 करेज्जा । सणकुमारे ठिई चउगुणिया अट्ठावीसं सागरोवमा
 भवेइ । माहिंदे ताणि चेव साइरेगाणि । वंभलोए चत्तालीसं,
 लंतए छप्पन्नं, महासुक्के अट्ठासट्ठिं, सहस्सारे वावत्तरिं सागरोवमाइं,
 एसा उक्कोसा ठिई भणिया जहन्नठिइं पि चउगुणेज्जा १॥सू०१॥

छाया—मनुष्याः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते
 यावदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! नैरयिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावदेवेभ्योऽपि
 उत्पद्यन्ते । एवमुपपातो यथा—पञ्चेन्द्रियतिथ्यगोनिर्कोदेशके यावत् तमाप्यिवीनैर-

यिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते नो अधः सप्तमी पृथिवीनैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते । रत्नप्रमा-
 पृथिवीनैरयिकः खलु भदन्त । यो भवो मनुष्येषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ।
 कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येन ? गौतम ! जघन्येन मासपृथक्त्वस्थितिकेषु उत्कर्षेण
 पूर्वकोट्यायुष्केषु उत्पद्येत । अवशेषा वक्तव्यता यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु
 उत्पद्यमानस्य तथैव नवरं परिमाणे जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा, उत्कर्षेण
 संख्याया उत्पद्यन्ते, यथा तत्रान्तर्मुहूर्तैः तथा-इह मासपृथक्त्वैः संवेधं कुर्यात्,
 शेषं तदेव ९ । यथा रत्नप्रमाणां वक्तव्यता तथा-शर्कराप्रमाणां वक्तव्यता ।
 नवरं-जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषु उत्पद्यन्ते ।
 अवगाहना लेश्या ज्ञानस्थित्यनुबन्धसंवेधं नानात्वं च जानीयात् यथैव तिर्य-
 ग्योनिकोद्देशको एवं यावत् तमापृथिवीनैरयिकः ९ । यदि तिर्यग्योनिकेभ्य
 उत्पद्यन्ते किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य
 उत्पद्यन्ते ? गौतम ! एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते भेदो यथा-पञ्चेन्द्रिय-
 तिर्यग्योनिकोद्देशके । नवरं तेजोवायु मतिपेद्वयो, शेषं तदेव यावत् पृथिवीकायिका
 खलु भदन्त । यो भवो मनुष्येषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त । कियत्कालस्थिति-
 केषु उत्पद्येन ? गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोट्या
 युष्केषु उत्पद्येत । ते खलु भदन्त ! जीवा एकममयेन कियन्त उत्पद्यन्ते ? एवं
 यथैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानस्य पृथिवीकायिकस्य वक्तव्यता
 सैव इहापि उत्पद्यमानस्य भणितव्या नास्यापि गमकेषु । नवरं तृतीयपष्ठनवमेषु
 गमकेषु परिमाणं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा, उत्कर्षेण संख्याया उत्पद्यन्ते ।
 यदा आत्मना जघन्यकालस्थितिको भवति तदा प्रथमगमके अध्यवसायाः प्रश-
 स्ता अपि अप्रशस्ता अपि द्वितीयगमके अप्रशस्ताः, तृतीयगमके प्रशस्ता भवन्ति,
 शेषं तदेव निरवशेषम् ९ । यदि अपृथायिकेभ्य उत्पद्यन्ते एवमपृथायिकानामपि,
 एवं वनस्पतिकायिकानामपि, एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणामपि असंज्ञिपञ्चेन्द्रिय-
 तिर्यग्योनिकसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाऽसंज्ञिमनुष्यसंज्ञिमनुष्याश्च एते सर्वेऽपि
 यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिोद्देशके तथैव भणितव्याः, नारमेऽनि एव परिमाणा-
 ध्यवसायनानात्वानि जानीयात्-पृथिवीकायिकस्यात्रैव उद्देशके भणितानि । शेषं
 तथैव निरवशेषम् ९ । यदि देवेभ्य उत्पद्यन्ते किं भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते
 वानव्यन्तरदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते वैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ?
 गौतम ! भवनवासिदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावत् वैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते ।
 यदि भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते तदा किं असृगकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते
 यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! असृगकुमारभवनवासि-

देवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् सनितकुमारं भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते । असुरकुमारः
खलु भदन्त ! यो मन्वो मनुष्येषु उत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु
मनुष्येषु उत्पद्यते ? गौतम ! जघन्येन मासपृथक्त्वस्थितिकेषु उत्पद्यते, उत्कर्षेण
पूर्वकोट्यायुष्केषु उत्पद्यते एवं यैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशके वक्तव्यता
सैव अत्रापि भणितव्या । नवरं यथा तत्र जघन्यकमन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु तथा इह-
मासपृथक्त्वस्थितिकेषु । परिमाणं जघन्येनैको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण
संख्येया उत्पद्यन्ते, शेषं तदेव । एवं यावदीशानदेव इति । एतान्येव नानात्वानि
सनत्कुमारादिका यावत् सदस्यार इति, यथैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशके । नवरं
परिमाणं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते । उप-
पातो जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोट्ययुष्केषु उत्पद्यन्ते, शेषं
तदेव । संवेद्यं वर्षपृथक्त्वं पूर्वकोटिषु कुर्यात् । सनत्कुमारे स्थिति श्रुतगुणिता
अष्टाविंशतिसागरोपमा भवति । माहेन्द्रे तान्येव सातिरेकाणि । ब्रह्मलोके चत्वारिं-
शत् । लान्ताके षट्पञ्चाशत् । महाशुके अष्टषष्टिः । सहस्रारे द्विमशतिः सागरोप-
माणि । एषा उत्कर्षा स्थितिर्भणितव्या, जघन्यस्थितिरपि चतुर्भिर्गुणयेत् ९ ॥ सू० १ ॥

टीका—‘मणुस्सा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति’ मनुष्याः खलु भदन्त !
केभ्यो नैरयिकादीनां मध्यादागत्य मनुष्ययोनी समुत्पद्यन्ते ‘किं नोऽहं हिंतो उवव-

॥ २१ वे उद्देशक का प्रारंभ ॥

शीस २० वे उद्देशक का निरूपण करके अब सूत्रकार क्रम प्राप्त
मनुष्य विषयक इक्कीसवे उद्देशक की प्ररूपणा करते हैं—‘मणुस्सा णं
भंते ! कओहिंतो उववज्जंति’ इत्यादि ।

टीकार्थ—गौतम ने प्रसु से ऐसा पूछा है—‘मणुस्सा णं भंते ! कओहिंतो
उववज्जंति’ हे भदन्त ! मनुष्य कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ?

अेकवीसमा उद्देशानो प्रारंभ—

वीसमा उद्देशानुं निरूपण करीने हवे सूत्रकार कभयी आवेल आ मनुष्य
संभंधी अेकवीसमा उद्देशानुं निरूपण करे छे—‘मणुस्सा णं भंते ! कओहिंतो
उववज्जंति’ इत्यादि

टीकार्थ—गौतमरव भी प्रलुने अेषु पूछे छे ठे—‘मणुस्सा णं भंते !
कओहिंतो ! उववज्जंति’ छे लगवन् मनुष्य कया स्थानभांथी अ वीने उत्पन्न थाय

‘જ્ઞંતિ’ કિં નૈરયિકેભ્ય આગત્ય ઉત્પચન્તે નૈરયિકાદાગત્ય મનુષ્યેષૂત્પચન્તે કિમિતિ
 ‘જાવ દેવેદિતો ઉવવજ્ઞંતિ’ યાવદેવેભ્ય આગત્યોત્પચન્તે કિમ્ અત્ર યાત્ત્વદેવ
 ‘નિરિવલ્લજોગિદિતો ઉવ, જ્ઞંતિ મણુસ્સેદિતો ઉવવજ્ઞંતિ’ કિં તિર્યગ્યોનિકેભ્ય
 આગત્યોત્પચન્તે મનુષ્યેભ્ય આગત્યોત્પચન્તે इत्यनयोः सङ्ग्रहो भवतीति प्रश्नः ।
 મગધાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નેરહ્મદિતો વિ ઉવવજ્ઞંતિ
 જાવ દેવેદિતો વિ ઉવવજ્ઞંતિ’ નૈરયિકેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પચન્તે યાત્ત્વ દેવેભ્યો-
 ઽપિ આગત્ય ઉત્પચન્તે હદાપિ યાત્ત્વદેવ તિર્યગ્યોનિકેભ્યોઽપિ આગત્ય મનુષ્યેભ્યો-

અર્થાત્ નૈરયિક આદિ રૂપ કિન સ્થાનોં સે આકરકે જીવ મનુષ્ય રૂપ
 સે ઉત્પન્ન હોતે હેં ? ‘કિં નેરહ્મદિતો ઉવવજ્ઞંતિ’ કયા વે નૈરયિકો સે
 આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હેં ? ‘જાવ દેવેદિતો ઉવવજ્ઞંતિ’ યાવત્ દેવોં સે
 આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હેં । અર્થાત્ મનુષ્યયોનિ મેં જો જીવ ઉત્પન્ન હોતે હેં-
 વે નૈરયિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હેં ? અથવા યાવત્ દેવોં સે આકરકે
 ઉત્પન્ન હોતે હેં ? યહાં યાવત્પદ કે અનુસાર વે તિર્યગ્યોં સે આકરકે અથવા
 મનુષ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હેં ? इन दो प्रश्नों का ग्रहण हुआ है ।
 હમકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હેં-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નેરહ્મદિતો વિ ઉવ-
 વજ્ઞંતિ’ જાવ દેવેદિતો વિ ઉવવજ્ઞંતિ’ મનુષ્યરૂપ સે જો જીવ ઉત્પન્ન
 હોતે હેં, વે નૈરયિકોં સે આકરકે મી ઉત્પન્ન હોતે હેં । તિર્યગ્યોં સે મી
 આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હેં । મનુષ્યોં સે મી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હેં । और

છે ? અર્થાત્ નૈરયિક વિગેરે રૂપે કયા સ્થાનમાંથી આવીને જીવ મનુષ્યપણથી
 ઉત્પન્ન થાય છે ? ‘કિં નેરહ્મદિતો ઉવવજ્ઞંતિ’ શું તેઓ નૈરયિકોમાંથી
 આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ‘જાવ દેવેદિતો ! ઉવવજ્ઞંતિ’ યાવત્ દેવોમાંથી
 આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ મનુષ્ય યોનિકોમાં જે જીવો ઉત્પન્ન થાય
 છે તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા દેવોમાંથી આવીને
 ઉત્પન્ન થાય છે ? તિર્યગ્યે નિરાગાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે
 મનુષ્યોમાંથી આવીને મનુષ્ય પ્ણથી ઉત્પન્ન થાય છે ? આવી રીતે ગૌતમસ્વામીએ
 પ્રશ્નને પ્રશ્ન કરેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
 ‘નેરહ્મદિતો વિ ઉવવજ્ઞંતિ જાવ દેવેદિતો વિ ઉવવજ્ઞંતિ’ મનુષ્યપણથી જે જીવો
 ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તિર્ય-
 ગ્યોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન
 થાય છે અને દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ

ડપિ આગત્યોત્પચન્તે, હે ગૌતમ ! મનુષ્યોનો સમુત્પદમાના જીવા નારકેભ્યઃ તિર્યગ્ભ્યો મનુષ્યેભ્યો દેવેભ્યશ્ચ આગત્ય ઉત્પત્તિ ઇમન્તે. ઇત્યર્થ. । ‘એવં ઉવવાઓ જહા પંચિન્દિયતિરિક્ષજોણિયઉદેસણ’ એવમુપપાતો યથા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનીકો-દેશકે ‘જાવ તમાપુઢવીનેરહણિંતો ઉવવજ્જંતિ’ યાવન્ તમાપૃથિવીનૈરયિકેભ્યો-ડપિ ઉત્પચન્તે ન તુ અધઃસપ્તમીપૃથિવીનૈરયિકેભ્ય ઉત્પચન્તે । યથા પચ્ચેન્દ્રિય-તિર્યગ્ગોનીકોદેશકે ઉપપાતો વર્ણિતઃ તથૈવ. હદાપિ મનુષ્યાણામુપપાતો વક્તવ્યઃ યાવત્ રત્નપ્રભાપૃથિવીત આરભ્ય તમાનામ્તીષ્ઠપૃથિવીનૈરયિકેભ્યોડપિ આગત્ય મનુષ્યત્વેન સમુત્પચન્તે કિન્તુ અધઃસપ્તમપૃથિવીનૈરયિકેભ્ય આગત્ય મનુષ્યત્વેન નોત્પચન્તે ઇત્યર્થઃ । ‘રયણપ્પમા પુઢવીનેરહણં મંતે’ રત્નપ્રભાપૃથિવીસમ્બન્ધિ-નૈરયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘જે મવિણ મણુસેસુ ઉવવજ્જિતણ’ યો મવ્યો મનુષ્યેષુ

દેવોં સે મી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહી હૈ કિં ચારોં ગતિયોં સે આકરકે જીવ મનુષ્ય કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । ‘એવં ઉવવાઓ જહા પંચિન્દિયતિરિક્ષજોણિય ઉદેસણ’ જિસ પ્રકાર સે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિક ઉદેશક મેં ઉપપાત કા વર્ણન હુઆ હૈ, ઉસી પ્રકાર સે યહી મનુષ્યોં કે ઉપપાત કા વર્ણન કર લેના ચાહિયે । યાવત્ જીવ છઠી તમા પૃથિવી કે નૈરયિક પર્યાય સે આકરકે મનુષ્યપર્યાય મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । પર અધઃ સાતવીં તમ તમા પૃથિવી કે નૈરયિક-પર્યાય સે આકરકે જીવ મનુષ્યપર્યાય રૂપ સે ઉત્પન્ન નહીં હોતા હૈ । યહી વાત ‘જાવ તમા પુઢવી નેરહણિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પુષ્ટ કી ગઈ હૈ । અધ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—‘રયણ-પ્પમાપુઢવીનેરહણં મંતે ! જે મવિણ મણુસેસુ ઉવવજ્જિતણ’ હે

છે. કે—ચારે ગતિવાળાઓમાંથી આવીને જીવ મનુષ્યની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. ‘એવં ઉવવાઓ જહા પંચિન્દિયતિરિક્ષજોણિયઉદેસણ’ જે રીતે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનીક ઉદેશમાં ઉપપાતનું વર્ણન કર્યું છે એજ રીતે અહિયાં મનુ-ષ્યાના ઉપપાતનું વર્ણન કર્યું બોધાયે. યાવત્ જીવ છઠી તમા પૃથ્વીના નૈર-યિકોના પર્યાયથી આવીને મનુષ્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ અધઃ સપ્તમી-તમતમા પૃથ્વીના નૈરયિક પર્યાયથી આવીને જીવ મનુષ્ય પર્યાય રૂપે ઉત્પન્ન થતા નથી. એજ વાત ‘જાવ તમાપુઢવીનેરહણિંતો ઉવવજ્જંતિ’ આ સૂત્રપાઠથી સ્પષ્ટ કરેલ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘રયણપ્પમા પુઢવી નેરહણં મંતે ! જે મવિણ મણુસેસુ ઉવવજ્જિતણ’ હે ભગવન્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો

વિરિક્તા સંજ્ઞનાદિકા વક્તવ્યતા યથા પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેષુ ઉત્પદ્યમાનસ્ય મનુષ્યસ્ય કથિતા તથૈવ નિર્યાદુતાદ્યપાનસ્ય મનુષ્યસ્યાપિ વક્તવ્યા इति भावः । પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યક્ પ્રકરણાપેક્ષયા વૈલક્ષણ્યં દર્શયિતુમાહ-‘નવરં’ इत्यादि । ‘नवरं परिमाणे जहन्नेणं एको वा दो वा तित्रि वा’ नवरं परिमाणे जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्पद्यन्ते ‘उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति’ उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते नारकजीवानां संमूर्च्छिममनुष्येषु उत्पत्ते रमावात् गर्भजानां च मनुष्याणां संख्यातत्वात् संख्याता एव ते समुत्पद्यन्ते इति । कायसંवेधेऽपि वૈલક્ષણ્યમ્ દર્શયન્નાહ-‘જહા’ इत्यादि, ‘जहा तर्हि अंतोमुहुत्तेहिं तहा इहं मासपुहुत्तेहिं संवेहं करेज्जा’ यथा तत्र पश्चेन्द्रियतिर्यक् प्रकरणे अन्तर्मुहूर्तैः कायसंवेधः कृतः तथा इह मासपृथक्त्वैः कायसंवेधं कुर्यात् अन्तर्मुहूर्तस्थाने मासपृथक्त्वं पूरणीयमित्यर्थः । અયમર્થઃ, યથા તત્ર પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકોદેશે રત્નપ્રમા નારકેભ્ય

चाहिये । परन्तु पश्चेन्द्रिय तिर्यक् प्रकरण की अपेक्षा से जो भिन्नता है वह ‘नवरं परिमाणे जहन्नेणं एको वा दो वा तित्रि वा’ इस सूत्र पाठ द्वार प्रकट की गई है कि ऐसे जीव परिमाण की अपेक्षा जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और ‘उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति’ उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं । इसका कारण यह है कि नारक जीवों का संमूर्च्छिम मनुष्यों में उत्पाद नहीं होना है । गर्भजों में ही उत्पाद होना है और गर्भज मनुष्य संख्यात ही हैं । इसलिये यहां उत्कृष्ट से वे संख्यात होते हैं । ऐसा कहा गया है । इसी प्रकार से कायसंवेध में भी भिन्नता है-जो ‘जहा तर्हि अंतोमुहुत्तेहिं तहा इहं मासपुहुत्तेहिं संवेहं करेज्जा’ इस सूत्रपाठ से प्रकट किया है । इसका तात्पर्य ऐसा है कि-जैसा पश्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक

પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોના પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં જે જુદાપણું છે, તે ‘નવરં પરિમાણે જહન્નેણં એકો વા દો વા તિત્રિ વા’ આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે કે-એવા જીવો પરિમાણની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ‘ઉક્કોસેણ સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ’ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે-નારકજીવોના સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોમાં ઉત્પાદ થતો નથી ગર્ભજોમાં જ ઉત્પાદ થાય છે. અને ગર્ભજ મનુષ્ય સંખ્યાત જ છે. તેથી અહિયાં ઉત્કૃષ્ટથી તેઓ સંખ્યાત હોય છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે કાયસંવેધમાં પણ જુદાપણું છે. જે ‘જહા તર્હિ અંતોમુહુત્તેહિં તહા ઇહ માસપુહુત્તેહિં સંવેહં કરેજ્જા’ આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. આનું તાત્પર્ય એવું છે કે-જે પ્રમાણે પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક

ઉત્પન્નમાનાનાં પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનામ્ જઘન્યતોઽન્તર્મુદ્દર્તસ્થિતિકં વેનાન્તર્મુદ્દર્તઃ
 કાયસંવેધઃ કૃતઃ તથૈવેદ મનુષ્યોદેશકે મનુષ્યાર્ણાં જઘન્યસ્થિતિમાશ્રિત્ય માસ-
 પૃથક્ વૈરેવં કાયસંવેધઃ કાળીય ઇતિ તથાહિ-‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દસવાસસહ-
 સ્સાઈ માસપુહુતમઽમહિયાઈ’ કાલાદેશેન જઘન્યેન દગવર્ષપદ્મણિ માસપૃથક્ત્વા-
 ંધિકાનિ ઇત્યાદિ । સેસં તં ચૈવ’ શેખ-પરિમાણકાયસંવેધાતિરિક્તં સર્વમપિ
 સંહનનામગાહનાસંસ્થાનલેશ્યાદૃષ્ટજ્ઞાનાજ્ઞાનાદિદ્વારજાતં તદેવ પંચેન્દ્રિયતિર્યક્-
 પ્રકરણોદીરિતમેવૈતિ ભાવઃ । ૧૧ । ‘જહા રયણપ્પમાણ વત્તવ્વયા તથા સક્કરપ્પમાણ
 વિ’ યયા-યેન પ્રકારેણ રત્નપ્રમાયા વત્તવ્વયા કથિતા તથા-તેનૈવ પ્રકારેણ સ્કર-
 પ્રમાનારકેઽપિ સૈ વત્તવ્વયા મણિત્વા, તથાહિ આહાપમકારઃ ‘સક્કરપ્પમા-

ઉદ્દેશક મેં રત્નપ્રમા કે નારકોંસે ઉત્પન્નમાન પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં કા
 જઘન્ય સે અન્તર્મુદ્દર્ત કી સ્થિતિ વાલે હોને કે કારણ અન્તર્મુદ્દર્તોં કા
 કાયસંવેધ કિયા ગયા હૈ, ઉસી પ્રકાર સે યહાં મનુષ્ય ઉદ્દેશક મેં
 મનુષ્યોં કી જઘન્ય સ્થિતિ કો લેકર માસપૃથક્ત્વ સે કાયસંવેધ હસ
 પ્રકાર સે કર લેના ચાહિયે । જૈસે-‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દસવાસસહ-
 સ્સાઈ માસપુહુત્તમઽમહિયાઈ’ કાલ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ યહાં જઘન્ય
 સે માસ પૃથક્ત્વ અધિક ૧૦ હજાર વર્ષ કા હૈ ઇત્યાદિ । ‘સેસં તં ચૈવ’
 હસ પ્રકાર પરિમાણ ઓર કાયસંવેધ સે અતિરિક્ત ઓર સર્વ સંહનન,
 અવગાહના, સંસ્થાન, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન આદિ દ્વાર પંચેન્દ્રિય
 તિર્યક્ પ્રકરણ મેં કહે અનુમાર હી હૈ । ૧૧ । ‘જહા રયણપ્પમાણ વત્તવ્વયા
 તથા સક્કરપ્પમાણ વિ’ જિસ પ્રકાર સે રત્નપ્રમા કી વત્તવ્વયા કહી હૈ,

ઉદ્દેશ્યામાં રત્નપ્રમાના નારકોમાથી ઉત્પન્ન થનારા પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યેનિવા-
 ણાઓ જઘન્યથી અંતર્મુદ્દર્તની સ્થિતિવાળા હોવાને કારણે અંતર્મુદ્દર્તથી
 કાયસંવેધ કહેવા છે. એજ પ્રમાણે અહિયાં મનુષ્યના ઉદ્દેશ્યામાં મનુષ્યોની
 જઘન્ય સ્થિતિને લઈને માસપૃથક્ત્વથી કાયસંવેધ આ પ્રકારે કહેવો જોઈએ.
 જેમકે-‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ માસપુહુત્તમઽમહિયાઈ’ કાળની
 અપેક્ષાથી કાયસંવેધ અહિં જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વ વધારે ૧૦ હજાર
 વર્ષનો છે, ‘સેસં તં ચૈવ’ આ રીતે પરિમાણ અને કાયસંવેધ શિવાય બીજા
 તમામ સંહનન, અવગાહના, સંસ્થાન, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, વિગેરે
 દ્વારા સંબંધી કથન પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેજ છે. ૧૧
 ‘જહા રયણપ્પમાણ વત્તવ્વયા તથા સક્કરપ્પમાણ વિ’ જે પ્રમાણે રત્નપ્રમા
 પૃથ્વી સંબંધી કથન કહ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું શકેશપ્રમા પૃથ્વીના નારકોના

પુઠ્ઠીનેરહણં મંતે ! જે ભવિષ્ય મણુસેસુ ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઃ
દ્વિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' શર્કરાપમાપૃથિવીનૈરયિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! યો મન્યો
મનુષ્યે પૂર્વોત્તર મ સ્વલુ કિત્કાલસ્થિતિકેવૃત્તયો 'ઇત્યાદિ' આત્મજ્ઞોત્તરે રત્ન
પ્રમાનારકાપેક્ષા વૈરક્ષણ્યં દર્શયન્નાહ—'નવરં જહન્નેણં વાસપુહુત્તદ્વિહણસુ' નવરં
જઘન્યેન વર્ષપૃથક્ત્વસ્થિતિવેપુ મનુષ્યેપુ 'ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોહી આઉણસુ ઉવવ
જ્જેજ્જા' ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિચાયુકેપૂત્તયતે । રત્નપ્રમાનારકપ્રકરણે જઘન્યતો માસ
પૃથક્ત્વસ્થિતિકેપુ ઉત્પચન્તે' ઇત્યુક્તમ્ શર્કરાપમાપ્રકરણે તુ જઘન્યેન વર્ષપૃથક્ત્વ

વસી પ્રકાર સે શર્કરાપમા નારક કી ખી વહી વક્તવ્યતા કહ લેની
ચાહિયે । જૈસે—'સકરપમાપુઠ્ઠીનેરહણં મંતે ! જે ભવિષ્ય મણુસેસુ
ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઃ દ્વિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' અર્થાત્—
ગૌતમને હસ આલાપકકે દ્વારા પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ—હે મદન્ત ! જો
શર્કરાપમા પૃથિવી કા નૈરયિક મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ' વહ
કિતને કાલકી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોના હૈ ?' ઇત્યાદિ હસ
પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં રત્નપ્રમા કે નારક કી અપેક્ષા સે વિલક્ષણતા પ્રકટ
કરતે હુણ સૂત્રકાર કહતે હૈ—હે ગૌતમ ! વહ 'નવરં જહન્નેણં વાસપુહુત્ત-
દ્વિહણસુ ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોહી આઉણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' જઘન્ય સે વર્ષ
પૃથક્ત્વ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વકોટિ કી
આયુવાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોના હૈ । રત્નપ્રમા નારક કે પ્રકરણ મેં
જઘન્ય સે માસપૃથક્ત્વ કી સ્થિતિવાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન ઉત્પાદ કહા
ગયા હૈ । ઓર યહાં શર્કરાપમા કે પ્રકરણ મેં જઘન્ય સે વર્ષપૃથક્ત્વ

સંબંધમાં પણ કથન કરવું જોઈએ. જેમકે—'સકરપમા પુઠ્ઠી નેરહણં મંતે !
જે ભવિષ્ય મણુસેસુ ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઃ દ્વિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા'
અર્થાત્ ગૌતમ સ્વામીએ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે
ભગવન્ શર્કરાપમા પૃથ્વીના જે નૈરયિકો મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે.
તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? વિગેરે પ્રશ્નોના
ઉત્તરમાં રત્નપ્રમા પૃથ્વીના નારકોથી બુદ્ધાપણુ બાવવા માટે સૂત્રકાર કહે
છે કે—હે ગૌતમ ! તે 'નવરં જહન્નેણં વાસપુહુત્તદ્વિહણસુ ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોહી-
આઉણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' જઘન્યથી વર્ષપૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં અને
ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. રત્નપ્રમા
પૃથ્વીના નારકોના પ્રકરણમાં જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં
તેનો ઉત્પાદ થયેલ છે. અને અહિંયાં શર્કરાપમા પૃથ્વીના પ્રકરણમાં જઘ-

ઉત્પન્નમાનાનાં પાંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનામ્ જઘન્યતોઽન્તર્મુદ્ધૂર્તસ્થિતિકર્ત્વેનાન્તર્મુદ્ધૂર્તઃ
 કાયસંવેધ કૃતઃ તથૈવેદ મનુષ્યોદેશકે મનુષ્યાર્ગા જઘન્યસ્થિતિમાશ્રિત્ય માસ-
 પૃથક્ વૈરેવં કાયસંવેધઃ કાળીય ઇતિ તથાહિ-‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દસવાસસહ-
 સ્સાઈ માસપુદ્ધુત્તમઽભિયાઈ’ કાલાદેશેન જઘન્યેન દશવર્ષપદ્મસ્રાણિ માસપૃથક્ત્વા-
 ષ્ઠધિકાનિ ઇત્યાદિ । સેસં તં ચેવ’ શેરમ્-પરિમાણકાયસંવેધાનિરિક્તં સર્વમપિ
 સંહનનાવગાહનાસંસ્થાનલેશ્યાદ દૃષ્ટાનાજ્ઞાનાદિદ્વારજાતં તદેવ પાંચેન્દ્રિયતિર્યક્-
 પ્રકરણોદીરિતમેવૈતિ ભાવઃ । ૧૯ । ‘જહા રયણપ્પમાણ વત્તવ્વયા તહા સવ્વકરપ્પમાણ
 વિ’ યથા-યેન પ્રકારેણ રત્નપ્રમાયા વત્તવ્વયા કથિતા તથા-તેનૈવ પ્રકારેણ શર્કરા-
 પ્રમાનારકેઽપિ સૌ વત્તવ્વયા મણિવગ્ગા, તથાહિ આજ્ઞાપપકારઃ ‘સવ્વકરપ્પમા

ઉદ્દેશક મેં રત્નપ્રમા કે નારકોંસે ઉત્પન્નમાન પાંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં કા
 જઘન્ય સે અન્તર્મુદ્ધૂર્ત કી સ્થિતિ વાલે હોને કે કારણ અન્તર્મુદ્ધૂર્તોં કા
 કાયસંવેધ કિયા ગયા હૈ, ઉસી પ્રકાર સે યહાં મનુષ્ય ઉદ્દેશક મેં
 મનુષ્યોં કી જઘન્ય સ્થિતિ કો લેકર માસપૃથક્ત્વ સે કાયસંવેધ હસ
 પ્રકાર સે કર લેના ચાહિયે । જૈસે-‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દસવાસસહ-
 સ્સાઈ માસપુદ્ધુત્તમઽભિયાઈ’ કાલ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ યહાં જઘન્ય
 સે માસ પૃથક્ત્વ અધિક ૧૦ હજાર વર્ષ કા હૈ ઇત્યાદિ । ‘સેસં તં ચેવ’
 હસ પ્રકાર પરિમાણ ઓર કાયસંવેધ સે અતિરિક્ત ઓર સબ સંહનન,
 અવગાહના, સંસ્થાન, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન આદિ દ્વાર પાંચેન્દ્રિય
 તિર્યક્ પ્રકરણ મેં કહે અનુમાર હી હૈ । ૧૯ । ‘જહા રયણપ્પમાણ વત્તવ્વયા
 તહા સવ્વકરપ્પમાણ વિ’ જિસ પ્રકાર સે રત્નપ્રમા કી વત્તવ્વયા કહી હૈ,

ઉદ્દેશમાં રત્નપ્રમાના નારકોમાંથી ઉત્પન્ન થનારા પાંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિવા-
 ણાઓ જઘન્યથી અંતર્મુદ્ધૂર્તની સ્થિતિવાળા હોવાને કારણે અંતર્મુદ્ધૂર્તથી
 કાયસંવેધ કહેત છે. એજ પ્રમાણે ‘અડિયાં મનુષ્યના ઉદ્દેશમાં મનુષ્યોની
 જઘન્ય સ્થિતિને લઈને માસપૃથક્ત્વથી કાયસંવેધ આ પ્રકારે કહેવો જોઈએ.
 જેમકે-‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં દસવાસસહસ્સાઈ માસપુદ્ધુત્તમઽભિયાઈ’ કાળની
 અપેક્ષાથી કાયસંવેધ અહિં જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વ વધારે ૧૦ હસ હજાર
 વર્ષનો છે, ‘સેસં તં ચેવ’ આ રીતે પરિમાણ અને કાયસંવેધ શિવાય બીજા
 તમામ સંહનન, અવગાહના, સંસ્થાન, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, વિગેરે
 દ્વારા સંબંધી કથન પાંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેજ છે. ૧૯ ।

‘જહા રયણપ્પમાણ વત્તવ્વયા તહા સવ્વકરપ્પમાણ વિ’ જે પ્રમાણે રત્નપ્રમા
 પૃકરી સંબંધી કથન કહ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું શર્કરાપ્રમા પૃથ્વીના નારકોના

પુઢવીનેરહણં મંતે ! જે મવિણ મણુસેસુ ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઃ
 દ્વિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' શર્કરાપમાપૃથિવીનૈયિકઃ 'સ્વલુ' મદન્ત ! યો મંવ્યો
 મનુષ્યે પૂતાતુર્મ સ્વલુ કિાત્કાલસ્થિતિકેપૃથગ્ગે' ઇત્યાદિ પાતાકનસ્યોત્તરે રત્ન
 પ્રમાનારકાપેક્ષા વૈરક્ષણ્યં દર્શયન્નાહ—'નવરં જહન્નેણ વાસપુહુત્તદ્વિહણસુ' નવરં
 જઘન્યેન વર્ષપૃથક્ત્વસ્થિતિવેપુ મનુષ્યેપુ 'ઉવકોસેણ પુવ્વકોહી આઉણસુ ઉવવ
 જ્જેજ્જા' ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટયાયુક્તેપૃથગ્ગતે । રત્નપ્રમાનારકપ્રકરણે જઘન્યતો માસ
 પૃથક્ત્વસ્થિતિકેપુ ઉત્પન્નન્તે ઇત્યુક્તમ્ 'શર્કરાપમાપ્રકરણે તુ જઘન્યેન વર્ષપૃથક્ત્વ

હસી પ્રકાર સે શર્કરાપમા નારક કી ખી વહી વક્તવ્યતા કહ લેની
 ઘાહિયે । જૈસે—'સકરપમાપુઢવીનેરહણં મંતે ! જે મવિણ મણુસેસુ
 ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઃદ્વિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' અર્થાત્—
 ગૌતમને હસ આલાપકકે દ્વારા પ્રભુ સે એમા પૂછા હૈ—હે મદન્ત ! જો
 શર્કરાપમા પૃથિવી કા નૈયિક મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ વહ
 કિતને કાલકી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોના હૈ ? ઇત્યાદિ હસ
 પ્રદેને કે ઉત્તર મેં રત્નપ્રમા કે નારક કી અપેક્ષા સે વિલક્ષણતા પ્રકટ
 કરતે હુણ સૂત્રકાર કહતે હૈ—હે ગૌતમ ! વહ 'નવરં જહન્નેણ વાસપુહુત્ત-
 દ્વિહણસુ ઉવકોસેણ પુવ્વકોહી આઉણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' જઘન્ય સે વર્ષ-
 પૃથક્ત્વ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વકોટિ કી
 આયુવાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । રત્નપ્રમા નારક કે પ્રકરણ મેં
 જઘન્ય સે માસપૃથક્ત્વ કી સ્થિતિવાલે મનુષ્યોં મેં ડસકા ઉત્પાદ કહા
 ગયા હૈ । ઓર યહાં શર્કરાપમા કે પ્રકરણ મેં જઘન્ય સે વર્ષપૃથક્ત્વ

સંબંધમાં પણ કથન કરવું જોઈએ. જેમકે—'સકરપમા પુઢવી નેરહણં મંતે !
 જે મવિણ મણુસેસુ ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઃદ્વિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા'
 અર્થાત્ ગૌતમ સ્વામીએ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે
 ભગવન્ શર્કરાપમા પૃથ્વીના જે નૈયિકો મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે.
 તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? વિગેરે પ્રશ્નો
 ઉત્તરમાં રત્નપ્રમા પૃથ્વીના નારકોથી બુદ્ધાપણુ બાવવા માટે સૂત્રકાર કહે
 છે કે—હે ગૌતમ ! તે 'નવરં જહન્નેણ વાસપુહુત્તદ્વિહણસુ ઉવકોસેણ પુવ્વકોહી-
 આઉણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' જઘન્યથી વર્ષપૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં અને
 ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. રત્નપ્રમા
 પૃથ્વીના નારકોના પ્રકરણમાં જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં
 તેના ઉત્પાન કહેલ છે. અને અહિંયાં 'શર્કરાપમા પૃથ્વીના' પ્રકરણમાં જઘ-

સ્થિતિકેષુ ઇત્યુક્તમ્ તદુમયો વૈલક્ષણ્યમિતિ । एवं शर्करापृथिवीत आरभ्य तमा-
 पृथिवीपर्यन्तं जघन्यस्थितिर्वर्षपृथक्त्वमेव ज्ञातव्येति । ‘ओगाहणा लेस्ताणाणद्वि-
 अणुबंधसंवेहं णाणत्तं च जाणेज्जा’ अवगाहना, लेश्या, ज्ञान, स्थिति, अनुबंध
 नानात्वं च जानीयात्, नानात्वमिति परस्परं भेदं जानीयात्, कथमित्याह-
 ‘तदेव तिरिक्खज्जोणिय उदेमए’ यथैव तिर्यग्गोणिकोद्देशके, तिर्यग्गोणिकोद्देशके
 येन प्रकारेण शरीरावगाहना लेश्या ज्ञानस्थित्यनुबन्धसंवेधाः कथिताः तथा-
 तेषां नानात्वानि च कथितानि तथैवेह शर्करापमानारकप्रकरणेऽपि ज्ञात-
 व्यानि विशेषजिघृक्षुमिभूत एव द्रष्टव्यानीति । ‘एवं जाव तमा पुढवीनेरइए’ एवं
 यावत् तमापृथिवी नैरयिकः, यथा रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकप्रकरणे परिमा-

की स्थितिवाले मनुष्यों में उसका उत्पाद कहा गया है । इस प्रकार
 दोनों जगह के उत्पाद में भिन्नता है । इसी प्रकार का कथन शर्कराप्रभा
 पृथिवी से लेकर तमा पृथिवी तक जानना चाहिये । अर्थात् यहां
 जघन्यस्थिति वर्ष पृथक्त्व की है । ‘ओगाहणा लेस्ताणाणद्विअणुबंध-
 संवेहं णाणत्तं च जाणेज्जा’ अवगाहना, लेश्या, ज्ञान, स्थिति, अनुबंध
 और संवेध इन सबमें परस्पर में भेद जानना चाहिये । अर्थात् तिर्यग्-
 देशक में जैसे शरीर अवगाहना लेश्या, ज्ञान, स्थिति, अनुबन्ध
 और संवेध कहे गये हैं और इनमें परस्पर में भेद कहा गया है,
 उसी प्रकार से यहां शर्कराप्रभा नारक प्रकरण में भी इन्हें
 जानना चाहिये । विशेष जिज्ञासुओं को वही से यह सब देख
 लेना चाहिये । ‘एवं जाव तमा पुढवीनेरइए’ जिस प्रकार से

પૃથ્વી વર્ષ પૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં તેનો ઉત્પાદ કહ્યો છે. આ
 બંને સ્થળના ઉત્પાદનાં જુદા પણું આવે છે. આ રીતનું કથન શર્કરાપ્રભા
 પૃથ્વીથી લઇને તમા પૃથ્વી સુધીમાં સમજવું. અર્થાત્ અહિયાં જઘન્ય સ્થિતિ
 વર્ષ પૃથક્ત્વની છે ‘ઓગ હણાલેસ્તાણાણદ્વિઅણુબંધસંવેહ’ ણાણત્ત ચ
 જાણેજ્જા’ અવગાહના, લેશ્યા, જ્ઞાન, સ્થિતિ, અનુબંધ અને સંવેધ આ
 બધામાં અન્યો અન્યમાં ભેદ સમજવો. અર્થાત્ તિર્યગના પ્રકરણમાં જે
 પ્રમાણે શરીર અવગાહના, લેશ્યા, જ્ઞાન, સ્થિતિ, અનુબંધ અને સંવેધ
 કહ્યો છે. અને અહિયાં પરસ્પર જુદાપણુ કહેલ છે. એજ પ્રમાણે અહિયાં
 આ શર્કરાપ્રભા નારકના પ્રકરણમાં પણ તેને સમજવો. વિશેષ બાણુવાની
 ધૃત્તાવાળાઓએ તે પ્રકરણમાં આ તમામ કથન ભેડ લેવું બોધ્યે ‘દં
 જાવ તમાપુઢવીનેરइए’ જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક પ્રકરણમાં

નાદિદ્વારજાતં કથિતં તથૈવ ચાલુકાપ્રમાધૂમપ્રમાપદ્મપ્રમાતમપ્રમાનારક-
પર્યન્તપ્રકરણેષ્વપિ પરિમાણાદિદ્વારજાતં વિવેચનીયમિતિ પ્રથમગમાદારમ્ય
નવમગમાન્તેષુ નવસ્વપિ ગમકેષુ સર્વે જ્ઞાતવ્યમિતિ ૧ । અથ તિર્યગ્યોનિકેભ્યો
મનુષ્યમુત્પાદયન્નાહ 'જહ તિરિક્લજોણિર્હિતો' इत्यादि । 'जह तिरिक्लजोणिर्-
हितो उववज्जंति' यदि तिर्यग्योनिकेभ्यो मनुष्या उत्पद्यन्ते तदा 'किं एगिदिय-
तिरिक्लजोणिर्हितो उववज्जंति' किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य मनुष्या
उत्पद्यन्ते 'जाव पंचिदियतिरिक्लजोणिर्हितो उववज्जंति' यावत् पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, अत्र यावत्पदेन द्वीन्द्रियेभ्य आगत्य अथवा

રત્નપ્રમા પૃથિવી કે નૈરઘિક પ્રકરણ મેં પરિમાણ આદિ દારોં કા કથન
ક્રિયા ગયા હૈં ઉસી પ્રકાર સે ચાલુકાપ્રમા ધૂમપ્રમા, પદ્મપ્રમા, एवं तम
પ્રમા તક કે નારક પ્રકરણ મેં મી પરિમાણ આદિ દારોં કા વિવેચન
કર લેના ચાહિયે । હસ પ્રકાર સે પ્રથમ ગમ સે લેકર નૌત્રે ગમ તક કે
નો ગમકોં મેં સર્વ કથન યહાં જાનના ચાહિયે ।

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—'જહ તિરિક્લજોણિર્હિતો
ઉવવજ્જંતિ' હે અદન્ત ! યદિ તિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે મનુષ્ય ઉત્પન્ન
હોતે હૈં તો 'કિમેગિદિયતિરિક્લજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ' કયા વે
મનુષ્ય એકેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા
યાવત્ 'પંચિદિય તિરિક્લજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ' પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યો-
નિકોં સે આકર કે વે મનુષ્ય ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યહાં યાવત્ શબ્દ સે
એસા પાઠ ગ્રહણ હુઆ હૈં કિ કયા 'વે દ્વીન્દ્રિયોં સે આકરકે અથવા

પરિમાણ વિગેરે દારોના સંબંધનુ કથન કરેલ છે. તેજ રીતે વાલુકાપ્રમા,
ધૂમપ્રમા, પદ્મપ્રમા, અને તમાપ્રમા સુધીના નારકોના પ્રકરણમાં પણ પરિ-
માણ વિગેરે દારોના સંબંધી વિવેચન સમજી લેવું. આ રીતે પહેલા ગમથી
આરંભીને નવમા ગમ સુધીના નવે ગમનુ તમામ કથન અહિયાં સમજી લેવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'જહ તિરિક્લજોણિર્હિતો
ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ જો તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય
છે, તો 'કિમેગિદિયતિરિક્લજોણિર્હિતો' શું તે મનુષ્યો એક ઇન્દ્રિયવાળા
તિર્યગ્ય યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા યાવત્ 'પંચિ
દિયતિરિક્લજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ' પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકોમાંથી આવીને
મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અહિયાં યાવત્ પદથી નીચે પ્રમાણેના પાઠ
અહણુ કળાયો છે તેઓ જે ઇન્દ્રિયોવાળા તિર્યગ્ય યોનિકોમાંથી આવીને,

भवतीति इत्यादिकं सर्वं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकप्रकरणे यथा कथितं तथैव सर्वं मिहापि ज्ञातव्यम् एतदभिप्रायेणैव कथयति-‘भेदो जहा’ इत्यादिना । ‘भेदो जहा पंचिदियतिरिक्खजोणियउद्देसए’ भेदो यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकोद्देशके ‘नवरं तेउवाऊ पडिसेहेयव्वा’ नवरं तेजोवायु प्रतिषेद्धव्यौ एकेन्द्रियेभ्य उत्पत्ति प्रकरणे एकेन्द्रियपृथिवीकायिकादिभ्यो मनुष्यस्योत्पत्तिर्वाच्या परन्तु तत्र एकेन्द्रियतेजस्कायिकेभ्यः तथा एकेन्द्रियवायुकायिकेभ्यो मनुष्याणामुत्पत्ति-

आकरके वे मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं, तेइन्द्रिय तिर्यग्गोणिकों से आकरके भी वे मनुष्यरूप से उत्पन्न होते हैं, चौइन्द्रिय तिर्यग्गोणिकों से आकरके भी वे मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं और पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गोणिकों से भी आकरके वे मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं । इत्यादि सब कथन पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गोणिक प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही सब यहां पर भी जानना चाहिये । इसी अभिप्राय से सूत्रकारने ‘भेदो जहा पंचिदियतिरिक्खजोणियउद्देसए’ ऐसा सूत्र पाठ कहा है ।

‘नवरं तेउवाऊ पडिसेहेयव्वा’ एकेन्द्रिय तिर्यग्गोणिकों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं जब ऐसा कथन किया जाता है तो उस समय एकेन्द्रियान्तर्गत तेजस्कायिक और वायुकायिक इन एकेन्द्रियों का परित्याग कर देना चाहिये । अर्थात् इन तेजस्कायिक और वायुकायिक एकेन्द्रियों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न

પણ તેઓ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્ય યોનિકો-માંથી આવીને પણ તેઓ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્ય યોનિકોમાંથી આવીને પણ મનુષ્યપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્ય યોનિકોમાંથી આવીને પણ તેઓ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. વિગેરે તમામ કથન પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકોના ઉદ્ભવમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું. એજ અભિપ્રાયથી સૂત્રકારે ‘ભેદો જહા પંચિદિયતિરિક્કજોણિયઉદ્દેસए’ આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહ્યો છે.

‘નવરં તેउवाऊ पडिसेहेयव्वा’ એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યગ્ય યોનિકોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્યપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે, તો તે વખતે એક ઇન્દ્રિયવાળાની અંતર્ગત તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક આ એકેન્દ્રિયોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ આ તેજસ્કાયિક અને વાયુ-

ન વક્તવ્યા સૂત્રવાક્યસ્ય તથારૂપત્વાદિતિ ભાવઃ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષં તદેવ કથિતાતિરિક્તં સર્વમપિ તદેવ પञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકપકરણકથિતમેવ જ્ઞાતવ્ય-
મિતિ કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ—‘જાવ’ इत्यादि, ‘જાવ’ યાવત્ પૃથ્વીકાદિ ણં મંતે’
પૃથ્વીકાચિકઃ સ્વલુ મઃન્ત ! ‘જે મવિદ મણુસસેસુ ઉવવજ્જિત્તર સે ણં મંતે !
કેવદ્વકાલદ્વિદ્વસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ યો મવ્યો મનુષ્યેપૂત્પત્તું સ સ્વલુ મઃન્ત !
કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ મનુષ્યેપૂત્પત્તેતિ પ્રશ્નઃ । મગધનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि ।
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિદ્વસુ’ જઘન્યેનાન્તર્મુહૂર્તસ્થિતિકેષુ
મનુષ્યેપૂત્પત્તે તથા—‘ઉવ્વકોસેણં પુવ્વકોહીઆઉણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા’ ઉત્કર્ષેણ

નહીં હોતે હિં । ક્યોંકિ હન તેજ ઓર વાયુકાય એકેન્દ્રિયોં સે આવેલુઓં
કી મનુષ્યોં મેં ઉત્પત્તિ નહીં હોતી હૈ એસા સૂત્રકા કથન હૈ । ‘સેસં તં
ચેવ’ વાકી કા ઓર સ્વ કથન પञ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિક પ્રકરણ મેં
જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી યહાં પર હી જાનના ચાહિયે । યાવત્
‘પૃથ્વીકાદિ ણં મંતે । જે મવિદ મણુસસેસુ ઉવવજ્જિત્તર સે ણં મંતે !
કેવદ્વકાલદ્વિદ્વસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ હે મઃન્ત ! જો પૃથ્વીકાચિક મનુષ્યોં
મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં
મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હિં—‘ગોયમા’ હે
ગૌતમ ! વહ ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તદ્વિદ્વસુ’ જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત કી
સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર ‘ઉવ્વકોસેણં’ ઉત્કૃષ્ટ સે
‘પુવ્વકોહી આઉણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા’ એક પૂર્વકોટિ કી આયુવાલે મનુષ્યોં
મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ।

કાયિક એકેન્દ્રિયોમાંથી આવીને છવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થતા નથી.
કેમકે આ એકેન્દ્રિયવાળાઓમાંથી મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. આ પ્રમાણે
સૂત્રકારની આજ્ઞા છે.

‘સેસં તં ચેવ’ બાકીનું બીજું બધું કથન પञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચ યોનિકના
પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ સમજવું.
યાવત્ ‘પૃથ્વીકાદિ ણં મંતે ! જે મવિદ મણુસસેસુ ઉવવજ્જિત્તર સે ણં મંતે !
કેવદ્વકાલદ્વિદ્વસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ હે મગધન્ જે પૃથ્વીકાયિક છવ મનુષ્યોમાં
ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા દાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને
યોગ્ય છે, અર્થાત્ તે કેટલા દાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! તે ‘જહન્નેણં
અંતોમુહુત્તદ્વિદ્વસુ’ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં
ઉત્પન્ન થાય છે. અને ‘ઉવ્વકોસેણં’ ઉત્કૃષ્ટથી ‘પુવ્વકોહીઆઉણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા’
એક પૂર્વકોટિની આયુધવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે,

પૂર્વકોઢ્યાયુકેષ્ટુત્પચેત । ‘તે ણં મંતે । જીવા ઇગસમણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ’ તે
 સલુ મદન્ત । પૃથિવીકાયિકેભ્ય આગસ્ય મનુષ્યેષુ સમુત્પિત્તસો જીવા ઇકસમયેન
 કિયન્તઃ—કિયત્ સંખ્યાકા ઉત્પચન્તે ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ઁવં જન્ચેવ’
 ઇત્યાદિ, ‘ઁવં જન્ચેવ પંચિદિયતિરિલ્લજોણિણ્ણુ ઉવવજ્જમાણસ્સ પુઢવીકાહ્યસ્સ
 વત્તવ્વયા’ યેવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેષુ ઉત્પચ્ચમાનસ્ય પૃથિવીકાયિકસ્ય વત્તવ્વયા,
 ‘સા ચેવ હહ વિ ઉવવજ્જમાણસ્સ ખાણિયવ્વા નવસુ ગમણ્ણુ’ સૈવેહાપિ મનુષ્યેષ્ટુત્પ-
 ચ્ચમાનસ્ય મણિત્વયા નવસ્વપિ રમકેષુ ઇતિ । પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકમકરણાડ-
 પેક્ષયા ચઢ્ઢૈલક્ષણં તદ્દર્શયતિ—‘નવરં’ ઇત્યાદિ, ‘નવરં તદ્દચ્છઢ્ઢણવમેસુ પરિમાણં
 જહન્નેણં ઇકકો વા ઢો વા તિન્નિ વા’ નવરણ્—કેવલં વિશેવોડયણ્—તૃતીય—પણ

અવ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે ઇલા પૂછતે હે—‘તે ણં મંતે । જીવા ઇગ-
 સમણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ’ હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિકોં સે ઓકર કે
 મનુષ્યોં સે ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હુઁ વે જીવ ઇકસમય મેં કિતને ઉત્પન્ન
 હોતે હે ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હે—‘ઁવં જન્ચેવ’
 પંચિદિયતિરિલ્લજોણિણ્ણુ ઉવવજ્જમાણસ્સ પુઢવીકાહ્યસ્સ વત્તવ્વયા’
 હે ગૌતમ ! પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પચ્ચમાન પૃથિવીકાયિક કી
 જૈસી વત્તવ્વયા હૈ વૈસી હી વત્તવ્વયા ‘હહ વિ ઉવવજ્જમાણસ્સ
 ખાણિયવ્વા નવસુ વિ ગમણ્ણુ’ યહાં મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોને વાલે
 પૃથિવીકાયિક કે નૌ હી નમકોં મેં કહ લેની ચ્ચાહિયે । પરન્તુ પચ્ચેન્દ્રિય
 તિર્યગ્ગ યોનિક પ્રકરણ કી અપેક્ષા હસ પ્રકરણ મેં જો મિન્નતા હૈ વહ
 ‘નવરં તદ્દચ્છઢ્ઢણવમેસુ પરિમાણં જહન્નેણં ઇકકો વા ઢો વા તિન્નિ વા,

હવે ગૌતમસ્વામી ક્શરીથી પ્રશ્નને ઁણું પૂછે છે કે—‘તે ણં મંતે । જીવા
 ઇગસમણં કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિકોમાથી આવીને મનુ-
 ષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય થયેલા ઁવા તે છવેા ઁક સમયમાં કેટલા
 ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમસ્વામીને કહે છે—‘ઁવં
 જન્ચેવ પંચિ દિયતિરિલ્લજોણિણ્ણુ ઉવવજ્જમાણસ્સ પુઢવીકાહ્યસ્સ વત્તવ્વયા’
 હે ગૌતમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા પૃથ્વીકાયિકોનું ને
 પ્રમાણેનું કથન કરુ છે. ઁજ પ્રમાણેનું કથન ‘હહ વિ ઉવવજ્જમાણસ્સ ખાણિ-
 યવ્વા નવસુ ગમણ્ણુ’ અહિયાં મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થનારા પૃથ્વીકાયિકોના નવે
 ગમેામાં કહેનું ભેદઁ પરંતુ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિક છવના પ્રકરણ કરતાં
 આ પ્રકરણમાં ને જુઢા પણ આવે છે, તે ‘નવરં તદ્દચ્છઢ્ઢણવમેસુ પરિમાણં
 જહન્નેણં ઇકકો વા ઢો વા તિન્નિ વા, ઇકોસેણં સંલેક્ખા ઉવવજ્જંતિ’ આ સૂત્રપાઠ

નવમેષુ ગમકેષુ પરિમાણં જઘન્યેન एको वा द्वौ वा त्रयो वा 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते तत्र-तृतीयગમકે ઔધિકેભ્યઃ પૃથિવી-કાયિકેભ્ય ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિષુ મનુષ્યેષુ ઉત્પદ્યન્તે તે ઉત્કૃષ્ટતઃ સંખ્યાતા એવ ભવન્તિ। યદપિ મનુષ્યાઃ સંમૂર્ચ્છિમસંપ્રહાદસંખ્યાતા ભવન્તિ તથાપિ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિકાઃ પૂર્વકોટયાયુક્તાઃ સંખ્યાતા એવ, પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાસ્તુ અસંખ્યાતા અપિ ભવન્તિ એવં પષ્ઠનવમગમયોરપિ ઇતિ તૃતીયપષ્ઠનવમગમકેષુ જઘન્યોત્કૃષ્ટા-ભ્યાં સૂત્રોક્તમેવ પરિમાણં, પ્રથમદ્વિતીયચતુર્થપચ્ચમસપ્તમાદમે તુ પચ્ચેન્દ્રિય-

उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है इससे यह समझाया गया है कि यहां तृतीय, षष्ठ और नौवें गम में परिमाण द्वार में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन जीव उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात जीव उत्पन्न होते हैं। तृतीय गमक में औघिक पृथिवीकायिकों से जो जीव उत्कृष्ट स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होते हैं वे उत्कृष्ट से संख्यात ही होते हैं। यद्यपि संमूर्च्छिम के संग्रह से मनुष्य असंख्यात हो जाते हैं, तब भी उत्कृष्ट स्थिति वाले पूर्वकोटयायुक्त मनुष्य संख्यात ही होते हैं किन्तु पच्येन्द्रियतिर्यग्योनिक असंख्यात भी होते हैं। इसी प्रकार का कथन षष्ठ और नौवें गमों में भी परिमाण के विषय का जानना चाहिये। इस प्रकार तृतीय, षष्ठ और नौवें गम में परिमाण का कथन सूत्रकार ने जघन्य और उत्कृष्ट से स्वयं ही कर दिया है। परन्तु प्रथम, द्वितीय, चतुर्थ, पंचम, सप्तम

દારા પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે—અહિયાં છઠ્ઠા અને નવમા ગમમાં પરિમાણ દ્વારમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રીજા ગમમાં ઔધિક પૃથ્વીકાયિકોમાંથી બે જીવ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત સંખ્યાત જ હોય છે, જે કે સંમૂર્ચ્છિમના સંગ્રહથી મનુષ્યો અસંખ્યાત થઈ જાય છે, તે પછી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાળા પૂર્વકોટિની આયુધવાળા મનુષ્યો સંખ્યાત જ હોય છે. અને પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકો અસંખ્યાત પછી હોય છે. એજ રીતનું કથન છઠ્ઠા અને નવમા ગમોમાં પણ પરિમાણના સંબંધમાં સમજવું એવી રીતે ત્રીજા, છઠ્ઠા, અને નવમા ગમમાં પરિમાણનું કથન સૂત્રકારે પોતેજ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી કરેલ છે. પરંતુ પહેલા, બીજા, ચોથા પાંચમા, સાતમા, અને આઠમા આ

તિર્યગ્યોનિકોક્તમેવ પરિણામવસેયમિતિ । પરિમાણાતિરિક્તેઽપિ વૈલક્ષણ્યં ઘોતયિતુમાહ-‘જાહે’ ઇત્યાદિ, ‘જાહે અપ્પણા જહન્નકાલદ્વિહો મવહ’ યદા આત્મના-સ્વયં જઘન્યકાલસ્થિતિકો ભવતિ ‘તાહે પઢમગમમ્ અજ્ઞવસાણા પસત્થા વિ અપસત્થા વિ’ તદા પ્રથમગમકે મધ્યમગમાનાં પ્રથમગમે ઔધિકેષૂત્પચમાનાનામિત્યર્થઃ અધ્યવસાયાઃ પ્રશસ્તાઃ શુભા અપિ ભવન્તિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકત્વેનોત્પત્તેઃ ‘અપ્રશસ્તા અશુભા અપિ અધ્યવસાયા ભવન્તિ જઘન્યસ્થિતિકત્વેનોત્પત્તેઃ । ‘વિતિયગમ્ અપસત્થા’ દ્વિતીયગમકે તુ જઘન્યસ્થિતિકસ્ય

ઔર અષ્ટમ ફન ગમોં મેં જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે પરિમાણ કહા નહીં હૈ -ફસલિયે ફન ગમોં મેં વહ જૈસા પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં કે પ્રકરણ મેં કહા ગયા હૈ-વૈસા જાનના ચાહિયે ।

‘જાહે અપ્પણા જહન્નકાલદ્વિહો મવહ’ ફસ સૂત્ર દ્વારા પરિમાણ સે અતિરિક્ત દ્વારોં મેં મી જો અન્નતા હૈ ઉસે પ્રકટ કિયા ગયા હૈ । જવ પૃથિવીકાયિક સ્વયં જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિ કો લેકર ઉત્પન્ન હોતા હૈ ‘તાહે પઢમગમમ્ અજ્ઞવસાણા પસત્થા વિ અપસત્થા વિ’ તવ ઉસકે મધ્યમ ત્રીન ગમકોં મેં કે પ્રથમ ગમક મેં-ઔધિકો મેં ઉત્પચમાનતા મેં-અધ્યવસાય પ્રશસ્ત મી હોતે હૈ ઔર અપ્રશસ્ત મી હોતે હૈ । તાત્પર્ય ફસ કથન કા ઇસા હૈ કિ જવ જઘન્ય સ્થિતિ વાલા પૃથિવીકાયિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા હૈ-તથ ઉસકે અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોતે હૈ, ઔર જવ વહ જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા હૈ । તથ ઉસકે

ગમેમાં જઘન્ય એને ઉત્કૃષ્ટથી પરિમાણ કહ્યું નથી. જેથી આ ગમેમાં પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોના ગમેમાં તે જે પ્રમાણે કહેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન સમજવું.

‘જાહે અપ્પણા જહન્નકાલદ્વિહો મવહ’ આ સૂત્રપાઠથી પરિમાણ શિવાયતા દ્વારોમાં પણ જે જુદા પણ છે, તે પ્રગટ કરેલ છે. ત્યારે પૃથ્વીકાયિક સ્વયં જઘન્ય કાળની સ્થિતિને લઇને ઉપન્ન થાય છે, ‘તાહે પઢમગમમ્ અજ્ઞવસાણા પસત્થા વિ અપસત્થાવિ’ ત્યારે તેના મધ્યના ત્રણ ગમેમાંના પહેલા ગમમાં-ઔધિકેમ્ ઉત્પન્ન થવાપણામાં અધ્યવસાય પ્રશસ્ત પણ હોય છે અને અપ્રશસ્ત પણ હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-ત્યારે જઘન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, ત્યારે તેને અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોય છે. અને ત્યારે તે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. ત્યારે તેને

જવન્યસ્થિતિકન્વેનોત્પત્તૌ અપ્રશસ્તા-અશુભા એવ મવન્તિ 'તદ્વચગમણ પસત્થા મવન્તિ' તૃતીયગમકે પ્રશસ્તાઃ શુભા અધ્યવસાય મવન્તિ 'સેસં તં ચેવ નિરવસેસં' શેષમ્-અધ્યવસાયાતિરિક્તં સર્વમપિ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમકરણોક્તમેવ મવતીત્યવસેયમિતિ ૧ ।

અપ્કાયિકાદિભ્યશ્ચ મનુષ્યોત્પાદમતિદેશેનાહ- 'જહ આઝ્ઝકાહ્મહિંતો' યદિ અપ્કાયિકેભ્ય ઉત્પન્નંતે હે મદન્ત । યદિ મનુષ્યા અપ્કાયિકેભ્ય આગત્ય સમુત્પન્નંતે તદા-કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ મનુષ્યેષ્વપ્પન્નંતે इति પ્રશ્નઃ । ઉત્તરં પૂર્વમક-

અધ્યવસાય અપ્રશસ્ત હોતે હિં । 'વિત્તિયગમણ અપસત્થા' તથા મધ્યમ કે દ્વિતીયગમક મેં જવન્ય સ્થિતિ વાળે પૃથ્વીકાયિક કી જવન્ય સ્થિતિ વાળે મનુષ્યોં મેં ઉત્પત્તિ હોને સે ઉસકે અધ્યવસાય અપ્રશસ્ત હોતે હિં । 'તદ્વચગમણ પસત્થા મવન્તિ' એવં તૃતીય ગમક મેં જવન્યસ્થિતિ વાળે પૃથ્વીકાયિક કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાળે મનુષ્યોં મેં ઉત્પત્તિ હોને સે ઉસકે અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોતે હિં । 'સેસં તં ચેવ નિરવસેસં' હસ પ્રકાર અધ્યવસાય કે અતિરિક્ત ઔર સવ દ્વારોં કા કથન પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક કે પ્રકરણ મેં ફહે ગયે અનુસાર હી હૈ ૧ ।

અવ સૂત્રકાર અપ્કાયિક આદિ સે મનુષ્ય કે ઉત્પાદ કા કથન અતિદેશ સે કરતે હિં 'જહ આઝ્ઝકાહ્મહિંતો' હસમેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ-હે અદન્ત ! યદિ અપ્કાયિકોં સે આકરકે જીવ મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાળે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર પૂર્વ પ્રકરણ કે અતિદેશ સે દેતે છુપ

અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય હોય છે. 'વિત્તિયગમણ અપસત્થા' તથા મધ્યના બીજા ગમમાં જવન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકની જવન્ય સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પત્તિ થવાથી તેને અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય હોય છે. 'તદ્વચગમણ પસત્થા મવન્તિ' ત્રીજા ગમમાં જવન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પત્તિ થવાથી તેને પ્રશસ્ત અધ્યવસાય હોય છે. 'સેસં તં ચેવ નિરવસેસં' આ રીતે અધ્યવસાય શિવાયતુ બીજા તમામ દ્વારે સંબંધી કથન પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. ૧૮૫ ।

હવે સૂત્રકાર અપ્કાયિક વિગેરેમાંથી મનુષ્યના ઉત્પાદનું કથન અતિદેશથી કરે છે. 'જહ આઝ્ઝકાહ્મહિંતો' આ સૂત્રાંશથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન, જો અપ્કાયિકામાંથી આવીને જીવ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન પહેલાના પ્રકરણના અતિદેશથી કરે છે કે—

रणातिदेशेनाह—‘एवं इत्यादि । ‘एवं आउक्काइयाण वि’ एवं पृथिवीकायिकदेव
अपकायिकानामपि उत्पादादिः पूर्वोक्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेपूतपद्यमानापकायिक-
प्रकरणादेव अवगन्तव्यः । ‘एवं वणस्सइकाइयाण वि’ एवं वनस्पतिकायिकानामपि
तेजोवायु तत्त्वा वनस्पतिकायिके हेन्द्रियेभ्योऽपि मनुष्याणामुत्पादादिव्यवस्था एत-
च्छतकीयविंशद्युद्देशकोक्तवनस्पतिकायिकप्रकरणवदेव ज्ञातव्येति । ‘एवं जाव चउ-
रिंदियाण वि’ एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणामपि एवमेव यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिके
पूतपद्यमानानां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां व्यवस्था कृप्तिता तथैवेह मनुष्येपू-
तपद्यमानानां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामुत्पादादिर्नक्तव्यइति । असन्निपिंचि दिय-

सूत्रकार कहते हैं—‘एवं आउक्काइयाण वि’ हे-गौतम । पृथिवीकायिक के
जैसे ही अपकायिक जीवों के भी उत्पाद आदि पूर्वोक्त पञ्चेन्द्रियतिर्यग्य-
योनिकों में उत्पद्यमान अपकायिक के प्रकरण से ही जानना चाहिये ।
‘एवं वणस्सइकाइयाण वि’ तेजस्कायिकों एवं वायुकायिकों को छोड़कर
वनस्पतिकायिक एकेन्द्रियों से भी मनुष्यों के उत्पाद आदि की व्यवस्था
इसी शतक के बीसवें उद्देशक में कहे गये वनस्पतिकायिक के प्रकरण के
जैसी ही जाननी चाहिये । ‘एवं जाव चउरिंदियाण वि’ इसी प्रकार से
यावत् चतुरिन्द्रियों तक जानना चाहिये । अर्थात् जिस प्रकार से पञ्चे-
न्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, और चौहन्द्रियों की
व्यवस्था कही गई है उसी प्रकार से यहां जनुष्यों में उत्पद्यमान इन
द्वीन्द्रिय, तेहन्द्रिय और चौहन्द्रिय जीवों के उत्पाद आदि कह लेना

‘एवं आउक्काइयाण वि’ हे गौतम । पृथिवीकायिकना कथन प्रमाणे ७ अपूका-
यिक लोवोने पणु उत्पाद विगेरे पूर्वोक्त पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकोभां उत्पन्न
थनारा अपूकायिकना प्रकरणभांथी समञ्ज लेवुं. ‘एवं वणस्सइकाइयाण वि,
तेजस्कायिको अने वायुकायिकोने छोडीने वनस्पतिकायिक ओक छिन्द्रियवाण-
ओभांथी पणु मनुष्योना उत्पाद विगेरेनी व्यवस्था आ २४ ये बीसमा
शतकना बीसमा उद्देशाभां कहेल वनस्पतिकायिकना प्रकरणभां कथा प्रमाणे ७
समञ्जवी. ‘एवं जाव चउरिंदियाणा वि’ ओज रीते यावत् चार छिन्द्रियोना प्रकरण
सुधी समञ्जपुं. अर्थात् ७ रीते पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकोभां उत्पन्न थनारा
जे छिन्द्रियवाणा, त्रणु छिन्द्रियवाणा, अने चार छिन्द्रियवाणाओनी व्यवस्था कहेल
छे. ओज रीते अडियां मनुष्योभां उत्पन्न थनारा आ जे छिन्द्रियवाणा त्रणु
छिन्द्रियवाणा, अने चार छिन्द्रियवाणा लोवोने उत्पाद विगेरे समञ्जये जेछिओ.

તિરિક્તજોગિયસન્નિપર્ચિદિયતિરિક્તજોગિયઅસન્નિમણુસ્સમન્નિમણુસ્સા ય' અસંજિ-
પચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક સંજિપચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઽસંજિમણુપ્પ સંજિમણુપ્પાથ 'ए
सन्वे वि जहा पंचिंदियतिरिक्खजोगियउद्देसए तहेव भाणियच्चा' एते सर्वेऽपि यथा
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणे तथैव भणितव्याः, असंजिपच્छેન્દ્રિયतिर्यग्योनिकादारभ्य
संजिમણુપ્પાન્ताः सर्वेऽपि नवगमैः यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणे यथा पञ्चे
न्द्रियतिर्यग्योनिकैः पृथग्घमाना ३ सज्जिपच્छેન્દ્રિયतिर्यग्योनिकाः, असंजिसंजिमणुप
ओत्पादादिरूपेण निरूपिताः तथैव अत्रापि निरूपणीया इति विशेषजिघृक्षुमिस्तत
एव द्रष्टव्याः। 'नवरं एयाणि चेव परिमाणअज्जवसाणणाणत्ताणि जाणेज्जा पुढशी-

चाहिये। 'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोगियअपिगपंचिंदियतिरिक्ख
जोगियअसन्निमणुस्स-सन्नि मणुस्सा ય' અસંજિપચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક,
સંજિ પચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક અસંજિ મણુપ્પ ઓર સંજિ મણુપ્પ 'ए
सन्वे वि जहा पंचिंदियतिरिक्खजोगियउद्देसए तहेव भाणियच्चा' ये
सब जैसे पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक प्रकरण में कहे गये हैं-वैसे ही कह लेना
चाहिये। अर्थात् असंजि पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक से लेकर संजि मणुप
तक के सब जीव नौ गमों द्वारा जिस प्रकार से पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक
प्रकरण में निरूपित किये हैं-अर्थात् पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्प-
द्यमान असंजी संजी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक और असंजीसंजी मणुप
उत्पाद आदि रूप से कहे गये हैं-उसी प्रकार से वे यहाँ पर निरूपणीय
हैं। इस विषय को विशेष रूप से जानने के अभिलाषियों का वह
पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक प्रकरण देखना चाहिये। 'नवरं एयाणि चेव

‘असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोगिय पंचिंदियतिरिक्खजोगिय असन्निमणुस्ससन्નिसज्ज
મણુસ્સા’ અસંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક, સંજી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક,
અસંજિ મણુપ્પ અને સંજી મણુપ્પ ‘ए सन्वे वि जहा पंचिंदियतिरिक्खजो-
गियउद्देसए तहेव भाणियच्चा’ એ બધા બે પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિ-
કના પ્રકરણમાં કહેલ છે, એજ પ્રમાણે કહેવા ભેદ છે. અર્થાત્ અસંજિ
પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકથી લઈને સંજી મણુપ્પ સુધીના સઘળા જીવો નવે
ગમે દ્વારા બે રીતે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકના પ્રકરણમાં નિરૂપિત કર્યા છે.
અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંજિ, સંજિ પંચેન્દ્રિય
તિર્યંચયોનિક અને અસંજિ સંજિ મણુપ્પ ઉત્પાદ વિશેષે રૂપે કહ્યા છે એજ
રીતે તેઓનું અડિયાં પણ નિરૂપણ કરી લેવું. આ સંબંધમાં આ વિષયને
વધારે સમજવાની ઇચ્છાવાળાઓએ તે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકનું પ્રકરણ

કાઠ્યસ્સ એત્થચેવ ઉદ્દેસણ મણિયાણિ' નવરમેતાન્યેવ પરિમાણાધ્યવસાયનાના ત્વાનિ પરસ્પરં પાર્થક્યાનિ જાનીયાત્ કસ્માદેતયો નાનાત્વમવગન્તવ્યં તત્રાહ—
'પુઢવીકાઠ્યસ્સ' ઇત્યાદિ, પૃથિવીકાયિકસ્યાત્રેવ ઉદ્દેશકે મણિતાનિ યથાઽપ્રેવ એક-
વિશ્વત્યુદ્દેશકે એવ પૃથિવીકાયિકસ્ય પરિમાણાધ્યવસાયયોનાનાત્વં કથિતં તથૈવા-
સંજ્ઞિપષ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાદારમ્ય સંજ્ઞિમનુષ્યાન્તાનાં પરિમાણાધ્યવસાયયો નાના-
ત્વમવગન્તવ્યમિતિ ભાવઃ । 'સેસં તદેવ નિરવસેસં' શેષં પરિમાણાધ્યવસાયયોર્વૈ-
લક્ષણં વિદ્યાયાન્યત્સર્વમપિ યથૈવ યેનૈવ પ્રકારેણ પૃથિવીકાયિકસ્ય કથિતં તથૈવા-
સંજ્ઞિપષ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાદારમ્ય સંજ્ઞિમનુષ્યાન્તાનાં સર્વમપિ વાચ્યમિતિ ભાવઃ ।

અથ દેવેભ્યો મનુષ્યમુત્પાદયન્નાહ—'જહ દેવેહિંતો' ઇત્યાદિ ।

'જહ દેવેહિંતો ઉવ્વજ્જંતિ' હે મદન્ત ! યદિ મનુષ્યા દેવેભ્ય આગત્યોત્પ-
દ્યન્તે તદા—'કિં ભવણવાસિદેવેહિંતો ઉવ્વજ્જંતિ' કિં ભવણવાસિદેવેભ્ય આગત્ય

પરિમાણ અજ્ઞવસાણણાણત્તાણિ જાણેજ્જા પુઢવીકાઠ્યસ્સ એત્થચેવ
ઉદ્દેસણ મણિયાણિ' પરન્તુ જિસ પ્રકાર સે હસી શતક કે હસી ૨૧ વે
ઉદ્દેશક મેં પૃથિવીકાયિક કે પરિમાણ એવં અધ્યવસાય મેં ભિન્નતા કહી
ગઈ હૈં ઉસી પ્રકાર સેં અસંજ્ઞિ પષ્ઠેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક સે લેકર સંજ્ઞિ-
મનુષ્ય પર્યન્ત કે પરિમાણ ઓર અધ્યવસાય મેં ભિન્નતા જાનની ચાહિયે
'સેસં તદેવ નિરવસેસં' પરિમાણ એવં અધ્યવસાય કો છોડ કર ઘાકી
કા ઓર દ્વારોં કા કથન જિસ પ્રકાર સે પૃથિવીકાયિક કા કહા ગયા
હૈં, ઉસી પ્રકાર સે અસંજ્ઞિ પષ્ઠેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક સે લેકર સંજ્ઞિ-
મનુષ્યોં પર્યન્ત કા જાનના ચાહિયે ।

અથ દેવોં સે આકરકે મનુષ્ય ઉત્પન્ન હોતે હૈં હસ વિષય કો સૂત્ર
કાર પ્રગટ કરતે હૈં—હસમેં ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં—'જહ દેવેહિંતો

એવું એધએ. 'નવરં' ઇયાણિ ચેવ પરિમાણઅજ્ઞવસાણણાણત્તાણિ જાણેજ્જા
પુઢવીકાઠ્યસ્સ એત્થ ચેવ ઉદ્દેસણ મણિયાણિ' પરંતુ જે પ્રકારથી આ ૨૪ ચોટી-
સમાં શતકના આ ૨૧ એકવીસમાં ઉદ્દેશમાં પૃથ્વીકાયિકના પરિમાણ અને
અધ્યવસાયમાં બુદ્ધિ પશું કહેલ છે. એજ રીતે અસંજ્ઞિ પષ્ઠેન્દ્રિય તિર્યગ્ય-
યોનિકથી લઇને સંજ્ઞિ મનુષ્ય સુધીના પરિમાણ અને અધ્યવસાયમાં બુદ્ધિપશું
સમજવું. 'સેસં તદેવ નિરવસેસં' પરિમાણ અને અધ્યવસાયને છોડીને બીજા
દ્વારે સંબંધી કથન જે રીતે પૃથ્વીકાયિકને કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે અસંજ્ઞિ
પષ્ઠેન્દ્રિય તિર્યગ્યયોનિકથી આરંભીને સંજ્ઞિ મનુષ્ય સુધી સમજવું.

હવે દેવોંમાંથી આવીને મનુષ્ય પશુમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિષય
સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે. આ વિષયના સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું

મનુષ્યયોનો ઉત્પદ્યન્તે અથવા—‘વાણમંતરદેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ વાનવ્યન્તર દેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે યદ્વા—‘જોઽસિયદેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ ડ્યોતિષ્કદેવેભ્ય- આગત્ય સમુત્પદ્યન્તે અથવા ‘વેમાણિયદેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા વૈમાનિક- દેવેભ્ય અગત્ય સમુત્પદ્યન્તે મનુષ્યાઃ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગધાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘ભવણવાસિદેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ ભવનવાસિદેવે- ભ્યઃ સકાશાદાગત્યાઽપિ સમુત્પદ્યન્તે ‘જાવ વેમાણિયદેવેર્હિતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ યાવદ્ વાનવ્યન્તરડ્યોતિષ્કવૈમાનિકદેવેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પદ્યન્તે ઇતિ । હે મદન્ત । ‘જહ મવણવાસિદેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ યદિ ભવનવાસિદેવેભ્ય આગત્ય મનુષ્યગતૌ સમુત્પદ્યન્તે તદ્વા—‘કિં અસુરકુમારમવણવાસિદેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ જાવ

ઉવવજ્જંતિ’ હે મદન્ત । યદિ દેવોં સે આકરકે જીવ મનુષ્ય રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો કિન દેવોં સે આકરકે જીવ મનુષ્ય રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં—‘કિં મવણવાસિ દેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ કથા મવનવાસી દેવોં સે આકરકે જીવ મનુષ્ય રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ‘વાણમંતર દેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ અથવા વાનવ્યન્તર દેવોં સે આકરકે જીવ મનુષ્ય રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા ‘જોઽસિય દેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ ડ્યોતિષ્કદેવોં સે આકરકે જીવ મનુષ્ય રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા ‘વેમાણિય- દેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ વૈમાનિક દેવોં સે આકરકે જીવ મનુષ્ય રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈં—હે ગૌતમ ! ‘મવણવાસિદેવેર્હિતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ મવનવાસી દેવોં સે આકરકે મી જીવ મનુષ્ય રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ‘જાવ વેમાણિયદેવેર્હિતો વિ ઉવવ-

પૂછે છે કે—‘જહ દેવેર્હિતો ! ઉવવજ્જંતિ’ હે મગધન જો દેવોમાંથી આવીને હવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે કયા પ્રકારના દેવોમાંથી આવીને હવ મનુષ્ય રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ‘કિં મવણવાસિદેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ શું ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને હવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? કે ‘વાનમંતરદેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ વાનવ્યન્તર દેવોમાંથી આવીને હવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા ‘જોઽસિયદેવેર્હિતો ! ઉવવજ્જંતિ’ ડ્યોતિષ્ક દેવોમાંથી આવીને હવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા ‘વેમાણિય- દેવેર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને હવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમત્વાર્માને કહે છે કે—હે ગૌતમ ! ‘મવણવાસિદેવેર્હિતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને પ્રશ્ન હવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, ‘જાવ વેમાણિયદેવેર્હિતો વિ નવ-

यणियकुमारभवनवासिदेवेर्हितो उववज्जंति' किमसुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा—यावत् स्तनितकुमारभवनवासि पर्यन्तदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा यावत्पदेन नागसुवर्णकुमारप्रभृतिदेवानां संग्रहो भवतीति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! असुरकुमारभवनवासिदेवेर्हितो वि उववज्जंति जात्र यणियकुमारभवनवासिदेवेर्हितो वि उववज्जंति' असुरकुमारभवनवासिदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्योऽप्यागत्य समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् इहापि यावत्पदेन नागकुमारादीनामष्टानां ज्जंति' चानव्यन्तरो से आकरके भी जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं, ज्योतिष्क देवों से भी आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं और वैमानिक देवों से भी आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जइ भवनवासिदेवेर्हितो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि भवनवासी देवों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं, तो क्या 'असुरकुमारभवनवासिदेवेर्हितो उववज्जंति' असुरकुमार भवनवासी देवों से आकरके जीव मनुष्य गति में उत्पन्न होते हैं ? अथवा यावत् 'यणियकुमारभवनवासिदेवेर्हितो उववज्जंति' स्तनितकुमार भवनवासी देवों से आकरके जीव मनुष्यगति में उत्पन्न होते हैं ? यहां यावत्पद से नागकुमार सुवर्णकुमार आदि देवों का ग्रहण हुआ है । इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम ! 'असुरकुमारभवनवासिदेवेर्हितो वि उवव-

वज्जंति' यावत् देवोभांथी आवीने पणु एव मनुष्य पण्णाथी उत्पन्न थाय छे. ज्योतिष्क देवोभांथी आवीने पणु एव मनुष्य पण्णाथी उत्पन्न थाय छे. अने वैमानिक देवोभांथी आवीने पणु एव मनुष्य पण्णाथी उत्पन्न थाय छे.

इसे गौतमस्वामी प्रभुने जेवुं पूछे छे के—'जइ भवनवासिदेवेर्हितो उववज्जंति' छे भगवन् जे भवनवासी देवोभांथी आवीने एव मनुष्यपण्णाथी उत्पन्न थाय छे. तो शुं 'असुरकुमारभवनवासिदेवेर्हितो उववज्जंति' असुरकुमार भवनवासी देवोभांथी आवीने एव मनुष्यपण्णाभां उत्पन्न थाय छे ? अथवा यावत् 'यणियकुमारभवनवासिदेवेर्हितो उववज्जंति' स्तनितकुमार भवनवासी देवोभांथी आवीने एव मनुष्य पण्णाभां उत्पन्न थाय छे ? अहियां यावत्पदथी नागकुमार, सुवर्णकुमार विगेरे भवनवासी देवो अहणु कराया छे. गौतमस्वामीना आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कहे छे के—'गोयमा ! छे गौतम 'असुरकुमारभवनवासिदेवेर्हितो वि उववज्जंति, जात्र

કુમારાણાં સંગ્રહો ભવતીતિ । ‘અસુરકુમારે ણં મંતે । જે ભવિષ્ય મણુસેસુ ઉવવ-
જ્જિત્તણ’ અસુરકુમારઃ સ્વલુ ભદન્ત । યો મવ્યો મનુષ્યેપૂન્યત્તુમ્ ‘સે ણં મંતે । કેવ-
હ્યકાલદ્વિદ્દિણસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ સ સ્વલુ ભદન્ત । કિયત્કાલસ્થિતિકેપૂત્તપ્પત્તે
ઈતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘જહન્નેણ
માસપુહુત્તદ્વિદ્દિણસુ’ જઘન્યેન માસપૃથક્ત્વસ્થિતિકેષુ દ્વિમાસાદારમ્ભ્ય નવમાસ-
પર્યન્તસ્થિતિકમનુષ્યેપૃથક્ચતે અસુરકુમાર ઇતિ, ‘ઉવ્વકોસેણ પુવ્વકોડીઆડણસુ
ઉવવજ્જેજ્જા’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિપમાણાયુષ્કમનુષ્યેષુ સમુત્પદેન, અસુરકુમાર
જ્જન્તિ, જાવ ધણિયકુમારભવણવાસિદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જન્તિ’ અસુર-
કુમારભવનવાસી દેવોં સે આકરકે ભી જીવ મનુષ્ય ગતિ મેં ઉત્પન્ન
હોતે હેં ઓર યાવત્ સ્તનિતકુમાર ભવણવાસી દેવોં સે ભી આકરકે
જીવ મનુષ્યગતિ મેં ઉત્પન્ન હોતે હેં । યહાં પર ભી યાવત્પદ સે નાગકુમાર
આદિ આઠ કુમારો કા સંગ્રહ સ્થુઆ હેં ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પુનઃ એસા પૂછતે હેં—‘અસુરકુમારે ણં મંતે ।
જે ભવિષ્ય મણુસેસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ હે ભદન્ત । જો અસુરકુમાર મનુષ્યોં
મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હે વહ હે ભદન્ત । ‘કેવહ્યકાલદ્વિદ્દિણસુ ઉવવ-
જ્જેજ્જા’ કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યો મેં ઉત્પન્ન હોતા હે ?
હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હેં—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! વહ અસુરકુમાર
‘જહન્નેણ માસપુહુત્તદ્વિદ્દિણસુ, ઉવ્વકોસેણ પુવ્વકોડીઆડણસુ ઉવવ-
જ્જેજ્જા’ જઘન્ય સે માસપૃથક્ત્વ કી આયુવાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા
હે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વકોટિ કી આયુ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન

ધણિયકુમારભવણવાસિદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જન્તિ’ અસુરકુમાર ભવનવાસી
દેવોમાંથી આવીને પણ જીવ મનુષ્ય પણથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને યાવત્
સ્તનિત કુમાર ભવનવાસી દેવોમાંથી પણ આવીને જીવ મનુષ્ય પણમાં
ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં પણ યાવત્ પદથી નાગકુમાર વિગેરે આઠ અસુરકુ-
માર દેવો શ્રદ્ધા કરાયા છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—અસુરકુમારે ણં મંતે । જે ભવિષ્ય
મણુસેસુ સ્વવજ્જિત્તણ’ હે ભગવન્ જો અસુરકુમાર મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન
થવાને યોગ્ય છે, તો ‘કેવહ્યકાલદ્વિદ્દિણસુ સ્વવજ્જેજ્જા’ કેટલા કાળની સ્થિતિ
વાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! તે અસુરકુમાર ‘જહન્નેણ માસપુહુત્તદ્વિદ્દિણસુ ઉવ્વકોસેણ
પુવ્વકોડીઆડણસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ જઘન્યથી માસ પૃથક્ત્વની આયુષ્યવાળા
મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા
મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘પવં જચ્ચેવ પવિંદિયતિરિક્સજોણિયંદંસણ

इति। उत्तरयति—पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकाविदेशेन—‘एवं’ इत्यादि ‘एवं’ जञ्चेव पञ्चिदियतिरिक्खजोणिउद्देश ए वत्तव्वया सच्चेव एत्थ वि भाणियव्वा’ एवं यथैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकोद्देशके वक्तव्यता सैवात्रापि असुरकुमारस्य मनुष्यगती समु-
त्पद्यमानस्यापि भणितव्या—वक्तव्या। केवलं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोणिकप्रकरणापेक्षया
यद्वैलक्षण्यं तददर्शयति—‘नवरं’ इत्यादिना। ‘नवरं जहा तहिं जहन्नेगं अंतोमुहुत्त-
ट्ठिहएसु तथा इहं मासपुहुत्तट्ठिहएसु’ नवरं—केवलं यथा तत्र पञ्चेन्द्रियप्रकरणे
जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेपूत्पद्यते’ इति कथितं तथा इह मनुष्यप्रकरणे
मासपृथक्त्वस्थितिकेषु मनुष्येपूत्पद्यते असुरकुमारजीवः, इति वक्तव्यम्। अयमा-
शयः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रकरणे उत्पादद्वारे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रिय-

होता है। ‘एवं’ जञ्चेव पञ्चिदियतिरिक्खजोणिउद्देश ए वत्तव्वया सच्चेव एत्थ वि भाणियव्वा’ इस प्रकार पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गोणिक के उद्देशक में जो वक्तव्यता कही गई है वह वक्तव्यता यहां पर भी कह लेनी चाहिये। पर उस पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गोणिक प्रकरण की अपेक्षा जो मनुष्य गति में उत्पन्न होने वाले इस असुरकुमार के प्रकरण में विशेषना है वह ‘नवरं जहा तहिं जहन्नेगं अंतोमुहुत्तट्ठिहएसु तथा इहं मास पुहुत्तट्ठिहएसु’ इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है इससे यह कहा गया है कि जो असुरकुमार पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गोणिकों में उत्पन्न होने के योग्य होता है वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गो-
निकों में उत्पन्न होता है ऐसा कहा गया है। पर यहां ऐसा नहीं कहना चाहिये। जो असुरकुमार मनुष्यगति में उत्पन्न होने के योग्य होता है

वत्तव्वया सच्चेव एत्थ वि भाणियव्वा’ આ રીતે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ ગોણિકોના ઉદ્દેશામાં જે કથન કર્યું છે. તે કથન અહિંયાં પણ કહેવું જોઈએ. પરંતુ તે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ ગોણિકના કથન કરતાં મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થનારા આ અસુરકુમારોના કથનમાં ફેરફાર છે, તે ‘નવરં જહા તહિં જહન્નેગં અંતોમુહુત્ત-
ટ્ઠિહપ્પસુ’ તથા ‘ઇહ માસપુહુત્તટ્ઠિહપ્પસુ’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ કથનથી એ બતાવ્યું છે કે—જે અસુરકુમારો પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ ગોણિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ ગોણિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ કહેલ છે. પરંતુ અહિંયાં તે પ્રમાણે કહેલ નથી. પરંતુ જે અસુરકુમારો મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. તે અસુરકુમાર જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં

તિર્યગ્યોનિકેષુ સમુત્પદ્યતે इति કથિતં તાદૃશસ્થાને ઉત્પાદદ્વારે इह મનુષ્યપ્રકરણે જઘન્યતો માસપૃથક્ત્વસ્થિતિકેષૂત્પદ્યતે इत्यેવ વક્તવ્યમેતાવદેવ ઉભયો વૈલક્ષણ્યમિતિ ।
 एवं પરિમાણદ્વારેऽपि वल्लक्षण्यमस्ति तदपि दर्शयति—‘परिमाणं’ इत्यादि । ‘परि-
 माणं जहन्नेणं एको वा दो वा त्रिणि वा’ परिमाणं जघन्यतो एको वा द्वौ वा
 त्रयो वा ‘उक्लोसेणं संखेज्जा उववज्जंति’ उत्कृष्टतः संख्याता उत्पद्यन्ते, जघन्यतः
 परिमाणमुभयत्रापि सममेव उत्कृष्टतांशे पञ्चेन्द्रियप्रकरणे संख्याता वा

વહ અસુરકુમાર જઘન્ય સે માસપૃથક્ત્વ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ એસા કહના ચાહિયે । યહી વિશેષતા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ પ્રકરણ સે હસ મનુષ્ય પ્રકરણ મેં હૈ । હસી પ્રકાર સે પરિમાણ દ્વાર મેં મી જો વિલક્ષણતા હૈ વહ ‘પરિમાણં જહન્નેણં એકો વા દો વા ત્રિણિ વા, ઉક્લોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ’ હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કી ગઈ હૈ—જો અસુરકુમાર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતે હૈં એસે વે અસુરકુમાર જઘન્ય સે એક અથવા દો અથવા ત્રીન હોતે હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વે સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત હોતે હૈં એસા કહા ગયા હૈ પર યહાં એસા નહીં કહા ગયા હૈ, યહાં તો જો અસુરકુમાર મનુષ્ય ગતિ મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતે હૈં । વે જઘન્ય સે એક અથવા દો અથવા ત્રીન હોતે હૈં પર ઉત્કૃષ્ટ સે વે સંખ્યાત હી હોતે હૈં અસંખ્યાત નહીં હોતે હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ પરિમાણ દ્વાર મેં દોનો પ્રકરણોં મેં

ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ. આજ વિશેષપણ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યના કથન કરતાં આ મનુષ્ય સંબંધી કથનમાં છે. આજ પ્રમાણે પરિ-
 માણ દ્વારમાં પણ જે જુદાપણુ છે, તે ‘પરિમાણ જહન્નેણં એકોવા દોવા ત્રિણિવા, ઉક્લોસેણં સંખેજ્જા ઉવવજ્જંતિ’ આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. જે અસુરકુમાર પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. એવા તે અસુરકુમારો જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તેઓ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ કહ્યું છે. પણ અહિયાં તે પ્રમાણે કહેવું નથી અહિયાં તો જે અસુરકુમારો મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. તેઓ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટથી તેઓ સંખ્યાત જ હોય છે. અસંખ્યાત પદ્ધતિ હોતા નથી. આ રીતે આ પરિમાણ દ્વારમાં બંને પ્રક-

અસંખ્યાતા વા તત્ર ઉત્પચન્તે અત્ર ઉત્કૃષ્ટતઃ સંખ્યાતા ઉત્પચન્તે એતા-
વાનેવ ભેદ ઇતિ 'સેસં તં ચેવ' શેષમ્-ઉત્પાદપરિમાણાતિરિક્તં સર્વમપિ
લેશ્યા દૃષ્ટ્યાદિકં તદેવ પચ્ચેન્દ્રિયોદેશકોક્તમેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ। 'એવં જાવ
ઈસાણદેવોત્તિ' એવં યાત્રદીશાન દેવ ઇતિ, એવં-યથા-યેન પ્રકારેણ અસુર-
કુમારદેવાઃ મનુષ્યેષુ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોદેશકે કથિતા અતિદેશેન ઉત્પા-
દિતા એવમેવ નાગકુમારાદારભ્ય નવ ભવનપતિ-વાનવ્યન્તર-જ્યોતિષ્કસૌધર્મે-
જ્ઞાનાન્તા દેવા અપિ મનુષ્યેષ્વત્પાદનીયાઃ સમાનવક્તવ્યત્વાદિતિ। 'એયાણિ ચેવ
જાણતાણિ' એતાન્યેવ ચ નાનાત્વાનિ યથા તત્ર અસુરકુમારપ્રકરણે જઘન્યસ્થિતેઃ
પરિમાણસ્ય ચ નાનાત્વં કથિતં તથૈવ ઇદાપિ નાગકુમારાદારભ્ય ઇજ્ઞાનાન્તદેવ-
પ્રકરણેઽપિ જઘન્યસ્થિતેઃ પરિમાણસ્ય ચ નાનાત્વમવગન્તવ્યમિતિ। સનત્કુ-

ભિન્નતા હૈ। 'સેસં તં ચેવ' હસ પ્રકાર સે ઉત્પાદ ઓર પરિમાણ કૃત
ભેદ કે સિવાય લેશ્યા દૃષ્ટિ આદિક કા કથન સબ યહાં પચ્ચેન્દ્રિય
તિર્યક પ્રકરણોક્ત જૈસા હી હૈ।

'એવં જાવ ઈસાણદેવોત્તિ' જિસ પ્રકાર અસુરકુમાર દેવ પચ્ચેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિકો' કે પ્રકરણ કે અતિદેશ સે મનુષ્યોં મેં ઉત્પાદિત કિયે
ગયે હૈં। ડસી પ્રકાર સે નાગકુમાર સે લેક્ષર નૌ ભવનપતિ દેવ, વાન-
વ્યન્તર દેવ, જ્યોતિષ્ક દેવ, સૌધર્મ ઓર ઈજ્ઞાનદેવ હન સબ દેવોં
કા ભી મનુષ્યોં મેં ઉત્પાદ કહ લેના ચાહિયે। કયોંકિ યે સબ દેવ-
સમાન વક્તવ્યતા વાલે હૈં। 'એયાણિ ચેવ જાણતાણિ' જિસ પ્રકાર
અસુરકુમાર કે પ્રકરણ મેં જઘન્યસ્થિતિ ઓર પરિમાણ હનમેં ભિન્નતા
હૈ, ડસી પ્રકાર સે યહાં પર ભી નાગકુમાર સે લેકર ઈજ્ઞાન તક કે દેવ
પ્રકરણ મેં જઘન્ય સ્થિતિ ઓર પરિમાણ મેં નાનાત્વ હૈ। સનત્કુમાર

રણુમાં જુદા પણુ આવે છે. 'સેસં તં ચેવ' આ રીતે ઉત્પાદ અને પરિમા-
ણના ભેદ શિવાય લેશ્યા દૃષ્ટિ વિગેરે સંબંધી સઘણું કથન અહિયાં પચ્ચેન્દ્રિય
તિર્યગ્ના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે પ્રમાણે છે,

'એવં જાવ ઈસાણ દેવોત્તિ' જે રીતે અસુરકુમાર દેવનું પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્
યોનિવાળાઓના પ્રકરણના અતિદેશ (ભલામણ) થી મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાના
સંબંધમાં કથન કરેલ છે. એજ રીતે નાગકુમારથી લઈને નવ ભવનપતિ દેવ,
વાનવ્યન્તર દેવ, જ્યોતિષ્ક દેવ સૌધર્મ અને ઇજ્ઞાન દેવ એ બધા દેવો પણુ
મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં કથન કરેલું જોઈએ કેમકે આ સઘળા
દેવો સરખા કથનવાળા છે, 'એયાણિ ચેવ જાણતાણિ' જે રીતે અસુરકુમારના
પ્રકરણમાં જઘન્યસ્થિતિ અને પરિમાણમાં જુદાપણુ કરેલ છે, એજ રીતે
અહિયાં પણુ નાગકુમારથી લઈને ઇજ્ઞાન સુધીના દેવોના કથનમાં જઘન્યસ્થિતિ
અને પરિમાણના સંબંધમાં જુદાપણુ આવે છે.

મારાદિદેવવક્તવ્યતાયાં વૈશિષ્ટ્યમસ્તિ इति तद्वैलक्षण्यं भेदेन दर्शयन्नाह-‘सण-
कुमारादीया’ इत्यादि । ‘सणकुमारादीया जाव सहस्रारोत्ति जहेव पंचिदियतिरि-
क्खजोणिय उदेसए’ सनत्कुमारादिका यावत् सहस्रार इति सनत्कुमारादारभ्य सह-
स्रारपर्यन्तदेवाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणे यथा कथिताः तेनैव प्रकारेणा-
त्रापि ज्ञातव्याः पञ्चेन्द्रियप्रकरणोक्तमेव दहापि सर्वं ज्ञातव्यमित्यर्थः । केवलं पञ्चे-
न्द्रियप्रकरणापेक्षया इदमेव वैलक्षण्यं तदेव दर्शयति-‘नवरं’ इत्यादि । ‘नवरं
परिमाणं जहन्नेण एक्को वा दो वा तिन्नि वा’ नवरं-केवलं परिमाणं जघन्येन
एक्को वा द्वौ वा त्रयो वा ‘उक्कोसेण संखेज्जा उववज्जंति’ उत्कर्षेण संख्याता उत्प-
द्यन्ते उत्कृष्टतः परिमाणं संख्यातमेवेत्यर्थः । पञ्चेन्द्रियप्रकरणे तु उत्कृष्टतः

આદિ દેવોં કી વક્તવ્યતા મેં વિશિષ્ટતા હૈ । હસી વાત કો દિલ્લને
કે લિધે સૂત્રકાર ને ‘સણકુમારાદીયા જાવ સહસ્રારોત્તિ જહેવ પંચિ-
દિયતિરિક્ખજોણિય ઉદેસए’ એસા સૂત્ર કહા હૈ । હસકે દ્વારા યહ
સમજાયા ગયા હૈ કિ સનત્કુમાર સે લેકર સહસ્રાર તક કે દેવ પંચે-
ન્દ્રિય તિર્યગ્ યોનિક પ્રકરણ મેં જિસ પ્રકાર સે કહે ગયે હૈં ઉસી પ્રકાર
સે વે યહાં પર ભી વર્ણિત કર લેનાં ચાહિયે । અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્ય-
ગ્યોનિક પ્રકરણ મેં કથિત હનકા પ્રકરણ સવ યહાં કહ લેનાં ચાહિયે ।
પરન્તુ પંચેન્દ્રિય પ્રકરણ કી અપેક્ષા જિસ ઠાર મેં યહાં ભિન્નતા હૈ વહ
‘નવરં પરિમાણં જહન્નેણં એક્કો વા દોયા તિન્નિ વા’ હસ સૂત્ર સે પ્રદ-
શિત કી ગઈ હૈ । યહાં પરિમાણદાર મેં જઘન્ય સે એક અથવા દો
અથવા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત ઉત્પન્ન હોતે

હવે સનત્કુમાર વિગેરે દેવોના કથનમાં જે જુદા પણું આવે છે, એ
વાત બતાવવા માટે સૂત્રકારે ‘સણકુમારાદીયા જાવ સહસ્રારોત્તિ જહેવ પંચિ-
દિયતિરિક્ખજોણિયઉદેસए’ આ પ્રમાણે સૂત્ર કહેલ છે, આ સૂત્રથી એ
સમજાવ્યું છે કે-સનત્કુમારથી લઈને સહસ્રાર સુધીના દેવોના સંબંધમાં
જે પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાળાઓના પ્રકરણમાં કહેલ છે, એ જ રીતે
તેઓના સંબંધમાં અહિંયાં પણ વર્ણન કરી લેવું. અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય
યોનિવાળાના પ્રકરણમાં કહેલ આ સનત્કુમાર વિગેરે દેવો સંબંધી સઘળું
કથન અહિંયાં સમાવ્યું લેવું. પરંતુ પંચેન્દ્રિય પ્રકરણ કરતાં જે દ્વારના કથ-
નમાં અહિંયાં જુદા પણું આવે છે, તે ‘નવરં પરિમાણં જહન્નેણ એક્કો વા
તિન્નિવા’ આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. અહિંયાં પરિમાણદારમાં જઘન્યથી
એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત

સંખ્યાતા વા અસંખ્યાતા વા इत्युक्तम् इह तु संख्याता एवेति वैलक्षण्यमिति ।
'उववाओ जहन्नेणं वासपुहुत्तद्विहएसु' उपपातो जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु
मनुष्येषु सनत्कुमारादारभ्य सहस्रारान्तदेवानां भवतीति 'उक्कोसेण पुव्वकोडी-
आउएसु उववज्जंति' उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषु मनुष्येषु उत्पद्यन्ते सनत्कुमारो
दारभ्य सहस्रारान्तदेवा इति, अयमर्थः सनत्कुमारादारभ्य सहस्रारपर्यन्त-
देवानाम् उपपातो जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु मनुष्येषु भवति तथोत्कृष्टतः
पूर्वकोट्यायुष्केषु मनुष्येषु भवतीति वक्तव्यमिति भावः । 'सेसं तहेव' शेष-परि-
माणोत्पातातिरिक्तं सर्वं संहननादिकं सर्वमपि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोक्तमेव अनु-

है । पञ्चेन्द्रिय प्रकरण में तो उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात
उत्पन्न होते कहे गये हैं । पर यहां संख्यात ही कहे गये हैं । इस प्रकार
पञ्चेन्द्रिय तिर्यक् प्रकरण की अपेक्षा यहां जो सनत्कुमार से लेकर सह-
स्रार तक के देव मनुष्यगति में उत्पन्न होने योग्य होते हैं वे परिमाण
द्वार में पूर्वोक्त रूप से जघन्य और उत्कृष्ट की अपेक्षा प्रकट किये गये
हैं-यद्यपि जघन्य परिमाण दोनों प्रकरणों में एकसा मिलता है पर
उत्कृष्ट परिमाण की अपेक्षा भिन्नता आई है । जो यहां प्रकट की गई
है । 'उववाओ जहन्नेणं वासपुहुत्तद्विहएसु' सनत्कुमार से लेकर सह-
स्रार तक के देवों का उपपात जघन्य से वर्ष पृथक्त्व की स्थिति वाले
मनुष्यों में होता है और 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जंति'
उत्कृष्ट से पूर्वकोटि की आयुवाले मनुष्यों में होता है । 'सेसं तहेव'

ઉત્પન્ન થાય છે, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચના પ્રકરણમાં તો ઉત્કૃષ્ઠથી
સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ કહેવામાં
આવ્યું છે. પરંતુ અહિયાં સંખ્યાત જ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે
પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના કથન કરતાં અહિયાં સનત્કુમારથી લઈને સહસ્રાર
સુધીના જે દેવો મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તેઓ પરિ-
માણ દ્વારના કથનમાં પહેલા કદા પ્રમાણે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ઠથી પ્રગટ કરેલ
છે. જે કે જઘન્ય પરિમાણ બંને પ્રકરણોમાં એક સરખું મળે છે. પણ ઉત્કૃષ્ઠ
'પરિમાણ'ના કથનમાં બુદ્ધિ પાણું આવ્યું છે. જે અહિયાં બતાવેલ છે. 'ઉવ-
વાઓ જહન્નેણ વાસપુહુત્તદ્વિહએસુ' સનત્કુમારથી લઈને સહસ્રાર સુધીના દેવોનો
ઉપપાત જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં થાય છે. અને
'ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડીઆઉએસુ ઉવવજ્જંતિ' ઉત્કૃષ્ઠથી પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા
મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'સેસં તહેવ' પરિમાણ અને ઉત્પાદ શિવાય બીજા

સન્યાતવ્યમિતિ ભાવઃ । ‘સંવેહં વાસપુહુતં પુવ્વકોઢીઆઉપસુ કરેજ્ઞા’ સંવેધં વર્ષ-
પૃથક્ત્વં પૂર્વકોટિપુ કુર્યાત્ સનત્કુમારાદીનાં કાયસંવેધો-જઘન્યેન વર્ષપૃથક્ત્વાત્મકઃ,
ઉત્કર્ષતસ્તુ પૂર્વકોટ્યાયુષ્કરૂપમિતિ એવમવગન્તવ્યમિત્યર્થઃ । ‘સળંકુમારે ટિર્દિ-
ચઝગુણિયા અઢાવીસં સાગરોપમા ભવઈ’ સનત્કુમારે સ્થિતિશ્ચતુર્ગુણિતા-અષ્ટાવિં-
શતિસાગરોપમા ભવતિ સનત્કુમારદેવાનાં સ્વકીયા આયુષઃ સ્થિતિશ્ચતુર્ગુણિતા, સતી
અષ્ટાવિંશતિસાગરોપમા ભવતિ, તત્ર સ્થિતેઃ સપ્તાદિસાગરોપમપ્રમાણત્વાદતઃ અષ્ટ-
વિંશતિસાગરોપમા સ્થિતિઃ સનત્કુમારદેવાનામિત્યર્થઃ । ‘માર્હિદે તાણિ ચેવ સાતિ-
રેકાણિ’ માહેન્દ્રે તાન્યેવ સાતિરેકાણિ માહેન્દ્રદેવાનાં સ્થિતિઃ સાતિરેકાષ્ટાવિંશતિ-

પરિમાણ ઓર ઉત્પાદ સે અતિરિક્ત ઓર સમસ્ત સંહનન આદિ દ્વારો
સમ્બન્ધી કથન પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિક કે પ્રકરણ જૈસા હી હૈ । ‘સંવેહં
વાસપુહુતં પુવ્વકોઢીઆઉપસુ કરેજ્ઞા’ યહાં કાયસંવેધ જઘન્ય સે વર્ષ
પૃથક્ત્વ રૂપ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વકોટિકા હૈ । તાત્પર્ય યહી હૈ કિ
સનત્કુમાર આદિ દેવોં કા કાયસંવેધ જઘન્ય સે વર્ષ પૃથક્ત્વાત્મક હૈ ઓર
ઉત્કૃષ્ટ સે પૂર્વકોટિ આયુષ્ક રૂપ હૈ । ‘સળંકુમારે ટિર્દિ-ચઝગુણિયા
અઢાવીસં સાગરોપમા ભવઈ’ સનત્કુમાર મેં અપની સ્થિતિ કે ચૌગુની
કરને-સે અઢાઈસ ૨૮ સાગરોપમ કી હો જાતી હૈ । સિદ્ધાન્ત મેં સન-
ત્કુમાર દેવલોક મેં સાત સાગરોપમ કી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ । પર યહાં
વહ હસ સ્થિતિ મે ચૌગુની પ્રકટ કી ગઈ હૈ । અતઃ સનત્કુમાર દેવોં કી
૨૮ સાગરોપમ કી વહ હો જાતી હૈ । ‘માર્હિદે તાણિ ચેવ સાતિરેકાણિ’
માહેન્દ્ર દેવલોક મેં માહેન્દ્ર દેવોં કી કુછ અધિક ૨૮ સાગરોપમ કી

સંહનન વિગેરે સઘળા દ્વારે સંબંધી કથન પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ ચોનિકોના
પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. ‘સંવેહં વાસપુહુતં પુવ્વકોઢીઆઉપસુ કરેજ્ઞા’
અહિયાં કાયસંવેધ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ ૩૫ છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વ-
કોટિનો છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-સનત્કુમાર વિગેરે દેવોના કાયસંવેધ
જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ ૩૫ છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ આયુષ્ય ૩૫ છે.
‘સળંકુમારે ટિર્દિ ચઝગુણિયા અઢાવીસં સાગરોપમા ભવઈ’ સનત્કુમારમાં તેમના
આયુષ્યની સ્થિતિ ચાર ગણી અર્થાત્ ૨૮ અઢ્યાવીસ સાગરોપમની
છે, સિદ્ધાન્તમાં સનત્કુમાર દેવ લોકમાં સાત સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે.
પરંતુ અહિયાં તે સ્થિતિ કરતાં ચાર ગણી બતાવેલ છે એથી સનત્કુમાર
દેવોની સ્થિતિ ૨૮ અઢ્યાવીસ સાગરોપમની થઈ જાય છે. ‘માર્હિદે તાણિ ચેવ
સાતિરેકાણિ’ માહેન્દ્ર દેવલોકમાં માહેન્દ્ર દેવોની કંઈક વધારે ૨૮ અઢ્યાવીસ

સાગરોપમા ભવતીતિ । ‘વંમલોષ્ ચત્તાલીસં’ બ્રહ્મલોકે ચત્વારિંશદ્ બ્રહ્મલોક-
દેવાનાં સ્થિતિ ચત્વારિંશત્ સાગરોપમા ભવતીત્યર્થઃ । ‘લંતણ છપ્પન્નં’ લાન્તકે ૫૬
પચ્ચાશત્ લાન્તકદેવાનાં સ્થિતિઃ ૫૬પચ્ચાશત્સાગરોપમા ભવતીત્યર્થઃ । ‘મહાસુક્કે
અટ્ઠસઠ્ઠિં’ મહાશુક્રે અટ્ઠપઠ્ઠિઃ અટ્ઠપઠ્ઠિસાગરોપમા સ્થિતિઃ, મહાશુક્રદેવાનાં ભવતીતિ
માવઃ ‘સહસારે વાવત્તરિં સાગરોવમાઈ’ સહસારે દ્વાસપ્તતિસાગરોપમાણિ, દ્વાસપ્-
ત્તિસાગરોપમપ્રમિતા સ્થિતિર્ભવતિ સહસારદેવાનામિતિ । ‘એસા ઉક્કોસા ઠિઈ
માણિયવ્વા’ એસા અનન્તરપૂર્વોદોરિતા સ્થિતિરુત્કુષ્ટા મણિતવ્યા સનત્કુમારાદીના-
મિતિ ‘જહન્નઠિઈં પિ ચડગુણેજ્જા’ જઘન્યસ્થિતિમપિ ચતુર્મિર્મુળયેત્-ચતુર્ગુણા
કતંવ્યા, इत्यर्थः, यदा औधिकेभ्य उत्कृष्टस्थितिकेभ्यो देवेभ्य औघिकादि मनु-
ष्येषूपपद्यते तदोत्कृष्टस्थितिर्भवति सा चोत्कृष्टसंवेद्यविवक्षायां चतुर्मिर्मनुष્યभवैः

સ્થિતિ હો જાતી છે । ‘વંમલોષ્ ચત્તાલીસં’ બ્રહ્મદેવલોક મેં બ્રહ્મલોક-
દેવોં કી ચાલીસ ૪૦ સાગરોપમ કી સ્થિતિ હો જાતી છે । ‘લંતણ છપ્પન્નં’ લાન્તક મેં લાન્તકદેવોં કી ૫૬ છપ્પન સાગરોપમ કી સ્થિતિ
હો જાતી છે । ‘મહાસુક્કે અટ્ઠસઠ્ઠિં’ મહાશુક્ર મેં મહાશુક્ર દેવોં કી ૬૮
અડસઠ સાગરોપમ કી સ્થિતિ હો જાતી છે । ‘સહસારે વાવત્તરિં સાગ-
રોવમાઈ’ ‘સહસાર મેં’ સહસાર દેવોં કી ૭૨ વહત્તર સાગરોપમ કી
સ્થિતિ હો જાતી છે । ‘એસા ઉક્કોસા ઠિઈં માણિયવ્વા’ યહ જો સનત્કુ-
માર આદિ દેવોં કી સ્થિતિ કહી ગઈ છે વહ ઉનકી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
કહી ગઈ છે । ‘જહન્નઠિઈં પિ ચડગુણેજ્જા’ તથા જઘન્યસ્થિતિ કોં ખી
ચોગુની કર લેના ચાહિયે । જબ ઔધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાલે દેવોં સે
આકરકે ઔધિક આદિ મનુષ્યોં મેં જીવ ઉત્પન્ન હોતા છે તબ ઉત્કૃષ્ટ

સાગરોપમની આયુષ્ય સ્થિતિ કહી છે. ‘વંમલોષ્ ચત્તાલીસં’ બ્રહ્મલોકમાં બ્રહ્મલોક
દેવોની આયુષ્ય સ્થિતિ ૪૦ આણીસ સાગરોપમની છે. ‘લંતણ છપ્પન્નં’ લાન્તક
દેવલોકમાં લાન્તક દેવોની આયુષ્ય સ્થિતિ ૫૬ છપ્પન સાગરોપમની છે.
‘મહાસુક્કે અટ્ઠસઠ્ઠિં’ મહાશુક્ર વિમાનમાં મહાશુક્ર દેવોની આયુષ્ય સ્થિતિ ૬૮
અડસઠ સાગરોપમની છે. ‘સહસારે વાવત્તરિં સાગરોવમાઈ’ સહસાર દેવલો-
કમાં સહસાર દેવોની આયુષ્ય સ્થિતિ ૭૨ બોતેર સાગરોપમની કહી છે.
‘એસા ઉક્કોસા ઠિઈં માણિયવ્વા’ જે આ સનત્કુમાર વિગેરે દેવોની સ્થિતિ
કહેવામાં આવી છે, તે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવી છે. ‘જહન્નઠિઈં પિ ચડ-
ગુણેજ્જા’ તથા જઘન્ય સ્થિતિને પણ ચાર ગણી કરીને કહેવી બોધ્યે.

ઔધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવોમાંથી આવીને ઔધિક વિગેરે મનુ-
ષ્યોમાં જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે. અને તે ઉત્કૃષ્ટપણું

ક્રમેણાન્તરિતા ક્રિયતે તત્તથ સનત્કુમારદેવાનાઽષ્ટાવિંશતિસાગરોપમપ્રમાણા ભવતિ
સપ્તાદિસાગરોપમપ્રમાણત્વાત્ સ્થિતેઃ । યદા પુનર્જઘન્યસ્થિતિક્કદેવેભ્ય ઔધિકા-
દિમ્નુષ્યેષુ સમુત્પદ્યતે તદા જઘન્યસ્થિતિર્ભવતિ સા ચ તથૈવ ચતુર્ગુણિતા
સનત્કુમારાષ્ટાદિસાગરોપમપ્રમાણા ભવતિ તેષાં જઘન્યસ્થિતે દ્વર્ચાદિસાગરોપમ
પ્રમાણત્વાદિનિ ॥૯૬૦૧॥

આનતાદિ દેવેભ્યો મનુષ્યેષુ સમુત્પત્તિ દર્શયન્નાહ-‘આણયદેવે ણં મંતે’ इत्यादि ।

મૂલ્ય-આણયદેવે ણં મંતે ! જે ભવિષ્ય મણુસસેસુ ઉવવજ્જિત્તપ્પ,
સે ણં મંતે ! કેવદ્વયકાલદ્વિદ્વેસુ ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! જહ-
ન્નેણં વાસપુહુત્તદ્વિદ્વેસુ, ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડિદ્વિદ્વેસુ ઉવવજ્જેજ્જા ।
તે ણં મંતે ! જીવા એગસમણં કેવદ્વયા ઉવવજ્જંતિ એવં જહેવ
સહસ્સારદેવાણં વત્તવ્વયા । નવરં ઓગાહણા ટિદ્વે અણુબંધે ય
જાણેજ્જા, સેસં તં ચેવ । ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાઈ

સ્થિતિ होती है और वह जब उत्कृष्टता संवेध की विवक्षा में चार मनुष्य-
भवों को लेकर क्रमशः अन्तरित की जाती है । तब सनत्कुमार देवों
की स्थिति २८ अट्ठाईस सागरोपम की हो जाती है । क्योंकि यहां
उत्कृष्ट स्थिति इनकी सात आदि सागरोपम की है जब जीव जघन्य
स्थिति वाले देवों से आकरके औधिक आदि मनुष्यों में उत्पन्न होता
है तब जघन्य स्थिति होती है और यह जघन्य स्थिति चौगुणी करने से
सनत्कुमार में आठ आदि सागरोपम की हो जाती है क्योंकि सनत्कु-
मार की जघन्य स्थिति दो आदि सागरोपम की कही गई है । इसी
प्रकार से अन्यत्र भी स्थिति समझ लेनी चाहिये ॥१॥

સંવેધની જ્ઞાનામાં ચાર મનુષ્ય ભવોને લઈને ક્રમથી અંતરિત કરવામાં
આવે છે, ત્યારે સનત્કુમારોની આયુષ્ય સ્થિતિ ૨૮ અઠ્યાવીસ સાગરોપમની
થઈ જાય છે. કેમકે-અહિયાં તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭ સાત સાગરોપમની
હતી છે. ત્યારે જવ જઘન્ય સ્થિતિવાળા દેવોમાંથી આવીને ઔધિક વિગેરે
મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે જઘન્ય સ્થિતિ થાય છે, અને આ જઘન્ય
સ્થિતિ સનત્કુમારમાં આઠ સાગરોપમની થઈ જાય છે. કેમકે સનત્કુમારની
જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની હતી છે. જોજી રીતે બીજે યજ્ઞ સમજ
લેવું જોઈએ. ॥સૂ. ૧॥

उक्कोसेणं छ भवग्गहणाइं । कालादेसेणं जहन्नेणं अट्टारससाग-
 रोवमाइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं सत्तावन्नं सागरोवमाइं
 तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं कालं जाव करेज्जो-
 एवं णव वि गमा, नवरं ठिइं अणुबंधं संवेहं च जाणेज्जा । एवं
 जाव अच्चुयदेवो नवरं ठिइं अणुबंधं संवेहं च जाणेज्जा । पाण-
 यदेवस्स ठिइं तिगुणिया सट्ठिं सागरोवमाइं । आरणगस्स तेवट्ठिं
 सागरोवमाइं । अच्चुयदेवस्स छावट्ठिं सागरोवमाइं । जइ कप्पाइय-
 वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति किं गेवेज्जकप्पाइयवेमाणिय-
 देवेहिंतो उववज्जंति अणुत्तरोववाइयकप्पाइयवेमाणियदेवे-
 हिंतो उववज्जंति ? गोयसा ! गेवेज्जकप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो
 वि उववज्जंति अणुत्तरोववाइयकप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो
 वि उववज्जंति । जइ गेवेज्जकप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो उवव-
 ज्जंति किं हेट्ठिम २ गेवेज्जकप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति
 जाव उवरिम २ गेवेज्जकप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ?
 गोयसा ! हेट्ठिम २ गेवेज्जकप्पा० जाव उवरिम २ गेवेज्ज-
 कप्पाइय वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति । गेवेज्जदेवे णं भंते !
 जे भविण मणुस्सेसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइयकाल-
 ट्ठिइणसु उववज्जेज्जा ? गोयसा ! जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइणसु
 उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जेज्जा अवसेसं जहा आण-
 यदेवस्स वत्तव्वया । नवरं ओगाहणा गोयसा ! एगे भवधारणिज्जे
 सरीरणं सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं दो

रयणीओ । संठाणं एगे भवधारणिज्जे सरीरे से समचउरंस-
 संठिए पन्नत्ते । पंचसमुग्घाया पन्नत्ता, तं जहा वेयणासमुग्घाए
 जाव-तेयगसमुग्घाए णो चेव णं वेउव्वियतेयगसमुग्घाएहिं
 समोहणिसु वां समोहणंति वा समोहणिस्संति वा । ठिइ अणु-
 वंधो जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं, उक्कोसेणं एकत्तीसं साग-
 रोंवमाइं, सेसं तं चेव । कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरो-
 वमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं तेणउइं सागरोवमाइं
 तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा, एवं
 सेसेसु वि अट्ठगमएसु, नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा ९ । जइं
 अणुत्तरोववाइयकप्पाइय वेमाणिय देवेहिंतो उववज्जंति किं
 विजयं अणुत्तरोववाइय कप्पाइयवेमाणिय देवेहिंतो उववज्जंति ।
 वेजयंत अणुत्तरोववाइय कप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति
 जाव सव्वट्ठ सिद्धं अणुत्तरोववाइय कप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो
 उववज्जंति ? गोयमा ! विजय अणुत्तरोववाइय कप्पाइयवेमाणिय-
 देवेहिंतो वि उववज्जंति जाव सव्वट्ठसिद्धं अणुत्तरोववाइय कप्पा-
 इयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति । विजयवेजयंत अपराजिय-
 देवे णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए, से णं भंते !
 केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? एवं जहेव गेवेज्जदेवेणं । नवरं
 ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं एगा-
 रयणी । सम्मदिट्ठी णो मिच्छदिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी,
 णाणी णो अन्नाणी नियमं तिन्नाणी तं जहा आभिणिवोहिय

नाणी, सुयनाणी ओहिनाणी। ठिई जहन्नेणं एक्कतीसं साग-
रोवमाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं, सेसं तहेव । भवादेसेणं
जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं चत्तारि भवग्गहणाइं ।
कालादेसेणं जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहि-
याइं, उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भ-
हियाइं, एवइयं कालं जाव करेज्जा ? । एवं सेसा वि अट्ठमगा
भाणियव्वा, नवरं ठिई अणुबंधं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं एवं
चेव ९ । सव्वट्ठसिद्धदेवे णं भंते ! जे भविण मणुस्सेसु उवव-
ज्जित्तए, से णं भंते ! केवइयकालट्ठिणसु उववज्जेज्जा सा चेव
विजयादिदेववत्तव्वया भाणियव्वा । नवरं ठिई अजहन्नमणुक्को-
सेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं एवं अणुबंधो वि, सेसं तं चेव । भवा-
देसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरो-
वमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं
पुव्वकोडीए अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा ? । सो चेव जह-
न्नकालट्ठिणसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादेसेणं
जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेण
वि तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं एवइयं जाव
करेज्जा २ । सो चेव उक्कोसकालट्ठिणसु उववन्नो एस चेव वत्त-
व्वया । नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्व-
कोडीए अब्भहियाइं, उक्कोसेणं वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्व-
कोडीए अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ३ । एए चेव तिसि

यमगा, सैसा न भण्णांति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू०२॥

अनुवीसइमे सए एकवीसइमो उदेसो समत्तो ॥२४-२९॥

छाया—आनतदेवः खलु भदन्त ! यो भव्यो मनुष्येष्टुत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु, उत्कर्षेण, पूर्वकोटिस्थितिकेषु उत्पद्येत । ते खलु भदन्त ! जीवा एकमयेन कियत् उत्पद्यन्ते एवं यथैव सहस्रारदेवानां वक्तव्यता, नवरमवगाहनास्थित्यनुबन्धाश्च जानीयात्, शेषं तदेव, भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण षड्भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन अष्टादशसागरोपमाणि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि उत्कर्षेण सप्तपञ्चाशत् सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् । एवं नवापि गमाः नवरं स्थितिमनुबन्धं संवेधं च जानीयात् । एवं यावदच्युतदेवः, नवरं स्थितिमनुबन्धं संवेधं च जानीयात् । प्राणतदेवस्य स्थितिस्त्रिगुणिता षष्टिः सागरोपमाणि । आरणकस्य त्रिषष्टिः सागरोपमाणि । अच्युतदेवस्य पट्षष्टिः सागरोपमाणि । यदि कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किं ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते अनुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते अनुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । यदि ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किमधस्तनाधस्तनं ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत्-उपरितनोपरितनं ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! अधस्तनाधस्तनं ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽप्युत्पद्यन्ते यावदुपरितनोपरितनं ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते ग्रैवेयकदेवः खलु भदन्त ! यो भव्यो मनुष्येष्टुत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ! गौतम ! जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोट्याऽप्युक्तेषु उत्पद्येत अवशेषं यथा आनतदेवस्य वक्तव्यता, नवरम् अवगाहना गौतम ! एकं भवधारणीयं शरीरं सा जघन्येन अंगुल्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण द्वे रत्नी । संस्थानमेकं भवधारणीयं शरीरं तत् समचतुरस्रसंस्थितं प्रज्ञसम् । पञ्चसमुद्घाताः प्रज्ञाः, तद्यथा—वेदनासमुद्घातो यावत् तैजससमुद्घातः, नैव खलु वैक्रियतैजसमुद्घाताभ्याम् समवधत्तं वा समवधन्ति वा समवहन्तिष्यन्ति वा । स्थितिरनुबन्धी जघन्येन द्वाविंशतिसागरोपमाणि, उत्कर्षेण एकत्रिंशत् सागरोपमाणि, शेषं तदेव । कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिमगरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण त्रिनवतिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् । एवं शेषेष्वपि अष्टगमकेषु, नवरं स्थिति संवेधं च

जानीयात् ९ । यदि अनुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किं विजयानुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् सर्वार्थसिद्धानुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ! गौतम ! विजयानुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावत् सर्वार्थसिद्धानुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । विजयवैजयन्तजयन्तापराजितदेवः खलु भदन्त ! यो भव्यो मनुष्येषूपत्तुं स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूपत्त्यते, एवं यथैव ग्रैवेयकदेवानां नवरमवगाहना जघन्येनाङ्गुस्थासंख्येयभागम्, उत्कर्षेण एका रत्तिः । सम्यग्दृष्टिर्नो मिथ्यादृष्टिः । नो सम्यग्मिथ्यादृष्टिः ज्ञानी, नो अज्ञानी, नियमात् त्रिज्ञानी, तद्यथा—आभिनिबोधिकज्ञानी, श्रुतज्ञानी, अवधिज्ञानी । स्थितिर्जघन्येन एकत्रिंशत्सागरोपमाणि, उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, शेषं तथैव, भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेण चत्वारि भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन एकत्रिंशत्सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण षट् षष्टिः सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिभ्यामभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् १ । एवं शेषा अपि अष्टगमका भणितव्याः । नवरं स्थितिमनुवंधं संवेधं च जानीयात्, शेषम् एवमेव ९ । सर्वार्थसिद्धदेवः खलु भदन्त ! यो भव्यो मनुष्येषूपत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूपत्त्येन सैव विजयादिदेववक्तव्यता भणितव्या, नवरं स्थितिरजघन्याऽनुत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि । एवमनुबन्धोऽपि । शेषं तदेव । भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोट्यभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत् कुर्यात् १ । स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः एषैव वक्तव्यता । नवरं कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेणाऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् २ । स एवोत्कर्षकालस्थितिकेषूपत्त्यः एषैव वक्तव्यता । नवरं कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोट्यभ्यधिकानि, उत्कर्षेणापि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोट्यभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् ३ । एते एव त्रयो गमकाः शेषा न भण्यन्ते । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति' ॥सू० २१॥

चतुर्विंशतितमे शतके एकविंशतनमोदेशकः समाप्तः ॥२४॥

ટીકા—‘આણયદેવે ણં મંતે’ આનતદેવઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘જે મવિએ મણુસેસુ ઉવવજ્જિત્તએ’ સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઢિહિએસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ યો મવ્વો મનુષ્યે-પૂત્તપ્પં સ સ્વલુ મદન્ત ! કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ મનુષ્યેપૂત્તપ્પેત્ત ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગ-વાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં’ વાસપુહુત્તઢિહિએસુ જઘન્યેન વર્ષપૃથક્ત્વસ્થિતિકેષુ દ્વિવર્ષાદારમ્પ નવવર્ષસ્થિતિકમનુષ્યેષુ ઉત્પન્નેત્ત ઇત્યગ્રિમક્રિયયા સમ્બન્ધઃ । ‘ઉક્કોસેણં પુવ્વકોઢિઢિહિએસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિસ્થિતિકેષુ—પૂર્વકોટ્યાયુષ્કમનુષ્યેષુ ઇત્યર્થઃ ઉત્પન્નેત્ત ઇતિ । ‘તે ણં મંતે । જીવા એગસમણ કેવહ્યા ઉવવજ્જંતિ’ તે સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યેરૂત્પિત્તસ્રા આનતદેવજીવા એકસમયેન મનુષ્યેષુ કિયન્ત ઉત્પદન્તે ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ

‘આણયદેવે ણં મંતે ! જે મવિએ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘આનત આદિ દેવો’ સે આકરકે જીવ મનુષ્ય ગતિ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ’ સૂત્રકાર અથ્વા હસ વિષય કો પ્રતિપાદિત કરતે હૈ—‘હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ’—‘આણયદેવે ણં મંતે । જે મવિએ મણુ-સેસુ ઉવવજ્જિત્તએ’ હે મદન્ત ! જો-આનતદેવ મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ ‘સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઢિહિએસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! વહ ‘જહન્નેણં વાસપુહુત્તઢિહિએસુ, ઉક્કોસેણં પુવ્વકોઢિઢિહિએસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ જઘન્ય સે વર્ષ પૃથક્ત્વ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પૂર્વકોટિ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ।

‘આણયદેવે ણં મંતે ! જે મવિએ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—‘આનત વિગેરે દેવોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે’ હવે સૂત્રકાર આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘આણયદેવે ણં મંતે ! જે મવિએ મણુસેસુ ઉવવજ્જિત્તએ’ હે મગધન જે આનત દેવ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. ‘સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઢિહિએસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુ-ષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કરે છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! તે ‘જહન્નેણં વાસપુહુત્તઢિહિએસુ ઉક્કોસેણં પુવ્વકોઢિઢિહિએસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વ કોટિની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

સહસ્રારદેવાતિદેશેન-‘એવં જહેવ’ ઇત્યાદિ । ‘એવં જહેવ સહસ્રારદેવાણં વત્તવ્વયા’ એવં યથેવ સહસ્રારદેવાનાં વત્તવ્વયા સહસ્રારદેવાનાં પરિમાણવિષયે યા વત્તવ્વયા કથિતા સેવ વત્તવ્વયા આનતદેવપ્રકરણેઽપિ વત્તવ્વયા । તથાહિ-પરિમાણં જઘન્યેન ઇકો વા દ્વો વા ત્રયો વા ઉત્કર્ષેણ સંખ્યાતાં ઉત્પન્નંતે ઇતિ । ‘નવરં ઓગાહના ઠિહ અણુવંધે ય જાણેઝ્જા’ નવરં કેવલં સહસ્રારદેવાપેક્ષા એવંદંશે વૈભવમયમવગન્તવ્યમ્ શરીરાવગાહનાસ્થિત્યનુવન્ધ્યાંથ પાર્થક્યેન જાનીયાત્ ‘સેસં તં ચેવ’

અવ ગૌતમ પરિમાણ દ્વાર કો લેહર પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ-‘તે જાં મંતે ! જીવાં એગસમણં કેવહયા ઉવવજ્જંતિ’ એસેં વે આનતદેવ જીવં જોં કિ મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતે હૈં એક સમય મેં મનુષ્યગતિ મેં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહેવે હૈં-‘એવં જહેવ સહસ્રારદેવાણં વત્તવ્વયા’ હે ગૌતમ ! સહસ્રાર દેવોં કે પરિમાણ કે વિષય મેં જૈસી વત્તવ્વયા કહી ગઈ હૈં વહી વત્તવ્વયા આનતદેવ પ્રકરણ મેં ભી કહ લેનીં યાહિયે । જૈસે કિ વે જઘન્ય સે એક અથવા દો અથવા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે હૈં । હસી પ્રકાર સે યે ભી જઘન્ય સે એક અથવા દો અથવા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત ઉત્પન્ન હોતે હૈં કેવલ સહસ્રાર દેવોં કી વત્તવ્વયા સે જિતને અંશોં મેં યહાં ભિન્નતા હૈ, અવ સૂત્રકાર ઉસે પ્રકટ કરને કીં હચ્છા સે-‘નવરં ઓગાહના ઠિહ અણુવંધે ય જાણેઝ્જા’ એસાં સૂત્રપાઠ કહેતે હૈં-હસકે દ્વારા વે યહ સમજા રહે હૈં કિ સહસ્રાર દેવોં કી અપેક્ષા સે આનતદેવોં કે પ્રકરણ મેં અવગાહના, સ્થિતિ, અનુબંધ,

હવે ગૌતમસ્વામી પરિમાણ દ્વારના સંબંધમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ‘તે જાં મંતે જીવાં એગસમણં કેવહયા ઉવવજ્જંતિ’ એવા તે આનત દેવસંબંધી એવા કે એઓ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, એક સમયમાં મનુષ્ય ગતિમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- ‘એવં જહેવ સહસ્રારદેવાણં વત્તવ્વયા’ હે ગૌતમ ! સહસ્રાર દેવોના વર્ણનમાં પરિમાણના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન આનત દેવના સંબંધમાં પણ હલી લેવું. જેમકે-નેઓ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. એ રીતે આ પણ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાય ઉત્પન્ન થાય છે. કેવળ સહસ્રાર દેવોના કથન કરતાં જે અંશોમાં આ કથનમાં બુદ્ધાપણું છે, હવે સૂત્રકાર તે બતાવવાની ઇચ્છાથી ‘નવરં ઓગાહના ઠિહ અણુવંધે ય જાણેઝ્જા’ આ પ્રમાણેના સૂત્રપાઠ કહે છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓ એ સમજાવે છે કે- સહસ્રાર દેવો કરતાં આનતદેવોના પ્રકરણમાં અવગાહના સ્થિતિ, અનુબંધ,

શેષં તદેવ-શેષમ્ અવગાહનાસ્થિત્યનુવન્ધાતિરિક્તમ્ ઉત્પાદપરિમાણલેશ્યાદૃષ્ટ્યા-
દિકં સર્વં તદેવ-સહસ્રારદેવપ્રકરણોક્તમેવ અવગન્તવ્યમિતિ । મવાદેશકાલાદેશ-
ભ્યાં કાયસંવેધં દર્શયન્નાહ-‘મવાદેસેણ’ इत्यादि । મવાદેસેણં જહન્નેણં દો
મવગ્ગહણાઈ’ મવાદેશેન-મવાપેક્ષયા જઘન્યેન દ્વે મવગ્રહણે ‘ઉક્કોસેણં છન્મવગ્ગહ-
ણાઈ’ ઉત્કર્ષેણ પઙ્ મવગ્રહણાનિ તત્ર ત્રીણિ દૈવિકાનિ મવગ્રહણાનિ ત્રીણ્યેવ ક્રમેણ
મનુષ્યમવગ્રહણાનિ इति સંકલપયા પઙ્ મવગ્રહણાનિ મવન્તીતિ । કાલાદેસેણં
જહન્નેણં અદ્વારસસાગરોવમાઈ વાસપુહુત્તમન્મહિયાઈ’ કાલાદેશેન જઘન્યેન અષ્ટા-
દશસાગરોપમાણિ વર્ષપૃથક્ત્વાભ્યધિકાનિ આનતદેવલોકેષુ જઘન્યસ્થિતેરેવ
વિધાનત્વાદિતિ । ‘ઉક્કોસેણં સત્તાવન્નં સાગરોવમાઈ તિર્હિ પુન્નકોડીર્હિ અન્મ-
હિયાઈ’ ઉત્કર્ષેણ સપ્ત પચ્ચાશત્સાગરોપમાણિ તિષ્ઠભિઃ પૂર્વકોટિભિરભ્યધિકાનિ

इन द्वारों को लेकर विशेषना है 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन
उत्पाद, परिमाण, लेश्या, दृष्टि आदि द्वारों का कथन-जैसा सहस्रार
देवप्रकरण में कहा गया है वैसा ही यहां पर है । 'मवादेसेणं दो भव-
ग्गहणाई, उक्कोसेणं छन्मवग्गहणाई' कायसंवेध भव को अपेक्षा
जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप है और उत्कृष्ट से वह छह ६,
भवों को ग्रहण करने रूप है । इनमें तीन भव देवों का और तीन ही
भव मनुष्यों के होते हैं । तथा 'कालादेसेणं जहन्नेणं अद्वारससागरो
वमाई वासपुहुत्तमन्महियाई' काल की अपेक्षा वह कायसंवेध जघन्य
से वर्षपृथक्त्व अधिक अठारह १८ सागरोपम का है और 'उक्कोसेणं'
उत्कृष्ट से वह 'सत्तावन्नं सागरोवमाई तिर्हि पुन्नकोडीर्हि अन्महि-
याई' तीन पूर्वकोटि अधिक ५७ सागरोपम का है काल की अपेक्षा

આ દ્વારોમાં વિશેષપણું આવે છે. 'સેસં તં ચેવ' બાકીનું બીજું સધણું કથન
એટલે કે ઉત્પાદ, પરિમાણ, લેશ્યા, દૃષ્ટિ વિગેરે દ્વારો સંબંધી કથન સહ-
સ્રાર દેવોના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું
કથન અહિંયાં પણ સમજવું. 'મવાદેસેણં જહન્નેણં દો મવગ્ગહણાઈ' ઉક્કોસેણં છ
ન્મવગ્ગહણાઈ' કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા
રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૬ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. તેમાં ૩ ત્રણ
ભવ દેવોના અને ત્રણ જ ભવ મનુષ્યોના હોય છે. તથા 'કાલાદેસેણં જહ-
ન્નેણં અદ્વારસસાગરોવમાઈ' તિર્હિ પુન્નકોડીર્હિ અન્મહિયાઈ' કાળની અપેક્ષાથી તે
કાયસંવેધ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૧૮ અદ્વાર સાગરોપમનો છે.
અને 'ઉક્કોસેણં' ઉત્કૃષ્ટથી તે 'સત્તાવન્નં સાગરોવમાઈ' તિર્હિ પુન્નકોડીર્હિ
અન્મહિયાઈ' ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૫૭ સત્તાવન સાગરોપમનો છે. કાળની

આનતદેવલોકે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતે રેકોનવિંશતિસાગરોપમપમાનતયા માત્રયેણ ગુણને કૃતે સતિ સપ્તશ્વાશ્વસાગરોપમાણિ ભવન્તિ । જઘન્યોત્કૃષ્ટસ્થિતાયા અમાધિકતા કથિતા સા મનુષ્યભવમાશ્રિત્ય વિજ્ઞેયેતિ । ‘एवङ्गं कालं जाव करेज्जा’ एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् एतावत्काञ्चमानतदेवलोकगतिं मनुष्यगतिं च सेवेत तथा-एतावत्कालपर्यन्तमेव आनतदेवलोकगतौ मनुष्यगतौ च गमनागमने कुर्यादिति प्रथमो गमः १ । ‘एवं णव वि गमा’ एवं नवापि गमाः यथा प्रथमः उत्पादादिद्वारैर्निरूपित स्तथैव द्वितीयादिनवान्ता गमा अपि निरूपणीयाः । ‘नवरं ठिइं

જો કાયસંવેધ જઘન્ય સે વર્ષપૃથક્ત્વ અધિક ૧૮ સાગરોપમ કા કહા ગયા હૈ સો વહાં કી હતની હી જઘન્ય સ્થિતિ કે સદ્ભાવ કો લેકર કહા ગયા હૈ । તથા ઉત્કૃષ્ટ સે જો કાયસંવેધ ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૫૭ સત્તાવન સાગરોપમ કા કહા ગયા હૈ સો આનતદેવ લોક કી ત્રણ ભવ કી ૧૯ ઉત્તીસ સાગરોપમ કી સ્થિતિ કો ત્રિગુની કરકે કહા ગયા હૈ । તથા જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કો જો અધિક કહા હૈ વહ મનુષ્ય ભવ કો આશ્રિત કરકે કહા હૈ ‘एवङ्गं कालं जाव करेज्जा’ इस प्रकार वह जीव इतने काल तक आनतदेवलोक गति और मनुष्यगति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उस आनतदेवलोक गति में और मनुष्यगति में गमनागमन करता है । ऐसा यह प्रथम गम है ? ‘एवं णव वि गमा’ इसी प्रकार से द्वितीय गम से लेकर नौवें गम भी निरूपित करलेने चाहिये । अर्थात् जिस प्रकार से उत्पाद आदि द्वारों

અપેક્ષાથી જે કાયસંવેધ જઘન્યથી વર્ષપૃથક્ત્વ અધિક ૧૮ અઠાર સાગરોપમનો કહ્યો છે. તે ત્યાં તેની જઘન્ય સ્થિતિના સદ્ભાવથી કહેલ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી જે કાયસંવેધ ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૫૭ સત્તાવન સાગરોપમનો કહ્યો છે, તે આનતદેવ લોકની ત્રણ ભવની ૧૯ ઓગણીસ સાગરોપમની સ્થિતિને ત્રણ ગણી કરીને કહેવામાં આવેલ છે. તથા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને જે અધિક કહી છે. તે મનુષ્ય ભવને આશ્રિત કરીને કહ્યું છે. ‘एवङ्गं कालं जाव करेज्जा’ આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી આનત દેવલોક ગતિ અને મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે આનત દેવલોક ગતિમાં અને મનુષ્ય ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ પહેલો ગમ કહ્યો છે. ૧

‘एवं णव वि गमा’ એજ રીતે બીજા ગમથી આરંભીને નવમા ગમ સુધીના ગમો પણ કહી લેવા જોઈએ. અર્થાત્ જે રીતે ઉત્પાદ વિગેરે દ્વારા સંબંધી પહેલો ગમ કહ્યો છે. એજ રીતે બીજા વિગેરે નવ ગમો સુધીના,

ગ્રૈવેયકદેવાધિકારં પ્રસ્તૌતિ—‘જહ કપ્પાઈય૦’ ઇત્યાદિ । ‘જહ કપ્પાઈયવેમા-
ણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ યદિ કલ્પાતીતવૈમાનિકદેવેભ્યઃ સકાશાદાગત્ય
મનુષ્યેષુ ઉત્પચન્તે તદા ‘કિં મેવેજ્જકપ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં
ગ્રૈવેયકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવેભ્ય આગત્યોત્પચન્તે અથવા ‘અણુત્તરોવવાહ્ય કપ્પા-
ઈયવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ અણુત્તરોપપાતિકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવેભ્ય
ઉત્પચન્તે ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘મેવે-
જ્જકપ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ ગ્રૈવેયકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવે-
ભ્યોઽપિ આગત્યોત્પચન્તે તથા—‘અણુત્તરોવવાહ્યકપ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિતો વિ

અથ સૂત્રકાર ગ્રૈવેયક દેવાધિકાર કો છેકર उनका मनुष्य भव में
उत्पाद का वर्णन करते हैं । इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘जह
कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति’ हे भदन्त ! यदि कल्पातीत
वैमानिक देवों से आकरके जीव मनुष्यगति में उत्पन्न होता है तो ‘किं
मेवेज्जकप्पाह्यवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति’ क्या वह ग्रैव्यक कल्पा-
तीत वैमानिकदेवों से आकरके उत्पन्न होता है । अथवा ‘अणुत्तरोववा-
ह्यकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति’ अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत
वैमानिकदेवों से आकरके उत्पन्न होना है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम
से कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘मेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो
वि उववज्जंति अणुत्तरोववाह्यकप्पाह्यवेमाणियदेवेहिंतो वि उवव-
ज्जंति’ वह ग्रैव्यक कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके भी मनुष्य-

હરે સૂત્રકાર ગ્રૈવેયક દેવાધિકારનો આશ્રય કરીને ગ્રૈવેયક દેવોના મનુષ્ય
ભવમાં ઉત્પાદનું વર્ણન કરે છે. આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—
‘જહ કપ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે મગવન જો કલ્પતીત વૈમાનિક
દેવોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો ‘કિં મેવેજ્જ-
કપ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ શું તે ગ્રૈવ્યક કલ્પાતીત વૈમાનિક
દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા ‘અણુત્તરોવવાહ્યકપ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો
વિ ઉવવજ્જંતિ’ અણુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તર
કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘મેવેજ્જકપ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’
અણુત્તરોવવાહ્યકપ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ’ તો વિ ગ્રૈવે
વૈમાનિક દેવોમાંથી મનુષ્ય થ

‘અવવજ્જંતિ’ અનુત્તરોપપાતિકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવેભ્યોઽપિ આગત્યોત્પદ્યન્તે
 હત્યુત્તરમ્ । ‘જહ ગેવેજ્જકલ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો અવવજ્જંતિ’ યદિ ગ્રૈવેયક-
 કલ્પાતીત વૈમાનિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે તદા ‘કિં હેદ્દિમ ૨ ગેવેજ્જકલ્પાઈયવેમા-
 ણિયદેવેહિંતો અવવજ્જંતિ’ કિમધસ્તનાધસ્તનગ્રૈવેયકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવેભ્ય
 ઉત્પદ્યન્તે અથવા ‘જાવ અવરિમ ૨ ગેવેજ્જકલ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો અવવજ્જંતિ’
 યાવત્ ઉપરિતનોપરિતનગ્રૈવેયકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નઃ,
 મંગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ हे गौतम ! हेद્દિમ ૨ ગેવેજ્જ કલ્પાઈય
 વેમાણિયદેવેહિંતો વિ અવવજ્જંતિ’ અધસ્તનાધસ્તનગ્રૈવેયકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવે-

ગતિ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક
 દેવોં સે મી આકરકે મનુષ્યગતિ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ।

અથ પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ-‘જહ ગેવેજ્જકલ્પાઈય-
 વેમાણિયદેવેહિંતો અવવજ્જંતિ’ હે અદન્ત ! યદિ વહ ગ્રૈવેયકકલ્પાતીત-
 વૈમાનિક દેવોં સે આકરકે મનુષ્યગતિ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો ‘કિં
 હેદ્દિમ ૨ ગેવેજ્જકલ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો અવવજ્જંતિ’ કયા વહ અધ-
 સ્તનાધસ્તન ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતા
 હૈ ? અથવા ‘જાવ અવરિમ ૨ ગેવેજ્જકલ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો અવવ-
 જ્જંતિ’ યાવત્ ઉપરિતનોપરિતન ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોં સે
 આકરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं ‘गोयमा’ हे
 गौतम ! ‘हेद्विम ૨ ગેવેજ્જકલ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો વિ અવવજ્જંતિ’

અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી પણ આવીને મનુષ્ય ગતિમાં
 ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘જહ ગેવેજ્જકલ્પાઈયવેમાણિય-
 દેવેહિંતો અવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ જો તે ગ્રૈવેયકદેવ કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી
 આવીને મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો ‘કિં હેદ્દિમગેવેજ્જકલ્પાઈયવેમાણિય-
 દેવેહિંતો અવવજ્જંતિ’ શું તે અધસ્તનાધસ્તન ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી
 આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા ‘જાવ અવરિમઅવરિમગેવેજ્જકલ્પાઈયવેમાણિય-
 દેવેહિંતો અવવજ્જંતિ’ યાવત્ ઉપર ઉપરના ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી
 આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! હે
 ગૌતમ ! ‘હેદ્દિમ ૨ ગેવેજ્જકલ્પાઈયવેમાણિયદેવેહિંતો વિ અવવજ્જંતિ’ તે અધ-

મ્યોઽપિ આગત્યોત્પદ્યન્તે તથા 'જાવ ઉવરિમ ૨ ગેવેજ્જકપ્પાર્હયવેમાણિયદેવેઃ
હિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ' યાવદુપરિતનોપરિતનગ્રૈવેયકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવેમ્યોઽપિ
આગત્ય ઉત્પદ્યન્તે ત્રિકવયે નવગ્રૈવેયકનામાનિ યથા—અધસ્તનાધસ્તનગ્રૈવેયકાઃ ૧,
અધસ્તનમધ્યમાઃ ૨, અધસ્તનોપરિતનાઃ ૩ । પ્રથમં ત્રિકમ્ ૧ । મધ્યમાધસ્તનાઃ ૧,
મધ્યમમધ્યમાઃ ૨, મધ્યમોપરિતનાઃ ૩ । દ્વિતીયં ત્રીકમ્ ૨ । ઉપરિતનાધસ્તનાઃ ૧,
ઉપરિતનમધ્યમાઃ ૨, ઉપરિતનોપરિતનાઃ ૩ । તૃતીયં ત્રિકમ્ ૩ । એતેભ્યઃ ત્રિકત્રયસ્થિ-
તેભ્યો નવગ્રૈવેયકેભ્યોઽપિ મનુષ્યેષુત્પદ્યન્તે, ઇત્યુત્તરમિતિ । 'ગેવેજ્જદેવે ણં મંતે !'
ગ્રૈવેયકદેવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! 'જે મવિણ મણુસ્સેસુ ઉવવજ્જિત્તણ' યો મવ્યો મનુષ્યેષુ-

અધસ્તનાધસ્તન ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિકદેવો' સે મી આકરકે
મનુષ્યગતિ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ 'જાવ ઉવરિમ ૨ ગેવેજ્જકપ્પાર્હયવેમા-
ણિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ' ઓર યાવન્ ઉપરિતનોપરિતન ગ્રૈવેયક-
કલ્પાતીત વૈમાનિકદેવો' સે આકરકે મી મનુષ્ય ગતિ મેં ઉત્પન્ન હોતા
હૈ । ત્રીન ત્રિક મેં નૌ ગ્રૈવેયકો' કે નામ હસ પ્રકાર સે હૈ—અધસ્તના-
ધસ્તન ૧ અધસ્તનમધ્યમ ૨ ઓર અધસ્તનોપરિતન ૩ એસા યહ પ્રથમ
ત્રિક હૈ । મધ્યમાધસ્તન ૧ મધ્યમ મધ્યમ ૨ એવં મધ્યમોપરિતન ૩
એસા યહ દ્વિતીય ત્રિક હૈ । ઉપરિતનાધસ્તન ૧ ઉપરિતનમધ્યમ ૨ ઓર
ઉપરિતનોપરિતન ૩ એસા યહ તૃતીયત્રિક હૈ । ઇન ત્રીન ત્રિકો' મેં સ્થિત
નવગ્રૈવેયકો' સે આકરકે મી જીવ મનુષ્યો' મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ ।

અથ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે એકા પૂછતે હિં—'ગેવેજ્જદેવે ણં મંતે । જે
મવિણ મણુસ્સેસુ ઉવવજ્જિત્તણ' હે ભદન્ત ! જો ગ્રૈવેયક દેવ મનુષ્યો' મેં

સ્તનાધસ્તન ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને પણ મનુષ્ય ગતિમાં
ઉત્પન્ન થાય છે. 'જાવ ઉવરિમ ૨ ગેવેજ્જકપ્પાર્હયવેમાણિયદેવેહિંતો વિ ઉવ-
વજ્જંતિ' અને યાવન્ ઉપર ઉપરના ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી
આવીને પણ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રણ ત્રિકમાં નવ ગ્રૈવેયકોના નામો
આ પ્રમાણે છે.—અધસ્તનાધસ્તન ૧ અધસ્તન મધ્યમ ૨ અને અધસ્તનોપરિતન
આ પ્રમાણેનું આ પહેલું ત્રિક છે. મધ્યમાધસ્તન ૧ મધ્યમ મધ્યમ ૨ અને
મધ્યમોપરિતન ૩ આ બીજું ત્રિક છે. ઉપરિતનાધસ્તન ૧ ઉપરિતન મધ્યમ ૨
અને ઉપરિતનોપરિતન ૩ આ ત્રીજું ત્રિક છે. આ ત્રણ ત્રિકોમાં
રહેલા નવ ગ્રૈવેયકોમાંથી આવીને પણ છવ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'ગેવેજ્જદેવે ણં મંતે !
જે મવિણ મણુસ્સેસુ ઉવવજ્જિત્તણ' હે ભગવન્ જે ગ્રૈવેયક દેવ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન

ત્પન્નમ્ 'સે ણં મંતે ! કેવહકાલદ્વિહપ્સુ ઉવવજ્જેજ્જા' સ ચલુ મદન્ત ! કિયત્કા-
લસ્થિતિકમનુષ્યેષુ ઉત્પદ્યેતેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા'
હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં વાસપુહુત્તદ્વિહપ્સુ' જઘન્યેન વર્ષપૃથક્ત્વસ્થિતિકેષુ મનુષ્યેષુ-
ત્પદ્યેત, તથા—'ઉક્કોસેણં પુવ્વકોડીઠિહપ્સુ ઉવવજ્જેજ્જા' ઉત્કર્ષેણ પૂર્વકોટિસ્થિતિ-
કેષુ મનુષ્યેષુ ઉત્પદ્યેત, ઇતિ । 'અવસેસં જહા આણયદેવસ્સ વત્તવ્વયા' અવશેષસુ-
ત્પાદાતિરિક્તં પરિમાણાદારમ્ય કાયસંવેધાન્તં સર્વમ્ યથા આનતદેવસ્ય વત્તવ્યતાં,
આનતદેવાધિકારે યથા યથા કથિતં તથૈવેદાપિ સર્વં મનુસન્ધાતવ્યમિતિ આનત-
દેવાધિકારે સહસ્રારદેવસ્યાતિદેશઃ કૃતઃ સહસ્રારદેવાધિકારે ચ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્ય-
ગ્યોનિકસ્યાતિદેશો વિદ્યતે અતઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાધિકારે યથા યથા પરિ-
માણાદિકં કથિતમ્ તથૈવાપિ જ્ઞેયમિત્યર્થઃ । અન્યત્સર્વં પૂર્વાતિદેશેન જ્ઞાતવ્યં

ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય છે । 'સે ણં મંતે ! કેવહકાલદ્વિહપ્સુ ઉવવજ્જેજ્જા'
વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિવાળે મનુષ્યો' મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? ઇસકે
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ 'ગોયમા' હે ગૌતમ । 'જહન્નેણં વાસપુહુત્તદ્વિહપ્સુ'
વહ જઘન્ય સે વર્ષપૃથક્ત્વ કી સ્થિતિ વાળે મનુષ્યો' મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ
ઔર 'ઉક્કોસેણં' ઉત્કૃષ્ટ સે 'પુવ્વકોડી ઠિહપ્સુ' એક પૂર્વકોટિ કી
સ્થિતિ વાળે મનુષ્યો' મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ 'અવસેસં જહા આણયદેવસ્સ
વત્તવ્વયા' ઉત્પાદ સે અતિરિક્ત ઔર સર્વ પરિમાણ સે લેકર કાયસં-
વેધ તક કે દ્વારોં કા કથન આનતદેવ કી વત્તવ્યતા કે અનુસાર
જાનનાં ચાહિયે । આનતદેવાધિકાર મેં સહસ્રાર દેવાધિકાર કા અતિદેશ
કિયાં ગયા હૈ ઔર સહસ્રાર દેવાધિકાર મેં પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક કા
અતિદેશ કિયાં ગયા હૈ । અતઃ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકાધિકાર મેં જૈસા
ર પરિમાણ આદિ કહા ગયા હૈ ઔસી પ્રકાર સે વહ સર્વ યહાં પર મી

થવાને યોગ્ય છે, 'સે ણં મંતે ! કેવહકાલદ્વિહપ્સુ ઉવવજ્જેજ્જા' તે કેટલા કાળની
સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે
કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ । 'જહન્નેણં વાસપુહુત્તદ્વિહપ્સુ' તે જઘન્યથી વર્ષ-
પૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'અવસેસં જહા આણયદેવસ્સ
વત્તવ્વયા' ઉત્પાદના કથન શિવાય પરિમાણ વિગેરેથી આરંભીને કાયસંવેધ
સુધીના સઘળાં દ્વારોં સંબંધી કથન આનતદેવના કથન પ્રમાણે સમજવું.
આનતદેવના અધિકારમાં સહસ્રાર દેવના અધિકારનો અતિદેશ (સલામણું)
કરેલ છે. અને સહસ્રાર દેવના અધિકારમાં પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિકોનો
અતિદેશ કરેલ છે જેથી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિકોના અધિકારમાં જે જે
પ્રમાણે પરિમાણ વિગેરે કહેલ છે. એજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન અહિયાં પણ

પરન્તુ અવગાહનાં શે વૈલક્ષણ્યં વક્તિ-‘નવરં’ इत्यादिना । ‘नवरं ओगाहणा गोयमा एगे भवधारणिज्जे सरीरए’ नवरं केवलं शरीरावगाहना हे गौतम । एकं भवधारणीयं शरीरम्, हे गौतम । ग्रैवेयकदेवानायेकं भवधारणीयमेव शरीरं भवति किन्तु वैक्रियशरीरं न भवति कल्पातीतदेवानामुत्तरवैक्रियशरीरस्याभावात् ‘सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं’ सा भवधारणीयशरीरस्यावगाहना जघन्येनाऽङ्गुलस्यासंख्येयभागम् ‘उक्कोसेणं दो रयणीओ’ उत्कर्षेण द्वे रत्नी, उत्कृष्टतः शरीरावगाहना हस्तद्वयप्रमाणा भवतीत्यर्थः ‘संठाणं एगे भवधारणिज्जे सरीरे’ संस्थानम् एकं भवधारणीयमेव शरीरं भवति, नोत्तरवैक्रियं कल्पातीतदेवानामुत्तरवैक्रियशरीराभावात् ‘नो चेव णं वेउव्विए’ इत्यादि वचनात् । ‘से समचउरंस

जानना चाहिये । परन्तु अवगाहनांश में जो विलक्षणता है उसे सूत्रकार ने ‘नवरं ओगाहणा गोयमा ! एगे भवधारणिज्जे सरीरए’ इस सूत्र द्वारा प्रकट किया है । इसके द्वारा यह स्पष्टाया गया है कि हे गौतम ! ग्रैवेयक देवों के एक अवधारणीय ही शरीर होता है वैक्रिय शरीर नहीं होता है क्योंकि कल्पातीत देवों के उत्तर वैक्रिय शरीर का अभाव होता है । अतः ‘सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं’ वह अवधारणीय शरीर की अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है और ‘उक्कोसेणं दो रयणीओ’ उत्कृष्ट से वह दो रत्नि प्रमाण होती है-दो हाथकी होती है ‘संठाणं एगे भवधारणिज्जे सरीरे’ संस्थान उनके एक अवधारणीय ही शरीर होता है उत्तर वैक्रिय शरीर नहीं होता है । क्योंकि कल्पातीत देवों के उत्तर वैक्रिय शरीर का अभाव होता है ‘नो चेव णं वेउव्विये’ ऐसा सिद्धान्तः

સમજવું, પરંતુ અવગાહનાના અંશમાં જે બુદ્ધાપણું આવે છે. તે સૂત્રકારે ‘નવરં’ ઓગાહના ગોયમા । એગે ભવધારણિજ્જે સરીરए’ આ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રથી એ સમજાવ્યું છે કે-હે ગૌતમ ! ગ્રૈવેયકદેવોને એક ભવધારણીય શરીર જ હોય છે. વૈક્રિય શરીર હોતું નથી. કેમકે કલ્પાતીત દેવોને ઉત્તર વૈક્રિય શરીરનો અભાવ હોય છે. જેથી ‘સા જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંખેજ્જઇમાગં’ તે ભવધારણીય શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની હોય છે. અને ‘ઉક્કોસેણં દો રયણીઓ’ ઉત્કૃષ્ટથી તે બે રત્નિપ્રમાણ હોય છે.-બાધેત્ર મૂઠિવાળા બે હાથ પ્રમાણની હોય છે. ‘સંઠાણં એગે ભવધારણિજ્જે સરીરે’ તેઓનું સંસ્થાન એક ભવધારણીય શરીર જ હોય છે. ઉત્તર વૈક્રિય શરીર હોતું નથી. કેમકે-કલ્પાતીત દેવોને ઉત્તર વૈક્રિય શરીરનો અભાવ હોય છે. ‘નો ચેવ ણં વેઉવ્વિયે’

સંઠિષ્ પન્નત્તે' તત્ત્વ ભવધારણીયં શરીરં સમચતુરસ્રસંસ્થાનસંસ્થિતં ભવતીતિ । 'પંચ સમુગ્ધાયા પન્નત્તા' પञ्चसमुद्धाताः प्रज्ञप्ताः 'તં જહા' તથથા- 'વેયણાસમુગ્ધાણ જાવ તેયગસમુગ્ધાણ' वेदनासमुद्धातो यावत्तैजससमुद्धातः अत्र यावत्पदेन कषायभारणान्तिकवैक्रियसमुद्धातानां ग्रहणं भवति । તથાહિ-વેદનાસમુદ્ધાતઃ ૧, કષાયસમુદ્ધાતઃ ૨, મારણાન્તિકસમુદ્ધાતઃ ૩, વૈક્રિયસમુદ્ધાતઃ ૪, તૈજસસમુદ્ધાતઃ ૫ इति । किन्तु- 'નો ચેવ ણં વેડવિચયતેયગસમુગ્ધાણહિંતો' નૈવ સ્વલુ વૈક્રિય-તૈજસસમુદ્ધાતાભ્યામ્, 'સમોહણિસુ વા, સમોહણંતિ વા, સમોહણિસ્સંતિ વા' સમ વાઘ્નન્ વા, સમવઘનન્તિ વા, સમવઘનિષ્યન્તિ વા । યદ્યપિ લઘ્યપેક્ષયા આઘ્યાઃ પશ્ચાપિ સમુદ્ધાતાઃ પ્રવેયકદેવેષુ સંભવન્તિ તથાપિ તે વૈક્રિયતૈજસાભ્યાં ન સમુદ્ધાતં કૃતવન્તઃ, ન કુર્વન્તિ, ન કરિષ્યન્તિ વા પ્રયોજનાભાવાદિત્યર્થઃ । 'ઈદં

કા વચન હૈ । 'સે સમચતુરસ્રસંઠિષ્ પન્નત્તે' વહ્ ભવધારણીય શરીર ઉત્ત્કા સમચતુરસ્ર સંસ્થાન વાલા હોતા હૈ । 'પંચ સમુગ્ધાયા પન્નત્તા' હનકે પાંચ સમુદ્ધાત હોતે હૈ-જેસે 'વેયણા સમુગ્ધાણ જાવ તેયગસમુગ્ધાણ' વેદના સમુદ્ધાત યાવત્ તૈજસસમુદ્ધાત, યહાં યાવત્પદ સે કષાય સમુદ્ધાત, મારણાન્તિક સમુદ્ધાત, વૈક્રિયસમુદ્ધાત હન ત્રીન સમુદ્ધાતોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । કિન્તુ 'નો ચેવ ણં વેડવિચયતેયગસમુગ્ધાણહિંતો સમોહણિસુ વા સમોહણંતિ વા સમોહણિસ્સંતિ વા' ઉન્હોંને વૈક્રિય સમુદ્ધાત ઓર તૈજસસમુદ્ધાત હન દો સમુદ્ધાતોં સે ન ઓજ તક સમુદ્ધાત કિયા હૈ, ન વર્ત્તમાન મેં વે હન દો સમુદ્ધાતોં કો કરતે હૈ ઓર ન ભવિષ્યત્ મેં ભી વે હન દો સમુદ્ધાત કો કરેંગે । કયોંકિ હન દો સમુદ્ધાતોં દ્વારા સાધ્ય ઉનકે પ્રયોજન કા અભાવ હો ચુકા હૈ અર્થાત્ કલ્પાનીત દેવ

એ પ્રમાણે સિદ્ધાંતનું વચન છે. 'સે સમચતુરસ્રસંઠિષ્ પન્નત્તે' તે ભવધાર-ણીય શરીર તેનું સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળું હોય છે. 'પંચ સમુગ્ધાયા પન્નત્તા' તેઓને પાંચ સમુદ્ધાતો હોય છે. જેમકે- 'વેયણાસમુગ્ધાણ જાવ તેયગસમુગ્ધાણ' વેદના સમુદ્ધાત યાવત્ તૈજસ સમુદ્ધાત અહિયાં યાવત્પદથી કષાય સમુદ્ધાત, મારણાન્તિક સમુદ્ધાત, વૈક્રિય સમુદ્ધાત આ ત્રણ સમુદ્ધાતો ગ્રહણ કરાયા છે. પરંતુ 'નો ચેવ ણં વેડવિચયતેયગસમુગ્ધાણહિંતો સમોહણિસુ વા, સમોહણંતિ વા, સમોહણિસ્સંતિ વા' તેઓએ વૈક્રિય સમુદ્ધાત અને તૈજસ સમુદ્ધાત એ એ સમુદ્ધાતોથી આજ પર્યન્ત સમુદ્ધાત કરેલ નથી. વર્તમાનમાં તેઓ આ એ સમુદ્ધાતો કરતા નથી અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તેઓ આ એ સમુદ્ધાત કરશે નહિં જેમકે આ એ સમુદ્ધાતોથી સાધ્ય પ્રયોજનને તેઓને અભાવ હોય છે, અર્થાત્ કલ્પાનીત દેવ ત્રણે કલ્પોમાં વૈક્રિય

અણુવંધો જહન્નેણ વાવીસં સાગરોવમાઈ' સ્થિતિરનુવન્ધશ્ચ જઘન્યેન દ્વાવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ પ્રથમગ્રૈવેયકદેવલોકે જઘન્યેન દ્વાવિંશતિસાગરોપમપ્રમિતૈવ સ્થિતિ સ્તેપાં ભવતીતિ । 'ઉક્કોસેણં એકત્વીસં સાગરોવમાઈ' ઉત્કર્ષેણ એકત્રિંશત્સાગરોપમસ્થિતેરેવ સદ્માવાદિતિ 'સેસં તં ચૈવ' શેપમ્ સંસ્થાનાયગાહનાસ્થિત્યનુવન્ધાતિરિક્તં સર્વમુત્પાદપરિમાણાદિકં તદેવ આનતદેવપ્રકરણોક્તમેવ ભવતીતિ માતઃ । 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં વાવીસં સાગરોવમાઈ વાસપુહુત્તમઽભિયાઈ' કાલાદેશેન જઘન્યેન દ્વાવિંશતિઃ સાગરોપમાણિ વર્ષપૃથક્ત્વાભ્યધિકાણિ વર્ષપૃથક્ત્વાધિકદ્વાવિંશતિ સાગરોપમાત્મકઃ કાલાદેશેન કાયસંવેધો ભવતીતિ તથા—'ઉક્કોસેણં તેણગતિં સાગરોવમાઈં તિર્હિં પુવ્વકોડીર્હિં અઽભિયાઈ' ઉત્કર્ષેણ ત્રિનવતિઃ સાગરોપમાણિ

ત્રીનો કાલો' મેં વૈક્રિયસમુદ્ઘાત નહીં કરતે હીં । પર યે પાંચ સમુદ્ઘાત યહાં લઙ્ઘિ કી અપેક્ષા સે હી કહે ગયે હીં । 'ઠિઈ અણુવંધો જહન્નેણં વાવીસં સાગરોવમાઈ' સ્થિતિ ઔર અનુવન્ધ જઘન્ય સે ૨૨ સાગરોપમ કા હોતા હૈ—અર્થાત્ પ્રથમ ગ્રૈવેયક દેવલોક મેં જઘન્ય સ્થિતિ ૨૨ સાગરોપમ કી હૈ ઔર 'ઉક્કોસેણં એકત્વીસં સાગરોવમાઈં' ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નૌવે ગ્રૈવેયક મેં ૩૧ સાગરોપમ કી હૈ । 'સેસં તં ચૈવ' સંસ્થાન ઔર અવગાહના, સ્થિતિ ઔર અણુવંધ હનકે સિવાય ઔર સપ ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ દ્વારોં કા કથન આનતદેવ પ્રકરણ મેં જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી હૈ । 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં વાવીસં સાગરોવમાઈં', વાસપુહુત્તમઽભિયાઈ' કાલ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ જઘન્ય સે વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૨૨ સાગરોપમ કા હૈ ઔર 'ઉક્કોસેણં તેણગતિં સાગરોવમાઈં

સમુદ્ઘાત કરતા નથી. પરંતુ અહિયાં લઙ્ઘિની અપેક્ષાથી જ પાંચ સમુદ્ઘાત કહેવામાં આવ્યા છે. 'ઠિઈ અણુવંધો જહન્નેણં વાવીસં સાગરોવમાઈ' સ્થિતિ અને અનુવંધ જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ સાગરોપમનો હોય છે. અર્થાત્ પહેલા ગ્રૈવેયક દેવલોકમાં જઘન્ય સ્થિતિ ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની છે. અને 'ઉક્કોસેણં એકત્વીસં સાગરોવમાઈ' ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવમા ગ્રૈવેયકમાં ૩૧ એકત્રીસ સાગરોપમની છે. 'સેસં તં ચૈવ' સંસ્થાન અને અવગાહના સ્થિતિ અને અનુવંધ આ શિવાય ઉત્પાદ, પરિમાણ વિગેરે દ્વારા સંબંધી કથન આનત દેવના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે છે. 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં વાવીસં સાગરોવમાઈં, વાસપુહુત્તમઽભિયાઈ' કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમનો છે. 'ઉક્કોસેણં તેણગતિં સાગરોવમાઈં તિર્હિં પુવ્વકોડીર્હિં અઽભિયાઈ' ઉત્કૃષ્ટથી

તિસ્રભિઃ પૂર્વકોટિભિરમ્યધિકાનિ હોત્કૃષ્ટતઃ ૫૬ ભવગ્રહણાનિ ભવન્તિ, તત્ર દેવ
ભવાસ્ત્રયઃ, તેષામેકત્રિંશત્સાગરોપમોત્કૃષ્ટસ્થિતિકત્વેન એકત્રિંશત્ ત્રિભિર્ગુણે જાય-
ન્તે ત્રિનવતિઃ સાગરોપમાણિ । તથા ત્રયો મનુષ્યભવા इति । ત્રિભિરુત્કૃષ્ટસ્થિતિક
મનુષ્યભવૈઃ । પ્રત્યેકમેકપૂર્વકોટિત્વેન તિસ્રઃ પૂર્વકોટયોઽધિકા ભવન્તિ इति, ‘एव-
इयं जाव करेज्जा’ एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं ग्रैवेयकदेवगतिं
मनुजगतिं च सेवेत, तथा एतावन्तमेव कालं यावद् ग्रैवेयकदेवगतौ मनुजगतौ
च गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधचरमः प्रथमो गमः १ इति । ‘एवं
सेसेसु वि अट्ट गमएसु’ एवम्-प्रथमगमचदेव शेषेष्वपि द्वितीयादारभ्य नवान्ता-
ष्टगमेषु उत्पादद्वारादारभ्य कायसंवेधान्तद्वारजातं निरूपणीयम् इति ‘नवरं ठिइं

तिहि पुव्वकोडीहिં अब्भट्ठियाहં’ ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પૂર્વકોટિ અધિક ૧૩
તેરાનવે સાગરોપમ કા હૈ । યહાં ઉત્કૃષ્ટ સે ૬ છહ અવોં કા ગ્રહણ
હોતા હૈ । इनमें देव भव ३ होते हैं । एक भव की उत्कृष्टस्थिति ३१
इकतीस सागरोपम की है । अतः तीन भवों की मिलाकर वह ९३
सागरोपम हो जाती है । तथा ३ भव उत्कृष्ट स्थिति वाले मनुष्यों के
होते हैं । मनुष्यभव की उत्कृष्ट स्थिति १ पूर्वकोटि का है । इसलिये
९३ तेरांनवे सागरोपम में ३ तीन पूर्वकोटि अधिकता इस प्रकार से कही
गई है । ‘एवइयं जाव करेज्जा’ इस प्रकार वह जीव इतने काल तक
ग्रैवेयक देवगति का और मनुष्यगति का सेवन करता है और इतने
ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है । ऐसा यह कायसंवेध
तक प्रथम गम है । ‘एवं सेसेसु वि अट्टगमएसु’ इस प्रथम गम के
जैसे ही बाकी के आठ गमों में कथन जानना चाहिये । अर्थात्

ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૯૩ ત્રણ સાગરોપમનો છે. અહિયાં ઉત્કૃષ્ટથી ૬ - છ
ભવોનું ગ્રહણ થાય છે. તેમાં દેવભવ ૩ ત્રણ હોય છે. એક ભવની ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ ૩૧ એકત્રીસ સાગરોપમની થઈ જાય છે. તથા ૩ ત્રણ ભવ ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિવાળા મનુષ્યોના હોય છે. મનુષ્ય ભવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧ એક પૂર્વ-
કોટિની છે. તેથી ૯૩ ત્રણ સાગરોપમમાં ત્રણ પૂર્વકોટિનું અધિકપણ આ રીતે
કહ્યું છે. ‘एवइयं जाव करेज्जा’ આ રીતે તે ૯૩ આટલા કાળ સુધી ગ્રેવેયક
દેવગતિનું અને મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં
ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ કાયસંવેધ સુધીનો પહેલો ગમ કહ્યો છે. ૧

‘एवं सेसेसु वि अट्टगमएसु’ આ પહેલા ગમના કથન પ્રમાણે બાકીના
આઠ ભવોના સંબંધમાં કથન સમજવું જોઈએ અર્થાત્ બીજા ગમથી આરં-

સંવેદં ચ જાણેજ્ઞા' નવરં કેવલં પૂર્વપ્રકરણાપેક્ષયા સ્થિતિસંવેદો વિભિન્નો જાની-
યાદિતિ ૧ । 'જહ અણુત્તરોપવાહ્યકપ્પાર્હયવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ' **હે**
મદન્ત ! યદિ અણુત્તરોપપાતિકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવેભ્ય આગત્ય મનુષ્યગતી
સંમુત્પદ્યન્તે તદા—'કિં વિજયઅણુત્તરોપવાહ્યકપ્પાર્હયવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવ-
જ્જંતિ' વિજયાનુત્તરોપપાતિકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે અથવા 'વેજ-
યંતઅણુત્તરોપવાહ્યકપ્પાર્હયવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ' વૈજયન્તાનુત્તરોપપા-
તિકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે 'જાવ' યાવત્, અત્ર યાવત્પદેન જયન્તા-
પરાજિત દેવાનાં ગ્રહણં ભવતિ, તથાહિ—'કિં જયંતઅણુત્તરોપવાહ્યકપ્પાર્હય

દ્વિતીય ગમ સે છેકર નૌવે' ગમ તક કે આઠ ગમોં મેં ઉત્પાદ દ્વારસે
લંગાકર કાયસંવેધ દ્વાર તક કે સઘ દ્વારોં કા નિરુપણ કરનાં ચાહિયે ।
પરે 'નવરં ઠિહં' સંવેદં ચ જાણેજ્ઞા' પરંતુ સ્થિતિ મેં ઓર સંવેધ મેં
પૂર્વ પ્રકરણ કી અપેક્ષા ભિન્નતા જાનનાં ચાહિયે ૧ ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હે—'જહ અણુત્તરોપવાહ્ય કપ્પા-
ર્હયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ' હે મદન્ત ! યદિ અણુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત
વૈમાનિક દેવોં સે આકરકે જીવ મનુષ્ય ગતિ મેં ઉત્પન્ન હોતે હે તો
'કિં વિજયઅણુત્તરોપવાહ્યકપ્પાર્હયવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ'
કયા વે વિજય અણુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોં સે આકરકે
વહાં મનુષ્યગતિ મેં ઉત્પન્ન હોતે હે ? અથવા 'વેજયંતઅણુત્તરોપવા-
હ્યકપ્પાર્હયવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ' વૈજયન્તાનુત્તરોપપાતિક
કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોં સે આકરકે વહાં મનુષ્યગતિ મેં ઉત્પન્ન

બીને નવમા ગમ સુધીના આઠ ગમોમાં ઉત્પાદ દ્વારથી લઈને કાયસંવેધ
દ્વાર સુધીના સઘના દ્વારોનું નિરૂપણ કરવું બોધ્યું. પરંતુ 'ઠિહં' સંવેદં ચ
જાણેજ્ઞા' પરંતુ સ્થિતિના સંબંધમાં તથા કાયસંવેધના સંબંધમાં ઉપર
કહેલાં પ્રકરણ કરતાં શુદ્ધ પણું આવે છે. તેમ સમજવું. ૯

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'જહ અણુત્તરોપવાહ્યકપ્પા-
ર્હયવેમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ બો અણુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત
વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને શુવ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે,
તો 'કિં વિજયઅણુત્તરોપવાહ્યકપ્પાર્હયવેમાણિયદેવેહિતો ! ઉવવજ્જંતિ' શું તેઓ
વિજય અણુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં મનુષ્ય
ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'વેજયંતઅણુત્તરોપવાહ્યકપ્પાર્હયવેમાણિય
દેવેહિતો ! ઉવવજ્જંતિ' વૈજયન્તા અણુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવો-

વૈમાણિયદેવેહિતો : ઉવવજ્જંતિ ? અપરાજિયઅણુત્તરોવવાહ્યકપ્પાઈયવૈમાણિય-
દેવેહિતો : ઉવવજ્જંતિ ?' 'કિં જયન્તાનુત્તરોપપાતિકકલ્પાતીતવૈમાણિકદેવેભ્ય
ઉત્પદ્યન્તે ?' અથવા-અપરાજિતાનુત્તરોપપાતિકકલ્પાતીતવૈમાણિકદેવેભ્ય ઉત્પદ્યન્તે ?
તથા- 'સઘ્વટ્ઠસિદ્ધઅણુત્તરોવવાહ્યકપ્પાઈયવૈમાણિયદેવેહિતો ઉવવજ્જંતિ' સર્વાર્થ-
સિદ્ધાનુત્તરોપપાતિકકલ્પાતીતવૈમાણિકદેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે ?' 'ઈતિ પ્રશ્નઃ' ।
મગવાનાહ- 'ગોયમા' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'विजयअणुत्तरोववाह्यकप्पा-
ईयवैमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' विजयानुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिक-
देवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । तथा- 'जाव सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाह्यकप्पाईयवैमाणिय-

होते हैं ? 'जावसव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाह्यकप्पाईयवैमाणियदेवेहिंतो
उववज्जंति' अथवा यावत् सार्वाथसिद्ध अनुत्तरोपपातिक कल्पा-
तीत वैमानिक देवों से आकरके वहां मनुष्यगति में उत्पन्न होते हैं ?
यहां यावत् शब्द से जयन्त और अपराजित देवों का ग्रहण हुआ है ।
तथा च 'किं जयन्तअणुत्तरोववाह्यकप्पाईयवैमाणियदेवेहिंतो उव-
वज्जंति' अपराजियअणुत्तरोववाह्यकप्पाईयवैमाणियदेवेहिंतो उवव-
ज्जंति' क्या वे जयन्त अनुत्तरोपपातिककल्पातीत वैमानिक देवों से
आकरके वहां मनुष्यगति में उत्पन्न होते हैं ? अथवा-अपराजित
अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके वहां मनुष्य-
गति में उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा'
हे गौतम ! 'विजयअणुत्तरोववाह्यकप्पाईयवैमाणियदेवेहिंतो वि
उववज्जंति' वे विजय अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिक देवों से

માંથી આવીને ત્યાં મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'જાવ સવ્વટ્ઠસિદ્ધઅણુત્ત-
રોવવાહ્યકપ્પાઈયવૈમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' અથવા યાવત્ સર્વાર્થ
સિદ્ધાનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાણિક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં
મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અહિયાં યાવત્ શબ્દથી જયન્ત અને
અપરાજિત દેવો ગ્રહણ કરાયા છે, તથા 'કિં' જયન્તઅણુત્તરોવવાહ્યકપ્પાઈય-
વૈમાણિયદેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ, અપરાજિયઅણુત્તરોવવાહ્યકપ્પાઈયવૈમાણિયદેવે-
હિંતો ઉવવજ્જંતિ' શું તેઓ જયન્ત અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાણિક
દેવોમાંથી આવીને ત્યાં મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા અપરાજિત
અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાણિક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં મનુષ્યગતિમાં
ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- 'ગોયમા' ।
હે ગૌતમ ! 'વિજયઅનુત્તરોવવાહ્યકપ્પાઈયવૈમાણિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ'
તેઓ વિજય અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાણિક દેવોમાંથી પણ આવીને

દેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ' યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધાનુત્તરોપપાતિકકલ્પાત્મીતૈમાનિકદેવે-
 ધ્યોઽપિ આગત્ય સમુત્પદ્યન્તે અત્ર યાવત્પદેન વૈજયન્તજયન્તાપરાજિતાનાં સદ્ગુણો
 ભવતીતિ । 'વિજયવૈજયન્તજયન્તાપરાજિયદેવે ણં ભંતે' વિજયવૈજયન્તજયન્તાપરા-
 જિતદેવઃ खलु भदन्त । 'जे भविण् मणुस्सेसु उववज्जित्तण्, से णं भंते ! केवह्य-
 कालट्टिण्णसु उववज्जेज्जा' यो भव्यो मनुष्येषूपत्यत्तुप् स खलु भदन्त । कियत्काल-
 ष्ठितिकेषु मनुष्येषु उत्सद्येतेति प्रश्नः । उत्तरमतिदेशेनाह—'एवं जहेव' इत्यादि ।
 'एवं जहेव गेवेज्जदेवाणं' एवं यथैव ग्रैवेयकदेवानां वक्तव्यता, तथैव सर्वमवगन्त-
 व्यमिति । ग्रैवेयकदेवप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदर्शयति—'नवरं' इत्यादि ।

भी આકરકે મનુષ્યગતિ મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં, યાવત્ 'સર્વવૃદ્ધિદ્ધઅણુ-
 ત્તરોવવાહ્યકલ્પાર્થવેમાનિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ' સર્વાર્થસિદ્ધ-
 અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાત્મીત-વૈમાનિક દેવોં સે भी આકરકે ઉત્પન્ન
 હોતે હૈં । યહાં પર भी યાવત્પદ સે —વૈજયન્ત, જયન્ત ઓર અપરાજિત
 હનકા સંગ્રહ હુઆ હૈ ।

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—'વિજયવૈજયન્તજયન્તાપરા-
 જિયદેવે ણં ભંતે ! જે ભવિણ્ મણુસ્સેસુ ઉવવજ્જિત્તણ્' હે ભદન્ત !
 વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત ઓર અપરાજિત દેવ જો મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન
 હોને કે યોગ્ય હૈ । 'સે ણં ભંતે ! કેવહ્ય કાલટ્ટિણ્ણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' વહ
 હે ભદન્ત ! કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોના હૈ ?
 હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—'એવં જહેવ ગેવેજ્જદેવાણં' હે ગૌતમ !
 જૈસા કથન ગ્રૈવેયકદેવોં કે સમ્યન્ધ મેં કહા જા ચુકતા હૈં વૈસા હી કથન
 યહાં પર भी કરના ચાહિયે । પર ગ્રૈવેયક દેવોં કી અપેક્ષા જો યહાં કે

મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. યાવત્ 'સર્વવૃદ્ધિદ્ધઅણુત્તરોવવાહ્યકલ્પાર્થવેમા-
 નિયદેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ' સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક વૈમાનિકદેવોમાથી
 આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અહિયાં પણ યાવત્ પદથી વૈજયન્ત, જયન્ત
 અને અપરાજિત ગ્રહણ કરાયા છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'વિજયવૈજયન્તજયન્તા-
 અપરાજિયદેવે ણં ભંતે ! જે ભવિણ્ મણુસ્સેસુ ઉવવજ્જિત્તણ્' હે ભગવન્ વિજય,
 વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજિત દેવો કે જેઓ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન
 થવાને યોગ્ય છે, 'સે ણં ભંતે ! કેવહ્યકાલટ્ટિણ્ણસુ ઉવવજ્જેજ્જા' તે હે ભગવન્
 કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
 પ્રશ્ન કહે છે કે—'એવં જહેવ ગેવેજ્જદેવાણં' હે ગૌતમ ! ગ્રૈવેયક દેવોના સંબં-
 ધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં

‘નવરં ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંલેજ્જમાગં’ નવરં-કેવલં શરીરાવગાહનાં જઘન્યેન અંગુલસ્થાસંલેયમાગપ્રમાણા મવતીતિ । તથા ‘ઉક્કોસેણં ઇગા રયણી’ ઉત્કર્ષેણ એકા રત્તિઃ હસ્તમાત્રપ્રમાણોત્કર્ષતઃ શરીરાવગાહના મવતીતિ ભાવઃ । ગ્રૈવેયકે ઉત્કર્ષતોઽવગાહના દ્વિહસ્તપ્રમાણા ઇહ હસ્તમાત્રપ્રમાણા સા શરીરાવગાહના મવતીતિ ચૈલક્ષણ્યમિતિ ‘સમ્મદિટ્ઠી’ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યો વિજયાદિકા દેવા ભવન્તિ ‘નો મિચ્છાદિટ્ઠી’ નો-નૈવ કથમપિ મિથ્યાદૃષ્ટ્યો ભવન્તિ ‘નો સમ્મમિચ્છાદિટ્ઠી’ નો સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટ્યોઽપિ ભવન્તિ ‘જાણી’ જ્ઞાનિનો વિજયાદિકા દેવાઃ ‘નો અજ્ઞાણી’ નો અજ્ઞાનિનઃ ‘નિયમં તિન્નાણી’ નિયમત સ્તિજ્ઞાનિનઃ-જ્ઞાનત્રયવન્તો ભવન્તીત્યર્થઃ, પ્રકારભેદમેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’-इत्यादि । ‘तं जिहा’ तद्यथा ‘आमिणि-वोहियनाणी’ आमिनिबोधिकज्ञानिनः ‘सुयनाणी’ श्रुतज्ञानिनः, ‘ओहिनाणी’ अवधिज्ञानिनः ‘ठिई’ जहन्नेणं एककतीसं सागरोवमाइं-स्थितिर्जघन्येन एक-

કથન મેં ભિન્નતા હૈ, વહુ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘નવરં ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંલેજ્જમાગં’ યહાં અવગાહના જઘન્ય સે અંગુલ કે અસંલ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ હૈ ઓર ‘ઉક્કોસેણં ઇગા રયણી’ ઉત્કૃષ્ટ સે એક રત્તિ પ્રમાણ હૈ એક હાથ કી હૈ ગ્રૈવેયક મેં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના દો હાથ કી હૈ ઓર યહાં એક હાથ કી હૈ । હસ પ્રકાર અવગાહના કી અપેક્ષા પૂર્વ પ્રકરણ સે હસ પ્રકરણ મેં ભિન્નતા આતી હૈ તથા ‘સમ્મદિટ્ઠી’ વિજયાદિક દેવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોતે હૈ । મિથ્યાદૃષ્ટિ અથવા મિશ્રદૃષ્ટિ નહીં હોતે હૈ । ‘જાણી’ યે જ્ઞાની હી હોતે હૈ અજ્ઞાની નહીં હોતે હૈ । ‘નિયમં તિન્નાણી’ નિયમ સે હનકે મતિ જ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન ઓર અવધિજ્ઞાન યે ત્રીન જ્ઞાન હોતે હૈ । ‘ઠિઈ

પણુ સમજવું. પરંતુ ગ્રૈવેયક દેવો કરતાં અહિના કથનમાં જે જુદાપણુ છે, તે આ પ્રમાણુ છે.-‘નવરં ઓગાહના જહન્નેણં અંગુલસ્સ અસંલેજ્જમાગં’ અહિયાં અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુની છે. અને ‘ઉક્કોસેણં ઇગા રયણી’ ઉત્કૃષ્ટથી એક રત્તિ પ્રમાણુની છે. અર્થાત્ અંધ મુઠીવાળા એક હાથની છે ગ્રૈવેયકમાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એ રત્તિ પ્રમાણુની અને અહિયાં એક રત્તિ પ્રમાણુ વાળી છે આ રીતે અવગાહના સંબંધમાં પહેલા કહેલ પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં જુદાઈ આવે છે. તથા ‘સમ્મદિટ્ઠી’ વિજય વિગેરે દેવો સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા જ હોય છે, તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ કે મિશ્રદૃષ્ટિ વાળા હોતા નથી, ‘જાણી’-તેઓ જ્ઞાની જ હોય છે. અજ્ઞાની હોતા નથી. ‘નિયમં તિન્નાણી’ તેઓને નિયમથી મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. ‘ઠિઈ જહન્નેણં એકકતીસં સાગરોવમાઈ’

ત્રિશત્સાગરોપમાણિ એકત્રિશત્સાગરોપમા જઘન્યા સ્થિતિર્ભવતીતિ । તથા-
 ‘ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ત્રિશત્સાગરોપમાણિ ત્રયસ્ત્રિ-
 શત્સાગરોપમા સ્થિતિર્ભવતિ વિત્રયાદિદેવાનામિતિ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષમ્-અવ-
 ગાહનાદિસ્થિત્યન્તાતિરિક્તં સર્વં તદેવ પૂર્વપ્રકરણોદિતમેવ અવગન્તવ્યમિતિ, ભવા-
 દેશકાલાદેશાભ્યાં કાયસંવેધં દર્શયતિ-‘ભવાદેસેણં’ इत्यादि । ‘ભવાદેસેણં’ જહ-
 ન્નેણં દો ભવગ્ગહણાઈ’ ભવાદેશેન ભવાપેક્ષયેત્યર્થઃ જઘન્યેન દ્વે ભવગ્ગહણે
 ‘ઉક્કોસેણં ચત્તારિ ભવગ્ગહણાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ચત્તારિ ભવગ્ગહણાણિ । ‘કાલા-
 દેસેણં જહન્નેણં એકતીસં સાગરોવમાઈ’ વાસપુહુત્તમઞ્ઞહિયાઈ’ કાલાદેશેન
 જઘન્યેન એકત્રિશત્સાગરોપમાણિ વર્ષપૃથક્ત્વાભ્યધિકાણિ વર્ષપૃથક્ત્વાધિક-
 ત્રિશત્સાગરોપમાણકઃ કાલત્રાશ્રિત્ય જઘન્યેન કાયસંવેધઃ યથા-‘ઉક્કો-
 સેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં દોહિં પુવ્વકોહીહિં અઞ્ઞહિયાઈ’ ઉત્કર્ષેણ પટ્ઠપિઠિ

જહન્નેણં એકતીસં સાગરોવમાઈ’ સ્થિતિ જનકી જઘન્ય સે ૩૧ સાગ-
 રોપમ કી હોતી હૈ ઓર- ‘ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ ઉત્કૃષ્ટ સે
 ૩૨ સાગરોપમ કી હોતી હૈ । ‘સેસં તં ચેવ’ હસ પ્રકાર અવગાહનાં સે
 લેકર સ્થિતિ કે અન્ત તક કે જન દારોં કો છોડકર બાકી કે ઓર સબ
 દારોં કા કથન પૂર્વોક્ત જૈસા હી હૈ એસા જાનનાં ચાહિયે । ‘ભવાદેસેણં
 જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાઈ’ ભવ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ જઘન્ય સે દો
 ભવોં કો ગ્રહણ કરને રુપ હૈ ઓર ‘ઉક્કોસેણં ચત્તારિ ભવગ્ગહણાઈ’
 ઉત્કૃષ્ટ સે વહ ચાર ભવોં કો ગ્રહણ કરને રુપ હૈ । તથા ‘કાલાદેસેણં
 જહન્નેણં એકતીસં સાગરોવમાઈં વાસપુહુત્તમઞ્ઞહિયાઈ’ કાલ કી
 અપેક્ષા વહ કાયસંવેધ જઘન્ય સે વર્ષપૃથક્ત્વ અધિક ઇકતીસ સાગ-
 રોપમ કા હૈ ઓર ‘ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં દોહિં પુવ્વકોહીહિં

તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી ૩૧ એક ત્રીસ સાગરોપની હોય છે. અને ‘ઉક્કો-
 સેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ ઉત્કૃષ્ટથી ૩૨ તેત્રીસ સાગરોપમની હોય છે.
 ‘સેસં તં ચેવ’ આ રીતે અવગાહનાથી લઈને સ્થિતિના કથન પર્યન્તના આ
 દિશને છોડીને બાકીના બીજા સંઘના દ્વારે ‘સંઘંધીતું’ કથન પહેલા કથા
 પ્રમાણેતું જ છે, તેમ સમજવું. ‘ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાઈ’ ભવની
 અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા ૩૫ છે. અને ‘ઉક્કો-
 સેણં ચત્તારિ ભવગ્ગહણાઈ’ ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર ભવોને ગ્રહણ કરવા ૩૫ છે.
 તથા ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં એકતીસં સાગરોવમાઈં વાસપુહુત્તમઞ્ઞહિયાઈ’
 કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક એકત્રીસ
 સાગરોપમનો છે, અને ‘ઉક્કોસેણં છાવટ્ઠિં સાગરોવમાઈં દોહિં પુવ્વકોહીહિં

સાગરોપમાણિ દ્વાભ્યાં પૂર્વકોટિભ્યામભ્યધિકાનિ દ્વિપૂર્વકોટયાધિકપદ્વષ્ટિ-
સાગરોપમમાણકઃ, ઉત્કર્ષતઃ કાલમાશ્રિત્ય કાયસંવેધ ઇતિ । ‘એવમ્ જાવ-
કરેજ્જા’ એતાવન્તં યાવત્કુર્યાત્ એતાવત્કાલપર્યન્તમેવ વિજયાદિદેવગતિ મનુષ્યગતિ
ચ સેવેત તથા-એતાવત્કાલપર્યન્તં વિજયાદિદેવગતૌ મનુષ્યગતૌ ચ ગમનાગમને
કુર્યાદિતિ ॥૧॥ ‘એવં સેસાવિ અટ્ટગમંગા માણિયન્વા’ એવં શેષા અપિ અટ્ટગમકા
મણિતવ્યાઃ એવં પ્રથમગમવદેવ શેષા દ્વિતીયગમાદારમ્પ નવાન્તા નવગમા અપિ
નિરૂપણીયા ઇતિ । ‘નવરં ઠિઈં સંવેહં અણુવંધં ચ જાણેજ્જા’ નવરમ્-કેવલં સ્થિતિ
મનુવન્ધં કાયસંવેધં ચ મિન્નમિન્નરૂપેણ સ્વસ્થસ્થિત્યાધનુસારેણ જાનીયાત્ ‘સેસં
એવં ચેવ’ શેષમ્-સ્થિત્યનુવન્ધકાયસંવેધાતિરિક્તં સર્વમપિ એવમેવ-પૂર્વકથિતમેવા
વગન્તવ્યમ્ । ‘સવ્વટ્ઠસિદ્ધદેવેણં મંતે’ સર્વાર્થસિદ્ધદેવઃ સવ્વઃ મદન્ત । ‘જે મવિણ

અમહિયાઈ” ઉત્કૃષ્ટ સે વહ કાયસંવેધ દો પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ સાગ-
રોપમ કા હૈ । ‘એવમ્ જાવ કરેજ્જા’ હસ પ્રકાર વહ જીવ હતને કાલ-
તક વિજયાદિ દેવગતિ કા ઓર મનુષ્યગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર
હતને હી કાલતક વહ ડસમેં ગમનાગમન કરતા હૈ, ‘એવં સેસાવિ
અટ્ટ ગમંગા માણિયન્વા’ હસી પ્રકાર સે અવશિષ્ટ આઠ ગમ મી યહાં
સમજ્ઞ લેના ચાહિયે । પરન્તુ ‘નવરં ઠિઈં સંવેહં અણુવંધં ચ જાણેજ્જા’
સ્થિતિ સંવેધ ઓર અનુબંધ અગી ૨ સ્થિતિ કે અનુસાર મિન્ન ૨
જાનના ચાહિયે । ‘સેસં એવં ચેવ’ સ્થિતિ અનુબંધ ઓર કાયસંવેધ સે
અતિરિક્ત ઓર સઘ કથન પૂર્વોક્ત જૈસા હી હૈ એસા જાનના ચાહિયે ।

અવ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘સવ્વટ્ઠસિદ્ધદેવેણં મંતે !’
હે મદન્ત ! સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવ ‘જે મવિણ મણુસેસુ ડવવજ્જિત્તણ’ જો

‘અમહિયાઈ’ ઉત્કૃષ્ટથી તે કાયસંવેધ બે પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગ-
રોપમનો છે. ‘એવમ્ જાવ કરેજ્જા’ આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી
વિજય વિગેરે દેવગતિનું અને મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા
જે કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. ‘એવં સેસા વિ અટ્ટ ગમંગા માણિ-
યન્વા’ આ રીતે બાકીના આઠ ગમે પણ અહિયાં સમજવા જોઈએ. પરંતુ
‘નવરં ઠિઈં સંવેહં અણુવંધં ચ જાણેજ્જા’ સ્થિતિ, સંવેધ, અને અનુબંધ ચોત-
થોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે જુદા જુદા સમજવા. ‘સેસં એવં ચેવ’ સ્થિતિ,
અનુબંધ અને કાયસંવેધ શિવાય બાકીનું સઘનું કથન પહેલા કથા પ્રમાણે
જ છે. તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રમુને એવું છે કે—‘સવ્વટ્ઠસિદ્ધદેવેણં મંતે !’ હે
ભગવન સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવ ‘જે મવિણ મણુસેસુ ડવવજ્જિત્તણ’ બે મનુષ્યોમાં

મણુસેસુ ઉવવજ્જેજ્જા' યો મણ્વો-યોગ્યઃ, મણુવ્યેપુ ઉત્પત્તુમ્ 'સે ણં મંતે ! કેવ-
હયકાલદ્વિદ્વેસુ ઉવવજ્જેજ્જા' સ ચલ્લુ મદન્ત્વ ! કિંપકાલસ્થિતિકમણુવ્યેષ્ણપ્પે-
તેતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ વિજયદેવાતિદેશેન 'સા ચેવ' ઇત્યાદિ, 'સાં ચેવ વિજયાદિદેવ
વત્તવ્વયા માણિયવ્વા' સૈવ વિજયાદિદેવક્તવ્યતા મણિતવ્વા યયા વિજયાદિ-
દેવાધિકારે ઉત્પદાદિદ્વારાણાં નિરૂપણં કૃતં તથૈવ સર્વાર્થસિદ્ધદેવાધિકારેऽપિ
વક્તવ્યમિતિ । 'નવરં ઠિઈં અજહન્નમણુક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં' નવરં-કેવલં
સ્થિતિરજગત્યાનુત્કર્ષેણ - ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ, -ત્રયાં - સ્થિતિર્જગત્યાનુત્કર્ષત્ત્વં
વિવર્જ્ય એકપરકરૈવ ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમા મત્ત્વતીત્યર્થઃ । 'એવં અણુવંધો વિ' એવમ્-

મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય છે । 'સે ણં મંતે ! કેવહયકાલદ્વિદ્વેસુ
ઉવવજ્જેજ્જા' વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા
હે ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં- 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'સો
ચેવ વિજયાદિ દેવ વત્તવ્વયા માણિયવ્વા' હનકી વક્તવ્યતા વિજ-
યાદિ દેવોં કી વક્તવ્યતા કે અનુસાર હી કહ લેની ચાહિયે ! અર્થાત્
વિજયાદિ દેવાધિકાર મેં જૈસા ઉત્પાદિ દ્વારોં કા નિરૂપણ કિયા હૈ ।
જૈસા હી સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવાધિકાર મેં મી નિરૂપણ કર લેના ચાહિયે ।
પરન્તુ વિજયાદિ દેવાધિકાર કી અપેક્ષા જો હસ સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવાધિ-
કાર મેં વિશેષતા હૈ વહ હસ પ્રકાર સે હૈ- 'નવરં ઠિઈં અજહન્નમણુ-
ક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં' યહાં અજગ્ન્ય અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અર્થાત્
એક હી પ્રકાર કી સ્થિતિ-૩૩ સાગરોપમા કી હૈ 'એવં અણુવંધો વિ'

-ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, - 'સે ણં મંતે ! કેવહયકાલદ્વિદ્વેસુ ઉવવજ્જેજ્જા' તે
કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રશ્ન કહે છે કે- 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'સો ચેવ વિજયાદિદેવવત્તવ્વયા
માણિયવ્વા' તેમના સંબંધી કથન એટલે કે સર્વાર્થસિદ્ધ દેવો સંબંધી
કથન વિજય વિગેરે દેવોના કથન પ્રમાણે જ સમજા લેવું. અર્થાત્ વિજય
વિગેરે દેવોના અધિકારમાં ઉત્પાદ વિગેરે દ્વારોના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું
નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવના અધિકારમાં
યજ્ઞ નિરૂપણ કરી લેવું જોઈએ. પરંતુ વિજય વિગેરે દેવોના અધિકારના
કથન કરતાં આ સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવના અધિકારમાં વિશેષપણ આવે છે, તે
આ પ્રમાણેનું છે. 'નવરં ઠિઈં અજહન્નમણુક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં'
આહિયાં અજગ્ન્ય અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અર્થાત્ એક જ પ્રકારની સ્થિતિ ૩૩
તેત્તીસ સાગરોપમાની છે. 'એવં અણુવંધો વિ' એજ રીતે જગત્ત્વ અને ઉત્કૃષ્ટ

સ્થિતિવદેવ અનુબંધોડપિ જઘન્યોત્કૃષ્ટત્વરહિતં એકપ્રકારકં એવં ભવતીતિ, 'સેસં તં ચેવ' શેષં તદેવ-વિજયાદિદેવપ્રકરણોદીરિતમેવેતિ । 'ભવાદેસેણં દો ભવગ્રહણાઈ' ભવાદેશેન દ્વે ભવગ્રહણે, 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ' વાસપુહુત્તમભ-હિયાઈ' કાલાદેશેન જઘન્યેન ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ વર્ષપૃથક્ત્વાભ્યધિકાનિ તથા- 'ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ' પુવ્વકોડીપ અન્નહિયાઈ' ઉત્કૃષ્ટેણ ત્રયસ્ત્રિ-શત્સાગરોપમાણિ પૂર્વકોટયભ્યધિકાનિ જઘન્યોત્કૃષ્ટત્વરહિત્યેન સ્વસ્થિતી મનુષ્ય-ભવગતજઘન્યોત્કૃષ્ટસ્થિતિસંમેલનેન યથોક્તો જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટતથા કાલાદેશેન કાય-સંવેધો ભવતીતિ ભાવઃ । 'એવં જાવ કરેજ્જા' એતાવન્તં કાલં યાત્તુકુર્યાત્ એતા-

इसी प्रकार से जघन्य और उत्कृष्टता से रहित अनुबंध भी ३३ साग-रोपम की है । 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन विजयादि देव-प्रकरण के जैसा ही है । कायसंवेध 'भवादेसेणं दो भवग्रहणाई' भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप है और 'कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाई' काल की अपेक्षा वह जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक ३३ सागरोपम रूप है और 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाई' पुर्वकोडीप अन्नहियाई' उत्कृष्ट से वह पूर्वकोटि अधिक ३३ सागरो-पम रूप है । यहाँ जो कायसंवेध जघन्य और उत्कृष्ट रूप से प्रकट किया गया है सो उसका कारण ऐसा है कि यहाँ की स्थिति में मनुष्य भव गत जघन्य और उत्कृष्ट स्थिति का संमेलन हुआ है । इसलिये काल की अपेक्षा कायसंवेध पूर्वोक्त रूप से प्रकट किया गया है 'एव-

પણા વગરના અનુબંધ પણ ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો જ છે 'સેસં તં ચેવ' બાકીનું સઘળું કથન વિજય વિગેરે દેવોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ છે. કાયસંવેધ- 'ભવાદેસેણં' દો ભવગ્રહણાઈ' ભવની અપેક્ષાએ બે ભવોને ગ્રહણ કરવા ૩૫ છે. અને 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ' કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમ ૩૫ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી 'ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ પુવ્વકોડીપ અન્નહિયાઈ' ઉત્કૃષ્ટથી તે પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમ ૩૫ છે. અહિયાં કાયસં-વેધ બે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પણથી બતાવેલ છે, તેનું કારણ એવું છે કે- અહિંની સ્થિતિમાં મનુષ્ય ભવ સંબંધી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું મિલન થયું છે. તેથી કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ પડેલા કહ્યા પ્રમાણે બતાવેલ છે, 'એવં જાવ કરેજ્જા' એ રીતે 'તે જીવ આદલા કાળ સુધી સર્વાર્થ

વત્કાલાર્યન્તમેવ સર્વાર્થસિદ્ધદેવગતિં મનુષ્યગતિં ચ સેવેત તથા એતાવન્તં કાલં સર્વાર્થસિદ્ધગતૌ મનુષ્યગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્વાદિતિ પ્રથમો ગમઃ । ૧ ।

દ્વિતીયગમં દર્શયન્નાહ—‘સો ચેવ’-ઇત્યાદિ, ‘સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્વિષ્ણુ ઉવવન્નો’ સ એવ સર્વાર્થસિદ્ધદેવ એવ જઘન્યકાલસ્થિતિરુપમનુષ્યેષુ ઉત્પન્નો ભવેત્ તદા—‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ એવા એવ વત્તવ્વયા—એવઃ—પ્રથમગમપ્રદર્શિત—પ્રકાર એવ ઉત્પાદપરિમાણાદિદ્વારસમુદાયેન વત્તવ્વ ઇતિ । અન્યત્સર્વં પ્રથમગમવદેવ વત્તવ્વમ્ પરન્તુ કાયસંવેધાંશે વૈલક્ષણ્યં વિધેતે તદેવ દર્શયતિ નવરં ઇત્યાદિના । ‘નવરં કાલાદેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ વાસપુહુત્તમમ્મહિયાઈ’ નવરં કાલાદેસેણ કાલાપેક્ષયેત્પર્યઃ જઘન્યેન ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ વર્ષપૃથક્ત્વામ્મધિકાનિ તથા—‘ઉક્કોસેણ વિ તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ વાસપુહુત્તમમ્મહિયાઈ’ ઉત્કર્ષેણાપિ ત્રયસ્ત્રિ-

હયં જાવ કરેજ્ઞા’ હસ પ્રકાર વહ જીવ હતને કાલ તરુ સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવગતિ કા ઓર મનુષ્યગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલ તક વહ ઉસમેં ગમનાગમન કરતા હૈ । ૧ હસ પ્રકાર યહ પહલા ગમ હૈ ।

દ્વિતીય ગમ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્વિષ્ણુ ઉવવન્નો’ વહી સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવ જવ જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોના હૈ તવ ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ ઉસ ગમ મેં બી યહી પ્રથમ ગમ પ્રદર્શિત પ્રકાર ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ દ્વાર સમૂહ સે કહનાં ચાહિયે । અર્થાત્ યહાં કી વત્તવ્વયા પ્રથમ ગમોક્ત વત્તવ્વયા કે જૈસી હૈ । પરન્તુ ‘નવરં કાલાદેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ વાસપુહુત્તમમ્મહિયાઈ, ઉક્કોસેણ વિ તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ વાસપુહુત્તમમ્મહિયાઈ’ કાયસંવેધાંશ મેં હસ કથન કે અનુસાર એસી વિલક્ષણતા હૈ કિ યહાં કાયસંવેધ કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વર્ષ પૃથક્ત્વ

સિદ્ધ દેવ ગતિનુ અને મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે નેમાં ગમના ગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ પહેલો ગમ છે. ૧

બીજો ગમ આ પ્રમાણે છે. ‘સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્વિષ્ણુ ઉવવન્નો’ એ જ સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવ જ્યારે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ તે ગમમાં પણ આ પહેલા ગમમાં કહેલ પ્રકારથી ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરે દ્વારાનું કથન કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ આ બીજા ગમ સંગંધી કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ છે. પરંતુ ‘નવરં કાલાદેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ વાસપુહુત્તમમ્મહિયાઈ’ ઉક્કોસેણ વિ તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ કાયસંવેધમાં આ કથન પ્રમાણે એવું વિલક્ષણપણું છે

શંતસાગરોપમાણિઃ વર્ષપૃથક્ત્વાભ્યધિકાનિ, વર્ષપૃથક્ત્વરૂપજઘન્યકાલસ્થિતિકમનુ-
ષ્યેષૂત્પન્નત્વેન જઘન્યસ્થિતિકમનુષ્યાયુઃ સંમેલ્ય ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમા સ્થિતિર્વાચ્યે-
તિભાવઃ । ‘એવંહયં જાવ કરેજ્જા’ એતાવન્તં યાવત્ કુર્યાત્ એતાવત્કાલપર્યન્તં સર્વા-
ર્થસિદ્ધિદેવગતિં મનુષ્યગતિં ચ સેવેત, તથા એતાવન્તં કાલં યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધિગતૌ
મનુષ્યગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ દ્વિતીયો ગમઃ ૨ । ‘સો ચેવ ઉત્કોસકાલઃ
દ્વિહ્રણસુ ઉવવન્નો’ સ એવ સર્વાર્થસિદ્ધિદેવ ઉત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિકમનુષ્યેષુ ઉત્પન્નેત
તદા-‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ એવૈવ વત્તવ્યતા, એવા પ્રથમગમપ્રદર્શિતપ્રકારૈવ વ્યવસ્થા
અવગન્તવ્યેતિ । કેવલં કાયસંવેધાંશે વૈલક્ષણ્યં તદેવ દર્શયતિ-‘નવરં’ इत्यादिना ।

અધિક ૩૩ સાગરોપમ કા હૈ । યહાં જો કાયસંવેધ કે કાલ મેં વર્ષપૃથ-
ક્ત્વ અધિકતા કહી ગઈ હૈ વહ વર્ષપૃથક્ત્વ રૂપ જઘન્ય મનુષ્ય ભવ
કી આયુ કે સંમેલન સે કહી ગઈ હૈ । ક્યોંકિ વહ વર્ષપૃથક્ત્વ રૂપ
જઘન્ય આયુવાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હુઆ હૈ । ‘એવંહયં જાવ કરેજ્જા’
હસ પ્રકાર સે વહ જીવ હતને કાલ પર્યન્ત સર્વાર્થ સિદ્ધિ દેવગતિ કા ઓર
મનુષ્યગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર હતને કાલ પર્યન્ત વહ ઉસ ગતિ મેં
ગમનાગમન કરતા હૈ । એસા યહ દ્વિતીય ગમ હૈ ॥૨॥

‘સો ચેવ ઉત્કોસકાલદ્વિહ્રણસુ ઉવવન્નો’ જબ વહ સર્વાર્થસિદ્ધિ-દેવ
હી ઉત્કૃષ્ટ કાલ કી સ્થિતિ વાલે મનુષ્યોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ-તથા બી
‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ યહી પ્રથમ ગમોક્ત વત્તવ્યતા વહાં કહ લેની
ચાહિયે । કેવલ કાયસંવેધાંશ મેં વિલક્ષણતા હૈ-યહી બાત-‘નવરં

કે-અહિયાં કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી વર્ષ પૃથ-
ક્ત્વ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે, અહિયાં કાયસંવેધના કાળમાં જે
વર્ષ પૃથક્ત્વ વધારે કહેલ છે, તે વર્ષ પૃથક્ત્વ ૩૫ જઘન્ય મનુષ્ય ભવની
આયુષ્યને મેળવીને કહેલ છે. કેમકે-તે વર્ષ પૃથક્ત્વ ૩૫ જઘન્ય આયુષ્ય-
વાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. ‘એવંહયં જાવ કરેજ્જા’ આરીતે તે જીવ
આટલા કાળ સુધી સર્વાર્થ સિદ્ધિ દેવગતિનું અને મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે
છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમના ગમન કરે છે એ રીતે
આ બીજો ગમ કહ્યો છે. ૧૨।

‘સો ચેવ ઉત્કોસકાલદ્વિહ્રણસુ ઉવવન્નો’ બ્યારે તે સર્વાર્થ સિદ્ધિદેવ જ
ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પણ ‘એસ ચેવ
વત્તવ્વયા’ આ પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ કથન અહિયાં કહેવું જોઈએ.
દેવજ કાયસંવેધના સંબંધમાં જ વિલક્ષણ પડ્યું છે. એજ વાત ‘નવરં કાલઃ-

‘નવરં’ કાલાદેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીए अवमहियाइ’
 નવરં કાલાદેશેન જઘન્યેન ત્રયસ્થિશસ્સારોપમાણિ પૂર્વકોટયમ્પધિકાનિ તથા-
 ‘ઉવ્વકોસેણ વિ તેત્તીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીए अवमहियाइ’ ઉત્તરકર્પતોડપિ ત્રય-
 સ્થિશસ્સારોપમાણિ પૂર્વકોટયમ્પધિકાનિ પૂર્વકોટિરુત્તરકુલકાલસ્થિકમનુષ્યેપ્પ-
 જત્વેન ઉત્તરકુલસ્થિતિકમનુષ્યાયુઃ સંમેલ્ય ત્રયસ્થિશસ્સારોપમા સ્થિતિર્વાચ્ચેતિ ભાવઃ ।
 ‘एवइयं जाव करेज्जा’ एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावन्तमेव कालं सर्वार्थसिद्धदेवगतिं
 मनुष्यगतिं च सेवेत तथा-एतावन्तमेव कालं सर्वार्थसिद्धगतौ मनुष्यगतौ च गम-
 नागमने कुर्यादिति तृतीयो गमः३। नात्र प्रकारान्तस्त्वम् नवगमका अपि तु आद्या स्रय

કાલાદેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીए अवमहियाइ
 उवकोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अवमहियाइ’ इस
 सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है। यहां काल की अपेक्षा जघन्य से
 पूर्वकोटि अधिक ३३ सागरोपम का कायसंवेध है और उत्कृष्ट से भी
 वह पूर्वकोटि अधिक ३३ सागरोपम का है। यहां जो उत्कृष्ट से एवं
 जघन्य से कायसंवेध का प्रमाण कहा गया है, उसमें पूर्वकोटि की
 आयुवाले मनुष्यों में उसके उत्पाद को लेकर कहा गया है। क्योंकि
 वह वहां एक पूर्वकोटि काल तक रहा है। अतः उत्कृष्ट स्थिति वाले
 मनुष्यों की आयु को मिला कर कायसंवेध जघन्य और उत्कृष्ट से एक
 पूर्वकोटि अधिक ३३ तेनीस सागरोपम का कहा गया है। ‘एवइयं जाव
 करेज्जा’ इस प्रकार वह जीव इतने काल तक उस सर्वार्थसिद्ध देव
 गति का और मनुष्य गति का सेवन करता है और इतने ही कालतक
 वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह तृतीय गम है ।३।

દેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં પુવ્વકોડીए अवमहियाइ उवकोसेण वि
 तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अवमहियाइ’ આ સૂત્રપાઠદ્વારા બતાવેલ
 છે. અહિયાં કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩
 તેત્રીસ સાગરોપમનો કાયસંવેધ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પૂર્વકોટિ અધિક
 ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે. અહિયાં ઉત્કૃષ્ટથી અને જઘન્યથી જે કાયસં-
 વેધનું પ્રમાણ કહેલ છે. તેમાં પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં તેના
 ઉત્પાદને લઈને કહેલ છે. કેમકે તે ત્યાં એક પૂર્વકોટિ કાળ સુધી રહ્યો છે.
 જેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્યોની આયુષ્યને મેળવીને કાયસંવેધ જઘન્ય
 અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો કહેવ છે.
 ‘एवइयं जाव करेज्जा’ આ રીતે તે જીવ અટલા કાળ સુધી એ સર્વાર્થ
 सिद्ध देव गतिનું અને મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ
 સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણેનો આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ૩।

એવ ગમાઃ સર્વાર્થસિદ્ધદેવાનાં ભવન્તિ । એવાં જઘન્યસ્થિતેરભાવાત્ મધ્યમં ગમત્રયં ન ભવતિ, તથા ઉત્કૃષ્ટસ્થિતેરભાવાત્ અન્તિમમપિ ગમત્રયં ન ભવતિ, એતદેવં દર્શયતિ—‘એ એવે’ ઇત્યાદિ, ‘એ એવે તિન્નિ ગમગા’ એતે—ઉપરિદર્શિતા એવ ત્રયો ગમકાઃ આદ્યા એવ ત્રયો ગમા ભવન્તિ, ‘સેસા ન મણંતિ’ શેષાઃ—તદ્વિનાઃ—ચતુર્થપશ્ચમ-પષ્ટસપ્તમાષ્ટમનવમગમકા ન મણ્યન્તે સર્વાર્થસિદ્ધદેવાનાં જઘન્યસ્થિતેરભાવાન્મધ્યમં ગમત્રયં ન ભવતિ તથોત્કૃષ્ટસ્થિતેરભાવાત્ ચરમમપિ ગમત્રયં ન ભવતિ ઇતિ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ, હે મદન્ત ! મનુષ્યેષુ

યહાં પ્રકરાન્તરસે નૌ ગમક નહીં હોતે હૈં કિન્તુ આદિ કે ૩ ગમ હોતે હૈં । કયોંકિ હનમેં જઘન્ય સ્થિતિ કા અભાવ હોતા હૈ અતઃ મધ્યમ ત્રીન ગમ નહીં હોતે હૈં । તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કા મી અભાવ રહતા હૈ અતઃ અન્ત કે મી ૩ ગમ નહીં હોતે હૈં । યહી બાત—‘એ એવે તિન્નિ ગમગા’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકાર ને પ્રદર્શિત કી હૈ—હસ પ્રકાર યહાં આદિ કે હી ત્રીન ગમ હુએ હૈં ‘સેસા ન મણંતિ’ શેષ—અન્તકે ઓર મધ્ય કે ૩૩ ગમ નહીં હુએ હૈં । તાત્પર્ય હસ કથન કા યહી હૈ કિ સર્વાર્થસિદ્ધ કે દેવ અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાલે હોતે હૈં—હસ કારણ જઘન્ય સ્થિતિ કે અભાવ મેં મધ્ય કે ૩ ગમ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કે અભાવ મેં અન્ત કે ૩ ગમ વહાં નહીં હુએ હૈં । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે મદન્ત ! મનુષ્યગતિ મેં જો આપ દેવાનુપ્રિય ને જીવોં કે ઉત્પાદ

અહિયાં અન્યત્ર ખતાવ્યા પ્રમાણેના નવ ગમે થતા નથી. પરંતુ પહેલાના ત્રણ જ ગમે થાય છે કેમકે આમાં જઘન્ય સ્થિતિનો અભાવ હોય છે. જેથી મધ્યના ત્રણ ગમે થતા નથી. એજ વાત ‘એ એવે તિન્નિ ગમગા’ આ સૂત્રપાઠથી સૂત્રકારે અગત કરેલ છે. આ રીતે અહિયાં પ્રથમના જ ત્રણ ગમે થાય છે. ‘સેસા ન મણંતિ’ શેષ—અન્તના અને મધ્યના ૩-૩ ત્રણ ત્રણ ગમે એટલે કે છ ગમે થતા નથી, આ કથનનું તાત્પર્ય એજ છે કે—સર્વાર્થ સિદ્ધના દેવો અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા હોય છે. આ કારણે જઘન્ય સ્થિતિના અભાવમાં મધ્યના ત્રણ ગમે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના અભાવમાં એટલા ત્રમે ત્યાં થતા નથી.

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભગવન્ મનુષ્ય ગતિમાં ચોવીસઠઠકમાં રહેલા છવોના ઉત્પાત વિગેરે—વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે,

ઉત્પાદાદિવિષયે ચદ્ દેવનુપિયેગ કથિતમ્ તત્ સર્વમ્ એવ-સર્વથા સત્યમેવ ઇતિ
કથયિત્વા ગૌતમો ભગવન્તં વન્દતે નમસ્થિતિ વન્દિત્વા નમસ્થિત્વા સંયમેન તપસા
આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ.૦૨॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પંચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકપ્રમુખનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહૂચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપદત્ત-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત—કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
વાલબ્રહ્મચારિ — જૈનાચાર્ય — જૈનધર્મદિવાકર,
—પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં શ્રી “ભગ-
વતીસૂત્રસ્ય ” પ્રમેયચન્દ્રિકાખ્યાયાં
વ્યાખ્યાયામ્ ચતુર્વિંશતિતમશતકે
એકવિંશત્યુદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૨૪-૨૧॥

આદિ કે વિષય મેં કહા હૈં વહ સબ સર્વથા સત્ય હી હૈં ૨ હસ પ્રકાર
કહકર ગૌતમ ને પ્રભુ મહાવીર કો વન્દના કી ઓર ઉન્હેં નમસ્કાર
કિયા । વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો
ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥સૂ.૦૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે ચોવીસવેં શતક કા
એકવીસ વાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૪-૨૧॥

તે સઘળું સર્વથા સત્ય જ છે. આપ દેવાનુપિયનું કથન સત્ય જ છે, આ
પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદના કરી અને તેઓને
નમસ્કાર કર્યા, વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી આત્માને
ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ॥સૂ.૦૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતી
સૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો
એકવીસમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૪-૨૧॥

॥ अथ चतुर्विंशतितशतके द्वाविंशतितमोदेशकः प्रारभ्यते ॥

एकविंशतितममुदेशकं व्याख्यया निरूप्य क्रमप्राप्तं द्वाविंशतितमोदेशकमारभते,
अत्र वानव्यन्तरेषु जीवानुत्पादयन्नाह—‘वाणमंतरा णं भंते’ इत्यादि ।

मूलम्—वाणमंतरा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं नेर-
इएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्से-
हिंतो उववज्जंति देवेहिंतो उववज्जंति ? एवं जहेव नागकुमारो-
द्देसए असन्नि० तहेव निरवसेसं । जइ सन्निपंचिंदिय० जाव
असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे
भविए वाणमंतरेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्टिइएसु
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्टिइएसु, उक्को-
सेणं पलिओवमट्टिइएसु । सेसं तं चेव जहा नागकुमारउद्देसए
जाव कालादेसेणं जहन्नेणं साइरेगा पुव्वकोडी दसहिं वाससह-
स्सेहिं अब्भहिया, उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं, एवइयं जाव
करेज्जा । १। सो चेव जहन्नकालट्टिइएसु उववन्नो जहेव नाग-
कुमाराणं वितियगमे वत्तव्वया । २। सो चेव उक्कोसकालट्टिइ-
एसु उववन्नो जहन्नेणं पलिओवमट्टिइएसु उक्कोसेण वि पलि-
ओवमट्टिइएसु एस चेव वत्तव्वया । नवरं ठिई से जहन्नेणं
पलिओवमं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं । संवेहो जहन्नेणं
दो पलिओवमाइं, उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं जाव
करेज्जा ३। मज्झिमगमगां तिन्नि वि जहेव नागकुमारेसु पच्छि-
मेसु तिसु गमएसु तं चेव जहा नागकुमारुद्देसए । नवरं ठिइं

संवेहं च जाणेज्जा संखेज्जवासाउय० तहेव नवरं ठिइं अणुवंधं
 संवेहं च उभओ ठिइए जाणेज्जा ९। जइ मणुस्स० असंखेज्ज-
 वासाउयाणं जहेव णागकुमाराणं उद्देसे तहेव वत्तव्वया । नवरं
 तइयगमए ठिइं जहन्नेणं पलिओवमं, उक्कोसेणं तिन्नि पलि-
 ओवमाइं । ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं उक्कोसेणं तिन्नि गाउ-
 याइं, सेसं तहेव । संवेहो से जहा एत्थ षेव उद्देसए असंखेज्ज-
 वासाउयसन्निपांचिंदियाणं । संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से जहेव
 नागकुमारुद्देसए । नवरं वाणमंतरे ठिइं संवेहं च जाणेज्जा ।
 सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥सू० १॥

॥चउवीसइमे सए वावीसइमो उद्देसो समत्तो ॥२४-२

छाया—वानव्यन्तराः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते ? किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते ?
 तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते ? मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते देवेभ्यो वोत्पद्यन्ते ? एवं यथैव
 नागकुमारोद्देशके असंज्ञि० तथैव निरवशेषम् । यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रिय यावत् असंख्येय-
 वर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो वानव्यन्तरेषु उत्पत्तुं
 स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ! गौतम ! जघन्येन दशभिर्वर्षसह-
 स्रस्थितिकेषु, उत्कर्षेण पल्योपमस्थितिकेषु । शेषं तदेव यथा नागकुमारोद्देशके
 यावत् काळादेशेन जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिः दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका,
 उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात् । १। स एव जघन्यकाळ-
 स्थितिकेपूत्पन्नः यथैव नागकुमारणं । द्वितीयगमे वक्तव्यता । २। स एवोत्कर्षकाळ-
 स्थितिकेपूत्पन्नो जघन्येन पल्योपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि पल्योपमस्थितिकेषु
 एतैव वक्तव्यता । नवरं स्थितिः तस्य जघन्येन पल्योपमम् उत्कर्षेण त्रीणि
 पल्योपमानि, संवेधः जघन्येन द्वे पल्योपमे, उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि,
 एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् । ३ । मध्यमगमकाळयोऽपि यथैव नागकुमारेषु पञ्चि-
 मेषु त्रिषु गमकेषु तदेव यथा नागकुमारोद्देशके । नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्
 संख्येयवर्षायुष्क० तथैव नवरं स्थितिमनुबन्धं संवेधं च उभयोः स्थित्या जानी-
 यात् । ९ यदि मनुष्य० असंख्येयवर्षायुष्काणां यथैव नागकुमाराणामुद्देशके तथैव

વક્તવ્યતા । નવરં તૃતીયગમકે-સ્થિતિર્જગ્ન્યેન પલ્યોપમમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ-પલ્યો-
પમાનિ । અવગાહના જગ્ન્યેન ગવ્યૂતમ્, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ, શેષં તથૈવ ।
સંવેધસ્તસ્ય યથા અત્રૈયોદેશકે-અસંખ્યેયવર્ષાયુઃકસંક્ષિપ્તચ્ચેન્દ્રિયાણામ્ । સંખ્યેય-
વર્ષાયુઃકસંક્ષિપ્તજનુઘ્યો યથૈવ નાગકુમારોદેશકે । નવરં વાનવ્યન્તરે સ્થિતિ-સંવેધં ચ
જાનીયાત્ । તદેવ ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ । સૂ૦૧ ।

॥ ચતુર્વિંશતિતમે શતકે દ્વાવિંશતિતમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

ટીકા—‘વાણમંતરા ણં મંતે’ વાનવ્યન્તરાઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘કઓર્હિતો ઉવવ-
જ્જંતિ’ કુત ઉત્પદ્યન્તે ઇમે વાનવ્યન્તરદેવવિશેષા સ્તે કસ્માત્સ્થાનાદાગમ્ય વાન-
વ્યન્તરદેવરૂપેણ ઉત્પદ્યન્તે ‘કિં નેરહ્ણહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં નૈરયિકેભ્ય આગ-
ત્યોત્પદ્યન્તે અથવા ‘તિરિક્તજોણિર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ તિર્યગ્યોનિકેભ્ય આગત્યો-

૨૨ બાવીસવેં ઉદ્દેશક કા પ્રારંભ

‘પૂર્વોક્ત રૂપ સે ઇક્વીસ વેં ઉદ્દેશે કો સમાપ્ત કરકે અથ સૂત્રકાર ક્રમ
પ્રાપ્ત બાઈસ વેં ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ કરતે હૈં યહાં સૂત્રકાર ને વાનવ્યન્તરોં
મેં જીવોં કે ઉત્પાદ કા કથન કિયા હૈં—‘વાણમંતરા ણં મંતે ! કઓર્હિતો
ઉવવજ્જંતિ’ ઇત્યાદિ સૂત્ર ? ।

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈં—‘વાણમંતરા ણં મંતે ! કઓ-
ર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભદન્ત ! વાનવ્યન્તરદેવ કહાં સે આકરકે ઉત્પન્ન
હોતે હૈં—અર્થાત્ જો યે વાનવ્યન્તર દેવ હૈં વે કિસ સ્થાન સે—ગતિ સે
આકરકે વાનવ્યન્તરદેવ રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ‘કિં નેરહ્ણહિતો ઉવવ-
જ્જંતિ’ કયા વે નૈરયિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા ‘તિરિક્તજ-

બાવીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ઉપર પ્રમાણે ૨૧ એકવીસમા ઉદ્દેશાનું કથન પૂર્ણ કરીને હવે સૂત્ર-
કાર ક્રમથી આવેલ આ ૨૨ બાવીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે. અહિયાં
સૂત્રકારે વાનવ્યન્તરોમાં જીવોના ઉત્પાદનું કથન કર્યું છે ‘વાણમંતરા ણં મંતે !
કઓર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—વાનમંતરા ણં મંતે ! કઓર્હિતો !
ઉવવજ્જંતિ’ હે ભદન્ત ! વાનવ્યન્તર દેવો કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?
અર્થાત્ જે આ વાનવ્યન્તર દેવો છે, તેઓ કયા સ્થાનમાંથી અર્થાત્ કઈ ગતિમાંથી
આવીને વાનવ્યન્તર દેવપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? ‘કિં નેરહ્ણહિતો ઉવવજ્જંતિ’
શું તેઓ નૈરયિકામાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા ‘તિરિક્તજોણિર્હિતો

ત્પદ્યન્તે અથવા 'મણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' મનુષ્યેભ્ય આગત્ય ઉત્પદ્યન્તે અથવા—
 'દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' દેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નસ્ય સંગ્રહઃ । 'અતિદેશત્
 ઉત્તરયતિ—'एवं जहेव' इत्यादि । 'एवं जहेव नागकुमारउद्देशए असंज्ञि० निरवसेस'
 एवं यथैव नागकुमारोद्देशके असंज्ञि० तथैव निरवसेपम् । यथा नागकुमारोद्देशके
 असंज्ञिप्रकरणम् । तत्र नागकुमारोद्देशके असुरकुमारोद्देशकस्यातिदेशः असुरकुमारो-
 द्देशके 'एवं जहेव नैरयउद्देशए' इत्येवमतिदेशः कृत्स्नतो नैरयिकोद्देशके सर्व
 सविस्तरमसंज्ञिप्रकरणं द्रष्टव्यमिति । तत्र यथा—उत्पाद परिमाणादिकं कथितं तथैव
 सर्वं वानव्यन्तरप्रकरणेऽपि असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकवक्तव्यतापर्यन्तं निरवशेष-
 जोणिएहिंતો ઉવવજ્જંતિ' તિર્યગ્યોનિકોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હે ?
 અથવા 'મણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' મનુષ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હે ?
 અથવા 'દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' દેવોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હે ?

અતિદેશ કો અશ્રિત કરકે પ્રભુ ઇસકે ઉત્તર મેં ગૌતમ સે કહતે
 હે—'एवं जहेव नागकुमारउद्देशए असंज्ञि० तहेव निरवसेस' हे गौतम !
 नागकुमार के उद्देशे में जैसा कहा गया है वैसा असंज्ञी प्रकरण तक
 सब कथन यहाँ पर करना चाहिये । तात्पर्य इसका यही है कि नाग-
 कुमार के प्रकरण में आये हुए असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक प्रकरण में
 जिस प्रकार से उत्पाद परिमाण आदि का कथन किया जा चुका है
 उसी प्रकार से वह सब कथन इस वानव्यन्तर के प्रकरण में भी कहना
 चाहिये । यहाँ नागकुमार उद्देशकका अतिदेश (भोलावण) किया है
 नागकुमार प्रकरण में असुरकुमारका अतिदेश किया है और असुर-
 कुमार प्रकरणमें नैरयिक उद्देशकका अतिदेश है इसलिये असंज्ञी का

उववज्जंति' तिर्य'य यોનિકેભાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'મણુ
 સ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' મનુષ્યે'ભાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'દેવે-
 હિંતો ઉવવજ્જંતિ' દેવેભાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

આ પ્રશ્નો ઉત્તર આપતાં મહાવીર પ્રભુ અતિદેશ (ભોલાવણ)નો
 આશ્રય કરીને ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'एवं जहेव नागकुमारउद्देशए
 असंज्ञि० तहेव निरवसेस' हे गौतम ! नागकुमारना उद्देशाभां जे प्रमाणे
 कहेवाभां आंयुं छे, ओज प्रमाणेनुं कथन अहियां कहेवुं लेछिअ. कहेवानुं
 तात्पर्य जे छे हे—नागकुमारना उद्देशाभां आवेल असंज्ञि पंचेन्द्रिय तिर्य'य
 योनिकना प्रकरणभां जे प्रमाणे उत्पाद, परिमाण विगेरेनुं कथन कएवाभां
 आंयुं छे, ओज प्रमाणे ते तमाम कथन आ वानव्यन्तर देवाना प्रकरणभां

એવ વક્તવ્યમ્ સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકવક્તવ્યતાં તુ સૂત્રકારઃ સ્વયં વક્ષ્યતિ,
તદેવાહ—‘જહ સન્નિપંચિદિય જાવ અસંખેજ્જવાસાઉયસન્નિ-
પંચિદિયં જે ભવિણં’ इत्यादि पाठस्याऽऽलापक एवं कर्तव्यः—‘जह सन्निपंचि-
दियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरि-
क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिए-
हिंतो उववज्जंति? गोयमा! संखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
‘उववज्जंति असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति’
असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिए णं भंते जे भविणं वाणमंतरेसु
‘उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिएसु वाणमंतरेसु ‘उववज्जेज्जा’ इत्येवं
परिपूर्णं पाठोऽत्र विज्ञेयः। यदि संज्ञिपच्येन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते
तदा किं संखेयवर्षायुष्कसंज्ञिपच्येन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते अथवा

ઉત્પાદાદિ પૂરે બીસોં દ્વાર નૈરઘિક ઉદ્દેશોમેં દેખનાં ચાહિયે । ‘જહ સન્નિ-
પંચિદિયં જાવ અસંખેજ્જવાસાઉયસન્નિપંચિદિયતિરિક્ખજોણિં ણં
‘ભંતે જે ભવિણં’ इत्यादि वे वानव्यन्तरदेव यदि संज्ञी पच्येन्द्रियतिर्य-
ग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या वे संख्यातवर्ष की आयु-
वाले तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा असंख्यात वर्ष
की आयुवाले संज्ञी पच्येन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकर उत्पन्न होते हैं?
इस प्रश्न के उत्तर में भगवान् गौतम से कहते हैं—हे गौतम ! वे
वानव्यन्तर संख्यात वर्ष असंख्यात वर्ष दोनों प्रकार की आयुवाले
संज्ञी पच्येन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं?

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘सन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिए
णं भंते ! जे भविणं वाणमंतरेसु उववज्जित्तए’ हे भदन्त ! जो संज्ञी

પણ કહેવું નોંધ્યે. ‘જહ સન્નિપંચિદિયં જાવ અસંખેજ્જવાસાઉય સન્નિપંચિદિયતિ-
રિક્ખજોણિં ણં ભંતે જે ભવિણં’ इत्यादि, તે વાનવ્યન્તર દેવો નો સંજ્ઞી
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંખ્યાતવર્ષની
આયુષ્યવાળા તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા અસં-
ખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં ભગવાન ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—
હૈ ગૌતમ ! તે વાનવ્યન્તરે સંખ્યાત વર્ષ અને અસંખ્યાત વર્ષ બન્ને પ્રકારની
આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને કહેવું પૂછે છે કે—‘સન્નિપંચિદિયતિરિક્ખ-
જોણિં ણં ભંતે ! જે ભવિણં વાણમંતરેસુ ઉવવજ્જિત્તए’ હૈ ભગવન્ જે સંજ્ઞી

અસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કસંક્ષિપ્તચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેભ્ય ઉત્પચન્તે? ગૌતમ! સંખ્યાતાડઃ-
સંખ્યાતવર્ષાયુષ્કેભ્યો દ્વયેભ્યઃ સંક્ષિપ્તચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકેભ્ય આગત્ય વાનવ્ય-
ન્તરેષૂત્પચન્તે દશ્યુત્તરમ્। પુન ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કસંક્ષિપ્તચ્છે-
ન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકઃ સ્વલુ ભદન્ત! યો ભવ્યો વાનવ્યન્તરેષૂત્પત્તુમ્, સ સ્વલુ
ભદન્ત! કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ વાનવ્યન્તરેષૂત્પચતે। ઇતિ પ્રશ્નઃ। મગવાનાઈ-
'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ! 'જહન્નેણં દસવાસસહસ્સદ્વિદ્વિષુ' ઝપ્-
ન્યેન દશવર્ષસહસ્થિતિકેષુ વાનવ્યન્તરેષુ ઉત્પચતે તથા-'ઊકોસેણં પલ્લિબોવમ-
દ્વિદ્વિષુ ડવવજ્જહ' ઉત્કર્ષેણ પલ્લોપમસ્થિતિકેષૂત્પચતે। નાગકુમારપ્રકરણે-
તુ ઉત્કૃષ્ટતો દેશેન દ્વિપલ્લોપમસ્થિતિકેષૂત્પચન્તે' ઇતિ પ્રોક્તમત ઉત્પાદદ્વારં સૂત્ર-
કારેણ સ્વયમત્ર પ્રોક્તમ્। 'સેસં તં ચેવ જહા નાગકુમારઉદેસણ' શેપમ્-ઉત્પાદ-
દ્વારાતિરિક્તં પરિમાણદ્વારાદિકં સર્વમપિ તદેવ ચંત્ નાગકુમારોદેશકે કથિતમ્,
પચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિક જીવ વાનવ્યન્તરોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય છે
'સે ણં મંતે કેવહ્યકાલદ્વિદ્વિષુ ડવવજ્જેજ્જા' વહ ક્વિનને કાલ કી સ્થિતિ-
વાલે વાનવ્યન્તરોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ
સે કહતે હૈ-'ગોયમા' હે ગૌતમ! વહ 'જહન્નેણં દસવાસસહસ્સદ્વિદ્વિષુ
ઊકોસેણં પલ્લિબોવમદ્વિદ્વિષુ ડવવજ્જહ' જપ્ન્ય સે દસ હજાર વર્ષ
કી સ્થિતિ વાલે વાનવ્યન્તરોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક
પલ્લોપમ કી સ્થિતિવાલે વાનવ્યન્તરોં મેં-ઉત્પન્ન હોતા હૈ। વહાં નાગ-
કુમારકે પ્રકરણ મેં દેશઝન દો પલ્લોપમસ્થિતિવાલોં મેં ઉત્પન્ન હોને કા
કહા હૈ અતઃ ઉત્પાદદ્વાર ચહાં સૂત્રકારને સ્વયં યતાદિયા હૈ કિન્તુ 'સેસં
તં ચેવ જહા નાગકુમારઉદેસણ' ઉત્પાદ દ્વાર સે અતિરિક્ત ઓર સર્વ પરિ-

પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્ચોનિવાણો ઇવ વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે,
'સે ણં મંતે! કેવહ્યકાલદ્વિદ્વિષુ ડવવજ્જેજ્જા' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા
વ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે
છે કે 'ગોયમા! હે ગૌતમ તે 'જહન્નેણં દસવાસસહસ્સદ્વિદ્વિષુ ઊકોસેણં પલ્લિ-
બોવમદ્વિદ્વિષુ ડવવજ્જહ' જપ્ન્યથી ૧૦ હસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા
વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧ એક પલ્લોપમની સ્થિતિ-
વાળા વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં નાગકુમારના પ્રકરણમાં દેશ હન
એ પલ્લોપમ સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થવાનું કહ્યું છે. અને ઉત્પાદદ્વાર અદિયાં
સૂત્રકારે સ્વયં કહેલ છે. પરંતુ 'સેસં તં ચેવ જહા નાગકુમારઉદેસણ'
ઉત્પાદદ્વાર શિવાય બાકીનું પરિમાણ વિગેરે સઘળા દ્રવ્ય સંબંધી કથન એજ

કિયત્પર્યન્તં નાગકુમારપ્રકરણોક્તમિહાનુસંધેયં? તત્રાહ-‘જાવ’ યાવત્-પરિમાણ-
દ્વારાદારમ્બ કાયસંવેધસ્ય ભવાદેશપર્યન્તં નાગકુમારપ્રકરણમેવાત્રાનુમન્ધેયમિતિ,
કાલાદેશમપેક્ષાહ-‘કાલાદેસેણ’ इत्यादि। ‘કાલાદેસેણ’ જહન્નેણં સાતિરેગા
પુવ્વકોડી દસહિં વાસસહસ્રેહિં અબ્મહિયા’ કાલાદેશેન જઘન્યેન સાતિરેકા પૂર્વ-
કોટિ દેશભિર્વર્ષસહસ્રૈરમ્બધિકા ‘ઉકોસેણં ચત્તારિ પલિઓવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ચત્તારિ
પલ્યોપમાનિ, તત્ર ત્રિપલ્યોપમાયુક્તઃ સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકઃ પલ્યોપમાયુર્વ્ય-
ન્તરેષુત્પન્નઃ, इत्येव क्रमेण चत्वारि पल्योपमानि उत्कृष्टतः कालादेशेन कायसंवेधो
भवतीति ‘एवइयं जाव करेज्जा’ एतावन्तं यावत् कुर्यात् एतावन्तं कालं संज्ञिपच-
च्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं वानव्यन्तरगतिं च सेवेत, तथा एतावदेव कालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्य-
ग्गतौ वानव्यन्तरगतौ च गमनागमने कुर्यादिति प्रथमो गमः। १।

માણ આદિ દ્વાર વૈસે હી કહના ચાહિયે જૈસે વે નાગકુમારોદેશક મેં
કહે ગયે હૈં । યહ નાગકુમારોદેશક ગત પાઠ યહાં યાવત્ પરિમાણ દ્વાર
સેં લેકર કાયસંવેધ કે ભવાદેશ તક કા ગ્રહણ કરના ચાહિયે આગે કા
નહીં ક્યોં કિ ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં સાતિરેગા પુવ્વેકોડી દસહિં વાસ-
સહસ્રેસેહિં અબ્મહિયા’ કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે કાયસંવેધ દશ હજાર
વર્ષ અધિક સાતિરેક એક પૂર્વકોટિ કા હૈ ઓર ‘ઉકોસેણં ચત્તારિ
પલિઓવમાઈ’ ઉત્કૃષ્ટ સે વહ ચાર પલ્યોપમ કા હૈ । ક્યોંકિ ત્રીન
પલ્યોપમ કી આયુવાલા સંજી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવ પલ્યોપમ કી
આયુવાલે વ્યન્તરોં મેં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ । હસ ક્રમ સે ચાર પલ્યોપમ
કા ઉત્કૃષ્ટ કાલ કાયસંવેધ કા કહા ગયા હૈ । ‘એવહયં જાવ કરેજ્જા’
હસ પ્રકાર સે હતને કાલ તક વહ જીવ અસંખ્યાતવર્ષ કી ઓયુવાલે
સંજી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિ કા ઓર વાનવ્યન્તરગતિ કા સેવન કરતા હૈ

પ્રમાણુ કહેવું નેધએ. કે જે પ્રમાણુ તેઓના સંબંધમાં નાગકુમારના ઉદે-
શમાં કહેવામાં આવ્યું છે. આ નાગકુમારના ઉદેશા સંબંધી પાઠ અહિયાં
યાવત્ પરિમાણ દ્વારથી લઈને કાયસંવેધના ભવાદેશ સુધીનું કથન શ્રદ્ધા કરવું
નેધએ. આગળનું નહિં કેમકે-‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં સાતિરેગા પુવ્વકોડી
દસહિં વાસસહસ્રેહિં અબ્મહિયા’ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી કાયસંવેધ દસ
હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક એક પૂર્વકોટિનો છે. અને ‘ઉકોસેણં ચત્તારિ
પલિઓવમાઈ’ ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર પલ્યોપમનો છે. કેમકે ત્રણ પલ્યોપમની
આયુષ્યવાળા સંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યંચ છવ પલ્યોપમની આયુષ્યવાળા વ્યન્ત-
રોમાં ઉત્પન્ન થઈ નય છે. આ કેમથી ચાર પલ્યોપમનો ઉત્કૃષ્ટકાળ કાય-
સંવેધનો કદો છે, ‘એવહયં જાવ કરેજ્જા’ આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે છવ
અસંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા સંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યંચ ગતિનું અને વાનવ્યન્તર

‘સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્વિષ્ણુ ઉવવન્નો’ સ એવ સંજિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકા જઘન્યકાલસ્થિતિકવાનવ્યન્તરેષુ ઉત્પન્નો ભવેત્ તદા-‘જહેવ નાગકુમારાણાં વિતિયગમણ વત્તવ્વયાર’ યથૈવ નાગકુમારાણાં દ્વિતીયગમકે વત્તવ્વયતા સથેવ નિરવશેષા અત્રાપિ જ્ઞાતવ્યા । નાગકુમારાણાં દ્વિતીયગમવત્તવ્વયતા પ્રથમગમ-સમાનૈવ, ભેદઃ કેવલમેતાવાનેવ યત્-સ્થિતિઃ-જઘન્યેન ઉત્કર્ષેણ ચ દશર્વસહ-સ્રાણિ, કાયસંવેધતુ કાલાદેશેન જઘન્યેન દશમિર્વર્ષસહસ્રૈરભ્યધિકા સાતિરેકા પૂર્વકોટિઃ તથા ઉત્કૃષ્ટતો દશમિર્વર્ષસહસ્રૈરભ્યધિકાનિ ત્રીણિ પલ્લોપ-માનિ ઇતિ ૨ । ‘સો ચેવ ઉકોસકાલદ્વિદ્વિષ્ણુ ઉવવન્નો જઘન્યેન પલ્લિઓવમ-

और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है । ऐसा यह प्रथम गम है ।

‘સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્વિષ્ણુ ઉવવન્નો’ યદિ વહી અસંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિક જીવ જઘન્યકાલ કી સ્થિતિ-વાળે વાનવ્યન્તરોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો વહાં ‘જહેવ નાગકુમા-રાણાં વિતિયગમણ વત્તવ્વયાર’ નાગકુમારોં કે દ્વિતીય ગમક મેં જૈસી વત્તવ્વયતા કહી ગઈ હૈ ઉસી પ્રકાર સે વહ સવ વત્તવ્વયતા યહાં પર ખી-કહની ચાહિયે । તાત્પર્ય યહી હૈ કિ નાગકુમારોં કે દ્વિતીયગમ કી વત્તવ્વયતા પ્રથમગમ કે જૈસી હી હૈ । પરન્તુ ભેદ ઉસકી અપેક્ષા ઇસ દ્વિતીય ગમ કી વત્તવ્વયતા મેં કેવલ ઇતના સા હી હૈ કિ સ્થિતિ જઘન્ય સે એવં ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૦ હજાર વર્ષ કી હૈ । તથા-કાયસંવેધ કાલ કી અપેક્ષા જઘન્ય સે ૧૦ હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક પૂર્વકોટિ કા હૈ । તથા ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૦ હજાર વર્ષ અધિક ૩ પલ્લોપમ કા હૈ । એસા યહ દ્વિતીય ગમ હૈ ।

ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણેનો આ પહેલો ગમ કહ્યો છે.

‘સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્વિષ્ણુ ઉવવન્નો’ જે તે અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજી પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિવાણો એવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા વાનવ્યન્તરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો ત્યાં ‘જહેવ નાગકુમારાણ વિતિયગમણ વત્તવ્વયાર’ નાગકુમારોના બીજા ગમમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું તે સઘળું કથન અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ. તાત્પર્ય એજ છે, કે-નાગકુમારોના બીજા ગમનું કથન પહેલા ગમ પ્રમાણેનું જ છે. પરંતુ પહેલા ગમ કરતાં આ બીજા ગમના કથનમાં કેવળ એટલો જ ફેરફાર છે, કે-સ્થિતિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦ હસ હજાર વર્ષની છે. તથા કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી હસ હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક પૂર્વકોટિનો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટથી હસ હજાર વર્ષ અધિક ૩ ત્રણ પલ્લોપમનો છે. એ પ્રમાણે આ બીજો ગમ છે,

દ્વિષ્ણુ ઉકોસેણ વિ પલિઓવમદ્વિષ્ણુ' સ એવ યદિ ઉત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિકવાનવ્યન્તરેષુત્પન્નો ભવેત્ તદા જઘન્યેન પલ્યોપમસ્થિતિકવાનવ્યન્તરેષુ, તથા ઉત્કૃષ્ટતોડપિ પલ્યોપમસ્થિતિકેષુ વાનવ્યન્તરેષુ સમુત્પદ્યતે, 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' એવૈવ-પૂર્વોક્તેવ વત્તવ્વતા વત્તવ્વા સર્વમપિ પૂર્વોક્તમેવ વત્તવ્વમ્ 'નવરં ઠિઈ સે જહન્નેણ પલિઓવમં ઉકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ' નવરમ્-કેવલં સ્થિતિઃ તસ્ય જઘન્યેન પલ્યોપમમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ । યદ્યપિ જઘન્યતોડસંખ્યાતવર્ષાયુક્કાણાં તિર્યગ્યોનિકાનામાયુઃ સાતિરેકા પૂર્વકોટિર્નિર્દિષ્ટા, તથાપીહ જઘન્યેન પલ્યોપમમુક્તમ્ પલ્યોપમાયુક્કેષુ વ્યન્તરેષુ સમુત્પત્ત્યમાનત્વાત્ સમાનાયુક્કેષૂત્પત્તિરિતિન્યાયાત્ અસંખ્યાતવર્ષાયુક્કઃ સઃ સ્વાયુપો બૃહત્તરાયુક્કેષુ દેવેષુ નોત્પદ્યતે,

સો 'ચેવ ઉકોસકાલદ્વિષ્ણુ ઉવવન્નો જહન્નેણં પલિઓવમદ્વિષ્ણુ ઉકોસેણં વિ પલિઓપમદ્વિષ્ણુ ઉવવન્નો' યદિ વહી સંજી પચ્ચેન્દ્રિય-તિર્યગ્યોનિક જીવ-ઉત્કૃષ્ટ કાલ કી સ્થિતિવાલે વાનવ્યન્તરોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો વહ જઘન્ય સે પલ્યોપમ કી સ્થિતિવાલે વાનવ્યન્તરોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ખી પલ્યોપમ કી સ્થિતિવાલે વાનવ્યન્તરોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' હસ પ્રકાર સે યહી પૂર્વોક્ત વત્તવ્વતા કહની ચાહિયે પરન્તુ 'નવરં ઠિઈ સે જહન્નેણં પલિઓવમં ઉકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ' હસકી સ્થિતિજઘન્ય સે એક પલ્યોપમ કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીણ પલ્યોપમ કી હૈ યદ્યપિ જઘન્ય સે અસંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે તિર્યગ્યોનિક જીવોં કી આયુ સાતિરેક પૂર્વકોટિ કી કહી ગઈ હૈ ફિર ખી યહાં પર જઘન્ય સે જો એક પલ્યોપમ કી આયુ કહી ગઈ હૈ વહ પલ્યોપમ કી આયુ વાલે વ્યન્તરોં મેં હનકા આગે ઉત્પાદન હોને કે કારણ સે કહી ગઈ હૈ 'સમાન આયુ વાલા વહ સંજી

સો 'ચેવ ઉકોસકાલદ્વિષ્ણુ ઉવવન્નો જહન્નેણં પલિઓવમદ્વિષ્ણુ ઉકોસેણં વિ પલિઓપમદ્વિષ્ણુ ઉવવન્નો' જો તે સંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિવાણો એવ ઉત્કૃષ્ટ કાલની સ્થિતિવાળા વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે જઘન્યથી પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' આ રીતે આ પૂર્વોક્ત કથન જ કહેવું જોઈએ. પરંતુ 'નવરં ઠિઈ સે જહન્નેણં પલિઓવમં ઉકોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ' તેની સ્થિતિ જઘન્યથી એક પલ્યોપમની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની છે. જો કે જઘન્યથી અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યગ્યોનિવાળા જીવોનું આયુષ્ય સાતિરેક પૂર્વકોટિનું કહ્યું છે, તો પણ અહિંયાં જઘન્યથી જો એક પલ્યોપમનું આયુષ્ય કહ્યું છે, તે પલ્યોપમનાં આયુષ્યવાળા વ્યન્તરરૂપોમાં તેમના પહેલાં ઉત્પાદક થવાને કારણે કહ્યું છે. સરખા આયુષ્ય

इति । 'संवेहो जहन्नेण दो पलिओवमाइ' कायसंवेधः 'कालादेशेन जघन्येन द्वे पल्योपमे 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइ' उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं वान-
व्यन्तरगतिं च सेवेत तथा-एतावन्तमेव कालं तिर्यग्गतौ वानव्यन्तरगतौ च गम-
नागमने कुर्यादिति तृतीयो गमः ३ इति । 'मज्झिमगमगा तिन्नि वि जहा नाग-
कुमारेसु' मध्यमा गमकास्त्रयोऽपि यथैव नागकुपारेषु तथा ज्ञातव्याः 'पच्छिमेसु तिसु
गमएसु तं चेव जहा नागकुमारुदेसए' पश्चिमाः-अन्तिमाः सप्तमाष्टमनवमगमकाः
तेषु तदेव यथा नागकुमाराणां प्रदेशके नागकुमारप्रकरणवदेव मध्यमास्त्रयो गमकाः
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोचिक जीव अपनी आयु से बृहत्तर आयुवाले देवों में
उत्पन्न नहीं होता है । 'संवेहो जहन्नेणं दो पलिओवमाइ' कायसंवेध
काल की अपेक्षा जघन्य से दो पल्योपम का है और 'उक्कोसेणं चत्तारि
पलिओवमाइ' उत्कृष्ट से वह चार पल्योपम का है 'एवइयं जाव करे-
ज्जा' इस प्रकार वह जीव तिर्यग्गति का और वानव्यन्तरगति का इतने
कालतक सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन
करता है । इस प्रकार से यह तृतीय गम है ।

'मज्झिमगमगा तिन्नि वि जहा नागकुमारेसु' नागकुमारों में मध्यम
तीन गम जिस प्रकार से कहे गये हैं । उसी प्रकार से वे मध्यम तीन
गम यहां पर भी कह लेना चाहिये । 'पच्छिमेसु तिसु गमएसु तंचेव जहा
नागकुमारुदेसए' तथा सातवां, आठवां और नौवां ये जो अन्त के तीन

વાળાઓમાં ઉત્પત્તિ થાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્ય
વાળા તે સંહી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવો પોતાના આયુષ્ય કરતાં
વધારે આયુષ્યવાળા દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. 'સંવેહો જહન્નેણં દો પલ્લિઓવ-
માઈ' કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે પલ્યોપમનો છે. અને
'ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પલ્લિઓવમાઈ' ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પલ્યોપમનો છે. 'એવઈયં જાવ
કરેજ્જા' આ રીતે તે જીવ તિર્યંચ ગતિનું અને વાનવ્યન્તર ગતિનું આટલા
કાળ સુધી સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન
કરે છે. આ રીતે આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ૩

'મજ્ઞિમગમગા તિન્નિ વિ જહા નાગકુમારેસુ' નાગકુમારોમાં મધ્યના ત્રણ
ગમો જે રીતે કહ્યા છે, એજ રીતે તે મધ્યના ત્રણ ગમો અહિયાં પણ
કહેવા જોઈએ. 'પચ્છિમેસુ તિસુ ગમસુ તં ચેવ જહા નાગકુમારુદેસપ' તથા
સાતમો આઠમો અને નવમો એ ત્રણ જે છેલ્લા ગમો છે. તે પણ નાગકુ-

તથા ચરમા અપિ ત્રયો ગમકા નાગકુમારવદેવ ભવન્તીતિમાવઃ। 'નવરં ઠિં' સંવેહં
 ચ જાણેજ્જા' નવરં-કેવલં સ્થિતિ સંવેધં ચ મિન્નમિન્નરૂપેણ યથાયોગં જાનીયા-
 દિતિ। 'સંલેજ્જવાસાઉયં તહેવ' સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજીવચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિ-
 કાનાં વક્તવ્યતાં તથૈવ-નાગકુમારપ્રકરણોદિતૈવ જ્ઞેયા ઇતિ, 'નવરં ઠિં' અણુબંધં
 સંવેહં ચ ઉભઓ ઠિંજાણેજ્જા' નવરં સ્થિતિમનુબંધં ચ પાર્થક્યેન સ્વસ્વસ્થિતિ-
 માશ્રિત્ય જાનીયાત્, તથા કાયસંવેધમ્ ઉભયોર્વાનવ્યન્તર-સંલેયવર્ષાયુષ્કસંજી-
 વચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકયોઃ સ્થિતિં મેલયિત્વા જાનીયાત્ ૯ ઇતિ।

અથ મનુષ્યાન્ વાનવ્યન્તરેષુત્પાદયન્નાહ-'જહ મણુસેહિંતો' ઇત્યાદિ। 'જહ
 મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' એ ભદન્ત। યદિ વાનવ્યન્તરા મનુષ્યેભ્ય આગત્ય
 ઉત્પદ્યન્તે તદા કિં સંજીમનુષ્યેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા અસંજીમનુષ્યેભ્ય

ગમ છે વે મી નાગકુમાર પ્રકરણ મેં કહે ગયે અન્તિમ ત્રીન ગમોં કે જૈસે
 કહલેના ચાહિયે 'નવરં ઠિં' સંવેહં ચ જાણેજ્જા' પરંતુ સ્થિતિ ઓર
 સંવેધ મેં મિત્તતાં હૈ। સો ઉસે યથાયોગ રૂપ સે જાન લેનાં ચાહિયે।
 'સંલેજ્જવાસાઉયં તહેવ' તથા સંખ્યાતવર્ષાયુષ્કસંજીવચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-
 નિકોં કી વક્તવ્યતા નાગકુમાર પ્રકરણ મેં પહેલે જૈસી કહી હૈ વૈસી હી
 જાનની ચાહિયે। 'નવરં ઠિં' અણુબંધં સંવેહં ચ ઉભઓ ઠિંજાણેજ્જા
 'પરંતુ સ્થિતિ એવં અનુબંધ અપની ૨ સ્થિતિ કો આશ્રિત કરકે પૃથક્ ૨
 જાનના ચાહિયે। કાયસંવેધ વાનવ્યન્તર એવં સંખ્યાતવર્ષ કો આયુવાલે
 સંજીવચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક દુન દોનોં કી સ્થિતિ કો મિલાકર જાનના
 ચાહિયે। એવ મનુષ્યોં કો વાનવ્યન્તરોં મેં ઉત્પાદિત કરતે હુએ સૂત્રકાર
 કહતે હૈ-'જહ મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' યદિ વાનવ્યન્તરદેવ મનુષ્યોં

માર પ્રકરણુમાં કહેલા છેલ્લા ત્રણ ગમેના કથન પ્રમાણે કહેવા બેઠાએ, "નવરં
 ઠિં' સંવેહં ચ જાણેજ્જા' પરંતુ સ્થિતિના કથનમાં જુદાપણુ આવે છે. તે યથા-
 યોગ્ય રૂપથી સમજી લેવું બેઠાએ. 'સંલેજ્જવાસાઉયં તહેવ' તથા સંજીવચ્છેન્દ્રિય
 તિર્યગ્ય યોનિકોનું કથન સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજીવચ્છેન્દ્રિય
 તિર્યગ્ય યોનિકના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે, એજ
 પ્રમાણેનું સમજવું બેઠાએ. 'નવરં ઠિં' અણુબંધં સંવેહં ચ ઉભઓ ઠિંજાણેજ્જા
 'પરંતુ સ્થિતિ અને અનુબંધ પોત પોતાની સ્થિતિને આશ્રય કરીને
 જુદો જુદો સમજવો. કાયસંવેધ વાનવ્યન્તર અને સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય
 વાળા સંજીવચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિક આ બેઉની સ્થિતિને મેળવીને સમજવો.

હવે મનુષ્યોની વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પત્તિનું કથન કરવા સૂત્રકાર સૂત્રપાઠ
 કહે છે કે-જહ મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' જે વાનવ્યન્તર દેવ મનુષ્યોમાંથી આવીને

આગત્યોત્પદ્યન્તે ? હે ગૌતમ ! સંઙ્ગિમનુષ્યેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે નો અસંઙ્ગિમનુષ્યેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે, હે મદન્ત ! યદિ સંઙ્ગિમનુષ્યેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે, તદા કિં સંસ્થાતવર્ષાયુષ્કેભ્યોઽસંસ્થાતવર્ષાયુષ્કેભ્યો વા સમુત્પદ્યન્તે સંસ્થાતાસંસ્થાતવર્ષાયુષ્કોભ્યેભ્યો વા આગત્યોત્પદ્યન્તે તત્ર—‘અસંસ્થેઙ્ગવાસાડયાણં જહેવ નાગકુમારાણં ઉદેસે તહેવ વત્તવ્વયા’ અસંસ્થાતવર્ષાયુષ્કાણાં મનુષ્યાણાં યથૈવ નાગકુમારાણામુદેશકે તથૈવ વત્તવ્વતા જ્ઞેયેતિ । ચૈલક્ષણં દર્શયતિ નવર’ । इत्यादि—‘नवरं तदयगमप ठिई जहन्नेणं पलिभोवमं’ नवरम्—केवलं तृतीयगमे स्थिति-

સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો કયા વે સંઙ્ગી મનુષ્યોં સે આકર કે વાન-વ્યન્તરોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । અથવા-અસંઙ્ગી મનુષ્યોં સે આકરકે વહાં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં-વે સંઙ્ગી મનુષ્યોં સે હી આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, અસંઙ્ગી મનુષ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં ।

અવ ગૌતમ પુનઃ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં-હે મદન્ત ! યદિ વે સંઙ્ગી મનુષ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો કયા વે સંસ્થાતવર્ષ કી આયુવાલે મનુષ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં અથવા અસંસ્થાતવર્ષ કી આયુવાલે મનુષ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં યા દોનોં પ્રકાર કી આયુવાલેમનુષ્યોં સે આકર કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યદિ અસંસ્થાતવર્ષ કી આયુવાલે મનુષ્યોં સે આકરકે વે ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો હસ વિષય મેં ‘અસંસ્થેઙ્ગવાસાડયાણં જહેવ નાગકુમારાણં ઉદેસે તહેવ વત્તવ્વયા’ જૈસી નાગકુમારોદેશક મેં અસંસ્થાતવર્ષાયુષ્ક મનુષ્યોં કી વત્તવ્વતા કહી

ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા અસંઙ્ગી મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-તેઓ સંઙ્ગી મનુષ્યોમાંથી જ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અસંઙ્ગી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે મગવન્ જો તેઓ સંઙ્ગી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે અથવા અન્ને પ્રકારની આયુવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? જો અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે તો તે સંખ્યામાં ‘અસંસ્થેઙ્ગવાસાડયાણં જહેવ નાગકુમારાણં ઉદેસે તહેવ વત્તવ્વયા’ નાગકુમારના ઉદેશમાં અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોના ધ્યન પ્રમાણેનું ધ્યન અહિયાં કહેવું જોઈ એ ‘નવરં તદયગમપ ઠિઈ જહન્નેણં પલિ-

જંઘન્યેન પલ્યોપમમ્ 'ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ' ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ 'ઓગાહના જહન્નેણં ગાઝયં' શરીરાવગાહના-જઘન્યેન ગવ્યૂતપ્રમાણમ્ યેવાં જીવાનાં પલ્યોપમપ્રમાણમાયુઃ તેષાં શરીરાવગાહના ગવ્યૂતં ભવતિ, સા ચ સુષમદુષ્પર્મા-કાલમાશ્રિત્ય ભવતીતિ, 'ઉક્કોસેણં તિન્નિ ગાઝયાઈ' ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ શરીરાવગાહના ભવતીતિ 'સેસં તહેવ' શેષ-સ્થિત્યવગાહનાતિરિક્તં તથૈવ-નાગ-કુમારપ્રકરણપઠિતમેવ ગ્રાહ્યમ્ । 'સંવેહો સે જહા एत्थ चेव उद्देसए असंखेज्जवासा-उयसन्तिपंचिदियाणं' કાયસંવેધઃ તસ્ય યથા અત્રૈવ ઉદ્દેશકે અસંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક-સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયાણાં તથા વિજ્ઞેયઃ । તત્ર મત્રાદેશેન કાયસંવેધો નાગકુમારપ્રકરણવદેવ-

હૈ વૈસી હી યહાં કહનીં ચાહિયે, । 'નવરં તદ્યગમए ठिई जहन्नेणं पलिओवमं' પર વિશેષ યહ હૈ કિ તૃતીયગમ મેં સ્થિતિ જઘન્ય સે એક પલ્યોપમ કી હૈ ઓર 'ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ' ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીણ પલ્યોપમ કી હૈ 'ઓગાહના જહન્નેણં ગાઝયં' અવગાહના જઘન્ય સે એક ગવ્યૂતપ્રમાણ ઓર 'ઉક્કોસેણં તિન્નિ ગાઝયાઈ' ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીણ ગવ્યૂત પ્રમાણ હૈ । જિન જીવોં કી અવગાહના એક (કોશ) ગવ્યૂતપ્રમાણ હોતી હૈ યહ અવગાહના સુષમદુષ્પર્માકાલ કો આશ્રિત કરકે હોતી હૈ 'સેસં તહેવ' સ્થિતિ ઓર અવગાહના સે અતિરિક્ત ઓર સર્વ દારોં કા કથન નાગકુમાર કે પ્રકરણ મેં જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી હૈ । 'સંવેહો સે જહા एत्थ चेव उद्देसए असंखेज्जवासाउयसन्तिपंचिदियाणं' કાયસંવેધ હસકા હમી ઉદ્દેશ મેં જૈસા અસંખ્યાતવર્ષ કી આયુવાળે સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય

ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું ? તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને વાનવ્યન્તરોમાં ભોવમં' પરંતુ વિશેષતાએ છે કે-ત્રીજા ગમમાં સ્થિતિ જઘન્યથી એક પલ્યોપમની છે, અને 'ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની છે. 'ઓગાહના જહન્નેણં ગાઝયં' અવગાહના જઘન્યથી એક ગવ્યૂત (બે ગાઉ) અને 'ઉક્કોસેણં તિન્નિ ગાઝયાઈ' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગવ્યૂત (છ ગાઉ) પ્રમાણની છે. જે જીવોનું આયુષ્ય પલ્યોપમ પ્રમાણનું હોય છે, તેના શરીરની અવગાહના એક ગવ્યૂત પ્રમાણ (બે ગાઉ) હોય છે. આ અવગાહના સુષમ દુષ્પર્મા કાળનો આશ્રય કરીને થાય છે. 'સેસં તહેવ' સ્થિતિ અને અવગાહનાના કથન કરતાં બીજા સઘના દારોનું કથન નાગકુમારના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે છે. 'સંવેહો સે જહા एत्थ चेव उद्देसए असंखेज्जवासा-उयसन्तिपंचिदियाणं' તેમનો કાયસંવેધ આજ ઉદ્દેશમાં જે રીતે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્થચનો કહ્યો છે, એજ પ્રમાણે

કાઠાદેશેન તુ જઘન્યેન સાતિરેકા પૂર્વકોટિ દશમિર્વર્ષસહસ્રૈરભ્યધિકા ઉત્કૃષ્ટતથ-
સ્વારિ પલ્યોપમાનિ ઇતિ । ‘સંલેજ્જવાસાઉપસન્નિમણુસ્સે જહેવ નાગકુમારહેસણ’
સંલેયવર્ષાણ્ણસંજ્ઞિમણુણ્ણો યથૈવ નાગકુમારપ્રકરણે ઘણિતઃ, તેનૈવ રૂપેણ
ઈદાપિ નિરૂપણીય ઉત્પાદપરિમાણાદિદ્વારૈરિતિ । ‘નવરં વાણમંતરે ઠિં સંવેહં ચ
જાણેજ્જા’ નવરમ્-કેવલમ્ અત્ર વાનવ્યન્તરપ્રકરણે સંલેયવર્ષાણ્ણસંજ્ઞિમણુ-
ણ્યાણાં સ્થિતિસંવેધૌ વિભિન્નૌ સ્વસ્થસ્થિતિપ્રમાણેન જ્ઞાતવ્યાવિતિ ભાવઃ ‘સેવં
મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવ મદન્ત ! વાનવ્યન્તરાણાં તત્તદ્ગતિભ્ય
આગત્ય સમુત્પચમાનાનામુત્પાદપરિમાણાદિ યદેવાનુમિયેણ કથિતં તત્તત્તર્થમ્ એવમેવ

તિર્યંચ કા કહા મયા હૈ વૈસા કહના ચાહિયે । મયાદેશ સે વહ કાય-
સંવેધ નાગકુમાર કે પ્રકરણ જૈસા હી હૈ કાલ કી અપેક્ષા વહ જઘન્ય સે
દશ હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક પૂર્વકોટિ કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ચાર
પલ્યોપમ કા હૈ । ‘સંલેજ્જવાસાઉપસન્નિ મણુસ્સે જહેવ નાગકુમારહેસણ’
જિસ પ્રકાર સે નાગકુમાર કે ઉદ્દેશ મેં સંલેયાતવર્ષાણ્ણસંજ્ઞિ મણુણ્ય
કી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ વૈસી હી વક્તવ્યતા उस संख्यातवर्षाण्णसंज्ञि मणुण्य
સંજ્ઞિ મણુણ્ય કી ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ ઢારોં દ્વારા યહાં પર મી કહની
ચહિયે । ‘નવરં’ પર વિશેષ એસા હૈ કિ ‘વાણમંતરે ઠિં સંવેહં ચ
જાણેજ્જા’ યહાં વાનવ્યન્તર પ્રકરણ મેં સંલેયાતવર્ષાણ્ણસંજ્ઞિ મણુણ્યોં
કી સ્થિતિ ઓર સંવેધ અપની સ્થિતિ કે પ્રમાણ સે ભિન્ન ૨ જાનના
ચાહિયે । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે મદન્ત ! ડન ૨ ગતિયોં સે
આકરકે સમુત્પચમાન વાનવ્યન્તરોં કે ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ જો આપ

કહેવો જોઈએ. ભવાદેશથી તે કાયસંવેધ નાગકુમારના પ્રકરણ પ્રમાણે જ
છે. કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક પૂર્વ-
કોટિનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પલ્યોપમનો છે ‘સંલેજ્જવાસાઉપસન્નિ-
મણુસ્સે જહેવ નાગકુમારહેસણ’ નાગકુમારના ઉદ્દેશમાં જે પ્રમાણે સંખ્યાત
વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞિ મણુણ્યના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે.
એજ પ્રમાણેનું કથન આ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞિ મણુણ્યના
ઉત્પાદ, પરિમાણ વિગેરે દ્વારો દ્વારા અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ. ‘નવરં’ પરંતુ
વિશેષ પણ એવું છે કે-‘વાણમંતરે ઠિં સંવેહં ચ જાણેજ્જા’ અહિયાં વાન-
વ્યન્તરના આ પ્રકરણમાં સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞિ મણુણ્યની સ્થિતિ
અને કાયસંવેધ પોતાની સ્થિતિ કરતાં જુદા જુદા સમજવા જોઈએ.

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે મગધન તે તે ગતિયોથી આવીને
ઉત્પત્તિ થનારા વાનવ્યન્તરોના ઉત્પાદ પરિમાણ વિગેરે આપ દેવાનુમિયે જે

—સર્વથા સત્યમેવ હત્યુક્ત્વા ગૌતમો ભગવન્તં વન્દેત્વા નમસ્યિત્વા સન્નમેન તપસા
આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ.૦૧॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशङ्खचक्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
“भगवतीसूत्रस्य” प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् चतुर्विंशतिशतकस्य
द्वाविंशतितमोद्देशकः
समाप्तः ॥२४-२२॥

દેવાનુષિઘ ને કહે છે' વે સ્વય સર્વથા સત્ય હી છે' । હસ પ્રકાર કહકર
ગૌતમ ને ભગવાન્ કો વન્દના કી ઓર ઉન્હે નમસ્કાર કિયા વન્દના
નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુપ
અપને સ્થાન પર ચિરાજમાન હો ગયે ॥સૂ.૦૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે ચૌવીસવે શતકકા
વાઈસ વાં ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥૨૪-૨૨॥

પ્રમાણે કહ્યા છે, તે બધું સર્વથા તેમજ છે, અર્થાત્ આપનું તે સંબંધનું
કથન અર્થ જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને વંદના
કરી તેમને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને
તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજ-
માન થયા. ॥સૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચૌવીસમા શતકને બાવીસમે ઉદ્દેશે
સમાપ્ત ॥૨૪-૨૨॥

अथ चतुर्विंशतितमे शतके त्रयोविंशतितमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

द्वाविंशतितमोद्देशके वानव्यन्तरेपृथ्यादादिकं निरूप्य क्रमप्राप्तसुतयोर्विंशति-
तमोद्देशकः प्रारभ्यते अत्र ज्योतिष्केपृथ्यादादिकमाह—‘जोइसिया णं भंते’ इत्यादि ।

मूलम्—जोइसिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं
नेरइएहिंतो उववज्जंति० भेओ जाव सन्निपंचिंदियतिरिक्ख-
जोणिएहिंतो उववज्जंति नो असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए-
हिंतो उववज्जंति । जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो
उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणि-
एहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्ख-
जोणिएहिंतो उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउयसन्नि-
पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति । असंखेज्जवासा-
उयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति । असंखे-
ज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए
जोइसिएसु उववज्जिजत्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिएसु
उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिएसु,
उक्कोसेणं पलिओवमयाससयसहस्सट्ठिएसु उववज्जइ, अवसेसं
जहा असुरकुमारुदेसए । नवरं ठिई जहन्नेणं अट्ठभाग पलिओ-
वमं० उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं । एवं अणुबंधो वि सेसं
तहेव । नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं,
उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समव्वहियाइं एव-
इयं जाव करेज्जा । सो चेव जहन्नकालट्ठिएसु उववन्नो

जहन्नेणं अट्टभागपलिओवसट्ठिइएसु उक्कोसेण वि अट्टभाग-
 पलिओवसट्ठिइएसु, एस चेव वत्तव्वया, नवरं कालादेसं जाणे-
 ज्जा।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्त-
 व्वया । नवरं ठिई जहन्नेणं पलिओवमं वाससयसहस्समव्व-
 हियं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं, एवं अणुबंधो वि । काला-
 देसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं दोहिं वाससयसहस्सेहिं
 अव्वहियाइं, उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्स-
 मव्वहियाइं।३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ
 जहन्नेणं अट्टभागपलिओवसट्ठिइएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेण वि
 अट्टपलिओवसट्ठिइएसु उववज्जेज्जा । ते णं भंते ! जीवा एग-
 समएण केवइया उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया । नवरं ओगा-
 हणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं, उक्कोसेणं सातिरेगाइं अट्टारसधणु-
 सयाइं, ठिई जहन्नेणं अट्टभागपलिओवमं, उक्कोसेण वि अट्ट-
 भागपलिओवमं । एवं अणुबंधो वि सेसं तहेव, कालादेसेणं
 जहन्नेणं दो अट्टभागपलिओवमाइं, उक्कोसेण वि दो अट्टभाग-
 पलिओवमाइं, एवइयं कालं जाव करेज्जा, जहन्नकालट्ठिइयस्स
 एस चेव एक्को गमो ४-५-६। सो चेव अप्पणा उक्कोस-
 कालट्ठिइओ जाओ सा चेव ओहिया वत्तव्वया । नवरं ठिई
 जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं । उक्कोसेण वि तिन्नि
 पलिओवमाइं । एवं अणुबंधो वि, सेसं तं चेव । एवं
 पच्छिमा तिन्नि गमगा णेयव्वा । नवरं ठिई संवेहं च जाणेज्जा,
 एए सत्त गमगा ७ (९) जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदिय-

तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव नव वि गमगा भाणियवा । नवरं जोइसियठिइं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तहेव निरवसेसं भाणियवं ९ । जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति० भेदो तहेव जाव असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिएसु उववज्जेज्जा एवं जहा असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियस्स जोइसिएसु ष्वेव उववज्जमाणस्स सत्त गमगा तहेव मणुस्साण वि । नवरं ओगाहणा विलेसा चरमेसु तिसु गमएसु ओगाहणा जहन्नेणं सातिरेगाइं नवधणुसयाइं, उक्कोसेण तिन्नि गा उयाइं, मज्झिमगमए जहन्नेणं सातिरेगाइं नवधणुसयाइं, उक्कोसेण वि सातिरेगाइं नव धणुसयाइं । पच्छिमेसु तिसु गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं, उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं । सेसं तहेव निरवसेसं जाव संवेहोत्ति । जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव नवगमगा भाणियवा । नवरं जोइसियठिइं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तं चेव निरवसेसं । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू०१॥

चउवीसइमे सए तेवीसइमो उदेसो समत्तो ॥२४-२३॥

छाया—ज्योतिष्काः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते ? किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते० भेदो यावत् संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, नो अपेक्षिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते । यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते

असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! संख्येयवर्षा-
युष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः
खलु भदन्त ! यो भव्यो ज्योतिष्केषूपत्पत्तुं स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थिति-
केषूपत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येनाऽष्टभागपल्योपमस्थितिकेषु उत्कर्षेण पल्योपम
वर्षशतसहस्रस्थितिकेषूपत्पद्येत, अवशेषं यथा असुरकुमारोद्देशके । नवरं स्थितिर्जघन्येन
अष्टभागपल्योपमम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि । एवमनुबन्धोऽपि, शेषं तथैव,
नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे अष्टभागपल्योपमे उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि
वर्षशतसहस्राभ्यधिकानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् । १ । स एव जघन्यकाल-
स्थितिकेषु उत्पन्नो जघन्येनाष्टभागपल्योपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि अष्टभाग
पल्योपमस्थितिकेषु एषैव वक्तव्यता, नवरं कालादेशेन जानीयात् । २ । स एवोत्कर्-
षकालस्थितिकेषूपत्पन्नः एषैव वक्तव्यता । नवरं स्थितिर्जघन्येन पल्योपमं वर्षशत-
सहस्रमभ्यधिकम्, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि, एवमनुबन्धोऽपि । कालादेशेन
जघन्येन द्वे पल्योपमे द्वाभ्यां वर्षशतसहस्राभ्यामभ्यधिके, उत्कर्षेण चत्वारि पल्यो-
पमानि वर्षशतसहस्राभ्यधिकानि ३ । स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातो
जघन्येन अष्टभागपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत, उत्कर्षेणापि अष्टभागपल्योपमस्थि-
तिकेषु उत्पद्येत । ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते, एषैव
वक्तव्यता । नवरमवगाहना जघन्येन धनुःपृथक्त्वम् उत्कर्षेण सातिरेकाणि अष्टा-
दशधनुःशतानि, स्थितिर्जघन्येन अष्टभागपल्योपमम् उत्कर्षेणाऽपि अष्टभागपल्यो-
पमम् । एवमनुबन्धोऽपि, शेषं तथैव । कालादेशेन जघन्येन द्वे अष्टभागपल्योपमे
उत्कर्षेणाऽपि द्वे अष्टभागपल्योपमे एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् । जघन्य-
कालस्थितिकस्य एष एव एको गमः ४-५-६ । स एव आत्मनोऽष्टकाल-
स्थितिको जातः सैव औधिकीवक्तव्यता । नवरं स्थितिर्जघन्येन त्रीणि पल्योप-
मानि, उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि पल्योपमानि, एवमनुबन्धोऽपि, शेषं तदेव, एवं पश्चि-
मास्त्रयो गमकाः, नेतव्याः नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् एते सप्तगमकाः ७ ।
यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, संख्येयवर्षायुष्काणां
यथैवासुरकुमारेषु उत्पद्यमानानां तथैव नवापि गमाः भणितव्याः । नवरं ज्योति-
ष्कस्थितिं संवेधं च जानीयात्, शेषं तथैव निरवशेषं भणितव्यम् ९ । यदि धनु-
ष्येभ्य उत्पद्यन्ते ० भेदः तथैव यावत् असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ।
यो भव्यो ज्योतिष्केषूपत्पत्तुं स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूपत्पद्येत एवं यथा
असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य ज्योतिष्केष्वेव उत्पद्यमानस्य सप्त गमकाः तथैव

મનુષ્યાણામપિ । નવરમન્નગાહનાવિશેષઃ પ્રથમેષુ ત્રિષુ ગમકેષુ અવગાહના જવન્યેન સાતિરેકાણિ નવધનુઃશતાનિ, ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ ગવ્યૂત્તાનિ । મધ્યમગમકે જવન્યેન સાતિરેકાણિ નવ ધનુઃશતાનિ ઉત્કર્ષેણાપિ સાતિરેકાણિ નવધનુઃશતાનિ । પશ્ચિમેષુ ત્રિષુ ગમકેષુ જવન્યેન ત્રીણિ ગવ્યૂત્તાનિ ઉત્કર્ષેણાપિ ત્રીણિ ગવ્યૂત્તાનિ, શેષં તથૈવ નિરવશેષમ્ યાવત્ સંવેધ્યમ્ । યદિ સંરુચેયવર્ષાપુષ્કસક્ષિમનુષ્યેભ્યં ઉત્પદ્યન્તે સંરુચેયવર્ષાપુષ્કાણાં યથૈવાસુરકુમારેષુ ઉત્પદ્યમાનાનાં તથૈવ નવગમકા મણિ-તવ્યાઃ । નવરં જ્યોતિષ્કસ્થિતિ સંવેધ્યં ચ જાનીયાત્, શેષં તદેવ નિરવશેષમ્ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥મુ૦ ૧॥

॥વનુર્વિશતિતમે શતકે ત્રયોર્વિશતિતમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૨૪-૨૩॥

ટીકા—‘જોહસિયા ણં મંતે ! કઓર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ જ્યોતિષ્કદેવાઃ ચન્દ્ર સૂર્યગ્રહ-નક્ષત્ર-તારારૂપાઃ સ્વહુ મદન્ત ! હુતઃ કસ્માત્ સ્થાનવિશેષાદાગત્યોત્પ-દ્યન્તે इत्यर्थः ‘કિં નેરહરહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કિં નૈરપિકેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે અથવા

તેવીસમે ઉદ્દેશક કા પ્રારંભ

બાઈસ ૨૨ વેં ઉદ્દેશે મેં વાનવ્યન્તરોં મેં ઉત્પાદ આદિ કા નિરૂપણ કરકે અવ સૂત્રકાર કમપ્રાપ્ત ૨૩ વેં ઉદ્દેશક કો પ્રારંભ કરતે હૈં । હસમેં વે જ્યોતિષ્ક દેવોં મેં ઉત્પાદ આદિં કા કથન કરતે હૈં—‘જોહસિયા ણં મંતે ! કઓર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि सूत्र १ ।

ટીકાર્થ—ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—હે મદન્ત ! ‘જોહસિયા ણં મંતે ! કઓર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ જ્યોતિષ્ક દેવ કહાં સે આકરકે જ્યોતિષ્કદેવ રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અર્થાત્ ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર ઓર તારા इन रूप ज्योतिष्क देव होते हैं । सो ये ज्योतिष्क देव किस स्थान विशेष से आकरके उत्पन्न होते हैं ? ‘કિં નેરહરહિતો ઉવવજ્જંતિ’ કયા વે નૈર-

તેવીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

આવીસમા ઉદ્દેશામાં વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પાત વિગેરેનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર કમથી આવેલ આ ૨૩ તેવીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે. આ તેવીસમા ઉદ્દેશામાં તેઓ જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પાત વિગેરેનું કથન કરે છે, ‘જોહસિયા ણં મંતે ! કઓર્હિતો ! ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ આ જ્યોતિષ્ક દેવોના સંબંધમાં પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું કે—હે ભગવન્ ‘જોહસિયા ણં મંતે ! કઓર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ જ્યોતિષ્ક-દેવ કયાંથી આવીને જ્યોતિષ્ક દેવપણથી ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારાइन જ્યોતિષ્કદેવો હોય છે, તો આ જ્યોતિષ્ક દેવો કયા સ્થાન વિશેષથી અર્થાત્ ગતિમાંથી આવીને તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે ?

નવમે સાતિરેકપલ્યોપમા સ્થિતિર્ભવતિ । સવેધશ્ચ સર્વત્ર સ્વ સ્વ ભવાપેક્ષયા સ્થિત્ય-
નુસારેણૈવ ભવદ્વિકયોઃ કાર્યં ઇતિ, શેષં પૂર્વવદેવેતિ । ‘एए सत्त गमगा’ एते
सप्तगमकाः प्रथमास्त्रयो गमकाः ३, मध्यमगमत्रयस्थाने एकः १, चरमास्तु त्रयः ३,
एवं क्रमेण सप्तैव गमकाः भवन्ति पञ्चमषष्ठगमयोश्चतुर्थेऽन्तर्भावादिति ।

अथ संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियान् ज्योतिष्कपूतपादयन्नाह—‘जइ संखेज्ज-
वासाउय०’ इत्यादि । ‘जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंती
उववज्जंति’ हे भदन्त । यदि संखेयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोनिकेभ्ये

है । परन्तु ज्योतिष्क की सप्तमं गम में जघन्य और उत्कृष्ट दोनों
प्रकार की स्थिति होती है । अष्टम गम में पल्योपम के आठवें भाग
रूप स्थिति होती है और नौवें गम में सातिरेक पल्योपम की स्थिति
होती है । संवेध सर्वत्र अपने २ भवकी अपेक्षा से स्थिति के अनुसार
ही दोनों भवों की स्थिति को संमिलित करके करना चाहिये । बाकी
को सब कथन पूर्व में कहे गये अनुसार ही है । ‘एए सत्त गमगा’
इस प्रकार से ये सात गम हैं । पहिले के तीन गम, मध्यम के तीन
गमों में से १ चौथा गम, और अन्त के तीन गम इस क्रम से सात
ही गम होते हैं क्योंकि पाँचवें गम का और छठे गम का अन्तर्भाव
चतुर्थ गम में हो जाता है ।

अब संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गोनिकों का
ज्योतिष्क देवों में उत्पाद का कथन सूत्रकार करते हैं—इसमें गौतम
ने प्रश्न से ऐसा पूछा है—‘जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्ख-

‘અને ઉત્કૃષ્ટ બેઉ પ્રકારની સ્થિતિ હોય છે. આઠમા ગમમાં પલ્યોપમના
આઠમા ભાગ રૂપ સ્થિતિ હોય છે. અને નવમા ગમમાં સાતિરેક પલ્યોપ
મની સ્થિતિ હોય છે. સવેધ બધે પોત પોતાના ભવની અપેક્ષાથી સ્થિતિના
પ્રમાણે જ બન્ને ભવોની સ્થિતિ મેળવીને કહેવો ભેદજો. આકીનું બીજુ
સંધણુ કથન પહેલા કહ્યો પ્રમાણે જ છે. ‘एए सत्त गमगा’ આ રીતે આ સાત
ગમો છે. પહેલાના ૩ ત્રણ ગમ, મધ્યના ત્રણ ગમોમાંથી એક ચોથો ગમ
અને છેલ્લા ૩ ગમો એ ક્રમેથી સાત જ ગમ હોય છે. કેમકે પાંચમા અને
છઠ્ઠા ગમનો અંતર્ભાવ ચોથા ગમમાં થઈ જાય છે.

હવે સૂત્રકાર સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યો-
નિકોનો જ્યોતિષક દેવોમાં ઉત્પાદનું કથન કરે છે. એમાં ગૌતમસ્વામીએ
મં ૫૭

આગત્યોત્પચન્તે ડ્યોતિષ્કેષુ તદા 'સંસ્થેજ્જવાસાડયાણં જહેવ અસુરકુમારેસુ ઉવવજ્જમાણાણં તદેવ નવ વિ ગમા માણિયવ્વા' સંસ્થેયવર્ષાયુષ્કાણાં યથૈવાસુરકુમારે પુત્પચમાનાનાં તથૈવ નવાપિ ગમા મણિતવ્યાઃ અસુરકુમારપ્રકરણે યેન રૂપેણ સંસ્થાતવર્ષાયુષ્કાણાં તિર્યગ્યોનિકાનાં નવગમૈરૂપાદપરિમાણાદિદ્વારાણિ નિરૂપિ-
તાંનિ તેનૈવ રૂપેણ સંસ્થાતવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિપચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ડ્યોતિષ્કદેવ-
પુત્પચમાનાનામપિ નવભિર્ગમૈરૂપાદપરિમાણાદિદ્વારાણિ કર્તવ્યાનીતિ ભાવઃ । યદપિ
અન્યત્સર્વમસુરકુમારપ્રકરણવદેવ, તથાપિ સ્થિત્યનુવન્ધૌ વિમિશ્લાવિતિ તદેવ
દર્શયતિ 'નવરં' ઇત્યાદિ । 'નવરં જોહસિયઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા' નવરમ્-કેવલં

જોણિપહિંતો ઉવવજ્જન્તિ' હે ભદન્ત ! યદિ સંસ્થાતવર્ષ કી આયુ વાલે
સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોં સે આકરકે ડ્યોતિષ્ક દેવ ઉત્પન્ન
હોતે હૈં તો હસ વિષય મેં વક્તવ્યતા કિસકી વક્તવ્યતા કે અનુસાર
હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં- 'સંસ્થેજ્જવાસાડયાણં જહેવ અસુરકુમારેસુ
ઉવવજ્જમાણાણં તદેવ નવ વિ ગમા માણિયવ્વા' હે ગૌતમ ! અસુરકુ-
માર પ્રકરણ મેં જિસ રૂપ સે સંસ્થાત વર્ષાયુષ્ક તિર્યગ્યોનિકોં કે નૌ
ગમોં દ્વારા ઉત્પદાદિ દ્વારોં કી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈં, ઉસી રૂપ સે
ડ્યોતિષ્ક દેવોં મેં ઉત્પદ્યમાન હન સંસ્થાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિક જીવોં કે ભી નૌ ગમોં દ્વારા ઉત્પદ આદિ દ્વારોં કી વક્ત-
વ્યતા કહ લેની ચાહિયે । યદપિ યહાં પર સ્વ કથન અસુરકુમાર કે
પ્રકરણ કે જૈસા હૈં ફિર ભી સ્થિતિ ઓર અનુવંધ યે યહાં પર મિશ્ર

પ્રભુને એવું પૂછેયું છે કે— 'જહ સંસ્થેજ્જવાસાડયાણં જહેવ અસુરકુમારેસુ ઉવવજ્જમાણાણં તદેવ નવ વિ ગમા માણિયવ્વા' હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે સંસ્થાત વર્ષની આયુષ્યવાણા સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોમાંથી આવીને ડ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો આ સંબંધનું કથન કેના કથન પ્રમાણે થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે— 'સંસ્થેજ્જવાસાડયાણં જહેવ અસુરકુમારેસુ ઉવવજ્જમાણાણં તદેવ નવ વિ ગમા માણિયવ્વા' હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે સંસ્થાત વર્ષની આયુષ્યવાણા તિર્યગ્યોનિકોના નવ ગમો દ્વારા ઉત્પદ વિગેરે દ્વારોનું કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણે ડ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા આ સંસ્થાત વર્ષની આયુષ્યવાણા સંજ્ઞી પચ્છેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોના ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં પણ ઉત્પદ વિગેરે નવ દ્વારોનું કથન કહી લેવું જોઈએ. જો કે અહિંયાં તમામ કથન અસુરકુમાર પ્રકરણના કથન પ્રમાણે છે. તો પણ સ્થિતિ અને અનુબંધ એ અહિંયાં મિશ્ર છે. એજ વાત 'નવરં

જ્યોતિષકદેવસ્થિતિ સંવેધ ચ વિન્નરૂપેણ જાનીયાદિતિ । 'સેસં તહેવ નિરવસેસં માણિયવ્વં' શેપં-સ્થિતિસંવેધાતિરિક્તં સર્વપ્રત્પાદપરિમાણાદિદ્વારજાતં તથૈવ-
-અસુકુમારપ્રકરણવદેવ નિરવશેષં સર્વં માણિતવ્યમ્ હતિ ૯ ।

અથ મનુષ્યાન્ જ્યોતિષકેપ્રત્પાદયતિ-‘જહ મણુસેહિતો’ इत्यादि । ‘जह मणु-
‘સેહિતો ઉવવજ્જંતિ’ यदि मनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा किं संज्ञिप्रनुष्ये-
भ्योऽसंज्ञिमनुष्येभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इत्यादिकं सर्वं प्रश्नोत्तरादिकं संज्ञिष्वे-
न्द्रियतिर्यग्गोचिकप्रकरणवदेव ज्ञातव्यं तदेवाह ‘भेदो तहेव जाव’ भेदो विशेषः

‘हैं यही बात ‘नवरं जोहसियठिहं’ संवेहं च ‘जाणेज्जा’ इस सूत्रपाठ-
द्वारा प्रकट की गई है । ज्योतिष्क देवों की स्थिति और संवेध असुर
कुमारों की स्थिति और संवेध से भिन्न है । यही अन्तर असुरकुमार
के प्रकरण से इस प्रकरण में है । ‘सेसं तहेव निरवसेसं माणियव्वं’
बाकी का स्थिति एवं संवेध से अतिरिक्त-उत्पाद परिमाण आदि का
कथन-जैसा असुरकुमार के प्रकरण में किया गया है वैसा ही है ।
उसमें कोई अन्तर नहीं है ।

अथ सूत्रकार मनुष्यों से आकरके ज्योतिष्क देवों में उत्पन्न
होते हैं इस का कथन करते हैं-इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-
‘जह मणुसैहितो उववज्जंति’ हे भदन्त ! यदि ज्योतिष्क देव मनुष्यों
से आकरके उत्पन्न होते हैं, तो क्या वे संज्ञी मनुष्यों से आकरके वहाँ
उत्पन्न होते हैं ? अथवा असंज्ञी मनुष्यों से आकर के उत्पन्न होते हैं ?
इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम ! इस सम्बन्ध

‘जोहसियठिहं’ संवेहं च ‘जाणेज्जा’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. જ્યોતિષક
દેવોની સ્થિતિ અને સંવેધ અસુરકુમારોની સ્થિતિ અને સંવેધથી ભુદા છે,
એ ભુદાપણું અસુરકુમારોના પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં છે. ‘સેસં તહેવ નિરવ
સેસં માણિયવ્વં’ આ શિવાય બાકીનું એટલે કે સ્થિતિ અને સંવેધ શિવાયનું
બીજું તમામ ઉત્પાદ પરિમાણ વિગેરેનું કથન અસુરકુમારોના પ્રકરણમાં જ
રીતે કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું છે. તેમાં કંઈજ અંતર નથી.

હવે સૂત્રકાર મનુષ્યોમાંથી આવીને જ્યોતિષક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે એ
બતાવે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-‘જહ
મણુસેહિતો ! ઉવવજ્જંતિ’ જો જ્યોતિષક દેવ મનુષ્યમાંથી આવીને ઉત્પન્ન
થાય છે, તો ‘શુ’ તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે,
કે અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-હૈ ગૌતમ આ સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તર વિગેરે

તથૈવ-સંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકપ્રકરણવદેવ જ્ઞાતવ્યં તત્રાહ-‘જાવ’ ઇતિ, યાવત્ ‘અસંલેજ્જવાસાઉયસન્નિમણુસ્સે ણં મંતે’ અસંલેપવર્ષાધુક્કસંજ્ઞિમનુબ્ધઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘જે મ્ભવિણ્ જોહસિણ્ણુ ઉવવજ્જિત્તણ્ણુ સે ણં મંતે કેવહયકાલદ્વિહણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા’ યો મ્ભવ્યો જ્યોતિષ્કદેવેપૂત્પત્તુમ્, સ સ્વલુ મદન્ત ! કિયત્કાલસ્થિતિકજ્યોતિષ્કદેવેપૂત્પદ્યતે ઇતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ-‘એવં જહા’ ઇત્યાદિ । ‘એવં જહા અસંલેજ્જવાસાઉયસન્નિપંચિદિયસ્સ’ એવં યથા અસંલેપવર્ષાધુક્કસંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયસ્ય ‘જોહસિણ્ણુ ચેવ ઉવવજ્જમાણસ્સ સત્ત ગમગા તહેવ મણુસ્સાણ વિ’ જ્યોતિષ્કદેવેષ્વેવ ઉત્પદ્યમાનસ્ય સત્ત ગમકા અધુનૈવ પ્રદર્શિતાઃ, તથૈવ મનુબ્યાણામપિ સપ્ત ગમકા નિરૂપણીયાઃ પ્રથમાસ્ત્રયો ગમકાઃ મધ્યમત્રયાણામેકો ગમઃ, તથા ચરપ્રાસ્ત્રયઃ, ઇત્યં સપ્તગમકા ઇદાપિ નિરૂપણીયા ઇતિ ‘નવરં ઓગાહના વિસેસો’

મેં પ્રશ્નોત્તરાદિ કા કથન સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક પ્રકરણ મેં કહે ગયે અનુસાર જાનના ચાનિયે । યહી વાત-‘મૈદો તહેવ જાવ’ હસ સૂત્ર-પાઠ દ્વારા કહી ગઈ હૈ । યાવત્ ‘અસંલેજ્જવાસાઉયસન્નિમણુસ્સે ણં મંતે’ હે મદન્ત ! અસંલેખાત વર્ષની આયુ વાલા સંજ્ઞી મનુબ્ધ ‘જે મ્ભવિણ્ જોહસિણ્ણુ ઉવવજ્જિત્તણ્ણુ સે ણં મંતે’ કેવહયકાલદ્વિહણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા’ જો જ્યોતિષિક દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાલે જ્યોતિષિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈ-‘એવં જહા અસંલેજ્જવાસાઉયસન્નિપંચિદિયસ્સ જોહસિણ્ણુ ચેવ ઉવવજ્જમાણસ્સ સત્ત ગમગા તહેવ મણુસ્સાણ વિ’ હૈ ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર જ્યોતિષિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને વાલે અસંલેખાત વર્ષની આયુ વાલે સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક પ્રકરણ મેં કહે

કથન સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું નેઈએ. એજ વાત ‘મૈદો તહેવ જાવ’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા કહેલ છે. યાવત્ ‘અસંલેજ્જવાસાઉયસન્નિમણુસ્સે ણં મંતે !’ હે ભગવન્ અસંલેખાત વર્ષની આયુબ્ધ વાળો સંજ્ઞી મનુબ્ધ ‘જે મ્ભવિણ્ જોહસિણ્ણુ ઉવવજ્જિત્તણ્ણુ સે ણં મંતે ! કેવહયકાલદ્વિહણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા’ જે જ્યોતિષિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા હવ જ્યોતિષિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ ક્વામીને કહે છે કે-‘એવં જહા અસંલેજ્જવાસાઉયસન્નિપંચિદિયસ્સ જોહસિણ્ણુ ચેવ ઉવવજ્જમાણસ્સ સત્ત ગમગા તહેવ મણુસ્સાણ વિ’ હૈ ગૌતમ ! જે પ્રમાણે જ્યોતિષિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંલેખાત વર્ષની આયુબ્ધવાળો સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોના સાત ગમો ઉપર હમણા જ કહે-

નવરમ્ અવગાહનાવિશેષઃ-અવગાહનાભેદઃ, તથાહિ -‘પદમેષુ તિસુ ગમણસુ’ પ્રથમેષુ ત્રિપુ ગમકેષુ પ્રાથમિકગમત્રયે શરીરાવગાહનાયાં વૈલક્ષણ્યં વિદ્યતે, તદેવ દર્શયતિ ‘ઓગાહના’ इत्यादि ‘ओगहणा जहन्नेणं सातिरेगाइं नव धणुसयाइं’ अवगाहना प्रथमिकगमत्रये जघन्यतः सातिरेकाणि नवधनुःशतानि इयमवगाहना विमल-वाहनकुलकरात् पूर्वकालीनमनुष्वापेक्षयाऽवसेयेति, ‘उक्कोसेणं तिन्नि-गाडयाइं’ उत्कर्षेण त्रीणि गव्यू गानि, एतच्चैकान्तसुवमादिकालमाविमनुष्वापेक्षया

અभी કહે ગયે હૈં उसी प्रकार से मनुष्यों के भी सात गमक कह लेना चाहिये । प्रथम के ३ गमक मध्यम के तीन गमकों में से चौथा गमक और अन्तके ३ गमक से सात गमक यहां कहे गये हैं । सो पहिले जैसा इनका निरूपण किया गया है वैसा ही इनका निरूपण यहां पर भी कर लेना चाहिये । ‘नवरं’ परन्तु ‘ओगाहणा विसेसो’ अवगाहना की विशेषता है ।-‘पदमेसु तिसु गमणसु’ प्रथम के तीन गमकों में- अर्थात् प्रथम के तीन गमकों में शरीरावगाहना में भेद है-जैसे— ‘ओगाहणा जहन्नेणं सातिरेगाइं नव धणुसयाइं’ प्रथम के तीन गमकों में शरीरावगाहना जघन्य से सातिरेक-कुछ अधिक १०० नौसौ धनुष की है । यह जघन्य अवगाहना विमलवाहन कुलकर से पूर्वकालीन मनुष्यों की अपेक्षा से कही जाननी चाहिये । तथा ‘उक्कोसेणं तिन्नि गाड-याइं’ उत्कृष्ट तीन कोश की है । यह उत्कृष्ट अवगाहना एकान्ततः

વામાં આવ્યા છે, એજ પ્રમાણેના મનુષ્યોના પણ સાત ગમે કહેવા જોઈએ. પહેલા ત્રણ ગમે, -મધ્યતા ત્રણ ગમેમાંથી એથો ગમ અને છેલ્લા ત્રણ ગમે આ સાત ગમે અહિયાં કહ્યા છે, તો પહેલા, બે પ્રમાણે તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે તેનું અહિયાં નિરૂપણ કરી લેવું જોઈએ. ‘નવરં’ પરંતુ ‘ઓગાહના વિસેસો’ અવગાહના સંબંધી કથનમાં વિશેષપણ આવે છે, ‘પદમેસુ તિસુ ગમણસુ’ પહેલા ત્રણ ગમેમાં અર્થાત્ પહેલા ત્રણ ગમેમાં શરીરની અવગાહનાના સંબંધમાં ભેદ આવે છે. એમકે ‘ઓગાહના જહન્નેણં સાતિરેગાઈં નવધણુસયાઈં’ પહેલાના ત્રણ ગમેમાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી સાતિરેક-કંઈક વધારે ૧૦૦ નવસો ધનુષની છે. આ જઘન્ય અવગાહના વિમલ-વાહન કુલકરથી પહેલાના મનુષ્યોની અપેક્ષાથી કહ્યાનું સમજવું જોઈએ. તથા ‘ઉક્કોસેણં તિન્નિ ગાડયાઈં’ ઉત્કૃષ્ટથી

વિજ્ઞેયમિતિ, અન્યત્સર્વં પૂર્વોક્તમેવ કિન્તુ શરીરાવગાહના જઘન્યોત્ક્રામ્યાં પૂજ-
સ્ત્રોત્કમેવ અવગન્તવ્યમિતિ । ‘મજ્ઞિમગમ’ મધ્યમગમકે, અયમપિ પૂર્વોક્ત
નીતિમનુસૂય ત્રિમિરેક એવં ગમઃ, પચ્ચમવઘ્ણપોરૈવાન્તર્માયાત, તેનાત્ર મધ્યમગમકે
इति माध्यमिकगमत्रये शरीरावगाहना ‘जहन्नेणं सातिरेगाहं नवधणुसयाहं’ जघ-
न्यता सातिरेकाणि नवधनुःशतानि ‘उक्कोसेण वि सातिरेगाहं नवधणुसयाहं’ उत्त-
र्वेगाऽपि शरीरावगाहना सातिरेकाणि नव धनुःशता येवेति जया ‘पच्छिमेसु तिसु
गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाहं’ पश्चिमेषु-चरमेषु त्रिषु सप्तपाण्डमनवमगमकेषु
शरीरावगाहना जघन्येन त्रीणि गण्यतानि तथा-‘उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाहं’

સુષમાદિ કાલ મેં ઉત્પન્ન હુએ મનુષ્યોં કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ એસા
સમજના ચાહિયે । બાકી કા અન્ય સઘ કથન પૂર્વોક્ત જૈસા હી હૈ ।
તથા ‘મજ્ઞિમગમ’ મધ્યમ કે ચતુર્થ ગમ મેં-યહ પૂર્વોક્ત નીતિ કે અનુ-
સાર ત્રીન ગમોં કા એક ગમ હુમા હૈ-કયોંકિ યહાં પાંચવેં ઓર છઠે
ગમકા અન્તર્ભાવ હો ગયા હૈ । હસલિયે માધ્યમિક ત્રીન ગમક મેં
શરીરાવગાહના ‘જહન્નેણં સાતિરેગાહં નવ ધણુસયાહં’ જઘન્ય સે કુઝ
અધિક ૧૦૦ ધનુષ કી હૈ ઓર ‘ઉક્કોસેણ વિ સાતિરેગાહં નવ ધણુ-
સયાહં’ ઉત્કૃષ્ટ સે મી કુઝ અધિક ૧૦૦ ધનુષ કી હૈ । તથા ‘પચ્છિમેસુ
તિસુ ગમएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाहं’ પશ્ચિમ કે ત્રીન ગમકોં મેં-સાતવેં,
આઠવેં ઓર નૌવેં હન ગમકોં મેં શરીરાવગાહના જઘન્ય સે ત્રીન કોશ
કી હૈ, તથા-‘ઉક્કોસેણ વિ તિન્નિ ગાઉયાહં’ ઉત્કૃષ્ટ સે મી ત્રીન કોશ

ત્રણ ગાઉની છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કેવળ સુષમ વિગેરે કાળમાં ઉત્પન્ન
થયેલા મનુષ્યોની અપેક્ષા થી કહેલ છે. તેમ સમજવું. બાકી બીજી તમામ
કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનું જ છે તથા ‘મજ્ઞિમગમ’ મધ્યના ચોથા
ગમમાં આ પહેલા કહેલ પ્રકારથી ત્રણ ગમેનો એક ગમ થયો છે. કેમકે-
અહિં પાંચમા અને છઠા ગમનો અંતર્ભાવ થઈ ગયો છે. તેથી મધ્યના
ત્રણ ગમેમાં શરીરની અવગાહના ‘જહન્નેણ સાતિરેગાહં નવ ધણુસયાહં’ જઘ-
ન્યથી કંઈક વધારે ૬૦૦ નવસો ધનુષની છે. અને ‘ઉક્કોસેણ વિ સાતિરેગાહં
નવ ધણુસયાહં’ ઉત્કૃષ્ટથી પણ કંઈક વધારે ૬૦૦ નવસો ધનુષની છે. તથા
‘પચ્છિમેસુ તિસુ ગમएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाहं’ છેલ્લા ત્રણ ગમેમાં
એટલે કે-સાતમા-આઠમા અને નવમા આ ગમેમાં શરીરની અવગાહના
જઘન્યથી ત્રણકોસ-અર્થાત્ ત્રણ ગાઉની છે. તથા ‘ઉક્કોસેણ વિ તિન્નિ ગાવ

ચરમગમત્રયે શરીરાવગાહના ઉત્કર્ષેનાડપિ ત્રીણિ ગવ્યુતાનિ 'સેસં તહેવ નિરવસેસં જાવ સંવેહો ત્તિ' શેષમ્-અવગાહનાતિરિક્તમ્ ઉત્પાદપરિમાણાદિકં તથૈવ પૂર્વપ્રકરણવદેવ નિરવશેષં સર્વમપિ જ્ઞાતવ્યં યાવત્ સંવેધ इति ઉત્પાદદ્વારાદારમ્ય કાયસંવેધાન્તદ્વારજાતં સર્વમપિ પૂર્વપ્રકરણવદેવેતિ ભાવઃ ।

અથ સંખ્યાતવર્ષાયુઃકસંક્ષિપ્તમનુષ્યાનુત્પાદયતિ-'જાહ સંલેજ્જ' ઇત્યાદિ, 'જહ સંલેજ્જવાસાડયસન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' યદિ સંખ્યાતવર્ષાયુઃકસંક્ષિપ્તમનુષ્યેભ્યં આગત્ય જ્યોતિષ્કેષુ સમુત્પન્નંતે તદા-'સંલેજ્જવાસાડયાણં જહેવ અસુરકુમારેષુ ઉવવજ્જમાણાણં તહેવ નવગમગા ભાણિયન્વા' સંલેયવર્ષાયુઃકાણાં યથૈવાસુરકુમારેષુત્પન્નમાનાનાં તથૈવ નવ ગમ્મકા ભણિત્ત્વાઃ, અસુરકુમારગતૌ

કી હૈ 'સેસં તહેવ નિરવસેસં જાવ સંવેહો ત્તિ' હસ પ્રકાર અવગાહનાં સે અતિરિક્ત ઉત્પાદ પરિમાણ આદિ કા કથન સય કાયસંવેધ તક પૂર્વ પ્રકરણ મેં કહે ગયે અનુસાર જાનનાં ચાહિયે ।

અથ સૂત્રકાર સંખ્યાત વર્ષ કી આયુ વાલે સંજી મનુષ્યોં સે આકરકે જ્યોતિષિક દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ-હસ ઘાત કા કથન કરતે હૈ-હસમેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ-જહ સંલેજ્જવાસાડયસન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' હે ભદ્રંત ! યદિ સંખ્યાતવર્ષ કી આયુ વાલે સંજી મનુષ્યોં સે આકરકે જ્યોતિષિક દેવ મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ તો હસ વિષય મેં વક્તવ્યતા કિસકે જૈસી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-'સંલેજ્જવાસાડયાણં જહેવ અસુરકુમારેસુ ઉવવજ્જમાણાણં તહેવ નવ ગમગા ભાણિયન્વા' હે ગૌતમ ! અસુરકુમારોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હુણ સંખ્યાત

યાહ' ઉલ્કૃષ્ટથી પ્રભુ ત્રણ ગાઉની છે. 'સેસં તહેવ નિરવસેસ જાવ સંવેહોત્તિ' આ રીતે અવગાહના શિવાય ઉત્પાદ, પરિમાણ વિગેરે સંબંધી કથન કાયસંવેધ સુધીનું પહેલાના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેનું સમજવું નેહએ.

હવે સૂત્રકાર સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને જ્યોતિષિક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે વિષયનું કથન કરે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે-'જહ સંલેજ્જવાસાડયસન્નિમણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ ને સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોમાંથી આવીને જ્યોતિષિક દેવ ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધનું કથન કેના પ્રમાણે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'સંલેજ્જવાસાડયાણં જહેવ અસુરકુમારેસુ ઉવવજ્જમાણાણં તહેવ નવ ગમગા ભાણિયન્વા' હે ગૌતમ ! અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બનેલા સંખ્યાત

સમુત્પચમાનાનાં સંખ્યાતવર્ષાયુષામનુષ્યાણાં યથા નવ ગમકાઃ પઠિતાઃ તથૈવેદાપિ નવ ગમકાં ભણિતવ્યાઃ । 'નવરં જોહસિયઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા' નવરમ્-કેવલે જ્યોતિષ્કદેવસં રન્ધનીંસ્થિતિં તત્સમ્બન્ધિનં કાયસંવેધં ચ ભિન્નરૂપેણ સ્વસ્વસ્થિતિ-પ્રક્રમેણ સ્થિતિં, મનુષ્યજ્યોતિષ્કયોઃ સ્થિતિં સંમેલ્ય કાયસંવેધં ચ જાનીયાદિતિ । 'સેસં તં ચેવ નિરવસેસં' શેષમ્-સ્થિતિસંવેધાતિરિક્તં તદેવ નિરવશેષમવગત્તવ્ય-મિતિ । 'સેવં મંતે । સેવં મંતે ! ત્તિ ! તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત !' इति हे भदन्त ! ज्योतिष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मनुष्याणां चोत्पादादिद्वारजातै निरूपणं

વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યો' કે જૈસે' યહાં પર મી નૌ ગમક કહ લેનાં' ચાહિયે 'નવરં જોહસિયઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા' પરન્તુ જ્યોતિષ્ક દેવ સંબંધી સ્થિતિ કો ઓર સંવેધ કો ભિન્ન રૂપ સે જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ સ્થિતિ અપને 'ભવ' કે અનુસાર હૈ' ઓર કાયસંવેધ મનુષ્ય ઓર જ્યોતિષ્ક કી સ્થિતિ કો મિલા કરકે હૈ 'સેસં તં ચેવ નિરવસેસં' इस प्रकार स्थिति और संवेध से अतिरिक्त ओर सब परिमाण आदि द्वालों का कथन समस्त गमों में पूर्वोक्त जैसा ही जानना चाहिये । 'सेवં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो यह ज्योतिष्क देवों में पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से एवं मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होने आदि का निरूपण किया है वह सब सर्वथा सत्य ही है २ । इस प्रकार कह कर उन गौतमने प्रभु को वन्दना की और नमस्कार किया ।

વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યો સંબંધી કથન પ્રમાણે અહિંયાં પણ નવ ગમો કહેવા ભેઈએ. 'નવરં જોહસિયઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા' પરંતુ જ્યોતિષ્ક દેવ સંબંધી સ્થિતિ અને કાયસંવેધ તે કથનથી જુદા પ્રકારના છે તેમ સમજવું અર્થાત્ સ્થિતિ પોતાના ભવ પ્રમાણે છે. અને કાયસંવેધ મનુષ્ય અને જ્યોતિષ્કની સ્થિતિને મેળવીને કહેલ છે. 'સેસં તં ચેવ નિરવસેસં' આ રીતે સ્થિતિ અને કાયસંવેધ શિવાય બીજા પરિમાણ વિગેરે સઘળા દ્વારે સંબંધી કથન બધા ગમોમાં પહેલા પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું.

'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે ભગવન્ આપ દેવાનું પ્રિયે આ જ્યોતિષ્ક દેવોમાં પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિકોમાંથી અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થવાના વિગેરે વિષયનું નિરૂપણ કર્યું છે. છે સઘળું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. આપ દેવાનું પ્રિયનું કથન સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ

कृतं तत् सर्वं सर्वथा सत्यमेवेति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति
बन्दित्रा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू०१॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
बादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
“भगवतीसूत्रस्य” प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् चतुर्विंशतिशतकस्य
त्रयोविंशतितमोद्देशकः
समाप्तः ॥२४-२३॥

वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से अपनी आत्मा को
भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू०१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौबीसवें शतकका
तेईस वां उद्देशा समाप्त ॥२४-२३॥

स्वाभीष्टे प्रभुने वंदना करी तेओने नमस्कार कर्या वंदना नमस्कार करीने
ते पछी तेओ तप अने संयमथी पोताना आत्माने भावित करता थका
पोताना स्थान पर गिराजमान थया ॥सू. १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत “भगवतीसूत्र”नी
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना तेरीसमा शतकने तेरीसमो उद्देशो
समाप्त ॥२४-२३॥

॥ अथ चतुर्विंशतितमं देशकः प्रारभ्यते ॥

तदेवं गतः ज्योतिष्कवक्तव्यताविपरकस्त्रयोविंशतितम उद्देशकः, साम्प्रतं चतुर्विंशतितम उद्देशकः प्रारभ्यते, तत्र वैमानिकदेववक्तव्यता वर्णयिष्यते तस्ये-
दमादिमं सूत्रम्—'सोहम्मदेवा णं' इत्यादि ।

मूलम्—सोहम्मदेवा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं
नेग्इएहिंतो उववज्जंति० भेदो जहा जोइसियउदेसए । असंखे-
उजवासाउयसन्निपांचेदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ! जे भविए
सोहम्मदेवेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्टिइएसु
उववज्जेज्जा, गोयमा ! जहन्नेणं पलिओवमट्टिइएसु उववज्जेज्जा,
उक्कोसेणं तिपलिओवमट्टिइएसु उववज्जेज्जा । ते णं भंते ! जीवा०
अवसेसं जहा जोइसिएसु उववज्जमाणस्स नवरं सम्मदिट्ठी वि
मिच्छादिट्ठी वि नो सस्समिच्छादिट्ठी ७ । णाणी वि अन्नाणी
वि दो णाणा दो अन्नाणा नियमं ८ । ठिई जहन्नेणं पलिओ-
वमं, उक्कोसेण तिन्नि पलिओवमाइं १७ । एवं अणुबंधो वि १९ ।
सेसं तहेव । कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं, उक्कोसेणं
छप्पलिओवमाइं, एवइयं जाव करेज्जा । १ । सो चेव जहन्नकाल-
ट्टिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया । नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं
दो पलिओवमाइं उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं जाव
करेज्जा । २ । सो चेव उक्कोसकालट्टिइएसु उववन्नो जहन्नेणं तिप-
लिओवमट्टिइएसु उक्कोसेणं वि तिपलिओवमट्टिइएसु उववज्जेज्जा,
एस चेव वत्तव्वया । नवरं ठिई जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं

उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं, सेसं तहेव । कालादेसेणं जहन्नेणं छप्पलिओवमाइं उक्कोसेण वि छप्पलिओवमाइं, एवइयं कालं जाव करेज्जा । ३। सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिओ जाओ जहन्नेणं पलिओवमाट्ठिएसु, उक्कोसेण वि पलिओवमाट्ठिएसु उववज्जेज्जा एस चेव वत्तव्वया । नवरं ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं, उक्कोसेणं दो गाउयाइं । ठिई जहन्नेणं पलिओवमं, उक्कोसेण पलिओवमं, सेसं तहेव । कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं, उक्कोसेण वि दो पलिओवमाइं, एवइयं जाव करेज्जा ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिओ जाओ आदिल्लगमसरिसा तिन्नि गमगा णेयव्वा । नवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा ९। जइ संखेज्जवासाउयस्सन्निपंचिंदिय० संखेज्जवासाउयस्स जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव नव वि गमा, नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा । जाहे य अप्पणा जहन्नकालट्ठिओ भवइ । ताहे तिसु वि गमएसु सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि नो सम्ममिच्छादिट्ठी, दो णाणा दो अन्नाणा, नियमं, सेसं तं चेव ९ । जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति० भेदो जहेव जोइसिएसु उववज्जमाणस्स जाव असंखेज्जवासाउयस्सन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववज्जित्तए, एवं जहेव असंखेज्जवासाउयस्स सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स सोहम्मे कप्पे उववज्जमाणस्स तहेव सत्तगमगा । नवरं आदिल्लएसु दोसु गमएसु ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं, उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं । तइयगमे जहन्नेणं तिन्नि

गाउयाइं, उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं। चउत्थगमए जहन्नेणं
 गाउयं, उक्कोसेण वि गाउयं। पच्छिमएसु तिसु गमएसु जहन्नेणं
 तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं, सेसं तहेव निर-
 वसेसं ९। जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो० एवं संखे-
 ज्जवासाउयसन्निमणुस्साणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्ज-
 माणाणं तहेव णव गमगा भाणियव्वा। नवरं सोहम्मदेवठिइं
 संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव ९। ईसाणदेवा णं भंते! कओ-
 हितो उववज्जंति। ईसाणदेवा णं एस चेव सोहम्मदेवसरिसा
 वत्तव्वया। नवरं असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्ख-
 जोणियस्स जेसु ठाणेसु सोहम्मे उववज्जमाणस्स पलिओवम-
 ठिइ तेसु ठाणेसु इह सातिरेगं पलिओवमं कायव्वं। चउत्थगमे
 ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं, उक्कोसेणं सातिरेगाइं दो गाउ-
 याइं, सेसं तहेव ९। असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्स वि तहेव
 ठिई जहा पंचिदियतिरिक्खजोणियस्स असंखेज्जवासाउयस्स।
 ओगाहणा वि जेसु ठाणेसु गाउयं तेसु ठाणेसु इहं सातिरेगं
 गाउयं, सेसं तहेव ९। संखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाणं
 मणुस्साणय जहेव सोहम्मेसु उववज्जमाणाणं तहेव निरवसेसं णव
 वि गमगा। नवरं इसाण ठिइं संवेहं च जाणेज्जा ९॥सू० १॥

छाया—सौधर्मदेवाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते ! किं नैयिकेभ्य उत्पद्य-
 न्ते० ! भेदो यथा ज्योतिष्कोद्देशके । असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः
 खलु भदन्त ! यो भव्यः सौधर्मदेवेष्टुत्पत्तुं स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेष्टुत्प-
 द्येत ! गौतम ! जघन्येन पल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत, उत्कर्षेण त्रिपल्योपमस्थिति-
 केष्टुत्पद्येत । ते खलु भदन्त ! जीवा० अवशेषं यथा ज्योतिष्केष्टुत्पद्यमानस्य, नवरं
 सम्यग्दृष्टिः मिथ्यादृष्टिः नो सम्यग्मिथ्यादृष्टिः७ । ज्ञानी अपि अज्ञानी अपि

द्वे ज्ञाने द्वे अज्ञाने नियमतः । स्थितिर्जघन्येन पल्योपमम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्यो-
पमानि । १७ । एवमनुबन्धोऽपि १९ । शेषं तथैव । कालादेशेन जघन्येन द्वे पल्यो-
पमे, उत्कर्षेण षट्पल्योपमानि, एतावन्तं यावत् कुर्यात् १ । स एव जघन्यकालस्थिति-
केषूपपन्नः, एषैव वक्तव्यता, नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे पल्योपमे, उत्कर्षेण
चत्वारि पल्योपमानि, एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् २ । स एवोत्कृष्टस्थितिकेषू-
त्पन्नो जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु, उत्कर्षेणाऽपि त्रिपल्योपमस्थितिकेषूपपद्येत,
एषैव वक्तव्यता । नवरं स्थितिर्जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि, उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि
पल्योपमानि, शेषं तथैव । कालादेशेन जघन्येन षट्पल्योपमानि, उत्कर्षेणाऽपि षट्-
पल्योपमानि, एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् ३ । स एवात्मना जघन्यकाल स्थि-
तिको जातो जघन्येन पल्योपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि पल्योपमस्थितिकेषूपपद्येत,
एषैव वक्तव्यता, नवरमवगाहना जघन्येन धनुःपृथक्त्वम्, उत्कर्षेण द्वे गव्यूते ।
स्थितिर्जघन्येन पल्योपमम् उत्कर्षेणाऽपि पल्योपमम् शेषं तथैव । कालादेशेन जघ-
न्येन द्वे पल्योपमे उत्कर्षेणाऽपि द्वे पल्योपमे, एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् ४ ।
स एवात्मना उत्कर्षकालस्थितिको जातः आदिमगमकसदृशास्त्रयो गमा नेतव्याः ।
नवरं स्थिति कालादेशं च जानीयात् ९ । यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिष्वेन्द्रिय
तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्येत, संख्येयवर्षायुष्कस्य यथैवासुरकुमारेषूपपद्यमानस्य तथैव
नवापि गमाः । नवरं स्थिति संवेधं च जानीयात् । यदा चात्मना जघन्यकाल
स्थितिको भवति तदा त्रिष्वपि गमकेषु सम्यग्दृष्टिरपि मिथ्यादृष्टिरपि नो सम्यग्-
मिथ्यादृष्टिः । द्वे ज्ञाने, द्वे अज्ञाने नियमतः, शेषं तदेव । यदि मनुष्येभ्य उत्प-
द्यन्ते० भेदो यथैव ज्योतिष्केषूपपद्यमानस्य यावत् असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः
खलु भदन्त ! यो भव्यः सौधर्मे कल्पे देवतया उत्पत्तुम्, एवं यथैव असंख्येय-
वर्षायुष्कस्य संज्ञिष्वेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य सौधर्मे कल्पे उत्पद्यमानस्य तथैव सप्त
गमकाः । नवरमादिमयोर्द्वयोर्गमयोस्वगाहना जघन्येन गव्यूतम्, उत्कर्षेण त्रीणि
गव्यूतानि, तृतीयगमे जघन्येन त्रीणि गव्यूतानि, उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि गव्यूतानि
चतुर्थगमके, जघन्येन गव्यूतम् उत्कर्षेणाऽपि गव्यूतम्, पश्चिमेषु त्रिषु गमकेषु
जघन्येन त्रीणि गव्यूतानि, उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि गव्यूतानि, शेषं तथैव निरवशे-
षम् ९ । यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते एवं संख्येयवर्षायुष्क-
संज्ञिमनुष्याणां यथैव असुरकुमारेषूपपद्यमानानां तथैव नव गमका भणितव्याः ।
नवरं सौधर्मदेवस्थिति संवेधं च जानीयात् शेषं तदेव ९ । ईशानदेवाः खलु
भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते ! ईशानदेवानामेवैव सौधर्मकदेवपदगी वक्तव्यता । नवर-
मसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिष्वेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य येषु स्थानेषु सौधर्मे उत्पद्यमा-

નસ્ય પલ્યોપમસ્થિતિઃ તેષુ સ્થાનેષુ હૃદ સાતિરેકં પલ્યોપમં કર્તવ્યમ્ । ચતુર્થગમે
અવગાહના જઘન્યેન ધનુઃપૃથક્ત્વમ્ ઉન્નર્ષેણ સાતિરેકે દ્વે ગવ્યુને, શેપં તથૈવ ૯ ।
અસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કસંક્ષિપ્તમનુષ્યસ્યાપિ તથૈવ સ્થિતિર્યથા પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકસ્યા-
સંખ્યેયવર્ષાયુષ્કસ્ય અવગાહનાપિ યેષુ સ્થાનેષુ ગવ્યુનં તેષુ સ્થાનેષુ હૃદ સાતિરેકં
ગવ્યુતમ્ શેપં તથૈવ ૯ । સંખ્યેયવર્ષાયુષ્કાણાં તિર્યગ્યોનિકાનાં મનુષ્યાણાં ચ
યથૈવ સૌધર્મેત્પદ્યમાનાનાં તથૈવ નિવરશેવં નવ અગિ ગમતાઃ । નવરમીશાન-
સ્થિતિ સંવેદ્યં ન જાનીયાત્ । ૯ સુ૦૧ ।

ટીકા—‘સોહમ્મદેવા ણં મંતે’ સૌધર્મદેવાઃ સ્વહુ મદન્ત ? ‘કમ્બોહિંતો ઉવ
વજ્જંતિ’ કુત ઉત્પદ્યન્તે હે મદન્ત । હમે સૌધર્મદેવાઃ કસ્માત્ સ્થાનાત્ આગત્ય
સૌધર્મદેવરૂપેણ ઉત્પદ્યન્તે ‘કિં નૈરહ્મદેવિંતો ઉવવજ્જંતિ૦’ કિં નૈરયિકેભ્ય આગત્યો-
ત્પદ્યન્તે, યદ્વા મનુષ્યગતિભ્ય આગત્ય ઉત્પદ્યન્તે અથવા તિર્યગ્ગતિભ્ય આગત્યોત્પ-
દ્યન્તે ! દેવેભ્યો વા આગત્યોત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘મેદો જહા જોહસિય
ઉદ્દેસણ’ મેદો યથા જ્યોતિષ્કોદેશકે, एवं મનુષ્યપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્ય ઉત્પાદઃ

ચોવીસવેં ઉદ્દેશકકા પ્રારંભ—

હસ પ્રકાર સે જ્યોતિષ્ક વક્તવ્યતા વિષયક ૨૩ વાં ઉદ્દેશ સમાપ્ત
હુઆ । અથ સૂત્રકાર ક્રમ પ્રાપ્ત ૨૪વેં ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ કરતે હૈં હસમેં
વે વૈમાનિક દેવોં કી વક્તવ્યતા કા વર્ણન કરેંગે । ‘સોહમ્મ દેવા ણં
મંતે ! કમ્બોહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि સૂત્ર ॥૧॥

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘સોહમ્મદેવા ણં મંતે કમ્બો-
હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે મદન્ત ! સૌધર્મદેવ કિસ સ્થાન સે—ગતિ સે આકર
કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ‘કિં નૈરહ્મદેવિંતો ઉવવજ્જંતિ૦’ કયા વે નૈરયિકોં સે
આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા મનુષ્યગતિ સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે
હૈં, અથવા તિર્યગ્ગતિ સે આકર કે અથવા દેવગતિ સે આકરકે

ચોવીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

આ પ્રમાણે જ્યોતિષ્ક દેવ સંબંધી ત્રેવીસમા ઉદ્દેશાનું કથન સમાપ્ત
કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી આવેલ આ ૨૪ ચોવીસમા ઉદ્દેશાનું કથન કરે
છે. આ ઉદ્દેશામાં તેઓ વૈમાનિક દેવ સંબંધી વર્ણન કરશે. આનું પહેલું
સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. ‘સોહમ્મદેવા ણં મંતે ! કમ્બોહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ इत्यादि

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—‘સોહમ્મદેવા ણં
મંતે ! કમ્બોહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ સૌધર્મ દેવ કયા સ્થાનમાંથી એટલે
કે—કઈ ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ‘કિં નૈરહ્મદેવિંતો ઉવવજ્જંતિ૦’ શું
તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા મનુષ્યગતિમાંથી આવીને

કરણીયઃ તથા ચ સૌધર્મદેવાઃ મનુષ્યગતિભ્યસ્તિર્યગતિભ્યશ્ચાપ્યાગત્યોત્પદ્યન્તે નાન્યે-
ભ્ય इति भावः । सौधर्मदेवाः यदि तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते तदा किं संज्ञिपञ्चेन्द्रि-
यतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते अथवा असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते गौतम !
संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते न तु असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्प-
द्यन्ते, यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य सौधर्मेपूत्यद्यन्ते तदा—किं संख्ये-
यवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा—असंख्येयवर्षायु-

ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અર્થાત્ કિસ ગતિ સે આકરકે જીવ સૌધર્મ સ્વર્ગના દેવ હોતા હૈં ? હસકે ઉત્તર યે પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં—‘એદો જહા જોહ-સિય હદેસઈ’ હે ગૌતમ ! સૌધર્મ સ્વર્ગ કે દેવ મનુષ્યગતિ સે ઓર તિર્યગ્ગતિ સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । હસ પ્રકાર મનુષ્ય ઓર તિર્યગ્ગતિ સે ઉનકા ઉત્પાદ કહના ચાહિયે ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—હે અદન્ત ! યદિ સૌધર્મ સ્વર્ગ કે દેવ તિર્યગ્ગતિ સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, તો તિર્યગ્ગતિ કે કૌન સે તિર્યગ્ગતિ સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? કયા સંજી તિર્યગ્ગતિ સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અથવા અસંજી તિર્યગ્ગતિ સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—હે ગૌતમ ! સંજી તિર્યગ્ગતિ સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, અસંજી તિર્યગ્ગતિ સે નહીં હોતે હૈં, હસ પર પુનઃ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ હે ભગવન્ યદિ સંજી તિર્યગ્ગતિ સે સૌધર્મ દેવ ઉત્પન્ન હોતે હૈં તો

ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા તિર્યગ્ગતિમાંથી આવીને કે દેવગતિથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ કઈ ગતિમાંથી આવીને જીવ સૌધર્મ નામના દેવ-લોકના દેવ બને છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન તેઓને કહે છે કે—‘એદો જહા જોહસિયહદેસઈ’ હે ગૌતમ ! સૌધર્મ સ્વર્ગના દેવ મનુષ્ય ગતિમાંથી અને તિર્યગ્ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે મનુષ્ય અને તિર્યગ્ગતિમાંથી તેના ઉત્પાદ કહેવો જોઈએ.

ગૌતમસ્વમી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ ! જો સૌધર્મ સ્વર્ગના દેવ તિર્યગ્ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. તો તે કેવા પ્રકારના તિર્યગ્ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? શું તેઓ સંજી તિર્યગ્ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અસંજી તિર્યગ્ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—હે ગૌતમ ! તેઓ સંજી તિર્યગ્ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે અસંજી તિર્યગ્ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. આ સંબંધમાં ફરીથી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે—હે ભગવન્ ! જો સંજી તિર્યગ્ગતિમાંથી આવીને સૌધર્મ દેવો ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંખ્યાત વર્ષની

ષ્કસંજીવશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેભ્યો વા આગત્યોત્પદ્યન્તે इति गौतमस्य प्रश्नः। भगवानाह-‘गोयमा इत्यादि। ‘गोयमा।’ हे गौतम। संख्येयवर्षायुष्कसंजिपश्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि असंख्येयवर्षायुष्कसंजिपश्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्य उत्पद्यन्ते सौधर्मदेवः। संख्यातासंख्यातोभयेभ्यश्चापि तिर्यग्गतिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति बोध्यम्। पुनः श्रुते-‘असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिदियतिरिक्खजोणिणं भंते’ असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञाश्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! ‘जे भवि सौहम्मदेवेसु उववज्जित्तए’ यो भव्यः सौधर्मदेवेषूपत्तुप्, ‘से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा’ स खलु भदन्त। कियत्कालस्थितिके, सौधर्मदेवेषूपपद्येनेति प्रश्नः। भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि। ‘गोयमा’ हे गौतम। ‘जहन्नेणं पलिओवमद्विइ

કયા ઉન તિર્યશ્ચોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં જો સંખ્યાત વર્ષ કી આયુ વાલે સંજીવશ્ચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ હૈ? અથવા ઉન તિર્યશ્ચોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં જો અસંખ્યાત વર્ષ કી આયુ વાલે સંજીવશ્ચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ હૈં? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કા એસા કથન જાનનાં ચાહિયે કિ દોનોં પ્રકાર કે તિર્યશ્ચોં સે આકરકે સૌધર્મ સ્વર્ગ કે દેવ ઉત્પન્ન હોતે હૈં।

અવ હસ પર પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં ‘અસંખેજ્જવાસા-ઉયસન્નિપંચિદિપતિરિક્ખજોણિણં ભંતે। જે ભવિણ સોહમ્મદેવેસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ હે ભદન્ન! જો અસંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાળા સંજીવશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ સૌધર્મ દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ ‘સે ણં ભંતે! કેવહયકાલટ્ઠિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિ વાલે સૌધર્મ દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈં? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન

આયુષ્યવાળા સંજીવ તિર્યચોમાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજીવ તિર્યચોમાથી આવીને સૌધર્મ સ્વર્ગના દેવપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે હે ગૌતમ! સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા એમ બન્ને પ્રકારના સંજીવ તિર્યચોમાથી આવીને તેઓ સૌધર્મ સ્વર્ગના દેવરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘અસંખેજ્જવાસાઉયસન્નિ પંચિદિયતિરિક્ખજોણિણં ભંતે! જે ભવિણ સોહમ્મદેવેસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ હે ભગવન્, એઓ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનિવાળા એવ સૌધર્મ દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, ‘સે ણં ભંતે! કેવહયકાલટ્ઠિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા। હે ગૌતમ! ‘જહન્નેણં પલિ-

‘અસુ’ જઘન્યેન પલ્યોપમસ્થિતિકેષુ સૌધર્મદેવેષૂત્પન્નેત સૌધર્મદેવલોકે જઘન્યમાયુઃ પલ્યોપમમાત્રમેવ ભવતિ, જઘન્યતઃ એક પલ્યોપમાતિરિક્તાયુવસ્તન્નાડસત્ત્વાદિતિ ‘ઉક્રોસેણં તિપલિઓવમદ્વિહાસુ ઉવવજ્જેજ્ઞા’ ઉત્કર્ષેણ ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિ કેષૂત્પન્નેત, સૌધર્મદેવલોકે યદ્યપિ ઉત્કૃષ્ટમાયુઃ સાગરોપમદ્વયાત્મકં ભવતિ, પરન્તુ અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કતિર્યગ્યોનિકા ઉત્કૃષ્ટતઃ ત્રિપલ્યોપમાયુષ્કા એવ ભવન્તિ તતઃ સ્વાયુષો બૃહત્તરં દેવાયુર્ન વધ્નન્તિ તિર્યશ્ચા, અતઃ તિર્યગ્યોનિકા ઉત્કૃષ્ટતઃ ત્રિપલ્યોપમાયુષ્કેષુ એવ સૌધર્મદેવેષુ સમુત્પચન્તે હત્યુક્તમિતિ । ‘તે ણં મંતે !

કહતે હૈં—‘ગોચમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં પલિઓવમદ્વિહાસુ’ વહ જઘન્ય સે એક પલ્યોપમ કી સ્થિતિ વાલે સૌધર્મ દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, ઓર ‘ઉક્રોસેણં તિપલિઓવમદ્વિહાસુ ઉવવજ્જેજ્ઞા’ ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પલ્યોપમ કી સ્થિતિ વાલે સૌધર્મદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । સૌધર્મ દેવલોક મેં જઘન્ય આયુ માત્ર એક પલ્યોપમ કી હૈ—હસસે અધિક આયુ વહાં નહીં હોતી હૈ હસી પ્રકાર સૌધર્મદેવલોક મેં ઉત્કૃષ્ટ આયુ દો સાગરોપમ કી હૈ, પરન્તુ જો અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક તિર્યગ્યોનિક જીવ હૈં વે વહાં ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પલ્યોપમ કી આયુ કો લેકર હી ઉત્પન્ન હોતે હૈં ક્યોંકિ અપની આયુ સે બૃહત્તર દેવ આયુ કા વે તિર્યશ્ચ વન્ધ નહીં કરતે હૈં । હસલિયે ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પલ્યોપમ કી આયુવાલે તિર્યગ્યોનિક ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પલ્યોપમ કી આયુ વાલે હી સૌધર્મ દેવલોકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । એસા કહા હૈ ।

ઓવમદ્વિહાસુ’ તે જઘન્યથી એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ‘ઉક્રોસેણં તિપલિઓવમદ્વિહાસુ ઉવવજ્જેજ્ઞા’ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સૌધર્મ દેવલોકમાં જઘન્ય આયુષ્ય ફક્ત એક પલ્યોપમનું છે. તેનાથી વધારે જઘન્ય આયુષ્ય ત્યાં હોતું નથી. એજ રીતે સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બે સાગરોપમનું છે. પરંતુ બે તિર્યચ યોનિવાળા જીવો છે, તેઓ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની આયુષ્યને લઈને જ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે—યોતાના આયુષ્યથી વધારે દેવ આયુષ્યનો તે તિર્યચો બંધ કરતા નથી. તેથી ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની આયુષ્યવાળા તિર્યચયોનિક ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની આયુષ્યવાળા જ સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે.

જીવાં 'તે સ્વલુ મદન્ત ! જીવાં એકસમયે સૌધર્મદેવલોકે કિયત્સંસ્થયકા ઉત્પ-
 ઘન્તે' इति પ્રશ્નઃ : ઉત્તરમાહ—'અવસેસં જહા' इत्यादि । 'અવસેસં જહા જોહસિણ્ણુ
 ઉવવજ્જમાણસ્સ' અવશેષમ્ ઉત્પાદદ્વારે યથા જ્યોતિષ્કદેવેષ્વપ્પચમાનસ્ય અસંસ્થયે-
 વર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકામ્ય કથિતં તથૈવેહાપિ સૌધર્મદેવલોકે સમુત્પ-
 ઘમાનાનામપિ વક્તવ્યમ્ જ્યોતિષ્કપ્રકરણાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યમ્ તદ્દર્શયતિ—'નવરં'
 इत्यादि । 'નવરં સમ્મદિટ્ઠી' નવરં—કેવલં સમ્યગ્દૃષ્ટ્યોડપિ સૌધર્મદેવલોકે ઉત્પ-
 ઘમાનાઃ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યોડપિ મવન્તીત્યર્થઃ । 'મિચ્છાદિટ્ઠી વિ'
 મિથ્યાદૃષ્ટ્યોડપિ 'નો સમ્મમિચ્છાદિટ્ઠી' નો સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટ્યઃ મિશ્રદૃષ્ટિમન્તો-

અવ ગૌતમ હનકી સંસ્થા કો જાનને કે અભિપ્રાય સે એસા પ્રમુ
 સે પૂછતે હૈ—'તે ણં મંતે ! જીવાં 'હે મદન્ત ! એસે વે જીવ એક સમય
 મેં વહાં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—'અવ-
 સેસં જહા જોહસિણ્ણુ ઉવવજ્જમાણસ્સ' હે ગૌતમ ! જૈસી વક્તવ્યતા
 જ્યોતિષિક દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોને વાલે અસંસ્થાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચે-
 ન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોં કી કહી ગઈ હૈ વૈસી હી વક્તવ્યતા યહાં પર
 મી કહની ચાહિયે—અર્થાત્ દેવલોક મેં સમુત્પદ્યમાન અસંસ્થાત વર્ષા-
 યુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોં મેં મી કથિત કરની ચાહિયે ।
 પરન્તુ જ્યોતિષ્ક પ્રકરણ કી અપેક્ષા જો યહાં કે હસ પ્રકરણ મેં મિન્નતા
 હૈ વહ હસ પ્રકાર સે હૈ—'નવરં સમ્મદિટ્ઠી વિ' સૌધર્મદેવલોક મેં ઉત્પ-
 ઘમાન પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મી હોતે હૈ 'મિચ્છા-
 દિટ્ઠી વિ' મિથ્યાદૃષ્ટિ મી હોતે હૈ, પર 'નો સમ્મમિચ્છાદિટ્ઠી' વે મિશ્ર

હવે ગૌતમસ્વામી તેઓ ની સંખ્યા જાણવાની ઇચ્છાથી પ્રભુને એવું
 પૂછે છે. કે—'તે ણં મંતે ! જીવાં' હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં
 ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? 'અવસેસં જહા જોહસિણ્ણુ ઉવવજ્જમાણસ્સ' હે
 ગૌતમ ! જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા
 સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવોના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કર-
 વામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિંયાં પણ કહેવું જોઈએ. અર્થાત્
 સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી
 પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ. પરંતુ જ્યોતિ-
 ષ્કોના પ્રકરણ કરતાં અહિંના આ પ્રકરણમાં જે જુદાપણું છે, તે આ
 પ્રમાણેનું છે. 'નવરં સમ્મદિટ્ઠી' સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા પંચેન્દ્રિય
 તિર્યગ્યોનિકોના જીવો સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, 'મિચ્છાદિટ્ઠી વિ'
 મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. પરંતુ 'નો સમ્મમિચ્છાદિટ્ઠી' તેઓ મિશ્ર

ડપિ તે જીવા ન ભવન્તીતિ યાઃ 'જાણી વિ અજ્ઞાણી વિ' જ્ઞાનિનોડપિ ભવન્તિ તથા અજ્ઞાનિનોડપિ ભવન્તિ 'દો જાણા દો અજ્ઞાણા નિયમં' દ્વે જ્ઞાને દ્વે અજ્ઞાને નિયમતઃ તેષાં ભવતઃ 'ઠિઈ જહન્નેણં પલિઓવમં' સ્થિતિસ્તેષાં જીવાનાં સૌધર્મદેવજ્ઞોકે જઘન્યેન પલ્યોપમમ્, જઘન્યા સ્થિતિઃ પલ્યોપમપ્રમાણા ભવતીત્યર્થ—તથો—'ઉક્કો-સેણ તિન્નિ પલિઓવમાઈ' ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પલ્યોપમત્રયાત્મિકા ઉત્કૃષ્ટા સ્થિતિઃ ભવતીત્યર્થઃ । 'એવં અણુવંધો વિ' એવં સ્થિતિવદેવ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં પલ્યોપમાત્મકઃ ત્રિપલ્યોપમાત્મકશ્ચ ભવતિ અનુવંધ ઇતિ । 'સેસં તહેવ' શેષં સર્વમપિ પરિમાણાદિદ્વારજાતં તથૈવ જ્યોતિષ્કપ્રકરણકથિતમેવ ગ્રાહ્યમ્ । 'નવરં કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો પલિઓવમાઈ' નવરં કાલાદેશેન જઘન્યેન દ્વે પલ્યોપમે

દૃષ્ટિ નહીં હોતે હૈ' । 'જાણી વિ અજ્ઞાણી વિ' વે જ્ઞાની બી હોતે હૈ' ઓર અજ્ઞાની બી હોતે હૈ 'દો જાણા દો અજ્ઞાણા નિયમં' હનકે જ્ઞાન-દશા મેં નિયમ સે દો જ્ઞાન હોતે હૈ ઓર અજ્ઞાનદશા મેં નિયમ સે દો અજ્ઞાન હોતે હૈ 'ઠિઈ જહન્નેણં પલિઓવમં' સ્થિતિ હનકી જઘન્ય સે એક પલ્યોપમ કી હોતી હૈ । તથા 'ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ' ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીણ પલ્યોપમ કી હોતી હૈ । 'એવં અણુવંધો વિ' સ્થિતિ કે અનુસાર યહાં અનુવંધ બી જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક પલ્યોપમ કા ઓર ત્રીણ પલ્યોપમ કા હોતા હૈ 'સેસં તહેવ' ચાકી કા ઓર સઘ પરિમાણ આદિ દ્વારોં કા કથન જ્યોતિષ્ક પ્રકરણ મેં જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી કહનાં ચાહિયે 'નવરં કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો પલિઓવમાઈ' પરન્તુ કાલ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ જઘન્ય સે દો પલ્યોપમ કા હૈ હનમેં એક

દૃષ્ટિવાળા હોતા નથો. 'જાણી વિ' અજ્ઞાણી વિ' તેઓ જ્ઞાની પણ હોય છે, અને અજ્ઞાની પણ હોય છે. 'દો જાણા દો અજ્ઞાણા નિયમં' તેમની જ્ઞાન દશામાં નિયમથી જો જ્ઞાન હોય છે, અને અજ્ઞાન દશામાં નિયમથી જો અજ્ઞાન હોય છે. 'ઠિઈ જહન્નેણં પલિઓવમં' તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી એક પલ્યોપમની છે. તથા "ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ" ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની છે. 'એવં અણુવંધો વિ' સ્થિતિના કથન પ્રમાણે અહિં અનુવંધ પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પલ્યોપમનો અને ત્રણ પલ્યોપમનો છે. 'સેસં તહેવ' બાકીનું પરિમાણ વિગેરે દ્વારા સંબંધી બીજું તમામ કથન જ્યોતિષ્ક પ્રકરણમાં જો પ્રમાણે કહ્યું છે, તે પ્રમાણે છે. નવરં કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો પલિઓવમાઈ" પરંતુ કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી જો પલ્યોપમનો

તત્રૈકં પલ્યોપમં તિર્યગ્સંવન્ધિ અપરંચ પલ્યોપમં દેવસંવન્ધીતિ સંકલનયા પલ્યોપ-
મદ્વયં જઘન્યતઃ કાલાદેશેન કાયસંવેધો ભવતીતિ । તથા—‘ઉક્કોસેણ છપ્પલિઓ-
વમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ પદ્મપલ્યોપમાનિ, તત્ર ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ તિર્યગ્ભવસંવન્ધીનિ તથા
ત્રીણ્યેવ પલ્યોપમાનિ દેવભવસંવન્ધીનિ હત્યેવં ક્રમેણ પદ્મપલ્યોપમાત્મક ઉત્કૃષ્ટતઃ
કાલાપેક્ષયા કાયસંવેધો ભવતીતિ । ‘એવહ્યં જાવ કરેજ્જા’ એતાવન્તં કાલં યાવત્
કુર્યાત્ એતાવત્કાલપર્યન્તં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિં સૌધર્મદેવગતિં ચ સેવેત તથા
એતાવન્તમેવ કાલં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતૌ સૌધર્મદેવગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યાદિતિ
પ્રથમો ગમઃ ૧ । ‘સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્દિદ્દુ સુ ઉવવન્નો’ સ એવ—અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક-
સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગયોનિક જીવ એવ જઘન્યકાલસ્થિતિકસૌધર્મદેવલોકેષુ યદિ
સમુત્પન્નો ભવેત્ તદા—‘એમ ચેવ વત્તવ્વયા’ એપૈવ પ્રથમગમપ્રતિપાદિતૈવ વત્તવ્યતા

પલ્યોપમ તિર્યગ્ભવ સમ્બન્ધી હૈં ઓર દૂસરા પલ્યોપમ દેવ ભવ સમ્બન્ધી હૈં ।
તથા—‘ઉક્કોસેણ છપ્પલિઓવમાઈ’ ઉત્કૃષ્ટ સે વહ કાયસંવેધ ૬ છ
પલ્યોપમ કા હૈં । હનમેં તીન પલ્યોપમ તિર્યગ્ભવ સંવન્ધી હૈં ઓર ૩ તીન
પલ્યોપમ દેવભવ સંવન્ધી હૈં । હસ ક્રમ સે ૬ છ પલ્યોપમ કાલવાલા
ઉત્કૃષ્ટ સે યહ કાયસંવેધ હો જાતા હૈં ‘એવહ્યં જાવ કરેજ્જા’ હસ
પ્રકાર વહ જીવ હતને કાલ પર્યન્ત પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિ કા ઓર સૌધર્મ-
દેવ ગતિ કા સેવન કરતા હૈં ઓર હતને હી કાલ તક વહ હસમેં
અમણ—ગમનાગમન—કરતા હૈં । એસા પ્રથમ ગમ હૈં ૧ ।

‘સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્દિદ્દુ સુ ઉવવન્નો’ વહી અસંખ્યાતવર્ષ કી
આયુવાલા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગયોનિક જીવ જવ જઘન્ય કાલ કી
સ્થિતિવાલે સૌધર્મ દેવલોક મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા હૈં તવ હસ
સમ્બન્ધ મેં ભી ‘એમ ચેવ વત્તવ્વયા’ યહી પ્રથમ ગમ પ્રતિપાદિત વત્ત-

કહ્યો છે. તેમાં એક પલ્યોપમ તિર્યગ્ભવ સંબંધી છે. અને બીજો પલ્યોપમ
દેવભવ સંબંધી છે ‘ઉક્કોસેણ છપ્પલિઓવમાઈ’ ઉત્કૃષ્ટથી તે કાયસંવેધ ૬ છ
પલ્યોપમનો છે, તેમાં ત્રણ પલ્યોપમ દેવભવ સંબંધી છે, અને ત્રણ પલ્યોપમ
મનુષ્ય સંબંધી છે. આ ક્રમથી ૬ છ પલ્યોપમવાળો ઉત્કૃષ્ટથી આ કાયસંવેધ
થઈ જાય છે ‘એવહ્યં જાવ કરેજ્જા’ આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી
પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ ગતિનું અને સૌધર્મદેવ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા
જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ પહેલો ગમ છે ૧ ।

‘સો ચેવ જહન્નકાલદ્વિદ્દિદ્દુ સુ ઉવવન્નો’ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો
સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ યોનિક જીવ જવારે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ
દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાને કે યોગ્ય હોય છે, ત્યારે તે સંબંધમાં ‘એમ ચેવ વત્તવ્વયા’
આ પહેલા ગમમાં કહેલ કથન પ્રમાણેનું કથન જ કહેવું જોઈએ.

મણિરૂપ્યા પ્રથમગમોક્તમેવ સર્વં દ્વિતીયગમેઽપિ વક્તવ્યમિત્યર્થઃ । ‘નવરં કાલા-
દેસેણં જહન્નેણં દો પલિઓવમાઈ’ નવરમ્-કેવલં કાલાદેશેન-કાલાપેક્ષ્યા
જઘન્યેન દ્વે પલ્યોપમે ‘ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પલિઓવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ચત્વારિ
પલ્યોપમાનિ ‘એવં કાલં જાવ કરેઝ્જા’ ૨ એતાવન્તં કાલં ગતિદ્વયં સેવેત તથા
એતાવન્તમેવ કાલં યાવત્ ઉભયતૌ ગમનાગમને ચ કુર્યાદિતિ દ્વિતીયો ગમઃ ૨ ।
‘સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિહણ્ણુ ઉવવન્નો’ સ અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કસંજીપચ્ચેન્દ્રિ
યતિર્યગ્યોનિક જીવ ણ્ણ વ ઉ ક્કુકાલસ્થિતિકેષુ સૌધર્મદેવેષુ યદા સમુત્પચ્ચને તદા-
‘જહન્નેણં તિપલિઓવમદ્વિહણ્ણુ’ જઘન્યેન ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકદેવેષુ તથા-‘ઉક્કો-

વપતા કહની ચાહિયે । અર્થાત્ દ્વિતીય ગમ મેં બી યહી પ્રથમગમોક્ત
વક્તવ્યતા સ્વ કહની ચાહિયે ‘નવરં કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો પલિઓ-
વમાઈ’ પરંતુ કાલ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ જઘન્ય સે દો પલ્યોપમ કા
હૈ ઓર ‘ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પલિઓવમાઈ’ ઉત્કૃષ્ટ સે વહ ચાર પલ્યો-
પમ કા હૈ ‘એવં કાલં જાવ કરેઝ્જા’ હસ પ્રકાર સે વહ જીવ હતને કાલ
તક દોનો ગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલતક વહ ડન
દોનો ગતિયોં મેં ગમનાગમન કરતા હૈ । એસા તહ દ્વિતીય ગમ હૈ ૨ ।

‘સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિહણ્ણુ ઉવવન્નો’ વહી અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક
સંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક જીવ જબ લક્ષ્ણ કાલ કી સ્થિતિ વાલે
સૌધર્મ દેવલોક મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા હૈ તય વહ ‘જહન્નેણં
તિપલિઓવમદ્વિહણ્ણુ’ જઘન્ય સે ત્રીન પલ્યોપમ કી સ્થિતિ વાલે દેવ-

અર્થાત્ બીજા ગમમાં પણ આ પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ કથન કહેવું
જોગ્યે. ‘નવર કાલ દેસેણં જહન્નેણં દો પલિઓવમાઈ’ પરંતુ કાળની અપેક્ષાથી
કાયસંવેધ જઘન્યથી બે પલ્યોપમનો છે, અને “ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પલિઓવ-
માઈ” ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર પલ્યોપમ છે. ‘એવં કાલં જાવ કરેઝ્જા’ આ રીતે તે
૭૫ અટલા કાળ સુધી દેવગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી
તે તેમાં એટલે કે બેઠ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણેનો આ
બીજો ગમ કહ્યો છે. ૨

‘સો ચેવ ઉક્કોસકાલદ્વિહણ્ણુ ઉવવન્નો’ તે અસંખ્યાત વર્ષાની આયુષ્ય
વાળો સંજી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિવાળો ૭૫ બ્યારે ઉત્કૃષ્ટ કાળની
સ્થિતિવાળો સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે ત્યારે તે ‘જહન્નેણં
તિપલિઓવમદ્વિહણ્ણુ’ જઘન્યથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન

સેણ વિ તિપલિબોવમદ્વિઃપ્સુ ડાવજ્જેજ્જા' ઉત્કર્ષેણાડપિ ત્રિપલ્યોપમસ્થિતિકેપુ
 દેવેપૃત્વઘેત, તત્ર ચ 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' એવૈવ-ઉપરિપ્રદર્શિતૈવ વત્તવ્વયા
 વત્તવ્વયા । કિન્તુ સ્થિત્યાદૌ વૈલક્ષણ્યં ભવતિ તદેવ દર્શયતિ-‘નવરં’-ઇત્યાદિ ।
 ‘નવરં ઠિઈ જહન્નેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ’ નવરમ્-કેવલં સ્થિતિર્જઘન્યેન ત્રીણિ
 પલ્યોપમાનિ ‘ઉકોસેણ વિ તિન્નિ પલિઓવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણાડપિ ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ,
 જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં ત્રિપલ્યોપમાત્મિકા તૃતીયગમે સ્થિતિર્ભવતીત્યર્થઃ । ‘સેસં તહેવ’
 શેપં તથૈવ ‘કલાદેસેણં જહન્નેણં છપ્પલિઓવમાઈ’ કાલાદેશેન જઘન્યેન પદ્મપલ્યો-
 પમાનિ ‘ઉકોસેણ વિ છપ્પલિઓવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણાડપિ પદ્મ પલ્યોપમાનિ, જઘન્યો-
 ત્કૃષ્ટાભ્યાં કાલાદેશેન કાયસંવેધઃ પદ્મ પલ્યોપમાત્મકો ભવતીત્યર્થઃ ‘એવહ્યં’

લોક મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તથા ‘ઉકોસેણ વિ તિપલિઓવમદ્વિઃપ્સુ ડાવજ્જેજ્જા’ ઉત્કૃષ્ટ સે મી વહ ત્રીન પલ્યોપમ કી સ્થિતિ વાલે સૌધર્મ-
 દેવલોક મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ‘એસચેવ વત્તવ્વયા’ હસ સમ્બન્ધ મેં ઓર
 અવશિષ્ટ દ્વારોં કી વત્તવ્વયા ડાપર મેં દિલાયે ગયે પ્રથમ ગમ કી વત્ત-
 વ્વયા જૈમી હી હૈ । કિન્તુ યહાં સ્થિતિ આદિ મેં જો ભિન્નતા હૈ વહ હસ
 પ્રકાર સે હૈ-‘નવરં ઠિઈ જહન્નેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ, ઉકોસેણ વિ
 તિન્નિ પલિઓવમાઈ’ યહાં સ્થિતિ જઘન્ય સે ત્રીન પલ્યોપમ કી હૈ ઓર
 ઉત્કૃષ્ટ સે મી વહ ત્રીન પલ્યોપમ કી હૈ । ‘સેસં તહેવ’ વાકી કા ઓર સ્થ
 કથન પૂર્વોક્ત પ્રથમ ગમ કે જૈસા હી હૈ । ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં છપ્પલિ-
 ઓવમાઈ’ યહાં કાયસંવેધ જઘન્ય સે કાલ કી અપેક્ષા ૬ છહ પલ્યોપમ કા
 હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે મી વહ ૬ છહ પલ્યોપમ કા હૈ અર્થાત્ કાયસંવેધ યહાં
 જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે છહ પલ્યોપમ કા હોતા હૈ ‘એવહ્યં’ હસ પ્રકાર

થાય છે. તથા ‘ઉકોસેણ વિ તિપલિઓવમદ્વિઃપ્સુ ડાવજ્જેજ્જા’ ઉત્કૃષ્ટથી પણ
 તે ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘એસ ચેવ
 વત્તવ્વયા’ આ સંબંધમાં બાકીના દ્વારો સંબંધી કથન ઉપર બતાવવામાં આવેલ
 પહેલા ગમના કથન પ્રમાણે જ છે પરંતુ અહિયાં સ્થિતિ વિગેરેના કથનમાં જે
 બુદ્ધાપણ છે તે આ રીતે છે.-નવરં ઠિઈ જહન્નેણં તિન્નિ પલિઓવમાઈ ઉકોસેણ
 વિ તિન્નિ પલિઓવમાઈ’ અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી ત્રણ પલ્યોપમની છે,
 અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે ત્રણ પલ્યોપમની છે, ‘સેસં તહેવ’ બાકીનું બીજું
 તમામ કથન પહેલા કહેલ આના પહેલા ગમ પ્રમાણે જ છે. ‘કાલાદેસેણં
 જહન્નેણં છ પલિઓવમાઈ’ અહિયાં કાયસંવેધ જઘન્યથી કાળની અપેક્ષાએ
 ૬ છ પલ્યોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે ૬ છ પલ્યોપમનો છે અર્થાત્
 કાયસંવેધ અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી છ પલ્યોપમનો હોય છે.

પ્રતાવન્તં કાલમ્ અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિં દેવગતિં ચ સેવેત તથા
પ્રતાવન્તમેવ કાલં પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતૌ દેવગતૌ ચ ગમનાગમને કુર્યોદિતિ તૃતીયો-
ગમઃ ૩ । ‘સો ચેવ અપ્પણા જહન્નકાલદ્વિહો જાઓ’ સ એવાસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક-
સંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિક એવ આત્મના-સ્વયં જઘન્યકાલસ્થિતિકઃ સમુત્પન્નો
ભવેત્ યદિ તદા ‘જહન્નેણં પલિઓવમદ્વિહણ્ણુ’ જઘન્યેન પલ્યોપમસ્થિતિકસૌધર્મ-
દેવલોકેષુ સમુત્પદ્યતે, તથા ‘ઉક્કોસેણ વિ પલિઓવમદ્વિહણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા’ ઉત્કૃષ્ટ-
ણાડપિ પલ્યોપમસ્થિતિકેદૂત્પદ્યેત ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ એવેવ પ્રથમગમપદર્શિતૈવ
વક્તવ્યતા મણિતવ્યા હાપિ સર્વં પ્રથમગમોક્તપેદેત્યર્થઃ । ‘નવરં ઓગાહણા
વહ જીવ હતને કાલત્તક અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિ કા
ઓર દેવગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર હતને હી કાલત્તક વહ ઉસ
દોનો ગતિયો મેં ગમનાગમન કરતા હૈ । એસા યહ તૃતીય ગમ હૈ ૩ ।

‘સો ચેવ અપ્પણા જહન્નકાલદ્વિહો જાઓ’ વહી અસંખ્યાતવર્ષા-
યુષ્ક સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિક જીવ જઘ જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિકો
લેકર ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર સૌધર્મદેવલોક મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય
હોતા હૈ તો વહ ઉસ સ્થિતિ મેં ‘જહન્નેણં પલિઓવમદ્વિહણ્ણુ ઉવવજ્જે-
જ્જા’ જઘન્ય સે વહાં કે ઉન દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ કિ જિનકી સ્થિતિ
એક પલ્યોપમ કી હૈ ઓર ‘ઉક્કોસેણ વિ પલિઓવમદ્વિહણ્ણુ ઉવવ-
જ્જેજ્જા’ ઉત્કૃષ્ટ સે મી વહ ઉન્હીં દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ કિ
જિનકી સ્થિતિ એક પલ્યોપમ કી હૈ । હસ પ્રકાર સે આગે કી ઓર
સબ વક્તવ્યતા ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ હસ કથન કે અનુસાર પ્રથમ ગમ મેં
જૈસી કહી ગઈ હૈ વૈસી યહાં પર કહની ચાહિયે ‘નવરં ઓગાહણા જહ-

‘એવહ્યં’ આ રીતે તે જીવ એટલા કાળ સુધી પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ ગતિનું અને
દેવ ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમ-
નાગમન કરે છે. એ રીતે આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ૩ ।

‘સો ચેવ અપ્પણા જહન્નકાલદ્વિહો જાઓ’ એજ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય
વાળો સંજ્ઞી પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગ યોનીવાળો જીવ જ્યારે જઘન્યકાળની સ્થિતિને
લઈને ઉત્પન્ન થાય છે. અને સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય
છે તો તે એ સ્થિતિમાં ‘જહન્નેણં પલિઓવમદ્વિહણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા’ જઘન્યથી ત્યાંના
તે દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે જોઓની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની હોય છે, એને
‘ઉક્કોસેણ વિ પલિઓવમદ્વિહણ્ણુ ઉવવજ્જેજ્જા’ ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે એજ દેવોમાં
ઉત્પન્ન થાય છે, કે-જોઓની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની હોય છે. આ રીતે
આગળનું બીજું તમામ કથન ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ આ સૂત્રાંશમાં કહ્યા પ્રમાણે પડેલા

જહન્નેણં ધણુપુહુત્તં નવસ્મ-કેવલં શરીરાવગાહના જઘન્યેન ધનુઃ પૃથક્ વં દ્વિ ધનુ-
 રારમ્ય તવધનુઃ પર્યન્તમિત્યર્થઃ । एषा चावगाहना क्षुद्रकायचतुष्पदापेक्षया
 પ્રોક્તેતિ । ‘उक्कोसेणं दो गाउयाइं’ उत्कर्षेण द्वे गव्यूते, यत्र क्षेत्रे काळे वा गव्यूत-
 ममाणशरीरा मनुष्या भवन्ति तत्संबन्धि हस्तयादीनपेक्ष्य गव्यूतद्वयमवगाहना
 પ્રોક્તેતિ । ‘ठिई जहन्नेणं पलिओवमं’ स्थितिर्जघन्येन पल्योपमम् ‘उक्कोसेण वि
 पलिओवमं’ उत्कर्षेणाऽपि पल्योपमम् जघन्योत्कृष्टाभ्यां स्थितिः पल्योपमप्रमाणा
 મગધતીત્યર્થઃ । ‘सेसं तहेव’ शेष-शरीरावगाहनास्थित्यतिरिक्तं सर्वमपि तथैव-
 पूर्वप्रकरणपठितमेवेति । ‘कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं’ कालादेशेन
 જઘન્યેન દ્વે પલ્યોપમે ‘उक्कोसेण वि दो पलिओवमाइं’ उत्कर्षेणापि द्वे पल्योपमे

ન્નેણં ધણુપુહુત્તં’ પરંતુ જઘન્ય સે યહાં ચતુર્થ ગમ મેં શરીરાવગાહના
 દો ધનુષ સે લેકર ૧ ધનુષ તક કી હૈ એસી વહ અવગાહના ક્ષુદ્રકા-
 ચવાલે ચતુષ્પદ કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ ઓર ‘उक्कोसेणं’ ઉત્કૃષ્ટ
 સે શરીરાવગાહના ‘दो गाउयाइं’ દો કોશ કી હૈ । जिस क्षेत्र में अथवा
 जिस काल में एक कोश की अवगाहना के शरीरवाले मनुष्य होते हैं
 —उनकी अवगाहना के सम्बन्ध को लेकर हस्तयादिकों की अवगाहना
 દો કોશ કી કહી ગઈ હૈ ‘ठिई जहन्नेणं पलिओवमं’ સ્થિતિ જઘન્ય સે
 યહાં એક પલ્યોપમ કી હૈ ઓર ‘उक्कोसेण वि पलिओवमं’ ઉત્કૃષ્ટ સે
 મી વહ એક પલ્યોપમ કી હૈ ‘सेसं तहेव’ શરીર કી અવગાહના ઓર
 સ્થિતિ સે અતિરિક્ત ઓર સવ આગે કે દ્વારોં કા કથન પૂર્વ પ્રકરણ મેં
 જેસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી હૈ ‘कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं’

ગમમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ રીતે અહિયાં પણ કહેવું જોઈ એ.
 ‘नवरं ओगाहना जहन्नेणं धणुपुहुतं’ પરંતુ અહિયાં ચોથા ગમમાં શરીરની
 અવગાહના જઘન્યથી એ ધનુષથી લઈને ૯ નવ ધનુષ સુધીની છે. એ પ્રમાણે
 આ અવગાહના ક્ષુદ્રકાયવાળા ચોપગા છવોની અપેક્ષાથી કહેલ છે. ‘उक्कोसेणं’
 ઉત્કૃષ્ટથી શરીરની અવગાહના ‘दो गाउयाइं’ બે ગાઉની છે. જે ક્ષેત્રમાં જે
 અથવા જે કાળમાં એક ગાઉની અવગાહનાના શરીરવાળા મનુષ્યો હોય છે,
 —તેઓની અવગાહનાના સંબંધને લઈને હાથી વિગેરેની અવગાહના બે ગાઉની
 કહી છે. ‘ठिई जहन्नेणं पलिओवमं’ સ્થિતિ જઘન્યથી અહીં એક પલ્યોપમની છે.
 અને ‘उक्कोसेण वि पलिओवमं’ ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે એક પલ્યોપમની છે. ‘सेसं तहेव’
 શરીરની અવગાહના અને સ્થિતિ શિવાયના બીજા સઘળા દ્વારોંનું કથન પૂર્વ
 પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું છે. ‘कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलि-

જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં પલ્યોપમદ્વયાત્મકઃ કાલાપેક્ષયા કાયસંવેધો ભવતીત્યર્થઃ ।
 ‘એવમ્’ એતાવન્તં કાલં પશ્ચન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિં સૌધર્મદેવગતિં ચ સેવેત, તથા
 પશ્ચન્દ્રિયતિર્યગ્ગતી સૌધર્મદેવગતી ય ગમનાગમને કુર્યાત્, इह मध्यमगमत्रय-
 स्थाने एक संमिलितो गम इति चतुर्थादारभ्य षष्ठान्ता गमा भवन्तीति ६ । ‘સો
 ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલદ્વિહો જાઓ’ સ એવ અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિપશ્ચન્દ્રિય-
 તિર્યગ્ગયોનિક એવ આત્મના-સ્વસ્વરૂપેણોત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિકો જાતઃ તદા ‘આદિલ્લ-
 ગમસરિસા તિન્નિ ગમગા ણેયંવા’ આદ્યગમરુદ્ધશસ્ત્રયો ગમકા નેતવ્યાઃ પ્રથમગમ-
 ત્રયંવત્ इहापि त्रयो गमा ज्ञातव्या इति । ‘નવર’ ઠિહં કાલાદેસં ચ જાણેજ્ઞાણં
 નવરમ્-કેવલં સ્થિતિ કાલાદેશં ચ ભિન્નભિન્નરૂપેણ સ્વસ્વભવમાશ્રિત્ય જાનીયા-
 દેતાવાનેવ વિશેષ ઇતિ નવમાન્તા ગમાઃ ૯ ।

કાલ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ યહાં જઘન્ય સે દો પલ્યોપમ કા હૈ ઔર
 ‘ઉક્કોસેણ વિ દો પલિઓવમાઈ’ ઉત્કૃષ્ટ સે મી વહ દો પલ્યોપમકા
 હૈ ‘એવમ્’ હસ પ્રકાર હતને કાલ તક વહ જીવ પશ્ચન્દ્રિય તિર્યગ્ગતિ
 કા ઔર સૌધર્મદેવગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઔર હતને હી કાલતક
 વહ ઉસ દો ગતિ મેં ગમનાગમન કરતા હૈ યહાં પર મધ્ય કે ત્રીન ગમ
 કે સ્થાન મેં કેવલ એક હી ગમ સંમિલિત હોતા હૈ । હસ પ્રકાર ચતુર્થ
 ગમ સે લેકર છટે ગમ તક કે ગમ હોતે હૈ ૬ ।

‘સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલદ્વિહો જાઓ’ વહી અસંખ્યાતવર્ષા-
 યુષ્ક સંજ્ઞી પશ્ચન્દ્રિય તિર્યગ્ગયોનિક જીવ જબ સ્વયં હી ઉત્કૃષ્ટ કાલ કી
 સ્થિતિ કો લેકર ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઔર સૌધર્મદેવલોક મેં ઉત્પન્ન હોને કે
 યોગ્ય હોતા હૈ તો ઉસ સ્થિતિ મેં ‘આદિલ્લગમસરિસા તિન્નિ ગમગા

ઓવમાઈ’ કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ અહિં જઘન્યથી બે પલ્યોપમનો કહ્યો
 છે. અને ‘ઉક્કોસેણ વિ દો પલિઓવમાઈ’ ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે બે પલ્યોપમનો છે.
 ‘એવમ્’ એ રીતે એટલા કાળ સુધી તે જીવ પશ્ચન્દ્રિયતિર્યગ્ગતિનું અને
 સૌધર્મ દેવગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ બેઉ ગતિમાં
 ગમનાગમન કરે છે. અહિંયાં વચ્ચે ત્રણ ગમેને સ્થાને કેવળ એક જ ગમસંમિલિત
 થાય છે. એ રીતે આ થોડા ગમથી લઈને છટ્ટા ગમ સુધીના ગમે કહ્યા છે. ૪-૫-૬

સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલદ્વિહો જાઓ’ એ અસંખ્યાત વર્ષની
 આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પશ્ચન્દ્રિયતિર્યગ્ગયોનિવાળો જીવ પોતે જ ઉત્કૃષ્ટકાળની
 સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થાય છે અને સૌધર્મ દેવ લોકમાં ઉત્પન્ન થવાને
 યોગ્ય હોય તો તે સ્થિતિમાં ‘આદિલ્લગમસરિસા તિન્નિ ગમગા ણેયંવા’

અથ સંખ્યાતવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિપૃષ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમુત્પાદયન્નાહ—‘જહ સંખે-
જ્જન૦’ इत्यादि । ‘जह संखेज्जवासाउयससिपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहितो उवव-
ज्जंति’ हे भदन्त ! ते यदि ‘संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपृष्ठेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य
आगत्य सौधर्मदेवेषूत्पद्येयु स्तदा कियत्कालस्थितिकदेवेषु समुत्पद्येयुः ? इति
प्रश्नः । उत्तरमाह—असुरकुमारप्रकरणातिदेशेन ‘संखेज्जवासाउयस्स’ इत्यादि ।
‘संखेज्जवासाउयस्स जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव नव वि गमा’
संख्येयवर्षायुष्कपृष्ठेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्यासुरकुमारेसु समुत्पद्यमानस्य यथैव नव
गमाः प्रदर्शिता स्तथैवात्रापि नवापि गमाः दर्शयितव्याः असुरकुमारप्रकरणे
पृथिवीकायिकप्रकरणस्यातिदेशः कुतोऽतः पृथिवीकायिकप्रकरणविहापि ज्ञातव्य-

णेयव्वा’ आदि के तीन गम जैसे ३ गम यहाँ पर कह लेने चाहिये
‘नवरं ठिहं कालादेसं च जाणेज्जा’ किन्तु स्थिति और कालादेश अपने
२ भव को आश्रित करके भिन्न भिन्न रूप से कहना चाहिये ९।

अथ गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘संखेज्जवासाउयसन्नि-
पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहितो उववज्जंति’ हे भदन्त ! यदि संख्यातवर्ष
की आयुवाले संज्ञी पृष्ठेन्द्रिय तिर्यग्यो से आकरके जीव सौधर्मदेवों में
उत्पन्न होते हैं, तो वे कितने काल की स्थिति वाले सौधर्म देवों में उत्पन्न
होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘संखेज्जवासाउयस्स जहेव
असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव नव वि गमा’ हे गौतम ! जिस
प्रकार से असुरकुमारों में उत्पद्यमान संख्यातवर्षायुष्क संज्ञापृष्ठेन्द्रिय-
तिर्यग्योनिक के नौ गम कहे गये हैं उसी प्रकार से यहाँ पर भी नौ गम
कह लेना चाहिये । असुरकुमारप्रकरण में पृथिवीकायिक प्रकरण का

આદિના ત્રણ ગમે પ્રમાણે ત્રણ ગમે અહિયાં કહેવા જોઈએ ‘નવરં ઠિહં
કાલાદેસં ચ જાણેજ્જા’ તથા સ્થિતિ અને કાળાદેશ યોત યોતાના ભવને
આશ્રિત કરીને જુદા જુદા રૂપથી કહેવા જોઈએ. ૯।

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘સંખેજ્જવાસાઉયસન્નિ
પંચિંદિયતિરિક્કજોણિપહિતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ જો સંખ્યાત વર્ષની
આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પૃષ્ઠેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાંથી આવીને છવ સૌધર્મ દેવલોકમાં
ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવોમાં ઉત્પન્ન
થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—સંખેજ્જવાસાઉયસ્સ જહેવ
અસુરકુમારેસુ સવવજ્જમાણસ્સ તહેવ નવ વિ ગમા’ હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે
અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા પૃષ્ઠેન્દ્રિય
તિર્યગ્યોનિકના નવ ગમે કહ્યા છે, એજ પ્રમાણેના અહિયાં પણ નવ
ગમે કહેવા જોઈએ. અસુરકુમારના પ્રકરણમાં પૃથ્વીકાયિક પ્રકરણનો આત-

મિતિ । ‘નવરં ઠિઙં સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા’ નવરં-કેવલં સ્થિતિ કાયસંવેધં ચં ભિન્ન-
ભિન્નરૂપેણ સ્વ સ્વવસ્થાશ્રિત્ય જાનીયાત્ ‘જાહે અપ્પણા જહન્નકાલદ્વિહો ભવહં
તાહે તિસુ વિ ગમણ્ણુ’ યદા આત્મના જઘન્યકાલસ્થિતિકો ભવતિ તદા ત્રિષ્વપિ
ગમકેષુ ‘સમ્મદિટ્ઠો વિ મિચ્છાદિટ્ઠો વિ’ સમ્યગ્દષ્ટિરપિ ભવતિ મિથ્યાદષ્ટિરપિ
ભવતિ ‘નો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠો’ નો સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિઃ, મિશ્રદષ્ટિરિહ નિષેધઃ
ક્રિયતે જઘન્યસ્થિતિકસ્ય મિશ્રદષ્ટેરસંભવાત્, અજઘન્યસ્થિતિકસ્ય તુ દષ્ટિત્રયમપિ
સંભવત્યેવેતિ । ‘દો નાણા દો અન્નાણા નિયમં’ દ્વે જ્ઞાને દ્વે અજ્ઞાને નિયમતઃ,
જઘન્યસ્થિતેરવધિતિપ્રજ્ઞયોરભાવાત્ ‘સેસં તં ચેવ’ શેષં તદેવેતિ ૧ ।

અતિદેશ ક્રિયા ગયા છે । અતઃ પૃથિવીકાયિક પ્રકરણ કે જેસા હી કથન
યહાં પર જાનના चाहिये । परन्तु ‘नवरं ठिङ् संवेहं च जाणेज्जा’ परन्तु
यहां स्थिति और संवेध अपने २ भव को आश्रित करके भिन्न २ रूप से
जानना चाहिये । ‘जाहे अप्पणा जहण्णकालद्विहो भवहं’ परन्तु जब वह
संख्यातवर्ष की आयु वाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव जघन्य स्थिति
वाला होता है और सौधर्मदेवों में उत्पन्न होने के योग्य होता है तब वहां
‘तिसु वि गमण्णु’ तीनों गमकों में वह ‘सममदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि’
सम्यग् दृष्टि भी होता है और मिथ्यादृष्टि भी होता है ‘नो सम्मामिच्छा-
दिट्ठी’ परन्तु वह मिश्रदृष्टि नहीं होता है क्योंकि जो जघन्य स्थिति
वाला होता है, उसको मिश्रदृष्टि का अभाव होता है । अजघन्य स्थिति
वाले में ही तीनों दृष्टियों का सद्भाव होता है । ‘दो नाणा दो
अन्नाणा नियमं’ नियम से यहां दो ज्ञान और दो अज्ञान होते हैं ।

દેશ કરેલ છે, જેથી પૃથ્વિકાયિક પ્રકરણ પ્રમાણે જ અહિયાં પણ સમજવું.
પરંતુ અહિયાં સ્થિતિ અને કાયસંવેધ ‘નવરં ઠિઙં સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા’ આ
વચન પ્રમાણે પોત પોતાના ભવને આશ્રિત કરીને જુદા જુદા રૂપથી જાણવા
જોઈએ. ‘જાહે અપ્પણા જહણ્ણકાલદ્વિહો ભવહં’ પરંતુ જ્યારે તે સંખ્યાત
વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જઘન્ય સ્થિતિવાળો હોય છે,
અને સૌધર્મ દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. ત્યારે ત્યાં ‘તિસુ વિ ગમણ્ણુ’
ત્રણે ગમેમાં તે ‘સમ્મદિટ્ઠો વિ મિચ્છાદિટ્ઠો વિ’ સમ્યગ્ દષ્ટિવાળા પણ હોય
છે, અને મિથ્યા દષ્ટિવાળા પણ હોય છે, ‘નો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠો’ પરંતુ તે
મિશ્ર દષ્ટિવાળા હોતા નથી. કેમકે જે જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય છે, તેમને
મિશ્ર દષ્ટિનો અભાવ હોય છે અજઘન્ય સ્થિતિવાળાઓમાં જ ત્રણે દષ્ટિઓનો
સદ્ભાવ હોય છે, ‘દો નાણા દો અન્નાણા નિયમં’ નિયમથી અહિયાં બે જ્ઞાન

અય મનુષ્યાનુત્પાદયન્નાહ—‘જહ મણુસેહિંતો’ इत्यादि । ‘जह मणुस्सेहिंतो उववज्जंति’ यदि मनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा—‘भेदो जहेव जोइसिएसु उववज्जमाणस्स’ भेदो यथैव ज्योतिष्केषूपत्पद्यमानस्य, ज्योतिष्कदेवेषूपत्पद्यमानस्य मनुष्यस्य यथा उत्पादादिद्वारविशेषो निरूपितः तेनैव रूपेण मनुष्येभ्य-आगत्य सौधर्मे समुत्पद्यमानस्य मनुष्यस्यापि ते उत्पादादि भेदा निरूपणीयाः । कियत्स-
र्यन्तं ज्योतिष्कप्रकरणमिह नेतव्यं तत्राह—‘जाव’ इति ‘जाव’ यावत् असंख्यात-
वर्षाद्युक्तसंज्ञिमनुष्यसूत्रपर्यन्तमिति । तथाहि—यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते तदा किं
संज्ञिमनुष्येभ्योऽसंज्ञिमनुष्येभ्यो वा ? संज्ञिभ्यो नो असंज्ञिभ्यः । यदि संज्ञिभ्य-

જઘન્યસ્થિતિવાળે કે અવધિ ઔર વિભજ્ઞ કા અભાવ રહતા હૈ । ‘સેસં તં ચેવ’ બાકી કે દ્વારોં કા કથન પૂર્વોક્ત જૈસા હી હૈ । ૧૧।

અવ ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—‘જહ મણુસેહિંતો ઉવવ-
જ્જંતિ’ હે ભદન્ત ! યદિ વે સૌધર્મદેવ મનુષ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે
હૈ—તો હસ વિષય મેં વક્તવ્યતા કિસકે સમાન હોતી હૈ ? હસકા ઉત્તર
દેતે હુણ પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈ—‘ભેદો જહેવ જોહસિણસુ ઉવવજ્જમા-
ણસ્સ’ હસ સમ્બન્ધ જૈસી જ્યોતિષ્કદેવોં મેં ઉત્પદ્યમાન મનુષ્ય કી વક્ત-
વ્યતા કહી ગઈ હૈ ઉસી પ્રકાર કી વક્તવ્યતા સૌધર્મસ્વર્ગ મેં ઉત્પદ્યમાન
મનુષ્યકે સમ્બન્ધ મેં ભી કહની ચાહિયે । યાવત્ હે ભદન્ત ! યદિ સૌધર્મદેવ
મનુષ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ, તો કયા વે સંજી મનુષ્યોં સે આક-
રકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ અથવા અસંજી મનુષ્યોં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે

અને એ અજ્ઞાન હોય છે. જઘન્ય સ્થિતિવાળાને અવધિજ્ઞાન અને વિભંગ
જ્ઞાનનો અભાવ પડે છે, ‘સેસં તં ચેવ’ બાકીના દ્વારોં કથન પડેલા કહ્યા
પ્રમાણે જ છે. ૧૬।

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને ઝેલું પૂછે છે કે—‘જહ મણુસેહિંતો ઉવવજ્જંતિ’
હે ભગવન્ ને મનુષ્યોંમાંથી આવીને તે સૌધર્મ દેવો ઉત્પન્ન થાય છે, તો
આ સંબંધમાં કથન કેના પ્રમાણે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે
કે—‘ભેદો જહેવ જોહસિણસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ’ આ સંબંધનું કથન જે પ્રમાણે
જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોના સંબંધમાં કહેવામાં આવેલ છે,
ઝેજ પ્રમાણેનું કથન સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોના સંબં-
ધમાં પણ કહેવું જોઈએ. યાવત્ હે ભગવન્ ને સૌધર્મ દેવો મનુષ્યોંમાંથી
આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંજી મનુષ્યોંમાંથી આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અસંજી મનુષ્યોંમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

સ્તદા કિં સંખ્યાતવર્ષાયુષ્કેભ્યો વા અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કેભ્યો વા ? ઉભયે-
ભ્યોઽપિ, इत्युत्तरम्, इत्यादिकं सर्वं यावत् पदेन संग्राह्यम् पुनः गौतमः
प्रश्नयति 'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते !' असंख्यातवर्षायुष्क-
संज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! 'जे भविए सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववज्जित्तए'
यो भव्यः सौधर्मं कल्पे देवतयोत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु
समुत्पद्यते इतिप्रश्नः । उत्तरमाह—'एवं जहेव' इत्यादि, 'एवं जहेव असंखेज्ज-

हे ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! वे संज्ञी मनुष्यों से आकरके
उत्पन्न होते हैं, असंज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं । यदि
संज्ञी मनुष्यों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं तो क्या संख्यातवर्ष की
आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अथवा असंख्यात-
वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? उत्तर में
प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! वे असंख्यातवर्ष की तथा संख्यात वर्ष की
दोनों प्रकार की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं
इत्यादि प्रकार का सब कथन यहां यावत्पद से गृहीत हुआ है ।

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'असंखेज्जवासाउय-
सन्निमणुस्से णं भंते !' हे भदन्त ! जो असंख्यातवर्ष की आयुवाला
संज्ञी मनुष्य 'जे भविए सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववज्जित्तए' जो
सौधर्म कल्प में देवरूप से उत्पन्न होनेके योग्य है 'से णं भंते ! केवइय
कालट्ठिइएसुं' वह कितने काल की स्थिति वाले सौधर्मदेवों में उत्पन्न

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—હે ગૌતમ ! તેઓ
સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી
આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. જો સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન
થાય છે, તો શું તેઓ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી
આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુ-
ષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે
ગૌતમ ! તેઓ સંખ્યાત વર્ષની તથા અસંખ્યાત વર્ષની બંને પ્રકારની
આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે વિગેરે પ્રકારનું
સઘળું કથન અહિંયાં યાવત્પદથી ગ્રહણ કરાયું છે.

હવે ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—અસંખેજ્જવાસાઉય
સન્નિ મણુસ્સે ણં ભંતે ! હે ભગવન્ જો અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી
મનુષ્ય 'જે ભવિએ સોહમ્મે કપ્પે દેવત્તાએ ઉવવજ્જિત્તએ' સૌધર્મ કલ્પમાં દેવપ
ણથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'સે ણં ભંતે ! કેવહયકાલટ્ઠિહાસું' તે કેટલા
કાળની સ્થિતિવાળો સૌધર્મ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

વાસાઉયસન્નિપર્ચિદિયતિરિક્લજોણિયસ્સ' एवं यथैवासंख्यातवर्षायुष्कसंहिषत्रे-
न्द्रियतिर्यग्गोनिक्कम्प 'सोद्वग्मे कृष्णे उन्नज्जमाणस्स तद्देव सत्त गमगा' सौधमे
कल्पे उत्पद्यमानस्य तथैव सत्त गमकाः प्रथमास्त्रयो गमकाः ३, मध्यमत्रयस्य एको
गमः १, चरमस्य त्रयो गमाः ३, इत्येवं सप्त गमका उन्नेयाः । 'नवरं' आदि-
ल्लेषु दोसु गमएसु ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं' नवरम्-केवलम् आद्यो द्वयोः
प्रथमद्वितीयगोर्गमयो जघन्येन अवगाहना गव्यूतम् 'उकोसेणं तिन्नि गाउयाइ'
उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि, आद्यगमयो द्वि सर्वत्र धनुःपृथक्त्वं जघन्यावगाहना,
उत्कृष्टा तु गव्यूतपट्टकमुक्ता, अत्र तु जघन्यावगाहना गव्यूतप्रमाणा उत्कृष्टा तु
त्रिगव्यूतप्रमाणा कथितेति वैलक्षण्यमिति । 'तद्व्यगमे जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइ'
तृतीयगमे जघन्येनावगाहना त्रीणि गव्यूतानि तथा-'उकोसेण वि तिन्नि गाउ-

होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं । 'एवं जहेव असंखेज्जवासाउय-
स्स सन्निपर्चिदियतिरિક्कजोणिघस्स' हे गौतम । सौधर्मकल्प में उत्प-
द्यमान असंख्यातवर्षायुष्कसंहिषत्रेन्द्रियतिर्यग् के सम्बन्ध में जिस प्रकार
से सात गम कहे गये हैं, उसी प्रकार से वे सात गमक यहां पर भी
कहना चाहिये । वे सात गम इस प्रकार से हैं-प्रथम के ३ गम, मध्यम तीन
गमकों में से एक चतुर्थ गम, और अन्त के ३ गम । 'नवरं आदिल्लेषु
दोसु गमएसु ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं' परन्तु प्रथम के जो ३ गमक
हैं उनमें से पहिले के दो गमकों में शरीर की अवगाहना का प्रमाण
जघन्य से एक कोश का है और 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइ' उत्कृष्ट
से ३ कोश का है । तथा-'तद्व्यगमे जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइ, उक्कोसेणं

પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'एवं जहेव असंखेज्जवासाउयस्स सन्नि पर्वि-
दियतिरिक्कजोणिघस्स' હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંખ્યાત
વર્ષની આયુષ્યવાળા સંસી પંચેન્દ્રિય તિર્યગના સંબંધમાં જે પ્રમાણે સાત
ગમ કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે તે સાત ગમે અહિયાં પણ કહેવા જોઈએ. તે
સાત ગમે આ પ્રમાણે છે.-પહેલાના ત્રણ ગમે, મધ્યના ત્રણ ગમે પૈકી
એક થોથો ગમ, અને અન્તના ત્રણ ગમે એ રીતે સાત ગમે થાય છે.
'नवरं आदिल्लेषु दोसु गमएसु ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं' પરન્તુ પહેલા જે
ત્રણ ગમે છે, તે પૈકી પહેલાના જે ગમે માં શરીરની અવગાહનાનું પ્રમાણ
જઘન્યથી એક ગાઉનું છે, અને 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइ' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ
ગાઉની છે. તથા 'तद्व्यगमे जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइ' ઉક્કોસેગ વિ તિન્નિ ગાઉ-
યાइ' ત્રીજા ગમમાં 'जघन्य' અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩-૩ ગાઉની શરીરની અવગા

યાઈ' ઉત્કર્ષેણાપિ ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ, તૃતીયગમે જઘન્યત્વ ઉત્કૃષ્ટત્વ પદગવ્યૂતાનિ કથિતાનિ, અત્ર તુ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં ત્રીણિ ગવ્યૂતાનીતિ વૈલક્ષણ્યમિતિ 'ચઉત્થ-ગમણ જહન્નેણં ગાઉયં' ચતુર્થગમે જઘન્યાવગાહના ગવ્યૂતમ્ 'ઉકોસેણ વિ ગાઉયં' ઉત્કર્ષેણાડપિ ગવ્યૂતપ્રમાણૈવ ચતુર્થગમે પૂર્વ જઘન્યેન ધનુઃપૃથક્ત્વમવગાહના કથિતા ઉત્કર્ષેણ તુ દ્વે ગવ્યૂતે કથિતા, અત્ર તુ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં ગવ્યૂતમેવોક્તમિતિ ભવત્યેવ વૈલક્ષણ્યમિતિ । એવમન્યદપિ આવૃત્તીયમ્, 'પચ્છિમણસુ તિસુ ગમણસુ' પથિયેષુ અન્તમેષુ સપ્તમાષ્ટમનરમેષુ ત્રિણપિ ગમેષુ 'જહન્નેણં તિન્નિ ગાઉયાઈ' જઘન્યેન ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ 'ઉકોસેણ વિ તિન્નિ ગાઉયાઈ' ઉત્કર્ષેણાપિ ત્રીણિ

વિ તિન્નિ ગાઉયાઈ' તૃતીય ગમ મેં જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૨-૨ કોશ કી શરીરાવગાહના કા પ્રમાણ હૈ, વહાં પર સર્વત્ર આદિ કે દો ગમકો મેં જઘન્ય અવગાહના કા પ્રમાણ ધનુઃપૃથક્ત્વ કા કહા ગયા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૬ ગવ્યૂત કા કહા ગયા હૈ । પરન્તુ યહાં જઘન્ય અવગાહના દો આદિ કે ગમકો મેં ગવ્યૂત પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રીણ ગવ્યૂત (ત્રીણ કોશ) પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ તથા તૃતીય ગમ મેં વહાં પર જઘન્ય સે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૬ ગવ્યૂત (છકોશ) પ્રમાણ અવગાહના કહી ગઈ હૈ । પરન્તુ યહાં પર જઘન્ય સે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ ૨-૨ કોશ પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ । 'ચઉત્થગમણ જહન્નેણં ગાઉયં' ચતુર્થ ગમક મેં જઘન્ય અવગાહના એક કોશ પ્રમાણ હૈ ઓર 'ઉકોસેણ વિ ગાઉયં' ઉત્કૃષ્ટ સે બી એક કોશ પ્રમાણ હૈ । ચતુર્થ ગમ મેં જઘન્ય અવગાહના પહિલે ધનુઃપૃથક્ત્વ પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે દો કોશ પ્રમાણ કહી ગઈ હૈ । પરન્તુ યહાં વહ જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે કોશ પ્રમાણ હી કહી ગઈ હૈ । હસી પ્રકાર સે ઓર બી કથન ભાવિત

હનાનું પ્રમાણ છે. પહેલાના બે ગમેમાં જઘન્ય અવગાહનાનું પ્રમાણ બધે ધનુષ પૃથક્ત્વનું કહેવામાં આવ્યું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ છ ગાઉનું કહેલ છે. પરંતુ અહિયાં જઘન્ય અવગાહના બે વિગેરે ગમેમાં ગવ્યૂત પ્રમાણની કહી છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણ ગાઉ પ્રમાણની કહી છે તથા ત્રીજા ગમમાં જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ છ ગવ્યૂત (છ ગાઉ) પ્રમાણની અવગાહના કહેલ છે. પરંતુ અહિયાં જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩-૩ ત્રણ ત્રણ ગાઉ પ્રમાણની કહી છે. 'ચઉત્થગમણ જહન્નેણં ગાઉયં' એથા ગમમાં જઘન્ય અવગાહના એક ગાઉ પ્રમાણની છે. અને 'ઉકોસેણ વિ ગાઉયં' ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક ગાઉ પ્રમાણની છે. એથા ગમમાં જઘન્ય અવગાહના પહેલાં ધનુષ પૃથક્ત્વ પ્રમાણવાળી છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી બે ગાઉ પ્રમાણની કહી છે. એજ રીતે બીજું પણ

ગવ્યુતાનિ 'સેસં તદેવ નિરવસેસ' શેષમ્—અવગાહનાતિરિક્તમ્ સર્વમપિ તથૈવ પૂર્વવદેવ અશ્વગન્તવ્યમિતિ ૧ । 'જહ સંઘેજ્જવાસાઝયસન્નિમણુસેહિંતો ડવવજ્જંતિ' હે ભદન્ત ! યદિ સંઘેયવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિમનુષ્યેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે સૌધર્મદેવલોકે તદા ક્રિયત્કાલસ્થિતિકસૌધર્મદેવલોકે ઉત્પદ્યન્તે इति પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—'एवं संखेज्जवासाउय' इत्यादि । 'एवं संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्साणं जहेव असुरकुमारेसु डववज्जमाणानं तदेव णवगमगा भाणियन्वा' एवं संखेयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्याणां करना चाहिये । 'पच्छिमेसु तिसु गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइ' उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइ' अन्तिम ७ वें ८वें और नौवें गमों में जघन्य से अवगाहना का प्रमाण तीन कोश का और उत्कृष्ट से भी अवगाहना का प्रमाण तीन कोश का कहा गया है 'सैसं तदेव निरव-सेसं' इस प्रकार अवगाहना से अतिरिक्त ओर सब द्वारों का कथन पहिले कहे अनुवार ही जानना चाहिये १।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जह संधेज्जवासाउय-सन्निमणुस्सेहिंतो डववज्जंति' हे भदन्त ! यदि वे सौधर्मदेव संख्यातवर्षा युष्क संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो वे कितने काल की स्थिति वाले सौधर्मदेवों में उत्पन्न होते हैं ? तात्पर्य यही है कि संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य यदि सौधर्म देव लोकों में उत्पन्न होते हैं तो वे कितने काल की स्थिति वाले सौधर्म देवलोकों में उत्पन्न होते हैं ? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—'एवं संखेज्जवासाउय०' हे

કથન કહી લેવું ભેધએ. 'પચ્છિમેસુ તિસુ ગમएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइ', उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइ' છેલ્લા ત્રણ ગમેમાં એટલે કે સાતમા, અઠમા અને નવમા ગમેનાં જઘન્યથી અવગાહનાનું પ્રમાણ ત્રણ ગાઉનું કહેલ છે, 'સેસં તદેવ નિરવસેસં' આ પ્રમાણે અવગાહના શિયાય બીજા સઘણા દ્વારો સંખંધી કથન પહેલા પ્રમાણે જ સમજવું. ૧૯૧

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जह संखेज्जवासाउयसन्नि-मणुस्सेहिंतो डववज्जंति' હે ભગવન્ ભો તે સૌધર્મદેવ સંખ્યતવર્ષની આયુ-ધ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓ કેટલાકાળની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? તાત્પર્ય એ છે કે—સંખ્યત-વર્ષની આયુધ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્ય ભો સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'एवं संखेज्जवासाउय.' હે ગૌતમ ! જે

યથૈવાસુરકુમારેષ્વત્પદ્મમાનાનાં તથૈવ નવગમઠા મણિતવ્યાઃ 'નવરં સોહમ્મદેવદ્વિદ્ધિ સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા' નવરં સૌધર્મદેવસ્થિતિ તેવામેવ કાયસંવેધં ચ ભિન્નભિન્નરૂપેણ સ્વસ્વમયમાશ્રિત્ય જાનીયાત્ 'સેસં તં ચેવ' જોવં તદેવેતિ ૧ । 'ઈસાણદેવા ણં મંતે !' ઈશાનદેવાઃ સ્વરૂપમદન્ત । 'કમ્બોર્હિતો ઉવવજ્જંતિ' કુતઃ કસ્માત્ સ્થાના વિશેષાદાગત્યોત્પચન્તે 'ઈસાણદેવાણં एस चेव सोहम्मदेवसरिसा वत्तव्वया' ઈશાનકદેવાનામ્ એવૈવ સૌધર્મદેવસદૃશી વક્તવ્યતા, યથા સૌધર્મદેવાનામુત્પાદાદિકાં નિરૂપિતાઃ તાદૃશા એવ ઉત્પાદાદિકાઃ ઈશાનકદેવમરુરણેऽપિ વક્તવ્યાઃ । 'નવરં

ગૌતમ ! જિલ્લ પ્રકાર સે અસુરકુમારો' મેં ઉત્પદ્યમાન સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક-સંજી મનુષ્યો' કે નૌ ગમ્મક કહે ગયે હૈં' उसी प्रकार से सौधर्मदेव लोक में उत्पद्यमान इन संख्यातवर्षायुषक संजी मनुष्यों के सम्बन्ध में भी नौ गमक कह लेना चाहिये । परन्तु 'नवरं सोहम्मदेवद्विद्वि संवेहं च जाणेज्जा' यहां सौधर्मदेव की स्थिति और कायसंवेध भिन्न भिन्न रूप से अपने अपने अब को आश्रित करके कहना चाहिये 'सेसं तं चैव' बाकी के अवशिष्ट द्वारों को कथन पहिले जैसा ही समझना चाहिये ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'ईसाणदेवा णं मंते ! कम्बो-र्हितो उववज्जंति' हे अदन्त ! ईशानदेव कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'ईसाणदेवाणं एस चेव सोहम्मदेव-सरिसा वत्तव्वया' हे गौतम ! ईशानदेवों के सम्बन्ध में जैसी वक्तव्यता सौधर्मदेवों की अभी २ ऊपर प्रकट की गई है वैसी ही है ।

પ્રમાણે અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થનારા સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્ય સંબંધી નવ ગમે કહ્યા છે, એજ રીતે સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા આ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોના સંબંધમાં પણ નવ ગમે કહેવા જોઈએ. પરંતુ 'નવરં સોહમ્મદેવદ્વિદ્ધિ સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા' અહિયાં સૌધર્મ દેવની સ્થિતિ અને કાયસંવેધ જુદા જુદા રૂપથી પોતપોતાનાં ભવને આશ્રિત કરીને કહેવાં જોઈએ. 'સેસં તં ચેવ' બાકીના બીજાં દ્વારો સંબંધી કથન પહેલા પ્રમાણે જ સમજવું જોઈએ.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'ઈસાણદેવા ણં મંતે ! કમ્બો-ર્હિતો ! ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ ઈશાનદેવ ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આપ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—ઈસાણદેવાણં एस चेव सोहम्मदेवसरिसा वत्तव्वया' હે ગૌતમ ! ઈશાનદેવોના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન, સૌધર્મ દેવોનું હમણું ઉપર પ્રગટ કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું છે. અર્થાત્ જે પ્રમાણે

જ્જવાસાઁયસન્નિપંચિદિયતિરિક્વજોણિયસ્સ' નવરમ્-કેવલમેતાવદ્દેક્ષણ્યમ્
અસંખ્યેયવર્ષાણુકસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકસ્ય । 'જેસુ ઠાણેસુ સોહમ્મે
વજ્જમાણસ્સ પલિઓવમા ઠિઈ' યેષુ સ્થાનેષુ સૌધર્મકલ્પે ઉત્પન્નમાનસ્ય
પોપમપમાણા સ્થિતિઃ કવિતા 'તેસુ ઠાણેસુ ઇહ સાતિરેગં પલિઓવમં કાયવ્વં'
યુ સ્થાનેષુ ઇહ ઈશાનકદેવાધિકારે સાતિરેકં પલ્લોપમં કર્તવ્યમ્, ઈશાનકલ્પે
સાતિરેકપલ્લોપમસ્ય જઘન્યસ્થિતિકત્વાદિતિ । 'વડત્થગમે ઓગાહના જહન્નેણ
ઘણુપુહુત્તં' ચતુર્થગમે શરીરાવગાહના જઘન્યેન ધનુઃપૃથક્ત્વમ્, ચે સ્વલુ સાતિરેક-

અર્થાત્ જિસ પ્રકાર સે સૌધર્મદેવોં કે ઉત્પાદ આદિકોં કા નિરુપણ
કિયા ગયા હૈ ઁસી પ્રકાર સે ઇસ ઈશાનદેવ પ્રકરણ મેં બી ઈશાનદેવોં
કે ઉત્પાદ આદિકોં કા નિરુપણ કરના ચાહિયે । 'નવરં અસંખેજ્જવા-
ઁયસન્નિપંચિદિયતિરિક્વજોણિયસ્સ જેસુ ઠાણેસુ સોહમ્મે ઉવવ-
જ્જમાણસ્સ પલિઓવમા ઠિઈ' પરન્તુ જિન સ્થાનો મેં ઉત્પન્નમાન અસં-
ખ્યાતવર્ષાણુક સંજ્ઞિ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિક કી સ્થિતિ પલ્લોપમ કી
કહી ગઈ હૈ 'તેસુ ઠાણેસુ ઇહ સાતિરેગં પલિઓવમં કાયવ્વં'
ઁન સ્થાનો મેં ઇસ ઈશાનદેવ પ્રકરણ મેં કુછ અધિક પલ્લો
પમ કી સ્થિતિ કહની ચાહિયે । કયોં કિ ઈશાનકલ્પ મેં સાતિરેક
કુછ અધિક એક પલ્લોપમ કી જઘન્ય સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ । 'વડત્થ-
ગમે ઓગાહના જહન્નેણ ઘણુપુહુત્તં' ચતુર્થ ગમ મેં જઘન્ય અવ-
ગાહના ધનુઃપૃથક્ત્વ કી હૈ । યહ જઘન્ય અવગાહના ઁન ક્ષુદ્રતરકાય
વાલે તિર્યચ્ચોં કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ-જો સાતિરેક પલ્લોપમ

સૌધર્મ દેવોના ઉત્પાદ વિગેરેતું નિરૂપણ કરવામાં આયું છે, એજ પ્રમાણે
આ ઇશાન દેવના પ્રકરણમાં પણ દેવોના ઉત્પાદ વિગેરેતું નિરૂપણ
કરવું ભેઈએ. 'નવરં' અસંખેજ્જવાસાઁયસન્નિપંચિદિયતિરિક્વજોણિયસ્સ જેસુ
ઠાણેસુ સોહમ્મે ઉવવજ્જમાણસ્સ પલિઓવમા ઠિઈ' પરંતુ જે સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન
થનારા અસંખ્યાત વર્ષાની આયુષ્યવાણા સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચોનિકની
સ્થિતિ પલ્લોપમની કહી છે 'તેસુ ઠાણેસુ ઇહ સાતિરેકં પલિઓવમ કાયવ્વં'
જે સ્થાનોમાં આ ઇશાનદેવ પ્રકરણમાં કંઈક વધારે પલ્લોપમની સ્થિતિ
કહેવી ભેઈએ કેમકે ઇશાન કલ્પમાં સાતિરેક કંઈક વધારે એક પલ્લોપમ
જઘન્ય સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે. 'વડત્થગમે ઓગાહના જહન્નેણ ઘણુપુહુત્તં'
ચોથા ગમમાં જઘન્ય અવગાહના જઘન્યથી ધનુઃપૃથક્ત્વની છે. આ જઘન્ય
અવગાહના તે ક્ષુદ્ર કાયવાણા તિર્યચ્ચની અપેક્ષાથી કહી છે કે જે સાતિરેક

પલ્યોપમાયુષ્કાઃ તિર્યગ્યોનિકાઃ સુવમાંશોદ્ભવાઃ ક્ષુદ્રતરકાયા સ્તાનપેક્ષ્યેદમુક્તમ્ ।
 ‘ઉક્કોસેણ સાતિરેગાઈં દો ગાડયાઈં’ ઉત્કૃષ્ટેણ સાતિરેકે દ્વે ગવ્યૂતે, યત્ર કાલે
 સાતિરેકગવ્યૂતપ્રમાણા મનુષ્યા ભવન્તિ તત્કાલોત્પન્નાન્ હસ્ત્યાદીનપેક્ષ્યેદમુક્ત-
 મિતિ । ‘સેસં તહેવ’ શેષં તથૈવ-પૂર્વપ્રતિપાદિતમેવ અન્યત્સર્વમવગન્તવ્યમિતિ ૧ ।
 ‘અસંખેજ્જવાસાડયસન્નિમણુસસ્સ વિ તહેવ ઠિઈં જહા પંચિદિયતિરિક્ખજોણિયસ્સ
 અસંખેજ્જવાસાડયસ્સ’ અસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિમનુષ્યસ્યાપિ તથૈવ સ્થિતિ ર્થયા
 પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકસ્યાસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કસ્ય, અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કસ્ય પચ્ચેન્દ્રિય-
 તિર્યગ્યોનિકસ્ય સ્થિતિર્દર્શિતા તથૈવાસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કસ્ય સંજ્ઞિમનુષ્યસ્યાપિ
 સ્થિતિર્નિરૂપણીયા इति भावः । ‘ઓગાહના વિ જેસુ ઠાણેસુ ગાડયં, તેસુ ઠાણેસુ
 હં સાતિરેગં ગાડયં’ શરીરાવગાહના સૌધર્મદેવાધિકારે યેષુ સ્થાનેષુ અસંખ્યાત-

કી આયુ ચાલે હૈં ઓર સુવમાંશ મેં ઉત્પન્ન હુવ હૈં । ‘ઉક્કો-
 સેણ સાતિરેગાઈં દો ગાડયાઈં’ તથા ઉત્કૃષ્ટ સે સાતિરેક દો ગવ્યૂત
 કી હૈ । જિસ કાલ મેં સાતિરેક ગવ્યૂત પ્રમાણ મનુષ્ય હોતે હૈં ડસ કાલ
 મેં ઉત્પન્ન હુવ હસ્ત્યાદિકોં કી અપેક્ષા કરકે યહ અવગાહના કા પ્રમાણ
 કહા ગયા હૈ । ‘સેસં તહેવ’ ઇસ કથન કે સિવાય ઓર સવ દારોં કા
 કથન પૂર્વ મેં જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી હૈ । ૧ ।

‘અસંખેજ્જવાસાડય સન્નિમણુસસ્સ વિ તહેવ ઠિઈં જહા પંચિદિયતિરિ-
 ક્ખજોણિયસ્સ અસંખેજ્જવાસાડયસ્સ’ તથા અસંખ્યાતવર્ષ કી આયુવાલે
 સંજ્ઞી મનુષ્ય કી સ્થિતિ અસંખ્યાતવર્ષ કી આયુવાલે પંચેન્દ્રિયતિર્ય-
 ગ્યોનિક કી સ્થિતિ કે જૈસી હૈ । ‘ઓગાહના વિ જેસુ ઠાણેસુ
 ગાડયં તેસુ ઠાણેસુ હં સાતિરેગં ગાડયં’ સૌધર્મદેવાધિકાર મેં

પલ્યોપમની આયુષ્યવાળા છે, અને સુવમાંશમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘ઉક્કોસેણ
 સાતિરેગાઈં દો ગાડયાઈં’ તથા ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક બે ગવ્યૂત (ગાઉ)ની
 છે. બે કાળમાં સાતિરેક ગવ્યૂત પ્રમાણ મનુષ્ય છે, એ કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલા
 હાથી વિગેરેની અપેક્ષા કરીને આ અવગાહનાનું પ્રમાણ કહ્યું છે. ‘સેસં તહેવ’
 આ કથન શિવાય બીજા તમામ દ્વારો સંબંધી કથન પહેલાં બે રીતે કહેલ
 છે, એજ પ્રમાણ છે. ૧૮ ।

‘અસંખેજ્જવાસાડયસન્નિમણુસસ્સ વિ તહેવ ઠિઈં જહા પંચિદિયતિરિ-
 ક્ખજોણિયસ્સ અસંખેજ્જવાસાડયસ્સ’ તથા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા
 સંજ્ઞી મનુષ્યની સ્થિતિ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્ય-
 ગ્યોનિકની સ્થિતિ પ્રમાણ છે. ‘ઓગાહના વિ જેસુ ઠાણેસુ ગાડયં તેસુ ઠાણેસુ
 હં સાતિરેગં ગાડયં’ સૌધર્મદેવના અધિકારમાં બે સ્થાનોમાં અસંખ્યાત વર્ષની

વર્ષાયુષ્કમનુષ્યાણાં ગવ્યૂતં પ્રદર્શિતં તદિદં ઈશાનદેવાધિકારેષુ સ્થાનેષુ સાતિરેકં ગવ્યૂતં વક્તવ્યમ્ ઈશાનદેવસ્ય જઘન્યતઃ સાતિરેકપલ્લોપમસ્થિતિકૃત્વાત્, પ્રાપ્તવ્ય-
દેવસ્થિત્યનુસારેણ ચાસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કમનુષ્યાણાં સ્થિતિસદ્ભાવાત્ તદનુસારેણૈવ ચ
તેષામવગાહના ભાવાદિતિ । ‘સેસં તદેવ’ શેષં તથૈવૈતિ ૯ । ‘સંલેજ્જવાસાઝ્યાણં
તિરિક્કલ્લજોણિયાણ મણુસ્સાણ ય જદેવ સોહમ્મે ઉવવજ્જમાણાણં તદેવ નિરવસેસં
ણવ વિ ગમમા’ સંખ્યેયવર્ષાયુષ્કાણાં તિર્યગ્ગ્યોનિકાનાં મનુષ્યાણાં ચ યથૈવ સૌધર્મે
ઉત્પદ્યમાનાનાં નવગમકાઃ કથિત્તા સ્તથૈવ નિરવશેષં નવાપિ ગમા ભણિતવ્યા ‘નવરં

જિન સ્થાનોં મેં અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિ મનુષ્યોં કી શરીરાવગાહના
એક ગવ્યૂત પ્રમાણ કહી ગઈ છે. એ સ્થાનોં મેં યહાં ઈશાનદેવાધિકાર
મેં વહ શરીરાવગાહના કુછ અધિક એક કોશ કહનીં ચાહિયે । ક્યોંકિ
ઈશાનદેવ કી જઘન્યસ્થિતિ સાતિરેક પલ્લોપમ કી પ્રકટ કી ગઈ છે
તથા પ્રાપ્તવ્ય દેવ કી સ્થિતિ કે અનુસાર હી અસંખ્યાતવર્ષ કી સ્થિતિવાલે
મનુષ્યોં કે સ્થિતિ કા સદ્ભાવ હોતા હૈ । અતઃ હસકે અનુરૂપ હી એને
અવગાહના કા સદ્ભાવ હોતા હૈ । ‘સેસં તદેવ’ વાકી કા ઓર સઘ
દ્વારોં કા કથન પહિલે જૈસા હી હૈ ॥૯॥

‘સંલેજ્જવાસાઝ્યાણં તિરિક્કલ્લજોણિયાણ મણુસ્સાણ ય જદેવ સોહમ્મે
ઉવવજ્જમાણાણં તદેવ નિરવસેસં ણવ વિ ગમમા’ ‘સંખ્યાતવર્ષ’ આયુવાલે
તિર્યગ્ગ્યોં કે ઓર મનુષ્યોં કે જો કિ સૌધર્મ સ્વર્ગ મેં ઉત્પદ્યમાન હૈ નૌ
ગમ કહે ગયે હૈ । ઊસીપ્રકાર સે ઈશાનદેવ કે સમ્બન્ધ મેં બી નૌ ગમ
કહના ચાહિયે । ‘નવરં ઈસાણઢિં સંયેહં ચ જાણેજ્જા’ પરંતુ ઈશાનદેવ

આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્યોના શરીરની અવગાહના એક ગવ્યૂત-ગાઉની કહી
છે. તે સ્થાનોમાં અહિં આ ઈશાન દેવના અધિકારમાં તે શરીરની અવગા-
હના કંઈક વધારે એક ગાઉ કહેવી જોઈએ. કેમકે-ઈશાનદેવની જઘન્યસ્થિતિ
સાતિરેક પલ્લોપમની કહી છે. પ્રાપ્ત થનાર દેવની સ્થિતિ પ્રમાણે જ અસં-
ખ્યાત વર્ષની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોને સ્થિતિનો સદ્ભાવ હોય છે. જેથી તેના
અનુરૂપ જ તેમને અવગાહનાનો સદ્ભાવ હોય છે. ‘સેસં તદેવ’ બાકીનું
બીજા સઘના દ્વારાનું કથન પહેલા પ્રમાણે જ છે તેમ સમજવું. ॥૯॥

‘સંલેજ્જવાસાઝ્યાણં તિરિક્કલ્લજોણિયાણ મણુસ્સાણ ય જદેવ સોહમ્મે ઉવવ-
જ્જમાણાણં તદેવ નિરવસેસં ણવ વિ ગમમા’ સંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્ય-
ગ્ગ્યોના અને મનુષ્યોના કે જે સૌધર્મ સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા છે. તેમના
સંબંધમાં નવ ગમે કહ્યા છે, તેજ પ્રમાણેના નવ ગમે ઈશાન દેવના સંબં-

ઈસાણઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા ૯ । ‘નવરં કેવલમ્ ઈશાનદેવસ્થિતિ કાયસંવેધં ચ ભિન્નભિન્નરૂપેણ રાશ્વત્રવમપેક્ષ્ય જાનીયાદિતિ ॥સૂ.૦૧॥

સનત્કુમારદેવાધિકારે કદમાહ—‘સળંકુમારદેવા ણં’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્ય—સળંકુમારદેવા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ, ઉવ-
વાઓ જહા સક્કરપ્પભાપુઠવીનેરહ્યાણં જાવ—પજ્જતસંસેજ્જવા-
સાઉયસન્નિપંચિંદિયતિરિક્કજોણિણ ણં ભંતે ! જે અવિણ સળં-
કુમારદેવેસુ ઉવવજ્જિત્તણં અવસેસા પરિમાણાદીયા ભવાદેસ-
પજ્જવસાણા સચ્ચેવ વત્તવ્વયા માણિયવ્વા જહા સોહમ્મે ઉવવ-
જ્જમાણસ્સ । નવરં સળંકુમારઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । જાહે ય
અપ્પણા જહન્નકાલઠિઈઓ ભવઈ તાહે તિસુ વિ ગમણસુ પંચ-
લેસાઓ આદિલ્લાઓ કાયવ્વાઓ, સેસં તં ચેવ ૯ । જઈ મણુ-
સ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિં મણુસ્સાણં જહેવ સક્કરપ્પમાણ ઉવવજ્જ-
માણાણં તહેવ ણવવિ ગમા માણિયવ્વા । નવરં સળંકુમારઠિઈં
સંવેહં ચ જાણેજ્જા ૯ । સાહિંદગદેવા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ઉવ-
વજ્જંતિ જહા સળંકુમારગદેવાણં વત્તવ્વયા તહા સાહિંદગદેવાણં
વત્તવ્વયા માણિયાવા । નવરં સાહિંદગદેવાણં ઠિઈં સાતિરેગા માણિ-
યવ્વા સચ્ચેવ । એવં વંમલોચગદેવાણં ત્રિ વત્તવ્વયા । નવરં વંમલો-
ગઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા । એવં જાવ સહસ્સારો । નવરં ઠિઈં સંવેહં
ચ જાણેજ્જા । લંતગાદીણં જહન્નકાલઠિઈવસ્સ તિરિક્કજોણિ-

કી સ્થિતિ ઓર ડસકે કાયસંવેધ મેં સૌધમંદેવ કી સ્થિતિ ઓર
કાયસંવેધ સે ભિન્નતા જાનની ચાહિયે ॥ સૂ.૦૧॥

ધર્માં પણ કહેવા નેહએ. ‘નવરં ઈસાણઠિઈં સંવેહં ચ જાણેજ્જા’ પરંતુ ઈશાન
દેવની સ્થિતિ અને કાયસંવેધમાં સૌધર્મ દેવની સ્થિતિ અને કાયસંવેધ કરતાં
જુદાપણું સમજવું નેહએ. ॥સૂ.૦ ૧॥

यस्स तिसु वि गमएसु छप्पि लेस्साओ कायव्वाओ, संघयणाइं
 वंभलोगलंतएसु पंच आदिल्लगाणि । महासुक्कसहस्सारेसु चत्तारि
 तिरिक्खजोणियाण वि मणुस्साण वि, सेसं तं चेव ९ । आणय
 देवाणं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति० उववाओ जहा सहस्सार-
 देवा णं । णवरं तिरिक्खजोणिया खोडेयव्वा जाव पज्जत्तसंखे-
 ज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए आणयदेवेसु उवव-
 जिजत्तए० मणुस्साण य वत्तव्वया जहेव सहस्सारेसु उववज्जमा-
 णाणं । नवरं तिन्नि संघयणाणि सेसं तहेव जाव अणुबंधो ।
 भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं सत्त भव-
 ग्गहणाइं । कालादेसेणं जहन्नेणं अट्टारससागरोवमाइं दोहिं
 वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, उक्कोसेणं सत्तावन्तं सागरोवमाइं
 चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं० । एवं सेसा वि अट्ठ-
 गमगा भाणियव्वा । नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तं
 चेव ९ । एवं जाव अच्चुयदेवा, नवरं ठिइं संवेहं च जाणेजा ९ ।
 चउसु वि संघयणा तिन्नि आणयादीसु । गेवेज्जदेवा णं भंते !
 कओहिंतो उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया नवरं दो संघयणा,
 ठिइं संवेहं च जाणेज्जा । विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवा णं
 भंते ! कओहिंतो उववज्जंति ? एस चेव वत्तव्वया निरवसेसा
 जाव अणुबंधो ति । नवरं पढमं संघयणं सेसं तहेव । भवा-
 देसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं पंच भवग्गह-
 णाइं । कालादेसेणं जहन्नेणं एकत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं वास-

पुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं
 पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं० ९। एवं सेसा वि अट्ठगमगा
 भाणियव्वा। नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा। मणुसे लद्धी
 णवसु वि गमएसु जहा गेवेज्जेसु उववज्जमाणस्स। नवरं पढमं
 संघयणं। सव्वट्ठगसिद्धगदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति
 उववाओ जहेव विजयादीणं जाव सेणं भंते! केवइयकालट्ठिइ-
 एसु उववज्जेज्जा? गोयसा! जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमट्ठिइ-
 एसु उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जंति, अव-
 सेसा जहा विजयाईसु उववज्जमाणानं। नवरं भवादेसेणं तिन्नि
 भवरगहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं
 वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं
 दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं०?। सो चेव अप्पणा
 जहन्नकालट्ठिओ जाओ एस चेव वत्तव्वया। नवरं ओगाहणा
 ठिइओ रयणिपुहुत्तवासपुहुत्ताणि सेसं तहेव, संवेहं च जाणेज्जा२।
 सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिओ जाओ एस चेव वत्तव्वया।
 नवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंचधणुसयाइं उक्कोसेण वि पंचधणु-
 सयाइं, ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी, उक्कोसेण वि पुव्वकोडी
 सेसं तहेव जाव भवादेसो त्तिं। कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं
 सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं उक्कोसेण वि
 तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं वि पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं
 कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ३। एते तिन्नि

गमगा सवद्वसिद्धगदेवाणं । सेवं भन्ते ! सेवं भन्ते ! ति भगवं
गोयसे जाव विहरइ ॥सू० २॥

॥चउवीसइमे सए चउवीसइमो उद्देसो सप्तत्तो ॥२४-२

चउवीसइसं सयं सप्तत्तं ॥२४॥

छाया—सनत्कुमारदेवाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते ! उपपातो यथा
शर्करापभा पृथिवीनैरयिकानाम् यावत् पर्याप्तसंख्येयवर्षायुःकृतं त्रिषञ्चेन्द्रियतिर्य-
ग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यः सनत्कुमारदेवेष्टुपत्तुम् स खलु भदन्त ! क्रि-
ष्कालस्थितिकेषु उत्पद्ये । अशेषा परिपाणादिका भवादेशपर्यवसाना, सैव वक्त-
व्यता भणितव्या यथा सौधर्मे उत्पद्यमानस्य । नवरं सनत्कुमारस्थितिं संवेधं च जानी-
यात् यदा चात्मना जघन्यकालस्थितिको भवति तदा त्रिष्वपि गमकेषु पञ्च लेख्या
आद्याः कारयितव्याः, शेषं तदेव ९ । यदि मनुष्येभ्यो उत्पद्यन्ते ० मनुष्याणां यथैव
शर्करापभायामुत्पद्यमानानां तथैव नवापि गमा भणितव्याः । नवरं सनत्कुमारस्थितिं
संवेधं च जानीयात् ९ । माहेन्द्रकदेवाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते यथा सनत्कु-
मारदेवानां वक्तव्यता तथा माहेन्द्रकदेवानां वक्तव्यता भणितव्या, नवरं माहेन्द्र-
कदेवानां स्थितिः सातिरेका भणितव्या सैव । एवं ब्रह्मलोकदेवानामपि वक्तव्यता,
नवरं ब्रह्मलोकस्थितिं संवेधं च जानीयात् । एवं यावत् सहस्रारः । नवरं स्थितिं
संवेधं च जानीयात् । लान्तकादीनां जघन्यकालस्थितिकस्य तिर्यग्योनिकस्य त्रि-
ष्वपि गमकेषु षडपि लेख्याः कर्तव्याः, संहननानि ब्रह्मलोकलान्तकेषु पञ्च आद्या-
नि, महाभुक्रमहस्रारेषु चत्वारि तिर्यग्योनिकानामपि मनुष्याणामपि, शेषं तदेव ९ ।
आनतदेवाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते ० उपपातो यथा सहस्रारदेवानाम्, नवरं
तिर्यग्योनिकाः प्रतिषेद्धव्याः यावत् पर्याप्तसंख्यातवर्षायुःकृतं त्रिषञ्चेन्द्रियः खलु भदन्त !
यो भव्य आनतदेवेष्टुपत्तुम् ० मनुष्याणां च वक्तव्यता यथैव सहस्रारेषु उपद्यमा-
नानाम् । नवरं त्रीणि संहननानि शेषं तथैव यावदनुबन्धः । 'भवादेशेन जघन्येन
त्रीणि भवग्रहणानि, उत्कर्षेण सप्त भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन अष्टादशसाग-
रोपमाणि द्वाभ्यां वर्षपृथक्त्वाभ्यामभ्यधिकानि, उत्कर्षेण सप्तपञ्चाशत्सागरोपमाणि
चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत् कुर्यात् । एवं शेषा अपि अष्ट-
गमका भणितव्याः । 'नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्, शेषं तदेव ९ । एवं यावत्
अच्युतदेवाः, नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् ९ । चतुर्ष्वपि संहननानि त्रीणि
आणतादिषु । त्रैवेयकदेवाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते ? एषैव वक्तव्यता

नवरं द्वे संहनने, स्थितिं संवेधं च जानीयात् । विजयवैजयन्तजयन्तापराजित-
 देवाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते ? एषैव वक्तव्यता निरवशेषा यावदनुबन्ध-
 इति । नवरं प्रथमं संहननम् शेषं उदेव । भवादेशेन जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि
 उत्कर्षेण पञ्चभवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन एकत्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यां
 वर्षपृथक्त्वाभ्यामभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्पट्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटि-
 भिरभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात् १ । एवं शेषा अपि अष्टगनका भणितव्याः ।
 नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्, अनुष्ये लङ्घिर्नवस्वपि गमकेषु यथा ग्रैवेयकेषू-
 त्पद्यमानस्य । नवरं प्रथमं संहननम् । सर्वार्थसिद्धकदेवाः खलु भदन्त ! कुत
 उत्पद्यन्ते ! उपपातो यथैव विजयादीनां यावत् स खलु भदन्त ! कियत्काल-
 स्थितिकेपूतपद्येत ? गौतम ! जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि
 त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषु उत्पद्यन्ते, अवशेषा यथा विजयादिषु उत्पद्यमा-
 नानाम् । नवरं भवादेशेन त्रीणि भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सा-
 गरोपमाणि द्वाभ्यां वर्षपृथक्त्वाभ्यामभ्यधिकानि उत्कर्षेणापि त्रयस्त्रिंशत्सागरो-
 पमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटीभ्यामभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत् कुर्यात् १ । स एव
 आत्माना जघन्यकालस्थितिको जातः एषैव वक्तव्यता, नवरमवगाहनास्थिती-
 रत्तिपृथक्त्व-वर्षपृथक्त्वे, शेषं तदेव । संवेधं च जानीयात् २ । स एवात्मनोत्कृष्ट-
 कालस्थितिको जातः, एषैव वक्तव्यता । नवरमवगाहना जघन्येन पञ्चधनुःशतानि
 उत्कर्षेणाऽपि पञ्च धनुःशतानि । स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिः उत्कर्षेणाऽपि
 पूर्वकोटिः, शेषं तथैव यावत् भवादेश इति । कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्
 सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटीभ्यामभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरो-
 पमाणि द्वाभ्यामपि पूर्वकोटीभ्यामभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं सेवेत । एतावन्तं
 कालं गतिमागतिं च कुर्यात् ३ । एते त्रयो गमकाः सर्वार्थसिद्धकदेवानाम् । तदेवं
 भदन्त ! तदेवं भदन्त इति भगवान् गौतमो यावद्विहरति ॥सू०२॥

चतुर्विंशतितमे शतके चतुर्विंशतितमोद्देशकः समाप्तः ॥२४-२४॥

चतुर्विंशतितमं शतकं समाप्तम् ॥२४॥

टीका—‘सणकुमारदेवा णं भंते । कओहिंतो उववज्जंति’ सनत्कुमारदेवाः
 खलु भदन्त ! कुतः—कस्मात् स्थानविशेषादागत्य सनत्कुमारदेवगतौ समुत्पद्यन्ते

सनत्कुमारदेवाधिकार

‘सणकुमारदेवा णं भंते । कओहिंतो उववज्जंति’ इत्यादि सूत्र २ ।

सनत्कुमार देवाधिकार

‘सणकुमारदेवा णं भंते । कओहिंतो उववज्जंति’ इत्यादि

‘उववाओ जहा सकरप्पभापुढवीनेरइयाणं’ उपपादो यथा शर्कराप्रभापृथिवीनैरयि-
काणां येन रूपेण रत्नप्रभापृथिवीनारकातिदेशेन कुत्र आगत्योत्पद्यन्ते’ इत्यादिरूप
उत्पादः कथितः तेनैव रूपेण सनत्कुमारेष्वपि उत्पादो वक्तव्यः, तथाहि—हे भद-
न्त ! सनत्कुमाराः कुत्र आगत्योत्पद्यन्ते, किं नैरयिकेभ्यः तिर्यग्योनिकेभ्योऽथवा
मनुष्येभ्यो देवेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः ? गौतम ! नो नैरयिकेभ्यः,

टीका—गौतम ने प्रश्न से ऐसा पूछा है—‘सणकुमारदेवा णं भंते !
कओहिंतो उववज्जंति’ हे भदन्त ! सनत्कुमारदेव किस स्थान से
आकरके उत्पन्न होते हैं ? अर्थात् किस गति के जीव सनत्कुमारदेवों के
रूप में उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रश्न कहते हैं—‘उववाओ जहा
सकरप्पभापुढवीनेरइयाणं’ हे गौतम ! शर्कराप्रभा के नैरयिकों के जैसे
उनका उपपात कहना चाहिये । अर्थात् जिस प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी
के नारकों के अतिदेश को लेकर शर्कराप्रभा पृथिवी के नैरयिकों का कि-
वे कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं—इत्यादि रूप से उत्पाद का कथन
किया गया है, उसी रूप से शर्कराप्रभा के अतिदेश को लेकर सन-
त्कुमारों में भी उत्पाद कहना चाहिये । जैसे हे भदन्त ! सनत्कुमार
देव कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ? क्या नैरयिकों से आकरके
उत्पन्न होते हैं ? अथवा तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं ?
अथवा मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अथवा देवों से
आकरके उत्पन्न होते हैं ? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में
प्रश्न कहते हैं—हे गौतम ! वे नैरयिकों से आकरके सनत्कुमार

टीका—गौतम स्वामीने प्रश्नने ऐसे पूछे थे—‘सणकुमारदेवा णं
भंते ! कओहिंतो उववज्जंति’ हे भगवन् सनत्कुमार देव क्या स्थानमांथी
आवीने उत्पन्न थाय छे ? अर्थात् कछ गतिना एवे सनत्कुमार देवपल्लाथी
उत्पन्न थाय छे ? ‘उववाओ जहा सकरप्पभापुढवीनेरइयाणं’ हे गौतम !
शर्कराप्रभा पृथिवीना नैरयिकाना कथन प्रमाणे तेमने उपपात छडेवे लोसअ.
अर्थात् जे रीते रत्नप्रभा पृथिवीना नारकाना अतिदेश (ललाभायु) थी शर्कराप्रभा
पृथिवीना नैरयिकाना के तेओ कथांथी आवीने उत्पन्न थाय छे ? विगेदे
इपथी उत्पादनुं कथन करवाभां आओयुं छे, ओज इपथी शर्कराप्रभाना अति-
देशने लधने सनत्कुमारभां पणु उत्पाद छडेवे लोसअ. जेमके छे भगवन्
सनत्कुमारदेव कथांथी आवीने उत्पन्न थाय छे । थुं तेओ नैरयिकामांथी आवीने
उत्पन्न थाय छे ? अथवा तिर्यग्योनिकामांथी आवीने उत्पन्न थाय छे ?
अथवा मनुष्यामांथी आवीने उत्पन्न थाय छे ? अथवा देवामांथी आवीने

નો દેવેભ્ય આગત્યોત્પદ્યન્તે કિન્તુ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ધોનિકેભ્યો મનુષ્યેભ્યશ્ચ આગત્યોત્પદ્યન્તે इत्युत्तरम् । કિયત્પર્યન્તં શર્કરાપ્રમાનારકાતિદેશઃ કર્ણીય એતદાશયેનાહ—‘જાવ પજ્જત્ત’ इत्यादि । ‘જાવ પજ્જત્તસંલેઝજવાસાડયસન્નિપંચિદિયતિરિક્લજોણિણં મંતે ! યાવત્ પર્યાપ્તસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કપ્પેહિપશ્ચેન્દ્રિય-તિર્યગ્ધોનિકઃ સ્વદુ મદન્ત ! ‘જે મવિણ સળંકુમારદેવેસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ યો મવ્યઃ સનત્કુમારદેવેભ્યુત્પત્તું સ સ્વદુ મદન્ત ! કિયત્કાલસ્થિતિકસનત્કુમાર-દેવેભ્યુત્પદ્યેત इति प्रश्नः उत्तरमाह—‘अवसेसा’ इत्यादि । ‘અવસેસા પરિમાણાદીયા મવાદેસપજ્જવસાણા સચ્ચેવ વત્તવયા માણિયવ્વા’ अवशेषाः परिमाणादिकाः

કી પર્યાય રૂપ સે ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં ઓર ન દેવોં સે આકરકે સન-ત્કુમાર કી પર્યાયરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં કિન્તુ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ધોનિકોં સે ઓર મનુષ્યગતિસે આકરકે હી વે સનત્કુમાર દેવોં કી પર્યાયરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । યહાં શર્કરાપ્રમા કે નારકોં કા અતિદેશ કહાં તક કરના ચાહિયે સો હસી આશય કો લેકર સૂત્રકાર ને ‘જાવ પજ્જત્ત’ એસા કહાં હૈં યાવત્—‘પજ્જત્તસંલેઝજવાસાડયસન્નિપંચિદિયતિરિક્લ-જોણિણં મંતે !’ હે મદન્ત ! જો પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજીપશ્ચેન્દ્રિય-તિર્યગ્ધોનિક જીવ ‘જે મવિણ સળંકુમારદેવેસુ’ ઉવવજ્જિત્તણ’ જો સનત્કુમારદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈં વે કિનને કાલ કી સ્થિતિ વાલે સનત્કુમાર દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતાં હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘અવસેસા પરિમાણાદીયા મવાદેસપજ્જવસાણા સચ્ચેવ વત્ત-

ઉત્પન્ન થાય છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન તેમને કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને સનત્કુમારના પર્યાયપણાથી ઉત્પન્ન થતા નથી, તથા દેવોમાંથી આવીને સનત્કુમારના પર્યાય રૂપથી પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ યોનિકોમાંથી અને મનુષ્યગતિમાંથી આવીને જ તેઓ સનત્કુમાર દેવોના પર્યાયપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં શર્કરા-પ્રમા પૃથ્વીના નારકોના અતિદેશ ક્યાં સુધીના ગ્રહણ કરવો જોઈએ ? એ આશયથી સૂત્રકારે ‘જાવ પજ્જત્ત’ એ પ્રમાણે કહ્યું છે. જાવ યાવત્ ‘પજ્જત્તસંલે-ઝજવાસાડયસન્નિપંચિદિયતિરિક્લજોણિણં મંતે !’ હે ભગવન્ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ યોનિવાળા ‘જે મવિણ સળંકુમારદેવેસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ જે જીવે સનત્કુમાર દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તે કેટલાકાળની સ્થિતિવાળા સનત્કુમાર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘અવસેસા પરિમાણાદીયા મવાદેસપજ્જવસાણા સચ્ચેવ

મવાદેશપર્યવસાનાઃ પરિમાણદ્વારાદારમ્ભ્ય મવાદેશદ્વારપર્યન્તા इत्यर्थः सैव वक्तव्यता भणितव्या 'जहा सोहम्मे उववाज्जमाणहस' यथा सौधर्मदेवे उत्पद्यमानस्य पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंक्षिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य परिमाणाद्याः भवादेशान्ताः कथिताः तथाऽत्रापि ज्ञातव्याः तथाहि-कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन द्विसागरोपमस्थितिकेषु, उत्कर्षेण सप्तसागरोपमस्थितिकेषु सनत्कुमारदेवेपूत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् । ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता असंख्याता वा उत्पद्यन्ते इत्यादि सर्वे सौधर्मवदेव ज्ञातव्यम् 'नवरं' सणकुमारठिइं सेवेहं च

વ્યયા ભાણિયવ્વા' હે ગૌતમ ! હસ સમ્યન્ધ મેં અવશિષ્ટ પરિમાણ આદિ દ્વારોં કા કથન મવાદેશ તરુ સૌધર્મસ્વર્ગ મેં ઉત્પન્ન હોને વાલે પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંક્ષીપજ્ઞેન્દ્રિયતિર્યગ્ચ કે કથન કે જૈસે જાનના વાહિયે । જૈસે-વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? તો હસ પ્રશ્ન કા ઉત્તર એસા હૈ કિ વહ જઘન્ય સે દો સાગરોપમ કી સ્થિતિવાલે સનત્કુમારોં મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સાત સાગરોપમ કી સ્થિતિવાલે સનત્કુમારદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । હે ભદન્ત ! એસે વે જીવ જો સનત્કુમારદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં એક સમય મેં કિતને ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસ પ્રકાર કે પરિમાણ દ્વાર સમ્યન્ધી પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા કિ હે ગૌતમ ! એસે વે જીવ જઘન્ય સે એક, અથવા દો અથવા ત્રીન ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન હોતે હૈં । હ્યાદિ સ્ય કથન સૌધર્મ સ્વર્ગ કે જૈસા હી જાનના વાહિયે । પરન્તુ 'નવરં

વક્તવ્યયા ભાણિયવ્વા' હે ગૌતમ ! આ સંબંધમાં પરિમાણ વિગેરે બાકીના દ્વારોનું કથન ભવાદેશ સુધી સૌધર્મ સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થનારા પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાની આયુષ્યવાળા સંક્ષીપ્તિર્યગના કથન પ્રમાણે બહુવું બેઠ્યો. જેમકે- તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે-તે જઘન્યથી બે સાગરોપમની સ્થિતિવાળા સનત્કુમારોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત સાગરોપમની સ્થિતિવાળા સનત્કુમાર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભગવન્ એવા તે એવો બે સનત્કુમાર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓ એક સમયમાં કેટલાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના પરિમાણ દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-હે ગૌતમ ! એવા તે એવો જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. વિગેરે સઘણું કથન સૌધર્મ સ્વર્ગના કથન પ્રમાણે

જાણેજ્ઞા' અત્રૈતદેવ વૈલક્ષણ્યમ્ યત્ સનત્કુમારસ્થિતિ સંવેધં ચ ભિન્નમિન્ન-
રૂપેણ સ્વસ્વભવાપેક્ષયા જાનીયાદિતિ । 'જાહે ય અપ્પણા જહન્નકાલઢિહો મવહ'
યદા ચ આત્મના-સ્વયં જઘન્યકાલસ્થિતિકો ભવતિ 'તાહે તિસુ વિ ગમણ્ણુ પંચ
લેસ્સાઓ આદિલ્લાઓ કાયવાઓ' તદા ત્રિષ્વપિ ગમકેષુ આઘાઃ પચ્ચલેશ્યાઃ
કુણ્ણનીલાઘાઃ કારયિતવ્યાઃ ત્રિષ્વપિ ગમકેષુ કુણ્ણનીલાઘાઃ પચ્ચલેશ્યા મવ-
ન્નીતિ જ્ઞાતવ્યાઃ, જઘન્યસ્થિતિકસ્તિર્યગ્ચોનિકઃ સનત્કુમારદેવગતૌ સમુત્પિત્સુ
જઘન્યસ્થિતિસામર્થ્યાન્ કુણ્ણાદીનાં ચત્તસુણાં લેશ્યાનામન્યતરસ્યાં પરિણતો ભૂત્વા
મરણસમયે પચ્ચલેશ્યામાસાઘ મ્રિયતે તદનન્તરં સનત્કુમારદેવગતૌ સમુત્પદ્યતે યત્

સનંકુમારઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા' સનત્કુમારકી સ્થિતિ ઓર સન-
ત્કુમાર કા સંવેધ અપને મવકી અપેક્ષા સે સૌધર્મસ્વર્ગ કે દેવ કી
અપેક્ષા મિન્ન હૈ એસા જોત્તના ચાહિયે । 'જાહે ય અપ્પણા જહન્નકાલ-
ઢિહો મવહ' જિસ સમય વહ પર્યાસ સંખ્યાતવર્ષાણુક તિર્યગ્ગતિક
જીવ જઘન્ય કાલસ્થિતિવાલા હોતા હૈ ઓર સનત્કુમારદેવગતિ મેં ઉત્પન્ન
હોને કે યોગ્ય હોતા હૈ 'તાહે તિસુ વિ ગમણ્ણુ પંચ લેસ્સાઓ આદિ-
લ્લાઓ કાયવાઓ' ઉસ સમય આદિ કે તીનો ગમકો મેં કુણ્ણ
નીલ કાપોતતેજોલેશ્યા ઓર પચ્ચલેશ્યા, યે પાંચ લેશ્યાઈ હોતી હૈ ।
તાત્પર્યં હિસ કથન કા એસા હૈ કિ જઘન્યસ્થિતિ વાલા તિર્યગ્ચોનિક
જીવ જો સનત્કુમારદેવગતિ મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ જઘન્યસ્થિતિ
કે સામર્થ્ય સે કુણ્ણ આદિ ચાર લેશ્યાઓ મેં સે કિસી ઇક લેશ્યા મેં
પરિણત હોકરકે મરણસમય મેં પચ્ચલેશ્યા કો પ્રાપ્ત કરકે મરતા હૈ ।

જ સમજવું. પરંતુ 'નવરં સનંકુમારઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્ઞા' સનત્કુમારની
સ્થિતિ અને સનત્કુમારનો કાયસંવેધ પોતાના ભવની અપેક્ષાથી સૌધર્મ
સ્વર્ગના દેવની અપેક્ષાથી - જુદા છે. તેમ સમજવું. 'જાહે' ય અપ્પણા જહન્ન
કાલઢિહો મવહ' જ્યારે તે પર્યાસ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો તિર્યચ ગતિ-
વાળો જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો થાય છે, અને સનત્કુમાર દેવગતિમાં
ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, 'તાહે તિસુ વિ ગમણ્ણુ પંચ લેસ્સાઓ આદિ-
લ્લાઓ' તે સમયે આદિના ત્રણે ગમોમાં કુણ્ણ, નીલ, કાપોત તેજોલેશ્યા.
અને પચ્ચલેશ્યા એ પાંચ લેશ્યાઓ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્યં એ છે કે-જઘન્ય
સ્થિતિવાળો તિર્યચચોનિક જીવ કે જે સનત્કુમાર દેવ ગતિમાં ઉત્પન્ન
થવાને યોગ્ય હોય છે, જઘન્ય સ્થિતિના સામર્થ્યથી કુણ્ણ વિગેરે ચાર
લેશ્યાઓ પૈકી કોઈ એક લેશ્યામાં પરિણત થઈને મરણ સમયમાં પચ્ચલેશ્યાને

આગામિતનભવલેશ્યાપરિણામે સતિ જીવઃ પરમવં ગચ્છતીતિ આગમઃ । અનેન રૂપેણાસ્ય જીવસ્ય પશ્ચલેશ્યા આધા ભવન્તીતિ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષમ્-લેશ્યાદ્વારાતિરિક્તં સર્વં તદેવ-સૌધર્મદેવરૂપકથિતમેવેતિ ભાવઃ ૯ ।

અથ મનુષ્યાન્ સનત્કુમારે ઉત્પાદયન્નાહ-‘જહ મણુસ્સેહિતો’ इत्यादि । ‘जह मणुस्सैहितो उववज्जंति’ हे भदन्त ! यदि मनुष्येभ्य आगत्य सनत्कुमारगती उत्पद्यन्ते ‘मणुस्साणं जहेव सक्करप्पभाए उववज्जमाण्णं’ मनुष्याणां यथैव शर्करा-प्रभापृथिव्यां समुत्पद्यमानानां नव गमाः कथिताः ‘तहेव णव वि गमा भाणि-यव्वा’ तथैव नवापि गमा भणितव्याः, ‘नवरं सणकुमारट्ठिं संवेहं च जाणेज्जा’

उसके अनन्तर वह सनत्कुमार देवगति में उत्पन्न होता है । क्योंकि आगामी भव की लेश्या के परिणाम होने पर जीव परभव में जाता है, ऐसा आगम का कथन है । इस रूप से इस जीव के आदि की पांच लेश्याएँ होनी कही गई हैं । ‘सेसं तं चैव’ लेश्याद्वार के अतिरिक्त ओर सब द्वारों का कथन सौधर्मदेव के प्रकरण में कहे गये अनुसार ही है ॥९॥

अथ गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘जह मणुस्सैहितो उववज्जंति’ हे भदन्त ! यदि जीव मनुष्यगति से आकरके सनत्कुमार गति में उत्पन्न होते हैं, तो इस विषय में नौ गम किसके अनुसार कहे गये हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘मणुस्साणं जहेव सक्करप्पभाए उव-वज्जमाण्णं’ हे गौतम ! इस सम्बन्ध में शर्कराप्रभा में उत्पद्यमान मनुष्यों के नौ गमकों के जैसे नौ गमक यहां कहने योग्य है । परन्तु

પ્રાપ્ત કરીને મરે છે. તે પછી તે સનત્કુમાર દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે-આગામી ભવની લેશ્યાનું પરિણમન થાય ત્યારે જીવ પરભવમાં જાય છે. એવું આગમનું કથન છે. એ રૂપથી આ જીવને આદિની પાંચ લેશ્યાઓ હોવાનું કહ્યું છે. ‘સેસં તં ચેવ’ લેશ્યા દ્વાર શિવાય બીજા સઘળા દ્વારો સંબંધી કથન સૌધર્મ દેવના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. ૯.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘જહ મણુસ્સેહિતો ઉવ-વજ્જંતિ’ હે ભગવન્ જો જીવ મનુષ્ય ગતિમાંથી આવીને સનત્કુમાર ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો આ વિષયમાં નવ ગમે કોના ગમે પ્રમાણે કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘મણુસ્સાણં જહેવ સક્કરપ્પભાए उववज्ज-माण्णं’ હે ગૌતમ ! આ સંબંધમાં શર્કરાપ્રભામાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોના નવ ગમે પ્રમાણેના નવ ગમે અહિયાં કહેવા જોઈએ. પરંતુ ‘નવરં સણકુ-

અન્યત્ સર્વે શર્કરામભાવદેવ કિન્તુ પ્રકૃતે સનત્કુમારસ્થિતિ કાયસંવેધં ચ ભિન્ન
ભિન્નરૂપેણ જાનીયાદિતિ । ૯ ।

‘માહિંદગદેવા ણં મંતે’ માહેન્દ્રદેવાઃ સ્વલુ ભદન્ત । ‘કઔહિંતો ઉવવજ્જંતિ’
કુતઃ—કસ્માત્ સ્થાનવિશેષાદાગત્યોત્પચન્તે इति પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘જહા સળં-
કુમારદેવાણં’ इत्यादि । ‘જહા સળંકુમારદેવાણં વત્તવ્વયા તહા માહિંદગદેવાણં
માણિયવ્વા’ યથા સનત્કુમારદેવાનાં વત્તવ્યતા તથા માહેન્દ્રકદેવાનાં મણિતવ્વા
યથા સનત્કુમારવત્તવ્યતા કથિા તથૈવ માહેન્દ્રકદેવાનામપિ વત્તવ્યતા મણિત-
વ્યેતિ સંક્ષેપત્ ઉત્તરમ્, કેવલં સનત્કુમારસ્થાને માહેન્દ્રકદેવપદં નિવેશ્ય પ્રથમાદિ
નવાન્તા ગમા નિરૂપણીયાઃ । ‘નવરં માહિંદગદેવાણં ઠિઈ સાતિરેગા માણિયવ્વા
સચ્ચેવ’ નવરમ્—કેવલં સનત્કુમારદેવપ્રકરણાપેક્ષયા ઇદમેવ વૈલક્ષણ્યં યત્ માહેન્દ્ર-
—‘નવરં સળંકુમારઠ્ઠિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા’ યહાં સનત્કુમાર કી સ્થિતિ
ઔર કાયસંવેધ ભિન્ન ૨ કહનાં ચાહિયે । ૯ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈં—‘માહિંદગદેવા ણં મંતે ! કઔ-
હિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભદન્ત । માહેન્દ્રકદેવ કિસ સ્થાન વિશેષ સે
આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈં—‘જહા સળં-
કુમારદેવાણં વત્તવ્વયા તહા માહિંદગદેવાણં માણિયવ્વા’ હે ગૌતમ !
જિસ પ્રકાર સે સનત્કુમાર દેવોં કી વત્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ, ઉસી પ્રકાર
સે માહેન્દ્રક દેવોં કી બી વત્તવ્યતા કહની ચાહિયે । કેવલ સનત્કુમાર
કે સ્થાન મેં ‘માહેન્દ્રકદેવ પદ રચ્ચકર પ્રથમ આદિ નૌ ગમ બનાના
ચાહિયે । ‘નવરં માહિંદગદેવાણં ઠિઈ સાતિરેગા માણિયવ્વા સચ્ચેવ’
પરન્તુ સનત્કુમાર કે પ્રકરણ મેં કહે હુવે નૌ ગમોં મેં જો સનત્કુમાર

મારઠ્ઠિઈ સંવેહં ચ જાણેજ્જા’ અહિયાં સનત્કુમારની સ્થિતિ અને કાયસંવેધ
જુદા જુદા કહેવા બોધાયે. ૧૯ ।

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નુને એવું પૂછે છે કે—‘માહિંદગદેવાણં મંતે !
કઔહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ માહેન્દ્રકદેવ કયા સ્થાનમાંથી આવીને ઉત્પન્ન
થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે—‘જહા સળંકુમારદેવાણં વત્ત-
વ્વયા તહા માહિંદગદેવાણં માણિયવ્વા’ હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે સનત્કુમાર
દેવોત્તું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવોત્તું કથન પણ
કહેવું બોધાયે. કેવળ સનત્કુમારના સ્થાનમાં માહેન્દ્રદેવ પદ રાખીને પહેલો-
વિગેરે નવે ગમેા કહેવા બોધાયે. ‘નવરં માહિંદગદેવાણં ઠિઈ સાતિરેગા માણિ-
યવ્વા સચ્ચેવ’ પરંતુ સનત્કુમારના પ્રકરણમાં કહેલા નવ ગમેામાંથી જે સન-

કદેવાનાં સ્થિતિઃ સાતિરેકા મણિતવ્યા, સૈવ સનત્કુમારદેવસ્ય યા સ્થિતિઃ સૈવ સ્થિતિઃ સાતિરેકા સાગરોપમા જઘન્યા ઉત્કૃષ્ટા સપ્ત સાગરોપમા સાતિરેકા માહેન્દ્રકદેવસ્ય ભવતીત્યેતદેવ વૈલક્ષણ્યમન્યત્સર્વં સનત્કુમારદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ ભાવઃ । ‘એવં વંમલોગદેવાણં વિ વત્તવ્વયા’ એવં માહેન્દ્રકદેવદેવ બ્રહ્મલોકદેવાનામપિ વત્તવ્યતા જ્ઞાતવ્યા । ‘નવરં વંમલોગ ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા’ નવરં બ્રહ્મલોકસ્થિતિં જઘન્યતઃ સપ્ત સાગરોપમરૂપામ્ ઉત્કૃષ્ટતો દશસાગરોપમરૂપાં તથા કાયસંવેધં ચ સ્વ સ્વ ભવપેક્ષયા સ્થિતિદ્વયં સંયેલ્ય જાનીયાત્ । અન્યત્ સર્વં માહેન્દ્રકદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘એવં જાવ સહસ્સારો’ એમ—બ્રહ્મલોકદેવ યાવત્

કી સ્થિતિ કહી ગઈ છે, ‘તેની અપેક્ષા હસ પ્રકરણ મેં માહેન્દ્રકદેવોં કી સ્થિતિ કુછ અધિક દો સાગરોપમ કી જઘન્ય સે ઓર સાતિરેક સસ સાગરોપમ કી ઉત્કૃષ્ટ સે કહની ચાહિયે । યસ યહી સ્થિતિ કો લેકર તલ પ્રકરણ સે હસ પ્રકરણ મેં વિશેષતા હે ઓર કોઈ વિશેષતા નહીં હે । ‘એવં વંમલોગદેવાણં વિ વત્તવ્વયા’ માહેન્દ્રદેવલોક કી જૈસી યહ વત્તવ્યતા પ્રકટ કી ગઈ હે । એસી હી વત્તવ્યતા, બ્રહ્મલોક દેવોં કી બી હે । ‘નવરં વંમલોગઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા’ પરંતુ બ્રહ્મલોકદેવોં કી સ્થિતિ જઘન્ય સે સાતસાગરોપમ કી હે ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ૧૦ દસ સાગરોપમકી હે । તથા કાયસંવેધ અપને ૨ ભવ કી અપેક્ષા દો સ્થિતિ કો મિલાકરકે હોતા હે । હસ પ્રકાર સે પૂર્વપ્રકરણ કી અપેક્ષા હસ પ્રકરણ મેં ભિન્નતા હે—યાકી કા ઓર સવ કથન માન્દ્રકદેવ કે હી જૈસા હે । ‘એવં જાવ સહસ્સારો’ બ્રહ્મલોકદેવ કે જૈસી હી યાવત્ સહસ્રાર દેવ પર્યંત કી

કુમારની સ્થિતિ કહી છે, તે કરતાં આ પ્રકરણમાં માહેન્દ્ર દેવોની સ્થિતિ કંઈક વધારે બે સાગરોપમની જઘન્યથી અને સાતિરેક સાત સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટથી કહેવી જોઈએ. આ રીતે સ્થિતિના સંબંધમાં તે પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં વિશેષપણ છે. બીજું કોઈ પણ પ્રકારનું વિશેષપણ નથી, ‘એવં વંમલોગદેવાણં વિ વત્તવ્વયા’ આ માહેન્દ્ર દેવલોકનું કથન બે પ્રમાણે કહ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન બ્રહ્મલોક દેવોનું પણ છે, ‘નવરં વંમલોગઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા’ પરંતુ બ્રહ્મલોક દેવોની સ્થિતિ જઘન્યથી સાત સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી હસ સાગરોપમની છે તથા કાયસંવેધ પોત પોતાના ભવની અપેક્ષાથી બે સ્થિતિને મેળવવાથી થાય છે. આ રીતે પહેલાના પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણના કથનમાં જુદા પણ આવે છે, બાકીનું બીજું સમગ્ર કથન માહેન્દ્ર દેવના કથન પ્રમાણેનું

सहस्रारदेवस्यापि वक्तव्यता ब्रह्मलोकादारभ्य सहस्रारदेवपर्यन्तं ब्रह्मलोकसदृशी आगमविभागशो ज्ञातव्येति भावः, यावत्पदेन-लान्तकमहाशुक्रयोर्ग्रहणम् । 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं केवलं लान्तक-महाशुक्र-सहस्रारदेवानां स्थितिं संवेधं च भिन्नभिन्नरूपेण जानीयादिति । जघन्येन तत्र-लान्तके जघन्येन दशसागरोपमा, उत्कर्षेण चतुर्दशसागरोपमा, महाशुके चतुर्दशसागरोपमा, उत्कर्षेण सप्तदशसागरोपमा, सहस्रारे जघन्येन सप्तदशसागरोपमा, उत्कर्षेण अष्टादशसागरोपमेति भावः । 'लंतगादीणं जहन्नकालट्टिइयस्स तिरिक्खजोणियस्स'

भी वक्तव्यता है अर्थात् ब्रह्मलोक से लेकर सहस्रार तक के देवलोकों की वक्तव्यता भी ब्रह्मलोक के गर्भों के विभाग के अनुसार है ऐसा जानना चाहिये । यहाँ यावत्पद से 'लान्तक और महाशुक्र' इन दो देवों का ग्रहण हुआ है । 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' इस प्रकार लान्तक, महाशुक्र और सहस्रार देवों की वक्तव्यता ब्रह्मलोकदेव की वक्तव्यता के जैसी ही है-परन्तु उस वक्तव्यता से इस वक्तव्यता में अन्तर यदि कोई है तो वह स्थिति और संवेध द्वार को लेकर है । जैसे-लान्तक में जघन्य स्थिति दश सागरोपम की है और उत्कृष्टस्थिति १४ सागरोपम की है । महाशुक्र में जघन्य स्थिति १४ चौदह सागरोपम की है और उत्कृष्टस्थिति १७ सागरोपम की है । सहस्रार में जघन्यस्थिति १७ सागरोपम की है और उत्कृष्टस्थिति १८ अठारह सागरोपम की है 'लंतगादीणं जहन्नकालट्टिइयस्स तिरिक्खजोणियस्स' लान्तक आदि

७ छे. 'एव जाव सहस्रारो' ब्रह्मलोक देवना कथन प्रमाणे यावत् सहस्रार देव सुधीना देवलोकानुं कथन गमेना विभाग प्रमाणे छे, तेम समञ्जु'. अडियां यावत्पदथी लान्तक अने महाशुक्र आ जे देवलोकें ग्रहण कराया छे. 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' आ रीते लान्तक, महाशुक्र अने सहस्रार देवानुं कथन ब्रह्मलोक देवना कथन प्रमाणेनुं ७ छे. परंतु ते कथन करतां आ कथनमां जे डोई लुहापणुं डोय तो ते स्थिति अने कायसंवेध द्वारना संभ-धमां ७ छे, जेमके-लान्तक देवलोकमां जघन्य स्थिति दस सागरोपमनी छे, अने उत्कृष्ट स्थिति १४ चौदह सागरोपमनी छे, महाशुक्र देवलोकमां जघन्य स्थिति १४ चौदह सागरोपमनी छे अने उत्कृष्ट स्थिति १७ सत्तर सागरोपमनी छे. सहस्रार देवलोकमां जघन्य स्थिति १७ सत्तर सागरोपमनी छे. अने उत्कृष्ट स्थिति १८ अठारह सागरोपमनी छे 'लंतगादीणं जहन्नकालट्टिइयस्स तिरिक्खजोणियस्स' लान्तक विगेरे देवलोकमां उत्पन्न थवावाजा

લાન્તકાદિદેવાનાં જઘન્યકાલસ્થિતિકસ્ય તિર્યગ્યોનિકસ્ય 'તિસુ વિ ગમણસુ છપ્પિ લેસ્સાઓ કાયવ્વાઓ' ત્રિપ્વપિ ગમકેષુ પઢપિ લેશ્યાઃ કારણિતવ્યાઃ જઘન્ય કાલસ્થિતિકતિર્યગ્યોનિકસ્ય લાન્તકદેવાદૌ સમુત્પિત્ત્સોઃ જઘન્યસ્થિતિ સામર્થ્યાત્ કૃષ્ણાદીનાં પશ્ચલેશ્યાનામન્યતરસ્યાં સ જીવઃ પરિણતો ભૂત્તા શુક્લલેશ્યામાસાઘ મ્નિયતે તતઃ તત્રોત્પદ્યતે ચતોઽપ્રેતનભવલેશ્યાપરિણામે સતિ જીવઃ પરમ્ભવં ગચ્છતીત્યાગમત્વાદસ્ય પઢપિ લેશ્યા ભવન્તીતિ । 'સંઘયણાઈ વંમલોગલંતણસુ પંચ આદિલ્લગાણિ' સંહનનાનિ બ્રહ્મલોકલાન્તકયોઃ પશ્ચ આદ્યાનિ, કીલિકાપર્યન્તાનિ સંહનનાનિ ભવન્તિ, અનયોઃ આદ્યપશ્ચસંહનનવન્તો હિ જીવાઃ સમુત્પદ્યન્તે

દેવલોકોં મેં ઉત્પન્ન હોને વાલે તિર્યગ્યોનિક જીવ કે જો કિ જઘન્યકાલ કી સ્થિતિવાલે હેં 'તિસુ વિ ગમણસુ છપ્પિ લેસ્સાઓ કાયવ્વાઓ' તીનોં ગમોં મેં ૬ છહ લેશ્યાં કહનીં ચાહિયે । અર્થાત્ લાન્તકદેવ આદિ મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હુએ જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિ વાલે તિર્યગ્યોનિક જીવ કા, જઘન્યસ્થિતિ કે સામર્થ્યસે કૃષ્ણાદિ પાંચ લેશ્યાઓં મેં સે કિસીં એક લેશ્યા મેં પરિણત હોકર મરણ સમય મેં શુક્લ લેશ્યા કો પ્રાપ્ત કરકે મરણ હોતા હૈ । ઇસલિયે વહ વહીં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ક્યોંકિ અગલે ભવ કી લેશ્યાકે પરિણામ હોને પર હી જીવ પરમ્ભવ કો જાતા હૈ એસા આગમ કા કથન હૈ । ઇસીં કારણ યહાં ૬ છહોં લેશ્યાં હોતીં હેં એસા કહા ગયા હૈ । 'સંઘયણાઈ વંમલોગલંતણસુ પંચ આદિલ્લગાણિ' બ્રહ્મલોક ઓર લાન્તક મેં આદિ કે કીલિકા તક કે પાંચ સંહનન વાલે જીવ હી ઉત્પન્ન હોતે હેં । ક્યોંકિ ઇન દોનોં દેવલોકોં મેં આદિ કે પાંચ સંહનન વાલે જીવ હી ઉત્પન્ન હોતે હેં । છઠ્ઠા જો સેવાર્તસંહનન હૈ

તિર્યગ્યોનિવાણા છવોને કે જેઓ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા છે. 'તિસુ વિ ગમણસુ છપ્પિ લેસ્સાઓ કાયવ્વાઓ' તેના ત્રણે ગમેમાં ૬ છ લેશ્યાઓ કહેવી ભેદએ, અર્થાત્ લાન્તક દેવ વિગેદેમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય થયેલા જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા તિર્યગ્યોનિક છવની જઘન્ય સ્થિતિના સામર્થ્યથી કૃષ્ણ વિગેદે પાંચ લેશ્યાઓમાંથી કોઈ એક લેશ્યામાં પરિણત થઈને મરણ સમયમાં તેજલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને મરણ થાય છે. તેથી તે ત્યાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે—આગલા ભવની લેશ્યાનું પરિણામ થાય ત્યારે છવ પરભવમાં જાય છે. એ પ્રમાણે આગમનું કથન છે. 'સંઘયણાઈ વંમલોગલંતણસુ પંચ આદિલ્લગાણિ' બ્રહ્મલોક અને લાન્તકમાં પહેલા કીલિકા મુખીના પાંચ સંહનન હોય છે, કેમકે આ બેઉ દેવલોકોમાં આદિના પાંચ સંહનન હોય છે, કેમકે આ બેઉ દેવલોકોમાં આદિના પાંચ સંહનનવાળા છવો જ ઉત્પન્ન થાય છે.

પઠં સેવાર્ત્તસંહનં ત્વાદ્યેષુ ચતુર્ણેવ દેવલોકેષુ ગમને નિવન્ધનં ભવતીતિ માત્રઃ ।
મહાશુકસહસ્રારયોઃ આધ્યાનિ અર્ધનારાચપર્યન્તાનિ ચત્વારિ સંહનાનિ ભવન્તિ, મહા-
શુકસહસ્રારયોઃ પ્રાથમિકચતુર્ગમે પ્રાથમિકચતુઃસંહનનવન્ત ઉત્પન્નન્તે' इति कथनं
તિર્યગ્યોનિકાન્ મનુષ્યાંશ્ચાશ્રિત્ય જ્ઞાતવ્યમેતદાશયેનાહ—‘તિરિક્તજોણિયાણ વિ’
इत्यादि । ‘तिरिक वज्रोणिषाण वि मणुस्साण वि’ तिर्यग्योनिकानामपि मनुष्याणा-
मपि ‘सेसं तं चेव’ शेषम्—उक्तादन्यत् तदेव यत् पूर्वं कथितं तदेव ज्ञातव्यमिति ९ ।

‘આણયદેવાયણં મંતે’ આનતદેવાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘કઓર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ કુતઃ
—કસ્માત્ સ્થાનવિશેષાદાગત્યોત્પન્નન્તે કિં નૈરયિકેભ્ય આગત્ય અથવા તિર્ય-

વહ આદિ કે ચાર હી દેવલોકોં મેં ગમન કા કારણ હોના હૈ । મહા-
શુક ઔર સહસ્રાર इन दो में आदि के अर्धनाराच तक के चार संह-
नन होते हैं । महाशुक्र और सहस्रार के पहले के चार गमों में
प्राथमिक चार संहननवाले उत्पन्न होते हैं ऐसा कथन तिर्यग्योनिकों
को और मनुष्यों को आश्रित करके कहा गया जानना चाहिये ।
इसी आशय से ‘तिरिक्खजोणिषाण वि मणुस्साण वि’ ऐसा सूत्रपाठ
कहा गया है । ‘सेसं तंचेव’ वाकी का शेष स्वयं कथन पूर्व में जैसा
कहा गया है वैसा ही जानना चाहिए ॥९॥

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘आणयदेवा णं मंते ! कओ-
र्हितो उववज्जंति’ हे भदन्त ! आनतदेव किस गति से आकरके
उत्पन्न होते हैं ? अर्थात् आनत देवरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं

છદ્ધં જે સેવાર્ત્ત સંહનન છે, તે પહેલાના ચાર જ દેવલોકોમાં ગમનનું કારણ
હોય છે. મહા શુક અને સહસ્રાર આ બે દેવલોકમાં પહેલાના અર્ધનારાચ
સુધીના ચાર સંહનન હોય છે. મહાશુક અને સહસ્રારના પહેલાના ચાર
ગમેમાં પહેલાના ચાર સંહનનવાળા ઉત્પન્ન થાય છે. એવું કથન તિર્યંચ
યોનિકોને અને મનુષ્યોને આશ્રિત કરીને કહ્યું છે તેમ સમજવું. આ હેતુથી
‘તિરિક્તજોણિયાણ વિ મણુસ્સાણ વિ’ આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહેલ છે. ‘સેસં તં ચેવ’
બાકીનું બીજું સઘળું કથન પહેલાં જેમ કહ્યું છે, તે પ્રમાણે સમજવું. ૧૬।

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—આણયદેવા ણં મંતે ! કઓ-
ર્હિતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ આનતદેવો કઈ ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન
થાય છે ? અર્થાત્ આનતદેવપણુથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ કઈ
ગતિમાંથી આવેલા જીવો હોય છે ? શું તેઓ નૈરયિક ગતિમાંથી આવીને

ग्योनिकेभ्यः मनुष्येभ्यो वा देवेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इत्यादि प्रश्नोत्तराणि सर्वाण्यपि सहस्रारदेवप्रकरणवदेव ज्ञातव्यमेतदाशयेनाह—‘उववाओ जहा’ इत्यादि। ‘उववाओ जहा सहस्रारदेवानं’ उपपातो यथा सहस्रारदेवानाम्—येन रूपेण सहस्रारदेवानामनन्तरपूर्वप्रकरणे उपपातादिः कथितः तेनैव रूपेण आनतदेवानामपि उपपातादिवक्तव्य इति। ‘नवरं तिरिक्खजोणिया खोडेयव्वा’ नवरं तिर्यग्योनिकाः प्रतिषेद्धव्याः, अयमर्थः, अत्र तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य आनतदेवा उत्पद्यन्ते’ इति न वक्तव्यम्, आनतदेवलोकादारभ्य अग्रेतनेषु देवलोकेषु तिर्यग्योनिकानामुत्पादा-

वे किस गति से आये जीव होते हैं? क्या वे नैरयिकगति से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा मनुष्यगति से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा देवगति से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं हे गौतम! इस सम्बन्ध में समस्त प्रश्न और उनके उत्तर सहस्रार देवप्रकरण में जिस प्रकार से प्रश्न और उनके उत्तर कहे गये हैं उसी प्रकार से जानना चाहिये। इसी आशय को लेकर ‘उववाओ जहा सहस्रारदेवानं’ सूत्रकार ने यह सूत्र कहा है। जिस प्रकार से हे गौतम! सहस्रार देवों के अनन्तर प्रकरण में उपपात आदि द्वार कहे गये हैं, उसी रूप से आनतदेवों के भी उत्पात आदि कहना चाहिये। ‘नवरं तिरिक्खजोणिया खोडेयव्वा’ परन्तु यहां पर ‘निर्यग्योनिकों से आकरके आनतदेव उत्पन्न होते हैं’ ऐसा कथन नहीं करना चाहिये। क्योंकि

उत्पन्न थाय छे? अथवा तिर्य्य योनिकेमांथी आवीने उत्पन्न थाय छे? अथवा मनुष्य गतिमांथी आवीने उत्पन्न थाय छे? अथवा देवगतिमांथी आवीने उत्पन्न थाय छे? आ प्रश्नता उत्तरमां प्रभु गौतम स्वाभीने कहे छे हे-हे गौतम! आ विषयमां सधणा प्रश्नो अने उत्तरो सहस्रार देवना प्रकरणमां ने रीते प्रश्नो अने तेना उत्तरो कहेवांमां आव्या छे, ओज प्रभाछे समज्वा, आ लावने लधने ‘उववाओ जहा सहस्रारदेवानं’ सूत्रकारे आ प्रभाछे सूत्र कहुं छे ने आ प्रभाछे छे, हे गौतम! सहस्रार देवोना पछीना प्रकरणमां उपपात विगेदे द्वारे संणधी कथन कथुं छे, ओज प्रभाछे आनत देवोना उपपात विगेदे पछु कहेवा लोछे, ‘नवरं तिरिक्खजोणिया खोडेयव्वा’ परंतु अहियां तिर्य्य योनिकेमांथी आवीने आनत देव उत्पन्न थाय छे, ओषु कथन कहेषु लोछे नहीं केमके-आनत देवलोकांथी लधने आगणना

સંભવાત્ । તેષુ મનુષ્યાણામેતોત્પાદાત્ ।તિ । ‘જાવ’ યાવત્ ‘પજ્જત્તસંઘેજ્જવાસાડયસન્નિમણુસે ણં મંતે’ પર્યાપ્તસંખ્યેયવર્ષાયુષ્કસંજ્ઞિમનુષ્યઃ સ્વલ્લ ભદન્ત ! ‘જે ભવિણ આણયદેવેસુ ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઢિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ યો મવ્ય આનતદેવેવૂત્પત્તુમ્ સ સ્વલ્લ ભદન્ત ! કિયત્કાલસ્થિતિકાનતદેવેવૂત્પદ્યતે ।તિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘મણુસ્સાણ ય’ ઇત્યાદિ । ‘મણુસ્સાણ ય વત્તવ્વયા જહેવ સહસ્સારેસુ ઉવવજ્જમાણાણં’ મનુષ્યાણામાનતદેવેષુ ઉત્પદ્યમાનાનાં ચ વક્તવ્યતા યથૈવ સહસ્રારદેવેવૂત્પદ્યમાનાનામ્, સહસ્રારદેવેષુ સમુત્પદ્યમાનાનાં મનુષ્યાણાં યા વક્તવ્યતા સૈવ વક્તવ્યતા આનતદેવેષુ સમુત્પદ્યમાનાનામ્ મનુષ્યાણામપિ વક્તવ્યેતિ સહસ્રારકલ્પે સમુત્પદ્યમાનમનુષ્યાણામાધાનિ ચતુઃ સંહનનાનિ

આનતદેવલોક સે લેકર આગે કે દેવલોકોં મેં તિર્યગ્ધોનિક જીવોં કા ઉત્પાદ નહીં હોતા હૈ । હનમેં તો કેવલ મનુષ્યોં કા હી ઉત્પાદ હોતા હૈ । જાવ-યાવત્ ‘પજ્જત્તસંઘેજ્જવાસાડયસન્નિમણુસે ણં મંતે ! જે ભવિણ આણયદેવેસુ ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઢિહણસુ ઉવવજ્જેજ્જા’ હે ભદન્ત ! જો પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞિમનુષ્ય આનતદેવલોકો મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ, વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે આનતદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘મણુસ્સાણ ય વત્તવ્વયા જહેવ સહસ્સારેસુ ઉવવજ્જમાણાણં’ હે ગૌતમ ! સહસ્રાર દેવોં મેં સમુત્પદ્યમાન મનુષ્યોં કે સમ્બન્ધ મેં જો વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ વહી વક્તવ્યતા આનતદેવલોકોં મેં સમુત્પદ્યમાન મનુષ્યોં કે સમ્બન્ધ મેં ખી કહની ચાહિયે । સહસ્રારકલ્પ મેં ઉત્પન્ન હોને

દેવલોકોમાં તિર્યગ્ધોનિકોનો ઉત્પાદ થતો નથી, તેઓમાં તો કેવળ મનુષ્યો-નોજ ઉત્પાદ થાય છે. જાવ’ યાવત્ ‘પજ્જત્તસંઘેજ્જવાસાડયસન્નિમણુસે ણં મંતે ! જે ભવિણ આણયદેવેસુ ઉવવજ્જિત્તણ સે ણં મંતે ! કેવહ્યકાલઢિહણસુ ઉવવ-જ્જેજ્જા’ હે ભગવન્ જે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષાની અયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય આનત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિ-વાળા આનતદેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે —‘મણુસ્સાણ ય વત્તવ્વયા જહેવ સહસ્સારેસુ ઉવવજ્જમાણાણં’ હે ગૌતમ ! સહસ્રાર દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોના સંબંધમાં જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન આનત દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ. સહસ્રાર કલ્પમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છવોને—મનુષ્યોને

કથિતાનિ આનતદેવેષુત્પદ્યમાનાનાં તુ ત્રીણ્યેવ સંહનનાનિ ભવન્તિ एतदा-
 શયેન કથયતિ—‘નવરં’ इत्यादि । ‘नवरं तिन्नि संवयणाणि’ नवरम् केवलं
 सहस्रारापेक्षयाऽत्र इदमेव वैलक्षण्यं यत् त्रीणि नाराचपर्यन्तानि संहननानि भवन्ति
 ‘सेसं तहेव जाव अणुवंधोत्ति’ शेषम्—संहननातिरिक्तं सर्वमपि तथैव—सहस्रार-
 कल्पवदेव कियत्पर्यन्तं सहस्रारदेवकल्पवद्वगन्तव्यं तत्राह—‘जाव अणुवंधोत्ति’
 यावदनुबन्ध इति परिमाणादारभ्य अनुबन्धपर्यन्तं सहस्रारदेववदेव वक्तव्य-
 मिति । कायसंवेधं दर्शयति ‘भवादेसेणं’ इत्यादि, ‘भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि
 भवग्गहणाइं’ भवादेशेन जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि आनतादिदेवा मनुष्येभ्य एवा-
 गत्य उत्पद्यन्ते तथा मनुष्येष्वेव प्रत्यागच्छन्तीति जघन्यतो भवत्रयमेव भवतीति
 भावः, ‘उक्कोसेणं सत्तभवग्गहणाइं’ उत्कर्षेण भवापेक्षया सप्तभवग्रहणानि आन-
 के योग्य जीवों के मनुष्यों के—आदि के चार संहनन होते हैं । पर जो
 अनतदेवों में समुत्पद्यमान मनुष्य हैं, उनके तीन ही संहनन होते हैं ।
 यही वान—‘नवरं तिन्नि संवयणाणि’ अर्थात् यहां आनत देवलोक में
 समुत्पद्यमान मनुष्यों के नाराच तक के तीन ही संहनन होते हैं । ‘सेसं
 तहेव जाव अणुवंधोत्ति’ इस प्रकार संहनन के अतिरिक्त ओर सब
 कथन सहस्रार कल्प के जैसा ही—‘जाव अणुवंधोत्ति’ यावत् अनुबन्ध
 तक कहना चाहिये । ‘भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं’ भव की
 अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से तीन भवों को ग्रहण करने रूप है क्यों
 कि आनतादिक देव मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं और वहां से
 चव कर वे पुनः मनुष्यों में ही जन्म धारण करते हैं । अनः जघन्य से
 तीन भव ही होते हैं । तथा—‘उक्कोसेणं सत्तभवग्गहणाइं’ उत्कृष्ट से

પહેલાના ચાર સંહનન હોય છે. પરંતુ જે આનતદેવોમાં ઉત્પન્ન થનાર
 મનુષ્ય છે, તેઓને ત્રણ જ સંહનન હોય છે. એજ વાન ‘નવરં’ તિન્નિ સંવ-
 યનાણિ’ અર્થાત્ અહિયાં આનત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોને નારાચ
 સુધીના ત્રણ જ સંહનન હોય છે. ‘સેસં તહેવ જાવ અણુવંધોત્તિ’ આ રીતે
 સંહનન શિવાયનું બાકીનું બીજું સઘળું કથન સહસ્રાર કલ્પ પ્રમાણે જ ‘જાવ
 અણુવંધો ત્તિ’ યાવત્ અનુબંધ સુધી ઠહેરું લેઈએ. ‘ભવાદેસેણં જહન્નેણં તિન્નિ
 ભવગ્ગહણાઈ’ ભવની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ જઘન્યથી ત્રણ ભવોને ગ્રહણ કરવા
 રૂપ છે. કેમકે—આનત વિગેરે દેવો મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.
 અને ત્યાંથી ચવીને તેઓ પાછા મનુષ્યોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ જન્મ
 લે છે. તેથી જઘન્યથી ત્રણ ભવોજ થાય છે. તથા ‘ઉક્કોસેણં સત્તભવગ્ગહણાઈ’

તાદિદેવા મનુષ્યેભ્ય एवोत्पद्यन्ते मनुष्येष्वेव प्रत्यागच्छन्तीति उत्कर्षतो भवसप्तकं भवतीति । ‘कालादेसेणं जहन्नेणं अट्टारससागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं’ કાલાદેશેન જઘન્યેનાઘાદશ સાગરોપમાણિ દ્વાભ્યાં વર્ષપૃથક્ત્વાભ્યામભ્યધિકાણિ ‘ઉવકોસેણ સત્તાવન્નં સાગરોવમાઈં ચઉહિં પુવ્વકોહીહિં અબ્ભહિયાઈં’ ઉત્કર્ષેણ સપ્તશ્ચાશત્સાગરોપમાણિ ચતસ્રભિઃ પૂર્વકોટિભિ રભ્યધિકાણિ, આનત-દેવાનામુત્કર્ષત્ર એકોત્વિંશતિસાગરોપમાણિ આયુઃ તસ્ય ભવત્રયભાવેન સપ્તશ્ચા-શત્ સાગરોપમાણિ ભવન્તિ, તથા મનુષ્યભવચતુષ્ટય સંવન્ધિ પૂર્વકોટિચતુષ્કામ્પધિ-કાણિ ભવન્તીતિ । ‘एवइयं जाव करेज्जा’ एतावन्तं यावद् मनुष्यगतिमानतदेव-

કાયસંવેધ ભવ કી અપેક્ષા સાત ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હોતા હૈ । કયોં કિ આનતાદિક દેવોં કા ઉત્પાદ મનુષ્યોં સે હી હોતા હૈ ઓર પુનઃ યહાં સે ચવકર દેવોં કા ઉત્પાદ મનુષ્યોં મેં હી હોતા હૈ । હસ પ્રકાર ઉત્કૃષ્ટ સે સાત ભવ બન જાતે હૈ । ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં અટ્ટારસ સાગરોવમાઈં દોહિં વાસપુહુત્તેહિં અબ્ભહિયાઈં’ કાલ કી અપેક્ષા કાય-સંવેધ જઘન્ય સે દો વર્ષપૃથક્ત્વોં સે અધિક ૧૮ અઠારહ સાગરોપમ કા હૈ ઓર ‘ઉવકોસેણં’ ઉત્કૃષ્ટ સે ‘સત્તાવન્નં સાગરોવમાઈં ચઉહિં પુવ્વકો-હીહિં અબ્ભહિયાઈં’ ચાર પૂર્વકોટિ અધિક સત્તાવન સાગરોપમ કા હૈ । કયોંકિ આનતદેવોં કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૯ ઉત્તીસ સાગરોપમ કી હૈ । યહાં ત્રીન ભવ કે સદ્ભાવ સે ૫૭ સત્તાવન સાગરોપમ કા કાયસંવેધ કાલ કી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ સે હો જાતા હૈ । તથા હસમેં જો ચાર પૂર્વ કોટિ અધિકતા કહી ગઈ હૈ વહ ચાર મનુષ્ય ભવોં કી ચાર પૂર્વકોટિ કો લેકર કહી ગઈ હૈ ‘एवइयं जाव करेज्जा’ હસ પ્રકાર સે વહ જીવ

ઉત્કૃષ્ટથી કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી સાત ભવો ગ્રહણ કરવા રૂપ હોય છે. કેમકે-આનત વિગેરે દેવોનો ઉત્પાદ મનુષ્યોમાં જ થાય છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટથી સાત ભવો થઈ જાય છે. ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં અટ્ટારસસાગરોવમાઈં દોહિં વાસપુહુત્તેહિં અબ્ભહિયાઈં’ કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી બે વર્ષ પૃથક્ત્વથી અધિક ૧૮ અઠાર સાગરોપમનો છે, અને ‘ઉવકોસેણં’ ઉત્કૃષ્ટથી ‘સત્તાવન્નં સાગરોવમાઈં ચઉહિં પુવ્વકોહીહિં અબ્ભહિયાઈં’ ચાર પૂર્વકોટિ અધિક સત્તાવન સાગરોપમનો છે. કેમકે આનત દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૯ ઓગણીસ સાગરોપમની છે. અહિયાં ત્રણ ભવના સદ્ભાવથી સત્તાવન સાગરોપમનો કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટથી થઈ જાય છે. તથા તેમાં બે ચાર પૂર્વકોટિનું અધિકપણું કહ્યું છે, તે ચાર મનુષ્ય ભવોની ચાર પૂર્વકોટિને લઈને

ગતિ ચ સેવેત તથા એતાવન્તમેવ કાલં મનુષ્યગતૌ આનતદેવગતૌ ચ ગત્યાગતૌ કુર્યા-
દિતિ પ્રથમો ગમઃ ૧ । ‘એવં સેસા વિ અદ્વ ગમગા ભાણિયવ્વા’ એવં પ્રથમગમવદેવ
શેષાઃ—દ્વિતીયગમાદારભ્ય નવમાન્તા અષ્ટૌ ગમકા ભગિતવ્યાઃ તથાહિ જઘન્યકાલ
સ્થિતિકેપૂત્પત્તિયોગ્યઃ, અત્રાપિ એષૈવ વક્તવ્યતેતિ દ્વિતીયો ગમઃ ૨ । ઉત્કૃષ્ટકાલ-
સ્થિતિકેપૂત્પત્તિયોગ્યઃ, એષૈવ વક્તવ્યતેતિ તૃતીયો ગમઃ ૩ । સ એવ આત્મના
જઘન્યકાલસ્થિતિકો જાતઃ એષૈવ વક્તવ્યતેતિ ચતુર્થો ગમઃ ૪ । સ એવ આત્મના

મનુષ્યગતિ ઓર આનતદેવગતિ કા હતને કાલત્તક સેવન કરતા હૈ
ઓર હતને હી કાલ તક બહ ઉસ દો ગતિ મેં ગમનાગમન કરતા હૈ
એસા યહ યહાં પ્રથમ ગમ હૈ । ૧ ।

‘એવં સેસા વિ અદ્વ ગમગા ભાણિયવ્વા’ હસી પ્રકાર સે યહાં શેષ
દ્વિતીય ગમ સે લેકર ૧ નવ વેં ગમ તક કે આઠ ગમ ભી કહના ચાહિયે ।
જૈસે—જો પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્ય જઘન્યકાલ કી સ્થિતિ-
વાલે આનતદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા હૈ વહ કિનને કાલ
કી સ્થિતિવાલે આનતદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? તો હસકે ઉત્તર મેં ભી
યહી પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા કહની ચાહિયે । એસા યહ દ્વિતીય ગમ હૈ ॥૨॥
હસી પ્રકાર સે જો પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટકાલ
કી સ્થિતિવાલે આનતદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, તો હસકે સમ્બન્ધ મેં ભી
યહી પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા—પ્રથમગમ કી વક્તવ્યતા કહની ચાહિયે । । એસા
યહ તૃતીય ગમ હૈ । વહી પર્યાપ્ત સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજી પચ્ચેન્દ્રિય જીવ
મનુષ્ય જો જઘન્યકાલ કી સ્થિતિ કો લેકર ઉત્પન્ન હુઆ હૈ । વહ

કહેલ છે ‘એવમ્ જાવ કરેજ્જા’ આ રીતે તે જીવ મનુષ્યગતિ અને આનતદેવ
ગતિનું આટલા કાળ સુધી સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે
એ બંને ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ પહેલો ગમ છે. ૧૧।

‘એવં સેસા વિ અદ્વ ગમગા ભાણિયવ્વા’ એજ પ્રમાણે બાકીના બીજા
ગમથી આરંભીને નવમા ગમ સુધીના આઠ ગમો પણ કહેવા જોઈએ જેમકે
—જે પર્યાપ્ત અને સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજી મનુષ્ય જઘન્ય કાળની
સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે કેટલા કાળની
સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ પહેલા
ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું કથન કહેવું જોઈએ એ રીતે આ બીજો ગમ છે. ૧૨॥
એજ રીતે જે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજી મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળની
સ્થિતિવાળા આનતદેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ અહિંયા આ
પહેલા કહેલ પહેલા ગમનું કથન કહેવું જોઈએ એ રીતે આ ત્રીજો ગમ છે. ૧૩॥

જઘન્યસ્થિતિકો જઘન્યકાલસ્થિતિકેષુ જાતઃ એવં વક્તવ્યતેતિ પશ્ચમો ગમઃ ૫ ।
 સ એવાત્મના જઘન્યકાલસ્થિતિક ઉત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિકેષુ જાતઃ એવં વક્તવ્ય-
 તેતિ ષષ્ઠો ગમઃ ૬ । સ એવાત્મનોત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિકો જાતઃ, એવં વક્તવ્યતેતિ
 સપ્તમો ગમઃ ૭ । સ એ આત્મનોત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિકો જઘન્યકાલસ્થિતિકેઉત્પન્નઃ,
 કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે આનતદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? તો હસ સમ્બ-
 ન્ધ મેં મી યહી પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા કહને યોગ્ય હૈ ૪ । વહી પર્યાસ સંખ્યાત-
 વર્ષાયુષ્ક સંજી પચ્ચેન્દ્રિય જીવ મનુષ્ય જો જઘન્ય કાલ કી સ્થિતિ કો
 લેકર ઉત્પન્ન હુઆ હૈ કિતને કાલ કી જઘન્ય સ્થિતિવાલે આનત નામ કે
 દેવલોક મેં દેવ પને સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? તો હસકી વક્તવ્યતા મેં મી
 યહી પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા કહને યોગ્ય હૈ ૫ । વહી પર્યાસ સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક
 સંજી પચ્ચેન્દ્રિય મનુષ્ય જો કિ જઘન્યકાલ કી સ્થિતિ કો લેકર ઉત્પન્ન
 હુઆ હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ કાલ કી સ્થિતિવાલે આનતદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોને
 કે યોગ્ય હૈ, તો વહ કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે આનતદેવોં મેં ઉત્પન્ન
 હોતા હૈ ? તો હસ સમ્બન્ધ મેં મી યહી પૂર્વોક્ત વક્તવ્યતા કહને યોગ્ય
 હૈ ૬ । વહી પર્યાસ સંખ્યાત વર્ષાયુષ્ક સંજી મનુષ્ય જો કિ ઉત્કૃષ્ટ કાલ
 કી સ્થિતિ કો લેકર ઉત્પન્ન હુઆ હૈ ઓર આનતદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોને
 કે યોગ્ય હૈ તો વહ કિતને કાલકી સ્થિતિવાલે આનતદેવોં મેં ઉત્પન્ન

એ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજી પચ્ચેન્દ્રિય જીવ-મનુષ્ય જે
 જઘન્ય કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા આનત
 દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? તો આ સંબંધમાં પણ આ પૂર્વોક્ત કથન કહેવું
 જોઈએ. ૧૪। તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજી પચ્ચેન્દ્રિય જીવ-
 મનુષ્ય જે જઘન્ય કાળની સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થયો છે, તે કેટલા કાળની
 જઘન્ય સ્થિતિવાળા આનત નામના દેવલોકમાં દેવપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? તો
 આ કથનમાં પણ આ પૂર્વોક્ત કથન કહેવાને યોગ્ય છે. ૧૫। એ પર્યાપ્ત સંખ્યાત
 વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજી પચ્ચેન્દ્રિય મનુષ્ય કે જે જઘન્ય કાળની સ્થિતિને
 લઈને ઉત્પન્ન થયો છે, અને ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન
 થવાને યોગ્ય છે. તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન
 થાય છે ? તો આ સંબંધમાં પણ આ પૂર્વોક્ત કથન જ કહેવું જોઈએ. ૧૬।

એ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજી મનુષ્ય કે જે ઉત્કૃષ્ટ
 કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને આનતદેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય
 છે, તો આ સ્થિતિમાં તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા આનતદેવોમાં ઉત્પન્ન થાય

પૈવ વક્તવ્યતેનિ અદ્વિતીય ગમઃ ૮ । સ એ આત્મનો ઉત્કૃષ્ટકાલસ્થિતિક ઉત્કૃષ્ટકાલ-
સ્થિતિકેષુ-પન્ન પૈવ વક્તવ્યતેનિ નવમો ગમઃ ૯ । इत्येवं संक्षेपतो नव गमाः
'मदर्शिताः' । एवं नवापि गमा भणितव्या इति । 'नवरं स्थिति संवेधं च जाणेज्जा'
'नवरं' स्थिति कायसंवेधं च पर्वत्र भिन्नभिन्नरूपेण स्वस्वभवमाश्रित्य जानीयात् 'सेसं

હોતા હૈ ? इस विषय में भी यही प्रथमगमोक्त वक्तव्यना कहने
योग्य है ७ । वही पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य जो कि उत्कृष्ट
काल की स्थितिको लेकर उतरा हुआ है और जघन्यकाल की स्थिति-
वाले आनतदेवों में उत्पन्न होता है तो वह कितने काल की स्थितिवाले
आनतदेवों में उत्पन्न होता है ? हम सम्बन्ध में भी यही पूर्वोक्त
गम वक्तव्यता कहनी चाहिये ८ । तथा-जो पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क
संज्ञी मनुष्य कि जो उत्कृष्ट काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ
है और उत्कृष्टकाल की स्थितिवाले आनतदेवों में उतरा होने योग्य है,
तो वह कितने काल की स्थिति वाले आनतदेवों में उत्पन्न होता है ? तो
इसके प्रत्युत्तर में भी यही पूर्वोक्त वक्तव्यता कहने योग्य है, इस प्रकार
से ये ९ गम संक्षेप से प्रकट किये हैं । इन नौ गमों में उत्पाद आदि
२० द्वारों का कथन करना चाहिये । परन्तु 'नवरं स्थिति संवेधं च
जाणेज्जा' स्थिति और कायसवेध सर्वत्रगमों में भिन्न २ रूप से अपने

છે ? આ સંબંધમાં પણ આ પહેલા ગમમાં કહેવ કથન કહેવું જોઈએ, ૧૭
જોઈ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય કે જે ઉત્કૃષ્ટકાળની
સ્થિતિને લઈ ઉત્પન્ન થયો છે, અને જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા આનત
દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં
ઉત્પન્ન થાય છે ? તો આ વિષય સંબંધમાં પણ આ પૂર્વોક્ત ગમનું કથન
જ કહેવું જોઈએ. ૧૮ તથા જે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી
મનુષ્ય કે જે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થયો છે, અને ઉત્કૃષ્ટ
કાળની સ્થિતિવાળા આનતદેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તો તે કેટલા કાળની
સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પણ
આ પહેલા કહેલ કથન કહેવું જોઈએ ૧૯ આ રીતે આ નવ ગમો સંક્ષેપથી
બતાવ્યા છે. આ નવ ગમોમાં ઉત્પાદ વિગેરે ૨૦ વર્ણો દ્વારા સંબંધી કથન કહેવું
જોઈએ. પરંતુ 'નવરં ઠિદં સંવેદં' ચ જાણેજ્જા' સ્થિતિ અને સંવેધ બધા
ગમોમાં જુદા જુદા એટલે કે-પોત પોતાના ભવોમાં અથવા કરીને કહેવા જોઈએ.

તં ચેવ' શેષ' - સ્થિતિ કાયસંવેધાતિરિક્તં સર્વમપિ સર્વત્ર ગમકેષુ તદેવ જાનીયા-
દિતિ ૧ । 'એવં જાવ અચ્ચુયદેવા' એવં યાવત્ અચ્યુતદેવાઃ એવમ્ આનતદેવોપપા-
તાદિવદેવ પ્રાણતાદેરામ્ય અચ્યુતપર્યન્તદેવાનામપિ ઉપપાતપરિમાણાદિજ્ઞાતવ્યમિતિ ।
કિન્તુ સર્વેષાં પ્રાણતાદીનાં સ્થિતિ કાયસંવેધં ચ ભિન્નભિન્નરૂપેણ જ્ઞાતવ્યમિત્યા-
શયેનાહ - 'નવર'ં' ઇત્યાદિ । 'નવરં' ઠિઙ્ સંવેદં ચ જાણેજ્ઞા' નવરં સ્થિતિ સંવેધં
ચ ભિન્નરૂપેણ જાનીયાદિતિ ૧ । 'ચત્સુ વિ સંવયણા તિન્નિ આણયાદિસુ' ચતુર્વપિ
સંહનનાનિ ત્રીણિ આનતાદિષુ આનતપ્રાણારણાચ્યુતેષુ ચતુર્ણિ અપિ દેવલોકેષુ
આઘત્રયવજ્રઋષમનારાચ - ઋષમનારાચ - નારાચસંહનનત્રન્ત ઉત્પદ્યન્તે' ઇત્યર્થઃ ૧ ।

‘ગેવેજ્જગદેવા ણં મંતે । કએહિંતો ઉત્તજ્જંતિ’ ગ્રૈવેષકદેવાઃ સ્વલ્લ મદન્ત ।
કુત ઉત્પદ્યન્તે ઇત્યાદિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ - ‘એસ ચેવ’ ઇત્યાદિ । ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’

૨ ભવોં કો આશ્રિત કરકે કહનાં ચાહિયે । ‘સેસં તં ચેવ’ હસ પ્રકાર
સ્થિતિ ઓર કાયસંવેધ કે અતિરિક્ત ઓર સમસ્ત કથન સર્વત્ર ગમકો
મેં પ્રથમ ગમ કે કથન જૈસા જાનનાં ચાહિયે । ‘એવં જાવ અચ્ચુયદેવા’
આનતદેવોં મેં ઉત્પાદ આદિ કે જૈસે હી પ્રાણત આદિ સે લેકર
અચ્યુતપર્યન્ત કે દેવોં મેં મનુષ્ય કે ઉપપાત પરિમાણ આદિ કા
કથન જાનનાં ચાહિયે । પરન્તુ સમસ્ત પ્રાણત આદિ દેવોં કી સ્થિતિ
ઓર સંવેધ ભિન્ન ૨ રૂપ સે જાનનાં ચાહિયે ૧ । ‘ચત્સુ વિ સંવયણા
તિન્નિ આણયાદિસુ’ આનત, પ્રાણત, આરણ ઓર અચ્યુત હન ચાર
દેવલોકોં મેં આદિ કે ત્રીન સંહનનવાલે જૈસે કી વજ્રઋષમનારાચ
સંહનનવાલે મનુષ્ય, ઋષમનારાચ સંહનનવાલે મનુષ્ય ઓર નારાચ સંહ-
નનવાલે મનુષ્ય - હી ઉત્પન્ન હોતે હૈં ।

‘સેસં તં ચેવ’ આ રીતે સ્થિતિ અને કાયસંવેધ શિનાયતું બીજું સધણું
કથન બધા ગમોમાં પ્રથમ ગમના કથન પ્રમાણે છે તેમ સમજવું. ‘એવં જાવ
અચ્ચુયદેવા’ આનતદેવોમાં ઉત્પાદ વિગેરેના કથન પ્રમાણે જ પ્રાણત વિગેરેથી
સંધને અચ્યુત સુધીના દેવોમાં પણ મનુષ્યના ઉત્પાદ પરિમાણ વિગેરે સંબંધી
કથન સમજવું જોઈએ. પરંતુ સધળા પ્રાણત વિગેરે દેવોની સ્થિતિ અને
કાયસંવેધ જુદા જુદા સમજવા. ૧૯૧ ‘ચત્સુ વિ સંવયણા તિન્નિ આણયાદિસુ,
આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત આ ચાર દેવલોકોમાં પહેલાના ત્રણ સંહનન-
વાળા મનુષ્યો જ એટલે કે વજ્રઋષમનારાચ સંહનનવાળા મનુષ્ય ઋષમનારાચ
સંહનનવાળા મનુષ્ય અને નારાચ સંહનનવાળા મનુષ્ય જ ઉત્પન્ન થાય છે.

एषैव-अच्युतदेववक्तव्यता ज्ञातव्येति । अच्युतदेवापेक्षया संहनने विलक्षणं तद्वर्जयति-‘नवरं’ इत्यादि । ‘नवरं’ दो संघयणा’ नवरं द्वे संहनने-वज्रकषभनाराच-ऋषभनाराचरूपे । अच्युतदेवेषु संहननत्रयवन्त उत्पद्यन्ते इह तु प्राथमिक-संहननद्वयवन्त एव उत्पद्यन्ते इति-वैलक्षण्यमिति ‘ठिङ् संवेहं च जाणेज्जा’ ग्रैवेयकदेवानां स्थितिं संवेधं च भिन्नरूपेण जानीयादिति ९ ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘गेवेज्जगदेवा णं भंते । कभो-
हिंतो उववज्जंति’ हे भदन्त । ग्रैवेयक देवों में किस गति से आये हुए
जीव उत्पन्न होते हैं ? अर्थात् किस गति के जीव ग्रैवेयकदेवों के रूप
में उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘एसचेव वत्तव्वया’
हे गौतम । जैसी वक्तव्यता अच्युतदेव प्रकरण में कही गई है वही
वक्तव्यता यहां पर भी कहनी चाहिये । परन्तु अच्युतदेव की अपेक्षा
संहनन में जो विलक्षणता है वह ‘नवरं दो संघयणा’ इस सूत्रपाठ से
प्रकट की गई है । इसके द्वारा यह समझाया गया है कि यहां पर
वज्रकषभनाराच संहनन और ऋषभनाराच संहनन ये दो संहनन होते
हैं पर अच्युतदेवों में तीन संहननवाले उत्पन्न होते हैं और यहां
केवल दो संहननवाले ही उत्पन्न होते हैं । इस प्रकार से अच्युतदेव
प्रकरण की अपेक्षा इस प्रकरण में भिन्नता है ‘ठिङ् संवेधं च जाणेज्जा’
इसी प्रकार से ग्रैवेयकदेवों की स्थिति और कायसंवेध भी भिन्न है ।

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘ગેવેજ્જગદેવા ણં ભંતે ।
કભોહિંતો ઉવવજ્જંતિ’ હે ભગવન્ ગ્રૈવેયક દેવોમાં કઈ ગતિમાંથી આવેલા જીવો
ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’
‘હે ગૌતમ । જે પ્રમાણે’ કથન અચ્યુત દેવના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું
છે, એજ પ્રમાણે’ કથન અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ. પરંતુ અચ્યુત દેવ
સંબંધી કથન કરતાં સંહનન દ્વારમાં વિલક્ષણપણું આવે છે. તે ‘નવરં’ દો
સંઘયણા’ આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે
કે-અહિયાં વજ્રકષ્ણભનારાય સંહનન અને ઋષભનારાય સંહનન એ બે સંહ-
નનો હોય છે. પરંતુ અચ્યુત દેવોમાં ત્રણ સંહનનવાળા ઉત્પન્ન થાય છે.
અને અહિયાં કેવળ એ સંહનનવાળા જ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે અચ્યુત
દેવના પ્રકરણના કથન કરતાં આ પ્રકરણમાં જુદાપણું આવે છે. ‘ઠિં’ સંવેહ
‘ચ જાણેજ્જા’ આ રીતે ગ્રૈવેયક દેવોની સ્થિતિ અને કાયસંવેધ જુદાજુદા છે.

‘વિજયવેજયંતજયંતઅપરાજિયદેવા ણં મંતે ! કઋહિંતો ઉવ્વજ્જંતિ’ વિજય વેજન્તજયન્તાપરાજિતદેવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કુત ઉત્પદ્યન્તે ઇત્યાદિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા નિરવસેમા જાવ અણુવંધોત્તિ’ એવે ગ્રૈવેયકદેવાનાં યા વત્તવ્વતા સૈવ નિરવશેષા મણિવંયા યાવદનુબન્ધ ઇતિ ઉપપાતાદારમ્બાનુબન્ધાન્તઃ સર્વોઽપિ સન્દર્શો નિરવશેષોઽત્ર જ્ઞાતવ્ય ઇતિ । ‘નવરં પદમં સંઘયણં’ નવરં પ્રથમં સંહનનં વજ્રરૂપમનારાચરૂપમસંહનનવન્ત એવોત્પદ્યન્તે વિજયાદિવિમાનેષ્વિતિ ગ્રૈવેયકાપેક્ષયા વૈલક્ષણ્યમિતિ । ‘સેસં તહેવ’ શેષ—સંહનના-તિરિક્તં સર્વં યથૈવ—ગ્રૈવેયકવદેવેતિ । કાયસંવેધં દર્શયતિ—‘સવાદેસેણ’ ઇત્યાદિ

અથ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈ—વિજયવેજયંતજયંતઅપરાજિય-દેવા ણં મંતે ! કઋહિંતો ઉવ્વજ્જંતિ’ હે ભદન્ન ! વિજય, વેજન્ત, જયન્ત ઓર અપરાજિત યે દેવ કહ્યાં સે આકરકે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ? હમકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈ—‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા નિરવસેમા જાવ અણુ વંધોત્તિ’ હે ગૌતમ ! ગ્રૈવેયક દેવોં કી જો યહ વત્તવ્વતા કહી મંઈ હૈ યહી સમ્પૂર્ણ રૂપ સે યહ્યાં પર ભી યાવત્ અનુબન્ધ તક કી કહની ચાહિયે । અર્થાત્ ઉપપાત સે લેકર અનુબન્ધ દ્વાર તક કા સમસ્ત સન્દર્ભ યહ્યાં કહને યોગ્ય હૈ એસા જાનના ચાહિયે । ‘નવરં પદમં સંઘ યણં’ પરન્તુ ગ્રૈવેયક કી વત્તવ્વતાન્તર્ગત સંહનન કી વત્તવ્વતા સે યહ્યાં કી સંહનન કી વત્તવ્વતા મેં મિત્તના હૈ કયોં કિ યહ્યાં પર કેવલ એક વજ્રરૂપમનારાચ સંહનન હી હોતા હૈ, અર્થાત્ વજ્રરૂપમનારાચ સંહનનવાલે મનુષ્ય હી યહ્યાં પર ઉત્પન્ન હોતે હૈ ।

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નુને એવું પૂછે છે કે—‘વિજયવેજયંતજયંતઅપરા-જિયદેવા ણં મંતે ! કઋહિંતો ઉવ્વજ્જંતિ’ હે ભદ્રવન્ વિજયવેજયન્ત અને જયન્ત અપરાજિત એ દેવો કયાંથી’ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા નિરવસેમા જાવ અણુવંધોત્તિ’ હે ગૌતમ ! ગ્રૈવેયક દેવોના સંબંધમાં જે આ કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ કથન સંપૂર્ણ પણેથી અહીંયાં પણ યાવત્ અનુબંધના કથન સુધી કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ ઉપપાતથી લઈને અનુબંધ દ્વાર સુધીનું સમસ્ત કથન અહીંયાં કહેવું જોઈએ. તેમ સમજવું ‘નવરં પદમં સંઘયણં’ પરંતુ ગ્રૈવેયક સંબંધી કથનમાં આવેલ સંહનન સંબંધી કથન કરતાં અહીંના સંહનન સંબંધી કથનમાં જુદા-પણુ આવે છે, કેમકે—અહીંયાં કેવળ એક વજ્રરૂપમનારાચ સંહનન જ હોય છે. અર્થાત્ વજ્રરૂપમનારાચ સંહનનવાળા મનુષ્ય જ અહીંયાં ઉત્પન્ન થાય છે.

‘મવાદેસેણં જહન્નેણં તિન્નિ મવગ્ગહગાઈ’ મવાદેશે । જઘન્યેન ત્રોણિ મવગ્ગહણાનિ
 ‘ઉક્કોસેણં પંચ મવગ્ગહગાઈ’ ઉત્કર્ષેણ પચ્ચ મવગ્ગહણાનિ ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં એકતીસં
 સાગરોપમાઈં દોહિં વાસપુહુત્તેહિં અન્મહિયાઈં’ કાલાદેશે । જઘન્યેન એકત્રિસરસા-
 ગરોપમાણિ દ્વામ્પાં વર્ષપૃથક્ત્વામ્પામમ્પધિકાનિ ‘ઉક્કોસેણં છાવઢિં સાગરોપમાઈં
 તિહિં પુવ્વકોડીહિં અન્મહિયાઈં’ ઉત્કર્ષેણ પટ્ટરપ્પેઃ સાગરોપમાણિ નિસ્ટમિઃ પૂર્વ-
 કોટિમિરમ્પધિકાનિ ‘એવહ્યં જાવ કરેજ્જા’ એવાવન્તં કાલં મનુષ્યગતિં વિજ-
 યાદિગતિં ચ સેવેત, તથા એવાવન્તમેવ કાલં મનુષ્યગતૌ વિજયાદિદેવગતૌ ચ
 ગત્યાગતૌ કુર્યાદિતિ પ્રથમો ગમઃ ૧ । ‘એવં સેસા વિ અઢ્ઢ ગમગા માણિયન્વા’ એવં

‘સેસં તદેવ’ સંહનન સે અતિરિક્ત સવ કથન ગ્રૈવેયક દેવ કે કથન
 જૈસા હી હૈ । અવ કાયસંવેધદિશ્ચાતે હૈ—‘મવાદેસેણં જહન્નેણં તિન્નિ
 મવગ્ગહગાઈ’ કાયસંવેધ મવકી અપેક્ષા જઘન્ય સે ત્રીન મવગ્ગહણરૂપ
 હૈ ‘ઉક્કોસેણં પંચમવગ્ગહગાઈ’ ઉત્કૃષ્ટ સે પાંચ મવગ્ગહણરૂપ હૈ । વહ
 કાયસંવેધ ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં એકતીસં સાગરોપમાઈં દોહિં વાસપુહુ-
 ત્તેહિં અન્મહિયાઈં’ કાલકી અપેક્ષા જઘન્ય સે દો વર્ષપૃથક્ત્વ અધિક
 હકતીસ ૩૧ સાગરોપમકા હોના હૈ । ઓર ‘ઉક્કોસેણં છાવઢિં સાગરો-
 વમાઈં તિહિં પુવ્વકોડીહિં અન્મહિયાઈં’ ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પૂર્વ કોટી
 અધિક ૬૬ છામઠ સાગરોપમકા હોના હૈ । ‘એવહ્યં જાવ કરેજ્જા’
 હતનેકાલતક મનુષ્યગતિ કા તથા વિજયાદિગતિ કા સેવન કરતા હૈ
 ઓર હતને હી કાલતક મનુષ્યગતિ તથા વિજયાદિદેવગતિમેં ગમનાગમન

‘સેસં તદેવ’ સંહનનના કથન શિવાયનું સમગ્ર કથન ગ્રૈવેયક દેવના કથન
 પ્રમાણે જ છે.

હવે કાયસંવેધનું કથન કરવામાં આવે છે. ‘મવાદેસેણં જહન્નેણં તિન્નિ
 મવગ્ગહગાઈ’ કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી ત્રણ ભવ ગ્રહણ ૩૫ છે.
 તથા ‘ઉક્કોસેણં પંચમવગ્ગહગાઈ’ ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ ભવ ગ્રહણ ૩૫ છે એ કાય-
 સંવેધ ‘કાલાદેસેણં જહન્નેણં એકતીસં સાગરોપમાઈં દોહિં વાસપુહુત્તેહિં અન્મહિ-
 યાઈં’ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૩૧ એકતીસ
 સાગરોપમનો હોય છે. અને ‘ઉક્કોસેણં છાવઢિં સાગરોપમાઈં તિહિં પુવ્વકોડીહિં
 અન્મહિયાઈં’ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છામઠ સાગરોપમનો છે. ‘એવહ્યં
 જાવ કરેજ્જા’ આટલા કાળ સુધી મનુષ્ય ગતિનું તથા વિજયાદિ ગતિનું સેવન
 કરે છે. અને એટલા જ કાળ પર્યન્ત મનુષ્ય ગતિ તથા વિજયાદિ દેવગતિમાં
 મમનાગમન કરે છે એ પ્રમાણેનો આ પહેલો ગમ છે. ૧

ગ્રૈવેયકદેવપ્રકરણવદેવ શેષાઃ પ્રથમાતિરિક્તા દ્વિતીયાદારમ્ય નવમાન્તા અઠો ગમકા
અપિ મણિત્વ્યા વાચ્યાઃ । ‘નવરં ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા’ નવરમ્-કેવલં સ્થિતિ
કાયસંવેધં ચ ભિન્નભિન્નરૂપેણ સ્વ સ્વભવાપેક્ષયા જાનીયાત્ । ‘મણુસ્સે લહ્ધી ગવસુ
વિ ગમણસુ જહા ગેવેજ્જેસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ’ મણુબ્ધે લબ્ધિર્નવસ્વપિ ગમકેષુ યથા
ગ્રૈવેયકેષુ ઉત્પદ્યમાનસ્ય, યથા ગ્રૈવેયકદેવે સમુત્પદ્યમાનસ્ય મણુબ્ધસ્ય ચેન રૂપેણ નવ-
સ્વપિ ગમકેષુ પરિમાણાદિ પ્રાપ્તિઃ કથિતા તથૈવ વિજયવૈજયન્તાદિવિમાનેષુ સમુત્પ-
દ્યમાનસ્યાપિ મણુબ્ધસ્ય નવાપિ ગમકા નિરૂપણીયાઃ । ‘નવરં પઢમં સંઘયણં’ નવરમ્
-કેવલમથ વિજયવૈજયન્તાદી વિમાને પ્રથમસંહનનવન્ત એવ ઉત્પદ્યન્તે इत्यर्थः-૧ ।

‘સચ્ચટ્ટસિદ્ધગદેવા ણં મંતે ! કબ્બોહિંતો ઉવવજ્જન્તિ’ સર્વાર્થસિદ્ધકદેવાઃ સ્વલુ
કરતા હૈં યહ પ્રથમગમ હૈં ૧ ‘એવં સેસા વિ અટ્ટ ગમગા માણિયત્વા’
જિસ પ્રકાર ગ્રૈવેયકદેવપ્રકરણ મેં કહા હૈં ડસી પ્રકાર શેષ આઠ ગમક
મી કહદેના ચાહિયે’ ‘નવરં ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા’ કેવલ સ્થિતિ ઓર
કાયસંવેધ અપને ભવકી અપેક્ષા ભિન્ન ભિન્ન રૂપ સે સમજાલેના ચાહિયે ।
મણુબ્ધ મેં લબ્ધિ-ગ્રૈવેયકોં મેં ઉત્પન્ન હોને વાલે મણુબ્ધકી જિસરૂપ સે
નવોં ગમકોં મેં પરિમાણાદિ કી પ્રાપ્તિ કહી ગઈ હૈં ડસી પ્રકાર વિજય-
વૈજયન્તજયન્ત ઓર અપરાજિત વિમાનોં મેં ઉત્પન્ન હોને વાલે મણુબ્ધકે
નવોં ગમકોંકા મી નિરૂપણ કરલેના ચાહિયે । ‘નવરં પઢમં સંઘયણં’
નવગ્રૈવેયકોં કી અપેક્ષા યહાં કેવલ અન્તર ઇતના હી હૈં કિ યહાં
વિજયવૈજયન્તજયન્તઅપરાજિતવિમાનોં મેં એક પ્રથમ વજ્રઋષભનારાચ
-સંહનનવાલે મણુબ્ધ હી ઉત્પન્ન હોતે હૈં ।

અથ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈં-‘સચ્ચટ્ટસિદ્ધગદેવા ણં મંતે !

‘એવં સેસા વિ અટ્ટ ગમગા માણિયત્વા’ જે પ્રમાણે ગ્રૈવેયક દેવ પ્રકરણમાં
કહેલ છે એજ પ્રમાણેનું બાકીના આઠ ગમે સંબંધી કથન પણ કહી લેવું
જોઈએ. ‘નવરં ઠિહં સંવેહં ચ જાણેજ્જા’ કેવળ સ્થિતિ અને કાયસંવેધ પોતાના
ભવની અપેક્ષાથી ભિન્ન ભિન્નપણાથી સમજી લેવા જોઈએ. મણુબ્ધમાં લબ્ધિ
પરિમાણાદિની પ્રાપ્તિ-ગ્રૈવેયકોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા મણુબ્ધની લબ્ધિ જે પ્રમાણે
નવે ગમેમાં કહેલ છે. એજ પ્રમાણે વિજય વૈજયન્ત જયન્ત અને અપરા-
જિત વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા મણુબ્ધના નવે ગમેનું કથન કહી લેવું
જોઈએ. ‘નવરં પઢમં સંઘયણં’ નવ ગ્રૈવેયકોની અપેક્ષાએ અહીંયાં કેવળ એટલું
જ અંતર છે. અહીંયાં વિજય વૈજયન્ત અને અપરાજિત વિમાનોમાં
વજ્રઋષભનારાચસંહનન વાળા મણુબ્ધો જ ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘સચ્ચટ્ટસિદ્ધગદેવા ણં મંતે !

મદન્ત ! કુત ઉત્પન્નન્તે ! 'ઉવવાઓ જહેવ વિજયાદીળ' ઉપચાતો યથા વિજયા-
દીનાં દેવાનાં કથિતસ્તથૈવ સર્વાર્થસિદ્ધકદેવાનામપિ ઉપચાતાદિ વર્ણનીય ઇતિ ।
કિયત્પર્યન્તમુપચાતાદિ વિજયાદિપ્રકરણવદ્ જ્ઞાતવ્યઃ ? તત્રાહ—'જાવ સે ણં મંતે'
ઇત્યાદિ । 'જાવ સે ણં મંતે ! કેવદ્વકાલદ્વિદ્વપ્સુ ઉવવજ્જેજા' યાવત્ સ સ્વલુ
મદન્ત ! કિયત્કાલસ્થિતિકેષુ સર્વાર્થસિદ્ધકેષુ ઉત્પદ્યેત ઇતત્પર્યન્તં વિજયાદિદેવ-
પ્રકરણં જ્ઞાતવ્યમ્ । મગધાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં
તેત્તીસં સાગરોવમદ્વિદ્વપ્સુ' જઘન્યેન ત્રયસ્ત્રિસ્રસ્રસાગરોપમસ્થિતિકેષુ સર્વાર્થસિદ્ધકે-
પૂત્પદ્યતે તથા—'ઉક્કોસેણ વિ તેત્તીસં સાગરોવમદ્વિદ્વપ્સુ ઉવવજ્જજહ' ઉત્કર્ષેણાડપિ

કઔહિંતો ઉવવજ્જંતિ' હે મદન્ત ! સર્વાર્થસિદ્ધકદેવ કિસ ગતિ સે આકર
કે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? અર્થાત્ સર્વાર્થસિદ્ધકદેવોં કી પર્યાય મેં કૌન સે ગતિ
કે આયે હુણ જીવ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? હિસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—'ઉવવાઓ
જહેવ વિજયાદીળ' હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે વિજયાદિક દેવોં કા ઉત્પાત
આદિ કહાગયા હૈ, હસી પ્રકાર સે સર્વાર્થસિદ્ધક દેવોં કા બી ઉપચાતાદિ
કહના ચાહિણ તથા ચ કેવલ મનુષ્યગતિ સે આયે હુણ જીવ સર્વાર્થસિદ્ધક
દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં—યાવત્ 'સે ણં મંતે ! કેવદ્વકાલદ્વિદ્વપ્સુ ઉવવ-
જ્જેજા' હે મદન્ત ! હે સંજી મનુષ્ય કિતને કાલ કી સ્થિતિવાલે સર્વા-
ર્થસિદ્ધક દેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? તો હિસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—
'ગોયમા ! જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમદ્વિદ્વપ્સુ' ઉક્કોસેણ વિ તેત્તીસં
સાગરોવમદ્વિદ્વપ્સુ ઉવવજ્જજહ' હે ગૌતમ ! હે સંજી મનુષ્ય જઘન્ય સે

કઔહિંતો ! ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ કઈ ગતિમાંથી આવેલા
ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ સર્વાર્થસિદ્ધદેવોની પર્યાયમાં કઈ ગતિમાંથી
આવેલા હવો ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—ઉવ-
વાઓ જહેવ વિજયાદીળ' હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે વિજય વિગેરે દેવોના ઉત્પાદ
વિગેરે કહેલ છે, એજ પ્રમાણે સર્વાર્થસિદ્ધદેવોના ઉત્પાત વિગેરે પણ
કહેવા ભોમ્મએ. તથા કેવળ મનુષ્ય ગતિથી આવેલા જે હવો સર્વાર્થ
સિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્ 'સે ણં મંતે ! કેવદ્વકાલદ્વિદ્વપ્સુ ઉવવ-
જ્જેજા' હે ભગવન્ તે સંજી મનુષ્યો કંટલા ઠાળની સ્થિતિવાળા સર્વાર્થ
સિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—
'ગોયમા ! જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમદ્વિદ્વપ્સુ ઉક્કોસેણ વિ તેત્તીસં સાગરોવ-
દ્વિદ્વપ્સુ ઉવવજ્જજહ' હે ગૌતમ ! તે સંજી મનુષ્ય જઘન્યથી તેત્તીસ સાગરોવ-

ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમસ્થિતિકેષુ સર્વાર્થસિદ્ધકદેવેષુ ઉત્પદ્યતે, અથ જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં
સ્થિતિઃ સમાનૈવ 'અજહન્નમણુકકોસા' ઇતિ વચનાત્ । 'અવસેસા જહા વિજયાઈસુ
ઉવવજ્જંતાણં' અવશેષા યથા વિજયાદિષુ ઉત્પદ્યમાનાનામ્ ઉત્પાદાતિરિક્તં સર્વં
વિજયાદિદેવપ્રકરણવદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । 'નવરં ભવાદેસેન તિન્નિ ભવગ્ગહણાઈં'
નવરમ્-કેવલં વિજયાદિદેવપ્રકરણાપેક્ષયા ઇદં વૈલક્ષણ્યં યત્ અત્ર ભવાદેશેન ત્રીણિ
ભવગ્રહણાણિ 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં દોહિં વાસપુહુત્તેહિં અબ્બ-
હિયાઈં' કાલાદેશેન જઘન્યેન ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ દ્વાભ્યાં વર્ષપૃથક્ત્વાભ્યામભ્ય-
ધિકાણિ 'ઉવ્વકોસેણ વિ તેત્તીસં સાગરોવમાઈં દોહિં પુવ્વકોહીહિં અબ્બહિયાઈં'

તેતીસ સાગરોપમ કી સ્થિતિવાલે સર્વાર્થસિદ્ધક દેવોં મેં ઓર ઉત્કૃષ્ટ
સે ખી ૩૩ સાગરોપમ કી સ્થિતિવાલે સર્વાર્થસિદ્ધકદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોતે
હેં । વ્ધોં કિ યહાં પર જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉનકી સમાન હી હૈં ।
'અજહન્નમણુકકોસા' એસા સિદ્ધાન્ત કા કથન હૈં । 'અવસેસા જહા
વિજયાઈસુ ઉવવજ્જંતાણં' ઉત્પાદ કે અતિરિક્ત ઓર સર્વ દ્વારોં
કા કથન યહાં પર વિજયાદિકોં મેં ઉત્પદ્યમાન વિજયાદિ દેવોં
કે પ્રકરણ કે સમાન હી જાનના ચાહિયે પરન્તુ વિજયાદિદેવોં કે પ્રકરણ
કી અપેક્ષા જિન દ્વારોં કો લેકર હસ પ્રકરણ મેં વિશેષતા હૈં 'વહ હસ
પ્રકાર સે હૈં- 'નવરં ભવાદેસેણં તિન્નિ ભવગ્ગહણાઈં' યહાં ભવ કી અપેક્ષા
કાયસંવેધ ૩ ભવોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ હૈં । તથા- 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં
તેત્તીસં સાગરોવમાઈં દોહિં વાસપુહુત્તેહિં અબ્બહિયાઈં' કાલ કી
અપેક્ષા વહ જઘન્ય સે દો વર્ષ પૃથક્ત્વ સે અધિક ૩૩ સાગરોપમ કા

પમની સ્થિતિવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ૩૩ તેત્રીસ
સાગરોપમની સ્થિતિવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે અહીંયાં
જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેની સરખી જ છે. 'અજહન્નમણુકકોસા' એવું
સિદ્ધાંતનું કથન છે 'અવસેસા જહા વિજયાઈસુ ઉવવજ્જંતાણં' ઉત્પાદના કથન
કરતાં ખીજ સઘણા દ્વારોનું કથન અહીંયાં વિજય વિગેરે વિમાનોમાં ઉત્પન્ન
થનારા વિજય વિગેરે દેવોના પ્રકરણના કથન પ્રમાણે જ સમજવું જોઈએ. પરંતુ
વિજય વિગેરે દેવોના પ્રકરણ કરતાં જે દ્વારોના સંબંધમાં આ પ્રકરણમાં
વિશેષપણું છે, તે આ પ્રમાણે છે. 'નવરં ભવાદેસેણં તિન્નિ ભવગ્ગહણાઈં'-
અહીંયાં ભવની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ ત્રણ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. તથા
'કાલાદેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં દોહિં વાસપુહુત્તેહિં અબ્બહિયાઈં'
કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી બે વર્ષ પૃથક્ત્વથી અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગ-

ઉત્કર્ષેનાંડપિ ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ દ્વામ્યાં પૂર્વકોટીભ્યામભ્યધિકાનિ ત્રયમ્
 મનુષ્યમથે જઘન્યા સ્થિતિર્વર્ષપૃથક્ત્વપ્રમિતા, સઃ સર્વાર્થસિદ્ધે ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમ-
 સ્થિતિં શ્રુત્વા પુનર્મનુષ્યમથે વર્ષપૃથક્ત્વસ્થિતિકો જાતઃ સન્ મોક્ષં ગચ્છતીતિ
 દ્વામ્યાં વર્ષપૃથક્ત્વાભ્યધિકાનીત્યુક્તમ્ એમુંકર્પતઃ દ્વામ્યાં પૂર્વકોટીભ્યામભ્યધિ-
 કાનીત્યુક્તં તદપિ મનુષ્યમવદ્યમપેક્ષ મોક્ષમિત્યતો મનુષ્યમવદ્ય સર્વાર્થસિદ્ધદેવ-
 મથેતિભવત્રય સ્થિતિમાશ્રિત્ય કાયસંવેધો વિજ્ઞેયં ઇતિ । ‘એવમ્યં જાવ કરેજ્જા ૧’
 એતાવન્તં કાલં મનુષ્યગતિં સર્વાર્થસિદ્ધકદેવગતિં ચ સેવેત તથા એતાવદેવ કાલં

હૈં ઓર ‘ઉત્ક્રોસેણ વિ તેત્તીસં સાગરોવમાહં દોહિં પુઞ્વકોઢીહિં
 અઞ્મહિયાહ’ ઉત્કૃષ્ટ સે બી દો પૂર્વકોટિ સે કુહ અધિક ૩૩ સાગરોપમ
 કા હૈ । પહિલે મનુષ્ય ભવ મેં જઘન્યાસ્થિતિ વર્ષપૃથક્ત્વ કી હૈ । સો
 એસા વહ મનુષ્ય સર્વાર્થસિદ્ધ મેં ૩૩ સાગરોપમ કી સ્થિતિ કો
 ઓગકર પુનઃ મનુષ્ય ભવ મેં વર્ષપૃથક્ત્વ કી સ્થિતિવાલા હોતા
 હૈ ઓર મોક્ષ ચલા જાના હૈ । હસલિયે જઘન્ય સ્થિતિકાલ કી અપેક્ષા
 લેકર ૩૩ તેત્તીસ સાગરોપમ ઓર દો વર્ષ પૃથક્ત્વ સે અધિક કહી હૈ ।
 તથા જો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દો પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્તીસ સાગરોપમ કી
 કહી ગઈ હૈ વહ બી દો પૂર્વકોટિ કી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાલે મનુષ્ય ભવ
 કો આશ્રિત કરકે કહી ગઈ હૈ । હસ પ્રકાર મનુષ્ય કે દો ભવ ઓર સર્વા-
 ર્થસિદ્ધદેવ ભવ હન ત્રીન ભવોં કો આશ્રિત કરકે કાયસંવેધ કહા
 ગયા હૈ । ‘એવમ્યં જાવ કરેજ્જા’ હસ પ્રકાર સે વહ જીવ હતને કાલતક
 મનુષ્યગતિ કા ઓર સર્વાર્થસિદ્ધદેવગતિ કા સેવન કરતા હૈ ઓર

રોપમનો છે, અને ‘ઉત્ક્રોસેણ વિ તેત્તીસ સાગરોવમાહં દોહિં પુઞ્વકોઢીહિં’ અઞ્મ
 હિયાહ’ ઉત્કૃષ્ટથી પણ જે પૂર્વકોટિથી ૬૪૬ અધિક ૩૩ તેત્તીસ સાગરોપમનો
 છે. પહેલા મનુષ્ય ભવનાં જઘન્ય સ્થિતિ વર્ષપૃથક્ત્વની છે તો એવો તે મનુષ્ય
 સર્વાર્થ સિદ્ધમાં ૩૩ તેત્તીસ સાગરોપમની સ્થિતિને લોગવીને ફરીથી મનુષ્ય
 ભવમાં વર્ષપૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળો થાય છે. અને મોક્ષ ગતિમાં જાય છે તેથી
 જઘન્ય કાળની સ્થિતિને લઈને ૩૩ તેત્તીસ સાગરોપમ અને જે વર્ષ પૃથક્ત્વ
 થયી અધિક કહી છે. તથા જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્તીસ
 સાગરોપમની કહી છે. તે પણ જે પૂર્વકોટિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્ય-
 ભવનો આશ્રય કરીને કહેલ છે. આ રીતે મનુષ્યના જે ભવ અને સર્વાર્થસિદ્ધ
 દેવ ભવ એ રીતે ત્રણ ભવોનો આશ્રય કરીને કાયસંવેધ કહેલ છે. ‘એવમ્યં જાવ
 કરેજ્જા’ આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી મનુષ્યગતિનું અને સર્વાર્થસિદ્ધ

યાવદ્મનુષ્યગતૌ સર્વાર્થસિદ્ધકદેવગતૌ ચ ગત્યાગતૌ કુર્યાદિતિ સર્વાર્થસિદ્ધક-
દેવાધિકારે' ઔધિકોત્કૃષ્ટસ્થિત્યુત્પત્તિરૂપસ્તૃતીયો ગમઃ ૩ । 'સો ચેવ અપ્પણા
જહનકાલદ્વિહો જાઓ' સ એવ-સંજ્ઞિમનુષ્ય એવ આત્મના-સ્વસ્વરૂપેણ જઘન્ય-
કાલસ્થિતિકો જાતઃ સન્ સર્વાર્થસિદ્ધકદેવેષુ સમુત્પદ્યેત તદા 'એસ ચેવ
વત્તવ્વયા' એવૈવ વત્તવ્વતા-એવા-પૂર્વોક્તગમપ્રતિપાદિતૈવ વ્યવસ્થા નિરવશેષા-
ડવગન્તવ્યેતિ । 'નવરં ઓગાહનાઠિહો રયણિપુહુત્તવાસપુહુતાણિ' નવરમ્-કે-
વલં પ્રથમગમાપેક્ષયા દ્વિતીયગમે હદમેવ વૈલક્ષણ્યં યત્ અવગાહનાસ્થિત્યોઃ-અવ-
ગાહનાવિષયે સ્થિતિવિષયે ચ વૈલક્ષણ્યમ્ તથાહિ-રત્નિપૃથક્ત્વમવગાહના-
દ્વિહસ્તાદારમ્બ્ય નવહસ્તપમાણા સ્થિતિશ્ચાત્ર નવવર્ષપ્રમાણૈવ ગૃથને । એતન્ન્યૂન-

હતને હી કાલતંક વહ ઉસ દો ગતિ મેં ગમનાગમન કરતા હૈ । એસા
યહ સર્વાર્થસિદ્ધકદેવાધિકાર મેં ઔધિક ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાલે સર્વાર્થ
સિદ્ધદેવોં મેં ઉત્પન્ન હોને રૂપ તૃતીય ગમ હૈ ૩ ।

'સો ચેવ અપ્પણા જહનકાલદ્વિહો જાઓ' વહી સંજ્ઞી મનુષ્ય જય
જઘન્યકાલ કી સ્થિતિકો લેકર ઉત્પન્ન હોના હૈ ઓર સર્વાર્થસિદ્ધકદેવોં
મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તથ 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' વહાં પર ઓ યહી પૂર્વોદિત
ગમ કથિત વત્તવ્વતા સમ્પૂર્ણરૂપ સે કહની ચાહિયે । 'નવરં ઓગાહના-
ઠિહો રયણિપુહુત્તવાસપુહુતાણિ' પરંતુ પૂર્વોદિત પ્રથમ ગમ કી અપેક્ષા
દ્વિતીય ગમ મેં અવગાહના ઓર સ્થિતિ કો લેકર હલ પ્રકાર સે ભિન્નતા
હૈ કિ યહાં અવગાહના રત્નિપૃથક્ત્વ કી હૈ-વદ્મુષ્ટિ દો હાથ સે લેકર
૯ હાથ તક કી ઓર સ્થિતિ નૌ વર્ષ પ્રમાણ કી હૈ । વ્યર્થોકિ ૯ વર્ષ સે

દેવગતિનું સેવને કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે બે ગતિમાં ગમના-
ગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ સર્વાર્થસિદ્ધ દેવના અધિકારમાં ઔધિક ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ॥૩॥

'સો ચેવ અપ્પણા જહનકાલદ્વિહો જાઓ' એજ સંજ્ઞી મનુષ્ય જ્યારે
જઘન્ય કાળની સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થાય છે. અને સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવોમાં
ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે 'એસ ચેવ વત્તવ્વયા' તે સંબંધમાં પણ એજ પહેલા
કહેલ ગમેનું કથન સંપૂર્ણ પણે કહેવું બોધ્યે 'નવરં ઓગાહનાઠિહો રયણિ
પુહુત્તવાસપુહુતાણિ' પરંતુ પહેલા કહેલ પહેલા ગમ કરતાં ખીલ ગમમાં
અવગાહના અને સ્થિતિના સંબંધમાં આ પ્રમાણે જુદાપણ આવે છે કે-
અહીંયાં અવગાહના રત્નિપૃથક્ત્વની છે. એટલે કે બે હાથથી લઈને નવ હાથ
સુધીની છે. અને સ્થિતિ નવ વર્ષ પ્રમાણની છે, કેમકે-નવ વર્ષથી ઓછા

વર્ષદીક્ષિતસ્ય સર્વાર્થસિદ્ધગમનાસંભવાત્ । ‘સેસં તદેવ’ શેષમ્-શરીરાવગાહના સ્થિતિવ્યતિરિક્ત મર્મમપિ તથૈવ-વિજયાદિદેવપ્રકરણગતપદ્ધતિગમવદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘સંવેદ્ ચ જાણેજ્ઞા’ કાયસંવેધં ચ સ્વપ્નમવાપેક્ષયા પાર્થક્યેન જાનીયાદિતિ જયન્પ્રસ્થિતિકસ્યોત્કૃષ્ટસ્થિત્યુન્પત્તિરુત્થા પઠો ગમઃ ૬ । ‘સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કો-સકાલઢિઢિઓ જાઓ’ સ એવ-સંજ્ઞિમનુષ્ય એવ આત્મના-સ્વસ્વરૂપેણ ઉત્કૃષ્ટકાલ-મિથિતિકો ભવેદથ ચ સમુન્પન્નને સર્વાર્થસિદ્ધકદેવે તદા-‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ એવૈવ પ્રથમદ્વિતીયગમોદીરિતૈવ વક્તવ્યતા જ્ઞાતવ્યા । મથમાદિગમાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં તદ્દર્શયતિ-‘નવરં’ इत्यादि । ‘નવરં ઓગાહના જહન્નેણં પંચધણુમયાઈ’ નવરમ્-કેવલં દ્વિતીયગમાપેક્ષયા હિમેવ વૈલક્ષણ્યં યત્ શરીરાવગાહના જયન્થેન પચ્ચ ધનુ-

કમ વર્ષ કે દીક્ષિતના કા સર્વાર્થ સિદ્ધ મેં ગમન નહીં હોતા હૈ ‘સેસં તદેવ’ હમ પ્રકાર શરીરાવગાહના ઓર સ્થિતિ સે અતિરિક્ત ઓર સબ કથન વિજયાદિ દેવ પ્રકરણ ગત છદે ગમ કે હી જૈસા હૈ ‘સંવેદ્ ચ જાણેજ્ઞા’ તથા કાયસંવેધં બી અપને ૨ ભવ કી અપેક્ષા સે પૃથક્ હૈ । હમ પ્રકાર સે જયન્પ્રસ્થિતિવાલે મનુષ્ય કા ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ-વાલે સર્વાર્થસિદ્ધક દેવો મેં ઉત્પન્ન હોને રૂપ યહ છદ્દા ગમ હૈ ૬ ‘સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલઢિઢિઓ’ વહી સંજ્ઞો મનુષ્ય જો કિ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કો લેકર નત્પન્ન થુમા હૈ ઓર સર્વાર્થસિદ્ધક દેવ મેં જન્મ ધારણ કર ચુકા હૈ તો વર્ષા પર બી એસચેવ વત્તવ્વયા’ યહી પ્રથમ ઓર દ્વિતીય ગમ કથિન વક્તવ્યતા કરની ચાહિયે । પરન્તુ ‘નવરં’ ઓગાહના જહન્નેણં પંચ ધણુમયાઈં’ દ્વિતીયગમ કી અપેક્ષા સે યહાં એસી ભિન્નતા હૈ

વર્ષના દીક્ષાવાળાનું સર્વાર્થસિદ્ધમાં ગમન થતું નથી. ‘સેસં તદેવ’ આ રીતે શરીરની અવગાહના અને સ્થિતિ શિવાય બાકીનું બીજું સધણું કથન વિજય વિગેદે દેવના પ્રકરણમાં કહેલા ૬ છદ્દા ગમ પ્રમાણે છે. ‘સંવેદ્ ચ જાણેજ્ઞા’ તથા કાયસંવેધે પણ પોત પોતાના ભવ કરતાં જુદા છે આ રીતે જયન્પ્રસ્થિતિવાળા મનુષ્યના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપ આ છદ્દો ગમ કહ્યો છે ॥૬॥

‘સો ચેવ અપ્પણા ઉક્કોસકાલઢિઢિઓ’ એજ સંજ્ઞો મનુષ્ય કે જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થયો છે. અને સર્વાર્થસિદ્ધ દેવમાં જન્મ ધારણ કરી ચૂક્યો છે. તો તે સંબંધમાં પણ ‘એસ ચેવ વત્તવ્વયા’ આ પહેલા અને બીજા ગમમાં કહેલ કથન જ કહેવું જોડે પરંતુ ‘નવરં ઓગાહના જહન્નેણં પંચ ધણુમયાઈં’ બીજા ગમ કરતાં અહીંયાં એવું જુદાપણું છે કે-અહીંયાં શરીરની

શતાનિ, 'ઉક્કોસેણ વિ પંચધનુસયાઈ' ઉત્કર્ષેણાપિ પશ્ચધનુઃશતાનિ જઘન્યો
 ઉત્કૃષ્ટાભ્યાં પશ્ચધનુઃશતપ્રમાણા શરીરાવગાહના ભવતીત્યર્થઃ । 'ઠિઈ જહન્નેણં
 પુવ્વકોડી' સ્થિતિર્જઘન્યેન પૂર્વકોટી 'ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી' ઉત્કર્ષેણાપિ
 પૂર્વકોટિઃ, જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં પૂર્વકોટિપ્રમાણા સ્થિતે ભવતીત્યર્થઃ । 'સેસં તહેવ
 જાવ ભવાદેસોત્તિ' શેષમ્-સ્થિત્યવગાહનાતિરિક્તં સર્વમપિ તથૈવ-વિજયાદિપ્રકા-
 રણવદેવ યાવત્ ભવાદેશ इति ભવાદેશપર્યન્તં પૂર્વપ્રકરણવદેવ इति ભાવઃ ।
 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં દોહિં પુવ્વકોડીહિં અવ્મહિયાઈં' કાલા
 દેશેન જઘન્યેન ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ દ્વાભ્યાં પૂર્વકોટીભ્યામભ્યધિકાનિ । 'ઉક્કો
 સેણ વિ તેત્તોસં સાગરોવમાઈં દોહિં વિ પુવ્વકોડીહિં અવ્મહિયાઈં' ઉત્કર્ષેણાપિ
 ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ દ્વાભ્યામપિ પૂર્વકોટીભ્યામભ્યધિકાનિ, 'એવહયં કાલં
 સેવેજ્જા' એનાવન્તં કાલં મનુષ્યગામિ સર્વાયસિદ્ધગતિ ચ સેવેત્ત 'એવહયં કાલં

કિ યહાં પર શરીરાવગાહના જઘન્ય સે પાંચસૌ ધનુષ કી હૈં ઓર
 ઉત્કૃષ્ટ સે બી વહી પાંચસૌ ધનુષ કી હૈં । 'ઠિઈ જહન્નેણં પુવ્વકોડી'
 સ્થિતિ જઘન્ય સે એક પૂર્વ કોટિ કી હૈં ઓર 'ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી'
 ઉત્કૃષ્ટ સે બી વહ એક પૂર્વકોટિ કી હૈં 'સેસં તહેવ જાવ ભવાદે સોત્તિ'
 હસ પ્રકાર સ્થિતિ ઓર અવગાહના સે અતિરિક્ત ઓર સવ કથન
 વિજયાદિ પ્રકરણ કે જૈસા હી ભવાદેશ પર્યન્ત કા યહાં જાનના ચાહિયે ।
 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં દોહિં પુવ્વકોડીહિં
 અવ્મહિયાઈં' કાલ કી અપેક્ષા કાયસંવેધ જઘન્ય સે દો પૂર્વકોટિ
 અધિક ૩૩ તેત્તીસ સાગરોપમ કા હૈં ઓર 'ઉક્કોસેણ વિ તેત્તીસં
 સાગરોમાઈં દોહિં પુવ્વકોડીહિં અવ્મહિયાઈં' ઉત્કૃષ્ટ સે બી દો પૂર્વ-
 કોટિ અધિક ૩૩ તેત્તીસ સાગરોપમ કા હૈં । 'એવહયં કાલં સેવેજ્જાં'.

અવગાહના જઘન્યથી પાંચસો ધનુષની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પાંચસો ધનુ-
 ષની છે. 'ઠિઈ જહન્નેણં પુવ્વકોડી' સ્થિતિ જઘન્યથી એક પૂર્વકોટિની છે.
 અને 'ઉક્કોસેણ વિ પુવ્વકોડી' ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે એક પૂર્વકોટિની છે. 'સેસં
 તહેવ જાવ ભવાદેસોત્તિ' આ રીતે સ્થિતિ અને અવગાહના શિવ યતુ બાકીનું
 બીજું તમામ કથન વિજય વિગેરેના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ ભવાદેશ
 સુધીનું કથન અહીંયાં સમજી લેવું. 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં
 દોહિં પુવ્વકોડીહિં અવ્મહિયાઈં' ટાળની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ જઘન્યથી એ
 પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્તીસ સાગરોપમનો છે અને 'ઉક્કોસેણ વિ તેત્તીસં
 સાગરોવમાઈં દોહિં પુવ્વકોડીહિં અવ્મહિયાઈં' ઉત્કૃષ્ટથી પણ એ પૂર્વકોટિ
 અધિક ૩૩ તેત્તીસ સાગરોપમનો છે, 'એવહયં કાલં સેવેજ્જાં' આ રીતે તે જવ

ગહરાગઈ કરેડજાએ' एतावन्तं कालं मनुष्यगती सर्वार्थसिद्धगती च -गत्यागती
 હુર્પાદિતિ उत्कृष्टस्थितिकस्य उत्कृष्टस्थित्युत्पत्तिरूपो नवमो गमः ९। 'ए
 तिन्नि गमगा सच्चट्टसिद्धगदेवाणं' एते तृतीय-षष्ठ-नमरूपा स्वयो गमकाः
 सर्वार्थसिद्धकदेवानां भवन्ति, नान्ये गमा अत्र लभ्यन्ते इति भावः। उपसंहारमाह-
 'सेवं भंते!' इत्यादि। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ' तदेवं
 भदन्त। तदेवं भदन्त। इति भगवान् गौतमो यावद् विहरति, हे भदन्त। नारकः
 जीवादारभ्य सर्वार्थसिद्धकान्तजीवानामुत्पादादि चतुर्विंशतिदण्डकेषु यत् यत्
 प्रतिपादितं देवानुप्रियेण तत्सर्वम् एवमेव-सर्वथा सत्यमेव इति कथयित्वा भगवान्

‘इस प्रकार से वह जीव इतने काल तक मनुष्यगति और सर्वार्थसि-
 द्धक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस-दो गति
 में गमनागमन करता है। इस प्रकार का यह ९ वां गम उत्कृष्ट
 काल की स्थिति वाले मनुष्य का उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले सर्वा-
 र्थसिद्धकदेव में उत्पन्न होने रूप है। ‘एए तिन्नि गमगा सच्चट्टसिद्धग
 देवाणं’ ये तृतीय पष्ठ और नवम रूप तीन गम सर्वार्थसिद्धक देवों के
 होते हैं, दूसरे गम यहां नहीं पाये जाते हैं। ‘सेवं भंते। सेवं भंते। त्ति
 भगवं गोयमे जाव विहरइ’ हे भदन्त! नारक जीव से लेकर सर्वार्थ
 सिद्धकान्त जीवों के उत्पाद आदि जो जो आप देवानुप्रियेने प्रतिपादित
 किये हैं वे सब सत्य ही है २। इस प्रकार कहकर भगवान् गौतम ने

આટલા કાળ સુધી મનુષ્યગતિ અને સર્વાર્થ સિદ્ધ ગતિનું સેવન કરે છે.
 અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ બેઠ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ
 રીતનો આ ૯ નવમો ગમ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યના ઉત્કૃષ્ટકાળની
 સ્થિતિવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં કહેલ છે. ‘एए
 तिन्नि गमगा सच्चट्टसिद्धगदेवाणं’ આ ત્રીજો, છઠ્ઠો અને નવમા રૂપ ત્રણ ગમે
 સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોને હોય છે. તે શિવાયના બીજા ગમે અહીંયાં હોતા નથી.

‘સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ ભગવં ગોયમે જાવ વિહરइ’ હે ભગવન્ નારક
 જીવોથી લઈને સર્વાર્થ સિદ્ધ સુધીના ઉત્પાદ વિગેરેના સંબંધમાં
 આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રતિપદન કર્યું છે, તે સમગ્રું કથન સત્ય જ છે. અર્થાત્
 આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન યથાર્થ જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન્ ગૌતમ

गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं
भावयन् यथा सुखं विहरतीति ॥सू० २॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-

कलितललितकलापालापकषविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,

बादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजमदत्त-

‘जैनाचार्य’ पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-

बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य - जैनधर्मदिवाकर-

पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री

“भगवतीसूत्र” प्रमेयचन्द्रिकोक्त्यायां

व्याख्यायाम् चतुर्विंशतिशतकस्य

चतुर्विंशतितमोद्देशकः

समाप्तः ॥२४-२४॥

इति चतुर्विंशतितमं शतकं समाप्तम् ॥२४॥

भगवान् को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया वन्दना नमस्कार
कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भाविन करते हुए अपने
स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू०२॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत

“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौबीसवें शतकका

चौबीस वां उद्देशा समाप्त ॥२४-२४॥

चौबीस वां शतक समाप्त ॥२४॥

स्वामीએ ભગવાનને વંદના કરી અને તેઓને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમ-
સ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત
કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ० ૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલ લાલ મહારાજકૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની

પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના તેરીસમા શતકનો ચોવીસમો ઉદ્દેશો

સમાપ્ત ॥૨૪-૨૪॥

ચોવીસમું શતક સમાપ્ત ॥૨૪॥

॥ અથ પચ્ચવિંશતિતમશતકમારભતે ॥

ચતુર્વિંશતિતમશતકસ્ય વ્યાખ્યાનં કૃતં તદનુક્રમપાત્તં પચ્ચવિંશતિતમશતક-
મારભતે તસ્ય પચ્ચવિંશતિતમશતકસ્ય પૂર્વેણ સહાયં સમ્બન્ધઃ ચતુર્વિંશતિતમે ઉત્પા-
દપરિમાણાદિદ્વારૈર્જીવાનાં ગમા નિરૂપિતાઃ, इह तु तेषामेव जीवानां लेश्यादयो
भावाः प्रदर्शयिष्यन्ते इत्येवं संबन्धेनायातस्यास्य पच्यविंशतितमशतकस्योद्देश-
सङ्ग्राहिका गाथेयम्—

મૂલમ્—લેસ્સા ય દંઢ્વસંઠાંણ જુમ્મ પજ્જેવ નિયંઠં સમણા
યં । ઓહે ભવિયાં ભવિણં સમ્મા મિચ્છેયં ઉદ્દેસા ॥

છાયા--લેશ્યા? ચ દ્રવ્ય૨ સંસ્થાનં યુગ્મઃ પર્યવ૬ નિર્ગ્રન્થ૬ શ્રમણાશ્ર ।

ઓઘોઠ મઘ્યા૯ મઘ્યઃ૧૦ સમ્પગ્ન૧૧ મિથ્યાચ ઉદ્દેશાઃ ॥

ટીકા—‘લેસ્સેતિ’ લેશ્યાઃ પ્રથમોદ્દેશકે લેશ્યાદયોડર્પા વક્તવ્યા इति लेश्यो-
द्देशकः प्रथमः१ । ‘દંઢ્વેતિ’ દ્રવ્યમિતિ દ્વિતીયોદ્દેશકે દ્રવ્યાદયોડર્પા વિચારિતા

પચીસવેં શતક કા પહલા ઉદ્દેશક પ્રારંભ

ચોવીસ વેં શતક કા વ્યાખ્યાન હો ચુકા । અવ ક્રમપાત્ત પચીસ
વેં શતક કો સૂત્રકાર પ્રારમ્મ કરતે હૈ, इस पचीस वें शतक का
पूर्वशतक के साथ ऐसा सम्बन्ध है कि चौबीस वें शतक में उत्पाद
परिमाण आदि द्वारों से जीवों के गम निरूपित किये गये हैं । पर यहाँ
उन्हीं जीवों के लेश्यादिक भाव प्रकट किये जाने वाले हैं । इसी सम्बन्ध
से आये हुवे इस पचीस वें शतक के उद्देशकों का संग्रह करने वाली
यह संग्रह गाथा है—लेस्सा य दंढ्व’ इत्यादि ।

પચીસમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ચોવીસમા શતકનું વ્યાખ્યાન પુરૂ કરીને હવે ક્રમથી આવેલા આ
પચીસમા શતકને સૂત્રકાર પ્રારમ્મ કરે છે.—આ પચીસમા શતકનો આગલા
શતકની સાથે એવો સંબંધ છે કે—ચોવીસમા શતકમાં ઉત્પાદ, પરિમાણ વિગેરે
દ્વારાથી ચોવીસ દંડકોના છવોના ગમોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. પરંતુ
અહીંયાં એજ છવોની લેશ્યા વિગેરે ભાવો પ્રગટ કરવામાં આવવાના છે.
આ સંબંધથી આવેલા આ ૨૫ પચીસમા શતકના ઉદ્દેશાઓનો સંગ્રહ
કરીને બતાવવાવાળી આ સંગ્રહ ગાથા છે,—લેસ્સા ય દંઢ્વ’ ઇત્યાદિ

भवेयुरिति द्रव्यविषयको द्रव्योद्देशको द्वितीयः २ । 'संठाणत्ति' संस्थानमिति संस्थानविषयकः तृतीयोद्देशकः ३ । 'जुम्मत्ति' युग्ममिति चतुर्थे उद्देशके कृत-युग्मादयोऽर्था विचार्यन्ते अतोऽयं युग्मनामकः चतुर्थोद्देशकः ४ । 'पञ्जवत्ति' पर्यव इति पर्यवादिविषयकः पञ्चमोद्देशकः ५ । 'नियंठत्ति' निर्ग्रन्थ इति पष्ठोद्देशके पुलाकादिका निर्ग्रन्था विचार्यन्ते अतोऽयं निर्ग्रन्थविषयकः षष्ठोद्देशकः ६ । 'सम-णायत्ति' श्रमणाश्च सप्तमोद्देशके सामायिकसंयतादयोऽर्था निरूप्यन्तेऽतोऽयं श्रम-

प्रथम लेश्या उद्देश है—इसमें लेश्या वगैरह का निरूपण किया गया है । १।

दूसरा द्रव्योद्देश है—इसमें द्रव्यादिकों के सम्बन्ध में विचार हुआ है । २।

तीसरा संस्थान उद्देश है—इसमें संस्थानविषयक विचार किया गया है । ३।

चौथा युग्मोद्देश है—इसमें कृतयुग्म आदि पदार्थों का विचार हुआ है । ४।

पांचवां पर्यायोद्देश है—इसमें पर्याय आदि के सम्बन्ध का विचार किया गया है । ५।

छठा निर्ग्रन्थोद्देश है—इसमें पुलाक आदि निर्ग्रन्थों का विचार किया गया है । ६।

सातवां श्रमणोद्देश है—इसमें सामायिकसंयत आदि पांच प्रकार के संघर्षों का विचार किया गया है । ७।

पडेवे। लेश्या उद्देश छे—तेमां लेश्या विगेरेतुं निरूपण करवाभां आण्युं छे. ॥१॥

णीले द्रव्योद्देश छे. तेमां द्रव्य विगेरेना सम्बन्धमां निरूपण करवाभां आण्युं छे. ॥२॥

त्रीले संस्थान उद्देश छे.—तेमां संस्थान संणधी विचार करवाभां आवेल छे. ॥३॥

योथे युग्म उद्देश छे.—तेमां कृतयुग्म विगेरे पदार्थेना विचार करवाभां आवेल छे ॥४॥

छठो निर्ग्रन्थ उद्देश छे.—तेमां पुलाक विगेरे निर्ग्रन्थेना विचार करवाभां आण्ये छे. ॥६॥

सातमे श्रमण उद्देश छे,—तेमां सामायिक अर्थेना विचार करवाभां आण्ये छे. ॥७॥

ખોદેશકઃ સપ્તમઃ ૭ । 'ઓદે' ઓઘ ઇતિ સામાન્યમ્ અષ્ટમોદેશકે સામાન્યેન નારકાદયો યથોત્પચ્ચન્તે તથા વક્તવ્યમ્, ઓઘેન સામાન્યેન વર્તમાના ભવ્યાભવ્યાદિ-વિશેષણૈરવિશેષિતા શ્ચિન્ત્યન્તે ઇતિ-ઔધિકવિષયકોઽષ્ટમ ઉદ્દેશઃ ૮ । 'ભવિયાભવિષ્તિ' ભવ્યાભવ્ય ઇતિ-નવમદશમાબુદ્દેશકૌ તત્ર નવમે ભવ્યવિશેષણા નારકાદયો યથોત્પચ્ચન્તે તથા વક્તવ્યમિતિ ભવ્યવિષયકો નવમ ઉદ્દેશઃ ૯ । દશમે અભવ્યત્વે સર્તમાના અભવ્યવિશેષણા નારકાદયશ્ચિન્ત્યન્તે ઇતિ અભવ્યવિષયકો દશમોદેશકો ૧૦ । 'સમ્મા' સમ્પ્રગિતિ, એકાદશે સમ્પ્રગદૃષ્ટિવિશેષણા શ્ચિન્ત્યન્તે ઇતિ સમ્પ્રગદૃષ્ટિવિષયક એકાદશોદેશકઃ ૧૧ । 'મિચ્છેપત્તિ' મિથ્યાત્વેતિ દ્વાદશોદેશકે મિથ્યાત્વે વર્તમાના મિથ્યાદૃષ્ટિવિશેષણા ઇત્યર્થઃ તે ચ વિચાર્યન્તે ઇતિ મિથ્યા-

આઠવાં ઔધિકોદ્દેશ હૈ-ઇસમેં સામાન્ય રૂપ સે નારક આદિ પદાર્થ જિસ રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઉનકા વિચાર કિયા ગયા હૈ । કિન્તુ યહાં ઇન્હેં ભવ્ય અભવ્ય આદિ વિશેષણોં સે વિશેષિત નહીં કિયા હૈ । ૮ ।

ભવ્યોદ્દેશ ઔર અભવ્યોદ્દેશ એસે યે દો ઉદ્દેશ હૈં । યે નૌવાં ઔર દસવાં ઉદ્દેશ હૈ । ૯, નવવેં ઉદ્દેશે મેં ભવ્ય વિશેષણવાલે નારકાદિકોં કા વિચાર કિયા ગયા હૈ । ૧૦ ।

દસ વેં ઉદ્દેશે મેં અભવ્યવિશેષણવિશિષ્ટ નારકાદિકોં કા ચિન્તન કિયા ગયા હૈ ૧૦ ।

ગ્યારહ વેં ઉદ્દેશે મેં સમ્પ્રગદૃષ્ટિ વિશેષણ વાલે નારકાદિ વિચારિત હુપ હૈ ૧૧ ।

ધારહ વેં ઉદ્દેશે મેં મિથ્યાત્વ મેં વર્તમાન મિથ્યાદૃષ્ટિ નારકાદિકોં

આઠમો- ઔધિક ઉદ્દેશ છે. તેમાં નારક વિગેરે પદાર્થ જે રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. અહીંયાં તેને ભવ્ય અભવ્ય વિગેરે વિશેષણોથી વિશેષિત કરેલ નથી. ॥૮॥

ભવ્યોદ્દેશ અને અભવ્યોદ્દેશ એ પ્રકારના આ બે ઉદ્દેશાઓ છે. તે નવમો અને દસમો એ બે ઉદ્દેશા છે. નવમા ઉદ્દેશામાં ભવ્ય વિશેષણવાળા નારકાદિકોનો વિચાર કર્યો છે. ॥૯॥

૧૦ દસમા ઉદ્દેશામાં અભવ્ય વિશેષણથી વિશિષ્ટ નારક વિગેરેનું ચિન્તન કરેલ છે ॥૧૦॥

અગિયારમાં ઉદ્દેશામાં--સમ્પ્રગ દૃષ્ટિ વિશેષણવાળા નારકોનો વિચાર થયો છે. ॥૧૧॥

બારમા ઉદ્દેશામાં મિથ્યાત્વમાં રહેલા મિથ્યાદૃષ્ટિ નારક વિગેરેનો વિચાર કરેલો છે. આ રીતે આ ૧૨ બાર ઉદ્દેશાઓ આ પચ્ચીસમા શતકમાં છે.

દૃષ્ટિવિષયકો દ્વાદશોદેશકઃ ૧૨ । ‘ઉદેમત્તિ’ ઉદેશકા इति तदेवमिहशतके द्वाद-
शोदેશકા भवन्तीति गाथार्थः ॥૧॥

તત્ર દ્વાદશોદેશકેષુ મધ્યે લેશ્યાવિષયકઃ પ્રથમોદેશકો વ્યાખ્યાયતે, તસ્ય
ચેદં પ્રથમં સૂત્રમ્ ‘તેણં કાલેણં’ इत्यादि ।

મૂળમ્—તેણં કાલેણં તેણં સમણં રાયગિહે જાવ એવં વયાસી
કઙ્ઠ ણં મંતે ! લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ ગોયમા ! છલ્લેસ્સાઓ
પણ્ણત્તાઓ તં જહા કણ્હલેસ્સા જહા પઠમસણ વિહ્ણે, ઉદેસણ
તહેવ લેસ્સાવિભાગો । અપ્પાબહુગં ચ જાવ ચઉવ્વિહાણં દેવાણં
ચઉવ્વિહાણં દેવીણં મીસગં અપ્પાબહુગં ત્તિ ॥સૂ૦ ૧॥

છાયા—તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે રાજગૃહે યાવદેવમવાદીત્ કતિ સ્વલ્લ
મદન્ત ! લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? ગૌતમ ! પહ્લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તથા—કૃણ્ણલેશ્યાઃ
યથા પ્રથમશતકે દ્વિતીયોદેશકે તથૈવ લેશ્યાવિભાગઃ, અલ્પબહુત્વં ચ યાવત્ ચતુ-
ર્વિધાનાં દેવાનાં ચતુર્વિધાનાં દેવીનાં મિશ્રકમલ્પવહુત્વમિતિ ॥સૂ૧૦॥

ટીકા—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘રાયગિહે
જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવદેવમવાદીત્ અત્ર યાવત્પદેન ભગવતઃ સમવસરણમ્-

કો વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ ૧૨ । इस प्रकार से ये चारह उद्देश इस
पञ्चीस वे शतक में हैं ।

इन बारहों उद्देशकों में से जो लेश्या विषयक प्रथम उद्देश है—
उसका व्याख्यान अब सूत्रकार करते हैं—‘तेणं कालेणं तेणं समणं
रायगिहे जाव एवं वयासी’ इत्यादि सूत्र १ ।

ટીકાર્થ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ उस काल और उस समय में
राजगृह नगर में भगवान् गौतम ने यावत् इस प्रकार से पूछा—यहां यावत्
शब्द से ‘भगवान् का समवसरण हुआ परिषद् नगर से निकली, उसे

આ ઉદ્દેશાઓ પૈકી લેશ્યા સંબંધી પહેલો ઉદ્દેશો છે, હવે સૂત્રકાર
તેનું કથન કરે છે—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ
નગરમાં ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીએ યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું—અહિયાં યાવત્
શબ્દથી ભગવાનનું રાજગૃહ નગરમાં સમવસરણ થયું, પરિષદ નગરની

ભૂત પરિપત્ત નગરાન્નિસ્સુતા ધર્મોપદેશો ભગવતા કૃતઃ, પરિપત્ત પતિગતા । તદનુ ત્રિવિધયા પર્યુપાસનયા પર્યુપાસીનઃ પ્રાજ્ઞલિપુટો ગૌતમ इत्यादीनां पदानां ग्रहणं भवति इति । किमवादीत् ! तत्राह—‘कइ णं’ इत्यादि । ‘कइ णं भंते ! लेस्साओ पणत्ताओ’ कति खलु भदन्त ! लेइयाः प्रज्ञप्ता ! भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘छल्लेस्साओ पणत्ताओ’ षड्लेइयाः प्रज्ञप्ताः प्रकारभेदमेव दर्शयति—‘तंजहा’ इत्यादि । ‘तं जहा’ तद्यथा—‘कण्हलेस्सा जहा पढमसए विइयउदेसए तहेव लेस्साविभागो अप्पावहुगं च’ कृष्णलेइया यथा

भगवान् ने धर्म का उपदेश दिया, उसे सुनकर परिपद् विसर्जित हो गई । इसके बाद त्रिविध पर्युपासना से उपासना करते हुए गौतम ने दोनों हाथ जोड़ कर इस पाठ का संग्रह हुआ है । ‘गौतम ने भगवान् से क्या पूछा—सो अब प्रकट किया जाता है— ‘कइ णं भंते । लेस्साओ पणत्ताओ’—हे भदन्त ! लेइयाँ कितनी कही गई हैं ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा—‘गोयमा ‘छल्लेस्साओ पणत्ताओ’ हे गौतम । लेइयाँ छह कही गई हैं । ‘तं जहा’ वे इस प्रकार से हैं—‘कण्हलेस्सा जहा पढमसए विइयउदेसए तहेव लेस्साविभागो अप्पावहुगं च’ कृष्णलेइया इत्यादि यहां प्रथमशतक के द्वितीय उद्देशो में कहे अनुसार लेइयाओ का विभाग और इनका अल्पबहुत्व यावत् ‘चउव्विहाणं देवाणं चउव्विहाणं देवीणं मीसगं अप्पावहुगं त्ति’ चार प्रकार के देवों के और चार प्रकार की देवियों के मिश्र अल्पबहुत्व तक कहना चाहिये । प्रथम शतक का वह

બહાર નીકળી, ભગવાને તેઓને ધર્મદેશના સાંભળાવી, ધર્મદેશના સાંભળીને પરિપદ્ધ પોત પોતાના સ્થાન પર પાછી ગઈ તે પછી કાયિક, વાચિક, અને માનસિક એમ ત્રણે પ્રકારની પર્યુપાસનાથી સેવા કરતા એવા ગૌતમસ્વામીએ બન્ને હાથ જોડીને ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—‘કઈ ણં ભંતે ! લેસ્સાઓ પણ-ત્તાઓ’ હે ભગવન્ લેશ્યાઓ કેટલી કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘છલ્લેસ્સાઓ પણત્તાઓ’ હે ગૌતમ ! લેશ્યાઓ છ કહેલ છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે ‘કણ્હલેસ્સા જહા પઢમસણ વિદ્ધયઉદેસણ તહેવ લેસ્સા વિભાગો અપ્પાવહુગં ચ’ કૃષ્ણ લેશ્યા, વિગેરે અહિયાં પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં ઠહ્યા પ્રમાણે લેશ્યાઓનો વિભાગ અને તેનું અલ્પ બહુત્વ યાવત્ ‘ચઉવ્વિહાણં દેવાણં ચઉવ્વિહાણં દેવીણં મીસગં અપ્પાવહુગંત્તિ’ ચાર પ્રકારના દેવોનું અને ચાર પ્રકારની દેવીઓના મિશ્ર અલ્પ બહુત્વ સુધી કહેવું જોઈએ. પહેલા

પ્રથમશતકીયદ્વિતીયોદેશકે તથૈવ લેશ્યાવિભાગોડલ્પવ્રહ્ત્વં ચ । તત્ત્વ પ્રથમશતકીય-
દ્વિતીયોદેશકે લેશ્યાવિભાગઃ અલ્પવ્રહ્ત્વં ચ તથૈવ, તથાદિ-‘કહ્ ણં મંતે ! લેસ્સાઓ
પણ્ણત્તાઓ’ કતિં ચલુ મદન્ત ! લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘ગોયમા ! છલ્લેસ્સાઓ પળ્ણ-
ત્તાઓ’ ગૌતમ ! પહ્લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘તં જહા’ તથા-કૃષ્ણનીલકાપોતિકતેજ-
પદ્મશુક્લાશ્યાઃ પહ્લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, ઇત્યાદિ । લેશ્યાનાં વિભાગઃ તથા લેશ્યા-
વતામલ્પવ્રહ્ત્વં ચાપિ જ્ઞાતવ્યમ્ । તત્ર પ્રથમશતકસ્ય દ્વિતીયોદેશકેડપિ અતિદેશ-
માદ-‘લેસ્સાણં ત્રિઙ્ગો ઉદેસો માણિયવ્વો’ લેશ્યાનાં દ્વિતીયોદેશકઃ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર-
સ્ય સપ્તદશે લેશ્યાપદે યે ચત્વાર ઉદેશાસ્તેષુ યો દ્વિતીયોદેશકઃ સોડવ વાચ્યઃ ।
અથ કિયત્પર્યન્તં તત્પ્રકરણં વાચ્યં તત્રાહ-‘જાવ ચત્તરિહાણં દેવાણં ચત્તરિહાણં
દેવીણં મીસગં અપ્પાવહુગં ત્તિ’ યાવત્ ચતુર્વિધાનાં દેવાનાં ચતુર્વિધાનાં દેવીનાં

દ્વિતીયોદેશકગત લેશ્યાવિભાગ ઓર અલ્પવ્રહ્ત્વ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘કહ
ણં મંતે ! લેસ્સાઓ પળ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! છલ્લેસ્સાઓ પળ્ણત્તાઓ’ હે
મદન્ત ! લેશ્યાઈ કિતની કહી ગઈ હૈ ? ગૌતમ ! લેશ્યાઈ ૬ છહ કહી ગઈ
હૈ । જો હસ પ્રકાર સે હૈ કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતિક, તેજ, પદ્મ ઓર શુક્લ લેશ્યા
ઇત્યાદિ રૂપ સે યહ લેશ્યા વિભાગ હૈ તથા-લેશ્યાવાલોં કા અલ્પવ્રહ્ત્વ
મી વહીં સે જાનના ચાહિયે । પ્રથમ શતક કે હસ દ્વિતીય ઉદેશક મેં મી
અતિદેશ કહા ગયા હૈ સો વહ ઉદેશક યહાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે ૧૭ સત્રહ
વેં લેશ્યાપદ મેં જો ચાર ઉદેશે હૈં ડનમેં કા હૈ સો વહી દ્વિતીય ઉદેશક
યહાં જાનના ચાહિયે । યહ કહાં તક કા વહાં કા કથન યહાં ગૃહીત
કરના ચાહિયે । તો હસકે લિયે ‘જાવ ચત્તરિહાણં દેવાણં ચત્તરિહાણં

શતકના બીજા ઉદેશામાં કહેલ લેશ્યાવિભાગ અને તેનું અલ્પબ્રહ્ત્વ આ
પ્રમાણે છે - ‘કહ્ ણં મંતે ! લેસ્સાઓ પળ્ણત્તાઓ ? ગોયમા ! છલ્લેસ્સાઓ પળ્ણત્તાઓ’
હે ભગવન્ લેશ્યાઓ કેટલી કહેલ છે ? હે ગૌતમ લેશ્યાઓ છ કહી છે. જે
આ પ્રમાણે છે.-કૃષ્ણલેશ્યા ૧ નીલ લેશ્યા ૨, કાપોતિક લેશ્યા ૩, તેજલેશ્યા
૪, પદ્મલેશ્યા ૫, અને શુક્લલેશ્યા ૬, વિગેરે પ્રકારથી આ લેશ્યા
વિભાગ કહેલ છે. તથા લેશ્યાવાળાઓનું અલ્પ બ્રહ્ત્વપણુ ત્યાંથી જાણવું જોઈએ.
પહેલા શતકના બીજા ઉદેશામાં પણ અતિદેશ કહેલ છે. ‘લેસ્સાણં ત્રિઙ્ગો ઉદેસો
માણિયવ્વો’ અહીંયાં જે લેશ્યાઓનો બીજો ઉદેશો કહેવ’નું કદ્યુ છે, તો તે ઉદેશો
અહીંયાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૧૭ સત્તરમા લેશ્યા પદમાં જે ચાર ઉદેશાઓ છે,
તેમાનો છે. તો એજ બીજો ઉદેશો અહિયાં સમજવો. ત્યાંનું બીજા ઉદેશાનું
કથન અહીંયાં ગ્રહણ કરવું જોઈએ ? તો તે માટે જાવ ચત્તરિહાણં દેવાણં
ચત્તરિહાણં દેવીણં મીસગં અપ્પાવહુગં ત્તિ’ આ પાઠ કહ્યો છે. કે અહીંયાં મુખીનો

મિશ્રકમલ્પવહુત્વમિતિ તત્પ્રકરણં ચૈવમ્ 'एएसि णं भंते ? भवणवासीणं वाणमंतराणं जोइसियाणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वेयादि । एतेषां खलु भदन्त ! भवनवासिनां वानव्यन्तराणां ज्योतिष्काणां वैमानिकानां देवानां च देवीनां च कृष्णलेश्यानां यावत् शुक्ललेश्यानां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा-तुल्ला वा- विशेषाधिका वा इत्यादि-॥सू०१॥

નનુ પ્રથમશતકે લેશ્યાનાં સ્વરૂપં કથિતમેવેતિ પુનરત્ર તત્ તાસાં સ્વરૂપાદિ કથને પુનરુક્તિર્ભવતીતિ ચેદત્રોચ્યતે-પ્રકરણાન્તરેણાઽઽયાતત્વાત્ પુનરત્ર તત્ સ્વરૂપાદિકં કથિતમ્, તથાહિ-इह प्रकरणे संसारसमापन्नजीवानां योगाल-
 'દેવીણં મીસગં અપ્પાચહુગં ત્તિ' યહ પાઠ કહા ગયા હૈ કિ યહાં તક કા વહ પાઠ ગ્રહણ કરના ચાહિયે । વહાં કા વહ પ્રકરણ હસ પ્રકાર સે હૈ-'एएसि णं भंते ! भवणवासीणं वाणमंतराणं जोइसियाणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा' इत्यादि-
 હસ પ્રકરણ કા ભાવ સ્પષ્ટ હૈ ॥સૂ०૧॥

શંકા-પ્રથમ શતક મેં જય લેશ્યાઓં કા સ્વરૂપ કહ હી દિયા હૈ તો ફિર યહાં ડનકે સ્વરૂપ આદિ કે કથન કી કયા આવશ્યકતા થી? કયોં કિ એસા કથન પુનરુક્તિ દોષ વાલા હો જાતા હૈ ।

ઉત્તર-પ્રકારાન્તર સે આને કે કારણ પુનઃ યહાં પર ડનકે સ્વરૂપ આદિ કા કથન કિયા ગયા હૈ । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ હસ પ્રકરણ મેં સંસારસમાપન્નક જીવોં કે અર્થાત્ સંસારી જીવોં કે યોગ કા અલ્પ

તે પાઠ કહેવો. બેધએ. ત્યાંનું તે પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે. 'एएसि णं भंते ! भवणवासीणं वाणमंतराणं जोइसियाणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा' इत्यादि आ प्रकश्यते. ભાવ સ્પષ્ટ છે. બેથી અહીં કહ્યો નથી ॥સૂ० ૧॥

શંકા-પહેલા શતકમાં લેશ્યાઓનું સ્વરૂપ સમજાવેલ ન છે, તે પછી અહીંયાં તેમના સ્વરૂપ વિગેરેના કથનની શી જરૂરત છે? કારણ કે તેમ કરવાથી તે પુનરુક્તિ દોષ આવી જાય છે.

પ્રકારાન્તરથી કથન કરવાની આવશ્યકતા જણાવાથી ફરીથી અહિયાં લેશ્યાઓના સ્વરૂપ વિગેરેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તાત્પર્ય એ છે કે-આ પ્રકરણમાં સંસાર સમાપન્નક જીવોના-અર્થાત્ સંસારી જીવોના યોગનું અલ્પ

બહુત્વં વક્તવ્યમિતિ તત્ પ્રસ્તાવાત્ લેશ્યાલ્પવહુત્વપ્રકરણમપ્યુક્તં તત એવ લેશ્યા-
લ્પવહુત્વપ્રકરણાનન્તર સંસારસમાપન્નજીવાન્ તદ્યોગાલ્પવહુત્વં ચ પ્રરૂપય-
ન્નાહ—‘કઙ્કવિહા ણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—કઙ્કવિહા ણં મંતે ! સંસારસમાવન્નગા જીવા પન્નત્તા ?
ગોયમા ! ચોદસવિહા સંસારસમાવન્નગા જીવા પન્નત્તા, તં જહા-
સુહુમઅપજ્જત્તગા ૧, સુહુમપજ્જત્તગા ૨, વાયરઅપજ્જત્તગા ૩, વાયર-
પજ્જત્તગા ૪, વેહંદિયા અપજ્જત્તગા ૫, વેહંદિયા પજ્જત્તગા ૬, एवं
તેહંદિયા ૮, एवं ચત્તરિંદિય ૧૦, અસન્નિપંચિંદિયા અપજ્જત્તગા ૧૧,
અસન્નિપંચિંદિયા પજ્જત્તગા ૧૨, સન્નિપંચિંદિયા અપજ્જત્તગા ૧૩,
સન્નિપંચિંદિયા પજ્જત્તગા ૧૪ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

ઢાયા—કતિવિધાઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! સંસારસમાપન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ?
ગૌતમ ! ચતુર્દશવિધાઃ સંસારસમાપન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથથા સૂક્ષ્માપર્યાપ્તકાઃ
૧, સૂક્ષ્મપર્યાપ્તકાઃ ૨, વાદરાપર્યાપ્તકાઃ ૩, વાદરપર્યાપ્તકાઃ ૪, દ્વીન્દ્રિયા
અપર્યાપ્તકાઃ ૫, દ્વીન્દ્રિયાઃ પર્યાપ્તકાઃ ૬, एवं ત્રીન્દ્રિયાઃ ૮, एवं ચતુર્ગિન્દ્રિયાઃ
૧૦, અસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયા અપર્યાપ્તકાઃ ૧૧, અસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયાઃ પર્યાપ્તકાઃ ૧૨, સંજ્ઞિ-
પચ્ચેન્દ્રિયા અપર્યાપ્તકાઃ ૧૩, સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયાઃ પર્યાપ્તકાઃ ॥ ૧૪ સૂ૦ ૨ ॥

બહુત્વ કહના હૈ । હસલિયે હસ યોગ કે સમ્યન્ધ કો લેકર લેશ્યાઓ
કા અલ્પવહુત્વ કા જો પ્રકરણ હૈ વહ બી કહ દિયા હૈ ।

અવ સૂત્રકાર હસીસે લેશ્યાઓં કે અલ્પ વહુત્વ પ્રકરણ કે કથન
કરને કે ઘાદ સંસારી જીવોં કી ઓર ઉનકે યોગોં કે અલ્પવહુત્વ કી
પ્રરૂપણા કરતે હૈ—‘કઙ્કવિહા ણં મંતે ! સંસારસમાવન્નગા જીવા પન્નત્તા’ ૬૦

બહુતપણ કહેવાનું છે, તે કારણથી આ યોગના સંબન્ધને લઈને લેશ્યાઓના
અલ્પબહુત્વનું જે પ્રકરણ છે, તે પણ કહું છે.

હવે સૂત્રકાર ઇચ્છે લેશ્યાઓના અલ્પ અને બહુપણ સંબંધી પ્રકરણના
કથન પછી સંસારી જીવોના અને તેમના યોગોના અલ્પ બહુપણનું નિરૂપણ
કરે છે. ‘કઙ્કવિહા ણં મંતે ! સંસારસમાવન્નગા જીવા પન્નત્તા’ ઇત્યાદિ

ટીકા-—‘કહ્વિહા ણં મંતે ! સંસારસમાવન્નગા जीवा पन्नत्ता’ કતિવિધાઃ—
કતિપ્રકારકાઃ ચતુ મદન્ત ! સંસારસમાવન્નકાઃ—સંસારિભાવમાગતાઃ સંસારિણિતિ
યાવત્ જીવાઃ પ્રણિનઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિત્તા ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ ।
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચોદ્ધસવિહા સંસારસમાવન્નગા जीवा पन्नत्ता’ ચતુર્દશવિધાઃ
—ચતુર્દશપ્રકારકાઃ સંસારસમાવન્નકાઃ જીવાઃ પ્રજ્ઞતા ઇતિ । પ્રકારભેદમેવ દર્શ-
યતિ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ । ‘તં જહા’ તથા—‘સુદ્ધમઅપ્પજ્જત્તગા’ સૂક્ષ્માપર્યાસકાઃ
સૂક્ષ્મનામકર્મોદયાત્ સૂક્ષ્મા ઇતિ કથ્યન્તે અપર્યાપ્તકનામકર્મોદયાત્ અપર્યા-
સકાઃ, સૂક્ષ્માથ તે અપર્યાપ્તકા ઇતિ સૂક્ષ્માપર્યાપ્તકાઃ । ‘સુદ્ધમઅપ્પજ્જત્તગા’ સૂક્ષ્મ-
પર્યાપ્તકાઃ સૂક્ષ્મનામકર્મોદયાત્ સૂક્ષ્માઃ પર્યાપ્તકનામકર્મોદયાત્ પર્યાપ્તકાઃ ।
‘વાયરઅપ્પજ્જત્તગા’ વાદરાપર્યાપ્તકાઃ તાદૃશનામકર્મોદયાત્ વાદરાથ તે અપર્યા-
પ્તકા ઇતિ વાદરાપર્યાપ્તકાઃ । ‘વાયરઅપ્પજ્જત્તગા’ વાદરપર્યાપ્તકાઃ પર્યાપ્તકનામ-

ટીકાર્થ-ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘કહ્વિહા ણં મંતે ! સંસાર-
સમાવન્નગા जीवा पन्नत्ता’ હે મદન્ત ! જો જો સંસારભાવ કો પ્રાપ્ત હૈ—
સંસારી હૈ—એસે વે જીવ કિતને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે
ઉત્તર મૈં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચોદ્ધસવિહા સંસારસમાવન્નગા
जीवा पन्नत्ता’ સંસારી જીવ ચોદ્ધ પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ । ‘તં જહા’
ઉનકે વે ચોદ્ધ પ્રકાર એસે હૈ—‘સુદ્ધમ અપ્પજ્જત્તગા’ ૧ સૂક્ષ્મ અપર્યાસક
સૂક્ષ્મનામકર્મ કે ઉદય સે જો સહિત હોતે હૈ, વે સૂક્ષ્મ ઓર અપર્યા-
સકનામ કા જિનકો ઉદય હોતા હૈ વે અપર્યાસક ‘સુદ્ધમઅપ્પજ્જત્તગા’ ૨
સૂક્ષ્મ પર્યાસક—સૂક્ષ્મ નામકર્મ કે ઉદય સે સૂક્ષ્મ ઓર પર્યાસકનામકર્મ
કે ઉદય સે પર્યાસક ‘વાયર અપ્પજ્જત્તગા, વાદરઅપ્પજ્જત્તગા’ ૩ વાદર
અપર્યાસક, ૪ વાદર પર્યાસક—વાદરનામકર્મ કે ઉદય સે વાદર ઓર

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ જે
સંસાર ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ સંસારી છે, એવા તે એવા કેટલાં
પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન
કહે છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચોદ્ધસવિહા સંસારસમાવન્નગા जीवा पन्नत्ता’
સંસારી એવા ચોદ પ્રકારના કહેલ છે. ‘તં જહા’ તેઓના તે ચોદ
પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—‘સુદ્ધમ અપ્પજ્જત્તગા’ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મનામ
કર્મના ઉદયથી જેઓ યુક્ત હોય છે, તે સૂક્ષ્મ અને અપર્યાપ્તક નામનો
જેઓને ઉદય હોય છે. તે અપર્યાપ્તક છે. ૧. ‘સુદ્ધમઅપ્પજ્જત્તગા’ સૂક્ષ્મ પર્યા-
પ્તક નામકર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ અને પર્યાપ્તક નામકર્મના ઉદયથી પર્યા-
પ્તક ‘વાદર અપ્પજ્જત્તગા, વાદર અપ્પજ્જત્તગા’ બાદર અપર્યાપ્તક ૩ બાદર પર્યા-
પ્તક—બાદર નામકર્મના ઉદયથી બાદર અને અપર્યાપ્તક નામકર્મના ઉદયથી

કર્મોદયાત્ વાદરપર્યાપ્તકાઃ એતે ચ ચત્વારોઽપિ જીવભેદાઃ પૃથિવ્યાદ્યેકેન્દ્રયા-
ણામ્ 'વેદંદિયા અપજ્જત્તગા' દ્વીન્દ્રિયા અપર્યાપ્તકાઃ દ્વીન્દ્રિયનામકર્મોદયાત્ ।
'વેદંદિયા પજ્જત્તગા' દ્વીન્દ્રિયાઃ પર્યાપ્તકાઃ । 'એવં તેદંદિયા' એવમ્-દ્વીન્દ્રિયવદેવ
ત્રીન્દ્રિયાઃ । ત્રીન્દ્રિયા અપર્યાપ્તકાઃ, ત્રીન્દ્રિયાઃ પર્યાપ્તકાઃ । 'એવં ચતુરંદિયા'
એવં ચતુરિન્દ્રિયાઃ, ચતુરિન્દ્રિયા અપર્યાપ્તકાઃ, ચતુરિન્દ્રિયાઃ પર્યાપ્તકાઃ ।
'અસન્નિપંચિદિયા અપજ્જત્તગા' અસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયા અપર્યાપ્તકાઃ 'અપન્નિપંચિદિયા
પજ્જત્તગા' અસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયાઃ પર્યાપ્તકાઃ । 'સંન્નિપંચિદિયા અપજ્જત્તગા' સંજ્ઞિ-
પચ્ચેન્દ્રિયા અપર્યાપ્તકાઃ । 'સંન્નિપંચિદિયા પજ્જત્તગા' સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયાઃ પર્યાપ્તકાઃ
તે એતે સંસારસમાપન્નકાઃ ચતુર્દશમકારકાઃ જીવા ભવન્તીતિ ભાવઃ ॥૫૦૨॥

અપર્યાપ્તક નામકર્મ કે ઉદય સે અપર્યાપ્તક તથા વાદર ઓર પર્યાપ્તક
નામકર્મ કે ઉદય સે પર્યાપ્તક 'વેદંદિયા અપજ્જત્તગા, વેદંદિયા પજ્જ-
ત્તગા' ૫ દો દ્વિન્દ્રિયવાલે અપર્યાપ્તક, ૬ દો દ્વિન્દ્રિયવાલે પર્યાપ્તક 'એવં તેદં-
દિયા' ૭ તેદંદ્રિયવાલે અપર્યાપ્તક, ૮ તેદંદ્રિયવાલે પર્યાપ્તક, ૯ ચૌદ્વિન્દ્રિય
વાલે અપર્યાપ્તક, ૧૦ ચૌદ્વિન્દ્રિયવાલે પર્યાપ્તક ૧૧ અસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિય અપર્યા-
પ્તક, ૧૨ અસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિય પર્યાપ્તક, ૧૩ સંજ્ઞિ પચ્ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તક ઓર ૧૪
સંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયપર્યાપ્તક । હસ પ્રકાર સે યે ૧૪ ચૌદહ સંસારી જીવોં કે ભેદ
હે । સંક્ષિપ્ત મેં હસકા સાર એસા હૈ-સૂક્ષ્મ એવં વાદર કે ભેદ સે એકેન્દ્રિય
કે દો ભેદ હૈ ઓર યે દોનોં ભેદ અપર્યાપ્તક ઓર પર્યાપ્તક હોતે હૈ હસ
પ્રકાર એકેન્દ્રિય કે ચાર ભેદ હો જાતે હૈ । દો દ્વિન્દ્રિય, તેદંદ્રિય, ચૌદ-
ન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ પચ્ચેન્દ્રિય ઓર સંજ્ઞિ પચ્ચેન્દ્રિય યે પાંચ વ્રસ જીવોં કે

અપર્યાપ્તક અને વાદર અને પર્યાપ્તક નામ કર્મના ઉદયથી પર્યાપ્તક ૪ 'વે
દંદિયા અપજ્જત્તગા, વેદંદિયા પજ્જત્તગા.' જે દ્વિન્દ્રિયવાળા અપર્યાપ્તક ૫, જે
દ્વિન્દ્રિયવાળા પર્યાપ્તક ૬, 'એવં તેદંદિયા' ત્રણ દ્વિન્દ્રિયવાળા અપર્યાપ્તક ૭ ત્રણ
દ્વિન્દ્રિયવાળા પર્યાપ્તક ૮ ચાર દ્વિન્દ્રિયવાળા અપર્યાપ્તક ૯ ચાર દ્વિન્દ્રિયવાળા પર્યા-
પ્તક ૧૦ અસંજ્ઞિ અપર્યાપ્તક ૧૧ અસંજ્ઞિ પર્યાપ્તક ૧૨ સંજ્ઞિ અપર્યાપ્તક ૧૩
અને સંજ્ઞિ પર્યાપ્તક ૧૪ આ પ્રમાણેના આ ચૌદ સંસારી જીવોના ભેદ
છે. સંક્ષેપથી તેનો સાર એ છે કે-સૂક્ષ્મ અને વાદરના ભેદથી એક દ્વિન્દ્રિય
વાળાના બે ભેદો છે. અને તે બેકે ભેદ અપર્યાપ્તક અને પર્યાપ્તક હોય છે.
આ રીતે એક દ્વિન્દ્રિયવાળાઓના ૪ ચાર ભેદો થઈ જાય છે. જે દ્વિન્દ્રિય, ત્રણ
દ્વિન્દ્રિય, ચાર દ્વિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિ પચ્ચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિ પચ્ચેન્દ્રિય આ પાંચ

एतेषां चतुर्दशप्रकारकजीवानां योगालयबहुत्वं दर्शयन्नाह—‘एषसि षां भंते । चोद्गमविहाणं’ इत्यादि ।

મુલ્ય—एषसि षां भंते ! चोद्गमविहाणं संसारसमावन्नगाणं जीवाणं जहन्नुक्कोसगस्त जोगस्त कयरे कयरे जाव विसेसा-
हिया वा? गोयसा ! सव्वत्थोवे सुहुमस्त अपज्जत्तगस्त जहन्नए
जोए१, वायरस्त अपज्जत्तगस्त जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे२,
वेइंदियस्त अपज्जत्तगस्त जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे३, एवं
तेइंदियस्त ४ एवं चउरिंदियस्त ५, असन्निपंचिंदियस्त अपज्ज-
त्तगस्त जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे६, सन्निस्त पंचिंदियस्त
अपज्जत्तगस्त जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे७, सुहुमस्त पज्जत्तगस्त
जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे८, वायरस्त पज्जत्तगस्त जहन्नए जोए
असंखेज्जगुणे९। सुहुमस्त अपज्जत्तगस्त उक्कोसए जोए असंखे-
ज्जगुणे१०, वायरस्त अपज्जत्तगस्त उक्कोसए जोए असंखेज्ज-
गुणे११, सुहुमस्त पज्जत्तगस्त उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे१२,
वायरस्त पज्जत्तगस्त उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे१३, वेइंदिय-
स्त पज्जत्तगस्त जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे१४, एवं तेइंदि-
यस्त ०१५, एवं जाव सन्निपंचिंदियस्त पज्जत्तगस्त जहन्नए
जोए असंखेज्जगुणे१८, वेइंदियस्त अपज्जत्तगस्त उक्कोसए
जोए असंखेज्जगुणे१९, एवं तेइंदियस्त वि २०, एवं चउरिं-

पर्याप्तक और अपर्याप्तक के भेद से दश भेद हो जाते हैं । इस प्रकार से ये संसारी जीवों के १४ चौदह भेद कहेगये हैं ॥सू० २॥

ત્રસ છયેના પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તકના ભેદ થઈ જાય છે. આ રીતે આ સંસારી છયેના ચૌદ ભેદો કહેવામાં આવ્યા છે. ॥સૂ૦ ૨॥

दियस्स वि २१, एवं जाव सन्निपंचिदियस्स अपज्जत्तगस्स
उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२३, एवं वेइंदियस्स पज्जत्तगस्स
उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२४, एवं तेइंदियस्स वि पज्जत्त-
गस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२५, चउरिंदियस्स पज्जत्तगस्स
उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२६, असन्निपंचिदियस्स पज्जत्त-
गस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२७, एवं सन्निपंचिदियस्स
पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२८ ॥सू० ३॥

छाया—एतेषां खलु भदन्त ! चतुर्दशविधानां संसारसमापन्नकानां जीवानां
जघन्योत्कर्षकस्य योगस्य कतरे कारेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्व-
स्तोकः सूक्ष्मस्यापर्याप्तकस्य जघन्यको योगः१, वादरस्यापर्याप्तकस्य जघन्यको
योगोऽसंख्येयगुणः२, द्वीन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः३,
एवं त्रीन्द्रियस्य ४, एवं चतुरिन्द्रियस्य ५, असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य
जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः६, संज्ञिनः पञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य जघन्यको
योगोऽसंख्येयगुणः७, सूक्ष्मस्य पर्याप्तकस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः८, वाद-
रस्य पर्याप्तकस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः९, सूक्ष्मस्यापर्याप्तकस्योत्कर्षको
योगोऽसंख्येयगुणः १०, वादरस्यापर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः११,
सूक्ष्मस्य पर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः१२, वादरस्य पर्याप्तकस्यो-
त्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः१३, द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यको योगोऽसं-
ख्येयगुणः१४, एवं त्रीन्द्रियस्य०१५, एवं यावत् संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य
जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः१८, द्वीन्द्रियस्यापर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्ये-
यगुणः१९, एवं त्रीन्द्रियस्यापि२०, एवं चतुरिन्द्रियस्यापि२१, एवं यावत् संज्ञि-
पञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य उत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः२३, एवं द्वीन्द्रियस्य पर्या-
प्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः२४, एवं त्रीन्द्रियस्यापि पर्याप्तकस्योत्कर्षको
योगोऽसंख्येयगुणः२५, चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः२६,
असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः२७, एवं संज्ञिपञ्चे-
न्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः२८ ॥सू० ३॥

ટીકા—‘एएसि णं भंते’ एतेषां खलु भदन्त । ‘चोदसविहाणं संसारसमा-
वन्नगाणं जीवाणं’ चतुर्दशविधानां संसारसमापन्नकानाम् जीवानाम् ‘जहन्नुको-
सगस्स जोगस्स कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा’ जघन्योत्कृष्टस्य योगस्य
कतरे कतरेभ्यो यावत् विशेषाधिका वा जघन्यः कामपि व्यक्तिमाश्रित्य, स एव
तु व्यक्त्यन्तरापेक्षया उत्कर्ष इति जघन्योत्कर्ष स्तस्य योगस्य वीर्यान्तरापेक्षया
उपशमादि जनितकायादिपरिस्पन्दरूपस्य, एतस्य योगस्य चतुर्दशजीवस्थानसंब-

अब सूत्रकार इन १४ चौदह प्रकार के जीवों में योगों की अल्पता
और बहुता दिखाते हैं—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘एएसि णं
भंते । चोदसविहाणं संसारसमावन्नगाणं जीवाणं’ इत्यादि सूत्र ३ ।

टीकार्थ—‘एएसि णं भंते ! चोदसविहाणं संसारसमावन्नगाणं जीवाणं’
हे भदन्त ! इन १४ चौदह प्रकार के संसारी जीवों के ‘जहन्नुकोसगस्स
जोगस्स कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा’ जघन्य और उत्कृष्ट
योग का आश्रय करके कौन से जीव किस योग वाले जीवों की अपेक्षा
से यावत् विशेषाधिक हैं ? आत्मप्रदेशों में जो परिस्पंदन होता है
उसका नाम योग है । यह योग वीर्यान्तराय कर्म के क्षयोपशम की
विचित्रता से अनेक प्रकार का होता है, किसी जीव की अपेक्षा
योग अल्प होता है और किसी जीव की अपेक्षा वही योग उत्कृष्ट हो
जाता है । इस प्रकार से प्रत्येक योग के जघन्य और उत्कृष्ट के भेद से १४

હવે સૂત્રકાર આ ચૌદ પ્રકારના જીવોમાં યોગનું અલ્પપણુ અને બહુ
પણુ બતાવે છે.-તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-‘एएसि णं
भंते ! चोदसविहाणं संसारसमावन्नगाणं जीवाणं’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—‘एएसि णं भंते ! चोदसविहाणं संसारसमावन्नगाणं जीवाणं’ हे
लगवन् आ १४ चौद प्रकारना संसारी जिवोना ‘जहन्नुकोसगस्स जोगस्स
कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा’ जघन्य અને ઉત્કૃષ્ટ યોગનો આશ્રય કરીને
કયા જીવો કયા યોગવાળા જીવોની અપેક્ષાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? આત્મ-
પ્રદેશોમાં જે પરિસ્પંદન હોય છે, તેનું નામ યોગ છે. આ યોગ વીર્યાન્ત-
રાય કર્મના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી અનેક પ્રકારનો હોય છે કેઈ જીવની
અપેક્ષાથી એજ યોગ અલ્પ થઈ જાય છે. અને કેઈ જીવની અપેક્ષાથી એ
યોગ ઉત્કૃષ્ટ થઈ જાય છે. આ રીતે દરેક યોગના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના
લેહથી ૧૪ જીવસ્થાનોને લઈને ૨૮ અઠવાવીસ લેહો થઈ જાય છે. અર્થાત્
જીવોના સ્થાનો ૧૪ ચૌદ કહ્યા છે, તેમાં યોગ હોય છે, અને તે યોગ
જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના લેહવાળો હોય છે. તેથી ૧૪ ચૌદ પ્રકારના જીવસ્થા-

ન્યાત્ જઘન્યોત્કર્ષભેદાન્વ અષ્ટાવિંશતિપ્રકારકસ્યાલયવહુત્વાદિ જીવસ્થાનક-
વિશેષાદ્ભવતીતિ । તત્ર ક્વચેત્ જીવાઃ ક્વચેત્જીવો જીવેભ્યો યાવદ્વિશેષાધિકા વા
અત્ર યાવત્પદેન અલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, ઇત્યેતેષાં સંગ્રહો ભવતીતિ પ્રશ્નઃ ।
મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गौतम’ हे गौतम । ‘सर्ववत्थोवे सुहुमस्स
अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए’ सर्वस्तोकः-सर्वेभ्योऽस्त्रीयान् सूक्ष्मस्यापर्थाप्त-
कस्य जघन्यको योगः सूक्ष्मस्य पृथिव्यादेः सूक्ष्मत्वात् तस्य शरीरस्यापि अपर्था-
प्तकत्वेन असंपूर्णत्वात्, तत्रापि जघन्यस्य विवक्षितत्वात् सर्वेभ्यो वक्ष्यमाणेभ्यो
योगेभ्यः सकाशात् स्तोकः सर्वस्तोको भवति जघन्यो योगः, स पुनर्वैग्रहिक

चौदह जीवस्थानों को लेकर २८ अठाईस भेद हो जाते हैं अर्थात् जीव
के समास (संक्षेप) से १४ जो भेद कहे गये हैं उनमें योग होता है और
यह योग जघन्य और उत्कृष्ट भेद वाला होता है । इसलिये १४ चौदह
जीवस्थानों के प्रत्येक स्थान के २-२ योग के भेद का सङ्काव से योग के
२८ अठाईस भेद हो जाते हैं । यहां यावत् शब्द से अल्पवहुत और तुल्य
इन पदों का संग्रह हुआ है । इसीलिये गौतम ने ऐसा प्रश्न किया है ।

गौतम के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं-‘गोयमा !
‘सर्ववत्थोवे सुहुमस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोगे’ हे गौतम ! सूक्ष्म
अपर्थाप्तक एकेन्द्रिय जीव का जघन्य योग सब से अल्प होता है
क्योंकि सूक्ष्म नामकर्म के उदय से पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय जीव सूक्ष्म
होते हैं अर्थात् इनका शरीर सूक्ष्म होता है-और अपर्थाप्तक
होने के कारण वह इनका शरीर अपूर्ण रहता है । इसलिये वह

નોના દરેક સ્થાનના ૨-૨ બળ્લે યોગના ભેદ ધવાથી યોગના ૨૮ અઠ્યાવીસ
ભેદો થઈ જાય છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી અલ્પ, બહુ અને તુલ્ય આ
પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેથી જ ગૌતમ સ્વામીએ આ રીતનો પ્રશ્ન કર્યો
છે. ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘સર્વવત્થોવે સુહુ-
મસ્સ. અપજ્જતગસ્સ જહન્નએ જોગે’ હે ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ અપર્થાપ્તક એક ઇન્દ્રિય
વાળા જીવનો જઘન્ય યોગ બધાથી અલ્પ હોય છે કેમકે સૂક્ષ્મ નામકર્મના
ઉદયથી જઘન્ય પૃથિવિ વિગેરે એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવ સૂક્ષ્મ હોય છે. અર્થાત્
તેઓનું શરીર સૂક્ષ્મ હોય છે, અને અપર્થાપ્તક હોવાના કારણે તે તેમનું
શરીર અપૂર્ણ હોય છે. તેથી એ યોગ બીજા યોગ કરતાં જઘન્યની વિવક્ષા
હોવાના કારણે બધાથી કમ હોય છે. આ યોગ વિવ્રહગતિ ને કે કાર્મણ

કાર્મણીદારિકપુદ્ગલગ્રહણપ્રથમસમયવર્તી, તદનન્તરં ચ સમયવૃદ્ધ્યા અન્યન્યોત્કૃષ્ટો
 યાવત્ સર્વોત્કૃષ્ટો ન ભવતીતિ 'વાયરસ્ય અપજ્જત્તગસસ જહન્નણ જોણ અસંખેજ્જ-
 ગુણે' વાદરસ્ય અપર્યાપ્તકજીવસ્ય જઘન્યકો યોગોઽસંખ્યેયગુણોઽધિકો ભવતિ
 વાદરજીવસ્ય પૃથિગ્વાદેરપર્યાપ્તકજીવસ્ય જઘન્યો યોગઃ પૂર્વોક્તાપેક્ષયાઽસંખ્યા-
 તગુણઃ અસંખ્યાતગુણવૃદ્ધો વાદરસ્વાદેવ ભવતીતિ, એવમગ્રેઽપિ અસંખ્યાતગુણસ્વં
 દ્રષ્ટવ્યમ્ ૨ । 'વેહંદિયસસ અપજ્જત્તગસસ જહન્નણ જોણ અસંખેજ્જગુણે', દ્વીન્દ્રિયસ્યા-
 પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યેયગુણોઽધિકો ભવતિ ૩ । 'એવં તેહંદિયસસ' એવં
 ત્રીન્દ્રિયસ્યાપર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યેયગુણોઽધિકો ભવતીતિ ૪ । 'એવં
 ચતુરિંદિયસસ' એવં ચતુરિન્દ્રિયસ્ય અપર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યેયગુણોઽ

યોગ અન્ય યોગોં કી અપેક્ષા જઘન્ય કી વિવક્ષા હોને કે કારણ
 સબ સે કમ હોતા હૈ । યહ યોગ વિગ્રહ ગતિ મેં જો કાર્મણ કાય
 હોતા હૈ ઉસકે દ્વારા ઔદારિક પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરને કે પ્રથમ
 સમય મેં હોના હૈ । હસકે વાદ સમય સમય મેં યોગ કી વૃદ્ધિ
 હોતી હૈ ઓર યહ વૃદ્ધિ સર્વોત્કૃષ્ટ યોગ તક હોતી હૈ 'વાયરસસ અપ-
 જ્જત્તગસસ જહન્નણ જોણ' સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક કે જઘન્ય યોગ કી અપેક્ષા
 જો વાદર અપર્યાપ્તક કા જઘન્ય યોગ હૈ વહ 'અસંખેજ્જગુણે' અસંખ્યાત
 ગુણા અધિક હોના હૈ ૨ હસી પ્રકાર સે આગે ભી અસંખ્યાત ગુણતા
 જાનની ચાહિયે । 'વેહંદિયસસ અપજ્જત્તગસસ જહન્નણ જોણ અસંખેજ્જ-
 ગુણે' હસકી અપેક્ષા દો દ્વિન્દ્રિય અપર્યાપ્તક કા જઘન્ય યોગ અસંખ્યા-
 તગુણા અધિક હોતા હૈ ૩ 'એવં તેહંદિયસસ' હસી પ્રકાર સે દો દ્વિન્દ્રિય

જઘન્ય કાગવાળા હોય છે, તેઓના દ્વારા ઔદારિક પુદ્ગલોને ઝલ્લુ કરવાના
 પ્રથમ સમયમાં હોય છે. તે પછી દરેક સમયે યોગની વૃદ્ધિ થાય છે. અને
 આ વૃદ્ધિ સર્વોત્કૃષ્ટ યોગ સુધી હોય છે. 'વાયરસસ અપજ્જત્તગસસ જહન્નણ જોણ'
 સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક યોગ કરતાં જે વાદર અપર્યાપ્તકનો જઘન્ય યોગ છે, તે
 'અસંખેજ્જગુણે' અસંખ્યાત ગણો અધિક હોય છે. ૨ એજ રીતે આગળ પણ
 અસંખ્યાત ગણુ બનુ. 'વેહંદિયસસ અપજ્જત્તગસસ જહન્નણ જોણ અસંખેજ્જ-
 ગુણે' તેના કરતાં જે દ્વિન્દ્રિયવાળા અપર્યાપ્તકનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતગણો
 વધારે હોય છે. ૩ 'એવં તેહંદિયસસ' એજ રીતે જે દ્વિન્દ્રિય અપર્યાપ્તકના
 જઘન્ય યોગથી તે દ્વિન્દ્રિયનો જે જઘન્ય યોગ છે, તે અસંખ્યાતગણો અધિક
 હોય છે. ૪, 'એવં ચતુરિંદિયસસ' એજ રીતે ત્રણ દ્વિન્દ્રિય અપર્યાપ્તકના જઘન્ય

ધિકો ભવતીતિ ૫ । ‘અસન્નિસ્સ પંચિદિયસ્સ અપ્પજ્જત્તગસ્સ જહન્નણ્ જોણ અસંખેજ્જગુણે’ અસંજ્ઞિનઃ પચ્ચેન્દ્રિયસ્યાપર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યેયગુણોઽધિકો ભવતીતિ ૬ । ‘સન્નિસ્સ પંચિદિયસ્સ અપ્પજ્જત્તગસ્સ જહન્નણ્ જોણ અસંખેજ્જગુણે’ સંજ્ઞિનઃ પચ્ચેન્દ્રિયસ્યાપર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યેયગુણોઽધિકો ભવતીતિ ૭ । ‘સુહમસ્સ પ્પજ્જત્તગસ્સ જહન્નણ્ જોણ અસંખેજ્જગુણે’ સૂક્ષ્મસ્ય જીવસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યેયગુણોઽધિકો ભવતિ સૂક્ષ્માપર્યાપ્તકજીવસ્ય જઘન્યયોગાપેક્ષયા સૂક્ષ્મપર્યાપ્તકજીવસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યાતગુણોઽધિકો ભવતીત્યર્થઃ ૮ । ચાદરાપર્યાપ્તકાપેક્ષયા ચાદરપર્યાપ્તકજીવસ્ય યોગોઽધિકો ભવતીતિ તદ્દર્શયતિ - ‘વાયરસ્ય પ્પજ્જત્તગસ્ય જહન્નણ્ જોણ અસંખેજ્જગુણે’ ચાદરસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય પર્યાપ્તગુણવિશિષ્ટસ્ય જીવસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યાતગુણોઽધિકો ભવતીતિ ૯ । સૂક્ષ્મા-

અપર્યાપ્તક કે જઘન્ય યોગ સે તેહન્દ્રિય અપર્યાપ્તક કા જો જઘન્ય યોગ હૈ વહ અસંખ્યાતગુણા અધિક હોના હૈ ૪ ‘અવં ચ પંચિદિયસ્સ’ હસી પ્રકાર સે તેહન્દ્રિય અપર્યાપ્તક કે જઘન્ય યોગ સે જો ચૌહન્દ્રિય અપર્યાપ્તક કા ‘જઘન્ય યોગ હૈ વહ અસંખ્યાત ગુણા અધિક હોના હૈ ૫ । ‘અસન્નિસ્સ પંચિદિયસ્સ અપ્પજ્જત્તગસ્સ જહન્નણ્ જોણ અસંખેજ્જગુણે’ હસી પ્રકાર સે જો અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તક હૈં ઉનકા જઘન્ય યોગ ચૌહન્દ્રિય અપર્યાપ્તક કે જઘન્ય યોગ સે અસંખ્યાતગુણા અધિક હોના હૈ ૬ । ‘સન્નિપંચિદિયસ્સ અપ્પજ્જત્તગસ્સ જહન્નણ્ જોણ અસંખેજ્જગુણે’ ૭ । હસી પ્રકાર સે સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તક કા જો જઘન્ય યોગ હૈ વહ અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તક કે જઘન્ય યોગ સે અસંખ્યાતગુણા અધિક હોના હૈ ૭ । સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તક કે જઘન્ય યોગ સે અસંખ્યાતગુણા અધિક સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તક એકેન્દ્રિય કા જઘન્ય યોગ હોના હૈ ૮ । સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તક કે જઘન્ય યોગ સે અસંખ્યાત ગુણા અધિક ચાદર પર્યાપ્તક કા

યોગથી ચાર ઇન્દ્રિયવાળાઓના જે જઘન્ય યોગ છે, તે અસંખ્યાત ગણો વધારે છે. ૫ અસન્નિસ્સ પંચિદિયસ્સ અપ્પજ્જત્તગસ્સ જહન્નણ્ જોણ અસંખેજ્જગુણે’ એજ રીતે જે અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તક છે, તેના જઘન્ય યોગ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અપર્યાપ્તકોના જઘન્ય યોગથી અસંખ્યાતગણો અધિક હોય છે. ૬, ‘સન્નિપંચિદિયસ્સ અપ્પજ્જત્તગસ્સ જહન્નણ્ જોણ અસંખેજ્જગુણે’ એજ રીતે સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તકોના જે જઘન્યયોગ છે, તે અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તકના જઘન્યયોગથી અસંખ્યાતગણો અધિક હોય છે. ૭, સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તકના જઘન્ય યોગ કરતાં અસંખ્યાતગણો વધારે સૂક્ષ્મપર્યાપ્તકોના જઘન્ય યોગ હોય છે, ૮, સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તકના જઘન્ય યોગથી અસંખ્યાતગણો વધારે બાહર પર્યાપ્તક એકેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગ હોય છે. ૯ તેના યોગ કરતાં અસંખ્યાત ગણો વધારે સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક એક ઇન્દ્રિયના દરક્રમ

दारभ्य वादरान्तापर्याप्तकजीवानां जघन्ययोगेषु असंख्यातगुणत्वमाधिक्यं प्रदर्श्य उत्कृष्टयोगेषु आधिक्यं दर्शयितुमाह—‘सुहृमस्त’ इत्यादि, ‘सुहृमस्त अपञ्जत्तगस्त उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे १०’ सूक्ष्मस्यापर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगः पूर्वापेक्षयाऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति १० । ‘वायरस्त अपञ्जत्तगस्त उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे ११’ वादरस्यापर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति ११ । ‘सुहृमस्त पञ्जत्तगस्त उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे’ सूक्ष्मस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति ११ । ‘सुहृमस्त पञ्जत्तगस्त उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे’ सूक्ष्मस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति १२ । ‘वायरस्त पञ्जत्तगस्त उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे १३’ वादरस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति १३ । अथ द्वीन्द्रियादीनां पर्याप्तकानां जघन्ययोगमाह—‘वेइदियस्य पञ्जत्तगस्त जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे १४’ द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीति १४ । ‘एवं तेइदियरस्त पञ्जत्तगस्त जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे १५’ एवं द्वीन्द्रियवदेव त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको

जघन्य योग होता है ९। इसके योग से असंख्यातगुणा अधिक सूक्ष्म अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग होता है १०। इसके योग से असंख्यातगुणा अधिक वादर अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग होता है ११। इसके योग से असंख्यातगुणा अधिक सूक्ष्मपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग होता है १२। इसके योग से असंख्यातगुणा अधिक वादर पर्याप्तक का उत्कृष्ट योग होता है १३। इसके योग से असंख्यातगुणा अधिक द्वीन्द्रिय पर्याप्तक का जघन्य योग होता है १४। इसी प्रकार से तेइन्द्रिय पर्याप्तक का जघन्य योग और यावत् संज्ञि पञ्चेन्द्रिय पर्याप्तक का जघन्य योग असंख्यातगुणा अधिक होता है १८। द्वीन्द्रिय अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग

योग होय छे. १० तेना योग करतां असंख्यात गछे। वधारे वादर अपर्याप्तकनो उत्कृष्टयोग होय छे. ११, तेना योग करतां असंख्यात गछे। वधारे सूक्ष्म पर्याप्तकनो उत्कृष्ट योग होय छे १२, तेना योग करतां असंख्यात गछे। अधिक वादर पर्याप्तकनो उत्कृष्ट योग होय छे. १३। तेना योग करतां असंख्यात गछे। वधारे जे इन्द्रिय पर्याप्तकनो जघन्ययोग होय छे. १४। ओइ रीते त्रिषु इन्द्रियवाणा पर्याप्तकनो जघन्य योग अने यावत् संज्ञि पञ्चेन्द्रिय पर्याप्तकनो जघन्ययोग असंख्यात गछे। वधारे होय छे. १८, जे इन्द्रियवाणा अपर्याप्तकनो उत्कृष्ट योग असंख्यात गछे। वधारे होय छे. १८।

ભવતિ इति १५ । ‘एवं जाव सन्निपंचिदियस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे’ एवं-यावत् સંજિપંચેન્દ્રિયસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યા-
તગુણોઽધિકો ભવતિ । ૧૮, અત્ર યાવત્પદેન ‘ચતુરિદિયસ્સ પજ્જત્તગસ્સ જહન્નए
જોए असंखेज्जगुणे १६, तथा ‘असन्निस्स पंचिदियस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए
जोए असंखेज्जगुणे १७’ । અનયોઃ પ્રકરણયોઃ સંગ્રહો ભવતીતિ ૧૮ । અથ
દ્વીન્દ્રિયાદીનામપર્યાપ્તકાનામુત્કૃષ્ટયોગમાહ-‘તેહંદિયસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ ઉકોસए
જોए असंखेज्जगुणे १९’ દ્વીન્દ્રિયસ્યાપર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટો યોગોઽસંખ્યેયગુણોઽ
ધિકો ભવતિ ‘एवं तेहंदियस्स चि’ एवं ત્રીન્દ્રિયસ્યાપિ અપર્યાપ્તકસ્યોત્કૃષ્ટો યોગો-
ઽસંખ્યેયગુણોધિકો ભવતિ ૨૦ । ‘एवं चउरिंदियस्स चि’ एवं ચતુરિન્દ્રિયસ્યાપિ
અપર્યાપ્તકસ્યોત્કૃષ્ટો યોગોઽસંખ્યેયગુણોધિકો ભવતિ ૨૧, ‘एवं जाव सन्नि-
पंचिदियस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २३’ एवं યાવત્ સંજિ-
પંચેન્દ્રિયસ્યાપર્યાપ્તકસ્યોત્કૃષ્ટો યોગોઽસંખ્યેયગુણોધિકો ભવતિ, અત્ર યાવત્પ-

અસંખ્યાતગુણા અધિક હોતા હૈ ૧૯। इसी प्रकार से तेहन्द्रिय अपर्या-
प्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है २०। चौहन्द्रिय
अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है २१। असंजी
पंचेन्द्रिय अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है
२२ और संजी पंचेन्द्रिय अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा
अधिक होता है २३। द्वीन्द्रिय पर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा
अधिक होता है २४। तेहन्द्रिय पर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा
अधिक होता है २५। चौहन्द्रिय पर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यात-
गुणा अधिक होता है २६। असंजी पंचेन्द्रिय पर्याप्तक का उत्कृष्ट योग
असंख्यातगुणा अधिक होता है २७। और संजी पंचेन्द्रिय पर्याप्तक का

એજ રીતે ત્રણ ઇન્દ્રિયાણા અપર્યાપ્તકને ઉત્કૃષ્ટયોગ અસંખ્યાત ગણે વધારે
હોય છે. ૨૦ ચાર ઇન્દ્રિયાણા અપર્યાપ્તકને ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગણે
અધિક હોય છે. ૨૧ અસંજી પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તકને ઉત્કૃષ્ટયોગ અસંખ્યાત
ગણે વધારે હોય છે. ૨૨, અને સંજી પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તકને ઉત્કૃષ્ટ યોગ
અસંખ્યાત ગણે અધિક હોય છે. ૨૩, દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્તકને ઉત્કૃષ્ટ યોગ
અસંખ્યાતગણે અધિક હોય છે. ૨૪, તેહન્દ્રિય પર્યાપ્તકને ઉત્કૃષ્ટ યોગ
અસંખ્યાતગણે વધારે હોય છે. ૨૫, ચાર ઇન્દ્રિયાણા પર્યાપ્તકને ઉત્કૃષ્ટ
યોગ અસંખ્યાતગણે વધારે હોય છે. ૨૬, અસંજી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તકને
ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગણે અધિક હોય છે ૨૭, અને સંજી પંચેન્દ્રિય

हेन 'असन्नि पर्विदियस्स पञ्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे' असं-
 ज्ञिपञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीत्यस्य ग्रहणं
 भवतीति २३ । 'वेहंदियस्स पञ्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २४'
 द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति २४ । 'एवं
 तेहंदियस्स वि पञ्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २५, एवं त्रीन्द्रियस्यापि
 पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीति २५ । 'चउरिदियस्स
 पञ्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २६' एवं चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तकस्यो-
 त्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति २६ । 'असन्निपर्विदियस्स पञ्जत्तगस्स
 उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २७' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगो-
 ऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति २७ । 'एवं सन्निपर्विदियस्स पञ्जत्तगस्स उक्कोसए
 जोए असंखेज्जगुणे २८' एवं संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसं-
 ख्येयगुणोऽधिको भवतीति २८ । इह यद्यपि पर्याप्तकत्रीन्द्रियोत्कृष्टशरीरापेक्षया
 पर्याप्तकानां द्वीन्द्रियाणां संज्ञिमसंज्ञिनां च पञ्चेन्द्रियाणामुत्कृष्टः कायः संख्या-
 तगुणो भवति संख्यातयोजनप्रमाणत्वात्तस्य, तथाप्यत्र योगस्य परिस्पन्दरूपस्य
 विवक्षितत्वात्, तस्य च परिस्पन्दस्वरूपयोगस्य क्षयोपशमविशेषसामर्थ्यात् यथोक्त-
 मसंख्यातगुणत्वं न विरुद्धयते, न ह्यस्ति नियमो यदल्पकायस्याल्प एव

उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है २८। इस प्रकार से उत्तरो-
 त्तर में यह असंख्यातगुणी अधिकता जाननी चाहिये। यहां यद्यपि
 पर्याप्तक तेहन्द्रिय के उत्कृष्ट शरीर की अपेक्षा पर्याप्तक दो इन्द्रियों
 का और संज्ञी असंज्ञी पर्याप्तक पञ्चेन्द्रिय जीवों का उत्कृष्ट काय
 संख्यातगुणा अधिक होता है। क्योंकि यह उनका संख्यात योजन
 प्रमाण वाला होना है। परन्तु फिर भी यहाँ परिस्पन्द रूप योग की
 विवक्षा होने के कारण उस परिस्पन्द रूप योग में क्षयोपशम विशेष
 के सामर्थ्य से यथोक्त असंख्यात गुणता विरुद्ध नहीं होती है। ऐसा

पर्याप्तकने उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणो वधादे डोय छे. २८, आ रीते
 उत्तरोत्तरमां आ असंख्यातगुणं अधिकपणुं समज्जुं लेधमे. अहीयां ले डे
 पर्याप्तक त्रुं धन्द्रियवाणाओना उत्कृष्ट शरीर करतां पर्याप्तक ले धन्द्रियवाणा-
 ओनुं अने संज्ञी असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय एवोनुं उत्कृष्ट शरीर संख्यातगुणुं वधादे
 डोय छे डेमके ते तेओनुं संख्यात योजन प्रमाणवाणुं डोय छे. तो पणु
 अहीयां परिस्पन्दनइप (यदायमान) योगनी विवक्षा डोवाने दीधे अ परिस्पन्दनइप
 योगमां क्षयोपशम विशेषना सामर्थ्यथी उपर डह्या प्रमाणे असंख्यातगुणा-
 पणुं थतुं नथी, अर्थात् तेमां विरोध आवतो नथी, ओवो तो डोध नियम

પરિસ્પન્દો ભવતિ મહાકાયસ્ય વા મહાનેવ પરિસ્પન્દઃ પીપીલિકાહસ્ત્યાદૌ તસ્ય વ્યત્પયેનાપિ દર્શનાદિતિ ।

અયમાશયઃ—આત્મપ્રદેશસ્ય સ્પન્દનં કમ્પનં વા યોગશબ્દેન કથયતે, સ ચ યોગો વીર્યાન્તરાયકર્મણઃ ક્ષયોપશમાદિવૈચિત્ર્યાત્ અનેકપ્રકારકો ભવતિ । સ એવ યોગઃ પરિસ્પન્દકમ્પનાપરપર્યાયઃ કમપિ જીવવિશેષમાશ્રિત્યાલ્પો ભવતિ, સ એવ જીવાન્તરાપેક્ષયા ઉત્કૃષ્ટો ભવતિ । તસ્ય યોગસ્ય ચતુર્દશજીવસ્થાનકાશ્રયણેન જઘન્યોત્કૃષ્ટમેદેનાઘ્રાવિંશતિ ભેદા ભવન્તિ । અસ્મિન્ મૂત્રે તસ્ય યોગસ્યાલ્પવહુત્વ-યોરેવ પ્રતિપાદનં વિચ્યતે, તત્ર સૂક્ષ્માપર્યાપ્તૈકેન્દ્રિયજીવાનાં જઘન્યો યોગઃ સર્વા-પેક્ષયાડલ્પીયાનેવ ભવતિ, યતઃ તચ્છરીસ્ય સૂક્ષ્મત્વાત્, તથાડપર્યાપ્તત્વેનાપૂર્ણ-ત્વાન્ન સર્વયોગાપેક્ષયા યોગઃ સર્વતોડલ્પીયાન્ ભવતિ । તથા—સ યોગઃ કાર્મણ શરીરદ્વારા ઔદારિકપુદ્ગલગ્રહણાત્ પ્રથમસમયે એવ ભવતિ તદનન્તરં પ્રતિસમયં યોગસ્ય વૃદ્ધિર્ભવતિ તથા—તથા સ એવ યોગ ઉત્કૃષ્ટ યોગપર્યન્તં વર્દતે ઇતિ ॥મૂ૦૩॥

તો કોઈ નિયમ હૈ નહીં કિ અલ્પકાય વાલે મૈ અલ્પ પરિસ્પન્દ હોતા હૈ ઓર મહાકાય વાલે મૈ મહાન્ પરિસ્પન્દ હોતા હૈ । ક્યોંકિ પિપીલિકા એવં હસ્તી આદિ મૈં યહ વાત ડલટ ફેર સે દેખી જાતી હૈ અર્થાત્ હસ્તી મૈં જો કિ મહાકાય વાલા હૈ પરિસ્પન્દ કમ દેખા જાતા હૈ ઓર પિપી-લિકા-કીડી-મૈં પરિસ્પન્દ અધિક દેખા જાતા હૈ । યહ વાત દિલ્લાઈ દી ગઈ હૈ કિ—યોગ શબ્દ સે આત્મપ્રદેશોં કા સ્પન્દન-કમ્પન કહા ગયા હૈ । યહ યોગ વીર્યાન્તરાય કર્મ કૈ ક્ષયોપશમ આદિ કી વિચિત્રતા સે અનેક પ્રકાર કા હોતા હૈ । પરિસ્પન્દ રૂપ વહી યોગ કિસી જીવ વિશેષ કી અપેક્ષા સે અલ્પ હોતા હૈ ઓર કિસી અન્ય જીવ કી અપેક્ષા સે વહી યોગ ઉત્કૃષ્ટ હોતા હૈ । હસ યોગ કૈ ૧૪ ચૌદહ જીવ સ્થાનકોં કૈ આશ્રયણ સે

નથી કે—અલ્પકાયવાળાઓમાં અલ્પ પરિસ્પન્દ હોય છે. અને મહાકાયવાળામાં મહાન્ પરિસ્પન્દ હોય છે. કેમકે પિપીલિકા-કીડી અને હાથી વિગેરેમાં આ વાત ઉલ્ટાસુલ્ટી દેખાઈ આવે છે અર્થાત્ હાથીમાં કે જે મહાકાયવાળો છે, તેમાં પરિસ્પન્દ કમ દેખાઈ આવે છે. અને પિપીલિકા-કીડીમાં પરિસ્પન્દ અધિક દેખવામાં આવે છે. આ વાત જનાવવામાં આવી છે—યોગ શબ્દથી આત્મપ્રદેશોનું સ્પન્દન-કમ્પન કહ્યું છે. આ યોગ વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમ વિગેરેની વિચિત્રતાથી અનેક પ્રકારનું હોય છે પરિસ્પન્દ રૂપ એજ યોગ કોઈ વિશેષ અપેક્ષાથી અલ્પ હોય છે અને કોઈ બીજા જીવની અપેક્ષાથી એજ યોગ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. આ યોગના ૧૪ ચૌદ જીવસ્થાનેના આશ્રયથી જઘન્ય અને

॥ जघन्योत्कृष्टयोगयोरल्पबहुत्वकोष्टकम् ॥

१०	उत्कृष्ट	१	जघन्य	सूक्ष्म एकेन्द्रिय अपर्याप्त	२
१२	उत्कृष्ट	८	जघन्य	सूक्ष्म एकेन्द्रिय पर्याप्त	३
११	उत्कृष्ट	२	जघन्य	वादर एकेन्द्रिय अपर्याप्त	४
१३	उत्कृष्ट	९	जघन्य	वादर एकेन्द्रिय पर्याप्त	५
१९	उत्कृष्ट	३	जघन्य	द्वीन्द्रिय अपर्याप्त	६
२४	उत्कृष्ट	१४	जघन्य	द्वीन्द्रिय पर्याप्त	७
२०	उत्कृष्ट	४	जघन्य	त्रीन्द्रिय अपर्याप्त	८
२५	उत्कृष्ट	१५	जघन्य	त्रीन्द्रिय पर्याप्त	९
२१	उत्कृष्ट	५	जघन्य	चतुरिन्द्रिय अपर्याप्त	१०
२६	उत्कृष्ट	१६	जघन्य	चतुरिन्द्रिय पर्याप्त	११
२२	उत्कृष्ट	६	जघन्य	असंज्ञीपञ्चेन्द्रिय अपर्याप्त	१२
२७	उत्कृष्ट	१७	जघन्य	असंज्ञीपञ्चेन्द्रिय पर्याप्त	१३
२३	उत्कृष्ट	७	जघन्य	संज्ञीपञ्चेन्द्रिय अपर्याप्त	१४
२८	उत्कृष्ट	१८	जघन्य	संज्ञीपञ्चेन्द्रिय पर्याप्त	

યોગાધિકારાદેવેદમાહ—‘દો મંતે ! નેરડ્યા’ इत्यादि ।

મૂળમ્—દો મંતે ! નેરડ્યા પઢમસમયોવવન્નગા કિં સમ-
જોગી કિં વિસમજોગી ? ગોયમા ! સિય સમજોગી સિય વિસ-
મજોગી । સે કેળટ્ટેનં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ સિય સમજોગી સિય
વિસમજોગી ? ગોયમા ! આહારયાઓ વા, સે અળાહારણ, અળા-
હારયાઓ વા, સે આહારણ સિય હીળે સિય તુલ્લે સિય અબ્મ-
હિણ । જઈ હીળે અસંખેજ્જઈમાગહીળે વા સંખેજ્જઈમાગહીળે વા
સંખેજ્જગુળહીળે વા અસંખેજ્જગુળહીળે વા । અહ અબ્મહિણ
અસંખેજ્જઈમાગમબ્મહિણ વા સંખેજ્જઈમાગમબ્મહિણ વા, સંખે-

જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ મેદોં કો લેકર ૨૮ અઠાઈસ મેદ હો જાતે હૈં । હસ
સૂત્ર મેં ઉસ યોગ કે અલ્પબહુત્વ કા હી પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ ।
इनमें से जो सूक्ष्म अपर्याप्तक एकेन्द्रिय जीव होते हैं उनके जो जघन्य
योग होता है—वह सब की अपेक्षा बिलकुल कम ही होता है । क्योंकि
उसका शरीर सूक्ष्म होता है । तथा अपर्याप्तावस्थापन्न होने से वह
पूर्ण भी नहीं होता है । इसलिये सर्वयोगों की अपेक्षा उसका योग
सर्व से अतिशय कम होता है । तथा—वह योग कर्मण शरीर द्वारा
औदारिक पुद्गलों के ग्रहण करने से प्रथम समय में ही होता है । इसके
बाद हर एक समय में योग की वृद्धि होती है । इस प्रकार वही योग
उत्कृष्ट योग पर्यन्त बढ़ता है । ॥सू०३॥

ઉત્કૃષ્ટ લેદોને લઈને ૨૮ અઠ્યાવીસ લેદો થઈ જાય છે. આ સૂત્રમાં તે
અલ્પ બહુપણાનું જ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. તેમાંથી જે સૂક્ષ્મ અપ-
ર્યાપ્તક એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો હોય છે. તેઓને યોગ હોય છે. તે બધા
કરતાં બિલકુલ કમ હોય છે. કેમકે—તેમનું શરીર સૂક્ષ્મ હોય છે. તથા
અપર્યાપ્ત અવસ્થાવાળા હોવાથી તે પૂર્ણ પણે હોતું નથી. તેથી બધા યોગો
કરતાં તેનો યોગ સર્વથી અત્યંત જઘન્ય—કમ હોય છે. તથા—તે યોગ કાર્મણ
શરીર દ્વારા ઔદારિક પુદ્ગલોના ગ્રહણ કરવાથી પહેલા સમયમાં જ હોય છે.
તે પછી દરેક સમયમાં યોગની વૃદ્ધિ થાય છે. આ રીતે એજ યોગ ઉત્કૃષ્ટ
યોગ સુધી વધતો રહે છે. ॥સૂ. ૩॥

જજગુગમઘમહિણ વા, અસંખ્યેજજગુગમઘમહિણ વા સે તેણ ટ્રેણં જાવ
સિય વિસમજોગી । એવં જાવ વેમાણિયાણં ॥સૂ૦ ૪॥

છાયા—ઢ્રૌ મદન્ત ! નૈરયિકૌ પ્રથમસમયોપપન્નકૌ કિં સમયોગિનૌ કિં
વિષમયોગિનૌ ? ગૌતમ ! સ્યાત્ સમયોગિનૌ સ્યાત્ વિષમયોગિનૌ । તત્ કેનાર્થેન
મદન્ત । એવમુચ્યતે સ્યાત્ સમયોગિનૌ સ્યાત્ વિષમયોગિનૌ ? ગૌતમ ! આહાર-
કાઢ્ઢા સ અનાહારકઃ અનાહારકાઢ્ઢા સ આહારકઃ સ્યાત્ હીનઃ સ્યાત્ તુલ્યઃ
સ્યાદભ્યધિકઃ, યદિ હીનઃ અસંખ્યેયભાગહીનો વા સંખ્યેયભાગહીનો વા સંખ્યે-
યગુણહીનો વા અસંખ્યેયગુણહીનો વા । અથાભ્યધિકઃ અસંખ્યેયભાગાભ્યધિકો વા
સંખ્યેયભાગાભ્યધિકો વા, સંખ્યેયગુણાભ્યધિકો વા અસંખ્યેયગુણાભ્યધિકો વા
તત્તેનાર્થેન યાવત્ સ્યાત્ વિષમયોગિનૌ । એવં યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ ॥મૂ૦ ૪॥

ટીકા—‘દો મંતે ! નેરહ્યા’ ઢ્રૌ મદન્ત । નૈરયિકૌ ‘પઢમસમયોવવન્નગા’
પ્રથમસમયોપપન્નકૌ પ્રથમઃ સમય ઉપપન્નયો ર્થયો સ્તૌ પ્રથમસમયોપપન્નકૌ, ઉપ-
પન્ન ઉપપત્તિમાન્, ઉપપત્તિશ્ચાત્ર નરકક્ષેત્રપાત્તિરૂપા, સા ચ દ્વયોરપિ વિગ્રહેણ
ઋજુગત્યા વા, અથવા ઇકસ્ય વિગ્રહેણ અન્યસ્ય ઋજુગત્યેતિ ઇતાદૃશૌ નારકૌ
‘કિં સમજોગી કિં વિસમજોગી’ કિં સમયોગિનૌ સમ તુલ્યો યોગો વિદ્યતે યયો

યોગ કે અધિકાર કો લેકર સૂત્રકાર ઇસા કહ રહે હૈ—‘દો મંતે
નેરહ્યા પઢમસમયોવવન્નગા’ ઇત્યાદિ સૂત્ર ૪॥

ટીકાર્થ—હસમેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે ઇસા પૂછા હૈ—‘દો મંતે !
નેરહ્યા’ હૈ મદન્ત ! દો નૈરયિક જો કિ ‘પઢમસમયોવવન્નગા’ પ્રથમ
સમય મેં ઉત્પન્ન હુણ હૈ—ચાહે ડનમેં સે ઇકને ડસ નરક ક્ષેત્ર કી પ્રાપ્તિ
વિગ્રહ સે કી હો ચાહે ઋજુગતિ સે કી હો અથવા દોનોને વિગ્રહ સે
અથવા ઋજુગતિ સે કિસી ઢી ગતિ સે કી હો ઇસે વે દો નૈરયિક—
‘કિં સમજોગી કિં વિસમજોગી’ કયા સમાન યોગ વાલે હોતે હૈ ? અથવા
વિષમયોગ વાલે હોતે હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ડત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે

યોગના અધિકારથી હવે સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણેનું સૂત્ર કહે છે.—‘દો
મંતે ! નેરહ્યા પઢમસમયોવવન્નગા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—
‘દો મંતે ! નેરહ્યા’ હે ભગવન્ એ નૈરયિકા કે જે ‘પઢમસમયોવવન્નગા’ પહેલા
સમયમાં ઉત્પન્ન થયા છે—આહે તો તેમાંથી એકે તો નારકક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ
વિગ્રહથી કરી હોય આહે તો ઋજુ ગતિથી કે કોઈપણ ગતિથી કરી હોય
એવા તે એ નૈરયિકા ‘કિં સમજોગી કિં વિસમજોગી’ શું સમાન યોગવાળા હોય

સ્તૌ સમયોગિનોં કિં વા વિષમયોગિનોં-વિષમોડતુલ્યો યોગો યયો સ્તૌ વિષમ
યોગિનોં ભવતઃ? इति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि। ‘गोयमा’
हे गौतम! ‘सिय समजोगी सिय विसमजोगी’ स्यात्-कदाचित् समयो-
गन्तौ भवतः कदाचित्तौ विषमयोगवन्तौ तौ भवत इत्यर्थः। पुनः प्रश्न-
यति-‘से केणट्ठेण’ इत्यादि। ‘से केणट्ठेण’ भन्ते! एवं वुच्चइ, सिय समजोगी
सिय विसमजोगी’ तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते स्यात् कदाचित् समयोगिनौ
स्यात् विषमयोगिनाविति? भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि। ‘गोयमा’ हे गौतम!
‘आहारयाओ वा से अणाहारए’ आहारकाद्वा सोऽनाहारकः ‘अणाहारयाओ वा
से आहारए’ अनाहारकाद्वा स आहारकः आहारकाद्वा आहारकनारकमाश्रित्य स
नारकोऽनाहारकः, अनाहारकाद्वा अनाहारकनारकमाश्रित्य स आहारकः, अनेन
किमिष्याह-‘सिय हीणे’ इति ‘सिय हीणे’ स्यात् हीनः कदाचित्स नारको हीनो
हैं-‘गोयमा’ हे गौतम! ‘सिय समजोगी, सिय विसमजोगी’ कदाचित्
वे दोनों समान योग वाले होते हैं और कदाचित् वे विषमयोगवाले
भी होते हैं। अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘से
केणट्ठेण’ भन्ते! एवं वुच्चइ सिय समजोगी सिय विसमजोगी’ हे
भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि वे कदाचित् समयोग
वाले होते हैं और कदाचित् विषमयोगवाले भी होते हैं? इसके उत्तर
में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा’ हे गौतम! ‘आहारयाओ वा से अणाहारए,
अणाहारयाओ वा से आहारए’ आहारक नारक से अनाहारक नारक
और अनाहारक से आहारक नारक ‘सिय हीणे, सिय तुल्ले, सिय
अवमहिए’ कदाचित् हीन होता है। कदाचित् तुल्य होता है। कदाचित्

છે? કે વિષમ યોગવાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે
છે કે-‘ગોયમા!’ હે ગૌતમ! ‘સિય સમજોગી સિય વિસમજોગી’ કદાચિત્ તે બન્ને
સમાનયોગવાળા હોય છે. અને કદાચિત્ તેઓ વિષમ યોગવાળા પણ હોય છે.

હવે આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને ઝોપું પૂછે છે કે—
‘સે કેણટ્ઠેણ’ ભન્તે! एवं वुच्चइ सिय समजोगी सिय विसमजोगी’ હે ભગવન્
આપ ઝોપું શા કારણથી કહો છો કે-તેઓ કદાચિત્ સમાન યોગવાળા હોય
છે, અને કોઈ વાર વિષમ યોગવાળા હોય છે. ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ
કહે છે કે-‘ગોયમા! હે ગૌતમ! ‘આહારયાઓ વા સે અણાહારણ, અણાહારયાઓ
વા સે આહારણ’ આહારક નારકથી અનાહારક નારક અને અનાહારક નારકથી
આહારક નારક ‘સિય હીણે, સિય તુલ્લે સિય અવમહિયે’ કોઈ વાર હીન હોય
છે, કોઈ વાર તુલ્ય હોય છે, અને કોઈ વાર અધિક હોય છે. કહેવાનું

મવેત્તુ યો નારકો વિગ્રહાભાવેનાગત્ય આહારક एवોત્પન્નઃ અસૌ નિરન્તરાહારક-
ત્વાદુપચિત્ત एव, તદપેક્ષયા ચ યો વિગ્રહગત્યા અનાહારકો ભૂત્વા સમુત્પન્નઃ સ
હીનઃ-હીનયોગઃ પૂર્વમનાહારકત્વેનાનુપચિત્તત્વાત્ હીનયોગત્વેન ચ વિષમયોગવાન્
સ્યાદિતિ ભાવઃ 'સિય તુલ્લે' સ્યાત્-કદાચિત્ તુલ્યઃ સમાનયોગવાન્નિત્યર્થઃ યૌ
તૈરયિકૌ સમાનપમયયા વિગ્રહગત્યા અનાહારકો ભૂત્વા સમુત્પન્નો અથવા ઋજુગ-
ત્યા આગત્ય સમુત્પન્નો તયો દ્વયોર્મધ્યે એક ઇતરંપેક્ષયા તુલ્યઃ સમાનયોગ-
વાન્ ભવતીતિ ભાવઃ । 'સિય અબ્ધિહિ' સ્યાત્-કદાચિદ્બ્યધિકોઽધિકો ભવેદિતિ

અધિક હોતા હૈ । તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ-આહારક નારક કી અપેક્ષા
અનાહારક નારક હીન યોગ વાલા હસલિયે હોતા હૈ કિ જો નારક
વિગ્રહ ભાવ સે ઋજુગતિ સે-આકર આહારક રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ
વહ નિરન્તર આહારક હોનેકે કારણ પુદ્ગલો સે ઉપચિત્ત હોતા હૈ । હસ-
લિયે વહ આહારક નારક અધિક યોગ વાલા હોતા હૈ ઓર જો વિગ્રહ
ગતિ સે અનાહારક હોકર કે ઉત્પન્ન હુઆ હૈ વહ હીન યોગ વાલા હોતા
હૈ । ક્યોંકિ વહ પુદ્ગલો સે ઉપચિત્ત નહીં હોતા હૈ ઓર હસી સે હીન-
યોગ વાલા હોને સે વહ વિષમયોગવાલા હોતા હૈ 'સિય તુલ્લે' જો દો
નારક સમાન સમયવાલીવિગ્રહ ગતિ સે અનાહારક હોકરકે ઉત્પન્ન
હુએ હૈ અથવા ઋજુગતિ સે આકરકે ઉત્પન્ન હુએ હૈ ઊન દોનોં કે બીચ
મેં એક નારક ઇતર નારક કી અપેક્ષા સે તુલ્ય હોતા હૈ-સમાનયોગ-
વાલા હોતા હૈ 'સિય અબ્ધિયે' હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ-જો નારક

તાત્પર્ય તેતું એવું છે કે-આહારક-આહારકરવાવાળા નારક કરતાં અનાહારક-
આહાર નહીં કરવાવાળા જઘન્ય યોગવાળા એટલા માટે હોય છે કે-જે
નારકો વિગ્રહ ભાવથી ઋજુ ગતિથી આવીને આહારક પણાથી ઉત્પન્ન થાય
છે, તે નિરંતર આહારક-આહાર કરવાવાળા હોવાના કારણથી પુદ્ગલોથી ઉપ-
ચિત્ત-વધેલા પુદ્ગલ હોય છે, તેથી એ આહારક નારક અધિક યોગવાળા હોય
છે. અને જે વિગ્રહગતિથી અનાહારક થઈને ઉત્પન્ન થયા છે, તે હીન યોગ
વાળા હોય છે. કેમકે તે પુદ્ગલોથી ઉપચિત્ત-વધેલા હોતા નથી. અને એજ
કારણથી હીન યોગવાળા હોવાથી તે વિષમ યોગવાળા હોય છે. 'સિય તુલ્લે'
જે જે નારકો સરખા સમય વાળી વિગ્રહ ગતિથી અનાહારક થઈને ઉત્પન્ન
થયા છે અથવા ઋજુગતિથી આવીને ઉત્પન્ન થયા છે. એ બંને પૈકી એક
નારક બીજા નારક કરતાં તુલ્ય હોય છે-અર્થાત્ સરખા યોગવાળા હોય છે.
'સિય અબ્ધિયે' આ વાક્યનું તાત્પર્ય એ છે કે-જે નારક વિગ્રહગતિવા

યો વિગ્રહાભાવેનાહારક एवागतोऽसौ વિગ્રહગત્યાઽનાહારકાપેક્ષયા ઉપચિત્તરત્ત્વે-
નાભ્યધિકો વિષમયોગવાન્ હતિ ભાવઃ । અત્ર ચ ‘આહારયાઓ વા સે અનાહારણ’
इत्यनेन हीनतायाः ‘अणाहारयाओ वा से आहारण’ इत्यनेन अधिकतायां निब-
न्धनं कथितम्, तुल्यता ‘निबन्धनं तु समानधर्मतालक्षणं प्रसिद्धत्वादेव न कथित-
मिति । अयमर्थः आहारकनैरयिकात् अनाहारको नारको हीनयोगवान् भवति,
तथा अनाहारकात् नारकात् आहारको नारकोऽधिकयोगवान् भवति, तथा द्वावपि
आहारको अथवा द्वावपि अनाहारको परस्परं समानयोगवन्तौ भवत इति । ‘जइ-
हीणे असंखेज्जभागहीणे वा’ यदि हीनस्तदा असंखयेयभागहीनो वा ‘संखेज्जइ-
भागहीणे वा’ संखयेयभागहीनो वा ‘संखेज्जगुणहीणे वा’ संखयेयगुणहीनो वा

વિગ્રહાભાવ સે આહારક હી આયા હૈ વહ વિગ્રહગતિ મેં અનાહારક છુણ-
નારક કી અપેક્ષા ઉપચિત્તર હોને કે કારણ વિષમયોગ વાલા હોતા
હૈ । યહાં પર ‘આહારયાઓ વા સે અનાહારણ’ હસ સૂત્ર સે હીનતાં કા
‘અનાહારયાઓ વા સે આહારણ’ ઓર હસ સૂત્ર સે અધિકતા કા કારણ
કહા ગયા હૈ । તથા-તુલ્યતા કા કારણ જો સમાન ધર્મતા લક્ષણ હૈ
વહ પ્રસિદ્ધ હોને સે નહીં કહા હૈ । તાત્પર્ય યહી હૈ કિ આહારક
નૈરયિક સે અનાહારક નારક હીન યોગ વાલા હોતા હૈ । તથા અના-
હારક નારક સે આહારક નારક અધિક યોગ વાલે હોતે હૈ । તથા દોનો
આહારક નારક અથવા દોનો અનાહારક નારક પરસ્પર મેં સમાન યોગ
વાલે હોતે હૈ । ‘જઈ હીણે અસંખેજ્જભાગહીણે વા’ જિસકી અપેક્ષા
જો નારક હીનયોગ વાલા હોતા હૈ વહ ઉસકી અપેક્ષા સે હીનતાં મેં
અસંખ્યાતવે ભાગ હીન હોતા હૈ ‘સંખેજ્જઈભાગહીણે વા’ અથવા

અભાવથી આહારક થયા છે, તે વિગ્રહ ગતિમાં અનાહારક થયેલા નારક
કરતાં અત્યંત ઉપચિત-વધેલા હોવાના કારણથી વિષમ-વિપરીત યોગવાળા
હોય છે. અહિયાં ‘આહારયાઓ વા સે અનાહારણ’ આ સૂત્રથી હીનતાનું અને
‘અનાહારયાઓ વા સે આહારણ’ આ સૂત્રથી અધિકયણનું કારણ કહ્યું છે
આ કથનનું તાત્પર્ય એજ છે કે-આહાર કરવાવાળા નૈરયિક કરતાં આહાર
ન કરવાવાળા નારકો હીન યોગવાળા હોય છે. તથા આહાર ન કરવાવાળા
નારકો કરતાં આહાર કરવાવાળા નારકો વધારે યોગવાળા હોય છે. તથા
ખન્ને આહાર કરવાવાળા નારકો અથવા ખન્ને અનાહારક નારકો અન્યો-
અન્યમાં સરખા યોગવાળા હોય છે. ‘જઈ હીણે અસંખેજ્જભાગહીણે વા’ જેની
અપેક્ષાથી જે નારકો હીન યોગવાળા હોય છે, તે તેની અપેક્ષાથી હીન-
પણામાં અસંખ્યાતમે ભાગ હીન હોય છે. ‘સંખેજ્જઈભાગહીણે વા’

‘અસંખેજ્જગુણહીને વા’ અસંખ્યેયગુણહીનો વા યદપેક્ષયા યો હીનયોગવાન્ સ્યાત્તદા
તદપેક્ષયા સ અસંખ્યેયમાગહીનઃ સંખ્યેયમાગહીનઃ, સંખ્યેયગુણહીનઃ, અસંખ્યે-
યગુણહીનો વા ભવેદિત્યર્થઃ, ‘અહ અઽમહિ’ અથાભ્યધિકઃ—અધિકયોગવાન્
ભવેત્તદા—‘અસંખેજ્જહમાગમઽમહિ’ વા’ અસંખ્યેયમાગાભ્યધિકો વા ‘અસંખેજ્જહ-
માગમઽમહિ’ વા’ સંખ્યેયમાગાભ્યધિકો વા ‘સંખેજ્જગુણમઽમહિ’ વા’ સંખ્યેય-
ગુણાભ્યધિકો વા ‘અસંખેજ્જગુણમઽમહિ’ વા’ અસંખ્યેયગુણાભ્યધિકો વા ભવ-
તીતિ । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ સિય વિસમજોગી’ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ સ્યાત્ વિષમ-
યોગી અત્ર યાવત્ પદેન હે ગૌતમ ! એવુચ્યતે સ્યાત્ સમયોગી, इत्यस्य ग्रहणं

સંખ્યાતવે ભાગ હીન હોતા હૈ । અથવા ‘સંખેજ્જગુણહીને વા’ અથવા
સંખ્યાતગુણા હીન હોતા હૈ । અથવા ‘અસંખેજ્જગુણહીને વા’ અસં-
ખ્યાતગુણા હીન હોતા હૈ । તાત્પર્ય યહી હૈ કિ જો જિસકી અપેક્ષા
હીન હોતા હૈ વહ ઉસસે અથવા તો અસંખ્યાતવે ભાગ સે હીન હોતા હૈ
અથવા તો સંખ્યાતવે ભાગ સે હીન હોતા હૈ અથવા સંખ્યાતગુણા હીન
હોતા હૈ અથવા અસંખ્યાતગુણા હીન હોતા હૈ । ‘અહ અઽમહિ’ તથા જો
અધિક યોગ વાલા હોતા હૈ । તો વહ ‘અસંખેજ્જહમાગમઽમહિ’ વા’
ઉસસે અથવા તો ઉસકે અસંખ્યાતવે ભાગ સે અધિક હોતા હૈ । અથવા
‘સંખેજ્જહમાગમઽમહિ’ ઉસકે સંખ્યાતવે ભાગ સે અધિક હોતા હૈ ।
અથવા ‘સંખેજ્જગુણમઽમહિ’ ઉસસે સંખ્યાતગુણા અધિક હોતા હૈ ।
અથવા ‘અસંખેજ્જગુણમઽમહિ’ ઉસસે અસંખ્યાતગુણા અધિક હોતા
હૈ ‘સે તેણદ્દેણં જાવ સિય વિસમજોગી’ ઇસ કારણ હે ગૌતમ ! મેને
એસા કહા હૈ કિ યાવત્ વે કદાચિત્ વિષમયોગ વાલે ભી હોતે હૈ । યહાં

અથવા સંખ્યાતમા ભાગ હીન હોય છે અથવા ‘સંખેજ્જગુણહીને વા’
અથવા સંખ્યાત ગણા હીન હોય છે. અથવા ‘અસંખેજ્જગુણહીને વા’ અથવા
અથવા સંખ્યાતગણા હીન હોય છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે—જે કોઈ જેની અપેક્ષાથી
હીન હોય છે તે તેનાથી અથવા તેના સંખ્યાતમા ભાગથી હીન હોય છે.
અથવા તેના સંખ્યાતમા ભાગથી હીન હોય છે. અથવા સંખ્યાતગણા હીન
હોય છે. અથવા અસંખ્યાત ગણા હીન હોય છે. ‘અહ અઽમહિ’ તથા એ
વધારે યોગવાળા હોય છે તો તે ‘અસંખેજ્જહમાગમઽમહિ’ વા’ તેનાથી અથવા
તેના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક હોય છે. અથવા ‘સંખેજ્જહમાગમઽમહિ’ તેના
સંખ્યાત ભાગથી અધિક હોય છે. અથવા ‘સંખેજ્જગુણમઽમહિ’ તેનાથી સંખ્યાત-
ગણા અધિક હોય છે. ‘અસંખેજ્જગુણમઽમહિ’ તેનાથી અસંખ્યાતગણા અધિક
હોય છે. અથવા ‘સે તેણદ્દેણં જાવ સિય વિસમજોગી’ તે કારણથી હે ગૌતમ !
મેં એવું કહ્યું છે કે—યાવત્ તેઓ કોઈવાર વિષમ યોગવાળા પણ હોય છે.

भवतीति। 'एवं जाव वैमाणियाणं' एव नारकदेव यावत् वैमानिकपर्यन्तं समत्वं विषमत्वहीनत्वाधिकत्वानि एकापेक्षया इतरेषु ज्ञातव्यानि ॥सू०४॥

योगाधिकारादेवेदमपरमाह—'कइविहे णं भंते' इत्यादि।

મૂલમ્—કઈવિહે ણં ભંતે ! જોણ પન્નત્તે ? ગોયમા ! પન્નરસ-
વિહે જોણ પન્નત્તે, તં જહા—સચ્ચમણજોણ ૧, મોસમણજોણ ૨,
સચ્ચામોસમણજોણ ૩, અસચ્ચામોસમણજોણ ૪, સચ્ચવડ્ડજોણ ૫,
મોસવડ્ડજોણ ૬, સચ્ચામોસવડ્ડજોણ ૭, અસચ્ચામોસવડ્ડજોણ ૮,
ઓરાલિયસરીરકાયજોણ ૯, ઓરાલિયમીસાસરીરકાયજોણ ૧૦,
વેડવિવયસરીરકાયજોણ ૧૧, વેડવિવયમીસાસરીરકાયજોણ ૧૨,
આહારગસરીરકાયજોણ ૧૩, આહારગસરીરમીસાસરીરકાય-
જોણ ૧૪, કમ્માસરીરકાયજોણ ૧૫। એયસ્સ ણં ભંતે ! પન્નરસ-
વિહસ્સ જહન્નુકોમ્મગસ્સ કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા વા ?
ગોયમા ! સઠવત્થોવે । કમ્મગસરીરસ્સ જહન્નણ જોણ ૧, ઓરા-
લિયમીસગસ્સ જહન્નણ જોણ અસંખેજ્જગુણે ૨, વેડવિવયમીસગસ્સ

यावत्पद से हे गौतम ! 'एवमुच्यते स्यात् समयोगी' इस पाठ का ग्रहण हुआ है। 'एवं जाव वैमाणियाणं' नारक के जैसे ही यावत् वैमानिक पर्यन्त के शेष २३ दण्डकों में समत्व की विषमत्व की हीनत्वकी और अधिकत्व की व्याख्या करनी चाहिये। तात्पर्य यही है कि इस प्रकार से वैमानिक देवों तक में एक की अपेक्षा में दूसरा सम, विषम हीन और अधिक योगी होने का कथन जानना चाहिये ॥सू०४॥

અહીંયાં યાવત્પદથી હે ગૌતમ ! 'એવમુચ્યતે સ્યાત્ સમયોગી' આ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. 'એવં જાવ વૈમાણિયાણં' નારકના કથન કરતાં યાવત્ વૈમાનિકે પર્યન્તના આકીના ૨૩ તેવીસ દંડકોમાં સમપણાની અને વિષમપણાની અને અધિકપણાની વ્યાખ્યા કરવી ભેદએ તાત્પર્ય એ છે કે—એજ રીતે વૈમાનિકે દેવો સુધીમાં એકની અપેક્ષાથી સમ, વિષમ, અને તેને તુલ્ય યોગવાળા હોવાનું કથન બહુવું ભેદએ. ॥સૂ. ૪॥

‘અસંખ્યેજ્જગુણહીણે વા’ અસંખ્યેયગુણહીનો વા યદપેક્ષયા યો હીનયોગવાન્ સ્યાત્તદા-
તદપેક્ષયા સ અસંખ્યેયમાગહીનઃ સંખ્યેયમાગહીનઃ, સંખ્યેયગુણહીનઃ, અસંખ્યે-
યગુણહીનો વા ભવેદિત્યર્થઃ, ‘અહ અઠમહિ’ અધ્યાભ્યધિકઃ—અધિકયોગવાન્
ભવેત્તદા—‘અસંખ્યેજ્જહમાગમઠમહિ’ વા’ અસંખ્યેયમાગાભ્યધિકો વા ‘અસંખ્યેજ્જહ-
માગમઠમહિ’ વા’ સંખ્યેયમાગાભ્યધિકો વા ‘સંખ્યેજ્જગુણમઠમહિ’ વા’ સંખ્યેય-
ગુણાભ્યધિકો વા ‘અસંખ્યેજ્જગુણમઠમહિ’ વા’ અસંખ્યેયગુણાભ્યધિકો વા ભવ-
તીતિ । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ સિય વિસમજોગી’ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ સ્યાત્ વિષમ-
યોગી અત્ર યાવત્ પદેન હે ગૌતમ । એવમુચ્યતે સ્યાત્ સમયોગી, इत्यस्य ग्रहणं
સંખ્યાતર્થે ભાગ હીન હોતા હૈ । અથવા ‘સંખ્યેજ્જગુણહીણે વા’ અથવા
સંખ્યાતગુણા હીન હોતા હૈ । અથવા ‘અસંખ્યેજ્જગુણહીણે વા’ અસં-
ખ્યાતગુણા હીન હોતા હૈ । તાત્પર્ય યહી હૈ કિ જો જિસકી અપેક્ષા
હીન હોતા હૈ વહુ ઉસસે અથવા તો અસંખ્યાતર્થે ભાગ સે હીન હોતા હૈ
અથવા તો સંખ્યાતર્થે ભાગ સે હીન હોતા હૈ અથવા સંખ્યાતગુણા હીન
હોતા હૈ અથવા અસંખ્યાતગુણા હીન હોતા હૈ । ‘અહ અઠમહિ’ તથા જો
અધિક યોગ વાળા હોતા હૈ । તો વહુ ‘અસંખ્યેજ્જહમાગમઠમહિ’ વા’
ઉસસે અથવા તો ઉસકે અસંખ્યાતર્થે ભાગ સે અધિક હોતા હૈ । અથવા
‘સંખ્યેજ્જહમાગમઠમહિ’ ઉસકે સંખ્યાતર્થે ભાગ સે અધિક હોતા હૈ ।
અથવા ‘સંખ્યેજ્જગુણમઠમહિ’ ઉસસે સંખ્યાતગુણા અધિક હોતા હૈ ।
અથવા ‘અસંખ્યેજ્જગુણમઠમહિ’ ઉસસે અસંખ્યાતગુણા અધિક હોતા
હૈ ‘સે તેણદ્દેણં જાવ સિય વિસમજોગી’ હિસ કારણ હે ગૌતમ ! મેં
એસા કહા હૈ કિ યાવત્ વે કદાચિત્ વિષમયોગ વાલે ભી હોતે હૈ । યહાં

અથવા સંખ્યાતમા ભાગ હીન હોય છે અથવા ‘સંખ્યેજ્જગુણહીણે વા’
અથવા સંખ્યાત ગણા હીન હોય છે. અથવા ‘અસંખ્યેજ્જગુણહીણે વા’ અથ-
વા સંખ્યાતગણા હીન હોય છે કહેવાનો ભાવ એ છે કે—જે કોઈ જેની અપેક્ષાથી
હીન હોય છે તે તેનાથી અથવા તેના સંખ્યાતમા ભાગથી હીન હોય છે.
અથવા, તેના સંખ્યાતમા ભાગથી હીન હોય છે. અથવા સંખ્યાતગણા હીન
હોય છે. અથવા અસંખ્યાત ગણા હીન હોય છે ‘અહ અઠમહિ’ તથા જે
વધારે યોગવાળા હોય છે તે તે ‘અસંખ્યેજ્જહમાગમઠમહિ’ વા’ તેનાથી અથવા
તેના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક હોય છે. અથવા ‘સંખ્યેજ્જહમાગમઠમહિ’ તેના
સંખ્યાત ભાગથી અધિક હોય છે. અથવા ‘સંખ્યેજ્જગુણમઠમહિ’ તેનાથી સંખ્યાત-
ગણા અધિક હોય છે. ‘અસંખ્યેજ્જગુણમઠમહિ’ તેનાથી અસંખ્યાતગણા અધિક
હોય છે. અથવા ‘સે તેણદ્દેણં જાવ સિય વિસમજોગી’ તે દ્રશ્યથી હે ગૌતમ !
મેં એવું કહ્યું છે કે—યાવત્ તેઓ કોઈવાર વિષમ યોગવાળા થયું હોય છે.

મવતીતિ। ‘એવં જાવ વૈમાણિયાણં’ એવ નારકદેવ યાવત્ વૈમાનિકપર્યન્તં સમત્વં વિષમત્વહીનત્વાધિકત્વાનિ એકાપેક્ષયા ઇતરેષુ જ્ઞાતવ્યાનિ ॥સૂ.૦૪॥

યોગાધિકારાદેવેદમપરમાહ—‘કહિવિહે ણં મંતે’ ઇત્યાદિ।

મૂલમ્—કહિવિહે ણં મંતે ! જોણ પન્નત્તે ? ગોયમા ! પન્નરસ-
વિહે જોણ પન્નત્તે, તં જહા—સચ્ચમણજોણ ૧, મોસમણજોણ ૨,
સચ્ચામોસમણજોણ ૩, અસચ્ચામોસમણજોણ ૪, સચ્ચવડજોણ ૫,
મોસવડજોણ ૬, સચ્ચામોસવડજોણ ૭, અસચ્ચામોસવડજોણ ૮,
ઓરાલિયસરીરકાયજોણ ૯, ઓરાલિયમીસાસરીરકાયજોણ ૧૦,
વેડવિવિયસરીરકાયજોણ ૧૧, વેડવિવિયમીસાસરીરકાયજોણ ૧૨,
આહારગસરીરકાયજોણ ૧૩, આહારગસરીરમીસાસરીરકાય-
જોણ ૧૪, કમ્માસરીરકાયજોણ ૧૫। એયસ્સ ણં મંતે ! પન્નરસ-
વિહસ્સં જહન્નુક્કોસગસ્સ કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા વા ?
ગોયમા ! સઠવત્થોવે । કમ્મગસરીરસ્સ જહન્નણ જોણ ૧, ઓરા-
લિયમીસગસ્સ જહન્નણ જોણ અસંખેજ્જગુણે ૧, વેડવિવિયમીસગસ્સ

યાવત્પદ સે હે ગૌતમ ! ‘એવમુચ્ચતે સ્યાત્ સમયોગી’ હસ પાઠ કા ગ્રહણ
હુઆ હૈ । ‘એવં જાવ વૈમાણિયાણં’ નારક કે જૈસે હી યાવત્ વૈમાનિક
પર્યન્ત કે શેષ ૨૩ ઢળકોં મેં સમત્વ કી વિષમત્વ કી હીનત્વકી ઓર
અધિકત્વ કી વ્યાખ્યા કરની ચાહિયે । તાત્પર્ય યહી હૈ કિ હસ પ્રકાર સે
વૈમાનિક દેવોં તક મેં એક કી અપેક્ષા મેં દૂસરા સમ, વિષમ હીન ઓર
અધિક યોગી હોને કા કથન જાનના ચાહિયે ॥સૂ.૦૪॥

અહીંયાં યાવત્પદી છે ગૌતમ ! ‘એવમુચ્ચતે સ્યાત્ સમયોગી’ આ પાઠ ગ્રહણ
કરાયો છે. ‘એવં જાવ વૈમાણિયાણં’ નારકના કથન કરતાં યાવત્ વૈમાનિકો
પર્યન્તના ખાકીના ૨૩ તેવીસ ઢંડકોમાં સમપણી અને વિષમપણી અને
અધિકપણી વ્યાખ્યા કરવી ભેદ એ તાત્પર્ય એ છે કે—એવ રીતે વૈમાનિકે
દેવો સુધીમાં એની અપેક્ષાથી સમ, વિષમ, અને તેને તુલ્ય યોગવાળા
હોવાનું કથન બહુ ભેદ એ. ॥સૂ. ૪॥

जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे३, ओरालियसरीरगस्स जहन्नए जोए
 असंखेज्जगुणे४, वेउव्वियसरीरस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे५,
 कस्मगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे६, आहारगमी-
 सगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे७, तस्स चैव उक्कोसए
 जोए असंखेज्जगुणे८, ओरालियमीसगस्स वेउव्वियमीसगस्स य
 एएसिं णं उक्कोसए जोए दोण्ह वि तुल्ले असंखेज्जगुणे९-१०,
 असच्चा मोसमणजोगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे११, आहा-
 रगसरीरगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे१२, तिविहस्स मण-
 जोगस्स चउव्विहस्स वयजोगस्स, एएसिं णं सत्तण्हं वि तुल्ले
 जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे१३-१९, आहारगसरीरस्स उक्को-
 सए जोए असंखेज्जगुणे२०, ओरालियसरीरस्स वेउव्वियसरीर-
 स्स चउव्विहस्स य मणजोगस्स चउव्विहस्स य वड्ढजोगस्स
 एएसिं णं दसण्हं वि तुल्ले उक्कोसए जोए असंखेज्ज-
 गुणे २१-३०। सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ५॥

॥ पणवीसइमे सए पढमो उद्देशो समत्तो ॥

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! योगः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चदशविधो योगः
 प्रज्ञप्तः, तद्यथा—सत्यमनोयोगः १, मृषामनोयोगः २, सत्यमृषामनोयोगः ३, असत्या-
 मृषा मनोयोगः ४, सत्यवचोयोगः ५, मृषावचोयोगः ६, सत्यमृषा वचोयोगः ७, अस-
 त्यामृषा वचोयोगः ८, औदारिकशरीरकाययोगः ९, औदारिकमिश्रशरीरकाययोगः
 १०, वैक्रियशरीरकाययोगः ११, वैक्रियमिश्रशरीरकाययोगः १२, आहारकशरीर-
 काययोगः १३, आहारकशरीरमिश्रशरीरकाययोगः १४, कर्मणशरीरकाययोगः १५।
 एतस्य खलु भदन्त ! पञ्चदशविधस्य जघन्योत्कर्षकस्य कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषा-
 धिका वा ! गौतम ! सर्वस्तोकः कर्मणशरीरस्य जघन्यो योगः १, औदारिकमिश्र-
 कस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः २, वैक्रियमिश्रकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः ३,
 औदारिकशरीरकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः ४, वैक्रियशरीरस्य जघन्यो योगोऽ-

સંખ્યેયગુણ:૫, કાર્મણશરીરસ્પોત્કર્ષો યોગોઽસંખ્યેયગુણ:૬, આહારકમિશ્રસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યેયગુણ:૭, તસ્યૈવ ઉત્કર્ષકો યોગોઽસંખ્યેયગુણ:૮, ઔદારિકમિશ્રકસ્ય વૈક્રિયમિશ્રકસ્ય ચૈતયો: સ્વલુ ઉત્કર્ષો યોગો દ્વયોરપિ તુલ્યોઽસંખ્યેયગુણ:૯-૧૦, અસત્યામૃવામનોયોગસ્ય જઘન્યકો યોગોઽસંખ્યેયગુણ: ૧૧, આહારકશરીરસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યેયગુણ:૧૨ ત્રિવિધસ્ય મનોયોગસ્ય ચતુર્વિધસ્ય વચો યોગસ્ય, એતેષાં સ્વલુ સપ્તાનામપિ તુલ્યો જઘન્યકો યોગોઽસંખ્યેયગુણ: ૧૩-૧૯, આહારક: શરીરસ્પોત્કર્ષકો યોગોઽસંખ્યેયગુણ:૨૦, ઔદારિકશરીરસ્ય વૈક્રિયશરીરસ્ય ચતુર્વિધસ્ય ચ મનોયોગસ્ય ચતુર્વિધસ્ય ચ વચોયોગસ્ય, એતેષાં સ્વલુ દશાનામપિ તુલ્ય ઉત્કર્ષકો યોગોઽસંખ્યેયગુણ:૨૧-૩૦ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ સૂ૦૫ ।

॥ પશ્ચર્વિંશતિમે શતે પ્રથમોદ્દેશક: સમાપ્ત: ।

ટીકા--‘કહ્વિહે નં મંતે ! જોએ પન્નત્તે’ કતિવિધ: સ્વલુ મદન્ત ! યોગ: પ્રજ્ઞપ્ત: હે મદન્ત ! અયં યોગ: કતિપ્રકારકો ભવતિ યોગો નામ વ્યાપાર ઇતિ પ્રશ્ન: । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પન્નરસવિહે જોએ પન્નત્તે’ પશ્ચદ્વિંશવિધ:-પશ્ચદ્વિંશપ્રકારકો યોગ: પ્રજ્ઞપ્ત: કથિત ઇતિ । પ્રકારભેદમેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ । ‘તં જહા’ તથા ‘સચ્ચમણજોએ’ સત્યમનોયોગ:

યોગ કે અધિકાર કો લેકર અબ સૂત્રકાર પ્રકારાન્તર સે યોગ કા નિરૂપણ કરતે હૈ—‘કહ્વિહે નં મંતે ! જોએ પન્નત્તે’ ઇત્યાદિ સૂત્ર ૫ ।

ટીકાર્થ-હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ-‘કહ્વિહે નં મંતે ! જોએ પન્નત્તે’ હે મદન્ત ! યોગ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ? યોગ નામ વ્યાપાર કા હૈ । હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર સે-મગવાન કહતે હૈ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પન્નરસવિહે જોએ પન્નત્તે’ યોગ ૧૫ પન્દ્રહ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । તં જહા’ જૈસે-‘સચ્ચમણજોએ’ સત્ય મનોયોગ ૧ ‘મોસમણજોએ’ મૃષામનોયોગ ૨ ‘સચ્ચામોસમણજોએ’ સત્યામૃષામનોયોગ ૩ ‘અસચ્ચા-

યોગના અધિકારથી હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી ‘યોગતુ’ નિરૂપણ કરે છે.

‘કહ્વિહે નં મંતે ! જોએ પન્નત્તે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ યોગ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ? યોગ—એ નામ વ્યાપાર પ્રવૃત્તિ વ્યવહારતું છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘પન્નરસવિહે જોએ પન્નત્તે’ યોગ ૧૫ પન્દ્રહ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. ‘તં જહા’ જેમ કે-‘સચ્ચમણજોએ’ સત્ય મનોયોગ ૧ ‘મોસમણજોએ’ મૃષા મનોયોગ ૨, ‘સચ્ચામોસમણજોએ’ સત્યામૃષા મનો

ઔદારિકશરીરગતો જઘન્યયોગોઽસંખ્યેયગુણોઽધિકો ભવતીત્યર્થઃ । 'વેડઞ્વિય-
સરીસગસસ જહન્નપ જોપ અસંખેજ્જગુણે ૩' વૈક્રિયમિશ્રકશરીરસ્ય જઘન્યો યોગઃ
પૂર્વાપેક્ષયાઽસંખ્યેયગુણોઽધિકો મંદતીતિ । 'ઓરાલિયસરીરગસસ જહન્નપ જોપ
અસંખેજ્જગુણે ૪' ઔદારિકશરીરસ્ય જઘન્યો યોગઃ પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યેયગુણોઽધિકો
ભવતીતિ । 'વેડઞ્વિયસરીરસસ જહન્નપ જોપ અસંખેજ્જગુણે ૫' વૈક્રિયશરીરસ્ય
જઘન્યો યોગોઽસંખ્યેયગુણઃ ૫ ॥ કાર્મણાદિશરીરગતજઘન્યયોગસ્યાલ્પબહુત્વે
પ્રદર્શ્ય કાર્મણાદિશરીરગતોત્કૃષ્ટયોગસ્યાલ્પબહુત્વે દર્શયન્નાહ—'કમ્મગસરીરસસ'
હત્યાદિ । 'કમ્મગસરીરસસ ઉક્કોસપ જોપ અસંખેજ્જગુણે ૬' કાર્મણશરીરસ્યોત્કૃષ્ટો-
યોગઃ પૂર્વપ્રદર્શિતશરીરગતજઘન્યયોગાપેક્ષયા કાર્મણશરીરગત ઉત્કૃષ્ટો યોગો-
ઽસંખ્યેયગુણોઽધિકો ભવતિ ઇતિ । 'આહારગમીસગસસ જહન્નપ જોપ અસંખેજ્જ-
ગુણે ૭' આહારકામિશ્રકસ્ય જઘન્યો યોગઃ પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યેયગુણોઽધિકો ભવ-

અસંખેજ્જગુણે' હસકી અપેક્ષા ઔદારિકમિશ્ર-શરીર કો જઘન્ય યોગ
અસંખ્યાતગુણા હૈ । 'વેડઞ્વિયમીસગસસ જહન્નપ જોપ અસંખેજ્જગુણે ૩'
હસ કી અપેક્ષા વૈક્રિય મિશ્ર કા જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણા અધિક
હૈ 'ઓરાલિયસરીરગસસ જહન્નપ જોપ અસંખેજ્જગુણે' ૪ હસકી અપેક્ષા
ઔદારિક શરીર કા જઘન્ય યોગ અસંખ્યાતગુણા અધિક હૈ 'વેડઞ્વિય
સરીરસસ જહન્નપ જોપ અસંખેજ્જગુણે ૫' વૈક્રિય શરીર કા જઘન્ય યોગ
ઔદારિક શરીર કે જઘન્ય યોગ સે અસંખ્યાતગુણા અધિક હૈ । હસ
પ્રકાર સે કાર્મણ શરીર આદિ કે જઘન્ય યોગ કી અલ્પ બહુતા આદિ
પ્રકટ કર અથ સૂત્રકાર કાર્મણ શરીર આદિ કે ઉત્કૃષ્ટ યોગ કી અલ્પ
બહુતા પ્રદર્શિત કરતે હૈ—'કમ્મગસરીરસસ ઉક્કોસપ જોપ અસંખેજ્જ-
ગુણે' ૬ વૈક્રિય શરીર કે જઘન્ય યોગ કી અપેક્ષા કાર્મણશરીર કા જો
ઉત્કૃષ્ટ યોગ હૈ વહ અસંખ્યાતગુણા હૈ । 'આહારગમીસગસસ જહન્નપ

લિયસરીરગસસ જહન્નપ જોપ અસંખેજ્જગુણે ૪, તેના કરતાં ઔદારિક શરીરનો
જઘન્યયોગ અસંખ્યાત ગણો વધારે છે. 'વેડઞ્વિયસરીરગસસ જહન્નપ જોપ અસં
ખેજ્જગુણે' ૫, વૈક્રિયશરીરનો જઘન્યયોગ, ઔદારિક શરીરના જઘન્યયોગ કરતાં
અસંખ્યાતગણો વધારે છે. આ રીતે કાર્મણ શરીર વિગેરેના જઘન્ય યોગનું
અલ્પ, બહુપણું વિગેરે પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર કાર્મણશરીર વિગેરેના ઉત્કૃષ્ટ
યોગનું અલ્પ, બહુપણું પ્રગટ કરે છે.—'કમ્મગસરીરસસ ઉક્કોસપ જોપ અસંખેજ્જ-
ગુણે ૬,' વૈક્રિયશરીરના જઘન્યયોગ કરતાં કાર્મણશરીરનો જે ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે,
તે અસંખ્યાતગણો છે. 'આહારગમીસગસસ જહન્નપ જોપ અસંખેજ્જગુણે' ૭, તેના

તીતિ, 'તસ્સ ચેવ ઉક્કોસણ જોણ અસંખેજ્જગુણે' તસ્યૈવ ચ આહારકશરીરસ્યૈવ ઉત્કૃષ્ટો યોગ એતસ્ય જઘન્યયોગાપેક્ષયાઽસંખ્યેયગુણોઽધિકો ભવતીતિ । 'ઓરાલિયમીસગસ્સ વેડવ્વિયમીસગસ્સ ય' ઔદારિકમિશ્રકસ્ય વૈક્રિયમિશ્રકસ્ય ચ 'એસિ ણં ઉક્કોસણ જોણ દોળહ વિ તુલ્લે અસંખેજ્જગુણે' એતયોઃ સ્વલ્લ ઔદારિકમિશ્રકવૈક્રિયમિશ્રકશરીરયોઃ ઉત્કૃષ્ટો યોગઃ દ્વયોરપિ તુલ્યોઽસંખ્યેયગુણો પૂર્વયોગાપેક્ષયા ઔદારિકમિશ્રસ્ય વૈક્રિયમિશ્રસ્ય ચ દ્વયોરપ્યુત્કૃષ્ટો યોગોઽસંખ્યાતગુણસ્તેવ તુલ્યઃ ૯-૧૦ 'અસન્નામોસમ્મજ્જોગસ્સ જહન્નણ જોણ અસંખેજ્જગુણે ૧૧' અસત્યામૃષામનોયોગસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યેયગુણોઽધિકો ભવતીતિ । 'આહારકશરીરસ્સ જહન્નણ જોણ અસંખેજ્જગુણે ૧૨' આહારકશરીરસ્ય જઘન્યો યોગોઽસંખ્યેયગુણોઽધિકો ભવતિ પૂર્વયોગાપેક્ષયા । 'તિવિહસ્સ મળોજોગસ્સ ચડવ્વિહસ્સ જોણ અસંખેજ્જગુણે ૭' इसकी अपेक्षा आहारक मिश्र का जघन्य योग असंख्यातगुणा है । 'तस्स चैव उक्कोसण जौए असंखेज्जगुणे ८' इसकी अपेक्षा आहारक शरीर का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा है । 'ओरालियमीसगस्स वेडव्वियमीसगस्स य एएसि णं उक्कोसण जौए दोण्ह वि तुल्ले असंखेज्जगुणे' औदारिक मिश्र का और वैक्रिय मिश्र का अर्थात् इन दोनों शरीरों का जो उत्कृष्ट योग है वह तुल्य-समान है अर्थात् पूर्वयोग की अपेक्षा इन दोनों का योग असंख्यातगुण को लेकर समान है । ९-१० । 'असन्नामोसममज्जजोगस्स जहन्नण जौए असंखेज्जगुणे ११' इसकी अपेक्षा असत्यामृषा मनोयोग का जघन्य योग असंख्यात गुणा है । 'आहारकशरीरस्स जहन्नण जौए असंखेज्जगुणे' इसकी अपेक्षा आहारक शरीर का जघन्य योग असंख्यातगुणा अधिक है । 'तिवि-

હરતાં આહારક મિશ્રનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતગણો છે. 'તસ્સ ચેવ ઉક્કોસણ જોણ અસંખેજ્જ ગુણે' ૮, તેના કરતાં આહારક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટયોગ અસંખ્યાત ગણો છે. 'ઓરાલિય મીસગસ્સ વેડવ્વિયમીસગસ્સ ય એસિ ણં ઉક્કોસણ જોણ દોળહ વિ તુલ્લે અસંખેજ્જગુણે' ઔદારિક મિશ્રનો અને વૈક્રિય મિશ્રનો અર્થાત્ 'એ બન્ને શરીરોનો જે ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે, તે પહેલાના યોગ કરતાં અસંખ્યાતગણો છે, અર્થાત્ તે પરસ્પરમાં સરળો છે. ૯-૧૦' 'અસન્નામોસમમજ્જજોગસ્સ જહન્નણ જોણ અસંખેજ્જગુણે' ૧૧ તેના કરતાં અસત્યા મૃષા મનોયોગનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતગણો છે, 'આહારકશરીરસ્સ જહન્નણ જોણ અસંખેજ્જગુણે' તેના કરતાં આહારક શરીરનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાત ગણો અધિક છે. 'તિવિહસ્સ મળોજોગસ્સ ચડવ્વિહસ્સ વડ્ડજોગસ્સ' ત્રણ પ્રકારનો મનોયોગ અને

હસ્ત વયજોગસ્સ' ત્રિવિધસ્ય મનોયોગસ્ય ચતુર્વિધસ્ય વચોયોગસ્ય' 'एएसिं णं सत्तण्हं वि तुल्ले जहण्णए जोए असंखेज्जगुणे' एतेषां सप्तानामपि परस्परं तुल्यो जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति । त्रिप्रकारकमनोयोगस्य असत्यमृषारूपस्य व्यवहारमनोयोगस्य पूर्वमेकादशे योगे प्रतिपादितत्वात्, तथा सत्या-सत्यमिश्रव्यवहाररूपस्य चतुःप्रकारकवचोयोगस्य च, एतेषां सप्तानामपि जघन्यो योगः पूर्वयोगापेक्षया असंख्येयगुणोऽधिको भवति तथा परस्परं समानश्च भवतीत्यर्थः । 'आहारगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २०' आहारकशरीर-स्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति पूर्वपूर्वयोगापेक्षयेति २० । 'ओरालिय-सरीरस्स वेउव्वियसरीरस्स चउव्विहस्स य मणजोगस्स चउव्विहस्स य वइजोगस्स'

હસ્ત મળોજોગસ્સ ચઉવ્વિહસ્સ વયજોગસ્સ' ત્રીન પ્રકાર કે મનોયોગ
ઔર ચાર પ્રકાર કે વચનયોગ-‘एएसिं णं सत्तण्हं वि तुल्ले जहण्णए-
जोए असंखेज्जगुणे’ इन सातों का जघन्य योग परस्पर तुल्य है और
पूर्वपेक्षा से असंख्यात गुणा अधिक है । अनः इस अपेक्षा यह योग
परस्पर में तुल्य है । ‘यहां पर जो मनोयोग को तीन प्रकार का प्रकट
किया गया है सो उसको कारण यह है कि असत्यमृषा (व्यवहार)
मनोयोग पहले ग्यारहवें योगमें बता दिया गया है । सत्यवचन
योग, असत्यवचनयोग मिश्रवचनयोग और व्यवहाररूप वचनयोग
के भेद से वचनयोग चार प्रकार का कहा गया है । इन सातोंका जघन्य
योग पूर्व योगकी अपेक्षा असंख्यातगुणरूप से परस्पर तुल्य कहा गया
है । ‘आहारगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २०’ आहारक
शरीर का उत्कृष्ट योग पूर्वोक्त जघन्य योग की अपेक्षा असंख्यातगुणा
है । ‘ओरालियसरीरस्स वेउव्वियसरीरस्स चउव्विहस्स य मणजो-

ચાર પ્રકારનો વચનયોગ-‘एएसिं णं सत्तण्हं वि तुल्ले जहण्णए जोए असंखेज्जगुणे’
આ સાતેનો જઘન્ય યોગ પરસ્પર તુલ્ય છે અને પૂર્વ પૂર્વની અપેક્ષાથી
અસંખ્યાતગુણો અધિક છે. જેથી આ અપેક્ષાથી યોગ પરસ્પરમાં તુલ્ય-સરખા છે.
અહિયાં મનોયોગને ત્રણ પ્રકારનો બતાવ્યો છે, તો તેનું કારણ એવું છે કે-
આહારક શરીરમાં વ્યવહારવાળા મનોયોગનો અભાવ રહે છે. સત્ય વચનયોગ,
અસત્ય વચનયોગ, ઉભય વચનયોગ, અને વ્યવહાર રૂપ વચનયોગનાં લેઈથી
વચનયોગ ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે. આ સાતેનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતગુણો
હોવાથી તુલ્ય કહ્યો છે. ‘आहारगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे’ । २०’
આહારક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટયોગ પહેલાં કહેલા જઘન્યયોગ કરતાં અસંખ્યાત-
ગુણો છે. ‘ओरालियसरीरस्स वेउव्वियसरीरस्स चउव्विहस्स य मणजोगस्स

ઔદારિકશરીરસ્ય વૈક્રિયશરીરસ્ય ચતુર્વિધસ્ય ચ મનોયોગસ્ય ચતુર્વિધસ્ય ચ ચ્ચો-
યોગસ્ય । ‘एएंसि णं दसण्हं वि’ एतेषां खलु दशानामपि औदारिकवैक्रियशरीराणां
चतुर्विधमनोयोगचतुर्विधचोयोगानामपि उत्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको
भवति परस्परं समानश्चापि भवतीति भावः । इहापि प्रकरणे योगः परिस्पन्दरूप
एव ग्राह्यः । चत्वारो मनोयोगाः ४, चत्वारो वाग्योगाः ४, सप्तकाययोगाः ७, इति
पञ्चदशयोगाः १५ । एतेषां सुखबोधार्थं कोष्ठकं प्रदर्शयते—

योगસંખ્યા	યોગનામાનિ	જઘન્યત્વમ્	ઉત્કૃષ્ટત્વમ્
મનોયોગાઃ ૪			
૧	સત્યમનોયોગઃ	જઘન્યેન ૧૨	ઉત્કૃષ્ટેન ૧૪
૨	મૃવામનોયોગઃ	જઘન્યેન ૧૨	ઉત્કૃષ્ટેન ૧૪
૩	સત્યમૃવા (મિશ્ર) મનોયોગઃ	જઘન્યેન ૧૨	ઉત્કૃષ્ટેન ૧૪
૪	અસત્યમૃવા મનોયોગઃ	જઘન્યેન ૧૦	ઉત્કૃષ્ટેન ૧૪
૧ વાગ્યોગઃ ૪	સત્યવાગ્યોગઃ	જઘન્યેન ૧૨	ઉત્કૃષ્ટેન ૧૪
૨	મૃવાવાગ્યોગઃ	જઘન્યેન ૧૨	ઉત્કૃષ્ટેન ૧૪
૩	સત્યમૃવા (મિશ્ર) વાગ્યોગઃ	જઘન્યેન ૧૨	ઉત્કૃષ્ટેન ૧૪
૪	અસત્યમૃવા વાગ્યોગઃ	જઘન્યેન ૧૨	ઉત્કૃષ્ટેન ૧૪
૧ કાયયોગાઃ ૭	ઔદારીકશરીરકાયયોગઃ	જઘન્યેન ૪	ઉત્કૃષ્ટેન ૧૪
૨	ઔદારિકમિશ્રશરીરકાયયોગઃ	જઘન્યેન ૨	ઉત્કૃષ્ટેન ૯
૩	વૈક્રિયશરીરકાયયોગઃ	જઘન્યેન ૫	ઉત્કૃષ્ટેન ૧૪
૪	વૈક્રિયમિશ્રશરીરકાયયોગઃ	જઘન્યેન ૩	ઉત્કૃષ્ટેન ૯
૫	આહારકશરીરકાયયોગઃ	જઘન્યેન ૧૧	ઉત્કૃષ્ટેન ૧૩
૬	આહારકમિશ્રશરીરકાયયોગઃ	જઘન્યેન ૭	ઉત્કૃષ્ટેન ૮
૭	કાર્મણશરીરકાયયોગઃ	જઘન્યેન ૧	ઉત્કૃષ્ટેન ૬

ગત્સ ચત્તવિહસ્સ ય વહ્જોગસ્સ ‘इसकी’ अपेक्षा औदारिकशरीर का
वैक्रियशरीर का चार प्रकार के मनोयोग का और चार प्रकार के च्चो-
योग का ‘एएंसि दसण्हं वि’ इन दसों का जो उत्कृष्ट योग है वह पूर्वयोगों

‘चतव्विहस्स’ ય ‘વહ્જોગસ્સ’ તેનાં ૪૨તાં ઔદારિક શરીરનો વૈક્રિય શરીરનો ચાર
પ્રકારના મનોયોગનો અને ચાર પ્રકારના વ્ચનયોગનો ૭ ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે, તે
અસંખ્યાતગુણો હોવાથી તુલ્ય છે. અહિયાં પણ આ પ્રકરણમાં યોગ પરિસ્પન્દ

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति हे भदन्त !
 યોગાનામસ્યવેહુત્વવિષયે દેવાનુપ્રિયેણ યત્પજ્ઞાપિતં તત્પર્વમ્ એવમેવ સર્વથા સત્ય-
 મેવ આપ્તવચનસ્ય તથૈવ સત્યત્વાત્ इति कथयित्वा भगवान् गौतमो श्रमणं भग-
 वन्तं महावीरं वन्द्यते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं
 भावयन् विहरतीति ॥સૂ૦ ૫॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्ब्रह्मादिपदभूषित-वाल्मह्वचारि ‘जैनाचार्य’-
 पूज्यश्री घासीलाल प्रतिविरचितायां श्री “भगवती” सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
 ख्यायां व्याख्यायां पञ्चविंशतिशतकस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥२५-१॥

કીં અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણિત હોને કીં અપેક્ષા તુલ્ય છે । યહાં પર મી
 પ્રકરણ સે યોગ પરિસ્પન્દ રૂપ હી ગૃહીત હુઆ છે । હસ પ્રકાર ચાર મનો-
 યોગ, ચાર વાગ્યોગ ઔર સાત કાષ્યોગ મિલકર ૧૫ યોગ હોતે છે ।
 હનકા સુખપૂર્વક વોધ કરાને કે નિમિલિત સંસ્કૃત ટીકામેં કોષ્ટક દિલાયા
 ગયા છે તો વહાં સે વહ સંસ્કૃત ટીકા મેં દેખ લેના.

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભદન્ત ! યોગોં કે અત્પવહુત્વ કે
 વિષય સે, આપ દેવાનુપ્રિય ને જો પ્રજ્ઞાપિત કિયા છે વહ સબ સર્વથા
 સત્ય હી છે । ક્યોંકે આપ કા વચન સર્વથા સત્ય હી હોતા છે ।
 એસા કહકર ભગવાન્ ગૌતમ ને ભગવાન્ મહાવીર કો વન્દના કી, ઉન્હે
 નમસ્કાર કિયા વન્દના નમસ્કાર કરકે ફિર વે સંયમ ઔર તપ સે
 આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અંપને સ્થાન પર બિરાજમાન હો ગયે ॥સૂ૦ ૫॥

પ્રથમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૫-૧॥

પૈષ્ણાથી જ ગ્રહણ કરાયો છે, આ રીતે ચાર મનોયોગ, ચાર વચનયોગ, અને
 સાત કાષ્યયોગ મળીને ૧૫ પદ્ધતિ યોગો થાય છે. તે સુખપૂર્વક જાણવા માટે
 ટીકામાં કોષ્ટક બતાવવામાં આવ્યું છે, તે ત્યાંથી તે સમજી લેવું.

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભગવન્ યોગોના અત્પ જહુપણના
 વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે વર્ણન કર્યું છે, તે સઘળું વર્ણન સર્વથા
 સત્ય છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન નિર્દોષ હોવાથી સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે
 ઠહીને ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદના કરી તેઓને નમસ્કાર કર્યા
 વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને
 ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥સૂ૦ ૫॥

પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૨૫-૧॥

॥ अथ पञ्चविंशतितमे शतके द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

प्रथमोद्देशके जीवद्रव्याणां लेश्यादीनां परिमाणं कथितम्, द्वितीयोद्देशे तु द्रव्य-
प्रकाराणां परिमाणादिकं विचार्यते तदनेन सम्बन्धेनायातस्य द्वितीयोद्देशकस्य
इदमादिमं सूत्रम्—‘कइविहा णं भंते ! दव्वा पन्नत्ता’ इत्यादि ।

मूलम्—कइविहा णं भंते ! दव्वा पन्नत्ता ? गोयमा ! दुविहा
दव्वा पन्नत्ता तं जहा—जीवदव्वा य अजीवदव्वा य । अजीव
दव्वा णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता ? गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तं
जहा—रूवि अजीवदव्वा य अरूवि अजीवदव्वा य । एवं एणं
अभिलावेणं जहा अजीवपज्जवा जाव से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं
वुच्चइ ते णं नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता । जीवदव्वाणं
भंते ! किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता ? गोयमा ! नो संखेज्जा
नो असंखेज्जा अणंता । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवदव्वा णं
नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता, गोयमा ! असंखेज्जा नेर-
इया जाव असंखेज्जा वाडकाइया, अणंता वणस्सइकाइया,
असंखेज्जा वेदिया एवं जाव वेमाणिया, अणंता सिद्धा, से
तेणट्ठेणं जाव अणंता ॥सू०१॥

छाया—कतिविधानि खलु भदन्त ! द्रव्याणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि
द्रव्याणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—जीवद्रव्याणि च अजीवद्रव्याणि च । अजीवद्रव्याणि
खलु भदन्त ! कतिविधानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—
रूप्यजीवद्रव्याणि च अरूप्यजीवद्रव्याणि च । एवमेतेनाभिलापेन यथा अजीव-
पर्ययाः यावत् तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते ते खलु नो संख्येया नो असंख्येया
अनन्ताः । जीवद्रव्याणि खलु भदन्त ? किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि ?
गौतम ! नो संख्येयानि नो असंख्येयानि अनन्तानि । तत्तेनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते
जीवद्रव्याणि खलु नो संख्येयानि नो असंख्येयानि अनन्तानि ? गौतम ! असंख्याता
नैरयिका—यावद् असंख्याता वायुकायिकाः, अनन्ता वनस्पतिकायिकाः, असंख्ये-
या द्वीन्द्रियाः, एवं यावद्वैमानिकाः अनन्ताः सिद्धाः तत्तेनार्थेन यावदनन्ताः ॥सू०१॥

ટીકા—‘કહ્વિહા ણં મંતે ! દ્વ્વા પન્નત્તા’ કતિવિધાનિ-કતિપ્રકારકાણિ
 खलु भदन्त ! द्रव्याणि प्रज्ञप्तानि-कथितानीति द्रव्यस्वरूपसंख्याविषयकः प्रश्नः ।
 મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘दुविहा द्वा पन्नत्ता’
 द्विविधानि द्रव्याणि प्रज्ञप्तानि, द्वैविध्यमेव दर्शयति-‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’
 तद्यथा-‘जीवद्वा य अजीवद्वा य’ जीवद्रव्याणि च अजीवद्रव्याणि च ‘अजीव
 द्वा णं मंते ! कह्विहा पन्नत्ता’ अजीवद्रव्याणि खलु भदन्त ! कतिविधानि
 प्रज्ञाप्तानीति प्रश्नः, मगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम !

પચીસવે શતક કા દૂસરે ઉદ્દેશો કા પ્રારંભ

પ્રથમ ઉદ્દેશો મેં જીવદ્રવ્યોં કે લેશ્યાદિક કા પરિમાણ કહ્યા । અબ
 इस द्वितीय उद्देशक में द्रव्य प्रकारों के परिमाण आदि का विचार
 किया जाता है । इसी सम्बन्ध से आये हुवे इस द्वितीय उद्देशक का
 यह ‘कह्विहा णं मंते’ इत्यादि प्रथम सूत्र है-

ટીકાર્થ-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-‘कह्विहा णं मंते !
 द्वा पन्नत्ता’ हे भदन्त ! द्रव्य कितने प्रकार के कहे गये हैं ? इस प्रकार का
 यह प्रश्न द्रव्यके स्वरूप संख्या विषयक है । इसके उत्तर में प्रभु कहते
 हैं-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘दुविहा द्वा पन्नत्ता’ द्रव्य दो प्रकार के कहे
 गये हैं ‘तं जहा’ वे ये हैं-‘जीवद्वा य अजीवद्वा य’ एक जीव द्रव्य
 और दूसरा अजीव द्रव्य अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘अजीव-
 द्वा णं मंते ! कह्विहा पन्नत्ता’ हे भदन्त ! अजीवद्रव्य कितने प्रकारके

પચ્ચીસમા શતકના બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

પહેલા ઉદ્દેશમાં જીવ દ્રવ્યોની લેશ્યા વિગેરેનું પરિમાણ કહેવામાં
 આવ્યું છે. હવે આ બીજા ઉદ્દેશમાં દ્રવ્ય પ્રકારોના પરિમાણ વિગેરેનો
 વિચાર કરવામાં આવે છે. આ સંબંધથી આવેલા આ બીજા ઉદ્દેશાનું ‘કહ
 વિહા ણં મંતે ! ઇત્યાદિ આ પહેલું સૂત્ર છે.-

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વત્ત્વી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘કહ્વિહા ણ
 મંતે ! દ્વા પન્નત્તા’ હે ભગવન્ દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ?
 આ પ્રમાણેનો આ પ્રશ્ન સ્વરૂપ સંખ્યાના સંબંધમાં છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
 પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા દ્વા પન્નત્તા’ દ્રવ્ય બે પ્રકારનું
 કહેલ છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે.-‘જીવદ્વા ય અજીવદ્વા ય’ એક
 જીવ દ્રવ્ય અને બીજું અજીવ દ્રવ્ય.

દ્વિતીયી ગૌતમસ્વત્ત્વી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘અજીવદ્વા ણં મંતે !
 કહ્વિહા પન્નત્તા’ હે ભગવન્ અજીવ દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારનું કહેલ છે ? આના

‘દુવિહા પન્નત્તા’ દ્વિવિધાનિ અજીવદ્રવ્યાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ‘તં જહા’ તથા ‘રૂવિ-
અજીવદ્વા ય અરૂવિઅજીવદ્વા ય’ રૂપ્યજીવદ્રવ્યાણિ ચ અરૂપ્યજીવદ્રવ્યાણિ ચ ।
‘એવં એણં અમિલાવેણં જહા અજીવપજ્જવા’ એવમ્ અનેન પ્રકારેણ એતેન સૂત્રપાઠે
નેત્યર્થઃ યથા અજીવપર્યવા-યથા-યેન પ્રકારેણ પ્રજ્ઞપનાસૂત્રસ્ય વિશેષાભિધાને પશ્ચમે
પદે અજીવપર્યવાઃ કથિતાસ્તેનૈવ રૂપેણ અત્રાજીવદ્રવ્યસૂત્રાણિ અપિ અધ્યેતવ્યાનિ,
તત્ક્રિયત્પર્યન્તં પ્રજ્ઞાપનપ્રકરણં વક્તવ્યં તત્રાહ-‘જાવ’ ઇત્યાદિ, ‘જાવ’ યાવત્-
યાવત્પદેન ‘સે તેણદ્દેણં’ ઇતિ સૂત્રપર્યન્તમ્ તાન્યેવ સૂત્રાણ્યાહ—

કહે ગયે હૈં-ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા પન્નત્તા’
અજીવ દ્રવ્ય દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-‘તં જહા’ જૈસે-‘રૂવિ અજીવ-
દ્વા ય અરૂવિ અજીવદ્વા ય’ રૂપી અજીવદ્રવ્ય ઓર અરૂપી અજીવદ્રવ્ય
‘એવં એણં અમિલાવેણં જહા અજીવપજ્જવા’ હસ પ્રકાર હસ સૂત્રપાઠ
દ્વારા જૈસા પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે વિશેષ નામકે પાંચવે પદ મેં અજીવ પર્યાયા
કે સમ્બન્ધ મેં કથન ક્રિયા હૈં ઉસી પ્રકાર સે યહાં પર ભી અજીવદ્રવ્ય
કે સમ્બન્ધ મેં યાવત્ ‘હે ગૌતમ ! હસ કારણ સે મૈને એસા કહા હૈં કિ વે
અજીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નહીં હૈં અસંખ્યાત નહીં હૈં પર અનન્ત હૈં’ યહાં
તક કહના ચાહિયે યહી વાત ‘જાવ સે તેણદ્દેણં ગોયમા । એવં વુચ્ચહ
તે ણં નો સંખેજ્જા નો અસંખેજ્જા અણંતા’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ
કી ગઈ હૈં । વે સૂત્ર યે હૈં-

‘અરૂવિ અજીવદ્વા ણં મંતે ! કહવિહા પન્નત્તા’ હે મદન્ત ! અરૂપી
અજીવદ્રવ્ય કિતને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ? ઉત્તર-‘ગોયમા ! દસવિહા

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા પન્નત્તા’ અજીવ દ્રવ્ય
કે પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે. ‘તં જહા’ જેમકે-‘રૂવિ અજીવદ્વા ય અરૂ-
વિઅજીવદ્વા ય’ રૂપી અજીવ દ્રવ્ય અને અરૂપી અજીવ દ્રવ્ય ‘એવં એણં
અમિલાવેણં જહા અજીવપજ્જવા’ આ રીતે આ સૂત્રપાઠથી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો
વિશેષ નામના પાંચમા પદમાં અજીવ પર્યાયોના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું
છે, જેના પ્રમાણે અહિંયા પણ અજીવ દ્રવ્યના સંબંધમાં યાવત્ હે ગૌતમ !
તે કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે-તે અજીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત
પણ નથી પરંતુ અનંત છે. અહિં સુધી કહેવું જોઈએ એના વાત ‘જાવ સે
તેણદ્દેણ ગોયમા । એવં વુચ્ચહ તે ણં નો સંખેજ્જા નો અસંખેજ્જા અણંતા’ આ સૂત્ર-
પાઠથી કહેલ છે. તે સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-‘અરૂવિ અજીવદ્વા ણં મંતે ! કહ-
વિહા પન્નત્તા’ હે ભગવન્ અરૂપી અજીવ દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ? આ

‘અરુચિઅજીવદ્વા નં મંતે ! કહિવિહા પન્નત્તા ? ગોયમા ! દસવિહા પન્નત્તા, તં જહા-ધમ્મત્થિકા ૧, ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ૨, ધમ્મત્થિકાયસ્સ પપ્પસા ૩, અધમ્મત્થિકા ૪, અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ૫, અધમ્મત્થિકાયસ્સ પપ્પસા ૬, આગાસત્થિકા ૭, આગાસત્થિકાયસ્સ દેસે ૮, આગાસત્થિકાયસ્સ પપ્પસા ૯, અદ્ધાસમ ૧૦ । રુચિઅજીવદ્વા નં મંતે ! કહિવિહા પ્પણ્ણત્તા ? ગોયમા ! ચત્તવિહા-પ્પણ્ણત્તા, તં જહા-સંધા ૧, સંધદેસા ૨, સંધપપ્પસા ૩, પરમાણુપોગ્ગલા ૪, તે નં પ્પણ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! વે અરુપી અજીવદ્રવ્ય ૧૦ પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । જૈસે-‘ધમ્મત્થિકા ૧, ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ૨, ધમ્મત્થિકાયસ્સ પપ્પસા ૩, અધમ્મત્થિકા ૪, અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ૫, અધમ્મત્થિકાયસ્સ પપ્પસા ૬, આગાસત્થિકા ૭, આગાસત્થિકાયસ્સ દેસે ૮, આગાસત્થિકાયસ્સ પપ્પસા ૯, અદ્ધાસમ ૧૦, ધર્માસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય કા દેશ, ધર્માસ્તિકાય કે પ્રદેશ, અધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય કા દેશ, અધર્માસ્તિકાય કે પ્રદેશ, આકાશાસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાયકા દેશ, આકાશાસ્તિકાય કે પ્રદેશ ઓર અદ્ધાસમય ।

‘રુચિ અજીવદ્વા નં મંતે ! કહિવિહા પ્પણ્ણત્તા’ હે મદન્ત ! રુપી અજીવદ્રવ્ય કિત્તને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ? ઉત્તર-‘ગોયમા ! ચત્તવિહા પ્પણ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! રુપી અજીવદ્રવ્ય ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-‘તં જહા’ જૈસે-‘સંધા ૧, સંધદેસા ૨, સંધ પપ્પસા ૩, પરમાણુપોગ્ગલા ૪’ સ્કન્ધ, સ્કન્ધદેશ, સ્કન્ધપ્રદેશ ઓર પરમાણુપુદ્ગલ ‘તે નં મંતે ! કિં

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા’ દસવિહા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! તે અરુપી અજીવદ્રવ્ય દસ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. જેમકે-‘ધમ્મત્થિકા ૧, ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ૨, ધમ્મત્થિકાયસ્સ પપ્પસા ૩, અધમ્મત્થિકા ૪, અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે ૫, અધમ્મત્થિકાયસ્સ પપ્પસા ૬, આગાસત્થિકા ૭, આગાસત્થિકાયસ્સ દેસે ૮, આગાસત્થિકાયસ્સ પપ્પસા ૯, અદ્ધાસમ ૧૦’ ધર્માસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાયનો દેશ, ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, અધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયનો દેશ, અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, આકાશસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાયનો દેશ, આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ, અને અદ્ધા સમય, ‘રુચિ અજીવદ્વા નં મંતે ! કહિવિહા પન્નત્તા’ હે મગધન રુપી અજીવ દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારનું કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ચત્તવિહા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! રુપી અજીવ દ્રવ્ય ચાર પ્રકારના કહેલ છે. ‘તં જહા’ જેમકે-‘સંધા, સંધદેસા, સંધપપ્પસા ૩, પરમાણુપોગ્ગલા ૪, સ્કંધ, સ્કંધદેશ સ્કંધ પ્રદેશ અને પરમાણુ પુદ્ગલ ‘તે નં

મંતે ! કિં સંખેજ્જા અસંખેજ્જા અણંતા ? ગોયમા ! નો સંખેજ્જા, નો અસંખેજ્જા, અણંતા ! સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ નો સંખેજ્જા નો અસંખેજ્જા અણંતા ! ગોયમા ! અણંતા પરમાણુપોગ્ગલા, અણંતા દુપ્પસિયા સંધા જાવ અણંતા દસપ્પસિયા સંધા, અણંતા સંખેજ્જપ્પસિયા સંધા, અણંતા અસંખેજ્જપ્પસિયા સંધા, અણંતા અણંતપ્પસિયા સંધા ।

છાયા—અરૂપ્યજીવદ્રવ્યાણિ સ્વલ્લ મદન્ત ! કતિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ગૌતમ ! દશવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથા—ધર્માસ્તિકાયઃ ૧ ધર્માસ્તિકાયસ્ય દેશઃ ૨, ધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશઃ ૩, અધર્માસ્તિકાયઃ ૪, અધર્માસ્તિકાયસ્ય દેશઃ ૫, અધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશઃ ૬, આકાશસ્તિકાયઃ ૭, આકાશસ્તિકાયસ્ય દેશઃ ૮, આકાશસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશઃ ૯, અદ્દાસમયઃ ૧૦, રૂપ્યજીવદ્રવ્યાણિ સ્વલ્લ મદન્ત ! કતિવિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! ચતુર્વિધાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તથા—સ્કન્ધાઃ ૧, સ્કન્ધદેશઃ ૨, સ્કન્ધપ્રદેશઃ ૩, પરમાણુપુદ્ગલાઃ ૪, તાનિ સ્વલ્લ મદન્ત ! કિં સંખયેયાનિ અસંખયેયાનિ અનન્તાનિ ? ગૌતમ ! નો સંખયેયાનિ, નો અસંખયેયાનિ અનન્તાનિ । તત્કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે નો સંખયેયાનિ નો અસંખયેયાનિ સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા' હે મદન્ત ! વે રૂપી અજીવદ્રવ્ય કયા સંખ્યાત હૈ ? અસંખ્યાત હૈ ? અથવા અનન્ત હૈ ? ઉત્તર 'ગોયમા ! નો સંખેજ્જા, નો અસંખેજ્જા, અણંતા' હે ગૌતમ ! વે સંખ્યાત નહીં હૈ, અસંખ્યાત નહીં હૈ, પર અનન્ત હૈ । 'સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ નો સંખેજ્જા, નો અસંખેજ્જા, અણંતા' હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈ કિ વે રૂપી અજીવ દ્રવ્ય સંખ્યાત નહીં હૈ, અસંખ્યાત નહીં હૈ કિન્તુ અનન્ત હૈ ? ઉત્તર—'ગોયમા ! અણંતા પરમાણુપોગ્ગલા, અણંતા દુપ્પસિયા સંધા જાવ અણંતા દસપ્પસિયા સંધા, અણંતા સંખેજ્જપ્પસિયા સંધા, અણંતા અસંખેજ્જપ્પસિયા સંધા અણંતા અણંતપ્પ-

મંતે ! કિં સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા' હે ભગવન્ તે રૂપી અણુવદ્રવ્ય શુ' સંખ્યાત છે ? અસંખ્યાત છે ? અથવા અનન્ત છે ? ઉત્તર—'ગોયમા !' નો સંખેજ્જા, નો અસંખેજ્જા, અણંતા' હે ગૌતમ ! તેઓ સંખ્યાત નથી અસંખ્યાત પણ નથી, પરંતુ અનન્ત છે. 'સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ નો સંખેજ્જા નો અસંખેજ્જા, અણંતા' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે—તે રૂપી અણુવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત પણ નથી. પરંતુ અનન્ત છે ? ઉત્તર—'ગોયમા ! અણંતા પરમાણુપોગ્ગલા, અણંતા દુપ્પસિયા સંધા જાવ અણંતા દસપ્પસિયા સંધા, અણંતા સંખેજ્જપ્પસિયા સંધા, અણંતા અસંખેજ્જપ્પસિયા સંધા, અણંતા, અણંત-

અનન્તાનિ ? ગૌતમ ! અનન્તાઃ પરમાણુમુદલા, અનન્તા દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ, યાવત્ અનન્તા દશપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ અનન્તાઃ સંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ, અનન્તા અસંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ, અનન્તા અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ ? इति । अग्रे सूत्रकार एव ह - 'से तेणट्ठेणं' इत्यादि । 'से तेणट्ठेणं गोयमा । एवं वुच्चह' सत्तेनार्येनैव मृच्यते, 'ते णं नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' तानि खलु नो संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि । अजीवद्रव्याणि स्वरूपसंख्याभ्यां निरूप्य जीवद्रव्यं निरूपयितुमाह - 'जीवद्ववा णं भंते' इत्यादि, 'जीवद्ववा णं भंते ।' जीवद्रव्याणि खलु भदन्त ! 'किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता' किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि चेति प्रश्ना, भगवानाह - 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' नो जीवद्रव्याणि संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि सन्तीति । पुनः प्रश्नयन्नाह - 'से केणट्ठेणं' इत्यादि । 'से केणट्ठेणं भंते । एवं वुच्चह जीवद्ववा णं नो संखेज्जा

सिया खंवा' हे गौतम ! परमाणु पुद्गल अनन्त हैं । द्विप्रदेशिक स्कन्ध अनन्त हैं । यावत् दश प्रदेशिक स्कन्ध अनन्त हैं । संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध अनन्त हैं । असंख्यात प्रदेशिक स्कन्ध भी अनन्त हैं । 'से तेणट्ठेणं गोयमा । एवं वुच्चह' ते णं नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता' इसीलिये सूत्रकारने स्वयं ऐसा पाठ कहा है । इस प्रकार अजीव द्रव्यों का स्वरूप और संख्या को लेकर कथन करके अब वे जीवद्रव्य की प्ररूपणा करने के लिये कहते हैं 'जीवद्ववा णं भंते । किं संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता' हे भदन्त ! जीव द्रव्य क्या संख्यात हैं ? असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं ? सूत्रकार ने ऐसी शंका गौतम के मुख से उपस्थित कराई है ।

પણસિયા સ્કંધા,' હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ અનંત છે એ પ્રદેશવાળા સ્કંધ અનંત છે યાવત્ દશ પ્રદેશવાળા સ્કંધો અનંત છે, સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો અનંત છે. અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો અનંત છે, અને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો પણ અનંત છે. 'સે તેણટ્ઠેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ તે ણં નો સંખેજ્જા નો અસંખેજ્જા, અણંતા' તેથી સૂત્રકારે સ્વયં આ પ્રમાણેનો પાઠ કહ્યો છે. આ રીતે અણવ દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ અને સંખ્યાના વિષયમાં કથન કરીને હવે તેઓ અણ દ્રવ્યનું નિરૂપણ કરવા માટે કથન કરે છે. 'જીવદ્વવા ણં ભંતે ! 'કિં સંખેજ્જા, અસંખેજ્જા, અણંતા' હે ભગવન્ અણ દ્રવ્ય શું સંખ્યાત છે ? કે અસંખ્યાત છે ? અથવા અનંત છે ? આ પ્રમાણે સૂત્રકારે ગૌતમ સ્વામી દ્વારા શંકા ઉપસ્થિત કરાવી છે. આના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે

નો અસંખેજ્ઞા અણતા' તદ્દેનાથેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે જીવદ્રવ્ય ણિ નો સંખે-
યાનિ-નો અસંખેયાનિ કિન્તુ અનન્તાનિ સન્તીતિ મદનઃ । સમવાનાહ-‘ગોયમા’
इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘असंखेज्ज्ञा नेरह्या’ असंख्याता नैऋतिकाः,
‘नारकजीवा असंख्याताः सन्तीति भावः ‘जाव असंखेज्ज्ञा वाउक्काइया’ यावत्
असंख्याता वायुकायिकाः, अत्र यावत्पदेन पृथिवीकायिकाः कायिकतेजस्कायि-
कानां संप्रदो भारीति ‘वणस्सइक्काइया अणंता’ वनस्पतिकायिका अनन्ताः ।
‘असंखेज्ज्ञा वेइंदिया’ असंख्याता द्वीन्द्रियाः ‘एवं जाव वेमाणिया’ एवं यावत् अ-
ख्याता वैमानिकदेवाः अत्र यावत्पदेन त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘नो संखेज्ज्ञा, नो असंखेज्ज्ञा, अणंता’
हे गौतम ! जीवद्रव्य न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु वे अनन्त हैं ।

अब गौतम पुनः इस विषय में कारण जानने के अभिप्राय से प्रभु से
ऐसा पूछते हैं-‘से केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ जीवदब्बा णं नो संखेज्ज्ञा,
नो असंखेज्ज्ञा अणंता’ हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि
जीव द्रव्य संख्यात नहीं हैं असंख्यात भी नहीं हैं पर वे अनन्त हैं ? उत्तर
में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा । असंखेज्ज्ञा नेरह्या’ हे गौतम ! नारक जीव
असंख्यात हैं । ‘जाव असंखेज्ज्ञा वाउक्काइया’ यावत् असंख्यात वायुका-
यिक जीव हैं । यहाँ यावत्पद से असुरकुमारादि दस भवनपति तथा पृथि-
वीकायिक, अप्कायिक और तेजस्कायिक इनका ग्रहण हुआ है । ‘वण-
स्सइक्काइया अणंता’ वनस्पतिकायिक अनन्त हैं । ‘असंखेज्ज्ञा वेइंदिया’
असंख्यात दो इन्द्रिय जीव हैं । ‘एवं जाव वेमाणिया’ इसी प्रकार से यावत्

-नो संखेज्ज्ञा, नो असंखेज्ज्ञा, अणंता’ हे गौतम ! જીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી
અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ તે અનંત છે.

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી આ વિષયમાં કારણ જાણવાના અભિપ્રાયથી
પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘સે કેણટ્ટેણં મંતે ! एवं बुच्चइ जीवदब्बा णं नो संखेज्ज्ञा
नो असंखेज्ज्ञा अणंता’ हे समवान् आप એવું કયા કારણથી કહો છો કે-
જીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી અસંખ્યાત પણ નથી, પરંતુ અનંત છે. આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા । असंखेज्ज्ञा नेरह्या’ हे गौतम ! નારકજીવ
અસંખ્યાત છે. ‘जाव असंखेज्ज्ञा वाउक्काइया’ यावत् वायुकायिक जेवો असंખ્યાत
છે. અહિયાં યાવત્પદથી પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, અને તેજસ્કાયિકનો સંગ્રહ
થયો છે. ‘वणस्सइक्काइया अणंता’ वनस्पतिकायिक जेवો અનંત છે. असंखेज्ज्ञा
वेइंदिया’ जे इन्द्रिय जेवो असंખ્યાत છે. ‘एवं जाव वेमाणिया’ આ રીતે યાવત્

મનુષ્યવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કપર્યન્તાનાં સંગ્રહો ભવતીતિ 'અણંતા સિદ્ધા' અનન્તાઃ સિદ્ધાઃ
 યે સ્વદ્ર સિદ્ધજીવાસ્તે અપ્યનન્તાઃ સન્તીતિ ભાવઃ 'સે તેણદ્દેણં જાવ અણંતા' તત્ત
 તેનાર્થેન યાવદનન્તાઃ અત્ર યાવત્પદેન તત્તેનાર્થેન એવમુચ્યતે ગૌતમ ! જીવદ્રવ્યાણિ
 નો સંખ્યાતાનિ નો અસંખ્યાતાનિ, એતેષાં સંગ્રહો ભવતીતિ । નૈરયિકાદારમ્બ્ય
 વાયુકાયિકાન્તા જીવા અસંખ્યાતા ભવન્તિ દ્વીન્દ્રિયાદારમ્બ્ય વૈમાનિકદેવપર્યન્તં
 જીવા અસંખ્યાતા ભવન્તિ, વનસ્પતિકાયિકાઃ સિદ્ધાશ્ચાનન્તા ભવન્તિ, અનેન
 કારણેન કથ્યતે યત્ સામાન્યતો જીવદ્રવ્યાણિ નો સંખ્યાતાનિ તથા નો અસંખ્યા-
 તાનિ, અપિ તુ અનન્તાનિ ભવન્તીતિ' ॥મૂ.૦૧॥

દ્રવ્યાધિકારાદેવ इदमाह—'जीवद्ववा णं भंते' इत्यादि ।

મૂલમ્—જીવદ્વાણં ભંતે ! અજીવદ્વા પરિભોગત્તાણ હવ્વ-
 માગચ્છંતિ ? અજીવદ્વાણં જીવદ્વા પરિભોગત્તાણ હવ્વમાગ-
 ચ્છંતિ ? ગોયમા ! જીવદ્વાણં અજીવદ્વા પરિભોગત્તાણ

વૈમાનિક દેવ અસંખ્યાત હૈં । યહાં યાવત્પદ સે ત્રીન્દ્રિય ચૌદ્દન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય
 તિર્યગ્થોનિક, મનુષ્ય, વાનવ્યન્તર ઓર જ્યોતિષ્ક ઇન સબ કા સંગ્રહ
 હુઆ હૈં ! અણંતા સિદ્ધા' તથા જો સિદ્ધ જીવ હૈં વે ભી અનન્ત હૈં ।
 'સે તેણદ્દેણં જાવ અણંતા' ઇસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા
 હૈં—કિ જીવ દ્રવ્ય સંખ્યાત નહીં હૈં, અસંખ્યાત નહીં હૈં કિન્તુ
 અનન્ત હૈં । નૈરયિક સે લેકર વાયુકાયિક તક કે જીવ અસંખ્યાત હૈં ।
 દ્વીન્દ્રિય સે લેકર વૈમાનિક તક કે ભી જીવ અસંખ્યાત હૈં । પરન્તુ વન-
 સ્પતિકાયિક ઓર સિદ્ધ જીવ અનન્ત હૈં । ઇસી કારણ કો લેકર
 સામાન્ય સે એસા કહા ગયા હૈં કિ જીવ દ્રવ્ય સંખ્યાત અસંખ્યાત નહીં
 હૈં કિન્તુ અનન્ત હૈં ॥મૂ.૦૧॥

વૈમાનિક દેવ અસંખ્યાત છે. અહિયાં યાવત્ પદથી ત્રીન્દ્રિય ચૌદ્દન્દ્રિય,
 પંચેન્દ્રિય, તિર્યગ્થોનિક, મનુષ્ય લવનપતિ, વાનવ્યન્તર અને જ્યોતિષ્ક આ
 બધાનો સંગ્રહ થયો છે. 'અણંતા સિદ્ધા' તથા જે સિદ્ધ હોવો છે, તેઓ પણ
 અનંત છે. 'સે તેણદ્દેણં જાવ અણંતા' તે કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે
 કે—હવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, પરંતુ અનંત છે. નૈરયિ-
 કાર્થી લઈને વાયુકાયિક સુધીના હોવો અસંખ્યાત છે. બે ઈન્દ્રિયોથી લઈને
 વૈમાનિક સુધીના હોવો પણ અસંખ્યાત છે. પરંતુ વનસ્પતિકાયિક અને સિદ્ધ
 હોવો અનંત છે. આ કારણથી સામાન્યપણાથી એવું કહ્યું છે કે—હવદ્રવ્ય
 અંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી. પરંતુ અનંત છે. તેમ સમજવું ॥મૂ.૦ ૧॥

हव्यमागच्छन्ति, नो अजीवद्रव्याणां जीवद्रव्या परिभोगत्ताए
हव्यमागच्छन्ति । से केणट्टेणं भन्ते ! एवं वुच्चइ जाव हव्यमा-
गच्छन्ति ? गोयसा ! जीवद्रव्या णं अजीवद्रव्ये परियाइयन्ति,
अजीवद्रव्ये परियाइत्ता ओरालियं वेउव्वियं आहारगं तेयगं
कम्मगं सोइंदियं जाव फासिंदियं मणजोगं वइजोगं कायजोगं
आणापाणुत्तं च निव्वत्तयन्ति से तेणट्टेणं जाव हव्यमागच्छन्ति ।
नेरइयाणं भन्ते ! अजीवद्रव्या परिभोगत्ताए हव्यमागच्छन्ति,
अजीवद्रव्याणां नेरइया परिभोगत्ताए हव्यमागच्छन्ति ? गोयसा !
नेरइया णं अजीवद्रव्या जाव हव्यमागच्छन्ति नो अजीवद्रव्याणां
नेरइया हव्यमागच्छन्ति ? से केणट्टेणं भन्ते ! एवं वुच्चइ जाव
नो अजीवद्रव्याणां नेरइया हव्यमागच्छन्ति ? गोयसा ! नेरइया
अजीवद्रव्ये परियाइयन्ति अजीवद्रव्ये परियाइत्ता वेउव्वियतेयग-
कम्मगं सोइंदियं जाव फासिंदियं आणापाणुत्तं च जाव निव्वत्त-
यन्ति से तेणट्टेणं गोयसा ! एवं वुच्चइ एवं जाव वेमाणिया ।
नवरं संरीरइंदियजोगा भाणियव्वा जस्स जे अत्थि ॥सू० २॥

छाया—जीवद्रव्याणां भदन्त ! अजीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति,
अजीवद्रव्याणां जीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति ? गौतम ! जीवद्रव्या-
णामजीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति, नो अजीवद्रव्याणां जीवद्रव्याणि
परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते यावत् हव्य-
मागच्छन्ति ? गौतम ! जीवद्रव्याणि खलु अजीवद्रव्याणि पर्याददति, अजीव-
द्रव्याणि पर्यादाय औदारिकं वैक्रियमाहारकं तैजसं कर्मणं श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्श-
नेन्द्रियं मनोयोगं वचोयोगं काययोगं आनप्राणत्वं च निर्वर्तयन्ति तत्तेनार्थेन
यावत् हव्यमागच्छन्ति । नैरयिकाणां भदन्त ! अजीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्य-
मागच्छन्ति ? अजीवद्रव्याणां नैरयिकाः परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति । गौतम !
नैरयिकाणामजीवद्रव्याणि यावत् हव्यमागच्छन्ति नो अजीवद्रव्याणां नैरयिकाः
परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति तत्केनार्थेन० गौतम ! नैरयिकाः अजीवद्रव्याणि
पर्याददति अजीवद्रव्याणि पर्यादाय वैक्रियतैजसकर्मणं श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्श-

નેન્દ્રિયમાનપ્રાણત્વં ચ યાવત્ નિર્વર્તયન્તિ તત્તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે એવં યાવદ્દેમાનિકાઃ, નવરં શરીરેન્દ્રિયયોગા મણિતવ્યાઃ ચસ્ય ચે સન્તિ ॥મુ૦૨॥

ટીકા—‘જીવદ્વાણં મંતે’ જીવદ્રવ્યાણાં મદન્ત ! ‘અજીવદ્વા પરિભોગ ત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ અજીવદ્રવ્યાણિ પરિભોગતયા હવમાગચ્છન્તિ ? અથવા ‘અજીવદ્વાણં જીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ અજીવદ્રવ્યાણાં જીવદ્રવ્યાણિ પરિભોગતયા હવમાગચ્છન્તિ ? હે મદન્ત ! અજીવદ્રવ્યાણિ જીવદ્રવ્યાણાં પરિભોગાય મવન્તિ અથવા જીવદ્રવ્યાણિ અજીવદ્રવ્યાણાં પરિભોગાય મવન્તિ કિમ્ ? इति પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવદ્વાણં અજીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ ‘નો અજીવદ્વાણં જીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ જીવદ્રવ્યાણામ્ અજીવદ્રવ્યાણિ પરિભોગતયા હવમાગચ્છન્તિ કિન્તુ નો—ન તુ અજીવદ્રવ્યાણાં જીવદ્રવ્યાણિ પરિભોગતયા હવમાગચ્છન્તિ, જીવદ્રવ્યમેવ ભોક્તૃ ચેતનતયા ગ્રાહકત્વાત્ અજીવદ્રવ્યં તુ ભોગ્યમ્ અચેતનત્વેન

‘જીવદ્વાણં મંતે ! અજીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ इत्यादि

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘જીવદ્વાણં મંતે ! અજીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ હે મદન્ત ! જીવદ્રવ્યોં કે પરિભોગ મેં અજીવદ્રવ્ય આતે હૈં ? અથવા ‘અજીવદ્વાણં જીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ અજીવદ્રવ્યોં કે પરિભોગ મેં જીવદ્રવ્ય આતે હૈં ? उत्तर મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા ! જીવદ્વાણં અજીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ હે ગૌતમ ! અજીવદ્રવ્ય જીવદ્રવ્યોં કે પરિભોગ મેં આતે હૈં પર ‘નો અજીવદ્વાણં જીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ અજીવદ્રવ્યોં કે પરિભોગ મેં જીવદ્રવ્ય નહીં આતે હૈં । क्योंकि જીવદ્રવ્ય હી ભોક્તા હૈ । वह चेतन होने के कारण उन अजीव द्रव्य का ग्राहक है ।

જીવદ્વાણં મંતે ! અજીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—‘જીવદ્વાણં મંતે ! અજીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ હે ભગવન્ ઇવદ્રવ્યોના પરિભોગમાં અણુવદ્રવ્ય આવે છે ? અથવા ‘અજીવદ્વાણં જીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ અણુવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં ઇવદ્રવ્ય આવે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—‘ગોયમા ! જીવદ્વાણં અજીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ હે ગૌતમ ! અણુવદ્રવ્ય ઇવદ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવે છે. પરંતુ ‘નો અજીવદ્વાણં જીવદ્વા પરિભોગત્તાપ હવમાગચ્છંતિ’ અણુવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં ઇવ દ્રવ્યો આવતા નથી, કેમકે—અણુવદ્રવ્ય જ લોક્તા છે. તે ચેતન હોવાના કારણે તે અણુવદ્રવ્યના ગ્રાહક છે.

ગ્રાહ્યત્વાદિતિ । ‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! एवं वुच्चइ जाव हव्वमागच्छंति’ तत्केनार्थेन भदन्त ! एव मुच्यते यावत् हव्यमागच्छन्ति अत्र यावत्पदेन ‘जीवदव्वाणं अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति अजीवदव्वाणं जीवदव्वा परिभोगत्ताए’ एतदन्त कर्णः यः संग्रहो भवतीति प्रश्नः । मगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जीवदव्वाणं अजीवदव्वे परियाइयंति’ जीवद्रव्याणि खलु अजीवद्रव्याणि परिभोगतया पर्याददते जीवद्रव्यं हि चेतनस्यैव अजीवद्रव्यस्य ग्राहकत्वात् ‘अजीवदव्वे परियाइत्ता’ अजीवद्रव्याणि पर्यादाय ‘ओराळियं’ औदारिकशरीरम् ‘वेउव्वियं’ वैक्रियशरीरम् ‘आहारगं’ आहारकशरीरम् ‘तेयगं’ तैजसशरीरम् ‘कम्मगं’ कर्मणशरीरम् तथा ‘सोइंदियं जाव फासिंदियं’ श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्शेन्द्रियमत्र यावत्पदेन चक्षुष्माणरसनानां ग्रहणं भवति, तथा ‘मणजोगं’ मनो-

‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! एवं वुच्चइ जाव हव्वमागच्छंति’ हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि अजीवद्रव्य जीवद्रव्यों के परिभोग में आते हैं—जीवद्रव्य अजीव द्रव्यों के परिभोग में नहीं आते हैं । इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—‘गोयमा ! जीवदव्वाणं अजीवदव्वे परियाइयंति’ हे गौतम ! जीवद्रव्य अजीवद्रव्यों को अपने परिभोग के लिये ग्रहण करते हैं क्योंकि जीवद्रव्य चेतन होने से अजीवद्रव्य का ग्राहक होता है । ‘अजीवदव्वे परियाइत्ता’ अजीवद्रव्यों को ग्रहण करके फिर वह उन्हें ‘ओराळियं वेउव्वियं आहारगं तेयगं कम्मगं’ औदारिक शरीर रूप से वैक्रिय शरीररूप से, आहारक शरीर रूप से, तैजसशरीर रूप से, कर्मणशरीर रूप से—इन पांच शरीर रूप से—‘सोइंदियं जाव फासिंदियं, मणजोगं, वहजोगं, कायजोगं, आणापाणुत्तं च निव्व-

‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! एव वुच्चइ जाव हव्वमागच्छंति’ हे भगवन् એવું આપ શા કારણથી કહે છે કે—અણુવ દ્રવ્ય જીવદ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવે છે, પરંતુ જીવદ્રવ્ય અણુવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવતા નથી ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! જીવદવ્વાણં અજીવદવ્વે પરિયાહયંતિ’ હે ગૌતમ ! જીવદ્રવ્ય અણુવ દ્રવ્યોને પોતાના પરિભોગ માટે ગ્રહણ કરે છે, કેમ કે—જીવદ્રવ્ય ચેતન હોવાથી અણુવ દ્રવ્યોનું ગ્રાહક-ગ્રહણ કરવાવાળું હોય છે, ‘અજીવદવ્વે પરિયાહતા’ અણુવ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરીને તે પછી તે તેઓને ‘ઓરાહિયં વેઊવ્વિયં આહારગં તેયગં કમ્મગં’ ઔદારિક શરીર રૂપથી, વૈક્રિય શરીર રૂપથી, આહારક શરીર રૂપથી, તૈજસ શરીર રૂપથી કાર્મણ-શરીર રૂપથી આ પાંચ પ્રકારના શરીર રૂપથી ‘સોહંદિયં જાવ ફાસિંદિયં, મણજોગં, વહજોગં, કાયજોગં, આણાપાણુત્તં ચ નિવ્વત્તયંતિ’ શ્રોત્રેન્દ્રિય રૂપથી

યોગમ્ 'વડજોગ' વચોયોગમ્ 'કાયજોગ' કાયયોગમ્ 'આણાપાણુત્તં ચ નિવ્વત્ત-
યંતિ' આનપાણત્વં ચ નિર્વર્તયન્તિ। મોક્તા જીવો ભોગ્યં પરિગૃહીતમજીવદ્રવ્યમૌદા-
રિકાદિશરીરરૂપેણ શ્રોત્રાદીન્દ્રિયરૂપેણ મનોયોગાદિયોગરૂપેણ ચ પરિણમયતી-
ત્યર્થઃ 'સે તેણદ્દેણં જાવ હવ્વમાગચ્છંતિ' તત્તેનાયેન યાવત્ હવ્વમાગચ્છન્તિ, અ-
યાવત્તપ્પદેન 'ગોયમા । જીવદ્દવાણં અજીવદ્દવા પરિભોગત્તાણ' હવ્વમાગચ્છંતિ-
નો અજીવદ્દવાણં જીવદ્દવા પરિભોગત્તાણ' એતદન્તપ્પકરણસ્ય સંગ્રહો ભવતીતિ।
જીવો હિ ઉપાદીયમાનાજીવદ્રવ્યાનાં શરીરેન્દ્રિયપ્રાણાદિરૂપેણ પરિણમયિતા ભવતિ।
ન તુ અજીવદ્રવ્યં જીવદ્રવ્યસ્ય પરિણમયિતા, તેન કારણેન હે ગૌતમ ! કથયામિ
અજીવદ્રવ્યં જીવદ્રવ્યસ્ય પરિભોગાય ભવતિ ન તુ અજીવદ્રવ્યસ્ય જીવદ્રવ્યં પરિ-
ત્તયંતિ' તથા શ્રોત્રેન્દ્રિય રૂપ સે યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય રૂપ સે મનોયોગ
રૂપ સે, વચનયોગ રૂપ સે કાયયોગ રૂપ સે એવં શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપ સે
પરિણમાતા હૈ । કયોંકિ જીવ મોક્તા હૈ ઔર અજીવ દ્રવ્ય ભોગ્ય હૈ,
અતઃ વહ ઉસે ગ્રહણ કરકે ઔદારિક આદિ શરીર રૂપ સે શ્રોત્રેન્દ્રિ-
યાદિ રૂપ સે ઔર મનોયોગાદિ રૂપ સે પરિણમિત કરતા હૈ । 'સે તેણદ્દેણં
જાવ હવ્વમાગચ્છંતિ' હસલિયે હે ગૌતમ ! મૈને પૂર્વોક્ત રૂપ સે એસા
કહા હૈ કિ અજીવ દ્રવ્ય જીવ દ્રવ્યોં કે પરિભોગ કરને મેં કામ આતે
હૈં અજીવ દ્રવ્યોં કે પરિભોગ કરને મેં જીવદ્રવ્ય કામ નહીં આતે હૈં ।
ઘહી પાઠ ઘહાં યાવત્ શબ્દ સે ગૃહીત હુઆ હૈ । તાત્પર્ય હસ કથન કા
ઘહી હૈ કિ જીવ ઉપાદીયમાન અજીવ દ્રવ્યોં કા શરીર, ઇન્દ્રિય યોગ
શ્વાસોચ્છ્વાસાદિ રૂપ સે પરિણમયિતા હોતા હૈ । અજીવ દ્રવ્ય જીવદ્રવ્ય
કા પરિણમયિતા નહીં હોતા હૈ । હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈં કહતા હૂં

યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય પણાથી મનોયોગ પણાથી, વચનયોગ પણાથી, કાયયોગ
પણાથી અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પણાથી પરિણમાવે છે, કેમકે-જીવ ભોક્તા-
ભોગવવાવાળો છે, અને અજીવ દ્રવ્ય ભોગ્ય-ભોગવવા યોગ્ય છે. જેથી તેને
અહણુ કરીને ઔદારિક વિગેરે શરીરપણાથી શ્રોત્રેન્દ્રિયપણાથી અને મનોયોગ
વિગેરે પણાથી પરિણમાવે છે. 'સે તેણદ્દેણં જાવ હવ્વમાગચ્છંતિ' તે દાર
ણથી હે ગૌતમ ! મેં પૂર્વોક્ત રૂપથી એવું કહ્યું છે કે-અજીવદ્રવ્ય, જીવ
દ્રવ્યોને પરિભોગ કરવામાં કામ આવે છે. અજીવ દ્રવ્યોને પરિભોગ કરવામાં
જીવદ્રવ્ય કામ આવતા નથી. આ પાઠ અહિંયાં યાવત્ શબ્દથી અહણુ કયો છે,
આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-જીવ ઉપાદીયમાન-અહણુ કરાતા અજીવ દ્રવ્યોના
શરીર, ઇન્દ્રિય, અને પ્રાણ વિગેરે રૂપે પરિણમયિતા-દેશદ્વાર કરવાવાળો હોય
છે, અજીવદ્રવ્ય-જીવ દ્રવ્યનું પરિણમયિતા-રૂપાંતરપણાને પામતું નથી. તે કાર-

ભોગાય ભવતીત્યર્થઃ, સામાન્યતો જીવાજીવયોઃ ભોક્તૃત્વભોગ્યત્વં પ્રશ્નોત્તરાભ્યાં નિરૂપ્ય વિશેષતો નિરૂપયિતું પ્રશ્નયન્નાહ—‘નેરહ્યા ણં’ इत्यादि, ‘નેરહ્યાણં મંતે’ નૈરયિકાણાં મદન્ત ! ‘અજીવદ્વા પરિભોગત્તાણ હવ્વમાગચ્છંતિ’ અજીવદ્રવ્યાણિ પરમાણુસ્કન્ધાદીનિ પરિભોગતયા પરિભોગાયેત્યર્થઃ શીઘ્રમાગચ્છન્તિ પરિભોગાયોપસ્થિતાનિ મન્તિ કિમિતિ અથવા ‘અજીવદ્વાણં નેરહ્યા પરિભોગત્તાણ હવ્વમાગચ્છંતિ’ અજીવદ્રવ્યાણાં નૈરયિકા જીવદ્રવ્યાણિ પરિભોગતયા પરિભોગાય શીઘ્રમાગચ્છન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, हे गौतम ! ‘નેરહ્યા અજીવદ્વા પરિયાહ્યંતિ’ નૈરયિકા જીવા અજીવદ્રવ્યાણિ પુદ્ગલાદીનિ પર્યાદદતિ—પરિગક્ષન્તિ ‘અજીવદ્વા પરિયાહતા’ અજીવદ્રવ્યાણિ પર્યાદાય—પરિમુહ્ય

કિ અજીવદ્રવ્ય જીવદ્રવ્ય કે પરિભોગ કે લિધે હોતા હૈ । હસ પ્રકાર સામાન્ય રૂપ સે જીવ ઓર અજીવ મેં ભોક્તૃત્વ ઓર ભોગ્યત્વ કા પ્રશ્ન ઇવં ઉત્તર દ્વારા નિરૂપણ કરકે અબ સૂત્રકાર વિશેષ રૂપ સે હસી ષાત કા નિરૂપણ કરને કે લિધે પ્રશ્ન કરતે હૈ ‘નેરહ્યાણં મંતે ! અજીવદ્વા પરિભોગત્તાણ હવ્વમાગચ્છંતિ’ હૈ મદન્ત ! નારકિયોં કે પરિભોગ મેં અજીવ દ્રવ્ય આતે હૈ ? અથવા ‘અજીવદ્વાણં નેરહ્યા પરિભોગત્તાણ હવ્વમાગચ્છંતિ’ અજીવ દ્રવ્યોં દ્વારા પરિભોગ મેં નારક જીવ આતે હૈ ? અર્થાત્ પરમાણુ સ્કન્ધ આદિ રૂપ જો અજીવ દ્રવ્ય હૈ વે નારક જીવોં કે પરિભોગ કે લિધે શીઘ્ર ઉપસ્થિત હો જાતે હૈ ? અથવા યે નારક જીવ અજીવ દ્રવ્યોં કે પરિભોગ કે લિધે ઉપસ્થિત હો જાતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ ‘ગોયમા ! નેરહ્યા અજીવદ્વા પરિયાહ્યંતિ’ નૈરયિક જીવ અજીવ દ્રવ્યોં કે પુદ્ગલોં કો-ગ્રહણ કરતે હૈ—‘અજીવદ્વા

સુથી હે ગૌતમ ! હું એવું કહું છું કે—અણુવદ્રવ્ય અણુવદ્રવ્યના ઉપભોગ માટે હોય છે. આ રીતે સામાન્યપણાથી અણુ અને અણુવમાં ભોક્તૃત્વ-ભોગવનાર અને ભોગ્યત્વ-ભોગવવા લાયક નું પ્રશ્ન અને ઉત્તર દ્વારા પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર વિશેષપણાથી આજ વાતનું નિરૂપણ કરવા માટે પ્રશ્ન કરતાં નીચેના સૂત્રપાઠનું કથન કરે છે—‘નેરહ્યાણં મંતે ! અજીવદ્વા પરિભોગત્તાણ હવ્વમાગચ્છંતિ’ હે ભગવન્ નારકિયોના પરિભોગમાં અણુવદ્રવ્ય આવે છે ? અથવા ‘અજીવદ્વાણં નેરહ્યા પરિભોગત્તાણ હવ્વમાગચ્છંતિ’ અણુવદ્રવ્યો દ્વારા નારક અણુવોના ઉપભોગ કરાય છે ? અર્થાત્ પરમાણુ સ્કન્ધ વિગેરે રૂપ જે અણુવદ્રવ્ય છે, તે નારક અણુના ભોગ ઉપભોગ માટે ઉપસ્થિત થાય છે ? અથવા આ નારક અણુવો અણુવ દ્રવ્યોના ઉપભોગ માટે ઉપસ્થિત થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—ગોયમા ! નેરહ્યા અજીવદ્વા પરિયાહ્યંતિ’ હે ગૌતમ ! નૈરયિક અણુવ અણુવદ્રવ્યોને—પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, ‘અજીવદ્વા પરિયાહતા’ અણુવ દ્રવ્યોને

‘વેડવિવયતેયગક્રમ્મગં’ વૈક્રિયતૈજસકાર્મણં શરીરમ્ ‘સોહંદિયં જાવ ફાસિંદિયં આણાપાણુત્તં ચ જાવ નિવ્વત્તયંતિ’ શ્રોત્રેન્દ્રિયં યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયમાનપાણં ચ યાવત્ મનોયોગાદિયોગત્રિકં રાસોચ્છ્વાસં ચ નિર્વર્તયન્તિ આહુતાન્ અજીવપદાર્થાન્ વૈક્રિયાદિશરીરરૂપેણેન્દ્રિયરૂપેણ યોગરૂપેણ રાસોચ્છ્વાસાદિરૂપેણ ચ સંપાદયન્તી-
ત્વર્થઃ ‘સે તેજદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહં’ તત્તેનાર્થેન હે ગૌતમ ! એવમુચ્યતે યત્ નૈરયિકા અજીવદ્રવ્યાણિ પરિભોગાય શુક્લન્તિ ન તુ અજીવદ્રવ્યાણિ નૈરયિકાન્ પરિભોગાય શુક્લન્તિ, ‘એવં જાવ વેમાણિયા’ એવમ્-નૈરયિકવદેવ યાવદ્વૈમાનિકાઃ નૈરયિકવદેવ ભવનપતિત આરમ્પ વૈમાનિકાન્તદ્દણ્ડકેશ્વરિ હ્યમેવ વ્યવસ્થા જ્ઞાતવ્યે-
ત્વર્થઃ ‘નવરં સરીરહંદિયજોગા માણિયવ્વા જસ્સ જે અત્થિ’ નવરં શરીરેન્દ્રિયયોગા પરિઘાહત્તા’ અજીવ દ્રવ્યો કોં ગ્રહણ કરકે ‘વેડવિવયતેયગક્રમ્મગં’ હંહે’ વૈક્રિય શરીર રૂપ સે, તૈજસ શરીર રૂપ સે, કાર્મણ શરીર રૂપ સે ‘સોહંદિયં જાવ ફાસિંદિયં આણાપાણુત્તં ચ જાવ નિવ્વત્તયંતિ’ શ્રોત્રેન્દ્રિય રૂપ સે યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય રૂપ સે ઔર શ્વાસોચ્છ્વાસ આદિ રૂપ સે પરિણમાતે હૈં । ‘આહુત (આહાર રૂપ મેં ગ્રહણ કિયે હુવે) અજીવ પદાર્થો કો વે વૈક્રિયાદિ શરીર રૂપ સે, હન્દ્રિય રૂપ સે ઔર શ્વાસોચ્છ્વાસાદિરૂપ સે સંપાદિત કરતે હૈં-‘સે તેજદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહં’ હસ કારણ હે ગૌતમ । મૈને એલા કહા હૈ કિ નૈરયિકા અજીવ દ્રવ્યો કો પરિભોગ કે લિયે ગ્રહણ કરતે હૈં અજીવ દ્રવ્ય નૈરયિકો કો પરિભોગ કે લિયે ગ્રહણ નહીં કરતે હૈં । ‘એવં જાવ વેમાણિયા’ હસી પ્રકાર કા કથન યાવત્ ભવનપતિ સે લેકર વૈમાનિક તત્ત્વ કે દણ્ડકોં મેં મી જાનના ચાહિયે । ‘નવરં સરીરહંદિયજોગા માણિયવ્વા જસ્સ જે અત્થિ’ પરન્તુ

અહણ કરીને ‘વેડવિવયતેયગક્રમ્મગં’ તેને વૈક્રિય પણુથી, તૈજસ શરીર રૂપથી કાર્મણ શરીર રૂપથી ‘સોહંદિયં જાવ નિવ્વત્તયતિ’ શ્રોત્રેન્દ્રિય પણુથી યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય પણુથી અને શ્વાસોચ્છ્વાસ વિગેરે રૂપથી પરિણમાવે છે. આહુત આહાર પણુથી અહણ કરેલા અણુ પદાર્થોને તેઓ વૈક્રિય વિગેરે શરીર પણુથી, હન્દ્રિય પણુથી, યોગ રૂપથી, અને શ્વાસોચ્છ્વાસાદિ રૂપથી-પરિણમાવે છે. સંપાદન કરે છે. ‘સે તેજદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્ચહં’ તે કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે-નાસ્ત્રીય અણુવદ્રવ્યોને ઉપલોગ માટે અહણ કરે છે. અણુવદ્રવ્ય નૈરયિકોને ઉપલોગ માટે અહણ કરતાં નથી. ‘એવં જાવ વેમાણિયા’ આજ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક સુધીના દંડકોમાં પણ કરેવું જોઈએ. ‘નવરં સરીરહંદિયજોગા માણિયવ્વા

પ્રમેયચન્દ્રિકા ટીકા શૃંગ ૨૫ ઉ.૨ સૂ.૩ અસંખ્યેયે લોકે અનન્ત દ્રવ્યસમા.નિ.૫૭૧

મણિતવ્યાઃ, यस्य ये सन्ति—यस्य जी तस्य यावन्ति शरीरेन्द्रियाणि योगाश्च सन्ति
तस्य जीवस्य तावन्त्येव शरीरेन्द्रियाणि तावन्त एव च योगाश्च वक्तव्या इति । सू० २।

દ્રવ્યાધિકારાદેવ હદમપ્યાહ—‘સે નૂનં મંતે !’ इत्यादि ।

મૂલમ્—સે નૂનં મંતે ! અસંખેજ્જે લોપ અણંતાઈં દવ્વાઈં
આગાસે મહ્યવ્વાઈં હંતા, ગોયમા ! અસંખેજ્જે લોપ જાવ મહ્ય-
વ્વાઈં । લોગસ્સ ણં મંતે ! એગંમિ આગાસપણ્ણે કહિદિસિં પોગ્ગલા
ચિજ્જંતિ ? ગોયમા ! નિવ્વાધાણં છદિસિં, વાધાયં પહુચ્ચ
સિય તિદિસિં સિય ચંડિસિં સિય પંચદિસિં । લોગસ્સ ણં
મંતે ! એગંમિ આગાસપણ્ણે કહિદિસિં પોગ્ગલા છિજ્જંતિ એવં
એવં એવં ઉવવજ્જંતિ એવં અવચિજ્જંતિ ॥સૂ. ૩॥

છાયા—તદ્નૂનં મદન્ત ! અસંખ્યેયે લોકે અનન્તાનિ દ્રવ્યાણિ આકાશે
મંતવ્યાનિ ! હન્ત, મંતમ ! અસંખ્યેયે લોકે યાવદ્ મંતવ્યાનિ । લોકસ્ય
खलु मदन्त ! एकस्मिन् आकाशप्रदेशे कतिदिशं पुद्गलाश्चीयन्ते ? गौतम ! निर्वा-
घातेन पद्ददिशम्, व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशम् स्यात् चतुर्दिशम्, स्यात्
पञ्चदिशम् । लोकस्य खलु मदन्त ! एकस्मिन् आकाशप्रदेशे कतिदिशः पुद्गलाः
छिद्यन्ते एवमेव एवमुपचीयन्ते एवमपचीयन्ते । सू० ३॥

ટીકા—‘સે નૂનં મંતે !’ તન્નૂનમ્—નિશ્ચયેન મદન્ત ! ‘અસંખેજ્જે લોપ’ અસં-
ખ્યાતપ્રદેશાત્મકે લોકે ‘અણંતાઈં દવ્વાઈં આગાસે મહ્યવ્વાઈં’ અનન્તાનિ દ્રવ્યાણિ

इस कथ में जिसके जितने शरीर इन्द्रिय और योग होते हैं उतने
वहां कहने चाहिये॥सू० २॥

द्रव्य के अधिकार को लेकर ही पुनः सूत्रकार कहते हैं—‘से नूनं
मंते ! असंखेज्जे लोप अणंताईं दव्वाईं’ इत्यादि सूत्र ३॥

टीकार्थ—इसमें गौतमने प्रश्न से ऐसा पूछा है—‘से नूनं मंते ! असंखेज्जे
लोप अणंताईं दव्वाईं’ आगासे म्हायव्वाईं हे मदन्त ! क्या असंख्यात

अस्स जे अत्थि’ પરંતુ આ કથનમા જેના જેટલા શરીરો ઇન્દ્રિયા અને યોગો
હોય છે, ત્યાં તેટલા કહેવા ભેઈએ ॥સૂ. ૨॥

દ્રવ્યના અધિકારથી જ સૂત્રકાર શરીરો કહે છે કે—‘સે નૂનં મંતે !
અસંખેજ્જે લોપ અણંતાઈં દવ્વાઈં’ ઇત્યાદિ .

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘સે નૂનં મંતે !
અસંખેજ્જે લોપ અણંતાઈં દવ્વાઈં’ આગાસે મ્હાયવ્વાઈં’-કે. ભગવન્ શુ અસંખ્યાત

જીવાજીવાદીનિ દ્રવ્યાણિ 'આગાસે' અત્ર પૃથ્વ્યૈ સસમી તેન આકાશસ્ય 'મહ્યવદાઈ' મક્તવ્યાનિ, સ્વસ્વવિભાગમાશ્રિત્ય સમાવેશનીયાનિ ભવન્તિ કિમિત્યર્થઃ હે મદન્ત ! અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મકે લોકાકાશે અનન્તાનાં દ્રવ્યાણામવસ્થાનં ભવતિ કિમિતિ પ્રશ્નાર્થઃ, મગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि । 'हंता, गोयमा' हन्त, गौतम । 'असंखेज्जे लोए जाव भइयव्वाइं' असंख्येये लोके यावत् भक्तव्यानि अत्र यावत्पदेन 'अणंताइं दव्वाइं आगासे' इत्यस्य सन्दर्भस्य ग्रहणं भवति हे गौतम । असंख्येयपदेशात्मके लोकाकाशे अनन्तानि जीवादिद्रव्याणि समाविष्टानि भवन्तीत्यर्थः,

નનુ—અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મકે લોકાકાશેऽનન્તાનાં દ્રવ્યાણાં કથમવસ્થાનં ભવતીતિ અત્ર દૃષ્ટાન્તં પ્રદર્શ્યતે યથા—પ્રતિનિયતે ગૃહસ્યાપવરકક્ષેત્રાકાશે એકપદીપ-પ્રમાપુદ્ગલપરિપૂર્ણેऽપિ અપરાપરપદીપપ્રમાસન્તતિપુદ્ગલા અવતિષ્ઠન્તે તથાવિધ-પુદ્ગલપરિણામસામર્થ્યાત્ એવમેવ અસંખ્યાતેऽપિ લોકાકાશે તેષ્વેવ તેષ્વેવ પ્રદેશેષુ પ્રદેશોં વાલે લોક મેં અનન્ત જીવાદિક દ્રવ્યોં કા અવસ્થાન હોતા હૈ ? 'આગાસે' યહ સસમી વિભક્તિ હૈ સો યહ ષષ્ઠી વિભક્તિ કે અર્થ મેં હુઈ હૈ । હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈ—'હંતા, ગોયમા ! અસંખેજ્જે લોએ જાવ મહ્યવ્વાઈં' હાં ગૌતમ । અસંખ્યાત પ્રદેશોં વાલે લોક મેં યાવત્ જીવાદિક અનન્તદ્રવ્યોં કા—અવસ્થાન હો સકતા હૈ ।

શંકા—લોક જય કિ અસંખ્યાત પ્રદેશોં વાલા હૈ તથા ઉસમેં અનન્તદ્રવ્યોં કા અવસ્થાન કેસે હો સકતા હૈ ?

ઉત્તર—જિસ પ્રકાર પ્રતિનિયત અપવરકક્ષેત્રાકાશ મેં કિ જહાં પર પહિલે સે હી એક પ્રદીપ કા પ્રમાપુદ્ગલ વ્યાપ્ત હો રહા હૈ એસે ઉસ કમરે મેં ઓર મી અનેક પ્રદીપોં કા પ્રમાપુદ્ગલ સમાજાતા હૈ ક્યોંકિ તથાવિધ પુદ્ગલોં કા પરિણામ સામર્થ્ય એસા હી હોતા હૈ । હસી પ્રકાર

પ્રદેશવાળા લોકમાં અનંત જીવ અજીવ વિગેરે દ્રવ્યોનું અવસ્થાન—રહેવાનું થાય છે ? 'આગાસે' આ સાતમી વિભક્તિ છે, તે છઠ્ઠી વિભક્તિના અર્થથી અહીંયાં કહેવાઈ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—'હંતા ગોયમા ! અસંખેજ્જે લોએ જાવ મહ્યવ્વાઈં' હાં ગૌતમ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા લોકમાં યાવત્ જીવ વિગેરે અનંત દ્રવ્યોનું અવસ્થાન રહેવાનું થઈ શકે છે.

શંકા—લોક જ્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો છે, તો તેમાં અનંત દ્રવ્યોનું અવસ્થાન—રહેવાનું કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

ઉત્તર—જે રીતે પ્રતિનિયત અપવરક ક્ષેત્રાકાશમાં (ધરની અંદરના એક વિભાગ રૂપ ક્ષેત્રાકાશમાં) કે જ્યાં પહેલેથી જ એક દીવાના તેજસ્વી પુદ્ગલો વ્યાપ્ત થઈ રહ્યા છે. તેમાં ખીલ પછુ અનેક દીવાઓના તેજસ્વી પુદ્ગલોની ઠાંતી સમાઈ જાય છે. કેમકે—તે પ્રકારના પુદ્ગલોનું પરિણમવાનું સામર્થ્ય જ, એવું

દ્રવ્યાણાં પરમાણ્વાદીનાં તથાવિધપરિણામસામર્થ્યનાવસ્થાનાત્ અનન્તાનામપિ તેષાં
જીવપરમાણ્વાદિદ્રવ્યાણામવસ્થાનં ભવતીતિ ન કશ્ચિદ્વિરોધઃ । અસંખ્યાતલોકે
યદ્ અનન્તદ્રવ્યાણામવસ્થાનં કથિતં તદેકૈકસ્મિન્ પ્રદેશે તેષાં ચથાપચયાદિ-
મત્ત્વેન ભવતીત્યતશ્ચથાપચયાદિ પ્રદર્શયતે-‘લોગસ્સ ણં’ इत्यादि, ‘लोगस्स णं भंते’
लोकस्य खलु भदन्त ! ‘एगंमि आगासपएसे’ एकस्मिन् आकाशप्रदेशे ‘कइदिसिं
पोग्गला चिज्जंति’ कतिदिशमाश्रित्य कतिभ्यो दिग्भ्य आगत्य पुद्गलाः परमाण्वा-
दयश्चीयन्ते लीयन्ते ? हे भदन्त ! लोकस्यैकस्मिन् आकाशप्रदेशे कतिदिग्भ्य
आगत्य परमाणवः, लीनाः भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि,
‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘निव्वाघाएणं छदिसिं’ निर्व्याघातेन षड् दिशम् अभिव्या-
प्य, षड्दिग्भ्यः, यदि आगमने कश्चित् प्रतिबन्धो न भवेत् तदा षड्भ्योऽपि-

સે અસંખ્યાત પ્રદેશોં વાળે ખી લોકાકાશ મેં ડન ૨ પ્રદેશોં મેં પરમા-
ણ્વાદિક દ્રવ્યોં કા તથાવિધ પરિણામ કે સામર્થ્ય સે અવસ્થાન હોતા
હૈ । ફસલિયે અનન્ત ખી ડન જીવ પરમાણુ આદિકોં કા વહાં અવસ્થાન
હોને મેં કોઈ વિરોધ નહીં હૈ । અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક લોક મેં જો
અનન્તદ્રવ્યોં કા અવસ્થાન કહા ગયા હૈ વહ એક પ્રદેશ મેં ડનકે ચય
ઔર અપચયવાલે હોને કે કારણ સે કહા ગયા હૈ । યહી વાત સૂત્રકાર
પ્રદર્શિત કરતે હૈ-‘લોગસ્સ ણં ભંતે ! એગંમિ આગાસપએસે કહદિસિં
પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ’ ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ-હે ભદન્ત ! લોક
કે એક આકાશ પ્રદેશ મેં કિતની દિશાઓં સે આકરકે પરમાણુ આદિ
પુદ્ગલ એકત્રિત-ફકટ્ટે હોતે હૈ ? લીન હોતે હૈ ? ફસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે
હૈ ‘ગોયમા ! નિવ્વાઘાણં છદિસિં’ હે ગૌતમ ! યદિ વ્યાઘાત-પ્રતિબન્ધ
-ન હો તો વે છહોં દિશાઓં સે આકરકે વહાં ફકટ્ટે હો જાતે હૈ-

હોય છે. એજ રીતે અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા લોકાકાશમાં પણ તે તે પ્રદેશોમાં
પરમાણુ વિગેરે દ્રવ્યોનું અને તેવા પ્રકારના પરિણામના સામર્થ્યથી અવસ્થાન
-રહેવાનું થાય છે. તેથી અનંત પણ તે જીવ, પરમાણુ વિગેરેનું ત્યાં અવ-
સ્થાન હોવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ આવતો નથી, અસંખ્યાત પ્રદેશ
વાળા લોકમાં જે અનંત દ્રવ્યોનું અવસ્થાન કહ્યું છે, તે એક પ્રદેશમાં તેના
ચય અને અપચયવાળા હોવાના કારણથી કહેલ છે એજ વાત સૂત્રકાર પ્રગટ
કરે છે-‘લોગસ્સ ણં ભંતે ! એગંમિ આગાસપએસે કહદિસિં પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ’
ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ લોકના એક આકાશ
પ્રદેશમાં કેટલી દિશાઓથી આવીને અનંત પરમાણુ એકઠા થાય છે ? લીન
થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! નિવ્વાઘાણં છદિસિં’

દિગ્ભ્ય આગત્યૈકસ્મિન્ લોકાકાશપ્રદેશે અનંતાઃ પરમાણવશ્ચિતા ભવન્તીતિ 'વાઘાયં પટુચ્ચ' વ્યાઘાતં પ્રતીત્ય 'સિય તિદિસિં' સ્યાત્ ત્રિદિશમ્-ત્રિદિગ્ભ્યઃ, યદિ કશ્ચિત્ પ્રતિવન્ધો ભવેત્ તદા દિક્ ત્રયેભ્ય એવાગત્ય પરમાણવશ્ચીયન્તે 'સિપ-ચ્ચડદિસિં' સ્યાત્ ચતુર્દિશમ્-ચતુર્દિગ્ભ્ય આગત્ય ચીયન્તે 'સિય પંચદિસિં' સ્યાત્ પશ્ચદિશમ્, પશ્ચભ્યો દિગ્ભ્ય આગત્ય ચીયન્તે। યદિ પ્રતિવન્ધકો ન ભવેત્ તદા સર્વદિગ્ભ્ય આગત્યૈકસ્મિન્ આકાશપ્રદેશેડનેકે પરમાણવશ્ચીયન્તે અથ યદિ પ્રતિવન્ધકો ભવેત્તદા કદાચિત્ દિક્ત્રયેભ્ય શ્ચતુર્દિગ્ભ્યઃ પશ્ચદિગ્ભ્યો વા આગત્ય ચીયન્તે-એકત્રિતા ભવન્તિ પરમાણવ इत्यर्थः 'લોગસ્સળં મંતે' લોકસ્ય સ્વલ્ભ મદન્ત! 'एगंमि आगसपएसे' एकस्मिन् आकाशप्रदेशे 'कइदिसिं पोगगला

અર્થાત્ વહાં સે આને મેં યદિ ડન્હે' કોઈ રુકાવટ નહીં' હૈં તો વે લોક કે એક આકાશ પ્રદેશ પર છહોં દિશાઓં સે આકરકે અનન્ત પરમાણુ રૂપ સે ઇકટ્ટે હો જાતે હૈં। 'વાઘાયં પટુચ્ચ સિય તિદિસિં સિય ચ્ચડદિસિં સિય પંચદિસિં' ઓર જો પ્રતિવન્ધ રુકાવટ હો તો કદાચિત્ વે ત્રીન દિશાઓં સે, કદાચિત્ વે ચાર દિશાઓં સે ઓર કદાચિત્ પાંચ દિશાઓં સે આકરકે વહાં એકટ્ટે હો જાતે હૈં। તાત્પર્ય કહને કા યહી હૈં કિ યદિ પ્રતિવન્ધક કારણ નહીં' હૈં તો વે એક આકાશ પ્રદેશ મેં સમસ્તદિશાઓં સે આકરકે ઇકટ્ટે હો સકતે હૈં ઓર પ્રતિવન્ધ આને મેં રુકાવટ કા કારણ ઓજૂર હૈં તો વે વહાં પર ત્રીન આદિ દિશાઓં સે આકરકે ભી ઇકટ્ટે હો સકતે હૈં।

પ્રશ્ન-‘લોગસ્સળં મંતે! એગંમિ આગાસપએસે કઈદિસિં પોગગલા ચિઝંજંતિ’ હે મદન્ત! લોક કે એક આકાશ પ્રદેશ મેં સે કિનની દિશાઓં

હે ગૌતમ! ને વ્યાઘાત-પ્રતિબંધ ન હોય તો તેઓ છએ દિશાઓથી આવીને ત્યાં એકઠા થાય છે, અર્થાત્ ત્યાંથી આવવામાં ને તેમને કે.ઇ રુકાવટ હોય તો તે લોકના એક આકાશ પ્રદેશમાં અનંત પરમાણુપદ્ધતી એકઠા થઈ જાય છે. ‘વાઘાયં પટુચ્ચ સિય તિદિસિં, સિય ચ્ચડદિસિં સિય પંચદિસિં’ અને ને પ્રતિબંધ-રુકાવટ હોય તો કેઈવાર તેઓ ત્રણ દિશાઓથી કેઈવાર તેઓ ચાર દિશાઓથી અને કેઈવાર પાંચ દિશાઓમાંથી આવીને ત્યાં એકઠા થાય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે-ને પ્રતિબંધનું કારણ ન હોય તો તેઓ એકે આકાશ પ્રદેશમાં સઘળી દિશાઓમાંથી આવીને એકઠા થઈ શકે છે. અને પ્રતિબંધ આવવામાં રુકાવટનું કારણ ઉપસ્થિત હોય તો તેઓ ત્યાં ત્રણ વિગેરે દિશાઓથી આવીને પણ એકઠા થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન-‘લોગસ્સળં મંતે! એગંમિ આગાસપએસે કઈદિસિં પોગગલા ચિઝંજંતિ’ હે મદન્ત! લોકના એક આકાશ પ્રદેશમાંથી કેટલી દિશાઓને આશ્રય કરીને

ચિજ્જંતિ' કતિરિશ આશ્રિત્ય પુદ્ગલાશ્રિયન્તે કતિપુ દિશુ વ્યતિરિક્તા ભવન્તી-
ત્યર્થઃ, इति प्रश्नः । उत्तरमाह—‘एवं चेव’ इत्यादि, ‘एवं चेव’ एवमेव चयने यथा
प्रतिपादितं तथैव अत्रापि सर्वं बोद्धव्यम् । प्रतिनियतदेशत्वात् निर्व्याघातेन पदस्य
दिक्षु, व्याघातमाश्रित्य त्रिचतुःपञ्चदिक्षु विकीर्णं भवन्तीत्यर्थः । ‘एवं उवचिज्जंति’
एवं चयनवदेव उपचीयन्ते स्कन्धस्वरूपाः पुद्गलाः । पुद्गलान्तरसम्बन्धादुपचिता
भवन्तीति ‘एवं अवचिज्जंति’ एवम्-चयनवदेव अपचीयन्ते स्कन्धरूपास्तएव
पुद्गलाः । प्रदेशविघटनेनापचीयन्ते इति ॥सू.०३॥

द्रव्याधिकारादेव इदमप्याह—‘जीवे णं भंते ! जाइं दब्बाइं’ इत्यादि ।

मूलम्—जीवे णं भंते ! जाइं दब्बाइं ओरालियसरीरत्ताए गेण्हइ
ताइं किं ठियाइं गेण्हइ अठियाइं गेण्हइ ? गोयसा ! ठियाइं पि

को आश्रित करके पुद्गल छूटे हो जाते हैं अर्थात् लोक के एक आकाश
प्रदेश से जो पुद्गल विमुक्त होते हैं वे कितनी दिशाओं में जाते हैं ?
उत्तर ‘एवं चेव’ हे गौतम । इस सम्बन्ध में कथन जैसा एकत्रित होने में
क्रिया गया है वैसा ही जानना चाहिये । अर्थात् यदि प्रतिबन्ध का कारण
नहीं है तो वे वहां से छहों दिशाओं में विकीर्ण हो सकते हैं और
यदि प्रतिबन्ध है तो वे तीनदिशाओं में भी चार दिशाओं में भी और
पांच दिशाओं में भी विकीर्ण हो सकते हैं । ‘एवं उवचिज्जंति’ चयन
के जैसे ही स्कन्ध स्वरूप पुद्गल पुद्गलान्तर के सम्बन्ध से उपचित होते
हैं और इसी प्रकार से वे ‘अवचिज्जंति’ स्कन्ध रूप पुद्गल प्रदेशों के
विघटन होने से अपचित होते हैं ॥सू.०३॥

પુદ્ગલો છૂટા થઈ જાય છે ? અર્થાત્ લોકના એક આકાશ પ્રદેશથી જે પુદ્ગલો
જુદા થઈ જાય છે. તેઓ કેટલી દિશાઓમાં જાય છે ?

ઉત્તર—‘एवं चेव’ हे गौतम ! આ સંબંધમાં એકઠા થવાની બાબતમાં
જે પ્રમાણેનું કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન આ પુદ્ગલોના છૂટા થવાના
સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. અર્થાત્ જે પ્રતિબંધનું કારણ ન હોય તો તેઓ
ત્યાંથી છઠ્ઠે દિશાઓમાં વિકીર્ણ (વેરાઈ જાય છે) થઈ જાય છે. અને જે
પ્રતિબંધ હોય તો તેઓ ત્રણે દિશાઓમાં પણ ચારે દિશાઓમાં પણ
અને પાંચે દિશાઓમાં પણ વિકીર્ણ થઈ શકે છે. ‘एवं उवचिज्जंति’ ચયનના
પ્રમાણે સ્કન્ધ-સ્વરૂપ પુદ્ગલ બીજા પુદ્ગલોના સંબંધથી ઉપચિત થઈ જાય છે.
અને એજ રીતે તેઓ ‘अवचिज्जंति’ સ્કંધરૂપ પુદ્ગલ પ્રદેશો વિઘટન-છૂટા
હોવાથી અપચિત થાય છે. ॥સૂ.૦ ૩॥

गेण्हइ अठियाइं पि गेण्हइ । ताइं भंते ! किं दव्वओ गेण्हइ ?
 खेत्तओ गेण्हइ ? कालओ गेण्हइ ? भावओ गेण्हइ ? गोयमा !
 दव्वओ वि गेण्हइ, खेत्तओ वि गेण्हइ, कालओ वि गेण्हइ,
 भावओ वि गेण्हइ । ताइं दव्वओ अणंतपएसियाइं दव्वाइं,
 खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं, एवं जहा पन्नवणाए पढमे
 आहारुद्देसए जाव निव्वाघाएणं छदिसिं, वाघायं पडुच्च सिय
 तिदिसिं सिय चउदिसिं, सिय पंचदिसिं । जीवे णं भंते ! जाइं
 दव्वाइं वेउव्वियसरीरत्ताए गेण्हइ ताइं किं ठियाइं गेण्हइ ?
 अठियाइं गेण्हइ ? एवंचेव नवरं नियमं छदिसिं । एवं आहा-
 रगसरीरत्ताए वि । जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं तेयगसरीरत्ताए
 गेण्हइ ? पुच्छा, गोयमा ! ठियाइं गेण्हइ नो अठियाइं गेण्हइ,
 सेसं जहा ओरालियसरीरस्स । कम्मगसरीरे वि एवं चेव । एवं
 जाव भावओ वि गेण्हइ । जाइं दव्वाइं दव्वओ गेण्हइ ताइं किं
 एगपएसियाइं गेण्हइ ? दुपएसियाइं गेण्हइ ? एवं जहा भासा-
 पदे जाव आणुपुविं गेण्हइ, नो अणाणुपुविं गेण्हइ । ताइं
 भंते ! कइदिसिं गेण्हइ ? गोयमा ! निव्वाघाएणं० जहा ओरा-
 लियसरीरस्स । जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं सोइंदियत्ताए
 गेण्हइ० जहा वेउव्वियसरीरं, एवं जाव जिर्विभदियत्ताए, फासिं-
 दियत्ताए जहा ओरालियसरीरं, मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीरं ।
 नवरं नियमं छदिसिं । एवं वइजोगत्ताए वि, कायजोगत्ताए जहा
 ओरालियसरीरस्स । जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं आणापाणु-
 त्ताए गेण्हइ जहेव ओरालियसरीरत्ताए जाव सिय पंचदिसिं ।

एवं चउवीसदंडाणं एयाणि पयाणि भाणियव्वाणि जस्स जं
अत्थि सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ४॥

पणवीसइमे सए बीओ उदेसो समत्तो ॥२५-२॥

छाया--जीवः खलु भदन्त ! यानि द्रव्याणि औदारिकशरीरतया गृह्णाति-
तानि किं स्थितानि गृह्णाति अस्थितानि गृह्णाति, गौतम ! स्थितान्यपि गृह्णाति
अस्थितान्यपि गृह्णाति । तानि भदन्त ! किं द्रव्यतो गृह्णाति ? क्षेत्रतो गृह्णाति ?
कालतो गृह्णाति ? भावतो गृह्णाति ? गौतम ! द्रव्यतोऽपि गृह्णाति, क्षेत्रतोऽपि
गृह्णाति, कालतोऽपि गृह्णाति, भावतोऽपि गृह्णाति । तानि द्रव्यतोऽनन्तप्रदेशि-
कानि द्रव्याणि, क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशावगाढानि, एवं यथा प्रज्ञापनायाः प्रथमे
आहारोद्देशके यावत् निर्व्याघातेन षड्दिशं व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशम् स्यात्
चतुर्दिशम्, स्यात् पञ्चदिशम् । जीवः खलु भदन्त ! यानि द्रव्याणि वैक्रियशरीरतया
गृह्णाति तानि किं स्थितानि गृह्णाति अस्थितानि गृह्णाति ? एवमेव, नवरं नियमात्
षड्दिशम्, एवमाहारकशरीरतयाऽपि । जीवः खलु भदन्त ! यानि द्रव्याणि तैजस-
शरीरतया गृह्णाति ? पृच्छा गौतम ! स्थितानि गृह्णाति नो अस्थितानि गृह्णाति,
शेषं यथौदारिकशरीरस्य । कर्मणशरीरेऽपि एवमेव, एवं यावत् भावतोऽपि
गृह्णाति । यानि द्रव्याणि द्रव्यतो गृह्णाति तानि किमेकप्रदेशिकानि गृह्णाति
द्विप्रदेशिकानि गृह्णाति, एवं यथा भाषापदे यावत् आनुपूर्व्या गृह्णाति नो अनानु-
पूर्व्या गृह्णाति । तानि भदन्त ! कतिदिशं गृह्णाति गौतम ! निर्व्याघातेन०
यथौदारिकशरीरस्य ! जीवः खलु भदन्त ! यानि द्रव्याणि श्रोत्रेन्द्रियतया
गृह्णाति० यथा वैक्रियशरीरम्, एवं यावत् जिह्वेन्द्रियतया स्पर्शनेन्द्रियतया यथौ-
दारिकशरीरम् । मनोयोगतया यथा कर्मणशरीरम् । नवरं नियमात् षड्दिशम् ।
एवं वचोयोगतया अपि काययोगतयाऽपि यथौदारिकशरीरस्य । जीवः खलु
भदन्त ! यानि द्रव्याणि आनमाणतया गृह्णाति यथैवौदारिक शरीरतया यावत्
स्यात् पञ्चदिशम् । एवं चतुर्विंशतिदण्डके, एनानि पदानि भणितव्यानि यस्य
यदस्ति तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० ४॥

इति पञ्चविंशतितमे शतके द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥२५-२॥

टीका--'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'जाइं दव्वाइं ओरालियसरीर-
त्ताए गेण्हइ' यानि द्रव्याणि औदारिकशरीरतया औदारिकशरीररूपेण गृह्णाति 'ताइं

'जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं ओरालियसरीरत्ताए गेण्हइ' इत्यादि
टीकार्थ--यहां गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है--'जीवे णं भंते ,' हे

'जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं ओरालियसरीरत्ताए गेण्हइ' ध्याए

टीकार्थ--गौतम स्वामीએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે--'जीवे णं भंते !'

કિં ઠિયાઈ ગેળહહ અઠિયાઈ 'ગેળહ' તાનિ કિં સ્થિતાનિ ગૃહ્ણાતિ અસ્થિતાનિ વા ગૃહ્ણાતિ યાવદાકાશક્ષેત્રે જીવો વિદ્યન્તે તદ્વ્યન્તરે વિદ્યમાનાનિ યાનિ પુદ્ગલદ્રવ્યાણિ તાનિ સ્થિતાનીતિ કથ્યન્તે, તદ્વ્યન્તરેઽવિદ્યમાનાનિ બહિઃ સ્થિતાનિ યાનિ પુદ્ગલદ્રવ્યાણિ તાનિ અસ્થિતાનીતિ કથ્યન્તે, તાનિ દ્રવ્યાણિ પુનરૌદારિકશરીરપરિણામ વિષેશાદાકૃષ્ય ગૃહ્ણાતિ । અથવા યાનિ દ્રવ્યાણિ નૈર્જન્તે તાનિ સ્થિતાનિ, યાનિ તદ્વિપરીતાનિ તાનિ અસ્થિતાનીતિ કથ્યન્તે તથા ચ હે ભદ્રન્ત ! યો જીવઃ, ઔદારિકશરીરનિષ્પત્તયે યાનિ પુદ્ગલદ્રવ્યાણિ આકૃષ્ય ગૃહ્ણાતિ તાનિ સ્થિતાનિ અસ્થિતાનિ વેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'ठिया-

અદન્ત ! જીવ 'જાઈ દન્વાઈ' જિન પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોં કો 'ઓરાલિયસરીર-ત્તાણ ગેળહહ' ઔદારિક શરીર રૂપસે ગ્રહણ કરતા હૈ 'તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેળહહ અઠિયાઈં ગેળહહ' સો વહ કયા ઉન સ્થિત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ અથવા અસ્થિતદ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ જિતને આકાશરૂપ ક્ષેત્ર મેં જીવ સ્થિત હૈ—ઉતને હી ક્ષેત્ર કે અંતર વિદ્યમાન જો પુદ્ગલદ્રવ્ય હૈં વે સ્થિત કહે ગયે હૈં । તથા ઉસકે બાહર કે ક્ષેત્ર મેં વિદ્યમાન કો દ્રવ્ય હૈં વે અસ્થિત કહે ગયે હૈં । હન અસ્થિત દ્રવ્યોં કો જો વહ જીવ ઔદારિક શરીર કે પરિણામ વિશેષ સે સ્વીંચકર ગ્રહણ કરતા હૈ, અથવા જો દ્રવ્યગતિ રહિત હોતે હૈં વે સ્થિત દ્રવ્ય હૈં ઔર જો દ્રવ્યગતિ સહિત હોતે હૈં વે અસ્થિત દ્રવ્ય હૈં । તથા ચ—હે ભદ્રન્ત ! જો જીવ ઔદારિક શરીર કી નિષ્પત્તિ કે લિયે જિન પુદ્ગલદ્રવ્યોં કો સ્વીંચકર ગ્રહણ કરતા હૈ વે સ્થિત હોતે હૈં અથવા અસ્થિત હોતે હૈં ? હમકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—

હે ભગવન્ જીવ 'જાઈ દન્વાઈ' જે પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોને 'ઓરાલિયસરીરત્તાણ ગેળહહ' ઔદારિક શરીર પશુથી ગ્રહણ કરે છે. 'તહ કિં ઠિયાઈં ગેળહહ અઠિયાઈં ગેળહહ' તે જીવે તે સ્થિત-રહેલા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા અસ્થિત (ન રહેલા) દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? આકાશ રૂપ ક્ષેત્રમાં જેટલા જીવ સ્થિત-રહેલા છે, એટલા જ ક્ષેત્રની અંદર રહેલ જે પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે. તે સ્થિત કહેવાય છે. તેનાથી બહારના ક્ષેત્રમાં રહેલ જે દ્રવ્ય છે, તે અસ્થિત કહેવાય છે, આ અસ્થિત દ્રવ્યોને તે જીવ ઔદારિક શરીરના પરિણામ વિશેષથી ખેંચીને ગ્રહણ કરે છે અથવા જે દ્રવ્યગતિ વગરના હોય છે, તે સ્થિત દ્રવ્ય છે, અને જેઓ દ્રવ્ય ગતિ સાથે હોય છે, તેઓ અસ્થિત દ્રવ્ય છે તથા હે ભગવન્ જે જીવ ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે જે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ખેંચીને ગ્રહણ કરે છે. તેઓ સ્થિત હોય છે ? અથવા અસ્થિત હોય

ઇંપિગેઢ્હ અઠિયાઇંપિ ગેઢ્હ' સ્થિતાન્વપિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ જીવ ઔદારિકશરીર નિષ્પત્તયે, તથા અસ્થિતાન્વપિ દ્રવ્યાણિ ઔદારિકશરીરનિષ્પાદનાય ગૃહ્ણાતીતિ । 'તાઇં મંતે' યાનિ સ્થિતાસ્થિતદ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ તાનિ મદન્ત ! 'કિં દ્વઓ ગેઢ્હ' કિં દ્રવ્યતઃ પ્રદેશરૂપદ્રવ્યમાશ્રિત્ય ગૃહ્ણાતિ 'ચેત્તઓ ગેઢ્હ' ક્ષેત્રતઃ પ્રદેશાવગાઠરૂપક્ષેત્રમાશ્રિત્ય ગૃહ્ણાતિ, 'કાલઓ ગેઢ્હ' કાલતઃ સ્થિતિરૂપકાલમાશ્રિત્ય ગૃહ્ણાતિ ? 'માવઓ ગેઢ્હ' માવતો વર્ણાદિરૂપ માવમાશ્રિત્ય ગૃહ્ણાતિ' ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'દ્વઓ વિ ગેઢ્હ' દ્રવ્યતોઽપિ સ્થિતાસ્થિતાનિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ જીવ ઔદારિકશરીરનિષ્પત્તયર્થમ્,

'ગોયમા ! ઠિયાઇં વિ ગેઢ્હ, અઠિયાઇં વિ ગેઢ્હ' હે ગૌતમ ! વહ ઔદારિક શરીર કો નિષ્પત્તિ કે લિય સ્થિત દ્રવ્યોં કો મી ગ્રહણ કરતા હૈ ઓર અસ્થિત દ્રવ્યોં કો મી ગ્રહણ કરતા હૈ । અબ ગૌતમ પુનઃ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈ—'તાઇં મંતે । કિં દ્વઓ ગેઢ્હ, ચેત્તઓ ગેઢ્હ, કાલઓ ગેઢ્હ, માવઓ ગેઢ્હ' હે મદન્ત ! જિન સ્થિત ઓર અસ્થિત દ્રવ્યોં કો ગ્રહ જીવ ગ્રહણ કરતા હૈ ઊન દ્રવ્યોં કો કયા વહ પ્રદેશ રૂપ દ્રવ્ય કો આશ્રિત કરકે ગ્રહણ કરતા હૈ ? અથવા પ્રદેશાવગાઠ રૂપ ક્ષેત્ર કો આશ્રિત કરકે ગ્રહણ કરતા હૈ ? અથવા સ્થિતરૂપ કો આશ્રિત કરકે ગ્રહણ કરતા હૈ ? ઇસકે ઉત્તર સે પ્રમુ કહતે હૈ—'ગોયમા ! દ્વઓ વિ ગેઢ્હ ચેત્તઓ વિ ગેઢ્હ, કાલઓ વિ ગેઢ્હ માવઓ વિ ગેઢ્હ' હે ગૌતમ ! દ્રવ્ય કી અપેક્ષા મી સ્થિત અસ્થિત દ્રવ્યોં કો વહ જીવ

છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા ! ઠિયાઇં વિ ગેઢ્હ, અઠિયાઇં વિ ગેઢ્હ' હે ગૌતમ ! તે ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે સ્થિત દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે, અને અસ્થિત દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને ફરીથી પૂછે છે કે—'તાઇં મંતે ! કિં દ્વઓ ગેઢ્હ, ચેત્તઓ ગેઢ્હ કાલઓ ગેઢ્હ માવઓ ગેઢ્હ' હે ભગવન્ જે સ્થિત અને અસ્થિત દ્રવ્યોને આ જીવ ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્યોને શું તે પ્રદેશરૂપ દ્રવ્યોને આશ્રય કરીને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા પ્રદેશાવગાઠ રૂપ ક્ષેત્રોને આશ્રય કરીને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા સ્થિતરૂપ કાલોને આશ્રય કરીને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા વર્ણ વિગેરે રૂપ ભાવોને આશ્રય કરીને ગ્રહણ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા ! દ્વઓ વિ ગેઢ્હ ચેત્તઓ વિ ગેઢ્હ કાલઓ વિ ગેઢ્હ માવઓ વિ ગેઢ્હ' હે ગૌતમ ! દ્રવ્યની અપેક્ષાથી પણ સ્થિત અને અસ્થિત દ્રવ્યોને તે જીવ ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે ગ્રહણ

‘સ્વેત્તઓ વિ ગેઠ્ઠહ’ ક્ષેત્રતોડપિ ગૃહ્ણાતિ, કાલઓ વિ ગેઠ્ઠહ’ કાલતોડપિ ગૃહ્ણાતિ, ‘ભાવઓ વિ ગેઠ્ઠહ’ ભાવતોડપિ ગૃહ્ણાતીતિ। દ્રવ્યાદિતઃ કિં સ્વરૂપાણિ ગૃહ્ણાતિ ? इत्याह—‘ताइं द्रव्यओ’ इत्यादि। ‘ताइ द्रव्यओ अणंतपएसियाइं द्रव्वाइं’ तानि द्रव्यतोऽनन्तप्रदेशिकानि स्थितास्थितानि द्रव्याणि गृह्णाति, ‘स्वेत्तओ असंखेज्ज-पएसोगाढाइं’ क्षेत्रतोऽसंख्यातप्रदेशावगाढानि द्रव्याणि गृह्णाति ? ‘एवं जहा पन्न-वणाए पढमे आहारुद्देसए’ एवं यथा प्रज्ञापनायाः प्रथमे—अष्टाविंशतितमे आहार-पदे प्रथमे आहारोद्देशके—कथितं तथैव सर्वमिहापि ज्ञातव्यम्—तथाहि—‘कालओ अणयरद्वियाइं’ भावओ वण्णमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं फासमंताइं’ इत्यादि, कालतः जयःयमध्यमोत्कृष्कालस्थितिकेषु कानिचिदन्यतमस्थितिकानि द्रव्याणि

औदारिक शरीर की निष्पत्ति के लिये ग्रहण करता है क्षेत्र की अपेक्षा भी वह जीव स्थित अस्थित द्रव्यों को औदारिक शरीर की निष्पत्ति के लिये ग्रहण करता है, काल की अपेक्षा वह स्थित अस्थित द्रव्यों को औदारिक शरीर की निष्पत्ति के लिये ग्रहण करता है, तथा भाव की अपेक्षा भी वह जीव स्थित और अस्थित द्रव्यों को औदारिक शरीर की निष्पत्ति के लिये ग्रहण करता है। द्रव्य की अपेक्षा यह जीव जिन स्थित अस्थित द्रव्यों को शरीर की निष्पत्ति के लिये ग्रहण करता है वे द्रव्य अनन्तप्रदेशों वाले होते हैं। तथा क्षेत्र की अपेक्षा वे द्रव्य असंख्यात प्रदेशाश्रित होते हैं अर्थात् लोक के असंख्यात प्रदेशों में अवगाढ होते हैं। ‘एवं जहा पन्नवणाए पढमे आहारुद्देसए’ इस प्रकार से प्रज्ञापना सूत्र के प्रथम आहार उद्देशक में कहे अनुसार यावत् ‘प्रतिबन्ध सिवाय छहों दिशाओं’ से, और प्रतिबन्ध के सद्-भाव में कदाचित् तीन दिशाओं में से कदाचित् चार दिशाओं में से

કરે છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી પણ તે જીવ સ્થિત અસ્થિત દ્રવ્યોને ઔદારિક શરી-
રની પ્રાપ્તિ માટે ગ્રહણ કરે છે. કાળની અપેક્ષાથી તે સ્થિત અસ્થિત દ્રવ્યોને
ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે ગ્રહણ કરે છે. તથા ભાવની અપેક્ષાથી પણ તે
જીવ સ્થિત અસ્થિત દ્રવ્યોને ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે ગ્રહણ કરે છે.
દ્રવ્યની અપેક્ષાથી આ જીવ જે સ્થિત અસ્થિત દ્રવ્યોને ઔદારિક શરીરની
પ્રાપ્તિ માટે ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્ય, દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અનંત પ્રદેશોવાળું
હોય છે. તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી તે દ્રવ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશના આશ્રયવાળું
હોય છે. અર્થાત્ લોકના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ હોય છે. ‘एवं जहा
पन्नवणाए पढमे आहारुद्देसए’ આ રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા આહારક ઉદ્દે-
શમાં કહ્યા પ્રમાણે યાવત્ પ્રતિબંધ સિવાય છઠ્ઠે દિશાઓમાંથી અને પ્રતિ-
બંધ—રૂઢાવટના સદ્ભાવમાં કોઈ વાર ત્રણ દિશાઓમાંથી કોઈ વાર ચાર

ગૃહ્ણાતિ, માત્રતો વર્ણગન્ધરસસ્પર્શયુક્તાનિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ ઇત્યાદિ સર્વમાહારોદે
શક્રપ્રકરણં વાચ્યમ્ ક્રિયત્પર્યન્તં પ્રજ્ઞાપનાયા આહારોદેશપ્રકરણમધ્યેતવ્યમ્ તત્રાહ—
'જાવ' ઇત્યાદિ, 'જાવ નિર્વાધાણં છદ્દિમિ' યાવત્ નિર્વાધાતેન પદ્દિશમ્
'વાધાયં પદુચ્ચ સિય તિદિસિં સિય ચડિસિં સિય પંચદિસિં' વાધાતં—પરીત્ય સ્યાત્
—કદાચિત્ ત્રિદિશમ્, સ્યાત્ ચતુર્દિશમ્, સ્યાત્ પશ્ચદિશમ્ । યદિ કોઽપિ પ્રતિબન્ધો
ન ભવેત્તદા પદ્મ્યોઽપિ દિગ્મ્ય આકૃષ્ણ પુદ્ગલાન્ ગૃહ્ણાતિ અથ કદાચિત્ પ્રતિ-
બન્ધો ભવેત્તદા દિક્ત્રયે પ્રતિબન્ધે સતિ તિસ્રમ્યો દિગ્મ્ય આહૃત્ય પુદ્ગલાન્ ગૃહ્ણાતિ,
દિગ્દ્વયે પ્રતિબન્ધકે ચતુર્દિગ્મ્ય આહૃત્ય ગૃહ્ણાતિ ઇતિ, 'જીવે ણં મંતે' જીવઃ સ્વલ્લ
ભદન્ત ! 'જાહં દવ્વાહં વેઽવિચસરીરત્તાણ ગેણહહ' યાનિ દ્રવ્યાણિ વૈક્રિયસરીરતયા

और कदाचित् पांच दिशाओं में से आये हुए पुद्गलों को ग्रहण करता है' यहां तक का कथन यहां पर कहना चाहिये यही बात 'ताहं दव्वओ अणंतपएसियाहं खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाह एवं जहा पन्नवणाए पढमे०' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है । तात्पर्य इस का यही है कि कोई प्रतिबन्ध नहीं है तो वह छहों दिशाओं से खींच कर पुद्गलों को ग्रहण करता है और यदि कदाचित् प्रतिबन्ध है तो वह यदि तीन दिशाओं में प्रतिबन्ध है तो तीन दिशाओं में से खींचकर पुद्गलों को ग्रहण करता है और यदि दो दिशाओं में प्रतिबन्ध हैं तो वह चार दिशाओं में से पुद्गलों को खींचकर ग्रहण करता है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—जीवे णं मंते । जाहं दव्वाहं वेऽ-
विचसरीरत्ताए गेण्हह ताहं किं ठियाहं गेण्हह अठियाहं गेण्हह' हे

દિશાઓમાંથી અને કે.ઇ વાર પાંચ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે આટલા સુધીનું કથન અહીંયાં કહેવું જોઇએ એજ વાત 'તાહં દવ્વઓ અણંતંપણસિયાહં' ખેત્તઓ અસંખેજ્જપણસોગાઢાહં' એવં જહા પન્નવણાણ પઢમે૦' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. તાત્પર્ય આ કથનનું એ છે કે—જો કેઇ પ્રતિબંધ—રૂકાવટ ન હોય તો તે છએ દિશાઓમાંથી જેનીને પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. અને જો કદાચ પ્રતિબંધ હોય તો તે જો ત્રણ દિશાઓમાં પ્રતિબંધ હોય તો ત્રણ દિશાઓમાંથી જેનીને પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, અને જો બે દિશાઓમાં પ્રતિબંધ હોય તો તે ચાર દિશાઓમાંથી પુદ્ગલોને જેનીને ગ્રહણ કરે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'જીવે ણં મંતે ! જાહં દવ્વાહં વેઽવિચસરીરત્તાણ ગેણ्हહ તાહં કિં ઠિયાહં ગેણ्हહ અઠિયાહં ગેણ्हહ' હે ભગવન

વૈક્રિયશરીરનિષ્પાદનાયેત્યર્થઃ ગૃહ્ણાતિ 'તાં કિં ઠિયાઈ' ગેળ્હઃ અઠિયાઈ ગેળ્હઃ
તાનિ કિં સ્થિતાનિ ગૃહ્ણાતિ અસ્થિતાનિ વા ગૃહ્ણાતીતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—'એવં
ચેવ' ઇત્યાદિ, 'એવં ચેવ' એવમેવ ઔદારિકશરીરનિષ્પત્ત્યર્થં યયા યથા ગૃહ્ણાતિ
તથૈવ વૈક્રિયશરીરનિષ્પત્ત્યર્થમપિ પુદ્ગલાન્ ગૃહ્ણાતીતિ ભાવઃ । પૂર્વાપેક્ષયા
યદ્વૈલક્ષણ્યં તદ્દર્શયતિ—'નવરં' ઇત્યાદિ, 'નવરં નિયમં છદિસિં' નવરં નિયમાત્
પદ્ધતિશ્ચ, एतदेव वैलक्षण्यं यद् वैक्रियशरीरनिष्पादनाय नियमतः पद्धदिभ्यः
પુદ્ગલાન્ ગૃહ્ણાતીતિ, અયમાશયઃ વૈક્રિયશરીરવાન્ પ્રાયશઃ પચ્ચેન્દ્રિય એવ ભવતિ,
સ ચ ત્રસનાઙ્યાઃ મધ્યે એવ ભવતિ, તત્ર ચ વિવક્ષિતલોકદેશસ્ય પળ્ણામપિ દિશા

ભદન્ત ! જીવ જો પુદ્ગલદ્રવ્યોં કો વૈક્રિય શરીર રૂપ સે ગ્રહણ કરતા હૈ
વહ સ્થિત ડન દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ અથવા અસ્થિત ડન ડન દ્રવ્યોં
કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ડનસે કહતે હૈ—'એવં ચેવ' હૈ
ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે ઔદારિક શરીર કી નિષ્પત્તિ કે લિયે જીવ
પુદ્ગલોં કો—સ્થિતાસ્થિત પુદ્ગલદ્રવ્યોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ડસી પ્રકાર સે
વહ વૈક્રિય શરીર કી નિષ્પત્તિ કે લિયે ઓ સ્થિત અસ્થિત પુદ્ગલદ્રવ્યોં કો
ગ્રહણ કરતા હૈ, પરન્તુ હસ કથન મેં જો પૂર્વ કથન કી અપેક્ષા અન્તર હૈ
વહ હસી વાત કો પ્રકટ કરને કે અભિપ્રાય સે સૂત્રકાર સૂત્ર કહતે હૈ
'નવરં છદિસિં એવં આહારગસરીરત્તાએવિ' જીવ વૈક્રિય શરીર કી નિષ્પત્તિ
કે લિયે નિયમ સે છહોં દિશાઓં મેં સે પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ।
તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ—વૈક્રિય શરીર વાલા પ્રાયઃ પચ્ચેન્દ્રિય જીવ હી હોતા
હૈ ઓર વહ ત્રસ નાડી કે ઘીચ મેં હી હોતા હૈ । હસલિયે વહ વિવક્ષિત

જીવ જે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને વૈક્રિય શરીર રૂપે ગ્રહણ કરે છે, તે સ્થિત એવા
તે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, ? અથવા અસ્થિત એવા તે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'એવં ચેવ' હૈ
ગૌતમ ! જે પ્રમાણે ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે જીવ પુદ્ગલોને—સ્થિત—
અસ્થિત પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, એજ રીતે તે વૈક્રિય શરીરની પ્રાપ્તિ
માટે સ્થિત અસ્થિત પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, પરંતુ આ કથનમાં પહે-
લાના કથન કરતાં જે શુદ્ધાપણું છે, તે 'નવરં નિયમં છદિસિં એવં આહારગસરીર-
ત્તાએવિ' એ પ્રમાણે છે કે—જીવ વૈક્રિય શરીરની પ્રાપ્તિ માટે નિયમથી છએ
દિશાઓમાંથી પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—વૈક્રિય
શરીરવાળા પ્રાયઃ પચ્ચેન્દ્રિય જીવ જ હોય છે. અને તે ત્રસ નાડીના વચમાં

મંત્રી કેનાવૃત્તત્વં વિધતે इयतः उच्यते 'नियमं छेदिसि' इति, यदपि वायुकायिकं जीवोनां त्रसनाड्या बहिरपि वैक्रियशरीरं भवति तदिह न विवक्षितमप्रधानत्वात्तस्य। तथाविधलोकान्तनिष्कुटे वा वैक्रियशरीरवान् वायुर्न भवतीति। 'एवं आहारगसरीर-त्ताए वि' एवम्-अनेनैव प्रकारेण आहारकशरीरसंबन्धेऽपि सर्वमवगन्तव्यमिति 'जीवे ण भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'जाइं दव्वाइं तेयगसरीरत्ताए गेण्हइ पुच्छा' यानि द्रव्याणि तैजसशरीरतया गृह्णाति इति पृच्छा प्रश्नः। तैजसशरीरनिष्पत्त्यर्थं यानि द्रव्याणि गृह्णाति जीवस्तानि द्रव्याणि किं स्थितानि-अस्थितानि वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'ठियाइं गेण्हइ नो अठियाइं गेण्हइ' स्थितानि द्रव्याणि गृह्णाति नो अस्थितानि गृह्णाति स्थितानि गृह्णाति, जीवावगाढक्षेत्राभ्यन्तरीभूतान्येव गृह्णातीति नो अस्थितानि न तदनन्तरवर्तीनि

લોકદેશ કી છહોં દિશાઓં મેં સે આહાર ગ્રહણ કરતા હૈ । યદપિ વાયુકાયિક જીવોં કે ત્રસનાડી કે બાહર બી વૈક્રિયશરીર હોતા હૈ । -પરંતુ અપ્રધાન હોને સે ઉસકી યહાં વિવક્ષા નહીં હૈ । અથવા-તથા-વિધ લોકાન્ત નિષ્કુટ મેં વૈક્રિય શરીર વાલા નહીં હોતા હૈ । હસી પ્રકાર સે આહારકશરીર કે સંબંધ મેં બી સર્વ કથન જાનના ચાહિયે ।

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં-‘જીવે ણં ભંતે । જાઈં દવ્વાઈં તેયગસરીરત્તાએ ગેણ્હઈ પુચ્છા હે ભદન્ત ! જીવ જો પુદ્ગલદ્રવ્યોં કોતૈજસશરીરરૂપ સે ગ્રહણ કરતે હૈં વે પુદ્ગલદ્રવ્ય કયા સ્થિત હોતે હૈં અથવા અસ્થિત હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા ! ઠિયાઈં ગિણ્હઈ નો અઠિયાઈ’ હે ગૌતમ ! વે પુદ્ગલદ્રવ્ય સ્થિત હોતે હૈં અસ્થિત નહીં હોતે હૈં ।

હોય છે તેથી તે વિવક્ષિત લોકદેશની છએ દિશાઓમથી આહાર ગ્રહણ કરે છે એ કે વાયુકાયિક જીવોના ત્રસનાડીની બહાર પણ વૈક્રિય શરીર હોય છે, પરંતુ અપ્રધાન હોવાથી તેની ત્યાં વિવક્ષા કરી નથી. અથવા તે પ્રકારના લોકાન્તના નિષ્કુટમાં વૈક્રિય શરીરવાળા વાયુ હોતા નથી. આ પ્રમાણે આહારક શરીરના સંબંધમાં પણ સઘળું કથન સમજવું જોઈ એ.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-‘જીવે ણં ભંતે । જાઈં દવ્વાઈં તેયગસરીરત્તાએ ગેણ્હઈ પુચ્છા’ હે ભગવન્ એ જીવો પુદ્ગલ દ્રવ્યોને તૈજસ શરીર પણથી ગ્રહણ કરે છે, તે પુદ્ગલ દ્રવ્યો, શું સ્થિત હોય છે ? કે અસ્થિત હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! ઠિયાઈં ગેણ્હઈ નો અઠિયાઈ’ હે ગૌતમ ! તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય સ્થિત હોય છે અસ્થિત

દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ તસ્યાકર્ષણપરિણામામાત્રાત્, અથવા સ્થિતાનિ-અસ્થિરાણિ દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ નો અસ્થિતાનિ-અસ્થિરાણિ તથાવિધસ્વભાવત્વાદિતિ, 'સેસં-જહા ઓરાલિયસરીરસ્સ' શેષમ્ યથૌદારિકશરીરસ્ય ઔદારિકશરીરમકરણે યથા યથા કથિતં તત્સર્વમિદંપિ અનુસન્ધેયમિતિ । 'કમ્મગસરીરે વિ એવં ચેવ' કાર્મણશરીરેઽપિ એવમેવ-પૂર્વોક્તપ્રકારેણૈવ કાર્મણશરીરનિષ્પાદનેઽપિ પુદ્ગલાના-માહરણાદિકમવગન્તવ્યમિતિ ભાવઃ । 'એવં જાવ ભાવઓ વિ એવં ચેવ' એવં યાવત્

અર્થાત્ તૈજસશરીર કી નિષ્પત્તિ કે લિયે જિન પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કો જીવ ગ્રહણ કરતા હૈ વે પુદ્ગલદ્રવ્ય જીવાવગાહ ક્ષેત્ર કે અભ્યન્તરવર્તી હી હોતે હૈં ઉસકે બાહર કે ક્ષેત્રવર્તી નહીં હોતે હૈં । ક્યોંકિ ઉનદ્રવ્યોં કો સ્વીંચને મેં વહ સમર્થ નહીં હોતા હૈ । અથવા વહ સ્થિત દ્રવ્યોં કો હી ગ્રહણ કરતા હૈ અસ્થિત દ્રવ્યોં કો ગ્રહણ નહીં કરતા હૈ ક્યોંકિ ઉસકા એસા હી સ્વભાવ હૈ । 'શેષં યથા ઔદારિકશરીરસ્ય' હસકે અતિરિક્ત ઓર સબ કથન જૈસા ઔદારિક શરીર કે પ્રકરણ મેં કહા ગયા હૈ વૈસા હી વહ સબ યહાં પર જાનનાં ચાહિયે । 'કમ્મગસરીરે વિ એવં ચેવ' પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે હી કાર્મણ શરીર કે નિષ્પાદન મેં બી પુદ્ગલોં કે આહરણ કે સમ્બન્ધ મેં કથન જાનનાં ચાહિયે । 'એવં જાવ ભાવઓ વિગેપહહ' હસ પ્રકાર કાર્મણ શરીર યાવત્ ભાવ સે બી ગ્રહણ કરતા હૈ યહાં તક કથન કરનાં ચાહિયે । યહાં યાવત્વદ સે વહ દ્રવ્ય સે બી પુદ્ગલ દ્રવ્યોં

હોતા નથી, અર્થાત્ તૈજસ શરીરની નિષ્પત્તિ-પ્રાપ્તિ માટે જીવ જે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય જીવના અવગાહ ક્ષેત્રની અભ્યન્તરવર્તીજ હોય છે. તેની બહારના ક્ષેત્રવર્તી હોતા નથી. કારણ કે તેને જે અથવા માટે સમર્થજ હોય છે. અથવા તે સ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. અસ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરતા નથી. કારણ કે તેમનો જે પ્રમાણનો જ સ્વભાવ છે. 'શેષ' યથા ઔદારિકશરીરસ્ય' આ કથન શિવાય સઘળું કથન ઔદારિક શરીરના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેલ છે તેજ પ્રમાણેનું અહિયાં સમજવું જોઈએ. 'કમ્મગસરીરે વિ એવં ચેવ' કાર્મણ શરીરની પ્રાપ્તિ સંબંધમાં પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારજ પુદ્ગલાના આહરણના સંબંધમાં સમજી લેવું. 'એવં જાવ ભાવઓ વિ. ગેપહહ' આજ રીતે કાર્મણ શરીર યાવત્ ભાવથી પણ ગ્રહણ કરે છે. આટલા સંબંધીનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. અહીંયા યાવત્ પદથી તે દ્રવ્યોથી પણ તે

भावतोऽपि गृह्णाति, अत्र यावत्पदेन द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतश्च ? ग्रहणं भवति, 'जाइं दव्वाइं दव्वओ गेण्हइ ताइं किं एणपएसियाइं गेण्हइ दुपएसियाइं गेण्हइ' यानि द्रव्याणि कार्मणशरीरी द्रव्यतो गृह्णाति तानि किम् एकप्रदेशिकानि गृह्णाति, द्विप्रदेशिकानि वा गृह्णाति ? त्रिप्रदेशिकादारभ्य किमनन्तप्रदेशिकानि गृह्णाति इति प्रश्नः । उत्तरमाह—'एवं जहा' इत्यादि, 'एवं जहा भाषापदे' एवं यावत् भाषापदे यथा प्रज्ञापनासूत्रस्य एकादशे भाषापदे कथितं तथैवेहापि वक्तव्यम्, तच्च 'ति पएसियाइं गिण्हइ' जाव अणंतपएसियाइं गिण्हइ' इत्यादि त्रिप्रदेशिकानि

को ग्रहण करता है, क्षेत्र से भी वह पुद्गलद्रव्यों को ग्रहण करता है, काल से भी वह पुद्गलद्रव्यों को ग्रहण करता है' इस कथन का संग्रह किया गया है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जाइ दब्बाइं दब्बओ गेण्हइ, ताइं किं एणपएसियाइं गेण्हइ, दुपएसियाइं गेण्हइ' जिन द्रव्यों को कर्मण शरीरी द्रव्य की अपेक्षा ग्रहण करता है तो क्या वह एक प्रदेशवाले उन द्रव्यों को ग्रहण करता है? अथवा दो प्रदेशों वाले उन द्रव्यों को वह ग्रहण करता है? अथवा तीन प्रदेशों से लेकर अनन्त प्रदेशवाले उन द्रव्यों को वह ग्रहण करता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'एवं जहा भासापदे जाव आणुपुण्वि गेण्हइ नो अणाणुपुण्वि गेण्हइ' हे गौतम! इस सम्बन्ध में जैसा कथन प्रज्ञापना सूत्र के ११वें भाषापद में किया गया है उसी प्रकार से यहां पर भी कहना चाहिये। जो इस प्रकार से है—'तिपएसियाइं गिण्हइ' वह तीन प्रदेशों वाले पुद्गलस्कन्धों को ग्रहण करता है 'जाव अणंतपएसियाइं गिण्हइ' यावत्

પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, ક્ષેત્રથી પણ તે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, કાળથી પણ તે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. આ કથનનો સંગ્રહ થયેલ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘જાઈં દવ્વાઈં’ દવ્વઓ ગેળહહ તાઈં કિં ઇમપણસિયાઈં ગેળહહ દુપ્પણસિયાઈં ગેળહહ’ જે દ્રવ્યોને કાર્મણુ શરી રવાળા દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અહણુ કરે છે, તે શું તે એક પ્રદેશવાળા તે દ્રવ્યોને અહણુ કરે છે ? અથવા બે પ્રદેશવાળા તે દ્રવ્યોને અહણુ કરે છે ? અથવા ત્રણ પ્રદેશથી લઈને અનંત પ્રદેશવાળા તે દ્રવ્યોને તે અહણુ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘એવં જહા માસાપદે જાવ આણુપુન્નિ ગેળહહ નો અણાણુપુન્નિ’ ગેળહહ’ હે ગૌતમ ! આ સંબંધમાં જેવું કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૧૧ અંગીયારમાં લાપાપદમાં કહેલ છે, એજ પ્રમાણેતું કથન અહિયાં પણ સમજવું જોઈએ, જે આ પ્રમાણે છે.—‘તિપ્પણસિયાઈં ગેળહહ’ તે ત્રણ

ગૃહ્ણાતિ યાવદનન્તપ્રદેશિકાનિ ગૃહ્ણાતીતિ । કિયત્પર્યન્તં પ્રજ્ઞાપનાયા એકાદશ-
પદમિદાનુકર્ષણીયં તત્રાહ-‘જાવ’ ઇત્યાદિ, ‘જાવ આણુપુર્વિ ગેળ્હ નો અણાણુ-
પુર્વિ ગેળ્હ’ યાવદાનુપૂર્વ્યા ગૃહ્ણાતિ નો અનાનુપૂર્વ્યા ગૃહ્ણાતિ, એતત્પર્યન્તં પ્રજ્ઞા-
પનાપ્રકરણમધ્યેતવ્યમિતિ ‘તાઈ મંતે ? કઙ્કિદિસિ ગેળ્હ’ તાનિ ભદન્ત । કતિદિશં
ગૃહ્ણાતિ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નિવ્વાઘાણં
છદિસિ’ નિર્વ્યાઘાતેન પદ્દિશમ્, વ્યાઘાતં પ્રતીત્ય સ્યાત્ ત્રિદિશં સ્યાત્ ચતુર્દિશં
સ્યાત્ પચ્ચદિશમ્, એતદાશયેનૈવ કથિતમ્ ‘જહા ઓરાલિયસરીરસ્સ’ યથૌદારિક-

અનન્ત પ્રદેશ વાળે પુદ્ગલ સ્કન્ધોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ । હન પુદ્ગલસ્કન્ધો
કો જો વહ ગ્રહણ કરતા હૈ ‘જાવ આણુપુર્વિ ગેળ્હ’, નો અણાણુપુર્વિ
ગેળ્હ’ યાવત્ આનુપૂર્વી સે વહ ગ્રહણ કરતા હૈ વિના આનુપૂર્વી કે વહ
ઉન્હે ગ્રહણ નહીં કરતા હૈ । હસ પ્રકાર સે યહાં તક કા પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર
કા ગ્યારેવાં પદ ગ્રહણ કરકે કહના ચાહિયે । અવ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે
હસ પ્રકાર સે પૂછતે હૈ-‘તાઈ મંતે ! કઙ્કિદિસિ ગેળ્હ’ હે ભદન્ત । વહ
કિતની દિશાઓં મેં સે આયે હુએ પુદ્ગલ સ્કન્ધોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ?
હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા ! નિવ્વાઘાણં છદિસિ’ હે ગૌતમ !
વહ વિના વ્યાઘાત કે તો છહોં દિશાઓં મેં સે આયે હુએ પુદ્ગલસ્કન્ધોં
કો ગ્રહણ કરતા હૈ ઓર વ્યાઘાત કે હોને પર વહ ત્રીન દિશા સે, ચાર
દિશા સે એવં પાંચ દિશા સે આયે હુએ પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ । હસી
યાત કો પ્રકટ કરને કે અભિપ્રાય સે સૂત્રકાર ને ‘જહા ઓરાલિયસરી-

પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલસ્કન્ધોને ગ્રહણ કરે છે, ‘જાવ અણંતપરિસિયાઈ ગિળ્હ’
યાવત્ અનંત પ્રદેશવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધોને ગ્રહણ કરે છે. આ પુદ્ગલ સ્કન્ધોને
ને તે ગ્રહણ કરે છે, તે ‘જાવ આણુપુર્વિ ગિળ્હ નો અણાણુપુર્વિ ગિળ્હ’
યાવત્ આનુપૂર્વી પણ તે ગ્રહણ કરે છે, આનુપૂર્વી વિના તે તેને ગ્રહણ
કરતા નથી. આ પ્રકારે અહીંયાં સુધીનું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૧૧ અગીયારમા
પદનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી મહાવીર પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-‘તાઈ મંતે !
કઙ્કિદિસિ ગેળ્હ’ હે ભગવન્ તે કેટલી દિશાઓથી આવેલા પુદ્ગલ સ્કન્ધોને
ગ્રહણ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે ‘ગોયમા ! નિવ્વાઘાણં
છદિસિ’ હે ગૌતમ ! તે વ્યાઘાતવિના જોઈ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલ
સ્કન્ધોને ગ્રહણ કરે છે. અને વ્યાઘાત થાય ત્યારે તે ત્રણ દિશાઓથી ચાર
દિશાઓથી અને પાંચ દિશાઓથી આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એજ વાત
ખતાવવાના અભિપ્રાયથી સૂત્રકારે ‘જહા ઓરાલિયસરીરસ્સ’ એ પ્રમાણે સૂત્ર-

શરીરસ્ય ઔદારિકશરીરપ્રકરણે યથા કથિતં તથૈવ હાપિ જ્ઞાતવ્યમિતિ ભાવઃ ।
'જીવે જં મંતે !' જીરઃ સ્વચ્છ મદન્ત ! 'જાઈં દ્વ્વાઈં સોઈંદિયત્તાઈં ગેળ્હઈં તાઈં કિં
ઠિયાઈં ગેળ્હઈં' યાનિ દ્રવ્યાણિ શ્રોત્રેન્દ્રિયતયા ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિં સ્થિતાનિ ગૃહ્ણાતિ
અસ્થિતાનિ વા દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતીતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—'જહા' ઇત્યાદિ, 'જહા
વેઝવિવ્યસરીરં' યથા વૈક્રિય શરીરમ્, યથા વૈક્રિયશરીરનિષ્પત્યર્થ સ્થિતાસ્થિતદ્રવ્ય-
ગ્રહણં નિયમાત્ પહ્લિશ્ચ તથા શ્રોત્રેન્દ્રિયદ્રવ્યગ્રહણમપીતિ, શ્રોત્રેન્દ્રિયદ્રવ્ય-
ગ્રહણં હિ નાડીમધ્યે ઇવ ભવતિ તત્ર ચ 'સિય તિદિસિં' ઇત્યાદિ નાસ્તિ વ્યાઘાતા-
ભાવાત્ તત્ર ચ નિયમાત્ પહ્લિશ્ચ, ઇત્યેવ વક્તવ્યમ્, 'એવં જાવ જિર્વિમદિયત્તાઈં'

રસસ' એસા સૂત્રપાઠ કહા હૈ અર્થાત્ ઔદારિક શરીર કે પ્રકરણ મેં જૈસા
કહા ગયા હૈં વૈસા હી યહાં પર જાનના ચાહિયે । અબ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન
સે એસા પૂછતે હૈં—'જીવે જં મંતે ! જાઈં દ્વ્વાઈં સોઈંદિયત્તાઈં ગેળ્હઈં, તાઈં
કિં ઠિયાઈં ગેળ્હઈં' હે મદન્ત ! જીવ જિનદ્રવ્યોં કો શ્રોત્રેન્દ્રિય રૂપ સે
ગ્રહણ કરતા હૈ સો કયા વહ સ્થિત હુઈં ઊંહેં ગ્રહણ કરતા હૈ ? અથવા
અસ્થિત હુઈં ઊંહેં ગ્રહણ કરતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—
'જહા વેઝવિવ્યસરીરં' હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર વૈક્રિય શરીર કી
નિષ્પત્તિ કે લિયે જીવ સ્થિત અસ્થિત દ્રવ્યોં કા ગ્રહણ નિયમ સે છહોં
દિશાઓં મેં લે કરતા હૈં ઊસી પ્રકાર સે વહ શ્રોત્રેન્દ્રિય કી નિષ્પત્તિકે
લિયે પુદ્ગલદ્રવ્ય કા ગ્રહણ છહોં દિશાઓં મેં લે કરતા હૈં કયોંકિ
શ્રોત્રેન્દ્રિય દ્રવ્ય કા ગ્રહણ ત્રસનાડી કે મધ્ય મેં હી હોતા હૈં વહાં
'સિય તિદિસિં' ઇત્યાદિ પાઠ નહોં કહા ગયા હૈં । વ્યાઘાત કા અભાવ
હોને કે કારણ વહ નિયમ સે છહોં દિશાઓં લે આયે હુઈં પુદ્ગલોં કા

પાઠ કહેલા છે. અર્થાત્ ઔદારિક શરીરના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેલા છે.
એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું જોઈએ.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'જીવે જં મંતે ! જાઈં
દ્વ્વાઈં સોઈંદિયત્તાઈં ગેળ્હઈં તાઈં કિં ઠિયાઈં ગેળ્હઈં' હે લગવન્તુ ઇવ જે
દ્રવ્યોને શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય પણાથી ગ્રહણ કરે છે, તે શુ તે સ્થિત રહેલા તેને
ગ્રહણ કરે તે ? કે અસ્થિત થયેલા તેને ગ્રહણ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્ત-
રમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—'જહા વેઝવિવ્યસરીરં' હે ગૌતમ ! જે રીતે વૈક્રિય
શરીરની પ્રાપ્તિ માટે જીવ સ્થિત અને અસ્થિત દ્રવ્યોનું ગ્રહણ નિયમથી છએ
દિશાએથી કરે છે, એજ પ્રમાણે તે શ્રોત્રેન્દ્રિયની પ્રાપ્તિ માટે છએ દિશાએ
એથી પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું ગ્રહણ કરે છે. કેમકે શ્રોત્રેન્દ્રિય દ્રવ્યનું ગ્રહણ નાડીની
મધ્યમાં જ થાય છે. ત્યાં 'સિય તિદિસિં' ઇત્યાદિ પાઠ કહેવામાં આવ્યો નથી.

एवं श्रोत्रेन्द्रियवदेव यावत्-चक्षुरिन्द्रिय-घ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रियद्रव्यग्रहणमपि विज्ञे-
यमिति । 'फासिंदियत्ताए जहा ओरालियसरीरं' स्पर्शनेन्द्रियतया यथा औदारिक-
शरीरं यथौदारिकशरी-द्रव्यग्रहणं स्थितास्थितद्रव्यविषयकं तथा व्याघाताभावे
पट्टदिग्विषयकं व्याघाते सति कदाचित् त्रिदिशं स्यात् चतुर्दिशं स्यात् पञ्चदिशं
तथेदमपि । 'मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीरं' मनोयोगतया यथा कर्मणशरीरम्
ग्रहण करता है । 'एवं जाव जिर्विन्दियत्ताए' श्रोत्रेन्द्रिय के जैसे
ही यावत्-चक्षु इन्द्रिय के घ्राणेन्द्रिय के और जिह्वा इन्द्रिय के द्रव्य-
ग्रहण के विषय में भी कथन करना चाहिये । 'फासिंदियत्ताए जहा
ओरालियसरीरं' स्पर्शन इन्द्रिय के द्रव्य ग्रहण के सम्बन्ध में औदा-
रिक शरीर के द्रव्य ग्रहण के जैसी ही विचारधारा जाननी चाहिये-
अर्थात् औदारिक शरीरी जिस प्रकार से स्थितास्थित द्रव्य का ग्रहण
औदारिक शरीर रूप से परिणमाने के लिये करता है-यदि व्याघात नहीं
है तो वह इसे छहों दिशाओं से ग्रहण करता है और यदि व्याघात
है तो वह कदाचित् तीन दिशाओं से कदाचित् चार दिशाओं से और
कदाचित् पांच दिशाओं से ग्रहण करता है इसी प्रकार से स्पर्शन इन्द्रिय-
वाला जीव भी स्थितास्थित पुद्गल द्रव्य को व्याघाताभाव में छहों
दिशाओं से और व्याघात के सद्भाव में कदाचित् तीन दिशाओं से
कदाचित् चार दिशाओं और कदाचित् पांच दिशाओं से ग्रहण करता
है 'मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीरं' मनोयोग के सम्बन्ध में कर्मण-

વ્યાઘાતના અભાવ હોવાને કારણે નિયમથી છએ દિશાએથી આવેલા પુદ્ગ-
લોનું' અહણ કરે છે. 'एवं जाव जिर्विन्दियत्ताए' श्रोत्रेन्द्रियના કથન પ્રમાણેજ
यावत् चक्षु इन्द्रियना, घ्राण-नासिका इन्द्रियना અને जिह्वा इन्द्रियना द्रव्य
अहणना विषयમાં પણ કથન કરેલું' નોંધએ. 'फासिंदियत्ताए जहा ओरालिय-
सरीरं' स्पर्शन इन्द्रियना द्रव्य अहण કરવાના સંબંધમાં औदारिक शरीरના
द्रव्य अहण કરવાના કથન પ્રમાણેનું જ કથન સમજવું' અર્થાત્ औदारिक
शरीरवाणो જે પ્રમાણે स्थित અને अस्थित द्रव्यનું' अहण औदारिक शरीर
પણથી પરિણમાવવા કરે છે, -એટલે કે જો વ્યાઘાત ન હોય તો તે કોઈવાર
ત્રણ દિશાએથી કોઈવાર ચાર દિશાએથી અને કોઈ વાર પાંચ દિશાએથી
અહણ કરે છે. એજ રીતે स्पर्शन इन्द्रियवाणो છવ પણ स्थित અને अस्थित
पुद्गल द्रव्यોને વ્યાઘાતના અભાવમાં છએ દિશાએથી અને વ્યાઘાત હોય
ત્યારે કોઈ વાર ત્રણ દિશાઓએથી કોઈ વાર ચાર દિશાઓએથી અને કોઈ
વાર પાંચ દિશાઓએથી અહણ કરે છે. 'मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीरं' मनोयो-

‘નવરં નિયમં છદ્ધિસિ’ નવરં નિયમાત્ પદ્ધિશમ્, મનોયોગતયા તથા દ્રવ્યાણિ ગૃહ્ણાતિ યથા કાર્મણશરીરં સ્થિતાન્યેવ ગૃહ્ણાતિ ન તુ અસ્થિતાનીત્યર્થઃ કેવલં તત્ર વ્યાઘાતેન ઇત્યાદ્યુક્તમ્ ઇહ તુ નિયમાત્ પદ્ધિશમિત્યેવ વક્તવ્યમ્ ત્રસનાડીમધ્યે એવ મનોદ્રવ્યગ્રહણસદ્ભાવાત્ ત્રસનાડીવહિર્ગતાનાં મનોદ્રવ્યં ન ભવતિ તત્ર સ્થાવરાણામેવ સદ્ભાવાત્ મનોદ્રવ્યાભાવાદિતિ । ‘એવં વહ જોગતાણિ’ એવં વચો-યોગતયાપિ મનોદ્રવ્યવદ્ વાગ્દ્રવ્યાણ્યપિ સ્થિતાન્યેવ ગૃહ્ણાતીત્યર્થઃ । ‘કાયજોગ-

શરીર કે જેસા કથન જાનનાં યાહિયે । અર્થાત્ વહ સ્થિતદ્રવ્યોં કોં હી ગ્રહણ કરતા હૈ કિન્તુ અસ્થિતદ્રવ્યોં કોં નહીં ‘નવરં નિયમં છદ્ધિસિ’ વહાં કાર્મણશરીર કે પ્રકરણ મેં વ્યાઘાત સે એસા કહા હૈ પરન્તુ યહાં પર જો પૌદ્ગલિક દ્રવ્ય કા ગ્રહણ હોતા હૈ વહ નિયમ સે છહોં દિશાઓં મેં સે હોતા હૈ ક્યોંકિ મનોદ્રવ્ય કા ગ્રહણ ત્રસનાડી કે ખીતર હી હોતા હૈ । ઇસીલિયે યહાં વ્યાઘાત કા અભાવ કહા ગયા હૈ । ત્રસનાડી સે બાહર મનોદ્રવ્ય કા અભાવ હૈ । ઇસલિયે ત્રસનાડી સે વહિર્ગત જીવોં કો મનોદ્રવ્ય નહીં હોતા હૈ । ત્રસનાડી સે બાહર સ્થાવરોં કા હી સદ્ભાવ રહતા હૈ । ઇસલિયે વહાં પર મનોદ્રવ્ય કા અભાવ કહા ગયા હૈ । ‘એવં વહજોગતાણિ’ ઇસી પ્રકાર સે વાગ્યોગી જીવ ખી વચનયોગ દ્રવ્યોં કા ગ્રહણ કરતા હૈ । અર્થાત્ વહ ખી ત્રસનાડી કે ખીતર હી હોતા હૈ ઓર સ્થિત વચન યોગ્ય દ્રવ્યોં કા હી ગ્રહણ કરતા હૈ અસ્થિત દ્રવ્યોં કા નહીં । ઇસ સમ્બન્ધ મેં ઓર સ્વ કથન મનોદ્રવ્ય કે પ્રકરણ મેં કથિત કથન કે જેસા હી જાનનાં યાહિયે । ‘કાયજોગતાણિ જહા ઓરા-

ગના સંબંધમાં કાર્મણ શરીર સંબંધી કથન પ્રમાણેનું કથન સમજવું બોધ્યું, ‘નવરં નિયમં છદ્ધિસિ’ પરંતુ અહીંયાં જે પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોંનું ગ્રહણ હોય છે, તે નિયમથી છ બે દિશાઓમાંથી હોય છે. અને સ્થિત દ્રવ્ય જ ગ્રહણ થાય છે. અસ્થિતદ્રવ્ય ગ્રહણ કરાતું નથી કેમકે મનોદ્રવ્યનું ગ્રહણ ત્રસ નાડીની અંદર જ હોય છે. જે કારણથી અહિંયાં વ્યાઘાતનો અભાવ કહ્યો છે. ત્રસ નાડીની બહાર મનોદ્રવ્યનો અભાવ છે, તથા ત્રસનાડીની બહાર રહેલા જીવોને મનોદ્રવ્ય હોતું નથી. ત્રસ નાડીની બહાર સ્થાવરોનો જ સદ્ભાવ રહે છે. તેથી ત્યાં મનોદ્રવ્યનો અભાવ કહ્યો છે. ‘એવં વહજોગતાણિ’ એજ પ્રમાણે વચનયોગ વાળો જીવ પણ વચનયોગ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. તે તે પણ ત્રસ નાડીની અંદર સ્થિત જ વચનયોગ્ય દ્રવ્યોનું ગ્રહણ કરે છે. અસ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરતા નથી. આ સંબંધમાં બાકીનું સઘળું કથન મનોદ્રવ્યના

ત્તાપ જદા ઓરાલિયસરીરસ્ત' કાયયોગતયા યથૌદારિકશરીરસ્ય કાયજોગ-
દ્રવ્યાણિ સ્થિતાસ્થિતાનિ પહ્લિદિગાગતપ્રભૃતીનિ ચ ગૃહ્ણાતીત્યર્થઃ । 'જીવે નં મંતે'
જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત । 'જાઈં દવ્વાઈં આળાપાણુત્તાપ મેળ્હઈ' યાનિ દ્રવ્યાણિ આન-
પ્રાણતયા ગૃહ્ણાતિ તાનિ કિં સ્થિતાનિ દ્રવ્યાણિ અસ્થિતાનિ વેતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તર-
માહ—'જહેવ' इत्यादि, 'जहेव ओरालियसरीरत्ताप' यथैव औदारिकशरीरतया
यथौदारिकशरीरद्रव्यग्रहणं—स्थितास्थितद्रव्यग्रहणरूपं तथाऽत्रापि 'जाव सिय पंच-

લિય સરીરસ્ત' જીવ-કાયયોગી જીવ છહોં દિશાઓં સે આયે હુવે
કાયયોગ દ્રવ્યોં' કા યાહે વે સ્થિત હો યાહે અસ્થિત હોં ગ્રહણ કરતા
હૈ ઓર જય વ્યાઘાત કા સદ્ભાવ હોતા હૈ—તય વહ કદાચિત્ ત્રીન
દિશાઓં સે, કદાચિત્ ચાર દિશાઓં સે ઓર કદાચિત્ પાંચ દિશાઓ
સે આયે હુવે કાયયોગ પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોં' કા ગ્રહણ કરતા હૈ ।

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—'જીવે નં મંતે । જાઈં દવ્વાઈં
આળાપાણુત્તાપ મેળ્હઈ' હે ભદન્ત ! જીવ જિન દ્રવ્યોં' કો શ્વાસોચ્છ્વાસ
કે રૂપ મેં ગ્રહણ કરતા હૈ વે દ્રવ્ય કયા સ્થિત હોતે હૈ અથવા અસ્થિત
હોતે હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ 'જહેવ ઓરાલિય સરીરત્તાપ' હે
ગૌતમ ! હસ સમ્પન્ધ મેં કથન ઔદારિકશરીર કે જૈસે જાનના ચાહિયે ।
અર્થાત્ જિસ પ્રકાર ઔદારિક શરીરી જીવ ઔદારિક શરીર કી નિષ્પત્તિ
કે લિયે ઔદારિક પ્રાયોગ્ય પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોં' કા યાહે વે સ્થિત હો અથવા
અસ્થિત હોં' ડનકા ગ્રહણ કરતા હૈ ઓર યહ ઉસ કા ગ્રહણ વ્યાઘાત

પ્રકરણમાં કહેલ કથન પ્રમાણે જ સમજવું. 'કાયજોગત્તાપ જદા ઓરાલિય-
સરીરસ્ત' જીવ-કાયયોગી જીવ જીવે દિશાઓએથી આવેલા કાયયોગ દ્રવ્યોનું
ચાહેતો તે સ્થિત હોય ચાહે અસ્થિત હોય તેનું ગ્રહણ કરે છે. અને બ્યારે
વ્યાધાતનો સદ્ભાવ હોય છે, ત્યારે તે કદાચિત્ ત્રણ દિશાઓએથી કોઈ વાર
ચાર દિશાઓએથી અને કોઈ વાર પાંચ દિશાઓએથી આવેલ કાયયોગ
પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'જીવે નં મંતે ! જાઈં દવ્વાઈં
આળાપાણુત્તાપ મેળ્હઈ' હે ભગવન્ જીવ જે દ્રવ્યોને શ્વસોચ્છ્વાસ રૂપથી ગ્રહણ
કરે છે, તે દ્રવ્ય શું સ્થિત હોય છે ? અથવા અસ્થિત હોય છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—'જહેવ ઓરાલિયસરીરત્તાપ' હે ગૌતમ ! આ સંબંધમાં
ઔદારિક શરીરના કથન પ્રમાણેનું કથન સમજવું. અર્થાત્ જે પ્રમાણે ઔદારિક
શરીરવળે જીવ ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે ઔદારિક પ્રયોગ પૌદ્ગલિક
દ્રવ્યોનું ચાહે તો તે સ્થિત હોય અથવા અસ્થિત હોય તેનું ગ્રહણ કરે છે. અને

દિસં' યાવત્ સ્યાત્ પશ્ચદિશમ્, વ્યાધાતાભાવે સતિ પદ્દિશમ્ આહૃત્ય દ્રવ્યાણાં ગ્રહણમ્, વ્યાધાતે સતિ સ્યાત્ ત્રિદિશં સ્યાત્ ચતુર્દિશં સ્યાત્ પશ્ચદિશમ્ इति । 'एवं' एवम्-अनेन प्रकारेण 'चउवीसइदंडएणं एयाणि पयाणि भाणियव्वाइं' चतुर्विंशति-दण्डकेन एतानि पूर्वोक्तानि पदानि भणितव्यानि, किन्तु 'जस्स जं अत्थि' यस्य-यदस्ति, यस्य जीवस्य यत् शरीरं यानीन्द्रियाणि ये च मनोयोगादयो योगाः, आनप्राणं च भवति तद्ग्राह्यम् । अत्रायमाशयः-शरीराणि पञ्च, इन्द्रियाणि पञ्च, मनोयोगादयः स्वयो योगाः आनप्राणत्वं चेति चतुर्दशपदानि, ततस्तदाश्रिता अतु-र्दशैव दण्डका अत्र भवन्ति ? नाधिकमिति । 'सेवं भंते ! सेवं भंसे ! त्ति' तदेवं

કે અભાવ મેં છહોં દિશાઓં મેં સે આયે હુવે પુદ્ગલદ્રવ્યોં કા ગ્રહણ હોતા હૈં ઔર વ્યાધાત કે સંજ્ઞાવ મેં કદાચિત્ ત્રીન દિશાઓં સે કદાચિત્ ચાર દિશાઓં સે ઔર કદાચિત્ પાંચ દિશાઓં સે આયે હુવે પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કા ગ્રહણ હોતા હૈં । ઊસી પ્રકાર સે યહાં પર ઔ કથન જાનનાં ચાહિયે । હસ પ્રકાર સે 'ચઉવીસઇદંડણં' એયાણિ પયાણિ ભાણિયવ્વાઈં' ૨૪ ચૌવીસ દણ્ડકોં દ્વારા ઇન પૂર્વોક્ત પદોં કો કહનાં ચાહિયે કિન્તુ 'જસ્સ જં અત્થિ' જિસ જીવ કો જો શરીર જો ઇન્દ્રિયાં ઔર જો મનોયોગ આદિ યોગ ઔર શ્વાસોન્છવાસ હોં, વે યહાં ગ્રહણ કરનાં ચાહિયે । હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ-પાંચ શરીર ૫, પાંચ ઇન્દ્રિયાં ૫, ત્રીન યોગ ૩, ઔર આનપ્રાણ વે ચૌદહ પદ હૈં । હસલિયે ઇનકે આશ્રિત ચૌદહ હી દણ્ડક યહાં હોતે હૈં, અધિક નહીં । 'સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ' હે ભદન્ત ! શરીર

આ તેનું ગ્રહણ વ્યાધાતના અભાવમાં છએ દિશાઓએથી આવેલા પુદ્ગલોનું હોય છે. અને વ્યાધાત થાય ત્યારે કોઈ વાર ત્રણ દિશાઓએથી કોઈ વાર ચાર દિશાઓએથી અને કોઈ વાર પાંચ દિશાઓએથી આવેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું ગ્રહણ થાય છે. એજ રીતે અહીંયાં પણ સમજવું જોઈએ. તે આ પ્રમાણે 'ચઉવીસઇદંડણં' એયાણિ પયાણિ ભાણિયવ્વાઈં' એવીસ ૨૪ ઠંડકોદ્વારા આ પહેલા ઠંડક પદોને ગ્રહણ કરવા જોઈએ. પરંતુ 'જસ્સ જં અત્થિ' જે જીવને જે શરીર જે ઇન્દ્રિયાં અને મનોયોગ વિગેરે યોગ અને શ્વાસોન્છવાસ આ ચૌદ પદ હોય છે, તેઓને અહીંયાં ગ્રહણ કરવા જોઈએ. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-પાંચ શરીર, પાંચ ઇન્દ્રિયાં ત્રણ યોગ અને આનપ્રાણ આ ચૌદ પદ થાય છે. તેથી તેના આશ્રયથી અહીંયાં ચૌદજ ઠંડકો થાય છે. વધારે નહીં. 'સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ' હે ભગવન, શરીર ઇન્દ્રિય વિગેરેના દ્રવ્ય

મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति, हे मदन्त ! शरीरेन्द्रियादीनां द्रव्यग्रहणविषये यद्
 देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव-सर्वथा सत्यमिति कथयित्वा गौतमः श्रमणं
 भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं
 भाययन् विहरतीति ॥सू०४॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
 कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
 वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
 'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
 बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
 पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
 “भगवतीसूत्रस्य” प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
 व्याख्यायाम् पञ्चविंशतिशतकस्य
 द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥२५-२॥

इन्द्रिय आदिकો के द्रव्यग्रहण करने के विषय में जो आप देवानुप्रिय
 ने यह पूर्वोक्त रूप से कहा है वह सब ऐसा ही है-सर्वथा ही सत्य है
 इस प्रकार कह कर गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की
 नमस्कार किया और फिर वे वन्दना नमस्कार कर संयम और तप से
 आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर गिराजमान हो गये । सू०४।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
 “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે પચીસવેં શતકકા
 દ્વિતીય ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥૨૫-૨॥

અહણ કરવાના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ કથન કયું છે, તે સઘળું
 કથન એજ પ્રમાણે છે. અર્થાત્ આપ દેવાનુપ્રિયે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જે કથન
 કયું છે તે સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ શ્રમણ
 ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા અને તે પછી તેઓ
 વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા
 પોતાના સ્થાન પર ગિરાજમાન થયા. ॥સૂ૦૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
 પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના પચીસમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૫-૨॥

॥ अथ तृतीयोद्देशकः प्रारम्भ्यते ॥

पञ्चविंशतितमशतकीयद्वितीयोद्देशके द्रव्याणि कथितानि द्रव्येषु च पुद्गलाः कथिताः पुद्गलाश्च प्रायः संस्थानवन्तो भवन्तीत्यतः तृतीयोद्देशके संस्थानानि कथयन्ते, इत्येवं संबन्धेनायातस्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—
'कङ्कणं भंते ! संठाणा' इत्यादि ।

मूलम्—कङ्कणं भंते ! संठाणा पन्नत्ता ? गोयमा ! छ संठाणा पन्नत्ता, तं जहा—परिमंडले१, वट्टे२, तंसे३, चउरंसे४, आयए५, अणित्थंथे६ । परिमंडला णं भंते ! संठाणा दव्वट्टयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता ? गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता । वट्टा णं भंते ! संठाणा०, एवं चेव एवं जाव अणित्थंथा, एवं पए-सट्टयाए वि एवं दव्वट्टपएसट्टयाए वि । एएसिं णं भंते ! परिमंडलवट्टतंसचउरंसआययअणित्थंथाणं संठाणाणं दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहियावा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा परिमंडलसंठाणा दव्वट्टयाए, वट्टा संठाणा दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, चउरंससंठाणा दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, तंसा संठाणा दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, आययसंठाणा दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा अणित्थंथा संठाणा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा पएसट्टयाए सव्वत्थोवा, परिमंडला संठाणा पएसट्टयाए, वट्टा संठाणा पएसट्टयाए संखेज्जगुणा, जहा दव्वट्टयाए तहा पएसट्टयाए वि जाव अणित्थंथा संठाणा पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा, दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवा परिमंडला संठाणा दव्वट्टयाए सो चेव गमओ भाणियव्वो जाव अणित्थंथा संठाणा दव्वट्टपएसट्टयाए असंखेज्जगुणा, अणित्थंथेहिंतो संठाणेहिंतो

દૃષ્ટ્યાર્ણિતો પરિમંડલા સંઠાણા પૃષ્ઠાણ અસંખેજ્જગુણા,
 વદ્ધા સંઠાણા પૃષ્ઠાણ સંખેજ્જગુણા, સો ચેવ પૃષ્ઠાણ
 ગમઓ ભાણિયવ્વો જાવ અણિત્થંથા સંઠાણા પૃષ્ઠાણ
 અસંખેજ્જગુણા ॥સૂ. ૧॥

છાયા—કતિ સ્વલ્પ ભદન્ત ! સંસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞાનિ ? ગૌતમ ! પદ્મસંસ્થાનાનિ
 પ્રજ્ઞાનિ, તદ્વયા—પરિમંડલમ્ ૧, વૃત્તમ્ ૨, ત્ર્યસ્રમ્ ૩, ચતુસ્રમ્ ૪, આયતમ્
 ૫, અણિત્થંસ્થમ્ ૬, પરિમંડલાનિ સ્વલ્પ ભદન્ત ! સંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા કિં
 સંખ્યેયાનિ અસંખ્યેયાનિ અનન્તાનિ ? ગૌતમ ! નો સંખ્યેયાનિ નો અસંખ્યેયાનિ
 અનન્તાનિ, વૃત્તાનિ સ્વલ્પ ભદન્ત ! સંસ્થાનાનિ ૦ એવમેવ એવં યાવદનિત્થંસ્થાનિ
 એવં પ્રદેશાર્થતયાપિ એવં દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયાપિ । એતેષાં સ્વલ્પ ભદન્ત ! પરિ-
 મંડલવૃત્તત્ર્યસ્રચતુરસ્રાયતાનિત્થંસ્થાનાં સંસ્થાનાનાં દ્રવ્યાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા
 દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા કતરે કતરેભ્યો યાવદ્વિશેષાધિકા ચા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાનિ
 પરિમંડલસંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા, વૃત્તાનિ સંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા સંખ્યેય-
 ગુણાનિ, ચતુરસ્રાણિ સંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા સંખ્યેયગુણાનિ, ત્ર્યસ્રાણિ સંસ્થાનાનિ
 દ્રવ્યાર્થતયા સંખ્યેયગુણાનિ, આયતસંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા સંખ્યેયગુણાનિ, અણિત્થં
 સ્થાનિ સંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાનિ, પ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકાનિ પરિ-
 મંડલાનિ સંસ્થાનાનિ, પ્રદેશાર્થતયા વૃત્તાનિ સંસ્થાનાનિ પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેય-
 ગુણાનિ, યથા દ્રવ્યાર્થતયા તથા પ્રદેશાર્થતયા અપિ યાવદનિત્થંસ્થાનિ સંસ્થાનાનિ
 પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાનિ, દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકાનિ પરિમંડલાનિ
 સંસ્થાનાનિ, દ્રવ્યાર્થતયા સ એવ ગમકો ભણિત્થવ્યઃ યાવત્ અણિત્થંસ્થાનિ સંસ્થા-
 નાનિ દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાનિ, અણિત્થંસ્થેભ્યઃ સંસ્થાનેભ્યો દ્રવ્યાર્થ-
 તાકેભ્યઃ પરિમંડલાનિ સંસ્થાનાનિ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાનિ, વૃત્તાનિ
 સંસ્થાનાનિ પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણાનિ, સ એવ પ્રદેશાર્થતયા ગમકો ભણિત્થવ્યઃ
 યાવદનિત્થંસ્થાનિ સંસ્થાનાનિ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાનિ ॥સૂ. ૧॥

ત્રીસરે ઉદ્દેશક કા પ્રારંભ

‘પચ્ચીસથેં શતક કે દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં દ્રવ્યોં કા કથન કિયા
 ઓર અનેક કથન મેં પુરુલોં કા મી કથન કિયા ગયા હૈ । પુરુલ પ્રાયઃ

ત્રીજા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ—

પચ્ચીસમા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશમાં દ્રવ્યોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે,
 અને તેના કથનમાં પુરુલોનું પણ કથન કરવામાં આવ્યું છે, પુરુલ પ્રાયઃ

ટીકા—‘કહ્ જં મંતે ! સંઠાણા પન્નત્તા’ કતિ સ્વલુ મદન્ત ! સંસ્થાનાનિ પ્રજ્ઞ-
સાનીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘छ संठाणा
पन्नत्ता’ षट् संस्थानानि प्रज्ञप्तानि प्रकारभेदमेव दर्शयति—‘तं जहा’ इत्यादि,
‘तं जहा’ तद्यथा—‘परिमंडले’ परिमण्डलनामकं प्रथमं संस्थानम् १, ‘वट्टे’
वृत्तम्—वर्तुलं द्वितीयं संस्थानम् २, ‘तंसे’ त्र्यसं त्रिकोणनामकं तृतीयं संस्थानम्
३, ‘चउरंसे’ चतुरस्रम्—चतुर्ां संस्थानम् ४, ‘आयते’ आयतं पञ्चमं संस्थानम् ५,
‘अणित्थंत्थे’ अनित्थंस्थम्, इत्थम्—अनेन प्रकारेण परिमण्डलादिना तिष्ठतीति इत्थं-
स्थं न इत्थं स्थिति अनित्थंस्थम् परिमण्डलादि संस्थानपञ्चकव्यतिरिक्तं षष्ठं
संस्थानम् ६ । तत्र परिमण्डलम्—वलयकारम् अन्तः शुषिरम् १, वृत्तम्—गोला-

करके संस्थानवाले होते हैं इसलिये इस तृतीय उद्देशे में संस्थानों का
कथन किया जाता है । इसीलिये इस उद्देशक को सूत्रकार ने प्रारम्भ
किया है । ‘कह् जं मंते ! संठाणा पन्नत्ता’ इत्यादि

ટીકાર્થ—ગૌતમને ‘કહ્ જં મંતે ! સંઠાણા પન્નત્તા’ પ્રશ્ન સે એસા હસ
સૂત્રદ્વારા પૂછા છે કે—કે મદન્ત ! સંસ્થાન કિતને કહે ગયે છે ? હસકે
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને એસા કહા કિ—‘ગોયમા ! છ સંઠાણા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ !
સંસ્થાન છહ્ કહે ગયે છે । ‘તં જહા’ જો હસ પ્રકાર સે છે—‘પરિમંડલે’
પરિમણ્ડલ ૧ ‘વટ્ટે’ વર્તુલ ૨ ‘તંસે’ ત્ર્યસ્ર ૩ ‘ચઉરંસે’ ચતુરસ્ર ૪
‘આયત્’ આયત ૫ તથા ‘અણિત્થંત્થે’ અનિત્થંસ્થ પરિમણ્ડલ આદિ
સંસ્થાનોં સે ધ્વિન્ન આકાર વાલા સંસ્થાન હોતાં છે । હનમેં પરિમણ્ડલ
નામ કા જો પ્રથમ સંસ્થાન છે વહ વલયાકાર હોતા હૈ અર્થાત્ ખીતર મેં

સંસ્થાનવાળા જ હોય છે. તેથી આ ત્રીજા ઉદ્દેશમાં સંસ્થાનોનું કથન કર-
વાના હેતુથી આ ઉદ્દેશનો સૂત્રકારે પ્રારંભ કર્યો છે.—તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ
પ્રમાણે છે. ‘કહ્ જં મંતે ! સંઠાણા પન્નત્તા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—‘કહ્ જં મંતે ! સંઠાણા પન્નત્તા’ આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ
પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—કે ભગવન્ સંસ્થાન કેટલા કહેવામાં આવ્યા છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નએ એવું કહ્યું છે કે—‘ગોયમા ! છ સંઠાણા પન્નત્તા’
કે ગૌતમ સંસ્થાન છ કહેવામાં આવ્યા છે. ‘તંજહા’ જે આ પ્રમાણે છે—
‘પરિમંડલે’ પરિમંડલ ૧, ‘વટ્ટે’ વર્તુલ ૨ ‘તંસે’ ત્ર્યસ્ર ૩, ‘ચઉરંસે’ ચતુરસ્ર
૪, ‘આયત્’ આયત ૫, તથા ‘અણિત્થંત્થે’ અનિત્થંસ્થ ૬, પરિમંડલ વિગેરે
સંસ્થાનોથી જુદા આકારવાળું સંસ્થાન. આમાં પરિમંડલ નામનું જે પહેલું
સંસ્થાન છે, તે વલયાકાર (ખલોયાના આકાર જેવું) અર્થાત્ ગોળાકાર હોય

કારકમ્ અન્તઃ શુપિરહિતં જ્વલ્લરીવત્ મોદકવદ્વા ૨, ત્ર્યસં-ત્રિકોણં શૃંગાટક
ફલવત્ ૩, ચતુરસ્ર-સમચતુષ્કોણં પીઠવત્ ૪, આયતમ્-દીર્ઘં દણ્ડવત્ ૫, અનિ-
ત્યંસ્થમ્-પૂર્વોક્તાકારાતિરિક્તાકારકમ્ ૬, એતાનિ ષટ્પ્રકારકાણિ સંસ્થાનાનિ ભવ-
ન્તીતિ । ‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા દવ્વદ્વયાણં કિં સંખેજ્જા અસંખેજ્જા અણંતા’
પરિમંડલાનિ સ્વલ્લ મદન્ત ! સંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા કિં સંખયેયાનિ અસંખયેયાનિ
અનન્તાનિ વા, હે મદન્ત ! પરિમંડલસંસ્થાનવન્તિ દ્રવ્યાણિ દ્રવ્યરૂપમર્થમાશ્રિત્ય કિં
સંખયેયાનિ અસંખયેયાનિ અનન્તાનિ વેતિ પ્રદનઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ક્ત્યાદિ,

ચાલી (પોલા) હોતા હૈ વૃત્ત જો સંસ્થાન હૈ વહ ગોલાકાર હોતા હૈ
અર્થાત્ મીતર મેં ભરા હુમા (ઠોસ) હોતા હૈ । યહ સંસ્થાન જ્વલ્લરી કે
જૈસા અથવા મોદક કે જૈસા ઠોસ હોતા હૈ । શૃંગાટક ફલ-સિંઘાડે કે
આકાર જૈસા જો સંસ્થાન હોતા હૈ વહ ત્ર્યસ સંસ્થાન હૈ । પીઠ કે જૈસા
જો સમકોણ ચારોં કોને જિસ્કે ઘગધર સમ હોતે હૈ-એસા જો સંસ્થાન
હોતા હૈ વહ ચતુરસ્ર સંસ્થાન હૈ દણ્ડ કે જૈસા જો સંસ્થાન લમ્વા હોતા
હૈ વહ આયત સંસ્થાન હૈ । પૂર્વોક્ત આકારોં સે અતિરિક્ત આકાર વાલા
જો સંસ્થાન હોતા હૈ વહ અનિત્યંસ્થ સંસ્થાન હૈ । યે છ પ્રકાર કે સંસ્થાન
હૈ । અય ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ-‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા દવ્વ
દ્વયાણં કિં સંખેજ્જા અસંખેજ્જા અણંતા’ હે મદન્ત ! પરિમંડલ સંસ્થાન
દ્રવ્યાર્થરૂપ સે કયા સંખ્યાત હૈ અથવા અસંખ્યાત હૈ અથવા અનન્ત હૈ ?
તાત્પર્ય પ્રદન કા એસા હૈ કિ પરિમંડલ સંસ્થાન વાલે દ્રવ્ય, દ્રવ્ય રૂપ

છે. અને અંદરથી છિદ્રો વાળું હોય છે. વૃત્ત નામનું જે બીજું સંસ્થાન છે,
તે ગોળ આકારનું હોય છે. અને અંદર છિદ્ર વગરનું હોય છે. આ સંસ્થાન
ઝાલર પ્રમાણે અથવા મોદક-લાડુના પ્રમાણે હોય છે. શૃંગાટક ફલ-શીંઘા-
ડાના આકાર જેવું જે સંસ્થાન હોય છે, તે ત્ર્યસ સંસ્થાન છે. પીઠ-પાટની
માફક જેના ચારે ખૂણા બરાબર સરખા હોય છે, એવું જે સંસ્થાન હોય છે,
તે સમકોણ-સમચતુરસ્ર સંસ્થાન છે, ઠંડની માફક જે સંસ્થાન લાંબુ હોય તે
આયત સંસ્થાન છે. આ પૂર્વોક્ત આકારો શિવાયના આકારવાળું જે સંસ્થાન
હોય છે, તે અનિત્યંસ્થ સંસ્થાન છે. આ રીતે આ છ પ્રકારના સંસ્થાનો કહ્યા છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા
દવ્વદ્વયોપ કિં સંખેજ્જા અસંખેજ્જા અણંતા’ હે ભગવન્ પરિમંડલ સંસ્થાન
દ્રવ્યાર્થ રૂપથી શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? અથવા અનન્ત
છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એવું છે કે-પરિમંડલ સંસ્થાન વાળું દ્રવ્ય દ્રવ્ય-

‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો સંખેજ્ઞા નો અસંખેજ્ઞા અણંતા’ નો સંખયેયાનિ નો અસંખયેયાનિ કિન્તુ અનન્તાનિ ‘વટ્ટા ણં મંતે ! સંઠાણા એવં ચેવ’ તથાહિ-‘વટ્ટા ણં મંતે ! સંઠાણા દવ્વટ્ટયાણે કિં સંખેજ્ઞા અસંખેજ્ઞા અણંતા’ વૃત્તાનિ સ્વલ્પ મદન્ત ! સંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા કિં સંખયેયાનિ અસંખયેયાનિ અનન્તાનિ વેતિ-પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ-એવમેવ-પરિમંડલસંસ્થાનવદેવ વૃત્તાનિ સંસ્થાનાનિ નો સંખયેયાનિ નો અસંખયેયાનિ કિન્તુ અનન્તાનીત્યર્થઃ ‘એવં જાવ અણિત્થંથા’ એવં યાવદ્ અનિત્થંસ્થાનિ સંસ્થાનાનિ નો સંખયેયાનિ ન વા અસંખયેયાનિ કિન્તુ અનન્તાનિ દ્રવ્યાર્થતયેત્ય-ભિપ્રાયઃ । અત્ર યાવત્પદેન ત્રયસચતુરસાયતસંસ્થાનાનાં વ્રહ્મણં ભવતિ । એતેષ્વપિ પરિ-મંડલસંસ્થાનવદેવ વ્યવસ્થા જ્ઞેયેતિ । ‘એવં પપ્પસદ્વ્યાણે વિ’ એવં પ્રદેશાર્થતયાપિ

અર્થ કો આશ્રિત કરકે વ્યા સંખ્યાત હૈ અથવા અસંખ્યાત હૈ અથવા અનન્ત હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા । નો સંખેજ્ઞા, નો અસંખેજ્ઞા અણંતા’ હે ગૌતમ ! વે ન સંખ્યાત હૈ ન અસંખ્યાત હૈ કિન્તુ અનન્ત હૈ । ‘વટ્ટા ણં મંતે ! સંઠાણાં’ હે અદન્ત ! વૃત્ત સંસ્થાન દ્રવ્યાર્થ-રૂપ સે સંખ્યાત હૈ ? અથવા અસંખ્યાત હૈ ? અથવા અનન્ત હૈ ? હસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! વૃત્ત સંસ્થાન વાલે દ્રવ્ય-ન સંખ્યાત હૈ, ન અસંખ્યાત હૈ કિન્તુ અનન્ત હૈ । ‘એવં જાવ અણિત્થંથે’ હસી પ્રકાર સે યાવત્ અનિત્થંસ્થ સંસ્થાન મી સંખ્યાત નહીં હૈ અસંખ્યાત નહીં હૈ કિન્તુ અનન્ત હૈ । યહાં યાવત્પદ સે ત્રયસ, ચતુરસ ઓર આયત્ત હન સંસ્થાનોં કા વ્રહ્મણં હુઆ હૈ । હન સંસ્થાનોં મેં મી પરિમંડલ સંસ્થાન કે જૈસી હી વ્યવસ્થા જાનની ચાહિયે ।

इप अर्थनो आश्रय करीने शुं संख्यात छे ? असंख्यात छे ? के अनंत छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रलु कहे छे के-‘गोयमा । नो संखेज्ज्ञा, नो असंखेज्ज्ञा, अणंता,’ हे गौतम ! तेओ संख्यात नथी. तेम असंख्यात पणु नथी परंतु तेओ अनंत छे. ‘वट्टा णं मंते ! संठाणां’ हे लगवन् वृत्त संस्थान, द्रव्यार्थ-इपथी शुं संख्यात छे ? अथवा असंख्यात छे ? अथवा अनंत छे ? गौत-मस्वामीना आ प्रश्नना उत्तरमां प्रलु कहे छे के-‘एवं चेव’ हे गौतम ! वृत्त संस्थान-वृत्त संस्थारवाणुं द्रव्य, संख्यात नथी तेम असंख्यात पणु नथी परंतु अनंत छे. ‘एवं जाव अणित्थंथे’ ओज रीने यावत् अनित्थंस्थ संस्थान पणु संख्यात नथी तेम असंख्यात पणु नथी परंतु अनंत छे अडियां यावत् पठथी त्रयस, चतुरस, अने आयत आ संस्थानो अडिणु कराया छे. आ संस्थानोमां पणु परिमंडल संस्थाननी जेम व्यवस्था समजवी. ‘एव’

પરિમંડલાદિ સંસ્થાનાનિ પ્રદેશાર્થતામાશ્રિત્ય કિં સંખ્યેયાનિ અસંખ્યેયાનિ અનન્તાનિ વેતિ પ્રશ્નઃ, નો સંખ્યેયાનિ નો અસંખ્યેયાનિ કિન્તુ અનન્તાનીત્યુત્તરમિતિ 'एवं द्रव्यद्वयपएसद्वयाए वि' एवं દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતાયાઽપિ મિશ્રતાયાઽપિ પરિમંડલાદિસંસ્થાનવન્તિ દ્રવ્યાણિ કિં સંખ્યેયાનિ અસંખ્યેયાનિ અનન્તાનિ વેતિ પ્રશ્નઃ, નો સંખ્યેયાનિ નો અસંખ્યેયાનિ કિન્તુ અનન્તાનીત્યુત્તરમ્ । 'एएसि णं भंते । परिमंडल वद्वत्सचउरंसआययअणित्थंथाणं संठाणाणं' एतेषां खलु भदन्त ! પરિમંડલવદ્વત્ત-ચ્ચસ્રચતુરસ્રાયતાનિત્થંસ્થાનાં સંસ્થાનાનામ્ 'द्वद्वयाए पएसद्वयाए द्रव्यद्वयपएसद्वयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' દ્રવ્યાર્થતા પ્રદેશાર્થતા દ્રવ્યાર્થ-
 'एवं पएसद्वयाए वि' इसी प्रकार से प्रदेशार्थता को आश्रित करके भी ऐसा ही प्रश्न गौतम ने प्रभु से किया है कि हे भदन्त ! प्रदेशार्थता की अपेक्षा करके परिमंडल 'संस्थान क्या संख्यात हैं ? अथवा असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! प्रदेशार्थता की अपेक्षा से भी परिमंडल संस्थान अनन्त ही हैं वे न संख्यात हैं और न असंख्यात हैं । 'एवं द्रव्यद्वयपएसद्वयाए वि' इसी प्रकार से द्रव्यार्थता और प्रदेशार्थता की मिश्रता से भी परिमंडल आदि संस्थान वाले द्रव्य अनन्त हैं—संख्यात अथवा असंख्यात नहीं हैं ऐसा जानना चाहिये । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'एएसि णं भंते ! परिमंडलवद्वत्तसचउरंसआययअणित्थंथाणं संठाणाणं द्रव्यद्वयाए पएसद्वयाए द्रव्यद्वयपएसद्वयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' हे भदन्त ! परिमंडल, वृत्त, च्चस्र, चतुरस्र, आयत और अनित्थंस्थ

પસદ્વયાએ વિ' એજ રીતે પ્રદેશાર્થતાને આશ્રય કરીને પણ એવો જ પ્રશ્ન ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને કર્યો છે. કે હે ભગવન્ પ્રદેશાર્થપણીની અપેક્ષાએ પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનો શું સંખ્યાત છે ? કે અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! પ્રદેશાર્થ પણીની અપેક્ષાએ પણ પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનો અનંત જ છે. તેઓ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નથી. 'एवं द्रव्यद्वयपएसद्वयाए वि' એ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થપણી અને પ્રદેશાર્થપણીના મિશ્રપણીથી પણ પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનવાળા દ્રવ્યો અનંત છે. સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત હોતા નથી તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'एएसि णं भंते ! परिमंडल वद्वत्सचउरंसआययअणित्थंथाणं संठाणाणं द्रव्यद्वयाए पएसद्वयाए द्रव्यद्वयपएसद्वयाए कयरे कयरेहिंतो । जाव विसेसाहिया वा' હે ભગવન્ પરિમંડલ, વૃત્ત,

પ્રદેશાર્થતયા કતરે કતરેભ્યો યાવદ્વિશેષાધિકા વા, અત્ર યાવત્પદેન 'અપ્પા વા
બહુયા વા તુલ્લા વા' એતેષાં સંગ્રહો ભવતિ, તથા ચૈતેષુ સંસ્થાનેષુ મધ્યે કસ્યાપેક્ષયા
કસ્યાલ્પત્વં વહુત્વં તુલ્યત્વં વિશેષાધિકત્વં ચ ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા'
હ્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'સવ્વત્થોવા પરિમંડલસંઠાણા દવ્વટ્ટયાણ' સર્વ-
સ્તોકાનિ પરિમંડલસંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા, અત્ર સ્વલ્પ યાનિ સંસ્થાનાનિ યાદૃશ-
સંસ્થાનાપેક્ષયા વહુતરપ્રદેશાવગાહીનિ તાનિ તદપેક્ષયા સ્તોકાનિ તથાવિધસ્વભાવ-
ત્વાત્, તત્ર ચ પરિમંડલસંસ્થાનં જઘન્યતોઽપિ વિંશતિપ્રદેશાવગાહાત્ વહુતર
પ્રદેશાવગાહિ, વૃત્તચતુરસ્રપસાયતસંસ્થાનાનિ તુ યથાસંખ્યં જઘન્યતઃ પશ્ચ ચતુ

સંસ્થાનાં કે બીચ મેં દ્રવ્યાર્થરૂપ સે પ્રદેશાર્થરૂપ સે ઓર દ્રવ્યાર્થ પ્રદેશાર્થ
ઉભયરૂપ સે કૌન સંસ્થાન ફિલ્લ સંસ્થાન સે યાવત્ વિશેષાધિક હૈ? યહાં
યાવત્પદ સે—'અપ્પા વા બહુયા વા તુલ્લા વા' હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ
તથા હન સંસ્થાનોં કે બીચ મેં કૌનસા સંસ્થાન કૌનસા સંસ્થાન કી અપેક્ષા
સે અલ્પતા વાલા, કૌન સંસ્થાન કી અપેક્ષા સે વહુતાવાલા, કૌન સંસ્થાન
કી અપેક્ષા સે તુલ્યતા વાલા હૈ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ
'ગોયમા ! સવ્વત્થોવા પરિમંડલસંઠાણા દવ્વટ્ટયાણ' હે ગૌતમ ! દ્રવ્ય-
ાર્થરૂપ સે પરિમંડલ સંસ્થાન સ્વ સે અલ્પ હૈં । યહાં જિતને સંસ્થાન જિસ
પ્રકાર કે સંસ્થાન કી અપેક્ષા સે વહુતર પ્રદેશોં મેં અવગાહના વાલે હૈં
ઉનકી અપેક્ષા સે વે સંસ્થાન તથાવિધ સ્વભાવવાલે હોને સે સ્તોક કહે
હૈં । હનમેં પરિમંડલસંસ્થાન જઘન્ય સે બી ૨૦ વીસ પ્રદેશોં કા અવગાહી
હોતા હૈં હસલિચે વહુતર પ્રદેશાવગાહી ઓર વૃત્તસંસ્થાન, ચતુરસ્રસં-

ચત્ત, ચતુરચ્ચ, આયત, અને અનિત્થસ્થ સંસ્થાનોમાં દ્રવ્યાર્થ પશુાથી, પ્રદે-
શાર્થપશુાથી, અને દ્રવ્યાર્થ, પ્રદેશાર્થ ઉભયપશુાથી કયું સંસ્થાન કયા સંસ્થાનથી
યાવત્ વિશેષાધિક છે ? અહિયાં યાવત્ પદથી 'અપ્પા વા, બહુયા વા તુલ્લા વા'
આ પાઠને સંગ્રહ થયો છે તથા આ સંસ્થાનોમાં કયા સંસ્થાન કરતાં કયા
સંસ્થાનમાં અલ્પપણું, કયા સંસ્થાનમાં કયા સંસ્થાન કરતાં અધિકપણું, અને કયા
સંસ્થાનમાં કયા સંસ્થાન કરતાં સમાન—સરખાપણું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન
કહે છે કે—'ગોયમા ! સવ્વત્થોવા પરિમંડલસંઠાણા દવ્વટ્ટયાણ' હે ગૌતમ ! દ્રવ્યાર્થ
પશુાથી પરિમંડલ સંસ્થાન સૌથી અલ્પ છે. અહિયાં બેટલા સંસ્થાન બે
પ્રકારના સંસ્થાનની અપેક્ષાથી બહુતર પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા કહ્યા છે, તેની
અપેક્ષાથી તે સંસ્થાનો તે પ્રકારના સ્વભાવવાળા હોવાથી સ્તોક—અલ્પ
કહેવામાં આવ્યાં છે. તેમાં પરિમંડલ સંસ્થાન જઘન્યથી પણ ૨૦ વીસ પ્રદેશોમાં
અવગાહના વાળા હોય છે. તેથી બહુતર પ્રદેશાવગાહી છે. અને વૃત્તસંસ્થાન,

સ્ત્રિદ્વિપ્રદેશાવગાહિત્વાદલ્પપ્રદેશાવગાહીનિ મયન્ત્યતઃ સર્વેભ્યઃ સંસ્થાનેભ્યઃ પરિમંડલસ્ય વહુતરપ્રદેશાવગાહિત્વાત્ પરિમંડલસંસ્થાનાનિ સર્વેભ્યઃ સકાશાત્ સ્તોકાનિ, તેભ્યથા ક્રમેણ અન્યેષામલ્પાલ્પતરપ્રદેશાવગાહિત્વાત્ ક્રમેણ વહુતરસ્વ-મિતિ સંખ્યેયગુણાનિ તાનિ કથિતાનીતિ 'વદ્વા સંઠાણા દ્વવદ્વાય સંખેજ્જગુણા' વૃત્તાનિ સંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા પરિમંડલસંસ્થાનાપેક્ષા સંખ્યેયગુણાધિકાનિ ભવન્તિ । 'ચરંસા સંઠાણા દ્વવદ્વાય સંખેજ્જગુણા' ચતુરસ્રાણિ સંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થ-તયા દ્રવ્યમાશ્રિત્ય વૃત્તસંસ્થાનાપેક્ષયા સંખ્યેયગુણાનિ સંખ્યાતગુણાધિકાનિ ભવન્તિ । 'તંસા સંઠાણા દ્વવદ્વાય સંખેજ્જગુણા' ત્ર્યસ્રાણિ સંસ્થાનાનિ દ્રવ્યા-ર્થતયા ચતુસ્રસંસ્થાનાપેક્ષયા સંખ્યેયગુણાધિકાનિ ભવન્તિ 'આયતસંઠાણા દ્વવ-દ્વાય સંખેજ્જગુણા' આયતસંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા ત્ર્યસ્રસંસ્થાનાપેક્ષયા સંખ્યેય-ગુણાધિકાનિ ભવન્તિ । 'અણિત્યંત્યા સંઠાણા દ્વવદ્વાય અસંખેજ્જગુણા' અનિત્યં

સ્થાન, ત્ર્યસ્રસંસ્થાન ઓર આયતસંસ્થાન ક્રમશઃ પાંચ, ચાર, ત્રીસ ઓર દો પ્રદેશાવગાહી હેં ફસલિયે વે અલ્પપ્રદેશાવગાહી હોતે હેં । ફસ-લિયે સમસ્ત સંસ્થાનોં સે પરિમંડલસંસ્થાન વહુતર પ્રદેશાવગાહી હોને સે સ્તોક હેં । તથા ફનકી અપેક્ષા સે ક્રમશઃ અલ્પ અલ્પતર પ્રદેશાવગાહી હોને સે વહુતર હેં ફસલિયે વે સંખ્યાત ગુણિત હેં । 'વદ્વા સંઠાણા દ્વવદ્વાય સંખેજ્જગુણા' યહી વાત ફસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હેં કિ વૃત્ત સંસ્થાન દ્રવ્યાર્થ રૂપ સે પરિમંડલ સંસ્થાન કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણિત હેં । 'ચરંસા સંઠાણા દ્વવદ્વાય સંખેજ્જ-ગુણા' ફસી પ્રકાર સે વૃત્તસંસ્થાન કી અપેક્ષા ચતુરસ્રસંસ્થાન દ્રવ્યાર્થરૂપ સે સંખ્યાતગુણિત હેં । 'તંસા સંઠાણા દ્વવદ્વાય સંખેજ્જગુણા' ત્ર્યસ્ર-સંસ્થાન ચતુરસ્રસંસ્થાન કી અપેક્ષા સે દ્રવ્યાર્થરૂપ સે સંખ્યાતગુણિત હેં । 'આયતસંઠાણા દ્વવદ્વાય સંખેજ્જગુણા' ચતુરસ્રસંસ્થાન કી

ચતુરસ્ર સંસ્થાન, ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન અને આયત સંસ્થાન ક્રમથી પાંચ, ચાર, ત્રણ, અને એ પ્રદેશાવગાહી છે તેથી તેઓ અલ્પ પ્રદેશાવગાહના હોય છે. તેથી સઘળા સંસ્થાનો કરતાં પરિમંડલ સંસ્થાન બહુતર પ્રદેશાવગાહનાવાળું હોવાથી સ્તોક-અલ્પ છે. તથા તેના કરતાં ક્રમથી અલ્પ, અલ્પતર, પ્રદેશાવગાહનાવાળા હોવાથી બહુતર છે તેથી તેઓ સંખ્યાત ગણા છે. 'વદ્વા સંઠાણા દ્વવદ્વાય સંખેજ્જગુણા' આજ વાત આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રથી એ કહ્યું છે કે-વૃત્તસંસ્થાન દ્રવ્યાર્થપણથી પરિમંડલ સંસ્થાન કરતા સંખ્યાત ગણું છે. 'ચરંસા સંઠાણા દ્વવદ્વાય સંખેજ્જગુણા' એજ રીતે વૃત્તસંસ્થાનની અપેક્ષાએ ચતુરસ્ર સંસ્થાન દ્રવ્યાર્થપણથી સંખ્યાતગણું છે. 'તંસા સંઠાણા દ્વવદ્વાય સંખેજ્જગુણા' ત્ર્યસ્રસંસ્થાન ચતુરસ્ર સંસ્થાનની અપેક્ષાએ દ્રવ્યાર્થપણથી સંખ્યાતગણું છે. 'આયતસંઠાણા દ્વવદ્વાય સંખેજ્જગુણા' ચતુરસ્ર સંસ્થાન

સ્થાં સ્વલ્પ ભદન્ત રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં રત્નપ્રભા પૃથિવીસમ્બન્ધીનિ इत्यर्थः ‘परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता’ परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता’ नो संख्येयानि रतनप्रभा-पृथिवीसम्बन्धिपरिमण्डलसंस्थानानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येव भवन्तीति भावः । ‘वट्ठा णं भंते ! संठाणा० ? एतस्यां रतनप्रभायां पृथिव्यां तत्सम्बन्धीनि वृत्तानि स्वल्प भदन्त ! संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, भगवानाह ‘एवं चेव’ एवमेव यथा रतनप्रभापृथिव्यां तत्संबन्धिपरिमण्डलसंस्थानानि न संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि तथैव रतन-

ન અસંખ્યાત હૈં, કિન્તુ અનન્ત હૈં એસા સંક્ષિપ્તાર્થ હોતા હૈં । અવ પુનઃ ગૌતમ રત્નપ્રભાદિ પૃથિવી કી અપેક્ષા લેકર પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં ‘इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए०’ हे भदन्त ! इस रतनप्रभा पृथिवी में—रतनप्रभापृथिवी सम्बन्धी स्थानों में परिमंडलसंस्थान क्या संख्यात हૈं अथवा असंख्यात हૈं अथवा अनन्त हૈं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हૈं—‘गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता’ हे गौतम ! रतनप्रभा पृथिवी में परिमंडल संस्थान न संख्यात हૈं, न असंख्यात हૈं किन्तु अनन्त हૈं । ‘वट्ठा णं भंते ! संठाणा०’ हे भदन्त ! इस रतनप्रभा पृथिवी में वृत्तसंस्थान क्या संख्यात हૈं ? अथवा असंख्यात हૈं अथवा अनन्त हૈं ? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हૈं—‘एवं चेव’ हे गौतम ! जिस प्रकार परिमंडलसंस्थान रतनप्रभा

અર્થાત્ ૫૨સ્ત્ર, ચતુરસ્ત્ર, અને આયત એ સંસ્થાનો સંખ્યાત નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે. એ પ્રમાણે સ્પષ્ટાર્થ થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી રત્નપ્રભાની અપેક્ષાથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે— ‘इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए०’ હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં—રત્નપ્રભા પૃથ્વી સંબંધી સંસ્થાન—પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે ? કે અસંખ્યાત છે ? અથવા અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—‘गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता’ હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પરિમંડલ સંસ્થાન સંખ્યાત નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે. ‘वट्ठा णं भंते ! संठाणा०’ હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં વૃત્તસંસ્થાન શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? ‘एवं चेव’ હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે પરિમંડલ સંસ્થાન, રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં અનંત કહેલ છે, એજ રીતે વૃત્તસંસ્થાન પણ અનંત કહેલ છે. ‘एवं जाव

પ્રમાસમ્બન્ધિવૃત્તસંસ્થાનાનિ અપિ ન સંખ્યેયાનિ ન વા અસંખ્યેયાનિ કિન્તુ અનન્તાન્યેવ ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘એવં જાવ આયયા’ એવં યાવત્ આયતાનિ યાવત્પદેન ય્યસ્રચતુરસ્રસંસ્થાનયોર્ગ્રહણમ્ તથા ચ રત્નપ્રમાસમ્બન્ધિય્યસ્રચતુરસ્રાયતસંસ્થાનાનિ ન સંખ્યેયાનિ ન વા અસંખ્યેયાનિ કિન્તુ અનન્તાન્યેવ ભવન્તીતિ ‘સકરપ્પમાણં ભંતે ! પુઢવીર્’ શર્કરાપમાયાં સ્વલુ ભદન્ત ! પૃથિવ્યામ્, ‘પરિમંડલા સંઠાણાં’ પરિમંડલાનિ સંસ્થાનાનિ કિં સંખ્યેયાનિ અસંખ્યેયાનિ અનન્તાનિ વેતિ પ્રશ્નઃ; ઉત્તરયતિ-‘એવં ચેવ’ યથા રત્નપ્રમાપૃથ્વીસમ્બન્ધિપરિમંડલસંસ્થાનાનિ અનન્તાનિ તથૈવ શર્કરાપમાદ્વિતીયનારકપૃથિવીસંબન્ધિપરિમંડલસંસ્થાનાનિ અપિ નો સંખ્યેયાનિ ન વા અસંખ્યેયાનિ કિન્તુ અનન્તાન્યેવ ભવન્તીતિ । ‘એવં જાવ આયયા’ એવં યાવદાયતાનિ અત્ર યાવત્પદેન વૃત્તય્યસ્રચતુરસ્રસંસ્થાનાનાં સંગ્રહણં ભવતિ તથા ચ સ્વલુ શર્કરાપમાપૃથિવ્યાં પરિમંડલસંસ્થાનવદેવ એતદાશ્રિતવૃત્ત ય્યસ્રચતુરસ્રાયતસંસ્થાનાનિ નો સંખ્યાતાનિ ન વા અસંખ્યાતાનિ કિન્તુ અનન્તા-

પૃથિવી મેં અનન્ત કહે ગયે હૈં’ उसी प्रकार से वहां वृत्तसंस्थान भी अनन्त कहे गये हैं । ‘एवं जाव आयया’ इसी प्रकार से यावत् आयत संस्थान भी-य्यस्र चतुरस्र और आयत ये संस्थान भी वहां अनन्त ही कहे गये हैं । संख्यात अथवा असंख्यात नहीं कहे गये हैं । ‘सककरप्पमाणं भंते ! पुढवीर्’ हे भदन्त ! शर्करापमा पृथिवी में ‘परिमंडला संठाणां’ परिमंडल संस्थान क्या संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं’ अथवा अनन्त हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘एवं चैव’ हे गौतम ! रत्नप्रभा सम्बन्धी परिमंडल संस्थान जैसे अनन्त कहे गये हैं उसी प्रकार से द्वितीयनारक पृथिवी सम्बन्धी परिमंडल संस्थान भी अनन्त ही कहे गये हैं । ‘एवं जाव आयया’ इसी प्रकार शर्करापमा सम्बन्धी वृत्तसंस्थान, य्यस्रसंस्थान, चतुरस्र संस्थान और आयत संस्थान भी अनन्त ही हैं । वे वहां

આયયા’ એજ રીતે યાવત્ આયત સંસ્થાન પણ ય્યસ્રચતુરસ્ર અને આયત એ સંસ્થાનો પણ ત્યાં અનંત જ કહેલ છે. સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત કહેલ નથી. ‘સકરપ્પમાણં ભંતે ! પુઢવીર્’ હે ભગવન્ શર્કરાપમા પૃથ્વીમાં ‘પરિમંડલા સંઠાણાં’ પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! રત્નપ્રમાપૃથ્વી સંબંધી પરિમંડલ સંસ્થાન જેમ અનંત કહેલ છે. એજ પ્રમાણે બીજી નારક પૃથ્વી સંબંધી પરિમંડલ સંસ્થાન પણ અનંત જ કહેલ છે. ‘એવં જાવ આયયા’ એજ રીતે યાવત્ શર્કરાપમા સંબંધી વૃત્તસંસ્થાન, ય્યસ્ર સંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન, અને આયત સંસ્થાન પણ અનંત જ છે. તેઓ ત્યાં સંખ્યાત

ન્યેવ ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘एवं जाव अहे सत्तमाए’ एवं यावदधःसप्तम्याम्, तमस्त-
मायां यथा रत्नप्रभाशर्कराप्रभापृथिव्याश्रितपरिमण्डलादिसंस्थानानि अनन्तानि तथैव
बालुका प्रभात आरभ्य अधःसप्तमी नारकपृथिवीसम्बन्धि परिमण्डलाद्यायतान्तसंस्था-
नानि नो संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येव भवन्तीति भावः ।

‘सोहम्मे णં મંતે । કપ્પે’ સૌધર્મે સ્વલુ મદન્ત ! કલ્પે ‘परिमंडला संठाणा०’
परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः,
उत्तरमाह—‘एवं चेव’ एवमेव यथा रत्नप्रभादि पृथिव्याश्रितपरिमण्डलादि संस्थान-
विषये कथितं - तथैव सौधर्मकल्पसम्बन्धिपरिमण्डलाद्यायतान्तसंस्थानविषये

પર ન સંખ્યાત હૈં ઔર ન અસંખ્યાત હૈં । ‘एवं जाव अहे सत्तमाए’
રત્નપ્રભા ઔર શર્કરાપ્રભા પૃથ્વી મેં પરિમંડલ આદિ સંસ્થાન જિસ પ્રકાર
સે અનન્ત કહે ગયે હૈં—ઉસી પ્રકાર સે બાલુકાપ્રભા સે લેકર અધઃ
સપ્તમી નારક પૃથિવી સમ્બન્ધી પરિમંડલ આદિ સંસ્થાન—આયતસંસ્થાન
પર્યન્ત અનન્તહી હૈં । વે વહાં ન સંખ્યાત હૈં ઔર ન અસંખ્યાત હૈં ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—‘સોહમ્મે ણં મંતે । કપ્પે પરિ-
મંડલા સંઠાણા૦’ હે મદન્ત ! સૌધર્મ કલ્પ મેં પરિમંડલ સંસ્થાન કયા
સંખ્યાત હૈં અથવા અસંખ્યાત હૈં અથવા અનન્ત હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં
સૂત્રકાર કહતે હૈં—‘एवं चेव’ જૈસા કથન રત્નપ્રભાદિ સમ્બન્ધી પરિ-
મંડલ આદિ સંસ્થાનોં કે વિષય મેં કહા ગયા હૈં ઉસી પ્રકાર કા કથન
સૌધર્મ સમ્બન્ધી પરિમંડલ સે લેકર આયત સંસ્થાન પર્યન્ત કે વિષય મેં

નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી. ‘एवं जाव अहे सत्तमाए’ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં
તથા શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનો જે રીતે અનંત કહ્યા
છે, એજ રીતે બાલુકા પ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃ સપ્તમી—તમઃતમા પ્રભા
પૃથ્વીના નારક સંબંધી પરિમંડલ વિગેરે આયત સંસ્થાન સુધીના સંસ્થાનો
અનંત જ કહેલ છે. તેઓ ત્યાં સંખ્યાત કે અસંખ્યાત કહેલ નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એણે પૂછે છે કે—‘सोहम्मे णं મંતે ! કપ્પે
परिमंडला संठाणा०’ હે ભગવન્ સૌધર્મ કલ્પમાં પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત
છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે—‘एवं चेव’ હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના કથનમાં પરિમંડલ વિગેરે
સંસ્થાનોના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમા-
ણેનું કથન સૌધર્મ કલ્પ સંબંધી પરિમંડલ સંસ્થાનથી લઈને આયત
સંસ્થાન સુધીના સંસ્થાનોના સંબંધમાં પણ સમજવું જોઈએ. અર્થાત્ અર્હ્યાં

ડપિ સંખ્યેયત્વાસંખ્યેયત્વયો નિરાકરણપૂર્વકમનન્તત્વમેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । કિયસ્પ-
યન્તમિત્યાહ—‘એવં જાવ અચ્ચુર્’ એવં યાવદચ્ચુતકલ્પે સૌધર્માશ્રિતપરિમંડલાદિ
સંસ્થાનવિચારત્ અચ્ચુતાન્તકલ્પે પરિમંડલાદિસંસ્થાનવિષયેડપિ સર્વે જ્ઞાતવ્ય-
મિતિ ‘ગેવેજ્જવિમાણેસુ ણં મંતે !’ ગ્રૈવેયકવિમાણેસુ સ્વલ્લ મદન્ત ? ‘પરિમંડલ-
સંઠાણાં’ પરિમંડલસંસ્થાનાનિ કિં સંખ્યેયાનિ અસંખ્યેયાનિ અનન્તાનિ વેતિ
પ્રશ્નઃ, ઉત્તરમાહ —‘એવં ચેવ’ એવમેવ યથા સૌધર્મકલ્પાદિસમ્બન્ધિપરિમંડલાદિ
સંસ્થાનવિષયે કથિતં તથા ગ્રૈવેયકવિમાણેષ્વપિ પરિમંડલાદ્યાયતાન્તસંસ્થાનેષ્વપિ
અનન્તત્વમેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘એવં અણુત્તરવિમાણેસુ વિ’ એવમણુત્તરવિમાણેષ્વપિ-

મી જાનનાં યાહિયે । અર્થાત્ યહાં યે સચ ૫ પાંચોં હી સંસ્થાન અનન્ત
હી હેં સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નહીં હેં । ‘એવં જાવ અચ્ચુર્’ સૌધર્મા-
શ્રિત પરિમંડલ આદિ સંસ્થાનોં કે વિચાર કે જેસે હી યાવત્ અચ્ચુત
કલ્પ મેં પરિમંડલ આદિ પાંચોં હી સંસ્થાન અનન્ત હી હેં । સંખ્યાત
અસંખ્યાત નહીં હેં । એસા જાનનાં યાહિયે । ‘ગેવેજ્જવિમાણેસુ ણં મંતે !
પરિમંડલસંઠાણાં’ અવ ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હેં—હે મદન્ત !
ગ્રૈવેયક વિમાણોં મેં પરિમંડલ સંસ્થાન કયા સંખ્યાત હેં અથવા અસંખ્યાત
હેં અથવા અનન્ત હેં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હેં—‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ !
જેસા સૌધર્મકલ્પાદિ સમ્બન્ધી પરિમંડલ આદિ સંસ્થાનોં કે વિષય મેં
કહા જા ચુકા હૈં ડસી પ્રકાર કા કથન ગ્રૈવેયકવિમાણોં મેં મી પરિમંડલ
સંસ્થાન સે લેકર આયત સંસ્થાન પર્યન્ત કહના યાહિયે અર્થાત્ ડન કી
અનન્તતા જાનની યાહિયે । અર્થાત્ ગ્રૈવેયક વિમાણોં મેં યે સચ સંસ્થાન

તે ૫ પાંચે સંસ્થાનો અનંત જ છે. સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી. ‘એવં
જાવ અચ્ચુર્’ સૌધર્મકલ્પના સંબંધમાં કહેલ પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોના
વિચાર પ્રમાણે જ યાવત્ અચ્ચુતકલ્પમાં પરિમંડલ વિગેરે પાંચે સંસ્થાનો
પણ અનંત જ છે. સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી. ‘ગેવેજ્જવિમાણેસુ ણં મંતે !
પરિમંડલસંઠાણાં’ હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્નને પૂછે છે કે—હે ભગવન્
ગ્રૈવેયક વિમાણોમાં પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે ? કે અસંખ્યાત છે ?
અથવા અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ !
સૌધર્મકલ્પ વિગેરેના કથનના પ્રસંગે પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોના વિષયમાં
જે પ્રમાણેનું કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન ગ્રૈવેયક વિમાણોના સંબંધમાં
પણ પરિમંડલ સંસ્થાનથી લઈને આયત સંસ્થાન સુધીના સઘળા સંસ્થાનોનું
સમજવું અર્થાત્ તે સંસ્થાનોનું અનંતપણું જ સમજવું. અર્થાત્ ગ્રૈવેયકવિમા-

ગ્રૈવેયકવિમાનવદેવ અનુત્તરવિમાનાશ્રિતપરિમંડલાદિસંસ્થાનવિષયેऽપિ જ્ઞાતવ્ય-
મિતિ ‘એવંઈસીપદ્મારાણ વિ’ એવમીપત્ પ્રાગ્મારાયામપિ ઈષત્પ્રાગ્મારાયાં સિદ્ધ-
શિલાયામ્ પરિમંડલાદિસંસ્થાનાનિ કિં સંખ્યેયાનિ અસંખ્યેયાનિ અનન્તાનિ વેતિ
પ્રશ્નઃ હે ગૌતમ ! ઈષત્પ્રાગ્મારાયાં પૃથિવ્યાં પરિમંડલસંસ્થાનાદારમ્બ આયતાન્ત-
સંસ્થાનાનિ નો સંખ્યેયાનિ નો અસંખ્યેયાનિ કિન્તુ અનન્તાન્યેવ ભવન્તીતિ તાત્પ-
ર્યમિતિ । અથ પ્રકારાન્તરેણ પરિમંડલાદીનિ સંસ્થાનાન્યેવ કથયતિ—‘જત્ય ણં
મંતે’ ઇત્યાદિના, ‘જત્ય ણં મંતે’ યત્ર સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘એગે પરિમંડલે સંઠાણે’ એકં
પરિમંડલં સંસ્થાનમ્ ‘જવમજ્ઞે’ । યવમધ્યમ્—યવમધ્યસ્વરૂપમ્, સર્વોઽપ્પચ્છિલ-
લોકઃ પરિમંડલસંસ્થાનદ્રવ્યૈર્નિરન્તરં વ્યાપ્તો ભવતિ, તત્ર પરિમંડલસંસ્થાન-

ન સંખ્યાત હૈં ન અસંખ્યાત હૈં કિન્તુ અનન્ત હૈં । ‘એવં અનુત્તરવિમાણેસુ
વિ’ જિસ પ્રકાર કા કથન હન સંસ્થાનાં કે સમ્યન્વ મેં કહા હૈં વૈસા હી
કથન અનુત્તરવિમાનોં મેં ભી જાનના ચાહિયે . ‘એવં ઈસીપદ્મારાણ વિ’
તથા એસા હી હનકે અનન્તત્વ હોને કા કથન ઈષત્પ્રાગ્મારા પૃથિવી મેં ભી
જાનના ચાહિયે । સિદ્ધશિલા કા નામ હી ઈષત્પ્રાગ્મારા પૃથિવી હૈં । અથ
પ્રકારાન્તર સે હનકા કથન સૂત્રકાર કરતે હૈં—‘જત્ય ણં મંતે ! એગે પરિ-
પરિમંડલે સંઠાણે જવમજ્ઞે’ હે ભદન્ત ! જહાં પર એક યવમધ્ય કે જૈસે
સ્વરૂપ ચાલા પરિમંડલ સંસ્થાન હૈં—પરિમંડલ સંસ્થાન સસુદાય હૈં—
‘તત્ય પરિમંડલા સંઠાણા કિં સંખેજ્ઞા અસંખેજ્ઞા અણંતા’ વહાં પર
યથાકારનિર્વર્તક પરિમંડલ સંસ્થાન સે દૂસરે પરિમંડલ સંસ્થાન કયા
સંખ્યાત હૈં અથવા અસંખ્યાત હૈં અથવા અનન્ત હૈં ? તાત્પર્ય હસકા

નોમાં આ સઘણા સંસ્થાનો સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી. પરંતુ અનંત જ છે.
એવં અનુત્તરવિમાણેસુ વિ’ એજ પ્રમાણેનું કથન આ સંસ્થાનોના સંબંધમાં
અનુત્તરવિમાનમાં પણ સમજવું. ‘એવંઈસીપદ્મારાણ વિ’ તથા એજ પ્રમાણેનું
તેઓના અનંતપણાનું કથન ઈષત્પ્રાગ્મારાપૃથ્વીના સંબંધમાં પણ સમજ લેવું.
સિદ્ધ શિલા પૃથ્વીનું નામ જ ઈષત્ પ્રાગ્મારા પૃથ્વી છે.

હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી આ વિષયનું કથન કરે છે.—‘જત્ય ણં મંતે !
‘એગે પરિમંડલે સંઠાણે જવમજ્ઞે’ હે ભગવન્ ત્યાં એકયવમધ્યના જેવા સ્વરૂપ
વાળું પરિમંડલ સંસ્થાન છે,—પરિમંડલ સસુદાય છે, ‘તત્ય પરિમંડલા
સંઠાણા કિં સંખેજ્ઞા અસંખેજ્ઞા અણંતા’ ત્યાં યવના આકાર જેવા નિર્વર્તક
પરિમંડલ સંસ્થાનથી બીજા પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે ? અથવા
અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—સઘણા લોક

દ્રવ્યાણાં મધ્યે યાનિ યાનિ દ્રવ્યાણિ તુલ્યપ્રદેશાનિ-તુલ્યપ્રદેશાવગાહીનિ તથા તુલ્યવર્ણાદિપર્યાયવન્તિ ચ ભવન્તિ તાનિ તાનિ સર્વાણિ દ્રવ્યાણિ કલ્પનયા એક પદ્ધત્કૌ સ્થાપનીયાનિ, એકમેકૈકપદ્ધત્કૌ એકૈકજાતીયેષુ દ્રવ્યેષુ ઊર્ધ્વાધોરુથેણ નિશ્ચિત્ત્વમાણેષુ ક્રમેણ અલ્પબહુત્વભાવાત્ પરિમંડલસંસ્થાનસમુદાયો યવાકારો જાયતે, તત્ર જઘન્યપ્રાદેશિકદ્રવ્યાણાં વસ્તુસ્વભાવતોઽસ્પત્ત્વાત્ પ્રથમા પદ્ધત્કિર્હસ્વા ભવતિ, તતઃ પરં શેષાણાં દ્રવ્યાણાં વહુવહુતરત્વાત્ ક્રમશો દીર્ઘદીર્ઘતરા પદ્ધત્કિર્મધ્યભાગે જાયતે, તતઃ પરં પરેષાં ક્રમશોઽત્યલ્પતરત્વાત્ હસ્તહસ્વતરા પદ્ધત્કિર્જાયતે, एवं હસ્વત્ત્વેન જાયમાના યાવદુત્કૃષ્ટપ્રદેશાનામલ્પત્તમત્ત્વેન અન્તે હસ્વતમા પદ્ધત્કિ-

એસા હૈ કિ યહ સમસ્ત લોક પરિમંડલ સંસ્થાનાકારવાલે દ્રવ્યોં સે પુદ્ગલસ્કન્ધોં સે નિરન્તર વ્યાપ્ત હો રહા હૈ હન પરિમંડલ સંસ્થાનવાલે દ્રવ્યોં મેં જો જો દ્રવ્ય તુલ્યપ્રદેશવાલે, તુલ્યપ્રદેશાવગાહના વાલે ઓર તુલ્યવર્ણાદિપર્યાયવાલે હોતે હૈં, વે વે સવ દ્રવ્ય કલ્પના સે એક પદ્ધત્કિ મેં સ્થાપિત કરના ચાહિયે ઓર ઉનકે ઉપર એવં નીચે એક એક જાતિ વાલે પરિમંડલ/કારવાલે દ્રવ્ય એક પદ્ધત્કિ મેં સ્થાપિત કરના ચાહિયે । હસ ક્રમ સે સ્થાપિત કરને પર ઉનમેં અલ્પબહુત્વ હો જાતા હૈ હસસે પરિમંડલ સંસ્થાન કા સમૂહ યવ કે આકાર જૈસા હો જાતા હૈ । હસમેં જઘન્ય પ્રદેશવાલે દ્રવ્યોં કી પ્રથમ પદ્ધત્કિ સ્વભાવતઃ અલ્પ હોને કે કારણ છોટી હોતી હૈ ઓર વાકી કી પદ્ધત્કિ અધિક અધિકતર પ્રદેશ વાલે દ્રવ્યોં કી હોને કે કારણ વીચ મેં મધ્યભાગ મેં દીર્ઘતર હોતી હૈ હસકે વાદ કી પદ્ધત્કિ અર્થાત્ અન્તિમ પંક્તિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોં વાલે દ્રવ્યોં

પરિમંડલ સંસ્થાનના આકારવાળા દ્રવ્યો સુક્ત પુદ્ગલસ્કન્ધોથી નિરંતર વ્યાપ્ત થઈ રહ્યા છે. આ પરિમંડલ સંસ્થાન વાળા દ્રવ્યોમાં જે જે દ્રવ્ય, તુલ્ય પ્રદેશવાળા, તુલ્ય પ્રદેશાવગાહના વાળા અને તુલ્ય વર્ણુ વિગેરે પર્યાયવાળા હોય છે, તે તે સઘળા દ્રવ્યો કલ્પનાથી એક પંક્તિમાં સ્થાપવા ભેઈએ, અને તેની ઉપર અને નીચે એક એક જાતિવાળા પરિમંડલના આકારવાળા દ્રવ્યો, એક એક પંક્તિમાં સ્થાપવા ભેઈએ. આ ક્રમથી સ્થાપવાથી તેઓમાં અલ્પ બહુત્વ થઈ જાય છે. તેથી પરિમંડલ સંસ્થાનને સમૂહ યવના આકાર જેવો થઈ જાય છે. તેમાં જઘન્ય પ્રદેશવાળા દ્રવ્યોની પહેલી પંક્તિ તેઓ ના સ્વભાવથી અલ્પ હોવાને કારણે નાની હોય છે. અને બાકીની પંક્તિ અધિક, અધિકતર પ્રદેશવાળા દ્રવ્યોની હોવાથી વચમાં એટલે મધ્યભાગમાં દીર્ઘ અને દીર્ઘતર હોય છે. તે પછીની પંક્તિ અર્થાત્ છેલ્લી પંક્તિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદે

ર્થવતિ । इत्येवं तुल्यैस्तदन्यैश्च परिमण्डलद्रव्यै यवाकारं क्षेत्रं निष्पादितं भवति । इदमेवाश्रित्य कथ्यते—‘जत्थ णं’ इत्यादि, यत्र देशे एकं परिमण्डलं संस्थानं विद्यते यवमध्यं यवस्यैव मध्यं—मध्यभागो विद्यते यस्य विपुलत्वसाधर्म्यात् तद् यवमध्यं यवाकारमित्यर्थः ‘तत्थ’ तत्र—यवमध्ये ‘परिमंडलसंस्थाणा’ परिमण्डलानि संस्थानानि यवाकारनिर्वर्तकपरिमण्डलसंस्थानव्यतिरिक्तानि—तानि ‘किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता?’ किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता’ नो संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि, यत्रैकयवाकारनिष्पादकः परिमण्डलसंस्थानसमुदायो भवति तस्मिन् क्षेत्रे यवाकारनिष्पादकपरिमण्डलसंस्थानातिरि-

के अत्यल्प होने के कारण छोटी होती है । इस प्रकार स्थापित करने से तुल्यप्रदेशवाले भिन्न परिमंडलद्रव्यों द्वारा क्षेत्र यवाकार रूप में निष्पादित हो जाता है । सो इसी को आश्रित करके ऐसा कहा गया है कि जिसदेश में एक यव के मध्य के जैसे स्वरूपवाला परिमंडल संस्थान हैं—अर्थात् यव के आकार जैसा परिमंडलसंस्थान हैं—सो उस यवमध्य में यवाकार निर्वर्तक परिमंडलसंस्थान से व्यतिरिक्त और परिमंडलसंस्थान क्या संख्यात हैं ? अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं ? ऐसा यह प्रश्न है—इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता’ वहां वे संख्यात नहीं हैं, असंख्यात नहीं हैं किन्तु अनन्त है तात्पर्य इसका ऐसा है कि जहां एक यवाकार निष्पादक परिमंडलसंस्थानसमुदाय होता है उस क्षेत्र में उस यवाकार निष्पादक परिमंडल संस्थान से भिन्न और भी

શેવાળા દ્રવ્યોનું અત્યંત અલ્પપણ હોવાથી નાની થાય છે. આ પ્રમાણેના આકાર થવાથી તુલ્ય પ્રદેશવાળા જુદા પરિમંડલ દ્રવ્યો દ્વારા ક્ષેત્ર યવાકાર પશ્ચાથી સુક્ત થઈ જાય છે. તેા તેજ વિષયનો આશ્રય કરીને એવું કહ્યું છે કે—જે દેશમાં એક યવની મધ્યના જેવા સ્વરૂપવાળું પરિમંડલ સંસ્થાન છે, અર્થાત્ યવના આકાર જેવું પરિમંડલ સંસ્થાન છે, તેા તે યવ મધ્યમાં યવના આકાર જેવું નિર્વર્તક પરિમંડલ સંસ્થાનથી જુદું બીજું પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘નો સંખેજ્જા, નો અસંખેજ્જા અણંતા’ ત્યાં તે સંખ્યાત નથી. અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—જ્યાં એક યવના આકારવાળું નિષ્પદક પરિમંડલ સંસ્થાન સમુદાય હોય છે, તે ક્ષેત્રમાં તે યવાકાર નિષ્પાદક પરિમંડલ સંસ્થાન નથી

ક્તાનિ ક્રિયન્તિ પરિમંડલસંસ્થાનાનિ ભવન્તીતિ પ્રશ્નસ્ય યવાકારનિષ્પાદકપરિમંડલસંસ્થાનવ્યતિરિક્તાનિ અનન્તાનિ પરિમંડલસંસ્થાનાનિ ભવન્તિ ? યવાકારનિર્વર્તકપરિમંડલસંસ્થાનદ્રવ્યેભ્યસ્તદતિરિક્તાનાં તેવામનન્તગુણાધિકૃત્વાત્, તદપેક્ષયા ચ યવાકારનિર્વર્તકદ્રવ્યાણામનન્તગુણહીનત્વાદિત્યુત્તરમ્ । ‘વટ્ટા ણં ભંતે ! સંઠાણા કિં સંલેહજ્ઞા અસંલેહજ્ઞા અણંતા’ વૃત્તાનિ સ્વલ્લ ભદન્ત ! સંસ્થાનાનિ કિં સંલેહયાનિ અસંલેહયાનિ અનન્તાનિ વેતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ-‘એવં ચેવ’ એવમેવ-પરિમંડલસંસ્થાનવદેવ વૃત્તસંસ્થાનાન્યપિ ન સંલેહયાતાનિ ન વા-અસંલેહયાતાનિ કિન્તુ અનન્તાનીતિ ભાવઃ । ‘એવં જાવ આયયા’ એવં યાવદાયતાનિ, એવમ્-વૃત્તસંસ્થાનવદેવ યાવદાયતસંસ્થાનાનિ અત્ર યાવત્પદેન ત્ર્યસ્રચતુસ્રસંસ્થાનયોર્ગ્રહણમ્, ત્રાસ્રચતુરસ્રાયતાનિ સંસ્થાનાન્યપિ નો સંલેહયાનિ ન વા અસંલેહયાનિ કિન્તુ અનન્તાન્યેવ ભવન્તીતિ ભાવઃ ।

અનન્ત પરિમંડલ સંસ્થાન હૈં । યવાકાર નિર્વર્તક પરિમંડલ સંસ્થાન વાલે દ્રવ્યોં સે મિત્ર જો ઓર પરિમંડલ સંસ્થાન હૈં વે અનન્તગુણિત હૈં, ઓર इनकी अपेक्षा यवाकारनिर्वर्तकद्रव्य हॆं वॆ अॆनन्तगुण हीन हॆं । ‘વટ્ટા ણં ભંતે ! સંઠાણા કિં સંલેહજ્ઞા, અસંલેહજ્ઞા, અણંતા’ અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા કહતે હૈં-હે ભદન્ન ! વહાં વૃત્તસંસ્થાન કયા સંલેહયાત હૈં અથવા અસંલેહયાત હૈં અથવા અનન્ત હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં ‘એવં ચેવ’ વહાં પર પરિમંડલ સંસ્થાનોં કે જૈસે વૃત્તસંસ્થાન મી અનન્ત હી હૈં । વે વહાં ન સંલેહયાત હૈં ઓર ન અસંલેહયાત હૈં । ‘એવં જાવ આયયા’ હસી પ્રકાર સે વહાં ત્ર્યસ્રસંસ્થાન ચતુસ્રસંસ્થાન ઓર આયતસંસ્થાન મી અનન્ત હી હૈં । સંલેહયાત અસંલેહયાત નહીં હૈં । તાત્પર્ય ઇસ કથન કા યહી હૈં કિ યવાકાર-વાલે પરિમંડલ સંસ્થાન મેં ઓર મી અન્ય ચાર સંસ્થાન અનન્ત હૈં ।

જુડું ખીજુ પણ અનંત પરિમંડલ સંસ્થાન છે. અને તેના કરતાં યવાકાર નિર્વર્તક પરિમંડલવાળા દ્રવ્યોથી જુડું પરિમંડલ સંસ્થાન છે, તે અનંતગણું છે. અને તેના કરતાં યવાકાર નિર્વર્તક દ્રવ્ય છે, તે અનંતગણું હીન છે, ‘વટ્ટા ણં ભંતે ! સંઠાણા કિં સંલેહજ્ઞા, અસંલેહજ્ઞા, અણંતા’ હે ભગવન્ ત્યાં વૃત્તસંસ્થાન સંખ્યાત છે અસંખ્યાત છે ? અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘એવં ચેવ’ ત્યાં પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રમાણે વૃત્ત સંસ્થાન પણ અનંત જ છે, તે ત્યાં સંખ્યાત નથી. તેમ અસંખ્યાત પણ નથી. ‘એવં જાવ આયયા’ એજ પ્રમાણે ત્યાં ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન, ચતુસ્ર સંસ્થાન અને આયત સંસ્થાન પણ અનંત જ છે. સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી. કહેવાનો ભાવ એ છે કે-યવાકારવાળા પરિમંડલ સંસ્થાનમાં ખીજ પણ અન્ય ૪ ચાર સંસ્થાનો અનંત છે.

‘जत्थ णं भंते’ यत्र प्रदेशविशेषे खलु भदन्त । ‘एगे वट्ठे संठाणे जवमज्झे’ एकं वृत्तं संस्थानं यवमध्यं यवाकारमित्यर्थः ‘तत्थ परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता’ तत्र-यवाकारनिष्पादकवृत्तसंस्थानप्रदेशे परिमण्डलसंस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, उत्तरमाह-‘एवं चेव’ एवमेव यथा यवाकारनिष्पादकपरिमण्डलसंस्थानप्रदेशे तदन्यानि परिमण्डलसंस्थानानि अनन्तानि विद्यन्ते तथैव यवाकारनिष्पादकवृत्तसंस्थानप्रदेशेऽपि परिमण्डलसंस्थानानि अनन्तान्येव भवन्तीति । ‘वट्ठा संठाणा एवं चेव’ वृत्तानि संस्थानानि एवमेव यवाकारनिष्पादकवृत्तसंस्थानप्रदेशे तदन्यानि वृत्तानि संस्थानानि नो संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येव भवन्ति इति भावः । ‘एवं जाव आयया’ एवं यावत् आयनानि यावत्पदेन व्यस्यचतुरस्रयोर्ग्रहणं भवति तथा

—‘जत्थ णं भंते ! एगे वट्ठे संठाणे जवमज्झे’ इस सूत्रद्वारा गौतम ने प्रभु श्री महावीरस्वामी से ऐसा पूछा है कि हे भदन् ! जहां पर एक यवाकार वृत्तसंस्थान है वहां पर परिमंडल संस्थान कितने हैं ? क्या वे वहां संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं ? इसके उत्तर में कहते हैं—‘एवं चेव’ हे गौतम ! जिस प्रकार यवाकार निष्पादक परिमंडल संस्थान के प्रदेश में इससे अन्य और परिमंडल संस्थान अनन्त कहे गये हैं इसी प्रकार यवाकारनिष्पादक वृत्तसंस्थान के प्रदेश में इससे अन्य और भी वृत्तसंस्थान अनन्त होते हैं । इसलिये ‘वट्ठा संठाणा एवं चेव’ वहां पर वृत्तसंस्थान अनन्त जानना चाहिये, अतः वे वहां पर न संख्यात होते हैं और न असंख्यात होते हैं । ‘एवं जाव आयया’ इसी प्रकार से यह भी समझना चाहिये कि जिस प्रदेश में एक यवा-

‘जत्थ णं भंते ! एगे वट्ठे संठाणे जवमज्झे’ आ सूत्रद्वारा गौतम स्वामीने प्रभु श्री महावीर स्वामीने એવું પૂછ્યું છે કે-હે ‘જગવન્ જ્યાં એક યવાકાર વૃત્તસંસ્થાન છે, ત્યાં પણ પરિમંડલ સંસ્થાન કેટલા છે ? શું તેઓ સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે યવાકાર નિષ્પાદક પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રદેશ પણામાં તેનાથી બીજા અન્ય પરિમંડલ સંસ્થાન કરતાં અનંત કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે યવાકાર નિષ્પાદક વૃત્ત સંસ્થાનના પ્રદેશમાં તેનાથી બીજા અન્ય વૃત્ત સંસ્થાન પણ અનંત હોય છે. તેથી ‘વટ્ઠા સંઠાણા એવં ચેવ’ ત્યાં વૃત્ત સંસ્થાન અનંત સમજવું. તે સંખ્યાત કે અસંખ્યાત હોતું નથી. એવં જાવં આયયા’ એજ રીતે એ પણ સમજવું કે જે પ્રદેશમાં એક યવાકાર

ચ યત્ર પ્રદેશે એકં યગાકારનિષ્પાદકં વૃત્તસંસ્થાનદ્રવ્યં તત્ર ત્ર્યસ્રચતુરસ્રાયતાનિ સંસ્થાનાનિ અનન્તાનિ ભવન્તીતિ । ‘એવં એકકેવકેણં સંઠાણેણં પંચ વિ ચારેયચ્ચા’ એવમ્—એકદે ન સંસ્થાનેન સઠ પચ્ચાપિ સંસ્થાનાનિ ચારયિતવ્યાનિ યથા યગાકારનિષ્પાદકપરિમંડલસંસ્થાનપ્રદેશે તદન્યપરિમંડલસંસ્થાનાનિ અનન્તાન્યેવ વિદ્યન્તે । ઇતિ ચારિતં તથૈવ વૃત્તાદિ પ્રત્યેકસંસ્થાનેન સઠ સ્વાતિરિક્તદ્રવ્યમુક્તસ્ય સ્વસંસ્થાનસ્ય તદતિરિક્તસંસ્થાનચતુષ્ટયસ્ય ચ ચારણં કર્તવ્યમ્ । તથા ચ પરિમંડલસંસ્થાનપ્રદેશે પરિમંડલવૃત્તત્ર્યસ્રચતુરસ્રાયતસંસ્થાનાનિ અનન્તાન્યેવ વર્તન્તે એવમેવ વૃત્તાયાયતાન્તસંસ્થાનેષુ ચારણા કર્તવ્યેતિ ભાવઃ । પૂર્વોક્તામેવ સંસ્થાનપરુપણાં રત્નમભાદિભેદેનાહ—‘જત્થ ણં ઇત્યાદિ ‘જત્થ ણં મંતે ! ઇમીસે રયણપ્પમાણ પુઠ્ઠવી’ યત્ર સ્વલ્પ

કાર નિષ્પાદક વૃત્તસંસ્થાન દ્રવ્ય હૈં યહાં પર ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર ઓર આયત સંસ્થાન અનન્ત હોતે હૈં । ‘એવં એકકેવકેણં સંઠાણેણં પંચ વિ ચારેયચ્ચા’ હસ પ્રકાર એક એક સંસ્થાન કે સાથ પાંચો હી સંસ્થાનોં કા સમ્બન્ધ હૈં એસા જાનના ચાહિયે । જૈસે—યગાકારનિષ્પાદક પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રદેશ મેં હસસે અન્ય પરિમંડલસંસ્થાન અનન્ત હી ઓજૂર રહતે હૈં એસા વિચારિત કિયા ગયા હૈં ડસી પ્રકાર વૃત્તાદિ સંસ્થાન કે સાથ અપને રે સે ભિન્ન દ્રવ્યયુક્ત અપને સંસ્થાન કા તથા હસસે મી ભિન્ન અન્ય ચાર સંસ્થાનોં કા સદ્ભાવ રહતા હૈં એસા વિચારિત કરના ચાહિયે । તથા ચ પરિમંડલ સંસ્થાન કે પ્રદેશ મેં પરિમંડલ સંસ્થાન, વૃત્તસંસ્થાન, ત્ર્યસ્રસંસ્થાન, ચતુરસ્રસંસ્થાન ઓર આયત સંસ્થાન યે સઘ સંસ્થાન અનન્ત હી હોતે હૈં । હસી પ્રકાર સે વૃત્તસંસ્થાન આદિ આયતાન્ત સંસ્થાનોં મેં મી ચારણા કરની ચાહિયે । ‘અચ સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત સંસ્થાન

નિષ્પાદક વૃત્ત સંસ્થાન દ્રવ્ય છે, ત્યાં ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, અને આયત સંસ્થાન અનંત હોય છે. ‘એવં એકકેવકેણં સંઠાણેણં પંચ વિ ચારેયચ્ચા’ આ રીતે એક એક સંસ્થાનની સાથે પાંચ સંસ્થાનોના સમ્બન્ધ છે. તેમ સમજવું જોઈએ. જેમકે—યગાકાર નિષ્પાદક પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રદેશમાં તેનાથી ખીલત પરિમંડલ સંસ્થાન અનંત જ વર્તમાન રહે છે. એ પ્રમાણેના વિચાર નિર્ણિત કર્યો છે. એજ પ્રમાણે વૃત્તાદિ સંસ્થાનની સાથે પોતપોતાનાથી જુદા દ્રવ્યવાળા પોતાના સંસ્થાનનું તથા તેનાથી પણ જુદા ખીલત ચારે સંસ્થાનોનો સદ્ભાવ રહે છે. તેમ સમજવું જોઈએ. તથા પરિમંડલ સંસ્થાનના પ્રદેશમાં પરિમંડલ સંસ્થાન, વૃત્ત સંસ્થાન ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન, અને આયત સંસ્થાન એ બધા સંસ્થાનો અનંત જ હોય છે, એજ રીતે વૃત્ત સંસ્થાન વિગેરે આયત સુધીના સંસ્થાનોના સંબંધમાં પણ ચારણા કરવી જોઈએ.

મદન્ત ! એતસ્યાં રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યામ્, 'એગે પરિમંડલે સંઠાણે જવમજ્ઞે' એકં પરિ-
મંડલં સંસ્થાનં યવમધ્યમ્ 'તત્થ ણં પરિમંડલા સંઠાણા કિં સંલેજ્જા પુચ્છા' તત્ર લલુ
તદન્યાનિ પરિમંડલાનિ સંસ્થાનાનિ કિં સંલેયેયાનિ ઇતિ પૃચ્છા હે મદન્ત ! યત્ર
રત્નપ્રભા પૃથિવી સમ્વન્ધિ યવાકારમેકં પરિમંડલં સંસ્થાનં વર્તતે તત્ર તદતિરિક્તાનિ
પરિમંડલાનિ સંસ્થાનાનિ કિં સંલેયેયાનિ અસંલેયેયાનિ અનન્તાનિ વેતિ પ્રશ્નઃ,
ઉત્તરયતિ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'નો સંલેજ્જા નો અસંલેજ્જા
અણંતા' નો સંલેયેયાનિ નો અસંલેયેયાનિ કિન્તુ અનન્તાનિ એતાનિ તત્ર ભવન્તીતિ ।
'વટ્ટા ણં મંતે ! સંઠાણા કિં સંલેજ્જા' એતસ્યાં, રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યામેકસ્મિન્
પરિમંડલે સંસ્થાને યવમધ્યે વૃત્તાનિ સંસ્થાનાનિ કિં સંલેયેયાનિ અસંલેયેયાનિ
અનન્તાનિ વેતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ—'એવં ચેવ' એવમેવ યથા રત્નપ્રભાશ્રિતમેકસ્મિન્
યવમધ્યે પરિમંડલસંસ્થાનપ્રદેશે વર્તતે તદન્યાનિ પરિમંડલાનિ સંસ્થાનાનિ ન
સંલેયેયાનિ ન વા અસંલેયેયાનિ કિન્તુ અનન્તાનિ, તથૈવ તત્ર વર્તમાનાનિ વૃત્તાનિ

કી પ્રરૂપણા કા કથન રત્નપ્રભા આદિ કે ભેદ સે કરતે હૈ—'જત્થ ણં'
ઇત્યાદિ, 'જત્થ ણં મંતે ! ઇમીસે રયણપ્પમાપ પુલ્લવી એગે પરિમંડલે
સંઠાણે જવમજ્ઞે' હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રભુ સે ગૌતમ ને એસા પૂછા હૈ
કિ હે મદન્ત ! જહાં હસ રત્નપ્રભા પૃથિવી મેં યવાકાર નિષ્પાદક
પરિમંડલ સંસ્થાન હૈ । 'તત્થ ણં પરિમંડલા સંઠાણા કિં સંલેજ્જા પુચ્છા'
વહાં દૂસરે પરિમંડલ સંસ્થાન કયા સંલેયાત હૈ અથવા અસંલેયાત હૈ
અથવા અનન્ત હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—ગોયમા નો સંલેજ્જા
નો અસંલેજ્જા, અણંતા' હે ગૌતમ ! પરિમંડલ સંસ્થાન સંલેયાત નહીં
હોતે હૈ અથવા અસંલેયાત નહીં હોતે હૈ કિન્તુ અનન્ત હી હોતે હૈ
અવ વૃત્તસંસ્થાન કો અતિદેશ સે વતાતે હૈ 'એવં ચેવ' હસી પ્રકાર

હવે સૂત્રકાર પહેલા કહેલ સંસ્થાનોની પ્રરૂપણા રત્નપ્રભા આદિના લેક્ષથી
કહે છે. જત્થ ણં મંતે ! ઇમીસે રયણપ્પમાપ પુલ્લવી એગે પરિમંડલે સંઠાણે
જવમજ્ઞે' આ સૂત્રપાઠદ્વારા પ્રભુને ગૌતમસ્વામીએ એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્
ન્યાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં યવાકાર નિષ્પાદક પરિમંડલ સંસ્થાન સમૂહ છે,
ત્યાં બીજું પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે
અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'એવં ચેવ' હે ગૌતમ ! જે
પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી સંબંધી એક યવમધ્ય પરિમંડલ સંસ્થાનના પ્રદેશમાં
અન્ય પરિમંડલ સંસ્થાન સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત હોતા નથી, પરંતુ
અનંત જ હોય છે. હવે સૂત્રકાર વૃત્તસંસ્થાનનું કથન કરતા થકા અતિદેશથી
(ભલામણ સાથે) કહે છે. 'એવં ચેવ' એજ પ્રમાણે ત્યાં વૃત્તસંસ્થાન પણ સંખ્યાત

સંસ્થાનાન્યપિ નો સંખ્યેયાનિ ન વા અસંખ્યેયાનિ કિન્તુ અનન્તાન્યેવેતિ ભાવઃ ।
 ‘एवं जाव आयया’ एवं यावदायतानि संस्थानानि यावत्पदेन त्र्यस्रचतुरस्रसंस्थान-
 योर्ग्रहणम्, तथा च एकस्मिन् परिमण्डलसंस्थानप्रदेशे त्र्यस्रचतुरस्रायतानि संस्था-
 नानि न संख्यातानि न वा असंख्यातानि किन्तु अनन्तान्येवेति ‘जत्थ णं भंते !’
 यत्र खलु भદન્ત । ‘इमीसे रयणप्पमाए पुढवीए’ एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् ‘एगे
 वट्टे संठाणे जवमज्झे’ एकं वृत्तं संस्थानं यवमध्यम् यवाकारसंपादकवृत्तसंस्थान-
 समुदायो भवेदित्यर्थः ‘तत्थ णं परिमंडला संठाणा’ तत्र खलु परिमण्डलानि
 संस्थानानि ‘किं संखेज्जा० पुच्छा’ किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति
 प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नो संखेज्जा-नो
 असंखेज्जा अणंता’ नो संख्येयानि नो असंख्येयानि अनन्तानि रत्नप्रभापृथिव्यां

वृत्तसंस्थान भी संख्यात अथवा असंख्यात नहीं होते हैं किन्तु अनन्त
 ही होते हैं ‘एवं जाव आयया’ इसी प्रकार से वहां त्र्यस्रसंस्थान
 चतुरस्रसंस्थान और आयतसंस्थान भी संख्यात अथवा असंख्यात
 नहीं होते हैं किन्तु अनन्त ही होते हैं ‘जत्थ णं भंते ! इमीसे रयण-
 प्पमाए पुढवीए एगे वट्टे संठाणे जवमज्झे’ हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा
 पृथिवी में जहां एक यवाकृति निष्पादक वृत्तसंस्थान समूह होता है ‘तत्थ
 णं परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा पुच्छा’ वहां पर परिमंडल संस्थान
 क्या संख्यात होते हैं अथवा असंख्यात होते हैं अथवा अनन्त होते हैं ?
 इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा ! नो संखेज्जा,
 नो असंखेज्जा अणंता हे गौतम ! वहां वे संख्यात, अथवा असंख्यात
 नहीं हैं किन्तु अनन्त ही हैं । अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवी में जहां पर एक

અથવા અસંખ્યાત હોતા નથી. પરંતુ અનંત જ હોય છે. ‘एवं जाव आयया’
 એજ પ્રમાણે ત્યાં ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન અને આયત સંસ્થાન
 પણ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત હોતા નથી. પરંતુ અનંત જ હોય છે.
 ‘जत्थ णं भंते ! इमीसे रयणप्पमाए पुढवीए एगे वट्टे संठाणे जवमज्झे’ હે ભગ-
 વન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જ્યાં એક યવાકૃતિ નિષ્પાદક વૃત્તસંસ્થાન સમૂહ
 હોય છે, ‘तत्थ णं परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा पुच्छा’ ત્યાં પરિમંડલ
 સંસ્થાન શું સંખ્યાત હોય છે ? અથવા અસંખ્યાત હોય છે ? કે અનંત
 હોય છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘गोयमा !
 नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता’ હે ગૌતમ ! ત્યાં તે સંખ્યાત
 અથવા અસંખ્યાત હોતા નથી પરંતુ અનંત જ છે. અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં

યત્ર વૃત્તમેકં સંસ્થાનં યવાકારનિષ્પાદકં તત્ર યાનિ પરિમંડલસંસ્થાનાનિ તાનિ ન સંખ્યેયાનિ ન વા અસંખ્યેયાનિ કિન્તુ અનન્તાન્યેવ ભવન્તીત્યર્થઃ, 'વટ્ટા સંઠાણા એવં ચેવ' વૃત્તાનિ સંસ્થાનાનિ એવમેવ યથા યવાકૃતિનિષ્પાદકવૃત્તસંસ્થાનસમુદાયે વિદ્યમાનાનિ પરિમંડલસંસ્થાનાનિ અનન્તાનિ તથૈવ યવાકૃતિનિષ્પાદકવૃત્તસંસ્થાનસમુદાયે તદન્યાનિ વૃત્તસંસ્થાનાનિ યાનિ તાન્યપિ અનન્તાન્યેવ ન તુ સંખ્યાતાનિ ન તુ અસંખ્યાતાનિ વેતિ। 'એવં જાવ આયયા' એવં યાવદાયતાનિ અથ યાવત્પદેન એકસ્મિન્ વૃત્તસંસ્થાનપ્રદેશે ત્રયસ્રચતુરસ્રાયત્રસંસ્થાનાનિ, પ્રત્યેકં ન સંખ્યાતાનિ નાસંખ્યાતાનિ અપિતુ અનન્તાન્યેવેતિ ભાવઃ 'એવં પુનરપિ એકેકેકેણં સંઠાણેણં પંચ વિ ચારેયન્ના જહેવ હેઠિલ્લા જાવ આયણં' એવં પુનરપિ એકેકેન સંસ્થાનેન સહ

યવાકાર નિષ્પાદક વૃત્તસંસ્થાન હૈ વહાં જિનને પરિમંડલ સંસ્થાન હૈ વે સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ન હોકર અનન્ત હી હોતે હૈ। 'વટ્ટા સંઠાણા એવં ચેવ' વૃત્ત સંસ્થાનોં કે સમ્બન્ધ મેં મી એસા હી કથન જાનનાં ચાહિયે અર્થાત્ યવાકૃતિનિષ્પાદક વૃત્તસંસ્થાન સમુદાય મેં વિદ્યમાન પરિમંડલ સંસ્થાન જિસ પ્રકાર સે અનન્ત પ્રકટ કિયે ગયે હૈ ડહી પ્રકાર સે યવાકૃતિનિષ્પાદક વૃત્તસંસ્થાન સમુદાય મેં હસસે અન્ય ઓર મી જો વૃત્તસંસ્થાન હૈ વે અનન્ત કહે ગયે હૈ, સંખ્યાત અસંખ્યાત નહીં। 'એવં જાવ આયયા' હસી પ્રકાર કા કથન યાવત્ આયતસંસ્થાન તક કરનાં ચાહિયે-અર્થાત્-એક વૃત્ત સંસ્થાન પ્રદેશ મેં ત્રયસ્રસંસ્થાન, ચતુરસ્રસંસ્થાન ઓર આયતસંસ્થાન યે પ્રત્યેક હી અનન્ત હૈ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નહીં હૈ। 'એવં પુનરપિ એકેકેકેણં સંઠાણેણં પંચ વિ ચારેયન્ના જહેવ હેઠિલ્લા જાવ આયણં' હસ પ્રકાર સે પુનઃ એક એક

જ્યાં યવાકાર નિષ્પાદક વૃત્ત સંસ્થાન છે, ત્યાં જેટલા પરિમંડલ છે, તે બધા સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત જ છે. વટ્ટા સંઠાણા એવં ચેવ' વૃત્ત સંસ્થાનોના સંબંધમાં પણ એ પ્રમાણેનું જ કથન સમજવું અર્થાત્ યવાકૃતિ નિષ્પાદક વૃત્ત સંસ્થાન સમુદાયમાં રહેલ પરિમંડલ સંસ્થાન જે પ્રમાણે અનન્ત હોવાનું કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે યવાકૃતિ નિષ્પાદક વૃત્ત સંસ્થાન સમુદાયમાં આનાથી જુદા બીજા જે વૃત્ત સંસ્થાનો છે, તે અનંત કદમાં છે. સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત કહ્યા નથી. 'એવં જાવ આયયા' આજ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ આયત સંસ્થાન સુધી કરવું જોઈએ અર્થાત્ એક વૃત્ત સંસ્થાન પ્રદેશમાં ત્રયસ્ર સંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન, અને આયત સંસ્થાન એ દરેક અનંત જ છે. સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નથી. 'એવં પુનરપિ એકેકેકેણં

પશ્ચાપિ સંસ્થાનાનિ ચારયિતવ્યાનિ યથૈવ અધસ્તનાનિ પૂર્વસૂત્રાણિ યાવદાયતેન પૈકૈકસંસ્થાનેન ચારિતાનિ, તથૈવ પશ્ચાનામપિ સંસ્થાનાનાં પૂર્વોક્તરીત્યૈવ ચારણા વ્યવસ્થા કરણીયા પરિમંડલસંસ્થાનાદારમ્ભ આયતસંસ્થાનપર્યન્તેનેતિ 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एवं यावदधः सप्तम्याम् यथा रत्नप्रभापृथिव्याश्रितपरिमंडलाद्याय तान्तसंस्थानानामनन्तत्वं कथितं तथैव शर्कराप्रभापृथिवीत आरम्याधःसप्तमी पृथिवीः सम्बन्धिपरिमंडलादारम્भ आयतसंस्थानानामपि संख्येयत्वासंख्येयत्वयो निराकरणपूर्वकमनन्तत्वमेव प्रतिपादनीयमिति भावः 'एवं कप्पेसु वि' एवं सौधर्मादिकल्पेष्वपि येन प्रकारेण रत्नप्रभादितमस्तमान्तपृथिवीसम्बन्धिपरिमंडलादिसंસ્થાનેપુ અનન્તસ્ય વિચારઃ કૃતસ્તેનૈવ રૂપેણ સૌધર્માદિકલ્પેષ્વપિ પરિમંડલાદ્યાયતાન્તસંસ્થાનાનામનન્તત્વં પ્રતિપાદનીયમિતિ ભાવઃ । 'जाव ईसीपद्माराए

સંસ્થાન કે સાથ પાંચ સંસ્થાનોં કા આયત સંસ્થાન તક વિચાર કરના ચાહિયે 'एवं जाव अहेसत्तमाए, एवं कप्पेसु वि जाव ईसीपद्माराए पुढवीए' जिस प्रकार से रत्नप्रभापृथिवी का आश्रय करके परिमंडल आदि आयतान्त संस्थानों में अनन्तता कही गई है उसी प्रकार शर्कराप्रभापृथिवी से लेकर अधः सप्तमी तमस्तमा पृथिवी सम्बन्धी परिमंडल संस्थान से लेकर आयत संस्थानों तक में भी अनन्तता ही कही गई है—संख्यातता और असंख्यातता नहीं । इसी प्रकार का कथन सौधर्मादिकल्पों में भी इन संस्थानों के सम्बन्ध में करना चाहिये । जैसा कथन रत्नप्रभा से लेकर तमस्तमान्त पृथिवी सम्बन्धी परिमंडलादि संस्थानों में अनन्तता का हुआ है संख्यातता और असंख्यातता का वहां निराकरण

સંઠાણેણં પંવ વિ ચારેયઘ્વા જહેવ હેઠ્ઠિલ્લા 'જાવ આયણં' આ રીતે ફરીથી એક એક સંસ્થાનની સાથે પાંચ સંસ્થાનોના આયત સંસ્થાન સુધી વિચાર કરવો જોઈએ. 'एवं जाव अहेसत्तमाए एवं कप्पेसु वि जाव ईसीपद्माराए पुढवीए' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીને આશ્રય કરીને પરિમંડલ વિગેરે આયત સુધીના સંસ્થાનોમાં અનન્તપણુ કહેલ છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃ સપ્તમી-તમસ્તમા પૃથ્વી સંબંધી પરિમંડલ સંસ્થાનથી આરંભીને આયત સંસ્થાન સુધીના સંસ્થાનોમાં પણ અનન્તપણુ જ કહ્યું છે. 'સંખ્યાત પણુ' કે અસંખ્યાત પણુ' કહ્યું નથી. આજ પ્રમાણેનું કથન સૌધર્મ વિગેરે કલ્પોમાં પણ આ સંસ્થાનોના સંબંધમાં કહેવું જોઈએ, રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને તમસ્તમા સુધીની પૃથ્વીના પરિમંડલ સંસ્થાનોમાં જે પ્રમાણે અનન્તપણુ હોવાનું કહેલ છે, અને સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાતપણુ હોવાનો નિષેધ

पुदवीए' यावद् ईषत्प्राग्भारायां पृथिव्याम् यावदोषत्प्राग्भारापृथिव्याश्रितपरि-
मण्डलादिसंस्थानविषयेऽपि पूर्ववदेव विचारः करणीय इति ॥सू०२॥

अथ संस्थानान्येव प्रदेशतोऽवगाहतश्च मरूपयन्नाह—'परिमंडले णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—परिमंडले णं भंते ! संठाणे कइ पएसिए पुच्छा,
गोयमा ! परिमंडले णं संठाणे दुविहे पन्नत्ते तं जहा—घणपरि-
मंडले य पयरपरिमंडले य । तत्थ णं जे से पयरपरिमंडले से
जहन्नेणं वीसइपएसिए वीसइपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंत-
पएसिए तहेव । तत्थ णं जे से घणपरिमंडले से जहन्नेणं
चत्तालीसपएसिए चत्तालीसपएसोगाढे पन्नत्ते उक्कोसेणं
अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते । वट्ठे णं भंते !
संठाणे कइपएसिए कइपएसोगाढे पन्नत्ते ? गोयमा ! वट्ठे संठाणे
दुविहे पन्नत्ते, तं जहा—घणवट्ठे य पयरवट्ठे य । तत्थ णं जे से
पयरवट्ठे से दुविहे पन्नत्ते तं जहा—ओयपएसिए य जुम्मपए-
सिए य । तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पंचपए-
सिए, पंचपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपए-
सोगाढे, तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं वारस-
पएसिए वारसपएसोगाढे उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखे-
ज्जपएसोगाढे । तत्थ णं जे से घणवट्ठे से दुविहे पन्नत्ते
तं जहा—ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य । तत्थ णं जे से

क्रिया गया है वैसा ही इन संस्थानों का कथन सौधर्मादिक कल्पों में
भी करना चाहिये । ऐसा यह कथन यावत् ईषत्प्राग्भाराश्रित परिमंडल
आदि संस्थान का ईषत्प्राग्भारापृथिवी तक सिद्धशिला तक
करना चाहिये ॥सू०२॥

कहेव छे, ओअ प्रभावे ते संस्थानोनुं कथन सौधर्मा विगेरे कहेयोमां पणु सम-
ज्जुं. ओवुं आ कथन यावत् ईषत्प्राग्भारा संणंधी परिमंडल विगेरे संस्थानोनुं
ईषत्प्राग्भारा पृथ्वी सुधी—अर्थात् सिद्ध शिला सुधी कहेवुं जेअओ. ॥सू०२॥

ओयपएसिए से जहन्नेणं सत्तपएसिए सत्तपएसोगाढे पन्नत्ते,
 उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते, तत्थ णं जे
 से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं वत्तीसपएसिए वत्तीसपएसोगाढे
 पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते।
 तंसे णं भंते ! संठाणे कइ पएसिए कइपएसोगाढे पन्नत्ते ?
 गोयमा ! तंसे णं संठाणे दुविहे पन्नत्ते, तं जहा—घणतंसे य
 पयरतंसे य। तत्थ णं जे से पयरतंसे से दुविहे पन्नत्ते तं जहा—
 ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से
 जहण्णेणं तिपएसिए तिपएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतप-
 एसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए
 से जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंत-
 पएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते। तत्थ णं जे से घणतंसे से
 दुविहे पन्नत्ते तं जहा—ओयपएसिए जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे
 से ओयपएसिए से जहन्नेणं पणतीसपएसिए पणतीसपएसोगाढे
 उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से
 जहन्नेणं चउप्पएसिए चउप्पएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणं-
 तपएसिए तं चेव। चउरंसे णं भंते ! संठाणे कइपएसिए पुच्छा,
 गोयमा ! चउरंसे संठाणे दुविहे पन्नत्ते, भेओ जहेव वट्ठस्स
 जाव तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं नवपएसिए
 नवपएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जप-
 एसोगाढे पन्नत्ते। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए, से जहन्नेणं

चउप्पएसिए चउप्पएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं
 चेव । तत्थ णं जे से घणचउरंसे से दुविहे पन्नत्ते तं जहा-
 ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य । तत्थ णं जे से ओयपएसिए
 से जहन्नेणं सत्तावीसइपएसिए सत्तावीसइपएसोगाढे, उक्कोसेणं
 अणंतपएसिए तहेव । तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जह-
 न्नेणं अट्ठपएसिए अट्ठपएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतपएसिए
 तहेव । आयए णं भंते ! संठाणे कइपएसिए कइपएसोगाढे पन्नत्ते,
 गोयमा ! आयएणं संठाणे तिविहे पन्नत्ते तं जहा-सेढि आयए
 पयरायए घणायए । तत्थ णं जे से सेढि आयए से दुविहे पन्नत्ते
 तं जहा-ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य । तत्थ णं जे से
 ओयपएसिए से जहन्नेणं तिपएसिए तिपएसोगाढे, उक्कोसेणं
 अणंतपएसिए तं चेव । तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जह-
 न्नेणं दुपएसिए दुपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव ।
 तत्थ णं जे से पयरायए से दुविहे पन्नत्ते, तं जहा-ओयपएसिए
 य जुम्मपएसिए य । तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं
 पन्नरसपएसिए पन्नरसपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए
 अणंतपएसोगाढे तहेव । तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं
 छप्पएसिए छप्पएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव । तत्थ
 णं जे से घणायए से दुविहे पन्नत्ते तं जहा-ओयपएसिए य
 जुम्मपएसिए य, तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पणया-
 लीसपएसिए पणयालीसपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए
 तहेव । तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं वारसपएसिए
 वारसपएसोगाढे उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव ॥सू० ३॥

छाया—परिमण्डलं खलु भदन्त ! संस्थानं कतिप्रदेशिकमिति पृच्छा ?
 गौतम ? परिमण्डलं संस्थानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—घनपरिमण्डलं च प्रतर-
 परिमण्डलं च । तत्र खलु यत् तत् प्रतरपरिमण्डलं तद् जघन्येन विंशतिप्रदेशिकं
 विंशतिप्रदेशावगाढं च, उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकं तथैव । तत्र खलु यत् तत् घन-
 परिमण्डलं तत् जघन्येन चत्वारिंशत्प्रदेशिकं चत्वारिंशत्प्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षे-
 णानन्तप्रदेशिकमसंख्यातप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् । वृत्तं खलु भदन्त ! संस्थानं
 कतिप्रदेशिकं कतिप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! वृत्तं संस्थानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्,
 तद्यथा घनवृत्तं च प्रतरवृत्तं च । तत्र खलु यत्तत् प्रतरवृत्तं तत् द्विविधं प्रज्ञप्तं
 तद्यथा ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च । तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकं तत्
 जघन्येन पञ्चप्रदेशिकं पञ्चप्रदेशावगाढम्, उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकमसंख्येयप्रदेशा-
 वगाढम् । तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं तत् जघन्येन द्वादशप्रदेशिकं द्वादश-
 प्रदेशावगाढम्, उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकमसंख्येयप्रदेशावगाढम् । तत्र खलु यत्तत्
 घनवृत्तं तत् द्विविधं प्रज्ञप्तम्—तद्यथा—ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च । तत्र
 खलु यत्तत् ओजप्रदेशिकं तत् जघन्येन सप्तप्रदेशिकं सप्तप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्,
 उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकमसंख्यातप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदे-
 शिकं तत् जघन्येन द्वात्रिंशत्प्रदेशिकं द्वात्रिंशत्प्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षेण अनन्त-
 प्रदेशिकमसंख्यातप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् । अयं खलु भदन्त ! संस्थानं कतिप्रदेशिकं
 कतिप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! अयं खलु संस्थानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा
 घनअयं च प्रतरअयं च, तत्र खलु यत्तत् प्रतरअयं तत् द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा
 ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च । तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकं तत् जघन्येन
 त्रिप्रदेशिकं त्रिप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकम्, असंख्येयप्रदेशा-
 वगाढं प्रज्ञप्तम् । तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं तत् जघन्येन षट् प्रदेशिकं षट्-
 प्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकम् असंख्यातप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् ।
 तत्र खलु यत् तत् घनअयं तत् द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदे-
 शिकं च । तत्र खलु यत्तत् ओजप्रदेशिकं तत् जघन्येन पञ्चत्रिंशत्प्रदेशिकं पञ्चत्रिंशत्
 प्रदेशावगाढम्, उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकं तदेव । तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं
 तत् जघन्येन चतुःप्रदेशिकं चतुः—प्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदे-
 शिकं तदेव । चतुःखलु भदन्त ! संस्थानं कतिप्रदेशिकं पृच्छा ? गौतम ! चतु-
 रयं संस्थानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् भेदो यथैव वृत्तस्य यावत् तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदे-
 शिकं तत् जघन्येन नवप्रदेशिकं नवप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकः

મસંખ્યાતપ્રદેશાવગાહં પ્રજ્ઞપ્તમ્, તત્ર ચલુ યત્ તત્ યુગ્મપ્રદેશિકં તત્ જઘન્યેન
 ચતુઃપ્રદેશિકં ચતુઃપ્રદેશાવગાહં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ઉત્કર્ષેણાઽનન્તપ્રદેશિકં ચ તથૈવ ! તત્ર
 ચલુ યત્ તત્ ઘનચતુરસ્રમ્ તત્ દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ તથા—ઓજપ્રદેશિકં યુગ્મપ્રદેશિકં
 ચ । તત્ર ચલુ યત્ તત્ ઓજપ્રદેશિકં તત્ જઘન્યેન સપ્તવિંશતિપ્રદેશિકમ્ સપ્તવિંશ-
 તિપ્રદેશાવગાહમ્, ઉત્કર્ષેણાઽનન્તપ્રદેશિકં તથૈવ । તત્ર ચલુ યત્ તત્ યુગ્મપ્રદેશિકં
 તત્ જઘન્યેનાષ્ટપ્રદેશિકમ્ષ્ટપ્રદેશાવગાહં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ઉત્કર્ષેણાઽનન્તપ્રદેશિકં તથૈવ ।
 આયતં ચલુ ભદન્ત ! સંસ્થાનં કતિપ્રદેશિકં, કતિપ્રદેશાવગાહં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ગૌતમ !
 આયતં ચલુ સંસ્થાનં ત્રિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્, તથા—શ્રેણાયતં પ્રતરાયતં ઘનાય-
 તમ્ । તત્ર ચલુ યત્ તત્ શ્રેણાયતમ્ તદ્દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્, તથા—ઓજપ્રદેશિકં
 ચ યુગ્મપ્રદેશિકં ચ । તત્ર ચલુ યત્ ઓજપ્રદેશિકં તત્ જઘન્યેન ત્રિપ્રદેશિકં ત્રિપ્રદે-
 શાવગાહમ્, ઉત્કર્ષેણાઽનન્તપ્રદેશિકં તથૈવ । તત્ર ચલુ યત્ તત્ યુગ્મપ્રદેશિકં તદ્
 જઘન્યેન દ્વિપ્રદેશિકં દ્વિપ્રદેશાવગાહમ્, ઉત્કર્ષેણાઽનન્તપ્રદેશિકં તથૈવ । તત્ર ચલુ યત્
 તત્ પ્રતરાયતમ્ તત્ દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ તથા—ઓજપ્રદેશિકં ચ યુગ્મપ્રદેશિકં ચ । તત્ર
 ચલુ યત્ તત્ ઓજપ્રદેશિકમ્ તત્ જઘન્યેન પશ્ચદશપ્રદેશિકં પશ્ચદશપ્રદેશાવગાહમ્,
 ઉત્કર્ષેણ અનન્તપ્રદેશિકમ્ અનન્તપ્રદેશાવગાહં તથૈવ । તત્ર ચલુ યત્ યુગ્મપ્રદેશિકં તદ્
 જઘન્યેન પટ્પ્રદેશિકં પટ્પ્રદેશાવગાહમ્, ઉત્કર્ષેણાઽનન્તપ્રદેશિકં તથૈવ । તત્ર ચલુ
 યત્ તત્ ઘનાયતં તદ્દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ તથા—ઓજપ્રદેશિકં યુગ્મપ્રદેશિકં ચ ।
 તત્ર ચલુ યત્ તત્ ઓજપ્રદેશિકં તદ્ જઘન્યેન પશ્ચચત્વારિંશતપ્રદેશિકં પશ્ચચત્વા-
 રિંશતપ્રદેશાવગાહમ્, ઉત્કર્ષેણાઽનન્તપ્રદેશિકં તથૈવ । તત્ર ચલુ યત્ તત્ યુગ્મ-
 પ્રદેશિકં તદ્ જઘન્યેન દ્વાદશપ્રદેશિકં દ્વાદશપ્રદેશાવગાહં ચ, ઉત્કર્ષેણાઽનન્ત-
 પ્રદેશિકં તથૈવ ॥મુ ૦ ૩॥

ટીકા—‘પરિમંડલે ણં ભંતે । સંઠાણે કહપણસિણ પુચ્છા’ પરિમંડલં ચલુ
 ભદન્ત ! સંસ્થાનં કતિપ્રદેશિકમિતિ પૃચ્છા કતિપ્રદેશાવગાહં ચેતિ પૃચ્છયા

અથ સૂત્રકારે હન્હીં સંસ્થાનોં કા પ્રદેશ ઓર અવગાહના કી અપેક્ષા સે
 પ્રરૂપણા કરતે હૈ—‘પરિમંડલે ણં ભંતે । સંઠાણે કહ પણસિણ પુચ્છા’ હત્યાદિ

ટીકાર્થ—હસ સૂત્રદ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—હે ભદન્ત !
 પરિમંડલ સંસ્થાન કિતને આકાશપ્રદેશોં મેં અવગાહ હૈ ? એસા યહ

હવે સૂત્રકાર આ સંસ્થાનોના પ્રદેશ અને અવગાહનાની અપેક્ષાથી
 પ્રશ્નપણા કરે છે. ‘પરિમંડલે ણં ભંતે । સંઠાણે કહપણસિણ પુચ્છા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે
 ભગવન્ પરિમંડલ સંસ્થાન કેટલા આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ કરે છે ? આ

ગ્રાહમિતિ સગવન્તં શ્રી મહાવીરસ્વામિનં પ્રતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ 'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! પરિમંડલે ણં સંઠાણે દુવિહે પન્નત્તે' પરિમંડલં સ્થાનં ટ્ઠિવિધં પ્રજ્ઞતમ્, ટ્ઠેવિધ્યમેવ દર્શયતિ—'તં જહા' ઇત્યાદિના । 'તં જહા ઘણ-પરિમંડલે ય પયરપરિમંડલે ય' તથા—ઘનપરિમંડલં ચ પ્રતરપરિમંડલં ચ 'તત્થ ણં જે સે પયરપરિમંડલે' તત્ર સ્થાનમ્ 'સે જહન્નેણં વીસહપ્પસિપ્પ વીસહપ્પસોગાઢે' તદ્ જઘન્યતો વિંશતિપ્રદેશિકં વિંશતિપ્રદેશાવગાઢં ચેતિ । તત્ર પ્રતરપરિમંડલં જઘન્યતો વિંશતિપ્રદેશિકં ભવતિ, તદેવમસ્ય સ્થાપના
 °°°°°°°° 'ઉક્કોસેણં અણંતપ્પસિપ્પ તદેવ' ઉત્કર્ષેણાનન્તપ્રદેશિકં તથેવ અસંખ્યા-
 °°°°°°°° તપ્રદેશાવગાઢમિત્યર્થઃ । 'તસ્ય ણં જે સે ઘણપરિમંડલે' તત્ર સ્થાનમ્ 'સે જહન્નેણં વીસહપ્પસિપ્પ વીસહપ્પસોગાઢે' તત્ર સ્થાનમ્ 'સે જહન્નેણં વીસહપ્પસિપ્પ વીસહપ્પસોગાઢે' પન્નત્તે'

પ્રશ્ન હૈ । હસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—'ગોયમા । પરિમંડલેણં સંઠાણે દુવિહે પન્નત્તે' હે ગૌતમ ! પરિમંડલ સંસ્થાન દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ 'તં જહા' —જૈસે—'ઘણપરિમંડલે ય પયરપરિમંડલે ય' ઘનપરિમંડલસંસ્થાન ઓર પ્રતરપરિમંડલસંસ્થાન 'તત્થ ણં જે સે પયરપરિમંડલે સે જહન્નેણં વીસહ પ્પસિપ્પ વીસહપ્પસોગાઢે' હનમેં જો પ્રતર પરિમંડલ સંસ્થાન હૈ વહ વીસ પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઓર આકાશ કે વીસ પ્રદેશોં મેં—હસકા અવગાહ (રહના) હોતા હૈ । યહ કથન જઘન્ય કી અપેક્ષા સે હૈ । હસકા આકાર—સં. ટીકામેં આ૦ ૧ સે દિયા હૈ 'ઉક્કોસેણં અણંતપ્પસિપ્પ તદેવ' તથા ઉત્કૃષ્ટ સે યહ પ્રતરપરિમંડલ સંસ્થાન અનન્ત પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઓર આકાશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં હસકા અવગાહ હોતા હૈ

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે—'ગોયમા । પરિમંડલે ણં સંઠાણે દુવિહે પન્નત્તે' હે ગૌતમ ! પરિમંડલ સંસ્થાન બે પ્રકારનું કહેલ છે. 'તં જહા' તે આ પ્રમાણે છે. 'ઘણપરિમંડલે ય પયરપરિમંડલે ય' ઘન પરિમંડલ સંસ્થાન અને પ્રતર પરિમંડલ સંસ્થાન 'તત્થ ણં જે સે પયરપરિમંડલે સે જહન્નેણં વીસહપ્પ-સિપ્પ વીસહપ્પસોગાઢે' તેમાં બે પ્રતર પરિમંડલ સંસ્થાન છે, તે વીસ પ્રદેશો-વાળું હોય છે. અને ૨૦ વીસ પ્રદેશોમાં એટલે કે આકાશના વીસ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ (રહેવાનું) થાય છે. આ કથન જઘન્યની અપેક્ષાથી કરેલ છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ૦ નં. ૧ માં બતાવેલ છે.—'ઉક્કોસેણં અણંતપ્પસિપ્પ તદેવ' તથા ઉત્કૃષ્ટથી આ પ્રતર પરિમંડલ સંસ્થાન અનન્ત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાતમાં પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે. 'તત્થ ણં

તદ્ જગન્યતશ્ચત્વારિંશત્પ્રદેશિકં ચત્વારિંશત્પ્રદેશાવગાઠં ચ પ્રજ્ઞપ્તમ્,
 એતસ્ય સ્થાપનેત્યમ્ આ. નં. ૨ વિંશતિપ્રદેશિકસ્ય પ્રતરપરિમંડલસ્યૈવોપરિ
 વિંશતિપ્રદેશિકે વન્યસ્મિન્ પ્રતરે દત્તે ચ ચત્વારિંશત્પ્રદેશિકં ઘનપરિમંડલં
 ભવતીતિ । ‘ઉક્કોસેણં અણંતપપ્પસિણ અસંલેજ્જપપ્પસોગાઠે પન્નત્તે’ ઉત્ક-
 આ. નં. ૨ ષેણ અનન્તપ્રદેશિકમસંલયાતપ્રદેશાવગાઠં ચ ઘનપરિમંડલં ભવતીતિ ।

‘વટ્ટે ણં મંતે ! સંઠાણે’ વૃત્તં સ્વલુ મદન્ત ! સંસ્થાનમ્ ‘કહપપ્પસિણ કહપપ્પસોગાઠે
 પન્નત્તે’ કતિપ્રદેશિકં તથા કતિપ્રદેશાવગાઠમ્, કતિ કિયન્તઃ કિયત્સંરુપ્પકાઃ
 પ્રદેશા વિઘન્તે યસ્મિન્ તત્ કતિપ્રદેશિકમ્ તથા કતિપ્રદેશાવગાઠમ્ ? इति प्रश्नः ।
 મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘वट्टे संठाणे दुविहे पन्नत्ते’
 वृत्तं संस्थानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । प्रकारभेदमेव दर्शयति-‘तं जहा’ इत्यादिना, ‘तं

‘તત્થ ણં જે સે ઘણપરિમંડલે’ જો ઘનપરિમંડલ સંસ્થાન હૈ ‘સે જહન્નેણં
 ચત્તાલીસપપ્પસિણ ચત્તાલીસપપ્પસોગાઠે પન્નત્તે’ વહ જગન્ય સે ૪૦
 પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઓર ચાલીસ પ્રદેશોં મેં હસકા અવગાહ હોતા હૈ ।
 હસકા આકાર સં. ટીકામં આ૦ ૨ દો સે દિયા હૈ ૨૦ પ્રદેશોં વાલે પ્રતર
 પરિમંડલ કે હી ડપર દૂસરે ૨૦ વીસ પ્રદેશ વાલે પ્રતર કે દેને પર
 ચાલીસ પ્રદેશોં કા યહ ઘનપરિમંડલ હોતા હૈ । યહ ‘ઉક્કોસેણં અણં-
 ‘તપપ્પસિણ’ ઉત્કૃષ્ટ સે અનન્ત પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઓર ‘અસંલેજ્જ
 પપ્પસોગાઠે’ અસંલયાત પ્રદેશોં મેં હસકી અવગાહનાં હોતી હૈ ।

‘વટ્ટે ણં મંતે ! સંઠાણે કહપપ્પસિણ કહપપ્પસોગાઠે પન્નત્તે’ હે મદન્ત !
 વૃત્ત સંસ્થાન કિતને પ્રદેશોં વાલા હૈ ઓર કિતને પ્રદેશોં મેં હસકા અવ-
 ગાહ હોતા હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા વટ્ટે સંઠાણે દુવિહે

જે સે ઘણપરિમંડલે’ તેમાં ૪૦ ઘનપરિમંડલ સંસ્થાન છે, ‘સે જહન્નેણં ચત્તાલીસ
 પપ્પસિણ ચત્તાલીસપપ્પસોગાઠે પન્નત્તે’ તે જગન્યથી ૪૦ ચાળીસ પ્રદેશોવાળું હોય
 છે. અને ચાળીસ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ થાય છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાં
 આ૦ નં. ૨ માં બતાવેલ છે. - ૨૦ વીસ પ્રદેશોવાળા પ્રતર પરિમંડલની ઉપર બીજા
 ૨૦ પ્રદેશોવાળા પ્રતરે આપવાથી ૪૦ ચાળીસ પ્રદેશોનું આ ઘનપરિમંડલ હોય
 છે. તથા ‘ઉક્કોસેણં અણંતપપ્પસિણ’ ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું થાય છે. અને
 ‘અસંલેજ્જપપ્પસોગાઠે’ અસંલયાત પ્રદેશોમાં તેની અવગાહનાં થાય છે. ‘વટ્ટે ણં
 મંતે ! સંઠાણે કહપપ્પસિણ કહપપ્પસોગાઠે પન્નત્તે’ હે ભગવન્ વૃત્ત સંસ્થાન કેટલા
 પ્રદેશો વાળું હોય છે ? અને કેટલા પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ થાય છે ? આ
 પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન તેઓને કહે છે કે-‘ગોયમા ! વટ્ટે સંઠાણે દુવિહે પન્નત્તે’

જહા' તથા 'ઘળવટ્ટે ય પયરવટ્ટે ય' ઘનવૃત્તં ચ પ્રતરવૃત્તં ચ, તથા ચ ઘનપતરભેદાત્
 વૃત્તં સંસ્થાનં દ્વિવિધમિત્યર્થઃ । તત્ર ઘનવૃત્તં સંસ્થાનં સર્વતઃ સમં વૃત્તં મોદકવત્,
 ચાહલ્યમાશ્રિત્ય પ્રતલં તદેવ પ્રતરવૃત્તં શપ્કુલીવદિતિ (રોટી) તિ લોકપ્રસિદ્ધા-
 તદ્વત્ 'તત્થ ણં જે સે પયરવટ્ટે સે દુવિહે પન્નત્તે' તત્ર દ્વયોર્વૃત્તયોર્મધ્યે खलु यत्
 'તત્ પ્રતરવૃત્તનામકં સંસ્થાનં તત્ દ્વિવિધમ્-દ્વિપ્રકારકં પ્રજ્ઞપ્તમ્, 'તં જહા'
 તથા 'ઓપપણિય ય જુમ્મપણિય' વિષમસંખ્યાવાચી 'ઓજ' શબ્દોડ્ઢન્તોડ્ઢપિ,
 'ઓજો નોજઃ સમઃ પાદો' इति स्वामि-मुकुटपीयूषेषु व्यक्तम् । અમરનાનાર્થવર્ગે
 ટીકાયામ્ 'ઓજપ્રદેશિકં ચ યુગ્મપ્રદેશિકં ચ, તત્ર વિષમસંખ્યકપ્રદેશનિષ્પન્નમોજ-
 પ્રદેશિકમિતિ કથ્યતે તથા સમસંખ્યકપ્રદેશનિષ્પન્નં યુગ્મપ્રદેશિકં વૃત્તં સંસ્થાનમિતિ
 ચ કથ્યતે इति । 'તત્થ ણં જે સે ઓપપણિય' તત્ર खलु यत् તત્ ઓજપ્રદે-
 શિકં પ્રતરવૃત્તમ્ 'સે જહન્નેણં પંચપણિય પંચપણસોગાઢે' તત્ ઓજપ્રદેશિકં

પન્નત્તે' હે ગૌતમ ! વૃત્ત સંસ્થાન દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ- 'તં જહા'-
 જૈસે 'ઘળવટ્ટે ય, પયરવટ્ટે ય' ઘનવૃત્ત ઓર પ્રતરવૃત્ત' જો સંસ્થાન મોદક
 કે જૈસા સવ તરફ સે સમ પ્રમાણવાલા હોતા હૈ વહ ઘનવૃત્ત સંસ્થાન હૈ ।
 તથા જો સંસ્થાન ચાહલ્યમોટાઈ કો લેકર રોટી કે જૈસા અત્યન્ત પતલા
 હોતા હૈ વહ પ્રતરવૃત્ત સંસ્થાન હૈ । 'તત્થ ણં જે સે પયરવટ્ટે સે દુવિહે
 પન્નત્તે' ઉનમેં જો પ્રતરવૃત્ત સંસ્થાન હૈ વહ દો પ્રકાર કા હૈ- 'તં જહા'
 જૈસે- 'ઓપપણિય ય જુમ્મપણિય' ઓજપ્રદેશિક ઓર યુગ્મપ્રદે-
 શિક, યહાં ઓજ શબ્દ વિષમ સંખ્યાવાચી હૈ । હનમેં જો વિષમ સંખ્યક
 પ્રદેશોં સે નિષ્પન્ન હોતા હૈ વહ ઓજ પ્રદેશિક વૃત્ત સંસ્થાન હૈ ઓર
 જો સમસંખ્યક પ્રદેશોં સે નિષ્પન્ન હોતા હૈ વહ યુગ્મ પ્રદેશિક વૃત્ત

હે ગૌતમ ! વૃત્ત સંસ્થાન બે પ્રકારનું કહ્યું છે 'તં જહા' તે આ પ્રમાણે છે-
 'ઘળવટ્ટે ય પયરવટ્ટે ય' ઘનવૃત્ત અને પ્રતરવૃત્ત બે સંસ્થાન મોદક (લાડુ) ની
 માફક બધી તરફથી સરખા પ્રમાણ વાળું હોય છે. તે ઘનવૃત્ત સંસ્થાન છે,
 તથા બે સંસ્થાન બાહલ્ય-મોટાઈથી રોટલી બેબું અત્યંત પાતળું હોય છે, તે
 પ્રતરવૃત્ત સંસ્થાન છે. 'તત્થ ણં જે સે પયરવટ્ટે સે દુવિહે પન્નત્તે' તેમાં બે પ્રતર
 વૃત્તસંસ્થાન છે તે બે પ્રકારનું છે, 'તં જહા' તે આ પ્રમાણે છે. 'ઓપપણિય ય
 જુમ્મપણિય' ઓજ પ્રદેશિક અને યુગ્મપ્રદેશિક અહીંયાં ઓજ શબ્દ વિષમ
 સંખ્યા બતાવનારો છે. આમાં બે વિષમ સંખ્યાવાળા પ્રદેશોમાંથી ઉત્પન્ન
 થાય છે, તે ઓજ પ્રદેશિક વૃત્ત સંસ્થાન છે. અને બે સમ સંખ્યાવાળા
 પ્રદેશોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે યુગ્મ પ્રદેશવૃત્ત સંસ્થાન છે. 'તત્થ ણં જે સે

પ્રતરવૃત્તં જઘન્યેન પશ્ચપ્રદેશિકં' પશ્ચપ્રદેશાવગાહમ્ આ. નં. ૩ 'ઉકોસેળં
અણંતપણસિણ અસંખેજ્જપણસોગાહે' તત્ પ્રતરવૃત્તમુત્કર્ષેણાડનન્તપ્રદે-
શિકમ્, તથા અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાહમ્ અસંખ્યાતે આકાશપ્રદેશે તસ્યા-
વગાહના ભવતીત્યર્થઃ । 'તત્થ ણં જે સે જુમ્મપણસિણ સે જહન્નેણં' વારસ- આ. નં. ૩
પણસિણ' તત્ર સ્થલુ યત્ તત્ યુગ્મપ્રદેશિકં પ્રતરવૃત્તં તત્ દ્વાદશપ્રદેશિકમ્
'વારસપણસોગાહે' દ્વાદશપ્રદેશાવગાહમ્ એતસ્ય સ્થાપના ચેત્થમ્ આ. નં. ૪
'ઉકોસેળં અણંતપણસિણ અસંખેજ્જપણસોગાહે' ઉત્કર્ષેણાડનન્તપ્રદેશિકમ્
અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાહમ્ । 'તત્થ ણં જે સે ઘણવદ્દે સે દુવિહે પલ્લેત્તે' તત્ર આ. નં. ૪

સંસ્થાન હૈ । 'તત્થ ણં જે સે આયપણસિણ સે જહન્નેણં' પંચ પણસિણ પંચ
પણસોગાહે' 'ઓજપ્રદેશિક વૃત્તસંસ્થાન જઘન્ય સે પાંચ પ્રદેશો' વાલા
હોતા હૈ ઓર ઉનમેં જો પાંચ પ્રદેશોં મેં ઉસકા અવગાહ હોતા હૈ હસંકા
આકાર સં. ટીકામેં આ૦ ૩ મેં દેલ લેવે 'ઉકોસેળં અણંત પણસિણ
અસંખેજ્જપણસોગાહે' તથા ઉત્કૃષ્ટ સે ઓજપ્રદેશિકવૃત્ત સંસ્થાન અનન્ત
પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઓર અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં હસંકી અવગાહના હોતી
હૈ । અર્થાત્ અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશ મેં હસંકી અવગાહના હોતી હૈ ।
'તત્થ ણં જે સે જુમ્મપણસિણ સે જહન્નેણં વારસપણસિણ' તથા જો
યુગ્મપ્રદેશિક પ્રતરવૃત્ત હૈ વહ જઘન્ય સે બારહ ૧૨ પ્રદેશોં વાલા હોતાં
હૈ ઓર બારહ ૧૨ પ્રદેશોં મેં ઉસકી અવગાહના હોતી હૈ । હસંકા
આકાર સં. ટીકામેં આ૦ ૪ ચાર સે દિયા હૈ ।

'ઉકોસેળં અણંતપણસિણ અસંખેજ્જપણસોગાહે' તથા યુગ્મપ્રદે-
શિક જો પ્રતરવૃત્ત હૈ વહ ઉત્કૃષ્ટ સે અનંત પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઓર

ઓયપણસિણ સે જહન્નેણ પંચપણસિણ પંચપણસોગાહે' તેમાં ઓજ પ્રદેશવાળું વૃત્ત
સંસ્થાન જઘન્યથી પાંચ પ્રદેશોવાળું હોય છે અને પાંચ પ્રદેશોમાં તેનો અવ-
ગાહ થાય છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ૦ નં. ૩ થી બતાવેલ છે. 'ઉકોસેળં
અણંત પણસિણ અસંખેજ્જ પણસોગાહે' તથા ઉત્કૃષ્ટથી ઓજપ્રદેશવાળું વૃત્તસંસ્થાન
અનંત પ્રદેશો વાળું હોય છે અને અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેની અવગાહના
થાય છે. અર્થાત્ અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોમાં તેની અવગાહના થાય છે.
'તત્થ ણં જે સે જુમ્મપણસિણ સે જહન્નેણ વારસપણસિણ' તથા તેમાં જે યુગ્મપ્રદેશ
વાળું પ્રતરવૃત્તસંસ્થાન છે, તે જઘન્યથી બાર પ્રદેશોવાળું હોય છે અને બાર
પ્રદેશોમાં તેઓની અવગાહના થાય છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ૦ નં.
૪ માં બતાવેલ છે. 'ઉકોસેળં અણંતપણસિણ અસંખેજ્જપણસોગાહે' તથા જે
યુગ્મ પ્રદેશ વાળું પ્રતર વૃત્ત સંસ્થાન છે તે ઉત્કૃષ્ટથી અનંત પ્રદેશોવાળું

સ્વલ્લુ યત્ તત્ ઘનવૃત્તમ્ તત્ દ્વિવિધં મણ્ણમ્ 'તં જહા' તદ્વથા 'ઓયપ્પસિય ય જુમ્મ-
પ્પસિય' ઓજપ્રદેશિકં ચ યુગ્મપ્રદેશિકં ચ 'તત્થ ણં જે સે ઓયપ્પસિય ઘણવટ્ટે'
તત્ત્વ સ્વલ્લુ યત્ તદ્ ઓજપ્રદેશિકં ઘનવૃત્તમ્ 'સે જહન્નેણં સત્તપ્પસિય સત્તપ્પસોગાદે
પન્નત્તે' તત્ત્વ ઓજપ્રદેશિકં ઘનવૃત્તમ્, જઘન્યેન સપ્તપ્રદેશિકમ્ સપ્તપ્રદેશાવગાદં
મણ્ણમ્ 'ઉક્કોસેણં અણંતપ્પસિય અસંલેજ્જપ્પસોગાદે પન્નત્તે' ઉત્તર્યેણાઽનન્તઃ
પ્રદેશિકમસંસ્થાયેયપ્રદેશાવગાદં મણ્ણમ્ એતસ્ય સ્થાપના આ. નં. ૫ એકસ્ય ૦ ૦ ૦
મધ્યમાગસ્થિતસ્ય પરમાણો નીચૈરેકઃ પરમાણુઃ સ્થાપનીયસ્તથોપરિ એક ૦ ૦ ૦
પરમાણુઃ સ્થાપનીયઃ તથા તસ્ય ચતુર્દિશુ ચત્ત્વારઃ પરમાણવ સ્થાપનીયાઃ, આ. નં. ૫

અસંસ્થાત પ્રદેશોં મેં હસકી અવગાહના હોતી હૈ । 'તત્થ ણં જે સે ઘણ-
વટ્ટે સે દુવિહે પલ્લત્તે' હનમેં જો ઘનવૃત્ત હોતા હૈ વહ દો પ્રકાર કા કહા
ગયા હૈ 'તં જહા' જૈસે- 'ઓયપ્પસિય ય, જુમ્મપ્પસિય ય' ઓજપ્રદેશિક
ઔર યુગ્મપ્રદેશિક 'તત્થ ણં જે સે ઓયપ્પસિય ઘણવટ્ટે' હનમેં જો ઓજ
પ્રદેશિક ઘનવૃત્ત હૈ 'સે જહન્નેણં સત્તપ્પસિય સત્તપ્પસોગાદે પલ્લત્તે'
વહ જઘન્ય સે સાત પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઔર સાત પ્રદેશોં મેં હસકી
અવગાહના હોતી હૈ । 'ઉક્કોસેણં અણંતપ્પસિય અસંલેજ્જપ્પસોગાદે'
તથા ઉત્કૃષ્ટ સે વહ અનંત પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ, ઔર અસંસ્થાતપ્રદેશોં
મેં હસકી અવગાહના હોતી હૈ । હસકા આકાર સંસ્કૃત ટીકા મેં
આકૃતિ નં. ૫ સે દિયા હૈ-યહાં મધ્ય ભાગ મેં એક પરમાણુ કી સ્થા-
પના ઔર કરની ચાહિયે તથા હસકે નીચે ઔર ઝંચે એક એક
પરમાણુ કી સ્થાપના કરની ચાહિયે એવં હસકી ચારોં દિશાઓ મેં

હોય છે. અને અસંસ્થાત પ્રદેશોમાં તેની અવગાહના થાય છે. 'તત્થ ણં જે સે
ઘણવટ્ટે સે દુવિહે પલ્લત્તે' તેમાં જે ઘનવૃત્ત સંસ્થાન છે તે બે પ્રકારનું કહેલ
છે. 'તં જહા' તે આ પ્રમાણે છે- 'ઓયપ્પસિય ય જુમ્મપ્પસિય ય' ઓજ પ્રદેશ-
વાળું ૧ અને યુગ્મ પ્રદેશવાળું ૨ 'તત્થ ણં જે સે ઓયપ્પસિય ઘણવટ્ટે' તેમાં જે
ઓજ પ્રદેશવાળું ઘનવૃત્ત સંસ્થાન છે, તે 'સે જહન્નેણં સત્તપ્પસિય સત્તપ્પસોગાદે
પલ્લત્તે' તે જઘન્યથી સાત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને સાત પ્રદેશોમાં તેમની
અવગાહના થાય છે. 'ઉક્કોસેણં અણંતપ્પસિય અસંલેજ્જપ્પસોગાદે' તથા
ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે અને અસંસ્થાત પ્રદેશોમાં તેઓની
અવગાહના થાય છે, તેના આકાર સં. ટીકામાં આ. નં. ૫ માં બતાવેલ છે.
અહીંયાં વચ્ચા ભાગમાં એક પરમાણુની સ્થાપના કરવી જોઈએ તથા તેની નીચે
અને ઉપર એક એક બીજા પરમાણુ સ્થાપવા જોઈએ. અને તેની ચારે દિશાએ

एवमिदं घनवृत्तं जघन्यतः सप्तप्रदेशिकं भवतीति । 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकम् 'से जहन्नेणं वत्तीसपएसिए वत्तीसपएसोगाढे पन्नत्ते' तत् युग्मप्रदेशिकं जघन्येन द्वात्रिंशत्प्रदेशिकं तथा द्वात्रिंशत्प्रदेशावगाढं द्वात्रिंशदाकाशप्रदेशावगाढम् एतस्यैवं स्थापना-आ. नं. ६ अस्य चोपरि ०. ०. ० ईदृश एव प्रतरः स्थाप्यः, ततः सर्वे चतुर्विंशतिस्ततः प्रतरद्वयस्य मध्ये ०. ०. ० परमाणूनां चतुर्णामुपरि अन्ये चत्वारोऽध श्रेत्येवं द्वात्रिंशदिति, 'उक्को. ०. ०. ० सेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढ' उत्कृष्टतोऽनन्तप्रदेशिकं तथा आ. नं. ६ असंख्येयप्रदेशावगाढम् । वृत्तसंस्थानं प्रदर्श्य त्रयस्र संस्थानं प्रदर्शयितुमुपक्रमते

चार परमाणु स्थापित करना चाहिये । इस प्रकार यह जघन्यवृत्त सातप्रदेशों वाला होता है । 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' तथा जो युग्म प्रदेशिक घनवृत्त होता है वह 'जहन्नेणं वत्तीसपएसिए वत्तीसपएसोगाढे पन्नत्ते' जघन्य से वत्तीस ३२ प्रदेशों वाला होता है और वत्तीस प्रदेशों में ही उसकी अवगाहना होती है । इसका आकार आ. ६ में दिया है । इसके ऊपर इसी प्रकार का दूसरा और बारह प्रदेशों का प्रतर स्थापित करना चाहिये । इस तरह से यह २४ प्रदेश हो जाते हैं । इन दोनों प्रतरों के मध्य भाग के चार अणुओं के ऊपर नीचे दूसरे और चार २ परमाणुओं की स्थापना करना । इस प्रकार से वत्तीस प्रदेशों का युग्मप्रदेशिक घनवृत्त होता है । 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे' एवं यह युग्मप्रदेशिक घनवृत्त उत्कृष्ट से अनंत प्रदेशों वाला होता है और असंख्यात आकाश प्रदेशों में यह अवगाढ

ચાર પરમાણુઓ સ્થાપવા જોઈએ. આ રીતે આ જઘન્યવૃત્ત સંસ્થાન સાત પ્રદેશોવાળું હોય છે. 'તત્થ ણં જે સે જુમ્મપસિયે' તથા તેમાં જે યુગ્મ પ્રદેશ વાળું ઘનવૃત્ત સંસ્થાન હોય છે, તે 'જહમ્નેણં વત્તીસપસિયે વત્તીસપસોગાઢે પન્નત્તે' જઘન્યથી ૩૨ બત્રીસ પ્રદેશોવાળું હોય છે અને બત્રીસ પ્રદેશોમાં જ તેની અવગાહના થાય છે. તેનો આકાર આ. નં. ૬ માં બતાવેલ છે. ઉપર આજ રીતના બીજા ૧૨ બાર પ્રદેશોના પ્રતર સ્થાપવા જોઈએ. આ રીતે આ ચોનીપ્ર પ્રદેશો થઈ જાય છે. આ બન્ને પ્રકારના પ્રતરોના વચ્ચેના ભાગના ચાર અણુઓની ઉપર નીચે બીજા ચાર પરમાણુઓની સ્થાપના કરવી. આ પ્રમાણે ૩૨ બત્રીસ પ્રદેશોનું યુગ્મ પ્રદેશવાળું ઘનવૃત્ત થાય છે. 'ઉક્કોસેણં અણતપસિયે અસંખેજ્જપસોગાઢે' આ યુગ્મ પ્રદેશવાળું ઘનવૃત્ત ઉત્કૃષ્ટથી અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે, અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહ થાય છે. આ રીતે વૃત્ત સંસ્થાનનું કથન કરીને હવે

-‘તંસે ણં મંતે ! સંઠાણે કહપણસિણ કહ પણસોગાદે પન્નત્તે’ ય્યસં
 સ્વલુ ભદન્ત ! સંસ્થાનં કત્તિપ્રદેશિકં કત્તિ પ્રદેશાવગાદં પ્રજ્ઞપ્તમ્’ इति प्रश्नः,
 મગધાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! तसे णं संठाणे दुविहे पन्नत्ते’
 ય્યસં સ્વલુ સંસ્થાનં દ્વિવિધ પ્રજ્ઞપ્તમ્ ‘તં જહા’ તથથા ‘ઘણતંસે ય પયરતંસે ય’
 ઘનઞ્ચસં ચ પ્રતરઞ્ચસં ચ । ‘તત્થ ણં જે સે પયરતંસે સે દુવિહે પન્નત્તે’ તત્ર સ્વલુ
 યત્ત તત્ પ્રતરઞ્ચસં તત્ત દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ‘તં જહા’ તથથા-‘ઓયપણસિણ ય જુમ્મ-
 પણસિણ ય’ ઓજપ્રદેશિકં ચ યુગ્મપ્રદેશિકં ચ ‘તત્થ ણં જે સે ઓયપરિ-
 સિણ સે જહન્નેણં તિપણસિણ તિપણસોગાદે પન્નત્તે’ તત્ર સ્વલુ યત્ત તત્ત ઓજપ્રદે-
 શિકં પ્રતરઞ્ચસં તત્ત જઘન્નેન ત્રિપ્રદેશિકં ત્રિપ્રદેશાવગાદં ચ, અસ્ય ચ સ્થાપના

હોતા હૈ । इस तरह से वृत्तसंस्थान का कथन कर अथ सूत्रकार ञ्स्य
 સંસ્થાન का कथन करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-तंसे
 ણં મંતે ! સંઠાણે કહપણસિણ કહપણસોગાદે’ હે ભદન્ત ! ઞ્ચસ્ય
 સંસ્થાન કિત્તને પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઓર કિત્તને પ્રદેશોં મેં ઉસકા
 અવગાદ હોતા હૈ ? इसके उत्तर से प्रभु कहते हैं-‘गोयमा !’ हे गौतम !
 ‘તંસે ણં સંઠાણે દુવિહે પન્નત્તે’ ઞ્ચસ્ય સંસ્થાન દો પ્રકાર કા કહા ગયા
 હૈ । ‘તં જહા’ જૈસે-‘ઘણતંસે ય પયરતંસે ય’ ઘનઞ્ચસ્ય ઓર પ્રતરઞ્ચસ્ય
 ‘તત્થ ણં જે સે પયરતંસે સે દુવિહે પન્નત્તે’ इनमें जो प्रतरञ्स्य है वह
 મી દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ-‘તં જહા’ જૈસે-‘ઓયપણસિણ ય જુમ્મ-
 પણસિણ ય’ ઓજપ્રદેશિક ઓર યુગ્મપ્રદેશિક ‘તત્થ ણં જે સે ઓય-
 પણસિણ સે જહન્નેણં તિપણસિણ તિપણસોગાદે પન્નત્તે’ इनमें जो ओज-

સૂત્રકાર ઞ્ચસ્ય સંસ્થાન સંબંધી કથનનો પ્રારંભ કરે છે. આમાં ગૌતમ-
 સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-‘તંસે ણં મંતે ! સંઠાણે કહપણ-
 સિણ કહપણસોગાદે’ છે એવન ઞ્ચસ્ય સંસ્થાન કેટલા પ્રદેશોવાળું હોય છે,
 અને કેટલા પ્રદેશોમાં તેનો અવગાદ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર
 સ્વામી કહે છે કે-‘ગોયમા !’ છે ગૌતમ ! ‘તંસે ણં સંઠાણે દુવિહે
 પન્નત્તે’ ઞ્ચસ્ય સંસ્થાન બે પ્રકારનું કહેલ છે. તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે-
 ‘ઘણતંસે ય પયરતંસે ય’ ઘનઞ્ચસ્ય અને પ્રતર ઞ્ચસ્ય ‘તત્થ ણં જે સે પયરતંસે સે
 દુવિહે પન્નત્તે’ તેમાં બે પ્રતર ઞ્ચસ્ય સંસ્થાન છે, તે બે પ્રકારનું કહેલ છે.
 ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘ઓયપણસિણ ય જુમ્મપણસિણ ય’ ઓજ પ્રદેશિક
 અને યુગ્મ પ્રદેશવાળું ૨. ‘તત્થ ણં જે સે ઓયપણસિણ સે જહન્નેણં તિપણસિણ
 તિપણસોગાદે પન્નત્તે’ તેમાં બે ઓજ પ્રદેશવાળું પ્રતરઞ્ચસ્ય સંસ્થાન છે, તે

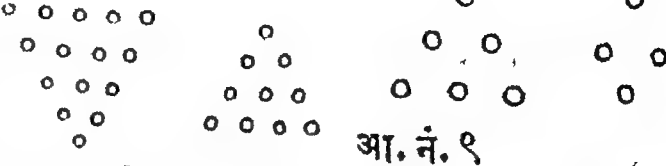
૦ એવમ્ આ. નં. ૭ 'ઉક્કોસેણં અણંતપરસિણ અસંલ્લેજ્જપરસોગાદે પન્નત્તે' ઉત્કર્ષેણાડનન્તપ્રદેશિકમ્ તથા અસંલ્લેયાકાશપ્રદેશાવગાદ ચેતિ।
 ૦ ૦ 'તત્થ ણં જે સે જુમ્મપરસિણ' તત્ર સ્વલુ યત્ તત્ યુગ્મપ્રદેશિકં
 આ. નં. ૭ પ્રતરગ્ગસં સંસ્થાનમ્ 'સે જહન્નેણં છપ્પરસિણ છપ્પરસોગાદે
 પન્નત્તે' તદ્ જગન્યેન પટ્પ્રદેશિકં પટ્પ્રદેશાવગાદં ચ અસ્ય ચ રયાપના
 એવમ્ આ. નં. ૮ 'ઉક્કોસેણં અણંતપરસિણ અસંલ્લેજ્જપરસોગાદે
 પન્નત્તે' ઉત્કર્ષેણાડનન્તપ્રદેશિકમ્ અસંલ્લેયપ્રદેશાવગાદં ચેતિ। 'તત્થ
 ણં જે સે ઘણંતંસે સે દુવિહે પન્નત્તે' તત્ર સ્વલુ યત્ તત્
 ઘનગ્ગસં તદ્ દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ 'તં જહા' તથા 'ઓયપર- આ. નં. ૮

પ્રદેશિક પ્રતરગ્ગસં હૈ વહ જગન્ય સે ત્રીન પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઓર
 આકાશ કે ત્રીન પ્રદેશોં મેં અવગાદ હોતા હૈ। હસકા આકાર સં. ટીકા
 મેં આ૦૭ સે દિયા હૈ સો દેખલેવે 'ઉક્કોસેણં અણંતપરસિણ અસંલ્લે-
 જ્જપરસોગાદે પન્નત્તે' તથા યહ ઉત્કૃષ્ટ સે અનન્તપ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ
 ઓર આકાશ કે અસંલ્લેયાત પ્રદેશોં મેં અવગાદ હોતા હૈ। 'તત્થ ણં જે
 સે જુમ્મપરસિણ' તથા ડનમેં યુગ્મ પ્રદેશિક જો પ્રતરગ્ગસં હૈ-'સે
 જહન્નેણં છપ્પરસિણ છપ્પરસોગાદે' વહ જગન્ય સે ૬ પ્રદેશોં વાલા
 હોતા હૈ ઓર આકાશ કે ૬ જહ પ્રદેશોં મેં અવગાદ હોતા હૈ।
 હસકા આકાર સં ટીકા મેં આ૦૮ સે દિયા હૈ। 'ઉક્કોસેણં
 અણંતપરસિણ અસંલ્લેજ્જ પરસોગાદે' તથા ઉત્કૃષ્ટ સે યહ અનન્ત
 પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઓર આકાશ કે અસંલ્લેયાત પ્રદેશોં મેં અવગાદ
 હોતા હૈ। 'તત્થ ણં જે સે ઘણંતંસે સે દુવિહે પન્નત્તે' ડનમેં જો ઘનગ્ગસં હૈ
 વહ ભી દો પ્રકાર કા હોતા હૈ-'તં જહા' જૈસે-'ઓયપરસિણ ય જુમ્મપર-

જગન્યથી ત્રણ પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના ત્રણ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાદ થાય છે. તેનો આકાર સંસ્કૃત ટીકામાં આ. નં. ૭ સત માં બતાવેલ છે. 'ઉક્કો સેણં અણંતપરસિણ અસંલ્લેજ્જપરસોગાદે પન્નત્તે' તથા આ સંસ્થાન ઉત્કૃષ્ટથી અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો અવગાદ થાય છે. 'તત્થ ણં જે સે જુમ્મપરસિણ' તેમાં બે યુગ્મ પ્રદેશવાળું પ્રતરગ્ગસં સંસ્થાન છે, તે જહન્નેણં છપ્પરસિણ છપ્પરસોગાદે' તે જગન્યથી છ પ્રદેશોવાળું હોય છે, અને આકાશના છ પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે. તેનો આકાર સંસ્કૃત ટીકામાં આ. નં. ૮ માં બતાવેલ છે 'ઉક્કોસેણં અણંતપરસિણ અસંલ્લેજ્જ પરસોગાદે' તથા ઉત્કૃષ્ટથી આ અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાદ થાય છે તત્થ ણં જે સે ઘણંતંસે સે દુવિહે પન્નત્તે' તેમાં બે ઘનગ્ગસં સંસ્થાન છે. તે પણ બે પ્રકારનું હોય છે. 'તં જહા' તે આ

સિંચ યુગ્મપરસિંચ ય' ઓજપ્રદેશિકં ચ યુગ્મપ્રદેશિકં ચ। 'તત્થ ણં જે
સે ઓચપરસિંચ' તત્ર સ્વલુ યત્ તદ્ ઓજપ્રદેશિકં ઘનચ્ચસં સંસ્થાનમ્ 'સે જહન્નેણં
પણતીસપરસિંચ પળતીસપરસોગાદે' તદ્ જગ્ગન્યેન પચ્ચત્રિશત્પ્રદેશિકં પચ્ચત્રિશદાકા-
શપ્રદેશાવગાદં ચેતિ, અસ્ય

સ્થાપનાઅમ્પ આ. નં. ૯

પચ્ચદશપ્રદેશિકસ્ય પ્રતર-
સ્યોપરિ દશપ્રદેશિકઃ, એત આ. નં. ૯

સ્થાપિ ઉપરિ પદ્મપ્રદેશિકઃ, એતસ્થાપ્યુપરિ ત્રિપ્રદેશિકઃ પ્રતરઃ, એતસ્થાપ્યુપરિ એકઃ
પ્રદેશો દીયતે, ઇત્યેવં ક્રમેણ પચ્ચત્રિશત્ પ્રદેશો ભવન્તીતિ। 'ઉક્કોસેણં અણંતપરસિંચ
તં ચેવ' ઉત્કર્ષેણાનન્તપ્રદેશિકમ્ અસંસ્થાતપ્રદેશાવગાદં ચેત્યર્થઃ। 'તત્થ ણં
જે સે યુગ્મપરસિંચ' તત્ર સ્વલુ યત્ તત્ યુગ્મપ્રદેશિકં ઘનવૃત્તમ્ 'સે જહન્નેણં

સિંચ ય' ઓજ પ્રદેશિક ઓર યુગ્મપ્રદેશિક 'તત્થ ણં જેસે ઓચપરસિંચ'
દ્વનમેં જો ઓજ પ્રદેશિક ઘનચ્ચસ હૈ 'સે જહન્નેણં પળતીસપરસિંચ,
પળતીસપરસોગાદે' વહ જગ્ગન્ય સે ૩૫ પૈંતીસ પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઓર
૩૫ પૈંતીસ પ્રદેશોં મેં અવગાદ હોતા હૈ। હસકા આકાર સં. ટીકામેં
આકૃતિ ૯ મેં દિયા હૈ। હસ પંદ્રહ પ્રદેશોં વાલે પ્રતર કે ડપર
૧૦ પ્રદેશિક પ્રતર હસકે ભી ડપર ૬ પ્રદેશિક પ્રતર હસકે ભી
ડપર ત્રિપ્રદેશિક પ્રતર ઓર હસકે ભી ડપર એક પ્રદેશ સ્થાપિત કરના
ચાહિયે। હસ ક્રમ સે ૩૫ પૈંતીસ પ્રદેશ હોતે હૈં। 'ઉક્કોસેણં અણંત-
પરસિંચ તં ચેવ' ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે વહ અનન્ત પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ।

પ્રમાણુ છે. જેમકે 'ઓચપરસિંચ યુગ્મપરસિંચ ય' ઓજ પ્રદેશિક અને
યુગ્મ પ્રદેશિક 'તત્થ ણં જે સે ઓચપરસિંચ' તેમા જે ઓજ પ્રદેશવાળું ઘનચ્ચસ
સંસ્થાન છે. 'સે જહન્નેણં પળતીસપરસિંચ પળતીસપરસોગાદે' તે જગ્ગન્યથી
૩૫ 'પાંત્રીસ' પ્રદેશોવાળું હોય છે. આકાશના ૩૫ 'પાંત્રીસ' પ્રદેશોમાં
તેનો અવગાદ થાય છે. તેનો આકાર સંસ્કૃત ટીકામાં આ. નં. ૯ માં બતાવેલ છે.

આ પંદર પ્રદેશો વાળા પ્રતરની ઉપર ૧૦ પ્રદેશવાળું પ્રતર, અને તેના
ઉપર ૬ પ્રદેશ વાળું પ્રતર, અને તેની પણ ઉપર ૩ પ્રદેશવાળું પ્રતર અને
તેનાથી પણ ઉપર એક પ્રદેશવાળા પ્રતરની સ્થાપના કરવી જોઈએ. આ
ક્રમથી ૩૫ 'પાંત્રીસ' પ્રદેશો થઈ જાય છે. 'ઉક્કોસેણં અણંતપરસિંચ તં ચેવ'
અને ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો
અવગાદ હોય છે. 'તત્થ ણં જે સે યુગ્મપરસિંચ સે જહન્નેણં ચરપરસિંચ ચરપરસો-

ચતુષ્પણ્ણિ ચતુષ્પણ્ણિગાઢે પન્નત્તે' તન્ જગન્ન્યેન ચતુઃપ્રદેશિકં ચતુઃપ્રદેશાવગાઢં
 ૦ ચેતિ અસ્ય સ્થાપના આ. નં. ૧૦ અત્રૈકસ્પોરરિ એકપ્રદેશો દીયતે, इत्येवं
 ૦ ચત્વારઃ પ્રદેશા ભવન્તીતિ । 'ઉક્કોસેણ અણંતપણ્ણિ તં ચેવ' ઉ.ક.
 ૦ ૦ પેજાડનન્તપ્રદેશિકં તથા તદેવ અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાઢં ચેત્યર્થઃ । ચત્તરંસે
 આ. નં. ૧૦ ણં મંતે ! સંઠાણે કહપણ્ણિ પુચ્છા' ચતુરસ્રસંસ્થાન મદન્ત ! સંસ્થાનં કતિ
 પ્રદેશિકમિતિ પુચ્છા કતિ પ્રદેશાવગાઢં ચેતિ પુચ્છયા ગૃહ્યતે इति प्रश्नः, भगवा-
 नाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'चत्तरंसे संठाणे से दुविहे पन्नत्ते'
 'चतुरस्रं संस्थानं तद् द्विविधं प्रज्ञप्तम् 'भेदो जहेव वट्टस्स' भेदो—विशेषो यथैव वृत्तस्य,

एवं असंख्यात प्रदेशां में अवगाढ होता है । 'तस्य णं जेस्से जुम्मपण-
 णि से जहन्ने णं चउप्पण्णिए चउप्पण्णिसोगाढे' तथा जो युग्मप्रदेशिक
 घनवृत्त है वह जगन्मय से चार प्रदेशों वाला होता है और आकाश
 के चार प्रदेशों में अवगाढ होता है । इसका आकार सं. टीकामें
 आ० नं. १० में दिया है । यहां एक के ऊपर एक प्रदेश दिया
 जाता है । इस प्रकार से चार प्रदेश होते हैं । 'उक्कोसेण अणंत-
 पण्णिए तं चैव' तथा उत्कृष्ट से वह अनन्त प्रदेशों वाला है और
 आकाश के असंख्यात प्रदेशों में उसका अवगाढ है । 'चत्तरंसे णं मंते !
 संठाणे कहपण्णिए पुच्छा' इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा
 पूछा है—हे भदन्त ! चतुरस्रसंस्थान कितने प्रदेशों वाला है ? और कितने
 प्रदेशों में उसका अवगाढ होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा !
 चत्तरंसे संठाणे दुविहे पन्नत्ते' हे गौतम ! चतुरस्रसंस्थान दो प्रकार का
 कहा गया है । 'भेदो जहेव वट्टस्स' इसके भेद वृत्तसंस्थान के जैसे

गाढે' તથા જે યુગ્મ પ્રદેશ વાળું ઘનવૃત્ત સંસ્થાન છે તે જગન્મયી ચાર પ્રદેશ
 વાળું હોય છે. અને આકાશના ચાર પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ હોય છે. તેનો
 આકાર સં. ટીકામાં આ. નં. ૧૦ થી બતાવવામાં આવેલ છે આમાં એક ઉપર એક
 પ્રદેશ આવે છે. આ રીતે ચાર પ્રદેશ થઈ જાય છે. 'ઉક્કોસેણ અણંતપણ્ણિ તં
 ચેવ' તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત
 પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ હોય છે. 'ચત્તરંસે ણં ! મંતે ! સંઠાણે કહપણ્ણિ પુચ્છા' આ
 સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ ! ચતુરસ્ર
 સંસ્થાન કેટલા પ્રદેશો વાળું છે ? અને કેટલા પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ થાય છે ?
 આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે 'ગોયમા ! ચત્તરંસે સંઠાણે દુવિહે પન્નત્તે'
 હે ગૌતમ ચતુરસ્ર સંસ્થાન બે પ્રકારનું કહેલ છે. 'ભેદો જહેવ વટ્ટસ' તેના
 ભેદો વૃત્ત સંસ્થાનમાં કહ્યા પ્રમાણે ઘન ચતુરસ્ર અને પ્રતચતુરસ્ર એ

કિયત્પર્યન્તં વૃત્તસંસ્થાનપ્રકરણં ગ્રહીતવ્યં તથાહ—‘જાવ’ इत्यादि, अत्र यावत्पदेन
 ‘तं जहा घणचउरंसे य पयरचउरंसे य तत्थ णं जे से पयरचउरंसे से दुविहे पन्नत्ते
 तं जहा ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य’ इत्थं तस्य वृत्तसंस्थानप्रकरणस्य संग्रहः।
 ‘तत्थ णं जे से ओयपएसिए’ तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकं चतुरस्रसंस्थानम् ‘से
 जहन्नेणं नवपएसिए नव पएसोगाढे पन्नत्ते’ तद् जघन्येन नवप्रदेशिकं नवप्रदेशा-
 वगाढं प्रज्ञप्तम् अस्य स्थापनेत्यम् आ. नं. ११ ‘उक्कोसेणं अनंतपएसिए
 असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते’ उत्कृष्टेणाऽनन्तप्रदेशिकमसंख्येयप्रदेशाव-
 गाढं च प्रज्ञप्तम् इति। ‘तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए’ तत्र खलु यत् तत्
 युग्मप्रदेशिकम् ‘से जहन्नेणं चउपएसिए चउपएसोगाढे पन्नत्ते’ तत्
 जघन्येन चतुःप्रदेशिकं चतुःप्रदेशावगाढं च भवति अस्य च स्थापना आ. नं. ११

घनचतुरस्र और प्रतर चतुरस्र ऐसे दो भेद हैं। ‘जाव’ इत्यादि—यहां
 यावत् शब्द से ‘तं जहा घणचउरंसे य पयरचउरंसे य’ यही पाठ
 गृहीत हुआ है। ‘तत्थ णं जे से पयरचउरंसे से दुविहे पन्नत्ते’ इनमें जो
 प्रतर चतुरस्र संस्थान है वह दो प्रकार का है। जैसे—‘ओयपएसिए य
 जुम्मपएसिए य’ ओजप्रदेशिक और युग्मप्रदेशिक ‘तत्थ णं जे से ओय-
 पएसिए’ इनमें जो ओजप्रदेशिक—चतुरस्र चतुष्कोण—संस्थान है ‘से
 जहन्नेणं नव पएसिए नव पएसोगाढे’ वह जघन्य से नौ प्रदेशों वाला
 होता है और आकाश के नौ प्रदेशों में उसका अवगाह होता है। इसका
 आकार सं. टीकामें आ० नं. ११ से दिया है ‘उक्कोसेणं अनंतपएसिए
 असंखेज्जपएसोगाढे’ और उत्कृष्ट से वह अनन्त प्रदेशों वाला होता है
 और आकाश के असंख्यात प्रदेशों में इसका अवगाह होता है ‘तत्थ णं

પ્રમાણેના બે ભેદ છે. ‘જાવ’ इत्यादि—અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી ‘તં જહા’ ઘણ-
 ચઉરંસે ચ પયરચઉરંસે ચ’ આ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. ‘તત્થ ણં જે સે પયર-
 ચઉરંસે સે દુવિહે પન્નત્તે’ તેમાં બે પ્રતરચતુરસ્ર સંસ્થાન છે. તે બે પ્રકા-
 રનું છે જેમકે ‘ઓયપસીએ ય જુમ્મપસીએ ચ’ ઓજ પ્રદેશવાળું અને યુગ્મ-
 પ્રદેશવાળું ‘તત્થ ણં જે સે ઓયપસીએ’ તેમાં બે ઓજ પ્રદેશવાળું ચતુરસ્ર
 એટલે કે ચાર ખૂણાવાળું સંસ્થાન છે. ‘સે જહન્નેણં નવ પસીએ નવ પસોગાઢે’
 તે જઘન્યથી નવ પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના નવ પ્રદેશોમાં તેનો અવ-
 ગાહ (રહેવાનું) થાય છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ. નં. ૧૧ થી બતાવેલ
 છે. ‘ઉક્કોસેણં અનંતપસીએ અસંખેજ્જપસોગાઢે’ અને ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત
 પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય
 છે. ‘તત્થ ણં જે સે જુમ્મપસીએ’ તથા તેમાં બે યુગ્મ પ્રદેશવાળું ચતુરસ્ર સંસ્થાન

આ. નં. ૧૨ તોવસેયા 'ઉકોસેણં અણંતપણસિય તં ચેવ' ઉત્કર્ષેણાડનન્તપ્રદેશિકં તદેવ
 ○ ○ અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાહં ચેત્યર્થઃ। 'તત્થ ણં જે સે ઘણચરંસે' તત્ર ચલુ
 યત્ત ત્ત ઘનચતુરસં સંસ્થાનમ્ 'સે દુવિહે પન્નત્તે' તત્ત ઘનચતુરસં દ્વિવિધં
 ○ ○ પ્રજ્ઞપ્તમ્ 'તં જહા ઓયપણસિય ય જુમ્મપણસિય ય' તથથા ઓજપ્રદેશિકં
 આ. નં. ૧૨ ચ યુગ્મપ્રદેશિકં ચ। 'તત્થ ણં જે સે ઓયપણસિય' તત્ર ચલુ યત્ત તદ્ ઓજ-
 પ્રદેશિકમ્ 'સે જહન્નેણં સત્તાવીસહપણસિય સત્તાવીસહ પણસોગાહે' તત્ત જઘન્યેન
 સપ્તવિંશતિપ્રદેશિકં સપ્તવિંશતિપ્રદેશાવગાહમ્ એવમેતસ્ય નવપ્રદેશિકપતરસ્વોપરિ

જે સે જુમ્મપણસિય' તથા હનમેં જો યુગ્મપ્રદેશિક ચતુરસ્ર સંસ્થાન હૈ 'સે
 જહન્નેણં ચડપણસિય ચડપણસોગાહે પન્નત્તે' વહ જઘન્ય સે ચાર પ્રદેશોં
 ચાલા હોતા હૈ ઓર આકાશ કે ચાર પ્રદેશોં મેં હસકા અવગાહ
 હોતા હૈ। હસકા આકાર સં. ટીકામેં આ. નં. ૧૨ સે દિયા હૈ 'ઉકો-
 સેણં અણંતપણસિય તં ચેવ' તથા ઉત્કૃષ્ટ સે વહ અનન્ત પ્રદેશોં ચાલા
 હોતા હૈ ઓર આકાશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં હસકા અવગાહ રહતા
 હૈ। 'તત્થ ણં જે સે ઘણચરંસે' તથા હનમેં જો ઘનચતુરસ્ર સંસ્થાન હોતા
 હૈ-'સે દુવિહે પન્નત્તે' વહ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ। 'ઓયપણસિય
 જુમ્મપણસિય ય' જે સે-ઓજપ્રદેશિક ઓર યુગ્મ પ્રદેશિક 'તત્થ ણં જે સે
 ઓયપણસિય' હનમેં જો ઓજ પ્રદેશિક ચતુરસ્ર સંસ્થાન હૈ વહ 'સે જહન્નેણં
 સત્તાવીસહપણસિય' જઘન્ય સે સત્તાઈસ પ્રદેશોં ચાલા હોતા હૈ ઓર
 'સત્તાવીસહ પણસોગાહે' સત્તાઈસ આકાશ પ્રદેશોં મેં હસકા અવગાહન
 હોતા હૈ। હસ નવ પ્રદેશિક પતર કે ડપર અન્ય દો દુસરે નવપ્રદેશિક

છે. 'સે જહન્નેણં ચડપણસિય ચડપણસોગાહે પન્નત્તે' તે જઘન્યથી ચાર પ્રદેશો-
 વાળું હોય છે. અને ચાર પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે. તેનો આકાર
 સં. ટીકામાં આ. નં. ૧૨ થી બતાવેલ છે. 'ઉકોસેણં અણંતપણસિય તં ચેવ'
 તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે અનન્ત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદે-
 શોમાં તેનો અવગાહ રહે છે. 'તત્થ ણં જે સે ઘણચરંસે' તથા તેમાં જે ઘન
 ચતુરસ્રસંસ્થાન હોય છે. 'સે દુવિહે પન્નત્તે' તે બે પ્રકારનું કહેલ છે. 'ઓયપણસિય
 જુમ્મપણસિય ય' ઓજ પ્રદેશિક અને યુગ્મ પ્રદેશિક, 'તત્થ ણં જે સે ઓયપણસિય'
 તેમાં જે ઓજ પ્રદેશવાળું ચતુરસ્ર સંસ્થાન છે, 'સે જહન્નેણં સત્તાવીસહ પણસિય'
 તે જઘન્યથી તે ૨૭ પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને 'સત્તાવીસપણસોગાહે' ૨૭ સત્તાવીસ
 આકાશ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે તેના નવ પ્રદેશવાળા પતરની ઉપર

અન્યદપિ નવપ્રદેશિકપત્રદ્વયં સ્થાપ્યતે इत्येवं क्रमेण सप्तविंशतिप्रदेशिकं चतुरस्रं संस्थानं भवतीति । 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' उत्कर्षेणऽनन्तप्रदेशिकं तथैव असंख्यातप्रदेशावगाढं चेत्पर्यः । 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं 'से जहण्णेणं अट्टपएसिए अट्टपएसोगाढे पणत्ते' तत् युग्मप्रदेशिकम् जघन्येनाष्टप्रदेशिकं तथा अष्टप्रदेशावगाढं च पञ्चमम् आ. नं. १३ ० ० अस्योपरि अन्यथतःप्रदेशिकः प्रतरो दीयते, इत्येवं प्रकारेणाष्टप्रदेशिको भवतीति । 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं ० ० तथैव असंख्यातप्रदेशावगाढं चेत्पर्यः, इति चतुरस्रमूत्रम् । आ. नं. १३

પ્રતર સ્થાપિત કરના ચાહિયે । હસ ક્રમ સે ૨૭ સત્તાઈસ પ્રદેશોં વાલા ચતુરસ્રસંસ્થાન હોતા હૈ । 'ઉક્કોસેણં અણંતપૅસિૅ તહેવ' તથા ઉત્કૃષ્ટ સે યહ અનન્ત પ્રદેશોં વાલા હૈ ઔર અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશોં મૈં હસકા અવગાહ હૈ । 'તત્થ ણં જે સે જુમ્મપૅસિૅ' તથા ડનમૈં જો યુગ્મપ્રદેશિક ચતુરસ્રસંસ્થાન હૈ 'સે જહન્નેણં અટ્ટપૅસિૅ અટ્ટપૅસોગાઢે' વહ જઘન્ય સે આઠ પ્રદેશોં વાલા હૈ ઔર ૮ આઠ આકાશ પ્રદેશ મૈં, હસકા અવગાહ હોતા હૈ । હસકા આકાર સં. ટીકા મૈં આ. નં. ૧૩ સે દિયા હૈ, । હસ ચતુષ્પ્રદેશિક પ્રતર કે ડર અન્ય ચાર પ્રદેશોં વાલા દુસરા પ્રતર સ્થાપિત કરના ચાહિયે । હસ પ્રકાર સે આઠ પ્રદેશ કા યુગ્મપ્રદેશિક ઘનચતુરસ્ર ઘન જાતા હૈ । 'ઉક્કોસેણં અણંતપૅસિૅ તહેવ' ઉત્કૃષ્ટ સે યહ અનન્ત પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઔર આકાશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોં મૈં હસકી અવગાહના હોતી હૈ ।

બીજા બે અન્ય નવ પ્રદેશવાળા પ્રતરો સ્થાપવા લેઈએ. આ ક્રમ પ્રમાણે ૨૭ સત્યાવીસ પ્રદેશોવાળું ચતુરસ્ર સંસ્થાન થાય છે. 'ઉક્કોસેણં અણંતપૅસિૅ તહેવ' તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે અનન્ત પ્રદેશોવાળું છે. અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે. 'તત્થ ણં જે સે જુમ્મપૅસિૅ' તથા તેમાં બે યુગ્મ પ્રદેશોવાળું ચતુરસ્ર સંસ્થાન છે, 'સે જહન્નેણં અટ્ટપૅસિૅ અટ્ટપૅસોગાઢે' તે જઘન્યથી આઠ પ્રદેશોવાળું અને આઠ આકાશ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ. નં. ૧૩ માં બતાવેલ છે. આ ચાર પ્રદેશવાળા પ્રતરની ઉપર બીજા ચાર પ્રદેશોવાળું બીજું પ્રતર સ્થાપવું લેઈએ. આ પ્રકારથી ચાર પ્રદેશ યુગ્મ પ્રદેશોવાળું ઘન ચતુરસ્ર બની જાય છે. 'ઉક્કોસેણં અણંતપૅસિૅ તહેવ' ઉત્કૃષ્ટથી તે અનન્ત પ્રદેશોવાળું હોય છે અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહના હોય છે.

‘આયણં મંતે ! સંઠાણે કહપણસિય કહપણસોગાદે પન્નત્તે’ આયતં સ્વલુ ભદન્ત ! સંસ્થાનમ્ કતિપ્રદેશિકં કતિપ્રદેશાવગાહં ચ પ્રજ્ઞપ્તમ્ इति-પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ- ‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘આયણં સંઠાણે તિવિહે પન્નત્તે’ આયતં સ્વલુ સંસ્થાનં ત્રિવિધં ત્રિપ્રકારકં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ‘તં જહા’ તથા- ‘સેઢિઆયણ પયરાયણ ઘણાયણ’ શ્રેણ્યાયતં પ્રતરાયતં ઘનાયતમ્, તત્ર શ્રેણ્યાયતં-પ્રદેશશ્રેણીરૂપમ્, પ્રતરાયતં-કુટ્ટવિ- ષ્કમ્મશ્રેણીદ્વયાદિરૂપમ્ ઘનાયતં-વાહલ્યવિષ્કમ્મભોપેતમનેકશ્રેણીરૂપમિતિ । તત્ર ત્રિવિ- ધાયતમધ્યે પ્રથમમાયતં વિભાગદ્વારેણ દર્શયતિ- ‘તત્થણં’ इत्यादि । ‘તત્થણં જે સે સેઢિઆયતે સે દુવિહે પન્નત્તે’ તત્ર સ્વલુ યત્ તત્ શ્રેણ્યાયતં તદ્ દ્વિવિધં દ્વિપ્રકારમ્ પ્રજ્ઞપ્તમ્ ‘તં જહા ઓયપણસિય ય જુમ્મપણસિય’ તથા ઓજપ્રદેશિકં ચ યુગ્મપ્રદે- શિકં ચ । ‘તત્થણં જે સે ઓયપણસિય’ તત્ર સ્વલુ યત્ તત્ ઓજપ્રદેશિકં શ્રેણ્યાયતમ્

‘આયણં મંતે ! સંઠાણે કહપણસિય કહ પણસોગાદે પન્નત્તે’ હે ભદન્ત ! આયત સંસ્થાન કિનને પ્રદેશોં વાલા કહા ગયા હૈ ઓર આકાશ કે કિતને પ્રદેશોં મેં ઉસકી અવગાહના કહી ગઈ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-ગોયમા ! આયણં સંઠાણે તિવિહે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! આયત સંસ્થાન ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ‘તં જહા, જૈસે- ‘સેઢિ આયણ, પયરાયણ ઘણાયણ’ શ્રેણ્યાયત, પ્રતરાયત ઓર ઘનાયત હનમેં પ્રદેશોં કી શ્રેણીરૂપ જો હોતા હૈ વહ શ્રેણ્યાયત હૈ । વિષ્કમ્મશ્રેણીરૂપ જો આયત હોતા હૈ વહ પ્રતરાયત હૈ । મોટાઈ ઓર વિષ્કમ્મ સહિત અનેક શ્રેણીરૂપ જો આયત હોતા હૈ વહ ઘનાયત હૈ । હનમેં જો શ્રેણ્યાયત હોતા હૈ વહ ‘દુવિહે પન્નત્તે’ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । તં જહા’ જૈસે- ‘ઓયપણસિય ય જુમ્મપણસિય ય’ એક ઓજ પ્રદેશિક ઓર દૂસરા યુગ્મપ્રદેશિક ‘તત્થણં જે સે ઓયપણ-

‘આયણં મંતે ! સંઠાણે કહપણસિય કહ પણસોગાદે પન્નત્તે’ હે ભદ્રવન્ આયત સંસ્થાન કેટલા પ્રદેશોવાળું કહેલ છે ? અને આકાશના કેટલા પ્રદેશોમાં તેની અવગાહના કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે- ‘ગોયમા ! આયણં સંઠાણે તિવિહે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! આયત સંસ્થાન ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે ‘સેઢિ આયણ, પયરાયણ, ઘણાયણ’ શ્રેણી આયત, પ્રતરાયત, અને ઘનાયત, તેમાં પ્રદેશોની શ્રેણી રૂપ બે હોય છે, તે શ્રેણ્યાયત કહેવાય છે. વિષ્કમ્મ શ્રેણીરૂપ બે આયત-લાંબુ હોય છે, તે પ્રતરાયત કહેવાય છે. મોટાઈ અને વિષ્કમ્મ સહિત અનેક શ્રેણીરૂપ બે આયત હોય છે, તે ઘનાયત છે. તેમાં બે શ્રેણ્યાયત હોય છે, તે ‘દુવિહે પન્નત્તે’ બે પ્રકારનું હોય છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘ઓયપણસિય ય જુમ્મપણસિય’ એક ઓજ પ્રદેશ વાળું અને બીજું યુગ્મ પ્રદેશવાળું ‘તત્થણં જે સે ઓયપણસિય’ તેમાં બે ઓજ

‘સે જહન્નેળં તિપણસિણ તિપણસોગાદે’ ત્વ ઓજપ્રદેશિકં શ્રેણ્યાયતં ૦ ૦ ૦
 જઘન્યેન ત્રિપ્રદેશિકં ત્રિપ્રદેશાવગાદં ચ, અસ્ય ચ સ્થાપનૈવમ્ આ. નં. ૧૪
 ‘ઉક્કોસેળં અણંતપણસિણ તં ચેવ’ ઉત્કર્ષેણાઽનન્તપ્રદેશિકં તથા તદેવ અસંખ્યાત-
 પ્રદેશાવગાદં ચેત્યર્થઃ। ‘તત્થ ણં જે સે જુમ્મપણસિણ સે જહન્નેળં દુપણસિણ દુપણ-
 સોગાદે પન્નત્તે’ તત્ર સ્વલ્લ યત્ તત્ યુગ્મપ્રદેશિકં શ્રેણ્યાયતમ્ તત્ જઘન્યેન
 દ્વિપ્રદેશિકં દ્વિપ્રદેશાવગાદં ચ, તત્ત્વેવં યુગ્મપ્રદેશિકં-દ્વિપ્રદેશિકમ્ ૦ ૦
 ‘ઉક્કોસેળં અણંતપણસિણ તદેવ’ ઉત્કર્ષેણાઽનન્તપ્રદેશિકં તથૈવ અસં. આ. નં. ૧૫
 સ્થાત પ્રદેશાવગાદં ચેત્યર્થઃ, ‘તત્થ ણં જે સે પયણયણ સે દુવિહે પન્નત્તે’ તત્ર

સિણ’ इनमें जो ओजप्रदेशिक आयत है वह ‘जहन्नेणं तिपणसिण तिप
 णसोगादे’ जघन्य से तीन प्रदेशों वाला होता है और तीन आकाश
 प्रदेशों में उसका अवगाह होता है। इसका आकार सं. टीकामें आ.
 नं. १४ से दिया है। ‘उक्कोसेणं अणंतपणसिण तं चेव’ यह ओजप्रदेशिक
 श्रेण्यायत उत्कृष्ट से अनन्त प्रदेशों वाला होता है और आकाश के
 असंख्यात प्रदेशों में उसका अवगाह होता है। ‘तत्थ णं जे से जुम्म-
 पणसिण से जहन्नेणं दुपणसिण दुपणसोगादे’ उनमें जो युग्मप्रदेशिक
 श्रेण्यायत होता है वह जघन्य से दो प्रदेशों वाला होता है और
 आकाश के दो प्रदेशों में अवगाह होता है। इसका आकार सं. टीकामें
 आ० नं. १५ से दिया है। तथा यह ‘उक्कोसेणं अणंतपणसिण तदेव’
 उत्कृष्ट से वह अनन्त प्रदेशों वाला होता है और आकाश के असं-
 ख्यात प्रदेशों में अवगाह होता है। ‘तत्थ णं जे से पयणयण से दुविहे

પ્રદેશવાળું આયત સંસ્થાન છે તે ‘જહન્નેણ તિપણસિણ તિપણસોગાદે’ જઘન્યથી
 ત્રણ પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને ત્રણ આકાશ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે.
 તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ. નં ૧૪ થી બતાવેલ છે. ‘ઉક્કોસેણં અણંતપણસિણ
 તં ચેવ’ આ ચોત્તર પ્રદેશવાળું શ્રેણ્યાત સંસ્થાન ઉત્કૃષ્ટથી અનંતપ્રદેશોવાળું હોય છે.
 અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે. ‘તત્થ ણં જે સે
 જુમ્મપણસિણ સે જહન્નેણં દુપણસિણ દુપણસોગાદે’ અને તેમાં જે યુગ્મ પ્રદેશ-
 વાળું આયત સંસ્થાન હોય છે, તે જઘન્યથી બે આકાશ પ્રદેશવાળું હોય
 છે. અને આકાશના બે પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે તેનો આકાર
 સં. ટીકામાં આ. નં. ૧૫ થી બતાવેલ છે. તથા આ ‘ઉક્કોસેણં અણંતપણસિણ
 તદેવ’ ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત
 પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે. ‘તત્થ ણં જે સે પયણયણ સે દુવિહે પન્નત્તે’

ખલુ યત્ તત્ પ્રતરાયતમ્ તત્ દિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ 'તં જહા ઓયપ્પસિય ય જુમ્મ
'પ્પસિય ય' તથા-ઓજપ્રદેશિકં યુગ્મપ્રદેશિકં ચ । 'તત્થ ણં જે સે ઓયપ્પ-
'સિય' તત્ર ખલુ યત્ તત્ ઓજપ્રદેશિકમ્ 'સે જહન્નેણં પત્તરસપ્પસિય પન્નરસપ્પ-
'સોગાઠે' તત્ જઘન્યેન પદ્મપ્રદેશિકં પદ્મપ્રદેશાવગાઠમ્ અસ્ય સ્થાપના ચૈવમ્
..... 'ઉક્કોસેણં અણંતપ્પસિય તથેવ' ઉત્કર્ષેણાડનન્તપ્રદેશિકં તથેવ અસં-
..... સંખ્યાતપ્રદેશાવગાઠમિત્યર્થઃ । 'તત્થ ણં જે સે જુમ્મપ્પસિય સે જહ-
..... ન્નેણં છપ્પસિય છપ્પસોગાઠે' તત્ર ખલુ યત્ તત્ યુગ્મપ્રદેશિકં
આ. નં. ૧૬ ધનાયતમ્ તત્ જઘન્યેન પદ્મપ્રદેશિકં પદ્મપ્રદેશાવગાઠં ચ ધવતીતિ

પત્રત્તે' ઉનમેં જો પ્રતરાયત હૈ વહ દો પ્રકાર કાં કહા ગયા હૈ 'તં જહા'
જૈસે-'ઓયપ્પસિય ય જુમ્મપ્પસિય ય' ઓજપ્રદેશિક ઓર યુગ્મપ્રદે-
શિક 'તત્થ ણં જે સે ઓયપ્પસિય' હનમેં જો ઓજપ્રદેશિક પ્રતર આયત
હૈ વહ 'જહન્નેણં પત્તરસપ્પસિય પત્તરસપ્પસોગાઠે' જઘન્ય સે ૧૫ પંદ્રહ
પ્રદેશોવાલા હોતા હૈ ઓર આકાશ કે ૧૫ પંદ્રહ પ્રદેશોં મેં ઉસકા અવ-
ગાઠ હોતા હૈ । હસકા આકાર સં. ટીકા મેં આ. નં. ૧૬ સે દિયા હૈ ।
'ઉક્કોસેણં અણંતપ્પસિય તથેવ' તથા ઉત્કૃષ્ટ સે યહ અનન્ત પ્રદેશોંવાલા
હોતા હૈ ઓર આકાશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં યહ અવગાઠ હોતા હૈ ।
'તત્થ ણં જે સે જુમ્મપ્પસિય સે જહન્નેણં છપ્પસિય છપ્પસોગાઠે' તથા
જો ઉનમેં યુગ્મપ્રદેશિક ધનાયત હૈ વહ જઘન્ય સે છ પ્રદેશોં વાલા હોતા
હૈ ઓર આકાશ કે ૬ છહ પ્રદેશોં મેં ઉસકા અવગાહ રહતા હૈ યહ છ
પ્રદેશી પ્રતર કે ડપર દૂસરા છ પ્રદેશી પ્રતર કી સ્થાપના કરને સે દ્વાદશ

તેમાં જે પ્રતરાયત સંસ્થાન છે, તે બે પ્રકારનું ધ્યુ છે. 'તં જહા' તે આ
પ્રમાણ છે.-'ઓયપ્પસિય ય જુમ્મપ્પસિય ય' ઓજ પ્રદેશવાળું અને યુગ્મ પ્રદે-
શવાળું પ્રતર સંસ્થાન 'તત્થ ણં જે સે ઓયપ્પસિય' તેમાં જે ઓજ પ્રદેશવાળું
પ્રતર આયત સંસ્થાન છે, તે 'જહન્નેણં પન્નરસપ્પસિય પન્નરસપ્પસોગાઠે'
જઘન્યથી ૧૫ પંદર પ્રદેશવાળું હોય છે, અને આકાશના પંદર પ્રદેશોમાં
તેનો અવગાઠ હોય છે, ઓજપ્રદેશવાળા પ્રતર આયતસંસ્થાનનો આકાર
સં. ટીકામાં આ નં. ૧૬ થી બતાવેલ છે. 'ઉક્કોસેણ અણંતપ્પસિય તથેવ'
તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશવાળું હોય છે, અને આકાશના
અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તે અવગાઠવાળું હોય છે. 'તત્થ ણં જે સે જુમ્મપ્પસિય
સે જહન્નેણં છપ્પસિય છપ્પસોગાઠે' તથા તેમાં જે યુગ્મપ્રદેશવાળું
ધનાયત સંસ્થાન છે, તે જઘન્યથી છ પ્રદેશવાળું હોય છે, અને આકાશના

તદેવ ચ યુગ્મપ્રદેશિકં દ્વાદશપ્રદેશિકમ્ તત્ત્વેવમ્ એતસ્ય પદ્મપ્રદેશિકસ્યોપરિ ૦ ૦ ૦
 પદ્મપ્રદેશિક એવાન્યઃ પ્રતરઃ સ્થાપ્યતે તત્તો દ્વાદશપ્રદેશિકં ભવતીતિ । ૦ ૦ ૦
 ‘ઉક્રોસેણં અણંતપર્ણસિંહ તદેવ’ ઉત્કર્ષેણાડનન્તપ્રદેશિકં તથૈવ અસંખ્યા- આ.નં. ૧૭
 તદ્વપ્રદેશાવગાદમિત્યર્થઃ । ‘તત્ત્વ ણં જે સે ઘનાયત્ સે દુવિદે પન્નત્તે’ તત્ર સ્વ
 યત્ તત્ ઘનાયત્ તત્ દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ‘તં જહા’ તથા ‘ઓયપર્ણસિંહ’ ઓજ-
 પ્રદેશિકં ચ ‘જુમ્મપર્ણસિંહ ય’ યુગ્મપ્રદેશિકં ચ ‘તત્ત્વ ણં જે સે ઓયપર્ણસિંહ જહન્નેણં
 પળયાલીસપર્ણસિંહ પળયાલીસપર્ણસોગાદે’ તત્ર સ્વલુ યત્ તત્ ઓજપ્રદેશિકં તત્ પશ્ચ-
 ચત્ત્વારિંશત્પ્રદેશિકમ્ પશ્ચચત્ત્વારિંશત્પ્રદેશાવગાદમ્ આ. નં. ૧૮ અસ્યોપરિ- ૦૦૦૦૦
 અન્યત્પ્રતરદ્વયં સ્થાપ્યતે इत्येवं क्रमेण पश्च चत्वारिंशत्प्रदेशिकं जघन्यमो- ૦૦૦૦૦
 જપ્રદેશિકં ઘનાયત્ ભવતીતિ ‘ઉક્રોસેણં અણંતપર્ણસિંહ તદેવ’ ઉત્ક- ૦૦૦૦૦
 ર્ષેણાડનન્તપ્રદેશિકમ્ તથૈવ અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાદં ચ ‘તત્ત્વ ણં જે સે- આ. નં. ૧૮
 પ્રદેશી હોતા હૈ હસકા આકાર સં. ટીકા મેં આ. નં. ૧૭ સે દિયા હૈ ।
 ‘ઉક્રોસેણં અણંતપર્ણસિંહ તદેવ’ તથા યહ ઉત્કૃષ્ટ સે વહ અનન્તપ્રદેશો
 વાલા હોતા હૈ ઓર આકાશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશો મેં અવગાહના વાલા
 હોતા હૈ । તત્ત્વ ણં જે સે ઘનાયત્તે’ હનમેં જો ઘનાયત્ હોતા હૈ વહ ‘સે
 દુવિદે પન્નત્તે’ યહ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । ‘તં જહા’ જૈસે- ‘ઓયપર્ણસિંહ
 ય’ જુમ્મપર્ણસિંહ ય’ ઓજપ્રદેશિક ઘનાયત્ ઓર યુગ્મપ્રદેશિક ઘનાયત્
 ‘તત્ત્વ ણં જે સે ઓયપર્ણસિંહ સે જહન્નેણં પળયાલીસપર્ણસિંહ પળયાલી-
 સપર્ણસોગાદે’ હનમેં જો ઓજપ્રદેશિક ઘનાયત્ હૈ વહ જઘન્ય સે ૪૫ પૈતા-
 લીસ પ્રદેશો વાલા હોતા હૈ ઓર આકાશ કે ૪૫ પૈતાલીસ પ્રદેશો મેં
 હનકા અવગાદ હોતા હસકા આકાર-સં. ટીકામેં આ. નં. ૧૮ સે દિયા

છ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાદ રહે છે. આ છ પ્રદેશી પ્રતરની ઉપર બીજા છ
 પ્રદેશી પ્રતરની સ્થાપના કરવાથી બાર પ્રદેશી થાય છે. તેનો આકાર
 સં. ટીકામાં આ. નં. ૧૭ થી આપેલ ‘ઉક્રોસેણં અણંતપર્ણસિંહ તદેવ’
 તથા આ ઉત્કૃષ્ટથી અનન્ત પ્રદેશવાળું હોય છે, અને આકાશના અસંખ્યાત
 પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળું હોય છે, ‘તત્ત્વ ણં જે સે ઘનાયત્તે’ તેમાં જે ઘનાયત્
 સંસ્થાન હોય છે. ‘સે દુવિદે પન્નત્તે’ તે બે પ્રકારનું કહેલ છે, ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે
 છે. ‘ઓયપર્ણસિંહ ય જુમ્મપર્ણસિંહ ય’ ઓજ પ્રદેશવાળું ઘનાયત્ અને યુગ્મ પ્રદેશ-
 વાળું ઘનાયત્, ‘તત્ત્વ ણં જે સે ઓયપર્ણસિંહ સે જહન્નેણં પળયાલીસપર્ણસિંહ પળયા-
 લીસપર્ણસોગાદે’ તેમાં જે ઓજ પ્રદેશવાળું ઘનાયત્ સંસ્થાન છે, તે જઘન્યથી
 ૪૫ પિસ્તાળીસ પ્રદેશવાળું થાય છે. અને આકાશના ૪૫ પિસ્તાળીસ પ્રદેશોમાં
 તેનો અવગાદ હોય છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ. નં. ૧૮ થી બતાવેલ છે.

જુમ્મપણસિય સે જહન્નેનં વારસપણસિય વારસપણસોગાહે' તત્ત્વ સ્વલ્પત્ત્વ તત્ત્વ યુગ્મપ્રદે-
શિકં તત્ત્વ જઘન્યેન દ્વાદશપ્રદેશિકષ્ દ્વાદશપ્રદેશાદગાઠં પ્રજ્ઞપ્તમ્ 'ઉક્કોસેણં અણંતપણ-
સિય તહેવ' ઉત્કર્ષેણાડનન્તપ્રદેશિકં તથૈવ અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાઠં ચેતિ ॥૨૦૩॥

અનન્તરપૂર્વ સંસ્થાનાનિ નિરૂપિતાનિ અથ સંસ્થાનાન્યેવ પ્રકારાન્તરેણ
નિરૂપયિતુમાહ—'પરિમંડલે ણં મંતે' इत्यादि ।

મૂલમ્—પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે દઢ્ઢિયાણે કિં કડજુમ્મે
તેઓણે દાવરજુમ્મે કલિઓણે ? ગોયમા ! નો કડજુમ્મે ણો
તેઓણે ણો દાવરજુમ્મે કલિઓણે । વટ્ટે ણં મંતે ! સંઠાણે દઢ-
ટ્ટિયાણે ૦ એવં ચેવ એવં જાવ આયણે । પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા
દઢ્ઢિયાણે કિં કડજુમ્મા તેઓયા ? પુચ્છા ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં
સિય કડજુમ્મા સિય તેઓગા સિય દાવરજુમ્મા સિય કલિઓગા ।

હૈ । હસકે ડપર અન્ય ઓર ડો પ્રતર સ્થાપિત કિયે જાતે હૈં । હસ ક્રમ
સે વહ ૪૫ પૈંતાલીસ પ્રદેશોં વાલાં હોતા હૈ । 'ઉક્કોસેણં અણંત પણસિય
તહેવ' તથા ઉત્કૃષ્ટ સે યહ અનન્ત પ્રદેશોંવાલા હોતા હૈ ઓર આકાશ કે
અસંખ્યાતપ્રદેશોં મૈં અવગાહનાવાલા હોતા હૈ । 'તત્ત્વ ણં જે સે જુમ્મપણસિય
સે જહન્નેનં વારસપણસિય વારસપણસોગાહે' તથા જો યુગ્મપ્રદેશિક ઘના
યત હૈ વહ જઘન્ય સે ૧૨ વારહ પ્રદેશોંવાલા હોતા હૈ ઓર આકાશ કે
૧૨ વારહ પ્રદેશોં મૈં હસકા અવગાઠ હોતા હૈ । 'ઉક્કોસેણં અણંત-
પણસિય તહેવ' તથા ઉત્કૃષ્ટ સે યહ અનન્ત પ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ ઓર
આકાશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોં મૈં યહ અવગાઠ હોતા હૈ ॥૨૦૩॥

આની ઉપર ણીબ્બ બે પ્રતરો સ્થાપવામાં આવે છે, આ ક્રમથી તે પિસ્તાળીશ
પ્રદેશોવાળું ૪૫ બાય છે. 'ઉક્કોસેણં અણંતપણસિય તહેવ' તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે
અનંતપ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તે અવગાહના-
વાળું હોય છે. 'તત્ત્વ ણં જે સે જુમ્મપણસિય સે જહન્નેનં વારસપણસિય વારસપણસો
ગાહે' તથા તેમાં જે યુગ્મપ્રદેશવાળું ઘનાયત છે. તે જઘન્યથી ૧૨ બાર પ્રદેશો-
વાળું હોય છે. અને આકાશના ૧૨ બાર પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઠ હોય છે.
'ઉક્કોસેણં અણંતપણસિય તહેવ' તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે.
અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઠ હોય છે. ॥૨૦૩॥

विहाणादेसे णं नां कडजुम्मा नो तेओथा नो दावरजुम्मा कलिओगा एवं जाव आयया । परिसंडले णं भंते ! संठाणे पएसट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा गोयमा ! सिय कडजुम्मे सिय तेओगे सिय दावरजुम्मे सिय कलिओगे एवं जाव आयए ॥

परिसंडलाणं भंते ! संठाणा पएसट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि तेओगा वि दावरजुम्मा वि कलिओगा वि ४ एवं जाव आयया । परिसंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मपएसोगाढे जाव किं कलिओगपएसोगाढे

गोयमा ! कडजुम्मपएसोगाढे नो तेओगपएसोगाढे नो दावरजुम्मपएसोगाढे नो कलिओगपएसोगाढे ४। वट्ठे णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मे पुच्छा गोयमा ! सिय कडजुम्मपएसोगाढे सिय तेओगपएसोगाढे नो दावरजुम्मपएसोगाढे सिय कलिओगपएसोगाढे । तंसे णं भंते ! संठाणे पुच्छा गोयमा ! सिय कडजुम्मपएसोगाढे सिय तेओगपएसोगाढे सिय दावरजुम्मपएसोगाढे नो कलिओगपएसोगाढे । चउरंसे णं भंते ! संठाणे० पुच्छा जहा वट्ठे तहा चउरंसे वि । आयए णं भंते ! संठाणे ? पुच्छा गोयमा ! सिय कडजुम्मपएसोगाढे जाव सिय कलिओगपएसोगाढे ।

परिसंडला णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मपएसोगाढा तेओगपएसोगाढा पुच्छा गोयमा ! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओगपएसोगाढा नो दावरजुम्मपएसोगाढा नो कलिओगपएसोगाढा ।

वट्ठा णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओगपएसो-

गाढा नो दावरजुम्मपएसोगाढा नो कलिओगपएसोगाढा,
विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि तेओगपएसोगाढा वि
नो दावरजुम्मपएसोगाढा कलिओगपएसोगाढा वि ।

तंसा णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा गो-
यमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओगपएसोगाढा,
नो दावदजुम्मपएसोगाढा, नो कलिओगपएसोगाढा । विहा-
णादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि तेओगपएसोगाढा वि दावर-
जुम्मपएसोगाढा वि नो कलिओगपएसोगाढा । चउरंसा जहा वट्ठा ।

आयथा णं भंते ! संठाणा० पुच्छा गोयमा ! ओघा-
देसेणं कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओगपएसोगाढा नो दावर-
जुम्मपएसोगाढा नो कलिओगपएसोगाढा । विहाणादेसेणं कड-
जुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसोगाढा वि । परिसंडले
णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मसमयट्ठिइए । तेओगसमयट्ठिइए ।
दावरजुम्मसमयट्ठिइए कलिओगसमयट्ठिइए ? गोयमा ! सिय
कडजुम्मसमयट्ठिइए जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइए । एवं जाव
आयए । परिसंडला णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मसमयट्ठिइया
पुच्छा गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयट्ठिइया जाव
सिय कलिओगसमयट्ठिइया । विहाणादेसेणं कडजुम्मसमयट्ठि-
इया वि । जाव कलिओगसमयट्ठिइया वि एवं जाव आयया ।

परिसंडले णं भंते ! संठाणे कालवन्नपज्जवेहिं किं कड-
जुम्मे जाव कलिओगे गोयमा ! सिय कडजुम्मे । एवं एएणं
अभिलावेणं जहेव टिइए । एवं नीलवन्नपज्जवेहिं एवं पंचहिं
वन्नेहिं दोहिं गंधेहिं पंचहिं रसेहिं अट्ठहिं फासहिं जाव लुक्क-
फासपज्जवेहिं ॥सू० ४॥

छाया—परिमण्डलं खलु भदन्त ? संस्थानं द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मं व्योजं
द्वापरयुग्मं कल्योजम्, गौतम ! नो कृतयुग्मम्—नो व्योजम्—नो—द्वापरयुग्मं
कल्योजम् । वृत्तं खलु भदन्त ! संस्थानम् द्रव्यार्थतया० एवमेव, एवं यावदायतम् ।
परिमण्डलानि खलु भदन्त ! संस्थानानि द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मानि व्योजानि
पृच्छा, गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्मानि स्यात् व्योजानि, स्यात् द्वापर-
युग्मानि, स्यात् कल्योजानि । विधानादेशेन नो कृतयुग्मानि, नो व्योजानि, नो
द्वापरयुग्मानि कल्योजानि, एवं यावदायतानि ।

परिमण्डलं खलु भदन्त ! संस्थानं प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्ममिति पृच्छा ?
गौतम ! स्यात् कृतयुग्मम् स्यात् व्योजम्, स्यात्—द्वापरयुग्मम् स्यात् कल्योजम्,
एवम् यावदायतम् । परिमण्डलानि खलु भदन्त ! संस्थानानि प्रदेशार्थतया किं
कृतयुग्मानि—पृच्छा—? गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्मानि यावत् स्यात्कल्यो-
जानि । विधानादेशेन कृतयुग्मान्यपि, व्योजान्यपि, द्वापरयुग्मान्यपि, कल्यो-
जान्यपि ४ । एवं यावदायतानि । परिमण्डलं खलु भदन्त ! संस्थानम् किं कृतयु-
ग्मप्रदेशावगाढम् यावत् किं कल्योजप्रदेशावगाढम् ? गौतम ! कृतयुग्मप्रदेशावगाढम्
नो व्योजप्रदेशावगाढम् नो—द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढम् नो कल्योजप्रदेशावगाढम् ४ ।

वृत्तं खलु भदन्त ! संस्थानम्—किं कृतयुग्मं० पृच्छा ? गौतम ! स्यात् कृत-
युग्मप्रदेशावगाढम् स्यात् व्योजप्रदेशावगाढम् नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढम् स्यात्
कल्योजप्रदेशावगाढम् । अप्सं खलु भदन्त ! संस्थानम्० पृच्छा ? गौतम ! स्यात्
कृतयुग्मप्रदेशावगाढम् स्यात् व्योजप्रदेशावगाढम् स्याद्द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढम्—
नो कल्योजप्रदेशावगाढम् । चतुरस्रं खलु भदन्त ! संस्थानम्०, पृच्छा यथावृत्तं तथा
चतुस्त्रमपि । आयतं खलु भदन्त ! संस्थानम्० पृच्छा ? गौतम ! स्यात् कृतयुग्म
प्रदेशावगाढम् यावत् स्यात् कल्योजप्रदेशावगाढम् । परिमण्डलानि खलु भदन्त !
संस्थानानि, किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि व्योजप्रदेशावगाढानि—पृच्छा ? गौतम !
ओघादेशेनापि—विधानादेशेनापि कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि नो व्योजप्रदेशावगाढानि
नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि नो कल्योजप्रदेशावगाढानि । वृत्तानि खलु भदन्त !
संस्थानानि किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि पृच्छा ? गौतम ! ओघादेशेन कृतयुग्म-
प्रदेशावगाढानि नो व्योजप्रदेशावगाढानि नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि, नो कल्यो-
जप्रदेशावगाढानि । विधानादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्यपि व्योजप्रदेशावगाढा-
न्यपि नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि, कल्योजप्रदेशावगाढान्यपि

अपस्त्राणि खलु भदन्त ! संस्थानानि किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि पृच्छा ?
गौतम ! ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि नो व्योजप्रदेशावगाढानि नो द्वापर-

युग्मप्रदेशावगाढानि नो कल्योजप्रदेशावगाढानि । विधानादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्यपि त्र्योजप्रदेशावगाढान्यपि, द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढान्यपि नो कल्योजप्रदेशावगाढानि । चतुरस्राणि यथा वृत्तानि, आयतानि खलु भदन्त ! संस्थानानि पृच्छा ? गौतम ! ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि नो त्र्योजप्रदेशावगाढानि नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि नो कल्योजप्रदेशावगाढानि ।

विधानादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्यपि यावत्-कल्योजप्रदेशावगाढान्यपि । परिमण्डलं खलु भदन्त ! संस्थानम् किं कृतयुग्मसमयस्थितिकम् त्र्योजसमयस्थितिकम् द्वापरयुग्मसमयस्थितिकम् कल्योजसमयस्थितिकम् ? गौतम ! स्यात् कृतयुग्मसमयस्थितिकम् यावत्-स्यात् कल्योजसमयस्थितिकम् । एवं यावदायतम् ।

परिमण्डलानि खलु भदन्त ! संस्थानानि किं कृतयुग्मसमयस्थितिकानि पृच्छा ? गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्मसमयस्थितिकानि यावत् स्यात् कल्योजसमयस्थितिकानि । विधानादेशेन कृतयुग्मसमयस्थितिकान्यपि यावत् कल्योजसमयस्थितिकान्यपि । एवं यावदायतानि ।

परिमण्डलं खलु भदन्त ! संस्थानम् कालवर्णपर्यवैः किं कृतयुग्मम् यावत्कल्योजम् । गौतम ! स्यात् कृतयुग्मम् । एवमेतेनाऽभिलापेन यथैवस्थितौ । एवं नीलवर्णपर्यवैः, एवं पञ्चभिर्वर्णैः, द्वाभ्यां गन्धाभ्याम्, पञ्चभिः रसैः, अष्टाभिः स्पर्शैः, यावदूरुक्ष-स्पर्शपर्यवैः ॥ सू० ४ ॥

टीका—‘परिमण्डले णं भंते ! संठाणे दव्वट्टयाए किं कडजुम्मे’ परिमण्डलं खलु भदन्त ! संस्थानं किं द्रव्यार्थतया-द्रव्यरूपेणेत्यर्थः । किं कृतयुग्मम् ‘तेओए’ त्र्योजम्, अथवा-‘दावरजुम्मे’ द्वापरयुग्मम् उत ‘कलिओए’ कल्योजम् परिमण्डलं खलु संस्थानं द्रव्यार्थतया-एकमेव द्रव्यम् ।

इस प्रकार से संस्थानों का निरूपण करके अब सूत्रकार प्रकारान्तर से उन्हीं की प्ररूपणा करते हैं—‘परिमण्डलेणं भंते ! संठाणे दव्वट्टयाए किं कडजुम्मे’ इत्यादि सूत्र ०४॥

टीकार्थ-श्री गौतम स्वामी ने इस सूत्र द्वारा प्रभु श्री से ऐसा पूछा है—‘परिमण्डले णं भंते ! संठाणे दव्वट्टयाए किं कडजुम्मे’ हे भदन्त ! परिमण्डल संस्थान क्या द्रव्यार्थ रूप से कृतयुग्मरूप है ? अथवा ‘तेओए’

आ प्रभावे संस्थानानुं निरूपणु करीने डवे सूत्रकार प्रकारान्तरथी तेनी ७ प्ररूपणु करे छे. ‘परिमण्डले णं भंते ! संठाणे दव्वट्टयाए किं कडजुम्मे’ इत्यादि टीकार्थ—श्री गौतमस्वामीने आ सूत्रद्वारा प्रभुश्रीने जेवुं पूछथुं छे डे—‘परिमण्डले णं भंते ! संठाणे दव्वट्टयाए किं कडजुम्मे’ छे डरुणुसिंधो अणवन् परिमण्डल

ન હિ પરિમંડલસ્યૈકસ્ય ચતુષ્કાપહારોઽસ્તિ इत्येकत्वचिन्तायां न कृत-
 युग्मादिव्यपदेशो भवति किन्तु-कल्योजव्यपदेश एव भवति । यदि पृथक्त्व
 चिन्ता, तदा कदाचित् एतावन्ति तानि परिमंડलानि भवन्ति यावतां चतुष्का-
 पहारेण निच्छेदता भवति कदाचित् पुनस्त्रीणि अधिकानि भवन्ति कदाचिद् द्वे
 कदाचिदेकमधिकमिति । परिमंડल किं कृतयुग्मादिरूपमिति प्रश्नः । भगवानाह-
 'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम । 'नो कडजुम्मे नो तेओए नो दावरजुम्मे'
 परिमंડलं संस्थानं द्रव्यरूपेण न कृतयुग्मरूपम् न वा उपोजम् न वा द्वापरयुग्मम् ।
 किन्तु- 'कलिओए' कल्योजरूपमेव द्रव्यरूपेण परिमंਡलसंस्थानस्यैकरूपत्वात्,
 उपोजरूप है अथवा 'दावरजुम्मे' द्वापरयुग्मरूप है ? अथवा 'कलिओए'
 कल्योज रूप है ?

परिमંડલ संस्थान દ્રવ્ય રૂપ સે એક હી હૈ વ્યોકિ એક પરિમંડલ
 કા ચાર ચાર સે અપહાર નહીં હોતા હૈ હસલિયે એકત્વ આદિ કી વિચા-
 રના મેં કૃતયુગ્માદિ રૂપતા કા વ્યપદેશ નહીં હોતા હૈ । કિન્તુ કલ્યોજ-
 રૂપતા કા હી વ્યપદેશ હોતા હૈ । હસલિયે 'વહ કલ્યોજ રૂપ હી હૈ ।
 પરન્તુ જય પૃથક્ત્વ રૂપ સે પરિમંડલ કા વિચાર કિયા જાતા હૈ તો
 ઉસકા ચાર ચાર સે અપહાર કરને પર કદાચિત્ ઉસમેં સે કુલ્લ બી
 ઘાકી નહીં રહતા હૈ, કદાચિત્ ઉસમેં સે ત્રીન, કદાચિત્ ઉસમેં સે દો
 ઓર કદાચિત્ ઉસમેં સે એક ઘાકી રહતા હૈ । હસ કારણ વહ કદાચિત્
 કૃતયુગ્મ રૂપ હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ વહ યાવત્ કલ્યોજ રૂપ બી હોતા
 હસીલિયે હસકે વિષય મેં ગૌતમ સ્વામીને એમા પ્રશ્ન કિયા હૈ ।

હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ--'ગોયમા' હૈ ગૌતમ । 'નો
 કડજુમ્મે, નો તેઓએ નો દાવરજુમ્મે' પરિમંડલ સંસ્થાન દ્રવ્યરૂપ સે ન

સંસ્થાન યુ' દ્રવ્યાર્થપણાથી દ્રવ્ય રૂપથી-કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા 'તેઓએ'
 યોજરૂપ છે ? અથવા 'દાવરજુમ્મે' દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા 'કલિઓએ'
 કલ્યોજરૂપ છે ? પરિમંડલ સંસ્થાન દ્રવ્ય પણાથી એક જ છે. કેમકે એક
 પરિમંડલનો ચાર ચારથી અપહાર (બહાર કાઢાડવું તે) થતો નથી તેથી એક
 પણા વિગેરેની વિચારણામાં કૃતયુગ્મ વિગેરેનો વ્યપદેશ થતો નથી.
 પરંતુ કલ્યોજ પણાનો જ વ્યપદેશ થાય છે. તેથી તે કલ્યોજ રૂપ જ છે.
 પરંતુ જ્યારે પૃથક્ત્વ પણાથી પરિમંડલ સંસ્થાનનો વિચાર કરવામાં આવે
 છે, ત્યારે તેનો ચાર-ચારથી અપહાર (બહાર કાઢાડવા તે) કરવાથી કોઈવાર
 તેમાંથી કંઈ પણ બાકી રહેતું નથી. કોઈ વાર તેમાંથી ત્રણ, કોઈ વાર બે,
 ૨ ને કોઈ વાર તેમાંથી એક બાકી રહે છે. તે કલ્યુગ્મથી તે કદાચિત્ કૃત-
 યુગ્મ રૂપ હોય છે. અને કદાચિત્ તે કલ્યોજ રૂપ પણ હોય તેથી જ તેના

एकस्य वस्तुन श्रुतिर्मिरपहारो न भवति-अतो न कृतयुग्मादिः- उपमा, अपितु कल्योजरूपमेव भवतीति ।

पुनः गौतमस्वामी भगवन्तं पप्रच्छ 'वद्वेणं भंते ! संठाणे दव्वट्टयाए०' वृत्तं खलु भदन्त ! संस्थानं द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मं त्रयोजं द्वापरयुग्मं कल्योजमिति वा इति प्रश्नः । भगवान् श्री महावीरः उत्तरमाह- 'एवं चेव' एवमेव, वृत्तं संस्थानं द्रव्यार्थतया न कृतयुग्मरूपम् न वा त्रयोजरूपम् न वा-द्वापर युग्मम् । किन्तु-कल्योजरूपमिति परिमण्डलसंस्थानवदेव सर्वमिहापि ज्ञात-

कृतयुग्मरूप है न त्रयोजरूप है, न द्वापरयुग्मरूप है किन्तु कल्योजरूप ही है । क्योंकि परिमण्डलसंस्थान में द्रव्यरूप से एक ही रूपता आती है । एक रूप वस्तु का चार से अपहार होता नहीं है । इसलिये कृतयुग्मादि रूपता नहीं आती है । किन्तु वह कल्योज रूप ही रहता है ।

फिर से श्री गौतम स्वामी प्रभु श्री से पूछते हैं- 'वद्वेणं भंते ! संठाणे दव्वट्टयाए०' हे भदन्त ! वृत्तसंस्थान द्रव्यार्थरूप से क्या कृतयुग्म रूप है ? त्रयोजरूप है ? द्वापरयुग्म रूप है ? अथवा कल्योज रूप है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'एवं चेव' हे गौतम ! वृत्तसंस्थान द्रव्यरूप से कृतयुग्मादि रूप नहीं है- अर्थात् वह न कृतयुग्मरूप है, न त्रयोजरूप है और न द्वापरयुग्मरूप है । किन्तु वह कल्योज रूप ही है । तात्पर्य कहने का यही है कि परिमण्डल संस्थान के जैसा ही समस्त कथन यहां पर भी समझ लेना । 'एवं जाव आयए' इसी

સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન કર્યો છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા માટે પ્રભુ શ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે- 'ગોચમા' હે ગૌતમ ! 'નો કહજુમ્મે, નો તેઓએ નો દાવરજુમ્મે' 'પરિમંડલ સંસ્થાન દ્રવ્યપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ નથી તેમ ત્રયોજ રૂપ નથી તથા દ્વાપર યુગ્મરૂપ પણ નથી. પરંતુ કલ્યોજ રૂપ જ છે. કેમકે પરિમંડલ સંસ્થાનમાં દ્રવ્યપણાથી એક રૂપપણું જ આવે છે. એક પણાવાળી વસ્તુનો આશયી અપહાર થતો નથી. તેથી તેમાં કૃતયુગ્મ પણું આવતું નથી. પરંતુ તે કલ્યોજ રૂપ જ રહે છે.

ફરીથી શ્રી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુ શ્રીને પૂછે છે કે- 'વદ્દેણં મંતે ! સંઠાણે દવ્વટ્ટયાએ' હે ભગવન્ વૃત્ત સંસ્થાન દ્રવ્યાર્થપણાથી શું કૃતયુગ્મ-રૂપ છે ? ત્રયોજ રૂપ છે ? દ્વાપર યુગ્મરૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે- 'એવં ચેવ' હે ગૌતમ વૃત્ત સંસ્થાન દ્રવ્યપણાથી કૃત યુગ્માદિરૂપ નથી. અર્થાત્-તે કૃતયુગ્મ રૂપ નથી. ત્રયોજરૂપ નથી. તેમ દ્વાપર યુગ્મ રૂપ પણ નથી. પરંતુ તે કલ્યોજ રૂપ જ છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે-પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રમાણે જ સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજ લેવું. 'એવં જાવ આયએ' આજ પ્રમાણેનું કથન

વ્યમિતિ । ‘એવં જાત આયત્’ એવમ્-યાવદાયતસંસ્થાનમપિ જ્ઞાતવ્યમ્ । અત્ર-
યાવત્પદેન વ્યસ્રચતુરમ્સંસ્થાનયોર્ગ્રહણં ભવતિ । તથા ચ વૃત્તસંસ્થાનાદારમ્બ્ય
આયતસંસ્થાનપર્યન્તસંસ્થાનાનિ દ્રવ્યાર્થતયા ન કૃતયુગ્માદિરૂપાણિ । કિન્તુ-કલ્પોજ-
રૂપાણ્યેવ ભવન્તિ । દ્રવ્યરૂપેણ વૃત્તાદીનામેકરૂપતયા ચતુઃસંખ્યયાઽપહારાઽભાવાદિતિ
પરિમંડલાદીનિ એકવચનેન નિરૂપ્ય-બહુવચનેનાહ-‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા
દઘ્વદૃયાઈ કિં કઢજુમ્મા તેઓયા પુચ્છા’ પરિમંડલાનિ સ્વલુ ભદન્ત ! સંસ્થાનાનિ
દ્રવ્યાર્થતયા કિં કૃતયુગ્માનિ વ્યોજાનિ દ્વાપરયુગ્માનિ કલ્પોજાનિ ? इति पृच्छा-
પદસંગ્રાહયઃ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ ભગવાન-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
‘ઓઘાદેસેણં’ ઓઘાદેશેન સામાન્યરૂપેણ સર્વવપ્તુદિતરૂપેણ સર્વપરિમંડલસંસ્થાના-
પેક્ષયેત્યર્થઃ । ‘સિય કઢજુમ્મા’ સ્યાત્-કદાચિત્ કૃતયુગ્માનિ । ‘સિય તેઓગા’
સ્યાત્-કદાચિત્ વ્યોજસ્વરૂપાણિ, ‘સિય દાવરજુમ્મા’ સ્યાત્ કદાચિત્ દ્વાપરયુ-

પ્રકાર કા યાવત્ આયત સંસ્થાન તક જાનના ચાહિયે । યહાં યાવત્પદ સે
વ્યસ્ર, ચતુરમ્સંસ્થાન કા ગ્રહણ ક્રુઆ હૈ । તથાચ વૃત્તસંસ્થાન સે લેકર
આયત સંસ્થાન તક સય સંસ્થાન દ્રવ્યરૂપ સે કૃતયુગ્માદિરૂપ નહીં હૈ
કિન્તુ કલ્પોજ રૂપ હી હૈ । દ્રવ્યરૂપ સે વૃત્તાદિ સંસ્થાનોં મેં જો એકરૂ
પતા કા કથન કિયા ગયા હૈ વહ ચાર સંખ્યા સે ડનકા અપહાર નહીં
હો સકને સે કિયા ગયા હૈ । ઇસ પ્રકાર સે યહાં તક પરિમંડલ આદિ
સંસ્થાન કા નિરૂપણ ડનકી એકવચનતા કો લેકર કિયા ગયા હૈ અથ
બહુવચન કો લેકર ઇનકા નિરૂપણ સૂત્રકાર કરતે હૈ-‘પરિમંડલા ણં મંતે !
સંઠાણા દઘ્વદૃયાઈ કિં કઢજુમ્મા તેઓયા પુચ્છા’ હૈ ભદન્ત ! અનેક પરિ-
મંડલ સંસ્થાન દ્રવ્યાર્થ રૂપ સે વ્યા કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા વ્યોજરૂપ હૈ ?
અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હૈ ? અથવા કલ્પોજરૂપ હૈ ? ઇસકે ડત્તર મેં પ્રશ્ન
શ્રી કહતે હૈ-‘ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કઢજુમ્મા, સિય તેઓગા,

યાવત્ આયત સંસ્થાન સુધીમાં સમજવું અહીંયાં યાવત્ પદથી વ્યસ્ર, અને
ચતુરમ્સંસ્થાન ગ્રહણ કરાયા છે. તથા વૃત્તસંસ્થાનથી લઈને આયત સંસ્થાન
સુધી બધા જ સંસ્થાનો દ્રવ્યપણાથી કૃતયુગ્માદિરૂપ નથી. પરંતુ કલ્પોજ
રૂપ જ છે. દ્રવ્ય રૂપથી વૃત્ત વિગેરે સંસ્થાનોમાં એક રૂપ પશ્ચાન્નું જે કથન
કરવામાં આવ્યું છે, તે ચારની સંખ્યાથી તેનો અપહાર ન થવાથી કહેલ છે.
આ રીતે અહીં સુધી પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોનું નિરૂપણ તેના એક વચન
પશ્ચાથી કહેલ છે. હવે બહુવચનનો આશ્રય લઈને સૂત્રકાર તેનું નિરૂપણ
કરે છે-‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા દઘ્વદૃયાઈ કિં કઢજુમ્મા તેઓયા પુચ્છા’ છે
ભગવન્ અનેક પરિમંડલ સંસ્થાનો દ્રવ્યાર્થપણાથી શું કૃતયુગ્મરૂપ છે ?
અથવા વ્યોજરૂપ છે ? અથવા દ્વાપર યુગ્મરૂપ છે ? અથવા કલ્પોજ રૂપ છે.

ગમાનિ 'સિય કલિઓગા' સ્વાત્-કદાચિત્ કલયોજસ્વરૂપાણિ । 'વિહાણાદેસેણ' વિધાનાદેશેન-પ્રત્યેકાપેક્ષયા તત્તદ્રૂપેણ 'નો કહજુમ્મા' નો કૃતયુગમાનિ 'નો તેઓગા' નો ટ્રયોજસ્વરૂપાણિ, 'નો દાવરજુમ્મા' નો દ્વાપરયુગમાનિ પરિમંડલાદીનિ સંસ્થાનાનિ ભવન્તિ । કિન્તુ-પ્રત્યેકાપેક્ષયા-'કલિઓગા' કલયોજસ્વરૂપાણિ મવન્તીતિ । 'એવં જાવ આયયા' એવં યાવદાયતસંસ્થાનાનિ અન્ન યાવત્ પદેન વૃત્ત-ત્રયસ્રચતુરસ્રસંસ્થાનાનાં ગ્રહણં ભવતિ । તથા ચ-વૃત્તાદારમ્ય-આયતાન્તસંસ્થાનાનિ ઓઘાદેશેન સ્વાત્ કૃતયુગમાનિ સ્વાત્-ટ્રયોજસ્વરૂપાણિ, સ્વાત્-દ્વાપરયુગમાનિ સ્વાત્

સિય દાવરજુમ્મા, સિય કલિઓગા' હે ગૌતમ । સામાન્ય રૂપ સે અર્થાત્ સર્વ પરિમંડલ સંસ્થાનોં કી અપેક્ષા સે કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ હૈ, કદાચિત્ ટ્રયોજરૂપ હૈ, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હૈ કદાચિત્ કલયોજરૂપ હૈ । 'વિહાણાદેસેણ' નો કહજુમ્મા નો તેઓગા, નો દાવરજુમ્મા કલિઓગા એવં જાવ આયયા' તથા-વિધાનાદેશ-પ્રત્યેક કી અપેક્ષા સે વે પરિમંડલ સંસ્થાન ન કૃતયુગ્મરૂપ હૈ, ન ટ્રયોજરૂપ હૈ, ન દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ કિન્તુ કલયોજ રૂપ હૈ । હસી પ્રકાર કા કથન યાવત્ આયત સંસ્થાન તક જાનના ચાહિયે । યહાં યાવત્ પદ સે વૃત્ત ત્રયસ્ર ચતુરસ્ર હન સંસ્થાનોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । તથા ચ-વૃત્ત સે હેકર આયતાન્ત સંસ્થાન ઓઘાદેશ સે કદાચિત્ કૃતયુગ્મ રૂપ હોતે હૈ, કદાચિત્ ટ્રયોજરૂપ હોતે હૈ, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોતે હૈ । ઓર કદાચિત્ કલયોજ સ્વરૂપ હોતે હૈ । તથા પ્રત્યેક કી

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગૌતમ ! ઓઘાદેસેણ સિય કહજુમ્મા-સિય-તેઓગા સિય દાવરજુમ્મા સિય કલિઓગા' હે ગૌતમ ! સામાન્ય પશુથી વૃત્ત વિગેરે સંઘળા સંસ્થાનો કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ છે, કોઈ વાર ટ્રયોજ રૂપ છે, કોઈ વાર દ્વાપર યુગ્મ રૂપ છે. અને કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ છે. 'વિહાણા-દેસેણ નો કહજુમ્મા નો તેઓગા નો દાવરજુમ્મા કલિઓગા એવં જાવ આયયા' તથા વિધાનાદેશની અપેક્ષાથી તે પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનો કૃતયુગ્મ રૂપ નથી, ટ્રયોજરૂપ પણ નથી, તેમ દ્વાપર યુગ્મ પણ નથી. પરંતુ કલ્યોજ રૂપ છે, આજ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ આયત સંસ્થાન સુધીમાં સમજ લેવું એટલે કે વૃત્ત સંસ્થાન ત્રયસ્રસંસ્થાન ચતુરસ્રસંસ્થાન આ બધા સંસ્થાનોના વિષયમાં ઉપર પ્રમાણેનું સંઘળું કથન સમજવું. તથા વૃત્ત સંસ્થાનથી લઈને આયત સંસ્થાન સુધીના બધા સંસ્થાનો ઓઘાદેશથી કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, કોઈ વાર ટ્રયોજ રૂપ હોય છે, કોઈ વાર દ્વાપર યુગ્મરૂપ હોય છે. અને કોઈ વાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે. તથા દરેકની અપેક્ષાથી-એક-એકનો

કલ્પયોજસ્વરૂપાણિ । પ્રત્યેકાપેક્ષયા એકૈકમાશ્રિત્ય તુ નો કૃતયુગ્માનિ નો ઝ્યોજ-
સ્વરૂપાણિ ન વા દ્વાપરયુગ્માનિ કિન્તુ-કલ્પયોજસ્વરૂપાણ્યેવ ભવન્તીતિ ભાવઃ ।

અર્થતૈષામેવ પ્રદેશાર્થચિન્તાં કુર્વન્નાહ-‘પરિમંડલે ગં મંતે’ इत्यादि । ‘પરિમંડલે
ગં મંતે ! સંઠાણે’ પરિમંડલં સ્વલુ ભદન્ત । સંસ્થાનમ્ ‘પણસદ્ધયાણ કિં કહજુમ્મે
પુચ્છા’ પ્રદેશાર્થતયા પરિમંડલસંસ્થાનમ્ પ્રદેશાર્થવિચારેણ વિશત્યાદિપુ
ક્ષેત્રપ્રદેશેષુ યે પ્રદેશાઃ પરિમંડલસંસ્થાનનિષ્પાદકાઃ સન્તિ તદપેક્ષયા इत्यर्थः;
કિં કૃતયુગ્મમિતિ પૃચ્છા ? કિં વા ઝ્યોજમ્, અથવા-દ્વાપરયુગ્મમ્, કલ્પયોજં વા-
इति पृच्छा-प्रश्नः । ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
‘સિય કહજુમ્મે’ સ્યાત્ કૃતયુગ્મમ્ પ્રદેશાર્થતયા પરિમંડલસંસ્થાનં કદાચિત્ કૃત-
યુગ્મરૂપં સ્યાદિતિ । ‘સિય તેઓગે’ સ્યાત્-કદાચિત્ ઝ્યોજમ્-ઝ્યોજરૂપં સ્યાદિતિ ।

અપેક્ષા સે-एक एक को आश्रित करके वे न कृतयुगमरूप होते हैं, न व्यो-
जरूप होते हैं, न द्वापरयुगमरूप होते हैं किन्तु कल्पयोजरूप ही होते हैं ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ-‘પરિમંડલે ગં મંતે ! સંઠાણે પણસદ્-
ધાણ કિં કહજુમ્મે પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રદેશોં કી અપેક્ષા
સે વિગતિ આદિ ક્ષેત્ર પ્રદેશોં મેં જો પરિમંડલ સંસ્થાન કે નિષ્પાદક પ્રદેશ
હૈં ડનકી અપેક્ષા સે-क्या कृतयुगमरूप हैं ? अथवा व्योजरूप हैं ? अथवा
द्वापर युगमरूप हैं ? अथवा कल्पयोज रूप हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते
हैं-‘गोयमा ! सिय कहजुम્मे, सिय तेओगे, सिय दावरजुम્मे, सिय
कलिओए एवं जाव आयए’ हे गौतम ! પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે પરિમંડલ
સંસ્થાન કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ હૈ, કદાચિત્ ઝ્યોજરૂપ હૈ, કદાચિત્ દ્વાપ-
રયુગ્મ રૂપ હૈ કદાચિત્ કલ્પયોજરૂપ હૈ । હસી પ્રકાર સે યાવત્ આયત

आश्रय करीने तेओ कृत युगमरूप होता नही. व्योजरूप होता नही. द्वापर-
युगम रूप પણ होता नही, परंतु कल्पयोज रूप न होता है.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછે છે કે-‘પરિમંડલે ગં મંતે ! સંઠાણે
પણસદ્ધયાણ કિં કહજુમ્મે પુચ્છા’ હે ભગવન્ પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રદેશોની
અપેક્ષાથી વિશતિ વિગેરે ક્ષેત્ર પ્રદેશોમાં જે પરિમંડલ સંસ્થાનનો નિષ્પાદક પ્રદેશ
છે, તેની અપેક્ષાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા વ્યોજરૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ
રૂપ છે ? અથવા કલ્પયોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-
‘ગોયમા ! સિય કહજુમ્મે, સિય, તેઓગે, સિય દાવરજુમ્મે, સિય કલિઓણ
એવં જાવ આયણ’ હે ગૌતમ ! પ્રદેશોની અપેક્ષાથી પરિમંડલ સંસ્થાન કોઈ વાર
કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, કોઈવાર વ્યોજ રૂપ હોય છે, કોઈ વાર દ્વાપર યુગ્મ

‘સિય દાવરજુમ્મે’ સ્યાદ દ્વાપરયુગ્મમ્ । ‘સિય કલિઓગે’ સ્યાત્-કલ્પયોજમ્ ‘જાવ આય’ એવં યાવદાયતમ્-અત્ર-યાવત્પદેન વૃત્તત્રયસવતુરસંસ્થાનાનાં ગ્રહણં ભવતિ । તથા-ચ વૃત્તાદારમ્બ આયતાન્તસંસ્થાનાનિ પ્રદેશાર્થતયા સ્યાત્કૃત-યુગ્માદિરૂપાણીત્યર્થઃ । ‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા પરસટ્ટયા’ કિં કહજુમ્મા પુચ્છા’ પરિમંડલાનિ સ્વલ્પ મદન્ત ! સંસ્થાનાનિ કિં પ્રદેશાર્થતયા કૃતયુગ્માનિ પુચ્છા ? ટ્રયોજાનિ દ્વાપરયુગ્માનિ કલ્પયોજાનિ વા-ઇતિ પુચ્છા ? મગવાનાહે-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં’ ઓઘાદેશેન-સામાન્યતઃ, इत्यर्थः, ‘સિય કહજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા’ સ્યાત્-કૃતયુગ્માનિ યાવત્ સ્યાત્ કલ્પયોજાનિ, અત્ર યાવત્પદેન સ્યાત્-ટ્રયોજાનિ સ્યાદ્ દ્વાપરયુગ્માનિ इत्यनयोः संग्रहः । તત્ પ્રદેશાનાં ચતુષ્કાઽપહારેણ અપહ્રિયમાણાનાં ચતુઃ પર્યવસિતત્વે કૃત-

સંસ્થાન કે વિષય મેં મી કથન જાનના ચાહિયે । યહાં યાવત્પદ સે વૃત્ત, ત્રયસ, ચતુરસ્ર ઇન સંસ્થાનોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । તથા ચ-વૃત્તસંસ્થાન સે લેકર આયતસંસ્થાન તક કે સમસ્ત સંસ્થાન પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે કૃત-યુગ્માદિરૂપ હૈ । ‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા પરસટ્ટયા’ કિં કહજુમ્મા પુચ્છા’ અચ ગૌતમ સ્વામી ને પ્રભુ સે યહાં અનેક પરિમંડલ સંસ્થાનોં કે વિષય મેં પ્રદેશોં કી અપેક્ષા લેકર એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ કિ હે મદન્ત ! અનેક પરિમંડલસંસ્થાન પ્રદેશોંકી અપેક્ષા સે કયા કૃતયુગ્મ રૂપ હૈ ? અથવા ટ્રયોજરૂપ હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા કલ્પયોજરૂપ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ-‘ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મા, જાવ સિય કલિઓગા’ હે ગૌતમ ! જહ પ્રદેશોં કી અપેક્ષા લેકર સામાન્યરૂપ સે પરિમંડલોં કા વિચાર કિયા જાતા હૈ તવ ચાર કે અપહાર સે અપહૃત્ કૃપ

રૂપ હોય છે, અને કોઈ વાર કલ્પયોજ રૂપ હોય છે આજ રીતે યાવત્ વૃત્ત સંસ્થાન ત્રયસ સંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન અને આયત સંસ્થાનોના સંબંધમાં પણ સઘળું કથન સમજી લેવું તથા વૃત્ત સંસ્થાનથી લઈને આયત સંસ્થાન સુધીના સઘળા સંસ્થાનો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કૃતયુગ્માદિ રૂપ છે ‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા પરસટ્ટયા’ કિં કહજુમ્મા પુચ્છા’ હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને અનેક સંસ્થાનોના વિષયમાં પ્રદેશોની અપેક્ષાથી એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ અનેક પરિમંડલ સંસ્થાનો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ટ્રયોજરૂપ છે ? અથવા દ્વાપર યુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્પયોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-‘ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા’ હે ગૌતમ ! પ્રદેશોની અપેક્ષાએ સામાન્ય પણાથી પરિમંડલોના વિચાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે ચારના અપહારથી

યુગ્મં તત્ સ્થાન્ યદા-ત્રિપર્યવસાનં તત્તદા-ત્રયોજમ્ એવં દ્વિપર્યવસાનં દ્વાપરમ્ એક પર્યવસાનં કલ્પયોજં ચેતિ યસ્પ્રાદેકત્રાપિ પ્રદેશે વદ્યવઃ પરમાણ્વોઽવગાહન્તે इति । 'વિહાણાદેસેણં' વિધાનાદેશેન વિધાનાદેશો યત્ સમુદિતાનામપિ એકૈકસ્યાઽઽદેશનં તત્તદ્વૂપેણેત્યર્થઃ । 'કહજુમ્માવિ' કૃતયુગ્માન્યપિ, 'તેઓગા વિ' ત્રયોજાન્યપિ, 'દાવરજુમ્માવિ' દ્વાપરયુગ્માન્યપિ, 'કલિઓગા વિ' કલ્પયોજાન્યપિ, તત્તદ્વૂપેણ કૃતયુગ્મસ્વ-સ્યાપિ સંભવાદિતિ । 'એવં જાવ આયયા' એવં યાવદાયતાનિ એવમ્-અનેન પ્રકારેણ વૃત્તસંસ્થાનાદારમ્ય આયતસંસ્થાનપર્યન્તાનિ વાચ્યાનિ, અથાવગાહપ્રદેશનિરૂપ-પણાયાહ- 'પરિમંડલે ણં મંતે ! इत्यादि 'પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે કિં કહજુમ્મ-પણસોગાદે' પરિમંડલં સ્વલુ મદન્ત ! સંસ્થાનં કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાહમ્ । 'જાવ

ઉન પ્રદેશોં મેં સે ચાર વચને પર વે કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં ઓર તોન વચતે હૈં તય ત્રયોજ રૂપ હોતે હૈં ઓર જય અન્ત મેં દો વચતે હૈં તો વે દ્વાપર-યુગ્મ રૂપ હોતે હૈં ઓર જય એક વચતા હૈં તો વે કલ્પયોજરૂપ હોતે હૈં । વ્યોકિ એક મી પ્રદેશ મેં અનેક પરમાણુઓં કી અવગાહના હોતી હૈં ।

'વિહાણાદેસેણં' વિધાનાદેશ સે-એક એક કી અપેક્ષા સે વે 'કહ-જુમ્મા વિ, તેઓગા વિ, દાવરજુમ્મા વિ, કલિઓગા વિ એવં જાવ આયયા' કૃતયુગ્મરૂપ મી હૈં, ત્રયોજરૂપ મી હૈં, દ્વાપરયુગ્મરૂપ મી હૈં ઓર કલ્પયોજ રૂપ મી હૈં । હસી પ્રકાર કા કથન યાવત્ આયતસંસ્થાનોં તક જાનના ચાહિયે । અથ અવગાહ પ્રદેશોં કા નિરૂપણ કરને કેલિયે સૂત્રકાર કહતે હૈં- 'પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે કિં કહજુમ્મપણસોગાદે' હસમેં શ્રી ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈં-હે મદન્ત ! પરિમંડલસંસ્થાન કૃતયુગ્મ પ્રદે-

બહાર કહાડેત તે પ્રદેશોમાથી ચાર બચે ત્યારે કૃતયુગ્મ ૩૫ હોય છે, અને ત્રણ બચે ત્યારે ત્રયોજ થાય છે, અને જ્યારે અંતમાં બે બચે ત્યારે દ્વાપર-યુગ્મ થાય છે. અને જ્યારે એક બચે ત્યારે તે કલ્પયોજ ૩૫ હોય છે. કેમકે એક પણ પ્રદેશમાં અનેક પરમાણુઓની અવગાહના થાય છે.

'વિહાણાદેસેણ' વિધાનાદેશથી એક એકની અપેક્ષાથી તેઓ 'કહજુમ્મા વિ, તેઓગા વિ, દાવરજુમ્મા વિ, કલિઓગા વિ એવં જાવ આયયા' કૃતયુગ્મ ૩૫ પણ છે ત્રયોજ ૩૫ પણ છે, દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ પણ છે, અને કલ્પયોજ ૩૫ પણ છે. આ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ આયત સંસ્થાનો સુધી સમાજવું.

હવે અવગાહ પ્રદેશોનું નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે- 'પરિ મંડલે ણં મંતે ! સંઠાણે કિં કહજુમ્મપણસોગાદે' તેમાં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન પરિમંડલ સંસ્થાન કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાહ છે ? અથવા 'જાવ કલિઓગપણસોગાદે' યાવત કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાહ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે- 'ગોચમા ! છે

કલિઓગપણસોગાદે' યાવત્ કલ્પોજપ્રદેશાવગાદમ્ ? इति प्रश्नः । भगवानाह—
'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'कडजुम्मपणसोगादे' कृतयुग्मप्रदे-
शावगाढम् यस्मात्-परिमण्डलं संस्थानं जघन्यतो विंशतिप्रदेशावगाढं कथितम्
विंशतिसंख्यायाश्चतुष्कापहारे चतुर्पर्यवसितत्वं भवति, अतः कृतयुग्मप्रदेशाव-
गाढत्वं परिमण्डलसंस्थानस्येति । 'नो तेओगपणसोगादे' नो व्योजपदेशाव-
गाढम् परिमण्डलं संस्थानं विंशतिप्रदेशावगाढस्य परिमण्डलस्य चतुष्कसंख्य-
याऽपहारे व्यादीनां पर्यवसानाऽसंभवात् ।

‘નો દાવરજુમ્મપણસોગાદે’ નો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદમ્ ‘નો કલિઓગ
પણસોગાદે’ નો કલ્પોજપ્રદેશાવગાદમિતિ । ‘વટ્ટે ણં મંતે ! સંઠાણે કિં કહજુમ્મે
પુચ્છા’ વૃત્તં ચલ્લ મદન્ત ! સંસ્થાનમ્ કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદમિતિ પૃચ્છા—કિં
વ્યોજમ્ કિં વા—દ્વાપરયુગ્મમ્ અથવા—કિં કલ્પોજમિતિ પૃચ્છા ? ભગવાનાહ—

શાવગાદ હૈ ? અથવા—‘જાવ કલિઓગપણસોગાદે’ યાવત્ કલ્પોજ પ્રદેશ-
ાવગાદ હૈ ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘कडजुम्म
पणसोगादे’ परिमंडलसंस्थान कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है । क्योंकि परिम-
ण्डल संस्थान जघन्य से बीस प्रदेशावगाढ कहा गया है । बीस को चार
से अपहृत करने पर बीस में से चार बार घटाने पर अन्त में चार बचते
हैं, इसलिये परिमंडलसंस्थान में कृतयुग्मप्रदेशावगाढता है । ‘नो तेओग
पणसोगादे’ २० प्रदेशावगाढ परिमंडलसंस्थान—चतुष्कसंख्या से अपहृत
होने पर ३ प्रदेशों का अन्त में आना होता नहीं है इसलिये व्योजरूप
नहीं है । इसी प्रकार से वह ‘नो दावरजुम्मपणसोगादे’ द्वापरयुग्म प्रदे-
शावगाढ भी नहीं हैं । और ‘नो कलिओगपणसोगादे’ न कल्पोज रूप
ही है । ‘वट्टे णं मंते ! संठाणे किं कडजुम्मे पुच्छा’ है मदन्त ! वृत्तसं-

ગૌતમ ! ‘કહજુમ્મપણસોગાદે’ પરિમંડલ સંસ્થાન કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ વાળું
છે, કેમકે—પરિમંડલ સંસ્થાન જઘન્યથી ૨૦ વીસ પ્રદેશોના અવગાદવાળું કહ્યું
છે. ૨૦ વીસને ચારથી અપહૃત—ખહાર કહાડવાથી એટલે કે—વીસમાંથી ચારને
ચારવાર ઘટાડવાથી છેવટે ચાર બચે છે. તેથી પરિમંડલ સંસ્થાનમાં કૃતયુગ્મ
પ્રદેશાવગાદ પાળું છે. ‘નો તેઓગપણસોગાદે’ વીસ પ્રદેશમાં અવગાદ કરવાવાળું
પરિમંડલ સંસ્થાન ચારની સંખ્યાથી અપહૃત—ખહાર કહાડે ત્યારે અંતમાં
૩ ત્રણ પ્રદેશોનું બાકી રહેવાનું થતું નથી તેથી તે વ્યોજ નથી. એજ
પ્રમાણે તે ‘નો દાવરજુમ્મપણસોગાદે’ દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાદ હોતું નથી તથા
‘નો કલિઓગપણસોગાદે’ કલ્પોજ ૩૫ પાળું નથી. ‘વટ્ટે ણં મંતે ! સંઠાણે કિં

‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘सिय कडजुम्मपएसोगाढे’ स्यात्-कदाचित् कृतयुग्मप्रदेशावगाढम् यत्-प्रतरवृत्तं द्वादशप्रदेशिकं कथितम् घनवृत्तं द्वात्रिंशत् प्रदेशिकं च कथितम् तत्-चतुष्कापहारे सति चतुस्रत्वात् कृतयुग्मप्रदेशावगाढं भवतीति भावः । ‘सिय तेओगपएसोगाढे’ स्यात्-कदाचित् त्र्योजप्रदेशावगाढम् यद्-घनवृत्तं सप्तदेशिकं कथितम् तत्र-चतुष्कापहारे त्रिपर्यवसितत्वात् त्र्योजप्रदेशावगाढं वृत्तसंस्थानं भवतीति । ‘नो दावरजुम्मपएसोगाढे’ नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढं वृत्तं संस्थानमिति । ‘सिय कलिओगपएसोगाढे’ स्यात् कल्योजप्रदेशावगाढम् यत्-प्रतरवृत्तं पञ्चप्रदेशिकं कथितम् तत्-चतुष्कापहारे एकाग्रत्वात्

स्थान कया कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है ? अथवा यावत् कल्योजप्रदेशावगाढ है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा ! सिय कडजुम्म पएसोगाढे, सिय तेओगपएसोगाढे, नो दावरजुम्मपएसोगाढे, सिय कलिओग पएसोगाढे’ हे गौतम ! वृत्तसंस्थान कदाचित् कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है कदाचित् त्र्योजप्रदेशावगाढ है पर वह द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ नहीं है । कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढ भी है । कृतयुग्मप्रदेशावगाढ इसे यों कहा गया है कि इसका भेद जो प्रतरवृत्त है वह द्वादश प्रदेशों वाला कहा गया है और घनवृत्त जो है वह ३२ वत्तीस प्रदेशों वाला कहा गया है । इनमें से चार का अवहार करने पर चार आजाते हैं । इसलिये वह कृतयुग्मप्रदेशावगाढ होता है । तथा इसे जो त्र्योजप्रदेशावगाढ कहा गया है सो घनवृत्त त्र्योजप्रदेशिक की अपेक्षासे कहा गया है ।

કડજુમ્મે પુચ્છા’ હે ભગવન્ વૃત્ત સંસ્થાન શું યુગ્મ પ્રદેશમાં અવગાઢ કરવાવાળું છે ? અથવા યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશમાં અવગાઢ કરવા વાળું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! સિય કડજુમ્મપસોગાઢે સિય તેઓગપસોગાઢે નો દાવરજુમ્મપસોગાઢે સિય કલિઓગપસોગાઢે’ હે ગૌતમ વૃત્ત સંસ્થાન કોઈ વાર કૃતયુગ્મ પ્રદેશમાં અવગાઢ કરવા વાળું છે, કોઈ વાર ત્ર્યોજ પ્રદેશમાં અવગાઢ કરવા વાળું છે. પરંતુ તે દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોતું નથી. કોઈ વાર કલ્યોજ પ્રદેશમાં અવગાઢ કરવા વાળું પણ છે, તેને કૃતયુગ્મ પ્રદેશમાં અવગાઢ કરવા વાળું એટલા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે-તેનો પ્રતરવૃત્ત ૩૫ જે ભેદ છે, તે બાર પ્રદેશોવાળો કહ્યો છે, અને જે ઘનવૃત્ત છે; તે ૩૨ બત્તીસ પ્રદેશોવાળું કહેલ છે, તેમાંથી ચારનો અપહાર-બહાર કઢાડવાથી ચાર આવી જાય છે, તેથી તે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે તથા તેને જે ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ કહેલ છે તે ઘનવૃત્ત સંસ્થાન ત્ર્યોજ પ્રદેશવાળું કહેલ છે. એ અપેક્ષાથી કહેલ છે. તેમાં જે ત્ર્યોજ પ્રદેશવાળું

કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠં ભવતીતિ । ‘તંસે ણં મંતે ! સંઠાણે ૦ પુચ્છા’ ંપસં સ્વહુ
મદન્ત ! સંસ્થાનમિતિ પૃચ્છા હે મદન્ત ! ંપસં સંસ્થાનં કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવ-
ગાઠમ્ ? કિં વા-ંયોજપ્રદેશાવગાઠમ્ ? इति प्रश्नः भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि ।
‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सिय कडजुम्मपएसोगाढे’ स्यात्-कृतयुगमप्रदेशावगाढम्
यद्-घनंयसं संस्थानं चतुष्प्रदेशिकम्-तत् कृतयुगमप्रदेशावगाढं भवतीति ।

इसमें जो ओजप्रदेशिक घनवृत्त है वह जघन्य से सात प्रदेशोंवाला
कहा गया है । सो इनमें से ४ का अपहार करने पर तीन बचते हैं ।
इसलिये वृत्तसंस्थान ओजप्रदेशावगाढ होता है । वृत्तसंस्थान द्वापर
युगमप्रदेशावगाढ नहीं होता है । क्योंकि चार के घटाने पर प्रदेशों में से
दो नहीं बचते हैं । तथा इसे जो कल्योज प्रदेशावगाढ कहा गया है
सो प्रतरवृत्त पांच प्रदेशों का होता है सो इनमें से चार को अपहन
करने पर १ बचता है इसलिये इसे कल्योज रूप कहा गया है ।

‘तंसे णं मंते ! संठाणे ० पुच्छा’ हे भदन्त ! ંપસંસંસ્થાન કયા કૃતયુ-
ગમ પ્રદેશાવગાઠ છે ? અથવા ંયોજપ્રદેશાવગાઠ છે ? અથવા દ્વાપરયુગમપ્રદે-
શાવગાઠ છે ? અથવા કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠ છે ? इसके उत्तर में श्री गौतम
स्वामी से प्रभु श्री कहते हैं ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सिय कडजुम्मपएसो-
गाढे’ ંપસં સંસ્થાન કદાચિત્ કૃતયુગમપ્રદેશાવગાઠ હૈ, क्योंकि घनंयस-
संस्थान चार प्रदेशों वाला कहा गया है इसलिये वह कृतयुगम प्रदेशाव-
गाढ होता है । ‘सिय तेओगपएसोगाढे’ कदाचित् वह ओजप्रदेशावगाढ
होता है क्योंकि ંપસંસંસ્થાન ત્રિપ્રદેશાવગાઠ છે । ओजप्रदेशी घनंयसं

ઘનવૃત્ત સંસ્થાન છે, તે જઘન્યથી સાત પ્રદેશો વાળું કહેલ છે, તેમાંથી
ચારનો અપહાર કરવાથી ત્રણ બચે છે, તેથી વૃત્ત સંસ્થાન ંયોજ પ્રદેશાવ-
ગાઠ હોય છે. તથા વૃત્ત સંસ્થાન દ્વાપર યુગમ પ્રદેશાવગાઠ હોતું નથી. કેમકે
-ચારને ઘટાડવાથી પ્રદેશોમાંથી બે બચતા નથી તથા તેને કલ્પોજ પ્રદેશાવગાઠ
કહ્યું છે; તે પ્રતર વૃત્ત પાંચ પ્રદેશોનું હોય છે, તેમાંથી ચારનો અપહાર કરવાથી
૧ એક બચે છે, તેથી તેને કલ્પોજ રૂપ કહેલ છે, ‘તંસેણં મંતે ! સંઠાણે પુચ્છા’
હે ભગવન્ ંયસં સંસ્થાન શું કૃતયુગમ પ્રદેશાવગાઠ છે ? અથવા દ્વાપર યુગમ
પ્રદેશાવગાઠ છે ? કે કલ્પોજ પ્રદેશાવગાઠ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી
ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘સિય કડજુમ્પપસોગાઠે’
ંયસં સંસ્થાન કેઈ વાર કૃતયુગમ પ્રદેશાવગાઠ છે, કેમકે-ઘનંયસં સંસ્થાન
ચાર પ્રદેશોવાળું કહેલ છે. તેથી તે કૃતયુગમ પ્રદેશાવગાઠ વાળું હોય છે.
‘સિય તેઓગપસોગાઠે’ કેઈ વાર તે ંયોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે, કેમકે-

‘સિય તેઓગપણ્સોગાદે’ સ્થાત્-ઞ્યોજપ્રદેશાવગાઢમ્ યત્-પતરઞ્ચસ્રં સંસ્થાનં ત્રિપ-
દેશાવગાઢમ્ ઘનઞ્ચસ્રં ચ સંસ્થાનં પञ્ચત્રિંશત્પ્રદેશિકં કથિતમ્ તત્, ઞ્યોજત્વાત્ ઞ્યો-
જપ્રદેશાવગાઢં ભવતીતિ । ‘સિય દાવરજુમ્મપણ્સોગાદે’ સ્થાત્-દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવ-
ગાઢમ્ યત્-પતરઞ્ચસ્રં સંસ્થાનં ષટ્પ્રદેશિકં કથિતમ્ તત્ર-ચતુષ્કસંખ્યાપાઽપહારે
દ્વચગ્રત્વાદ્ દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢં ભવતીતિ માત્રઃ । ‘નો કલિઓગપણ્સોગાદે’ નો
કલ્યોજપ્રદેશાવગાઢમ્ ઞ્ચસ્રં સંસ્થાનં ભવતીતિ । અયં માત્રઃ ઞ્ચસ્રસંસ્થાનસ્ય સમેદ-
કસ્ય દ્વિ-ત્રિ-ચતુઃ સંખ્યાયા એવ ચતુષ્કાપહારકૃતે સતિ શિષ્ટત્રાત્ સંખ્યાયાઃ
કુત્રાપિ ન શિષ્યમાણત્વમ્ અતો ન કલ્યોજપ્રદેશાવગાઢતા ભવતીતિ । ‘ચરંસે ણં

સંસ્થાન પૈત્તીસ પ્રદેશોં વાલા કહા ગયા હૈ । इनमें से चार को घटाने
पर अन्त में ३ तीन प्रदेश बचते हैं इसलिये वह ञ्योजप्रदेशावगाढ
होता है । ‘सिद्य दावरजुम्मपण्णसोगादे’ कदाचित् यह द्वापरयुगमप्रदेशा-
वगाढ है, । क्यो कि प्रतरञ्चस्रसंस्थान छहप्रदेशो वला कहा गया है ।
इनमें से चार को घटाने पर २ दो प्रदेश बचते हैं । इसलिये उसे द्वापर-
युगमप्रदेशावगाढ कहा है । ‘नो कलिओगपण्णसोगादे’ ञ्चस्रसंस्थान को नो
कल्योजप्रदेशावगाढ कहा गया है सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि सभेद
ञ्चस्रसंस्थान की संख्या में से चार के घटाने पर दो तीन और चार
ही बचते हैं एक संख्या कही पर भी नहीं बचती है । इसलिये ञ्चस्र-
संस्थान में कल्योज प्रदेशावगाढता नहीं है ।

‘ચરંસે ણં ભંતે ! સંઠાણે૦’ હે અદન્ત ! ચતુરસ્રસંસ્થાન કથા-કૃતયુગ્મ-
પ્રદેશાવગાઢ હૈ ? ઞ્યોજપ્રદેશાવગાઢ હૈ ? દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હૈ । અથવા

ઞ્ચસ્ર સંસ્થાન ત્રણ પ્રદેશમાં અવગાહ કરવાવાળું છે. ઘનઞ્ચસ્ર સંસ્થાન ૪૫
પિસ્તાળીશ પ્રદેશોવાળું કહેલ છે, તેમાં ચાર-ચાર ઘટાડવાથી અન્તે ૩ ત્રણ
પ્રદેશ બચે છે, તેથી તે ઞ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ થાય છે. ‘સિય દાવરજુમ્મપણ-
સોગાદે’ કોઈ વાર તે દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે. કેમકે પ્રતર ઞ્ચસ્ર સંસ્થાન
છ પ્રદેશો વાળું કહેલ છે, તેમાંથી ચારને ઘટાડવાથી ૨ બે પ્રદેશો બચે છે,
તેથી તેને દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ કહેલ છે. ‘નો કલિઓગપણ્સોગાદે’
ઞ્ચસ્ર સંસ્થાનને નો કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ એ પ્રમાણે બે કહેવામાં આવેલ છે,
‘તેતુ’ તાત્પર્ય એવું છે કે-મલોદ ઞ્ચસ્ર સંસ્થાનની સંખ્યામાંથી ચાર ઘટા-
ડવાથી બે, ત્રણ અને ચાર બચે છે, તેથી એકની સંખ્યા કોઈ પણ
સ્થળે બચતી નથી. તેથી ઞ્યોજ સંસ્થાનમાં કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી.

‘ચરંસે ણં ભંતે ! સંઠાણે૦’ હે ભગવન્ ચતુરસ્ર સંસ્થાન શું કૃત યુગ્મ
પ્રદેશાવગાઢ છે ? કે ઞ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે ? અથવા દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવ-

મેંતે ! સંઠાળે' ચતુરસ્રં સ્વલુ ભદન્ત ! સંસ્થાનં-કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢમ્ ? યોજપ્રદેશાવગાઢમ્ ? દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢમ્ ? કલ્યોજપ્રદેશાવગાઢં વેતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ-‘જહા વઢે તહા ચરસે વિ’ યથા વૃત્તં સંસ્થાનં કથિતં તથા-ચતુરસ્રં સંસ્થાનમપિ । સ્પાત્-કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢં ચતુરસ્રસંસ્થાનમ્ સ્પાત્-યોજપ્રદેશાવગાઢમ્ નો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢમ્ સ્પાત્ કલ્યોજપ્રદેશાવગાઢમ્ ઇતિ । एवं वृत्त-संस्थानातिदेशेन चतुरस्रसंस्थाने व्यवस्थाऽवगन्तव्येति भावः । ‘जहा वट्ट ति’ तत्र यत्-प्रतरचतुरस्रं संस्थानं चतुष्पदेशिकम्, घनचतुरस्रं च संस्थानम्-अष्टपदेशिकं कथितम् तत् चतुःशेषत्वात् कृतयुगमप्रदेशावगाढम् । तथा-यद् घनचतुरस्रं संस्थानं सप्तविंशतिपदेशिकं कथितम् तत्-त्रिशेषत्वात् योजप્રदेशावगाढम् । तथा-

કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે ? હસ પ્રકાર ગૌતમ સ્વામી કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-‘જહા વઢે તહા ચરસે વિ’ હે ગૌતમ ! જૈસા કથન વૃત્તસંસ્થાન મેં કિયા ગયા હૈં વૈસા હી કથન ચતુરસ્રસંસ્થાન મેં બી જાનનાં ચાહિયે । હસ પ્રકાર ચતુરસ્રસંસ્થાન કદાચિત્ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ હૈં કદાચિત્ યોજપ્રદેશાવગાઢ હૈં, કદાચિત્ કલ્યોજપ્રદેશાવગાઢ હૈં વહ દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ નહીં હૈં । હસ પ્રકાર વૃત્તસંસ્થાન કે અતિદેશ સે ચતુરસ્રસંસ્થાન મેં વ્યવસ્થા જાનની ચાહિયે । પ્રતરચતુરસ્રસંસ્થાન ચાર પ્રદેશોં વાલા કહા ગયા હૈં ઓર ઘનચતુરસ્રસંસ્થાન આઠ પ્રદેશોં વાલા કહાગયા હૈં । इन दोनों में चार की शेषता से कृतयुगमप्रदेशावगाढता है । तथा जो घनचतुरस्रसंस्थान है वह २७ सत्ताईस प्रदेशों वाला कहा गया है । चार के घटाते २ अन्त में यहाँ ३ बचते हैं इसलिये यह योजप्रदेशावगाढ है ।

ગાઢ છે ? કે કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે ? શ્રી ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-‘જહા વઢે તહા ચરસે વિ’ હે ગૌતમ ! વૃત્ત સંસ્થાનના સંબંધમાં જે પ્રમાણેતુ કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેતુ કથન ચતુરસ્ર સંસ્થાનના સંબંધમાં પણ બાણવું જોઇએ. આ રીતે ચતુરસ્ર સંસ્થાન કોઈ વાર કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, કોઈ વાર યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે કોઈ વાર કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે. તે દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ નથી. આ રીતે વૃત્ત સંસ્થાનના અતિદેશ-ભલામણથી ચતુરસ્ર સંસ્થાનના સંબંધમાં કથન સમજવું. પ્રતર ચતુરસ્ર સંસ્થાન ચાર પ્રદેશોવાળું કહેલ છે. અને ઘન ચતુરસ્ર સંસ્થાન આઠ પ્રદેશોવાળું કહેલ છે, આ બન્નેમાં ચાર શેષ રહે-બચવાથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ થાય છે, તથા જે ઘનચતુરસ્ર સંસ્થાન છે, તે ૨૭ સત્યાવીશ પ્રદેશોવાળું કહેલ છે. ચારને ઘટાડતાં ઘટાડતાં આમાં છેવટે ૩ ત્રણ બચે છે, તેથી યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે તથા જે પ્રતર ચતુરસ્ર

મતરચતુરસં સંસ્થાનં નવપ્રદેશિકં કથિતમ્ તદેકશેત્ત્વાત્ કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠં ભવતીતિ અત્ર વિશેષાઽમાત્રાત્ ન દ્વાપરયુગ્મતા ભવતીતિ ।

‘આયણં મંતે ! સંઠાણે૦ પુચ્છા’ આયતં સ્વલુ ભદન્ત ! સંસ્થાનમિતિ પૃચ્છા ? હે ભદન્ત ! આયતં સ્વલુ સંસ્થાનં કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠમ્ ? ંયોજપ્રદેશાવગાઠમ્ ? દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠમ્ ? કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠં વેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગૌયમા’ इत्यादि । ‘ગૌયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સિય કહજુમ્મપણ્ણસોગાઠે’ સ્યાત્-કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠમ્ યદ્-ઘનાયતં સંસ્થાનં દ્વાદશપ્રદેશિકં કથિતમ્-તત્-ચતુઃશેષત્વાત્ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠમ્ । ‘જાવ સિય કલિઓગપણ્ણસોગાઠે’ યાવત્-સ્યાત્કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠમ્ અત્ર યાવત્પ્રદેન-‘સિય તેઓગપણ્ણસોગાઠે સિય દાવરજુમ્મપણ્ણસોગાઠે’

તથા જો મતરચતુરસસંસ્થાન નો પ્રદેશોં વાલા કહા ગયા હૈ વહ એક શેષવાલા હોને સે કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠ હૈ । યહાં પર વિશેષ કા અભાવ હોને સે દ્વાપરયુગ્મતા નહીં હૈ ।

‘આયણં મંતે ! સંઠાણે૦ પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! આયતસંસ્થાન કયા કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ હૈ ? અથવા ંયોજપ્રદેશાવગાઠ હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હૈ ? અથવા કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠ હૈ ? હસ પ્રકાર ગૌતમ સ્વામી કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન શ્રી કહતે હેં ‘સિય કહજુમ્મપણ્ણસોગાઠે’ હે ગૌતમ ! આયતસંસ્થાન કદાચિત્ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હૈ-કયોંકિ ઘનાયતસંસ્થાન વારહપ્રદેશોં વાલા કહા ગયા હૈ । હનમેં સે ચાર કા અપહાર કરને પર અન્ત મેં શેષ ચાર હી રહતે હેં હસલિયે હસમેં કૃતયુગ્મતા અર્થાત્ ચતુઃપ્રદેશાવગાઠતા કહી ગઈ હૈ । ‘જાવ સિય કલિઓગપણ્ણસોગાઠે’ તથા યહ સંસ્થાન યાવત્ કદાચિત્ કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠ ભી હૈ યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘સિય તેઓગપણ્ણસોગાઠે સિય દાવરજુમ્મપણ્ણસોગાઠે’ હન

સંસ્થાન નવ પ્રદેશોવાળું કહેલ છે. તે એક શેષવાળું હોવાથી કલ્પોજ પ્રદેશાવગાઠ છે. અહીંયાં વિશેષનો અભાવ હોવાથી દ્વાપર યુગ્મપણ્ણ કહું નથી.

‘આયણં મંતે ! સંઠાણે૦ પુચ્છા’ હે ભગવન્ આયત સંસ્થાન શું કૃત યુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે ? અથવા ંયોજ પ્રદેશાવગાઠ છે ? અથવા દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે ? અથવા કલ્પોજ પ્રદેશાવગાઠ છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘સિય કહજુમ્મપણ્ણસોગાઠે’ હે ગૌતમ ! આયત સંસ્થાન કોઈ વાર કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે. કેમકે-ઘનાયત સંસ્થાન બાર પ્રદેશોવાળું કહેલ છે. તેમાંથી ચારનો અપહાર કરવાથી અન્તમાં શેષ ચાર જ રહે છે. તેથી તેમાં કૃતયુગ્મપણ્ણ અર્થાત્ ચતુઃપ્રદેશાવગાઠપણ્ણ કહું છે. ‘જાવ સિય કલિઓગપણ્ણસોગાઠે’ તથા આ સંસ્થાન યાવત્ કોઈ વાર કલ્પોજ પ્રદેશાવગાઠ પણ છે, અહિં યાવત્ શબ્દથી ‘સિય તેઓગપણ્ણસોગાઠે સિય દાવરજુમ્મપણ્ણસોગાઠે’ આ એક સંસ્થાનો

इति ग्राह्यम् । तत्र-यत् ओजश्रेण्यायतं संस्थानं त्रिप्रदेशावगाढं कथितम् यच्च-
ओजप्रतरायतं संस्थानं पञ्चदशप्रदेशिकं कथितम् तत्-त्रिशेषत्वात् त्र्योजप्रदेशावगाढं
भवति । यत् खलु ओजश्रेण्यायतं संस्थानं त्रिप्रदेशावगाढं कथितम् यच्च-प्रतरा-
यतं पञ्चदशप्रदेशिकं कथितम्-तत् व्यग्रत्वात् त्र्योजप्रदेशावगाढं भवति । यत्
पुनः श्रेण्यायतं द्विप्रदेशिकम् यच्च प्रतरायतं षट्प्रदेशिकं कथितम् तद् द्विशेष-
त्वाद् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढं भवति । यत् खलु घनायतं संस्थानं पञ्चचत्वारिंशत्
प्रदेशिकं कथितम् तदेकशेषत्वात् कल्योजप्रदेशावगाढं भवतीति ।

एतावता प्रकारेण-एकत्वेन प्रदेशावगाढमाश्रित्य संस्थानानि विचारितानि ।
अतः परं पृथक्त्वेन तान्येव संस्थानानि विचारयितुमाह-‘परिमंडला णं भंने’इत्यादि ।

દો કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । જો ઓજશ્રેણ્યાયતસંસ્થાન ત્રિપ્રદેશાવગાઢ
કહા ગયા હૈ તથા-ઓજપ્રતરાયત સંસ્થાન પન્દ્રહ પ્રદેશોં વાલા કહા
ગયા હૈ સો ત્રીન શેષવાલા હોને સે હસ અપેક્ષા યહ આયતસંસ્થાન
ત્ર્યોજપ્રદેશાવગાઢ કહા ગયા હૈ । તથા જો ઓજ શ્રેણ્યાતસંસ્થાન ત્રિપ્રદે-
શાવગાઢ કહા ગયા હૈ ઓર જો પ્રતરાયત સંસ્થાન પન્દ્રહપ્રદેશોં વાલા
કહા ગયા હૈ વહ વ્યગ્ર હોને સે ત્ર્યોજપ્રદેશાવગાઢ હોતા હૈ । તથા જો યુગ્મ
શ્રેણ્યાયત દો પ્રદેશોંવાલા કહા ગયા હૈ ઓર જો પ્રતરાયત ૬ છહ પ્રદેશોં-
વાલા કહા ગયા હૈ વહ દ્વિપ્રદેશશેષવાલા હોને સે દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ
હોતા હૈ । જો ઘનાયત સંસ્થાન ૪૫ પૈંતાલીસ પ્રદેશોં વાલા કહા ગયા
હૈ વહ એકશેષ હોને સે કલ્યોજપ્રદેશાવગાઢ હોતા હૈ ।

इस प्रकार एकत्व से प्रदेशावगाढता को लेकर संस्थानों का विचार
किया । अब पृथक्त्व (बहुत्व) रूप से उन्हीं संस्थानों का विचार किया

ગ્રહણ કરાયેલ છે જે ઓજ શ્રેણ્યાયત સંસ્થાન ત્રણ પ્રદેશાવગાઢ વાળું કહ્યું છે,
તથા એ જ પ્રતરાયત સંસ્થાન પાંચ પ્રદેશોવાળું કહેલ છે, તે ત્રણ શેષવાળું
હોવાની અપેક્ષાથી આ આયત સંસ્થાન ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ કહેલ છે, તથા જે
શ્રેણ્યાયત સંસ્થાન ત્રણ પ્રદેશાવગાઢ વાળું કહ્યું છે, અને પ્રતરાયત સંસ્થાન
૧૫ પંદર પ્રદેશોવાળું કહ્યું છે, તે ત્ર્ય-ત્રણ અગ્રવાળું હોવાથી ત્ર્યોજ પ્રદેશ-
ાવગાઢ થાય છે તથા જે શ્રેણ્યાયત જે પ્રદેશોવાળું કહ્યું છે, અને જે પ્રતરા-
યત સંસ્થાન ૬ છ પ્રદેશોવાળું કહ્યું છે, તે જે પ્રદેશવાળું હોવાથી દ્વાપર-
યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે જે ઘનાયત સંસ્થાન ૪૫ પિસ્તાલીશ પ્રદેશો
વાળું કહેલ છે તે એક શેષ હોવાથી કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે. આ
રીતે એક પચાસથી પ્રદેશાવગાઢ પણાને લઇને સંસ્થાનો સંબંધી વિચાર-

‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા’ પરિમંડલાનિ સ્વદ્ભદન્તે ! સંસ્થાનાનિ
 ‘કિં કઢજુમ્મપ્પસોગાદે’ કિં કુતયુગ્મપ્રદેશાવગાદાનિ, । ‘તેઓગપ્પસોગાદા-
 પુચ્છા’ ંયોજપ્રદેશાવગાદાનિ ઇતિ પૂચ્છા ? હે ભદન્ત ! વ્યસ્તાનીમાનિ પરિમંડલ-
 સંસ્થાનાનિ કિં કુતયુગ્મપ્રદેશાવગાદાનિ ંયોજપ્રદેશાવગાદાનિ ? કિં વા-દ્વાપરયુગ્મ-
 પ્રદેશાવગાદાનિ ધવન્તિ કિં ? યદ્વા-કલ્પયોજપ્રદેશાવગાદાનિ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગ્-
 ગ્ગાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ઓઘાદેસેણ વિ’ ઓઘાદે-
 શેનાડપિ સામાન્યતઃ સમસ્તાન્યપિ પરિમંડલાદિસંસ્થાનાનીત્યર્થઃ । ‘વિહાણાદેસેણ
 વિ’ વિધાનાદેશેનાડપિ ભેદતઃ એકેકં પરિમંડલસંસ્થાનમધિકૃત્ય ‘કઢજુમ્મપ્પસો-
 ગાદા’ કુતયુગ્મપ્રદેશાવગાદાનિ વિંશતિચત્વારિંશત્ પ્રભૃતિપ્રદેશાવગાદિત્વેન કથનાત્
 કુતયુગ્મપ્રદેશાવગાદાન્યેવ પરિમંડલસંસ્થાનાનીતિ । ‘નો તેઓગપ્પસોગાદા’
 નો ંયોજપ્રદેશાવગાદાનિ ચતુષ્કાપહારે વિશેષાભાવાત્ । ‘નો દાવરજુમ્મપ્પસો-
 ગાદા’ નો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદાનિ દ્વિશેષાભાવાત્ । નો કલ્પિઓગપ્પસોગાદા’
 નો-ન વા કલ્પયોજપ્રદેશાવગાદાનિ પરિમંડલસંસ્થાનાનિ-ઇતિ । એકશેષાભાવાત્ ।

જાના હૈ—‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણાં’ હે ભદન્ત ! અનેક પરિમંડલ-
 સંસ્થાન કયા કુતયુગ્મપ્રદેશાવગાદ હૈ ? અથવા ંયોજ પ્રદેશાવગાદ હૈ ?
 અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદ હૈ ? અથવા કલ્પયોજપ્રદેશાવગાદ હૈ ? હિસ
 પ્રકાર ગૌતમ સ્વામી કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ શ્રી કહતે હૈ—‘ગોયમા’ હે
 ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણ વિ વિહાણાદેસેણ વિ કઢજુમ્મપ્પસોગાદા, નો તેઓ
 ગપ્પસોગાદા’ સામાન્ય રૂપ સે વે સમસ્ત પરિમંડલસંસ્થાન, તથા વિધા-
 નાદેશ-એક એક પરિમંડલસંસ્થાન કી અપેક્ષા સે વે પરિમંડલ સંસ્થાન
 કુતયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ હૈ, ંયોજપ્રદેશાવગાદ નહીં હૈ ‘નો દાવરજુમ્મ-
 પ્પસોગાદા’ દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદ નહીં હૈ । ‘નો કલ્પિઓગપ્પસોગાદા’
 તથા કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાદ બી નહીં હૈ । તાત્પર્ય હિસ કથન કા યહી હૈ કિ

કહેલ છે. હવે જુદાપણથી એજ સંસ્થાનાનો વિચાર કરવામાં આવે છે,
 ‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણાં’ હે ભગવન્ અનેક પરિમંડલ સંસ્થાનો શુ કુત
 યુગ્મ પ્રદેશાવગાદ છે ? અથવા ંયોજ પ્રદેશાવગાદ છે ? અથવા દ્વાપર યુગ્મ
 પ્રદેશાવગાદ છે ? કે કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાદ છે ? શ્રી ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના
 ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણ વિ વિહાણાદેસેણ
 વિ કઢજુમ્મપ્પસોગાદા, નો તેઓગપ્પસોગાદા’ સામાન્ય રૂપથી તે સમગ્ર પરિમંડલ
 સંસ્થાનો તથા વિધાનાદેશ-એક એક પરિમંડલ સંસ્થાનની અપેક્ષાથી તે
 પરિમંડલ સંસ્થાનો કુતયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ છે, ંયોજ પ્રદેશાવગાદ નથી. ‘નો દાવર-
 જુમ્મપ્પસોગાદા’ દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ નથી ‘નો કલ્પિઓગપ્પસોગાદા’ તથા

‘વદ્વા જં મંતે ! સંઠાણા કિં કઢજુમ્મપ્પસોગાદા પુચ્છા’ કિં કૃતયુગ્મપ્રદે-
શાવગાદાનીતિ પૃચ્છા ? હે મદન્ત ! વૃત્તાનિ સ્વલ્લુ સંસ્થાનાનિ કિં કૃતયુગ્મ-
પ્રદેશાવગાદાનિ ઝ્યોજપ્રદેશાવગાદાનિ ? દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદાનિ કિં વા-કલ્પોજ
પ્રદેશાવગાદાનીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गौयमा’ हे गौतम ।
‘ओघादेसेणं कडजुम्मपप्सोगादा’ ओघादेशेन-सामान्यत इत्यर्थः कृतयुगमप्रदेशाव-
गादानि । ‘नो तेओगपप्सोगादा’ नो ઝ્યોજપ્રદેશાવગાદાનિ વૃત્તસંસ્થાનાનિ ।
‘નો દાવરજુમ્મપ્પસોગાદા’ નો-ન વા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદાનિ, ‘નો કલ્પિઓગપ-

પે સંસ્થાન ૨૦-૪૦ આદિ પ્રદેશોં મેં અવગાહી કહે ગયે હેં । હસલિયે
હન્હે કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાહી હી કહા ગયા હૈ । ચતુષ્ક સે અપહાર કરને
પર ત્રિશેષ કે અભાવ સે હન્હે ઝ્યોજપ્રદેશાવગાહ નહીં કહા ગયા હૈ ।
દ્વિશેષ કે અભાવ સે દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાહ મી હન્હે નહીં કહા હૈ । તથા
એકશેષ કે અભાવ સે હન્હે કલ્પોજપ્રદેશાવગાહ મી નહીં કહા હૈ ।

‘વદ્વા જં મંતે ! સંઠાણા કિં કઢજુમ્મપ્પસોગાદા પુચ્છા’ હસ સૂત્ર
દ્વારા ગૌતમ સ્વામી ને પ્રમુ શ્રી સે એસા પૂછા હૈ-હે મદન્ત ! અનેક વૃત્ત-
સંસ્થાન વયા કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાહ હૈ ? અથવા ઝ્યોજપ્રદેશાવગાહ હૈ ?
અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાહ હૈ ? અથવા કલ્પોજપ્રદેશાવગાહ હૈ ? હસ
પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુ શ્રી કહેતે હેં-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં કઢ-
જુમ્મપ્પસોગાદા’ વૃત્તસંસ્થાન સામાન્ય કી અપેક્ષા કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાહ
હૈ ‘નો તેઓગપ્પસોગાદા’ ઝ્યોજપ્રદેશાવગાહ નહીં હેં । ‘નો દાવરજુમ્મ

કલ્પોજ પ્રદેશાવગાહ પણ નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે-આ સંસ્થાનો ૨૦-
૪૦ વિગેરે પ્રદેશોમાં અવગાહવાળા કહ્યા છે. તેથી તેને કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાહી જ
કહેલ છે. ચારથી અપહાર કરવાથી વિશેષના અભાવથી તેને ઝ્યોજ પ્રદેશાવગાહ
વાળા કહ્યા નથી. બે શેષના અભાવથી દ્વાપર યુગ્મપ્રદેશાવગાહ પણ તેને કહેલા
નથી. તથા એક શેષના અભાવથી તેને કલ્પોજ પ્રદેશાવગાહ પણ કહ્યા નથી.

‘વદ્વા જં મંતે ! સંઠાણા કિં કઢજુમ્મપ્પસોગાદા પુચ્છા’ આ સૂત્ર દ્વારા
ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ વૃત્તસંસ્થાનો શું કૃત
યુગ્મ પ્રદેશાવગાહ વાળા છે ? અથવા ઝ્યોજ પ્રદેશાવગાહવાળા છે ? અથવા
દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાહવાળા છે ? અથવા કલ્પોજ પ્રદેશાવગાહવાળા છે ? શ્રી
ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ।
‘ओघादेसेणं कडजुम्मपप्सोगादा’ वृत्त संस्थानो सामान्य पण्णायी कृतयुगम
प्रदेशावगाह वाणा છે. ‘नो तेओगपप्सोगादा’ ઝ્યોજ પ્રદેશાવગાહ નથી. ‘નો

‘એસોગાઢા’ નો કલ્પોજપ્રદેશાવગાઢાનિ વૃત્તસંસ્થાનવન્તઃ સ્કન્ધાઃ ઓઘાદેશેન-
સામાન્યરૂપેણ વિચાર્યમાણાઃ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢા એવ સર્વેષાં તત્પ્રદેશાનાં મીલને
ચતુષ્કાપહારે તત્સ્વભાવતયા ચતુર્પર્યવસિતત્વાત્, વિધાનાદેશેન તુ-પુનર્દ્વાપ્રમદે-
શાવગાઢવર્જિતાઃ શેષાવગાઢા ભવન્તિ । યથા પૂર્વપ્રતિપાદિતપશ્ચત્તસ્રાદિષુ જઘન્ય-
વૃત્તસંસ્થાનભેદેષુ ચતુષ્કાપહારે દ્વચાવશિષ્ટતા નાસ્તિ એવં સર્વેષ્વપિ તેષુ વસ્તુસ્વ-
ભાવસ્વાદિત્યાશયેનાહ-‘વિહાણાદેસેળ’ ઇત્યાદિ ।

‘વિહાણાદેસેળ’ વિધાનાદેશેન ‘કઢજુમ્મપએસોગાઢા વિ’ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગા-
ઢાન્યપિ ભવન્તિ વૃત્તાનિ સંસ્થાનાનિ । ‘તેઓગપએસોગાઢા વિ’ ંયોજપ્રદેશાવ-
ગાઢાન્યપિ ભવન્તિ । ‘નો દાવરજુમ્મપએસોગાઢા’ નો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢાનિ
ચતુષ્કાપહારે દ્વિપર્યવસિતત્વાભાવાત્

પએસોગાઢા’ દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢા ધી નહીં હે ‘નો કલિઓગપએસોગાઢા’
ઔર ન કલ્પોજપ્રદેશાવગાઢા ધી હે । ક્યો કિ વૃત્તસંસ્થાનવાલે સ્કન્ધ
સામાન્ય રૂપ સે વિચારિત હોને પર કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢા હી હે । ક્યોકિ
સમસ્ત પ્રદેશો કો મિલ્લાને પર ઔર/ઉનમે સે ચાર કા અપહાર કરને
પર ચાર વચ જાતે હે તથા-વિધાનાદેશ સે વે દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢા
કો ઊઢકર શેષ સવ પ્રદેશો સે અવગાઢા હે અર્થાત્ વે કૃતયુગ્મપ્રદે-
શાવગાઢા ધી હે, ંયોજપ્રદેશાવગાઢા ધી હે ઔર કલ્પોજપ્રદેશાવગાઢા
ધી હે । યહી વાત સૂત્રકાર ને ‘વિહાણાદેસેળ કઢજુમ્મપએસોગાઢા વિ,
તેઓગપએસોગાઢા વિ, નો દાવરજુમ્મપએસોગાઢા, કલિઓગપએસોગાઢા
વિ’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કી હે । યહાં પર જો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવ-
ગાઢા કો વર્જિત કિયા ગયા હે ઉસકા કારણ એહા હે કિ પૂર્વ મેં

દાવર જુમ્મપએસોગાઢા’ દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢા પણ નથી. ‘નો કલિ-
ઓગપએસોગાઢા’ તથા કલ્પોજ પ્રદેશાવગાઢા પણ નથી. કેમકે વૃત્ત સંસ્થાનવાળો
સ્કન્ધ સામાન્યપણાથી વિચારતાં કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢા જ છે. કેમકે સઘળા ૨૦
વીસ વિગેરે પ્રદેશોને મેળવવાથી અને તેમાંથી ચારનો અપહાર કરવાથી ૪ ચાર
બચે છે. તથા વિધાનાદેશથી તેઓ દ્વાપર યુગ્મપ્રદેશાવગાઢાને છોડીને બાકીના
બધાજ પ્રદેશોથી અવગાઢ છે. અર્થાત્ તેઓ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે. ંયોજ
પ્રદેશાવગાઢ પણ છે. અને કલ્પોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે. એજ વાત સૂત્રકારે
‘વિહાણાદેસેળ કઢજુમ્મપએસોગાઢા વિ’ તેઓગપએસોગાઢા વિ, નો દાવરજુમ્મપ-
એસોગાઢા, કલિઓગપએસોગાઢા વિ’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરેલ છે.
અહીંયાં દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણનો જે ત્યાજ કરેલ છે, તેનું કારણ એ

‘કલિયોગપણસોગાઢા વિ’ કલયોજપ્રદેશાવગાઢાન્યપિ ભવન્તીતિ । ‘તંસા ણં મંતે ! સંઠાણા કિં કઢજુમ્મપણસોગાઢા પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! ંયસાણિ ચ્વસંસ્થાનાનિ કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢાનિ ૪-ઇત્યાદિ । પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણ કઢજુમ્મપણસોગાઢા’ ઓઘાદેસેણ-સામાન્યતઃ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢાનિ ંયસાણિ સંસ્થાનાનિ ભવન્તિ । ‘નો તેઓગપણસોગાઢા’ નો ંયોજપ્રદેશાવગાઢાનિ । ‘નો દાવરજુમ્મપણસોગાઢા’ નો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢાનિ ‘નો કલિયોગપણસોગાઢા વિ’ નો કલયોજપ્રદેશાવગાઢાન્યપિ, હે ગૌતમ ! સામાન્યવિવક્ષયા ંયસાણિ સંસ્થાનાનિ કેવલં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢાન્યેવ ભવન્તિ ન તુ-ંયોજદ્વાપરયુગ્મકલયોજપ્રદેશાવગાઢાનિ ભવન્તીત્યર્થઃ । ‘વિહાણાદેસેણ’ વિધા-પ્રતિપાદિત જો પાંચ સાત આદિ જઘન્ય વૃત્તસંસ્થાન કે ભેદ હૈં ંનમૈં સે ૪ કા અપહાર કરને પર દો કી અવશિષ્ટતા નહીં હૈં ।

અવ ગૌતમસ્વામી પ્રભુ શ્રી સે ંસા પૂછતે હૈં-‘તંસા ણં મંતે ! સંઠાણા કિં કઢજુમ્મ૦ પુચ્છા૦’ હે ભદન્ત ! ંયસસંસ્થાન કયા કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ હૈં ? અથવા ંયોજપ્રદેશાવગાઢ હૈં ? અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ હૈં ? અથવા કલયોજપ્રદેશાવગાઢ હૈં ? ઇસકે ઉત્તર મૈં પ્રભુ શ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ કઢજુમ્મપણસોગાઢા’ હે ગૌતમ ! ંયસસંસ્થાન સામાન્ય સે કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ હૈં ‘નો તેઓગપણસોગાઢા’ ંયોજપ્રદેશાવગાઢ નહીં હૈં ‘નો દાવરજુમ્મપણસોગાઢા’ દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ મી નહીં હૈં । ‘નો કલિઓગપણસોગાઢા વિ’ ંર ન કલયોજ પ્રદેશાવગાઢ હી હૈં । ઇસ પ્રકાર ંયસ સંસ્થાન કેવલ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હી હૈં । ંયોજ દ્વાપરયુગ્મ ંર કલયોજપ્રદેશાવગાઢ નહીં હૈં ‘વિહાણાદેસેણ’

છે કે-પહેલા પ્રતિપાઢન કરેલ પાંચ, સાત વિગેરે જઘન્ય વૃત્ત સંસ્થાનના ભેદો છે. તેમાંથી ૪ ચારનો અપહાર કરવાથી બે શેષ રહેતા નથી.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને ંયેવું પૂછે છે કે-‘તંસા ણં મંતે !-સંઠાણા કિં કઢજુમ્મ૦ પુચ્છા૦’ હે ભગવન્ ંયસ સંસ્થાનો શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે ? અથવા દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશવાળા છે ? કે કલયોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ કઢજુમ્મપણસોગાઢા’ હે ગૌતમ ! ંયસ સંસ્થાનો સામાન્યપણાથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે. ‘નો તેઓગપણસોગાઢા’ ંયોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા નથી. ‘નો દાવરજુમ્મપણસોગાઢા’ દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા નથી. ‘નો કલિઓગપણસોગાઢા’ ંને કલયોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી. આ રીતે ંયસ સંસ્થાનો કેવળ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ વાળા જ છે. ંયોજ દ્વાપર યુગ્મ ંને કલયોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા નથી.

નાદેશેન-તત્તદ્વ્યક્તિરૂપેણ વિશેષરૂપેણ इत्यर्थः 'કહજુમ્મપણ્ણસોગાઠા વિ' કૃતયુગ્મ-પ્રદેશાવગાઠાન્યપિ 'તેઓગપણ્ણસોગાઠા વિ' ંયોજપ્રદેશાવગાઠાન્યપિ કિન્તુ નો દાવરજુમ્મપણ્ણસોગાઠા નો કલિઓગપણ્ણસોગાઠા' નો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાનિ, નાપિ કલ્પયોજપ્રદેશાવગાઠાનિ ંયસ્રાણિ સંસ્થાનાનીતિ । 'ચરંસા જહા વટ્ટા' ચતુરસ્રાણિ સંસ્થાનાનિ યથા વૃત્તાનિ-વૃત્તસંસ્થાનાનિ તથૈવ જ્ઞાતવ્યાનિ, તથાહિ-ચતુરસ્રાણિ સંસ્થાનાનિ ઓઘાદેશેન કેવલં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાન્યેવ નાન્યંયોજાદિ-પ્રદેશાવગાઠાનિ । વિધાનાદેશેન તુ કેવલં દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાનિ ન ભવન્તિ, શેપ્પં-સર્વ કૃતયુગ્મંયોજ-કલ્પયોજપ્રદેશાવગાઠાનિ ભવન્ત્યેવેતિ ।

તથા ંયસ્રસંસ્થાન વિધાન-ભેદકી અપેક્ષા સે એક એક કી અપેક્ષા સે 'કહજુમ્મપણ્ણસોગાઠા વિ' કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠાં મી હૈં 'તેઓગપણ્ણસોગાઠા વિ' ંયોજપ્રદેશાવગાઠાં મી હૈં । કિન્તુ 'નો દાવરજુમ્મપણ્ણસોગાઠા' દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાં નહીં હૈં । 'નો કલિઓગપણ્ણસોગાઠા' કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાઠાં મી નહીં હૈં । 'ચરંસા જહા વટ્ટા' વૃત્તસંસ્થાનોં કા જૈસા વર્ણન કિયા ગયા હૈં વૈસા હી વર્ણન ચતુરસ્ર સંસ્થાનોં કા જાનનાં ચાહિયે । અર્થાત્ ચતુરસ્રસંસ્થાન સામાન્ય રૂપ સે કેવલ કૃતયુગ્મ-પ્રદેશાવગાઠાં હી હૈં, ંયોજપ્રદેશાવગાઠાં નહીં હૈં, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠાં મી નહીં હૈં ઓર ન કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાઠાં હી હૈં । તથા વિધાન કી અપેક્ષા સે વે કેવલ દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠાં નહીં હૈં, કિન્તુ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠાં હૈં, ંયોજપ્રદેશાવગાઠાં હૈં ઓર કલ્પયોજપ્રદેશાવગાઠાં હૈં ।

'વિહાનાદેસેજ' તથા ંયસ્ર સંસ્થાનો વિધાનાદેશ-ભેદની અપેક્ષાથી-એટલે કે એક સંખ્યાની અપેક્ષાથી 'કહજુમ્મપણ્ણસોગાઠા વિ' કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠાવાળા પણ છે. 'તેઓગપણ્ણસોગાઠા વિ' ંયોજ પ્રદેશાવગાઠાવાળા પણ છે. પરંતુ 'નો દાવરજુમ્મપણ્ણસોગાઠા' દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઠાવાળા નથી. તથા 'નો કલિઓગપણ્ણસોગાઠા' કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાઠાવાળા પણ નથી. 'ચરંસા જહા વટ્ટા' વૃત્ત સંસ્થાનોના સંબંધમાં જે પ્રમાણેતું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેતું વર્ણન ચતુરસ્ર સંસ્થાનના સંબંધમાં પણ સમજવું. અર્થાત્ ચતુરસ્ર સંસ્થાન સામાન્ય પણાથી કેવળ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠાવાળા જ છે. તે ંયોજ પ્રદેશાવગાઠાવાળા નથી, દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઠાવાળા નથી. અને કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાઠાવાળા પણ નથી. તથા વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ તે કેવળ દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઠાવાળા નથી પરંતુ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠાવાળા છે, ંયોજ પ્રદેશાવગાઠાવાળા પણ છે અને કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાઠાવાળા પણ છે, 'આયયા ણં મંતે ! સંઠાણા પુચ્છા' ઉે લગવન્ આવત સંસ્થાનો શું કૃતયુગ્મ

‘આયયા ણં મંતે ! સંઠાણા પુચ્છા ?’ આયતાનિ સ્વલ્પ મદન્ત ! સંસ્થાનાનિ ઇતિ પુચ્છા ? હે મદન્ત ! આયતાનિ સંસ્થાનાનિ કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાનિ યદ્વા ંયોજ-પ્રદેશાવગાઠાનિ કિં ? દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાનિ વા યદ્વા-કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠાનિ ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનેઃહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં કઢજુમ્મપ્પસોગાઠા’ ઓઘાદેસેણ સામાન્યવિવક્ષાયામ્ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાનિ આયતાનિ સંસ્થાનાનિ ભવન્તિ । ‘નો તેઓગપ્પસોગાઠા’ નો ંયોજપ્રદેશાવગાઠાનિ । ‘નો દાવરજુમ્મપ્પસોગાઠા’ નો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાનિ । ‘નો કલિઓગપ્પસોગાઠા’ નો કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠાનિ આયતાનિ સંસ્થાનાનીતિ । ‘વિહાણાદેસેણં કઢજુમ્મ-પ્પસોગાઠા વિ જાવ કલિઓગપ્પસોગાઠા વિ’ વિહાણાદેસેણ તત્તદ્વ્યત્તયપેક્ષયા તુ-કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાન્યપિ યાવત્ કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠાન્યપિ યાવત્પદેન ંયોજપ્રદે-શાવગાઠાન્યપિ દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાન્યપિ ઇત્યનયોઃ સંકુપ્તો ભવતિ । ઇતિ ।

‘આયયા ણં મંતે ! સંઠાણા પુચ્છા’ હે મદન્ત ! આયત સંસ્થાન કયા કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હૈં ? ંયોજપ્રદેશાવગાઠ હૈં ? અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશ-વગાઠ હૈં ? અથવા કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં કઢજુમ્મપ્પસોગાઠા’ સામાન્ય રૂપ સે આયતસંસ્થાન કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હૈં । પર વે ‘નો તેઓગપ્પસો-ગાઠા’ ંયોજપ્રદેશાવગાઠ નહીં હૈં ‘નો દાવરજુમ્મપ્પસોગાઠા’ દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ નહીં હૈં ‘નો કલિઓગપ્પસોગાઠા’ કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠ નહીં હૈં । ‘વિહાણાદેસેણં કઢજુમ્મપ્પસોગાઠા વિ જાવ કલિઓગપ્પસો-ગાઠા વિ’ મેદ્ કી અપેક્ષા સે વે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ બી હૈં યાવત્ કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠ બી હૈં । યહાં યાવત્ પદસે ‘વે ંયોજપ્રદેશાવગાઠ બી હૈં । ઔર દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ બી હૈં’ એસા પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈં ।

પ્રદેશાવગાઠવાણા છે ? ંયોજ પ્રદેશાવગાઠવાણા છે ? અથવા દ્વાપર યુગ્મ પ્રદે-શાવગાઠવાણા છે કે કલિયોજ પ્રદેશાવગાઠવાણા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં કઢજુમ્મપ્પસોગાઠા’ સામાન્ય-પણાથી આયત સંસ્થાનો કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠવાણા છે. પરંતુ તે ‘નો તેઓગપ્પ સોગાઠા’ ંયોજ પ્રદેશાવગાઠવાણા નથી, ‘નો દાવરજુમ્મપ્પસોગાઠા’ દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશ વગાઠવાણા પણ નથી. ‘નો કલિઓગપ્પસોગાઠા’ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠવાણા પણ નથી. ‘વિહાણાદેસેણં કઢજુમ્મપ્પસોગાઠા વિ જાવ કલિઓગપ્પસોગાઠા વિ’ ભેદની અપેક્ષાથી તે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠવાણા પણ છે, ંયોજ પ્રદેશાવગાઠવાણા પણ છે, દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠવાણા પણ છે. અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠવાણા પણ છે.

एवं तावत्-क्षेत्रतः एकत्वानेकत्वाभ्यां संस्थानानि विचारितानि, अथ-पुनरेकत्वानेकत्वाभ्यामेव कालतः संस्थानानि विचारयितुमाह 'परिमंडले णं भंते' इत्यादि 'परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मसमयट्ठिइए' परिमण्डलं खलु भदन्त । संस्थानं किं कृतयुगमसमयस्थितिकम् । 'तेओगसमयट्ठिइए' त्र्योजसमयस्थितिकम् । 'दावरजुम्मसमयट्ठिइए' द्वापरयुगमसमयस्थितिकम् । 'कलिओगसमयट्ठिइए' कल्योजसमयस्थितिकं वा । अयमाशयः-परिमण्डलेन संस्थानेन परिणताः स्कन्धाः कियन्तं कालं तिष्ठन्ति ? किं चतुष्कापहारे तत्कालस्य समया श्रतुरग्रा भवन्ति त्र्यग्राः-द्वयग्राः-एकाग्रा वा भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम !

इस प्रकार से क्षेत्र की अपेक्षा लेकर एकवचन और बहुवचन से संस्थानों का विचार किया । अब पुनः एकत्व और अनेकत्व से ही कालकी अपेक्षा लेकर संस्थानों का विचार करने के लिये 'परिमंडले णं भंते !' इत्यादि सूत्र सूत्रकार कहते हैं-'परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मसमयट्ठिइए' इसमें गौतम स्वामीने प्रभु श्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! परिमंडल संस्थान क्या कृतयुगम समय की स्थिति वाला है ? अथवा 'तेओगसमयट्ठिइए' त्र्योज समय की स्थितिवाला है ? अथवा 'दावरजुम्मसमयट्ठिइए' द्वापरयुगरूप समय की स्थितिवाला है ? अथवा 'कलिओगसमयट्ठिइए' कल्योज समय की स्थिति वाला है ? तात्पर्य इसका यह है कि परिमंडल संस्थान के रूप में परिणत हुए स्कन्ध कितने काल तक रहते हैं ? क्या चतुष्क के अपहार से उसके काल के समय चतुरग्र होते हैं ? अथवा त्र्यग्र होते हैं ? अथवा द्वयग्र होते हैं ? अथवा एकाग्र

ઉપર પ્રમાણે ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી એક વચન અને બહુવચનથી સંસ્થાનોના સંબંધમાં વિચાર કરવામાં આવેલ છે. હવે ફરીથી એક પણા અને અનેક પણાથી જ કાળની અપેક્ષા લઈને સંસ્થાનોના સંબંધમાં વિચાર કરવા માટે સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણેનું સૂત્ર કહે છે. 'પરિમંડલે ણં ભંતે !' 'ઈત્યાદિ 'પરિમંડલે ણં ભંતે !' કિં કડજુમ્મસમયટ્ઠિહિ' આ સૂત્રથી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-કે લગવન પરિમંડલ સંસ્થાન શું કૃતયુગમ સમયની સ્થિતિવાળું છે ? અથવા 'તેઓગસમયટ્ઠિહિ' ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિ વાળું છે ? અથવા 'દાવરજુમ્મસમયટ્ઠિહિ' દ્વાપર યુગમ સમયની સ્થિતિ વાળું છે ? અથવા 'કલિઓગસમયટ્ઠિહિ' અથવા કલ્યોજ સમયની સ્થિતિ વાળું છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પરિમંડલસંસ્થાન પણાથી પરિણત થયેલ સ્કંધ કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? ચારના-અપહારથી તેના કાળનો સમય ચતુરસ્ર હોય છે. અથવા ત્ર્યગ્ર હોય છે. દ્વયગ્ર હોય છે. અથવા એકાગ્ર હોય

‘સિય કહજુમ્મસમયટ્ઠિહણ જાવ કલિઓગસમયટ્ઠિહણ’ સ્યાત્-કૃતયુગ્મસમયસ્થિતિકમ્ યાવત્-કલયોજસમયસ્થિતિકમ્ । અત્ર યાવત્પદેન સ્યાત્-ત્રયોજસમયસ્થિતિકમ્ સ્યાત્ દ્વાપરયુગ્મસમયસ્થિતિક મિત્પનયોઃ સંગ્રહઃ । ‘એવં જાવ આયણ’ એવમ્-પરિમંડલસંસ્થાનવદેવ વૃત્તસંસ્થાનાદારભ્યાઽઽયતાન્તસંસ્થાનપર્યન્તં સ્યાત્-કૃતયુગ્મસમય સ્થિતિકં યાવત્-સ્યાત્ કલયોજસમયસ્થિતિકમિતિ । અયં ભાવઃ-પરિમંડલાદિ સંસ્થાનેન પરિણતસ્કન્ધાનાં કૃતયુગ્માદિ સર્વસમયસ્થિતિકત્વં ભવતીતિ ।

‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા’ પરિમંડલાનિ સ્વલ્લ ભદન્ત ! સંસ્થાનાનિ કિં કહજુમ્મસમયટ્ઠિહણ પુચ્છા’ કિં કૃતયુગ્મસમયસ્થિતિકાનિ હિતિ પૃચ્છા । હે

હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મૈં પ્રમુ શ્રી કહતે હૈં ‘ગોયમા ! સિય કહજુમ્મ સમયટ્ઠિહણ જાવ કલિઓગસમયટ્ઠિહણ’ હે ગૌતમ ! પરિમંડલ સંસ્થાન કદાચિત્ કૃતયુગ્મ સમય કી સ્થિતિવાલા હૈં ઓર યાવત્ વંહ કદાચિત્ કલયોજ સમય કી સ્થિતિ વાલા ભી હૈં । યહાં યાવત્પદ સે ‘સ્યાત્ ત્રયોજ સમયસ્થિતિકં સ્યાત્ દ્વાપરયુગ્મ સમયસ્થિતિકમ્’ હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈં । ‘એવં જાવ આયણ’ પરિમંડલ સંસ્થાન કે જૈસે હી વૃત્તસંસ્થાન સે લેકર આયત સંસ્થાન તક સર્વ સંસ્થાન કૃતયુગ્મ સમય કી સ્થિતિવાલે ભી હૈં । યાવત્ કલયોજ સમય કી સ્થિતિવાલે ભી હૈં । તાત્પર્ય યહી હૈં કિ પરિમંડલ આદિ સંસ્થાન સે પરિણત સ્કન્ધો મૈં કૃતયુગ્મ આદિ સર્વ સમય કી સ્થિતિ રૂપતા હૈં ।

‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા’ હે ભદન્ત ! સમસ્ત પરિમંડલસંસ્થાન ‘કિં કહજુમ્મસમયટ્ઠિહણ પુચ્છા’ કયા કૃતયુગ્મ સમય કી સ્થિતિ વાલે

છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા’ સિય કહજુમ્મસમયટ્ઠિહણ જાવ કલિઓગસમયટ્ઠિહણ’ હે ગૌતમ પરિમંડલ સંસ્થાન કોઈ વાર કૃત યુગ્મ સમયની સ્થિતિ વાળું હોય છે અહીંયાં યાવત્ પદથી ‘સ્યાત્ ત્રયોજસમય સ્થિતિકં સ્યાત્ દ્વાપરયુગ્મસમયસ્થિતિકમ્’ તે કોઈ વાર ત્રયોજ સમયની સ્થિતિવાળું હોય છે અને કોઈ વાર દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળું હોય છે આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. ‘એવં જાવ આયણ’ પરિમંડલ સંસ્થાનના કથન પ્રમાણે વૃત્ત સંસ્થાનથી લઈને આયત સંસ્થાન સુધીના સઘળા સંસ્થાનો કૃત યુગ્મ સમયની સ્થિતિ વાળા છે. યાવત્ કલયોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોથી પરિણત થયેલા સ્કન્ધોમાં કૃતયુગ્મ વિગેરે તમામ સમયની સ્થિતિ રૂપતા છે.

‘પરિમંડલા ણં મંતે ! સંઠાણા’ હે ભગવન્ સઘળા પરિમંડલ સંસ્થાનો કિં કહજુમ્મસમયટ્ઠિહણ પુચ્છા’ શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે ? અથવા

મદન્ત । પરિમંડલસંસ્થાનાનિ કિં કૃતયુગ્મસમયસ્થિતિકાનિ ? અથવા-ત્રયોજ સમયસ્થિતિકાનિ ? યદ્વા-દ્વાપરયુગ્મસમયસ્થિતિકાનિ ? કિં વા-કલયોજસમય-સ્થિતિકાનિ इति પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મસમયદ્વિહયા’ ઓઘાદેશેન સામાન્યતઃ સ્યાત્-કદાચિત્ કૃતયુગ્મસમયસ્થિતિકાનિ । ‘જાવ સિય કલિભોગસમયદ્વિહયા’ યાવત્ સ્યાત્-કદાચિત્ કલયોજસમયસ્થિતિકાનિ યાવત્ પદેન ત્રયોજસમયસ્થિતિકાનિ દ્વાપર-યુગ્મસમયસ્થિતિકાનીત્યનયોઃ સંગ્રહઃ । ‘વિહાણાદેસેણં કહજુમ્મસમયદ્વિહયા વિ’ વિધાનાદેશેન તત્તદ્ વ્યક્ત્યપેક્ષયેત્યર્થઃ કૃતયુગ્મસમયસ્થિતિકાન્યપિ, ‘જાવ-કલિભોગસમયદ્વિહયા વિ’ યાવત્ કલયોજસમયસ્થિતિકાન્યપિ યાવત્પદેન ત્રયોજ-દ્વાપરયુગ્મસમયસ્થિતિકાનીત્યનયોઃ સંગ્રહો ભવતીતિ ।

હૈં ? અથવા ત્રયોજ સમય કી સ્થિતિ વાલે હૈં ? અથવા દ્વાપર સમય કી સ્થિતિ વાલે હૈં ? અથવા કલયોજ સમય કી સ્થિતિ વાલે હૈં ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-‘गोयमा । ओघादेसेणं सिय कडजुम्म समयद्विहया’ सामान्य रूप से वे कदाचित् कृतयुगम सभय की स्थिति वाले भी हैं ‘जाव सिय कलिभोगसमयद्विहया’ यावत् कदाचित् वे कल्योज सभय की स्थिति वाले भी हैं । यहां यावत्पद से ‘त्रयोजसमयस्थितिकानि द्वापरयुगमसमयस्थितिकानि’ इस पाठ का संग्रह हुआ है । ‘विहाणा-देसेणं कडजुम्मसमयद्विहया वि’ तथा विधान की अपेक्षा से वे कृत युगम सभय की स्थितिवाले भी हैं यावत् कल्योज सभय की स्थितिवाले भी हैं । यहां पर भी यावत्पद से ‘त्रयोजद्वापरयुगमसमयस्थितिकानि’ इन पदों का ग्रहण हुआ है । ‘एवं जाय आयया’ परिमंडल संस्थान के

દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે ? અથવા કલયોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા । હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં કહજુમ્મસમયદ્વિહયા’ સામાન્યપણાથી કેાઈ વાર કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે. ‘જાવ સિય કલિભોગસમયદ્વિહયા’ યાવત્ કદાચિત્ તેઓ કલયોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે અહિયાં યાવત્પદથી ‘ત્રયોજસમયસ્થિતિકાનિ દ્વાપરયુગ્મ સમયસ્થિતિકાનિ’ આ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. ‘વિહાણાદેસેણં કહજુમ્મસમયદ્વિહયા વિ’ તથા વિધાનની અપેક્ષાથી તેઓ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે. યાવત્ કલયોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે અહીંયાં પણ યાવત્ પદથી ‘ત્રયોજદ્વાપરસમયસ્થિતિકાનિ’ આ પદો ગ્રહણ કરાયાં છે.

‘એવં જાવ આયયા’ એવમ્ પરિમંડલસંસ્થાનવદેવ યાવદાયતાનિ સંસ્થાનાન્યપિ બોધ્યાનિ । અત્ર યાવત્પદેન વૃત્ત-ત્રયસ-ચતુરસ્રસંસ્થાનાનાં ગ્રહણં ભવતીતિ ।

અથ એકત્વાનેકત્વાભ્યામેવ ભાવતઃ સંસ્થાનાનિ પ્રાહ-‘પરિમંડલે ણં’ ઇત્યાદિ । ‘પરિમંડલે ણં મંતે ! સંઠાળે’ પરિમંડલં સ્વલ્લ મદન્ત ! સંસ્થાનમ્ । ‘કાલવન્નપ-
જ્જવેહિં કિં કહ્જુમ્મે જાવ કલિઓગે’ કાલવર્ણપર્યવૈઃ કિં કૃતયુગ્મમ્ યાવત્ કલ્યો-
જમ્ ? હે મદન્ત ! પરિમંડલસંસ્થાનં કાલવર્ણપર્યવાન્ અધિકૃત્ય કિં કૃતયુગ્મં
યાવત્ કલ્યોજરૂપમ્ અત્ર-યાવત્પદેન કિં ડ્યોજરૂપમ્-દ્વાપરયુગ્મરૂપં વા ? ઇત્ય-
નયોઃ સંગ્રહ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ગોયમા ! હે ગૌતમ !
‘સિય કહ્જુમ્મે’ સ્યાત્-કદાચિત્ કૃતયુગ્મમ્ । ‘એવં એણં અભિલાવેણં જહેવ ઠિઈં’

જૈસેહી યાવત્ આયત સંસ્થાન તક કથન જાનના ચાહિયે । યહાં યાવ-
ત્પદ સે, ત્રયસ્ર ઓર ચતુરસ્ર સંસ્થાનોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।

અથ એકત્વ ઓર અનેકત્વ સે સંસ્થાનોં કા કથન ભાવ કી અપેક્ષા
લેકર સૂત્રકાર કરતે હૈ-ઇસમેં ગૌતમ ને પ્રમુશ્રી સે એસા પૂછા હૈ-‘પરિ-
મંડલે ણં મંતે ! સંઠાળે કાલવન્નપજ્જવેહિં કિં કહ્જુમ્મે જાવ કલિઓગે’
હે મદન્ત ! પરિમંડલ સંસ્થાન કાલે વર્ણ કી પર્યાયોં કી અપેક્ષા સે
કયા કૃતયુગ્મ રૂપ હૈ ? અથવા યાવત્ કલ્યોજ રૂપ હૈ ? યહાં યાવત્પદ સે
‘કિં ડ્યોજરૂપમ્, દ્વાપરયુગ્મરૂપં વા’ ઇન પદોં કા ગ્રહણ હુવા હૈ । ઇસ પ્રશ્ન
કે ઉત્તર મેં પ્રમુ શ્રી કહતે હૈ-‘ગોયમા !’ સિય કહ્જુમ્મે’ વહ કદાચિત્
કૃતયુગ્મ રૂપ હૈ ‘એવં એણં અભિલાવેણં જહેવ ઠિઈં’ ઇસ પ્રકાર કે

‘એવં જાવ આયયા’ પરિમંડલ સંસ્થાનના કથન પ્રમાણે યાવત્ આયત
સંસ્થાન સુધીનું કથન સમજવું જોઈએ. અહીંયાં યાવત્પદથી વૃત્ત, ત્રયસ્ર
અને ચતુરસ્ર આ સંસ્થાનો ગ્રહણ કરાયાં છે.

હવે ભાવની અપેક્ષાથી એક પણા અને અન્યપણાથી સંસ્થાનોનું
કથન સૂત્રકાર કરે છે. તેમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘પરિમંડલે
ણં મંતે ! સંઠાળે કાલવન્નપજ્જવેહિં કિં કહ્જુમ્મે જાવ કલિઓગે’ હે ભગવન્ પરિ-
મંડલ સંસ્થાન કાળાવર્ણની પર્યાયોની અપેક્ષાથી શું કૃત યુગ્મ રૂપ છે ?
અથવા યાવત્ કલ્યોજ રૂપ છે ? અહીંયાં યાવત્ પદથી ‘કિં ડ્યોજરૂપમ્ દ્વાપર
યુગ્મરૂપમ્ વા’ આપદો ગ્રહણ કરાયા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ
સ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! સિય કહ્જુમ્મે’ તે કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ છે.
‘એવં એણં અભિલાવેણં જહેવ ઠિઈં’ આ પ્રમાણેના અભિલાપથી સમય અને

એવમ્-એતેન અમિલાપેન યથૈવ સ્થિતૌ-યથાસમયસ્થિતિવિષયે કથિતમ્ તથૈવ-
 સેનૈવામિલાપેન વૃત્તાદિસંસ્થાનેષ્વપિ વક્તવ્યમિતિ । તથાહિ-‘પરિમંડલે ણં સંઠાણે
 કાલવન્નપજ્જવેહિં સિય કહજુમ્મે જાવ સિય કલિઓગે’ इत्याद्यालापकाः सर्वत्र
 कार्याः । ‘एवं नीलवन्नपज्जवેहिं’ एवं नीलवर्णपर्यवैः यथा कालवर्णपर्यवैः कृत-
 युग्मादिरूपं परिमंडलं संस्थानं कथितं तथैव नीलवर्णपर्यवैरपि कृतयुग्मरूपाणि
 यावत्-कल्योजरूपाणि ज्ञातव्यानीति । ‘एवं पंचहिं वण्णेहिं’ एवं कालनीलेति-
 वर्णद्वयं सम्प्रेत्य पञ्चमिवर्णैः परिमण्डलादीनि संस्थानानि ज्ञातव्यानि । यथा
 कालनीलवर्णपर्यवैः परिमण्डलादिसंस्थानानि कथितानि तथैव शेष-लोहित-हारिद्र-
 -शुक्लरूपवर्णत्रयपर्यवैरपि कृतयुग्मादिरूपाणि वाच्यानीति । एवमेव परिमण्डलादि

અભિલાપ સે જૈસા કથન સમય એવં સ્થિતિ કે વિષય મેં કિયા ગયા હૈ
 उसी प्रकार का कथन यहां पर भी करना चाहिये । अर्थात्-‘परिमंडलेणं
 संठाणे कालवन्नपज्जवेहिं सिय कहजुममे, जाव सिय कलिओगे’ इस प्रकार
 के ओलापक यहां सर्वत्र कहना चाहिये । ‘एवं नीलवन्नपज्जवेहिं’ जिस
 प्रकार कृष्णवर्ण की पर्यायों की अपेक्षा से परिमंडल संस्थान कृतयुग्म
 रूप यावत् कल्योजरूप कहा गया है उसी प्रकार से वह नीलवर्ण की
 पर्यायों की अपेक्षा से भी कृतयुग्म रूप यावत् कल्योज रूप कहा गया
 है । ‘एवं पंचहिं वण्णेहिं’ जिस प्रकार से कृष्णवर्ण की पर्यायों की और
 नीलवर्ण की पर्यायों की अपेक्षा से परिमंडलादि संस्थान कृतयुग्म रूप
 यावत् कल्योजरूप कहें गये हैं उसी प्रकार से वे शेष लोहित, हारिद्र
 और शुक्लवर्ण की पर्यायों की अपेक्षा से भी वे कृतयुग्मादि रूप कहे
 हैं ऐसा जानना चाहिये । इसी प्रकार से परिमंडल आदि संस्थान ‘दोहिं

સ્થિતિના સંબંધમાં જે પ્રમાણેતુ કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ રીતેતુ
 કથન અહીંયાં પણ કરવું જોઈએ. અર્થાત્ ‘પરિમંડલે ણં સંઠાણે કાલવન્નપજ્જ-
 વેહિં સિય કહજુમ્મે જાવ સિય કલિઓગે’ આ પ્રમાણેનો આલાપક અહીંયાં
 બધે જ કહેવો જોઈએ. ‘એવં નીલવન્નપજ્જવેહિં’ કૃષ્ણવર્ણની પર્યાયોની અપે-
 ક્ષાથી જે પ્રમાણે પરિમંડલ સંસ્થાન કૃતયુગ્મ રૂપ યાવત્ કલ્યોજ રૂપ કહ્યું
 છે, એજ રીતે તે નીલવર્ણના પર્યાયોની અપેક્ષાથી પણ કૃત યુગ્મરૂપ યાવત્
 કલ્યોજ રૂપથી કહ્યું છે. ‘એવં પંચહિં વણ્ણેહિં’ જે પ્રમાણે કૃષ્ણવર્ણના
 પર્યાયોની અને નીલવર્ણના પર્યાયોની અપેક્ષાથી પરિમંડલ સંસ્થાન દ્વાપર
 વિગેરે સંસ્થાનો કૃતયુગ્મ રૂપ યાવત્ કલ્યોજ રૂપ કહ્યા છે, એજ રીતે તેઓ
 બાકીના લોહિત-લાલ હારિદ્ર-પીળા અને શુકલ-ધોળા વર્ણના પર્યાયોની
 અપેક્ષાથી પણ કૃતયુગ્માદિરૂપ કહ્યા છે. તેમ સમજવું. એજ રીતે પરિમંડલ

સંસ્થાનાનિ 'દોહિં ગંધેહિં' દ્વાભ્યાં ગંધાભ્યાં સુરમિદુરમિરૂપાભ્યાં, સુરમિદુરમિગન્ધ પર્યવૈસ્તિત્યર્થઃ । તથા- 'પંચહિં રસેહિં' इति पञ्चभिः-तिक्त-कटु-कषाया-ऽम्ल-मधुररूपैः रसैः-रसपर्यवै, तथा 'अट्टहिं फासेहिं जाव लुक्खाफासपञ्जवेहिं' अष्टाभिः-स्पर्शैः यावद्रूक्ष-स्पर्शपर्यवैः कर्कश-मृदु-गुरु-लघु-शीतो-ष्ण-स्निग्धरूक्षरूपै-रष्टाभिः पर्यवૈસ્તિત્યર્થઃ કૃતયુગ્માદિ વિચારણીયમ્ इति । पूर्ववर्णितसंस्थानानां मध्ये एकैकशःकृत्य कस्मिन् कियती संख्या विद्यते ? इति प्रदर्शिका वृद्ध-सम्प्रदायोक्ताः पञ्चसंग्रहण्यो गाथा अत्र प्रोचयन्ते—

‘परिमंडले य वट्टे, तंसे चउरंस आयए चेव ।

घणपयरपढमवज्जं, ओयपएसे य जुम्मे य ॥१॥

पंच य वारसयं खलु, सत्त य वत्तीस पंच वट्टंमि ।

तियछक्कायपणतीसा, चउरो य हवंति तंसंमि ॥२॥

नव चेव तद्दा चउरो, सत्तावीसा य अट्टचउरंसे ।

तिगंदुगपन्नरसे चेव छच्चेव य आयए होंति ॥३॥

पणयालीसा वारस, छम्मेया आययंमि संठाणे ।

परिमंडलंमि वीसा, चत्तायभवे पएसगं ॥४॥

सव्वे वि आययंमि गेण्हसु परिमंडलंમિ કહજુમ્મં ।

વજ્જેજ્જ કહિં તંસે દાવરજુમ્મં ચ સેસેસુ’ ॥૫॥

છાયા—પરિમંડલં ચ વટ્ટં ત્રયસં ચતુરસ્રમાયતં ચૈવ ।

પ્રથમવર્ણ્યાનિ ઘનપ્રતરભેદાનિ ઓજપ્રદેશાનિ યુગ્માનિ ચ ॥૧॥

પશ્ચ ચ દ્વાદશ ચલુ સપ્ત ચ દ્વાત્રિશ્ચ પશ્ચવૃત્તે ।

ત્રયઃ षट् पञ्चत्रिंशत् चत्वारश्च भवन्ति त्रयसे ॥૨॥

ગંધેહિં પંચહિં રસેહિં, અટ્ટહિં ફાસેહિં જાવ લુક્ખાફાસપજ્જવેહિં’ દો ગંધ સુરભિ દુરભિ ગંધ કી પર્યાયોં સે પાંચ રસોં-તિક્ત, કટુ, કષાય, આમ્લ ઓર મધુર હન રસોં કી પર્યાયોં સે તથા આઠ સ્પર્શોં કી-કર્કશ મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ એવં રૂક્ષ કી પર્યાયોં સે કૃતયુગ્મા-દિરૂપ હૈં । એસા વિચાર કરના ચાહિયે । હન એક ૨ કરકે પૂર્વ વર્ણિત

વિગેરે સંસ્થાના ‘દોહિં ગંધેહિં’, પંચહિં રસેહિં’, અટ્ટહિં ફાસેહિં’ જાવ લુક્ખ-ફાસપજ્જવેહિં’ સુરભીગંધ-સુગંધ અને દુરભીગંધ દુર્ગંધ એ ષે ગંધની પર્યા-યોથી, તિક્ત, કટુ, કષાય, અમ્લ અને મધુર આ રસોની પર્યાયોથી તથા આઠ સ્પર્શોથી એટલે કે કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, અને રૂક્ષ એ આઠ સ્પર્શોની પર્યાયોથી કૃતયુગ્માદિ રૂપ છે. એ પ્રમાણે સમજવું જોઈએ. આ

નવ ચૈવ તથા ચત્તારઃ સપ્તવિંશતિશ્ચાષ્ઠી ચતુરસ્રે ।
ત્રયો દ્વૌ પચ્ચદશચૈવ પઢેવ ચાયતે ભવન્તિ ॥૩॥

પચ્ચ ચત્તારિંશદ્દ્વાદશપદ્મભેદાઃ આયતે સંસ્થાને ।
પરિમંડલે વિંશતિશ્ચત્તારશ્ચ ભવેત્ પ્રદેશાગ્રમ્ ॥૪॥

સર્વેઽપિ આયતે (સર્વેરાશય इति) ગૃહાણ પરિમંડલે
કૃતયુગ્મં વર્જયેત્ કલિં વ્યસ્રે દ્વાપરયુગ્મં ચ શેષેષુ ॥૫॥ ॥મૂં ૪॥

‘દ્રવ્યાચપેક્ષયા સંસ્થાનપરિમાણાધિકારાત્ સંસ્થાનવિશેષિતસ્ય લોકસ્યાપિ
પૂર્વોક્તરૂપેણૈવ પરિમાણનિરૂપણાયાહ—‘સેઢીઓ ણં મંતે’ इत्यादि ।

મૂલમ્—સેઢીઓ ણં મંતે ! દવ્વટ્ટયાણ કિં સંખેજ્ઞાઓ અસં-
ખેજ્ઞાઓ અણંતાઓ ? ગોયમા ! નો સંખેજ્ઞાઓ નો અસંખે-
જ્ઞાઓ અણંતાઓ । પાઈણપડીણાયયાઓ ણં મંતે ! સેઢીઓ
દવ્વટ્ટયાણ કિં સંખેજ્ઞાઓ અસંખેજ્ઞાઓ અણંતાઓ એવં ચેવ ।

એવં દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ એવં ઉટ્ટમહાયતાઓ વિ । લોગા-
ગાસસેઢીઓ ણં મંતે ! દવ્વટ્ટયાણ કિં સંખેજ્ઞાઓ અસંખેજ્ઞાઓ
અણંતાઓ ? ગોયમા ! નો સંખેજ્ઞાઓ અસંખેજ્ઞાઓ નો અણં-
તાઓ । પાઈણપડીણાયતાઓ ણં મંતે ! લોગાગાસસેઢીઓ દવ્વટ્ટ-
યાણ કિં સંખેજ્ઞાઓ ૩ એવં ચેવ । એવં દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ એવં
ઉટ્ટમહાયયાઓ વિ અલોયાગાસ સેઢીઓ ણં મંતે ! દવ્વટ્ટયાણ કિં
સંખેજ્ઞાઓ અસંખેજ્ઞાઓ અણંતાઓ ? ગોયમા ! નો સંખેજ્ઞાઓ
નો અસંખેજ્ઞાઓ અણંતાઓ । એવં પાઈણપડીણાયયાઓ વિ, એવં
દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ એવં ઉટ્ટમહાયતાઓ વિ । સેઢીઓ ણં
મંતે ! પપ્પસટ્ટયાણ કિં સંખેજ્ઞાઓ ૦ ૩ જહા દવ્વટ્ટયાણ તહા—

સંસ્થાનોં કે ઘીચમેં કિસ સંસ્થાન મેં પ્રદેશોં કી કિતની સંખ્યા હૈ હસ
વાત કો સંગ્રહ કરકે દિલાને વાલી વૃદ્ધ સંપ્રદાયોક્ત યે પાંચ સંગ્રાહક
ગાથાણં હૈ—‘પરિમંડલે ય વટ્ટે’ इत्यादि ॥સૂત્ર ૪॥

પહેલા વણુવેલા એક એક સંસ્થાનોમાં કયા સંસ્થાનમાં પ્રદેશોની કેટલી સંખ્યા
છે ? આ વાત સંગ્રહ કરીને બતાવવાળી વૃદ્ધ સંપ્રદાય પ્રણાલિ પ્રમાણે
આ પાંચ સંગ્રહ ગાથાઓ દહેલ છે. ‘પરિમંડલેય વટ્ટે’ इत्यादि ॥સૂં ૪॥

पएसद्वयाए वि जाव उड्डमहाययाओ वि, सव्वाओ अणंताओ ।
 लोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसद्वयाए किं संखेज्जाओ ?
 पुच्छा गोयमा ! सिय संखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ नो अणं-
 ताओ । एवं पाईणपडीणाययाओ वि दाहिणुत्तराययाओ वि एवं
 चेव, उड्डमहायताओ नो संखेज्जाओ असंखेज्जाओ नो अणंता-
 ओ । अलोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसद्वयाए पुच्छा, गोयमा !
 सिय संखेज्जाओ, सिय असंखेज्जाओ सिय अणंताओ पाई-
 णपडीणाययाओ णं भंते ! अलोया० पुच्छा गोयमा ! नो संखे-
 ज्जाओ नो असंखेज्जाओ अणंताओ । एवं दाहिणुत्तराययाओ
 वि उड्डमहाययाओ पुच्छा ? गोयमा ! सिय संखेज्जाओ सिय
 असंखेज्जाओ सिय अणंताओ ॥सू० ५॥

छाया—श्रेणयः खलु भदन्त ! द्रव्यार्थतया किं संख्येयाः ? असंख्येयाः ?
 अनन्ताः गौतम ! नो संख्येयाः, नो असंख्येयाः, अनन्ताः । प्राचीप्रतीच्या-
 यताः खलु भदन्त ! श्रेणयः द्रव्यार्थतया किं संख्येयाः, ०३ एवमेव । एवं दक्षिणो-
 त्तरायता अपि—एवमूर्ध्वाध आयता अपि । लोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त !
 द्रव्यार्थतया किं संख्येया असंख्येया अनन्ताः ? गौतम ! नो संख्येयाः, असं-
 ख्येयाः, नो अनन्ताः । प्राची प्रतीच्यायताः खलु भदन्त ! लोकाकाशश्रेणयः
 द्रव्यार्थतया किं संख्येया०३ एवमेव । एवं दक्षिणोत्तरायता अपि एवमूर्ध्वाध
 आयता अपि । अलोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त ! द्रव्यार्थतया किं संख्येयाः
 असंख्येयाः ?, अनन्ताः ?, गौतम ! नो संख्येयाः, नो असंख्येयाः अनन्ताः । एवं
 प्राचीप्रतीच्यायता अपि, एवम् दक्षिणोत्तरायता अपि, एवम् उर्ध्वाध आयता
 अपि । श्रेणयः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया किं संख्येयाः ३ यथा—द्रव्यार्थतया
 तथा प्रदेशार्थतया अपि यावदूर्ध्वाध आयता अपि सर्वा अनन्ताः ।

लोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया किं संख्येयाः ३ पृच्छा,
 गौतम ! स्यात्—संख्येयाः स्याद्—असंख्येयाः नो अनन्ताः । एवम्—प्राचीप्रतीच्या-
 यता अपि, दक्षिणोत्तरायता अपि एवमेव, ऊर्ध्वाध आयता नो संख्येयाः,
 असंख्येयाः, नो अनन्ताः । अलोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया
 पृच्छा ? गौतम ! स्यात्—संख्येया स्याद् असंख्येयाः स्याद् अनन्ताः । प्राची-
 प्रतीच्यायताः खलु भदन्त ! अलोकाकाशस्य० पृच्छा ? गौतम ! नो संख्येयाः
 नो असंख्येयाः अनन्ताः, एवं दक्षिणोत्तरायता अपि ।

ઊર્ધ્વાધ આયતાઃ પૃચ્છા ? ગૌતમ ! સ્યાત્ સંખ્યેયાઃ સ્યાદ્ અસંખ્યેયાઃ
સ્યાત્ અનન્તાઃ ॥મૂ૦૫॥

ટીકા—‘સેઢીઓ ણં મંતે !’ શ્રેણયઃ સ્વલુ મદન્ત ! યદ્યપિ—શ્રેણીશબ્દેન પદ્ધત્તિ-
માત્રં કથયતે તથાપિ—અત્ર પ્રકરણવલાત્ આકાશપ્રદેશશ્રેણય—એવ ગૃહીતવ્યાઃ,
આકાશપ્રદેશ શ્રેણીનામેવ પ્રક્રાન્તત્વાત્ તત્ર શ્રેણયઃ અવિવક્ષિતલોકાલોકભેદત્વેન
સામાન્યાઃ ૧, તથા—તા એવ શ્રેણયઃ પૂર્વાપરાયતાઃ ૨ દક્ષિણોત્તરાયતાઃ ૩, ઊર્ધ્વાધ
આયતાઃ ૪। એવં લોકસમ્બન્ધિન્યોઽલોકસમ્બન્ધિન્યશ્ચ તાઃ શ્રેણયો મવન્તિ । તાઃ

દ્રવ્યાદિક કી અપેક્ષા સે સંસ્થાન પરિમાણ કે અધિકાર કો લેકર
અવ સૂત્રકાર સંસ્થાન વિશેષિત લોક કા મી પૂર્વોક્ત રૂપ સે હી પરિ-
માણ નિરૂપણ કરને કે લિયે સૂત્ર કા કથન કરતે હૈ—‘સેઢીઓ ણં
મંતે ! દ્વવદ્વયાએ કિં સંખેજ્જાઓ’ इत्यादि सूत्र ॥૫॥

ટીકાર્થ—યહાં ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘સેઢીઓ ણં મંતે !
દ્વવદ્વયાએ કિં સંખેજ્જાઓ, અસંખેજ્જાઓ, અણંતાઓ’ હે મદન્ત ! દ્રવ્ય
કી અપેક્ષા સે શ્રેણિયાં કયા સંખ્યાત હૈ ? અથવા અસંખ્યાત હૈ ? અથવા
અનન્ત હૈ ? યદ્યપિ શ્રેણી શબ્દ સે પદ્ધત્તિમાત્ર કા કથન હોતા હૈ અર્થાત્
શ્રેણી શબ્દ કા અર્થ પદ્ધત્તિમાત્ર હૈ ફિર મી યહાં પર પ્રકરણ કે વશ સે
આકાશ પ્રદેશ પદ્ધત્તિયાં શ્રેણી શબ્દ સે ગૃહીત હુઈ હૈ । હસ પ્રકાર લોક
ઔર અલોક કે ભેદ કી વિવક્ષા કિયે બિના હી વે યહાં સામાન્ય રૂપ
ગ્રહીત હોતી હૈ । યે શ્રેણિયાં પૂર્વ સે પશ્ચિમ તક લમ્બી હૈ, દક્ષિણ સે ઉત્તર
તક લમ્બી હૈ ઔર ઊર્ધ્વ સે અધોભાગ તક લમ્બી હૈ । હસ પ્રકાર કી યે
શ્રેણિયાં લોક મેં મી હૈ ઔર અલોક મેં મી હૈ । હસ સઘ અભિપ્રાયકો

દ્રવ્ય વિગેરેની અપેક્ષાથી સંસ્થાન પરિમાણના અધિકારથી હવે સૂત્ર-
કાર સંસ્થાન વિશેષ લોકનું પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જ પરિમાણ નિરૂપણ કરવા માટે
સૂત્રનું કથન કરે છે ‘સેઢીઓ ણં મંતે ! દ્વવદ્વયાએ કિં સંખેજ્જાઓ’ इत्यादि.

ટીકાર્થ—હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નથીને એવું પૂછે છે કે—‘સેઢીઓ ણં મંતે !
દ્વવદ્વયાએ કિં સંખેજ્જાઓ અસંખેજ્જાઓ’ હે ભગવન્ દ્રવ્યની અપેક્ષાથી શ્રેણીયો
સંખ્યાત છે ? કે અસંખ્યાત છે ? અથવા અનંત છે ? ભેદે શ્રેણી શબ્દથી
પદ્ધતિનું ગ્રહણ—કથન થાય છે, અર્થાત્ શ્રેણી શબ્દનો અર્થ પદ્ધતિમાત્ર છે,
તો પણ અહીંયાં પ્રકરણ વશાત્ આકાશ પ્રદેશ પદ્ધતિઓ શ્રેણી શબ્દથી
ગ્રહણ થઈ છે. આ રીતે લોક અને અલોકના ભેદની વિવક્ષા કર્યા વગર જ
તેઓ અહીંયાં સામાન્ય પણાથી ગ્રહણ થાય છે, આ શ્રેણીયો પૂર્વથી પશ્ચિમ
મુખી લાંબી હોય છે. દક્ષિણથી ઉત્તર મુખી લાંબી છે. અને ઉપરથી નીચે

શ્રેણયઃ 'દ્વવદ્વયા' દ્રવ્યાર્થતયા-દ્રવ્યાર્થરૂપેણ 'કિં સંખેજ્જાઓ' કિં સંખ્યાતાઃ, 'અસંખેજ્જાઓ' કિમસંખ્યેયાઃ 'અણંતાઓ' અનન્તા વા તાઃ શ્રેણયઃ ? इति પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ- 'ગોયમા' इत्यादि । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'નો સંખેજ્જાઓ-નો અસં-ખેજ્જાઓ' નો સંખ્યેયા આકાશપ્રદેશશ્રેણયો ન વા-અસંખ્યેયાઃ કિન્તુ- 'અણંતાઓ' અનન્તા एवाऽऽकाशप्रदेशश्रेणयो भवन्तीति । સામાન્યાકાશાઽસ્તિકાયસ્ય શ્રેણીનાં વિવક્ષિતત્વાદનન્તાઃ સામાન્યતઃ શ્રેણય इति । 'પાઈળ પડીણાયયાઓ ણં મંતે ! સેઢીઓ' પ્રાચીપતીચ્યાયતાઃ પૂર્વાપરાકાશપ્રદેશમાગે લમ્બાયમાનાઃ શ્રેણયઃ । 'દ્વવ, દ્વયા' કિં સંખેજ્જાઓ' દ્રવ્યાર્થતયા દ્રવ્યરૂપેણેત્યર્થઃ કિં સંખ્યાતાઃ-અસં-ખ્યાતાઃ, અનન્તા વા ? इति પ્રશ્નઃ ?, મગવાનાહ- 'एवं चेत्' एवमेव पूर्वापराकाश-

છેકર હી ગૌતમ સ્વામીને પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછા હૈ કિ હે ભદન્ત ! આકાશ પ્રદેશોં કી યે શ્રેણિયાં દ્રવ્યરૂપ સે ક્યા સંખ્યાત હૈં ? અથવા અસંખ્યાત હૈં ? અથવા અનન્ત હૈં ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं- 'गोयमा ! नो संखेज्जाओ, नो असंखेज्जाओ' ये आकाश प्रदेशों की श्रेणियां न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं । किन्तु 'अणंताओ' अनन्त हैं । सामान्य-रूप से आकाशास्तिकाय की ही श्रेणियां विवक्षित हुई हैं अतः वे श्रेणियां सामान्यतया अनन्त ही कही गई हैं ।

'પાઈળ પાડીણાયયાઓ ણં મંતે ! સેઢીઓ દ્વવદ્વયા' કિં સંખેજ્જાઓ' इस सूत्र द्वारा प्रभु श्री से गौतम स्वामीने ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! पूर्व से पश्चिम तक लम्बी जो श्रेणियां हैं-पूर्व से पश्चिम तक के आकाश

સુધી લાંબી છે. આ રીતની આ શ્રેણિયો લોકમાં પણ છે, અને અલોકમાં પણ છે. આ તમામ અભિપ્રાયને લઈને જ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એ પ્રમાણે પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ આકાશ પ્રદેશોમાં રહેલી આ શ્રેણિયો દ્રવ્ય પદ્ધતી શું સંખ્યાત છે ? કે અસંખ્યાત છે ? અથવા અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા ! નો સંખેજ્જાઓ નો અસંખેજ્જાઓ' હે ગૌતમ ! આ આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણિયો સંખ્યાત નથી અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ 'અણંતાઓ' તે અનંત છે. સામાન્ય પદ્ધતી આકાશાસ્તિકાયની શ્રેણિયોની જ અહિંયાં વિવક્ષા કરી છે, જેથી તે શ્રેણિયો સામાન્યપદ્ધતી અનંત જ કહેવામાં આવી છે.

'પાડીળપડીણાયયાઓ ણં મંતે ! સેઢીઓ દ્વવદ્વયા' કિં સંખેજ્જાઓ' આ સૂત્ર દ્વારા શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ જે શ્રેણિયો પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી છે. અર્થાત્ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીના આકાશ પ્રદેશ ભાગમાં લાંબી જે શ્રેણિયો છે, તે દ્રવ્ય પદ્ધતી શું સંખ્યાત

પ્રદેશે લમ્બાયમાના સ્તાઃ શ્રેણયો ન સંખ્યાતાઃ ન વા-અસંખ્યાતાઃ, અપિ તુ-અનન્તા એવ મવન્તીતિ ભાવઃ । ‘એવં-દહિણુત્તરાયતાઓ વિ’ એવં-પૂર્વવદેવ દક્ષિણોત્તરાયતા અપિ દક્ષિણોત્તરાકાશપ્રદેશભાગે લમ્બાયમાનાસ્તાઃ શ્રેણયો ન સંખ્યાતાઃ, ન વા અસંખ્યાતાઃ કિન્તુ અનન્તા એવેતિ ભાવઃ । ‘એવં ઉડુમહાયયાઓ વિ’ એવં મૂર્ધ્વાધિ આયતા અપિ, એવમેવ-પૂર્વવદેવ ઊર્ધ્વાધિ આકાશપ્રદેશે લમ્બાયમાનાસ્તાઃ શ્રેણયો ન સંખ્યાતા ન વા-અસંખ્યાતાઃ કિન્તુ-અનન્તા એવ મવન્તીતિ ભાવઃ ।

પ્રદેશ ભાગ મેં લમ્બી જો શ્રેણિયાં હૈં વે કયા દ્રવ્યરૂપ સે સંખ્યાત હૈં અથવા અસંખ્યાત હૈં અથવા અનન્ત હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ શ્રી કહતે હૈં-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! પૂર્વ સે પશ્ચિમ તક કે આકાશ પ્રદેશ ભાગ મેં જો શ્રેણિયાં હૈં વે ન સંખ્યાત હૈં ? ન અસંખ્યાત હૈં કિન્તુ અનન્ત હૈં । ‘એવં દાહિણુત્તરાયતાઓ વિ’ હસી પ્રકાર સે દક્ષિણ ઓર ઉત્તર કે આકાશ પ્રદેશ ભાગ મેં લમ્બાયમાન જો શ્રેણિયાં હૈં વે ભી ન સંખ્યાત હૈં, ન અસંખ્યાત હૈં કિન્તુ અનન્ત હી હૈં એસા જાનના ચાહિયે । ‘એવં ઉડુમહાયયાઓ વિ’ હસી પ્રકાર સે ડપર-સે નીચે તક કે આકાશ પ્રદેશ ભાગ મેં જો લમ્બી શ્રેણિયાં હૈં વે ભી ન સંખ્યાત હૈં, ન અસંખ્યાત હૈં કિન્તુ અનન્ત હી હૈં । યહ જો કથન કિયા ગયા હૈં વહ સામાન્ય રૂપ સે લોક ઓર અલોક કો આશ્રિત કરકે કિયા ગયા હૈં । અવ વિશેષ કો આશ્રિત કરકે સૂત્રકાર હન શ્રેણિયોં કા કથન કરતે હૈં-હસમેં ગૌતમ સ્વામીને

છે ? અથવા શું અસંખ્યાત છે ? અથવા અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીના આકાશ પ્રદેશ ભાગમાં જે શ્રેણીયા છે, તે સંખ્યાત નથી અસંખ્યાત પણ નથી, પરંતુ અનંત છે. ‘એવં દાહિણુત્તરાયતાઓ વિ’ એજ રીતે દક્ષિણ અને ઉત્તરના આકાશ પ્રદેશ ભાગમાં લાંબી જે શ્રેણીયા છે, તે પણ સંખ્યાત નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે; તેમ સમજવું જોઈએ. ‘એવં દાહિણુત્તરાયતાઓ વિ’ એજ પ્રમાણે દક્ષિણ અને ઉત્તરના આકાશ પ્રદેશ ભાગમાં જે શ્રેણીયા લાંબી થયેલ છે, તે બધી પણ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નથી, પરંતુ અનંત જ છે. તેમ સમજવું. ‘એવં ઉડુમહાયયાઓ વિ’ એજ પ્રમાણે ઉપરથી નીચે સુધીના આકાશ પ્રદેશ ભાગમાં જે લાંબી શ્રેણીયા છે, તે પણ સંખ્યાત નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી, પરંતુ અનંત છે. આ કથન જે કરવામાં આવ્યું છે, તે સામાન્ય પણાથી લોક અને અલોકનો આશ્રય કરીને કરવામાં આવેલ છે.

હવે વિશેષનો આશ્રય કરીને સૂત્રકાર આ શ્રેણીયાનું કથન કરે છે. તેમાં

પ્રાહ—‘લોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે’ લોકાકાશશ્રેણયઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘દ્વદ્વાદ્વાપ કિં સંસ્વેજ્જાઓ, અસંસ્વેજ્જાઓ, અણંતાઓ, દ્વવ્યાર્થતયા—દ્વવ્યરૂપેણ કિં સંસ્વયાતાઃ અસંસ્વયાતાઃ અનન્તા વા લોકાકાશસસ્વન્ધિન્યઃ શ્રેણયો ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો સંસ્વેજ્જાઓ, અસંસ્વેજ્જાઓ નો અણંતાઓ’ નો સંસ્વયાતાઃ કિન્તુ અસંસ્વયાતાઃ લોકાકાશશ્રેણયઃ, ન વા—અનન્તાઃ, ઇદ્વાસંસ્વયાતા એવ શ્રેણયઃ અસંસ્વયાતપ્રદેશાત્મકત્વાલ્લોકાકાશસ્યેતિ । ‘પાર્દેણ પઢીણાયયાઓ ણં મંતે !’ પ્રાચીપતીચ્યાયતાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘લોગાગાસસેઢીઓ’ લોકાકાશશ્રેણયઃ । ‘દ્વદ્વાદ્વાપ’ દ્વવ્યાર્થતયા—દ્વવ્યરૂપેણ । ‘કિં સંસ્વેજ્જાઓ અસંસ્વેજ્જાઓ અણંતાઓ’ કિં સંસ્વયાતાઃ—અસંસ્વયાતાઃ—અનન્તાઃ । હે મદન્ત !

પ્રમુ શ્રી સે એસા પૂઝા હૈ—‘લોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે ! દ્વદ્વાદ્વાપ કિં સંસ્વેજ્જાઓ અસંસ્વેજ્જાઓ અણંતાઓ’ હે મદન્ત ! લોકાકાશ કી જો પ્રદેશ પઢ્કતિયાં હૈ વે દ્વવ્ય કી અપેક્ષા સે વ્યા સંસ્વયાત હૈ ? અથવા અસંસ્વયાત હૈ ? અથવા અનન્ત હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ગૌતમ સે કહતે હૈ ‘ગોયમા ! નો સંસ્વેજ્જાઓ અસંસ્વેજ્જાઓ, નો અણંતાઓ’ હે ગૌતમ ! લોકાકાશ કે પ્રદેશોં કી જો પઢ્કતિયાં હૈ વે સંસ્વયાત નહીં હૈ અનન્ત નહીં હૈ કિન્તુ અસંસ્વયાત હી હૈ । તાત્પર્ય ઇસ કથન કા યહી હૈ કિ લોકાકાશ કે પ્રદેશ અસંસ્વયાત કહે ગયે હૈ ઇસલિયે ઉનકી શ્રેણિયાં મી અસંસ્વયાત હી હો સકતી હૈ અનન્ત અથવા સંસ્વયાત નહીં । અનન્ત શ્રેણિયાં જો કહી ગઈ હૈ વે સામાન્ય રૂપ સે અલોકાકાશ કો લક્ષ્ય કરકે કહી ગઈ હૈ વ્યોંકિ અલોકાકાશ કે પ્રદેશ સિદ્ધાન્તકારોં ને અનન્ત કહે હૈ । ‘પાર્દેણ પઢીણાયયાઓ ણં મંતે ! લોગાગાસસેઢીઓ દ્વદ્વાદ્વાપ કિં સંસ્વેજ્જાઓ’ હે મદન્ત ! પૂર્વ સે પશ્ચિમ તક લમ્બી જો

વિનયપૂર્વક શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—‘લોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે ! દ્વદ્વાદ્વાપ કિં સંસ્વેજ્જાઓ અસંસ્વેજ્જાઓ અણંતાઓ’ હે ભગવન્ લોકાકાશની જે જે પ્રદેશ પાંક્તિયો છે, તે દ્વવ્યની અપેક્ષાથી શું સંસ્વયાત છે ? અથવા અસંસ્વયાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—‘ગોયમા ! નો સંસ્વેજ્જાઓ અસંસ્વેજ્જાઓ નો અણંતાઓ’ હે ગૌતમ ! લોકાકાશના પ્રદેશોની જે પાંક્તિયો છે, તે સંસ્વયાત નથી. તેમ અનંત પણ નથી પરંતુ અસંસ્વયાત જ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—લોકાકાશના પ્રદેશો અસંસ્વયાત કહ્યા છે. તેથી તેની શ્રેણીયો પણ અસંસ્વયાત જ હોય છે. અનંત અથવા સંસ્વયાત નથી. અનંત શ્રેણીયો જે કહી છે તે અલોકાકાશને લક્ષ્ય કરીને કહેલ છે. કેમકે—અલોકાકાશના પ્રદેશો સિદ્ધાન્તકારોએ અનંત કહ્યા છે. ‘પાર્દેણ પઢીણાયયાઓ ણં મંતે ! લોગાગાસસેઢીઓ દ્વદ્વાદ્વાપ કિં સંસ્વેજ્જાઓ’ હે ભગ.

पूर्वपश्चिमयोर्लम्बायमाना लोकाकाशश्रेणयः द्रव्यार्थतया किं संख्याताः-असंख्याताः-अनन्ता वा भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह-एवं चेव' एवमेव, यथा लोकाकाशश्रेणयो न संख्याताः किन्तु असंख्याताः नाप्यनन्ताः तथैव-पूर्वपश्चिमयोर्लम्बायमाना लोकाकाशश्रेणयोऽपि न संख्याताः किन्तु-असंख्याताः असंख्यात-प्रदेशकत्वाल्लोकाकाशस्य नाप्यनन्ता इति भावः ।

‘एवं दाहिणोत्तराययाओ वि’ एवं दक्षिणोत्तरायता अपि पूर्वपश्चिमलम्बायमानलोकाकाशश्रेणीवत्-दक्षिणोत्तरयोर्लम्बायमानाः लोकाकाशश्रेणयो न संख्याताः न वा-अनन्ताः किन्तु असंख्याता एव भवन्तीति भावः, ‘एवं उड्डुमहायताओ वि’ एवमूर्ध्वाध आयता अपि एवमेव पूर्वपश्चिमयोर्लम्बायमानलोकाकाशश्रेणीवदेव ऊर्ध्वाधः प्रदेशेषु लम्बायमाना लोकाकाशश्रेणयोऽपि न संख्याताः न वा-अनन्ताः किन्तु असंख्याता एव भवन्ति असंख्यातत्वात्-लोकाकाशस्येति ।

लोकाकाશ કે પ્રદેશોં કી શ્રેણિયાં હૈં વે દ્રવ્યરૂપ સે કયા સંખ્યાત હૈ ? અથવા અસંખ્યાત હૈં ? અથવા અનન્ત હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામી સે કહતે હૈં-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! પૂર્વ સે પશ્ચિમ તક જો લોકાકાશ કે પ્રદેશોં કી શ્રેણિયાં હૈં વે દ્રવ્યરૂપ સે અસંખ્યાત હી હૈં સંખ્યાત અથવા અનન્ત નહીં હૈં । ‘એવં દાહિણોત્તરાયયાઓ વિ’ હસી પ્રકાર સે દક્ષિણ સે ઉત્તર તક જો લોકાકાશ કે પ્રદેશોં કી શ્રેણિયાં હૈં વે બી હૈં-અર્થાત્ વે દ્રવ્યાર્થરૂપ સે અસંખ્યાત હી હૈં । સંખ્યાત અથવા અનન્ત નહીં હૈં । ‘એવં ઉડ્ડુમહાયતાઓ વિ’ હસી પ્રકાર સે ઉર્ધ્વ સે લેકર નીચે જો લોકાકાશ કે પ્રદેશોં કી લમ્બી શ્રેણિયાં હૈં વે બી અસંખ્યાત હી હૈં સંખ્યાત અથવા અનન્ત નહીં હૈં ।

વન્ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની લાંબી જે લોકાકાશના પ્રદેશોની શ્રેણીયો છે, તે દ્રવ્ય પશ્ચાથી શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી જે લોકાકાશના પ્રદેશોની શ્રેણીયો છે, તે દ્રવ્ય પશ્ચાથી અસંખ્યાત જ છે, સંખ્યાત અથવા અનંત હોતી નથી.

‘એવં દાહિણોત્તરાયયાઓ વિ’ એજ રીતે દક્ષિણથી ઉત્તર સુધી લોકાકાશના પ્રદેશોની જે શ્રેણીયો છે, તે પણ સમજ લેવી. અર્થાત્ તે દ્રવ્યપશ્ચાથી અસંખ્યાત જ છે. સંખ્યાત અથવા અનંત નથી. ‘એવં ઉડ્ડુમહાયતાઓ વિ’ એજ પ્રમાણે ઉર્ધ્વ ઉપરથી લઈને નીચેના પ્રદેશોની લાંબી શ્રેણીયો છે, તે પણ અસંખ્યાત જ છે, સંખ્યાત કે અનંત નથી.

अथाऽलोकाकाशश्रेणिविषये प्राह—‘अलोगागाससेढीओ’ इत्यादि० ‘अलो-
गागाससेढीओ णं भंते’ अलोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त ! ‘द्ववद्वयाए किं संखे
ज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ’ द्रव्यार्थतया—द्रव्यरूपेण किं संख्याताः, असं-
ख्याताः, अनन्तावेति प्रश्नः ? भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे
गौतम ! ‘नो संखेज्जाओ नो असंखेज्जाओ अणंताओ’ नो संख्याताः अलोका
काशश्रेणयो न वा असंख्याताः किन्तु—अनन्ता एव भवन्ति । अनन्तप्रदेशात्मक-
त्वादलोकाकाशस्येति । ‘एवं पाईणपडीणाययाओ वि’ एवं प्राची प्रतीच्यायता
अपि अलोकाकाशश्रेणयः पूर्वपश्चिमदिशि लम्बायमानाः श्रेणयोऽपि न संख्याता
नासंख्याताः किन्तु—अनन्ता एव भवन्ति अनन्तप्रदेशात्मकत्वादलोकाकाशस्येति ।
‘एवं दाहिणोत्तराययाओ वि’ एवं दक्षिणोत्तरायता अपि दक्षिणोत्तरस्यां लम्बाय-
माना अपि श्रेणयो न संख्याताः न वा—असंख्याताः किन्तु अनन्ता भवन्तीति ।

अब श्री गौतमस्वामी अलोकाकाश की प्रदेश पङ्क्तियों को आश्रित
करके प्रभु श्री से पूछते हैं—‘अलोगागाससेढीओ णं भंते ! द्ववद्वयाए
किं संखेज्जाओ, असंखेज्जाओ अणंताओ’ हे भदन्त ! अलोकाकाश की
श्रेणियां द्रव्यरूप से संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त हैं ?
इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—‘गोयमा ! नो संखेज्जाओ नो
असंखेज्जाओ अणंताओ’ हे गौतम ! अलोकाकाश की श्रेणियां द्रव्य
रूप से न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं । क्योंकि अलो-
काकाश अनन्त प्रदेशात्मक कहा गया है । ‘एवं पाईण पडीणाययाओ
वि’ इसी तरह से पूर्व से पश्चिम तक लम्बी अलोकाकाश की श्रेणियां
भी न संख्यात हैं न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं । ‘एवं दाहिणोत्त-
राययाओ वि’ इसी प्रकार से दक्षिण दिशा से उत्तर दिशा में लम्बाय-
मान श्रेणियां भी अनन्त ही हैं । वे न संख्यात हैं और न असंख्यात

इवे श्री गौतमस्वामी अलोकाकाशनी प्रदेश पङ्क्तियोनो आश्रय करीने
प्रभुश्रीने ओणुं पूछे छे के—‘अलोगागाससेढीओ णं भंते ! द्ववद्वयाए किं संखे-
ज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ’ हे भगवन् अलोकाकाशनी श्रेणियां द्रव्य-
पणुाथी शुं संख्यात छे ? अथवा असंख्यात छे ? के अनन्त छे ? आ
प्रश्नना उत्तरमां प्रभु श्री गौतम स्वामीने कहे छे के—‘गोयमा ! नो संखेज्जाओ
नो असंखेज्जाओ अणंताओ’ हे गौतम ! अलोकाकाशनी श्रेणियां द्रव्यपणुाथी
संख्यात नथी, असंख्यात पणु नथी परंतु अनन्त छे, केमके—अलोकाकाश अनन्त
प्रदेशवाणुं कहेल छे ‘एवं दाहिणोत्तराययाओ वि’ ओर रीते दक्षिण दिशाथी उत्तर
दिशा सुधी लांणी श्रेणियां पणु अनन्त न छे, ते संख्यात के असंख्यात नथी.

પૂર્વપશ્ચિમયોર્લમ્વાયમાના લોકાકાશશ્રેણયઃ દ્રવ્યાર્થતયા કિં સંખ્યાતાઃ-અસં-
ખ્યાતાઃ-અનન્તા વા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-એવં ચેવ' એવમેવ, યથા-
લોકાકાશશ્રેણયો ન સંખ્યાતાઃ કિન્તુ અસંખ્યાતાઃ નાપ્યનન્તાઃ તથૈવ-પૂર્વપશ્ચિમયો-
ર્લમ્વાયમાના લોકાકાશશ્રેણયોઽપિ ન સંખ્યાતાઃ કિન્તુ-અસંખ્યાતાઃ અસંખ્યાત-
પ્રદેશકત્વાલ્લોકાકાશસ્ય નાપ્યનન્તા इति भावः ।

‘એવં દાહિણોત્તરાયયાઓ વિ’ એવં દક્ષિણોત્તરાયતા અપિ પૂર્વપશ્ચિમલમ્વાય-
માનલોકાકાશશ્રેણીવત્-દક્ષિણોત્તરયોર્લમ્વાયમાનાઃ લોકાકાશશ્રેણયો ન સંખ્યાતાઃ
ન વા-અનન્તાઃ કિન્તુ અસંખ્યાતા એવ ભવન્તીતિ ભાવઃ, ‘એવં ઉદ્દમહાયતાઓ વિ’
એવમુર્ધ્વાધ આયતા અપિ એવમેવ પૂર્વપશ્ચિમયોર્લમ્વાયમાનલોકાકાશશ્રેણીવદેવ
ઊર્ધ્વાધઃ પ્રદેશેષુ લમ્વાયમાના લોકાકાશશ્રેણયોઽપિ ન સંખ્યાતાઃ ન વા-અનન્તાઃ
કિન્તુ અસંખ્યાતા એવ ભવન્તિ અસંખ્યાતત્વાત્-લોકાકાશસ્યેતિ ।

લોકાકાશ કે પ્રદેશોં કી શ્રેણિયાં હૈં વે દ્રવ્યરૂપ સે કયા સંખ્યાત હૈ ?
અથવા અસંખ્યાત હૈ ? અથવા અનન્ત હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ શ્રી
ગૌતમસ્વામી સે કહતે હૈં-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! પૂર્વ સે પશ્ચિમ તક જો
લોકાકાશ કે પ્રદેશોં કી શ્રેણિયાં હૈં વે દ્રવ્યરૂપ સે અસંખ્યાત હી હૈં
સંખ્યાત અથવા અનન્ત નહીં હૈં । ‘એવં દાહિણોત્તરાયયાઓ વિ’ હસી
પ્રકાર સે દક્ષિણ સે ઉત્તર તક જો લોકાકાશ કે પ્રદેશોં કી શ્રેણિયાં
હૈં વે બી હૈં-અર્થાત્ વે દ્રવ્યાર્થરૂપ સે અસંખ્યાત હી હૈં । સંખ્યાત
અથવા અનન્ત નહીં હૈ । ‘એવં ઉદ્દમહાયતાઓ વિ’ હસી પ્રકાર સે ઊર્ધ્વ
સે લેકર નીચે જો લોકાકાશ કે પ્રદેશોં કી લમ્બી શ્રેણિયાં હૈં વે બી
અસંખ્યાત હી હૈં સંખ્યાત અથવા અનન્ત નહીં હૈં ।

વન્ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની લાંબી જે લોકાકાશના પ્રદેશોની શ્રેણીયો છે, તે
દ્રવ્ય પશ્ચાથી શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને ડાહ્ય છે કે-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ !
પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી જે લોકાકાશના પ્રદેશોની શ્રેણીયો છે, તે દ્રવ્ય પશ્ચાથી
અસંખ્યાત જ છે, સંખ્યાત અથવા અનંત હોતી નથી.

‘એવં દાહિણોત્તરાયયાઓ વિ’ એજ રીતે દક્ષિણથી ઉત્તર સુધી લોકાકા-
શના પ્રદેશોની જે શ્રેણીયો છે, તે પણ સમજ લેવી. અર્થાત્ તે દ્રવ્યપશ્ચાથી
અસંખ્યાત જ છે સંખ્યાત અથવા અનંત નથી. ‘એવં ઉદ્દમહાયતાઓ વિ’
એજ પ્રમાણે ઊર્ધ્વ ઉપરથી લઇને નીચેના પ્રદેશોની લાંબી શ્રેણીયો છે, તે
પણ અસંખ્યાત જ છે, સંખ્યાત કે અનંત નથી.

अथाऽलोकाकाशश्रेणिविषये प्राह—‘अलोगागाससेढीओ’ इत्यादि० ‘अलो-
गागाससेढीओ णं भंते’ अलोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त ! ‘द्व्वद्वयाए किं संखे-
ज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ’ द्रव्यार्थतया—द्रव्यरूपेण किं संख्याताः, असं-
ख्याताः, अनन्तावेति प्रश्नः ? भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे
गौतम ! ‘नो संखेज्जाओ नो असंखेज्जाओ अणंताओ’ नो संख्याताः अलोका
काशश्रेणयो न वा असंख्याताः किन्तु—अनन्ता एव भवन्ति । अनन्तप्रदेशात्मक-
त्वादलोकाकाशस्येति । ‘एवं पाईणपडीणाययाओ वि’ एवं प्राची प्रतीच्यायता
अपि अलोकाकाशश्रेणयः पूर्वपश्चिमदिशि लम्बायमानाः श्रेणयोऽपि न संख्याता
नासंख्याताः किन्तु—अनन्ता एव भवन्ति अनन्तप्रदेशात्मकत्वादलोकाकाशस्येति ।
‘एवं दाहिणोत्तराययाओ वि’ एवं दक्षिणोत्तरायता अपि दक्षिणोत्तरस्यां लम्बाय-
माना अपि श्रेणयो न संख्याताः न वा—असंख्याताः किन्तु अनन्ता भवन्तीति ।

अब श्री गौतमस्वामी अलोकाकाश की प्रदेश पङ्क्तियों को आश्रित
करके प्रभु श्री से पूछते हैं—‘अलोगागाससेढीओ णं भंते ! द्व्वद्वयाए
किं संखेज्जाओ, असंखेज्जाओ अणंताओ’ हे भदन्त ! अलोकाकाश की
श्रेणियां द्रव्यरूप से संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त हैं ?
इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—‘गोयमा ! नो संखेज्जाओ नो
असंखेज्जाओ अणंताओ’ हे गौतम ! अलोकाकाश की श्रेणियां द्रव्य
रूप से न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं । क्योंकि अलो-
काकाश अनन्त प्रदेशात्मक कहा गया है । ‘एवं पाईण पडीणाययाओ
वि’ इसी तरह से पूर्व से पश्चिम तक लम्बी अलोकाकाश की श्रेणियां
भी न संख्यात हैं न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं । ‘एवं दाहिणोत्त-
राययाओ वि’ इसी प्रकार से दक्षिण दिशा से उत्तर दिशा में लम्बाय-
मान श्रेणियां भी अनन्त ही हैं । वे न संख्यात हैं और न असंख्यात

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી અલોકાકાશની પ્રદેશ પંક્તિઓનો આશ્રય કરીને
પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—‘અલોગાગાસસેઢીઓ ણં ભંતે ! દ્વ્વદ્વયાએ કિં સં-
જ્જાઓ અસંજ્જાઓ અણંતાઓ’ હે ભગવન્ અલોકાકાશની શ્રેણીયો દ્રવ્ય-
પણુથી શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—‘ગોયમા ! નો સંજ્જાઓ
નો અસંજ્જાઓ અણંતાઓ’ હે ગૌતમ ! અલોકાકાશની શ્રેણીયો દ્રવ્યપણુથી
સંખ્યાત નથી. અસંખ્યાત પણુ નથી પરંતુ અનંત છે. કેમકે—અલોકાકાશ અનંત
પ્રદેશવાળું કહેલ છે ‘એવં દાહિણોત્તરાયયાઓ વિ’ એજ રીતે દક્ષિણ દિશાથી ઉત્તર
દિશા સુધી લાંબી શ્રેણીયો પણુ અનંત જ છે. તે સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી.

‘एवं उद्धमहायताओवि’ एवमूर्ध्वाऽथ आयाताः—ऊर्ध्वमधश्च लम्बायमाना अपि श्रेणयो न संख्याताः न वा—असंख्याताः किन्तु अनन्ता एव भवन्तीति भावः। अथ प्रदेशादितया श्रेणिमूत्रमाह—‘सेढीओ णं भंते। पएसट्टयाए किं संखेज्जाओ०’ श्रेणयः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया—प्रदेशरूपेण किं संख्याता भवन्ति असंख्याता वा भवन्ति अनन्ता वा भवन्ति—इति प्रश्नः ? भगवानाह—‘जहा’ इत्यादि, ‘जहा-द्ववट्टयाए तहा पएसट्टयाए वि’ यथा—द्रव्यार्थतया तथा—प्रदेशार्थतया अपि। यथा—द्रव्यार्थतया—सामान्यतः श्रेणयो न संख्याताः, न वा—असंख्याताः किन्तु—अनन्ता भवन्ति। तथैव—सामान्यरूपेण श्रेणयः प्रदेशार्थतया अपि न संख्याताः, न वा—असंख्याताः किन्तु—अनन्ता भवन्ति। इति। ‘जाव उद्धमहायताओ वि’ यावद्-

‘हैं’। ‘एवं उद्धमहायताओ वि’ इसी तरह से ऊर्ध्व से लेकर नीचे तक अलो-काकाश श्रेणियां भी अनन्त ही हैं। संख्यात अथवा असंख्यात नहीं हैं। अब प्रदेशों की अपेक्षा से श्रेणि सूत्र का प्रतिपादन सूत्रकार करते हैं। ‘सेढीओ णं भंते ! पएसट्टयाए किं संखेज्जाओ०’ हे भदन्त ! प्रदेश की अपेक्षा से प्रदेश रूप से श्रेणियां क्या संख्यात हैं ? अथवा असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—जहा द्ववट्टयाए तहा पएसट्टयाए वि’ हे गौतम ! जिस प्रकार पूर्व में द्रव्य की अपेक्षा से श्रेणियां सामान्यतया अनन्त ही वर्णित हुई हैं संख्यात अथवा असंख्यात नहीं, इसी तरह वे सामान्य रूप से प्रदेशों की अपेक्षा लेकर अनन्त ही वर्णित हुई हैं संख्यात असंख्यात नहीं और ये श्रेणियां प्रदेशों की

• ‘एवं उद्धमहायताओ वि’ એજ પ્રમાણે ઉર્ધ્વ—ઉપરથી લઇને નીચે સુધીની અલો-કાકાશની શ્રેણીયો પણ અનંત જ છે. તેમાં સંખ્યાત અગર અસંખ્યાત પણ નથી.

હવે સૂત્રકાર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી શ્રેણી સૂત્રનું પ્રતિપાદન કરે છે. ‘સેઢીઓ ણં ભંતે ! પસટ્ટયાએ કિં સંખેજ્જાઓ’ હે ભગવન્ પ્રદેશની અપેક્ષાથી—અર્થાત્ પ્રદેશ પણાથી શ્રેણીયો શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે—‘જહા દ્વવટ્ટયાએ તહા પસટ્ટયાએ વિ’ હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે પહેલાં દ્રવ્યની અપેક્ષાથી સામાન્ય રીતે શ્રેણીયો અનંત જ હોવાનું કહેલ છે. સંખ્યાત કે અસંખ્યાત કહી નથી. એજ રીતે સામાન્યપણાથી પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અનંત જ વર્ણવેલ છે. સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત વર્ણવેલ નથી, અને આ શ્રેણીયો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી યાવત્

ધ્વાંધ આયતા અપિ શ્રેણયઃ, યાવત્પદેન પૂર્વપશ્ચિમાયતા અપિ શ્રેણયઃ, દક્ષિણોત્તરાયતા અપિ इत्यनयोः संग्रहः तथा च-पूर्वपश्चिमायताः श्रेणयः दक्षिणोत्तरायताः श्रेणयः, ऊर्ध्वाध આયતા અપિ શ્રેણયઃ નો સંખ્યાતાઃ નો અસંખ્યાતાઃ કિન્તુ-અનન્તા એવ ભવન્તિ, ઉપસંહારમાહ-‘સંવાઓ-અણંતાઓ’ સર્વાશ્ચ-પૂર્વાપર-દક્ષિણોત્તરોર્ધ્વાધ આયતાશ્ચ લોકાકાશશ્રેણયોડનન્તા એવ ભવન્તીતિ ।

અથ-લોકાકાશમધિકૃત્ય પ્રદેશાર્થતયા-પ્રદેશપ્રકારેણ શ્રેણિસ્વરૂપમાહ-‘લોગાગાસસેઢીઓ’ इत्यादि ।

‘લોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે । પપ્પસટ્ટયાપ્પ કિં સંલેક્ખજ્ઞા પુચ્છા ?’ લોકાકાશશ્રેણયઃ સંલેક્ખ મદન્ત । પ્રદેશાર્થતયા કિં સંખ્યાતાઃ-અસંખ્યાતાઃ-અનન્તાવેતિ મદન્ત ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સિય સંલેક્ખજ્ઞાઓ’

અપેક્ષા સે યાવત્ ઊપર સે નીચે તક મી આકાશપ્રદેશમાગ મેં અનન્ત હી હૈં-સંખ્યાત અસંખ્યાત નહીં હૈં એસા જાનના ચાહિયે । યહાં યાવત્પદસે ‘પૂર્વપશ્ચિમાયતાઃ શ્રેણયઃ દક્ષિણોત્તરા આયતાઃ શ્રેણયઃ નો સંખ્યાતાઃ નો અસંખ્યાતાઃ અપિ તુ અનન્તા એવ’ હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । ‘સંવાઓ અણંતાઓ’ હસ પ્રકાર યે સવ લોકાકાશ અલોકાકાશ રૂપ સામાન્ય આકાશ કી શ્રેણિયાં પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ ઊપર નીચે સર્વત્ર અનન્ત હી હૈં । અવ ગૌતમસ્વામી લોકાકાશ કો લેકર પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે શ્રેણિકે સ્વરૂપ કો પૂછતે હૈં ‘લોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે । પપ્પસટ્ટયાપ્પ કિં સંલેક્ખજ્ઞા પુચ્છા’ હે મદન્ત ! પ્રદેશોં કી અપેક્ષા લેકર લોકાકાશ કી શ્રેણિયાં કયા સંખ્યાત હૈં ? અથવા અસંખ્યાત હૈં ? અથવા અનન્ત હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ડનસે કહતે હૈં-‘ગોયમા ! સિય

ઉપરથી નીચે સુધીના આકાશ પ્રદેશ ભાગમાં અનંત જ કહેલ છે.-સંખ્યાત કે અસંખ્યાત કહી નથી, તેમ સમજવું. અહીંયાં યાવત્પદથી ‘પૂર્વ’ પશ્ચિમાયતાઃ શ્રેણયઃ દક્ષિણોત્તરા આયતા શ્રેણયઃ નો સંખ્યાતાઃ નો અસંખ્યાતાઃ, અપિતુ અનન્તા એવ’ આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. ‘સંવાઓ અણંતાઓ’ આ રીતે આ સઘળા લોકાકાશો અલોકાકાશ રૂપ સામાન્ય આકાશની શ્રેણીયો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ ઉપર નીચે બધે જ અનંત જ છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી લોકાકાશને લઈને પ્રદેશોની અપેક્ષાથી શ્રેણીના સ્વરૂપ વિશે પૂછે છે કે-‘લોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે ! પપ્પસટ્ટયાપ્પ કિં સંલેક્ખજ્ઞા પુચ્છા’ હે ભગવન્ પ્રદેશોની અપેક્ષાથી લોકાકાશની શ્રેણીયો શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

સ્યાત્ કદાચિત્ સંખ્યાતાસ્તાઃ-શ્રેણયઃ, યતો લોકાકાશરય વૃત્તાકારત્વેન પર્યન્ત વર્તિશ્રેણયઃ સંખ્યાતપ્રદેશિકા મવન્તીતિ । 'સિય અસંખેજ્જાઓ' સ્યાત્-અસંખ્યાતા સ્તાઃ શ્રેણયઃ । 'નો અણંતાઓ' નો અનન્તા સ્તાઃ શ્રેણયઃ, -લોકપ્રદેશાનામનન્ત-ત્વાભાવાદિતિ । 'એવં પાર્શ્વપટ્ટીનાયયાઓ વિ, દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ એવં ચેવ' એવમ્ અનેનૈવ પ્રકારેણ સામાન્યતોલોકાકાશશ્રેણિ પ્રોક્તપ્રકારેણૈવ પ્રાચીપ્રતીચ્યા-યતા અપિ, દક્ષિણોત્તરાયતા અપિ શ્રેણયઃ સ્યાત્ સંખ્યાતાઃ સ્યાત્ અસંખ્યાતા સંખેજ્જાઓ, સિય અસંખેજ્જાઓ નો અણંતાઓ' હે ગૌતમ । પ્રદેશરૂપ સે લોકાકાશ કી શ્રેણિયાં કદાચિત્ સંખ્યાત મી હૈં કદાચિત્ અસં-ખ્યાત મી હૈં । પરન્તુ વે અનન્ત નહીં હૈં । લોકાકાશ કી શ્રેણિયાં પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે જો સંખ્યાત કહી ગઈ હૈં સો હસકા તાત્પર્ય એસા હૈં કિ વૃત્તાકાર લોક કે દન્તક જો અલોકાકાશ મેં ગણ હુણ હૈં સો હનકી શ્રેણિયાં સંખ્યાતપ્રદેશાત્મક હોતી હૈ, અથવા-લોકાકાશ વૃત્તાકાર હૈં હસલિયે હસકે પર્યન્ત મેં રહી હુઈ જો પ્રદેશ શ્રેણિયાં હૈં વે સંખ્યાતપ્રદેશોં વાલી હૈં । હસી પ્રકાર લોકાકાશ કી જો શ્રેણિયોં પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે અસંખ્યાત કહી ગઈ હૈં સો લોકાકાશ સ્વયં અસંખ્યાત પ્રદેશોં વાલા હૈં હસલિયે વે હસકી શ્રેણિયાં મી અસંખ્યાત પ્રદેશોંવાલી હૈં । હસી પ્રકાર પૂર્વ પશ્ચિમ ઓર દક્ષિણ ઉત્તર આયતશ્રેણિયોં કે સંબંધ મેં મી જાનના ચાહિયે । હસીવાત કો સૂત્રકાર 'એવં પાર્શ્વપટ્ટીનાયયાઓ વિ, દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ એવં ચેવ' હસ સૂત્રદ્વારા પ્રકટ કરતે હૈં અર્થાત્-

પ્રભુશ્રી તેમને કહે છે-‘ગોયમા । સિય સંખેજ્જાઓ, સિય, અસંખેજ્જાઓ નો અણંતાઓ’ હે ગૌતમ । પ્રદેશપણુથી લોકાકાશની શ્રેણીયો કોઈવાર સંખ્યાત પણ હોય છે, કોઈવાર અસંખ્યાત પણ હોય છે. પરંતુ તે અનંત હોતી નથી. લોકાકાશની શ્રેણીયો પ્રદેશપણુથી જે સંખ્યાત કહી છે, તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે-વૃત્તાકાર લોઠના દંતકો જે અલોકાકાશમાં ગયેલા છે, તેની શ્રેણીયો સંખ્યાત પ્રદેશવાળી હોય છે. અથવા લોકાકાશ વૃત્તાકાર છે, તેથી તેની પર્ય-ન્તમાં-સમીપમાં રહેલી જે પ્રદેશ શ્રેણીયો છે. તે સંખ્યાત પ્રદેશોવાળી છે, એજ રીતે લોકાકાશની જે શ્રેણીયો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અસંખ્યાત કહી છે. તે લોકાકાશ સ્વયં અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળું છે તેથી તે તેની શ્રેણીયો પણ અસંખ્યાત પ્રદેશો-વાળી છે, એજ રીતે પૂર્વ અને પશ્ચિમ અને દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં આયત (લાંબી) શ્રેણીયોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. એજ વાતને સૂત્રકાર ‘એવં પાર્શ્વપટ્ટી-નાયયાઓ વિ દાહિણુત્તરાયયાઓ એવં ચેવ’ આ સૂત્રદ્વારા પ્રગટ કરેલ છે, અર્થાત્ પૂર્વપશ્ચિમ આયત-લાંબી અને દક્ષિણ ઉત્તર આયત શ્રેણીયો પણ

નો અનન્તા કદાચિત્ સંખ્યાતાઃ કદાચિદ્ અસંખ્યાતાઃ ભવન્તિ કિન્તુ અનન્તા ન ભવન્તીતિ । ‘ઉદ્ભુમહાયયાઓ નો સંખેજ્જાઓ અસંખેજ્જાઓ નો અણંતયો’ ઊર્ધ્વાધિ આયતા અપિ શ્રેણયો નો સંખ્યેયાઃ કિન્તુ-અસંખ્યાતાઃ, તથા-નો અનન્તાઃ । યત સ્તાસાં શ્રેણીનામૂર્ધ્વલોકાન્તાદધોલોકાન્તે, અધોલોકાન્તાદૂર્ધ્વલોકાન્તે પ્રતિઘાતઃ અતસ્તાઃ શ્રેણયોઽસંખ્યાતપ્રદેશા એવેતિ ।

યા અપિ અધોલોકકોણતો બ્રહ્મલોકતિર્યગ્મધ્યમાન્તાદ્વા ઉત્તિષ્ઠન્તે તા અપિ -ન સંખ્યાતપ્રદેશા લભ્યન્તે । અસ્માદેવ સૂત્રવચનાદિતિ । અથાલોકાકાશશ્રેણિવિષયે પ્રાહ-‘અલોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે’ અલોકાકાશશ્રેણયઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘પપ્પસદ્દયાપ્પ પુચ્છા’ ? પ્રદેશર્થતથા પૃચ્છાઃ હે ભદન્ત ! અલોકાકાશશ્રેણયઃ કિં

પૂર્વ પશ્ચિમ આયત ઓર દક્ષિણ ઉત્તર આયતશ્રેણિયાં મી લોકાકાશ શ્રેણિયોં કી તરહ કદાચિત્ સંખ્યાત કદાચિત્ અસંખ્યાત હોતી હૈ પરન્તુ અનન્ત નહીં હોતી હૈ । તથા ઊર્ધ્વ અધઃઆયત શ્રેણિયાં ન સંખ્યાત હોતી હૈ ઓર ન અનન્ત હોતી હૈ કિન્તુ અસંખ્યાત હી હોતી હૈ । હસી ઘાતકો સૂત્રકાર ‘ઉદ્ભુમહાયયાઓ નો સંખેજ્જાઓ, અસંખેજ્જાઓ, નો અણંતાઓ’ હસ સૂત્રદ્વારા સ્પષ્ટ કર રહે હૈ ઊર્ધ્વલોકાન્ત સે લેકર અધોલોકાન્ત તક ઓર અધોલોકાન્ત સે ઊર્ધ્વલોકાન્ત તક મેં ‘અન શ્રેણિયોં કા પ્રતિઘાત નહીં હૈ । હસલિયે યે શ્રેણિયાં અસંખ્યાત પ્રદેશોં ચાલી હી હૈ । તથા જો શ્રેણિયાં અધોલોક કે કોને સે અથવા બ્રહ્મલોક કે તિર્યગ્મધ્યપ્રાન્ત સે નિકલી હૈ વે મી હસી સૂત્ર કે કથનાનુસાર સંખ્યાતપ્રદેશોં ચાલી નહીં હૈ ।

અબ શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુ શ્રી સે એસા પૂછતે હૈ-‘અલોગાગાસ-સેઢીઓ ણં મંતે ! પપ્પસદ્દયાપ્પ પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! અલોકાકાશ કી

લોકાકાશ શ્રેણિયોની જેમ કોઈવાર સંખ્યાત અને કોઈવાર અસંખ્યાત હોય છે પણ અનંત હોતી નથી. તથા ઉપર નીચે આયત-લાંબી શ્રેણિયો સંખ્યાત હોતી નથી તેમ અનન્ત પણ હોતી નથી પરંતુ અસંખ્યાત જ હોય છે. એજ વાતને સૂત્રકારે ‘ઉદ્ભુમહાયયાઓ નો સંખેજ્જાઓ અસંખેજ્જાઓ નો અણંતાઓ’ આ સૂત્ર દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે. ઉપરના લોકાન્તથી હઠને નીચેના લોકાન્ત સુધી અને નીચેના લોકાન્તથી ઉપરના લોકાન્ત સુધીમાં શ્રેણિયોનો પ્રતિઘાત થાય છે. તેથી શ્રેણિયો અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળી જ છે. તથા જે શ્રેણિયો નીચેના લોકાના ખૂણામાંથી અથવા બ્રહ્મલોકના તિર્યગ્મધ્ય પ્રાંતથી નીકળેલ છે તે પણ આજ સૂત્રના કથન પ્રમાણે સંખ્યાત પ્રદેશોવાળી નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘અલોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે ! પપ્પસદ્દયાપ્પ પુચ્છા’ હે ભગવન્ અલોકાકાશની શ્રેણિયો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી શું

સંખ્યાતાઃ-અસંખ્યાતાઃ-અનન્તાવેતિ પ્રશ્નઃ? મગધાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘સિય સંખેજ્જાઓ-સિય અસંખેજ્જાઓ સિય અણંતાઓ’ સ્યાત્ કદાચિત્ સંખ્યાતાઃ, સ્યાદ્ અસંખ્યાતાઃ સ્યાદનન્તાઃ । ‘સિય સંખેજ્જાઓ સિય અસંખેજ્જાઓ’ ઇતિ યત્-કથિતં તત્સર્વં ક્ષુલ્લક-પતર-પત્યાસન્નાઃ ઝર્ધ્વાધ્વ આયતાઃ આધોલોકશ્રેણીરાશ્રિત્ય જ્ઞાતવ્યમ્ । તાદિ-આદિમાઃ સંખ્યાતપ્રદેશાઃ તતો-ડસંખ્યાતપ્રદેશાઃ તતઃ પરમનન્તપ્રદેશા ઇતિ । તિર્યગાયતાસ્તુ અલોકશ્રેણયઃ પ્રદેશ-તોડનન્તા એવેતિ તદેવ પ્રદર્શયતિ-‘પાઈણ’ ઇત્યાદિ । ‘પાઈણપહીણાયયાઓ ણં મંતે !

શ્રેણિયાં પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે કયા સંખ્યાત હૈં ? અથવા અસંખ્યાત હૈં અથવા અનન્ત હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘ગોયમા ! સિય સંખેજ્જાઓ સિય અસંખેજ્જાઓ, સિય અણંતાઓ’ હે ગૌતમ ! વે અલોકાકાશ કી શ્રેણિયાં પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે કદાચિત્ સંખ્યાત મી હૈ કદાચિત્ અસંખ્યાત મી હૈ કદાચિત્ અનન્ત મી હૈં । યહાં જો ‘સિય સંખેજ્જાઓ સિય અસંખેજ્જાઓ’ એસા સૂત્રપાઠ કહા ગયા હૈ સો ડસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ લોકાકાશ કે મધ્યવર્તી જો ક્ષુલ્લક પતર હૈં ઓર હનકે પાસ મેં જો ઝર્ધ્વઅધો લમ્બી અધોલોક શ્રેણિયાં હૈં હન શ્રેણિયોં મેં જો પ્રારંભ કી શ્રેણિયાં હૈં વે સંખ્યાતપ્રદેશોંવાલી હૈં । તથા હનકે ષોડ કી જો શ્રેણિયાં હૈં વે અસંખ્યાતપ્રદેશોંવાલી હૈં ઓર હનકે ષાડ કી જો શ્રેણિયાં હૈં વે અનન્તપ્રદેશોંવાલી શ્રેણિયાં હૈં । તિરછી લમ્બી અલોકાકાશ શ્રેણિયાં તો પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે અનન્ત હી હોતી હૈં । યહી ઘાત સૂત્રકાર ને હસ સૂત્ર સે પ્રદર્શિત કી હૈ-‘પાઈણપહીણાયયાઓ

સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા’ સિય સંખેજ્જાઓ સિય અસંખેજ્જાઓ સિય અણંતાઓ’ હે ગૌતમ ! તે અલોકાકાશની શ્રેણિયો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કોઈ વાર સંખ્યાત પણ હોય છે, કોઈ વાર અસંખ્યાત પણ હોય છે, અને કોઈ વાર અનંત પણ હોય છે. અડીયાં જે ‘સિય સંખેજ્જાઓ સિય અસંખેજ્જાઓ’ આ પ્રમાણેના સૂત્રપાઠ કહેલ છે. તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે-લોકાકાશની મધ્યમાં જે ક્ષુલ્લક પતરો છે, અને તેની પાસે જે ઉપર અને નીચે લાંબી નીચેના લોકની શ્રેણિયો છે, આ શ્રેણિયોમાં પ્રારંભની જે જે શ્રેણિયો છે, તે સંખ્યાત પ્રદેશોવાળી છે. અને તે પછીની શ્રેણિયો છે, તે અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળી છે, અને તે પછીની જે શ્રેણિયો હોય છે, તે અનંત પ્રદેશોવાળી શ્રેણિયો છે. તિરછી લાંબી અલોકાકાશની શ્રેણિયો તો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અનંત જ હોય છે. એજ વાત સૂત્રકારે આ સૂત્રથી કહેલ છે.-

અલોકાકાશસેદ્ધીઓ ૦ પુચ્છા ? પ્રાચીપતીચ્યાયતાઃ સ્વલુ મદન્ત ! અલોકાકાશ-
શ્રેણયઃ પ્રદેશરૂપેણ નિં સંખ્યાતાઃ-અસંખ્યાતાઃ-અનન્તાવેતિ પ્રશ્નઃ ? મગવા-
નાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! नो संखेज्जाओ-नो असंखेज्जाओ
-अणंताओ’ नो संख्याताः, नो असंख्याताः, अनन्ता एव ताः श्रेणयो भवन्तीति ।
‘एवं दाहिणुत्तराययाओ वि’ एवं दक्षिणोत्तरायता अपि दक्षिणदिशि-उत्तरस्यां-
चाऽऽयताः-लम्बायमाना अपि-अलोकाकाशश्रेणयो नो संख्याताः-नो असं-
ख्याताः किन्तु अनन्ता एव भवन्ति इति । ‘उड्डमहायताओ पृच्छा ? ऊर्ध्वाऽथ
आयताः पृच्छा ? हे भदन्त ! ऊर्ध्वाऽथ आयता अलोकाकाशश्रेणयः किं
संख्याताः-असंख्याताः-अनन्तावैति । प्रश्नः ? मगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि ।
‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सिग संखेज्जाओ-सिय असंखेज्जाओ-सिय अणंताओ’
स्यात्-संख्यातास्ता ऊर्ध्वाऽथ आयताः-अलोकाकाशश्रेणयः स्याद्-संख्याताः स्याद्
-असंख्याताः-स्यादनन्ताश्च ता ऊर्ध्वाथ आयताः अलोकाकाशश्रेणय इति ॥मू० ५॥

ળાં મંતે !’ હસ્યમે ગૌતમસ્વામી ને પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછા હૈ-હે ભદન્ત ! પૂર્વ
સે પશ્ચિમ તક લમ્બી અલોકાકાશ શ્રેણીયાં પ્રદેશરૂપ સે કયા સંખ્યાત હૈ
અથવા અસંખ્યાત હૈ ? અથવા અનન્ત હૈ ? હસ્યમે ઉત્તર મેં પ્રભુ શ્રી કહતે
હૈ-‘ગોયમા ! નો સંખેજ્જાઓ નો અસંખેજ્જાઓ’ હે ગૌતમ ! વે સંખ્યાત
નહીં હૈં અસંખ્યાત નહીં હૈં । કિન્તુ ‘અણંતાઓ’ અનન્ત હી હૈં । ‘એવં દાહિ-
ણુત્તરાયયાઓ વિ’ હસી પ્રકાર સે વે દક્ષિણદિશા મેં ઓર ઉત્તરદિશા
મેં લમ્બી શ્રેણીયાં અનન્ત હૈં સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નહીં હૈં ‘ઉડ્ડ-
મહાયતાઓ પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! ઉર્ધ્વ ઓર અધોદિશા મેં જો અલોકા-
કાશ કી શ્રેણીયાં હૈં વે પ્રદેશ રૂપ સે સંખ્યાત હૈં ? અથવા અસંખ્યાત
હૈં ? અથવા અનન્ત હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !

‘પાર્શ્વણપડીનાયયાઓ ળ મંતે ! આ સૂત્રથી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું
છે કે-હે ભગવન્ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી અલોકાકાશની શ્રેણીયો પ્રદેશપ-
ણથી શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! નો સંખેજ્જાઓ, નો અસંખેજ્જાઓ’ તે
સંખ્યાત નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી. પરંતુ ‘અણંતાઓ’ અનંત જ છે.
‘એવં દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ’ એજ રીતે દક્ષિણ દિશામાં અને ઉત્તર દિશામાં
આવેલી લાંબી શ્રેણીયો અનંત છે. સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી. ‘ઉડ્ડમહા-
યતાઓ પુચ્છા’ હે ભગવન્ ઉર્ધ્વ અને અધો દિશામાં અલોકાકાશની જે
શ્રેણીયો છે. તે પ્રદેશપણથી સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સિય સંખે-

મૂલમ—સેઢીઓ ણં મંતે ! કિં સાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ૧, સાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ ૨ અગાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ૩ અણાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ૪ ગોયમા ! નો સાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ નો સાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ નો અણાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ અણાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ એવં જાવ ઉઢ્ઢમહાયતાઓ । લોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે ! કિં સાહ્યાઓ૦ પુચ્છા ? ગોયમા ! સાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ નો સાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ નો અણાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ નો અણાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ । એવં જાવ ઉઢ્ઢમહાયયાઓ । અલોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે ! કિં સાહ્યાઓ૦ પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય સાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ૧ સિય સાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ૨ સિય અણાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ૩ સિય અણાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ૪, પાઈળપડીણાયયાઓ, દાહિણુત્તરાયયાઓ ય એવં ચેવ । નવરં નો સાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ સિય સાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ સેસંતંતં ચેવ । ઉઢ્ઢમહાયયાઓ જહા ઓહિયાઓ તહેવ ચઉમંગો । સેઢીઓ ણં મંતે ! દવ્વટ્ટયાણે કિં કઢજુમ્માઓ તેઓયાઓ પુચ્છા ? ગોયમા ! કઢજુમ્માઓ નો તેઓયાઓ નો દાવરજુમ્માઓ નો કલિયોગાઓ । એવં જાવ ઉઢ્ઢમહાયતાઓ । લોગાગાસસેઢીઓ એવં ચેવ । એવં અલોગાગાસસેઢીઓ તિ । સેઢીઓ ણં મંતે ! પપ્પલટ્ટયાણે કિં કઢ-

‘સિય સંખેજ્જાઓ, સિય અસંખેજ્જાઓ, સિય અણંતાઓ’ કદાચિત્ત્વે સંરુપાત્ત મ્હી હૈં, કદાચિત્ત્વે અસંરુપાત્ત મ્હી હૈં’ ઓર કદાચિત્ત્વે અનન્ત મ્હી હૈં ॥ સુ.૦૫ ॥

જ્ઞાઓ સિય અસંખેજ્જાઓ સિય અણંતાઓ’ કેઈ વાર તે સંખ્યાત પશુ હોય છે. કેઈ વાર અસંખ્યાત પશુ હોય છે. અને કેઈ વાર અનંત પશુ હોય છે ॥૫॥

जुम्माओ० पुच्छा? एवं चेव । एवं जाव उड्डमहाययाओ ।
 लोगागाससेढीओ णं भंते! पएसट्टयाए पुच्छा? गोयमा!
 सिय कडजुम्माओ नो तेओयाओ सिय दावरजुम्माओ
 नो कलिओयाओ । एवं पाईणपडीणाययाओ वि दाहिणुत्तराय-
 याओ वि । उड्डमहाययाओ णं भंते! पुच्छा? गोयमा! कड-
 जुम्माओ नो तेओयाओ नो दावरजुम्माओ नो कलिओगाओ ।
 अलोगागाससेढीओ णं भंते! पएसट्टयाए पुच्छा? गोयमा! सिय
 कडजुम्माओ जाव सिय कलिओगाओ । एवं पाईणपडीणा-
 ययाओ वि । एवं दाहिणुत्तराययाओ वि उड्डमहाययाओ वि
 एवं चेव । नवरं नो कलियोगाओ सेसं तं चेव ॥सू० ६॥

छाया--श्रेणयः खलु भदन्त ! किं सादिका सपर्यवसिताः-१, सादिकाः-
 अपर्यवसिताः २, अनादिका सपर्यवसिताः ३, अनादिकाः-अपर्यवसिताः ४,
 गौतम ! नो सादिकाः सपर्यवसिताः, नो सादिकाः-अपर्यवसिताः । नो अना-
 दिकाः-सपर्यवसिताः, अनादिकाः-अपर्यवसिताः । एवम् यावदूर्ध्वाध आयताः ।
 लोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त ! किं सादिकाः-सपर्यवसिताः इति पृच्छा?
 गौतम ! सादिकाः-सपर्यवसिताः १, नो सादिकाः-अपर्यवसिताः २, नो अना-
 दिकाः सपर्यवसिताः ३, नो अनादिका अपर्यवसिताः ४, एवम्-यावदूर्ध्वाध
 आयताः । अलोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त ! किं सादिकाः-पृच्छा? गौतम !
 स्यात्-सादिकाः सपर्यवसिताः १, स्यात्-सादिकाः-अपर्यवसिताः २, स्यात्-
 अनादिकाः सपर्यवसिताः ३, स्यादनादिकाः अपर्यवसिताः ४ । प्राची-प्रतीच्या-
 यताः दक्षिणोत्तरायताश्च-एवमेव । नवरं नो सादिकाः सपर्यवसिताः १, स्यात्-
 सादिकाः-अपर्यवसिताः । शेषं तदेव ऊर्ध्वाध आयताः यथा-औघिका स्तथैव
 चतुर्भङ्गी । श्रेणयः खलु भदन्त ! द्वयार्थतया किं कृतयुग्माः त्रयोजाः पृच्छा?
 गौतम ! कृतयुग्माः नो त्रयोजा नो द्वापरयुग्मा नो कल्योजाः एवं यावत्-ऊर्ध्वाध
 आयताः । लोकाकाशश्रेणय एवमेव । एवमलोकाकाशश्रेणयोऽपि । श्रेणयः खलु
 भदन्त ! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्माः पृच्छा? एवमेव । एवं यावदूर्ध्वाध
 आयताः । लोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया० पृच्छा? गौतम ! स्यात्
 -कृतयुग्माः- नो त्रयोजाः स्याद्-द्वापरयुग्माः नो कल्योजाः । एवं-प्राचीप्रती-
 च्यायता अपि दक्षिणोत्तरायता अपि । ऊर्ध्वाध आयताः खलु भदन्त ! पृच्छा?

ગૌતમ ! કૃતયુગ્માઃ નો ટ્રગોજાઃ નો દ્વાપરયુગ્માઃ નો કલ્પયોજાઃ ! અઢોકાકાશ-
શ્રેણયઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! મદેશાર્થતયા પૃચ્છા ? ગૌતમ ! સ્યાત્-કૃતયુગ્માઃ યાવત્-
-સ્યાત્ કલ્પયોજાઃ ! એવં માત્રીતમતીચ્ચાયતા અપિ । એવં દક્ષિણોત્તરાયતા અપિ
-ઠ્ઠધર્વાધ આયતા અપિ એવમેવ । નવરમ્-નો કલ્પયોજાઃ શેવં તદેવ ॥૨૦૬॥

ટીકા- 'સેઢીઓ ણં મંતે' શ્રેણયઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! 'કિં સાહ્યાઓ-સપજ્જ-
વસિયાઓ' કિં સાદિકાઃ-સપર્યવસિતાઃ આદિર્વિચ્ચતે યાસાં તાઃ સાદિકાઃ,
પર્યવસાને-સમાસિસ્તેન સહિતા ઇતિ સપર્યવસિતાઃ સાન્તા ઇત્યર્થઃ ।

'સાહ્યાઓ-અપજ્જવસિયાઓ' સાદિકાઃ-અપર્યવસિતાઃ પર્યવસાનરહિતા
ઇત્યર્થઃ । 'અણાહ્યાઓ-સપજ્જવસિયાઓ' અણાદિકાઃ સપર્યવસિતાઃ ન આદિ
ર્વિચ્ચતે યાસાં તા અનાદિકાઃ । સપર્યવસિતાઃ, સાન્તા ઇત્યર્થઃ । 'અણાહ્યાઓ
અપજ્જવસિયાઓ' અનાદિકાઃ-અપર્યવસિતાઃ, આદ્યન્તરહિતા ઇત્યર્થઃ । હે મદન્ત !
યાં ઇમાઃ શ્રેણયસ્તાઃ સાદિકાઃ સાડન્તાઃ ૧, સાદિકા અનન્તાઃ ૨, અનાદિકાઃ
સાન્તાઃ ૩, અનાદિકા અનન્તા વા ? ૪, ઇતિ પ્રશ્નઃ

મગવાનાહ- 'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'નો સાહ્યાઓ-સ
પજ્જવસિયાઓ' નો સાદિકાઃ-સપર્યવસિતાઃ ઇમાઃ શ્રેણયઃ આદ્યન્તસહિતા ન ।
'નો સાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ' નો સાદિકાઃ-અપર્યવસિતાઃ । આદિ સહિતા

'સેઢીઓ ણં મંતે ! કિં સાહ્યાઓ સપજ્જવાસિયાઓ' ઇત્યાદિ ॥૬॥

ટીકાર્થ-હસ સૂત્રદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રમુશ્રી સે એસા પૂછ રહે હૈં
કિ 'સેઢીઓ ણં મંતે !' હે મદન્ત ! યે શ્રેણિયાં વયા સ્હાદિ સાન્ત હૈં ? અથવા
સાદિ અનન્ત હૈં ? અથવા અનાદિ સાન્ત હૈં ? અથવા અનાદિ અનન્ત હૈં ?
હસકે ઉત્તર સેં પ્રમુશ્રી કહતે હૈં- 'ગોયમા ! નો સાહ્યાઓ સપજ્જવાસિ-
યાઓ' હે ગૌતમ ! યે શ્રેણિયાં આદિ અન્ત સહિત નહીં હૈં । 'સાહ્યાઓ
અપજ્જવસિયાઓ' આદિ સહિત ઔર અન્ત રહિત ભી નહીં હૈં 'નો

'સેઢીઓ ણં મંતે ! કિં સાહ્યાઓ સપજ્જવાસિયાઓ' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-આ સૂત્રથી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રમુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-
'સેઢીઓ ણં મંતે ! હે ભગવન્ આ શ્રેણિયો શું સાદિ સાન્ત છે ?
અથવા સાદિ અનન્ત છે ? અથવા અનાદિસાન્ત છે ? અથવા અનાદિ અને
અનન્ત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રમુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે- 'ગોયમા !
નો સાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ' હે ગૌતમ ! આ શ્રેણિયો આદિ અને અન્ત-
વાળી નથી. 'નો સાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ' આદિ સહિત અને અન્ત વગરની
પણ નથી. 'નો અણાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ' આદિ રહિત અને અન્તસહિત
પણ નથી. પરંતુ 'અણાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ' આદિ અને અન્ત વગરની
છે. અર્થાત્ શ્રેણિયો અનાદિ અને અનન્ત છે. અહીંયાં સામાન્યથી શ્રેણિયોની

અન્તરહિતા અપિ ન । ‘નો અગાહ્યાઓ-સપજ્જવસિયાઓ’ નો અનાદિકાઃ-સપર્ય-
વસિતાઃ, આદિરહિતા અન્તસહિતા અપિ ન કિન્તુ-‘અગાહ્યાઓ-અપજ્જવસિયાઓ’
અનાદિકાઃ-અપર્યવસિતાઃ આઘન્તરહિતા ઇમાઃ શ્રેણયઃ સન્તીતિ । અત્ર ચ-સામા-
ન્યતઃ શ્રેણયો વિવક્ષિતાઃ અતો યાઃ લોકેઽલોકે ચ શ્રેણયઃ તાસાં સર્વાસાં ગ્રહણં
સર્વં ગ્રહણાચ્ચ તાઃ શ્રેણયોઽનાદિકાઃ અપર્યવસિતાઃ આઘન્તરહિતાઃ । અત્ર એક એવ
મજ્જકોઽનુમન્યતે શેષ મજ્જકત્રયસ્ય તુ પ્રતિષેધ એવેતિ । ‘એવં જાવ ઉદ્દુમહાયયાઓ’
એવં યાવત્-ઉર્ધ્વઃ આયતા અપિ શ્રેણયઃ અનાદયોઽનન્તાઃ । યાવત્-પદેન પ્રાચી-
પ્રાતીચ્યાયતાઃ દક્ષિણોત્તરાયતાઃ ઇતિ દ્વયોઃ સંગ્રહઃ । એતાઃ સર્વા અપિ-અનાદિકા
અનન્તા ઇત્યર્થઃ । ‘લોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે’ લોકાકાશશ્રેણયઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! કિં

અગાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ’ આદિ રહિત ઓર અન્ત સહિત મી
નહીં હૈં । કિન્તુ-‘અગાહ્યાઓ અપજ્જવસિયાઓ’ યે આદિ ઓર
અન્ત રહિત હૈં-અનાદિ અનન્ત હૈં । યહાં પર સામાન્ય સે શ્રેણિયાં
વિવક્ષિત હુઈ હૈં । ઇસલિયે લોક મેં ઓર અલોક મેં જો શ્રેણિયાં હૈં,
તન સ્વ કા ગ્રહણ હો જાતા હૈં ઓર તન સ્વ કા ગ્રહણ સે યે શ્રેણિયાં
અનાદિ અનન્ત હૈં એસા જ્ઞાન હોતા હૈં । યહાં ચાર મજ્જાં મેં સે યહ એક
હી મજ્જ માન્ય હુઆ હૈં । વાકી કે ત્રીન મજ્જ નહીં । ‘એવં જાવ ઉદ્દુમહો-
યયાઓ’ ઇસી પ્રકાર સે ઉર્ધ્વ ઓર અધઃ જો લમ્બી શ્રેણિયાં હૈં વે મી
અનાદિ અનન્ત હૈં । યહાં યાવત્પદ સે ‘પ્રાચીપ્રતીચ્યાયતાઃ, દક્ષિણો-
ત્તરાયતાઃ’ ઇસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈં । ઇસ પ્રકાર પૂર્વ સે પશ્ચિમ તક
જો લમ્બી શ્રેણિયાં હૈં વે તથા દક્ષિણ સે ઉત્તર તક કી જો લમ્બી શ્રેણિયાં
હૈં વે અનાદિ અનન્ત હૈં એસા જાનના ચાહિયે ।

વિવક્ષા કરેલ છે. તેથી લોકમાં અને અલોકમાં જે શ્રેણિયો છે, તે બધીનું
ગ્રહણ થઈ જાય છે. અને તે બધીના ગ્રહણથી આ શ્રેણિયો અનાદિ અને
અનન્ત છે. એવું જ્ઞાન થઈ જાય છે. અહીંયાં ચાર ભંગો પૈકી આ એક જ
ભંગનો સ્વીકાર થયો છે. બાકીના ત્રણ ભંગો સ્વીકારાયા નથી. ‘એવં જાવ
ઉદ્દુમહાયયાઓ’ એજ પ્રમાણે ઉપર અને નીચે જે શ્રેણિયો છે, તે પણ અનાદિ
અને અનન્ત છે, અહીંયાં યાવત્પદથી ‘પ્રાચીપ્રતીચ્યાયતાઃ, દક્ષિણોત્તરાયતાઃ’ આ
પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની જે લાંબી શ્રેણિયો છે,
તે તથા દક્ષિણ દિશાથી ઉત્તર દિશા સુધીની જે લાંબી શ્રેણિયો છે, તે બધી
અનાદિ અને અનન્ત છે તેમ સમજવું.

સાહ્યાઓ-સપ્તજવસિયાઓ પૃચ્છા? સાદિકા:-સપર્યવસિતા इति પૃચ્છા? હે મદન્ત ! યા ઇમાઃ લોકાકાશશ્રેણ્યસ્તાઃ કિં સાદિકા:-સપર્યવસિતાઃ ૧, સાધ્યા:-સાન્તા इत्यર્થઃ ૧, અથવા સાદિકા અનન્તાઃ ૨, અથવા-અનાદિકાઃ સાન્તાઃ ૩ અથવા અનાદિકા:-અનન્તાઃ ૪, इति પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સાહ્યાઓ-સપ્તજવસિયાઓ’ સાદિકાઃ સપર્યવસિતાઃ, સાધ્યાઃ સાન્તા ઇમાઃ શ્રેણ ગો મવન્તીત્યર્થઃ । ‘નો સાહ્યાઓ-અપ્તજવસિયાઓ’ નો સાદિકા અપર્યવસિતાઃ, સાદિકા અનન્તા ન મવન્તિ । ‘નો અણાહ્યાઓ-સપ્તજવસિયાઓ’ નો અનાદિકાઃ-સપર્યવસિતાઃ-અનાદિ સાન્તા ન મવન્તીત્યર્થઃ । ‘નો અણાહ્યાઓ-અપ્તજવસિયાઓ’ નો અનાદિકાઃ અપર્યવસિતાઃ અનાધ્યાઃ-અનન્તાશ્ચાપિ ન મવન્તિ । અત્ર-સાધ્યાઃ-સાન્તા इत्यેક एव भद्रः सर्व-श्रेणीभेदेऽनुमन्यते शेषाणां चरमभेदानां निषेध एव लोकाकाशस्य परिमितत्वा-

अब श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं ‘लोकाकाशसेढीओ णं भंते ! किं साह्याओ सपत्तजवसियाओ पुच्छा’ हे मदन्त ! लोकाकाश की श्रेणियां क्या सादि सान्त हैं इत्यादि प्रश्न-अर्थात् हे मदन्त ! जो ये लोकाकाश की श्रेणियां हैं वे क्या सादि सपर्यवसित हैं-सादि सान्त हैं १, अथवा अनादि अनन्त हैं २, अथवा-अनादि सान्त हैं ३, अथवा अनादि अनन्त हैं ४ ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘साह्याओ सपत्तजवसियाओ’ लोकाकाश की श्रेणियां सादि सान्त हैं ‘नो साह्याओ अपत्तजवसियाओ’ सादि अनन्त नहीं हैं ‘नो अणाह्याओ सपत्तजवसियाओ’ अनादि सान्त नहीं हैं ‘नो अणाह्याओ अपत्तजवसियाओ’ और अनादि अनन्त भी नहीं हैं । यहां पर समस्त श्रेणिओं के भेदों में सादि सान्त यह एक ही भंग मान्य हुआ

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘લોગાંગાસસેઢીઓ ણ મંતે ! કિં સાહ્યાઓ સપ્તજવસિયાઓ પુચ્છા’ હે ભગવન્ લોકાકાશની શ્રેણિયો શું સાદિ અને સાન્ત છે ? અર્થાત્ હે ભગવન્ જે આ લોકાકાશની શ્રેણિયો છે, તે શું સાદિ સપર્યવસિત છે ?-સાદિ સાન્ત છે ? ૧ અથવા સાદિ અનન્ત છે ? ૨ અથવા અનાદિ સાન્ત છે ? ૩ અથવા અનાદિ અનન્ત છે ? ૪ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સાહ્યાઓ સપ્તજવસિયાઓ’ લોકાકાશની શ્રેણિયો સાદિ સાન્ત છે, ‘નો સાહ્યાઓ અપ્તજવસિયાઓ’ સાદિ અનન્ત નથી ‘નો અણાહ્યાઓ સપ્તજવસિયાઓ’ અનાદિ સાન્ત પણ નથી ‘નો અણાહ્યાઓ અપ્તજવસિયાઓ’ અને અનાદિ અનન્ત પણ નથી. અહિયાં સઘળી શ્રેણિયોના લેહોમાં સાદિ સાન્ત આ એક જ ભંગનો

દિતિ । ‘એવં જાવ ઉડ્ડમહાયયાઓ’ એવં યાવદ્ઘર્વાથ આપતાઃ યાવત્પદેન પ્રાચી-
પ્રતીચ્યાયત-દક્ષિણોત્તરાયતશ્રેણ્યોઃ સંગ્રહઃ । તથા ચ-આમાઃ સર્વા અપિ સાદિકાઃ
સપર્યવસિતાઃ, ન તુ-ત્રિતયપશ્ચવત્ય ઇત્યર્થઃ । ‘અલોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે’ અલો-
કાકાશશ્રેણ્યઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘કિં સાહ્યાઓ પુચ્છા ?’ કિં સાદિકાઃ-સપર્યવ-
સિતાઃ પુચ્છા ? હે મદન્ત ! અલોકાકાશશ્રેણ્યઃ સાદિકાઃ સાન્તાઃ । અથવા
સાદિકાઃ-અનન્તાઃ । અથવા-અનાદિકાઃ-સાન્તાઃ । અથવા-અનાદિકાઃ-અનન્તા
ઇતિ પ્રશ્નઃ મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘સિય સાહ્યાઓ
સપજ્જવસિયાઓ’ સ્યાત્-સાદિકાઃ સપર્યવસિતાઃ, સાધ્યાઃ-સાન્તાશ્ચ કદાચિ
જ્ઞવન્તીત્યર્થઃ । અયં પ્રથમો મક્કકઃ ક્ષુલ્લકપ્રતરપત્થાસત્તો ઉર્ધ્વાયતશ્રેણી
રશ્રિત્ય જ્ઞાતવ્ય ઇતિ ।

હૈ । યાકી કે મંગ નહીં-કર્ચોકિ લોકાકાશપરિમિત હૈ । ‘એવં જાવ ઉડ્ડ-
મહાયયાઓ’ હસી મકાર સે યાવત્ ઉર્ધ્વ સે અથ તરુ કી લમ્બી જો
શ્રેણિયાં હૈં વે મી સાદિ સાન્ત હૈં । યહાં યાવત્પદ સે પૂર્વપશ્ચિમ તરુ જો
લમ્બી શ્રેણિયાં હૈં વે એવં દક્ષિણ સે ઉત્તર તરુ જો લમ્બી શ્રેણિયાં હૈં વે
સાદિ સાન્ત હૈં । શેષ મંગ યહાં નહીં કહા હૈં અથ ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી
સે એસા પૂછતે હૈં-‘અલોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે ! કિં સાહ્યાઓ પુચ્છા’
હે મદન્ત ! અલોકાકાશ કી જો શ્રેણિયાં હૈં વે કયા સાદિ સાન્ત હૈં ?
અથવા સાદિ અનન્ત હૈં ? અથવા અનાદિ સાન્ત હૈં ? અથવા અનાદિ
અનન્ત હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા ! સિય સાહ્યાઓ
સપજ્જવસિયાઓ’ કંઈ એક શ્રેણિયાં સાદિ સાન્ત હૈં । યહ કથન ક્ષુલ્લક
પ્રતર કે પાસ મેં જો ઉર્ધ્વાયત શ્રેણિયાં હૈં ડનકો આશ્રિત કરકે ક્રિયા

સ્વીકાર થયો છે. બાકીના ભંગો સ્વીકાર્યા નથી. કેમકે લોકાકાશ પરિમિત
છે. ‘એવં જાવ ઉડ્ડમહાયયાઓ’ એજ રીતે યાવત્ ઉપરથી નીચે સુધીની લાંબી
જે શ્રેણિયો છે, તે પણ સાદિસાન્ત છે. અહિયાં-યાવત્પદથી પૂર્વથી પશ્ચિમ
સુધીની જે લાંબી શ્રેણિયો છે તથા દક્ષિણથી ઉત્તર સુધીની જે લાંબી શ્રેણિયો
છે, તે બધી સાદિ સાન્ત છે. બાકીના ભંગો અહીં કહ્યા નથી.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘અલોગાગાસસેઢીઓ ણં
મંતે ! કિં સાહ્યાઓ પુચ્છા’ હે ભગવન્ અલોકાકાશની જે શ્રેણિયો છે, તે
શું ? સાદિ સાન્ત છે ? અથવા સાદિ અનન્ત છે ? અથવા અનાદિ સાન્ત છે ?
અથવા અનાદિ અનન્ત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને
કહે છે કે-‘ગોયમા ! સિય સાહ્યાઓ સપજ્જવસિયાઓ’ કેટલિક શ્રેણિયો સદિ
સાન્ત છે. આ કથન ક્ષુલ્લક પ્રતરની પાસે જે ઉર્ધ્વાયત શ્રેણિયો છે, તેનો

‘સિય સાહ્યાઓ-અપ્પજ્જવસિયાઓ’ સ્યાત્-કદાચિત્ સાદિકાઃ-અપર્યવસિતાઃ સાઘ્યનન્તા इत्यर्थः, अयं द्वितीयो भङ्गकः । स च लोकान्ताऽवधेरारम्भ सर्वतो ज्ञातव्यः । ‘सिય अणाइयाओ-सपप्पज्जवसिયાओ’ स्यात्-कदाचित् अनादिकाः-सपर्यवसिताः अनादिसान्ता इत्यर्थः अयं तृतीयो भङ्गकः । अयं च लोकान्त-सन्निधौ श्रेणीनामन्तस्य विवक्षणादिति । ‘सिય अणाइयाओ-अपप्पज्जवસિયાઓ’ स्यादनादिका अपर्यवસિતાः अनाद्यनन्ता इत्यर्थः । अयं चतुर्थो भङ्गकः स च लोकं परिहृत्य याः श्रेणयः तदपेक्षया कथित इति । ‘पाईण पडीणाययाओ दाहिणुत्तराययाओ य एवं चेव’ प्राचीनरश्मिनायताः दक्षिणोत्तरायनाश्च श्रेणयाः, एव-

ગયા છે । અર્થાત્-મધ્યલોકવર્તી ક્ષુલ્લક પ્રતર કે પાસ આઈ હુઈ ઝર્વ્ય ઓર અધઃ લમ્બી શ્રેણિયોં કી અપેક્ષા સે યહાં યહ પ્રથમ ભંગ કહા ગયા છે । ‘સિય સાહ્યાઓ અપ્પજ્જવસિયાઓ’ કંઈ એક શ્રેણિયાં સાદિ અનન્ત હૈં-એસા યહ જો દ્વિતીય ભંગ યહાં કહા ગયા છે વહ લોકાન્ત સે આરમ્ભ કર ચારોં તરફ ગઈ હુઈ શ્રેણિયોં કો આશ્રિત કરકે કહા ગયા છે । ‘સિય અણાહ્યાઓ સપ્પજ્જવસિયાઓ’ કંઈ એક શ્રેણિયાં અનાદિ સ્થાન્ત હૈં-એસા જો યહ તૃતીય ભંગ યહાં કહા ગયા છે સો લોકાન્ત કે પાસ સમસ્ત શ્રેણિયોં કા અન્ત હોતા હૈં હસ અભિપ્રાય કો લેકર કહા ગયા છે । ‘સિય અણાહ્યાઓ અપ્પજ્જવસિયાઓ’ કંઈ એક શ્રેણિયાં અનાદિ અનન્ત હૈં એસા જો યહ ચતુર્થ ભંગ યહાં કહા ગયા છે વહ લોક કો છોડકર જો શ્રેણિયાં આઈ હુઈ હૈં’ ઝન્હે અશ્રિત કરકે કહા ગયા છે । ‘પાઈણ પડીણાયયાઓ દાહિણુત્તરાયયાઓ ય એવં ચેવ’

આશ્રય કરીને કહેલ છે, અર્થાત્ મધ્યલોકમાં રહેલ ક્ષુલ્લક પ્રતરની પાસે આવેલી ઉપર અને તેનો નીચેની લાંબી શ્રેણિયોની અપેક્ષાથી આ પહેલો ભંગ અહિંયાં કહ્યો છે. ૧

‘સિય સાહ્યાઓ અપ્પજ્જવસિયાઓ’ કેટલીક શ્રેણિયો સાદિ અન્ત છે એવો જે જીજ્ઞે ભંગ અહિંયાં કહ્યો છે, તે લોકાન્તથી આરંભ કરીને ચારે તરફ ગયેલી શ્રેણિયોનો આશ્રય કરીને કહેલ છે. તેમ સમજવું. ‘સિય અણાહ્યાઓ સપ્પજ્જવસિયાઓ’ કેટલીક શ્રેણિયો અનાદિ સ્થાન્ત છે, આ પ્રમાણેનો જે આ ત્રીજો ભંગ અહીંયાં કહ્યો છે, તે લોકાન્તની પાસે સઘળી શ્રેણિયોનો અન્ત થાય છે તે અભિપ્રાયથી કહેલ છે. ‘સિય અણાહ્યાઓ અપ્પજ્જવસિયાઓ’ કેટલીક શ્રેણિયો અનાદિ અને અન્ત છે, એ પ્રમાણેનો જે ચોથો ભંગ કહ્યો છે, તે લોકને છોડીને જે શ્રેણિયો આવી છે, તેનો આશ્રય કરીને કહેલ છે. ‘પાઈણ પડીણાયયાઓ દાહિણુત્તરાયયાઓ ય એવં ચેવ’ આજ રીતે પૂર્વથી

‘તિરિયાયયા ડ કડવાવરાઓ લોગસ સંઘડસંઘા-વા’

સેઢીઓ કડજુમ્મા, ડહુમ્હે આયયમસંઘા’ ॥૧॥ :

છાયા—તિર્યગાયતાઃ કૃતદ્વાપરાઃ લોગસ્ય સંઘાતા અસંઘાતા વા

શ્રેણયઃ કૃતયુગ્મા ઋધ્વાય આયતા અસંઘાતાઃ ॥૧॥ ઇતિ ।

‘અલોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે ! પપ્પસદ્ધયાપ પુચ્છા ?’ અલોકાકાશશ્રેણયઃ સ્વલ્લ
મદન્ત ! પ્રદેશાર્થત્વા કૃતયુગ્માઃ ટ્રયોજાઃ દ્વાપરયુગ્માઃ કલ્પોજાવેતિ પ્રશ્નઃ ?
મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સિય કડજુમ્માઓ જાવ
સિય કલિઓગાઓ’ સ્વાત્-કૃતયુગ્મા વાવન્ સ્વાત્ કલ્પોજાઃ યાઃ શ્રેણયઃ સ્વલ્લ ક-

સંગ્રહ ગાથા હૈં-‘તિરિયાયયા ડ કડવાવરાઓ’ ઇત્યાદિ । તાત્પર્ય કહ્ને
કા યહી હૈં કિ લોક કો તિર્યગાયન શ્રેણિ જો કિ સંઘાત પ્રદેશોવાલી
અથવા અસંઘાત પ્રદેશોવાલી હૈં વે કૃતયુગ્મ અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ
હૈં ઓર જો ઋધ્વાય આયન હૈં વે અસંઘાતપ્રદેશો હી હોતી હૈં ઓર
માત્ર કૃતયુગ્મરૂપ હી હૈં ।

અવ શ્રીગૌતમસ્વામીપ્રભુશ્રી સે એસા પૂછતે દૈં-‘અલોગાગાસસેઢીઓ
ણં મંતે ! પપ્પસદ્ધયાપ પુચ્છા’ હે મદન્ત ! અલોકાકાશ કી જો શ્રેણિયાં હૈં
વે પ્રદેશરૂપ સે કૃતયુગ્મરૂપ હૈં ? અથવા ટ્રયોજરૂપ હૈં અથવા દ્વાપરયુગ્મ-
રૂપ હૈં ? અથવા કલ્પોજરૂપ હૈં ? હિસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહ્તે હૈં-
‘ગોયમા ! સિય કડજુમ્માઓ, જાવ સિય કલિઓગાઓ’ હે ગૌતમ !
અલોકાકાશ કી જો શ્રેણિયાં હૈં-વે પ્રદેશ રૂપ સે-કિતનીક
તો કૃતયુગ્મરૂપ હૈં કિતનીક ટ્રયોજરૂપ હૈં કિતનીક દ્વાપરયુગ્મરૂપ
હૈં ઓર કિતનીક કલ્પોજરૂપ હૈં । હનમેં જો શ્રેણિયાં-શ્ચુલ્લક-

‘તિરિયાયયા ડ કડવાવરાઓ’ ઇત્યાદિ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-લોકની-
તિર્યગાયતશ્રેણી કે જે સંખ્યાત પ્રદેશોવાળી અથવા અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળી છે
તે બધી કૃતયુગ્મ અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ છે અને ઉર્ધ્વ અને અધો ભાગની
જે આયત શ્રેણિયો છે તે બધી અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળી જ હોય-છે. અને
કેવળ કૃતયુગ્મરૂપ જ છે

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘અલોગાગાસસેઢીઓ ણં મંતે !
પપ્પસદ્ધયાપ પુચ્છા’ હે ભગવન્ અલોકાકાશની જે શ્રેણિયો છે, તે પ્રદેશપણથી
શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ટ્રયોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ?
અથવા કલ્પોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નમાં બિતરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે
કે-‘ગોયમા ! સિય કડજુમ્માઓ જાવ સિય કલિઓગાઓ’ હે ગૌતમ ! અલોકા-
કાશની જે શ્રેણિયો છે, તે પ્રદેશપણથી કેટલીક કૃતયુગ્મ રૂપ છે, કેટલીક ટ્રયોજ

પતરદ્વયસામીપ્યાત્ તિરસ્વીનતયા ઉત્થિતાયાશ્ચ લોકમસ્પૃશન્ત્યઃ સ્થિતાસ્તાઃ વસ્તુ-
સ્વભાવાત્ કૃતયુગ્મા ભવન્તીતિ । અત્ર યાત્રત્પદેન 'સિય તેઓયાઓ સિય દાવર-
જુમ્માઓ' इत्यनयोः संग्रहो भवतीति तत्र-दाः श्रेणयः क्षुल्लक-पत्रद्वयस्याधस्त-
ना दुपरितनाद्वा प्रतरात् समुत्थिता स्ताः श्रेणयः स्त्र्योजाः । यस्मात्-क्षुल्लकपत्र-
द्वयस्याध उपरिच प्रदेशतो लोकस्य वृद्धिभावेनाऽलोकस्य प्रदेशत एव हानि-
भावात् एकैकस्य प्रदेशस्याऽशोऽश्रेणीभ्योऽपगमो-दूरीभवतीत्यर्थो भवति । एवं
तदनन्तराभ्यामुत्थिताद्वापरयुग्माः । 'सिય कलिगोगाओ' इति-तदनन्तराभ्या-
मेवोत्थिताः कल्योजाः, एवं पुनस्ता एव यथ संग्रवं वाच्या इति । 'एवं-पाईण-

પતર દ્વય કે પાસ સે તિરછી નિકલી હૈં ઓર જો લોક કા સ્પર્શ
નહીં કરકે સ્થિત હૈં' વે વસ્તુસ્વભાવ કો ઠેકર કૃતયુગ્મરૂપ હોતી હૈં ।
યહાં યાત્રત્પદ સે 'સિય તેઓયાઓ સિય દાવરજુમ્માઓ' इन दोनों
કા ગ્રહણ હુઆ હૈં । इनमें जो श्रेणियां प्रतरद्वय के नीचे से अथवा
ऊपर के प्रतर से उठी हुई हैं वे श्रेणियां त्र्योजरूप होती हैं क्योंकि
प्रतर द्वय के नीचे एवं ऊपर के प्रदेश से लोक की वृद्धि होती है इससे
अलोक की प्रदेश की ही अपेक्षा से हानि होनी है, अतः एक एक
प्रदेश का अलोक की श्रेणियों से अपगम होता है । इन दोनों प्रदेशों के
अनन्तर ही उत्थित अलोकाकाश की श्रेणियां हैं वे द्वापरयुग્मरૂપ હોતી
હૈં । 'સિય કલિગોગાઓ' इन द्वापरयुग्मरूप श्रेणियों के बाद उत्थित जो
श्रेणियां हैं वे कल्योजરૂપ હૈં । 'एवं पाईणपडीणाययाओ वि' इसी
પ્રકાર સે પૂર્વ સે પશ્ચિમ તક લમ્બી જો અલોકાકાશ કી શ્રેણિયાં હૈં
-વે બી પ્રદેશરૂપ સે કદાચિત્ ત્ર્યોજરૂપ હોતી હૈં કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ-
રૂપ હોતી હૈં एवं કદાચિત્ કલ્યોજરૂપ હોતી હૈં- 'एवं दाहिणुत्तराय-
याओ वि' इसी प्रकार से दक्षिण उत्तर आद्यन श्रेणियां भी कदाचित्

૩૫ છે. કેટલીક દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ છે. અને કેટલીક કલ્યોજ ૩૫ છે, તેમાં જે
શ્રેણિયો ક્ષુલ્લક જે પ્રતરની પાસેથી તિરછી નીકળેલી છે, અને લોકને સ્પર્શ
કર્યા વિના જે રહી છે, તે વસ્તુસ્વભાવથી કૃતયુગ્મ ૩૫ હોય છે. અહીંયાં યાત્ર-
ત્પદથી 'સિય તેઓયાઓ, સિય દાવરજુમ્માઓ' આ બન્ને યુગ્મો ગ્રહણ કરાયા
છે, આમાં જે શ્રેણિયો જે પ્રતરની નીચેથી અથવા ઉપરના પ્રતરથી ઉઠેલી છે, તે
શ્રેણિયો ત્ર્યોજ ૩૫ હોય છે કેમકે જે પ્રતરોની નીચે ઉપરના પ્રદેશોમાંથી લોકની
વૃદ્ધિ થાય છે. તેથી અલોકની પ્રદેશની અપેક્ષાએ હાની થાય છે. જેથી એક એક
પ્રદેશનું અલોકની શ્રેણિયોથી અપગમ થાય છે. અર્થાત્ ઘટે છે. આ બન્ને પ્રદેશોની
પાસે જ અલોકાકાશની શ્રેણિયો છે. તે દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ હોય છે. 'સિય કલિઓ

પડિણાયતાઓ વિ' એવમ્-અલોકાકાશશ્રેણીવદેષ, પ્રદેશાર્થતયા પ્રાચીપતીચ્યાયતા
અપિ શ્રેણયઃ સ્યાત્-કૃતયુગ્માઃ સ્યાત્-દ્વાપરયુગ્માઃ સ્યાત્ કલ્પયોજા ઇતિ । 'એવં દાહિ-
ણુત્તરાયયાઓ વિ' એવં દક્ષિણોત્તરાયતા અપિ શ્રેણયો દ્રવ્યાર્થતયા સ્યાત્-કૃતયુગ્માઃ
સ્યાત્-ત્રયોજાઃ સ્યાત્-દ્વાપરયુગ્માઃ-સ્યાત્-કલ્પયોજા ઇતિ- 'ઉદ્ભૂ મહાયયાઓ વિ,
એવં ચેવ' ઉર્ધ્વાધ આયતા અપિ શ્રેણયઃ, એવમેવ સ્યાત્-કૃતયુગ્માઃ સ્યાત્-
ત્રયોજાઃ, સ્યાત્-દ્વાપરયુગ્મા ઇતિ, યદત્ર વૈલક્ષણ્યં તત્ કથયતિ- 'નવરં' ઇત્યાદિ ।
'નવરં નો કલિભોગાઓ' નવરમ્-કેવલં ભેદ એતાવાનેવ યત્-નો કલ્પયોજાઃ-
ઉર્ધ્વાધ આયતાઃ શ્રેણયઃ કલ્પયોજા ન ભવન્તિ । 'સેસં તં ચેવ' શેષમ્-એતદ્વ્ય-
તિરિક્તં સર્વં તદેવેતિ ॥ સૂંદ્ર ॥

અથ પ્રકરણાન્તરેણ શ્રેણીનિરૂપણાર્થમાહ- 'કહ્ નં ભંતે' ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-કહ્ નં ભંતે ! સેઢીઓ પન્નત્તાઓ ? ગોયમા ! સત્ત-
સેઢીઓ પન્નત્તાઓ તં જહા-ઉઝ્જુઆયયા ૧ એગઓ વંકા ૨ દુહઓ
વંકા ૩ એગઓ સ્વહા ૪ દુહઓ સ્વહા ૫ ચક્કવાલા ૬ અદ્ધચક્ક-

કૃતયુગ્મરૂપ, કદાચિત્ ત્રયોજરૂપ કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મરૂપ ઓર કદાચિત્
કલ્પયોજરૂપ હોતી હૈ । 'ઉદ્ભૂમહાયયાઓ વિ' હસી પ્રકાર સ્તે ઉર્ધ્વ અધઃ
આયત જો અલોકાકાશ કી શ્રેણિયાં હૈ વે બી કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ,
કદાચિત્ ત્રયોજરૂપ, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મરૂપ હોતી હૈ । પર વે કલ્પયોજરૂપ
નહીં હોતી હૈ । યહી વાત 'નવર નો કલિભોગાઓ' હસ સૂત્ર-
પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । 'સેસં તં ચેવ' વાકી ઓર સ્વષ કથન
પૂર્વોક્ત જૈસા હી હૈ ॥ સૂંદ્ર ॥

ગાઓ' આ દ્વાપરયુગ્મ શ્રેણિયો પછીની જે શ્રેણિયો છે, તે કલ્પયોજ રૂપ છે.
'એવં પાર્શ્વ પડિણાયયાઓ વિ' એજ રીતે પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી જે
અલોકાકાશની શ્રેણિયો છે, તે પણ પ્રદેશપણથી કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય
છે, અને કોઈ વાર ત્રયોજ રૂપ હોય છે, કોઈ વાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે.
અને કોઈ વાર કલ્પયોજ રૂપ હોય છે 'એવં દાહિણુત્તરાયયાઓ વિ' એજ પ્રમાણે
દક્ષિણ અને ઉત્તર સુધીની લાંબી જે શ્રેણિયો છે તે કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ,
કોઈ વાર ત્રયોજ રૂપ કોઈ વાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ અને કોઈ વાર કલ્પયોજ રૂપ
હોય છે. 'ઉદ્ભૂમહાયયાઓ વિ' એજ રીતે ઉપર નીચે લાંબી અલોકાકાશની
જે શ્રેણિયો છે, તે પણ કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ, કોઈ વાર ત્રયોજ રૂપ કોઈ
વાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે, પરંતુ તે કલ્પયોજ રૂપ હોતી નથી. એજ વાત-
'નો કલિભોગાઓ' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. 'સેસં તં ચેવ'
આક્રીડુ બીજુ સઘણું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. ॥ સૂંદ્ર ॥

वाला ७। परमाणुपोग्गला णं भन्ते ! किं अणुसेटिं गई पवत्तइ ?
 विसेटिं गई पवत्तइ ? गोयमा ! अणुसेटिं गई पवत्तइ, नो विसेटिं-
 गई पवत्तइ । दुप्पएसिया णं भन्ते ! खंधाणं अणुसेटिं गई पवत्तइ
 विसेटिं गई पवत्तइ ? एवं चेव एवं जाव अणंतपएसियाणं खंधाणं
 नेरइयाणं भन्ते ! किं अणुसेटिं गई पवत्तइ विसेटिं गई पवत्तइ ?
 एवं चेव । एवं जाव वेमाणियाणं ।

इमीसे णं भन्ते ! रयणप्पभाए पुढवीए केवइया निरया-
 वाससयसहस्ता पन्नत्ता ? गोयमा ! तसिं निरयावाससयसहस्ता
 पन्नत्ता, एवं जहा पढमसए पंचमुदेसए जाव अणुत्तरविमाणात्ति ।

कइविहे णं भन्ते ! गणिपिडए पन्नत्ते ? गोयमा ! दुवाल-
 संगे गणिपिडए पन्नत्ते तं जहा—आयारे जाव दिट्ठिवाए । से
 किं तं आयारे ? आयारेणं समणाणं णिगंथाणं आयारगोयरे ।
 एवं अंगपरूवणा भाणियव्वा । जहा—नंदीए—जाव—सुत्तत्थो
 खलु पढमो, वीओ निज्जुत्तिमिसिओ भणिओ ! तइओ य
 निरवसेसो, एसविही होइ अणुजोगे ॥१॥सू०७॥

छाया—कति खलु भदन्त ! श्रेणयः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! सप्त श्रेणयः प्रज्ञप्ताः
 सधथा—ऋज्जायता, १, एकतो वक्रा, २, द्विधातो वक्रा, ३, एकतः खा, ४,
 द्विधातः खा ५, चक्रवाला ६, अर्द्धचक्रवाला ७ । परमाणुपुद्गलानां भदन्त !
 किम्—अनुश्रेणि गतिः प्रवर्तते, विश्रेणि गतिः प्रवर्तते ? गौतम ! अनुश्रेणि गतिः
 प्रवर्तते नो—विश्रेणि गतिः प्रवर्तते । द्विपदेशिकानां भदन्त ! स्कन्धानामनुश्रेणि-
 गतिः प्रवर्तते—विश्रेणि गतिः प्रवर्तते । एवमेव । एवं यावत्—अनन्तपदेशिकानां
 स्कन्धानाम् । नैरयिकाणां भदन्त ! किमनुश्रेणि गतिः प्रवर्तते विश्रेणि गतिः प्रव-
 र्तते एवमेव, एवं यावद्वैमानिकानाम् । एतस्यां खलु भदन्त ! रत्नप्रभायां
 पृथिव्यां कियन्ति निरयात्रापशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रिजद्—निरयात्रास-
 शतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि एवं यथा मथमशतके पञ्चमोद्देशके यावदनुत्तरविमानानि इति ।

कतिविधं खलु भदन्त ! गणिपिटकं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! द्वादशाङ्गं गणिपिटकं
 प्रज्ञप्तम् । तच्चया—आचारो यावद् दृष्टिवादः अथ कः स आचारः ? आचारः खलु
 भ्रमणानां निर्ग्रन्थानामाचारगोचरः । एवम्—अङ्गपरूवणा भणितव्या, यथा—नन्धां

યાવત્ 'સૂત્રાર્થઃ' સ્વલ્પ પ્રથમઃ દ્વિતીયો નિર્યુક્તિ મિશ્રિતો મળિતઃ । તૃતીયશ્ચ નિરવશેષઃ, એવ વિધિર્મયતિ અનુયોગે ॥૧-૭॥

ટીકા—'કઈ ણં મંતે ! સેઢીઓ પળ્લતાઓ' કતિ સ્વલ્પ મદન્ત ! શ્રેણયઃ ? આકાશપ્રદેશસ્ય પદ્ધતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, ઇતિ પ્રજ્ઞઃ ? મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'સત્ત સેઢીઓ પળ્લતાઓ' સપ્ત શ્રેણયઃ પ્રજ્ઞપ્તા 'તં જહા'—તદ્યથા યત્ર સ્વલ્પ જીવા પુદ્ગલાશ્ચ સશ્ચરન્તિ તાદૃશી આકાશપ્રદેશાનાં પદ્ધતિઃ શ્રેણિઃ સા-સપ્તથા મિચતે । તત્ર-પ્રથમા—'ઉજ્જુઆયયા' ઋજ્જ્વાયતા, ઋજુશ્ચ-સરજા આયતા—દર્શયેતિ ઋજ્જ્વાયતા, યયા જીવપુદ્ગલા ઊર્ધ્વલોકાદેરધોલોકાદૌ સાતલ્યેન ગચ્છન્તીતિ ? । દ્વિતીયા—'એગઓ વંકા' એકતો વક્રા, એકતઃ—એકસ્યાં દિશિ વક્રા,

અવ સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરેણ શ્રેણિયોં કા નિરૂપણ કરતે હૈ—'કઈ ણં મંતે ! સેઢીઓ પળ્લતાઓ' ઇત્યાદિ સૂત્ર ૭ ।

ટીકાર્થ—શ્રીગૌતમસ્વામીને પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછાહૈ—'કઈ ણં મંતે ! સેઢીઓ પળ્લતાઓ' હે મદન્ત ! શ્રેણિયાં કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? આકાશપ્રદેશ કી પદ્ધતિ કા નામ શ્રેણી હૈ યહ પૈ.છે પ્રકટ કિયા જા ચુકા હૈ । હસકે ઉત્તર મૈં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—'ગોયમા ! સત્ત સેઢીઓ પળ્લતાઓ' હે ગૌતમ ! શ્રેણિયાં સાત કહી ગઈ હૈ—'તં જહા' જૈસે જહાં પર જીવ ઓર પુદ્ગલ સંચાર કરતે હૈ' એસી જો આકાશ પ્રદેશોં કી પદ્ધતિ હૈ વહ શ્રેણિ હૈ । વહ સાત પ્રકાર કી હૈ—હનમૈં પ્રથમા—'ઉજ્જુ આયયા' વહ શ્રેણિ હૈ કિ જિસકે દ્વારા જીવ ઓર પુદ્ગલ ઊર્ધ્વલોકાદિ સે અધો લોકાદિ મૈં સ્વરલતા સે જાતે હૈ' । હસ શ્રેણિ કા નામ ઋજ્જ્વાયતા શ્રેણિ હૈ । દ્વિતીયા શ્રેણિ 'એગઓ વંકા' એકતો વક્રા હૈ હસ શ્રેણિ દ્વારા

હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી શ્રેણિયોનું નિરૂપણ કરે છે. 'કઈ ણં મંતે ! સેઢીઓ પળ્લતાઓ' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—'કઈ ણં મંતે ! સેઢીઓ પળ્લતાઓ હે ભગવન્ શ્રેણિયો કેટલા પ્રકારની કહી છે ? આકાશ પ્રદેશની પદ્ધતિનું નામ શ્રેણી છે. તે પહેલા બતાવેલ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા ! સત્ત સેઢીઓ પળ્લતાઓ' હે ગૌતમ ! શ્રેણિયો સાત કહેલ છે. 'તં જહા' તે આ પ્રમાણે છે જ્યાં જીવ અને પુદ્ગલ સંચાર કરે છે, એવી આકાશ પ્રદેશની બે પદ્ધતિ છે, તે શ્રેણી સાત પ્રકારની છે તેમાં પહેલી 'ઉજ્જુ આયયા' એ શ્રેણી છે કે—જેનાથી જીવ અને પુદ્ગલ ઉર્ધ્વલોક વિગેરેમાંથી અધો-લોક વિગેરેમાં સ્વરૂપણથી જાય છે, તે શ્રેણિનું નામ ઋજ્જ્વાયતા શ્રેણી છે. બીજી શ્રેણી 'એગઓ વંકા' એકતઃ વક્રા—વાકી છે. આ શ્રેણી દ્વારા જીવ અને પુદ્ગલ

યયા-જીવપુદ્ગલાઃ ક્ષુજુગત્યા વક્રં કુર્વન્તિ-શ્રેયન્તરેણ ગચ્છન્તીતિ । સ્થાપના
 યયા-૫ । ૨ । તૃતીયા-‘દુહઓ વંકા’ દ્વિધાતો વક્રા, વારદ્વયં યસ્યાં વક્રં કુર્વન્તિ
 સા-દ્વિધાતો વક્રા, સેયમ્-ઊર્ધ્વક્ષેત્રાદ્-આગ્નેયદિશોઽધઃ ક્ષેત્રે વાયવ્યદિશિ
 ગત્વા ય ઉત્પન્નતે તસ્ય ભવતિ । તથાહિ-પ્રથમપ્રમયે-આગ્નેયયા સ્તિર્યમ્ નૈર્ઋ
 ત્યાં ગચ્છતિ, તતસ્તિર્યમેવ વાયવ્યાં વિદિશિ ગચ્છતિ, તત્તોઽધો વાયવ્યામેવેતિ ત્રિસં
 મયાદ્યં દ્વિધાતો વક્રા-ત્રપનાડ્યા મધ્યે વહિર્વા ભવતીતિ ૩ । ચતુર્થી-‘અગઓ
 સ્વહા’ એકતઃ સ્વા, યયા જીવઃ પુદ્ગલો વા નાડ્યા વામપાર્શ્વદેસ્તાં શ્રેણિં પ્રવિષ્ટઃ,

જીવ ઓર પુદ્ગલ ક્ષુજુગતિ સે-સરલગતિ સે જાકર ફિર વક્રગતિ કરતે
 હૈ-દ્વિતીય શ્રેણિ મેં પ્રવેશ કરતે હૈ । હસકા આકાર ૫- હસ પ્રકાર સે
 હૈ । તૃતીયા શ્રેણિ-‘દુહઓ વંકા’ દ્વિધાતો વક્રા હૈ । હસ શ્રેણિ દ્વારા ગમન
 કરને ચાલા જીવ ઓર પુદ્ગલ દો વાર વક્રગતિ કરતા હૈ-અર્થાત્ દો
 વાર દૂસરી શ્રેણી મેં પ્રવેશ કરતા હૈ । યહ શ્રેણિ ઊર્ધ્વક્ષેત્ર કી દૂસરી
 શ્રેણિ મેં પ્રવેશ કરતા હૈ । યહ શ્રેણિ ઊર્ધ્વક્ષેત્ર કી આગ્નેય દિશા સે-
 અધઃ ક્ષેત્ર કી વાયવ્ય દિશા મેં જાકર કે જો જીવ ઉત્પન્ન હોતા હૈ
 ઉસકો હોતી હૈ । પ્રથમ સમય મેં યહ જીવ આગ્નેયી દિશામેંસે તિરછા
 નૈર્ઋત્ય દિશા મેં જાતા હૈ । ફિર વહાં સે દ્વિતીય સમય મેં તિરછા હી
 વાયવ્ય વિદિશા મેં જાતા હૈ ફિર યહાં સે તૃતીય સમય મેં અધો નીચે
 વાયવ્યદિશા મેં હી જાતા હૈ । હસ પ્રકાર ત્રીન સમય ચાલી યહ દ્વિધાતો
 વક્રા શ્રેણિ ત્રસનાડી કી બીચ મેં અથવા ઉસકે બાહર મેં હોતી હૈ ૩ ।
 ચતુર્થી શ્રેણિ ‘અગઓ સ્વહા’ એકતઃ સ્વા હૈ । હસ શ્રેણિ કે દ્વારા જીવ ઓર

ક્ષુજુગતિથી-એટલે કે સરલ ગતિથી જઈને પછી વક્રગતિ કરે છે.-એટલે કે
 બીજી શ્રેણીમાં પ્રવેશ કરે છે. તેનો આકાર ૫- આ રીતે છે ત્રીજી શ્રેણી-‘દુહઓ
 વંકા’ દ્વિધાતો વક્ર. છે. આ શ્રેણી દ્વારા ગમન કરવાવાળો જીવ અને પુદ્ગલ
 બેવાર વક્રગતિ કરે છે. અર્થાત્ બેવાર બીજી શ્રેણીમાં પ્રવેશ કરે છે. આ શ્રેણી
 ઉર્ધ્વ ક્ષેત્રના અગ્નિ ખૂણામાંથી નીચેના ક્ષેત્રની વાયવ્ય દિશામાં જઈને જે જીવ
 ઉત્પન્ન થાય છે, તેને હોય છે. પહેલા સમયમાં આ જીવ અગ્નિ દિશામાંથી
 તિરછો નૈર્ઋત્ય દિશામાં જાય છે. તે પછી ત્યાંથી ત્રીજા સમયમાં તિરછો જ
 વાયવ્ય દિશામાં જાય છે. તે પછી ત્રીજા સમયમાં ત્યાંથી નીચે વાયવ્ય દિશામાં
 જ જાય છે. આ રીતે ત્રણ સમયવાળી આ દ્વિધાતો વક્રા શ્રેણી ત્રસનાડીની
 વચ્ચેના અથવા તેની બહારમાં હોય છે. ૩ ચોથી શ્રેણી ‘અગઓ સ્વહા’ એકતઃ
 સ્વા હૈ, આ શ્રેણી દ્વારા જીવ અને પુદ્ગલ ત્રસનાડીના વામપાર્શ્વ વિગેરે
 ભાગથી ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરે છે, અને પછી એ ત્રસનાડી દ્વારા જઈને

તથૈવ-ત્રસનાડ્યા-ગત્વા પુનસ્તદ્વામપાર્શ્વાદૌ ઉત્પદ્યતે-સા એકાઃ સ્વા, એકસ્વા-
દિશિ વામાદિ પાર્શ્વલક્ષણાયાં સ્વસ્પાઽઽકાશસ્ય લોકનાડીવ્યતિરિક્તલક્ષણસ્ય
સદ્ભાવાદિતિ । इयं च-द्वि-त्रि-चतुर्वक्रोपेताऽपि क्षेत्रविशेषाश्रिता-इति भेदेन
કથિતા इति । स्थापना । ८-४ । पञ्चमी-‘दुहओ खहा’ द्विधातः स्वा, त्रसनाड्या
વામપાર્શ્વાદે ત્રસનાડી પ્રવિશ્ય તયા નાડચૈવ ગત્વા અસ્થા ત્રસનાડ્યા એવ દક્ષિણ-
પાર્શ્વાદૌ યયા ઉત્પદ્યતે સા દ્વિધાતઃ સ્વા इत्युच्यते । नाडीबहिर्भूतयोर्वामदक्षिण
પાર્શ્વલક્ષણયોર્દ્વયોરાકાશપ્રદેશયો સ્તયા સ્પૃષ્ટ્વાદિતિ । स्थापना चेच्छ-७-१५ ।
પૃષ્ઠી-‘ચક્રચાલા, ચક્રચાલમ્-મણ્ડલમ્ યયા શ્રેણા પરમાણ્વાદિર્ધન્ડલેન પરિભ્રમ્ય
સમુત્પદ્યતે સા ચક્રચાલા, સ્થાપના ચૈશ્મ-૦ ૬ । ‘અદ્વચક્રચાલા’ અર્ધચક્રચાલા

પુદ્ગલ ત્રસનાડી કે વામપાર્શ્વાદિ ભાગ સે ત્રસ નાડી મેં પ્રવેશ કરતા હૈ
और पुनः उस त्रसनाडी द्वारा जाकर उसके वामपार्श्वदि भाग में उत्पन्न
होता है । वामपार्श्वदिरूप एक दिशा में लोक नाडी व्यतिरिक्त
आकाश के सद्भाव से इस श्रेणी को ‘एकतः स्वा’ कहा गया है । वह
श्रेणि दो तीन चार समय की वक्रगति सहित होती है । फिर भी क्षेत्र
की विशेषता से इसे जुदा कहा गया है । इसका आकार -८ इस प्रकार
से है । पंचमी श्रेणी ‘दुहओ खहा’ द्विधातः स्वा’ है जीव जिस श्रेणि से
त्रसनाडी के वामपार्श्व आदि से त्रसनाडी में प्रवेश करके एवं उसी
त्रसनाडी से जाकर उसके ही दक्षिणपार्श्व आदि में उत्पन्न होना है, वह
द्विधातः स्वा है । क्योंकि कि नाडी के बहिर्भूत वामदक्षिणपार्श्वरूप आकाश-
प्रदेशों का इस श्रेणि के द्वारा स्पर्श होता है । जिस श्रेणि द्वारा परमाणु
आदि गोल भ्रमण करके उत्पन्न होते हैं वह चक्रवाल श्रेणि है । इसका
आकार ० इस प्रकार से है । (६) जिस श्रेणि द्वारा परमाणु आदि अर्ध

તેના વામપાર્શ્વ વિગેરે ભાગમાં ઉત્પન્ન થાય છે. વામપાર્શ્વાદિરૂપ એક દિશામાં
લોકનાડી વ્યતિરિક્ત આકાશના સદ્ભાવથી આ શ્રેણીને ‘એકતઃ સ્વા’ કહેલ છે.
આ શ્રેણી બે ત્રણ અને ચાર સમયની વક્ર ગતિવાળી હોય છે. તે પછી
ક્ષેત્રના વિશેષ પણાથી જુદી કહેલ છે. તેનો આકાર -૮ આ રીતે છે. પાંચમી
શ્રેણી ‘દુહઓ સ્વહા’ દ્વિધાતઃ આ છે. જે જે શ્રેણીથી ત્રસનાડીના વામપાર્શ્વ
આદિથી ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરીને અને એજ ત્રસનાડીથી જઈને તેનાજ
દક્ષિણપાર્શ્વ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે દ્વિધાતઃ આ છે કેમકે નાડીની
બહારના વામદક્ષિણ પાર્શ્વરૂપ-ડાળા જમણા ભાગ રૂપ આકાશ પ્રદેશોનો આ
શ્રેણી દ્વારા સ્પર્શ થાય છે. જે શ્રેણી દ્વારા પરમાણુ વિગેરે ગોળ ભ્રમણ
કરીને ઉત્પન્ન થાય છે, તે ચક્રવાલ શ્રેણી કહેવાય છે. તેનો આકાર ૦ આ

—અર્ધમણ્ડલાકારા, યયા શ્રેણ્યા અર્ધમણ્ડલાકારં પરિભ્રમ્ય પરમાણ્વાદિરુપયતે સા અર્ધચક્રવાલા । સ્થાપના ચૈશ્વ- C । ૭।

અનન્તરં શ્રેણયઃ કથિતાઃ અથ તા પ્વાઽધિકૃત્ય પરમાણ્વાદિગતિઃ કથયતે— ‘પરમાણુયોગલાળં’ इत्यादि । ‘परमाणुयोगला णं भंते’ परमाणुपुद्गलानां भदन्त । ‘किं अणुसेहिं गइ पवत्तइ’ किमनुश्रेणि गतिः प्रवर्तते—अनुकूला पूर्वादिदिगभि- मुक्त्वा आकाशप्रदेशश्रेणी यत्र भवति मा—अनुश्रेणिः तां श्रेणिम् अनुसृत्य गतिः प्र- वर्तते ? ‘विमेहिं गइ पवत्तइ’ विश्रेणिं गतिः प्रवर्तते, विरुद्धा—विदिशादिगता श्रेणी या सा, विश्रेणिः तामनुसृत्य गतिः प्रवर्तते ? इति प्रश्नः ! भगवानाह—‘गोयमा’

ગોલ ભ્રમણ કરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ અર્ધચક્રવાલ શ્રેણી હૈ । (૭) હસકા આકાર C હસ પ્રકાર સે હૈ । હસ પ્રકાર સે શ્રેણિયોં કા કથન કરકે અથ સૂત્રકાર પરમાણુ આદિ કી ગતિ કા નિહારણ કરતે હૈ—હસમેં ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્નશ્રી સે એના પૂછા હૈ—‘પરમાણુયોગલાળં ભંતે । કિં અણુ-સેહોં ગઈ પવત્તઈ’ હે ભદન્ત પરમાણુ પુદ્ગલોં કી જો ગતિ હોતી હૈ વહ કયા શ્રેણી કે અનુસાર હોતી હૈ અથવા વિશ્રેણી સે હોતી હૈ ? જિસ ગતિ મેં આકાશ પ્રદેશોં કી શ્રેણિ પૂર્વાદિ દિશા કે અભિમુખ હોતી હૈ । એસી વહ ગતિ અનુશ્રેણી હૈ અર્થાત્ આકાશપ્રદેશોં કી જો પૂર્વાદિ દિશાઓં કી ઓર પહુત્તિ હૈ વહ શ્રેણિ હૈ હસ શ્રેણિ કે અનુરૂપ જો ગતિ હોતી હૈ વહી અનુશ્રેણિગતિ હૈ । હસ શ્રેણિ સે વિપરીત જો ગતિ હૈ વહ વિશ્રેણિ હૈ । અર્થાત્ વિદિશાઓં મેં જો શ્રેણિ હૈ વહ વિશ્રેણિ હૈ । હસ વિશ્રેણિ કે અનુસાર જો ગતિ હૈ વહ વિશ્રેણિ ગતિ હૈ ।

રીતે છે. ૬ ને શ્રેણી દ્વારા પરમાણુ વિગેરે અર્ધગોળ ભરીને ઉત્પન્ન થાય છે, તે અર્ધચક્રવાલ શ્રેણી છે (૭) તેના આકાર (c) આ પ્રમાણે છે. આ રીતે શ્રેણિયોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર પરમાણુ વિગેરેની ગતિનું નિરૂપણ કરે છે. તેમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે—યોગલાળં ભંતે ! કિં અણુસેહિં ગઈ પવત્તઈ’ હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલોની ને ગતિ હોય છે તે શું શ્રેણી અનુસાર હોય છે ? અથવા વિશ્રેણીપણથી હોય છે ? ને ગતિમાં આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણી પૂર્વ વિગેરે દિશાની સામે હોય છે એવી તે ગતિ અનુશ્રેણી કહેવાય છે. અર્થાત્ આકાશ પ્રદેશોની ને પૂર્વ વિગેરે દિશાઓની બાજુએ પંક્તિ છે, તે શ્રેણી છે આ શ્રેણીની અનુરૂપ ને ગતિ દોાય છે, તેજ અનુ શ્રેણી ગતિ છે. આ શ્રેણીથી વિપરીત ને ગતિ છે, તે વિશ્રેણી કહેવાય છે. અર્થાત્ વિદિશાઓમાં ને શ્રેણી છે, તે વિશ્રેણી કહેવાય છે. આ વિશ્રેણી પ્રમાણે ને ગતિ હોય છે. તેને વિશ્રેણી ગતિ કહે છે. આ પ્રશ્નન ઉત્તરમાં પ્રભુ

હે ગૌતમ ! 'અણુસેદિં ગઈ પવત્તહ-નો વિસેદિં ગઈ પવત્તહ' અણુશ્રેણિ-શ્રેણિમણુ-સૂત્ય ગતિઃ પ્રવર્ત્તે-પરમાણુશ્રેણીનામ્. નો વિશ્રેણિ ગતિઃ પ્રવર્ત્તે-શ્રેણિમણુ-સૂત્યેવ પરમાણુપુદ્ગલાનામિત્યર્થઃ । 'દુપ્પણસિયાણં મંતે ! સંઘાણં' દ્વિપ્રદેશિકાનાં ભદન્ત ! સ્કન્ધાનામ્ દ્વૌ પ્રદેશૌ-પ્રવચતયા વિદ્યેતે ચેષાં તે દ્વિપ્રદેશિકાઃ, દ્વિપ્રદેશિકાશ્ચ સૈ સ્કન્ધા અવયવિનિર્ણયેતિ દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા સ્તેષાં દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધાનાં કિમ્ 'અણુસેદિં ગઈ પવત્તહ-વિસેદિં ગઈ પવત્તહ-વિગતા સેદિં' અણુશ્રેણિ ગતિઃ પ્રવર્ત્તે વિશ્રેણિ ગતિઃ પ્રવર્ત્તેતિ પ્રશ્નઃ ? ઉત્તરમાહ- 'એવં ચેવ' इत्यादि, 'એવં ચેવ' એવમેવ-યથા-પરમાણુપુદ્ગલાનામ્ તથૈવ-દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધાનામપિ અણુશ્રેણિ-શ્રેણિમણુસૂત્ય યથા ભવેત્ તથૈવ-ગતિઃ પ્રવર્ત્તે, ન તુ વિશ્રેણિ શ્રેણી-

इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं- 'गोयमा ! अणुसेदिं गई पवत्तह, नो विसेदिं गई पवत्तह' हे गौतम ! परमाणु आदिकों की जो गति होती है वह श्रेणि के अनुसार ही होती है । श्रेणि के बिना नहीं होती है ।

अब पुनः श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं- 'दुप्पणसिया णं मंते ! संघाणं अणुसेदिं गई पवत्तह, विसेदिं गई पवत्तह' हे भदन्त ! जो द्विप्रदेशिक स्कन्ध हैं उनकी गति श्रेणि के अनुसार होती है अथवा श्रेणि के अनुसार नहीं होती है-विश्रेणि से होती है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं- 'एवं चैव' हे गौतम ! जैसा परमाणुपुद्गलों की गति के सम्बन्ध में कहा गया है वैसा ही कथन द्विप्रदेशिक स्कन्धों की गति के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये । अर्थात् द्विप्रदेशिक स्कन्धों की जो लोकान्त प्रापिणी गति होती है वह श्रेणि के अनुसार ही होती है ।

કહે છે કે- 'ગોયમા ! અણુસેદિં ગઈ પવત્તહ, નો વિસેદિં ગઈ પવત્તહ' હે ગૌતમ ! પરમાણુ વિગેરેની જે ગતિ હોય છે, તે શ્રેણી અનુસાર જ હોય છે. શ્રેણી વિના હોતી નથી.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે- 'દુપ્પણસિયા ણં મંતે ! સંઘાણં અણુસેદિં ગઈ પવત્તહ, વિસેદિં ગઈ પવત્તહ' હે ભગવન્ યે પ્રદેશવાણા જે સ્કંધો છે, તેની ગતિ શ્રેણી પ્રમાણે જ હોય છે ? અથવા શ્રેણી અનુસાર નથી હોતી ? એટલે કે વિશ્રેણી થી હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે- 'એવં ચેવ' હે ગૌતમ પરમાણુ પુદ્ગલોની ગતિના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન યે પ્રદેશવાણા સ્કંધોની ગતિના સંબંધમાં પણ સમજવું. અર્થાત્ યે પ્રદેશવાણા સ્કંધોની લોકાન્તને પ્રાપ્ત કરવાની જે ગતિ હોય છે. તે શ્રેણી પ્રમાણે જ

વિરોધેન ગતિર્ભવતીતિ । ‘एवं जाव अणंतपएसियाणं खंवाणं’ एवं यावदनन्त-
 प्रदेशिकानां स्कन्धानाम् । यावत्पदेन त्रिप्रदेशिकादारभ्य दशप्रदेशिकानां संख्या-
 ताऽसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धानां ग्रहणं भवति । तथा च-त्रिप्रदेशिकमारभ्य यावद-
 नन्तप्रदेशिकस्कन्धानामपि श्रेणीमनुसृत्यैव गतिर्भवति-न तु-श्रेणीप्रातिकूल्येन
 गतिर्भवतीति भावः । ‘नैरइया णं भंते । किं अणुसेढिं गई पवत्तइ-विसेढिं गई पव-
 तइ ?’ नैરયિકાના મનુશ્રેણિ ગતિઃ પ્રવર્તે-વિશ્રેણિ ગતિઃ પ્રવર્તે ? હે મદન્ત !
 નારકજીવાનાં ગમનાદિકં શ્રેણીમનુસૃત્ય ભવતિ ? શ્રેણ્યલિપ્તમેણ વા ગમનાદિકં
 ભવતીતિ પ્રશ્નઃ ? ઉત્તરમાહ-‘एवं चेव’ एवमेव-यथैव परमाणुपुद्गलादारभ्य

એણિ કે વિના નહીં હોતી હૈ । ‘एवं जाव अणंतपएसिया णं’ દસી પ્રકાર
 સે યાવત્ અનન્ત પ્રદેશોં વાલે પુદ્ગલસ્કન્ધોં કી ગતિ હોતી હૈ । યહાં
 યાવત્પદ સે ત્રીન પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં સે હેકર ૧૦ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં
 કા સંખ્યાતપ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં કા ઓર અસંખ્યાત પ્રદેશોં વાલે સ્ક-
 ન્ધોં કા ગ્રહણ છુઆ હૈ ।

અવ શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછતે હૈ-‘नैरइया णं भंते !
 किं अणुसेढिं गई पवत्तइ विसेढिं गई पवत्तइ’ હે મદન્ત ! નૈરયિક
 જીવોં કી જો ગતિ હોતી હૈ વહ વ્યા એણિ કે અદુસાર હોતી
 હૈ । અથવા એણિ કે વિના હોતી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી
 કહતે હૈ-‘एवं चेव’ હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ સે હેકર અનન્ત
 પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં કી જૈસી ગતિ હોતી હૈ-વૈસી હી ગતિ પર-
 ભવ કો જાતે સમય નૈરયિક જીવોં કી હોતી હૈ અર્થાત્ જવ નૈરયિક
 જીવ નરકાવાસ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ તવ વહ વહાં આકાશ કે પ્રદેશોં

હોય છે શ્રેણી વિના હોતી નથી. ‘एव जाव अणंतपएसियाणं’ એજ પ્રમાણે
 યાવત્ અનંત પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલ રકંધોની ગતી હોય છે. અહીંયાં યાવત્ પદથી
 ત્રણ પ્રદેશોવાળા ર. થોથી લઈને ૧૦ પ્રદેશોવાળા રકંધે, સંખ્યાત પ્રદેશો
 વાળા રકંધો, અને અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા રકંધો ગ્રહણ થયા છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘नैरइया णं भंते ! किं अणु-
 सेढिं गई पवत्तइ, विसेढिं गई पवत्तइ’ હે ભગવન્ ! નૈરયિક છવોની બે
 ગતી હોય છે. તે શું શ્રેણીની અનુસાર હોય છે. અથવા શ્રેણી વગર હોય
 છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે ‘एवं चेव’ હે
 ગૌતમ પરમાણુ પુદ્ગલોથી લઈને અનંત પ્રદેશોવાળા રકંધોની બેવી ગતી
 હોય છે. તેવી જ ગતી પરશવમાં જતી વખતે નૈરયિક છવોની હોય છે.
 અર્થાત્ જ્યારે નૈરયિક છવ નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ત્યાં આકા-

અનન્તપ્રદેશિકાનાં ગતિઃ કથિતા તથૈવ નારકજીવાનામપિ ગમનં શ્રેણીમનુસૃચૈવ ભવતિ-ન તુ-શ્રેણીપ્રાતિકૂલ્યેન ભવતીતિ । ‘એવં જાવ વૈમાણિયાળં’ એવં યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ । એવૈવ અમુરકુમારાદારમ્ય વૈમાનિકાન્તજીવાનામપિ શ્રેણ્યન્તુ-સારેણ ગતિર્ભવતિ ન તુ વિશ્રેણિગમનં કથમપિ ભવતીતિ ભાવઃ

અનન્તરમ્-પ્રભુશ્રેણિ-વિશ્રેણિગમનં નારકાદિજીવાનાં પૂર્વે કથિતમ્-તત્ત્વ ગમનં નરકાવાસાદિસ્થાનેષુ ભવતીતિ સંબન્ધાત્ પૂર્વં સંક્ષેપેણ પુનઃ પ્રલપયન્નાહ-‘ઈમીસે ણં’ इत्यादि । ‘ઈમીસે ણં મંતે’ एतस्यां खलु भदन्त ! ‘રચણપ્પમાણ પુઢવીણ કેવહયા નિરયાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા’ रत्नप्रभायां पृथिव्यां क्रियन्ति नरकावासशत-सहस्राणि भक्षमानि ? કિયન્તો નરકાવાસા એતસ્યા સન્તિ-इति प्रश्नः ? भगवानाह-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ हे गौतम ! ‘तीसं निरयावाससयसहससा पन्नत्ता’ त्रिशत्-निरयावासशतसहस्राणि भक्षमानि-त्रिशल्लक्षपरिमिता नरकावासाः रत्न-

की पङ्क्ति के अनुसार ही आकरके उत्पन्न होता है श्रेणि के बिना नहीं । ‘एवं जाव वैमाणियाणं’ इसी प्रकार से असुरकुमारों से लेकर यावत् वैमानिकान्त जीवों की भी परलोकप्रापिणी जो गति होती है’ वह भी श्रेणि के अनुसार ही होती है-श्रेणि के बिना नहीं होती है । नारक जीवों का गमन नरकावास में होता है । इसी सम्बन्ध से पूर्व में कथित भी नरकावासों का कथन पुनः संक्षेप से सूत्रकार करते हैं-इसमें गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछ रहे हैं कि-‘इमीसे णं मंते । रचणप्प-माण पुढवीण केवहया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता’ हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी में कितने लाख नरकावास कहे हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘गोयमा । तीसं निरयावाससयसहस्सा पणत्ता’ हे गौतम ! रत्नप्रभापृथिवी में ३० लाख नरकावास कहे गये हैं । ‘एवं जहा पढमसए

શના પ્રદેશોની પંક્તિ પ્રમાણેના જ આકારવાળા ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રેણી વિના ઉત્પન્ન થતા નથી, ‘એવં જાવ વૈમાણિયાળં’ એજ પ્રમાણે અસુરકુમારોથી લઇને વૈમાનિક સુધીના જીવોની પણ પરલોક પ્રાપ્ત કરાવનારી જે ગતી હોય છે. તે પણ શ્રેણી અનુસાર જ હોય છે. શ્રેણી વિના હોતી નથી. નારક-જીવોનું ગમન નરકાવાસમાં થાય છે. જેથી તે સંબંધથી પહેલા કહેલા નરકા-વાસોનું કથન સૂત્રકાર સંક્ષેપથી કરીથી કરે છે-આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘ઈમીસે ણં મંતે ! રચણપ્પમાણ પુઢવીણ કેવહયા નિરયાવાસ-સ-યસહસ્સા પન્નત્તા’ હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં નરકાવાસો કેટલા લાખ કહેયા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા । ત્રીસં નિરયાવાસસયસહસ્સા પન્નત્તા’ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ૩૦ ત્રીસ લાખ નરકાવાસો

પ્રમાયાં વિચ્યન્તે इत्यर्थः । ‘एवं जहा-पढमसए पंचमुद्देशगे’ एवं यथा-प्रथमशतके पञ्चमोद्देशके, प्रथमशतकीयपञ्चमोद्देशके यथा कथितम् तथैव सर्वमिहाऽनुसन्धेयम् । कियत्पर्यन्तः पञ्चमोद्देशक इहाऽनुमन्धेय स्तत्राह-‘जाव अणुत्तरविमाण-त्ति’ यावदनुत्तरविमानानि, इति अनुत्तरविमानपर्यन्तस्य पञ्चमोद्देशकस्याऽत्राऽनु-कर्षणं कर्तव्यमिति । इदं नरकावासादिकं छद्मस्थपुरुषैरपि द्वादशाङ्गशास्त्रवलेन ज्ञातुं शक्यते इति द्वादशाङ्गप्ररूपणायाऽऽह-‘कइविहे णं भंते’ इत्यादि । ‘कइविहेणं भंते ! गणिपिटए पन्नत्ते’ हे भदन्त ! कतिविधं-कति प्रकारकं गणिपिटकं-गणिनां साधूनां पिटकं-मञ्जूषा, तद्वदयत् तद्द्वादशाङ्गं शास्त्रं प्रज्ञप्तमिति प्रश्नः ? भग-वानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘दुवालसंगे गणिपिटए पन्नत्ते’ द्वादशाङ्गं गणिपिटकं प्रज्ञप्तम् । ‘तं जहा’-तद्यथा-‘आयारो जाव दिट्ठिवाओ’

‘पंचमुद्देशगे जाव अणुत्तरविमाणत्ति’ इस प्रकार प्रथम शतक के पंचम उद्देशक में जैसा कथन किया जा चुका है वैसा ही वह सब कथन अनु-त्तर विमान तक का यहाँ पर भी जानना चाहिये । यह सब नरकावास आदि का ज्ञान छद्मस्थ पुरुषों को द्वादशाङ्गशास्त्र के ज्ञान बल से हो सकता है, अतः अब सूत्रकार उस द्वादशाङ्ग की प्ररूपणा करते हैं-इसमें श्रीगौतम स्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-‘कइविहे णं भंते ! गणिपिटए पन्नत्ते’ हे भदन्त ! गणिपिटक कितने प्रकार का कहा गया है ? गणिपिटक शब्द से यहाँ द्वादशाङ्गशास्त्र गृहीत हुआ है क्योंकि यह गणियों का आचार्यों का पिटक-मञ्जूषा के जैसा है । इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘गोयमा ! दुवालसंगे गणिपिटए पन्नत्ते’ हे गौतम ! गणिपिटक आगम १२ अंगवाला कहा गया है । ‘तं जहा’ जैसे-‘आयारो जाव दिट्ठि-

ઠહ્યા છે ‘એવ જહા પઢમસએ પંચમુદ્દેસગે જાવ અણુત્તરવિમાણત્તિ’ આ રીતે પહેલા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું સઘળું કથન અનુત્તર વિમાન સુધીનું અહીંયાં પણ સમજવું. આ સઘળા નરકાવાસો વિગેરેનું જ્ઞાન છદ્મસ્થ પુરુષોને દ્વાદશાંગ શાસ્ત્રના જ્ઞાનના બળથી થઈ શકે છે. જેથી હવે સૂત્રકાર તે દ્વાદશાંગની પ્રરૂપણા કરે છે. આ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-‘કહવિહે ણં ભંતે ! ગણિપિટએ પન્નત્તે’ હે ભગવન્ ગણિપિટક કેટલા પ્રકારનું કહેલ છે ? ગણિ-પિટક શબ્દથી અહીંયાં દ્વાદશાંગ શાસ્ત્રો ગ્રહણ કરાયા છે. કેમકે-આ ગણિ-યોના-આચાર્યોના પિટક-પેટિ-મજ્જૂષા જેવા છે. શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! દુવાલસંગે ગણિપિટએ પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! ગણિપિટક આગમ ૧૨ બાર અંગોવાળું કહેલ છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે.

આચારો યાવદ્ દૃષ્ટિવાદઃ, આચારાઙ્ગસૂત્રાદારમ્બ્ય દૃષ્ટિવાદપર્યન્તં દ્વાદશપ્રકારકમઙ્ગ શાસ્ત્રમિતિ । ‘સે કિં તં આચારો’ અથ કોડયમાચારઃ ? યદ્વા-કિં તદ્વસ્તુ યદા-ચારશબ્દેન વ્યાખ્યાતં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘આચારેણ’ इत्यादि । ‘આચારેણ સમણાણં ણિગંથાણં’ આચારે સ્વલ્પ શ્રમણાનાં નિર્ગ્રન્થાનામ્, આચારે-અધિકરણભૂતે આચારે-આચારાઙ્ગસૂત્રે સ્વલ્પ શબ્દો વાક્યાલક્ષણે । ‘આચારગોચરપરુવણા માણિયવ્વા’ આચારગોચરઽ આચારગોચરેત્યાદિના-રૂદં જ્ઞાપિતં ભવતિ । ‘આચારગોચરવિણયવેણહયસિક્કામાસા અમાસા ચરણકરણજાયામાયા વિત્તીઓ આઘવેજ્જંતિ ૩ । આચારગોચરવિનય-વૈનયિક-શિક્ષા-માષા-ડમાષા-ચરણ-કરણ-યાત્રા માત્રા વૃત્તય આરુપ્યાયન્તે પ્રજ્ઞપ્યન્તે-પરુપ્યન્તે इति । તત્રાચારો જ્ઞાનાદિ પશ્ચવિધઃ । ગોચરોમિક્ષાગ્રહણ વિધિલક્ષણઃ, વિનયો જ્ઞાનાદિવિનયઃ વૈનયિકં વિનયસ્ય ફલમ્ ધાયો’ આચારાઙ્ગ યાવત્ દૃષ્ટિવાદ અર્થાત્ આચારાઙ્ગ સે લેકર દૃષ્ટિવાદ તક કા સમસ્ત આગમ ગણિપિટક કહ્યા ગયા હૈ ।

‘સે કિં તં આચારો’ હે મદન્ત ! આચારાઙ્ગ કયા હૈ ? અર્થાત્-એસી વહ કૌનસી વસ્તુ હૈ જો આચારાઙ્ગ શબ્દ સે વ્યાખ્યાત હોતી હૈ ? હસ પ્રકાર ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ-‘આચારેણ સમણાણં ણિગંથાણં આચારગોચરપરુવણા માણિયવ્વા’ હે ગૌતમ ! આચારાંગ સૂત્ર મેં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો’ કે આચાર એવં ગોચર મિક્ષાવિધિ આદિરૂપ ચારિત્ર ધર્મ કા પ્રરૂપણ ક્રિયા હૈ ‘આચારગોચર’ इत्यादि શબ્દ સે યહ જ્ઞાપિત હૈ-‘આચારગોચર વિણયવેણહય સિક્કામાસા અમાસા ચરણ-કરણ જાયામાયાવિત્તીઓ આઘવેજ્જંતિ’ યહાં જ્ઞાનાદિ કે ભેદ સે આચાર પાંચ પ્રકાર કા કહ્યા ગયા હૈ મિક્ષાગ્રહણવિધિ ગોચર શબ્દ સે કહી

‘આચારો જાવ દિઢિવાયો’ આચારાંગ યાવત્ દૃષ્ટિવાદ અર્થાત્ આચારાંગથી લઇને દૃષ્ટિવાદ સુધીના સધળા આગમો ગણિપિટક કહ્યા છે.

‘સે કિં તં આચારો’ હે લગવન્ આચારાંગ એ શું છે ? અર્થાત્ એવી તે કઈ વસ્તુ છે ? કે જે આચારાંગ શબ્દથી કહેવાય છે ? શ્રી ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-‘આચારેણ સમણાણં ણિગંથાણં આચારગોચરપરુવણા માણિયવ્વા’ હે ગૌતમ આચારાંગસૂત્રમાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોના આચાર અને ગોચર-લિક્ષાવિધિ વિગેરે રૂપ ચારિત્રધર્મની પ્રરૂપણ કરવામાં આવી છે. ‘આચારગોચર’ ઇત્યાદિ શબ્દથી આ સમન્વય છે. ‘આચારગોચરવિણયવેણય સિક્કા માસા અમાસાચરણકરણજાયામાયાવિત્તીઓ આઘવેજ્જંતિ’ અહીંયાં જ્ઞાનાદિના લેહથી આચાર પાંચ પ્રકારના કહેલ છે.

વિશેષાધકા વા ઇતિ પ્રશ્નઃ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અપ્પાવહુયં જહા-વહુવક્તવ્વયાણ’ અલ્પવહુત્વં યથા-વહુવક્તવ્યતાયામ્ પત્તેનાં નૈરયિકાદિસિદ્ધાન્તાનામ્ અલ્પ-વહુત્વં તથા વક્તવ્યમ્-યથા-વહુવક્તવ્યતાયામ્ પ્રજ્ઞાપનાયા સ્ત્રીયેડલ્પવહુત્વપદે કથિતમ્ । પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણં ચેત્યમર્થતઃ—

‘નર ૧ નેરહ્યા ૨ દેવા ૩ સિદ્ધા ૪ તિરિયા ૫ કમેણ ઇહ હોતિ ।

યોવ ૧ મસંઘ ૨ અસંઘા ૩ અણંતગુણિયા ૪ અણંતગુણા ૫ ॥૧॥

છાયા—નરા ૧ નૈરયિકા ૨ દેવાઃ ૩ સિદ્ધા ૪ સ્તિર્યશ્ચઃ ૫ ક્રમેણેહ ભવન્તિ ।

સ્તોકા ૧ અસંખ્યા ૨ અસંખ્યા ૩ અનન્તગુણિતા ૪ અનન્તગુણાઃ ૫—૧।

સર્વસ્તોકાઃ—નરા, તતોડસંખ્યેયગુણાઃ—નારકાઃ, તતોડસંખ્યેયગુણાઃ—દેવાઃ, તતોડનન્તગુણાઃ—સિદ્ધાઃ, તતોડનન્તગુણાઃ—તિર્યશ્ચઃ ઇતિ ।

‘અદ્દગહસમાસ અપ્પાવહુગં ચ’ અટગતિ સમાસેનાડલ્પવહુત્વં ચ । અટગતિ-સમાસેન યડલ્પવહુત્વમ્, તદપિ યથા-વહુવક્તવ્યતાયાં—પ્રજ્ઞાપનાયા સ્ત્રીયપદે, તથૈવ-વક્તવ્યમ્ । અટગતયથેત્યમ્ નરકગતિઃ, તથા-તિર્યગ્ નરાડમરગતયથ સ્ત્રી-

કિસકે સમાન હૈં ? ઓર કૌન જીવ કિસકી અપેક્ષા વિશેષાધિક હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રબુશ્રી કહતે હૈં—‘ગોયમા ! અપ્પાવહુગં જહા વહુવક્તવ્વ-યાણ’ પ્રજ્ઞાપના કે વહુવક્તવ્યતા નામ કે તૃતીય પદ મેં કહે ગયે અનુ-સાર નારક સે લેકર સિદ્ધ તક કે જીવોં કે અલ્પ વહુત્વ કે સમ્બન્ધ મેં જાનના ચાહિયે । વહ પ્રજ્ઞાપના પ્રકરણ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘નર નેરહ્યા દેવા’ ઇત્યાદિ સબ સે કમ મનુષ્ય હૈં । હનસે અસંખ્યાતગુણિત નારક હૈં । હનસે અસંખ્યાતગુણે દેવ હૈં । દેવોં સે અનન્તગુણે સિદ્ધ હૈં ઓર સિદ્ધોં સે ઓ અનન્તગુણે તિર્યશ્ચ હૈં । ‘અદ્દગહસમાસ અપ્પાવહુગં ચ’ આઠ ગતિ કે સમુદાયકા ઓ અલ્પવહુત્વ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે તૃતીય અલ્પવહુત્વ

સમાન છે ? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ? અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી મનુષ્યો અને તિર્યંચો ગ્રહણ કરાયા છે

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રબુશ્રી કહે છે કે—‘ગોયમા ! અપ્પાવહુગં જહા વહુ-વક્તવ્વયાણ’ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બહુવક્તવ્યતા નામના ત્રીજા પદમાં કહ્યા પ્રમાણે નારકોથી લઈને સિદ્ધો સુધીના જીવોના અલ્પ બહુપણાના સંબંધમાં સમ-જનું જોઈએ. તે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે ‘નરનેરહ્યા દેવા’ ઇત્યાદિ સૌથી ઓછા મનુષ્યો છે. તેનાથી અસંખ્યાતગણા નારક જીવો છે. તેનાથી અસંખ્યાતગણા દેવો છે દેવોથી અનંતગણા સિદ્ધો છે. અને સિદ્ધોથી પણ અનંતગણા તિર્યંચો છે ‘અદ્દગહસમાસ અપ્પાવહુગં ચ’ આઠ ગતિના સમુદાયનું અલ્પ બહુત્વપણું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા પદમાં કહ્યા પ્રમાણે

પુરુષભેદાત્ દ્વેષા, સિદ્ધિર્ગતિશ્ચેત્યષ્ટૌ । एतेषामल्लपवहुत्वञ्चैवमर्थतो भवति-
'नारी १ नर २ नेरइया तिरित्थि ४ सुर ५ देवी ६ सिद्ध ७ तिरिया य ८ ।
अवअसंखगुणा चउ, संखगुणा णंतगुणा दोन्नि-॥१॥

નાર્યો ૧ નરા ૨ નૈરયિકા ૩ સ્તિર્યક્ષ્ત્રિયઃ ૪ સુરા ૫ દેવ્ય ૬ સિદ્ધાઃ ૭ સ્તિર્યશ્ચ ૮ ।
સ્તોકા અસંખ્યગુણાશ્ચત્વારઃ, સંખ્યગુણા અનન્તગુણૌ દ્વૌ ॥૧॥

સર્વસ્તોકા નાર્યઃ, ૧ 'અસંખ્યગુણા ચઉ' इति, नारीशब्दादनन्तरं ये चत्वारः-
नर-नैरयिकतिर्यक् स्त्रीयः सुर-रूपाश्चत्वारस्ते उत्तरोत्तरमसंख्यातगुणां विज्ञे-
यास्तथाहि ताभ्यो नारीभ्यो नरा असंख्यातगुणाः, २ तेभ्यो नैरयिका असंख्यात-

પદ મેં કહે અનુસાર જાનના ચાહિયે । આઠ ગતિયાં હસ પ્રકાર સે
હે-૧ નરકગતિ તથા તિર્યશ્ચગતિ, મનુષ્યગતિ, અમરગતિ, નરામર
તિર્યશ્ચો મેં સ્ત્રી પુરુષ કે ભેદ સે દો દો પ્રકાર કી ઓર સિદ્ધગતિ-
હસ પ્રકાર યે આઠ ગતિયાં હે । નરકગતિ મેં કેવલ એક નપુંસક
વેદ હી હોતા હૈ હસલિયે હસકા વિશિષ્ટ ભેદ નહીં કિયા ગયા હૈ ।
તિર્યશ્ચગતિ મેં, નરગતિ મેં ઓર દેવ ગતિ મેં સ્ત્રીવેદ ઓર પુરુષવેદ
દોનો હોતે હે-હસલિયે હન્હે સ્ત્રી પુરુષ કે ભેદ સે વિશિષ્ટ
કિયા ગયા હૈ સિદ્ધો મેં કોઈ વેદ નહીં હે, હસલિયે ઉસે ભી ભેદ
વિશિષ્ટ નહીં કિયા ગયા હૈ । યહી બાત-નારી, નર, નેરइया' इत्यादि ।
હસ ગાથા દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । હસકે દ્વારા યહ સમજાયા ગયા હૈ
કિ મનુષ્ય સ્ત્રિયાં સબ સે કમ હે । 'અસંખેજ્જગુણા ચઉ' નારી કે આંગે
કે ચારપદ નર નૈરયિક તિર્યક્ સ્ત્રી ઓર દેવ યે ચાર એક એક સે અસં-
રૂપાતગુણે કહેમયે હે જૈસે-નારી-મનુષ્ય સ્ત્રી કી અપેક્ષા મનુષ્ય અસં-

સમજવું જોઈએ. આઠ ગતિયો આ પ્રમાણે છે. ૧ નરકગતિ, ૨ તિર્યંચગતિ.
૩ નરગતિ-મનુષ્યગતિ ૪ અમરગતિ, ૫-૬-૭, નરામર તિર્યંચમાં સ્ત્રીપુરુષના
લેક્ષથી બળે પ્રકારની ગતિ, અને સિદ્ધોની ગતિ આ પ્રમાણે આઠ ગતિયો છે.
નરકગતિમાં કેવળ એક નપુંસક વેદ જ થાય છે. તેથી તેના વિશેષ લેદ
કહેલ નથી તિર્યંચ ગતિમાં, નરગતિમાં, અને દેવગતિમાં સ્ત્રી વેદ અને પુરુષ વેદ
હોય છે. તેથી તેઓને સ્ત્રીપુરુષના લેક્ષવાળા કહ્યા છે. સિદ્ધોમાં કોઈ વેદ હોતો
નથી. તેથી તેને પણ વેદવાળા કહ્યા નથી. એજ વાત 'નારી, નર નેરइया' इत्यादि
ગાથોદ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ ગાથાથી એ સમજાવ્યું છે કે-મનુષ્ય સ્ત્રિયો સૌથી
ઓછી હોય છે. 'અસંખેજ્જગુણા ચઉ' નારી શબ્દની પહેલાના ચાર એટલે કે-નર
નૈરયિક તિર્યંચ સ્ત્રી અને દેવ આ ચારે એક એકથી અસંખ્યાતગણા કહ્યા
છે. જેમકે-નારી-મનુષ્ય સ્ત્રી કરતાં મનુષ્યો અસંખ્યાતગણા છે. તેનાથી સંખ્યાત-

ગુણાઃ, ૩ તેમજ સ્તિર્યશ્ચ્છિયોઽસંખ્યાતગુણાઃ, ૪ તામ્યો દેવા અસંખ્યાતગુણાઃ, ૫ તેમજ દેવ્યઃ સંખ્યાતગુણાઃ, ૬ સિદ્ધાઃ ૭ તિર્યશ્ચ ૮ પ્રત્યેકમનન્તગુણાઃ, ૯ અષ્ટ ગતિસમાસેન અલ્પ બહુત્વમિતિ ।

‘एएसि णं भंते । सहंदिद्याणं एगिंदियाणं जाव अणिंदियाण य कयरे कयरे०’ एतेषां खलु भदन्त । सेन्द्रियाणामेकेन्द्रियाणां यावत् अनिन्द्रियाणां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? अत्र यावत्-पदेन द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियाणां च ग्रहणं भवति इति, तथा च-एतेषां परस्परमल्पबहुत्वविषयकः प्रश्नः ? उत्तरमाह-‘एयंपि’ इत्यादि । ‘एयं पि जहा रूपात गुणै ह्ये । इनसे नैरयिक असंख्यातगुणै ह्ये । इनसे तिर्यश्चस्त्रियां असंख्यातगुणी ह्ये । देव इनसे भी असंख्यातगुणै ह्ये । इनसे भी संख्यातगुणी देवियां ह्ये । तथा सिद्ध और तिर्यश्च ये प्रत्येक अनन्त-गुणै २ ह्ये । इस प्रकार से यह संक्षेपतः अर्थ की अपेक्षा अष्टगति विषयक अल्प बहुत्व कहा है ।

अब श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री से इस प्रकार पूछते हैं-‘एएसि णं भंते । सहंदिद्याणं एगिंदियाणं जाव अणिंदियाण य कयरे कयरे०’ हे भदन्त । सेन्द्रिय, एकेन्द्रिय यावत् अनिन्द्रिय जीवों में-इन्द्रिय उपयोग रहित जीवों में-कौन जीव किनकी अपेक्षा यावत् विशेषाधिक हैं ?-यहां प्रथम यावत्पद से ‘द्वीन्द्रिय, तेहन्द्रिय, चौहन्द्रिय और पञ्चेन्द्रिय’ इन जीवों का ग्रहण हुआ है । तथा-द्वितीय यावत्पद से ‘अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा’ इन पदों का ग्रहण हुआ है । इसके उत्तर में प्रभुश्री

અણા નૈરયિકે છે. તિર્યંચ સ્ત્રિયો તેના કરતાં પણ સંખ્યાત ગણિ છે. દેવો તેનાથી પણ સંખ્યાતગણા છે, તેનાથી સંખ્યાતગણી દેવિયો છે તથા સિદ્ધો અંતે તિર્યંચો એ બધા અનંતગણા છે. આ રીતે સંક્ષેપથી અર્થની અપેક્ષાએ અષ્ટગતિ સંબંધી અલ્પ બહુપણું કહેલ છે, તેમ સમજવું.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુ શ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘एएसि णं भंते । सहंदिद्याणं एगिंदियाणं जाव अणिंदियाण य कयरे कयरे०’ હે ભગવન્ સેંદ્રિય ઇન્દ્રિયોવાળા, એકેન્દ્રિય, એક ઇન્દ્રિયવાળા યાવત્ અનિન્દ્રિય-ઇન્દ્રિય વિનાના જીવોમાં કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે ? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં બહુ છે ? કયા જીવો કયા જીવોની તુલ્ય છે ? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ? અહીંયાં પ્રથમ યાવત્ પદથી દ્વીન્દ્રિય, તેહન્દ્રિય, ચૌહન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય આ જીવો ગ્રહણ કરાયા છે. અને બીજા યાવત્પદથી ‘અલ્પા વા, બહુકા વા, તુલ્યા વા’ આ પદો ગ્રહણ કરાયા છે.

બહુવક્તવ્યયાદ તદેવ ઓહિયં પયં ભાણિયવ્વં' એતદપિ અલ્પવહુત્વં યથા બહુવક્ત-
વ્યતાયાં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રે તૃતીયપદે તથૈવ ઔધિકં પદં ભણિતવ્યમ્ । એતદપિ યથા
બહુવક્તવ્યતાયાં કથિતમ્ તથૈવાઽત્રાપિ ઔધિકં સામાન્યં પદં વક્તવ્યમ્ । તથા
ચ-તત્ર યદ્યપિ-પર્યાપ્તપર્યાપ્તકાદિ ભેદેનાઽપિ કથિતમ્ અત્ર તુ-યત્ સામાન્યતઃ
તદેવ વક્તવ્યમ્-અત્ર એવાત્રોક્તમ્ 'ઓહિયં પયં ભાણિયવ્વં' ઇતિ । ઔધિકં સામા-
ન્યમેવ પદં પઠનીયમિતિ તત્ત્વ-ઔધિકં પદમર્થતથૈવમ્

‘પણ ૧ ચતુર તિ ૩ દુય ૪ અર્ણિદિય ૫ અર્ણિદિ ૬ સંદિયા ૭ કમાહુંતિ ।

યોવા ૧ તિભિય અહિયા (૨-૩-૪) દોળંતગુણા ૬ વિસેસાહિયા’ ॥

પશ્ચ ૧ ચતુર સ્ત્રિ ૩ દ્વીન્દ્રિયા ૪ અનિન્દ્રિયા ૫ એકેન્દ્રિયાઃ ૬ સેન્દ્રિયાઃ ૭ ક્રમા-
દ્ભવન્તિ સ્તોકા ૧ સ્ત્રયોઽધિકા ૨-૩-૪ દ્વી-૫-૬-મનન્તગુણૌ વિશેષાધિકાશ્ચેતિ ।

સર્વેભ્યોઽલ્પીયાંસઃ પશ્ચેન્દ્રિયજીવા ભવન્તિ । તદપેક્ષયા ચતુરિન્દ્રિયા વિશેષા-
ધિકાઃ । તદપેક્ષયા ત્રીન્દ્રિયા વિશેષાધિકાઃ । ત્રીન્દ્રિયાપેક્ષયા દ્વીન્દ્રિયાઃ વિશેષા-

કહતે હૈ-‘એવં પિ જહા બહુવક્તવ્યયાદ તદેવ’ હે ગૌતમ ! હસ સમ્બન્ધ
મેં ભી પ્રજ્ઞાપના કે બહુવક્તવ્યતા પદ મેં કહા ગયા સામાન્યપદ કહના
ચાહિયે । યદ્યપિ પ્રજ્ઞાપના કે બહુવક્તવ્યતાપદ રૂપ તૃતીય પદ મેં-પર્યાપ્ત
અપર્યાપ્તક આદિ કે ભેદ સે ભી કથત્ર કિયા ગયા હૈ । પરન્તુ યહાં જો
વહાં સામાન્ય રૂપ સે કહા ગયા હૈ વહ કહના ચાહિયે । હસી કારણ
યહાં ‘ઓહિયં પયં ભાણિયવ્વં’ એસા કહા ગયા હૈ । વહ ઔધિકપદ-
સામાન્યપદ અર્થ કી અપેક્ષા હસ પ્રકાર સે હૈ-‘પણ ચતુર તિ દુય’
ઇત્યાદિ । સબ સે કમ પશ્ચેન્દ્રિય જીવ હૈ । હનકી અપેક્ષા ચૌદન્દ્રિય
જીવ વિશેષાધિક હૈ ચૌદન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા વિશેષાધિક
તેહન્દ્રિય જીવ હૈ । તેહન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા વિશેષાધિક દ્વિન્દ્રિય

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-‘એવં પિ જહા બહુવક્તવ્યયાદ
તદેવ’ હે ગૌતમ ! આ સંબંધમાં પણ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બહુવક્તવ્યતા
પદમાં કહેલ સામાન્ય પદનું કથન કરવું જોઈએ. જે કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના
બહુવક્તવ્યતાપદમાં-ત્રીજા પદમાં-પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક, વિશેષેના ભેદથી
કહેવામાં આવેલ છે. પરંતુ અહીંયાં જે ત્યાં સામાન્યપણાથી કહેલ છે, તે
પ્રમાણે કહેવું જોઈએ. એજ કારણથી અહીંયાં ‘ઓહિયં પયં ભાણિયવ્વં’ આ
પ્રમાણે કહ્યું છે. તે ઔધિકપદ-સામાન્યપદ અર્થની અપેક્ષાથી આ પ્રમાણે છે.
‘પણ ચતુરિદુય’ ઇત્યાદિ બધાથી ઓછા પશ્ચેન્દ્રિય જીવો છે. તેના કરતાં
ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો વિશેષાધિક છે. ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કરતાં ત્રણ
ઇન્દ્રિયવાળા જીવો વિશેષાધિક છે. ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કરતાં વિશેષાધિક

ધિકાઃ, દ્વીન્દ્રિયાપેક્ષયા-અનિન્દ્રિયાઃ, અનન્તગુણાઃ, અનિન્દ્રિયાપેક્ષયા અપિ-એકેન્દ્રિયા અનન્તગુણાઃ, એકેન્દ્રિયાપેક્ષયા સેન્દ્રિયા વિશેષાધિકા ભવન્તીતિ ગાથાર્થઃ ।

‘સકાશ્ય અપ્પાવહુગં તહેવ-ઓહિયં માણિયવ્વં’ સકાયિકાલ્પવહુત્વં-તથૈવૌધિકં મણિતવ્યમ્ સકાયિક-પૃથિવ્યપ્તેજોવાયુવનસ્પતિત્રસકાયિકાનાં યથાલ્પવહુત્વં સમાન્યતઃ પ્રજ્ઞાપનાયા સ્તૃતીયપદે ઉક્તમ્ તથૈવ ઇહાપિ મણિતવ્યમ્ इत्यर्थः ।

પ્રજ્ઞાપનાયામેવમધીતમ્ ‘તસ ૧ તેડર પુઢવિ ૩ જલ ૪ વાડકાય ૫ અકાય ૬ વણસ્સ ૭ સકાયા ૮ । થોવ ૧ અસંખગુણાર હિયતિન્નિ ૩ ૩-૪-૫ દો ણંતગુણ ૬-૭ અહિયા ૮ ॥૧॥ ત્રસા સ્તૈજસાઃ પૃથ્વી-જલં-વાયુકાર્યા-અકાર્યાઃ વનસ્પતયઃ સકાર્યાઃ ।

જીવ હૈં । દ્વીન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા અનિન્દ્રિય જીવ અનન્તગુણેં હૈં । અનિન્દ્રિયોં કી અપેક્ષા મી એકેન્દ્રિય જીવ અનન્તગુણે હૈં । એકેન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા સેન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક હૈં । હસ પ્રકાર સે યહ ગાથા કા અર્થ હૈ ।

‘સકાશ્ય અપ્પાવહુગં તહેવ ઓહિયં માણિયવ્વં’ સકાયિકોં કા મી અલ્પ વહુત્વ ઔધિક યહાં કહના ચાહિયે । સકાયિકપદ સે પૃથિવી-કાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક ઔર ત્રસકાયિક હનકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । પ્રજ્ઞાપના કે તૃતીયપદ મેં હસકા અલ્પવહુત્વ જૈસા કહા ગયા હૈ-વહ વૈસા યહાં પર મી કહના ચાહિયે । વહ વહાં હસ પ્રકાર સે કહા ગયા હૈ-‘તસ તેડ પુઢવિ’ હત્યાદિ । હસ ગાથા કા અર્થ હસ પ્રકાર સે હૈ-સવ સે કમ ત્રસ કાયિક જીવ હૈં ।

એ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો છે. એ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કરતાં ઇન્દ્રિય વિનાના સિદ્ધ જીવો અનંતગણા છે, અનીન્દ્રિય-ઇન્દ્રિયવિનાના જીવો કરતાં એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો અનંતગણા છે. એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કરતાં ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો વિશેષાધિક છે. આ પ્રમાણે આ ગાથાનો અર્થ છે.

‘સકાશ્ય અપ્પાવહુગં તહેવ ઓહિયં માણિયવ્વં’ સકાયિકોંનું અલ્પ બહુપણું ઔધિક-સામાન્યથી અહીંયાં કહેવું જોઈએ. સકાયિકપદથી પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, અને ત્રસકાયિકો અહણ કરાયા છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા પદમાં તેઓનું અલ્પ બહુપણું જે રીતે કહેલ છે. તે રીતે અહીંયાં પણ કહેવું જોઈએ. તે ત્યાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે. ‘તસ તેડ પુઢવિ’ હત્યાદિ આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-સૌથી જોછા ત્રસકાયિક જીવો છે. તેઓ કરતાં તેજસ્કાયિક જીવો અસંખ્યાત-

સ્તોકા-અસંખ્યાતગુણા સ્ત્રયોઽધિકા દ્વાવનન્તગુણાવાઽધિકાશ્ચ ॥૧॥ इतिच्छाया
 सर्वाऽपेक्षया-त्रसकायिकाः स्तोकाः, तदपेक्षया-तैजसाः-तैजस्कायिका जीवा
 असंख्यातगुणाः, तदपेक्षया-पृथिवीकायिकाऽष्कायिकावायुकायिकाः उत्तरोत्तरं विशेषा
 धिकाः, तदपेक्षया-अकायिकाः-अनन्तगुणाः, तदपेक्षया वनस्पतिकायिका अन-
 न्तगुणाः, वनस्पतिकायिकापेक्षयाऽपि सकायिका विशेषाधिका भवन्तीति गाथार्थः ।

अल्प-बहुत्वाधिकारादेव इदमप्याह-‘एएसि णं’ इत्यादि । ‘एएसि णं भंते !
 जीवाणं पोग्गलाणं जाव सव्वपज्जवाणय’ एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां पुद्गलानां
 यावत्-सपर्यायाणां च । अत्र-यावत्पदेन-‘समयाणं दव्वाणं पएसानं’ इत्येषां
 ग्रहणम् । ‘कयरे कयरे०’ कतरे कतरेभ्यः स्तोका वा बहुका वा तुल्या वा

इनकी अपेक्षा तैजस्कायिक जीव असंख्यातगुणें हैं । इनकी अपेक्षा
 पृथिवीकायिक, अष्कायिक और वायुकायिक ये उत्तरोत्तर विशेषाधिक
 हैं । इनकी अपेक्षा अकायिक जीव अनन्तगुणें हैं । इनकी भी अपेक्षा
 वनस्पतिकायिक जीव अनन्तगुणें हैं । तथा-वनस्पतिकायिकों की भी
 अपेक्षा सकायिक विशेषाधिक हैं ।

अल्प बहुत्व के अधिकार से ही सूत्रकार ने यह भी कहा है-
 ‘एएसि णं भंते ! जीवाणं पोग्गलाणं जाव सव्वपज्जवाणय कयरे
 कयरेहिंतो० जाव’ हे भदन्त ! जीव पुद्गल यावत् समस्त पर्याय इनमें
 से कोन किनकी अपेक्षा स्तोक-अल्प हैं ? कौन किनकी अपेक्षा बहुत
 हैं ? कौन किनके बराबर हैं ? और कौन किनकी अपेक्षा विशेषाधिक
 हैं । यहाँ पर यावत् शब्द से ‘समयाणं, दव्वाणं, पएसानं’ इन पदों का
 ग्रहण हुआ है । इस प्रकार जीव, पुद्गल, पर्याय, समय, द्रव्य एवं प्रदेशों

ગણા વધારે છે. તેઓ કરતાં પૃથ્વિકાયિક, અષ્કાયિક, અને વાયુકાયિક જીવો
 ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે. તેઓના કરતાં અષ્કાયિક જીવો અનંતગણા છે.
 તેના કરતાં વનસ્પતિકાય જીવ અનંતગણા છે. તથા વનસ્પતિકાયિકો કરતાં
 સકાયિક જીવો વિશેષાધિક છે.

અલ્પ બહુત્વના અધિકારથી સૂત્રકારે આ પ્રમાણે પણ કહ્યું છે-
 ‘एएसि णं भंते ! जीवाणं पुग्गलाणं जाव सव्वपज्जवाणय कयरे कयरेहिंतो
 जाव०’ हे भगवन् ज्व पुद्गल यावत् सधणा पर्यायाभांती केषु केना કરતાં
 અલ્પ છે ? કેણુ કેના કરતાં વધારે છે ? કેણુ કેની સમાન છે ? અને કેણુ
 કેના કરતાં વિશેષાધિક છે ? અહિયાં યાવત્પદથી ‘સમયાણં, દવ્વાણં પસાણં’
 આ પદો ગ્રહણ કરાયાં છે, આ રીતે જીવ, પુદ્ગલ, પર્યાય, સમય દ્રવ્ય અને

વિશેષાધિકા વા । તથા ચ-હે મદન્ત । જીવપુદ્ગલપર્યાયસમયદ્રવ્યપ્રદેશનાં મધ્યે કતરે કતરેભ્યોઽલ્પા વા વહુકા વા તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વા ? इति प्रश्नः । મગવાનાહ-‘જહા-વહુવત્તવ્વયાણ’ યથા-વહુવત્તવ્યતાયામ્ પ્રજ્ઞાપનાયા સ્તૃતીયપદે, एतेषामल्पबहुत्वं कथितम् तथैवात्रापि ज्ञातव्यमिति । तथाहि

‘જીવાઃ ૧ પોગલ ૨ સમયાઃ ૩ દ્રવ્ય ૪ પ્રદેશ ૫ પર્યાયાઃ ૬ પંચજવાદ ચેવ ।

... યોવા ણંતા ૨ ણંતા ૩ વિસેસઆહિયા ૪ દુવે ૫ અણંતા ૬’ ॥૧॥

જીવાઃ ૧ પુદ્ગલાઃ ૨ સમયાઃ ૩ દ્રવ્યાણિ ૪ પ્રદેશાઃ ૫ પર્યાયાઃ ૬ ।

... સ્તોકાઃ ૧ અનન્તાઃ ૨ અનન્તાઃ ૩ વિશેષાધિકાઃ ૪ દ્વાવનન્તૌ ૬ । ૧ । इतिच्छाया,

જીવ ૧-પુદ્ગલ ૨ સમય ૩ દ્રવ્ય ૪ પ્રદેશ ૫ પર્યાયાઃ ૬, इत्यत्र सर्वस्तोका जीवाः

૧ । तदपेक्षया-अनन्तगुणाधिकाः पुद्गलाः २, ततोऽनन्तगुणाः समयाः ३, विशेषाधिकानि द्रव्याणि ४, ततोऽनन्तगुणाः प्रदेशाः ५, ततोऽनन्तगुणाधिकाः पर्यायाः । तदयमर्थः-यतो जीवाः प्रत्येकमनन्तानन्तैः पुद्गलैर्वद्वाः प्रायो भवन्ति ।

કે મધ્ય મેં કૌન કિનસે કમ હૈ, કૌન કિનસે વહુત હૈં ? કૌન કિનકે ધરાવર હૈં ? ઔર કૌન કિનસે વિશેષ રૂપ સે અધિક હૈં ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं-‘जहा बहुवत्तव्वयाण’ हे गौतम ? जैसा कथन प्रज्ञापना सूत्र के बहुवत्तव्यता नाम के तृतीय पद में इनके सम्बन्ध में किया गया है वैसा ही कथन इनके सम्बन्ध में यहां पर भी कहना चाहिये । वहां का वह कथन इस प्रकार से है-‘जीवा पोगल समया’ इत्यादि । सब से कम जीव अनन्तगुणें हैं । इनकी अपेक्षा अधिक पुद्गल हैं । इनसे भी अनन्तगुणें अधिक समय हैं । द्रव्य इनसे विशेषाधिक हैं । प्रदेश इन से भी अधिक अनन्तगुणें हैं और इनसे भी अधिक अनन्तगुणें पर्याये हैं । क्योंकि प्रत्येक

પ્રદેશોમાં કેાણુ કેાનાથી અલ્પ છે ? કેાણુ કેાનાથી વધારે છે ? કેાણુ કેાની તુલ્ય છે ? અને કેાણુ કેાનાથી વિશેષરૂપે અધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘જહાં બહુવત્તવ્વયાણ’ હે ગૌતમ ! જેવું કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બહુવત્તવ્યતા નામના ત્રીજા પદમાં તેઓ સંબંધી આ વિષયમાં કહેલ છે, તેજ પ્રમાણેતું કથન આ વિષયમાં પણ સમજી લેવું ત્યાંતું તે કથન આ પ્રમાણે છે-‘જીવા પોગલસમયા’ ઇત્યાદિ બધાથી ઓછા હોય છે. તેના કરતાં અનંતગણા વધારે પુદ્ગલો છે. તેનાથી પણ અનંતગણો વધારે સમય છે. તેના કરતાં વિશેષાધિક દ્રવ્ય છે. તેનાથી પણ અધિક અનંતગણો પ્રદેશ છે. અને એનાથી પણ વધારે અનંતગણા પર્યાયો છે. કારણ કે-દરેક

પુદ્ગલાસ્તુ-જીવૈઃ 'વદ્ધા અસંવદ્ધાશ્ચાપિ ભવન્તિ । અતઃ પુદ્ગલેભ્યો જીવાઃ સ્તોકા ભવન્તિ । યથોક્તમ્—

‘જં પોગલાવવદ્ધા જીવા પાપણ હૌતિ તો થોવા,
જીવેહિં ચિરહિયા અચિરહિયા ય પુણ પોગ્ગલા સંતિ’ ॥૧॥
યત્પુદ્ગલાવવદ્ધા પ્રાપ્તે જીવા સ્તતઃ સ્તોકા ભવન્તિ,
જીવૈર્વિરહિતા અવિરહિતાશ્ચ પુનઃ પુદ્ગલાઃ સન્તિ ॥ ઇતિચ્છાયા ।

જીવેભ્યોઽનન્તગુણા પુદ્ગલાઃ, કથમનન્તગુણત્વમ્ ? યત્તૈજસાદિશરીરમ્ યેન જીવેન પરિગૃહીતં ભવતિ-તત્, તતો જીવાત્-પુદ્ગલપરિમાણમાશ્રિત્યાઽનન્તગુણં ભવતિ । તથા-તૈજસશરીરાત્ પ્રદેશતોઽનન્તગુણં કાર્મણં શરીરં ભવતિ । एवं च-एते तैजसकार्मणशरीरे जीवप्रतिबद्धे अनन्तगुणे भवतः । जीवविमुक्ते च ते ताभ्यामनन्तगुणे भवतः । शेषशरीराणां चर्चाऽत्र न कृता यतस्तानि मुक्तान्यपि स्व स्व-

જીવ પ્રાપ્તઃ અનન્તાનન્તપુદ્ગલો સે વદ્ધ હૈં । પરન્તુ જો પુદ્ગલ હૈં વે જીવોં કે સાથ સંવદ્ધ મી હૈં ઓર અસંવદ્ધ મી હૈં । હસી કારણ યહાં પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા જીવોં મેં સ્તોકતા કહી ગઈ હૈં । સો હી કહા હૈ-‘જં પોગ્ગલાવવદ્ધા જીવા’ ઇત્યાદિ । જીવોં સે અનન્તગુણિત અધિક પુદ્ગલ હસલિયે કહે ગયે હૈં કિ જો તૈજસ આદિ શરીર જીવ સે પરિગૃહીત હો રહે હૈં વે પુદ્ગલપરિણામ કો લેકર જીવ સે અનન્તગુણે હૈં ઓર તૈજસશરીર સે અનન્તગુણા કાર્મણશરીર હૈ । હસ પ્રકાર જીવ પ્રતિવદ્ધ યે તૈજસ ઓર કાર્મણશરીર અનન્તગુણે જીવ કી અપેક્ષા સે કહે ગયે હૈં । પરન્તુ જો તૈજસકાર્મણશરીર જીવ સે વિપ્રમુક્ત હૈં વે મી જીવ પ્રતિવદ્ધ તૈજસકાર્મણ શરીર સે અનન્તગુણે હૈં । શેષ શરીરોં કી યહાં ચર્ચાં નહોં કી

જીવો પ્રાપ્તઃ અનન્તાનન્ત પુદ્ગલોથી બંધાયેલા છે. પરંતુ જે પુદ્ગલો છે, તે જીવોની સાથે સંબદ્ધ-બંધાયેલા પણ છે. અને બંધાયા વિનાના પણ છે. આ કારણથી અહીંયાં પુદ્ગલો કરતાં જીવોમાં અલ્પપણું કહેલું છે. એજ કહ્યું છે-‘જં પોગ્ગલા વ વદ્ધા જીવા’ ઇત્યાદિ-જીવો કરતાં પુદ્ગલો અનન્તગણા વધારે એટલા માટે કહ્યા છે કે જે તૈજસ વિગેરે શરીરો જીવોથી થકણ કરાયા છે. એ પુદ્ગલોના પરિણામથી જીવો કરતાં અનન્તગણા છે અને તૈજસ શરીરો કરતાં અનન્ત ગણા કાર્મણ શરીરો છે. આ રીતે જીવથી પ્રતિબદ્ધ આ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરો અનન્તગણા જીવની અપેક્ષાથી કહ્યા છે. પરંતુ જે તૈજસ અને કાર્મણ શરીરો જીવથી છૂટી ગયા છે. તે પણ જીવથી પ્રતિબદ્ધ તૈજસ અને કાર્મણ શરીર કરતાં અનન્તગણા છે. બાકીના શરીરોની વિચારણા અહીં કરવામાં

સ્થાને તયોરનન્તમાને વર્તતે તદેવમિદ્ તૈજસશરીરપુદ્ગલા અપિ જીવેભ્યોઽનન્તગુણાઃ
 કિં પુનઃ કાર્મણાદિ પુદ્ગલરાશિ સહિતાઃ ? તે તુ અનન્તગુણા ભવન્ત્યેવેતિ માવઃ ।
 સ્થા-પશ્ચદશવિધપ્રયોગપરિણતા પુદ્ગલાઃ સ્તોકાસ્તેભ્યો મિશ્રપરિણતા અનન્તગુણાઃ ।
 તેભ્યોઽપિ વિસ્ત્રસાપરિણતાઃ અનન્તગુણાઃ, ત્રિવિધા एव च पुद्गलाः सर्व एव
 भवन्ति । जीवाश्च सर्वेऽपि प्रयोगपरिणतपुद्गलानां प्रतनुकेऽनन्तभागे वर्तन्ते ।
 यस्मादेवं-तस्माद् जीवेभ्यः सकाशात् पुद्गला बहुभिरनन्ताऽनन्तकैर्गुणिताः सिद्धा
 इति । 'एएसि णं भंते' एतेषां खलु भदन्त । 'जीवाणं आउयस्स कम्मस्स बंधगाणं

ગઈ છે । કયોં કિ જીવ સે વિપ્રસુક્ત મી વે અપને અપને સ્થાન મેં ઉન
 દોનોં કી અપેક્ષા સે ઉન દોનોં કે અનન્તવેં ભાગ પ્રમાણ હેં । હસ
 પ્રકાર તૈજસ શરીરપુદ્ગલ મી જીવોં કી અપેક્ષા અનન્તગુણેં હેં । ઓર
 જય યે કાર્મણ આદિ પુદ્ગલ રાશિ હોં તો ફિર કહના હી કયા હૈ ? હસ
 અવસ્થા મેં તો યે અનન્તગુણેં હોતે હી હેં । તથા પન્દર પ્રકાર કે પ્રયોગોં
 સે પરિણત હુए जो पुद्गल हैं वे स्तोक हैं । इससे अनन्तगुणें अधिक
 मिश्रपरिणत पुद्गल हैं और इनसे भी अनन्तगुणें अधिक जो विस्त्रसा
 परिणत पुद्गल हैं वे हैं । जितने भी पुद्गल हैं वे सब तीन प्रकार के ही
 होते हैं । और जितने भी जीव हैं वे सब भी प्रयोगपरिणत पुद्गलों के
 प्रतनुक अनन्तवें भाग प्रमाण में हैं । अतः जब ऐसी बात है तो यह
 अपने आप ही सिद्ध हो जाता है कि जीवों से अनेक अनन्तानन्त-
 गुणित पुद्गल हैं । 'एएसि णं भंते ! जीवाणं आउयस्स कम्मस्स बंधगाणं

આવી નથી, કારણ કે જીવથી છૂટેલા તે શરીરો પોતપોતાના સ્થાનમાં તે
 બંને કરતાં તે બંનેના અનન્તમાં ભાગ પ્રમાણ છે. આ રીતે તૈજસ શરીર
 પુદ્ગલ પણ જીવોની અપેક્ષાએ અનન્તગણા છે. અને જ્યારે આ કાર્મણ
 વગેરે પુદ્ગલ સમૂહ હોય તો પછી કહેવાનું શું છે, આ અવસ્થામાં તો
 આ અનન્તગણા જ હોય છે. તથા પંદર પ્રકારના પ્રયોગોથી પરિ-
 ણત થયેલા જે પુદ્ગલો છે, તે સ્તોક-અર્થ છે તેના કરતાં અનન્તગણા
 અધિક-વધારે મિશ્રપરિણત પુદ્ગલો છે. અને તેના કરતાં પણ અનન્તગણા
 વધારે વિસ્ત્રસાપરિણત પુદ્ગલો છે. જેટલા પુદ્ગલો છે તે બધા ત્રણ પ્રકારના
 હોય છે. અને જેટલા જીવો છે તે બધા પણ પ્રયોગ પરિણત પુદ્ગલોના સૂક્ષ્મ
 અનન્તમાં ભાગ પ્રમાણવાળા છે તેથી જ્યારે આ પ્રમાણ છે, તો એ વાત પોતાની
 મેળે જ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે જીવો કરતાં અनेक अनन्तानन्तगणु पुद्गलो છે.

'एएसि णं भंते ! जीवाणं आउयस्स कम्मस्स बंधगाणं अवंधगाणं ?' કે

અવંધગાળં' જીવાનામાયુષ્કસ્ય કર્મણો વન્ધકાનામવન્ધકાનાં ચ કતરે કતરેભ્યો યાવદ્વિશેષાધિકા વા હિતિ-પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘જહા’ ઇત્યાદિ । ‘જહા-વહુવત્ત-વ્વયાપ્ જાવ અડયસ્સ કમ્મસ્સ અવંધગા વિસેસાહિયા’ યથા વહુક્તવ્વતાયાં પ્રવ્વપનાયાસ્તુતીયેડ્લપ્પવહુત્વપદે યાવદ્ આયુષ્કસ્ય કર્મણોઅવન્ધકા વિશેષાધિકાઃ, અત્ર યાવત્પદેન પર્યાપ્તાપર્યાપ્તસુપ્તજાગ્રત્ સમુદ્ઘાતપ્રાપ્તાસમુદ્ઘાતપ્રાપ્ત સાતા-સાતાવેદકેન્દ્રિયોપયોગાડ્નુપયોગસાકારોપયોગાડ્નાકારોપયોગવતાં ગ્રહણં ભવતિ । તતશ્ચ-હે ગૌતમ ! કર્મવન્ધકજીવાડ્પેક્ષયા આયુષ્કસ્ય કર્મણઃ અવન્ધકા જીવા વિશેષાધિકા ભવન્તિ ઇતિ ।

અવંધગાળં' હે મદન્ત ! આયુકર્મ કે વન્ધક ઓર અવન્ધક હન જીવો' કે બીચ મેં કૌન જીવ કિન જીવો' સે કમ હૈં ? કોન કિનસે વહુત હૈં ? કૌન કિનકે વરાવર હૈં ? ઓર કૌન કિનસે વિશેષાધિક હૈં' હસ પ્રકારકે શ્રીગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુપ્ર પ્રસુશ્રી ઉનસે કહતે હૈં-‘જહા વહુવત્તવ્વયાપ્ જાવ આડયસ્સ કમ્મસ્સ અવંધગા વિસેસાહિયા’ હે ગૌતમ ! હસ સમ્બન્ધ મેં સવ કથન વહુ વક્તવ્યતા મેં કહેગયે કથન કે અનુસાર જનના ચાહિયે । યાવત્ આયુષ્ કર્મ કે અવન્ધક જીવ વિશેષાધિક હૈં' । યહાં યાવત્પદ સૈ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત, સુપ્ત, જાગ્રત, સમુદ્ઘાત-પ્રાપ્ત, અસમુદ્ઘાતપ્રાપ્ત સાતા, વેદક, અસાતાવેદક હન્દ્રિય ઉપયોગવાલે, અનુપયોગવાલે, સાકારઉપયોગવાલે ઓર અનાકાર ઉપયોગવાલે જીવો' કા ગ્રહણ હુમા હૈં । હસ પ્રકાર હે ગૌતમ ! પર્યાપ્તક જીવો' કી અપેક્ષા આયુષ્કર્મ કે અવન્ધક જીવ વિશેષાધિક હૈં' ।

મગવન્ ! આયુ કર્મના અંધવાળા અને અંધ વિનાના આ જીવોમાં કયા જીવો કયા જીવો કરતાં ઓછા છે ? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અધિક છે ? અને કયા જીવો કયા જીવોની બરાબર છે ? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ? શ્રી ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-જહા વહુવત્તવ્વયાપ્ જાવ આડયસ્સ કમ્મસ્સ અવંધગા વિસેસાહિયા' હે ગૌતમ ! આ સંબંધનું કથન બહુ વક્તવ્યતા નામના ત્રીજા પદમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. યાવત્ આયુષ્યકર્મના જીવો વિશેષાધિક છે. ત્યાં સુધીનું કથન શ્રદ્ધ કરવું જોઈએ. અહીંયાં યાવત્ પદથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત, સુપ્ત; જાગ્રત, સમુદ્ઘાતપ્રાપ્ત, અસમુદ્ઘાતપ્રાપ્ત સાતા વેદવાળા અસાતા વેદવાળા ઉપયોગવાળા હન્દ્રિયઉપયોગવાળા, હન્દ્રિય ઉપયોગ વિનાના સાકાર ઉપયોગવાળા અને અનાકાર ઉપયોગવાળા જીવો શ્રદ્ધ કરાયાં છે. આ રીતે હે ગૌતમ કર્મઅંધક જીવો કરતાં આયુષ્યકર્મના અઅંધક જીવો વિશેષાધિક છે. તેમ સમજવું.

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति हे मदन्त !
 શ્રેણ્યાદિ વિષયે યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ કથિતમ્-તત્-સર્વમેવમેવ-સર્વથા સત્યમેવેતિ
 કથયિત્વા ગૌતમો મગવન્તં વન્દતે-નમસ્યતિ વન્દિત્વા-નમસ્યિત્વા સંયમેન તપ-
 સાઽઽત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ૦૮॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
 कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक,
 वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
 ‘जैनाचार्य’ पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
 बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
 पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
 “मगवतीसूत्रस्य” प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
 व्याख्यायाम् पञ्चविंशतिशतकस्य
 तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥२५-३॥

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે મદન્ત ! શ્રેણી આદિ કે વિષય મેં
 આપ દેવાનુપ્રિય ને જો કહા હૈં વહ સત્ત્વ સર્વથા સત્ય હી હૈં હસ પ્રકાર કહ-
 કર શ્રી ગૌતમસ્વામી ને પ્રભુશ્રી કો વન્દન કરી ઉન્હેં નમસ્કાર ક્રિયા ।
 વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત
 કરતે હુઐ અપને સ્થાન પર બિરાજમાન હો ગયે ॥સૂ૦૮॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
 “मगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके पचीसवें शतकका
 तृतीय उद्देशकसमाप्त ॥२५-३॥

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ત્તિ’ હે ભગવન્ શ્રેણી વિગેરેના સંબંધમાં આપ
 દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે સઘળું કથન સર્વથા સત્ય છે. આપ દેવા-
 નુપ્રિયનું કથન સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને વંદના
 કરી નમસ્કાર કર્યાં વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના
 આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥સૂ૦ ૮॥
 જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “મગવતીસૂત્ર”ની
 પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના પચીસમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૫-૩॥

॥ अथ चतुर्थोद्देशकः प्रारम्भ्यते ॥

तृतीयोद्देशके संस्थानादीनां परिमाणं कथितम् चतुर्थोद्देशके तु-परिमाणस्यैव भेदाः कथयन्ते, इत्येवं सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य चतुर्थोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम् -कइ णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-कइ णं भंते ! जुम्मा पन्नत्ता गोयमा ! चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता तं जहा-कडजुम्मे जाव कलिओगे से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता कडजुम्मे जाव कलिओगे । एवं जहा-अट्टारससए चउत्थे उदेसए तहेव जाव से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ० । नेरइयाणं भंते ! कइजुम्मा पन्नत्ता गोयमा ! चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता तं जहा-कडजुम्मे जाव कलिओगे । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयाणं चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता तं जहा-कडजुम्मे अट्टो तहेव एवं जाव वाउकाइयाणं । वणस्सइकाइयाणं भंते ! पुच्छा ? गोयमा ! वणस्सइकाइया सिय कडजुम्मा सिय तेओगा सिय दावरजुम्मा सिय कलिओगा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ वणस्सइकाइया जाव कलिओगा ? गोयमा ! उववाइयं पडुच्च । से तेणट्टेणं तं चेव । वेदियाणं जहा नेरइयाणं । एवं जाव वेमाणियाणं । सिद्धाणं जहा वणस्सइकाइयाणं । कइविहा णं भंते ! सव्वदव्वा पन्नत्ता गोयमा ! छविहा सव्वदव्वा पन्नत्ता तं जहा-धम्मत्थिकाए अहम्मत्थिकाए जाव अद्दासमए । धम्मत्थिकाए णं भंते ! दव्वट्टयाए किं कडजुम्मे जाव कलिओगे गोयमा ! नो कडजुम्मे नो तेओगे नो दावरजुम्मे कलिओगे । एवं अहमत्थिकाए वि । एवं आगासत्थिकाए वि । जीवत्थिकाए णं भंते ! पुच्छा ? गोयमा ! कडजुम्मे नो तेओगे नो दावरजुम्मे नो कलिओगे । पोग्गलत्थिकाए णं भंते ! पुच्छा गोयमा ! सिय कडजुम्मे जाव सिय

कलियोगे अद्धासमए जहा जीवत्थिकाए । धम्मत्थिकाए णं भंते ! पएसट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा ? गोयमा ! कडजुम्मे नो तेओगे नो दावरजुम्मे नो कलिओगे । एवं जाव अद्धासमए । एएसि णं भंते ! धम्मत्थिकाय अधम्मत्थिकाय जाव अद्धासमयाणं दव्वट्ठयाए० एएसि णं अप्पाबहुगं जहा बहुवत्तव्वयाए तहेव निरवसेसं ।

धम्मत्थिकाए णं भंते ! किं ओगाढे अणोगाढे गोयमा ! ओगाढे नो अणोगाढे । जइ ओगाढे किं संखेज्जपएसो-गाढे असंखेज्जपएसोगाढे अणंतपएसोगाढे ? गोयमा ! नो संखेज्जपएसोगाढे असंखेज्जपएसोगाढे नो अणंतपएसोगाढे ।

जइ असंखेज्जपएसोगाढे किं कडजुम्मपएसोगाढे पुच्छा ? गोयमा ! कडजुम्मपएसोगाढे नो तेओगपएसोगाढे नो दावर-जुम्मपएसोगाढे नो कलिओगपएसोगाढे । एवं अधम्मत्थिकाए वि एवं आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए पुग्गलत्थिकाए अद्धासमए एवं चेव । इमाणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी किं ओगाढा अणोगाढा जहेव धम्मत्थिकाए एवं जाव अहे सत्तमा । सोहम्मे एवं चेव एवं जाव ईसिप्पवभारा पुढवी ॥सू० १॥

छाया—कति खलु भदन्त ! युग्माः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चत्वारो युग्माः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—कृतयुग्माः यावत्—कल्योजाः । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—चत्वारो युग्माः प्रज्ञप्ताः, कृतयुग्माः यावत्—कल्योजाः । एवं यथा—अष्टादशशते चतुर्यो-देशके—तथैव यावत् तत्केनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते । नैरयिकाणां भदन्त ! कति युग्माः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चत्वारो युग्माः प्रज्ञप्ताः । तद्यथा—कृतयुग्माः यावत्—कल्योजाः । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—नैरयिकाणां चत्वारो युग्माः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—कृतयुग्माः, अर्थस्तथैव । एवं यावद्—वायुकायिकानाम् । वन-स्पतिकायिकानां भदन्त ! पृच्छा—? गौतम ! वनस्पतिकायिकाः स्यात्—कृत युग्माः—स्यात्—ज्योजाः, स्याद्—द्वापरयुग्माः, स्यात् कल्योजाः । तत्—केनार्थेन भदन्त ! एव मुच्यते—वनस्पतिकायिकाः यावत्—कल्योजाः ? गौतम ! उपपातं

પ્રતીત્ય-તત્તેનાર્થેન-તદેવ । દ્વીન્દ્રિયાણાં યથા-નૈરયિકાણામ્ એવં યાવદ્-વૈમાનિકાનામ્ સિદ્ધાનાં યથા વનસ્પતિકાચિકાનામ્ ।

કતિવિધાનિ ચ્છલ્લ ભદન્ત ! સર્વદ્રવ્યાણિ પ્રજ્ઞસાનિ ? ગૌતમ ! ષડ્વિધાનિ સર્વદ્રવ્યાણિ-પ્રજ્ઞસાનિ । તથથા-ધર્માસ્તિકાયઃ, અધર્માસ્તિકાયો યાવત્-અદ્દા-સમયઃ । ધર્માસ્તિકાયઃ ચ્છલ્લ ભદન્ત ! દ્રવ્યાર્થતયા કિં કૃતયુગ્મો યાવત્-કલ્પયોજઃ ? ગૌતમ ! નો કૃતયુગ્મો-નો ંયોજઃ-નો દ્વાપરયુગ્મઃ કલ્પયોજઃ । એવમધર્માસ્તિકાયોઽપિ-એવમાકાશસ્તિકાયોઽપિ । જીવાસ્તિકાયઃ ચ્છલ્લ ભદન્ત ! પૃચ્છા ? ગૌતમ ! કૃતયુગ્મઃ, નો ંયોજઃ નો દ્વાપરયુગ્મઃ નો કલ્પયોજઃ । પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ ચ્છલ્લ ભદન્ત ! પૃચ્છા ? ગૌતમ ! સ્યાત્-કૃતયુગ્મઃ યાવત્-સ્યાત્-કલ્પયોજઃ । અદ્દાસમયો યથા જીવાસ્તિકાયઃ । ધર્માસ્તિકાયઃ ચ્છલ્લ ભદન્ત ! પ્રદેશાર્થતયા કિં કૃતયુગ્મઃ પૃચ્છા ? ગૌતમ ! કૃતયુગ્મઃ નો ંયોજઃ નો દ્વાપરયુગ્મઃ કલ્પયોજઃ, એવં યાવત્-અદ્દા-સમયઃ એતેષાં ચ્છલ્લ ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયાઽધર્માસ્તિકાય યાવદ્દાસમયાનાં દ્રવ્યાર્થતયા એતેષાં ચ્છલ્લ-અલ્પવહુત્વં યથા વહુવક્તવ્યતાયામ્ તથૈવ-નિરવશેષમ્ । ધર્માસ્તિકાયઃ ચ્છલ્લ ભદન્ત ! કિમવગાઢઃ-અનવગાઢઃ ? ગૌતમ ! અવગાઢો નો અનવગાઢઃ । યદિ-અવગાઢઃ-કિં સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢઃ-અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢઃ-અનન્તપ્રદેશાવગાઢઃ ? ગૌતમ ! નો સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢઃ-અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢઃ-નો અનન્તપ્રદેશાવગાઢઃ, યદિ અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢઃ, કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢઃ પૃચ્છા-? ગૌતમ ! કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢઃ નો ંયોજપ્રદેશાવગાઢઃ, નો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢઃ નો કલ્પયોજપ્રદેશાવગાઢઃ । એવમધર્માસ્તિકાયોઽપિ એવમાકાશસ્તિકાયોઽપિ । જીવાસ્તિકાયઃ-પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ અદ્દાસમયઃ એવમેવ ।

ઇયં ચ્છલ્લ ભદન્ત ! રત્નપ્રભા પૃથિવી કિમવગાઢા-અનવગાઢા-? યથૈવ-ધર્માસ્તિકાયઃ, એવમ્-યાવદ્ધઃ સપ્તમી સૌધર્મ એવમેવ, એવં યાવત્-ઈપત્પ્રાગ્ભારા પૃથિવી ॥ સૂ૦ ૧ ॥

ચતુર્થ ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

તૃતીય ઉદ્દેશે મેં સંસ્થાન આદિકોં કા પરિમાણ કહા ગયા હૈ અબ્હા હસ ચતુર્થ ઉદ્દેશે મેં હસ પરિમાણ કે ભેદ કહે જાને વાલે હૈં સો હસી સમ્બન્ધ કો લેકર હસકા પ્રારંભ હો રહા હૈ—‘કહ ણં ભંતે ! જુમ્મા પન્નત્તા’ હત્યાદિ સૂત્ર ૧ ।

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં સંસ્થાન વિગેરેનું પરિમાણ કહેલ છે, હવે આ ચોથા ઉદ્દેશામાં તે પરિમાણના લેહો કહેવામાં આવશે આ સંબંધથી આ ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ થાય છે, ‘કહ ણં ભંતે ! જુમ્મા પન્નત્તા’ હત્યાદિ

ટીકા—‘કદ્દ ણં મંતે ! જુમ્મા પન્નત્તા’ કતિ સ્વલ્પ મદન્ત ! યુગ્માઃ પ્રજ્ઞતાઃ । ‘જુમ્મત્તિ’ સંજ્ઞાશબ્દોડ્યં રાશિબોધકઃ, તત્તથ્—હે મદન્ત ! કતિરાશયઃ પ્રજ્ઞતા ઇતિ પ્રશ્નઃ ? મગધાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચત્તારિ જુમ્મા પન્નત્તા’ ચત્તારો યુગ્માઃ (રાશયઃ) પ્રજ્ઞતાઃ । ‘તં જહા’ તથા—‘કહજુમ્મે જાવ કલિઓગે’ કૃતયુગ્મો યાવત્ કલ્પયોજઃ કૃતયુગ્મ ય્યોજ—દ્વાપરયુગ્મકલ્પયોજનામકાં ધત્વારો રાશયો મવન્તીતિ । અત્ર યાવત્પદેન ય્યોજ દ્વાપરયુગ્મયોગ્રહણમ્ । પુનઃ પ્રશ્નઃ યતિ—‘સે કેળદ્દે ણં મંતે ! એવં વુચ્છઈ ચત્તારિ જુમ્મા પન્નત્તા કહજુમ્મે જાવ કલિઓગે’ તત્કેનાયેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે ચત્તારો યુગ્માઃ, પ્રજ્ઞતાઃ કૃતયુગ્મો યાવત્ કલ્પયોજઃ ? ય્યોજદ્વાપરયુગ્મયો યાવત્પદેન સંગ્રહ ઇતિ પ્રશ્નઃ મગધાનાહ—‘એવં જહા’ ઇત્યાદિ । ‘એવં જહા—અદ્વારસમસણ્ ચત્થે ઉદ્દેસણ્ તદેવ’ એવં યથા—અપ્પા-

ટીકાર્થ—હે દીનબંધુ મદન્ત ! યુગ્મ કિતને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ? ‘જુમ્મ’ યુગ્મ યહ સંજ્ઞાવાચક શબ્દ હૈં ઓર ‘રાશિ’ અર્થ કા બોધક હૈં । હસ પ્રકાર ‘રાશિયાં’ કિતની કહી ગઈ હૈં એસા યહ પ્રશ્ન ગૌતમસ્વામી ને પ્રભુશ્રી સે પૂછા હૈં । હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચત્તારિ જુમ્મા પન્નત્તા’ રાશિયાં ચાર પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈં । ‘તં જહા’ જૈસે—‘કહજુમ્મે જાવ કલિઓગે’ કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્પયોજ યહા યાવત્ શબ્દ સે ય્યોજ ઓર દ્વાપરયુગ્મ હન દો રાશિયોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં । હસ પ્રકાર કૃતયુગ્મ, ય્યોજ દ્વાપરયુગ્મ ઓર કલ્પયોજ યે ચાર રાશિયાં હૈં ।

અવ શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછતે હૈં—‘સે કેળદ્દે ણં મંતે ! એવં વુચ્છઈ ચત્તારિ જુમ્મા પન્નત્તા’ હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ કૃતયુગ્મ આદિ ચારિ રાશિયાં કહી ગઈ હૈં । હસકે ઉત્તર મેં

ટીકાર્થ—હે દીનબંધુ ભગવન્ યુગ્મ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? ‘જુમ્મ’—યુગ્મ આ સંજ્ઞાવાચક શબ્દ છે. અને રાશી અર્થનો બોધ કરાવે છે. આ રીતે રાશિયો કેટલી છે ? એ રીતનો આ પ્રશ્ન શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને પૂછ્યો છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચત્તારિ જુમ્મા પન્નત્તા’ રાશિયો ચાર પ્રકારની કહી છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘કહજુમ્મે જાવ કલિઓગે’ કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્પયોજ અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી ય્યોજ અને દ્વાપર યુગ્મ આ બે રાશિયો ગ્રહણ કરાઈ છે. આ રીતે કૃતયુગ્મ, ય્યોજ દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્પયોજ આ ચાર રાશિયો કહી છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—સે કેળદ્દે ણં મંતે ! એવં વુચ્છઈ ચત્તારિ જુમ્મા પન્નત્તા’ હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો ? કે કૃતયુગ્મ નિગેરે ચાર રાશિયો કહેવ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી

સંખ્યાયાં ચતુર્ભિરપહારે દ્વી શિષ્યેતે અતસ્તસ્ય દ્વાપરયુગ્મ इति नाम, त्रयोदश-
संख्यायां चतुर्भिरपहारे एक एव शिष्यते अतस्तस्य कलयोज इति नाम
भवति। अयमेवाष्टादशशतकीयचतुर्थोद्देशकस्याऽऽशयः। कियत्पर्यन्तमष्टादशशतकीय
चतुर्थोद्देशकप्रकरणं ज्ञातव्यं तत्राह—‘जाव’ इत्यादि। ‘जाव से तेणट्टेणं गोयमा।
एवं वुच्चइ’ यावत् तत्-तेनाऽर्थेन गौतम। एवमुच्यते, एतत्पर्यन्तमेव वक्तव्यम्।
‘नेरइयाणं भंते। कह जुम्मा पन्नत्ता’ नैरयिकाणां भदन्त। कतियुग्माः प्रश्नाः? इति
प्रश्नः? भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि। ‘गोयमा’ हे गौतम। ‘चत्तारि जुम्मा

इसमें से अन्तमें ३ घचते हैं अतः इस राशि में त्रयोज रूपता कही गई
है। तथा १४ की संख्या में से ४-४ का अपहार करने पर अन्त में
इसमें से दो घचते हैं इसलिये इस राशि को द्वापरयुगम कहा जाता
है और १३ की संख्या में से जब ४-४ का अपहार किया जाता है
तब उसमें से अन्त में एक घचता है इसलिये इस संख्या को कलयोज
कहा जाता है। यही १८ वें शतक के चतुर्थ उद्देशक का अभिप्राय है।
१८ वें शतक के चतुर्थ उद्देशक का प्रकरण यहां ‘जाव से तेणट्टेणं
गोयमा। एवं वुच्चइ’ वहां के इस सूत्र पाठ तक का ग्रहण किया
गया है। इसके आगे का नहीं।

अब गौतमस्वामी प्रभुश्री से पुनः ऐसा पूछते हैं—‘नेर-
इयाणं भंते! कह जुम्मा पन्नत्ता’ हे भदन्त! नैरयिकों में कितने
युग्म कहे गये हैं—अर्थात् ये जो कृतयुग्म आदि के भेद से चार युग्म
प्रकट किये गये हैं सो नैरयिकों में कितने युग्म होते हैं? इसके उत्तर

અનતમાં તેમાંથી ૩ ત્રણ બચે છે તેથી તે રાશિમાં ત્રેજણુ કહ્યું છે.
૧૪ ચૌદની સંખ્યામાંથી ૪-૪ નો અપહાર કરતાં છેવટે તેમાંથી બે બચે
છે, તેથી એ રાશિને દ્વાપરયુગ્મ કહેલ છે, અને ૧૩ તેરની સંખ્યામાંથી
બ્યારે ૪-૪ નો અપહાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેમાંથી છેવટે એક વધે
તેથી આ સંખ્યાને કલયોજ કહેલ છે. અઢારમાં શતકના ચોથા ઉદ્દેશાનો
આજ અભિપ્રાય છે. અઢારમાં શતકના ચોથા ઉદ્દેશાનું પ્રકરણ અહીંયાં ‘જાવ
સે તેણટ્ટેણં ગોયમા! એવં વુચ્ચઈ’ ત્યાંના આ સૂત્રપાઠ સુધીનો પાઠ ગ્રહણ
કરેલ છે. તેના પછીનો પાઠ ગ્રહણ કરેલ નથી.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—‘નેરइयाणं भंते! कह
जुम्मा पणत्ता’ हे भगवन् नैरयिकોમાં કેટલા યુગ્મો કહ્યા છે? અર્થાત્ આ
કૃતયુગ્મ વિગેરેના ભેદથી ચાર યુગ્મો પ્રગટ કર્યા છે, તે નૈરયિકોમાં કેટલા
યુગ્મો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—
‘गोयमा। चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता’ हे गौतम! नैरयिकोમાં ચાર યુગ્મો કહેલ

પન્નત્તા તં જહા-કહજુમ્મે જાવ-કલિઓગે' ચત્તારો યુગ્માઃ નૈરયિકાણાં પ્રજ્ઞતાઃ,
તથા-કૃતયુગ્મઃ-ઝ્યોજઃ-દ્વાપરયુગ્મઃ-કલ્યોજ ઇતિ ।

‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ નેરહયાણં ચત્તારિ જુમ્મા પન્નત્તા તં જહા
કહજુમ્મે જાવ-કલિઓગે’ તત્ કેનાર્યેન-મદન્ત ! એવમુચ્યતે-નૈરયિકાણાં
ચત્તારો યુગ્માઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-કૃતયુગ્મો યાવત્ કલ્યોજ ઇતિ । મગવાનાહ-
‘અદ્દો તહેવ’ અર્થસ્તથૈવ સ ચાર્થ ઇત્યમ્-‘જે ણં નેરહયા ચરુક્કણં અવહારેણં-
અવહીરમાણા-૨ ચરુપ્પજ્જવસિયા તે ણં નેરહયા કહજુમ્મા’ ઇત્યાદિ । યેન કારણેન
નૈરયિકાશ્ચતુષ્કેણાપહારેણ અપહ્રિયમાણાપહ્રિયમાણા ચતુષ્પર્યવસિતા એવ મ્ભવન્તિ
તેન કારણેન સ્વલુ નૈરયિકાઃ કૃતયુગ્મા ઇતિ કથ્યન્તે । એવં ચતુષ્કાપહારે ત્રિશેષા
મ્ભવન્તિ-તેન ઝ્યોજાઃ કથ્યન્તે । ચતુષ્કાપહારે દ્વિશેષે દ્વાપરયુગ્મા નારકાઃ

મેં પ્રમુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોપમા ! ચત્તારિ જુમ્મા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! નૈર-
યિકોં મેં ચાર યુગ્મ કહે ગયે હૈં-‘તં જહા’ જૈસે-‘કહજુમ્મે જાવ કલિ-
ઓગે’ કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્યોજ ‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ નેર-
હયાણં ચત્તારિ જુમ્મા પન્નત્તા’ હે મદન્ત ! નૈરયિકોં મેં એ ચાર યુગ્મ
કહને કા કયા કારણ હૈં ? તો હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુશ્રી કહતે હૈં-‘અદ્દો-
તહેવ’ હે ગૌતમ ! હનમેં કૃતયુગ્મ આદિ કા અર્થ ઘટિત હોતા હૈં હસલિયે
હનમેં કૃતયુગ્મ આદિ ચાર યુગ્મ કહે ગયે હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ
હૈં કિ-‘જે ણં નેરહયા ચરુક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણા ૨ ચરુપ્પજ્જ-
વસિયા તે ણં નેરહયા કહજુમ્મા’ જો નૈરયિક રાશિ સે ચાર ચાર સે
અપહ્રત હોને પર અન્ન મેં ચાર કે રૂપ મેં મ્ભી વચ સકતે હૈં હસ કારણ
સે એ કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં । ચાર ચાર કે અપહાર કરતે ૨ એ ત્રીન કી
સંખ્યા મેં મ્ભી વચ સકતે હૈં હસલિયે એ ઝ્યોજ રૂપ મ્ભી હોતે હૈં ચાર ૨

એ. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘કહજુમ્મે જાવ કલિઓગે’ કૃતયુગ્મ, ઝ્યોજ,
દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ ‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ નેરહયાણં ચત્તારિ જુમ્મા
પન્નત્તા’ હે મગવન્ નૈરયિકોમાં આ ચાર યુગ્મો કહેવાનું શું કારણ છે ? શ્રીગૌતમ
સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-‘અદ્દો તહેવ’ હે ગૌતમ !
તેઓમાં કૃતયુગ્મ વિગેરેના અર્થ ઘટિત થાય છે, તેથી તેઓમાં કૃતયુગ્મ વિગેરે
આરે યુગ્મો કહ્યા છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-‘જે ણં નેરહયા ચરુક્કણં
અવહારેણં અવહીરમાણા ૨ ચરુપ્પજ્જવસિયા તે ણં નેરહયા કહજુમ્મા’ જે નૈરયિક
રાશિમાંથી ચાર ચારનો અપહાર કરતાં છેવટે ચારપણાથી બચે છે, આ કારણથી તે
રાશિ કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. ચાર ચારનો અપહાર કરતાં કરતાં પ્રભુની સંખ્યામાં
પણ બચે છે, તેથી તેઓ ઝ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. ચાર ચારની સંખ્યાથી

કથ્યન્તે । ચતુષ્કાપહારે સતિ-एकावशेषे कल्योजा नारकाः कथ्यन्ते । तस्मादेव-
कारणात् कृतयुग्मादिरूपा नारकाः कथ्यन्ते इति ।

‘एवं जाव वाउकाइयाणं’ एवं यावद् वायुकायिकानाम् एवं नैरयिकवदेव-
पृथिवीकायिकादारभ्य वायुकायिकैकेन्द्रियजीवानामपि कृतयुग्मादिरूपत्वं मवगन्त-
व्यमिति भावः । ‘वणस्सइकाइयाणं भंते ! पुच्छा-’ वनस्पतिकायिकानां
भदन्त ! पृच्छा, हे भदन्त ! वनस्पतिकायिकानां कृतियुग्माः प्रज्ञप्ताः ? इति
प्रश्नः ? भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘वणस्सइकाइया-
सिय कडजुम्मा’-वनस्पतिकायिकाः स्यात् कृतयुग्माः । ‘सिय तेओगा’ स्यात्-
कदाचित्-त्र्योजाः ‘सिय दावरजुम्मा’ स्यात्-कदाचित् द्वापरयुग्माः ‘सिय

की संख्या से अपहृत होने पर वे अन्त में दो के रूप में भी बच सकते
हैं इसलिये वे द्वापर युग्मरूप भी हो सकते हैं और अन्त में चार २
की संख्या से अपहृत होने पर १ संख्या रूप में भी बच सकते हैं
अतः वे कल्योजरूप भी हो सकते हैं । ‘एवं जाव वाउकाइयाणं’
नैरयिक के जैसे ही पृथिवीकायिक से लेकर वायुकायिक एकेन्द्रिय
जीवों में भी कृतयुग्मता आदि चारों युग्मरूपता जाननी चाहिये ।

‘वणस्सइ काइयाणं भंते ! पुच्छा’ इस सूत्र द्वारा श्री गौतमस्वामी !
ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! वनस्पतिकायिक जीवों में कितने
युग्म कहे गये हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘गोयमा ! वणस्स-
काइया सिय कडजुम्मा’ वनस्पतिकायिक जीव कदाचित् कृतयुग्मरूप
भी होते हैं । ‘सिय तेओगा’ कदाचित् वे त्र्योजरूप भी हो सकते हैं ।
‘सिय दावरजुम्मा’ कदाचित् वे द्वापरयुग्मरूप भी हो सकते हैं । ‘सिय
कलिओगा’ और कदाचित् वे कल्योज रूप भी हो सकते हैं ।

અપહાર કરતાં છેવટે તેઓ એ પણાથી પણ બચે છે, તેથી તેઓ દ્વાપરયુગ્મ
રૂપ પણ હોઈ શકે છે. અને છેવટે ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરતાં એકની
સંખ્યાથી પણ બચે છે. તેથી તેઓ કલ્યોજ રૂપ પણ છે. ‘एवं जाव वाउ-
काइयाणं’ નૈરયિકોની જેમ જ પૃથ્વીકાયિકોથી આરંભીને વાયુકાયિક સુધીના
એક ઈન્દ્રિયવાળા જીવોમાં પણ કૃતયુગ્મપણા રૂપ ચારે યુગ્મપણું સમજવું.

‘वणस्सइकाइयाणं भंते ! पुच्छा’ આ સૂત્રદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને
એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ વનસ્પતિકાયવાળા જીવોમાં કેટલા યુગ્મો કહ્યા છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘गोयमा ! वणस्सइकाइया सिय कडजुम्मा’
વનસ્પતિકાયિક જીવ કોઈવાર કૃતયુગ્મરૂપ પણ હોય છે. ‘सिय तेओगा’ કોઈ-
વાર તે ત્ર્યોજ રૂપ પણ હોય છે. ‘सिय दावरजुम्मा’ કોઈ વાર તેઓ દ્વાપર

કલિઓગા' સ્યાત્-કલ્યોજાઃ । 'સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ વળસ્સહકાહયા જાવ કલિઓગા' તત્કેનાથેન મદન્ત ! એવમુચ્ચતે-વનસ્પતિકાયાિકાઃ યાવત્ કલ્યોજા ઇતિ । મગવાનાહ-'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'ઉવવાયં પહુચ્ચ-સે તેળદ્દેણં તં ચેવ' ઉપપાતં પ્રતીત્ય-તત્કેનાથેન તદેવ । યદ્યપિ વનસ્પતિ-કાયાિકાનામનન્તસ્થેન સ્વભાવાદેવ તે કૃતયુગ્માદિરૂપાઃ સંભવન્તિ તથાપિ-ગત્ય-ન્તરેભ્ય આગત્ય એક-દ્વિ-ત્ર્યાદીનામુપપાત સંભવેન તે જીવાશ્ચતૂરાશિરૂપા ભવન્તિ । યથા-ઉપપાતિ પ્રતીત્ય ચતૂરૂપત્વં કથિતમ્ તથા-ઉદ્વર્તનામપ્યાશ્રિત્ય વનસ્પતિ જીવા શ્ચતૂરૂપાઃ સંભવેયુઃ પરન્ત્વ-ઉદ્વર્તનાયા વિવક્ષા ન કૃતા-ઇતિ । 'વેદિયાણં જહા નેરહયાણં' દ્વીન્દ્રિયાણાં યથા-નૈરયાિકાણામ્-યથા-નારક્ષાણાં કૃતયુગ્માદિરૂપત્વં

‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ વળસ્સહકાહયા જાવ કલિઓગા’ હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે કિ વનસ્પતિકાયાિક જીવ યાવત્ ‘કલ્યોજરૂપ હોતે હૈ’ ? હિસ ગૌતમસ્વામી કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રસુશ્રી ગૌતમસ્વામી સે કહતે હૈ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ઉવવાયં પહુચ્ચ સે તેળ-દ્દેણં તં ચેવ’ હિસ પ્રકાર કે કથન કા કારણ ઉપપાત હૈ । યદ્યપિ વનસ્પતિ-કાયાિક જીવ અનન્ત હૈ અતઃ સ્વભાવતઃ વે કૃતયુગ્મરૂપ હી હોતે હૈ પરન્તુ ફિર ખી ડનમેં ગત્યન્તર સે આકરકે એક દો ત્રીન આદિ જીવ ઉત્પન્ન હો સકતે હૈ અતઃ હન્હે ચાર રાશિ રૂપ કહા ગયા હૈ । જિસ પ્રકાર હનમેં ઉપપાત કો લેકર ચતૂરૂપતા કહી ગઈ હૈ । ડસી પ્રકાર હનમેં મરણ કો લેકર ચતૂરૂપતા સંભવિત હોતી હૈ । પરન્તુ યહાં ઉદ્વર્તના-બાહરનિકાલના, કિ વિવક્ષા નહીં કી ગઈ હૈ । ‘વેદિયાણં જહા-

યુગ્મ પશુ હોય છે ‘સિય કલિઓગા’ અને કોઈવાર તેઓ કલ્યોજ રૂપ પશુ હોય છે. ‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ વળસ્સહકાહયા જાવ કલિઓગા’ હે મગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહે છે ? કે વનસ્પતિકાયાિક જીવો યાવત્ કલ્યોજ રૂપ હોય છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રસુશ્રી તેમને કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ઉવવાયં પહુચ્ચ સે તેળદ્દેણં તં ચેવ’ આ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ ઉપપાત છે, જેથી સ્વભાવતઃ તેઓ કૃતયુગ્મ રૂપજ હોય છે. પરંતુ તેઓમાં ગત્યન્તરથી આવીને એક, બે ત્રણ વિગેરે જીવો ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેથી તેઓને ચારે રાશિ રૂપ કહેલ છે. જે રીતે તેઓમાં ઉપપાતને લઈને ચાર રૂપ પશુ કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે તેઓમાં મરણને લઈને પશુ ચાર પ્રકારપશુ સંભવે છે. પરંતુ અહીંયાં ઉદ્વર્તના (નરકથી બહાર નીકળવું તે)ની વિવક્ષા કરેલ નથી, ‘વેદિયાણં જહા નેરહયાણં’ જે પ્રમાણે નારક

સમર્થિતમ્ તેનૈવ રૂપેણ દ્વીન્દ્રિયજીવાનામપિ કૃતયુગ્માદિ ચતુરૂપત્વમવગન્તવ્ય-
મિતિ । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ એવં યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ ત્રીન્દ્રિયાદારભ્ય
વૈમાનિકપર્યન્તજીવાનાં નારકવદેવ કૃતયુગ્માદિરૂપત્વમવગન્તવ્યમિતિ । ‘સિદ્ધા-
ણં જહા વણસ્સહકાહ્યાણં’ સિદ્ધાનાં યથા-વનસ્પતિકાચિકાનામ્-સ્યાત્-સિદ્ધાઃ
કૃતયુગ્માઃ, સ્યાત્-ત્રયોજાઃ, સ્યાત્-દ્વાપરયુગ્માઃ, સ્યાત્-કલ્પોજા ઇતિ ।

અથ કૃતયુગ્માદિરાશિભિરેવ દ્રવ્યાણાં નિરૂપણાય-ઇદમાહ-‘કઙ્કવિહા ણં મંતે’
ઇત્યાદિ । ‘કઙ્કવિહાણં મંતે ! સવ્વદવ્વા પણ્ણત્તા’ કતિવિધાનિ સ્વલ્લ મદન્ત ! સર્વ-
દ્રવ્યાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનીતિ પ્રશ્નઃ ? ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
‘છવ્વિહા સવ્વદવ્વા પણ્ણત્તા’-પઙ્કવિધાનિ-પટ્પકારકાણિ સર્વદ્રવ્યાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ।

નેરહ્યા ણં’ જિસ પ્રકાર સે નારક જીવોં કે કૃતયુગ્માદિરૂપ ચાર રાશિયોં
કા સમર્થન કિયા ગયા હૈં ઉસી પ્રકાર સે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોં મેં મી કૃત-
યુગ્માદિરૂપતા કા સમર્થન કરના ચાહિયે ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ હસી
પ્રકાર સે તેહન્દ્રિય સે લેકર વૈમાનિકતક કે જીવોં મેં મી કૃતયુગ્માદિ-
રૂપતા કા કથન જાનના ચાહિયે । ‘સિદ્ધાણં જહા વણસ્સહકાહ્યાણં’
સિદ્ધોં મેં કૃતયુગ્માદિ રૂપતા કા કથન વનસ્પતિકાચિક જીવોં કે
જૈસા કરના ચાહિયે । સિદ્ધ જીવ કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં
કદાચિત્ વે ત્રયોજરૂપ હોતે હૈં, કદાચિત્ વે દ્વાપરયુગ્મરૂપ હોતે હૈં ઓર
કદાચિત્ વે કલ્પોજરૂપ હોતે હૈં ।

અથ શ્રીગૌતમસ્વામી સર્વ દ્રવ્યકે વિષય મેં પ્રભુશ્રી કો પ્રશ્ન
કરતે હૈં ‘કઙ્કવિહા ણં મંતે ! સવ્વદવ્વા પણ્ણત્તા’ હે ભગવન્ સમસ્ત
દ્રવ્ય કિતને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ? શ્રીગૌતમસ્વામી કે હસ પ્રશ્ન
કા સમાધાન કરતે હુણ પ્રભુશ્રી ઉનસે કહતે હૈં-‘છવ્વિહા સવ્વદવ્વા

હવેમાં કૃતયુગ્મ વિગેરે રૂપ ચાર રાશિયોંનું મંડન કયું છે, એજ પ્રમાણે
એ ઇન્દ્રિય વિગેરે હવેમાં પણ કૃતયુગ્મ વિગેરે પણાનું સમર્થન કરવું
લેઈએ. ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ એજ રીતે ત્રણ ઇન્દ્રિયોથી લઈને વૈમાનિક
સુધીના હવેમાં પણ કૃતયુગ્મ વિગેરે પ્રકારનું કથન સમજવું લેઈએ.
‘સિદ્ધાણં જહા વણસ્સહકાહ્યાણં’ સિદ્ધોમાં કૃતયુગ્મ વિગેરેપણાનું કથન
વનસ્પતિકાચિક હવેના કથન પ્રમાણે કરવું લેઈએ. સિદ્ધ હવે કોઈ વાર
કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. કોઈ વાર તેઓ ત્રયોજ રૂપ હોય છે, કોઈ વાર તેઓ
દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. અને કદાચિત્ તેઓ કલ્પોજ રૂપ પણ હોય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે-‘કઙ્કવિહા ણં મંતે ! સવ્વ-
દવ્વા પણ્ણત્તા’ હે ભગવન્ સર્વ દ્રવ્યો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? શ્રી ગૌતમ

‘તં જહા’ તદ્યથા-‘ધમ્મત્થિકાણ અધમ્મત્થિકાણ જાવ અદ્દાસમણ’ ધર્માસ્તિકાયોઃ ધર્માસ્તિકાયો યાવત્-અદ્દાસમયઃ । અત્ર યાવત્પદેન આકાશાસ્તિકાય-જીવાસ્તિકાય-પુદ્ગલાસ્તિકાયાનાં સંગ્રહો ભવતિ । તથા ચ-ધર્માસ્તિકાયાઽધર્માસ્તિકાયાઽકાશાસ્તિકાય-જીવાસ્તિકાય-પુદ્ગલાસ્તિકાયાઽદ્દાસમયભેદાત્ દ્રવ્યાણિ પદ્મપ્રકારકાણિ ભવન્તીત્યર્થઃ ।

‘ધમ્મત્થિકાણં ભંતે । દવ્વદ્વયાણ કિં કહજુમ્મે જાવ કલિઓગે’ ધર્માસ્તિકાયઃ સ્વલુ ભદન્ત ! દ્રવ્યાર્થતયા-દ્રવ્યરૂપેણ કિં કૃતયુગ્મો યાવત્-કલ્પયોજઃ, યાવત્પદેન કિં ંયોજઃ દ્વાપરયુગ્મો વેત્યનયોઃ સંગ્રહઃ । તથા ચ-હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયઃ દ્રવ્યરૂપેણ કિં કૃતયુગ્મઃ ંયોજઃ-દ્વાપરયુગ્મઃ-કલ્પયોજો વેતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नो कडजुम्वे नोत्तेओए नो पणत्ता’ हे गौतम ! समस्त द्रव्य ६ प्रकार के कहे गये हैं तं जहा’ जैसे-‘धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए जाव अद्दासमए’ धर्मास्ति-काय, अधर्मास्तिकाय यावत् अद्दा समय यहाँ यावत्पद से ‘आका-शास्तिकाय, जीवास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय’ इस तीन द्रव्यों का ग्रहण हुआ है । इस प्रकार धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्ति-काय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय, और अद्दासमय के भेद से द्रव्य ६ प्रकार के हो जाते हैं ।

‘ધમ્મત્થિકાણં ભંતે । દવ્વદ્વયાણ કિં કહજુમ્મે જાવ કલિઓગે’ હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાય કયા દ્રવ્યરૂપ સે કૃતયુગ્મ સે લેકર કલ્પયોજ-રૂપ હૈ ? યહાં યાવત્પદ સે ંયોજ ઓર દ્વાપરયુગ્મ હન દોનોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હસ પ્રકાર શ્રીગૌતમસ્વામી ને પ્રમુશ્રી સે એસા પૂછા હૈ કિ કયા ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યરૂપ સે કૃતયુગ્મ રૂપ હૈ ? ંયોજરૂપ હૈ, દ્વાપરયુગ્મરૂપ

સ્વામીના આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરતાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-‘હવિહા સવ્વ-દવ્વા પણત્તા’ હે ગૌતમ ! સધના દ્રવ્યો છ પ્રકારના કહ્યા છે. ‘તં જહાં’ તે આ પ્રમાણે છે-‘ધમ્મત્થિકાણ, અધમ્મત્થિકાણ જાવ અદ્દાસમણ’ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય અને અદ્દાસમય, આ રીતે ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના ભેદથી દ્રવ્યો ૬ છ પ્રકારના થઈ ગય છે. ‘ધમ્મત્થિકાણં ભંતે ! દવ્વદ્વયાણ કિં કહજુમ્મે જાવ કલિઓગે’ હે ભગવન્ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યપણ્થી કૃતયુગ્મથી લઈને શું કલ્પયોજ રૂપ છે ? અહીં યાવત્ પદથી ંયોજ યુગ્મ અને દ્વાપરયુગ્મ એ બેઉ ગ્રહણ થયા છે. આ રીતે શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-શું ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યપણ્થી કૃતયુગ્મરૂપ છે ? કે ંયોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્પયોજ રૂપ છે ? ગૌતમ

દાવરજુમ્મે' નો કૃતયુગ્મો નો ંયોજા નો દ્વાપરયુગ્મઃ । કિન્તુ—'કલિઓગે' કલ્યોજઃ, ધર્માસ્તિકાયસ્યૈકત્વાત્—ચતુષ્કાપહારાઽભાવે નૈકસ્યૈવાવસ્યાનાત્ કલ્યોજ રૂપ એવાઽર્થો ધર્માસ્તિકાયો ભવતિ । ન તુ—કૃતયુગ્માદિરૂપ ઇતિ । 'એવં અધમ્મત્થિકાણ વિ' એવમ્—ધર્માસ્તિકાયવદેવ અધર્માસ્તિકાયોઽપિ કલ્યોજ એવ ભવતિ । એતસ્યાઽપિ એકત્વેન ચતુષ્કાપહારાઽભાવાન્ન કૃતયુગ્માદિરૂપતેતિ ।

‘એવં આગાસત્થિકાણ વિ’ એવાકાશાસ્તિકાયોઽપિ એતસ્યાપિ—એકત્વેન ચતુષ્કાપહારાઽભાવાત્ ન કૃતયુગ્માદિરૂપતા, અપિતુ કલ્યોજરૂપતૈવેતિ ભાવઃ,

હૈ અથવા કલ્યોજરૂપ હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—‘ગોયમા નો કડજુમ્મે, નો તે ંયોજ, નો દાવરજુમ્મે’ હૈ ગૌતમ । દ્રવ્યરૂપ સે ધર્માસ્તિકાય ન કૃતયુગ્મરૂપ હૈ, ન ંયોજરૂપ હૈ ન દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ પરંતુ વહ કલ્યોજરૂપ હૈ, વર્ષોંકિ ધર્માસ્તિકાય કો દ્રવ્યરૂપ સે એક હી કહા ગયા હૈ । ઇસલિયે ઇસમેં સે ચાર કા અપહાર હોના અસંભવ હૈ । અતઃ ડસકે અપહાર કી અસંભવતા સે ઘહ એક સંખ્યારૂપ સે સ્થિત રહને કે કારણ કલ્યોજ રૂપ હી હૈ । કૃતયુગ્માદિરૂપ નહીં હૈ । ‘એવં અધમ્મત્થિકાણ વિ’ ધર્માસ્તિકાય કે જૈસા હી અધર્માસ્તિકાય બી દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે એક દ્રવ્યરૂપ હોને સે કલ્યોજ રૂપ હી હૈ । ચતુષ્ક કે અપહાર કે અસંભવ સે ઘહ કૃતયુગ્માદિ રૂપ નહીં હૈ ।

‘એવં આગાસત્થિકાણ વિ’ ઇસી પ્રકાર સે આકાશાસ્તિકાય બી ચતુષ્ક કે અપહાર કી અસંભવતા કો લેકર દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે કૃતયુગ્માદિરૂપ નહીં હૈ કિન્તુ વહ કલ્યોજરૂપ હી હૈ ।

સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘ગોયમા । નો કડજુમ્મે નો વેઓજ, નો દાવરજુમ્મે’ હૈ ગૌતમ દ્રવ્યપણાથી ધર્માસ્તિકાય કૃતયુગ્મ રૂપ નથી. ંયોજ રૂપ નથી. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ નથી, પરંતુ તે કલ્યોજ રૂપ છે. કેમકે ધર્માસ્તિકાયને દ્રવ્યપણાથી એકજ કહેલ છે. તેથી તેમાંથી ચાર ચારના અપહાર થવાનું અસંભવિત છે તેથી તેના અપહારના અસંભવપણાથી એ એક સંખ્યા રૂપથી રહેવાના કારણે કલ્યોજ રૂપ જ છે. કૃતયુગ્મ વિગેરે રૂપ નથી. ‘એવં અધમ્મત્થિકાણ વિ’ ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય પણ દ્રવ્યપણાથી એક દ્રવ્ય રૂપ હોવાથી કલ્યોજ રૂપ જ છે. ચારના અપહારના અસંભવપણાથી આ કૃતયુગ્માદિ રૂપ નથી.

‘એવં આગાસત્થિકાણ વિ’ આજ પ્રમાણે આકાશાસ્તિકાય પણ ચાર ચારના અપહારના અસંભવપણાથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્માદિ રૂપ નથી. પરંતુ કલ્યોજ રૂપ જ છે. તેમ સમજવું.

‘જીવત્થિકાણં મંતે ! પુચ્છા’ જીવાસ્તિકાયઃ સ્વલુ ભદન્ત ! પૃચ્છા ? હે ભદન્ત ! જીવાસ્તિકાયો દ્રવ્યાર્થતયા કિં કૃતયુગ્મઃ ટ્રયોજો દ્વાપરયુગ્મઃ-કલ્યોજો વેતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘કહજુમ્મે’ કૃતયુગ્મઃ જીવાસ્તિકાયોઽનન્તત્વાત્ કૃતયુગ્મ એવ ભવતિ । ‘નો તેઓગે-નો દાવરજુમ્મે-નો કલિઓગે’ નો ટ્રયોજરૂપો-ન વા-દ્વાપરયુગ્મો-ન વા-કલ્યોજરૂપ इति । ‘પોગલ્લત્થિકાણં પુચ્છા ? પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ સ્વલુ ભદન્ત ! પૃચ્છા ? હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ કિં દ્રવ્યાર્થતયા કૃતયુગ્મરૂપઃ, કિં વા ટ્રયોજરૂપઃ કિં વા-દ્વાપરયુગ્મરૂપઃ ? અથવા-કલ્યોજરૂપ इति પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! સિય કહજુમ્મે જાવ સિય કલિઓગે’ સ્થાત્-કદાચિત્-

‘જીવત્થિકાણં મંતે ! પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! જીવાસ્તિકાય દ્રવ્યરૂપ સે કયા કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા ટ્રયોજરૂપ હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા કલ્યોજરૂપ હૈ ? હસકે ઉત્તર રૂપ મેં પ્રમુશ્રી શ્રીગૌતમસ્વામી સે કહતે હૈ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાય અનન્ત હોને સે કૃતયુગ્મરૂપ હી હૈ ‘નો તેઓગે, નો દાવરજુમ્મે, નો કલિઓગે’ વહ ન ટ્રયોજ રૂપ હૈ, ન દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ ઓર ન કલ્યોજરૂપ હૈ ।

‘પોગલ્લત્થિકાણં પુચ્છા’ હસ સૂત્ર દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામી ને પ્રમુશ્રી સે એસો પૂછા હૈ-હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાય કયા દ્રવ્યરૂપ સે કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા ટ્રયોજરૂપ હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ, અથવા કલ્યોજરૂપ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુશ્રી શ્રીગૌતમસ્વામી સે કહતે હૈ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સિય કહજુમ્મે જાવ સિય કલિઓગે’ પુદ્ગલાસ્તિકાય

‘જીવત્થિકાણં મંતે ! પુચ્છા’ હે ભગવન્ ભવાસ્તિકાય દ્રવ્યપણ્થી શુ’ કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ટ્રયોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રમુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ભવાસ્તિકાય અનન્ત હોવાથી કૃતયુગ્મ રૂપ જ છે. ‘નો તેઓગે, નો દાવરજુમ્મે, નો કલિઓગે’ તે ટ્રયોજ રૂપ નથી, તથા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ નથી. તેમ કલ્યોજ રૂપ પણ નથી.

‘પોગલ્લત્થિકાણં પુચ્છા’ આ સૂત્રપાઠથી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રમુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે કૃપાસિન્ધુ ભગવન્ પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યપણ્થી શુ’ કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ટ્રયોજ રૂપ છે ? કે દ્વાપરયુગ્મ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રમુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સિય કહજુમ્મે જાવ સિય કલિઓગે’ પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યપણ્થી કૃતયુગ્મ પણ

કૃતયુગ્મરૂપો યાવદ્-સ્યાત્કદાચિત્ કલ્પોજરૂપઃ, પુદ્ગલાસ્તિકાયસ્યાઽનન્ત-
ત્વેઽપિ સંઘાતભેદાભ્યાં તદનન્તત્વસ્યાઽનવસ્થાનાત્ પુદ્ગલાસ્તિકાયસ્ય ચાતુર્વિધ્યં
ભવતીતિ । ‘અદ્વાસમય-જહા-જીવત્થિકાણ’ અદ્વાસમયો યથા-જીવાસ્તિકાયઃ
યથા-જીવાસ્તિકાયોઽનન્તત્વાત્ કૃતયુગ્મયથ તથા અદ્વાસમયોઽપિ અનન્તત્વાત્-
કૃતયુગ્મરૂપ એવ ભવતિ, ન તુ-ત્ર્યોજરૂપો, ન વા-દ્વાપરયુગ્મરૂપો, ન વા-કલ્પોજ-
રૂપ इति भावः । ‘ધમત્થિકાણ ણં મંતે ! પપ્પસદ્ધયાણ કિં કહ્ણુમ્મે પુચ્છા ? ધર્મા-
સ્તિકાયઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! પ્રદેશર્થતયા-પ્રદેશરૂપેણ કિં કૃતયુગ્મઃ-કિં વા-ત્ર્યોજઃ,
કિં વા દ્વાપરયુગ્મઃ, કિં વા કલ્પોજરૂપો ભવતીતિ પ્રશ્નઃ ? મગધનાહ-‘ગોયમા’

દ્રવ્યરૂપ સે કૃતયુગ્મરૂપ મ્હી હૈ યાવત્ કલ્પોજરૂપ મ્હી હૈ । યદ્યપિ પુદ્ગલા-
સ્તિકાય અનન્ત હૈ । અતઃ ઉસમેં કેવલ કૃતયુગ્મરૂપતા હી આતી હૈ ।
પરંતુ યહાં પર જો ઉસમેં ચતૂરૂપતા કહી ગઈ હૈ ઉસકા કારણ એસા હૈ
કિ સંઘાત ઓર ભેદ ઇન દોનોં કે કારણ ઉસમેં નિશ્ચિત અનન્તતા કા
અવસ્થાન ઘનતા નહીં હૈ ઇસ કારણ ઉસમેં ચતુર્વિધતા આતી હૈ । ‘અદ્વા-
સમય જહા જીવત્થિકાણ’ જિસ પ્રકાર જીવાસ્તિકાય અનન્ત હોને સે
કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ઉસી પ્રકાર અદ્વા સમય મ્હી અનન્ત હોને સે કૃતયુગ્મરૂપ
હી હૈ । વહ ત્ર્યોજ રૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ નહીં હૈ ઓર ન કલ્પોજરૂપ હી
હૈ । અથ શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછતે હૈ-‘ધમ્મત્થિકાણ ણં મંતે !
પપ્પસદ્ધયાણ કિં કહ્ણુમ્મે પુચ્છા’ હે દયા કે સાગર મદન્ત ! વયા ધર્માસ્તિ-
કાય પ્રદેશરૂપ સે કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા ત્ર્યોજરૂપ હૈ ? અથવા દ્વાપર
યુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા કલ્પોજરૂપ હૈ ? ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ-

છે, ત્ર્યોજ રૂપ પણ છે. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ છે, અને કલ્પોજ રૂપ પણ છે.
જે કે, પુદ્ગલાસ્તિકાય અનન્ત છે, જેથી તેમાં કેવળ કૃતયુગ્મપણું જ આવે છે,
પરંતુ અહીંયાં જે તેમાં ચારે રૂપપણું કહ્યું છે, તેનું કારણ એવું છે કે-સંઘાત
અને ભેદ એ બન્નેના કારણે તેમાં અનન્તપણું બનતું નથી. તે કારણથી તેમાં ચારે
પ્રકારો આવે છે. ‘અદ્વાસમય જહા જીવત્થિકાણ’ જે પ્રમાણે જીવાસ્તિકાય અનન્ત
હોવાથી કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. એજ પ્રમાણે અદ્વાસમય પણ અનન્ત હોવાથી
કૃતયુગ્મ રૂપ જ છે. તે ત્ર્યોજ રૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ કે કલ્પોજ રૂપ નથી.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘ધમ્મત્થિકાણ ણં મંતે ! પપ્પ-
સદ્ધયાણ કિં કહ્ણુમ્મે પુચ્છા’ હે દયાના સાગર મગધન્ ધર્માસ્તિકાય શું પ્રદેશ-
પણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા
કલ્પોજ રૂપ છે ? શ્રી ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-

इत्यादि! गोयमा' हे गौतम! 'कडजुम्मे' कृतयुग्मः। 'नो तेओए-नो दावरजुम्मे-नो कलिओगे' नो ञ्चोजरूपो-नो द्वापरयुग्मो-नो कलयोजः।

‘एवं जाव अद्दासमए’ एवं यावत्-अद्दासमयः, अत्र यावत्पदेनाऽधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायजीवास्तिकायपुद्गलास्तिकायानां संग्रहो भवतीति। तथा च-अधर्मास्तिकायादारभ्य अद्दासमयान्तानि सर्वाण्यपि द्रव्याणि प्रदेशार्थतया कृतयुग्मान्येव भवन्ति न तु-ञ्चोज-द्वापरयुग्म-कलयोजरूपाणीति भावः।

अथ प्रक्रान्तद्रव्याणामेवाऽल्यबहुत्वमुच्यते-‘एएसि णं-इत्यादि। ‘एएसि णं भंते! धम्मत्थिकाय-अधम्मत्थिकाय० जाव अद्दासमयाणं दव्वद्वयाए०’ एतेषां खलु भदन्त? धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायायावदद्दासमयानां द्रव्यार्थतया

‘गोयमा! कडजुम्मे’ हे गौतम! धर्मास्तिकाय प्रदेशरूप से कृतयुग्मरूप है ‘नो तेओए, नो दावरजुम्मे, नो कलिओगे’ ञ्चोजरूप नहीं है, द्वापरयुग्मरूप नहीं है और न वह कलयोजरूप है। ‘एवं जाव अद्दासमए’ इसी प्रकार से अधर्मास्तिकाय आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय और काल ये सब द्रव्य भी प्रदेशरूप से कृतयुग्मरूप ही हैं ञ्चोजरूप अथवा द्वापरयुग्मरूप अथवा कलयोजरूप नहीं है।

अब श्रीगौतमस्वामी इन्हीं द्रव्यों के अलग बहुत्व के स्वरूप को जानने के लिये प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-‘एएसि णं भंते! धम्मत्थिकाय अधम्मत्थिकाय० जाव अद्दासमयाणं दव्वद्वयाए०’ हे भदन्त! धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय यावत् अद्दासमय इनमें से कौन द्रव्य किस द्रव्य की अपेक्षा द्रव्यरूप से यावत् विशेषाधिकार हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते

‘गोयमा! कडजुम्मे’ हे गौतम! धर्मास्तिकाय प्रदेशपञ्चाथी कृतयुग्म ३५ છે. ‘નો તેઓએ, નો દાવરજુમ્મે નો કલિઓગે’ ઞ્ચોજ ૩૫ નથી, દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ નથી અને તે કલ્યોજ ૩૫ પણ નથી. ‘एवं जाव अद्दासमए’ એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, અને પુદ્ગલાસ્તિકાય એ બધા દ્રવ્યપણ્થી અને પ્રદેશપણ્થી કૃતયુગ્મ ૩૫ જ છે. તે ઞ્ચોજ ૩૫ અથવા દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ અથવા કલ્યોજ ૩૫ નથી.

હવે શ્રી ગૌતમ સ્વામી આ દ્રવ્યોનું અલ્પબહુપણું બજાવવાની અત્યંત ઇચ્છાથી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘एएसि णं भंते! धम्मत्थिकाय अधम्मत्थिकाय० जाव अद्दासमयाणं दव्वद्वयाए०’ હે ભગવન્ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, યાવત્ અદ્દાસમય, આ બધામાંથી કયું દ્રવ્ય કયા દ્રવ્ય કરતાં દ્રવ્યપણ્થી અલ્પ છે? કયું દ્રવ્ય કયા દ્રવ્ય કરતાં વધારે છે? કયું દ્રવ્ય કયા દ્રવ્યની બરોબર છે? અને કયું દ્રવ્ય કયા દ્રવ્યથી વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અનંતજ્ઞાની

કતરે કતરેભ્યો યાવદ્વિશેષાધિકાવેતિ પ્રશ્નઃ ? ભગવાનાહ—‘एएसि णं’ इत्यादि । ‘एएसि णं अप्पा बहुगं जहा-बहुवक्तव्वयाए’ तदेव निरवसेसं’ एतेषां धर्मास्ति-कायादि षट्द्रव्याणां परस्परमल्पबहुत्वम् यथा-बहुवक्तव्यतायां कथितम् । तथैव निरवशेषमिहापि वक्तव्यम् प्रज्ञापनायां तृतीयपदे-एतेषामल्प-बहुत्वमेव-मर्थतः प्रतिपादितम् धर्मास्तिकाया-ऽधर्मास्तिकायाऽऽकाशास्तिकायास्त्रयोऽपि द्रव्यरूपेण समाना भवन्तोपि द्रव्यापेक्षया स्तोकाः । जीवास्तिकायो धर्मास्तिकाया दिभ्योऽनन्तगुणाऽधिको भवतीति जीवद्रव्याणामनन्तत्वात् जीवापेक्षया-पुद्गला-स्तिकायः अद्वासमयश्चोत्तरोत्तरमनन्तगुणाधिको भवति जिनवचनात् । प्रदेशार्थ-चिन्तायाम्-धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायौ प्रत्येकमसंख्येयप्रदेशत्वेन तुल्यौ ।

हैं—‘एएसि णं अप्पाबहुगं जहा बहुवक्तव्वयाए तदेव निरवसेसं’ हे गौतम ! इन धर्मादिक षट् द्रव्यों का परस्पर में जैसा अल्प-बहुत्व बहुवक्तव्यता में-प्रज्ञापना के तृतीयपद में अर्थतः कहा गया है उसी प्रकार से वह सब पूर्णरूप से यहां पर भी कहना चाहिये । अर्थात् धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय और आकाशास्तिकाय ये तीनों द्रव्यरूप से समान होने पर भी जीव द्रव्य की अपेक्षा से स्तोक हैं क्यों कि जीवास्तिकाय धर्मादिक द्रव्यों से अनन्तगुण अधिक होता है कारण कि जीव द्रव्य अनन्त हैं । जीव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय और अद्वा-समय ये उत्तरोत्तर अनन्तगुण अधिक हैं ऐसा श्रीजिनेन्द्र भगवान् का कथन है । प्रदेश की अपेक्षा धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय ये प्रत्येक असंख्यात प्रदेशों वाले होने से परस्पर में तुल्य हैं । तथा इनसे भिन्न

પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘एएसि णं अप्पाबहुगं जहा बहुवक्तव्वयाए तदेव निरवसेसं’ હે ગૌતમ ! આ ધર્માસ્તિકાય વિગેરે છ દ્રવ્યોના પરસ્પરમાં અલ્પ બહુપણું જે પ્રમાણે બહુવક્તવ્યતામાં-પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના ત્રીજા પદમાં અર્થતઃ કહેલ છે. એજ પ્રમાણે તે તમામ કથન પૂર્ણરૂપથી અહીંયાં પણ કહેવું લેઈએ. અર્થાત્ ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય આ ત્રણે દ્રવ્યપણાથી સરખા હોવા છતાં પણ જીવદ્રવ્યની અપેક્ષાથી સ્તોક-અલ્પ છે. કેમકે જીવાસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાય વિગેરે દ્રવ્યોથી અનંતગણા વધારે હોય છે. કારણ કે જીવદ્રવ્ય અનંત છે. અને જીવ કરતા પુદ્ગલાસ્તિકાય અને અદ્વાસમય એ ઉત્તરોત્તર અનંતગણા અધિક છે, એ પ્રમાણે જીનેન્દ્ર ભગવાને કહેલ છે.

પ્રદેશપણાથી ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ દરેક અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા હોવાથી પરસ્પરમાં તુલ્ય-સરખા છે. તથા તેના શિવાય બીજા

તથા-તદન્ય દ્રવ્યાપેક્ષયા સ્તોકૌ ચ । જીવા પુદ્ગલાઽદ્વાસમયાઽઽકાશાસ્તિકાયા-
સ્તુ-ક્રમેણાનન્તગુણા इत्यादि ।

ધર્માસ્તિકાયાદિદ્રવ્યાણ્યેવ ક્ષેત્રાપેક્ષયા કૃતયુગ્માદિભિઃ પ્રરૂપયન્નાહ-‘ધર્મત્થિકા-
કાણં’ इत्यादि । ‘ધર્મત્થિકાણં મંતે ! કિં ઓગાદે અળોગાદે’ ધર્માસ્તિકાયઃ
સ્વલ્લ મદન્ત ! કિમ્-અવગાઢ આશ્રિતઃ અનવગાઢોઽનાશ્રિતઃ । હે મદન્ત ! યોઽયં
ધર્માસ્તિકાયઃ સ સ્વલ્લ કિમ્ આશ્રિતોઽનાશ્રિતો વા-इति પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-
‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ઓગાદે-નો અળોગાદે’ અવગાઢઃ-
આશ્રિતઃ, નો અનવગાઢોઽનાશ્રિતઃ । ‘જહ ઓગાદે કિં સંસ્થેજ્જપણ્ણસોગાદે-અસંસ્થે-
જ્જપણ્ણસોગાદે-અણંતપણ્ણસોગાદે’ यदि-અવગાઢો ધર્માસ્તિકાયસ્તદ્વા-કિં સંસ્થયાત-
પ્રદેશાવગાઢોઽપંસ્થયાતપ્રદેશાવગાઢઃ, અનન્તપ્રદેશાવગાઢઃ ? इति પ્રશ્નઃ મગવાનાહ-
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો સંસ્થેજ્જપણ્ણસોગાદે’ નો સંસ્થયાતપ્રદેશાવગાઢઃ, કિન્તુ-

ઓર જો દ્રવ્ય હૈં ડનકી અપેક્ષા સે યે ડોનોં સ્તોક સવ સે અલ્પ હૈં ।
જીવ, પુદ્ગલ, અદ્વાસમય ઓર આકાશાસ્તિકાય યે ક્રમ સે અનન્ત
ગુણિત હૈં । इत्यादि ।

અવ શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી સે ઇસા પૂછતે હૈં-‘ધર્મત્થિકાણં
મંતે ! કિં ઓગાદે’ અળોગાદે’ હે મદન્ત ! ધર્માસ્તિકાય જો હૈ વહ કયા
અવગાઢ-આશ્રિત હૈ ? અથવા અનવગાઢ અનાશ્રિત-આશ્રિત નહીં હૈં ?
હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-ગોયમા ! ઓગાદે, નો અળોગાદે’ હે
ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય અવગાઢ હૈં અનવગાઢ નહીં હૈ । यदि यह ओगाढ
-आश्रित है-‘किं संस्थेज्जपण्णसोगादे अस्स्थेज्जपण्णसोगादे अणंत-
पण्णसोगादे’ तो क्या यह संस्थयातप्रदेशों में अवगाढ है ? अथवा अस्-
स्थयातप्रदेशों में अवगाढ हैं ? अथवा अनन्त प्रदेशों में अवगाढ है ?

જે દ્રવ્યો છે, તેના કરતાં આ બન્ને સ્તોક-સૌથી ઓછા છે. એવ પુદ્ગલ,
અદ્વાસમય અને આકાશાસ્તિકાય આ બધા ક્રમથી અનંતગણા છે. इत्यादि.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘ધર્મત્થિકાણં મંતે !
ઓગાદે અળોગાદે’ હે મગવન્ જે ધર્માસ્તિકાય છે, તે કે.ઈ સ્થળે અવગાઢ-
આશ્રયવાળું છે ? અથવા અનવગાઢ-કયાંય પણ આશ્રય વિનાનું છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! ઓગાદે નો
અળોગાદે’ હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય અવગાઢ છે અનવગાઢ નથી. જો તે અવગાઢ
છે-આશ્રયવાળું છે, તો ‘કિં સંસ્થેજ્જપણ્ણસોગાદે અસંસ્થેજ્જપણ્ણસોગાદે, અણંતપણ્ણ-
સોગાદે’ તો શું તે સંસ્થયાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ છે ? અથવા અસંસ્થયાત પ્રદે-
શોમાં અવગાઢ છે ? અથવા અનંત પ્રદેશોમાં અવગાઢ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તર

‘અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદે’ અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાઠઃ-અસંખ્યાતેષુ, લોકાકાશપ્રદેશેષુ-અવગાઠોઽસૌ લોકાકાશપમાણત્વાત્-ધર્માસ્તિકાયસ્યેતિ । ‘ળો અણંતપણ્ણસોગાદે’ નો અનન્તપ્રદેશાવગાઠઃ ।

‘જહ અસંખેજ્જ પણ્ણસોગાદે કિં કહ્ણુમ્મપણ્ણસોગાદે’ યદિ ધર્માસ્તિકાયોઽસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઠસ્તદા-કિં કૃતયુગ્માદિપ્રદેશાવગાઠઃ ? इति पृच्छा ? મગ-હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હેં-‘ગોયમા ! નો સંખેજ્જપણ્ણસોગાદે’ ધર્માસ્તિકાય સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઠ નહોં હૈ ‘અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદે’ કિન્તુ વહ અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં હી અવગાઠ હૈ કયોં કિં યહ અસ્તિકાય લોકાકાશ કે વરાચર હૈ હસલિયે લોકાકાશ જષ અસંખ્યાતપ્રદેશી કહા ગયા હૈ । તો યહ દ્રવ્ય ભી અસંખ્યાતપ્રદેશોં વાળા હૈ હસલિયે યહ લોકાકાશ કે અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં હી અવગાઠ હૈ । ‘ળો અણંતપણ્ણસોગાદે’ યહ અનંતપ્રદેશોં મેં અવગાઠ નહોં હૈ-કયોં કિં લોકાકાશ અનન્ત પ્રદેશોંવાળા નહોં હેં । યચ્ચપિ આકાશ કે અનન્ત પ્રદેશ કહે ગયે હેં-સો યહ કથન ‘અલોકાકાશ કી અપેક્ષા સે હા અનન્તપ્રદેશ હેં, એસા જાનના ચાહિયે । અલોકાકાશ મેં ધર્માસ્તિકાય હૈ નહોં । હસલિયે જવ વહ લોકાકાશ મેં હી હૈ તો ઉસમેં વ્યાપકરૂપ સે વર્તમાન હોને કે કારણ યહ અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઠ હૈ યહ ઘાત સિદ્ધ હો જાતી હૈ ।

અથ શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રમુશ્રી સે એસા પૂછતે હેં-‘જહ અસંખેજ્જ પણ્ણસોગાદે કિં કહ્ણુમ્મપણ્ણસોગાદે’ હે મદન્ત ! યદિ યહ ધર્માસ્તિકાય

રમાં પ્રમુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! નો સંખેજ્જપણ્ણસોગાદે’ ધર્માસ્તિકાય સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઠ નથી. ‘અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદે’ પરંતુ તે અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં જ અવગાઠ છે. કેમકે-આ અસ્તિકાય લોકાકાશની બરાબર છે. તેથી જ્યારે લોકાકાશ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળું કહ્યું છે, તો આ દ્રવ્ય પણ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળું છે. તેથી આ લોકાકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં જ અવગાઠ છે. ‘ળો અણંતપણ્ણસોગાદે’ તે અનંતપ્રદેશોમાં અવગાઠવાળું નથી. કેમકે લોકાકાશ અનંત પ્રદેશવાળું નથી. જો કે આકાશના અનંત પ્રદેશો ક્યાં છે. આ કથનથી અલોકાકાશના જ અનંત પ્રદેશો છે તેમ સમજવું. અલોકાકાશમાં ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય નથી, તેથી જ્યારે તે લોકાકાશમાં જ છે, તો તેમાં વ્યાપકપણાથી રહેવાના કારણે આ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઠવાળું છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રમુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘જહ અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદે કિં કહ્ણુમ્મપણ્ણસોગાદે’ હે મગવન્ જો તે ધર્માસ્તિકાય અસંખ્યાતપ્રદે-

વાનાદ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘કહજુમ્મપણ્સોગાદે’ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદઃ, લોકસ્યાઽવસ્થિતાઽસંખ્યેયપ્રદેશત્વેન કૃતયુગ્મતા, લોકપ્રમાણત્વેન ચ ધર્માસ્તિકા-
વસ્યાપિ કૃતયુગ્મતા એવ । ‘નો તેઓગપણ્સોગાદે, નો દાવરજુમ્મપણ્સોગાદે
નો કલ્હિઓગપણ્સોગાદે’ નો ટ્યોજપ્રદેશાવગાદો-નો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદઃ
નો કલ્હ્યોજપ્રદેશાવગાદઃ । ‘એવં અધમ્મત્થિકાણ વિ’ એવમધર્માસ્તિકાયોઽપિ
કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદ એવ ન તુ-ટ્યોજાદિપ્રદેશાવગાદઃ, જિનવચનાત્ । ‘એવં આગા-
સંત્થિકાણ વિ જીવત્થિકાણ-પુગ્ગલત્થિકાણ-અદ્ધાસમણ એવં ચેવ’ એવમ્-ધર્મા-
સ્તિકાયવત્-આકાશાસ્તિકાયોઽપિ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદ એવ ભવતિ । જાવાસ્તિ-

અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાદ હૈ તો કયા વહ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદ હૈ ? અથવા
ટ્યોજપ્રદેશાવગાદ હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ હૈ ? અથવા
કલ્હ્યોજપ્રદેશાવગાદ હૈ ? હિસકે ઉત્તર મેં અનન્તજ્ઞાનદ્વારા પ્રભુ શ્રીગૌતમ
સ્વમી સે કહતે હૈ-‘ગોયમા ! કહજુમ્મપણ્સોગાદે’ હે ગૌતમ ! લોક મેં
અવસ્થિત આકાશ કી અસંખ્યાત પ્રદેશવત્તા હોને સે જૈસે કૃતયુગ્મતા હૈ,
ઉસી પ્રકાર સે લોક પ્રમાણ હોને કે કારણ ધર્માસ્તિકાય મેં બી કૃત-
યુગ્મતા હૈ ‘નો તેઓગપણ્સોગાદે, નો દાવરજુમ્મપણ્સોગાદે, નો કલ્હિ-
ઓગપણ્સોગાદે’ ટ્યોજપ્રદેશાવગાદતા નહીં હૈ દ્વાપરપ્રદેશાવગાદતા
નહીં હૈ । ઓર ન કલ્હ્યોજપ્રદેશાવગાદતા હૈ ।

‘એવં અધમ્મત્થિકાણ વિ’ હિસી પ્રકાર સે અધર્માસ્તિકાય બી કૃત-
યુગ્મપ્રદેશાવગાદ હી હૈ । ટ્યોજઆદિ પ્રદેશાવગાદ નહીં હૈ । એસા
જિનેન્દ્ર ભગવાનુ કા કથન હૈ । ‘એવં આગાસંત્થિકાણ વિ’ હિસી પ્રકાર
સે આકાશાસ્તિકાય બી કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદ હી હૈ । ‘જીવત્થિકાણ

શેમાં અવગાઢવાળું છે. તો શું તે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ છે ? અથવા ટ્યોજ
પ્રદેશાવગાદ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ છે ? અથવા કલ્હ્યોજ પ્રદે-
શાવગાદ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અનન્તજ્ઞાનદ્વારા પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને
કહે છે કે-‘ગોયમા ! કહજુમ્મપણ્સોગાદે’ હે ગૌતમ ! લોકમાં રહેલ અસંખ્યાત
પ્રદેશપણું હોવાથી કૃતયુગ્મપણું જે રીતે છે, એજ રીતે લોકપ્રમાણ હોવાના કારણે
ધર્માસ્તિકાયમાં પણ કૃતયુગ્મપણું છે. ‘નો તેઓગપણ્સોગાદે, નો દાવરજુમ્મપણ-
સોગાદે, નો કલ્હિઓગપણ્સોગાદે’ ટ્યોજ પ્રદેશાવગાદપણું નથી તેમ દ્વાપરયુગ્મ-
પ્રદેશાવગાદપણું નથી અને કલ્હ્યોજ પ્રદેશાવગાદપણું પણ નથી. ‘એવં અધ-
મ્મત્થિકાણ વિ’ એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય પણ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાદવાળું જ
છે. ટ્યોજ વિગેરે પ્રદેશોમાં અવગાઢવાળું નથી. એ પ્રમાણે જિનેન્દ્ર ભગવા-
નનું કથન છે. ‘એવં આગાસંત્થિકાણ વિ’ આજ પ્રમાણે આકાશાસ્તિકાય પણ

વિધાનાદેશેન કૃતયુગ્મા અપિ, યાવત્-કલ્પયોજા અપિ । એવમ્-એકેન્દ્રિયવર્જિતાઃ
 યાવદ્-યૈમાનિકાઃ । એવમ્-શ્રુતજ્ઞાનપર્યાયૈરપિ । અવધિજ્ઞાનપર્યાયૈરપિ-એવમેવ ।
 મવરં વિકલેન્દ્રિયાણાં નાસ્તિ-અવધિજ્ઞાનમ્ । મનઃપર્યયજ્ઞાનમપિ એવમેવ । નવરં
 જીવાનાં-મનુષ્યાણાશ્ચ, શેષાણાં નાસ્તિ । જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કેવલજ્ઞાનપર્યાયૈઃ
 કિં કૃતયુગ્મઃ પૃચ્છા ? ગૌતમ ! કૃતયુગ્મઃ નો ઝ્વોજઃ-નો દ્વાપરયુગ્મઃ નો
 કલ્પયોજઃ । એવં-મનુષ્યોઽપિ । એવં સિદ્ધોઽપિ । જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કેવલજ્ઞાન-
 પર્યાયૈઃ પૃચ્છા ? ગૌતમ ! ઓઘાદેશેનાઽપિ-વિધાનાદેશેનાઽપિ કૃતયુગ્માઃ નો
 ઝ્વોજાઃ-નો દ્વાપરયુગ્માઃ-નો કલ્પયોજાઃ એવં મનુષ્યા અપિ એવં સિદ્ધા અપિ ।
 જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! મત્યજ્ઞાનપર્યાયૈઃ કિં કૃતયુગ્મઃ ? યથા-આમિનિવોધિક-
 જ્ઞાનપર્યાયૈઃ તથૈવ દ્વૌ દણ્ડકૌ । એવં શ્રુતાજ્ઞાનપર્યાયૈરપિ એવં વિમજ્જજ્ઞાનપર્યાયૈરપિ ।
 ચક્ષુર્દર્શનાઽચક્ષુર્દર્શનાઽવધિર્દર્શનપર્યાયૈરપિ એવમેવ । નવરં યસ્ય યદસ્તિ-તદ્-
 મણિતત્ત્વમ્ । કેવલદર્શનપર્યાયૈઃ યથા કેવલજ્ઞાનપર્યાયૈઃ ॥મૂ૦૪॥

ટીકા—‘જીવે ણં મંતે ।’ જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘કાલવન્નપજ્જવેહિં કિં
 કલ્હજુમ્મે પુચ્છા’ ? કાલવર્ણપર્યાયૈઃ કિં કૃતયુગ્મઃ પૃચ્છા ? હે ભદન્ત ! જીવ-
 સ્ય કૃષ્ણવર્ણપર્યાયઃ કિં કૃતયુગ્મરૂપઃ ઝ્વોજરૂપો દ્વાપરયુગ્મરૂપઃ કલ્પયોજરૂપો વેતિ
 પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવપણ્ણસે પહુચ્ચ

અથ સૂત્રકાર ભાવ કી અપેક્ષા લેકર પૂર્વરૂપ સે હી જીવાદિકોં
 કા નિરૂપણ કરતે હૈં-‘જીવે ણં મંતે ! કાલવન્નપજ્જવેહિં’ इत्यादिसूत्र ४ ।

ટીકાર્થ-इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-
 ‘जीवे णं मंते ! कालवन्नपज्जवेहिं किं कल्लजुम्मे पुच्छा’ हे भदन्त ! शरीर-
 सहित जीव की जो ये कृष्णवर्ण पर्याये हैं वे क्या कृतयुगमरूप हैं ? अथवा
 झ्वोजरूप हैं ? अथवा द्वापरयुगमरूप हैं ! अथवा कल्पोजरूप हैं ? इसके
 उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘गोयमा ! जीवपण्णसे पडुच्च नो कल्लजुम्मे

હવે સૂત્રકાર ભાવની અપેક્ષાથી જીવાદિકોનું નિરૂપણ કરે છે. ‘જીવે ણં
 મંતે ! કાલવન્નપજ્જવેહિં’ इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-
 ‘જીવે ણં મંતે ! કાલવન્નપજ્જવેહિં કિં કલ્હજુમ્મે પુચ્છા’ હે ભગવન્ શરીર
 સહિત જીવના જે આ કૃષ્ણવર્ણ પર્યાયો છે, તે શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા
 ઝ્વોજ રૂપ છે ? દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્પોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના
 ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! જીવપણ્ણસે પહુચ્ચ નો કલ્હજુમ્મે જીવ

નો કહજુમ્મે જાવ નો કલિઓગે' જીવપ્રદેશાન્ પ્રતીત્ય ન કૃતયુગ્મો યાવન્નો કલ્યોજઃ 'સરીરપ્પસે પહુચ્ચ સિય કહજુમ્મે જાવ-સિય કલિઓગે' શરીરપ્રદેશાન્ પ્રતીત્ય સ્થાત્ કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપઃ કાલવર્ણસ્ય પર્યાયો યાવત્-સ્થાત્ કદાચિત્ કલ્યોજરૂપ ઇતિ ।

અયમાશયઃ-જીવપ્રદેશાનામમૂર્તત્વેન તદાશ્રયંગાત્ કાલાદિવર્ણસ્ય પર્યાય એવ ન ભવતિ યદિ તદા-કૃતયુગ્માદિરૂપત્વં કથં સ્થાત્ ? કિન્તુ-શરીરસ્ય મૂર્તત્વેન શરીરવિશિષ્ટસ્યૈવ જીવસ્ય ગ્રહણાત્ શરીરાશ્રયણેન-શરીરવર્ણવેક્ષયા ક્રમશઃચતુર્ણામપિ રાશીનાં સંભાવના ભવતિ-ઇતિ । 'એવં જાવ વેમાણિ' એવં યાવત્

જાવ નો કલિઓગે' હે ગૌતમ ! જીવપ્રદેશોં કી અપેક્ષા લેકર શરીર સહિત જીવ કી કૃષ્ણવર્ણપર્યાયે' ન કૃતયુગ્મરૂપ હૈં ઔર યાવત્ ન કલ્યોજરૂપ હૈં । કિન્તુ-'સરીરપ્પસે પહુચ્ચ સિય કહજુમ્મે જાવ સિય કલિઓગે' શરીરપ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે વે કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ બી હૈં યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજરૂપ બી હૈં । તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈ કિ જીવ કે પ્રદેશ અમૂર્ત હોતે હૈં અતઃ અમૂર્તત્વ કી અપેક્ષા સે કાલાદિ વર્ણ કી વહાં પર્યાય હી નહીં હોતી હૈં અતઃ ડસમેં કૃતયુગ્માદિ-રૂપતા હી નહીં આતી હૈ । કૃતયુગ્માદિરૂપતા તો શરીરવિશિષ્ટ જીવ કો હી આતી હૈ । અતઃ શરીરકે આશ્રયણ સે-શરીરવર્ણ કી અપેક્ષા લેકર ક્રમશઃ વહાં ચારોં રાશિયોં કી સંભાવના હોતી હૈ । 'એવં જાવ વેમા-ણિ' જિસ પ્રકાર સે જીવોં કા સ્વભાવનઃ અમૂર્ત હોને કે કારણ ડસકે આશ્રય સે કાલાદિ વર્ણ વહાં નહીં હોતે હૈં ઔર હસી સે ડનમેં કૃત-યુગ્માદિરૂપતા બી નહીં હોતી હૈ-હસી પ્રકાર સે એકેન્દ્રિય સે લેકર

નો કલિઓગે' હે ગૌતમ ! જીવ પ્રદેશોની અપેક્ષાથી શરીર સહિત જીવની કૃષ્ણવર્ણ પર્યાયો કૃતયુગ્મ રૂપ નથી અને યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણ નથી, પરંતુ 'સરીરપ્પસે પહુચ્ચ સિય કહજુમ્મે જાવ કલિઓગે' શરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી તેઓ કદાચિત્ કૃતયુગ્મ પણ હોય છે. યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જીવના પ્રદેશો અમૂર્ત હોય છે. જેથી અમૂર્તપણાની અપેક્ષાથી કાળવર્ણ વિગેરેના ત્યાં પર્યાયો જ હોતા નથી. તેથી તેમા કૃતયુગ્માદિપણું જ આવતું નથી. કૃતયુગ્માદિપણું તો શરીરવાળા જીવને જ આવે છે. જેથી શરીરના આશ્રયણથી-શરીરવર્ણની અપેક્ષાથી કમથી ત્યાં ચારે રાશીયોનો સંભવ હોય છે. 'એવં જાવ વેમાણિ' જે પ્રમાણે જીવો સ્વાભાવિક રીતે અમૂર્ત હોવાથી તેના આશ્રયણથી કાળાદિવર્ણ હોતા નથી. અને તેથી તેઓમાં કૃતયુગ્મપણું વિગેરે પણ હોતા નથી. એજ પ્રમાણે એક

વૈમાનિકઃ, યથા જીવાનાં સ્વભાવતોઽમૂર્તતયા તદાશ્રયણેન કાલાદિવર્ણપર્યાયા-
નાશ્રિત્ય ન કૃતયુગમાદિવ્યપદેશઃ શરીરાપેક્ષયા ક્રમેણ કૃતયુગમાદિ વ્યવહારો ભવતિ ।
તથૈવ એકેન્દ્રિયાદારમ્ય વૈમાનિકાન્તજીવસ્યાઽમૂર્તત્વેન તદાશ્રયણેન કાલાદિ-
વર્ણપર્યાયસ્ય ન કૃતયુગમાદિવ્યવહારઃ અપિ તુ-શરીરપદેશાશ્રયણેન ક્રમશઃ કૃત-
યુગમાદિવ્યપદેશો ભવત્યેવેતિ ભાવઃ,

‘સિદ્ધો ણ ચૈવ પુચ્છિજ્જહ’ સિદ્ધો નૈવ પૃચ્છયતે । અયમાશયઃ-સિદ્ધજીવાનાં
સર્વપ્રકારકર્મણાં ક્ષયેણ સ્વભાવતઃ एवाઽમૂર્તત્વાત્-શરીરાદીનાઞ્ચાઽભાવેન
વર્ણાઽભાવાત્ જીવપદેશાઽપેક્ષયા કાલાદિવર્ણો ન ભવતિ ન વા-શરીરપદેશાપેક્ષયા
કાલાદિવર્ણો ભવતિ-ઇત્યતઃ કાલાદિવર્ણપર્યાયસ્ય કૃતયુગમાદિ કથનસમયે સિદ્ધ-
સ્ય ચૈવ ન કર્તવ્યેતિ ન ચૈવ પૃચ્છયતે इत्यादिनाઽભિવ્યક્તિત્વં ભવતીતિ ભાવઃ ।

વૈમાનિકાન્ત જીવ ખી અમૂર્ત હોતે હૈં-અતઃ હસ અમૂર્તત્વ કી અપેક્ષા
સે વહાં પર ખી કાલાદિવર્ણરૂપ પર્યાયેં નહીં હોતી હૈં-હસી સે ઉસમેં
કૃતયુગમાદિરૂપ કી વિવક્ષા નહીં કી ગઈ હૈ । હાં, પૂર્વોક્ત કથન કે અનુ-
સાર શારીરિકપદેશોં કો લેકર કાલાદિ વર્ણપર્યાયોં મેં ક્રમશઃ વહાં
કૃતયુગમાદિ કા વ્યપદેશ હોતા હૈ । ‘સિદ્ધો ણં ચૈવ પુચ્છિજ્જહ’ સિદ્ધોં
કે વિષય મેં કૃતયુગમાદિરૂપ હોને કા પ્રશ્ન હી નહીં પૂછા જા સકતા હૈ ।
વયોં કિ જીવ સિદ્ધાવસ્થાપન્ન તમો બનતા હૈ કિ જવ વહ સમસ્ત
કર્મોં કા સર્વથા ક્ષય કર દેતા હૈં । સમસ્ત કર્મોં કે ક્ષય હો જાને સે
આત્મા મેં સ્વભાવતઃ અમૂર્તતા હોને સે ઓર શરીરાદિકોં કા અભાવ
હાંને સે જીવપદેશોં કી અપેક્ષા લેકર વહાં કાલાદિવર્ણ રૂપ પર્યાય નહીં
હોતી હૈ ઓર ન શરીર કી અપેક્ષા સે ખી વહાં કાલાદિવર્ણ પર્યાયેં હોતે
હૈં । હસલિયે હનકે અભાવ મેં વહાં કૃતયુગમાદિ હોને કા પ્રશ્ન હી નહીં
ઉઠતા હૈ । અબ બહુવચન કો આશ્રિત કરકે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રમુશ્રી

ઇન્દ્રિયવાળાથી લઇને વૈમાનિક સુધીના જીવો પણ અમૂર્ત હોય છે. જેથી
અમૂર્તની અપેક્ષાથી ત્યાં પણ કાળાદિવર્ણ રૂપ પર્યાયો કહેલ નથી. કેવળ-
પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે શારીરિક પ્રદેશોને લઇને કૃષ્ણાદિવર્ણ પર્યાયોમાં કમથી
ત્યાં કૃતયુગ વિગેરેનો વ્યપદેશ હોય જ છે. ‘સિદ્ધાણં ચૈવ પુચ્છિજ્જહ’ સિદ્ધોના
સંબંધમાં કૃતયુગમાદિ રૂપ હોવાના સંબંધમાં પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી
કેમકે જીવ સિદ્ધાવસ્થાવાળો ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે તે સઘળા કર્મોના
સર્વથા ક્ષય કરી દે છે. સઘળા કર્મોના ક્ષય થઈ જવાથી આત્મામાં સ્વભાવથી
જ અમૂર્તપણું હોવાથી અને શરીર વિગેરેના અભાવ હોવાથી જીવ પ્રદેશોની
અપેક્ષાથી ત્યાં કૃષ્ણાદિવર્ણ રૂપ પર્યાયોવાળા હોતા નથી. તેથી તેના અભાવમાં
ત્યાં કૃતયુગમાદિ રૂપ હોવાના સંબંધમાં પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી.

વહુચ્ચનમાશ્રિત્યાહ-જીવા ણં મંતે ! 'કાલવન્નપજ્જવેહિં પુચ્છા ?' જીવાઃ સ્વલ્લં
મદન્ત ! કાલાર્ણપર્યાયેઃ પૃચ્છા ? હે મદન્ત ! કાલાદિવર્ણનાં પર્યાયાઃ કિં કૃત-
યુગ્મરૂપાઃ ત્રયોજરૂપાઃ દ્વાપરયુગ્મરૂપાઃ કલ્પોજરૂપા વા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ ? મગ-
વાનાહ-'ગોયમા' इत्यादि । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જીવપણસે પહુચ્ચ ઓઘાદેસેણ વિ
વિદ્ધાણાદેસેણ વિ નો કહજુમ્મા જાવ નો કલિઓગા' જીવપ્રદેશાન્ પ્રતીત્ય-જીવ-
પ્રદેશાશ્રયણેનેત્યર્થઃ, ઓઘાદેશેન સામાન્યત, इत्यर्थः, વિદ્ધાનાદેશેન-મિત્ર-મિત્ર-
પ્રકારેણ एकैकज्ञ इत्यर्थः । કાલાદિવર્ણપર્યાયાઃ નો કૃતયુગ્મરૂપાઃ ન વા-ત્રયોજા-
દિત આરમ્ભ્ય કલ્પોજાન્તરૂપા વા ભવન્તિ, જીવપ્રદેશાનાં સ્વમાવતોઽસૂર્ત્તત્વેન તદા-
શ્રયણેન વર્ણવર્યાયાણામેવાઽભાવાદિતિ । 'સરીરપણસે પહુચ્ચ-ઓઘાદેસેણ સિય-
કહજુમ્મા જાવ-સિય કલિઓગા' શરીરપ્રદેશાન્ પ્રતીત્ય-શરીરપ્રદેશાશ્રયણેનેત્યર્થઃ

સે એસા પૂછતે હૈ 'જીવા ણં મંતે ! કાલવન્નપજ્જવેહિં પુચ્છા' હે મદન્ત !
સમસ્ત જીવોં કી કાલવર્ણ પર્યાય કયા કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા ત્રયોજ-
રૂપ હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા કલ્પોજરૂપ હૈ ? હસકે સ્તર મેં
પ્રભુશ્રી કહતે હૈ- 'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! 'જીવપણસે પહુચ્ચ ઓઘાદેસેણ
વિ વિદ્ધાણાદેસેણ વિ નો કહજુમ્મા જાવ નો કલિઓગા' જીવપ્રદેશોં કો
આશ્રિત કરકે સામાન્ય સે મી ઓર વિશેષ સે મી કૃતયુગ્મરૂપ યાવત્
કલ્પોજરૂપ નહીં હૈ । તાત્પર્ય યહી હૈ કિ જીવ પ્રદેશોં મેં કાલાદિવર્ણ
પર્યાયોં કા અભાવ હૈ-ક્યોંકિ જીવોં કે પ્રદેશ અસૂર્ત્ત હૈ । અતઃ વે ન કૃત-
યુગ્મરૂપ હૈ, ન ત્રયોજરૂપ હૈ, ન દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ ઓર ન કલ્પોજરૂપ હૈ ।
'સરીરપણસે પહુચ્ચ ઓઘાદેસેણ સિય કહજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા'

હવે બહુવચનનો આશ્રય કરીને શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે
કે-'જીવા ણં મંતે ! કાલવન્નપજ્જવેહિં પુચ્છા' હે ભગવન્ સઘના એવોના
કાળા વિગેરે વર્ણના પર્યાયો શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ત્રયોજ રૂપ છે ?
અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્પોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'જીવપણસે પહુચ્ચ ઓઘાદેસેણ વિ વિદ્ધા
ણાદેસેણ વિ નો કહજુમ્મા જાવ નો કલિઓગા' જીવપ્રદેશોનો આશ્રય કરીને
સામાન્યથી અને વિશેષપણથી પણ કૃતયુગ્મ રૂપ યાવત્ કલ્પોજ રૂપ નથી.
કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જીવ પ્રદેશોમાં કૃષ્ણ વિગેરે વર્ણનો અભાવ છે,
કેમકે એવોના પ્રદેશો અમૂર્ત છે તેથી તે કૃતયુગ્મ રૂપ નથી. ત્રયોજ રૂપ
પણ નથી. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ નથી. અને કલ્પોજ રૂપ પણ નથી 'સરીર-
પણસે પહુચ્ચ ઓઘાદેસેણ સિય કહજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા' શરીર પ્રદેશોની

ઓઘાદેશેન સ્યાત્-કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપાઃ યાવત્-સ્યાત્ કદાચિત્ કલયોજરૂપાઃ શરીરવિશિષ્ટસ્યૈવાઽઽત્મનોગ્રહણં ભવતીતિ । શરીરવર્ણપેક્ષયા પર્યાયાણાં કદાચિત્-ચતૂરૂપત્વં ભવતીતિ । 'વિહાણાદેસે ણં કઢજુમ્મા વિ, જાવ-કલિઓગા વિ' વિધાનાદેશેન શરીરપ્રદેશપેક્ષયા વર્ણપર્યાયાઃ કૃતયુગ્મરૂપા અપિ ભવન્તિ યાવત્-કલયોજરૂપા અપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ । એવં જાવ-વૈમાણિયા' એવં યાવદ્-વૈમાનિકાઃ, એવમ્-જીવસામાન્યવદેવ નારકાદારમ્બ્ય વૈમાનિકાન્તજીવમમ્બન્ધિકાલવર્ણપર્યાયાઃ-અમૂર્તજીવપ્રદેશપેક્ષયા-ઓઘાદેશ-વિધાનાદેશપેક્ષાભ્યાં ન કૃતયુગ્માઃ યાવત્-નો કલયોજરૂપા ભવન્તિ । કિન્તુ શરીરવિશિષ્ટસ્યૈવ સંગ્રહાત્-શરીરપ્રદેશપેક્ષયા-ઓઘાદેશેન કદાચિત્-કૃતયુગ્મા અપિ ભવન્તિ યાવત્ કલયોજરૂપા અપિ ભવન્તિ । વિધાનાદેશેન તુ-કૃતયુગ્મા અપિ યાવત્-કલયોજરૂપા અપિ ભવન્તીતિ

શરીરપ્રદેશોંની અપેક્ષા સે વે સામાન્યરૂપ સે કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ મી હૈં યાવત્ કદાચિત્ કલયોજરૂપ મી હૈં । ઇસ પ્રકાર કે વિચાર મેં શરીર-વિશિષ્ટ હી આત્મા કા ગ્રહણ હોતા હૈં । અતઃ શરીર વર્ણ કી અપેક્ષા સે પર્યાયોં મેં કદાચિત્ ચતૂરૂપતા હોતી હૈં । 'વિહાણાદેસેણં કઢજુમ્મા વિ જાવ કલિઓગા વિ' વિધાનાદેશ સે-ભિન્નરૂપ સે શરીરપ્રદેશોંની અપેક્ષા લેકર વર્ણપર્યાયોં મેં કૃતયુગ્મરૂપતા મી હોતી હૈં યાવત્ કલયોજરૂપતા મી હોતી હૈં 'એવં જાવ વૈમાણિયા' જીવ સામાન્ય કે જૈસા હી નારક સે લેકર વૈમાનિકાન્ત જીવ સમ્બન્ધી કાલવર્ણપર્યાય અમૂર્તજીવપ્રદેશોંની અપેક્ષા સે સામાન્ય વિશેષ કો લેકર મી ન કૃતયુગ્મરૂપ હૈં ઓર યાવત્ ન કલયોરૂપ હી હૈં । કિન્તુ શરીરપ્રદેશોંની અપેક્ષા સે જબ શરીરવિશિષ્ટ જીવ કા ગ્રહણ હોતા હૈં તબ ઉસ વિચાર સે સામાન્ય

અપેક્ષાથી તે સામાન્યપણાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ પણ છે, યાવત્ કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ પણ છે, આ પ્રમાણેના વિચારમાં શરીર વિશેષ આત્માનું જ ગ્રહણ થાય છે. તેથી શરીર, વર્ણની અપેક્ષાથી પર્યાયોમાં કોઈવાર આરે પ્રકાર પણ હોય છે, 'વિહાણાદેસેણં કઢજુમ્મા વિ જાવ કલિઓગા વિ' વિધાનાદેશથી ભિન્નપણાથી શરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી-વર્ણ પર્યાયોથી કૃતયુગ્મપણું હોય છે. યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. 'એવં જાવ વૈમાણિયા' સામાન્ય જીવના કથન પ્રમાણે નારકોથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવો સંબંધી કૃષ્ણવર્ણ પર્યાય અમૂર્ત જીવપ્રદેશોની અપેક્ષાથી સામાન્ય વિશેષને લઈને પણ કૃતયુગ્મ રૂપ નથી. અને યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણ નથી. પરંતુ શરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી જ્યારે શરીરવાળા જીવનું ગ્રહણ થાય છે. ત્યારે તે વિચારથી સામાન્ય અને વિશેષ જીવની અપેક્ષાથી તેઓ કૃતયુગ્મરૂપ પણ

ભાવઃ । ‘એવં નીલવન્નપ્પજ્જવેહિં દંડઓ માણિયવ્વો એગત્તપુહુત્તેણં’ એવં નીલવર્ણપર્યાયૈઃ
 દણ્ડકો મણિતથયઃ । એકત્વપૃથક્ત્વાભ્યામ્ । યથા કાલવર્ણપર્યાયૈર્દણ્ડકો મણિતઃ
 તથૈવ-હે મદન્ત ! જીવસમ્બન્ધિ નીલવર્ણપર્યાયાઃ કિં કૃતયુગ્માદિરૂપાઃ ? હે
 ગૌતમ ! જીવપ્રદેશાશ્રયેણ ઓઘાદેશ-વિધાનાદેશાભ્યાં નીલવર્ણપર્યાયાઃ ન કૃત-
 યુગ્માદિરૂપાઃ જીવપ્રદેશાનામમૂર્તત્વેન નીલાદિવર્ણપર્યાયસ્યૈવાઽભાવાત્ શરીર-
 વિશિષ્ટજીવસ્યૈવ ગ્રહણેન શરીરાપેક્ષયા ઓઘાદેશેન સ્યાત્-કૃતયુગ્માઃ યાવત્-સ્યા-
 ત્કલ્પોજાઃ । વિધાનાદેશેન તુ શરીરાપેક્ષયા-કૃતયુગ્મા અપિ નીલવર્ણપર્યાયાઃ

और विशेषरूप जीव की अपेक्षा लेकर वे कृतयुग्मरूप भी होते हैं और
 यावत् कल्पोजरूप भी होते हैं । ‘एवं नीलवन्नपज्जवेहिं दंडओ भाणि-
 यव्वो एगत्तपुहुत्तेणं’ इसी प्रकार से जीव के एकवचन और बहुवचन
 को लेकर नीलवर्णपर्यायों का भी दण्डक कहना चाहिये । जैसा कि
 पूर्वोक्त रूप से कालवर्णपर्यायों का दण्डक कहा गया है । अर्थात् गौतम-
 स्वामी ने जब प्रभुश्री से ऐसा पूछा-हे मदन्त ! समस्त या एक जीव
 सम्बन्धी नीलवर्णपर्याय क्या कृतयुग्मरूप हैं ? अथवा व्योजरूप हैं ?
 अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं ? अथवा कल्पोजरूप हैं ? तब इस प्रश्न का
 उत्तर देते हुए प्रभुश्री ने ऐसा कहा कि हे गौतम ! जीवप्रदेशों
 के आश्रय से ओघादेश और विधानादेश की अपेक्षा लेकर नीलवर्ण-
 पर्याय न कृतयुग्मरूप है, यावत् न कल्पोजरूप हैं । क्योंकि जीवप्रदेशों
 में अमूर्तता होने से नीलादिवर्णपर्यायों का ही अभाव है और जब
 शरीरविशिष्ट जीव का ग्रहण किया जाता है तब शरीर की अपेक्षा

કલ્પોજ ૩૫ પણ હોય છે. ‘એવં નીલવન્નપ્પજ્જવેહિં દંડઓ માણિયવ્વો એગત્ત
 પુહુત્તેણં’ એજ પ્રમાણે જીવના એકવચન અને બહુવચનના આશ્રય લઈને
 નીલવર્ણ પર્યાયોનો દંડક પણ સમજી લેવો. જે પ્રમાણે પહેલાં નીલવર્ણ
 પર્યાયોનો દંડક કહ્યો છે. અર્થાત્ શ્રી ગૌતમસ્વામીએ જ્યારે પ્રભુશ્રીને એવું
 પૂછ્યું કે-હે ભગવન્ સઘળા અગર એક જીવ સંબંધી નીલવર્ણ પર્યાય શું
 કૃતયુગ્મ ૩૫ છે ? અથવા એજ ૩૫ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ છે ? અથવા
 કલ્પોજ ૩૫ છે ? ત્યારે આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-હે
 ગૌતમ ! જીવ પ્રદેશોના આશ્રયથી ઓઘાદેશ અને વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ
 નીલવર્ણ પર્યાય કૃતયુગ્મ ૩૫ નથી. યાવત્ કલ્પોજ ૩૫ પણ નથી. કેમકે જીવ
 પ્રદેશોનું અમૂર્તપણું હોવાથી નીલ વિગેરે વર્ણના પર્યાયોનો જ અભાવ છે.
 અને જ્યારે શરીરવાળા જીવનું ગ્રહણ થાય છે. ત્યારે શરીરની અપેક્ષાથી
 ઓઘાદેશથી કોઈવાર તેઓ કૃતયુગ્મ ૩૫ પણ હોય છે. અને કોઈવાર તેઓ

યાવત્-કલ્પોજા અપિ ભવન્તીતિ-ઉત્તરરૂપેણ એકત્વપૃથક્ત્વાભ્યામ્ એકવચન-
 બહુવચનાભ્યાં દણ્ડકઃ કર્તવ્યમ્ इति માદઃ । ‘એવં જાવ લુક્લક્ષ્યાસપજ્જવેહિ’ એવમ્
 નીલવર્ણપર્યાયવદેવ પીત-રક્તશ્વેતવર્ણાદારભ્ય સુરભિ-દુરભિગન્ધ-પશ્ચરસ-
 તિક્ત-કટુકષાયામ્લ-મધુરાદસ્પર્શ-કર્કશ-મૃદુ, ગુરુ-લઘુ, શીતોષ્ણ, સ્નિગ્ધ-
 રુક્ષસંવન્ધિ પર્યાયવિષયેऽપિ દણ્ડકાઃ કર્તવ્યા इति ।

‘જીવે નં મંતે ! આભિણિવોહિયનાણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે પુચ્છા ?
 જીવઃ સ્વલુ મદન્ત ! આભિણિવોધિકજ્ઞાનપર્યાયૈઃ કિં કૃતયુગ્મઃ પૃચ્છા ? હે
 ઓઘાદેશ સે કદાચિત્ત્વે કૃતયુગ્મરૂપ મ્હી હોતે હેં ઓર કદાચિત્ત્વે
 યાવત્ કલ્પોજરૂપ મ્હી હોતે હેં । હસી પ્રકાર વે વિશેષ કી અપેક્ષા સે
 શરીરવિશિષ્ટ જીવ કે ગ્રહણ હોને કે કારણ કૃતયુગ્મરૂપ મ્હી હોતે હેં
 ઓર યાવત્ કલ્પોજરૂપ મ્હી હોતે હેં । હસ પ્રકાર જીવ કે એકત્વ કો
 ઓર બહુવચન કો લેકર દણ્ડક નીલવર્ણપર્યાયોં મેં કૃતયુગ્મતા આદિ
 હોને કે સમ્બન્ધ મેં કહના ચાહિયે । ‘એવં જાવ લુક્લક્ષ્યાસપજ્જવેહિં’
 નીલવર્ણપર્યાય કે જૈસા હી પીત, રક્ત, શ્વેતવર્ણ સે લેકર સુરભિ, દુરભિ-
 ગન્ધ કી પર્યાયોં મેં કૃતયુગ્મતા આદિ હોને કે સમ્બન્ધ મેં પશ્ચરસોં તિક્ત,
 કટુ, કષાય, અમ્લ, મધુર હન પાંચ રસોં કી પર્યાયોં મેં કૃતયુગ્મતા
 આદિ હોને કે સમ્બન્ધ મેં તથા આઠ સ્પર્શોં-કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ,
 શીતોષ્ણ, સ્નિગ્ધ, ઓર રુક્ષ હન સ્પર્શોં કી પર્યાયોં મેં કૃતયુગ્મતા
 આદિ હોને કે સમ્બન્ધ મેં મ્હી દણ્ડક કહના ચાહિયે ।

‘જીવે નં મંતે ! આભિણિવોહિયનાણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે પુચ્છા’ હસ
 સૂત્ર દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નશ્રી સે એસા પૂછતે હેં-હે મદન્ત ! જીવ

યાવત્ કલ્પોજ રૂપ પણુ હોય છે. એજ પ્રમાણે તેઓ વિશેષની અપેક્ષાથી
 શરીરવાળા જીવનું ગ્રહણ થવાથી કૃતયુગ્મરૂપ પણુ હોય છે. અને યાવત્ કલ્પોજ
 રૂપ પણુ હોય છે. આ પ્રમાણે જીવ સંબંધી એકવચન અને બહુવચનના આશ્રય-
 વાળો દંડક નીલવર્ણ પર્યાયોમાં કૃતયુગ્મપણું વિગેરે હોવાના સંબંધમાં કહેવો
 જોઈએ. ‘એવં જાવ લુક્લક્ષ્યાસપજ્જવેહિં’ નીલવર્ણ પર્યાય સંબંધી કથન પ્રમાણે
 પીળા, રાતા, અને શ્વેત-ધોળા વર્ણથી લઈને સુગંધ અને દુર્ગંધના પર્યા-
 યોમાં કૃતયુગ્મપણું વિગેરે હોવાના સંબંધમાં, તીળા, કડવા, તુરા, ખાટા,
 અને મીઠા આ પાંચે રસોના પર્યાયોમાં કૃતયુગ્મપણું વિગેરે હોવાના સંબંધમાં
 તથા કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ આ સ્પર્શવાળા
 પર્યાયોમાં કૃતયુગ્મપણું વિગેરે હોવાના સંબંધમાં પણુ દંડકો સમજવા.

‘જીવે નં મંતે ! આભિણિવોહિયનાણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે પુચ્છા’ આ

મદન્ત ! જીવસ્યાઽઽભિનિબોધિકજ્ઞાનપર્યાયાઃ કિં કૃતયુગ્મઃ ઓજઃ-દ્વાપરયુગ્મઃ-કલ્પોજો વેતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘सिय कडजुम्मे जाव-सिय कलिओगे’ स्यात्-कदाचित् कृतयुगमः, यावत्-स्यात् कल्योजः । आवरणानां क्षयोपशमस्य विचित्रत्वात् आभिनिबोधिकज्ञानस्य विशेषाः, तथा-तस्यैव ये सूक्ष्म-निर्विभाज्या अंशाः, तद्वाऽऽभिनिबोधिकज्ञानस्य पर्यायाः कथयन्ते । ते च पर्याया अनन्ता भवन्ति, परन्तु-तेषां पर्यायाणामनन्तत्वेऽपि क्षयोपशमस्य विचित्रत्वेन तेषामनन्तत्वमनवस्थितम् अतो भिन्न-भिन्न समयाश्रयणेन चतुराशिरूपा भवन्तीति । ‘एवं एगिंदियवज्जे जाव वेमाणिए’ एव

का आभिनिबोधिकज्ञानपर्याय कया कृतयुगमराशिरूप हैं ? अथवा ओज-रूप हैं ? अथवा द्वापरयुगमरूप हैं ? अथवा कल्योजरूप हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘गोयमा ! सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे’ हे गौतम । जीव की आभिनिबोधिक ज्ञानपर्याय कदाचित् कृतयुग-राशिरूप भी होता है और कदाचित् यावत् कल्योजरूप भी होता है । आवरण के क्षयोपशम की विचित्रता से आभिनिबोधिक ज्ञान की विशेषताएँ तथा-आभिनिबोधिक ज्ञान के ही जो सूक्ष्म निर्विभाज्य अंश हैं वे ही आभिनिबोधिक ज्ञान की पर्यायें कहे गए हैं । ये पर्यायें अनन्त होते हैं, परन्तु इन पर्यायों में अनन्तता होने पर भी इनमें क्षयोपशम की विचित्रता से अनन्तता अनवस्थित हैं, इसलिये भिन्न २ समय के आश्रयण से इनमें चतुराशिरूपता होती है । ‘एवं एगिंदिय वज्जे जाव वेमाणिए’ इसी प्रकार से एकेन्द्रिय जीव को छोड़कर यावत्

સૂત્રપાઠથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જીવના આભિ-
નિબોધિક જ્ઞાનપર્યાય શું કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ છે ? અથવા ઓજરાશિ રૂપ છે ?
અથવા દ્વાપરયુગ્મરાશિ રૂપ છે ? અથવા કલ્પોજરાશિ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! સિય કડજુમ્મે જાવ સિય
કલિઓગે’ હે ગૌતમ ! જીવના આભિનિબોધિક જ્ઞાનપર્યાય કોઈવાર કૃતયુગ્મ
રાશિ રૂપ પણ હોય છે, અને કોઈવાર યાવત્ કલ્પોજરાશિ રૂપ પણ હોય છે.
આવરણના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી આભિનિબોધિક જ્ઞાનની વિશેષતાઓ
અને આભિનિબોધિક જ્ઞાનના જ જે સૂક્ષ્મ નિર્વિભાજ્ય અંશો છે, તેજ આભિ-
નિબોધિક જ્ઞાનની પર્યાયો કહેલ છે. આ પર્યાયો અનંત હોય છે, પરંતુ આ
પર્યાયોમાં અનંતપણું હોવા છતાં પણ આમાં ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી
અનંતપણું રહેલ છે. તેથી જુદા જુદા સમયના આશ્રયથી તેઓમાં ચારે રાશી
પણું રહે છે, ‘एवं एगिंदियवज्जे जाव वेमाणिए’ આજ પ્રમાણે એક ઈન્દ્રિય-

એકેન્દ્રિયવર્જિતો યાવદ્-વૈમાનિકઃ । યથા-જીવૈકસમ્બન્ધ્યાભિનિબોધિકજ્ઞાન-
પર્યાયઃ કદાચિત્કૃતયુગ્માદિરુપો ભવતિ । તથૈવ-એકેન્દ્રિયજીવં વિહાય વૈમાનિ-
કાન્તજીવસમ્બન્ધ્યાભિનિબોધિકજ્ઞાનપર્યાયઃ કદાચિત્-કૃતયુગ્માદિરુપો ભવતિ ।
એકેન્દ્રિયજીવાનાં સમ્યક્ત્વસ્યાઽભાવેન મતિજ્ઞાનાઽભાવે તદપેક્ષયા ન કૃતયુગ્મ-
ત્વાદિરુપત્વમિતિ, અતएव-એકેન્દ્રિયવર્જમિતિ કથિતમ્ । ‘જીવા ણં મંતે ! આભિ-
નિબોધિયણાણપજ્જવેહિં પુચ્છા ?’ જીવાઃ સ્વલ્લુ ભદન્ત ! આભિનિબોધિકજ્ઞાન-
પર્યાયૈઃ કિં કૃતયુગ્માઃ ણ્યોજાઃ દ્વાપરયુગ્માઃ કલ્યોજાવેતિ પ્રશ્નઃ ? ભગવાનાહ-
‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં સિય કહ્ઙુમ્મા-જાવ
સિય કલ્હિઓગા’ ઓઘાદેસેણં સામાન્યતઃ સ્યાત્-કદાચિત્ કૃતયુગ્માઃ યાવત્-

વૈમાનિક જીવ તક કી આભિનિબોધિક જ્ઞાન પર્યાયાં મેં ચતૂરાશિરૂપતા
જાનનીં ચાહિયે । યહાં જો એકેન્દ્રિય જીવ કો છોડને કી યાત કહી હૈ
સો ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ એકેન્દ્રિય જીવ સે સમ્યક્ત્વ નહીં હોને સે
આભિનિબોધિક જ્ઞાન હોતા નહીં હૈ ।

‘જીવા ણં મંતે ! આભિનિબોધિયણાણપજ્જવેહિં પુચ્છા’ હસ સૂત્ર
દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામી ને અનેક જીવોં કે-સમસ્ત જીવોં કે-આભિનિબો-
ધિકજ્ઞાન કી પર્યાયોં મેં ચતૂરાશિરૂપ હોને કે વિષય મેં પૂછા હૈ-અર્થાત્
હે ભદન્ત ! સમસ્ત જીવ આભિનિબોધિકજ્ઞાન કી પર્યાયોં દ્વારા કયા
કૃતયુગ્મરાશિરૂપ હોતે હૈં ? અથવા ણ્યોજરાશિરૂપ હોતે હૈં ? અથવા
દ્વાપરયુગ્મરાશિરૂપ હોતે હૈં ? અથવા કલ્યોજરાશિરૂપ હોતે હૈં ? હસકે
ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં’ ઓઘા-
દેશ સે-સામાન્યરૂપ સે વે આભિનિબોધિકજ્ઞાન કી પર્યાયોં દ્વારા

વાળા જીવને છોડીને યાવત્ વૈમાનિક જીવ સુધીના આભિનિબોધિક જ્ઞાનના
પર્યાયોમાં ચારે રાશિપણું સમજવું, અહીંયાં એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવને છોડવા
સંબંધી જે કથન છે, તેનું કારણ એ છે કે એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવને સમ્યક્ત્વ
ન હોવાથી તેઓને આભિનિબોધિક જ્ઞાન થતું નથી.

‘જીવા ણં મંતે ! આભિનિબોધિયણપજ્જવેહિં પુચ્છા’ આ સૂત્રપાઠથી શ્રીગૌતમ
સ્વામીએ અનેક જીવોને-આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યાયોમાં ચારે રાશિપણું
હોવાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યો છે. અર્થાત્ હે ભગવન્ સઘણા જીવો આભિનિ-
બોધિક જ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા શું કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ છે ? અથવા ણ્યોજ રાશિ
રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રાશિ રૂપ છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં’
ઓઘાદેશથી-સામાન્યપણથી તેઓ આભિનિબોધિક જ્ઞાનની પર્યાયો દ્વારા કાઈ

સ્યાત્-કદાચિત્કલ્પયોજાઃ । અનેકત્વે-સર્વેશામામિનિબોધિકજ્ઞાનપર્યાયાણાં સઙ્કલ્પને (મિલને) ચતુષ્કાપહારે સતિ વા યુગપન્ચતૂરગ્રાદિત્વમોઘતઃ સ્યાત્ ક્ષયોપશમસ્ય વિચિત્રત્વેન તત્પર્યાયાણામનવસ્થિતત્વાદિતિ । ‘વિહાણાદેસેણં કઢજુમ્મા વિ જાવ કલિઓગા વિ’ વિધાનાદેશેન કૃતયુગ્મા અપિ યાવત્કલ્પયોજા અપિ, વિધાના-દેશતઃ એકદૈવ ચત્વારોઽપિ તદ્ભેદાઃ સંભવન્તીતિ । ‘એવં ઇન્દિયવજ્જા જાવ-વેમાણિયા’ એવમ્-એકેન્દ્રિયવર્જિતાઃ યાવત્ વૈમાનિકાઃ । એવં સામાન્યજીવવદેવ એકેન્દ્રિયવર્જિતાઃ વૈમાનિકાન્તાઃ સર્વેઽપિ જીવાઃ આમિનિબોધિકજ્ઞાનપર્યાયૈઃ ઓઘા દેશેન-સ્યાત્કૃતયુગ્માઃ યાવત્સ્યાત્કલ્પયોજાઃ । વિધાનાદેશેન તુ કૃતયુગ્મા અપિ યાવત્

કદાચિત્ ‘કઢજુમ્મા’ કૃતયુગ્મરાશિરૂપ બી હોતે હૈં, ‘જાવ સિય કલિ ઓગા’ ઓર કદાચિત્ વે યાવત્ કલ્પયોજરાશિરૂપ બી હોતે હૈં । અનેકતા મેં સમસ્ત જીવોં કી સમસ્ત આમિનિબોધિક જ્ઞાન કી પર્યાયોં કો મિલાને પર વે પર્યાયેં સામાન્ય સે મિન્ન ૨ કાલ કી અપેક્ષા ચારોં રાશિરૂપ હોતે હૈં । કયોં કિ ક્ષયોપશમ કી વિચિત્રતા સે વે પર્યાયેં અનન્ત હોતે હૈં પર યહ અનન્તતા ઉનમેં અવસ્થિત નહીં હૈં કયોં કિ યહ આવરણ કે ક્ષયોપશમ કી વિચિત્રતાવાલે હૈં । હસલિયે અનવસ્થિત હૈં । ‘વિહાણા-દેસે ણં’ વિશેષ જ્ઞાનકી અપેક્ષા સે-‘કઢજુમ્મા વિ જાવ કલિઓગા વિ’ જીવ કી જ્ઞાન પર્યાયેં એક કાલ મેં કૃતયુગ્મરૂપ બી હોતે હૈં યાવત્ કલ્પયોજરૂપ બી હોતે હૈં । ‘એવં ઇન્દિયવજ્જા જાવ વેમાણિયા’ સામા-ન્યજીવ કે જૈસે હી એકેન્દ્રિયવર્જિત યાવત્ વૈમાનિક તક કે સમસ્ત જીવ આમિનિબોધિક જ્ઞાન કી પર્યાયોં દ્વારા સામાન્ય સે કદાચિત્ કૃત-

વાર ‘કઢજુમ્મા’ કૃતયુગ્મ રાશિ ૩૫ પણુ હોય છે, ‘જાવ સિય કલિઓગા’ અને કોઈવાર તેઓ યાવત્ કલ્પયોજ રાશિ ૩૫ પણુ હોય છે, અનેકપણુમાં સઘળા જીવોના સઘળા આમિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યાયોને મેળવવાથી તે પર્યાયો સામાન્યપણુથી જુદા જુદા કાળની અપેક્ષાથી ચારે રાશી ૩૫ હોય છે, કેમકે ક્ષયોપશમના વિચિત્રપણુથી તે પર્યાયો અનંત હોય છે. પણ આ અનંતપણુ તેઓમાં રહેતું નથી કેમકે-તે આપણના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાવાળા હોય છે. તેથી અનવસ્થિત છે. ‘વિહાણાદેસેણં’ વિશેષ જ્ઞાનની અપેક્ષાથી ‘કઢજુમ્મા વિ જાવ કલિઓગા વિ’ જીવના જ્ઞાનપર્યાયો એક કાળમાં કૃતયુગ્મ ૩૫ પણુ હોય છે. યાવત્ કલ્પયોજ ૩૫ પણુ હોય છે. ‘એવં ઇન્દિયવજ્જા જાવ વેમાણિયા’ સામાન્ય જીવના કથન પ્રમાણે જ એક ઇન્દ્રિયવાળાને છોડીને યાવત્ વૈમા-નિક સુધીના સઘળા જીવો આમિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા સામાન્ય-પણુથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ રાશિ ૩૫ પણુ હોય છે. કોઈવાર તેઓ રાશિ ૩૫

કલ્પયોજા અપીતિ ભાવઃ । એકેન્દ્રિયજીવાનાં સમ્યક્ત્વાઽભાવેન આભિનિવોધિક-
જ્ઞાનપર્યાયૈઃ કૃતયુગ્માદિરૂપત્વં ન ભવત્યતઃ એકેન્દ્રિયવર્જિતા इति કથિતમ્ इति ।
'एवं सुयणाणपञ्जवेहिं वि' एवं શ્રુતજ્ઞાનપર્યાયૈરપિ જીવાનામોઘાદેશેન કદાચિત્-
કૃતયુગ્માદિરૂપત્વમ્ યાવત્કલ્પયોજરૂપત્વમ્, વિધાનાદેશેન તુ કૃતયુગ્માદિરૂપત્વમપિ,
યાવત્-કલ્પયોજરૂપત્વમપીતિ । 'ओहिणाणपञ्जवेहिं वि-एवं चेव' અવધિજ્ઞાનપર્યા-
યૈરપિ એવમેવ, જીવા અવધિજ્ઞાનપર્યાયૈઃ किं कृतयुगमादिरूपा भवन्ति-इति પ્રશ્નઃ ?
हे गौतम ! ओघादेशेन स्यात्-कृतयुग्माः यावत्-स्यात्कल्योजाः । विधाना-

યુગ્મરાશિરૂપ મી હોતે હૈં કદાચિત્ ઝ્વયોજરાશિરૂપ મી હોતે હૈં કદાચિત્
દ્વાપરયુગ્મરાશિરૂપ મી હોતે હૈં ઓર કદાચિત્ કલ્પયોજરાશિરૂપ મી
હોતે હૈં । તથા-વિધાનાદેશ સે મી વે આભિનિવોધિકજ્ઞાન કી પર્યાયો
દ્વારા કૃતયુગ્મરૂપ મી હોતે હૈં ઓર યાવત્ કલ્પયોજરાશિરૂપ મી હોતે હૈં ।
યહાં જો 'એકેન્દ્રિયજીવોં કો છોડકર' એસા કહાગયા હૈં સો ઉસકા
કારણ એસા હૈં કિ ઉનકો સમ્યક્ત્વ નહીં હોના હૈં । અતઃ સમ્યક્ત્વકે
અભાવ સેં ઉનકા જ્ઞાન આભિનિવોધિકજ્ઞાનરૂપ નહીં હોના હૈં, ઓર હસકે
અભાવ સેં ઉસકી પર્યાયોં કો લેકર ઉનમેં કૃતયુગ્માદિરૂપતા નહીં હોતી
હૈં । 'एवं सुयणाणपञ्जवेहिं वि' હસી પ્રકાર સે શ્રુતજ્ઞાન પર્યાયોં દ્વારા
મી જીવોં કે સામાન્યરૂપ સે કદાચિત્ કૃતયુગ્માદિરૂપતા હોતી હૈં ઓર
કદાચિત્ યાવત્ કલ્પયોજરૂપતા મી હોતી હૈં । તથા વિધાનાદેશ સે મી
ઉનમેં એસા હી હોતા હૈં । 'ओहिणाणपञ्जवेहिं वि एवं चेव' અવધિજ્ઞાન
કી જો પર્યાયોં હૈં સો ઉનકે દ્વારા મી સમસ્ત જીવ સામાન્ય સે કદા-

પણ હોય છે. કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ પણ હોય છે, અને કોઈવાર
કલ્પયોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે. તથા વિધાનાદેશથી પણ આભિનિવોધિક
જ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે, અને યાવત્ કલ્પયોજ રાશિ
રૂપ પણ હોય છે અહીંયાં જે 'એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને છોડીને' એ પ્રમાણે
કહેલ છે, તેનું કારણ એવું છે કે-તેઓને સમ્યક્ત્વ હોતું નથી, તેથી સમ્ય-
ક્ત્વના અભાવમાં તેમનું જ્ઞાન આભિનિવોધિક જ્ઞાન રૂપ હોતું નથી, અને તેનાં
અભાવમાં તેની પર્યાયોને લઈને તેઓમાં કૃતયુગ્મ વિગેરે હોતા નથી. 'एवं
सुयणाणपञ्जवेहिं वि' આજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા પણ જીવોને
સામાન્યપણાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ વિગેરેપણું હોય છે. અને કોઈવાર યાવત્
કલ્પયોજ રૂપ પણું પણ હોય છે. તથા વિધાનાદેશથી પણ તેઓમાં એ પ્રમાણે
જ હોય છે. 'ओहिणाणपञ्जवेहिं वि एवं चेव' અવધિજ્ઞાનની જે પર્યાયો છે.
તેના દ્વારા પણ સઘળા જીવો સામાન્યપણાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે.

દેશેનાઽવધિજ્ઞાનપર્યાયૈઃ કૃતયુગ્મા અપિ, યાવત્-કલ્પોજા અપીત્યુત્તરમ્-આમિ-
નિવોધિકજ્ઞાનપર્યાયવદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘નવરં વિગલિંદિયાણં નત્થિ ઓહિનાણં’
નવરમ્-કેવલં વિકલેન્દ્રિયાણાં નાસ્તિ-અવધિજ્ઞાનમ્ । ‘મણપજ્જવનાણં વિ-એવમેવ’
મનઃપર્યવજ્ઞાનમપિ એવમેવ । એવમ્-યથા અવધિજ્ઞાનપર્યાયૈર્જીવાઃ કૃતયુગ્મા-
દિરૂપાઃ તથૈવ-મનઃપર્યવજ્ઞાનપર્યાયૈરપિ-ઓષાદેશેન સ્યાત્કૃતયુગ્માઃ યાવત્-સ્યાત્
કલ્પોજાઃ । વિધાનાદેશેન તુ-કૃતયુગ્મા અપિ યાવત્-કલ્પોજા અપીતિ । ‘નવરં-
જીવાણં મણુસ્સા ણ ય’ નવરમ્-વૈલક્ષણ્યમ્ એતદેવ યત્-મનઃપર્યવજ્ઞાનમ્ જીવાનાં
મનુષ્યાણામેવ ચ ભવતિ ‘સેસાણં નત્થિ’ શેષાણાં મનઃપર્યવજ્ઞાનં ન ભવતીતિ ।
‘જીવે ણં મંતે ! કેવલનાણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે પુચ્છા ?’ જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત !

ચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં ઓર કદાચિત્ કલ્પોજરૂપ હોને હૈં । તથા
વિધાનાદેશ સે વિશેષ કો અપેક્ષા સે વે અવધિજ્ઞાન કો પર્યાયો દ્વારા
કૃતયુગ્મરાશિરૂપ ઓ હોતે હૈં યાવત્ કલ્પોજરાશિરૂપ ઓ હોતે હૈં ।
‘નવરં વિગલિંદિયાણં નત્થિ ઓહિનાણં’ વિશેષ યહ હૈં કિ વિકલેન્દ્રિયો
કે અવધિજ્ઞાન નહીં હોતા હૈં । ‘મણપજ્જવનાણં વિ એવમેવ’ જિસ પ્રકાર
અવધિજ્ઞાન કો પર્યાયો દ્વારા જીવ કૃતયુગ્માદિરૂપ હોતે હૈં ડસી પ્રકાર
સે વે મનઃ પર્યવજ્ઞાન કો પર્યાયો દ્વારા ઓ સામાન્યરૂપ સે કદાચિત્
કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં યાવત્ કદાચિત્ કલ્પોજરૂપ હોતે હૈં । તથા-વિધા-
નાદેશ સે તો વે કૃતયુગ્મરૂપ ઓ હોતે હૈં યાવત્ કલ્પોજરૂપ ઓ હોતે
હૈં । ‘નવરં જીવા ણં મણુસ્સા ણ ય’ વિશેષતા કેવલ યહી હૈં કિ સમુ-
ચ્ચયજીવો મેં ઓર મનુષ્યજીવો મેં હી મનઃ પર્યવજ્ઞાન નહીં હોતા હૈં ।
‘જીવે ણં મંતે ! કેવલનાણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે પુચ્છા’ હે ભદન્ત !

અને કોઈવાર કલ્પોજ ૩૫ હોય છે. તથા વિધાનાદેશથી વિશેષની અપેક્ષાથી
તેઓ અવધિજ્ઞાનની પર્યાયો દ્વારા કૃતયુગ્મ રાશિ ૩૫ પણ હોય છે. યાવત્
કલ્પોજ રાશિ ૩૫ પણ હોય છે. ‘નવરં વિગલિંદિયાણં નત્થિ ઓહિનાણં’ કેવળ
વિકલેન્દ્રિયોને અવધિજ્ઞાન હોતું નથી ‘મણપજ્જવનાણં વિ એવમેવ’ જે પ્રમાણે
અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા એવ કૃતયુગ્માદિ ૩૫ હોય છે, એજ પ્રમાણે તે
મનઃપર્યવજ્ઞાનની પર્યાયો દ્વારા પણ સામાન્યપણાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ ૩૫
હોય છે, યાવત્ કોઈવાર કલ્પોજ ૩૫ હોય છે. ‘નવરં જીવા ણં મણુસ્સા ણ ય’
વિશેષપણુ કેવળ એજ છે કે-મનુષ્ય એવોનેજ મનઃપર્યવજ્ઞાન હોય છે. ‘સેસાણં
નત્થિ’ બાકીના એવોને મનઃપર્યવજ્ઞાન હોતું નથી. ‘જીવે ણં મંતે ! કેવલનાણ-
પજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે પુચ્છા’ હે ભગવન્ એવ શું કેવળજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા

કેવલજ્ઞાનપર્યાયૈઃ કિં કૃતયુગ્મરૂપઃ ટ્રયોજઃ દ્વાપરયુગ્મઃ કલ્પોજો વેતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘કલ્પજુમ્મે-નો તેઓગે-નો દાવરજુમ્મે નો કલિઓગે’ કૃતયુગ્મો નો ટ્રયોજઃ, નો દ્વાપરયુગ્મો નો કલ્પોજઃ । કેવલજ્ઞાનપર્યાયાણાં સર્વત્ર ચતુરગ્રત્વમેવ ભવતિ, કેવલજ્ઞાનસ્યાઽનન્તપર્યાયત્વાત્-અવસ્થિતત્વાચ્ચ કેવલજ્ઞાનસ્ય પર્યાયાઃ-અવિભાગપ્રતિચ્છેદરૂપા એવ જ્ઞાતવ્યાઃ, ન તુ-તદ્વિશેષરૂપા એકમકારકત્વાત્ કેવલજ્ઞાનસ્યેતિ । ‘એવં મણુસ્સેવિ, એવં સિદ્ધે વિ’ એવમ્-જીવત્ મનુષ્યોઽપિ સિદ્ધોઽપિ, મનુષ્ય-સિદ્ધૌ ઉભાવપિ કેવલજ્ઞાનપર્યાયૈઃ કૃતયુગ્મરૂપાવેવ-નતુ-ટ્રયોજાદિરૂપૌ ભવત ઇતિ । ‘જીવાણં મંતે !

જીવ કયા કેવલજ્ઞાન કી પર્યાયોં દ્વારા કૃતયુગ્મરૂપ હોતા હૈ ? અથવા ટ્રયોજરૂપ હોતા હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હોતા હૈ ? અથવા કલ્પોજરૂપ હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશુશ્રી કહતે હૈ-‘ગોયમા ! કલ્પજુમ્મે, નો તેઓગે, નો દાવરજુમ્મે, નો કલિઓગે’ હે ગૌતમ ! કેવલજ્ઞાન કી પર્યાયોં દ્વારા જીવ કૃતયુગ્મરાશિરૂપ હોતા હૈ । પર વહ ટ્રયોજરૂપ નહીં હોતા હૈ, દ્વાપરયુગ્મરૂપ નહીં હોતા હૈ ઓર ન કલ્પોજરૂપ હોતા હૈ । કયોં કિ કેવલજ્ઞાન કી પર્યાયોં કી અનન્તતા અવસ્થિત હોતી હૈ અતઃ ઝસકી પર્યાયોં દ્વારા જીવ કૃતયુગ્મરાશિરૂપ હી હોતા હૈ । યહાં જો કેવલજ્ઞાન કી પર્યાયોં કહી ગઈ હૈ વે અવિભાગ પ્રતિચ્છેદરૂપ હી હોતી હૈ । ઝસકે વિશેષરૂપ નહીં હોતી હૈ કયોં કિ કેવલજ્ઞાન એકરૂપ હી હોતા હૈ । ‘એવં મણુસ્સે વિ એવં સિદ્ધે વિ’ હસી પ્રકાર સે મનુષ્ય ઓર સિદ્ધ વે દોનોં ભી કેવલજ્ઞાન કી પર્યાયોં દ્વારા કૃતયુગ્મરૂપ હી હોતે હૈ

કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા ટ્રયોજ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્પોજ રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! કલ્પજુમ્મે, નો તેઓગે, નો દાવરજુમ્મે નો કલિ-ઓગે’ હે ગૌતમ ! કેવળજ્ઞાનના પર્યાયોંદ્વારા જ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે. પરંતુ તે ટ્રયોજ રૂપ હોતો નથી. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોતો નથી તથા કલ્પોજ રૂપ પણ હોતો નથી. કેમકે-કેવળજ્ઞાનના પર્યાયોંનું અનંતપણું હોય છે, જેથી તેના પર્યાયોં દ્વારા જ કૃતયુગ્મરાશિ રૂપ જ હોય છે, અહીંયાં જે કેવળજ્ઞાનના પર્યાયોં કહ્યા છે, તે વિભાગ વિનાના પ્રતિચ્છેદ રૂપ જ હોય છે. તેના વિશેષ રૂપ હોતા નથી, કેમકે કેવળજ્ઞાન એક જ રૂપ હોય છે, ‘એવં મણુસ્સે વિ એવં સિદ્ધે વિ’ એજ પ્રમાણે મનુષ્યો અને સિદ્ધો એ બન્ને પણ કેવળજ્ઞાનના પર્યાયોં દ્વારા કૃતયુગ્મ રૂપ જ હોય છે. ટ્રયોજ વિગેરે રૂપ હોતા નથી.

કેવલનાળ૦ પુચ્છા ? જીવાઃ રુલુ મદન્ત ! કેવલજ્ઞાન૦ પૃચ્છા ? હે મદન્ત ! જીવાઃ કેવલજ્ઞાનપર્યાયૈઃ કિં કૃતયુગ્માઃ ણ્યોજાઃ દ્વાપરયુગ્માઃ કલ્પોજરૂપા વા મવન્તીતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ઓઘા-દેસેણ વિ-વિહાણાદેસેણ વિ કહજુમ્મા, નો તેઓગા નો દાવરજુમ્મા નો કલ્પિઓગા’ ઓઘાદેશેનાડપિ કૃતયુગ્માઃ, કેવલજ્ઞાનપર્યાયાનામનન્તત્વાદનવસ્થિતત્વાચ્ચેતિ ન તુ-ણ્યોજરૂપાઃ નો દ્વાપરયુગ્માઃ નો કલ્પોજરૂપાવેતિ । ‘અં મણુસ્સાવિ-અં સિદ્ધાવિ’ અં મણુવ્યા અપિ સિદ્ધા અપિ કેવલજ્ઞાનપર્યાયૈઃ કૃતયુગ્મા અવ, ન તુ-ણ્યોજાદિરૂપા ઇતિ । ‘જીવે ણં મંતે ! મહાઅનાણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મે’ જીવઃ

ણ્યોજાદિરૂપ નહીં હોતે હેં । અબ ગૌતમસ્વામી અનેક સમસ્ત જીવોં કો આશ્રિત કરકે પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછતે હેં-‘જીવા ણં મંતે ! કેવલનાળ-પજ્જવેહિં૦ પુચ્છા’ હે મદન્ત ! સમસ્ત જીવ કેવલજ્ઞાન કી પર્યાયોં દ્વારા કયા કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હેં ? અથવા ણ્યોજરૂપ હોતે હેં ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ-રૂપ હોતે હેં ? અથવા કલ્પોજરૂપ હોતે હેં ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હેં-‘ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ વિ વિહાણાદેસેણ વિ કહજુમ્મા, નો તેઓગા, નો દાવરજુમ્મા, નો કલ્પિઓગા’ સામાન્યરૂપ સે મી ઓર વિશેષરૂપ સે મી કેવલજ્ઞાન કી પર્યાયોં દ્વારા સમસ્તજીવ કૃતયુગ્મરૂપ હેં, કયોંકિ કેવલજ્ઞાન કી પર્યાય સદા અનંત ઓર અનવસ્થિત હોતી હૈ । અતઃવે ણ્યોજરૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ અથવા કલ્પોજરૂપ નહીં હોતે હેં । ‘અં મણુસ્સાવિ અં સિદ્ધાવિ’ ઇસી પ્રકાર સે મણુવ્યા મી ઓર સિદ્ધા મી કેવલજ્ઞાન કી પર્યાયોં સે કૃતયુગ્મરૂપ હી હોતે હેં ણ્યોજાદિરૂપ નહીં હોતે હેં । ‘જીવે ણં

હવે ગૌતમસ્વામી અનેક જીવોના આશ્રય કરીને પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-જીવા ણં મંતે ! કેવલનાળપજ્જવેહિં પુચ્છા’ હે ભગવન્ સઘણા જીવો કેવળજ્ઞાનના પર્યાયોદ્વારા શું કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા ણ્યોજ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્પોજ રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ વિ વિહાણાદેસેણ વિ કહજુમ્મા નો તેઓગા, નો દાવરજુમ્મા નો કલ્પિઓગા’ સામાન્યપણાથી પણ અને વિશેષપણાથી પણ કેવળજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા સઘણા જીવો કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. કેમકે કેવળ જ્ઞાનના પર્યાયો સદા અનંત અને અનવસ્થિત હોય છે તેથી તેઓ ણ્યોજ રૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મ અથવા કલ્પોજ રૂપ હોતા નથી. ‘અં મણુસ્સાવિ સિદ્ધાવિ’ એજ પ્રમાણે મણુવ્યા અને સિદ્ધો પણ કેવળજ્ઞાનના પર્યાયોથી કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. ણ્યોજ વિશેરૂ હોતા નથી. ‘જીવે ણં મંતે ! મહા અનાણપજ્જવેહિં

સ્વલુ મદન્ત ! મત્યજ્ઞાનપર્યાયૈઃ કિં કૃતયુગ્મઃ ય્યોજાદિરૂપો વેતિ પ્રશ્નઃ ? ઉત્તર-
માહ 'જહા' इत्यादि । 'जहा-आभिनिबोहियणाणपज्जवेहिं तहेव दो दंडगा'
यथा-आभिनिबोधिकज्ञानपर्यायैः तथैव-द्वौ दण्डकौ एकत्वपृथक्त्वाभ्यां वक्तव्यौ
मत्यज्ञानपर्यायैरपि । 'एवं सुयअन्नाणपज्जवेहिं वि' एवं श्रुताज्ञानपर्यायैरपि द्वौ
दण्डकौ एकत्वपृथक्त्वाभ्याम्-एकवचन-बहुवचनाभ्यां वक्तव्यादिति । 'एवं
विभंगनाणपज्जवेहिं वि'-एवं विभङ्गज्ञानपर्यायैरपि द्वौ दण्डकौ एकत्वपृथक्त्वाभ्यां

મંતે ! મહ અન્નાણપજ્જવેહિં કિં કહજુમ્મેં' હસ સૂત્રદ્વારા શ્રીગૌતમ
સ્વામીને પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછા હૈ, કિ હે મદન્ત ! એક જીવ મતિ અજ્ઞાન
કી પર્યાયો દ્વારા કયા કૃતયુગ્મરૂપ હોતા હૈ ? અથવા ય્યોજરૂપ હોતા હૈ ?
અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હોતા હૈ ? અથવા કલ્પોજરૂપ હોતા હૈ ? હસકે
ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—'જહા આભિનિબોહિયણાણપજ્જવેહિં તહેવ દો
દંડગા' હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે આભિનિબોધિકજ્ઞાન પર્યાયો દ્વારા
એક જીવ કે વિષય મેં ઓર અનેક જીવોં કે વિષય મેં કૃતયુગ્માદિરૂપ
હોને કે દો દણ્ડક એકવચન ઓર બહુવચન કો લેકર કહે ગયે
હૈ—ઉસી પ્રકાર સે મતિ અજ્ઞાનપર્યાયો દ્વારા એક જીવ કે વિષય મેં ઓર
અનેક જીવોં કે વિષય મેં કૃતયુગ્માદિ રૂપ હોને કે દો દણ્ડક કહના
ચાહિયે । એવં સુય અન્નાણપજ્જવેહિં વિ' હસી પ્રકાર સે શ્રુત અજ્ઞાન કી
પર્યાયો દ્વારા મી દો દણ્ડક જીવ કે એકવચન એવં બહુવચનકો લેકર કહના
ચાહિયે । 'એવં વિભંગનાણપજ્જવેહિં વિ' હસી પ્રકાર સે વિભંગજ્ઞાન કી

કિં કહજુમ્મેં' આ સૂત્રદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે—
હે ભગવન્ એક જીવ મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા શું કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે ?
અથવા ય્યોજ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્પોજ
રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—'જહા આભિનિબોહિય-
ણાણપજ્જવેહિં તહેવ દો દંડગા' હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે આભિનિબોધિકજ્ઞાન
પર્યાયો દ્વારા એક જીવના સંબંધમાં અને અનેક જીવોના વિષયમાં કૃતયુગ્મ
વિગેરે રૂપ હોવાના સંબંધમાં બે દંડકો એક વચન અને બહુવચનનો
આશ્રય લઈને કહેલ છે, એજ પ્રમાણે મતિ અજ્ઞાન પર્યાયો દ્વારા એક જીવના
વિષયમાં અને અનેક જીવોના વિષયમાં કૃતયુગ્માદિ રૂપ હોવાના સંબંધમાં
બે દંડકો કહેવા જોઈએ. 'એવં સુય અન્નાણપજ્જવેહિં વિ' એજ પ્રમાણે શ્રુત-
અજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા પણ જીવના એક વચન અને બહુવચનનો આશ્રય
લઈને બે દંડકો કહેવા જોઈએ. 'એવં વિભંગનાણપજ્જવેહિં વિ' એજ પ્રમાણે
વિભંગજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા પણ એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય લઈને

વક્તવ્યાવિતિ । ‘ચક્ષુર્દંસણ-અચક્ષુર્દંસણ-ઓહિર્દંસણપઙ્ગવેહિં વિ-એવમેવ’
ચક્ષુર્દંશનાઽચક્ષુર્દંશનાઽવધિજ્ઞાનપર્યાયૈરપિ-એવમેવ-એકત્વ-પૃથક્ત્વાભ્યાં દ્વૌ દળકૌ
વક્તવ્યાવિતિ । ‘નવરં જસ્સ જં અત્થિ તં માણિયવ્વં’ નવરમ્-કેવલં યસ્ય જીવરાશે-
ર્યદસ્તિ તં પ્રત્યેવ તદ્ભણિતવ્યમ્ । યસ્ય વિભજ્ઞજ્ઞાનં વર્તતે તં પ્રત્યેવ વિભજ્ઞજ્ઞાન-
પર્યાયૈર્દળકૌ એકત્વ-પૃથક્ત્વાભ્યાં વક્તવ્યૌ નાઽન્યં પ્રતીતિ ભાવઃ । ‘કેવલદંસણ-
પઙ્ગવેહિં જહા-કેવલનાણપઙ્ગવેહિં’ કેવલદર્શનપર્યાયૈઃ યથા-કેવલજ્ઞાનપર્યાયૈઃ ।
યથા-કેવલજ્ઞાનપર્યાયૈ જીવાનાં કૃતયુગમત્ત્વં કથિતમ્ ન તુ-ઽયોજાદિરૂપત્ત્વં
કેવલજ્ઞાનસ્ય-અનન્તત્વાદવસ્થિતત્ત્વાચ્ચ । તથા-કેવલદર્શનપર્યાયૈરપિ જીવાનાં
કૃતયુગમરૂપત્ત્વમેવ નતુ-ઽયોજાદિરૂપત્ત્વમ્-કેવલદર્શનસ્યાપિ-અનન્તત્વાદવસ્થિત-
ત્વાચ્ચ ચતુરગ્રત્ત્વમેવેતિ ભાવઃ ॥સુ૦૪॥

પર્યાયોં દ્વારા મી જીવ કે એકવચન ઓર બહુવચન કો લેકર દો દળક
કહના યાહિયે-‘ચક્ષુર્દંસણઅચક્ષુર્દંસણ ઓહિર્દંસણપઙ્ગવેહિં વિ’
હસી પ્રકાર સે ચક્ષુર્દંશન અચક્ષુર્દંશન સમ્બન્ધી પર્યાયોં દ્વારા મી જીવ કે
એકવચન ઓર બહુવચન કો લેકર દો દળક કહના યાહિયે । ‘નવરં
જસ્સ જં અત્થિ તં માણિયવ્વં’ વિશેષ યહી હૈ કિ જિસ જીવરાશિ કે
જો હો વહી ડસકો કહના યાહિયે । અર્થાત્ જૈસે-જિસ જીવ કો
વિભજ્ઞજ્ઞાન હૈ, ડસકે પ્રતિ ડસ વિભજ્ઞજ્ઞાન કી પર્યાયોં દ્વારા હી ડસ
જીવ કે એકત્વ ઓર બહુત્વ કો લેકર દો દળક કહના યાહિયે । ડસસે
અન્ય દળક કે પ્રતિ નહીં । ‘કેવલદંસણપઙ્ગવેહિં જહા કેવલનાણપઙ્ગ-
વેહિં’ જિસ પ્રકાર કેવલજ્ઞાન કી પર્યાયોં દ્વારા જીવોં મેં કૃતયુગમતા
કહી ગઈ હૈ યોજાદિરૂપતા નહીં કહી ગઈ હૈ ક્યોંકિ કેવલજ્ઞાન અનન્ત
ઓર અવસ્થિત હોતા હૈ ડસી પ્રકાર કેવલદર્શન કી પર્યાયોં દ્વારા મી જીવોં

અવ સંબંધી યે દંડકો કહેવા નેઇએ. ‘એવં ચક્ષુર્દંસણ અચક્ષુર્દંસણ ઓહિ-
ર્દંસણપઙ્ગવેહિં વિ’ એજ પ્રમાણે ચક્ષુર્દંશન અને અચક્ષુર્દંશન સંબંધી પર્યાયોં
દ્વારા પણ એકવચન અને બહુવચનથી અવ સંબંધી યે દંડકો કહેવા નેઇએ.
‘નવરં જસ્સ જં અત્થિ તં માણિયવ્વં’ વિશેષપણું એજ છે કે-જે અવ રાશિને
જે જ્ઞાન હોય તેજ તેને કહેવું નેઇએ. અર્થાત્ જે અવને વિભંગજ્ઞાન
હોય તેના પ્રતિ તે વિભંગજ્ઞાનના પર્યાયોં દ્વારા જ તે અવને એકપણા અને
અનેકપણાથી યે દંડકો કહેવા નેઇએ. તેનાથી સિન્ન દંડકો કહેવા નહીં.
‘કેવલદંસણપઙ્ગવેહિં જહા કેવલનાણપઙ્ગવેહિં’ જે પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનના પર્યાયોં
દ્વારા અવોમાં કૃતયુગમપણું કહ્યું છે, યોગદિપણું કહ્યું નથી. કેમકે કેવળજ્ઞાન
અનન્ત છે. અને અવસ્થિત હોય છે. એજ પ્રમાણે કેવળદર્શનના પર્યાયોં

ચતુર્થમુત્રે 'સરીરપણે પહુચ' હત્યુક્તિમિતિ શરીરપ્રસ્તાવાત્ શરીરાણિ નિરુ-
પયન્નાહ-કઙ્ઠં ણં ભંતે ! સરીરગા' ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—કઙ્ઠં ણં ભંતે ! સરીરગા પન્નત્તા ગોયમા ! પંચ સરીરગા
પન્નત્તા તં જહા—ઓરાલિણ જાવ કમ્મણ, એત્થ સરીરગપદં
નિરવસેસં ભાણિયઠ્ઠં જહા પન્નવણાણ । જીવા ણં ભંતે ! કિં
સેયા ણિરેયા ગોયમા ! જીવા સેયા વિ નિરેયા વિ । સે કેળદ્દેણં
ભંતે ! એવં વુચ્ચહ જીવા સેયા વિ નિરેયા વિ, ગોયમા ! જીવા
દુવિહા પન્નત્તા તં જહા—સંસારસમાવન્નગા ય અસંસારસમાવ-
ન્નગા ય તત્થ ણં જે તે અસંસારસમાવન્નગા તેણં સિદ્ધા સિદ્ધા ણં
દુવિહા પન્નત્તા તં જહા—અણંતરસિદ્ધા ય, પરંપરસિદ્ધા ય તત્થ ણં
જે સે પરંપરસિદ્ધા તે ણં નિરેયા । તત્થ ણં જે તે અણંતરસિદ્ધા
તેણં સેયા । તે ણં ભંતે ! કિં દેસેયા સઠ્ઠેયા ? ગોયમા ! ણં દેસેયા
સઠ્ઠેયા । તત્થ ણં જે તે સંસારસમાવન્નગા તે દુવિહા પન્નત્તા તં
જહા—સેલેસિપડિવન્નગા ય અસેલેસિપડિવન્નગા ય તત્થ ણં જે તે
સેલેસિપડિવન્નગા તે ણં નિરેયા તત્થ ણં જે તે અસેલેસિ પડિ-
વન્નગા તે ણં સેયા । તે ણં ભંતે ! કિં દેસેયા સઠ્ઠેયા ? ગોયમા !
દેસેયા વિ સઠ્ઠેયા વિ સે તેળદ્દેણં જાવ નિરેયા વિ । નેરહયાણં
ભંતે ! કિં દેસેયા સઠ્ઠેયા ? ગોયમા ! દેસેયા વિ સઠ્ઠેયા વિ ।
સે કેળદ્દેણં જાવ સઠ્ઠેયા વિ, ગોયમા ! નેરહયા દુવિહા પન્નત્તા
તં જહા—વિગ્ગહગહસમાવન્નગા ય અવિગ્ગહગહસમાવન્નગા ય
તત્થ ણં જે તે વિગ્ગહગહ સમાવન્નગા તે ણં સઠ્ઠેયા તત્થ ણં

કો કૃતયુગ્મરૂપતા હી होती है ऽग्रोजादिरूपता नहीं होती ऐसा कहना
चाहिये । क्योंकि केवलदर्शन भी अनन्त और अवस्थित होता है । सू. ४।

દ્વારા પણ જીવોને કૃતયુગ્મપણું જ હોય છે. ંગ્રોજાદિપણું હોતું નથી. તેમ
સમજવું જોઈએ કેમકે કેવળદર્શન પણ અનંત અને અવસ્થિત હોય છે. ॥સૂ.૦૪॥

અવિગ્રહગૃહસમાપન્નગા તે ણં દેસેયા સે તેણટ્ટેણં જાવ સવ્વેયા વિ । એવં જાવ વેમાણિયા ॥સૂ૦ ૫॥

છાયા—કૃતિ સ્વભૂત મદન્ત ! શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ ? ગૌતમ ! પશ્ચ શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ તથા—ઔદારિકં યાવત્કાર્મણમ્ । અત્ર શરીરપદં નિરવશેષં અણિતવ્યમ્ યથા—પ્રજ્ઞાપનાયામ્ । જીવાઃ સ્વભૂત મદન્ત ! કિં સૈજાઃ નિરેજાઃ ? ગૌતમ ! જીવાઃ સૈજા અપિ—નિરેજા અપિ । તત્કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે—જીવાઃ સૈજા અપિ—નિરેજા અપિ । ગૌતમ ! જીવા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથા—સંસારસમાપન્નકાશ્ચ—અસંસાર-સમાપન્નકાશ્ચ । તત્ર સ્વભૂત યે અસંસારસમાપન્નકાસ્તે સ્વભૂત સિદ્ધાઃ । સિદ્ધાઃ સ્વભૂત દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથા—અનન્તરસિદ્ધાશ્ચ પરમ્પરસિદ્ધાશ્ચ । તત્ર સ્વભૂત યે તે પરમ્પર-સિદ્ધાસ્તે નિરેજાઃ, તત્ર સ્વભૂત યે તે અનન્તરસિદ્ધાસ્તે સૈજાઃ । તે સ્વભૂત મદન્ત ! કિં દેશૈજાઃ સર્વૈજાઃ ? ગૌતમ ! નો દેશૈજાઃ સર્વૈજાઃ । તત્ર સ્વભૂત યે તે સંસારસમાપ-ન્નકાઃ તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ શૈલેશી પ્રતિપન્નકાશ્ચ અશૈલેશીપ્રતિપન્નકાશ્ચ । તત્ર સ્વભૂત યે તે શૈલેશી પ્રતિપન્નકાસ્તે સ્વભૂત નિરેજાઃ । તત્ર સ્વભૂત યે તે અશૈલેશી પ્રતિપન્નકાઃ તે સ્વભૂત સૈજાઃ તે સ્વભૂત મદન્ત ! કિં દેશૈજા સર્વૈજાઃ ગૌતમ ! દેશૈજા અપિ, સર્વૈજા અપિ । તત્કેનાર્થેન યાવત્—નિરેજા અપિ । નૈરયિકાઃ સ્વભૂત મદન્ત કિં દેશૈજાઃ સર્વૈજાઃ ? ગૌતમ ! દેશૈજા અપિ સર્વૈજા અપિ, તત્કેનાર્થેન યાવત્—સર્વૈજા અપિ । ગૌતમ ! નૈરયિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ । તથા—વિગ્રહગતિસમાપન્નકાશ્ચ અવિગ્રહ-ગતિસમાપન્નકાશ્ચ । તત્ર સ્વભૂત યે તે વિગ્રહગતિસમાપન્નકાઃ તે સ્વભૂત સર્વૈજાઃ । તત્ર સ્વભૂત યે તે અવિગ્રહગતિસમાપન્નકા સ્તે સ્વભૂત દેશૈજાઃ તત્કેનાર્થેન યાવત્—સર્વૈજા અપિ । એવં યાવદ્—વૈમાનિકાઃ ॥સૂ૦ ૫॥

ટીકા—‘કહ ણં મંતે ! સરીરગા પન્નત્તા’ કતિ સ્વભૂત મદન્ત ! શરીરાણિ પ્રજ્ઞતાનિ શરીરાણાં કિયન્તો મેદા ઇતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि ।

ચૌથે સૂત્ર મેં ‘સરીરપપસે પહુચ્ચ’ એસા કહા ગયા હૈ સો શરીર કે પ્રસ્તાવ સે સૂત્રકાર શરીરોં કા નિરૂપણ કરતે હૈ—‘કહ ણં મંતે ! સરીરગા પન્નત્તા’ इत्यादि सूत्र ५ ।

ટીકાર્થ—શ્રી ગૌતમસ્વામી ને પ્રમુશ્રી સે એસા પૂછતા હૈ—‘કહ ણં મંતે ! સરીરગા પન્નત્તા’ હે મદન્ત ! શરીર કિતને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ ? હસકે

આ ચોથા સૂત્રમાં ‘સરીરપપસે પહુચ્ચ’ એ પ્રમાણે કહ્યું છે. એ શરીરના પ્રસ્તાવથી હવે સૂત્રકાર શરીરોનું નિરૂપણ કરે છે. ‘કહ ણં મંતે ! સરીરગા પન્નત્તા’ इत्यादि

ટીકાર્થ—શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રમુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે—‘કહ ણં મંતે ! સરીરગા પન્નત્તા’ હે ભગવન્ શરીરો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના

‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચ સરીરગા પન્નત્તા’ પશ્ચ પ્રકારકાણિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞાપ્તાનિ ‘તં જહા’ તથા—‘ઓરાલિણ જાવ કમ્મણ’ ઔદારિકં યાવત્-કાર્મણમ્ । અત્ર યાવત્પદેન વૈક્રિયાદારક-તૈજસશરીરાણાં ગ્રહણં ભવતિ । તથા ચ-ઔદારિક-વૈક્રિય-તૈજસા-ડઽહારકાર્મણભેદાત્-શરીરં પશ્ચપ્રકારકં ભવતીતિ । ‘एत्थ सरीरपदं निरवसेसं भाणियव्वं जहा पन्नवणाए’ અત્ર શરીરપદં નિરવશેષં મણિતવ્યમ્-યથા પ્રજ્ઞાપનાયામ્-શરીરપદં ચ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રે દ્વાદશપદમ્ તત્ત્વૈવમ્ । ‘नेरइया णं भंते ! कइ सरीरा पन्नत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरा पन्नत्ता तं जहा वेउव्विए तेयए कम्मए य’ इत्यादि । નૈરયિકાણાં સ્વલ્લ મદન્ત ! કતિ શરીરાણિ પ્રજ્ઞાપ્તાનિ ? ગૌતમ ! ત્રીણિ

ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં—‘ગોયમા ! પંચ સરીરગા પણ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! શરીર પાંચ કહે ગયે હૈં । ‘તં જહા’ જો હસ પ્રકાર સે હૈં—‘ઓરાલિણ જાવ કમ્મણ’ ઔદારિક યાવત્ કાર્મણ યહાં યાવત્પદ સે ‘વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ’ હન તીન શરીરોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ‘एत्थ सरीरपदं निरवसेसं भाणियव्वं जहा पन्नवणाए’ યહાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મેં કહે અનુસાર શરીર પદ પૂરા કા પૂરા કહના ચાહિયે । પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મેં શરીર પદ ૧૨ વાં પદ હૈં ઓર વહ હસ પ્રકાર સે હૈં—‘नेरइया णं भंते ! कइ सरीरा पन्नत्ता ! गोयमा ! तओ सरीरा पन्नत्ता’ તં જહા વેડવ્વિણ, તેયણ, કમ્મણ ય’ હિત્યાદિ—શ્રી ગૌતમસ્વામીને પ્રભુશ્રી સે હસ પ્રકાર જવ પૂછા કિ હે મદન્ત ! નૈરયિકોં કે શરીર કિતને પ્રકારકે કહે ગયે હૈં ? તવ પ્રભુશ્રી ને શ્રી ગૌતમ સ્વામી કો સમ્બોધિત કરતે હુણ—એસા કહા કિ હે ગૌતમ ! નૈરયિકોં કે ૩ શરીર કહે ગયે હૈં । જૈસે—વૈક્રિયશરીર તૈજસશરીર ઓર કાર્મણશરીર

ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘ગોયમા ! પંચ સરીરગા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! શરીરો પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે ‘ઓરાલિણ જાવ કમ્મણ’ ઔદારિક યાવત્ કાર્મણ અહીંયાં યાવત્ પદથી ‘વૈક્રિય આહારક, તૈજસ’ એ ત્રણે શરીરો ગ્રહણ કરાયા છે. ‘एत्थ सरीरपदं निरवसेसं भाणियव्वं जहा पन्नवणाए’ અહીંયાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના શરીરપદમાં કહ્યા પ્રમાણે ‘તે સઘણું કથન કહેવું જોઈએ. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું શરીરપદ ૧૨ બારનું’ પદ છે. તે આ પ્રમાણે છે—‘नेरइयाणं भंते ! कइ सरीरा पन्नत्ता ? ’ ગોયમા ! તઓ સરીરા પન્નત્તા તં જહા વેડવ્વિણ, તેયણ, કમ્મણ ય’ ઈત્યાદિ ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું કે—હે ભગવન્ નૈરયિકોના કેટલા શરીરો કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રીએ શ્રી ગૌતમસ્વામીને સંબોધિત કરીને એવું કહ્યું કે હે ગૌતમ ! નૈરયિકોને ત્રણ શરીરો હોય છે. તે આ પ્રમાણે છે. વૈક્રિય, તૈજસ, અને કાર્મણ અહીંયાં આ કથન સંક્ષેપથી કહેલ છે. વિશેષ જ્ઞાસુઓએ પ્રજ્ઞાપના

શરીરાણિ પ્રજ્ઞાપ્તાનિ તદ્યથા-વૈક્રિયં-તૈજસં-કાર્મણં ચેત્યાદિ । સંક્ષેપતઃ-ઇહ પ્રદ-
ર્શિતં વિશેષજિઘ્રુભિઃ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમેવ દ્રષ્ટવ્યમ્ ।

શરીરવન્તશ્ચ જીવાશ્ચલનસ્વભાવા ભવન્તીતિ સામાન્યતો જીવાનાં ચલનત્વાદિ-
પ્રદનયન્નાહ-‘જીવા ણં મંતે’ इत्यादि । ‘જીવા ણં મંતે ! કિં સેયા-નિરેયા’ જીવાઃ
સ્વભાવમ્ ! કિં સૈજા નિરેજા, એજનેન-કમ્પનેન સહ વર્તન્તે इति સૈજાઃ કમ્પન-
વન્તઃ । એજનરહિતાઃ નિરેજાઃ-નિશ્ચલના इत्यर्थः । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि ।
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા સેયાવિ-નિરેયાવિ’ જીવાઃ સૈજાઃ-ચલનસ્વભાવ-
ન્તોઽપિ ભવન્તિ નિરેજાઃ-ચલનસ્વભાવરહિતા, અપિ ભવન્તીતિ । ‘સે કેળદ્વેણં મંતે !
એવં વુચ્ચહ-જીવા સેયા વિ, નિરેયાવિ’ તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે જીવાઃ

हमने यहां यह कथन संक्षेप से प्रदर्शित कर दिया है विशेष जिज्ञासुओं
को प्रज्ञापना सूत्रका १२ पद देखना चाहिये । शरीरवाले जीव चलन-
स्वभाववाले होते हैं अतः श्रीगौतमस्वामी सामान्य से जीवों के चलन
आदि स्वभाव को लेकर ऐसा प्रश्न करते हैं-‘जीवा णं मंते ! किं सेया
निरैया’ हे भदन्त ! जीव क्या सकंप होते हैं ? अथवा निष्कंप होते हैं ?
सेज शब्द का अर्थ सकंप है और निरेज शब्द का अर्थ निष्कंप है ।
इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जीवा सेया वि
निरैया वि’ जीव सकंप भी होते हैं और निष्कंप भी होते हैं । अर्थात्
जीव चलनस्वभाववाले भी होते हैं और चलनस्वभाव से रहित भी होते
हैं । अब पुनः श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-‘से केणद्वेणं
मंते ! एवं वुच्यह जीवा सेया वि निरैया वि’ हे करुणा के सागर भदन्त !
आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि जीव सकंप-चलन स्वभाववाले

સૂત્રનું બારમું પદ જોવું જોઈએ, શરીરવાળા જીવો ચલન સ્વભાવવાળા હોય
છે. જેથી શ્રી ગૌતમસ્વામી સામાન્યપણાથી જીવોના ચલન વિગેરે સ્વભાવને
લઈને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરે છે ‘જીવાણં મંતે ! કિં સેયા નિરેયા’ હે ભગવન્
જીવ સકંપ-કંપવાળા હોય છે ? કે કંપ વિનાના હોય છે ? સેજ શબ્દનો
અર્થ સકંપ એ પ્રમાણે છે. અને નિરેજ શબ્દનો અર્થ નિષ્કંપ છે. આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા સેયા વિ નિરેયા વિ’
જીવ સકંપ પણ હોય છે. અને નિષ્કંપ પણ હોય છે. અર્થાત્ જીવ ચલન
સ્વભાવવાળો પણ હોય છે અને ચલન સ્વભાવ વિનાનો પણ હોય છે.

ફરીથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘સે કેળદ્વેણં મંતે !
એવં વુચ્ચહ જીવા સેયા વિ નિરેયા વિ’ હે કરુણાનિધે ભગવન્ એવું આપ શ્રી
કરુણથી કહો છો કે-જીવ સકંપ-ચલન સ્વભાવવાળો પણ હોય છે,

‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચ સરીરગા પન્નત્તા’ પશ્ચ પ્રકારકાણિ શરીરાણિ મજ્ઞાણિ ‘તં જહા’ તથા—‘ઓરાલિણ જાવ કમ્મણ’ ઔદારિકં યાવત્-કાર્મણમ્ । અત્ર યાવત્પદેન વૈક્રિયાદારક-તૈજસશરીરાણાં ગ્રહણં ભવતિ । તથા ચ-ઔદારિક-વૈક્રિય-તૈજસા-ડ્ઢહારકાર્મણભેદાત્-શરીરં પશ્ચપ્રકારકં ભવતીતિ । ‘એત્થ સરીરપદં નિરવસેસં ભાણિયવ્વં જહા પન્નવણાણ’ અત્ર શરીરપદં નિરવશેષં મણિતવ્યમ્-યથા મજ્ઞાપનાયામ્-શરીરપદં ચ મજ્ઞાપનામૂત્રે દ્વાદશપદમ્ તત્ત્વૈવમ્ । ‘નેરહયા ણં મંતે ! કહ સરીરા પન્નત્તા ? ગોયમા ! તઓ સરીરા પન્નત્તા તં જહા વેઝવિણ તેયણ કમ્મણ-ય’ इत्यादि । નૈરયિકાણાં સ્વલુ ભદન્ત ! કતિ શરીરાણિ મજ્ઞાણિ ? ગૌતમ ! શ્રીણિ

ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા ! પંચ સરીરગા પળ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! શરીર પાંચ કહે ગયે હૈં । ‘તં જહા’ જો હસ પ્રકાર સે હૈં-‘ઓરાલિણ જાવ કમ્મણ’ ઔદારિક યાવત્ કાર્મણ યહાં યાવત્પદ સે ‘વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ’ હન ત્રીન શરીરોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ‘એત્થ સરીરપદં નિરવસેસં ભાણિયવ્વં જહા પન્નવણાણ’ યહાં મજ્ઞાપના સૂત્ર મેં કહે અનુસાર શરીર પદ પૂરા કા પૂરા કહના ચાહિયે । મજ્ઞાપના સૂત્ર મેં શરીર પદ ૧૨ વાં પદ હૈ ઓર વહ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘નેરહયા ણં મંતે ! કહ સરીરા પન્નત્તા ! ગોયમા ! તઓ સરીરા પન્નત્તા’ તં જહા વેઝવિણ, તેયણ, કમ્મણ ય’ इत्यादि-શ્રી ગૌતમસ્વામીને પ્રભુશ્રી સે હસ પ્રકાર જવ પૂછા કિ હે ભદન્ત ! નૈરયિકોં કે શરીર કિતને પ્રકારકે કહે ગયે હૈં ? તથ પ્રભુશ્રી ને શ્રી ગૌતમ સ્વામી કો સમ્બોધિત કરતે હુએ-એસા કહા કિ હે ગૌતમ ! નૈરયિકોં કે ૩ શરીર કહે ગયે હૈં । જૈસે-વૈક્રિયશરીર તૈજસશરીર ઓર કાર્મણશરીર

ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! પંચ સરીરગા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! શરીરો પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે ‘ઓરાલિણ જાવ કમ્મણ’ ઔદારિક યાવત્ કાર્મણ અહીંયાં યાવત્ પદથી ‘વૈક્રિય આહારક, તૈજસ’ એ ત્રણે શરીરો ગ્રહણ કરાયા છે. ‘એત્થ સરીરપદં નિરવસેસં ભાણિયવ્વં જહા પન્નવણાણ’ અહીંયાં મજ્ઞાપના સૂત્રના શરીરપદમાં કહ્યા પ્રમાણે ‘તે સઘણું’ કથન કહેવું’ નોંધએ. મજ્ઞાપના સૂત્રનું શરીરપદ ૧૨ બારનું પદ છે. તે આ પ્રમાણે છે-‘નેરહયાણં મંતે ! કહ સરીરા પન્નત્તા ?’ ગોયમા ! તઓ સરીરા પન્નત્તા તં જહા વેઝવિણ, તેયણ, કમ્મણ ય’ इत्यादि ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું કે-હે ભગવન્ નૈરયિકોના કેટલા શરીરો કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રીએ શ્રી ગૌતમસ્વામીને સંબોધિત કરીને એવું કહ્યું કે હે ગૌતમ ! નૈરયિકોને ત્રણ શરીરો હોય છે. તે આ પ્રમાણે છે. વૈક્રિય, તૈજસ, અને કાર્મણ અહીંયાં આ કથન સંક્ષેપથી કહેલ છે. વિશેષ જ્ઞાસુઓએ મજ્ઞાપના

શરીરાણિ પ્રજ્ઞાપ્તાનિ તથા-વૈક્રિયં-તૈજસં-કાર્મણં ચેત્યાદિ । સંક્ષેપતઃ-ઇહ પ્રદર્શિતં વિશેષજિઘ્રુભિઃ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમેવ દ્રષ્ટવ્યમ્ ।

શરીરવન્તશ્ચ જીવાશ્ચલનસ્વમાશ્ચ ભવન્તીતિ સામાન્યતો જીવાનાં ચલનત્વાદિ-પ્રદનયન્નાહ-‘જીવા ણં ભંતે’ इत्यादि । ‘જીવા ણં ભંતે ! કિં સેયા-નિરેયા’ જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં સૈજા નિરેજા’, એજનેન-કમ્પનેન સહ વર્તન્તે इति સૈજાઃ કમ્પન-વન્તઃ । એજનરહિતાઃ નિરેજાઃ-નિશ્ચલના इत्यर्थઃ । મગધાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા સેયાવિ-નિરેયાવિ’ જીવાઃ સૈજાઃ-ચલનસ્વભાવ-ન્તોઽપિ ભવન્તિ નિરેજાઃ-ચલનસ્વભાવરહિતા, અપિ ભવન્તીતિ । ‘સે કેળદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચહ-જીવા સેયા વિ, નિરેયાવિ’ તત્કેનાર્યેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે જીવાઃ

હમને યહાં યહ કથન સંક્ષેપ સે પ્રદર્શિત કર દિયા હૈ વિશેષ જિજ્ઞાસુઓ કો પ્રજ્ઞાપના સૂત્રકા ૧૨ પદ દેખના ચાહિયે । શરીરવાલે જીવ ચલન-સ્વભાવવાલે હોતે હૈં અતઃ શ્રીગૌતમસ્વામી સામાન્ય સે જીવોં કે ચલન આદિ સ્વભાવ કો લેકર એસા પ્રદન કરતે હૈં-‘જીવા ણં ભંતે ! કિં સેયા નિરેયા’ હે ભદન્ત ! જીવ કયા સકંપ હોતે હૈં ? અથવા નિષ્કંપ હોતે હૈં ? સેજ શબ્દ કા અર્થ સકંપ હૈં ઓર નિરેજ શબ્દ કા અર્થ નિષ્કંપ હૈં । ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા સેયા વિ નિરેયા વિ’ જીવ સકંપ ભી હોતે હૈં ઓર નિષ્કંપ ભી હોતે હૈં । અર્થાત્ જીવ ચલનસ્વભાવવાલે ભી હોતે હૈં ઓર ચલનસ્વભાવ સે રહિત ભી હોતે હૈં । અબ પુનઃ શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછતે હૈં-‘સે કેળદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચહ જીવા સેયા વિ નિરેયા વિ’ હે કરુણાકે સાગર ભદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ જીવ સકંપ-ચલન સ્વભાવવાલે

સૂત્રનું ખારમું પદ જોવું જોઈએ, શરીરવાળા જીવો ચલન સ્વભાવવાળા હોય છે. જેથી શ્રી ગૌતમસ્વામી સામાન્યપણાથી જીવોના ચલન વિગેરે સ્વભાવને લઈને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરે છે ‘જીવાણં ભંતે ! કિં સેયા નિરેયા’ હે ભગવન્ જીવ સકંપ-કંપવાળા હોય છે ? કે કંપ વિનાના હોય છે ? સેજ શબ્દનો અર્થ સકંપ એ પ્રમાણે છે. અને નિરેજ શબ્દનો અર્થ નિષ્કંપ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા સેયા વિ નિરેયા વિ’ જીવ સકંપ પણ હોય છે. અને નિષ્કંપ પણ હોય છે. અર્થાત્ જીવ ચલન સ્વભાવવાળો પણ હોય છે અને ચલન સ્વભાવ વિનાનો પણ હોય છે.

ફરીથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘સે કેળદ્દેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચહ જીવા સેયા વિ નિરેયા વિ’ હે કરુણાનિધે ભગવન્ એવું આપ શા કારણથી કહેા છે કે-જીવ સકંપ-ચલન સ્વભાવવાળો પણ હોય છે,

સૈજા અપિ નિરેજા અપિ ઇતિ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘જીવા દુવિહા પન્નત્તા’ જીવા દ્વિવિધાઃ-દ્વિ પ્રકારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ । ‘તં જહા’ તથથા-‘સંસારસમાવન્નગા ય અસંસારસમાવન્નગા ય’ સંસારસમાવન્નકાશ્ચ સંસારિણ ઇત્યર્થઃ । અસંસારસમાવન્નકાશ્ચ-સંસારાતીતા ઇત્યર્થઃ । ‘તત્થ ણં જે તે અસંસાર-સમાવન્નગા તે ણં સિદ્ધા’ તત્ર તથોર્દ્વયોઃ સંસારસમાવન્નાઽસંસારમાવન્નયોર્મધ્યે યે તે અસંસારસમાવન્નકાઃ તે સ્વલુ સિદ્ધાઃ । ‘સિદ્ધા ણં દુવિહા પન્નત્તા’-સિદ્ધાઃ સ્વલુ દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ‘તં જહા’ તથથા-‘અણંતરસિદ્ધા ય-પરંપરસિદ્ધા ય’ અનંતરસિદ્ધાશ્ચ પરમ્પરસિદ્ધાશ્ચ, ન વિચ્યતે અન્તરં વ્યવધાનં સિદ્ધત્વસ્ય યેપાં તે અનન્તરાઃ, અન-ન્તરાશ્ચ તે સિદ્ધાશ્ચેતિ-અનન્તરસિદ્ધાઃ । યે સિદ્ધત્વસ્ય પ્રથમસમયે વર્તન્તે તે ચ સૈજાઃ સિદ્ધિગમનસમયસ્ય સિદ્ધત્વપ્રાપ્તિસમયસ્ય ચૈકત્વાદ્ । પરમ્પરસિદ્ધાસ્તુ-

મી હોતે હૈં ઓર નિષ્કંપ-ચલનસ્વભાવ સે રહિત મી હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પરમકૃપાલુ પ્રમુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા । જીવા દુવિહા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! જીવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-‘તં જહા’ જૈસે-‘સંસારસમાવન્નગા ય, અસંસારસમાવન્નગા ય’ એક સંસારસમાવન્નક-સંસારી ઓર દૂસરા અસંસારસમાવન્નક-સંસારાતીત મુક્ત ‘તત્થ ણં જે તે અસંસારસમા-વન્નગા તે ણં સિદ્ધા’ ફરમેં જો અસંસારસમાવન્નક હૈં વે સિદ્ધ હૈં । ‘સિદ્ધા ણં દુવિહા પન્નત્તા’ યે સિદ્ધ મી દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ‘તં જહા’ જૈસે-‘અણંતરસિદ્ધા ય પરંપરસિદ્ધા ય’ એક અનંતરસિદ્ધ ઓર દૂસરા પરમ્પરસિદ્ધ’ જો જીવ સિદ્ધત્વ કે પ્રથમ સમય મેં રહતે હૈં વે અનંતર સિદ્ધ હૈં । યે અનંતરસિદ્ધ સકંપ-સેજ હોતે હૈં । હુસકા કારણ યહ હૈં કિ સિદ્ધિ મેં ગમન કરાને કા સમય ઓર સિદ્ધત્વ પ્રાપ્તિ કા સમય એક હી હૈં । અતઃ સિદ્ધિ મેં ગમન કરાને કે

અને નિષ્કંપ ચલનસ્વભાવ વિનાનો પણ હોય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રમુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા । જીવા દુવિહા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘સંસારસમાવન્નગા ય અસંસારસમાવન્નગા ય’ સંસારસમાવન્નક સંસારી અને અસંસારસમાવન્નક-સંસારથી છૂટેલ-મુક્ત ‘તત્થ ણં જે તે અસંસારસમાવન્નગા તેણં સિદ્ધા’ આમાં બે અસંસાર સમાવન્નક છે તે સિદ્ધ છે ‘સિદ્ધા ણં દુવિહા પન્નત્તા’ આ સિદ્ધ પણ બે પ્રકારના કહ્યા છે. ‘તં જહા’ તે ‘અનંતરસિદ્ધા ય પરંપરસિદ્ધા ય’ એક અનંતર સિદ્ધ અને બીજા પરંપર સિદ્ધ, જે જીવ સિદ્ધ પણના પ્રથમ સમયમાં રહે છે, તે અનંતર સિદ્ધ છે. આ અનંતર સિદ્ધ સકંપ-સેજ હોય છે. તેનું કારણ એવું છે કે-સિદ્ધિમાં ગમન કરવાનો સમય અને સિદ્ધપણું પ્રાપ્ત કરવાનો સમય એક જ છે. જેથી સિદ્ધિમાં ગમન કરવાના સમયમાં ગતિક્રિયા

સિદ્ધત્વસ્ય દ્વયાદિસમયવૃત્તયઃ । ‘તત્થ ણં જે તે પરંપરસિદ્ધા તે ણં નિરેયા’ તત્ર
 યે તે પરંપરસિદ્ધાઃ તે યે નિરેયાઃ । ‘તત્થ ણં જે તે અણંતરસિદ્ધા-તે ણં
 સેયા’ તત્ર યે તે અનંતરસિદ્ધાસ્તે યે સૈજાઃ એજનેન-ચલનેન સહિતાઃ
 સક્રિયા इत्यर्थः । સિદ્ધિગમનસમયસ્ય-સિદ્ધત્વપ્રાપ્તિસમયસ્ય ચૈકત્વાદિતિ ।
 ‘તે ણં મંતે । કિં દેસેયા સવ્વેયા’ તેઽનંતરસિદ્ધાઃ યે મદન્ત । કિં દેસૈજાઃ-
 દેશતથ્થલાઃ, સર્વૈજાઃ-સર્વતથ્થલાવેતિ પ્રશ્નઃ ? અગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि ।
 ‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘ણો દેસેયા-સવ્વેયા’ અનંતરસિદ્ધા નો દેસૈજાઃ-દેશતથ્થલા
 ન ભવન્તિ કિન્તુ-સર્વૈજા-સર્વતથ્થલાઃ, સિદ્ધાનાં સર્વાત્મના સિદ્ધૌ ગમનાત્
 સર્વૈજત્વમેવ ભવતિ ન તુ-દેસૈજત્વમિતિ । ‘તત્થ ણં જે તે સંસારસમાવન્નગા તે

સમય મેં ગતિ ક્રિયા હોને સે વે સકંપ કહે ગયે હૈં । તથા જો પરંપર
 સિદ્ધ હૈં વે નિષ્કંપ હૈં । યે પરંપરસિદ્ધ સિદ્ધિપ્રાપ્તિ કે દ્વયાદિસમયવર્તી
 હોતે હૈં । યહી વાત સૂત્રકાર આગે કે સૂત્રપાઠ સે પુષ્ટ કરતે હૈં-‘તત્થ
 ણં જે તે પરંપરસિદ્ધા તે ણં નિરેયા તત્થ ણં જે તે અણંતરસિદ્ધા તે ણં
 સેયા’ અથ શ્રીગૌતમસ્વામી પુનઃ પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછતે હૈં-‘તે ણં મંતે !
 કિં દેસેયા સવ્વેયા’ હે મદન્ત ! જો અનંતરસિદ્ધ સકંપ કહે ગયે હૈં
 સો કયા વે એકદેશ સે સકંપ હોતે હૈં અથવા સર્વદેશ સે સકંપ હોતે
 હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા ! ણો દેસેયા સવ્વેયા’
 હે ગૌતમ ! વે અનંતરસિદ્ધ એકદેશ સે સકંપ નહીં હોતે હૈં કિન્તુ સર્વ-
 દેશ સે સકંપ હોતે હૈં । કયોં કિ સિદ્ધ સર્વાત્મના સિદ્ધિ મેં ગમન
 કરતે હૈં અંશતઃ નહીં ।

‘તત્થ ણં જે તે સંસારસમાવન્નગા તે દુવિહા પણ્ણત્તા’ એમં જે સંસાર
 સમાવન્નક જીવ હૈં વે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-‘તં જહા’ જૈસે-એક

હોવાથી તેને સકંપ કહેલ છે. તથા જે પરંપર સિદ્ધ છે. તેઓ નિષ્કંપ છે. આ
 પરંપર સિદ્ધ સિદ્ધિ પ્રાપ્તિના એ વિગેરે સમયવર્તી હોય છે એજ વાત સૂત્રકાર
 આગળના સૂત્રપાઠથી પુષ્ટ કરે છે. ‘તત્થ ણં જે તે પરંપરસિદ્ધા તે ણં નિરેયા તત્થ
 ણં જે તે અણંતરસિદ્ધા તે ણં સેયા’ હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુશ્રીને એવું
 પૂછે છે કે-તેણે મંતે ! કિં દેસેયા સવ્વેયા’ હે ભગવન્ જે અનંતર સિદ્ધ સકંપ
 કહ્યા છે, તે શું ? એક દેશથી સકંપ હોય છે ? અથવા સર્વદેશથી સકંપ હોય છે ?
 આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! ણો દેસેયા સવ્વેયા’ હે ગૌતમ !
 તે અનંતર સિદ્ધ એકદેશથી સકંપ હોતા નથી પરંતુ સર્વદેશથી સકંપ હોય છે
 કેમકે સિદ્ધ સર્વપ્રકારે સિદ્ધિ ગતિમાં ગમન કરે છે. અંશતઃ કરતાં નથી.

‘તત્થ ણં જે તે સંસારસમાવન્નગા તે દુવિહા પણ્ણત્તા’ જે એવ સંસાર સમા-
 વન્નક હોય છે, તે બે પ્રકારના કહ્યા છે, ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે. એક

દુવિદ્યા પન્નત્તા' તત્ર ચલુ યે તે સંસારસમાપન્નકાઃ તે દ્વિવિદ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ । 'તં જહા' તથ્યા-સેલેસિપડિવન્નગા ય-અસેલેસિપડિવન્નગા ય' શૈલેશી પ્રતિપન્નકા-આશૈલેશીપ્રતિપન્નકાથ । 'તત્થ ણં જે તે સેલેસિપડિવન્નગા-તે ણં નિરેયા' તત્ર ચલુ યે તે શૈલેશીપ્રતિપન્નકા સ્તે ચલુ નિરેજાઃ, નિરુદ્ધયોગત્વેન સ્વભાવતઃ-ચલન રહિતત્વાત્તેપમિતિ । 'તત્થ ણં જે તે અસેલેસિ પડિવન્નગા તે ણં સેયા' તત્ર ચલુ યે તે અશૈલેશીપ્રતિપન્નકા સ્તે ચલુ સૈજાઃ સકમ્પા इत्यर्थः । 'તે ણં મંતે ! કિં દેસેયા-સન્વેયા' તે અશૈલેશી પ્રાપ્તાઃ ચલુ મદન્ત ! કિં દેશૈજાઃ અંશતઃ કમ્પનસદ્ધિતાઃ, સર્વૈજાઃ-સર્વાંશેન ચલનસ્વભાવન્તઃ કિમિતિ પ્રશ્નઃ ? મગવા-નાહ-'ગોયમા' इत्यादि । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'દેસેયા વિ-સન્વેયા વિ' દેશૈજા અપિ અંશતઃ સકમ્પા અપીત્યર્થઃ સર્વૈજા અપિ-સર્વતઃ કમ્પનવન્તોઽપિ ઈલિકા-

શૈલેશી પ્રાપ્ત સંસારસમાપન્નકા ઓર દૂસરે શૈલેશી અપ્રાપ્ત સંસાર સમા-પન્નકા 'તત્થ ણં જે તે સેલેસિપડિવન્નગા તે ણં નિરેયા' જો શૈલેશીપ્રતિ-પન્નકા હૈં વે નિષ્કંપ હોતે હૈં ક્યોકિ જો મોક્ષગમન સમય કે પહિલે શૈલેશી કો પ્રાપ્ત હો જાતે હૈં 'તે ણં મંતે ! કિં દેસેયા સન્વેયા' હે મદન્ત ! જો અશૈલેશી કો પ્રાપ્ત જીવ હૈં વે કયા એકદેશ સે સકંપ-ચલનવાલે હોતે હૈં ? અથવા સર્વદેશ સે સકંપ હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-'ગોયમા ! દેસેયા વિ સન્વેયા વિ' હે ગૌતમ ! અશૈલેશી પ્રાપ્ત જીવ એકદેશ સે બી સકંપ હોતે હૈં ઓર સર્વદેશ સે બી સકંપ હોતે હૈં । હસકા કારણ એસા હૈં કિ જો

શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત સંસાર સમાપન્નકા અને બીજા શૈલેશી અવસ્થા અપ્રાપ્ત સંસાર સમાપન્નકા 'તત્થ ણં જે તે સેલેસિ પડિવન્નગા તે ણં નિરેયા' જે શૈલેશી પ્રતિપન્નકા છે, તે નિષ્કંપ હોય છે, કેમકે-મોક્ષગમનના સમય પહેલાં શૈલે-શીને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. તેઓને બધા પ્રકારથી યોગનો નિરોધ થઈ જાય છે. જેથી સ્વભાવથી તેઓ ચલન વિનાના થઈ જાય છે, 'તત્થ ણં જે તે અસેલેસિ પડિવન્નગા તે ણં સેયા' અને શૈલેશીને પ્રાપ્ત થયા નથી હોતા તેઓ સકંપ હોય છે. હવે ફરીથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે— 'તે ણં મંતે ! કિં દેસેયા સન્વેયા' હે ભગવન અશૈલેશી પ્રાપ્ત જીવ એકદેશથી સકંપ હોય છે ? અથવા સર્વદેશથી સકંપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી

ગત્યા-ઉત્પત્તિસ્થાનં ગચ્છન્તો દેશૈઃજાઃ પ્રાકૃતન શરીરસ્થસ્ય વિવક્ષયા નિશ્ચલત્વાત્,
કન્દુકગત્યા ગચ્છન્તઃ સર્વૈઃજાઃ સર્વાત્મના તેષાં ગમનપ્રવૃત્તત્વાદિતિ । ‘સે તેણદ્રે-
ણં જાવ નિરેયાવિ’ તત્તેનાર્થેન યાવત્-નિરેજા અપિ અત્ર યાવત્-પદેન-‘મંતે ।
પદં બુચ્ચઈ જીવા સેયા વિ’ इत्यस्य पदसन्दर्भस्य ग्रहणं भवतीति । ‘नेरइया णं मंते ।
किं देसेया-सव्वेया’ नैरयिकाः खलु भदन्त । किं देशैःजाः-सर्वैजावेति प्रश्नः ?
भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । देशैजा अपि नैरयिका
भवन्ति तथा-सर्वैजा अपि भवन्ति । ‘से केणद्रेणं जाव-सव्वेयावि’ तत्केनार्थेन

जीव इलिका (कीटविशेष) गति से उत्पत्तिस्थान में जाते हैं वे देशतः
सकंप होते हैं । क्योंकि पूर्व शरीरस्थ अंश उनका गति क्रिया रहित होता
है और जो कन्दुक की गति से उत्पत्ति स्थान में जाते हैं वे सर्वदेश
से सकंप होते हैं, क्योंकि उनकी गति क्रिया सर्वात्मना होती है ।
‘से तेणद्रेणं जाव निरैया वि’ इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है
कि जीव सकंप भी होते हैं और निष्कंप भी होते हैं ।

अब श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-‘नेरइया णं मंते ।
किं देसेया सव्वेया’ हे भदन्त ! नैरयिक क्या एकदेश से सकंप चलने-
वाला होते हैं अथवा सर्वदेश से सकंप होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री
कहते हैं-‘गोयमा’ हे गौतम ! नैरयिक एकदेश से भी सकंप होते हैं
और सर्वदेश से भी सकंप होते हैं । अब पुनः श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री
से ऐसा पूछते हैं-‘से केणद्रे णं जाव सव्वेया वि’ हे भदन्त ! ऐसा आप

ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા । દેસેયા વિ સવ્વેયા વિ’ હે ગૌતમ ! તેઓ
એકદેશથી પણ સકંપ હોય છે, અને સર્વદેશથી પણ સકંપ હોય છે. તેનું કારણ
એવું છે કે-જે જીવ ધ્વિકા ગતિથી ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જાય છે, તેઓ દેશતઃ
સકંપ હોય છે કેમકે-પૂર્વ શરીરમાં રહેલ અંશ ગતિક્રિયા વગરનો હોય છે.
અને જે કંદુકની ગતિથી ઉત્પત્તિસ્થાનમાં જાય છે, તેઓ સર્વદેશથી સકંપ હોય
છે. કેમકે-તેમની ગતિક્રિયા સર્વપ્રકારવાળી હોય છે. ‘સે તેણદ્રેણં જાવ નિરેયા
વિ’ આ કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે-જીવ સકંપ પણ હોય
છે, અને નિષ્કંપ પણ હોય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘નેરइया णं मंते । किं
देसेया सव्वेया’ હે ભગવન્ નૈરયિકો શુ એકદેશથી સકંપ હોય છે ? કે
સર્વદેશથી સકંપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી-કહે છે કે-‘ગોયમા !’
હે ગૌતમ ! નૈરયિક એકદેશથી પણ સકંપ હોય છે. અને સર્વદેશથી પણ
સકંપ હોય છે. ફરીથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘સે કેણ-

વદેવ યાવદ્ વૈમાનિકાઃ દેશીજાઃ અપિ સર્વૈજા અપિ યુક્તયાદિકન્તુ-નારકવદેવ
સર્વત્ર વિચિચ્ય જ્ઞાતવ્યમિતિ ભાવઃ ॥સૂ.૦૫॥

‘અનન્તરપૂર્વમકરણે જીવવક્તવ્યતા કથિતા, અથ-અજીવવક્તવ્યતામાહ-
‘પરમાણુપોગ્ગલા ણં મંતે !’ इत्यादि ।

મૂળ-પરમાણુપોગ્ગલાણં મંતે ! કિં સંખેજ્જા અસંખેજ્જા
અણંતા ? ગોયમા ! નો સંખેજ્જા નો અસંખેજ્જા અણંતા । એવં
જાવ અણંતપણસિયા સંધા । ઇગપણસોગાઢા ણં મંતે ! પોગ્ગલા
કિં સંખેજ્જા અસંખેજ્જા અણંતા । એવં ચેવ એવં જાવ અસંખે-
જ્જપણસોગાઢા । ઇગસમયટ્ટિહયાણં મંતે ! પોગ્ગલા કિં સંખેજ્જા
એવં ચેવ એવં જાવ અસંખેજ્જસમયટ્ટિહયા । ઇગગુણકાલગાણં
મંતે ! પોગ્ગલા કિં સંખેજ્જા એવં ચેવ એવં જાવ અણંતગુણ-
કાલગા એવં અવસેસા વિ વણ્ણ-ગંધ રસ-ફાસા ણેયઠ્ઠા જાવ
અણંતગુણલુક્કલ્લિ । ઇણસિ ણં મંતે ! પરમાણુપોગ્ગલાણં
દુપ્પણસિયાણ ચ સંધાણં દઠ્ઠવટ્ઠયાણ કયરે કયરેહિંતો અપ્પા વા
બહુયા વા તુલ્લા વા વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ! દુપ્પણસિણહિંતો
સંધેહિંતો પરમાણુપોગ્ગલા દઠ્ઠવટ્ઠયાણ બહુગા । ઇણસિ ણં મંતે !
દુપ્પણસિયાણં તિપ્પણસિયાણ ચ સંધાણં દઠ્ઠવટ્ઠયાણ કયરે કયરે-
હિંતો બહુયા । ગોયમા ! તિપ્પણસિણહિંતો સંધેહિંતો દુપ્પણસિયા
સંધા દઠ્ઠવટ્ઠયાણ બહુયા એવં ઇણં ગમણં જાવ દસપણસિણ-
હિંતો સંધેહિંતો નવપણસિયા સંધા દઠ્ઠવટ્ઠયાણ બહુયા । ઇણસિ
ણં મંતે ! દસપણસિયાણં પુચ્છા ? ગોયમા ! દસપણસિણહિંતો

હોતે હૈં ઓર સર્વાંશ સે ખી સકંપ હોતે હૈં । હસ વિષય મેં યુક્તિ આદિ
કા કથન નારક કે પ્રકરણ મેં જૈસે કહા ગયા હૈં ઊસી પ્રકાર સે યહાં
પર ખી વહ કહના ઝાહિયે ॥સૂ.૦૫॥

જેમજ યાવત્ વૈમાનિકા પણ દેશી પણ સકંપ હોય છે. અને સર્વાંશથી
પણ સકંપ હોય છે. આ વિષયમાં યુક્તિપૂર્વકતું કથન નારકના પ્રકરણમાં
જે પ્રમાણે કહેલ છે. જેજ પ્રમાણે અહીંયાં પણ સમજવું જોઈએ. ॥સૂ.૦૫॥

સ્વધેહિતો સંખેજ્જપણસિયા સ્વધા દવ્વટ્ટયાણં બહુયા । ણણસિ ણં
મંતે ! સંખેજ્જ ૦ પુચ્છા ? ગોયમા ? સંખેજ્જપણસિણહિતો સ્વધે-
હિતો અસંખેજ્જપણસિયા સ્વધા દવ્વટ્ટયાણં બહુયા । ણણસિ ણં
મંતે ! અસંખેજ્જ ૦ પુચ્છા ? ગોયમા ! અસંખેજ્જપણસિણહિતો
સ્વધેહિતો અણંતપણસિયા સ્વધા દવ્વટ્ટયાણં બહુયા ॥સૂ૦ ૬॥

છાયા—પરમાણુપુદ્ગલાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિં સંખ્યેયાઃ—અસંખ્યેયાઃ—અનન્તાઃ ?
ગૌતમ ! નો સંખ્યેયાઃ—નો અસંખ્યેયાઃ—અનન્તાઃ, એવં યાવદનન્તપ્રદેશિકાઃ
સ્કન્ધાઃ । એકપ્રદેશાવગાઢાઃ સ્વલુ મદન્ત ! પુદ્ગલાઃ કિં સંખ્યેયાઃ—અસંખ્યેયાઃ
—અનન્તાઃ । એવમેવ એવં યાવદસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢાઃ । એકસમયસ્થિતિકાઃ સ્વલુ
મદન્ત ! પુદ્ગલાઃ કિં સંખ્યેયાઃ—મસંખ્યેયાઃ—અનન્તાઃ । એવમેવ—એવં યાવત્—અસં-
ખ્યેયસમયસ્થિતિકાઃ । એકગુણકાલકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! પુદ્ગલાઃ કિં સંખ્યેયાઃ—
અસંખ્યેયાઃ—અનન્તાઃ ? એવમેવ । એવં યાવદનન્તગુણકાલકાઃ । એશ્મ—અવશેષો
અપિ વર્ણ—ગન્ધ—રસ—સ્પર્શ નેતવ્યાઃ । યાવદનન્તગુણરૂપા इति—એતેષાં સ્વલુ
મદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલાનાં દ્વિપ્રદેશિકાનાં ચ સ્કન્ધાનાં દ્રવ્યાર્થતયા કતરે
કતરેભ્યોડહ્યા વા—બહુકા વા તુલ્યા વા ત્રિશેષાધિકા વા ? ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશિ-
કેભ્યઃ સ્કન્ધેભ્યઃ પરમાણુપુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા બહુકાઃ । એતેષાં સ્વલુ મદન્ત !
દ્વિપ્રદેશિકાનાં ત્રિપ્રદેશિકાનાં ચ સ્કન્ધાનાં દ્રવ્યાર્થતયા કતરે કતરેભ્યો બહુકાઃ ?
ગૌતમ ! ત્રિપ્રદેશિકેભ્યઃ સ્કન્ધેભ્યઃ દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ દ્રવ્યાર્થતયા બહુકાઃ ।
એવમ્—એતેન ગમકેન યાવદ્ દશપ્રદેશિકેભ્યઃ સ્કન્ધેભ્યો નવપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ
દ્રવ્યાર્થતયા બહુકાઃ । એતેષાં સ્વલુ મદન્ત ! દશપ્રદેશિકાનાં પૃચ્છા ? ગૌતમ !
દશપ્રદેશિકેભ્યઃ સ્કન્ધેભ્યઃ સંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ દ્રવ્યાર્થતયા બહુકાઃ ।
એતેષાં સ્વલુ મદન્ત ! સંખ્યેય ૦ પૃચ્છા ? ગૌતમ ! સંખ્યેયપ્રદેશિકેભ્યઃ સ્કન્ધેભ્યઃ
અસંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ દ્રવ્યાર્થતયા બહુકાઃ એતેષાં સ્વલુ મદન્ત ! અસંખ્યેય ૦
પૃચ્છા ? ગૌતમ ! અસંખ્યાતપ્રદેશિકેભ્યઃ સ્કન્ધેભ્યોડનંતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ
દ્રવ્યાર્થતયા બહુકાઃ ॥સૂ૦ ૬॥

ટીકા—‘પરમાણુપોગ્ગલા ણં મંતે !’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિં
સંખેજ્જા—અસંખેજ્જા—અણંતા’ કિં સંખ્યાતાઃ—અસંખ્યાતાઃ—અનન્તાઃ વા ભવન્તીતિ

અનન્તર પૂર્વ પ્રકરણ મેં જીવ કે વિષય મેં વક્તવ્યતા કહી ગઈ
હૈ । એવં સૂત્રકાર અજીવ કે વિષય મેં વક્તવ્યતા કહતે હૈ—‘પરમાણુ-

આ પહેલાના પ્રકરણમાં જીવના સંબંધમાં કથન કરેલ છે. હવે સૂત્રકાર
અજીવના સંબંધમાં કથન કરે છે—‘પરમાણુપોગ્ગલા ણં મંતે ! કિં સંખેજ્જા’ ઇત્યાદિ

પ્રશ્ન : ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘नो संखेज्जा-
नो असंखेज्जा-अणंता’ नो संख्याताः परमाणुपुद्गलाः-न वा-असंख्याताः किन्तु-
अनन्ता एव परमाणवो भवन्तीति ‘एवं जाव-अणंतपएसिया खंधा’ एवम्-पर-
माणुपुद्गलवदेव यावत् अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः, अनन्ताः प्रदेशावयवतया विद्यन्ते
येषां ते अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा अवयविनः । तथा च-द्विप्रदेशिकस्कन्धादारभ्या-
ऽनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा नो संख्याताः-नो असंख्याताः किन्तु-अनन्ता भवन्तीति
भावः । ‘एगपएसोगाढा णं भंते !’ एकप्रदेशावगाढाः खलु भदन्त ! पुद्गलाः ‘किं
संखेज्जा-असंखेज्जा-अणंता’ किं संख्याताः-असंख्याताः-अनन्ताः हे भदन्त !

પોગલા ણં મંતે કિં સંખેજ્જા’ इत्यादि सूत्र ६ ।

टीकार्थ-इस सूत्रद्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-
‘परमाणुपोगला णं भंते !’ हे भदन्त ! परमाणु पुद्गल ‘किं संखेज्जा,
असंखेज्जा, अणंता’ क्या संख्यात हैं ? अथवा असंख्यात हैं ? अथवा
अनन्त हैं । इसके उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं-‘गोयमा ।
नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा अणंता’ हे गौतम ! परमाणु पुद्गल न
संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त ही हैं । ‘एवं जाव अणं
तपएसिया खंधा’ इसी प्रकार से यावत् अनन्तप्रदेशों वाले जो स्कन्ध हैं
वे भी अनन्त ही हैं । इस प्रकार द्विप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर अनन्त
प्रदेशिक स्कन्ध न संख्यात हैं न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं ।

अब गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-‘एगपएसोगाढा णं
भंते !’ हे भदन्त ! एक आकाशप्रदेश में अवगाढ अवस्थित-पुद्गल क्या
संख्यात है ? अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं ? इसके उत्तर में

टीकार्थ-આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું
છે કે-‘પરમાણુપોગલાણં મંતે !’ હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલ ‘કિં સંખેજ્જા,
અસંખેજ્જા, અણંતા’ સંખ્યાત છે ? અસંખ્યાત છે ? અથવા અનંત છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા । નો સંખેજ્જા,
નો અસંખેજ્જા, અણંતા’ હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ સંખ્યાત નથી અસં-
ખ્યાત પણ નથી, પરંતુ અનંત છે ‘एवं जाव अणंतपएसिया खंधा’ એજ
પ્રમાણે યાવત્ અનંત પ્રદેશવાળા જે રકધો છે, તે પણ અનંત જ છે.
આ પ્રમાણે જે પ્રદેશવાળા રકધોથી લઈને અનંત પ્રદેશવાળા રકધો સંખ્યાત
નથી. તેમ અસંખ્યાત પણ નથી. પરંતુ અનંત જ છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘एगपएसोगाढा णं
भंते !’ હે ભગવન્ એક આકાશ પ્રદેશમાં અવગાઢ-અવસ્થિત-રહેલા પુદ્ગલો

एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे विद्यमानाः पुद्गलाः किं संख्याताः—असंख्याताः—अनन्ता वा भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह—‘एवं चेन्न’ एवमेव—परमाणुपुद्गलवदेव एकप्रदेशावगाढाः पुद्गला नो संख्याताः न वा असंख्याताः किन्तु अनन्ता एव भवन्तीति । ‘एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढा’ एवम्—यावद्—असंख्येयप्रदेशावगाढाः । एवम्—एकप्रदेशावगाढपुद्गलवदेव द्विप्रदेशिकादारभ्य—असंख्याताकाशप्रदेशो वर्त्तमानाः पुद्गला अपि नो संख्याताः—न वा—असंख्याताः किन्तु—अनन्ता भवन्ति । यावत्पदेन द्विप्रदेशिकादारभ्य संख्यातप्रदेशावगाढानां पुद्गलानां ग्रहणं भवतीति । ‘एगसमयद्विह्या णं भंते !’ एकसमयस्थितिकाः खलु भदन्त ! एकस्मिन् समय एव स्थितिर्येषां विद्यते ते—एकसमयस्थितिकाः, ‘पोगगला किं संखेज्जा०’ पुद्गलाः किं संख्याताः—असंख्याताः—अनन्ता वेति प्रश्नः ? उत्तरमाह—‘एवं चेन्न’ एवम्—एक-

પ્રભુશ્રી કહતે હૈં—‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! એક આકાશપ્રદેશ મેં અવસ્થિત પુદ્ગલ પરમાણુપુદ્ગલ કે જૈસે ન સંખ્યાત હૈં, ન અસંખ્યાત હૈં કિન્તુ અનન્ત હી હૈં । ‘એવં જાવ અસંખેજ્જપસોગાઢા’ હસી પ્રકાર સે યાવત્ દ્વિપ્રદેશાવગાઢસ્કંધ સે લેકર આકાશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઢ જો પુદ્ગલ હૈં વે ભી અનન્ત હૈં સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નહીં હૈં । યંહાં યાવત્પદ સે દ્વિપ્રદેશાવગાઢ સ્કંધ સે લેકર સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં । અવ શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી સે ઈસા પૂછતે હૈં—‘એગસમયદ્વિહ્યા ણં ભંતે ! પોગગલા કિં સંખેજ્જા૦’ ‘હે ભદન્ત ! એક સમય કી સ્થિતિવાળે પુદ્ગલ કયા સંખ્યાત હૈં ? અથવા અસંખ્યાત હૈં ? અથવા અનન્ત હૈં ?’ હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં—‘એવં ચેવ’ એક

‘શુ’ સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? અથવા અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલો પરમાણુ પુદ્ગલની જેમ સંખ્યાતા નથી અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે. ‘એવં જાવ અસંખેજ્જપસોગાઢા’ એજ પ્રમાણે યાવત્ જે પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં રહેલા જે પુદ્ગલો છે, તેઓ પણ અનંત છે. સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નથી. અહીંયાં યાવત્પદથી જે પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરાયા છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—‘એગસમયદ્વિહ્યાં ભંતે ! પોગગલા કિં સંખેજ્જા’ હે ભગવન્ એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? અથવા અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘એવં ચેવ’ એક પ્રદેશમાં અવગાઢ પુદ્ગલો પ્રમાણે

પ્રદેશાવગાઢપુદ્ગલવદેવ એકસમયસ્થિતિકાઃ પુદ્ગલાઃ ન સંખ્યાતાઃ, ન વા-અસં-
 ર્યાતાઃ કિન્તુ-અનન્તા એવેતિ માવઃ । ‘એવં જાવ-અસંખેજ્જસમયદ્વિદ્યા’ એ
 યાવદ્ અસંખ્યેયસમયસ્થિતિકાઃ । એવં યથા-એકસમયસ્થિતિકાઃ પુદ્ગલાઃ તથા-
 દ્વિસમયસ્થિતિકાદારભ્યાઽસંખ્યાતસમયસ્થિતિકાઃ પુદ્ગલાઃ ન સંખ્યાતાઃ-
 ન વા-અસંખ્યાતાઃ । કિન્તુ-અનન્તા એવ । યાવત્પદેન દ્વિસમયસ્થિતિકા-
 દારભ્ય સંખ્યેયસમયસ્થિતિકપુદ્ગલાનાં ગ્રહણં ભવતીતિ । ‘એગુણકાલગાણં મંતે ।
 પોગ્ગલા કિં સંખેજ્જાં’ એકગુણકાલકાઃ સ્વલ્લ ભદન્ત ! પુદ્ગલાઃ કિં સંખ્યેયાઃ
 અસંખ્યેયા અનન્તાવેતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘એવમેવ’ એવમેવ-એકસમયસ્થિતિક-
 પુદ્ગલવદેવ એકગુણકાલકાઃ પુદ્ગલા અપિ ન સંખ્યાતા નાઽસંખ્યાતાઃ કિન્તુ-અન-

પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ કે જૈસે હી એકસમય કી સ્થિતિવાલે જો પુદ્ગલ
 હૈ, વે બી અનન્ત હૈ, સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નહીં હૈ । ‘એવં જાવ
 અસંખેજ્જસમયદ્વિદ્યા’ હસી પ્રકાર સે-એક સમયસ્થિતિક પુદ્ગલોં કે
 જૈસે-દ્વિસમયસ્થિતિક પુદ્ગલ સે લેકર અસંખ્યાતસમય કી સ્થિતિવાલે
 જો પુદ્ગલ હૈ વે અનન્ત હૈ, સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નહીં હૈ । યહાં
 યાવત્પદ સે દ્વિસમય કી સ્થિતિવાલે પુદ્ગલોં સે લેકર સંખ્યાત સમય
 કી સ્થિતિવાલે પુદ્ગલોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । અથ શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી
 સે એસા પૂછતે હૈ-‘એગુણકાલગાણં મંતે । પોગ્ગલા કિં સંખેજ્જાં’ હે
 ભદન્ત ! જો પુદ્ગલ એક ગુણ કાલે વર્ણ હૈ વે કયાં સંખ્યાત હૈ ? અથવા
 અસંખ્યાત હૈ ? અથવા અનન્ત હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામી
 સે કહતે હૈ-‘એવમેવ’ હે ગૌતમ ! એક સમયસ્થિતિક પુદ્ગલ કે જૈસે
 હી એક ગુણ કૃષ્ણવર્ણવાલે જો પુદ્ગલ હૈ વે અનન્ત હૈ, સંખ્યાત અથવા

એક સમયની સ્થિતિવાળા જે પુદ્ગલો છે, તેઓ પણ અનંત છે. સંખ્યાત
 અથવા અસંખ્યાત નથી. ‘એવં જાવ અસંખેજ્જસમયદ્વિદ્યા’ એજ પ્રમાણે એક
 સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો પ્રમાણે-જે સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોથી
 લઈને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા જે પુદ્ગલો છે, તેઓ પણ અનંત
 છે, સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નથી. અહીંયાં યાવત્પદથી જે સમયની
 સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોથી લઈને સંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો થઈ
 કરાયા છે ફરીથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘એગુણકાલ-
 ગાણં મંતે । પોગ્ગલા કિં સંખેજ્જાં’ હે ભગવન્ જે પુદ્ગલો એકગુણ કાળા
 વર્ણવાળા છે, તેઓ શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? અથવા અનંત
 છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘એવમેવ’ હે
 ગૌતમ ! એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલના કથન પ્રમાણે જ એક ગુણ

ન્તા એવેતિ । ‘એવં જાવ-અણંતાગુણકાલગા’ એવમ્-યાવત્-અનન્તગુણકાલકાઃ
પુદ્ગલાઃ । એકગુણકાલકપુદ્ગલવદેવ દ્વિગુણકાલકપુદ્ગલાદારભ્યાઽનન્તગુણકાલકાઃ
પુદ્ગલાઃ નો સંખ્યાતાઃ નો અસંખ્યાતાઃ અનન્તા એવેતિ । યાવત્પદેન દ્વિગુણકાલક
પુદ્ગલાદારભ્ય અસંખ્યાતગુણકાલકપુદ્ગલાનાં ગ્રહણં ભવતીતિ ‘એવં અવસેસાવિ વન્ન-
ગંધ-રસ-ફાસા જેયન્વા જાવ-અણંતગુણલુક્ષત્તિ’ એવમ્-એવશેષા અપિ વર્ણ-
ગન્ધરસ-સ્પર્શા નેતવ્યાઃ યાવત્ અનન્તગુણરૂક્ષા इति । એવં કાલવર્ણવદેવ અવશિષ્ટા
શ્વતુર્વર્ણાઃ દ્વિગન્ધ-પશ્ચરસાઽષ્ટસ્પર્શા જ્ઞાતવ્યાઃ । કિયત્પર્યન્તં નેતવ્યાસ્તત્રાહ-
‘જાવ’ इत्यादि । યાવત્ અનન્તગુણ રૂક્ષા इति, ‘एएसि णं भंते !’ એતેષાં સ્વલ્પ
ભદન્ત ! ‘પરમાણુપોગલાણં દુષ્પણસિયાણ ય સંધા ણં’ પરમાણુપુદ્ગલાનાં દ્વિપદે-
શિકાનાં ચ સ્કન્ધાનામ્-અવયવિનામિત્યર્થઃ । ‘દ્રવ્યદ્રુયા’ દ્રવ્યાર્થતયા-દ્રવ્ય-
રૂપેણેત્યર્થઃ ‘કયરે કયરેહિતો અપ્પા વા-વહુયા વા-તુલ્લા વા-વિસેસાદિયા વા’

અસંખ્યાત નહીં હોય છે । ‘એવં જાવ અણંતગુણકાલગા’ એકગુણ કૃષ્ણવર્ણ-
વાળે પુદ્ગલની પ્રકાર દ્વિગુણકૃષ્ણવર્ણવાળે પુદ્ગલ સે લેકર અનન્ત-
ગુણ કૃષ્ણવર્ણવાળે પુદ્ગલ મી સંખ્યાત નહીં હોય છે ઓર ન અસંખ્યાત હી
હોય કિન્તુ અનન્ત હોય છે । યહાં યાવત્પદ સે દ્વિગુણકાલક પુદ્ગલ સે લેકર
અસંખ્યાતગુણકાલે પુદ્ગલોં કા ગ્રહણ હુઆ હોય છે । ‘એવં અવસેસા-વિ વન્ન,
ગંધ, રસ ફાસા જેયન્વા જાવ અણંતગુણલુક્ષત્તિ’ હસી પ્રકાર સે
અવશિષ્ટ વર્ણ, ગંધ, રસ ઓર સ્પર્શ કે સમ્બન્ધ મેં યાવત્ અનન્તગુણ
રૂક્ષ સ્પર્શ તક જાનના ચાહિયે ।

અવ શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રમુશ્રી સે એસા પૂછતે હોય-‘एएसि णं भंते !
परमाणुपुग्गलाणं दुष्पणसियाण य खंधाणं’ હે ભદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલોં

કાળા વર્ણુવાળા જે પુદ્ગલો છે, તેઓ અનન્ત છે, સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત
નથી. ‘એવં જાવ અણંતગુણ કાલગા’ એક ગુણ કાળા વર્ણુવાળા પુદ્ગલના
કથન પ્રમાણે જે ગુણ કાળા વર્ણુવાળા પુદ્ગલોથી લઈને અનન્ત ગુણ કાળા
વર્ણુવાળા પુદ્ગલો પણ સંખ્યાત નથી, અને અસંખ્યાત પણ નથી. પરંતુ
અનન્ત છે. અહીંયાં યાવત્પદથી જે ગુણ કાળા વર્ણુવાળા પુદ્ગલોથી લઈને
અસંખ્યાતગણ કાળા વર્ણુવાળા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. ‘એવં
અવસેસા વિ વન્ન, ગંધ, રસ, ફાસા જેયન્વા, જાવ અણંતગુણલુક્ષત્તિ’ એજ પ્રમાણે
બાકીના વર્ણુ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના સંબંધમાં યાવત્ અનન્ત ગુણ રૂક્ષ
સ્પર્શ સુધી સમજવું.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રમુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘एएसि णं भंते ! पर-
माणु पुग्गलाणं दुष्पणसियाण य खंधाणं’ હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલો અને જે

કતરે કતરેભ્યોડલ્પા વા-વહુકા વા તુલ્યા વા-વિશેષાધિકાવેતિ પ્રશ્નોડલ્પ-
 વહુત્વાદિ વિષયકઃ । મગ્ધવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ।
 ‘दुष्पणसिंहितो खंघेहितो परमाणुपोग्गला-द्ववद्वयाए बहुगा’ द्विप्रदेशिकेभ्यः
 स्कन्धेभ्यः परमाणुपुद्गलाः द्रव्यार्थतया-द्रव्यस्वरूपेण बहुका भवन्ति । द्रव्यणु-
 काऽवयवविभ्यः स्वन्धेभ्यः परमाणवोऽन्यथा बहवः सूक्ष्मत्वाद्-एकत्वाच्च । अव-
 यवी व्याप्यो भवति, अवयवाः-व्यापकाः भवन्ति, इति व्याप्यापेक्षया व्याप-
 कानामधिकत्वं स्वाभावादिति । अतः परमाणवोऽधिकाः द्रव्यणुकाश्च अवयविनश्च-
 तदपेक्षया-अल्पा भवन्तीति भावः । अन्ये तु-स्थूलत्वादवयविनः स्तोकाः वस्तु

और द्विप्रदेशिक स्कन्धों में ‘द्ववद्वयाए’ द्रव्यरूप से ‘कयरे कयरेहितो
 अप्पा वा, बहूया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा’ कौन पुद्गल किन
 पुद्गलों से अल्प हैं ? कौन किन से बहुत हैं ? कौन किन के बराबर
 हैं ? और कौन किनसे विशेषाधिक हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं
 -‘गोयमा । दुष्पणसिंहितो खंघेहितो परमाणु पोग्गला द्ववद्वयाए बहुगा’
 हे गौतम । द्विप्रदेशिक स्कन्धों से परमाणु पुद्गल द्रव्यरूपसे बहुत हैं ।
 क्योंकि परमाणु पुद्गलरूप अवयव सूक्ष्म होते हैं और एक होते हैं । तथा
 द्विप्रदेशिक आदि स्कन्ध परमाणुपुद्गलों की अपेक्षा स्थूल होते हैं इस
 कारण वे थोड़े हैं । तथा अवयवी व्याप्य होता है और अवयव व्या-
 पक होते हैं । इसलिये भी व्याप्य की अपेक्षा व्यापकों की स्वभावतः
 अधिकता होती है । अतः यह मानना पड़ता है कि दो परमाणु आदि
 अवयवियों की अपेक्षा परमाणु अवयव अधिक हैं और उनकी अपेक्षा

પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં ‘દ્વવદ્વયાએ’ દ્રવ્યપણાથી ‘કયરે કયરેહિતો અપ્પા વા, વહુયા
 વા, તુલ્લા વા, વિસેસાહિયા વા’ કયા ‘પુદ્ગલો’ કયા પુદ્ગલો કરતાં અલ્પ
 છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોની બરાબર છે ? અને કયા પુદ્ગલો કયા
 પુદ્ગલોથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-
 ‘ગોયમા । દુષ્પણસિંહિતો ખંઘેહિતો પરમાણુપોગ્ગલા દ્વવદ્વયાએ વહુગા’ હે
 ગૌતમ ! બે પ્રદેશવાળા સ્કંધોથી પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યપણાથી વધારે છે.
 કેમકે પરમાણુ પુદ્ગલ રૂપ અવયવ સૂક્ષ્મ હોય છે. અને એક હોય છે. તથા
 બે પ્રદેશ વિગેરે સ્કંધ પરમાણુ પુદ્ગલોની અપેક્ષાથી સ્થૂલ હોય છે. તે
 કારણથી તેઓ અલ્પ છે. તથા અવયવી વ્યાપ્ય હોય છે, અને અવયવવ્યાપક
 હોય છે, એથી પણ વ્યાપ્ય કરતાં વ્યાપકોનું અધિકપણું સ્વાભાવિક હોય છે.
 એથી એ માનવું પડે છે કે-બે પરમાણુ વિગેરે અવયવિયોની અપેક્ષાથી પર-
 માણુ અવયવ વધારે છે. અને તેના કરતાં બે પરમાણુ વિગેરે અવયવી અલ્પ

સ્વભાવાદ્યા અવયવિનઃ સ્તોકાઃ । ‘एएसि णं भंते !’ एषेषां भदन्त ! ‘दुप्पएसिया णं तिप्पएसियाणं य खंधाणं दव्वट्टयाए कयरे कयरेहिं तो बहुया’—द्विप्रदेशिकानां—त्रिप्रदेशिकानां च स्कन्धानामवयविनां द्रव्यार्थतया—द्रव्यस्वरूपेण कतरे कतरेभ्यो बहुकाः—बहुत्वसंख्यावन्तो भवन्तीति मश्नः ? भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘तिप्पएसिएहिं तो खंधेहिं तो दुप्पएसिया खंधा दव्वट्टयाए बहुया’ त्रिप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यो द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया बहुकाः पूर्वपूर्वस्कन्धापेक्षया—उत्तरोत्तरे स्तोकાઃ, पूर्वपूर्वे च बहुका भवन्तीति । ‘एवं एएणं गमएणं जाव—दसपएसिएहिं तो खंधेहिं तो नवपएसिया खंधा बहुया’ एवमुपयुक्तक्रमेण एतेन गमकेन पाठक्रमेण यावद्—दशप्रदेशिकस्कन्धेभ्यो

દો પરમાણુ આદિ અવયવી સ્તોક (થોડે) હૈં । તથા—ઔર જો અવયવી હૈં વે સ્થૂલ હોને સે અથવા વસ્તુસ્વભાવ, સે સ્તોક હૈં । અથ ગૌતમ-સ્વામી ! પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછતે હૈં—‘एएसि णं भंते ! दुप्पएसिया णं तिप्पएसियाणं य खंधा णं दव्वट्टयाए कयरे कयरेहिं तो बहुया’ हे परम-दयालु भदन्त ! इन द्विप्रदेशी स्कंधों और त्रिप्रदेशी स्कंधों में द्रव्य-रूप से कौन स्कन्ध किस स्कन्ध की अपेक्षा से बहुत संख्यावाले हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘तिप्पएसिएहिं तो खंधेहिं तो दुप्पएसिया खंधा दव्वट्टयाए बहुया’ त्रिप्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा द्विप्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यरूप से बहुत संख्यावाले हैं । इस प्रकार पूर्व पूर्व स्कन्धों की अपेक्षा से उत्तरोत्तर स्कन्ध स्तोक (थोड़े) हैं और पूर्व पूर्व के स्कन्ध बहुत हैं ‘एवं एएणं गमएणं जाव दसपएसिएहिं तो खंधेहिं तो नवपएसिया खंधा बहुया’ इस प्रकार पाठ क्रम द्वारा दश

થોડા છે. તથા ખીજા જે અવયવી છે, તેઓ સ્થૂલ હોવાથી અથવા વસ્તુ-સ્વભાવથી સ્તોક—અલ્પ છે. -

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—‘एएसि णं भंते ! दुप्पएसियाणं तिप्पएसियाणं य खंधाणं दव्वट्टयाए कयरे कयरेहिं तो बहुया’ हे परमदयालु भगवन् आ ये प्रदेशवाणा स्कंधा अने त्रय प्रदेशवाणा स्कंधांमां द्रव्यपणुथी कथे स्कंध कथा स्कंधनी अपेक्षाथी गहु—संख्यात છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘तिप्पएसिएहिं तो खंधेहिं तो दुप्पएसिया खंधा दव्वट्टयाए बहुया’ त्रय प्रदेशवाणा स्कंधा કરતાં ये प्रदेशवाणा स्कंधां द्रव्यपणुथी વધારે સંખ્યાવાળા છે, આ રીતે પહેલા પહેલાના સ્કંધો કરતાં પછી પછીના સ્કંધો અલ્પ—થોડા છે. અને પૂર્વ પૂર્વના સ્કંધો વધારે છે. ‘एवं एएणं गमएणं जाव दसपएसिएहिं तो खंधेहिं तो नवपएसिया खंधा

નવપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા વહુકાઃ । અત્ર યાવત્-પદેન ચતુઃપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા ત્રિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા વહુકા ઇત્યારમ્ય નવ પ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા-અષ્ટ-પ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા વહુકાઃ' એતેપાં ગ્રહણં ભવતિ । પૂર્વપૂર્વેઽલ્પપ્રદેશિકા ઉત્તરોત્તરેભ્યોઽધિકપ્રદેશવદ્વ્યો વહુકા ભવન્તીતિ માવઃ । 'एएसि णं भंते ! दसपएसिय० पुच्छा ?' એતેપાં સ્વલ્પ મદન્ત ! દશપ્રદેશિકસ્કન્ધાનાં સંખ્યાત-

પ્રદેશિક સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા નૌ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે અધિક હૈં એસા જ્ઞાત હો જાતા હૈં । યહાં યાવત્ શબ્દ સે હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈં કિ 'ચતુઃ પ્રદેશિક સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ દ્રવ્યાર્થરૂપ સે વહુક-વહુત સંખ્યાવાલે હૈં' । પાંચ પ્રદેશિકસ્કન્ધોં કી અપેક્ષા ચાર પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે વહુત હૈં । છહ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા પાંચ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ વહુત હૈં । સાતપ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા છહ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે વહુત હૈં । આઠ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા સાતપ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે વહુત હૈં ઓર નૌ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા આઠ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે અધિક હૈં । તથા દશપ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા નૌ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે અધિક હૈં ।' હસ પ્રકાર પૂર્વ પૂર્વ કે અલ્પ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ ઉત્તરોત્તર કે અધિક પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં સે વહુત્વ સંખ્યાવાલે હોતે હૈં ।

'एएसि णं भंते ! दसपएसिय० पुच्छा' હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમ-

વહુયા' આ રીતે આ સૂત્રપાઠના ક્રમ પ્રમાણે દશ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં નવ પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણુથી વધારે છે, તેમ જાણવામાં આવે છે. અહીંયાં યાવત્પદથી આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે કે-આર પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણુથી વધારે અધિક સંખ્યાવાળા છે. પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં આર પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણુથી વધારે છે. છ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણુથી વધારે છે. સાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં છ પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણુથી વધારે છે, આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં સાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણુથી વધારે છે. અને નવ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણુથી વધારે છે. તથા દશ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં નવ પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણુથી વધારે છે. આ રીતે પહેલા પહેલાના અલ્પ પ્રદેશવાળા સ્કંધો પછી પછીના વધારે પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં વધારે-વધારે સંખ્યાવાળા હોય છે.

'एएसि णं भंते ! दसपएसिय पुच्छा' આ સૂત્રપાઠદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામી

પ્રદેશિકસ્કન્ધાનાં ચ કતરે કતરેભ્યોઽલ્પા વા बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा-इति प्रश्नः ? भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे-गौतम ! ‘दस-पणसिंहितो खंधेहितो संखेज्जपणसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया’ दशप्रदेशिक-स्कन्धेभ्यः संख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया-अधिकाः, दशप्रदेशिकापेक्षया पुनः संख्यातप्रदेशिका बहवो भवन्ति, संख्यातस्थानानां बहुत्वादिति । ‘एणसि णं भंते ! संखेज्ज ० पुच्छा ? एतेषां खलु भदन्त ! संख्यातप्रदेशिकानामसंख्यात-प्रदेशिकानां च कतरे कतरेभ्यो द्रव्यार्थतयाऽधिका वा भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘संखेज्जपणसिंहितो खंधे-हितो असंखेज्जपणसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया’ संख्यातप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धे-

स्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! दश प्रदेशों वाले स्कन्धों और संख्यातप्रदेशिक स्कन्धों के बीच में कौन स्कन्ध किन स्कन्धों से अल्प है ? कौन किन से बहुत है ? कौन किनके बराबर है ? और कौन किन से विशेषाधिक है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘गोयमा ! दसपणसिंहितो खंधेहितो संखेज्जपण-मिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया’ हे गौतम ! दशप्रदेशिक स्कन्धों से संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यरूप से अधिक हैं । क्यों कि संख्यातके स्थान बहुत होते हैं । ‘एणसि णं भंते ! संखेज्ज पुच्छा’ इस सूत्र पाठ द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है कि संख्यातप्रदेशों वाले स्कन्धों में और असंख्यात प्रदेशों वाले स्कन्धों में कौन किन से द्रव्यरूप से अधिक होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘गोयमा ! संखेज्जपणसिंहितो खंधेहितो असंखेज्जपणसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया’

પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ દસ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધો અને સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધોમાં કયા સ્કન્ધો કયા સ્કન્ધો કરતાં અલ્પ છે ? કયા સ્કન્ધો કયા સ્કન્ધથી વધારે છે ? કયા સ્કન્ધો કયા સ્કન્ધોની બરાબર છે ? કયા સ્કન્ધો કોનાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! દસ-પણસિંહિતો સંખેજ્જિતો સંખેજ્જપણસિયા સંધા દવ્વટ્ઠયાએ બહુયા’ હે ગૌતમ ! દશ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધો કરતાં સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધો દ્રવ્યપણાથી અધિક છે. કેમકે સંખ્યાતના સ્થાન વધારે છે.

‘एणसि णं भंते ! संखेज्ज पुच्छा’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધોમાં અને અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધોમાં દ્રવ્યપણાથી કોણ કોનાથી અધિક હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! સંખેજ્જપણસેહિતો સંખેહિતો અસંખેજ્જ-

અયોડસંખ્યાતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા દ્રવ્યાર્થતયા વહુકાઃ । સંખ્યાતપ્રદેશિકાપેક્ષયા અસંખ્યાતપ્રદેશિકાનાં વહુત્વાત્ સ્થાનવહુત્વાદેવ સંખ્યાતાપેક્ષયા-અસંખ્યાતા વહુકા ભવન્તીતિ ભાવઃ ।

‘एएसि णं भंते ! असंखेज्ज० पुच्छा ?’ एतेषां खलु भदन्त ! असंख्यात-प्रदेशिकानामनन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानां कतरे कतरेभ्योऽधिका भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘असंखेज्जपएसिए हिंतो अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए वहुया’ असंख्याप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्योऽ-अनंतप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया वहुकाः । संख्यातप्रदेशिकस्कन्धाऽपेक्षया असंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा वहुका भवन्ति स्थानवहुत्वात्-अत्र तु-अनन्तप्रदे-
हे गौतम ! संख्यात प्रदेशોं वाले स्कन्धों से असंख्यात प्रदेशोंवाले स्कन्ध द्रव्यरूप से बहुत हैं । क्योंकि असंख्यात के भी स्थान बहुत होते हैं । इसलिये संख्यात की अपेक्षा असंख्यात अधिक कहे गये हैं ।

‘एएसि णं भंते ! असंखेज्ज० पुच्छा’ इस सूत्रपाठद्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! जो पुद्गल स्कन्ध असंख्यात प्रदेशों वाले हैं उनसे जो पुद्गल स्कंध अनन्त प्रदेशों वाले हैं वे क्या अधिक हैं’ इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘हे गौतम जो असं-
ख्यात प्रदेशिकस्कंध हैं, वह अनन्तप्रदेशिक स्कंधों से द्रव्य की अपेक्षा बहुत हैं । और अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध अल्प हैं । क्योंकि इनका तथा-
विध सूक्ष्म परिणाम होता है । संख्यात प्रदेशों की अपेक्षा जो असं-
ख्यात प्रदेशिक स्कन्धों में अधिकता कही गई है उसका कारण स्थान

પસિયા સંધા દવ્વટ્ઠયાએ વહુયા’ હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોથી અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધ દ્રવ્યપણાથી વધારે છે. કેમકે-અસંખ્યાતના સ્થાનો પણ અધિક હોય છે, તેથી સંખ્યાત કરતાં અસંખ્યાત અધિક કહેલ છે.

‘एएसि णं असंखेज्ज० पुच्छा’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન જે પુદ્ગલ સ્કંધો અસંખ્યાત પ્રદે-
શોવાળા છે તેનાથી અનંત પ્રદેશોવાળા જે પુદ્ગલ સ્કંધો છે, તે શું અધિક
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત પ્રદેશ-
વાળા જે સ્કંધો છે, તે અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધોથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અધિક
છે, અને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો અલ્પ છે, કેમકે તેઓનું તે પ્રકારનું
સૂક્ષ્મ પરિણામ હોય છે. સંખ્યાત પ્રદેશોની અપેક્ષાથી જે અસંખ્યાત પ્રદે-
શવાળા સ્કંધોમાં અધિકપણું કહ્યું છે, તેનું કારણ સ્થાનનું અધિકપણું છે.

શિકાઃ સ્કન્ધાપેક્ષયા અસંસ્થાતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા એવં બહવો ભવન્તિ તથોવિધ-
સૂક્ષ્મપરિણામાદિતિ ભાવઃ ॥સૂ૦૬॥

મૂલમ્—એસિ ણં મંતે ! પરમાણુપોગલાણં દુષ્પએસિયાણ ચ
સ્વંધાણં પએસટ્ટયાએ કયરે કયરેહિતો બહુયા ? ગોયમા ! પરમાણુ
પોગલેહિતો દુષ્પએસિયા સ્વંધા પએસટ્ટયાએ બહુયા । એવં એણં
ગમણં જાવ નવપએસિએહિતો સ્વંધેહિતો દસપએસિયા સ્વંધા
પએસટ્ટયાએ બહુયા એવં સઘ્વત્થ પુચ્છિયથં । દસપએસિએહિતો
સ્વંધેહિતો અસંસ્થેજ્જપએસિયા સ્વંધા પએસટ્ટયાએ બહુયા । સંસ્થેજ્જપએ-
સિએહિતો સ્વંધેહિતો અસંસ્થેજ્જપએસિયા સ્વંધા પએસટ્ટયાએ બહુયા ।
એસિ ણં મંતે ! અસંસ્થેજ્જપએસિયાણં પુચ્છા ? ગોયમા ! અણંતપએ-
સિએહિતો સ્વંધેહિતો અસંસ્થેજ્જપએસિયા સ્વંધા પએસટ્ટયાએ બહુયા ।
એસિ ણં મંતે ! એગપએસોગાઢાણં દુષ્પએસોગાઢાણ ચ પોગલાણં
દવ્વટ્ટયાએ કયરે કયરેહિતો જાવ વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા !
દુષ્પએસોગાઢેહિતો પોગલેહિતો એગપએસોગાઢા પોગલા
દવ્વટ્ટયાએ વિસેસાહિયા । એવં એણં ગમણં તિષ્પએસોગાઢેહિતો
પોગલેહિતો દુષ્પએસોગાઢા પોગલા દવ્વટ્ટયાએ વિસેસાહિયા
જાવ દસપએસોગાઢેહિતો પોગલેહિતો નવપએસોગાઢા પોગલા
દવ્વટ્ટયાએવિસેસાહિયા । દસપએસોગાઢેહિતો પોગલેહિતો સંસ્થે-
જ્જપએસોગાઢા પોગલા દવ્વટ્ટયાએ બહુયા । સંસ્થેજ્જપએસોગાઢેહિતો

કી અધિકતા છે ।’ પરન્તુ યહાં યહ વાત નહીં છે । કયોં કિ અનન્તપ્રદે-
શિક સ્કન્ધોં કા પરિણામ સૂક્ષ્મ હોતા છે । હસીલિયે હનમેં અલ્પતા
કહી ગઈ છે ॥સૂ૦૬॥

પરંતુ અહીંયાં તે વાત નથી કેમકે અનંત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધોનું પરિણામ
સૂક્ષ્મ હોય છે તેથી તેમાં અલ્પપણું ઠણું છે. ॥સૂ૦ ૬॥

पोग्गलेहितो असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दवट्टयाए बहुया
 पुच्छा सवत्थ भाणियवा । 'एएसि णं भंते !' एगपएसोगाढाणं
 दुप्पएसोगाढाण य पोग्गलाणं पएसट्टयाए कयरे कयरोहितो जाव
 विसेसाहिया वा ? गोयमा ! एगपएसोगाढेहितो पोग्गलेहितो
 दुप्पएसोगाढा पोग्गला पएसट्टयाए विसेसाहिया । एवं जाव
 नवपएसोगाढेहितो पोग्गलेहितो दसपएसोगाढा पोग्गला पएस-
 ट्टयाए विसेसाहिया । दसपएसोगाढेहितो पोग्गलेहितो संखेज्ज-
 पएसोगाढा पोग्गला पएसट्टयाए बहुया । संखेज्जपएसोगाढेहितो
 पोग्गलेहितो असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्टयाए बहुया ।
 एएसि णं भंते ! एगसमयट्ठिइयाणं दुसमयट्ठिइयाणय पोग्गलाणं
 दवट्टयाए० जहा ओगाहणाए वत्तवया एवं ठिइए वि । एएसि णं
 भंते ! एगगुणकालगाणं दुगुणकालगाण य पोग्गलाणं दवट्टयाए
 एएसि णं जहा परमाणु पोग्गलाईणं तहेव । वत्तवया निरवसेसा
 एवं सव्वेसिं वन्न-गंध-रसाणं । एएसि णं भंते ! एगगुण कक्ख-
 डाणं दुगुणकक्खडाण य पोग्गलाणं दवट्टयाए कयरे कयरोहितो
 जाव विसेसाहिया वा । गोयमा ! एगगुणकक्खडेहितो पोग्गलेहितो
 दुगुणकक्खडा पोग्गला दवट्टयाए विसेसाहिया । एवं जाव नव-
 गुणकक्खडेहितो पोग्गलेहितो दसगुणकक्खडा पोग्गला दवट्ट-
 याए विसेसाहिया । दसगुणकक्खडेहितो पोग्गलेहितो संखेज्ज-
 गुणा कक्खडा पोग्गला दवट्टयाए बहुया । संखेज्जगुणकक्खडे-
 हितो पोग्गलेहितो असंखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दवट्टयाए
 बहुया । असंखेज्जगुणकक्खडेहितो पोग्गलेहितो अणंतगुण-
 कक्खडा पोग्गला दवट्टयाए बहुया । एवं पएसट्टयाए सव्व-

तथ पुच्छा भाणियद्वा । जहा कक्खडा एवं मउयगरुपलहुया वि ।
सिय उसिणनिद्धलुक्खा जहा वन्ना ॥सू० ७॥

छायाः एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां द्विप्रदेशिकानां च स्कन्धानां
प्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो बहुकाः ? गौतम ! परमाणुपुद्गलेभ्यो द्विप्रदेशिकाः
स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः । एवमेतेन गमकेन यावत्-नवप्रदेशिकेभ्यः स्क-
न्धेभ्यो दशप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः । एवं सर्वत्र पृष्ठव्यम् । दश-
प्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यः संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः । संख्ये-
यप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्योऽसंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः ।
एतेषां खलु भदन्त ! असंख्येयप्रदेशिकानां पृच्छा ? गौतम अनन्तप्रदेशिकेभ्यः
स्कन्धेभ्योऽसंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः । पुद्गलानाम्
एतेषां खलु भदन्त ! एकप्रदेशावगाढानां द्विप्रदेशावगाढानां च द्रव्यार्थतया
कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेषाधिका वा ? गौतम ! द्विप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गले-
भ्यः एकप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया विशेषाधिकाः । एवमेतेन गमकेन
त्रिप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यो द्विप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया विशेषा-
धिकाः यावद्दशप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यो नवप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थ-
तया विशेषाधिकाः, दशप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यः संख्येयप्रदेशावगाढाः
पुद्गला द्रव्यार्थतया बहुकाः । संख्येयप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्योऽसंख्येय-
प्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया बहुकाः पृच्छा सर्वत्र भणितव्या । एतेषां
खलु भदन्त ! एकप्रदेशावगाढानां द्विप्रदेशावगाढानां च पुद्गलानां प्रदेशार्थतया
कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेषाधिका वा ? गौतम ! एकप्रदेशावगाढेभ्यः
पुद्गलेभ्यो द्विप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया विशेषाधिकाः । एवम्-
यावत्-नवप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यो दशप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः प्रदे-
शार्थतया विशेषाधिकाः । दशप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यः संख्येयप्रदेशाव-
गाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया बहुकाः । संख्येयप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्योऽ-
संख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया बहुकाः । एतेषां खलु भदन्त ! एक
समयस्थितिकानां द्विसमयस्थितिकानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया-यथा-अवगाह-
नायां वक्तव्यता-एवं स्थितावपि । एतेषां खलु भदन्त ! एकगुणकालकानां-द्विगुण-
कालकानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया० एतेषां खलु यथा-परमाणुपुद्गलादीनां
तथैव-वक्तव्यता निरवशेषा । एवं सर्वेषां वर्ण-गन्ध-रसानाम् । एतेषां खलु भदन्त !
एकगुणकर्कशानां द्विगुणकर्कशानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्-
विशेषाधिका वा ? गौतम ! एकगुणकर्कशेभ्यः पुद्गलेभ्यो द्विगुणकर्कशाः पुद्गला
द्रव्यार्थतया विशेषाधिकाः । एवं नव गुणकर्कशेभ्यः पुद्गलेभ्यो दशगुणकर्कशाः

પુદ્ગલાઃ દ્રવ્યાર્થતયા વિશેષાધિકાઃ । દશગુણકર્કશેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યઃ સંખ્યેયગુણ-
કર્કશાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા વહુકાઃ । સંખ્યેયગુણકર્કશેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યોઽસંખ્યેયગુણ-
કર્કશાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા વહુકાઃ । અસંખ્યેયગુણકર્કશેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યોઽનન્ત-
ગુણકર્કશાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા વહુકાઃ । एवं प्रदेशार्थतया सर्वत्र पृच्छा मणितव्या यथा-
कर्कशाः, एवं ह्रदुक-गुरुक-लघुका अपि । शीतोष्णस्निग्ध रूक्षा यथा-वर्णाः ॥ सू० ७॥

ટીકા—‘एएसि णं भंते । परमाणुपोग्गलाणं दुप्पएसियाणं य खंधाणं पएस-
सट्ठयाए कयरे कयरेहिं तो बहुया’ एतेषां खलु भदन्त । परमाणुपुद्गलानां द्विप्रदेशि-
कानां च स्कन्धानां द्व्यणुकादिरूपावयविनां मध्ये प्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो
बहुका अधिकाः प्रदेशार्थतया—प्रदेशरूपेण भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह—‘गोयमा’
इत्यादि । ‘गोयमा ।’ हे गौतम ! ‘परमाणुपोग्गलेहिं तो दुप्पएसिया खंधा पएसट्ठयाए
बहुया’ परमाणुपुद्गलेभ्योऽवयवभ्यो द्विप्रदेशिकाः स्कन्धा द्व्यणुकात्मकाव-
यविनः प्रदेशार्थतया—स्वरूपेणेत्यर्थः बहुका अधिका भवन्ति । द्रव्यार्थतायाम्—
अवयवव्यपेक्षया परमाणुरूपा अवयवा अधिकतया कथिताः । प्रदेशार्थचिन्तायां तु
परमाणुभ्यो द्विप्रदेशिका एव बहवो भवन्ति । यथा किल द्रव्यत्वेन परिणामतः शतं

ટીકાર્થ—‘एएसि णं भंते । परमाणुपोग्गलाणं दुप्पएसियाणं य खंधाणं
पएसट्ठयाए कयरे कयरेहिं तो बहुया’ इस सूत्र पाठ द्वारा अब श्रीगौतम-
स्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं कि—हे भदन्त ! परमाणुपुद्गलों और
द्विप्रदेशिक स्कन्धों में प्रदेशरूप से कौन किससे बहुत हैं ? इसके उत्तर
में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं ‘गोयमा । परमाणुपोग्गलेहिं तो
दुप्पएसिया खंधा पएसट्ठयाए बहुया’ हे गौतम ! परमाणुपुद्गलों से
द्विप्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशरूप से बहुत हैं । द्रव्यरूप से जब यह विचार
किया गया है कि परमाणु पुद्गलों में और दो परमाणु आदि अवयवियों
में कौन अधिक हैं ? तब वहां पर परमाणु पुद्गल ही द्रव्यरूप से

ટીકાર્થ—‘एएसि णं भंते । परमाणुपोग्गलाणं दुप्पएसियाणं य खंधाणं पएसट्ठ-
याए कयरे कयरेहिं तो बहुया’ આ સૂત્રપાઠથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું
પૂછે છે કે—હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલો અને બે પ્રદેશવાળા સ્કન્ધોમાં પ્રદેશ-
પણાથી કોણ કોનાથી વધારે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને
કહે છે કે—‘गोयमा । परमाणुपोग्गलेहिं तो दुप्पएसिया खंधा पएसट्ठयाए बहुया’
હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલો કરતાં બે પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો પ્રદેશપણાથી વધારે
છે. બ્યારે દ્રવ્યપણાથી વિચારવામાં આવે તો પરમાણુ પુદ્ગલોમાં અને
બે પરમાણુ વિગેરે અવયવોમાં કોણ વધારે છે ? તો ત્યાં દ્રવ્યપણાથી
પરમાણુ પુદ્ગલ જ અધિક કદ્યા છે, પરંતુ અહિયાં પ્રદેશપણાથી અધિક

परमाणवः, द्विप्रदेशास्तु-पट्टिः, प्रदेशार्थतायां परमाणवः शतमात्राः, द्व्यणुकास्तु-
विंशत्युत्तरशतमित्येवं ते द्व्यणुकादिरूपाः स्कन्धा बहवो भवन्तीति । 'एवं एणं
गमणं जाव नव पएसिपहितो खंधेहितो दसपएसिया खंधा पएसट्टयाए बहुया'
एवमेतेन गमकेन पूर्वोक्तप्रकारेणेत्यर्थः यावत्-नव प्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यो दश-
प्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः । अत्र यावत्पदेन द्विप्रदेशिकादारभ्य
अष्ट प्रदेशिकस्कन्धानां ग्रहणं भवति त्रिप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया चतुष्प्रदेशिकाः

अधिक कहे गये हैं परन्तु यहां प्रदेशरूप से अधिकत्व के विचार में
परमाणुपुद्गलों से दो परमाणु आदि अवयवी ही बहुत कहे गये हैं । सो
उसका तात्पर्य ऐसा है कि मानलो द्रव्यरूप से परमाणु १०० हैं और
द्विप्रदेशिक स्कंध ६० हैं, तो जब प्रदेशरूप से इनका विचार किया
जाता है तब परमाणु तो १०० सौ के यहां पर एक १०० सौ ही रहेंगे
पर १२० एकसौ बीस प्रदेश द्व्यणुक स्कन्ध के हो जायेंगे । इसीलिये
प्रदेशार्थ के विचार में द्व्यणुकादिरूप स्कन्धों को परमाणु पुद्गलों की
अपेक्षा अधिक कहा गया है । 'एवं एणं गमेण जाव नव पएसिपहितो
खंधेहितो दसपएसिया खंधा पएसट्टयाए बहुया' अतः इसीपाठ क्रम
के अनुसार यावत् नव प्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा दशप्रदेशिक स्कन्ध
प्रदेशरूप से बहुत कहे गये हैं । यहां यावत् शब्द से द्विप्रदेशिक
स्कन्ध से लेकर आठ प्रदेशिक स्कन्धों का ग्रहण हुआ है । इस प्रकार
त्रिप्रदेशिक स्कन्ध की अपेक्षा चार प्रदेशवाले स्कन्ध प्रदेशरूप से
बहुत है । चार प्रदेशों वाले स्कन्धों की अपेक्षा पांच प्रदेशों वाले

पणाना विचारमां परमाणु पुद्गलोत्थी मे परमाणु विगेरे अत्रयवी न वधारे
कथा छे. तेनु तात्पर्य ओधुं छे के-माने के द्रव्यपणुत्थी परमाणु १०० सो
छे, अने मे प्रदेशवाणा स्कंध ६० साधठ छे. तो न्यारे प्रदेशपणुत्थी तेना
विचार करवामा आवे तो परमाणु तो अडिं ओठसो १०० नाओउ १०० सो न
रडेशे परंतु १२० ओकसोबीस मे अणुवाणा स्कंध थध नशे. तेथी प्रदेशपणुत्थी
विचारमां मे अणु विगेरे स्कंधाने परमाणु पुद्गलोत्थी अपेक्षाथी वधारे
कथां छे. 'एवं एणं गमेण जाव नव पएसिपहितो खंधेहितो दसपएसिया खंधा
पएसट्टयाए' आ शीते आ पाठना क्रम प्रमाणे यावत् नव प्रदेशवाणा स्कंधानी
अपेक्षाथी दश प्रदेशवाणा स्कंध प्रदेशपणुत्थी वधारे कडेल छे. अडीयां यावत्
शब्दथी मे प्रदेशवाणा स्कंधथी लधने आठ प्रदेशवाणा स्कंधा ग्रहणु कराय
छे. ओ शीते त्रिप्रदेशवाणा स्कंध करतां चार प्रदेशवाणा स्कंध प्रदेश-
पणुत्थी वधारे छे. चार प्रदेशवाणा स्कंधा करतां पांच प्रदेशवाणा स्कंधा

પ્રદેશાર્થતયા વહુકાઃ એવં સપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા અષ્ટપ્રદેશિકસ્કન્ધાઃ પ્રદેશાર્થ-
તયા વહુકા ઇતિ ભાવઃ એવમ્-અષ્ટપ્રદેશિકાઽપેક્ષયા નવપ્રદેશિકા અધિકાઃ ઇતિ-
સંગ્રાહ્યમ્ । ‘એવં સઽવત્થ પુચ્છિયઽન્વં’ એવમ્-અનયા રીત્યા સર્વત્ર પ્રવૃત્ત્યમ્ । ‘દસપ-
પેક્ષિતો સંધેહિતો સંસ્થાપપેક્ષિતો સંધા પપેક્ષિતો વહુયા’ દશપ્રદેશિકેભ્યઃ
સ્કન્ધેભ્યઃ સંસ્થાપપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ પ્રદેશાર્થતયા વહુકા ભવન્તીતિ ।
‘સંસ્થાપપેક્ષિતો સંધેહિતો અસંસ્થાપપેક્ષિતો સંધા વહુયા’ સંસ્થાપપ્રદે-
શિકેભ્યઃ સ્કન્ધેભ્યોઽસંસ્થાપપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા વહુકા ભવન્તિ । ઉત્તરોત્તરસ્ક-
ન્ધાનાં પૂર્વ પૂર્વ સ્કન્ધાઽપેક્ષયાઽધિકદેશવૃત્તિત્વેન વહુકત્વાદિતિ । ‘પેક્ષિતો ણ

સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે અધિક હૈં । પાંચ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા
૬ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે અધિક હૈં । ૬ પ્રદેશોં વાલે
સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા ૭ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે અધિક હૈં ।
સાતપ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા ૮ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધપ્રદેશરૂપ સે
અધિક હૈં । ઓર આઠ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધોં સે ૯ પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ
પ્રદેશરૂપ સે અધિક હૈં ।’ ‘એવં સઽવત્થ પુચ્છિયઽન્વં’ હસી પ્રકાર સે
સર્વત્ર પ્રશ્ન કરકે સમજ લેના ચાહિયે-જેસે કિ-‘દસ પેક્ષિતો
સંધેહિતો સંસ્થાપપેક્ષિતો સંધા પપેક્ષિતો વહુયા’ દશ પ્રદેશોં વાલે
સ્કન્ધોં સે સંસ્થાપ પ્રદેશોં વાલે જો સ્કન્ધ હૈં-વે પ્રદેશરૂપ સે અધિક
હૈં । હસી પ્રકાર-‘સંસ્થાપપેક્ષિતો સંધેહિતો અસંસ્થાપપેક્ષિતો
સંધા વહુયા’ સંસ્થાપપ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ સે અસંસ્થાપ પ્રદેશોં વાલે
સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે વહુત હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહી હૈં કિ ઉત્તરોત્તર

પ્રદેશપણ્થી વધારે છે, પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ કરતાં છ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ
પ્રદેશપણ્થી વધારે છે. છ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ કરતાં સાત ૭ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ
પ્રદેશપણ્થી અધિક છે. સાત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ કરતાં આઠ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ
પ્રદેશપણ્થી અધિક છે. અને આઠ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ કરતાં નવ પ્રદેશવાળા
સ્કન્ધ પ્રદેશપણ્થી વધારે છે. ‘એવં સઽવત્થ પુચ્છિયઽન્વં’ એજ પ્રમાણે બધે
ઠેકાણે પ્રશ્ન કરીને બંધ અને મુમુક્ષુ આત્માઓએ સમજ લેવું જોઈએ, જેમકે-
‘દસપેક્ષિતો સંધેહિતો! સંસ્થાપપેક્ષિતો સંધા પપેક્ષિતો વહુયા’ દશ પ્રદેશો-
વાળા સ્કન્ધ કરતાં સંસ્થાપ પ્રદેશોવાળા જે સ્કન્ધ છે, તે પ્રદેશપણ્થી
વધારે છે. એજ રીતે ‘સંસ્થાપપેક્ષિતો! સંધેહિતો! અસંસ્થાપપેક્ષિતો સંધા
વહુયા’ સંસ્થાપ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધ કરતાં અસંસ્થાપ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધ
પ્રદેશપણ્થી વધારે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ઉત્તરોત્તર

મંતે ! અસંખેજ્જપણ્ણિયા ણં પુચ્છા ? એતેણં સ્વલુ મદન્ત ! અસંખેયપ્રદેશિકાનાં પુચ્છા ? હે મદન્ત ! અસંખેયપ્રદેશિકાનામ્-અનન્તપ્રદેશિકાનાં ચ સ્કન્ધાનાં મધ્યે કતરે કતરેભ્યો બહુકાવેતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि। ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અણંતપણ્ણિયો સંખેહિતો અસંખેજ્જપણ્ણિયા સંધા’ પપ્પસદ્ધયાપ્પ બહુયા’ અનન્તપ્રદેશિકેભ્યઃ સ્કન્ધેભ્યોઽસંખ્યાતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ પ્રદેશાર્થતયા બહુકાઃ । અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધાઽપેક્ષયાઽસંખ્યાતપ્રદેશિકસ્કન્ધાનાં પ્રદેશાર્થતયા બહુકત્વે તથાવિધવસ્તુ સ્વભાવત્વાત સૂક્ષ્મપરિણામત્વમેવ હેતુરિતિ ।

સ્કન્ધોં મેં પૂર્વ પૂર્વ સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા પ્રદેશરૂપ સે અધિકદેશ મેં વૃત્તિ હોને કે કારણ અધિકતા આતી હૈ ।’ એસા જાનનાં ચાહિયે । ‘પણ્ણિ ણં મંતે ! અસંખેજ્જપણ્ણિયાણં પુચ્છા’ અવ શ્રીગૌતમસ્વામી હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રભુશ્રી સે એસાં પૂછતે હૈ-હે મદન્ત ! જો અસંખ્યાત પ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ હૈ તથા જો અનન્ત પ્રદેશોંવાલે સ્કન્ધ હૈ, હન દોનોં મેં કૌન સ્કન્ધ કિન સ્કન્ધોં સે વહુત હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ ‘ગોયમા ! અણંતપણ્ણિયો સંખેહિતો અસંખેજ્જપણ્ણિયા સંધા પપ્પસદ્ધયાપ્પ બહુયા’ હે ગૌતમ ! અનન્ત પ્રદેશોંવાલે સ્કન્ધોં સે અસંખ્યાત પ્રદેશોંવાલે જો સ્કન્ધ હૈ વે પ્રદેશરૂપ સે વહુત હૈ યયપિ દેશા જાચ તો પૂર્વોક્ત કથન કે અનુસાર અનન્તપ્રદેશોં વાલે સ્કન્ધ હી વહુત હોનાં ચાહિયે પ્રદેશરૂપ સે પરન્તુ એસાં યર્હા જો કહા ગયાં હૈ ઉસકા કારણ તથાવિધ વસ્તુ કા સ્વભાવ ઓર હસ સ્વભાવ સે હનકા સૂક્ષ્મ-પરિણમન હોતા હી હૈ ।

-પછી પછીનાં સ્કન્ધોંમાં પહેલા પહેલાના સ્કન્ધોં કરતાં પ્રદેશપણ્ણીથી વધારે પ્રદેશમાં પ્રવૃત્તિ થવાને કારણે અધિકપણ્ણ આવે છે. તેમ સંમજ્જવું. ‘પણ્ણિ ણં મંતે ! અસંખેજ્જપણ્ણિયાણં પુચ્છા’ હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી આ સૂત્રપાઠથી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન ! અસંખ્યાત પ્રદેશોંવાળાં જે સ્કન્ધોં છે. તથા જે અનન્ત પ્રદેશોંવાળાં સ્કન્ધોં છે, આ બંનેમાં કયો સ્કન્ધ કયા સ્કન્ધથી વધારે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! અણંતપણ્ણિયો ! સંખેહિતો ! અસંખેજ્જપણ્ણિયા સંધા પપ્પસદ્ધયાપ્પ બહુયા’ હે ગૌતમ ! અનન્ત પ્રદેશોંવાળાં સ્કન્ધોંથી અસંખ્યાત પ્રદેશોંવાળાં જે સ્કન્ધોં છે, તે પ્રદેશપણ્ણી વધારે છે. જો કે વિચાર કરવામાં આવે તો પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે અનન્ત પ્રદેશોંવાળાં સ્કન્ધોં જ પ્રદેશપણ્ણી અધિક હોવા જોઈએ. પરંતુ અહીંયાં જે એવું કહેલ છે, તેનું કારણ તથાવિધ વસ્તુને સ્વભાવ અને આ સ્વભાવથી તેનું સૂક્ષ્મ પરિણમન જ હોય છે.

अथ क्षेत्रापेक्षया पुद्गलानामल्पत्वादि मह-‘एएसि णं भंते’ इत्यादि। ‘एएसि णं भंते !’ एतेषां खलु भदन्त ! ‘एगपएसोगाढाणं दुप्पएसोगाढाणं य पोग्गलाणं दब्बट्टयाए कयरे कयरेहिं तो जाव-विसेसाहिया वा’-एकप्रदेशावगाढानां-द्विप्रदेशावगाढानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावत्-विशेषाधिका भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि। ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘दुप्पएसोगाढेहिं तो पोग्गलेहिं तो एगपएसोगाढा पोग्गला दब्बट्टयाए विसेसाहिया’ द्विप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्य एकप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया विशेषाधिकाः परमाणुत आरभ्य अनन्तप्रदेशिकस्कन्धान्ताः सर्वेऽपि एक-प्रदेशावगाढा भवन्ति । तथा-द्व्यणुकादारभ्य अनन्ताणुकपर्यन्ता द्विप्रदेशावगाढा

‘एएसि णं भंते ! एगपएसोगाढाणं दुप्पएसोगाढाणं य पोग्गलाणं दब्बट्टयाए कयरे कयरेहिं तो जाव विसेसाहिया वा’ अथ क्षेत्र की अपेक्षा लेकर प्रभुश्री से गौतमस्वामी इस प्रकार से पूछते हैं-‘हे भदन्त ! जो पुद्गल आकाश के एक प्रदेश में रहा हुआ है उसकी अपेक्षा आकाश के दो प्रदेशों में रहे हुए पुद्गलों में कौन पुद्गल द्रव्यार्थ रूप से किन पुद्गलों से यावत् विशेषाधिक होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘गोयमा दुप्पएसोगाढेहिं तो पोग्गलेहिं तो एगपएसोगाढा पोग्गला-दब्बट्टयाए विसेसाहिया’ हे गौतम ! आकाश के दो प्रदेशों में अवगाढ हुए पुद्गलों से एक प्रदेशावगाढ पुद्गल द्रव्यरूप से विशेषाधिक है । परमाणु से लेकर अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध तक सब भी पुद्गल एक प्रदेश में अवगाढ होते हैं । तथा द्व्यणुक से लेकर अनन्ताणुक तक के पुद्गल आकाश के दो प्रदेशों में अवगाढ होते हैं । ‘एवं एएणं गमेणं

‘एएसि णं भंते ! एगपएसोगाढाणं दुप्पएसोगाढाणं य पोग्गलाणं दब्बट्टयाए कयरे कयरेहिं तो । जाव विसेसाहिया वा’ उवे क्षेत्र की अपेक्षा श्री गौतम स्वामी प्रभुश्री ने विनयपूर्वक आ प्रमाण पूछे छे छे-हे परमकृपाणु भगवन् जे पुद्गल आकाशना ओक प्रदेशमां रहैला छे, तेना करतां आकाशना जे प्रदेशोमां रहैला पुद्गलोमां क्या पुद्गलो द्रव्यार्थपण्णथी क्या पुद्गलो करतां ओछा छे ? क्या पुद्गलो क्या पुद्गलो करतां वधादे छे ? क्या पुद्गलो क्या पुद्गलो करतां विशेषाधिक छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभुश्री कहै छे छे-‘गोयमा ! दुप्पएसोगाढेहिं तो ! पोग्गलेहिं तो ! एगपएसोगाढा पोग्गला दब्बट्टयाए विसेसाहिया’ हे गौतम ! आकाशना जे प्रदेशोमां अवगाढ थयेला पुद्गलो करतां ओक प्रदेशमां अवगाढ थयेला पुद्गलो द्रव्यपण्णथी विशेषाधिक छे, परमाण्णथी लछेने अनन्त अणु सुधीना पुद्गलो आकाशना जे प्रदेशोमां अवगाढवाणा थाय छे, ‘एवं एएणं गमेणं विप्पएसोगाढेहिं तो ! दुप्पएसोगाढा

મનન્તિ । ‘એવં પપ્પણં ગમેણં તિપ્પણ્ણસોગાદેહિતો પોગ્ગલેહિતો દુપ્પણ્ણસોગાદા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ વિસેસાહિયા’ એવમેતેન ગમકેન ત્રિપ્રદેશાવગાદેભ્યઃ પુદ્ગલે-
ભ્યો દ્વિપ્રદેશાવગાદાઃ પુદ્ગલાઃ દ્રવ્યાર્થતયા-દ્રવ્યસ્વરૂપેણ વિશેષાધિકા મવ-
ન્તીતિ । વિશેષાધિકા ઇતિ સમધિકાઃ, ન તુ દ્વિગુણાદય ઇતિ ।

‘જાવ દસપણ્ણસોગાદેહિતો પોગ્ગલેહિતો’ નવપણ્ણસોગાદા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ વિસેસાહિયા યાવદ્દશપ્રદેશાવગાદેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યો નવ પ્રદેશાવગાદાઃ પુદ્ગલાઃ દ્રવ્યાર્થતયા વિશેષાધિકા મવન્તીતિ । ‘દસપણ્ણસોગાદેહિતો પોગ્ગલેહિતો સંખેજ્જપણ્ણસોગાદા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ વહુયા’ દશપ્રદેશાવગાદેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યઃ સંખ્યાત-
પ્રદેશાવગાદાઃ પુદ્ગલાઃ દ્રવ્યાર્થતયા વહુકાઃ ‘સંખેજ્જપણ્ણસોગાદેહિતો પોગ્ગલે-
હિતો અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ વહુયા’ સંખ્યેયપ્રદેશાવગાદેભ્યઃ

તિપ્પણ્ણસોગાદેહિતો પોગ્ગલેહિતો દુપ્પણ્ણસોગાદા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ વિસેસાહિયા’ હસ પ્રકાર હસ પાઠ દ્વારા યહ સમજના ચાહિયે કિ જો પુદ્ગલ આકાશ કે ત્રીન પ્રદેશોં મેં અવગાઢ આશ્રિત હેં ડન પુદ્ગલોં સે આકાશ કે દો પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હુણ પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ સે વિશેષાધિક હેં વિશેષાધિકપદ સે ‘સમધિક હેં’ એસા અર્થ લેના ‘હુને હેં’ એસા અર્થ નહી લેના ।

‘જાવ દસપણ્ણસોગાદેહિતો પોગ્ગલેહિતો નવ પણ્ણસોગાદા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ વિસેસાહિયા’ યાવત્ દશ પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હુણ પુદ્ગલોં સે નો પ્રદેશોં મેં અવગાઢ પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ સે વિશેષાધિક હેં । ‘દસ પણ્ણસોગાદેહિતો પોગ્ગલેહિતો સંખેજ્જપણ્ણસોગાદા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ વહુયા’ દશપ્રદેશોં મેં અવગાઢ હુણ પુદ્ગલોં સે સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવ-
અવગાઢ પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ સે અદ્રુત હેં । સંખેજ્જપણ્ણસોગાદેહિતો પોગ્ગલે-
હિતો અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ વહુયા’ હસી પ્રકાર

પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ વિસેસાહિયા’ આ પઠથી એ સમજવું જોઈએ કે-જે પુદ્ગલો આકાશના ત્રણ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા છે તે પુદ્ગલોથી આકાશના એ પ્રદે-
શોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણ્ણથી વિશેષાધિક છે વિશેષાધિક પઠથી ‘સમધિક છે’ તેવો અર્થ લેવો, ‘અમણ છે’ તેવો અર્થ લેવો નહીં.

‘જાવ દસપણ્ણસોગાદેહિતો પોગ્ગલેહિતો નવપણ્ણસોગાદા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટ-
યાણ વિસેસાહિયા’ યાવત્ હસ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો કરતાં સંખ્યાત-
પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો દ્રવ્ય રૂપથી વધારે છે ‘દસપણ્ણસોગાદેહિતો પોગ્ગલેહિતો સંખેજ્જપણ્ણસોગાદા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ વહુયા’ હસ પ્રદેશોમાં અવ-
ગાઢ થયેલા પુદ્ગલોથી સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણ્ણથી
વધારે છે. ‘સંખેજ્જપણ્ણસોગાદેહિતો પોગ્ગલેહિતો અસંખેજ્જપણ્ણસોગાદા પોગ્ગલા

પપસદ્વ્યાપ વિસેસાહિયા' એવં-યાવત્-નવપ્રદેશિકેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યો દશપ્રદેશાવ-
ગાઢાઃ પુદ્ગલાઃ પ્રદેશાર્થતયા વિશેષાધિકાઃ । અથ યાવત્પદેન ત્રિપ્રદેશિકાદારમ્પ
અષ્ટ પ્રદેશિકપુદ્ગલાનાં ગ્રહણં ભવતીતિ । 'દસપપસોગાદેહિતો પોગ્ગલેહિતો
સંસ્થેજ્જપપસોગાઢા પોગ્ગલા પપસદ્વ્યાપ બહુયા' દશપ્રદેશાવગાઢેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યઃ
સંસ્થ્યાતપ્રદેશાવગાઢાઃ પુદ્ગલાઃ પ્રદેશાર્થતયા બહુકા ભવન્તીતિ । 'સંસ્થેજ્જપપસોગાદે-
હિતો પોગ્ગલેહિતો અસંસ્થેજ્જપપસોગાઢા પોગ્ગલા પપસદ્વ્યાપ બહુયા' સંસ્થેયપ્રદે-
શાવગાઢેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યોઽસંસ્થેયપ્રદેશાવગાઢાઃ પુદ્ગલાઃ પ્રદેશાર્થતયા બહુકા ભવ-
ન્તીતિ । 'એપિ ણં મંતે ! एतेषां खलु भदन्त ! 'एगसमयद्विह्या णं' एकसमय-
स्थितिकानाम् 'दुसमयद्विह्याण य पोग्गलाणं' द्विसमयस्थितिकानां च पुद्गलानाम्
'द्ववद्व્યાप०' દ્રવ્યાર્થતયા-દ્રવ્યરૂપેણ કતરે કતરેભ્યો યાવદ્-વિશેષાધિકાઃ

હિતો દસપપસોગાઢા પોગ્ગલા પપસદ્વ્યાપ વિસેસાહિયા' इसी प्रकार
से यावत् जो नौ प्रदेशावगाही पुद्गल हैं उनकी अपेक्षा जो दशप्रदे-
शावगाही पुद्गल हैं वे प्रदेशरूप से विशेषाधिक हैं । यहां पर याव-
त्पद से त्रिप्रदेशावगाही पुद्गलों से लेकर अष्ट प्रदेशावगाही पुद्गलों
का ग्रहण हुआ है 'दसपपसोगादेहितो पोग्गलेहितो संस्तेज्जपपसोगाढा
पोग्गला पपसद्व्याप बहुया' दशप्रदेशावगाही पुद्गलों से संस्थात-
प्रदेशावगाही पुद्गल प्रदेश की अपेक्षा बहुत है 'संस्तेज्जपपसोगादे-
हितो पोग्गलेहितो असंस्तेज्जपपसोगाढा पोग्गला पपसद्व्याप बहुया'
संस्थातप्रदेशावगाही पुद्गलों से असंस्थात प्रदेशावगाही पुद्गल प्रदेश की
अपेक्षा बहुत है । 'एपि णं मंते ! एगसमयद्विह्याणं दुसमयद्विह्याण य
पोग्गलाणं द्ववद्व्याप०' अब गौतमस्वामी प्रसुथ्री से ऐसा पूछते हैं-
हे भदन्त ! एक समय की स्थितिवाले पुद्गलों और दो समय की

'સદ્વ્યાપ વિસેસાહિયા' એજ પ્રમાણે યાવત્ જે નવ પ્રદેશમાં અવગાહના-
વાળા પુદ્ગલો છે, તેના કરતાં જે દસ પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલો છે તે
પ્રદેશપણાથી વિશેષાધિક છે. આડીયાં યાવત્ પદ્ધતી ત્રણ પ્રદેશવાળા પુદ્ગલોથી
તઈને આઠ પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલો ગ્રહણ થયા છે, 'દસ પપસોગાદેહિતો પોગ્ગલે
હિતો સંસ્થેજ્જપપસોગાઢા પોગ્ગલા પપસદ્વ્યાપ વિસેસાહિયા' દશ પ્રદેશમાં અવ-
ગાહનાવાળા પુદ્ગલો કરતાં સંસ્થ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલો પ્રદેશની
અપેક્ષાથી વધારે છે. 'સંસ્થેજ્જપપસોગાદેહિતો પોગ્ગલેહિતો ! અસંસ્થેજ્જપપસોગાઢા
પોગ્ગલા પપસદ્વ્યાપ બહુયા' સંસ્થ્યાત પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલોથી અસં-
સ્થ્યાત પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલો પ્રદેશની અપેક્ષાથી વધારે છે. 'એપિ
ણં મંતે ! एगसमयद्विह्याणं दुसमयद्विह्याण य पोग्गलाणं द्ववद्व्याप०' હવે

भवन्तीति पूर्वपक्षः ? भगवानाह—‘जहा’ इत्यादि । ‘जहा ओगाहणाए वत्तव्वया एवं ठिईए वि’ यथा—अवगाहनायां वक्तव्यता एवं स्थितावपि द्विसमयस्थितिक-पुद्गलापेक्षया—एकसमयस्थितिकाः पुद्गलाः विशेषाधिका भवन्तीतित्येवं क्रमे-णाऽवगाहनाप्रकरणवदेव—इहाऽपि सर्वं वक्तव्यमिति । वर्णादिभावविशेषित पुद्गलान् चिन्तितुमाह—‘एएसि णं भंते ! इत्यादि । ‘एएसि णं भंते ! एगगुण-कालयाणं दुगुणकालयाण य पोगगलाणं दव्वट्टयाए’ एकगुणकालकानां—द्विगुण-कालकानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्—विशेषाधिकाः इति प्रश्नः ? भगवानाह—‘एएसि णं’ इत्यादि । ‘एएसि णं जहा परमाणुपोगगलाई णं

स्थितिवाले पुद्गलों में द्रव्यार्थरूप से—द्रव्यरूप से कौन पुद्गल किन पुद्गलों से यावत् विशेषाधिक हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं—‘जहा ओगाहणाए वत्तव्वया एवं ठिईए वि’ हे गौतम ! जिस प्रकार अवगाहना की वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार से स्थिति की वक्तव्यता भी कहनी चाहिये । अर्थात् द्विसमय स्थितिक पुद्गलों से एक समयस्थितिक पुद्गल विशेषाधिक हैं इसी प्रकार के क्रम से अवगाहना प्रकरण के जैसा ही यहां पर भी सब प्रकरण कहना चाहिये । ‘एएसि णं भंते ! एगगुणकालयाणं दुगुणकाल-याण य पोगगलाणं दव्वट्टयाए’ अब गौतमस्वामी प्रभुश्री से वर्णादिभाव विशेषित पुद्गलों के सम्बन्ध में पूछने की इच्छा से ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त ! एकगुणकाले और दुगुणकाले पुद्गलों में कौन पुद्गल किन पुद्गलों की अपेक्षा द्रव्यरूप से यावत् विशेषाधिक हैं ? इसके उत्तर में

श्री गौतमस्वामी प्रभुश्रीने એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ એક સમયની સ્થિતિ વાળા પુદ્ગલો અને બે સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યપણાથી કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘જહા ઓગાહનાએ વત્તવ્વયા એવં ઠિઈએ વિ’ હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે અવગાહનાના સંબંધમાં કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણે સ્થિતિના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ બે સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો કરતાં એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે. આ પ્રમાણેના ક્રમથી અવગાહના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ અહીંયાં પણ સઘળું કથન કહેવું જોઈએ.

‘एएसि णं भंते ! एगगुणकालयाणं दुगुणकालयाण य पोगगलाणं दव्वट्टयाए’ હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી વર્ણાદિ ભાવ વિશેષવાળા પુદ્ગલોના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે—હે ભગવન્ એક ગુણ કાળા અને બે ગુણ કાળા પુદ્ગલોમાં કયા પુદ્ગલો કરતાં કયા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

તદેવ વત્તવ્વયા નિરવસેસા' एतेषां खलु यथा परमाणुपुद्गलादीनाम् तथैव-वक्त-
व्यता निरवशेषा । यथा-परमाणुपुद्गलो द्विप्रदेशिकस्कन्धाऽपेक्षयाऽधिको भवति,
तथा-एकगुणकालकः स्कन्धो द्विगुणकालस्कन्धाऽपेक्षयाऽधिको भवतीत्यादिकं
परमाणुपुद्गलादिप्रकरणवदेव बोध्यम् । 'एवं सव्वेसि वन्न-गंध-रसाणं' एवं-सर्वेषां
वर्ण-गन्ध-रसानां परमाणुपुद्गलादिप्रकरणवदेव अल्पबहुत्वं वक्तव्यमिति ।
'एएसि णं भंते !' एतेषां खलु भदन्त ! 'एगगुणकक्खडाणं दुगुणकक्खडाण य
पोगगलाणं कयरे कयरेहिंतो दव्वद्वयाए जाव विसेसाहिया वा' एकगुणकर्कशानां
द्विगुणकर्कशानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेषाधिका वा

પ્રભુશ્રી उनसे कहते हैं-‘एएसि णं जहा परमाणु पोगगलाईणं तदेव वत्त-
व्वया निरवसेसा’ हे गौतम ! जिस प्रकार से एक परमाणु पुद्गल
द्विप्रदेशिक स्कन्ध की अपेक्षा अधिक कहा गया है उसी प्रकार से
एकगुणकालक स्कन्ध द्विगुणकालक स्कन्ध की अपेक्षा से अधिक हैं ।
इत्यादि सर्व कथन परमाणुपुद्गल आदि के प्रकरण के जैसा यहां जानना
चाहिये । ‘एवं सव्वेसि वन्न, गंध, रसाणं’ इसी प्रकार से समस्त वर्णों का
समस्त गंधों का और समस्त रसों का अल्पबहुत्व परमाणुपुद्गल आदि
के प्रकरण के जैसा ही जानना चाहिये । अब गौतमस्वामी प्रभुश्री से
ऐसा पूछते हैं-‘एएसि णं भंते ! एगगुणकक्खडा णं दुगुणकक्खडाण य
पोगगलाणं कयरे कयरेहिंतो दव्वद्वयाए जाव विसेसाहिया वा’ एकगुण-
कर्कश और द्विगुणकर्कश युक्त पुद्गलों में द्रव्यरूप से कौन पुद्गल
किन पुद्गलों से अल्प हैं ? कौन किन से बहुत हैं ? कौन किनके बरा-

પ્રભુશ્રી તેમને કહે છે કે-‘एएसि णं जहा परमाणुपोगगलाईणं तदेव वत्तव्वया
निरवसेसा’ हे गौतम ने प्रमाणु एक परमाणु पुद्गल ने प्रदेशवाणा स्कंध
करतां वधारे कहेल છે, એજ પ્રમાણે એકશુણ કાળા વર્ણવાળા સ્કંધ ને શુણ
કાળા વર્ણવાળા સ્કંધ કરતાં અધિક છે, વિગેરે પ્રકારનું સર્વ કથન પરમાણુ
પુદ્ગલના પ્રકરણ પ્રમાણે અહીંયાં યાવત્ અસંખ્યાત શુણ કાળા વર્ણવાળા
સ્કંધ સુધીનું સઘણું કથન સમજવું. ‘एवं सव्वेसि वन्न, गंध, रसाणं’ એજ
પ્રમાણે સઘણા વર્ણનું, સઘણા ગંધનું અને સઘણા રસનું અલ્પ બહુપણું
પરમાણુ પુદ્ગલના પ્રકરણ પ્રમાણે સમજવું ભેદબે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘एएसि णं भंते ! एगगुण-
कक्खडाणं दुगुणकक्खडाण य पोगगलाणं कयरे कयरेहिंतो दव्वद्वयाए जाव विसे-
साहिया वा’ એક શુણ કર્કશ અને બે શુણ કર્કશવાળા પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યપણથી
કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં અલ્પ-ધોડા છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં

‘એકગુણકર્કશાદિગુણકર્કશપુદ્ગલયોર્મધ્યે દ્રવ્યરૂપેણ કસ્યાડપેક્ષયા કસ્યાલ્પત્વં
 બહુત્વં ચ કસ્યેતિ પ્રશ્નઃ ? મગદાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
 કર્કશાદિસ્પર્શચતુષ્ટયત્રિવિષ્ટપુદ્ગલેષુ પૂર્વપૂર્વેભ્ય ઉત્તરોત્તરા સ્તથાવિધ સ્વ-
 ભાવત્વાત્-દ્રવ્યાર્થતયા વહવો વક્તવ્યાઃ શીતોળ્ળસ્નિગ્ધરૂક્ષલક્ષણસ્પર્શવિશેષિતેષુ
 પુનઃ કાલાદિવર્ણવિશેષિતા इव-उत्तरोत्तरेभ्यः पूर्व पूर्वं दशगुणान् यावद्-वहवो
 વક્તવ્યાઃ તતો દશગુણેભ્યઃ સંખ્યેયગુણા તેભ્યોઽનન્તગુણાઃ, અનન્તગુણેભ્યશ્ચાઽ-
 સંખ્યેયગુણા વહવો ભવન્તિ એતદાશયેનાહ-‘એકગુણકકલ્પદેહિતો’ इत्यादि । ‘એક-
 ગુણકકલ્પદેહિતો પોગ્ગલેહિતો દુગુણકકલ્પદા પોગ્ગલા દ્વંદ્વદ્વાપ વિસેસાહિયા’
 એકગુણકર્કશેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યો દ્વિગુણકર્કશા પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા વિશેષાધિકા ભવ-
 ન્તીતિ । ‘એવં જાવ નવગુણકકલ્પદેહિતો દસગુણકકલ્પદા પોગ્ગલા દ્વંદ્વદ્વાપ
 વિસેસાહિયા’ એવં યાવદ્ નવગુણકર્કશેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યો દશગુણકર્કશાઃ પુદ્ગલા
 દ્રવ્યાર્થતયા દ્રવ્યરૂપેણ વિશેષાધિકા ભવન્તિ । ‘દસગુણકકલ્પદેહિતો પોગ્ગ-

લ્પર હૈં ? और कौन किन से विशेषाधिक है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री
 कहते हैं-‘गोयमा ! एगगुणककल्लदेहिं तो पोग्गलेहिं तो दुगुणककल्लदा
 पोग्गला द्द्वद्वयाए विसेसाहिया’ हें गौतम ! एकगुणकर्कश स्पर्शवाले
 पुद्गलों से द्विगुणकर्कशस्पर्शवाले पुद्गल द्रव्यरूप से विशेषाधिक है ।
 ‘एवं जाव नवगुणककल्लदेहिं तो पोग्गलेहिं तो दसगुणककल्लदा पोग्गला
 द्द्वद्वयाए विसेसाहिया’ इसी प्रकार से यावत् नौ गुणकर्कशस्पर्शवाले
 पुद्गलों से दशगुणकर्कशस्पर्शवाले पुद्गल द्रव्यरूप से विशेषाधिक है ।
 ‘दसगुणककल्लदेहिं तो पोग्गलेहिं तो संखेज्जगुणककल्लदा पोग्गला द्द्व-
 द्द्वयाए बहुया’ दशगुणकर्कश स्पर्शवाले पुद्गलों से संख्यातगुणकर्कश-

અધિક છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોની બરાબર છે ? અને કયા પુદ્ગલો કયા
 પુદ્ગલોથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા !
 એકગુણકકલ્પદેહિં તો પોગ્ગલેહિં તો દુગુણકકલ્પદા પોગ્ગલા દ્વંદ્વદ્વાપ વિસેસાહિયા’
 હે ગૌતમ ! એક ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો કરતાં બે ગુણ સ્પર્શવાળા
 પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી વિશેષાધિક છે. ‘એવં જાવ નવગુણકકલ્પદેહિં તો પોગ્ગલે-
 હિં તો ! દસગુણકકલ્પદા પોગ્ગલા દ્વંદ્વદ્વાપ વિસેસાહિયા’ એજ પ્રમાણે યાવત્
 નવગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોથી દસગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્ય
 રૂપથી વિશેષાધિક છે. ‘દસગુણકકલ્પદેહિં તો ! પોગ્ગલેહિં તો સંખેજ્જગુણકકલ્પદા
 પોગ્ગલા દ્વંદ્વદ્વાપ બહુયા’ દસ ગણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો કરતાં સંખ્યાત-
 ગણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી વધારે છે. ‘સંખેજ્જગુણકકલ્પદેહિં તો
 પોગ્ગલેહિં તો ! અસંખેજ્જગુણકકલ્પદા પોગ્ગલા દ્વંદ્વદ્વાપ બહુયા’ સંખ્યાતગણ

હેદિતો સંખેજ્જગુણકક્ષણ પોગલા દ્વદ્વયા વહુયા' દશગુણકર્કશેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યઃ સંખેયગુણકર્કશઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા વહુકા ભવન્તિ । 'સંખેજ્જગુણકક્ષણહેદિતો પોગલેદિતો અસંખેજ્જગુણકક્ષણ પોગલા દ્વદ્વયા વહુયા' સંખેયગુણકર્કશેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યોઽસંખેયગુણકર્કશઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા વહુકા ભવન્તીતિ 'અસંખેજ્જગુણકક્ષણહેદિતો પોગલેદિતો અણંતગુણકક્ષણ પોગલા દ્વદ્વયા વહુયા' અસંખેયગુણકર્કશેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યોઽનન્તગુણકર્કશઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા વહુકા ભવન્તિ । 'एवं पएसद्वयाए वि' एवं प्रदेशार्थतया अपि । यथा-द्रव्यार्थतया द्विगुणकर्कशादि पुद्गलानामल्पबहुत्वं कथितम् तथैव-प्रदेशार्थतयाऽपि-अल्पबहुत्वं वक्तव्यं-ज्ञातव्यंचेति भावः । अनेनैव प्रकारेण 'संवत्थ पुच्छा भाणियन्वा' सर्वत्र पृच्छा भणितव्या, प्रथमतः सर्वत्र प्रश्नवाक्यं विरचय्य तदनन्तर-मुत्तरवाक्यं रचनीयमित्यर्थः । 'जहा कक्खडा-एवं मऊय-गरुय-लहुयावि' यथा

સ્પર્શવાલે પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ સે વહુત હૈં । 'સંખેજ્જગુણકક્ષણહેદિતો પોગલેદિતો અસંખેજ્જગુણકક્ષણ પોગલા દ્વદ્વયા વહુયા' સંખ્યાતગુણકર્કશસ્પર્શવાલે પુદ્ગલોં સે અસંખ્યાતગુણિતકર્કશ સ્પર્શવાલે પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ સે વહુત હૈં । 'અસંખેજ્જગુણકક્ષણહેદિતો પોગલેદિતો અણંતગુણકક્ષણ પોગલા દ્વદ્વયા વહુયા' અસંખ્યાતગુણકર્કશસ્પર્શવાલે પુદ્ગલોં સે અનન્તગુણકર્કશવાલે પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ સે વહુત હૈં । 'एवं पएसद्वयाए वि' जिस प्रकार द्रवरूप से द्विगुणकर्कश आदि पुद्गलों में अल्प बहुत्व कहा है उसी प्रकार प्रदेशरूप से भी उनमें अल्प बहुत्व कहना चाहिये । इसी प्रकार से सर्वत्र प्रश्न वाक्य की रचना करके फिर उसके बाद उत्तर वाक्य की रचना करनी चाहिये । 'जहा कक्खडा, एवं मऊय-गरुय लहुया वि' अतः जिस प्रकार के कर्कश

કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો કરતાં અસંખ્યાતગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યરૂપથી વધારે છે. 'અસંખેજ્જગુણકક્ષણહેદિતો પોગલેદિતો અણંતગુણકક્ષણ પોગલા દ્વદ્વયા વહુયા' અસંખ્યાતગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો કરતાં અનંત ગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્ય રૂપથી વધારે છે. 'एवं पएसद्वयाए वि' જે પ્રમાણે દ્રવ્યરૂપથી દ્વિપ્રદેશ વિગેરે પુદ્ગલોમાં અલ્પબહુપણું કહેવું છે, એજ પ્રમાણે પ્રદેશરૂપથી પણ તેઓમાં અલ્પબહુપણું કહેવું જોઈએ એજ પ્રમાણે બધેજ પ્રશ્નવાક્ય બનાવીને તે પછી ઉત્તરવાક્ય કહેવા જોઈએ. 'जहा कक्खडा एवं मऊय-गरुय-लहुया वि' જે પ્રમાણે કર્કશ સ્પર્શના સંબંધમાં આ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે મૃદુ, શુર,

—કર્કશાઃ, एवं—तथा मृदुक-गुरुक-लघुका-अपि ज्ञातव्याः । ‘सिय-उसिण-
—निद्ध-लुक्खा जहा वन्ना’ शीतोष्ण-स्निग्ध-रुक्षाः स्पर्शाः यथा-वर्णाः, यथा
कालिकादिवर्णान्तिर्भावेनाऽऽलापकाः कथिताः तेनैव-प्रकारेण शीतोष्णादिक
मन्तर्भाव्यापि—आलापकाः कर्तव्या इति ॥सू०७॥

अथ प्रकारान्तरेण पुद्गलानेव वर्णयन्नाह—‘एएसि णं भंते’ इत्यादि,
मूलम्—एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसि-
सियाणं असंखेज्जपएसिसियाणं अणंतपएसियाण य खंधाणं द्व-
ट्टयाए पएसट्टयाए द्वट्टपएसट्टयाए कयरे कयरेहितो जाव
विसेसाहिया वा । गोयसा ! सवत्थोवा अणंतपएसिया खंधा
द्वट्टयाए, परमाणुपोग्गला द्वट्टयाए अणंतगुणा, संखेज्ज-
पएसिया खंधा द्वट्टयाए संखेज्जगुणा, असंखेज्जपएसिया
खंधा द्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, पएसट्टयाए सवत्थोवा अणं-
तपएसिया खंधा पएसट्टयाए परमाणुपोग्गला अपसट्टयाए अणं-
तगुणा संखेज्जपएसिया खंधा पएसट्टयाए संखेज्जगुणा असं-
खेज्जपएसिया खंधा पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा द्वट्टपएसट्ट-
याए सवत्थोवा अणंतपएसिया खंधा द्वट्टयाए ते चेव पएसट्ट-
याए अणंतगुणा परमाणुपोग्गला, द्वट्टपएसट्टयाए अणंतगुणा
संखेज्जपएसिया खंधा द्वट्टयाए संखेज्जगुणा, ते चेव पएस-

સ્પર્શ કે સમ્બન્ધ મેં ગદ્દ પૂર્વોક્ત રૂપ સે કથન ક્રિયા ગયા હૈ, હમી
પ્રકાર સે મૃદુ, ગુરુ ઓર લઘુ સ્પર્શ કે સમ્બન્ધ મેં ભી કથન કરના
ચાહિયે । ‘સિય-ઉસિણ-નિદ્ધ લુક્ખા જહા વન્ના’ તથા જિસ પ્રકાર સે
વર્ણ કે સમ્બન્ધ મેં આલાપક કહા ગયા હૈ હમી પ્રકાર સે શીતઉષ્ણ
ઔર રુક્ષ સ્પર્શ કે સમ્બન્ધ મેં આલાપક કહના ચાહિયે ॥સૂ.૦૭॥

અને લઘુ સ્પર્શના સંબંધમાં પણ કથન સમજવું જોઈએ, ‘સિય ઉસિણ નિદ્ધ-
લુક્ખા જહા વન્ના’ જે પ્રમાણે વર્ણના સંબંધમાં આલાપક કહેલ છે, એજ પ્રમાણે
શીત ઉષ્ણ અને રુક્ષ સ્પર્શના સંબંધમાં પણ આલાપક કહેવા જોઈએ. ॥સૂ. ૭॥

सद्व्याए असंखेज्जगुणा, असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वद्व्याए
 असंखेज्जगुणा, ते चेव पएसद्व्याए असंखेज्जगुणा । एएसि णं
 भंते ! एगपएसोगाढाणं संखेज्जपएसोगाढाणं असंखेज्जपएसो-
 गाढाण य पोग्गलाणं दव्वद्व्याए पएसद्व्याए दव्वद्वपएसद्व्याए
 कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा गोयमा ! सव्वत्थोवा
 एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वद्व्याए, संखेज्जपएसोगाढा
 पोग्गला दव्वद्व्याए संखेज्जगुणा, असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला
 दव्वद्व्याए असंखेज्जगुणा, पएसद्व्याए सव्वत्थोवा एगपएसो-
 गाढा पोग्गला, अपएसद्व्याए संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला,
 पएसद्व्याए असंखेज्जगुणा, असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला
 पएसद्व्याए असंखेज्जगुणा दव्वद्वपएसद्व्याए सव्वत्थोवा
 एगपएसोगाढा पोग्गला, दव्वद्व अपएसद्व्याए संखेज्ज-
 ज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वद्व्याए संखेज्जगुणा तं चेव
 पएसद्व्याए संखेज्जगुणा असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला
 दव्वद्व्याए असंखेज्जगुणा ते चेव पएसद्व्याए असंखेज्जगुणा ।
 एएसि णं भंते ! एगसमयट्ठिइयाणं संखेज्जसमयट्ठिइयाणं असं-
 खेज्जसमयट्ठिइयाण य पोग्गलाणं० जहा ओगाहणाए तहा
 ठिईए वि भाणियव्वं अप्पावहुगं । एएसि णं भंते ! एगगुण-
 कालगाणं संखेज्जगुणकालगाणं असंखेज्जगुणकालगाणं अणंत-
 गुणकालगाणं य पोग्गलाणं दव्वद्व्याए पएसद्व्याए दव्वद्व-
 पएसद्व्याए० एएसि जहा परमाणुपोग्गलाणं अप्पावहुगं एवं
 सेसाण वि वन्नगंधरसाणं । एएसि णं भंते ! एगगुणकक्ख-
 डाणं संखेज्जगुणकक्खडाणं असंखेज्जगुणकक्खडाणं अणंतगुण-
 कक्खडाण य पोग्गलाणं दव्वद्व्याए पएसद्व्याए दव्वद्वपएसद्व्याए
 कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा

एगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्टयाए, संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, असंखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, अणंतगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्टयाए अणंतगुणा, पएसट्टयाए एवं चेव । नवरं संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा सेसं तं चेव । दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवा एगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्टपएसट्टयाए संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा ते चेव पएसट्टयाए संखेज्जगुणा असंखेज्जगुणकक्खडा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा ते चेव पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा अणंतगुणकक्खडा दव्वट्टयाए अणंतगुणा ते चेव पएसट्टयाए अणंतगुणा एवं मउयशरुयलहुया वि अप्पाबहुयं । सिय उसिणनिद्धलुक्खाणं जहा वन्नाणं तहेव ॥सू० ८॥

छाया—एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां संख्येयप्रदेशिकानामसंख्येयप्रदेशिकानामनन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानां द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरे० यावद्विशेषाधिकावा । गौतम ! सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया परमाणु पुद्गला द्रव्यार्थतया—अनन्तगुणाः । संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः । असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया—असंख्येयगुणाः, प्रदेशार्थतया सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया परमाणुपुद्गला अप्रदेशार्थतया—अनन्तगुणाः । संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया—असंख्येयगुणाः । द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया ते—एव प्रदेशार्थतया—अनन्तगुणाः । परमाणुपुद्गला द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया—अनन्तगुणाः । संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः, ते—एव प्रदेशार्थतया—संख्येयगुणाः । असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया—असंख्येयगुणाः । त एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः । एतेषां खलु भदन्त ! एकप्रदेशावगाढानां संख्येयप्रदेशावगाढानामसंख्येयप्रदेशावगाढानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया—प्रदेशार्थतया—द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद् विशेषाधिका वा । गौतम ! सर्वस्तोका एकप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया, संख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया

सट्टयाए असंखेज्जगुणा, असंखेज्जपए
 असंखेज्जगुणा, ते चेव पएसट्टयाए अ
 भंते ! एगपएसोगाढाणं संखेज्जपएसो
 गाढाण य पोग्गलाणं दव्वट्टयाए पएस
 कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया
 एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्टया
 पोग्गला दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, असं
 दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, पएसट्टया
 सोगाढा पोग्गला, अपएसट्टयाए संखे
 पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा, असंखे
 पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा दव्वट्टया
 एगपएसोगाढा पोग्गला, दव्वट्ट
 ज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्टयाए
 पएसट्टयाए संखेज्जगुणा असंखेज्ज
 दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा ते चेव पएस
 एएसि णं भंते ! एगसमयट्ठिइयाणं सं
 खेज्जसमयट्ठिइयाण य पोग्गलाणं०
 ठिईए वि भाणियच्चं अप्पावहुमं । ए
 कालगाणं संखेज्जगुणकालगाणं असंखे
 गुणकालगाणं य पोग्गलाणं दव्वट्टया
 पएसट्टयाए० एएसि जहा परमाणुपोग्ग
 सेसाण वि वन्नगंधरसाणं । एएसि प

एगगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्टयाए, संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा, असंखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा, अणंतगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्टयाए अणंतगुणा, पएसट्टयाए एवं चेव । नवरं संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा सेसं तं चेव । दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवा एगगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्टपएसट्टयाए संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा ते चेव पएसट्टयाए संखेज्जगुणा असंखेज्जगुणकक्खडा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा ते चेव पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा अणंतगुणकक्खडा दव्वट्टयाए अणंतगुणा ते चेव पएसट्टयाए अणंतगुणा एवं मउयशरुयलहुया वि अप्पाबहुयं । सिय उस्सिणनिद्धलुक्खाणं जहा वन्नाणं तहेव ॥सू० ८॥

छाया—एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां संख्येयप्रदेशिकानामसंख्येयप्रदेशिकानामनन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानां द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरे० यावद्विशेषाधिकावा । गौतम ! सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया परमाणु पुद्गला द्रव्यार्थतया—अनन्तगुणाः । संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः । असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया—असंख्येयगुणाः, प्रदेशार्थतया सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया परमाणुपुद्गला अप्रदेशार्थतया—अनन्तगुणाः । संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया—असंख्येयगुणाः । द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया ते—एव प्रदेशार्थतया—अनन्तगुणाः । परमाणुपुद्गला द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया—अनन्तगुणाः । संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः, ते—एव प्रदेशार्थतया—संख्येयगुणाः । असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया—असंख्येयगुणाः । त एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः । एतेषां खलु भदन्त ! एकप्रदेशावगाढानां संख्येयप्रदेशावगाढानामसंख्येयप्रदेशावगाढानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया—प्रदेशार्थतया—द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद् विशेषाधिका वा । गौतम ! सर्वस्तोका एकप्रदेशागाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया, संख्येयप्रदेशावागाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया

સંખ્યેયગુણાઃ । અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાદાઃ પુદ્ગલાઃ-દ્રવ્યાર્થતયા-અસંખ્યેયગુણાઃ । પ્રદેશાર્થતયા-સર્વસ્તોકા એક પ્રદેશાવગાદાઃ પુદ્ગલા અપ્રદેશાર્થતયા, સંખ્યેય-પ્રદેશાવગાદાઃ પુદ્ગલાઃ પ્રદેશાર્થતયા, સંખ્યેયગુણાઃ । અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાદા પુદ્ગલાઃ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ । દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકા એક-પ્રદેશાવગાદાઃ પુદ્ગલાઃ દ્રવ્યાર્થાઽપ્રદેશાર્થતયા । સંખ્યેયપ્રદેશાવગાદાઃ પુદ્ગલાઃ-દ્રવ્યાર્થતયા સંખ્યેયગુણાઃ । તે એવ પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણાઃ, અસંખ્યેય-પ્રદેશાવગાદાઃ પુદ્ગલાઃ-દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ । ત એવ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ । એતેપાં સ્વલ્પ ભદન્ત ! એકસમયસ્થિતિકાનાં સંખ્યેયસમય-સ્થિતિકાનામ્ અસંખ્યેયસમયસ્થિતિકાનાં ચ પુદ્ગલાનામ્ યથા-અવગાદનાયામ્ તથા-સ્થિતાવપિ ભણિતવ્યમ્-અલ્પવહુત્વમ્ । એતેપાં સ્વલ્પ ભદન્ત ! એકગુણકાલકાનાં સંખ્યેયગુણકાલકાનામ્-અસંખ્યેયગુણકાલકાનામ્ અનન્તગુણકાલકાનાં પુદ્ગલાનાં દ્રવ્યાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થતયા ० એતેપાં યથા-પરમાણુપુદ્ગલાનામ્-અલ્પવહુત્વમ્ તથા-એતેપામપિ-અલ્પવહુત્વમ્ એવં શેષાણામપિ વર્ણ-ગન્ધ-રસાનામ્ । એતેપાં સ્વલ્પ ભદન્ત ! એકગુણકર્કશાનાં સંખ્યેયગુણકર્કશાનામ્ અસંખ્યેયગુણકર્ક-શાનામ્ અનન્તગુણકર્કશાનાં પુદ્ગલાનાં દ્રવ્યાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા-દ્રવ્યાર્થપ્રદેશ-ાર્થતયા કતરે કતરેભ્યો યાવદ્-વિશેષાધિકા વા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાઃ એકગુણ-કર્કશાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા સંખ્યેયગુણકર્કશાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા સંખ્યેયગુણાઃ । અસંખ્યેયગુણકર્કશા પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ, અનન્તગુણકર્કશાઃ પુદ્ગલાઃ-દ્રવ્યાર્થતયા અનન્તગુણાઃ । પ્રદેશાર્થતયા-એવમેવ નવરં સંખ્યેયગુણકર્કશાઃ પુદ્ગલાઃ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ શેષં તદેવ । દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકા એકગુણ-કર્કશાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા । સંખ્યેયગુણકર્કશાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા સંખ્યેયગુણાઃ । ત એવ પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણાઃ । અસંખ્યેયગુણકર્કશા દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ, તે એવ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ, અનન્તગુણકર્કશાઃ દ્રવ્યાર્થ-તયાઽનન્તગુણાઃ । ત એવ પ્રદેશાર્થતયા અનન્તગુણાઃ । એવમ્-મૃદુકઃ-શુરુક-ઋષુ-કાનામપિ-અલ્પ વહુત્વમ્ । શીતોષ્ણસ્નિગ્ધરુક્ષાણાં યથા-વર્ણાનાં તથૈવ ॥ મુ. ૦૮ ॥

ટીકા-‘એસિ ણં મંતે !’ એતેપાં સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘પરમાણુપોગ્ગલાણં સંલેજ્જપએસિયા ણં’ અસંલેજ્જપએસિયા ણં ય સ્વં ણં’ પરમાણુપુદ્ગલાનામ્

પ્રકારાન્તર સે પુદ્ગલોં કા વર્ણન કરતે હિં ‘એસિ ણં મંતે ! પર-માણુપોગ્ગલાણં સંલેજ્જપએસિયા ણં’ इत्यादि ॥ મુ. ૮ ॥

હવે પ્રકારાન્તરથી પુદ્ગલોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

‘એસિ ણં મંતે ! પરમાણુપોગ્ગલાણં સંલેજ્જપએસિયા ણં’ इत्यादि

સંખ્યેયપ્રદેશિકાનામ્-અસંખ્યેયપ્રદેશિકાનામ્ અનન્તપ્રદેશિકાનાં ચ સ્કન્ધાનામ્ ।
 'દ્વંદ્વદ્વાપ્ પૃષ્ઠદ્વાપ્ દ્વંદ્વપૃષ્ઠદ્વાપ્ કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા વા'
 દ્રવ્યાર્થતયા દ્રવ્યરૂપેણ - પ્રદેશાર્થતયા-પ્રદેશરૂપેણ-દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા-પૃષ્ઠ
 દુમયરૂપેણ કતરે કતરેભ્યો યાવદ્-વિશેષાધિકા વા । અત્ર યાવત્ પદેન અલ્પા
 વા બહુકા વા-તુલ્યા વા-પૃષ્ઠેષાં ગ્રહણં ભવતિ । પરમાણુપુદ્ગલેષુ સંખ્યાતપ્રદેશ-
 કાદિસ્કન્ધેષુ ચ મધ્યે કુત્ર દ્રવ્યાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા ચ
 કેષામપેક્ષયા કે અલ્પા વા બહુકા વા તુલ્યા વા વિશેષાધિકાવેતિ પ્રશ્નઃ ? મગ-
 નાનાહ-'ગોયમા' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम । 'सर्व्वत्थोवा' अणंतपणसिया-
 खंधा द्वाप द्वाप' सर्वस्तोकाः-अनन्तप्रदेशिकाः-स्कन्धा द्रव्यार्थतया, द्रव्यरूपे-
 णानन्तप्रदेशिका अवयविनः सर्वेभ्योऽल्पीयांसोभवन्तीति भावः, तेभ्यः 'परमाणु-
 योगला द्वाप द्वाप' अणंतगुणा' परमाणुपुद्वला द्रव्यार्थतयाऽनन्तगुणाः, 'संखेज्ज

ટીકાર્થ—અહીં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્નશ્રી સે એસા પૂછતે હૈ—હે અનન્ત ।
 હેન પરમાણુ પુદ્ગલો સંખ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધો, અસંખ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધો
 ઓર અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધો કે બીચ મેં 'દ્વંદ્વદ્વાપ્, પૃષ્ઠદ્વાપ્, દ્વંદ્વ-
 પૃષ્ઠદ્વાપ્' દ્રવ્યરૂપ સે, પ્રદેશરૂપ સે ઓર દ્રવ્યપ્રદેશ દોનો રૂપ સે
 'કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા' કૌન પુદ્ગલસ્કન્ધ કિન પુદ્ગલસ્કન્ધો
 સે યાવત્ વિશેષાધિક હૈ ? યહાં યાવત્ પદ સે 'અલ્પા વા, બહુકા વા
 તુલ્યા વા' હેન પદોં કા સંગ્રહણ હુઆ હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નશ્રી કહતે
 હૈ—'ગોયમા ! સર્વવ્થોવા અણંતપણસિયા સંધા દ્વાપ દ્વાપ' હે ગૌતમ ।
 દ્રવ્યરૂપ સે અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ સબ સે કમ હૈ । 'પરમાણુયોગલા
 દ્વાપ દ્વાપ' અણંતગુણા' તથા-પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ સે અનન્ત-

ટીકાર્થ—હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્નશ્રીને એવું પૂછે છે કે—હે કશ્ચાનિધાન
 લિંગવન્ આ પરમાણુ પુદ્ગલો સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો, અસંખ્યાત પ્રદેશ-
 વાળા સ્કન્ધો અને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધોમાં 'દ્વંદ્વદ્વાપ્, પૃષ્ઠદ્વાપ્, દ્વંદ્વ-
 પૃષ્ઠદ્વાપ્' દ્રવ્યપણાથી પ્રદેશપણાથી અને દ્રવ્ય પ્રદેશ બન્ને, પણાથી કયા
 પુદ્ગલ સ્કન્ધો 'કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા વા' કયા પુદ્ગલ સ્કન્ધોથી
 યાવત્ 'અલ્પા વા, બહુકા વા, તુલ્યા વા' અલ્પ છે, કયા પુદ્ગલ સ્કન્ધો કયા
 પુદ્ગલ સ્કન્ધોથી વધારે છે, કયા પુદ્ગલ સ્કન્ધો કયા પુદ્ગલ સ્કન્ધોની તુલ્ય છે ?
 કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલ સ્કન્ધોથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
 પ્રશ્નશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'ગોયમા ! સર્વવ્થોવા અણંતપણસિયા સંધા
 દ્વાપ દ્વાપ' હે આયુષ્યમાન ગૌતમ । દ્રવ્યપણાથી અનંત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો સૌથી
 ઓછા છે. 'પરમાણુયોગલા દ્વાપ દ્વાપ' અણંતગુણા' પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યપણાથી
 અનંત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો કરતાં અનંતગણા છે. 'સંખેજ્જપણસિયા સંધા

પર્ણસિયા સંખ્યા દ્વવદ્વયાઈ સંલેજ્જગુણા’—સંખ્યાતપદેશિકાઃ સ્કન્ધા દ્રવ્યાર્થતયા—
દ્રવ્યરૂપેણ ઇત્યર્થઃ, સંલેયગુણાઃ પરમાણુપુદ્ગલાપેક્ષયા સંખ્યાતપદેશિકા અવ-
ચયિનો દ્રવ્યરૂપેણ સંખ્યાતગુણાઃ અધિકા ભવન્તીતિ ભાવઃ । સંખ્યાતપદેશિકા-
વચનપેક્ષયા—‘અસંલેજ્જપર્ણસિયા સંખ્યા દ્વવદ્વયાઈ અસંલેજ્જગુણા’—અસંખ્યાત-
પદેશિકાઃ સ્કન્ધા દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । ‘પર્ણસદ્વયાઈ’
પદેશાર્થતયા—પદેશરૂપેણ પ્રોચ્યતે—‘સવ્વત્થોવા અણંતપર્ણસિયા સંખ્યા પર્ણસદ્-
વયાઈ’ સર્વસ્તોકાઃ—સર્વેભ્યોડલ્પીયાંસાઃ અનન્તપદેશિકાઃ સ્કન્ધા અવચયિનઃ—
પદેશાર્થતયા—પદેશરૂપેણ ભવન્તીતિ । ‘પરમાણુવોગ્ગલા અપર્ણસદ્વયાઈ અણંતગુણા’
પરણુપુદ્ગલા અપ્રદેશાર્થતયા અનન્તગુણાઃ, અનન્તપદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા—અપ્રદે-
શાર્થતારૂપેણ પરમાણુવોડનન્તગુણા અધિકા ભવન્તિ । યદ્યપિ—પદેશાર્થતા પ્રસ્તાવે
અપ્રદેશાર્થતયા’ ઇત્યુક્તં તત્ પરમાણુનાશ્રિત્ય પ્રોક્તમ્ તેષાં પદેશાભાવાત્ । ‘સંલે-

પદેશિક સ્કન્ધોં સે અનન્તગુણિત હૈ ‘સંલેજ્જપર્ણસિયા સંખ્યા દ્વવદ્વ-
યાઈ સંલેજ્જગુણા’ તથા પરમાણુ પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા સંખ્યાત પદેશિક
સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે સંખ્યાતગુણિત હૈ । ‘અસંલેજ્જપર્ણસિયા સંખ્યા દ્વવ-
દ્વયાઈ અસંલેજ્જગુણા’ સંખ્યાતપદેશિક સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા અસંખ્યાતપદે-
શિક સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે અસંખ્યાતગુણિત હૈ । ‘પર્ણસદ્વયાઈ સવ્વત્થોવા
અણંતપર્ણસિયા સંખ્યા પર્ણસદ્વયાઈ’ પદેશરૂપ સે સવ્વ સે કમ અન-
ન્તપદેશિક સ્કન્ધ હૈ । ‘પરમાણુ વોગ્ગલા અપર્ણસદ્વયાઈ અણંતગુણા’ પર-
માણુ પુદ્ગલ અનન્તપદેશિક સ્કન્ધ કી અપેક્ષા અપ્રદેશ રૂપ સે અનન્ત-
ગુણેં અવિક હૈ । યદ્યપિ યહાં પદેશરૂપતા કો લેકર વિચાર ચલરહા
હૈ પરન્તુ ફિર ભી જો યહાં અપ્રદેશરૂપતા કો લિયા ગયા હૈ વહ
પરમાણુ પુદ્ગલમેં દો આદિ પદેશ નહીં હોતે હૈ હસલિયે એમા કહા ગયા

દ્વવદ્વયાઈ સંલેજ્જગુણા’ તથા પરમાણુ પુદ્ગલો કરતાં સંખ્યાત પ્રદેશવાળા
સ્કંધો દ્રવ્યપણ્થી સંખ્યાતગણ છે. ‘અસંલેજ્જપર્ણસિયા સંખ્યા દ્વવદ્વયાઈ
અસંલેજ્જગુણા’ સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો
દ્રવ્યપણ્થી અસંખ્યાતગણ છે. ‘પર્ણસદ્વયાઈ સવ્વત્થોવા અણંતપર્ણસિયા સંખ્યા
પર્ણસદ્વયાઈ’ પ્રદેશપણ્થી સૌથી ઓછા અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો છે. ‘પરમાણુ
વોગ્ગલા અપર્ણસદ્વયાઈ અણંતગુણા’ પરમાણુ પુદ્ગલો અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધોથી
અપ્રદેશપણ્થી અનંતગણ વધારે છે. જો કે અહીંયાં પ્રદેશપણ્થી વિચાર
ચાલી રહ્યો છે. તો પણ અહીંયાં જે અપ્રદેશપણ્થી ગ્રહણ કરેલ છે, તે
પરમાણુ પુદ્ગલોમાં જે વિગેરે પ્રદેશો હોતા નથી. તેથી એ પ્રમાણુ કહેલ છે.

જ્ઞપ્તિયા સંધા પ્પસદ્વ્યાપ સંસ્થેજ્ઞગુણા' સંસ્થેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ પ્રદેશાર્થ-
તયા-પ્રદેશરૂપેણ પૂર્વાપેક્ષયા સંસ્થાતગુણાઃ અધિકા ભવન્તીતિ । 'અસંસ્થેજ્ઞપ્તિ-
સિયા સંધા પ્પસદ્વ્યાપ અસંસ્થેજ્ઞગુણા' અસંસ્થાતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ પ્રદેશાર્થતયા-
પ્રદેશરૂપેણ પૂર્વાપેક્ષયા અસંસ્થેયગુણાઃ-અધિકા ભવન્તીતિ । 'દ્વંદ્વપ્પસદ્વ્યાપ'
દ્વ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા-દ્વ્ય-પ્રદેશોભયાભ્યા મિત્યર્થઃ 'સંસ્થત્યોવા અણંતપ્પસિયા
સંધા દ્વંદ્વ્યાપ' સર્વસ્તોકાઃ-સર્વેભ્યોડ્ભીયાંસાઃ અનન્તપ્રદેશિકા સ્કન્ધા દ્વ્યાર્થ-
તયા ભવન્તીતિ । 'તં ચેવ પ્પસદ્વ્યાપ અણંતગુણા' ત એવ-અનન્તપ્રદેશિકા એવ
સ્કન્ધાઃ પ્રદેશાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયાડ્ભીયાંસાં અધિકાઃ ભવન્તીતિ । 'પરમાણુ-
પોગ્ગલા દ્વંદ્વપ્પસદ્વ્યાપ અણંતગુણા' પરમાણુપુદ્ગલા દ્વ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા દ્વ્ય-
પ્રદેશોભયરૂપેણ અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તિ । 'સંસ્થેજ્ઞપ્તિયા સંધા દ્વંદ્વ્યાપ

હૈ । 'સંસ્થેજ્ઞપ્તિયા સંધા પ્પસદ્વ્યાપ સંસ્થેજ્ઞગુણા' સંસ્થાતપ્રદેશિક
જો સ્કન્ધ હૈં વે પ્રદેશરૂપ સે પરમાણુ પુદ્ગલ કી અપેક્ષા સંસ્થાતગુણે
અધિક હૈં । 'અસંસ્થેજ્ઞપ્તિયા સંધા પ્પસદ્વ્યાપ અસંસ્થેજ્ઞગુણા'
અસંસ્થાતપ્રદેશો વાલે જો સ્કન્ધ હૈં વે સંસ્થાતપ્રદેશસ્કન્ધો કી અપેક્ષા
પ્રદેશરૂપ સે અસંસ્થાતગુણે અધિક હૈં । અથ સૂત્રકાર-'દ્વંદ્વપ્પસદ્-
વ્યાપ' દ્વ્યરૂપ સે ઓર પ્રદેશરૂપ સે દોનો રૂપ સે વિચાર કરતે હૈં 'સંસ્થ-
ત્યોવા અણંતપ્પસિયા સંધા દ્વંદ્વ્યાપ' દ્વ્યરૂપ સે તો અનન્તપ્રદેશિક
સ્કન્ધ સબ સે થોડે ઓર વેહી અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ પૂર્વ કી અપેક્ષા
પ્રદેશરૂપ સે અણંતગુણે અધિક હૈં । 'પરમાણુપોગ્ગલા દ્વંદ્વપ્પસદ્વ્યાપ
અણંતગુણા' તથા-પરમાણુ પુદ્ગલ દ્વ્યરૂપ સે એવં પ્રદેશરૂપ સે-દોનો રૂપ
સે અનન્તગુણે અધિક હૈં । 'સંસ્થેજ્ઞપ્તિયા સંધા દ્વંદ્વ્યાપ સંસ્થેજ્ઞ-

'સંસ્થેજ્ઞપ્તિયા સંધા પ્પસદ્વ્યાપ સંસ્થેજ્ઞગુણા' સંજ્ઞાત પ્રદેશવાળા જે સ્કન્ધો
છે, તે પ્રદેશપણથી પરમાણુ પુદ્ગલ કરતાં સંજ્ઞાતગણા વધારે છે. 'અસં-
સ્થેજ્ઞપ્તિયા સંધા પ્પસદ્વ્યાપ અસંસ્થેજ્ઞગુણા' અસંજ્ઞાત પ્રદેશવાળા જે સ્કન્ધો
છે, તેઓ સંજ્ઞાત પ્રદેશો કરતાં પ્રદેશપણથી અસંજ્ઞાતગણા વધારે છે.
૧. હવે સૂત્રકાર 'દ્વંદ્વપ્પસદ્વ્યાપ' દ્વ્યપણથી અને પ્રદેશપણથી એટલે
કે બંને પ્રકારથી વિચાર કરે છે. 'સંસ્થત્યોવા અણંતપ્પસિયા સંધા દ્વંદ્વ્યાપ'
દ્વ્યપણથી અણંત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ બધાથી કમ છે. અને એજ અણંતપ્રદેશ-
વાળો સ્કન્ધ પહેલાના સ્કન્ધ કરતાં પ્રદેશપણથી અણંતગણા અધિક છે. 'પર-
માણુપોગ્ગલા દ્વંદ્વપ્પસદ્વ્યાપ અણંતગુણા' તથા પરમાણુ પુદ્ગલો દ્વ્યપણથી
અને પ્રદેશપણથી બંને પ્રકારથી અણંતગણા વધારે છે. 'સંસ્થેજ્ઞપ્તિયા સંધા

સંસ્થેજ્જગુણા'—સંસ્થેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા દ્રવ્યાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા સંસ્થેયગુણાઃ—અધિકા ભવન્તિ । 'તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ સંસ્થેજ્જગુણા'—ત એવ સંસ્થેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ પ્રદેશાર્થતારુપેણ પૂર્વાપેક્ષયા સંસ્થેયગુણા અધિકા ભવન્તિ । 'અસંસ્થેજ્જપપ્પસિયા સ્થંધા દ્વંવદ્વ્યાપ અસંસ્થેજ્જગુણા'—અસંસ્થેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા દ્રવ્યાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા—અસંસ્થેયગુણાઃ—અધિકા ભવન્તીતિ । 'તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ અસંસ્થેજ્જગુણા' ત એવ અસંસ્થેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા એવ પ્રદેશાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા અસંસ્થેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિભાવઃ

‘પપ્પસિ ણં મંતે !’ એતેપાં સ્થલ મદન્ત ! ‘પપ્પસોગાઢાણં સંસ્થેજ્જપપ્પસોગાઢાણં અસંસ્થેજ્જપપ્પસોગાઢાણ ય પોગ્ગલાણં’—એકપ્રદેશાવગાઢાણામ્ એકસ્મિન્—આકાશપ્રદેશે અવગાહનં સંભવતીતિ યેપાં—તે—એકપ્રદેશાવગાઢાઃ તથાવિધાનામ્—તથા સંસ્થાતપ્રદેશાવગાઢાણામ્ એવમ્—અસંસ્થાતે આકાશપ્રદેશેઽવગાહોઽવગાહનં યેપાં પુદ્ગલાનાં તે—અસંસ્થેયપ્રદેશાવગાઢાઃ, તેપાં પુદ્ગલાનામ્—‘દ્વંવદ્વ્યાપ’

ગુણા’ સંસ્થાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ પૂર્વ કી અપેક્ષા દ્રવ્યરૂપ સે સંસ્થાતગુણે અધિક હૈં—‘તં ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ સંસ્થેજ્જગુણા’ ઓર વે હી સંસ્થાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ પૂર્વ કી અપેક્ષા પ્રદેશરૂપ સે મી સંસ્થાતગુણે અધિક હૈં । ‘અસંસ્થેજ્જપપ્પસિયા સ્થંધા દ્વંવદ્વ્યાપ અસંસ્થેજ્જગુણા તં ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ અસંસ્થેજ્જગુણા’ અસંસ્થાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા અસંસ્થાતગુણે અધિક હૈં ઓર વે હી પ્રદેશરૂપ સે મી પૂર્વ કી અપેક્ષા અસંસ્થાત ગુણે અધિક હૈં ।

‘પપ્પસિ ણં મંતે પપ્પસોગાઢાણં, સંસ્થેજ્જપપ્પસોગાઢા ણં, અસંસ્થેજ્જપપ્પસોગાઢાણ ય પોગ્ગલાણં દ્વંવદ્વ્યાપ પપ્પસદ્વ્યાપ દ્વંવદ્વપપ્પસદ્વ્યાપ કયરે કયરેઽ જાવ વિસેસાહિયા વા’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા ગૌતમસ્વામી ને

દ્વંવદ્વ્યાપ સંસ્થેજ્જગુણા’ સંજ્ઞાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો પડેલાં કરતાં દ્રવ્યપણ્થી સંજ્ઞાતગણા વધારે છે. ‘તં ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ સંસ્થેજ્જગુણા’ અને એજ સંજ્ઞાત પ્રદેશવાળા સ્કંધ પડેલાની અપેક્ષાથી પ્રદેશરૂપથી પણ સંજ્ઞાત ગણા વધારે છે. ‘અસંસ્થેજ્જપપ્પસિયા સ્થંધા દ્વંવદ્વ્યાપ અસંસ્થેજ્જગુણા’ અસંજ્ઞાત પ્રદેશવાળા સ્કંધ દ્રવ્યપણ્થી પડેલાં કરતાં અસંજ્ઞાતગણા વધારે છે. અને એજ પ્રદેશ પણ્થી પણ પડેલાં કરતાં અસંજ્ઞાતગણા વધારે છે.

‘પપ્પસિ ણં મંતે ! પપ્પસોગાઢાણં, સંસ્થેજ્જપપ્પસોગાઢાણં, અસંસ્થેજ્જપપ્પસોગાઢાણં ય પોગ્ગલાણં દ્વંવદ્વ્યાપ પપ્પસદ્વ્યાપ દ્વંવદ્વપપ્પસદ્વ્યાપ કયરે કયરેઽ જાવ વિસેસાહિયા’ આ સૂત્રપાઠદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—

દ્રવ્યાર્થતયા-દ્રવ્યરૂપેણેત્યર્થઃ 'પણ્સદ્વ્યાપ' પ્રદેશાર્થતયા 'કયરે કયરેહિતો જાવ વિસેસાહિયા'-કતરે કતરેભ્યો યાવત્-વિશેષાધિકા વા । અત્ર યાવત્પદેશ અલ્પા વા બહુકા વા તુલ્યા વા-એતેપાં ગ્રહણં ભવતિ । તથા ચ-એક પ્રદેશાવગાઢા સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢાસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢાનાં પુદ્ગલાનાં મધ્યે કતરે પુદ્ગલાઃ કતરેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યોડલ્પા વા વહુકા વા તુલ્યા વા-વિશેષાધિકા વા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ ? ભગવાનાહ-ગોયમા' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोगगला दव्वद्वयाए' सर्वस्तोकः-सर्वेभ्योऽल्पाः एकप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया-द्रव्यरूपेण भवन्ति । अत्र 'सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोगगला

પ્રશુશ્રી સે એસા પૂછા હૈ-હે અદન્ત ! એક પ્રદેશ મેં અવગાઢ જો પુદ્ગલ હૈં ઉનમેં, સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ જો પુદ્ગલ હૈં ઉનમેં ઓર અસં-
ખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાઢ જો પુદ્ગલ હૈં ઉનમેં-હન તીનો કે વીચ મેં
દ્રવ્યરૂપ સે પ્રદેશરૂપ સે ઓર દ્રવ્યપ્રદેશ દોનોં રૂપ સે કૌન પુદ્ગલ
કિન પુદ્ગલોં સે યાવત્ વિશેષાધિક હૈં ? યહાં યાવત્ પદ સે 'અલ્પા
વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા' હન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હૈ । આકાશ
કે એક પ્રદેશ મેં જિનકા અવગાહ હૈ વે પુદ્ગલ એકપ્રદેશાવગાઢ હૈં ।
જિનકા અવગાહ આકાશ કે સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં હૈ વે સંખ્યાતપ્રદેશ-
ાવગાઢ પુદ્ગલ હૈ ઓર જિનકા અવગાહ આકાશ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોં
મેં હોતા હૈ-વે અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ હૈ । હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં
પ્રશુશ્રી કહતે હૈં-'ગોયમા ! સવ્વત્થોવા એગપેસોગાઢા પોગગલા દવ્વદ્વ-
યાએ' હે ગૌતમ ! દ્રવ્યરૂપ સે એકપ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલ સવ સે કમ હૈં ।

હિ ભગવન્ એક પ્રદેશમાં અવગાઢવાળા જે પુદ્ગલો છે, તેમાં અને સંખ્યાત
પ્રદેશોમાં અવગાઢ જે પુદ્ગલો છે, તેમાં અને અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ
જે પુદ્ગલો છે, તેમાં આ ત્રણેમાં દ્રવ્યપણુથી, પ્રદેશપણુથી અને દ્રવ્યપ્રદેશ-
પણુથી કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં 'અલ્પા વા, વહુકા વા તુલ્યા વા'
અલ્પ છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં વધારે છે ? કયા પુદ્ગલો કયા
પુદ્ગલોની ઘરોઘર છે ? અને કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોથી વિશેષાધિક છે ?
આકાશના એક પ્રદેશોમાં જેનું અવગાહન છે, તે પુદ્ગલો એક પ્રદેશાવગાઢ
કહેવાય છે. જેનું અવગાહન આકાશના સંખ્યાત પ્રદેશોમાં છે, તેઓ સંખ્યાત
પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ છે અને જેઓનું અવગાહન આકાશના અસંખ્યાત પ્રદે-
શોમાં હોય છે, તેઓ અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલો છે ? શ્રી ગણનાયક
ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશુશ્રી કહે છે કે-'ગોયમા ! સવ્વત્થોવા
એગપેસોગાઢા પોગગલા દવ્વદ્વયાએ' હિ ગૌતમ ! દ્રવ્યપણુથી એક પ્રદેશમાં

દંવદ્વયા'૯' ઇતિ પ્રોક્તં તદિદક્ષેત્રાધિકારાત્-ક્ષેત્રસ્યૈવ પ્રાધાન્યાત્ પરમાણુદ્વયગુણા
અનન્તાણુસ્કન્ધા અપિ વિશિષ્ટપરિણામેન-૯કક્ષેત્રપ્રદેશાવગાદાઃ આધારાધેયયો-
રભેદોપચારાદેકત્વેન વ્યપદિષ્ટા ભવન્તિ તતશ્ચ સર્વસ્તોકા-૯કપ્રદેશાવગાદાઃ
પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયેતિ લોકાકાશપ્રદેશપરિમાણા એવેત્યર્થઃ । તથાહિ-નાસ્તિ-૯તા-
દેશઃ કશ્ચનાઽપિ અકાશપ્રદેશઃ ય એકપ્રદેશાવગાહપરિમાણપરિણતાનાં પરમાણ્વા-
દીનામવકાશદાનપરિણામેન ન પરિણત ઇતિ ।

‘સંખેજ્જપણસોગાદા પોગ્ગલા દંવદ્વયા'૯' સંખેજ્જગુણા' સંખ્યેયપ્રદેશાવ-
ગાદાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા સંખ્યેયગુણા ભવન્તિ । અત્રાપિ ક્ષેત્રસ્યૈવ પ્રાધાન્યાત્
યર્હા પર ‘સવ્વથોવા એગપણસોગાદા પોગ્ગલા દંવદ્વયા'૯' જો એસા કહા
ગયા હૈ વહ ક્ષેત્ર કે અધિકાર કો લેકર કહા ગયા હૈ । ક્યોં કિ યર્હા
ક્ષેત્ર કી હી પ્રધાનતા હૈ । પરમાણુ દ્વયગુણ આદિ અનન્તાણુક સ્કન્ધ
ભી વિશિષ્ટ પરિણામસે એક ક્ષેત્ર પ્રદેશ મેં અવગાહ હોતે હૈ । ક્યોં કિ
આધાર આધેય મેં અભેદ કે ઉપચાર સે વે એક રૂપ સે કહે જાતે હૈ ।
અતઃ દ્રવ્યરૂપ સે એક પ્રદેશાવગાહ પુદ્ગલ સર્વસ્તોક હૈ । સ્કા તાત્પર્ય
યહ હૈ કિ વે લોકાકાશ કે પ્રદેશોં કે બરાબર હી હૈ । ક્યોં કિ એસા
કોઈ ભી આકાશ કા પ્રદેશ નહીં હૈ જો પ્રદેશાવગાહ રૂપ પરિણામ સે
પરિણત હુ' પરમાણુ આદિકોં કો સ્થાનદાનરૂપ પરિણામ સે પરિણત
ન હુ' હો । ‘સંખેજ્જપણસોગાદા પોગ્ગલા દંવદ્વયા'૯' સંખેજ્જગુણા'
સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાહી જો પુદ્ગલ હૈ વે દ્રવ્યરૂપ સે સંખ્યાતગુણેં
અધિક હૈ યર્હા પર ભી ક્ષેત્ર કી હી પ્રધાનતા હૈ । હમ સે એસે સ્કન્ધ

અવગાહન કરવાવાળા પુદ્ગલો સૌથી અલ્પ-ઓછા છે, અહીંયાં જે ‘સવ્વ
થોવા એગપણસોગાદા પોગ્ગલા દંવદ્વયા'૯' આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તે
ક્ષેત્રના અધિકારથી કહેલ છે. કેમકે અહીંયાં ક્ષેત્રનું જ મુખ્યપણું છે. પરમાણુ,
દ્વયગુણ, વિગેરે અનંત ગુણવાળા સ્કન્ધ પણ વિશેષ પ્રકારના એક ક્ષેત્ર પ્રદેશમાં
અવગાહવાળા હોય છે. કેમકે આધાર અને આધેયમાં અભેદના ઉપચારથી
તેઓ એક રૂપથી કહેવાય છે જેથી દ્રવ્યપણાથી એક પ્રદેશમાં અવગાહ
થયેલ પુદ્ગલ સૌથી થોડા છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-તેઓ લોકાકાશના
પ્રદેશોની બરાબર જ છે. કેમકે એવો કોઈપણ આકાશનો પ્રદેશ નથી કે જે
એક પ્રદેશમાં અવગાહ રૂપ પરિણામથી પરિણત થયેલા પરમાણુ આદિકોને
સ્થાન આપવા રૂપ પરિણામથી પરિણત ન થયા હોય ‘સંખેજ્જપણસોગાદા
પોગ્ગલા દંવદ્વયા'૯' સંખેજ્જગુણા' સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા જે પુદ્ગલો
આવ્યા છે, તે દ્રવ્યપણાથી સંખ્યાતગુણ વધારે છે. અહીંયાં પણ ક્ષેત્રનું જ

તાદૃશસ્કન્ધાધારક્ષેત્રપ્રદેશાપેક્ષયૈવ ભાવના કર્તવ્યેતિ । કેવલં સુખપ્રતિપત્યર્થ-
મિદમુદાહરણં પ્રદર્શયતે-ન્યથા કિલ પશ્ચ તે સર્વલોકપ્રદેશાઃ, एते च प्रत्येकचिन्तायां
પશ્ચૈવ સંયોગતઃ પુનરેતેષ્વેવ અનેકાઃ સંયોગા લભ્યન્તે । इयमेवैतेषां स्थापना-
••• एतेषां सम्पूर्णाऽसम्पूर्णा न्यग्रहणान्यमोक्षणद्वारेण-आधेयवशादनेके संयोग
ભેદા ભાવનીયા-इति । 'असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा'
અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા-द्रव्यरूपेण पूर्वाऽपेक्षया असंख्ययगुणाः
અધિકા ભવન્તીતિ, અત્રાપિ ભાવના પૂર્વવદેવ, તથાહિ-अवगाहनाक्षेत्रस्य असंख्ये
યપ્રદેશાત્મકત્વાદ્ અસંખ્યેયગુણા इति । 'पएसट्टयाए' પ્રદેશાર્થતયા 'सव्वत्थोवा
एगपएसोगाढा पोग्गला अपएसट्टयाए' સર્વસ્તોકાઃ एकप्रदेशावगाढा पुदंगला
કે આધાર ભૂત ક્ષેત્ર કે પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે હી ભાવના કર્તવ્ય હૈ ।
इसे इस प्रकार के उदाहरण द्वारा समझा जा सकता है-जैसे मान
લિયા જાય કિ પાંચ પ્રદેશ હી સર્વ લોકપ્રદેશ હૈં ઔર સંયોગ સે જબ
इनका विचार किया जाता है तो इन्हीं में अनेक संयोग पाए जाते हैं ।
ऐसा यह इनका आकार है ••• इनके सम्पूर्ण असंपूर्ण अन्य ग्रहण
મોક્ષણ દ્વારા આધેય કે વશ સે અનેક સંયોગ ભેદ હો જાતે હૈં । 'असं-
असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्टयाए' અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવ-
गाढ जो पुद्गल है वे द्रव्यरूप से पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणे अधिक
હૈં । क्योंकि उनके द्वारा अवगाहित हो रहा जो क्षेत्र है वह असं-
ख्यातप्रदेशात्मक है । 'पएसट्टयाए सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला
अपएसट्टयाए' પ્રદેશ કી વિવક્ષા સે અપ્રદેશરૂપ સે યુક્ત જો પુદ્ગલ પર-

સુખ્યપણું છે. તેથી એવા સ્કંધના આધારભૂત ક્ષેત્રના પ્રદેશોની અપેક્ષાથીજ
ભાવના કરવી જોઈએ. આ વિષયને ઉદાહરણ દ્વારા આ પ્રમાણે સમજાવી
શકાય છે. જેમકે માની લેવામાં આવે કે પાંચ પ્રદેશ જ સર્વલોક પ્રદેશ છે.
અને સંયોગથી ન્યારે તેમનો વિચાર કરવામાં આવે તો તેઓમાં અનેક
સંયોગો મળી આવે છે, એ રીતે-

તેનો આકાર ••• આ પ્રમાણે છે. આના સંપૂર્ણ અથવા અસંપૂર્ણ
અન્ય ગ્રહણ અને મોક્ષણ દ્વારા આધેયના વશપણથી અનેક સંયોગ લેઈ
થઈ જાય છે. 'असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्टयाए' અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં
અવગાઢ જે પુદ્ગલ છે, તે દ્રવ્યપણથી પહેલા કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે
છે. કેમકે તેના દ્વારા અવગાહનાવાળું થયેલ જે ક્ષેત્ર છે, તે અસંખ્યાતપ્રદે-
શાત્મક છે. 'पएसट्टयाए सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला अपएसट्टयाए' પ્રદે-
શની વિવક્ષાથી અપ્રદેશપણથી યુક્ત જે પુદ્ગલ પરમાણુ છે, કે જે આકાશના

અપ્રદેશાર્થતયા-અપ્રદેશરૂપેણેત્યર્થઃ પ્રદેશાર્થતાપક્ષે-અપ્રદેશાર્થતયેત્યુક્તં તત્ પર-
માણનાશ્રિત્ય-પ્રોક્તં પરમાણુનાં પ્રદેશાભાવાત્ । તદપેક્ષયા 'સંલેજ્જપણસોગાદા
પોગલા પપસટ્ટયાણ સંલેજ્જગુણા' સંલેયમપ્રદેશાવગાદાઃ પુદ્ગલા પ્રદેશાર્થતયા
સંલેયમગુણાં અધિકા ભવન્તિ । 'અસંલેજ્જપણસોગાદા પોગલા પપસટ્ટયાણ અસં-
લેજ્જગુણા' અસંલેયમપ્રદેશાવગાદાઃ પુદ્ગલાઃ પ્રદેશાર્થતયા પ્રદેશરૂપેણ પૂર્વા-
પેક્ષયા અસંલેયમગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । 'દ્વવટ્ટપપસટ્ટયાણ સન્વત્થોવા ઇમ-
પણસોગાદા પોગલા દ્વવટ્ટપપસટ્ટયાણ' દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થતયા-દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થપક્ષે
સર્વસ્તોકાઃ-સર્વેભ્યોડ્લપાઃ એકપ્રદેશાવગાદાઃ-એકસ્મિન્-આકાશપ્રદેશેડ્વગાહન-
શીલાઃ પુદ્ગલાઃ દ્રવ્યાર્થાડ્વપ્રદેશાર્થરૂપેણ ભવન્તિ । પરમાણુબોહિ-દ્રવ્યવિવક્ષાયાં

માણુ છે, જો કિ આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં અવગાહી છે વે સર્વ સે કમ
હે । પરમાણુ અપ્રદેશી કહા ગયા છે । इसीलिये यहां उन्हें आश्रित करके
अप्रदेशरूप से कहा गया है । 'संलैज्जपणसोगादा पोगला पपसट्टयाण
संलैज्जगुणा, इनकी अपेक्षा जो आकाश के संख्यात प्रदेशों में अव-
गाढ हुए पुद्गल हैं वे द्रव्यरूप से संख्यातगुणों अधिक कहे गये हैं
'असंलैज्जपणसोगादा पोगला पपसट्टयाण असंलैज्जगुणा' तथा असं-
ख्यात प्रदेशों में अवगाह वाले रहे हुए जो पुद्गल स्कन्ध हैं वे पूर्व
की अपेक्षा प्रदेश रूप से असंख्यातगुणों अधिक कहे गये हैं । 'द्ववट्ट-
पपसट्टयाण सन्वत्थोवा एमपणसोगादा पोगला द्ववट्ट अपपसट्टयाण'
तथा इनकी अपेक्षा जो एकप्रदेशावगाढ पुद्गल हैं वे द्रव्यरूप से एवं
अप्रदेशरूप से उभयरूप से जव से कम (थोड़े) कहे गये हैं । द्रव्य की

એક પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા છે. તે સૌથી ઓછા છે. પરમાણુ અપ્રદેશી
કહેલા છે. તેથી અહીંયાં તેને આશ્રિત કરીને અપ્રદેશપણથી કહેલા છે.
'સંલેજ્જપણસોગાદા પોગલા દ્વવટ્ટયાણ સંલેજ્જગુણા' તેની અપેક્ષાથી આકાશના
સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહ થયેલા જે પુદ્ગલ છે તે દ્રવ્યપણથી સંખ્યાત-
ગણા વધારે છે 'અસંલેજ્જપણસોગાદા પોગલા પપસટ્ટયાણ અસંલેજ્જગુણા' તથા
અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા-રહેલા જે પુદ્ગલ સ્કન્ધ છે, તે પહે-
લાના કરતાં પ્રદેશપણથી અસંખ્યાતગણા વધારે કહ્યા છે. 'દ્વવટ્ટપપસટ્ટયાણ
સન્વત્થોવા ઇમપણસોગાદા પોગલા દ્વવટ્ટપપસટ્ટયાણ' તથા તેના કરતાં એક પ્રદે-
શમાં અવગાહ થયેલ જે પુદ્ગલ છે, તે દ્રવ્યપણથી અને અપ્રદેશપણથી બન્ને
પ્રકારથી સૌથી અલ્પ (થોડા) કહ્યા છે. દ્રવ્યની વિવક્ષાથી પરમાણુ દ્રવ્યાર્થ કહ્યા
છે. અને પ્રદેશોની વિવક્ષાથી અપ્રદેશવાળા જે પુદ્ગલ છે, કે જે આકાશના એક

દ્રવ્યરૂપા અર્થાઃ, પ્રદેશવિવક્ષાયાચ્છાપ્રદેશાર્થા इति-કૃત્વા દ્રવ્યાર્થા-પ્રદેશાર્થા
સ્તે પરમાણવઃ કથ્યન્તે इति । ‘સંખેજ્જપણસોગાઢા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ સંખેજ્જ-
ગુણા’ સંખયેયપ્રદેશાવગાઢાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા-સંખયેયગુણા અધિકા ભવન્તિ
-પૂર્વપેક્ષયા-इति । ‘તે ચેવ પણસટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણા’ તે-પૂર્વોક્તા એવ પુદ્ગલાઃ
પ્રદેશાર્થતયા-પ્રદેશરૂપાર્થવિવક્ષયા પૂર્વપેક્ષયા સંખયેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ।
‘અસંખેજ્જપણસોગાઢા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ અસંખયેયપ્રદેશાવગાઢાઃ
પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા દ્રવ્યરૂપવિવક્ષાયાં પૂર્વપેક્ષયા અસંખયેયગુણા અધિકા ભવ-
ન્તીતિ ‘તે ચેવ-પણસટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ ત એવ-પૂર્વોક્તા એવ પુદ્ગલાઃ પ્રદેશ-
ાર્થતયા પૂર્વપેક્ષયા અસંખયેયગુણાઃ-અધિકા ભવન્તીતિ માધઃ, ‘एणसिणं भंते’
एतेषां खलु भदन्त ! ‘एगसमयट्ठिहयाणं, संखेज्जसमयट्ठिहयाणं-असंखेज्जसमय-

વિવિક્ષાવશ પરમાણુ દ્રવ્યાર્થ કહે ગયે હોતે હૈં ઓર પ્રદેશોં કી વિવ-
ક્ષાવશ વે અપ્રદેશાર્થ કહે ગયે હોતે હૈં । આકાશ કે એક પ્રદેશ મેં અવ-
ગાહનાશીલ (રહે હુણ) એસે પુદ્ગલ પરમાણુ સવસે કમ (થોડે) હોતે હૈં ।
‘સંખેજ્જપણસોગાઢા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણા’ હનકી અપેક્ષા
જો આકાશ કે સંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાહ હો સકતે હૈં એસે પુદ્ગલ
દ્રવ્યરૂપ સે સંખ્યાતગુણે અધિક કહે ગયે હૈં । ‘તે ચેવ પણસટ્ટયાણ સંખે-
જ્જગુણે પરન્તુ યે હી પુદ્ગલ પ્રદેશરૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણે
અધિક હોતે હૈં । ‘અસંખેજ્જપણસોગાઢા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ અસંખેજ્જ-
ગુણા’ હનકી અપેક્ષા જો પુદ્ગલ અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાહી હૈં વે દ્રવ્યદૃષ્ટિ-
સે અસંખ્યાતગુણે અધિક કહે ગયે હૈં । ‘તં ચેવ પણસટ્ટયાણ અસંખે-
જ્જગુણા’ પરન્તુ યે હી પુદ્ગલ સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે ભી પૂર્વ કી અપેક્ષા
અસંખ્યાતગુણે અધિક કહે ગયે હૈં ।

‘एणसिणं भंते ! एगसमयट्ठिहया णं संखेज्जसमयट्ठिहयाणं अस्-
खेज्जसमयट्ठिहयाणं’ पोग्गलाणं०’ हे भदन्त ! एक समय की स्थिति-

પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા છે. તે સીધી થોડા છે પરમાણુ અપ્રદેશી કહેલ છે.
‘સંખેજ્જપણસોગાઢા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણા’ તેના કરતાં આકાશનાં સંખ્યાત
પ્રદેશોમાં જે અવગાહ હોઈ શકે છે, એવા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણથી સંખ્યાતગણા
અધિક-વધારે કહેલ છે, ‘તં ચેવ પણસટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણા’ પરંતુ એજ પુદ્ગલો
પ્રદેશપણથી પહેલાના કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે. ‘અસંખેજ્જપણસો-
ગાઢા પોગ્ગલા દવ્વટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ તેના કરતાં અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી
પુદ્ગલો છે તે દ્રવ્યપણથી અસંખ્યાતગણા અધિક કહેલ છે, ‘તં ચેવ પણ-
સટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ પરંતુ એજ પુદ્ગલ સ્કન્ધ પ્રદેશપણથી પણ પહેલાં
કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે કહેલ છે. ‘एणसिणं भंते ! एगसमयट्ठिहयाणं

દ્વિત્યા ણ ય પોગલાણં?' એકસમયસ્થિતિકાનાં-સંખ્યેયસમયસ્થિતિકાનામ્-અસં-
ખ્યેયસમયસ્થિતિકાનાં પુદ્ગલાનાં કતરે કતરેભ્યો વા યાવદ્-વિશેષાધિકાઃ ।
એકસમયસ્થિતિકપુદ્ગલાદારમ્બ્યાઽસંખ્યેયસમયસ્થિતિકપુદ્ગલેષુ મધ્યે કસ્યાઽપેક્ષ્યા
કસ્યાઽલ્પત્વં તુલ્યત્વં વિશેષાધિકત્વં વા ભવતીતિ પ્રશ્નઃ ? ભગવાનાહ-'જહા'
હત્યાદિ । 'જહા-અવગાહનાણ-તહા ઠિર્દેવ વિ માણિયવ્વં અપ્પાવહુગં' યથા-અવ-
ગાહનાયામલ્પવહુત્વં કથિતમ્-તથૈવ-સ્થિતાવપિ અપ્પવહુત્વં મણિતવ્વમ્ । એક-
સમયસ્થિતિકાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા સર્વેભ્યોઽલ્લાઃ, તદપેક્ષ્યા-સંખ્યાતસમયસ્થિ-
તિકાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા-એકસમયસ્થિતિક પુદ્ગલપેક્ષ્યા-સંખ્યાતગુણા અધિકા
ભવન્તિ । તદપેક્ષ્યા-અસંખ્યાતસમયસ્થિતિકાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા-અસંખ્યાતગુણા

વાલે, સંખ્યાતસમય કી સ્થિતિવાલે ઓર અસંખ્ય તસમય કી સ્થિતિ-
વાલે પુદ્ગલોં મેં કોન પુદ્ગલ કિન પુદ્ગલોં સે યાવત્ વિશેષાધિક હેં ?
તાત્પર્ય હસપ્રશ્ન કા યહી હૈ કિ-એક સમય કી સ્થિતિવાલે પુદ્ગલોં સે
લેકર અસંખ્યાત સમય કી સ્થિતિ વાલે પુદ્ગલોં કે બીચ મેં કિસકી
અપેક્ષા કિસ મેં અલ્પતા હૈ ? કિમ કી અપેક્ષા કિસ મેં તુલ્યતા હૈ ? ઓર
કિસકી અપેક્ષા કિસ મેં વિશેષાધિકતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી
કહતે હેં-'જહા અવગાહનાણ તહા ઠિર્દેવ વિ માણિયવ્વં અપ્પા વહુગં'
હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે અવગાહના કે સમ્બન્ધ મેં અલ્પવહુત્વ કહા
ગયા હૈ, ડસી પ્રકાર સે સ્થિતિ કે સમ્બન્ધ મેં બી અલ્પવહુત્વ કહનાં
ચાહિયે । હસ પ્રકાર એક સમય કી સ્થિતિવાલે જો પુદ્ગલ હેં વે દ્રવ્યરૂપ
સે સબ સે કમ હેં । હનકી અપેક્ષા જો સંખ્યાત સમય કી સ્થિતિવાલે
પુદ્ગલ હેં વે દ્રવ્યરૂપ સે સંખ્યાતગુણે અધિક હેં । સંખ્યાતસમય કી

સંખ્યેજસમયદ્વિત્યાણં પોગલાણં' હે ભગવન એક સમયની સ્થિતિવાળા, સંખ્યાત
સમયની સ્થિતિવાળા અને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોંમાં કયા
પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-એક
સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો અને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોમાં
કયા પુદ્ગલોથી કયા પુદ્ગલો થોડા છે ? કયા પુદ્ગલો કરતાં કયા પુદ્ગલો
વધારે છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોની બરાબર છે ? કયા પુદ્ગલો
કયા પુદ્ગલોથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'જહા
અવગાહનાણ તહા ઠિર્દેવ વિ માણિયવ્વં અપ્પાવહુગં' હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે
અવગાહનાના સંબંધમાં અલ્પવહુપણ કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે સ્થિતિના
સંબંધમાં પણ અલ્પવહુપણ કહેવું જોઈએ. આ રીતે એક સમયની સ્થિતિ-
વાળા જે પુદ્ગલો છે, તે દ્રવ્યરૂપથી સૌથી ઓછા છે, તેના કરતાં સંખ્યાત
સમયની સ્થિતિવાળા જે પુદ્ગલો છે, તેઓ દ્રવ્યપણાથી સંખ્યાતગુણા વધારે

અધિકા ભવન્તીતિ । एवं प्रदेशार्थतया सर्वस्तोका एकसमयस्थितिकाः पुद्गला अप्रदेशार्थतया, तदपेक्षया संख्यातसमयस्थितकाः पुद्गला प्रदेशार्थतया संख्यात-
गुणा अधिका भवन्ति । एवं क्रमेण यथैवावगाहनाप्रकरणे पुद्गलानामल्पवहुत्वं
प्रदर्शितम् तथैव-स्थितिविषयेऽपि-अल्पवहुत्वं स्वयम्बुहनीयम् दिङ्मात्रं-सूत्र
कारेण प्रदर्शितमिति भावः ।

‘एएसि णं भंते !’ एतेषां खलु भदन्त ! एगगुणકાલગાણં-સંખેજ્જગુણ
કાલગાણં-અસંખેજ્જગુણકાલગાણં-અણંતગુણકાલગાણં ય પોગ્ગલાણં-‘एकगुण-
कालकानां-संख्येयगुणकालकानां-मसंख्येयगुणकालकानां-मनन्तगुणकालकानां, च
पुद्गलानाम् ‘द्ववट्टयाए-पएसट्टयाए-द्ववट्टयाएसट्टयाए’ द्रव्यार्थतया, प्रदेशार्थतया,

સ્થિતિવાલે પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા જો અસંખ્યાત સમય કી સ્થિતિવાલે
પુદ્ગલ હૈં વે દ્રવ્યરૂપ સે અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં । હસી પ્રકાર પ્રદેશ
કી અપેક્ષા અપ્રદેશરૂપ સે એક સમય કી સ્થિતિવાલે પુદ્ગલ સબ સે કમ
હૈં । इनकी अपेक्षा संख्यातसमयकी स्थितिवाले पुद्गल प्रदेशरूप से
संख्यातगुणें अधिक हैं इस क्रम से जैसा अवगाहना के प्रकरण में
पुद्गलों का अल्पबहुत्व प्रदर्शित किया गया है उसी प्रकार से स्थितिके
विषय में भी अल्प बहुत्व स्वयं समझलेना चाहिये । यहां तो सूचना
रूप से ही सूत्रकार ने प्रकट किया है ।

‘एएसि णं भंते । एगगुणकालगणं संखेज्जगुणकालगणं असं-
खेज्जगुणकालगणं अणंतगुणकालगणं य पोग्गलाणं द्ववट्टयाए
पएसट्टयाए द्ववट्टयाएसट्टयाए०’ इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने
प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! एक गुणकालेवर्ण वाले पुद्गलों में

છે. સંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોની અપેક્ષા અસંખ્યાત સમયની
સ્થિતિવાળા જે પુદ્ગલો છે તેઓ દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાતગણા અધિક છે.
એજ રીતે પ્રદેશની અપેક્ષાથી અપ્રદેશપણાથી એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગ-
લો સૌથી ઓછા છે તેના કરતાં સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલો પ્રદેશપણાથી
સંખ્યાતગણા વધારે છે, આ કેમથી અવગાહનાના પ્રકરણમાં પુદ્ગલોનું અલ્પ
બહુપણું પ્રગટ થયું છે; એજ રીતે સ્થિતિના સંબંધમાં પણ અલ્પબહુપણું
સ્વયં સમજ લેવું. અહિયાં તો સૂચનારૂપે જ સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે.
‘एएसि णं भंते । एगगुणकालगणं संखेज्जगुणकालगणं, असंखेज्जगुणकालगणं,
अणंतगुणकालगणं य पोग्गलाणं द्ववट्टयाए पएसट्टयाए द्ववट्टयाएसट्टयाए०’ આ
સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-એક ગુણ

દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા ચ કતરે કતરેભ્યો યાવદ્-અલ્પા વા, વહુકા વા, તુલ્યા વા, વિશેષાધિકા વા મદન્તીતિ પ્રશ્નઃ ? મગવાનાહ-‘एएसि जहा’ इत्यादि । ‘एएसि जहा परमाणुयोगगलाणं अप्पा बहुगं तहा-एएसि वि अप्पा बहुगं’-एतेषां यथा परमाणुपुद्गलानामल्पबहुत्वं प्रदर्शितम्-अनन्तर-पूर्वप्रकरणे-तथैव-एतेषाम् एकसमयस्थितिकानां - संख्येयसमयस्थितिकानाम् - असंख्येयसमयस्थितिकानां पुद्गलानामपि-अल्प-बहुत्वं ज्ञातव्यमिति ।

‘एवं सेसाण वि वण्ण-गंध-रसाणं’ एवमेव शेषाणामपि वर्णानां नील-रक्त-हारिद्रशुक्लानां, गन्धयोः-सुरभिदुरभिरुन्धोः, रसानां पञ्चानामपि तिक्तकटुकषायाम्लमधुरागामल्पबहुत्वं ज्ञातव्यमिति, ‘एएसि णं भंते ! एतेषां खलु मदन्त !

સંખ્યાતગુણ કાલેવર્ણવાલે પુદ્ગલોં મેં અસંખ્યાતગુણ કાલેવર્ણવાલે પુદ્ગલોં મેં ઓર અનન્તગુણકાલેવર્ણવાલે પુદ્ગલોં મેં દ્રવ્યાર્થરૂપ સે, પ્રદેશાર્થરૂપ સે ઓર દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થ દોનોં રૂપ સે કોન પુદ્ગલ કિસ પુદ્ગલ સે યાવત્ વિશેષાધિક હૈં । યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘અલ્પા વા વહુકા વા, તુલ્યા વા’ હન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈં ।

इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘एएसि जहा परमाणुयोगगलाणं अप्पाबहुगं तहा एएसि वि अप्पाबहुगं’ हे गौतम । जिस प्रकार से अल्प-बहुत्व परमाणु पुद्गलों का कहा गया है, वसी प्रकार से इन एक गुण कालेवर्ण वाले पुद्गलानादिकों का भा अल्प बहुत्व कहना चाहिये । ‘एवं सेसाणवि वर्ण-गंध-रसाणं’ इसी प्रकार से शेष नील रक्त हारिद्र शुक्लवर्णों का, सुरभि दुरभिगन्धों का, तिक्त, कटु, कषाय, मधुर, रसों का अल्प बहुत्व जानना चाहिये ।

કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોંમાં સંખ્યાતગણા કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોંમાં, અર્થ-જ્યાતગણા કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોંમાં અને અનંતગણા કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોંમાં દ્રવ્યાર્થપણાથી પ્રદેશાર્થપણાથી અને દ્રવ્યાર્થ પ્રદેશાર્થ બન્ને પણાથી કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં યાવત્ ‘અલ્પા વા વહુકા વા તુલ્યા વા’ અલ્પ છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં વધારે છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોની બરાબર છે ? અને કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘एएसि जहा परमाणुयोगगलाणं अप्पाबहुगं तहा एएसि वि अप्पाबहुगं’ हे गौतम । ते प्रमाणे परमाणु पुद्गलानां अल्प बहुपणं कथं છે, એજ પ્રમાણે આ એકગુણ કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોંનું અલ્પબહુપણું પણ કહી લેવું. ‘एवं सेसाण वि वर्ण, गंध, रसाणं’ એજ પ્રમાણે બાકીના નીલવર્ણ, રાતાવર્ણ, પીળાવર્ણ તથા શ્વેત વર્ણોં તથા સુગંધ, અને દુર્ગંધનું તીખા, કડવા, કષાય-તુરા, ખટા, અને મીઠા રસોંનું અલ્પ અને બહુપણું સમજી લેવું.

एगुणककखडाणं संखेज्जगुणककखडाणं असंखेज्जगुणककखडाणं अणंतगुणककखडाणं य पोगगलाणं—एकगुणककशानां संखेयगुणककशानां—असंखेयगुणककशानां—अनन्तगुणककशानां च पुद्गलानाम् ० ‘द्वद्वयाए पएसद्वयाए दव्वद्वपएसद्वयाए कयरे कयरेहिं तो जाव विसेसाहिया वा’ द्रव्यार्थतया—प्रदेशार्थतया—द्रव्यार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्—विशेषाधिका भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सव्वत्थोवा एगुणककखडा पोगगला दव्वद्वयाए’ सर्वस्तोका एकगुणककशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया ‘संखेज्जगुणककखडा पोगगला दव्वद्वयाए संखेज्जगुणा’ संखेयगुणककशाः पुद्गला

‘एएसि णं भंते ! एगुणककखडाणं, संखेज्जगुणककखडाणं, असंखेज्जगुणककखडाणं, अणंतगुणककखडाणं य पोगगलाणं दव्वद्वयाए, पएसद्वयाए, दव्वद्वपएसद्वयाए कयरे कयरे ० जाव विसेसाहिया वा’ इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! एकगुणककश स्पर्शवाले पुद्गलों में संख्यतगुणककशस्पर्शवाले पुद्गलों में असंख्यतगुणककश स्पर्शवाले पुद्गलों में और अनन्तगुणककशस्पर्शवाले पुद्गलों में द्रव्यार्थरूप से, प्रदेशार्थरूप से द्रव्यार्थ प्रदेशार्थ दोनों रूप से कौन पुद्गल किस पुद्गल से यावत् विशेषाधिक हैं ? यहां पर यावत् शब्द से ‘अल्पा वा, बहुका वा तुल्यावा’ इस पाठ का संग्रह हुआ है ।

इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—‘गोयमा ! हे गौतम ! ‘सव्वत्थोवा एगुणककखडा पोगगला दव्वद्वयाए’ एकगुणककशस्पर्शवाले पुद्गल द्रव्यरूप से सब से कम हैं । ‘संखेज्जगुणककखडा पोगगला

‘एएसि णं भंते ! एगुणककखडाणं, संखेज्जगुणककखडाणं, असंखेज्जगुणककखडाणं अणंतगुणककखडाणं य पोगगलाणं दव्वद्वयाए पएसद्वयाए, दव्वद्वपएसद्वयाए कयरे कयरे ० जाव विसेसाहिया वा’ आ सूत्रपाठ द्वारा श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्रीने ओवुं पूछयुं छे के—डे लगवन् ओकशुलु ककश स्पर्शवाणा पुद्गलोमां, संख्यातशुलु ककश पुद्गलोमां, असंख्यातशुलु ककश पुद्गलोमां अने अनंतशुलु ककश स्पर्शवाणा पुद्गलोमां द्रव्यार्थपण्णाथी, प्रदेशार्थपण्णाथी अने द्रव्यार्थ तथा प्रदेशार्थ अने प्रकार्थी क्या पुद्गलो क्या पुद्गलो करेतां ‘अल्पा वा बहुका वा तुल्या वा’ अदप—थोडा छे ? क्या पुद्गलो क्या पुद्गलो करेतां पधारे छे ? क्या पुद्गलो क्या पुद्गलोनी सरणा छे ? अने क्या पुद्गलो क्या पुद्गलोनी विशेषाधिक छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभुश्री गौतमस्वामीने छे छे के—‘गोयमा !’ डे गौतम ! ‘सव्वत्थोवा एगुणककखडा पोगगला दव्वद्वयाए’ ओक शलु ककश स्पर्शवाणा पुद्गलो द्रव्यपण्णाथी सौथी ओछां छे, ‘संखेज्जगुण ककखडा

દ્રવ્યાર્થતયા 'પૂર્વાપેક્ષયા-સંખ્યેયગુણા' અધિકા ભવન્તિ । તથા- 'અસંખેજ્જગુણ કક્ષેઢા પોગલા દ્વવદ્વયાઈ અસંખેજ્જગુણા' અસંખ્યાતગુણકર્કશઃ પુદ્ગલાઃ દ્રવ્યાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । 'અણંતગુણકક્ષેઢા પોગલા દ્વવદ્વયાઈ અણંતગુણા' આન્તગુણકર્કશઃ પુદ્ગલાઃ દ્રવ્યાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તિ । 'પૃષ્ઠદ્વયાઈ એવં ચેવ' પ્રદેશાર્થતયા-પ્રદેશ-રૂપેણાઽપિ-એવમેવ-યથા-દ્રવ્યાર્થતયાઽલ્પબહુત્વં, પ્રદેશાર્થતયાઽપિ તથૈવાવગ-ન્તવ્યમ્ 'નવરં સંખેજ્જગુણા'-નવામ્-કેવલમેતદેવ વૈઙ્ઞયં -યત્-સંખ્યેયગુણાઃ પૂર્વાપેક્ષયા-અધિકા ભવન્તીતિ । 'સેસં તં ચેવ' શેષં તદેવ યદેવ-દ્રવ્યાર્થતાયાં કથિતમ્ દ્વવદ્વયાઈપૃષ્ઠદ્વયાઈ દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા-ઉભયરૂપપક્ષે ઇત્યર્થઃ । 'સઠ્ઠ-દ્વવદ્વયાઈ સંખેજ્જગુણા' હનસે સંખ્યાતગુણે અધિક દ્રવ્યરૂપ સે સંખ્યાત-ગુણકર્કશસ્પર્શવાલે પુદ્ગલ હૈ । 'અસંખેજ્જગુણકક્ષેઢા પોગલા દ્વવદ્વયાઈ અસંખેજ્જગુણા' હનસે અસંખ્યાતગુણે અધિક દ્રવ્યરૂપ સે અસં-ખ્યાતગુણે કર્કશ સ્પર્શવાલે પુદ્ગલ હૈ । 'અણંતગુણકક્ષેઢા પોગલા દ્વવદ્વયાઈ અણંતગુણા' તથા અનન્તગુણકર્કશસ્પર્શવાલે પુદ્ગલ અસંખ્યા-તગુણે કર્કશસ્પર્શવાલે પુદ્ગલોં કી અપેક્ષા દ્રવ્યરૂપ સે અનન્તગુણે હૈ । 'પૃષ્ઠદ્વયાઈ એવં ચેવ' જિસ પ્રકાર સે હનકા અલ્પબહુત્વ યહાં દ્રવ્યરૂપ સે કહા ગયા હૈ, પ્રદેશરૂપ સે ખી હસી પ્રકાર સે હનકા અલ્પબહુત્વ જાનના ચાહિયે । 'નવરં સંખેજ્જગુણકક્ષેઢા પોગલા પૃષ્ઠદ્વયાઈ સંખેજ્જગુણા' પરન્તુ વિશેષતા એસી હૈ કિ-સંખ્યાતગુણ કર્કશસ્પર્શવાલે પુદ્ગલ પૂર્વ કી અપેક્ષા પ્રદેશાર્થરૂપ સે સંખ્યાતગુણિન હૈ । 'સેસં તં ચેવ' હસકે અતિરિક્ત ઓર સઘ કથન પૂર્વોક્ત દ્રવ્યરૂપ સે કહેગયે જૈસા

પોગલા દ્વવદ્વયાઈ સંખેજ્જગુણા' તેનાથી સંખ્યાતગુણા વધારે દ્રવ્યપણાથી સંખ્યાતગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો છે. 'અસંખેજ્જગુણકક્ષેઢા પોગલા દ્વવદ્વયાઈ અસંખેજ્જગુણા' તેનાથી અસંખ્યાતગુણા વધારે દ્રવ્યપણાથી અસં-ખ્યાતગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો છે. 'અણંતગુણકક્ષેઢા પોગલા દ્વવદ્વયાઈ અણંતગુણા' તથા અનન્ત ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો અસંખ્યાત-ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો કરતાં દ્રવ્યપણાથી અનન્તગુણ છે. 'પૃષ્ઠ-દ્વયાઈ એવં ચેવ' જે પ્રમાણે તેમનું અલ્પ બહુપણુ દ્રવ્યપણાથી કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે પ્રદેશપણાથી પણ તેમનું અલ્પ બહુપણુ સમજવું 'નવરં સંખે-જ્જગુણકક્ષેઢા પોગલા પૃષ્ઠદ્વયાઈ સંખેજ્જગુણા' પરંતુ આ કથનમાં વિશેષપણુ એ છે કે-સંખ્યાત ગુણવાળા પુદ્ગલો પહેલાની અપેક્ષાએ પ્રદેશપણાથી સં-ખ્યાતગુણ છે. 'સેસં તં ચેવ' આ કથન સિવાય બાકીનું તમામ કથન પહેલા

ત્યોવા એગુણકકલ્પડા પોગલા દલ્લટ્પણસદ્ધ્યાએ' સર્વસ્તોકા એકગુણકર્કશાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા-તદપેક્ષયા 'સંલેજ્જગુણકકલ્પડા પોગલા દલ્લટ્પણા સંલેજ્જગુણા'-સંલેયગુણકર્કશાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા સંલેયગુણા અધિકા ભવન્તિ । 'તે ચેવ પણસદ્ધ્યાએ સંલેજ્જગુણા' ત એવ પ્રદેશાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા સંલેયગુણા અધિકા ભવન્તિ । 'અસંલેજ્જગુણકકલ્પડા દલ્લટ્પણાએ અસંલેજ્જગુણા'-અસંલેયગુણકર્કશાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા-અસંલેયાતગુણા અધિકા ભવન્તિ । 'તે ચેવ પણસદ્ધ્યાએ અસંલેજ્જગુણા' ત એવ પ્રદેશાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા અસંલેયગુણા અધિકા ભવન્તિ । 'અણંતગુણકકલ્પડા દલ્લટ્પણાએ અણંતગુણા' અનંતગુણકર્કશાઃ પુદ્ગલા દ્રવ્યાર્થતયા પૂર્વેભ્યોડનંતગુણા અધિકા ભવન્તિતિ । 'તે ચેવ પણસદ્ધ્યાએ અણંતગુણા' ત એવ પ્રદેશાર્થતયા પૂર્વેભ્યોડનંતગુણા અધિકા ભવન્તિ । 'એવં મડય-ગરુડ-લહુયાણ વિ અપ્પા વહુયં' એવમ્-

હી હૈ । 'દલ્લટ્પણસદ્ધ્યાએ સલ્લત્યોવા એગુણકકલ્પડા પોગલા દલ્લટ્પણસદ્ધ્યાએ' દ્રવ્યાર્થ પ્રદેશાર્થ દોનો પ્રકાર સે સલ્લ સે હમ એક ગુણકર્કશ સ્પર્શવાલે પુદ્ગલ હૈ । 'સંલેજ્જગુણકકલ્પડા પોગલા દલ્લટ્પણા સંલેજ્જગુણા' સંલેયાતગુણ કર્કશસ્પર્શવાલે પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા સંલેયાતગુણે અધિક હૈ । 'તે ચેવ પણસદ્ધ્યાએ સંલેજ્જગુણા' ઓર યે હી પુદ્ગલ પ્રદેશરૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા સંલેયાતગુણે હૈ । 'અસંલેજ્જગુણકકલ્પડા દલ્લટ્પણાએ અસંલેજ્જગુણા' અસંલેયાતગુણ કર્કશસ્પર્શવાલે પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા અસંલેયાતગુણે અધિક હૈ । 'તે ચેવ પણસદ્ધ્યાએ અસંલેજ્જગુણા' ઓર યે હી પુદ્ગલ પ્રદેશરૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા અસંલેયાતગુણે અધિક હૈ । 'અણંતગુણકકલ્પડા દલ્લટ્પણાએ અણંતગુણા' અનંતગુણકર્કશસ્પર્શવાલે પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા અનંત-

કહેલ દ્રવ્યપણા પ્રમાણે જ છે. 'દલ્લટ્પણસદ્ધ્યાએ સલ્લત્યોવા એગુણકકલ્પડા પોગલા દલ્લટ્પણસદ્ધ્યાએ' દ્રવ્યાર્થ અને પ્રદેશાર્થ એમ બન્ને પ્રકારથી આ જગતમાં એકશુણ્ણ કર્કશ પુદ્ગલો સૌથી ઓછા છે. 'સંલેજ્જગુણકકલ્પડા પોગલા દલ્લટ્પણા સંલેજ્જગુણા' સંલેયાતગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી પહેલા કરતાં સંલેયાતગણા વધારે બતાવવામાં આવેલ છે. 'તે ચેવ પણસદ્ધ્યાએ સંલેજ્જગુણા' અને આ પુદ્ગલો જ પ્રદેશપણાથી પહેલા કરતાં સંલેયાતગણા વધારે છે. 'અસંલેજ્જગુણકકલ્પડા દલ્લટ્પણાએ અસંલેજ્જગુણા' અસંલેયાતગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી પહેલા કરતાં અસંલેયાતગણા વધારે છે. 'તે ચેવ પણસદ્ધ્યાએ અસંલેજ્જગુણા' અને આ પુદ્ગલો જ પ્રદેશપણાથી પહેલાની અપેક્ષાથી અસંલેયાતગણા વધારે છે. 'અણંતગુણકકલ્પડા દલ્લટ્પણાએ અણંતગુણા' અનંતગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી પહેલા કરતાં અણંતગણા વધારે છે. અને 'તે ચેવ પણસદ્ધ્યાએ અણંતગુણા' આ પુદ્ગલો જ પ્રદેશપણાથી પહેલાં

કર્ણશવદેવ મૃદુક-ગુરુક-લઘુકાનાંમપિ-અલ્પવહુત્વ જ્ઞાતવ્યમિતિ । 'સિય-
હસિણ-નિદ્ધ-લુક્ખાણં જહા વન્નાણં તદેવ' શીતોળ્ળસ્તિગ્ધરુક્ષાણાં સ્પર્શાનાં-યથા
-વર્ણાનાં કાલાદીનામત્પવહુત્વમ્ તથૈવ-અલ્પવહુત્વમવગન્તવ્યમિતિ ॥સૂ૦૮॥

પુદ્ગલાનેવ કૃતયુગ્માદિ ધર્મે નિરૂપયન્નાહ-પરમાણુપોગ્ગલે ણં' इत्यादि ।
મૂલ્ય-પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! દઢવટ્ટયાણે કિં કઢજુમ્મે
તેઓણદાવરજુમ્મે કલિઓગે ? ગોયમા ! નો કઢજુમ્મે નો તેઓગે-
નો દાવરજુમ્મે કલિઓગે । એવં જાવ અણંતપણસિણે સંધે । પર-
માણુપોગ્ગલા ણં મંતે ! દઢવટ્ટયાણે કિં કઢજુમ્મા પુચ્છા ? ગોયમા !
ઓઘાદેસેણં સિય કઢજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા વિહાણા-
દેસેણં નો કઢજુમ્મા નો તેઓગા નો દાવરજુમ્મા કલિઓગા ।
એવં જાવ અણંતપણસિયા સંધા । પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે !
પણસટ્ટયાણે કિં કઢજુમ્મે પુચ્છા ? ગોયમા ! નો કઢજુમ્મે નો
તેઓગે નો દાવરજુમ્મે કલિઓગે । ટુપ્પણસિણે પુચ્છા ? ગોયમા !
નો કઢજુમ્મે નો તેઓણ દાવરજુમ્મે નો કલિઓગે । તિપ્પણસિણે
પુચ્છા ગોયમા ! નો કઢજુમ્મે તેઓણ નો દાવરજુમ્મે નો કલિઓણ
ચરુપ્પણસિણે પુચ્છા ગોયમા ! કઢજુમ્મે નો તેઓણ નો દાવરજુમ્મે
નો કલિઓગે । પંચપણસિણે જહા પરમાણુપોગ્ગલે । છપ્પણસિણે

ગુણ અધિક હૈં ઓર 'તે ચેવ પણસટ્ટયાણે અણંતગુણા' યે હી પુદ્ગલ પ્રદેશરૂપ
સે પૂર્વ કી અપેક્ષા અનન્તગુણે અધિક હૈં । 'એવં મત્તય ગરુપ લહુયાણ વિ
અપ્પા વહુયં' હસી પ્રકાર સે મૃદુ ગુરુ એવં લઘુ સ્પર્શવાલે પુદ્ગલોં કે
અલ્પ વહુત્વ કે સમ્બન્ધ સે કી કથન કરના ચાહિયે । 'સિય હસિણ
નિદ્ધ લુક્ખાણં જહા વન્નાણં તદેવ' તથા શીત-ઠંડા, ઊળુ-ગરમ, સ્તિગ્ધ-ચિકાસવાળા અને
રુક્ષ સ્પર્શવાલે પુદ્ગલોં કા અલ્પવહુત્વ કાલાદિકરુદ્ધોં કે અલ્પવહુત્વ
જૈસા જાનના ચાહિયે ॥સૂ૦૮॥

કરતાં અનંતગુણા વધારે છે. 'એવં મત્તય, ગરુપ લહુયાણ વિ અપ્પાવહુયં'
આજ પ્રમાણે મૃદુ-કોમળ ગુરુ અને લઘુ, સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોના અલ્પ
બહુપણા સંબંધમાં પણ કથન કહેવું જોઈએ. 'સિય હસિણ નિદ્ધ લુક્ખાણં
જહા વન્નાણં તદેવ' તથા શીત-ઠંડા, ઊણુ-ગરમ, સ્તિગ્ધ-ચિકાસવાળા અને
રુક્ષ-ખરમચડા સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોના અલ્પ બહુપણ કાળા વિગેરે વસ્તુનાં
અલ્પબહુપણાના કથન પ્રમાણે સમજી લેવું. ॥સૂ૦-૮॥

जहा दुप्पएसिए सत्तपएसिए जहा तिप्पएसिए अट्टपएसिए
जहा चउप्पएसिए, नवपएसिए जहा परमाणुपोग्गले दसपए-
सिए जहा दुप्पएसिए । संखेज्जपएसिए णं भंते ! पोग्गले
पुच्छा गोयमा ! सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे । एवं
असंखेज्जपएसिए वि अणंतपएसिए वि परमाणुपोग्गला णं
भंते ! पएसट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा गोयमा ! ओघादेसेणं
सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा विहाणादेसेणं नो कड-
जुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा कलिओगा । दुप्पएसियाणं
पुच्छा गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा नो तेओगा सिय
दावरजुम्मा नो कलिओगा । विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो
तेओगा दावरजुम्मा नो कलिओगा । तिप्पएसियाणं पुच्छा
गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा
विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा तेओगा नो दावरजुम्मा नो कलि-
ओगा । चउप्पएसियाणं पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेण वि
विहाणादेसेण वि कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा नो
कलिओगा । पंचपएसिया जहा परमाणुपोग्गला छप्पएसिया
जहा दुप्पएसिया सत्तपएसिया जहा तिप्पएसिया अट्टपए-
सिया जहा चउप्पएसिया, नवपएसिया जहा परमाणुपोग्गला
दसपएसिया जहा दुप्पएसिया । संखेज्जपएसियाणं पुच्छा ?
गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा,
विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि एवं असं-
खेज्जपएसिया वि अणंतपएसिया वि ॥सू० ९॥

छाया—परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त । द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मः त्र्योजः,
द्वापरयुग्मः कल्योजः ? गौतम । नो कृतयुग्मः, नो त्र्योजः नो द्वापरयुग्मः
कल्योजः, । एवं यावदनन्तप्रदेशिकः स्कन्धः । परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ।
द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्माः पृच्छा-गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावदे

स्यात् कलयोजाः, विधानादेशेन नो कृतयुग्माः नो ऽयोजाः, नो द्वापरयुग्माः कलयोजाः । एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः । परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्मः पृच्छा-गौतम ! नो कृतयुग्मः नो ऽयोजः नो द्वापरयुग्मः कलयोजः । द्विप्रदेशिकः पृच्छा, गौतम ! नो कृतयुग्मः नो ऽयोजः द्वापरयुग्मः नो कलयोजः । त्रिप्रदेशिकः पृच्छा, नो कृतयुग्मः ऽयोजः नो द्वापरयुग्मो नो कलयोजः, । चतुःप्रदेशिकः पृच्छा गौतम ! कृतयुग्मः नो ऽयोजः नो द्वापरयुग्मो नो कलयोजः, पञ्चप्रदेशिको यथा-परमाणुपुद्गलः, षट्प्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः, सप्तप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकः, अष्टप्रदेशिको यथा चतुःप्रदेशिकः नव प्रदेशिको यथा परमाणुपुद्गलः, दशप्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः । संख्येयप्रदेशिकः खलु भदन्त ! पुद्गलः पृच्छा-गौतम ! स्यात् कृतयुग्मो यावत् स्यात् कलयोजः, एवमसंख्येयप्रदेशिकोऽपि, अनन्तप्रदेशिकोऽपि । परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्माः पृच्छा-गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कलयोजाः, विधानादेशेन नो कृतयुग्माः नो ऽयोजाः नो द्वापरयुग्माः कलयोजाः । द्विप्रदेशिकाः खलु पृच्छा गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः नो ऽयोजाः स्यात् द्वापरयुग्माः नो कलयोजाः विधानादेशेन नो कृतयुग्माः नो ऽयोजाः नो द्वापरयुग्माः कलयोजाः । त्रिप्रदेशिकः खलु भदन्त ! पृच्छा-गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कलयोजः, विधानादेशेन नो कृतयुग्माः ऽयोजाः नो द्वापरयुग्माः नो कलयोजाः । चतुःप्रदेशिकाः खलु पृच्छा-गौतम ! ओघादेशेनापि विधानादेशेनापि कृतयुग्माः नो ऽयोजाः नो द्वापरयुग्माः नो कलयोजाः पञ्चप्रदेशिका यथा परमाणुपुद्गलाः, षट्प्रदेशिकाः यथा द्विप्रदेशिकाः, सप्तप्रदेशिका यथा त्रिप्रदेशिकाः अष्टप्रदेशिका यथा चतुःप्रदेशिकाः, नव प्रदेशिका यथा परमाणुपुद्गलाः, दशप्रदेशिका यथा द्विप्रदेशिकाः । संख्येयप्रदेशिकाः खलु भदन्त ! पृच्छा ! गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कलयोजाः, विधानादेशेन-स्यात् कृतयुग्मा अपि यावत् कलयोजा अपि एवमसंख्यातप्रदेशिका अपि-अनन्तप्रदेशिका अपि ॥ सू० ९ ॥

टीका—‘परमाणुयोगले णं भंते !’ परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! द्रव्यार्थतया द्रव्यरूपेण ‘किं कडजुम्मे तेओए दावरजुम्मे कलिओगे’ किं कृतयुग्मरूपः

‘परमाणु योगगलेणं भंते ! दव्वट्टयाए किं कडजुम्मे’ इत्यादि । सू० ।

टीकार्थ—‘परमाणु योगगलेणं भंते !’ हे भदन्त ! एक परमाणु

‘परमाणुयोगलेणं भंते ! दव्वट्टयाए कडजुम्मे’ इत्यादि

टीकार्थ—‘परमाणुयोगलेणं भंते ! हे भगवन् ओक परमाणु पुद्गलश्च’

દ્વાપરયુગ્મઃ કલ્પોજો વા ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ળો કઢજુમ્મે’ નો કૃતયુગ્મરૂપ એકઃ પરમાણુઃ ‘ળો તેઓ’ નો ઝ્યોજઃ ‘નો દાવરજુમ્મે’ નો દ્વાપરયુગ્મઃ કિન્તુ ‘કલિઓગે’ કલ્પોજ એકત્વાદિતિ । ‘એવં જાવ અર્ણતપરસિણ સંધે’ એવં પરમાણુપુદ્ગલઃ યાવત્ અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધોઽપિ કલ્પોજરૂપ એવ જ્ઞાતવ્યો ન તુ કૃતયુગ્માદિરૂપ इति । અથ બહુત્વમાશ્રિત્ય પૃચ્છતિ—‘પરમાણુપોગલાણં મંતે !’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘દવ્વટ્ટયાણ કિં કઢજુમ્મા પુચ્છા’ દ્રવ્યાર્થતયા કિં કૃતયુગ્માઃ પૃચ્છા હે ભદન્ત ? પરમાણવઃ કિં કૃતયુગ્માઃ ઝ્યોજાઃ દ્વાપરયુગ્માઃ વલ્પોજા વેતિ પ્રશ્નઃ । ભગવા-

પુદ્ગલ કયા ‘દવ્વટ્ટયાણ કિં કઢજુમ્મે તેઓ’ દાવરજુમ્મે કલિઓગે’ દ્રવ્યરૂપ સે કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા ઝ્યોજરૂપ હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા કલ્પોજરૂપ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—‘ગોયમા ! ળો કઢજુમ્મે ળો તેઓ, નો દાવરજુમ્મે, કલિઓગે’ હે ગૌતમ ! એક પુદ્ગલ પરમાણુ કૃતયુગ્મરૂપ નહીં હૈ, ઝ્યોજરૂપ નહીં હૈ, દ્વાપરયુગ્મરૂપ નહીં હૈ । કિન્તુ કલ્પોજરૂપ હૈ । ક્યોં કિં વહ એક હૈ હસલિયે । ‘એવં જાવ અર્ણતપરસિણ સંધે’ હસી પ્રકાર સે યાવત્ અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ મી કલ્પોજરૂપ હી હૈ ।

‘પરમાણુપોગલાણં મંતે દવ્વટ્ટયાણ કિં કઢજુમ્મા પુચ્છા’ અથ શ્રીગૌતમસ્વામી બહુત્વ કો આશ્રિત કરકે પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછતે હૈ—‘પરમાણુપોગલાણં મંતે ! દવ્વટ્ટયાણ કિં કઢજુમ્મા પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! સમસ્ત પરમાણુ પુદ્ગલ કયા દ્રવ્યરૂપ સે કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા ઝ્યોજરૂપ હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા કલ્પોજરૂપ હૈ ? હસકે ઉત્તર

‘દવ્વટ્ટયાણ કઢજુમ્મે તેઓ’ દાવરજુમ્મે કલિઓગે’ દ્રવ્યપણુથી કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ઝ્યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્પોજ રૂપ છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘ગોયમા ! ળો કઢજુમ્મે ળો તેઓ’ ળો દાવરજુમ્મે કલિઓગે’ હે ગૌતમ ! એક પુદ્ગલ પરમાણુ કૃતયુગ્મ રૂપ નથી. ઝ્યોજ રૂપ નથી. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ નથી. પરંતુ કલ્પોજ રૂપ છે. કેમકે—તે એક છે. એવં જાવ અર્ણતપરસિણ સંધે’ એજ પરમાણુ યાવત્ અનન્ત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ પણ કલ્પોજ રૂપ જ છે.

‘પરમાણુપોગલાણં મંતે ! દવ્વટ્ટયાણ કઢજુમ્મા પુચ્છા’ હવે શ્રીગૌતમસ્વામી બહુપણુનો આશ્રય કરીને વિનયપૂર્વક પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—હે કૃપાળુ ભગવન્ સઘના પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યપણુથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ઝ્યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્પોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના

નાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा’ ओघादेशेन-सामान्यातिदेशेन स्यात् कृतयुग्माः परमाणवः यावत् स्यात् कल्योजाः, यावत्पदेन स्यात् त्र्योजाः, स्याद् द्वापरयुग्माः । परमाणुपुद्गलाः खलु ओघादेशतः कृतयुग्मादयो भजनया भवन्ति परमाणूना मनन्तत्वेऽपि संघातभेदेनानवस्थितरूपत्वादिति । ‘विहाणादेसे णं नो कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा कलिओगा’ विधानादेशेन-विशेषादेशेन, नो कृतयुग्माः नो त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः किन्तु कल्योजमात्रा एव भवन्तीति । ‘एवं जाव अणंतपएसिया खंधा’ एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः ओघादेशेन अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः स्यात् कृतयुग्माः यावत् कल्योजाः विधानादेशतस्तु एकैकशः कल्योजा एव न तु कृतयुग्मादिरूपा इति ।

મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કડજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા’ હે ગૌતમ ! સામાન્ય કે આદેશ સે સમસ્ત પરમાણુ પુદ્ગલ કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં ! કદાચિત્ ત્ર્યોજરૂપ હોતે હૈં, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મરૂપ હોતે હૈં ઓર કદાચિત્ કલ્યોજરૂપ હોતે હૈં । પરમાણુ યદ્યપિ અનન્ત હૈં અતઃ હનમેં સિર્ફ કૃતયુગ્મતારૂપ હી હોની ચાહિયે, પરન્તુ ફિર બી હનમેં જો અનન્તતા હૈ, વહ ભેદ સંઘાત દ્વારા અનવસ્થિત હૈ । હસ કારણ હનમેં ચતૂરૂપતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । ‘વિહાણાદેસેણં નો કડજુમ્મા, નો તેઓગા, નો દાવરજુમ્મા, કલિઓગા’ પરન્તુ વિધાનાદેશ સે-વિશેષ કી અપેક્ષા સે-વે ન કૃતયુગ્મરૂપ હૈં, ન ત્ર્યોજરૂપ હૈં, ન દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈં કિન્તુ કલ્યોજરૂપ હૈં ‘એવં જાવ અણંતપપસિયા સંધા’ હસી પ્રકાર સે જો યાવત્ અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં વે સામાન્ય કી અપેક્ષા સે ચતૂરાશિરૂપ હૈં ઓર વિશેષ કી અપેક્ષા સે કેવલ કલ્યોજરૂપ હી હૈ-કૃતયુગ્મરૂપ, ત્ર્યોજરૂપ ઓર દ્વાપરયુગ્મરૂપ નહીં હૈં ।

ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કડજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા’ હે ગૌતમ ! સામાન્યપણથી સઘળા પરમાણુ પુદ્ગલો કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે, કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. અને કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે. નો કે પરમાણુ અનંત છે, જેથી તેઓમાં કેવળ કૃતયુગ્મપણું જ હોયું નોંધએ પરંતુ તેઓમાં જે અનંતપણું છે, તે લેહ સંઘાત દ્વારા આવેલ છે. તે કારણે આદે પ્રકારપણું પ્રગટ કરેલ છે. ‘વિહાણાદેસેણં નો કડજુમ્મા નો તેઓગા નો દાવરજુમ્મા કલિઓગા’ પરંતુ વિધાનાદેશથી-વિશેષપણથી તેઓ કૃતયુગ્મ રૂપ નથી ત્ર્યોજ રૂપ નથી. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ નથી. પરંતુ કલ્યોજ રૂપ છે ‘એવં જાવ અણંતપપસિયા સંધા’ એજ પ્રમાણે, યાવત્ અનંતપ્રદેશવાળા સ્કન્ધો છે, તે

અથ પ્રદેશાર્થતયા પૃચ્છતિ-‘પરમાણુયોગ્મલે ણં મંતે !’ પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વસ્તુ
‘મદન્ત !’ ‘પરસદૃયાપ કિં કલ્પજુસ્મેં પુચ્છા’ પ્રદેશાર્થતયા કિં કૃતયુગ્મઃ ડ્યોજઃ
દ્વાપરયુગ્મઃ કલ્પોજો વેતિ પૃચ્છા પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि,
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો કલ્પજુસ્મે’ નો કૃતયુગ્મઃ, ‘નો તેઓગે’ નો ડ્યોજો,
‘નો દાવરજુસ્મે’ નો દ્વાપરયુગ્મઃ, ‘કલિઓગે’ કિન્તુ કલ્પોજઃ-કલ્પોજરૂપ એવ
એક પ્રદેશમાત્રે વર્તમાનત્વાદિતિ । ‘દુષ્પસિપ પુચ્છા’ દ્વિપ્રદેશિકઃ પૃચ્છા-હે
મદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કિં કૃતયુગ્મરૂપઃ ડ્યોજઃ દ્વાપરયુગ્મઃ કલ્પોજો વા
ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો કલ્પ-

‘પરમાણુયોગ્મલે ણં મંતે !’ પરસદૃયાપ કિં કલ્પજુસ્મેં પુચ્છા’ હે
મદન્ત ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ કયા પ્રદેશરૂપ સે કૃતયુગ્મરૂપ હે ?
અથવા ડ્યોજરૂપ હે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હે ? અથવા કલ્પોજરૂપ હે ?
હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા ! નો કલ્પજુસ્મે, નો તેઓગે,
નો દાવરજુસ્મે, કલિઓગે’ હે ગૌતમ । એક પુદ્ગલપરમાણુ પ્રદેશરૂપ સે
કૃતયુગ્મરૂપ નહીં હે, ડ્યોજરૂપ નહીં હે, દ્વાપરયુગ્મરૂપ નહીં હે । કિન્તુ
કલ્પોજરૂપ હી હે । કયોં કિં વહ એક પ્રદેશમાત્ર મેં વર્તમાન હોતા હે
‘દુષ્પસિપ પુચ્છા’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામી ને પ્રભુશ્રી સે
એસા પૂછા હે-હે મદન્ત ! જો દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધ હૈં, વહ કયા કૃતયુગ્મરૂપ
હે ? અથવા ડ્યોજરૂપ હે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હે ? અથવા કલ્પોજરૂપ
હે ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામી સે કહતે હૈં-‘ગોયમા !

અથા સામાન્યપણાથી ચારે પ્રકારવાળા છે, અને વિશેષની અપેક્ષાથી કેવળ
કલ્પોજ ૩૫ જ છે. કૃતયુગ્મ ૩૫, ડ્યોજ ૩૫ અને દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ નથી.

‘પરમાણુયોગ્મલે ણં મંતે !’ પરસદૃયાપ કિં કલ્પજુસ્મે પુચ્છા’ હે દૃષ્ટાન્તિધાન
ભગવન્ એક પરમાણુ પુદ્ગલ પ્રદેશપણાથી કૃતયુગ્મ ૩૫ છે ? અથવા ડ્યોજ ૩૫
છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ છે ? અથવા કલ્પોજ ૩૫ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! નો કલ્પજુસ્મે નો તેઓગે,
નો દાવરજુસ્મે, કલિઓગે’ હે ગૌતમ ! એક પુદ્ગલ પરમાણુ પ્રદે-
શપણાથી કૃતયુગ્મ ૩૫ નથી. ડ્યોજ ૩૫ નથી દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ નથી.
પરંતુ કલ્પોજ ૩૫ છે. કેમકે તેઓ એક પ્રદેશમાત્રમાં વર્તમાન-રહેલ હોય
છે. ‘દુષ્પસિપ પુચ્છા’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું
પૂછ્યું છે કે-હે તારક ભગવન્ જો એ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ છે, તે શું કૃતયુગ્મ
૩૫ છે ? અથવા ડ્યોજ ૩૫ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ છે ? અથવા કલ્પોજ
૩૫ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા !

‘જુમ્મે નો તેઓ’ નો કૃતયુગ્મો દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો નો વા ઝ્યોજઃ, કિન્તુ ‘દાવરજુમ્મે’ દ્વાપરયુગ્મઃ, ‘નો કલિઓગે’ નો કલ્યોજ ઇતિ । ‘તિપ્પણસિણ પુચ્છા’ ત્રિપ્રદેશિકઃ પૃચ્છા, હે મદન્ત ! ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધ કિં કૃતયુગ્મઃ ઝ્યોજો દ્વાપરયુગ્મઃ કલ્યોજો વેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો કહજુમ્મે તેઓ’ નો દાવરજુમ્મે નો કલિઓગે’ નો કૃતયુગ્મઃ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કિન્તુ ઝ્યોજઃ નો દ્વાપરયુગ્મઃ નો કલ્યોજરૂપો વા ભવતીતિ । ‘ચઉપ્પણસિણ પુચ્છા’ ચતુઃપ્રદેશિકઃ પૃચ્છા હે મદન્ત ! ચતુઃપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધ કિં કૃતયુગ્મઃ ઝ્યોજો દ્વાપરયુગ્મઃ કલ્યોજો વેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘કહજુમ્મે નો તેઓગે નો દાવરજુમ્મે નો કલિ-નો કહજુમ્મે નો તેઓ, દાવરજુમ્મે, નો કલિઓગે’ હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદેશાર્થે ન કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ન કલ્યોજરૂપ હૈ ન વહ ઝ્યોજરૂપ હૈ કિન્તુ દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ ‘તિપ્પણસિણ પુચ્છા’ હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામી ને પ્રભુશ્રી સે પૂછા-હે મદન્ત ! ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કયાં કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા ઝ્યોજરૂપ હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા કલ્યોજરૂપ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ-‘ગોયમા ! નો કહજુમ્મે, તેઓ, નો દાવરજુમ્મે, નો કલિઓગે’ હે ગૌતમ ! ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ ન કૃતયુગ્મરૂપ હૈ, ન દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ, ન કલ્યોજરૂપ હૈ કિન્તુ ઝ્યોજરૂપ હૈ । ‘ચઉપ્પણસિણ પુચ્છા’ હે મદન્ત ! ચતુઃપ્રદેશિક સ્કન્ધ કયાં કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા ઝ્યોજરૂપ હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા કલ્યોજરૂપ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ-‘ગોયમા ! કહજુમ્મે, નો તેઓ, નો દાવરજુમ્મે, નો કલિઓગે’ હે ગૌતમ !

‘નો કહજુમ્મે નો તેઓગે દાવરજુમ્મે નો કલિઓગે’ હે ગૌતમ ! યે પ્રદેશવાણો સ્કંધ કૃતયુગ્મ ઇપ નથી, કલ્યોજ ઇપ નથી, ઝ્યોજ ઇપ પણ નથી પરંતુ દ્વાપરયુગ્મ ઇપ છે. ‘તિપ્પણસિણ પુચ્છા’ આ સૂત્ર દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ ત્રણ પ્રદેશવાણો સ્કંધ શું કૃતયુગ્મ ઇપ છે ? અથવા ઝ્યોજ ઇપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ ઇપ છે ? અથવા કલ્યોજ ઇપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! નો કહજુમ્મે તેઓ નો દાવરજુમ્મે નો કલિઓગે’ હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રદેશવાણો સ્કંધ કૃતયુગ્મ ઇપ નથી. દ્વાપરયુગ્મ ઇપ નથી. તેમ કલ્યોજ ઇપ પણ નથી પરંતુ ઝ્યોજ ઇપ છે. ‘ચઉપ્પણસિણ પુચ્છા’ હે ભગવન્ ચાર પ્રદેશવાણો સ્કંધ શું કૃતયુગ્મ ઇપ છે ? અથવા ઝ્યોજ ઇપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ ઇપ છે ? અથવા કલ્યોજ ઇપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પરમહયાણ પ્રભુશ્રી કહે છે

ઓગે' કૃતયુગ્મઃ ચતુઃપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો ભવતિ નો ઝ્યોજો નો વા દ્વાપરયુગ્મો 'ન વા કલ્પયોજરૂપ' ઇતિ । 'પંચપણ્ણિજહા પરમાણુપોગ્ગલે' પશ્ચપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો યથા પરમાણુપુદ્ગલઃ, પશ્ચપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ પરમાણુપુદ્ગલવદેવ-તથાહિ-ન કૃતયુગ્મો ન વા ઝ્યોજો ન વા દ્વાપરયુગ્મઃ કિન્તુ કલ્પયોજરૂપ એવં ભવતીતિ ભાવઃ, ચતુઃસંખ્યયાઽપહારે એકમાત્રસ્યેવ શેષાત્ । 'છપ્પણ્ણિજહા દુપ્પણ્ણિજહા' ષટ્પ્રદેશિકો યથા દ્વિપ્રદેશિકઃ, ષટ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો ન કૃતયુગ્મો ન વા ઝ્યોજો ન કલ્પયોજોઽપિતુ દ્વાપરયુગ્મ એવં ભવતીત્યર્થઃ ચતુઃસંખ્યયાઽપહારે દ્વિશેષાત્ । 'સત્તપણ્ણિજહા તિપ્પણ્ણિજહા' સપ્તપ્રદેશિકો યથા ત્રિપ્રદેશિકઃ, સપ્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો ન કૃત-

ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કન્ધ કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ઝ્યોજરૂપ નહીં હૈ દ્વાપરયુગ્મરૂપ નહીં હૈ ઓર ન વહ કલ્પયોજરૂપ હૈ । 'પંચપણ્ણિજહા પરમાણુપોગ્ગલે' પાંચપ્રદેશોવાલા સ્કન્ધ પરમાણુ પુદ્ગલ કે જૈસે કેવલ કલ્પયોજરૂપ હી હોતા હૈ, કૃતયુગ્મરૂપ ઝ્યોજરૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ નહીં હોતા હૈ । ક્યોં કિ ચાર કી સંખ્યા સે અપહાર કરને પર એક અવશિષ્ટ રહતા હૈ । 'છપ્પણ્ણિજહા દુપ્પણ્ણિજહા' જિસ પ્રકાર દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ દ્વાપરયુગ્મરૂપ કહા ગયા હૈં ઉસી પ્રકાર સે છહ પ્રદેશી સ્કન્ધ બી દ્વાપરયુગ્મરાશિરૂપ હી કહાગયા હૈ । ઝ્યોજરૂપ અથવા કૃતયુગ્મરૂપ અથવા કલ્પયોજરૂપ નહીં કહા ગયા હૈ । છહ ૬ સંખ્યા કો ચાર સે અપહાર કરને પર ન ત્રીન અવશિષ્ટ રહતે હૈં, ન ચાર અવશિષ્ટ રહતે હૈં ઓર ન એક અવશિષ્ટ રહતા હૈ । દો હી અવશિષ્ટ રહતે હૈં ।

કે-‘ગોયમા । કહ્જુમ્મે નો તેઓજ નો દાવરજુમ્મે નો કલ્હિઓજે’ હે ગીતમ । ચાર પ્રદેશવાળો સ્કંધ કૃતયુગ્મ રૂપ છે. ઝ્યોજ રૂપ નથી. તે દ્વાપરયુગ્મ પણ નથી, તેમ તે કલ્પયોજ રૂપ પણ નથી. ‘પંચપણ્ણિજહા પરમાણુપોગ્ગલે’ પાંચ પ્રદેશવાળો સ્કંધ પરમાણુ પુદ્ગલ પ્રમાણે કેવળ કલ્પયોજ રૂપ જ હોય છે. કૃતયુગ્મ રૂપ ઝ્યોજ રૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોતો નથી. કેમકે ૪ ચારનો અપહાર કરતાં તેમાં એક જ બાકી રહે છે.

‘છપ્પણ્ણિજહા દુપ્પણ્ણિજહા’ જે પ્રમાણે બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ દ્વાપરયુગ્મ રૂપ કહેલ છે, એજ પ્રમાણે છ પ્રદેશવાળો સ્કંધ પણ દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ જ કહેવામાં આવેલ છે. ઝ્યોજ રૂપ અથવા કૃતયુગ્મરાશિ રૂપ અથવા કલ્પયોજ રૂપ કહેલ નથી. છ ની સંખ્યાને ચારથી અપહાર કરવાથી બેજ શેષ રહે છે. ચાર બાકી રહેતા નથી તેમ એક પણ બાકી રહેતો નથી બેજ બચે છે. તેથી તેને દ્વાપરયુગ્મરાશી રૂપ માનવામાં આવેલ છે. ‘સત્તપણ્ણિજહા તિપ્પણ્ણિજહા’ સાત પ્રદેશવાળો સ્કંધ ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કંધની જેમ ઝ્યોજ

યુગ્મો ન વા દ્વાપરયુગ્મો ન કલ્પયોજઃ કિન્તુ ડ્યોજરૂપ એવ ભવતીતિ ત્રિશેષાત્
 ‘અદ્વપ્પસિંજ જહા ચડપ્પસિંજ’ અષ્ટપ્રદેશિકો યથા ચતુઃપ્રદેશિકઃ, અષ્ટપ્રદેશિકઃ
 સ્કન્ધો નો ડ્યોજો ન દ્વાપરયુગ્મો ન કલ્પયોજોડપિતુ કૃતયુગ્મમાત્ર એવ ભવતીતિ
 ચતુઃ શેષાત્ । ‘ળવપ્પસિંજ જહા પરમાણુપોગ્ગલે’ નવપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ પરમાણુવત્
 કલ્પયોજ એવ ન તુ કૃતયુગ્માદિરૂપ ઇતિ ‘દસપ્પસિંજ જહા દુપ્પસિંજ’ દશપ્રદેશિકઃ
 સ્કન્ધો દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધવત્ દ્વાપરયુગ્મ એવ ભવતિ નંતુ કૃતયુગ્માદિરૂપ ઇતિ ચતુઃ

અતઃ ઉક્તે દ્વાપરયુગ્મરાશિરૂપ માના ગયા હૈ । ‘સત્તપ્પસિંજ જહા
 તિપ્પસિંજ’ સપ્તપ્રદેશી સ્કન્ધ ત્રિપ્રદેશી-સ્કન્ધ કે જૈસા ડ્યોજરાશિરૂપ
 હી હોતા હૈ ન વહ કૃતયુગ્મરૂપ હોતા હૈ ઓર ન વહ દ્વાપરયુગ્મરાશિ
 રૂપ હોતા હૈ ઓર ન વહ કલ્પયોજરાશિરૂપ હોતા હૈ । કયોં કિ સાત
 સંખ્યા મેં સે ચાર કા અપહાર કરને પર ન ચાર બચતે હૈં ન દો બચતે
 હૈં ઓર ન એક બચતા હૈ કિન્તુ ત્રીન હી બચતે હૈં । ઇસલિયે વહ
 ડ્યોજરૂપ કહાગયા હૈ ।

‘અદ્વપ્પસિંજ જહા ચડપ્પસિંજ’ અષ્ટ પ્રદેશી સ્કન્ધ ચતુઃ પ્રદેશી
 સ્કન્ધ કે જૈસા કૃતયુગ્મરૂપ હી હોતા હૈં । કયોંકિ ચાર કી સંખ્યા સે
 અપહન હોને પર ઉસમેં સે કેવલ ૪ હી બાકી રહતે હૈં ‘ળવપ્પસિંજ
 જહા પરમાણુપોગ્ગલે’ નૌ પ્રદેશોં વાલા જો સ્કન્ધ હૈ વહ પરમાણુપુદ્ગલ
 કે જૈસા કલ્પયોજરાશિરૂપ હી હોના હૈ । કૃતયુગ્મરૂપ અથવા ડ્યોજરૂપ
 અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ નહીં હોતા હૈ । ‘દસપ્પસિંજ જહા દુપ્પસિંજ’
 દશપ્રદેશોંવાલા સ્કન્ધ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે જૈસા કેવલ દ્વાપર-

રાશી ૩૫ જ હોય છે. તે કૃતયુગ્મ ૩૫ હોતા નથી તેમ તે દ્વાપરયુગ્મરાશિ
 ૩૫ હોતા નથી તથા તે કલ્પયોજરાશિ ૩૫ પણ હોતા નથી. કેમકે ૭ ની
 સંખ્યામાંથી ૪ ચારનો અપહાર કરવાથી ૪ ચાર બચતા નથી. તેમ જ કે એક
 પણ બચતા નથી પરંતુ ૩ તથા ૪ બચે છે તેથી તેને ડ્યોજ ૩૫જ કહેલ છે.

‘અદ્વપ્પસિંજ જહા ચડપ્પસિંજ’ આઠ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ ચાર પ્રદેશવાળા
 સ્કન્ધની જેમ કૃતયુગ્મ ૩૫ જ હોય છે. કેમકે ચારની સંખ્યાથી અપહાર
 કરવાથી તેમાંથી કેવળ ચાર જ બાકી રહે છે. ‘ળવપ્પસિંજ પરમાણુપોગ્ગલે’
 નવ પ્રદેશવાળો જે સ્કન્ધ છે. તે પરમાણુ પુદ્ગલના કથન પ્રમાણે કલ્પયોજ
 રાશિ ૩૫ જ હોય છે. કૃતયુગ્મ ૩૫ અથવા ડ્યોજ ૩૫ અથવા દ્વાપરયુગ્મ
 ૩૫ નથી. ‘દસપ્પસિંજ જહા દુપ્પસિંજ’ દસ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ જે પ્રદેશ-
 વાળો સ્કન્ધના કથન પ્રમાણે કેવળ દ્વાપરયુગ્મ રાશિ ૩૫ જ હોય છે. કૃત-

સંખ્યાઽપહારે દ્વિશેષાત્ । ‘સંલેઝ્જપણિણં મંતે ! પોગ્ગલે પુચ્છા ? સંખ્યેય પ્રદેશિકઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! પૃચ્છા હે મદન્ત ! સંખ્યેયપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કિં કૃતયુગમઃ યોજો દ્વાપયુગમઃ કલ્પોજો વેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સિય કહ્જુમ્મે જાવ સિય કલિબોગે’ સ્યાત્ કૃતયુગમો યાવત્ સ્યાત્ કલ્પોજઃ, સંખ્યાતપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય વિચિત્ર સંખ્યાત્વાદ્ ભજનયા ચાતુર્વિધ્યં ભવતીતિ । ‘એવં અસંલેઝ્જપણિણં વિ’ એવં સંખ્યેયપ્રદેશિકસ્કન્ધત્ અસંખ્યેયપ્રદેશિકસ્કન્ધોઽપિ ભજનયા કૃતયુગાદિરુપો ભવતીતિ । ‘એવં અણંતપણિણં વિ’ અનન્તપ્રદે-

યુગમરાશિરુપ હી હોતા હૈ । કૃતયુગમાદિરુપ નહીં હોતા હૈ । કયોંકિ ચાર કી સંખ્યા સે અપહન કરને પર અન્ત મેં ૨ શેષ રહતે હૈં ।

‘સંલેઝ્જપણિણં મંતે ! પોગ્ગલે પુચ્છા’ અથ શ્રીગૌતમસ્વામી ને પ્રશ્ન સે હસ-સૂત્રદ્વારા એસા પૂછા હૈ કિ હે મદન્ત ! જો પુદ્ગલ સ્કન્ધ સંખ્યાતપ્રદેશોં વાલા હોતા હૈ, વહ કયા કૃતયુગમરુપ હી હૈં ? અથવા યોજરુપ અથવા દ્વાપરયુગમરુપ હોતા હૈ ? અથવા કલ્પોજરુપ હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નશ્રી કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! ‘સિય કહ્જુમ્મે જાવ સિય કલિબોગે’ સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કન્ધ વિચિત્ર સંખ્યા-વાલા હોને સે ચારોં રાશિરુપ હોતા હૈ । કદાચિત્ વહ કૃતયુગમરાશિ-રુપ ભી હોતા હૈ । કદાચિત્ વહ યોજરાશિરુપ ભી હોતા હૈ । કદાચિત્ વહ દ્વાપરયુગમરુપ ભી હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ વહ કલ્પોજરાશિરુપ ભી હોતા હૈ । ‘એવં અસંલેઝ્જપણિણં વિ’ હસી પ્રકાર સે સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કન્ધ કે જૈસા અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કન્ધ ભી ભજના સે કૃતયુગમાદિ રુપ હોતા હૈ । ‘એવં અણંતપણિણં વિ’ તથા-હસી પ્રકાર

યુગમ વિગેરે રૂપ હોતા નથી. કેમકે ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરવાથી છેવટે ૨ બેજ શેષ રહે છે. ‘સંલેઝ્જપણિણં મંતે ! પોગ્ગલે પુચ્છા’ હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રશ્નશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જે પુદ્ગલ સ્કન્ધ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા હોય છે, તે શું કૃતયુગમ રૂપ હોય છે ? અથવા યોજ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગમ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્પોજ રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ ! ‘સિય કહ્જુમ્મે જાવ સિય કલિબોગે’ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ વિચિત્ર સંખ્યાવાળો હોવાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર તે કૃતયુગમરાશિ રૂપ હોય છે કોઈ વાર તે યોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે, કોઈવાર તે દ્વાપર-યુગમ રાશિ રૂપ પણ હોય છે અને કોઈવાર તે કલ્પોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે. ‘એવં અસંલેઝ્જપણિણં વિ’ એજ પ્રમાણે અર્થાત્ સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા

શિકોડપિ સ્કન્ધઃ મનનયા ચતુર્વિધો ભવતીતિ ભાવઃ । અથ વહુસ્વમાશ્રિત્ય પૃચ્છતિ-‘પરમાણુ પોગલાણં મંતે ! પપ્પદ્ધયાપ્ કિં કહજુમ્મા પુચ્છા’ પરમાણુ પુદ્ગલાઃ સ્વલુ મદન્ત ! પ્રદેશાર્થતયા કિં કૃતયુગ્મા પૃચ્છા, હે મદન્ત ! પરમાણવઃ પ્રદેશરૂપેણ કિં કૃતયુગ્માઃ યોજાઃ દ્વાપરયુગ્માઃ કલ્પયોજાવેતિ પ્રશ્નઃ । મગ્ધવા-નાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણ સિય કહજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા’ ઓઘાદેશેન-સામાન્યરૂપેણ પ્રદેશાર્થતયા પરમાણુપુદ્ગલાઃ સ્યાત્ કૃતયુગ્માઃ, સ્યાત્ કદાચિત્ યોજાઃ, સ્યાત્ દ્વાપરયુગ્માઃ સ્યાત્ કલ્પયોજાઃ. ‘વિઘાણાદેસેણં નો કહજુમ્મા નો તેઓયા નો દાવરજુમ્મા કલિઓગા’ વિઘાણાદેશેન-વિશેષરૂપેણ એકૈકશસ્ત્યર્થઃ નો કૃતયુગ્માઃ નો યોજાઃ નો દ્વાપરયુગ્માઃ કિન્તુ કલ્પયોજા એવેતિ । ‘દુપ્પપ્પસિયા ણં પુચ્છા’ દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્વલુ પૃચ્છા હે મદન્ત ! દ્વિપ્રદે-શિકા સ્કન્ધાઃ પ્રદેશાર્થતયા કિં કૃતયુગ્માઃ યોજાઃ દ્વાપરયુગ્માઃ કલ્પયોજાવેતિ પ્રશ્નઃ, મગ્ધવાનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મા’ ઓઘાદેશેન

સે જો અનન્ત પ્રદેશી પુદ્ગલ સ્કન્ધ હૈ વહ મી ચારરાશિરૂપ હોતા હૈ । કદાચિત્ વહ કૃતયુગ્મરાશિરૂપ હોતા હૈ, કદાચિત્ વહ યોજરાશિરૂપ હોતા હૈ, કદાચિત્ વહ દ્વાપરયુગ્મરાશિ રૂપ હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ વહ કલ્પયોજરાશિરૂપ હોતા હૈ । હસ પ્રકાર સે ચારોં પ્રકાર કી રાશિવાલા હોતા હૈ । ‘પરમાણુપોગલાણં મંતે ! પપ્પદ્ધયાપ્ કિં કહજુમ્મા પુચ્છા’ હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમસ્વામી ને વહુવચન કો આશ્રિત કરકે પ્રસુશ્રી સે એસા પૂછા હૈ-હે મદન્ત ! જો પરમાણુપુદ્ગલ હૈં વે કયા પ્રદેશરૂપ સે કૃતયુગ્મરૂપ હૈં ? અથવા યોજરૂપ હૈં ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈં ? અથવા કલ્પયોજરૂપ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રસુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ સિય કહજુમ્મા, જાવ સિય કલિઓગા’ હે ગૌતમ !

સ્કંધના કથન પ્રમાણે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો સ્કંધ પાંચ બાજનાથી કૃતયુગ્મ વિગેરે રૂપ હોય છે. ‘પવ્વં અણંતપપ્પસિય વિ’ તથા આજ પ્રમાણે જે અનંત પ્રદેશવાળો પુદ્ગલ સ્કંધ છે, તે પાંચ ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર તે કૃતયુગ્મરાશી રૂપ હોય છે, કોઈવાર યોજરાશી રૂપ હોય છે. કોઈવાર તે દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે, અને કોઈવાર તે કલ્પયોજ રાશિ રૂપ પાંચ હોય છે. આ રીતે તે ચારે પ્રકારની રાશિવાળો હોય છે.

‘પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! પપ્પદ્ધયાપ્ કિં કહજુમ્મા પુચ્છા’ આ સૂત્રદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામી બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જે પરમાણુ પુદ્ગલો છે, તેઓ શું પ્રદેશપણથી કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્પયોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ સિય

દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્યાત્ કૃતયુગ્માઃ, 'નો તેઓગા' નો ઝ્યોજાઃ, 'સિય દાવરજુમ્મા' સ્યાદ્ દ્વાપરયુગ્માઃ, 'નો કલિઓગા' નો કલ્યોજાઃ, 'વિહાણાદેસેણં નો કહજુમ્મા' 'નો તેઓગા દાવરજુમ્મા નો કલિઓગા' વિધાનાદેશેન-તત્તદ્રૂપેણ નો કૃતયુગ્માઃ નો ઝ્યોજાઃ દ્વાપરયુગ્માઃ નો કલ્યોજા ભવન્તીતિ, દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ યદા-સામાન્યરૂપ સે પુદ્ગલ પરમાણુપ્રદેશ કી અપેક્ષા કરકે ભજના સે ચારોં રાશિરૂપ હોતે હૈં-કદાચિત્ વે કૃતયુગ્મરૂપ ભી હોતે હૈં, કદાચિત્ ઝ્યોજ-રૂપ ભી હોતે હૈં કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મરૂપ ભી હોતે હૈં ઓર કદાચિત્ કલ્યોજરૂપ ભી હોતે હૈં ।

‘વિહાણાદેસેણં’ પરંતુ વિધાન કી અપેક્ષા સે એક ૨ પરમાણુ કી અપેક્ષા સે વે ન કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં, ન ઝ્યોજરૂપ હોતે હૈં, ન દ્વાપર-યુગ્મરૂપ હોતે હૈં કિન્તુ કલ્યોજરૂપ હી હોતે હૈં ।

‘દુષ્પરસિયાણં પુચ્છા’ હે ભદ્રન્ત ! જો દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ હૈં વે કયા પ્રદેશોં કી અપેક્ષા લેકર કૃતયુગ્મ રૂપ હોતે હૈં ? અથવા ઝ્યોજરૂપ હોતે હૈં ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હોતે હૈં ? અથવા કલ્યોજરૂપ હોતે હૈં ?

હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘ઓઘા-દેસેણં સિય કહજુમ્મા’ સામાન્ય રૂપ સે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ પ્રદેશોં કી અપેક્ષા ચારોં રૂપ નહીં હોતે હૈં-કિન્તુ કદાચિત્ વે કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં ઓર કદાચિત્ વે દ્વાપરયુગ્મરૂપ હોતે હૈં । ‘નો તેઓગા નો કલિ-

કહજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા’ હે ગૌતમ ! સામાન્યરૂપથી પુદ્ગલ પરમાણુ પ્રદેશની અપેક્ષા કરીને ભજનાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર તેઓ કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. કોઈવાર ઝ્યોજ રૂપ પણ હોય છે, કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે અને કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે. ‘વિહાણાદેસેણં’ પરંતુ વિધા-નની અપેક્ષાથી એટલે કે એક એક પરમાણુની અપેક્ષાથી તેઓ કૃતયુગ્મ રૂપ હોતા નથી. ઝ્યોજ રૂપ પણ હોતા નથી. અને દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોતા નથી, પરંતુ કલ્યોજ રૂપ જ હોય છે. ‘દુષ્પરસિયાણં પુચ્છા’ હે ભગવન્ બે પ્રદેશવાળા બે સ્કન્ધો છે; તેઓ શું પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા ઝ્યોજ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મા’ સામાન્યપણથી બે પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો પ્રદેશોની અપેક્ષાએ ચારે રાશિવાળા હોતા નથી. પરંતુ કોઈવાર તેઓ કૃતયુગ્મરાશિ રૂપ હોય છે, અને કોઈવાર તેઓ દ્વાપરયુગ્મરાશિ રૂપ હોય છે, ‘નો તેઓગા નો કલિઓગા’ તેઓ ઝ્યોજરાશિ રૂપ અથવા કલ્યોજરાશિ રૂપ હોતા નથી.

સમસંખ્યકા ભવન્તિ તદા પ્રદેશતઃ કૃતયુગ્માઃ યદા તુ વિપમસંખ્યકા સ્તદા દ્વાપરયુગ્મા ભવન્તિ-વિધાન,દેશેન તુ યે દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા સ્તે પ્રદેશાર્થતયા એકૈકશર્ચિત્યમાનાઃ દ્વિપ્રદેશત્વાદેવ દ્વાપરયુગ્મા ભવન્તીતિ ભાવઃ । 'તિષ્પણિયાણં પુચ્છા' ત્રિપ્રદેશિકાઃ સ્વલ્લ પુચ્છા હે ભદન્ત ! ત્રિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ પ્રદેશાર્થતયા કિં કૃતયુગ્મા સ્વયોજાઃ દ્વાપરયુગ્માઃ કલ્પયોજાવેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'ઓઘાદેસેણ સિય કહજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા' ઓઘાદેશેન સ્થાત્ કૃતયુગ્માઃ યાવત્ સ્થાત્ કલ્પયોજાઃ, 'વિહાણાદેસેણં નો કહજુમ્મા તેઓગા નો ઓગા' યોજ ઓર કલ્પયોજ રૂપ નહીં હોતે હૈં । 'વિહાણાદેસેણં' પરન્તુ -એક એક દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે દ્વાપરયુગ્મરૂપ હી હોતા હૈં શેષ ૩ રાશિરૂપ નહીં હોતા હૈં । દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ જબ સમસંખ્યાવાલે હોતે હૈં તબ પ્રદેશોં કી અપેક્ષા વે કૃતયુગ્મરાશિરૂપ હોતે હૈં ઓર જબ વે વિપમ સંખ્યા વાલે હોતે હૈં તબ વે દ્વાપરયુગ્મરૂપ હોતે હૈં । જબ યે એક એક કરકે દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે વિચારિત હોતે હૈં તો દો પ્રદેશોં વાલે હોને સે વે સ્વતન્ત્ર રૂપ સે દ્વાપરયુગ્મરૂપ હી હોતે હૈં ।

'તિષ્પણિયાણં પુચ્છા' હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામી ને પ્રભુશ્રી સે એસાપૂછા હૈં-હે ભદન્ત ! ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે વ્યા કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં ? અથવા યોજરૂપ હોતે હૈં ? અથવા દ્વાપર-યુગ્મરૂપ હોતે હૈં ? અથવા કલ્પયોજરૂપ હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-'ગોયમા । ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા' હે ગૌતમ ! સામાન્યરૂપ સે સમસ્ત ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદેશોં કી

'વિહાણાદેસેણં' પરંતુ એક એકની અપેક્ષાથી બે પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ પ્રદેશપણથી દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ જ હોય છે. બાકીની ત્રણે રાશિ ૩૫ હોતા નથી બે પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ જ્યારે સમાન સંખ્યાવાળો હોય છે. ત્યારે પ્રદેશોની અપેક્ષાથી તેઓ કૃતયુગ્મરાશિ ૩૫ હોય છે. અને જ્યારે તેઓ વિપમ સંખ્યાવાળા હોય છે. ત્યારે તેઓ દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ હોય છે. જ્યારે તેઓ એક એક કરીને બે પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ પ્રદેશપણથી વિચારવામાં આવે છે, તો બે પ્રદેશોવાળા હોવાથી આ સ્વતંત્રપણથી દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ જ હોય છે. 'તિષ્પણિયાણં પુચ્છા' આ સૂત્રપાઠદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધો પ્રદેશપણથી શું કૃતયુગ્મ ૩૫ હોય છે ? અથવા યોજ ૩૫ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ હોય છે ? અથવા કલ્પયોજ ૩૫ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'ગોયમા । 'ઓઘાદેસેણં સિય કહજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા' હે ગૌતમ ! સામાન્યપણથી સઘળા ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધો પ્રદે-

દાવરજુમ્મા નો કલિઓગા' વિધાનાદેશેન નો કૃતયુગ્માઃ કિન્તુ ય્યોજાઃ નો દ્વાપરયુગ્માઃ, નો કલ્યોજાઃ, સમસ્તત્રિપ્રદેશિકમીલને તત્પ્રદેશાનાં ચ ચતુષ્કા પહારે ચતુરગ્રાદિત્વં ભજનયા સ્યાત્ ત્રિપ્રદેશિકાનામનવસ્થિતસંખ્યાત્વાત્ યથા ચતુર્ણાં ત્રિપ્રદેશિકાનાં મીલને દ્વાદશપ્રદેશાઃ તે ચ ચતુરગ્રા ભવન્તિ પચ્ચાનાં

અપેક્ષા લેકર ભજના સે ચતૂરાશિરૂપ હોતે હૈં-કદાચિત્ વે કૃતયુગ્મરૂપ મી હોતે હૈં, કદાચિત્ ય્યોજરૂપ મી હોતે હૈં, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મરૂપ મી હોતે હૈં ઓર કદાચિત્ કલ્યોજરૂપ મી હોતે હૈં । પર 'વિહાણા-દેસેણ' સ્વતન્ત્રરૂપ સે એક ૨ ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ ય્યોજરાશિરૂપ હી હોતા હૈં । કૃતયુગ્મરાશિરૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મરાશિરૂપ અથવા કલ્યોજરાશિરૂપ નહીં હોતા હૈં । તાત્પર્ય્ ઇસ કથન કા એસા હૈં કિ જબ પ્રદેશો કી અપેક્ષા લેકર સમસ્ત ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કા વિચાર સામાન્યરૂપ સે ક્રિયા જાતા હૈં-તબ ઉસ અવસ્થા મેં સમસ્ત ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ ગ્રહીત્ હો જાતે હૈં ઓર ઉનકે મેલ મેં સમસ્ત ઉનકે પ્રદેશ અનેક હો જાતે હૈં -ઉસ સમય પ્રદેશોં કી સંખ્યા અનવસ્થિત રહતી હૈં । અતઃ ભજના સે ઉસ હાલતમેં હનમેં ચારરાશિરૂપતા આ જાતી હૈં । જૈસે માનલો જબ ચાર ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કો મિલાયા જાતા હૈં તો ૪ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કે ૧૨ પ્રદેશ હો જાતે હૈં ઓર ઇન્હેં જબ ચાર સે અપહ્ન ક્રિયા જાતા હૈં તો અન્ત મેં ચાર બચતે હૈં ઇસલિયે હનમેં કૃતયુગ્મરાશિરૂપતા

શેની અપેક્ષાથી ભજનાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. એટલે કે કોઈવાર તેઓ કૃતયુગ્મ પણ હોય છે. કેઈવાર તેઓ ય્યોજ રૂપ પણ હોય છે. કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. અને કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે પરંતુ 'વિહાણાદેસેણ' સ્વતંત્ર એક એક ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો ય્યોજ રાશિ રૂપ જ હોય છે. કૃતયુગ્મરાશિ રૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ અથવા કલ્યોજ રાશિ રૂપ હોતા નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે પ્રદેશોની અપેક્ષાથી સઘળા ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોનો વિચાર સામાન્યપણાથી કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે અવસ્થામાં સઘળા ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોનો સમાવેશ થઈ જાય છે અને તેઓના મેળવવામાં આવતાં સઘળા તેઓના પ્રદેશો અનેક થઈ જાય છે. તે વખતે પ્રદેશોની સંખ્યા અનવસ્થિત-અનિશ્ચિત રહે છે. તેથી એ સ્થિતિમાં ભજનાથી તેઓમાં ચારે રાશિપણું આવી જાય છે જેમકે-જ્યારે ચાર ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો મેળવવામાં આવે તો ૪ ચાર ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોના ૧૨ બાર પ્રદેશો થઈ જાય છે. અને તેમાંથી ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરવામાં આવે છે, તો છેવટે ચાર બચે છે, તેથી તેઓમાં કૃતયુગ્મ

ત્રિપ્રદેશિકાનાં મીલને ઝ્યોજાઃ, ષણ્ણાં ત્રિપ્રદેશિકાનાં મીલને દ્વાપરયુગ્માઃ, સપ્તાનાં ત્રિપ્રદેશિકાનાં મીલને કલ્પયોજરૂપા ભવન્તિ વિધાનાદેશેન તુ ઝ્યોજા એવ સ્કન્ધાનાં ત્ર્યણુકૃત્વા દિતિ । ‘ચતુષ્પણ્ણિયાણં પુચ્છા’ ચતુઃપ્રદેશિકાઃ પૃચ્છા, હે મદન્ત ! ચતુઃપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ પ્રદેશર્થતયા કિં, કૃતયુગ્માઃ ઝ્યોજાઃ

આજાતી હૈં ઓર જવ પાંચ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કો મિલાયા જાતા હૈં તથ ૧૫ પ્રદેશ હો જાતે હૈં ઇન્હે ૪ ચાર સે અપહૃત કરને પર અન્ત મેં ૩ બચતે હૈં- ઇસલિયે યે ઝ્યોજરૂપ હો જાતે હૈં । ૬ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કો જવ મિલાયા જાતા હૈં તો પ્રદેશોં કી સંખ્યા ૧૮ હો જાતી હૈં ઇન્હે ચાર સે અપહૃત કરને પર અન્ત મેં દો બચતે હૈં, તથ યે દ્વાપરયુગ્મરૂપ હો જાતે હૈં । સાત ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કો જવ મિલાતે હૈં તો વહાં પ્રદેશોં કી સંખ્યા ૨૧ હો જાતી હૈં ઇન્હે ચાર ૨ સે અપહૃત કરને પર અન્ત મેં એક બચતા હૈં તથ યે કલ્પયોજરૂપ હો જાતે હૈં ઓર જવ સ્વ તન્ત્રરૂપ સે એક એક ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે પ્રદેશોં કા વિચાર ક્રિયા જાતા હૈં તથ યે ત્રીન હી પ્રદેશ હોને સે ઝ્યોજ રૂપ હી હોતે હૈં અન્ય રાશિરૂપ નહીં હોતે હૈં ।

‘ચતુષ્પણ્ણિયાણં પુચ્છા’ ઇસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમસ્વામી ને પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછા હૈં-હે મદન્ત ! ચાર પ્રદેશોં વાળે સમસ્ત સ્કન્ધ કયા કૃતયુગ્મરૂપ હૈં ? અથવા ઝ્યોજરૂપ હૈં અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હૈં ? અથવા

રાશિપણ્ણુ આવે છે. અને જ્યારે પાંચ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધોને મેળવવામાં આવે ત્યારે ૧૫ પંદર પ્રદેશો થઈ જાય છે, તેને ચારથી અપહાર કરવાથી છેવટે ત્રણ બચે છે. તેથી તેઓ ઝ્યોજ ૩૫ થઈ જાય છે. જ્યારે છ ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધો મેળવવામાં આવે ત્યારે પ્રદેશોની સંખ્યા ૧૮ બઠાર થઈ જાય છે, તેને ચારથી અપહાર કરવાથી છેવટે બે શેષ રહે છે. તેથી તે દ્વાપરયુગ્મ રાશિ ૩૫ થઈ જાય છે જ્યારે ત્રણ પ્રદેશોવાળા ૭ સાત સ્કન્ધોને મેળવવામાં આવે તો તે વખતે પ્રદેશોની સંખ્યા ૨૧ એકવીસની થઈ જાય છે. તેમાંથી ચાર ચારનો અપહાર કરવાથી છેવટે એક બચે છે. ત્યારે તેઓ કલ્પયોજ ૩૫ થઈ જાય છે, અને જ્યારે સ્વતંત્રપણાથી એક એક ત્રણ પ્રદેશ વાળા સ્કન્ધના પ્રદેશોનો વિચાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેના ત્રણજ પ્રદેશો હોવાથી તે ઝ્યોજ ૩૫જ હોય છે. અન્ય રાશિ ૩૫ હોતા નથી.

‘ચતુષ્પણ્ણિયાણં પુચ્છા’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ ચાર પ્રદેશોવાળા સઘળા સ્કન્ધો શું કૃતયુગ્મ ૩૫ છે ? અથવા ઝ્યોજ ૩૫ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ ૩૫ છે ? અથવા કલ્પયોજ

દ્વાપરયુગ્મા કલ્પયોજા વેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ક્ષ્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણ વિ વિહાણાદેસેણ વિ કઢજુમ્મા નો તેઓગા નો દાવરજુમ્મા નો કલિઓગા’ ઓઘાદેશેનાપિ વિધાનાદેશેનાપિ ચતુઃપ્રદેશિકાઃ કૃતયુગ્મા એવં ભવન્તિ નો ઝ્યોજા નો દ્વાપરયુગ્મા નો કલ્પયોજાઃ । ‘પંચપણ્ણસિયા જહા પરમાણુપોગ્ગલા’ પંચપ્રદેશિકાઃ પુદ્ગલાઃ યથા પરમાણુપુદ્ગલાઃ પરમાણુપુદ્ગલવત્—કલ્પયોજા એવં ભવન્તિ ન તુ કૃતયુગ્માઃ, ન ઝ્યોજાઃ, ન દ્વાપરયુગ્મા વા ભવન્તીતિ । ‘છપ્પણ્ણસિયા જહા દુપ્પણ્ણસિયા’ ષટ્પ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા યથા દ્વિપ્રદેશિકાઃ ષટ્-

કલ્પયોજરૂપ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ વિ વિહાણાદેસેણ વિ કઢજુમ્મા નો તેઓગા નો દાવરજુમ્મા, નો કલિઓગા’ હે ગૌતમ ! ચાર પ્રદેશોં વાલે સમસ્ત સ્કન્ધ પ્રદેશોં કી અપેક્ષા સે કૃતયુગ્મરૂપ હી હોતે હૈં ઝ્યોજાદિ રાશિરૂપ નહીં હોતે હૈં, હસી પ્રકાર સે વે ભિન્ન ૨ રૂપ સે બી—સ્વતન્ત્ર રૂપ સે બી એક એક હોકર કૃતયુગ્મરાશિરૂપ હી હોતે હૈં, અન્ય ઝ્યોજ દ્વાપરયુગ્મ ઓર કલ્પયોજરાશિરૂપ નહીં હોતે હૈં ।

‘પંચ પણ્ણસિયા જહા પરમાણુપોગ્ગલા’ પાંચ પ્રદેશોં વાલે જો પુદ્ગલ હૈં વે સમસ્ત પરમાણુ પુદ્ગલોં કી સમાનતા હોને સે સામાન્ય રૂપ સે ચારરાશિરૂપ હોતે હૈં ઓર વિશેષરૂપ સે કેવલ કલ્પયોજરૂપ હી હોતે હૈં, કૃતયુગ્મ, ઝ્યોજ, ઓર દ્વાપરયુગ્મરૂપ નહીં હોતે હૈં । ‘છપ્પણ્ણસિયા જહા દુપ્પણ્ણસિયા’ ષટ્પ્રદેશિક સ્કન્ધ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે જૈસે સામા-

રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ વિ વિહાણાદેસેણ વિ કઢજુમ્મા નો તેઓગા નો દાવરજુમ્મા, નો કલિઓગા’ હે ગૌતમ ! ચાર પ્રદેશોવાળા સઘળા સ્કન્ધો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કૃતયુગ્મ રૂપ જ હોય છે. ઝ્યોજ વિગેરે રાશિ રૂપ હોતા નથી. એજ રીતે તેઓ જુદા જુદા પ્રકારથી પણ એટલે કે સ્વતંત્ર રૂપથી પણ એક એકપણાથી કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ જ હોય છે. ઝ્યોજ રાશિ રૂપ કે દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ અથવા કલ્પયોજ રાશિ રૂપ હોતા નથી

‘પંચ પણ્ણસિયા જહા પરમાણુપોગ્ગલા’ પાંચ પ્રદેશોવાળા જે પુદ્ગલો છે, તેઓ સઘળા પરમાણુ પુદ્ગલોને સમાનપણાથી સામાન્યપણાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. અને વિશેષપણાથી કેવળ કલ્પયોજ રાશિ રૂપ જ હોય છે. કૃતયુગ્મ, ઝ્યોજ, અને દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ હોતા નથી. ‘છપ્પણ્ણસિયા જહા દુપ્પણ્ણસિયા’ છ પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ જે પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધના કથન પ્રમાણે સામા-

પ્રદેશિકા પુદ્ગલા ઓઘાદેશેન સ્યાત્ કૃતયુગ્માઃ નો ઝ્યોજાઃ સ્યાત્ દ્વાપરયુગ્માઃ, મો કલયોજા ઇત્યર્થઃ વિધાનાદેશેન નો કૃતયુગ્મા નો ઝ્યોજાઃ કિન્તુ દ્વાપરયુગ્મા-
ન તુ કલયોજા ઇતિ । ‘સત્તપ્પસિયા જહા તિપ્પસિયા’ સપ્તપ્રદેશિકા યથા ત્રિપ્ર-
દેશિકાઃ સપ્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા ઓઘાદેશેન સ્યાત્ કૃતયુગ્માઃ યાવત્ સ્યાત્ કલયોજાઃ
વિધાનાદેશેન નો કૃતયુગ્મા કિન્તુ ઝ્યોજાઃ નો દ્વાપરયુગ્મા ન વા કલયોજા ઇતિ
‘અટ્ટપ્પસિયા જહા-ચત્તપ્પસિયા’ અષ્ટપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા યથા ચતુઃપ્રદેશિકાઃ
ચતુઃપ્રદેશિકવત્-અષ્ટપ્રદેશિકા ઓઘાદેશેન વિધાનાદેશેનાપિ કૃતયુગ્મરૂપાઃ ન તુ

ન્ય કી અપેક્ષા કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં ઓર કદાચિત્ દ્વાપર-
યુગ્મરૂપ હોતે હૈં પર વે ઝ્યોજ ઓર કલયોજરૂપ નહીં હોતે હૈં વિધાના-
દેશ સે વે ન કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં ઓર ન ઝ્યોજરૂપ હોતે હૈં । કિન્તુ
દ્વાપરયુગ્મરૂપ હી હોતે હૈં, કલયોજરૂપ મી વે નહીં હોતે હૈં । ‘સત્તપ્પ-
સિયા જહા તિપ્પસિયા’ સપ્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે જૈસા
સામાન્યદેશ સે કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ મી હોતે હૈં, કદાચિત્ ઝ્યોજરૂપ
મી હોતે હૈં, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મરૂપ મી હોતે હૈં ઓર કદાચિત્
કલયોજરૂપ મી હોતે હૈં । તથા-વિધાનાદેશ સે વે ન કૃતયુગ્મરૂપ હોતે
હૈં, ન દ્વાપરયુગ્મરૂપ હોતે હૈં ઓર ન કલયોજરૂપ હોતે હૈં કિન્તુ ઝ્યોજ-
રૂપ હી હોતે હૈં । ‘અટ્ટપ્પસિયા જહા ચત્તપ્પસિયા’ આઠ પ્રદેશોવાલે
જો સ્કન્ધ હૈં વે ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કન્ધ કે જૈસા ઓઘાદેશ સે ઓર વિધા-
નાદેશસે દોનોં અપેક્ષા સે મી કૃતયુગ્મરૂપ હી હોતે હૈં ઝ્યોજ અથવા

ન્યપણાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે અને કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ
રાશિ રૂપ હોય છે, પરંતુ તેઓ ઝ્યોજ રાશિ રૂપ અથવા કલયોજ રાશિ રૂપ
હોતા નથી વિધાનાદેશથી તેઓ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોતા નથી તથા ઝ્યોજ
રાશિ રૂપ પણ હોતા નથી પરંતુ દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ જ હોય છે. ‘સત્ત-
પ્પસિયા જહા તિપ્પસિયા’ સાત પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ ત્રણ પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધના
કથન પ્રમાણે સામાન્યપણાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ પણ હોય છે,
કોઈવાર ઝ્યોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ
પણ હોય છે, અને કોઈવાર કલયોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે.
વિધાનાદેશથી-વિશેષપણાથી તે કૃતયુગ્મ રૂપ નથી તેમ દ્વાપરયુગ્મ
રૂપ પણ નથી તથા કલયોજ રૂપ પણ નથી. પરંતુ ઝ્યોજ રૂપ જ
હોય છે. ‘અટ્ટપ્પસિયા જહા ચત્તપ્પસિયા’ આઠ પ્રદેશોવાળો જે સ્કન્ધ છે
તે ચાર પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધના કથન પ્રમાણે ઓઘાદેશથી અને વિધાનાદેશથી
એમ બંને પ્રકારથી કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ જ હોય છે. ઝ્યોજ અથવા દ્વાપર-

ઝ્યોજાઃ ન વા દ્વાપરયુગ્માઃ ન વા કલ્પોજા इति । ‘જનવપ્પસિયા જહા પરમાણુ પોગ્ગલા’ નવપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા યથા પરમાણુપુદ્ગલાઃ, પરમાણુપુદ્ગલવત્ ઓધા-
દેશેન સ્યાત્ કૃતયુગ્મા યાવત્ સ્યાત્ કલ્પોજાઃ વિધાનાદેશેન નો કૃતયુગ્મા નો
ઝ્યોજા નો દ્વાપરયુગ્માઃ કલ્પોજા इति । ‘દસપ્પસિયા જહા દુપ્પસિયા’ દશ-
પ્રદેશિકા યથા દ્વિપ્રદેશિકાઃ દ્વિપ્રદેશિકવત્ દશપ્રદેશિકપુદ્ગલા અપિ ઓધાદેશેન
સ્યાત્ કૃતયુગ્માઃ નો ઝ્યોજાઃ સ્યાત્ દ્વાપરયુગ્માઃ નો કલ્પોજાઃ, વિધાનાદેશેન
તુ નો કૃતયુગ્માઃ નો ઝ્યોજાઃ કિન્તુ દ્વાપરયુગ્માઃ ન વા કલ્પોજા इति । ‘સંલે-
જ્જપ્પસિયા ણં પુચ્છા’ સંલેયેયપ્રદેશિકાઃ પૃચ્છા, હે ભદન્ત ! સંલેયેયપ્રદેશિકાઃ

દ્વાપરયુગ્મ અથવા કલ્પોજા રૂપ નહીં હોતે હૈં । ‘જનવપ્પસિયા જહા પર-
માણુપોગ્ગલા’ નો પ્રદેશોવાલે સબ્બસ્ત સ્કન્ધ સામાન્ય સે પરમાણુ પુદ્ગલો
કે જૈસે કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ બી હોતે હૈં યાવત્ કદાચિત્ કલ્પોજા-
રૂપ બી હોતે હૈં । તથા વિધાન સે—એક એકરૂપ સે વે કેવલ કલ્પોજારૂપ
હી હોતે હૈં, કૃતયુગ્મરૂપ અથવા ઝ્યોજારૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ નહીં
હોતે હૈં । ‘દસ પ્પસિયા જહા દુપ્પસિયા’ દશપ્રદેશિકા જો સ્કન્ધ
હૈં વે સામાન્ય સે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કે જૈસે કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ
બી હોતે હૈં ઓર કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મરૂપ બી હોતે હૈં, ઝ્યોજારૂપ અથવા
કલ્પોજારૂપ નહીં હોતે હૈં તથા—વિધાન સે—એક એક દશપ્રદેશિક
સ્કન્ધ સ્વતન્ત્ર રૂપ સે દ્વાપરયુગ્મરૂપ હોતે હૈં, કૃતયુગ્મરૂપ નહીં હોતે હૈં,
ઝ્યોજારૂપ નહીં હોતે હૈં ઓર ન કલ્પોજારૂપ હી હોતે હૈં ।

‘સંલેજ્જપ્પસિયા ણં પુચ્છા’ હસ સૂત્ર દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામી ને

યુગ્મ અથવા કલ્પોજા રૂપ હોતા નથી. ‘જનવપ્પસિયા જહા પરમાણુપોગ્ગલા’
નવ પ્રદેશોવાળા સપ્તમા સ્કંધો સામાન્યપણાથી પરમાણુ પુદ્ગલોના કથન
પ્રમાણે કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. યાવત્ કદાચિત્ કલ્પોજા રૂપ
પણ હોય છે. તથા વિધાનાદેશથી એટલે કે એક એકપણાથી તેઓ કેવળ
કલ્પોજા રૂપ જ હોય છે. કૃતયુગ્મ રૂપ અથવા ઝ્યોજા રૂપ અથવા દ્વાપર
યુગ્મરૂપ હોતા નથી. ‘દસપ્પસિયા જહા દુપ્પસિયા’ હસ પ્રદેશોવાળા બે
સ્કંધો છે, તે સામાન્યપણાથી બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોના કથન પ્રમાણે કોઈવાર
કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. અને કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે.
ઝ્યોજા રૂપ અથવા કલ્પોજા રૂપ હોતા નથી તથા વિધાનાદેશથી એક—એક
રૂપથી દશપ્રદેશોવાળો સ્કંધ સ્વતંત્ર રીતે દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. તે કૃતયુગ્મ રૂપ
હોતા નથી તથા ઝ્યોજા રૂપ પણ હોતા નથી અને કલ્પોજા રૂપ પણ હોતા નથી.

‘સંલેજ્જપ્પસિયા ણં પુચ્છા’ આ સૂત્રદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું

સ્કન્ધાઃ પ્રદેશાર્થતયા કિં કૃતયુગ્માઃ કિં-ઽગૌજા દ્વાપરયુગ્માઃ કલ્પયોજાવેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा’ ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कल्योजाः, ‘विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगावि’ विधानादेशेन कृतयुग्मा अपि ऽगोजाः द्वापरयुग्माः कल्योजा अपीति भावः । ‘एवं असंखेज्जपएसिया वि’ एवम्-संख्येयप्रदेशिकस्कन्धवदेव असंख्येयप्रदेशिकस्कन्धा अपि ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः स्यात् ऽगोजाः स्यात् द्वापरयुग्माः स्यात् कल्योजाः

પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછા હૈ હે ભદન્ત ! સંખ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે કયા કૃતયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા ઽગોજરૂપ હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈ ? અથવા કલ્પયોજરૂપ હૈ ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा’ सामान्य से संख्यातप्रदेशिक स्कन्ध भजना से चारों राशिरूप होते हैं- कदाचित् वे कृतयुग્मरूप भी होते हैं, कदाचित् ऽगोजरूप भी होते हैं, कदाचित् वे द्वापरयुग्मरूप भी होते हैं और कदाचित् कल्योजरूप भी होते हैं । तथा-‘विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि’ विधानादेश से वे चारों राशिरूप होते हैं कृतयुग્मरूप भी होते हैं ऽगोजरूप भी होते हैं, द्वापरयुग्मरूप भी होते हैं और कल्योजरूप भी होते हैं । ‘एवं असंखेज्जपएसिया वि’ संख्यातप्रदेशिक स्कन्ध के जैसे असंख्यातप्रदेशिक स्कन्ध भी ओघादेश-सामान्य की अपेक्षा से चारों

પૂછ્યું છે કે-હે કૃપાસાગર ભગવન્ સંખ્યાત પ્રદેશવાણો જે સ્કન્ધ છે, તે પ્રદેશપણાથી શું કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ છે ? અથવા ઽગોજ રાશિ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ છે ? અથવા કલ્પયોજ રાશિ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં સિય કડજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા’ સામાન્યપણાથી સંખ્યાત પ્રદેશવાણો સ્કન્ધ ભજનાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર તે કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે, કોઈવાર તે ઽગોજ રૂપ પણ હોય છે. કોઈવાર તે દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. અને કોઈવાર કલ્પયોજ રૂપ પણ હોય છે. તથા ‘વિહાણાદેસેણં કડજુમ્મા વિ જાવ કલિઓગા વિ’ વિધાનાદેશથી તેઓ ભજનાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. કોઈવાર ઽગોજ રૂપ હોય છે, કોઈ વાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. અને કદાચિત્ કલ્પયોજ રૂપ હોય છે. ‘एवं असंखेज्जपएसिया वि’ સંખ્યાત પ્રદેશવાણો સ્કન્ધના કથન પ્રમાણે અસંખ્યાત પ્રદેશવાણો સ્કન્ધ પણ સામાન્યપણાથી ભજનાથી ચારે રાશિ

વિધાનાદેશેન તુ કૃતયુગ્મા અપિ ઝ્યોજા અપિ દ્વાપરયુગ્માઅપિ, કલ્યોજા અપિ ભવન્તીતિ । ‘અણંતપણસિયા વિ’ અનન્તપ્રદેશિકા અપિ સ્કન્ધા ઓઘાદેશેન સ્યાત્ કૃતયુગ્માઃ યાવત્ સ્યાત્ કલ્યોજાઃ, વિધાનાદેશેન કૃતયુગ્મા અપિ ઝ્યોજા અપિ દ્વાપરયુગ્માઅપિ કલ્યોજા અપિ ભવન્તીતિ માવઃ ॥સૂ૦ ૯॥

અથ ક્ષેત્રરૂપેણ પુદ્ગલાન્ વિચારયિતુમાહ-‘પરમાણુપોગલેણ’ इत्यादि ।
મૂલમ્-પરમાણુપોગલે ણં ભંતે ! કિં કડજુસ્મપણસોગાઢે પુચ્છા ગોયમા ! નો કડજુસ્મપણસોગાઢે તેઓગ૦ નો દાવરજુસ્મ૦ કલિઓગપણસોગાઢે । દુપ્પણસિણં પુચ્છા ગોયમા ! નો કડજુસ્મ-પણસોગાઢે નો તેઓગ૦ । સિય દાવરજુસ્મપણસોગાઢે સિય કલિ-ઓગપણસોગાઢે । તિપ્પણસિણં પુચ્છા ગોયમા ! નો કડજુસ્મ-પણસોગાઢે સિય તેઓગપણસોગાઢે સિય દાવરજુસ્મપણસોગાઢે

રાશિરૂપ હોતે હૈં-કદાચિત્ વે કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં, કદાચિત્ ઝ્યોજરૂપ હોતે હૈં, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મરૂપ હોતે હૈં, કદાચિત્ કલ્યોજરૂપ હોતે હૈં । તથા વિધાનાદેશ અર્થાત્ સ્વતન્ત્ર રૂપ સે વે એક એક કી અપેક્ષા મૈં-વ્યક્તિરૂપ મૈં ચારોં રાશિરૂપ હોતે હૈં કૃતયુગ્મરૂપ ભી હોતે હૈં ઝ્યોજરૂપ ભી હોતે હૈં, દ્વાપરયુગ્મરૂપ ભી હોતે હૈં ઓર કલ્યોજરૂપ ભી હોતે હૈં ‘અણંતપણસિયા વિ’ અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ ભી સામાન્યતા કો લેકર ભજના સે ચારોં રાશિરૂપ હોતે હૈં કદાચિત્ વે કૃતયુગ્મરૂપ હોતે હૈં ઓર કદાચિત્ વે યાવત્ કલ્યોજરૂપ હોતે હૈં । ઓર વિધાનાદેશ સે કૃતયુગ્મભી, ઝ્યોજ ભી દ્વાપરયુગ્મ ભી કલ્યોજ ભી હોતે હૈં ॥સૂ૦ ૯॥

રૂપ હોય છે. એટલે કે કોઈવાર તેઓ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે, કોઈ વાર ઝ્યોજ રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે, અને કોઈવાર કલ્યોજ રાશિ રૂપ હોય છે. તથા સ્વતન્ત્ર રૂપથી તેઓ એક એકપણામાં-અર્થાત્ વ્યક્તિરૂપમાં ભજનાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર ઝ્યોજ રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે. અને કોઈવાર કલ્યોજ રાશિ રૂપ હોય છે. અણંતપણસિયા વિ’ અનંત પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ પણ સામાન્ય અને વિશેષપણથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર તેઓ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે, અને કોઈવાર તેઓ યાવત્ ઝ્યોજ રાશિ રૂપ હોય છે તથા દ્વાપર-યુગ્મ રાશિ રૂપ અને કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. ॥સૂ૦ ૯॥

सिय कलिओगपएसोगाढे । चउप्पएसिएणं पुच्छा गोयमा । सिय
 कडजुम्मपएसोगाढे जाव सिय कलिओगपएसोगाढे, एवं जाव
 अणंतपएसिए । परमाणुपोग्गला णं भंते ! कडजुम्म० पुच्छा
 गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओग० नो
 दावर० नो कलिओग० । विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा,
 नो तेओग० नो दावरजुम्म० कलिओगपएसोगाढा । दुप्पए-
 सियाणं पुच्छा गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा नो
 तेओग० नो दावर० नो कलिओग० । विहाणादेसेणं नो कडजुम्म-
 पएसोगाढा नो तेओगपएसोगाढा दावरजुम्मपएसोगाढा वि कलि-
 ओगपएसोगाढा वि । तिप्पएसियाणं पुच्छा गोयमा ! ओघादेसेणं
 कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओग० नो दावर० नो कलिओग० ।
 विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा तेओगपएसोगाढा वि
 दावरजुम्मपएसोगाढा वि कलिओगपएसोगाढा वि । चउप्पए-
 सियाणं पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा,
 नो तेओग० नो दावरजुम्म० नो कलिओग० । विहाणादेसेणं
 कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसोगाढा वि एवं
 जाव अणंतपएसिया ॥सू० १०॥

छाया--परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढः पृच्छा ?
 गौतम ! नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढः नो त्र्योज० नो द्वापरयुग्म० कल्पोज-
 प्रदेशावगाढः । द्विप्रदेशिकः खलु पृच्छा गौतम ! नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढः
 नो त्र्योज० स्यात् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः स्यात् कल्पोजप्रदेशावगाढः ।
 त्रिप्रदेशिकः खलु पृच्छा-गौतम ! नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढः स्यात् त्र्योज-
 प्रदेशावगाढः । स्यात् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः । स्यात् कल्पोजप्रदेशावगाढः ।
 चतुःप्रदेशिकः खलु पृच्छा-गौतम ! स्यात् कृतयुग्मप्रदेशावगाढः, यावत्
 स्यात् कल्पोजप्रदेशावगाढः, एवं यावदनन्तप्रदेशिकः । परमाणुपुद्गलाः खलु
 भदन्त ! किं कृतयुग्म० पृच्छा, गौतम ! ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढा नो

ઝ્યોજ૦ નો દ્વાપરયુગ્મ૦ નો કલ્યોજ૦ । વિધાનાદેશેન નો કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાઃ
નો ઝ્યોજપ્રદેશાવગાઠાઃ, નો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાઃ, કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠાઃ
ત્રિપ્રદેશિકાઃ સ્વલ્પ પૃચ્છા ગૌતમ ! ઓઘાદેશેન કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાઃ, નો ઝ્યોજ૦
નો દ્વાપર૦ નો કલ્યોજ૦ વિધાનાદેશેન નો કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠા નો ઝ્યોજપ્રદે-
શાવગાઠા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠા અપિ કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠા અપિ । ત્રિપ્રદેશિકાઃ
સ્વલ્પ પૃચ્છા-ગૌતમ ! ઓઘાદેશેન કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાઃ નો ઝ્યોજ૦ નો કલ્યોજ૦
વિધાનાદેશેન નો કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાઃ ઝ્યોજ પ્રદેશાવગાઠા અપિ દ્વાપરયુગ્મ-
પ્રદેશાવગાઠા અપિ કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠા અપિ । ચતુઃપ્રદેશિકા સ્વલ્પ પૃચ્છા
ગૌતમ ! ઓઘાદેશેન કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાઃ નો ઝ્યોજ૦ નો દ્વાપર૦ નો કલ્યોજ૦,
વિધાનાદેશેન કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠા અપિ યાવત્ કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠા અપિ, एवं
યાવદનન્તપ્રદેશિકાઃ ॥સૂ. ૧૦॥

ટીકા--‘પરમાણુપોગલે નં મંતે !’ પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘કિં
કઢજુમ્મપણ્ણસોગાઠે પુચ્છા’ કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠઃ પૃચ્છા-હે મદન્ત ! પરમાણુ
પુદ્ગલઃ કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠઃ ઝ્યોજપ્રદેશાવગાઠઃ, દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠઃ
કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠો વેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’
हे गौतम । ‘नो कडजुम्मपणसोगाठे-नो तेओगं नो दावरं कलिओगपणसो-

अब क्षेत्ररूप से सूत्रकार पुद्गलों को विचार करते हैं-‘परमाणु-
पोगल्ले नं मंते !’ किं कडजुम्मपणसोगाठे पुच्छा’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ-ગૌતમસ્વામીને પ્રભુશ્રી સે અથ એસા પૂછા છે-‘પરમાણુપોગ-
લેનં મંતે !’ હે મદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલ ‘કિં કઢજુમ્મપણ્ણસોગાઠે પુચ્છા’
કયા કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હૈં ? અથવા ઝ્યોજપ્રદેશાવગાઠ હૈં ? અથવા
દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ હૈં ? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ હૈં ? इस प्रश्न
के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘गोयमा ! नो कडजुम्मपणसोगाठे, नो
तेओगं नो दावरं कलिओग’ पुद्गल का एक परमाणु न कृतयुग्म-

હવે ક્ષેત્રરૂપથી સૂત્રકાર પુદ્ગલોનો વિચાર કરે છે. ‘પરમાણુપોગલે નં
મંતે ! કિં કઢજુમ્મપણ્ણસોગાઠે પુચ્છા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-‘પરમાણુ પોગલે
નં મંતે !’ હે ગરક્ષક ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલ ‘કિં કઢજુમ્મપણ્ણસોગાઠે પુચ્છા’
શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠવાળું છે ? અથવા ઝ્યોજ પ્રદેશાવગાઠવાળું છે ?
અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠવાળું છે ? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠવાળું
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! નો
કઢજુમ્મપણ્ણસોગાઠે નો તેઓગં નો દાવરં કલિઓગં’ પુદ્ગલનું એક

ગાદે' નો કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠઃ પરમાણુપુદ્ગલઃ નો ંયોજપ્રદેશાવગાઠઃ નો દ્વાપર-
યુગ્મપ્રદેશાવગાઠઃ કિન્તુ કેવલં કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠ, એવ મવતિ એકત્વાદિતિ ।
'દુષ્પણસિણં પુચ્છા' દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્વલ્લ પૃચ્છા-હે મદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો
કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠઃ કિં વા ંયોજપ્રદેશાવગાઠઃ યદ્વા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવ-
ગાઠઃ કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠો વા મવતીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-'ગોયમા' ઇત્યાદિ,
'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'નો કઢજુમ્મપણસોગાદે નો તેઓગં સિય દાવરજુમ્મ-
પણસોગાદે સિય કલિઓગપણસોગાદે' નો કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠો દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો
ન વા ંયોજપ્રદેશાવગાઠઃ કિન્તુ સ્યાત્-કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠઃ સ્યાત્
પ્રદેશાવગાઠ હોતા હૈ, ન ંયોજપ્રદેશાવગાઠ હોતા હૈ, ન દ્વાપરયુગ્મપ્રદે-
શાવગાઠ હોતા હૈ કિન્તુ વહ કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠ હોતા હૈ । ક્યોંકિ વહ
એક હોતા હૈ । 'દુષ્પણસિણં પુચ્છા' ઇસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમસ્વામીને પ્રશ્ન
સે એસાં પૂછા હૈ-હે મદન્ત ! જો પુદ્ગલ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધરૂપ હોતા હૈ વહ
કયા કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હોતા હૈ ? અથવા ંયોજપ્રદેશાવગાઠ હોતા હૈ ?
અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હોતા હૈ ? અથવા કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠ
હોતા હૈ ? ઇસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્નશ્રી ગૌતમ સે કહતે હૈ-'ગોયમા !
નો કઢજુમ્મપણસોગાદે નો તેઓગં સિય દાવરજુમ્મપણસોગાદે, સિય
કલિઓગપણસોગાદે' હે ગૌતમ ! જો પુદ્ગલ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધરૂપ હોતા હૈ
વહ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ નહીં હોતા હૈ, ંયોજપ્રદેશાવગાઠ નહીં હોતા
હૈ કિન્તુ કદાચિત્ વહ દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હોતા હૈ ઓર કદાચિત્
વહ કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠ હોતા હૈ । ક્યોંકિ ડસકા એસા હી પરિણામ

કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠવાણું હોતું નથી, ંયોજ પ્રદેશાવગાઠવાણું પણ હોતું
નથી, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠવાણું પણ હોતું નથી પરંતુ તે કલ્યોજ પ્રદેશા-
વગાઠ જ હોય છે. કેમકે તે એક હોય છે, 'દુષ્પણસિણં પુચ્છા' આ સૂત્રદ્વારા
શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ આ સંસારમાં
જે પુદ્ગલ જે પ્રદેશવાળા સ્કંધ રૂપ હોય છે, તે શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ રૂપ
હોય છે ? અથવા ંયોજ પ્રદેશાવગાઠ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદે-
શાવગાઠ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ રૂપ હોય છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પરમકૃપાળુ પ્રશ્નશ્રી કહે છે કે-'ગોયમા ! નો કઢજુમ્મપણસોગાદે નો
તેઓગં સિય દાવરજુમ્મપણસોગાદે સિય કલિઓગપણસોગાદે' હે ગૌતમ ! જે
પુદ્ગલ જે પ્રદેશી સ્કંધ રૂપ હોય છે. તે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ હોતા નથી.
ંયોજ પ્રદેશાવગાઠ પણ હોતા નથી પરંતુ કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ
હોય છે, અને કોઈવાર તે કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે, કેમકે તેણે પાર-

કદાચિત્ કલ્પયોજપ્રદેશાવગાઢઃ, પરિણામવિશેષાદિતિ । ‘તિષ્પણ્ણિયં પુચ્છા?’ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢઃ કિં વા ંયોજપ્રદેશાવગાઢઃ, દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢઃ, કલ્પયોજપ્રદેશાવગાઢો વેતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘नो कडजुम्मपणसोगाढे सिय तेओगपणसोगाढे सिय दावरजुम्मपणसोगाढे सिय कल्लिओगपणसोगाढे’ नो कृतयुगमप्रदेशावगाढः त्रिप्रदेशिकत्वात् स्यात्-कदाचित् योजप्रदेशावगाढः, स्यात्-कदाचित् द्वापरयुगमप्रदेशावगाढः, स्यात्-कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढः त्रिप्रदेशिकस्कन्धस्य क्षेत्रापेक्षया विलक्षणपरिणामविशेषादिति । ‘चउप्पण्णिएणं पुच्छा’ चतुःप्रदेशिकः खल्ल पृच्छा, हे भदन्त ! चतुः प्रदेशिकः स्कन्धः किं कृतयुगमप्रदेशावगाढः

વિશેષ હોતા હૈ । ‘તિષ્પણ્ણિયં પુચ્છા’ શ્રીગૌતમસ્વામીને પ્રશ્નશ્રી સે હસ સૂત્રદ્વારા એસા પૂછા હૈ-હે ભદન્ત ! ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કયા કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ હોતા હૈ ? અથવા ંયોજપ્રદેશાવગાઢ હોતા હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ હોતા હૈ ? અથવા કલ્પયોજપ્રદેશાવગાઢ હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નશ્રી કહતે હૈ-‘ગોયમા ! નો કડજુમ્મ સિય તેઓગ૦ સિય દાવરજુમ્મ૦ સિય કલિઓગપણ્ણિયોગાઢે’ હૈ ગૌતમ ! ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ નહીં હોતા હૈ કિન્તુ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે વહ અપને વિલક્ષણ પરિણમન વિશેષ કે અનુસાર કદાચિત્ ંયોજપ્રદેશાવગાઢ હોતા હૈ, કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ વહ કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાઢ હોતા હૈ ।

‘ચઉપ્પણ્ણિયં પં મંતે ! પુચ્છા’ હૈ ભદન્ત ! જો પુદ્ગલ ચતુષ્પ્રદેશી સ્કન્ધ રૂપ હોતા હૈ વહ કયા કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ હોતા હૈ ? અથવા

ભામ વિશેષ એવું જ હોય છે. ‘તિષ્પણ્ણિયં પુચ્છા’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ ત્રણ પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? અથવા ંયોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? અથવા કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે ‘ગોયમા ! નો કડજુમ્મા સિય તેઓગ૦ સિય દાવરજુમ્મ૦ સિય કલિઓગપણ્ણિયોગાઢે’ હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોતો નથી. પરંતુ ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી તે ચોતાના વિલક્ષણ પરિણમન વિશેષ પ્રમાણે કોઈવાર ંયોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે, અને કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે તથા કોઈવાર કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે, ‘ચઉપ્પણ્ણિયં પં મંતે ! પુચ્છા’ હે ભગવન્,

ઋયોજપ્રદેશાવગાઠઃ દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠઃ કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠો વેતિ પ્રશ્નઃ ।
 ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गौतम’ हे गौतम ! ‘सिय कडजुम्मपएसोगाढे
 जाव सिय कलिओगपएसोगाढे’ स्यात् कृतयुगमप्रदेशावगाढो यावत् स्यात्-
 कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढः, अत्र यावत् पदेन स्यात् ऋयोजप्रदेशावगाढः
 स्यात् द्वापरयुगमप्रदेशावगाढः, इत्यनयोः संग्रहो भवतीति । ‘एवं जाव अणंतपए
 सिए’ एवं चतुःप्रदेशिकस्कन्धवत् यावदनन्तप्रदेशिकः, पञ्चप्रदेशिकस्कन्धा-
 दारभ्य दशप्रदेशिकस्कन्धः, संख्यातप्रदेशिकस्कन्धः, असंख्यातप्रदेशिकस्कन्धा-
 नन्तप्रदेशिकस्कन्धः स्यात् कृतयुगमप्रदेशावगाढः स्यात् ऋयोजप्रदेशावगाढः स्यात्
 द्वापरयुगमप्रदेशावगाढः स्यात् कल्योजप्रदेशावगाढः, ‘परमाणुवोगगळा णं भंते ।

ઋયોજપ્રદેશાવગાઠ હોતા હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હોતા હૈ ?
 અથવા કલ્યોજપ્રદેશાવગાઠ હોતા હૈ ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—
 ‘गौयमा’ हे गौतम ! जो पुद्गल चतुष्प्रदेशी स्कन्ध रूप होता है वह
 ‘सिय कडजुम्मपएसोगाढे, जाव सिय कलिओगपएसोगाढे’ कदाचित्
 कृतयुगमप्रदेशावगाढ होता है, कदाचित् ऋयोजप्रदेशावगाढ होता है,
 कदाचित् द्वापरयुगमप्रदेशावगाढ होता है, कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढ
 होता है । ‘एवं जाव अणंतपएसिए’ इसी प्रकार पञ्चप्रदेशिक स्कन्ध से
 लेकर दशप्रदेशिक स्कन्ध, संख्यातप्रदेशिक स्कन्ध, असंख्यातप्रदेशिक
 स्कन्ध और अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध कदाचित् कृतयुगमप्रदेशावगाढ होता
 है, कदाचित् ऋयोजप्रदेशावगाढ होता है, कदाचित् द्वापरयुगमप्रदेशाव-
 गाढ होता है एवं कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढ होता है ।

જે પુદ્ગલ ચાર પ્રદેશી સ્કંધ રૂપ હોય છે તે શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ હોય
 છે ? અથવા ઋયોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ હોય
 છે ? કે કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—
 ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! જે પુદ્ગલો ચાર પ્રદેશવાળો સ્કંધ રૂપ હોય છે, તે ‘સિય
 કડજુમ્મપસોગાઠે જાવ કલિઓગપસોગાઠે’ કોઈવાર કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હોય
 છે. કોઈવાર ઋયોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હોય છે.
 અને કોઈવાર કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે, ‘એવં જાવ અણંતપસિય’ એજ પ્રમાણે
 પાંચ પ્રદેશવાળો સ્કંધથી લઈને દશ પ્રદેશવાળો સ્કંધ સંખ્યાત પ્રદેશવાળો
 સ્કંધ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો સ્કંધ અને અનંત પ્રદેશવાળો સ્કંધ કોઈવાર
 કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે. કોઈવાર ઋયોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે. કોઈવાર
 દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે, અને કોઈવાર કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે,

કિં કહજુમ્મં પુચ્છા' પરમાણુપુદ્ગલાઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! કિં કૃતયુગ્મં પૃચ્છા-હે ભદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલાઃ કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠાઃ ટ્રયોજં દ્વાપરયુગ્મં કલ્પોજ-પ્રદેશાવગાઠા વા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । મગધનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ? ‘ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा ‘नो तेओगं नो दावरं नो कलियोगं’ ‘ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः परमाणुपुद्गला नो ऽयोजप्रदेशावगाढाः नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा न वा कल्योजप्रदेशावगाढा भवन्तीति । ‘विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओगं नो दावरं कलियोगपएसोगाढा’ विधानादेशेन एकैकशः नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः नो ऽयोजप्रदेशावगाढाः नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढाः किन्तु कल्योजप्रदेशावगाढा भवन्ति ओघतः परमाणवस्तु कृत-

‘પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! કિં કહજુમ્મ પુચ્છા’ અથ ગૌતમસ્વામી સમસ્ત પુદ્ગલ પરમાણુ મોં કો લેક્ષર પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછતે હૈં-હે ભદન્ત ! જિતને મી પુદ્ગલપરમાણુ હૈં વે કયા કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હૈં ? અથવા ટ્રયોજપ્રદેશાવગાઠ હૈં ? અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હૈં ? અથવા કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા ! ઓઘા-દેસેણં કહજુમ્મપેસોગાઠા, નો તેઓગં, નો દાવરં, નો કલિઓગં’ હે ગૌતમ ! સામાન્ય સે સમસ્ત પુદ્ગલપરમાણુ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હૈં । ટ્રયોજપ્રદેશાવગાઠ નહીં હૈં દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ નહીં હૈં ઓર ન કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠ હૈં । ‘વિહાણાદેસેણં નો કહજુમ્મપેસોગાઠા, નો તેઓગં નો દાવરં, કલિઓગપેસોગાઠા’ તથા વિશેષ સે સમસ્ત પુદ્ગલ પરમાણુ ન કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હૈં, ન ટ્રયોજપ્રદેશાવગાઠ હૈં, ન દ્વાપર-

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી સધળા પુદ્ગલ પરમાણુઓને લઈને પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-‘પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! કિં કહજુમ્મા પુચ્છા’ હે લગવન્ બેટલા પુદ્ગલ પરમાણુઓ છે, તે શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે ? અથવા ટ્રયોજ પ્રદેશાવગાઠ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ છે ? અથવા કલ્પોજ પ્રદેશાવગાઠ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં કહજુમ્મપેસોગાઠા, ‘નો તેઓગં નો દાવરં નો કલિઓગં’ હે ગૌતમ ! સામાન્યપણથી સધળા પુદ્ગલ પરમાણુ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ છે, ટ્રયોજપ્રદેશાવગાઠ નથી, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ પણ નથી. તથા કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠ હોતા નથી. ‘વિહાણાદેસેણં નો કહજુમ્મપેસોગાઠા, નો તેઓગં નો દાવરં કલિઓગપેસોગાઠા’ તથા વિશેષપણથી સધળા પુદ્ગલ પરમાણુ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ નથી. તેમ ટ્રયોજ પ્રદેશાવગાઠ પણ નથી તથા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ પણ નથી, પરંતુ

યુગ્મપ્રદેશાવગાઠા એવ બનન્તિ સકલલોકવ્યાપિત્વાત્ પરમાણૂનામ્ સકલલોકપ્રદે-
શાનાં ચાસંખ્યાતત્વાદવસ્થિતત્વાચ્ચ ચતુરપ્રતા ભવતિ વિધાનાદેશેન તુ આકાશસ્યૈક-
પ્રદેશાપેક્ષયા પરમાણૂનાં કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠતૈવ-સર્વેભાં પરમાણૂનામેકપ્રદેશાવગાઠ-
ત્વાદિતિ ભાવઃ । ‘દુષ્પણસિયા ણં પુચ્છા’ દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્વલુ પૃચ્છા’ હે ભદન્ત !
દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠા ંયોજપ્રદેશાવગાઠાઃ, દ્વાપરયુગ્મ-
પ્રદેશાવગાઠાઃ કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠા વા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’
ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણ કહજુમ્મપણ્મોગાઠા’ ઓઘાદેશેન
કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠા દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ ‘નો તેઓગં નો દાવરજુમ્મં નો

યુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હૈં, કિન્તુ કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠ હૈં । સામાન્ય રૂપ સે
સમસ્ત પરમાણુઓં મેં કૃતયુગ્મતા હી કહી ગઈ હૈં ઉસકા કારણ સમસ્ત
લોક મેં ઉનકા વ્યાપ્ત હોકર રહના હૈં । લોક કે જો પ્રદેશ હૈં વે અવ-
સ્થિત અસંખ્યાત હૈં । તથા એક એક પરમાણુ એક એક પ્રદેશાવગાઠ હૈં હસ
અપેક્ષા વે કલ્પોજરૂપ હી કહે ગયે હૈં । ‘દુષ્પણસિયાણં પુચ્છા’ ગૌતમ
સ્વામીને હસ સૂત્રદ્વારા એસા પૂછા હૈં કિ હે ભદન્ત ! જિતને બી દ્વિપ્રદેશી
સ્કન્ધ હૈં વે સામાન્યરૂપ સે કયા કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હૈં ? અથવા
ંયોજપ્રદેશાવગાઠ હૈં ? અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હૈં ? અથવા કલ્પો-
જપ્રદેશાવગાઠ હૈં હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા ! ઓઘા-
દેસેણ કહજુમ્મપણ્મોગાઠા’ હે ગૌતમ ! જિતને બી દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં
વે સવ સામાન્યરૂપ સે કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઠ હી હૈં । ‘નો તેઓગં નો
દાવરજુમ્માં, નો કલિમોં’ ંયોજપ્રદેશાવગાઠ નહીં હૈં, દ્વાપરયુગ્મ-

કલ્પોજ પ્રદેશાવગાઠ છે. સામાન્યપણાથી સઘળા-પરમાણુઓમાં કૃતયુગ્મપણું જ
કહ્યું છે, તેનું કારણ સઘળા લોકમાં વ્યાપ્ત થઇને તેઓનું રહેલું તે છે. લોકના
જે પ્રદેશો છે, તે અસંખ્યાત છે, તથા એકએક પરમાણુ એક એક પ્રદેશાવ-
ગાઠ છે આ અપેક્ષાથી તેને કલ્પોજ રૂપ જ કહેલ છે. ‘દુષ્પણસિયા ણં પુચ્છા’
શ્રી ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુશ્રી
જેટલા જે પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો છે, તે
શાવગાઠ છે ? અથવા ંયોજ પ્રદેશ
ગાઠ છે ? અથવા કલ્પોજ પ્રદેશાવગા
છે કે-ગોયમા ! ઓઘાદેસેણ કહજુમ્મ
શવાળા સ્કન્ધો છે, તે બધા સા
‘નો તેઓગં નો દાવરજુમ્માં નો
દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઠ પણ ન

કલિઓગ૦' નો ટ્રોજપ્રદેશાવગાઠા ભવન્તિ । નો દ્વાપરયુગપ્રદેશાવગાઠા ભવન્તિ, ન વા કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠા ભવન્તીતિ । 'વિહાણાદેસેણં નો કઢજુમ્મપ્પસોગાઠા નો તેઓગપ્પસોગાઠા' વિધાનાદેશેન નો કૃતયુગપ્રદેશાવગાઠાઃ, નો ટ્રોજપ્રદેશાવગાઠાઃ, 'દાવરજુમ્મપ્પસોગાઠા વિ કલિઓગપ્પસોગાઠા વિ' દ્વાપરયુગપ્રદેશાવગાઠા અપિ કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠા અપિ દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા વિધાનતો ભવન્તીતિ । દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા સામાન્યતથ્ચતુરગ્રા એવ વિધાનતસ્તુ દ્વિપ્રદેશિકા યે દ્વિપ્રદેશાવગાઠા સ્તે દ્વાપરયુગમાઃ યે તુ એકપ્રદેશાવગાઠા સ્તે કલ્પોજા એવ ભવન્તીતિ યાવઃ । 'તિપ્પરસિયાણં પુચ્છા' ત્રિપ્રદેશિકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં કૃતયુગમ૦ ટ્રોજ૦ દ્વાપરયુગમ૦ કલ્પોજ૦ વેતિ પ્રશ્નઃઃ મગવાનાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'ઓઘાદેસેણં કઢજુમ્મપ્પસોગાઠા' ઓઘાદેશેન સામાન્યતસ્ત્રિપ્રદેશિકાઃ

પ્રદેશાવગાઠ નહીં હૈં' ઓર કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠ નહીં હૈં' । 'વિહાણાદેસેણં નો કઢજુમ્મપ્પસોગાઠા નો તેઓગપ્પસોગાઠા' તથા વિશેષ સે વે સમસ્ત દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ ન કૃતયુગપ્રદેશાવગાઠ હૈં, ન ટ્રોજપ્રદેશાવગાઠ હૈ, કિન્તુ 'દાવરજુમ્મપ્પસોગાઠા વિ, કલિઓગપ્પસોગાઠા વિ' દ્વાપરયુગપ્રદેશાવગાઠ ઓ હૈં ઓર કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠ ઓ હૈં ? તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ કિ જો લોકાકાશ કે દો પ્રદેશોં મેં દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ આશ્રિત હૈં વે દ્વાપરયુગપ્રદેશાવગાઠ હૈ ઓર જો લોકાકાશ કે એક પ્રદેશ મેં આશ્રિત હૈં વે કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠ હૈ ।

'તિપ્પરસિયાણં પુચ્છા' હે ભદન્ત ! જો ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં વે વ્ધા કૃતયુગપ્રદેશાવગાઠ હૈ ? અથવા ટ્રોજપ્રદેશાવગાઠ હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગપ્રદેશાવગાઠ હૈ ? અથવા કલ્પોજપ્રદેશાવગાઠ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'ઓઘાદેસેણં કઢજુમ્મ-

'વિહાણાદેસેણં કઢજુમ્મપ્પસોગાઠા નો તેઓગપ્પસોગાઠા' તથા વિશેષપણાથી સધળા બે પ્રદેશાવગા ટકંધો કૃતયુગ પ્રદેશાવગાઠ નથી. તેમ- ટ્રોજ પ્રદેશાવગાઠ પણ નથી. પરંતુ 'દાવરજુમ્મપ્પસોગાઠા વિ, કલિઓગપ્પસોગાઠા વિ' તે દ્વાપરયુગપ્રદેશાવગાઠ પણ છે. અને કલ્પોજ પ્રદેશાવગાઠ પણ છે. આનું તાત્પર્ય એ છે કે-જે લોકાકાશના બે પ્રદેશોમાં બે પ્રદેશાવગા ટકંધ આશ્રય કરીને રહેલ છે. તે દ્વાપરયુગ પ્રદેશાવગાઠ છે. અને લોકાકાશના એક પ્રદેશમાં આશ્રય કરીને રહેલ છે, તે કલ્પોજ પ્રદેશાવગાઠ છે.

'તિપ્પરસિયા નં પુચ્છા' હે ભગવન્ ત્રણ પ્રદેશાવગા બે ટકંધો છે, તે શું કૃતયુગ પ્રદેશાવગાઠ છે ? અથવા ટ્રોજ પ્રદેશાવગાઠ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ પ્રદેશાવગાઠ છે ? કે કલ્પોજ પ્રદેશાવગાઠ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદા મન્તિ 'નો તેઓગં નો દાવરં નો કલિઓગં' નો યોજ પ્રદેશાવગાદા નો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદા નો કલ્યોજપ્રદેશાવગાદા રતિ । 'વિહા-
નાદેસેણં નો કહજુમ્મપ્પસોગાદા તેઓગપ્પસોગાદા વિ દાવરજુમ્મપ્પસોગાદા વિ
કલિઓગપ્પસોગાદા વિ' વિધાનાદેશેન ન કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદાઃ ત્રિપ્રદેશિકા
સ્કન્ધાઃ કિન્તુ યોજપ્રદેશાવગાદા અપિ દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદા અપિ કલ્યોજ
પ્રદેશાવગાદા અપીતિ । 'ચત્તપ્પણ્ણસિયાણં પુચ્છા' ચતુઃપ્રદેશિકાઃ સ્વલ્લ મદન્ત!
સ્કન્ધાઃ કિં કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદાઃ, યોજપ્રદેશાવગાદાઃ, દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદાઃ

પ્પસોગાદા, નો તેઓગં, નો દાવરં નો કલિઓં' સામાન્ય સે સમ-
સ્ત ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદા હોતે હૈં, યોજપ્રદેશાવગાદા,
અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદા, અથવા કલ્યોજપ્રદેશાવગાદા નહીં હોતે
હૈં । 'વિહાનાદેસેણં નો કહજુમ્મપ્પસોગાદા, તેઓગપ્પસોગાદા વિ,
દાવરજુમ્મપ્પસોગાદા વિ, કલિઓગપ્પસોગાદા વિ' તથા એક એક વે
ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદા નહીં હોતે હૈં । કિન્તુ યોજ
પ્રદેશાવગાદા બી હોતે હૈં, દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદા બી હોતે હૈં ઓર
કલ્યોજપ્રદેશાવગાદા બી હોતે હૈં । 'ચત્તપ્પણ્ણસિયાણં પુચ્છા' હસ સૂત્રદ્વારા
ચતુઃપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કે વિષય મેં શ્રીગૌતમસ્વામીને પ્રશ્નશ્રી સે એસા
પૂછા હૈં-હે મદન્ત જો પુદ્ગલ ચતુઃપ્રદેશી સ્કન્ધ રૂપ હોતે હૈં વે વ્યા
કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદા હોતે હૈં ? અથવા યોજપ્રદેશાવગાદા હોતે હૈં ?
અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદા હોતે હૈં ? અથવા કલ્યોજપ્રદેશાવગાદા

પ્રશ્નશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ઓગદેસેણં કહજુમ્મપ્પસોગાદા નો
તેઓગં નો દાવરં નો કલિઓં’ સામાન્યપચ્ચાથી સધળા ત્રણ પ્રદેશવાળા
સ્કંધો કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાદા હોય છે. તેઓ યોજ પ્રદેશાવગાદા અથવા
દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાદા અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાદા હોતા નથી. ‘વિહાના-
દેસેણં નો કહજુમ્મપ્પસોગાદા, તેઓગપ્પસોગાદા વિ, દાવરજુમ્મપ્પસોગાદા
વિ, કલિઓગપ્પસોગાદા વિ’ તથા એક એક તે ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કૃતયુગ્મ
પ્રદેશાવગાદા હોતા નથી. પરંતુ યોજ પ્રદેશાવગાદા પણ હોય છે. દ્વાપરયુગ્મ
પ્રદેશાવગાદા પણ હોય છે, અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાદા પણ હોય છે.

‘ચત્તપ્પણ્ણસિયાણં પુચ્છા’ આ સૂત્રદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામી ચાર પ્રદેશો-
વાળા સ્કંધોના સંબંધમાં પ્રશ્નશ્રીને પૂછે છે કે-હે ભગવન્ ને પુદ્ગલો ચાર
પ્રદેશી સ્કંધ રૂપ હોય છે, તેઓ શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાદા હોય છે ? અથવા
યોજપ્રદેશાવગાદા હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાદા હોય છે ? અથવા
કલ્યોજ પ્રદેશાવગાદા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નશ્રી કહે છે કે-

કલ્પયોજપ્રદેશાવગાદાઃ, ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’
 હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં કઢજુમ્મપ્પસોગાદા’ ઓઘાદેસેન સામાન્યતઃ કૃતયુગ્મ-
 પ્રદેશાવગાદા અતુઃપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા ભવન્તિ ‘નો તેઓગં નો દાવરં નો
 કલિઓગં’ નો ડ્યોજપ્રદેશાવગાદાઃ નો દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદાઃ નો કલ્પયોજપ્રદે-
 શાવગાદા ભવન્તીતિ । ‘વિઘાણાદેસેણં કઢજુમ્મપ્પસોગાદા વિ જાવ કલિઓગપ્પ-
 સોગાદા વિ’ વિઘાણાદેસેન કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદા અપિ યાવત્ કલ્પયોજપ્રદેશાવગાદા
 અપિ ચતુઃ પ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા, ભવન્તિ । તથા ડ્યોજપ્રદેશાવગાદા અપિ દ્વાપર-
 યુગ્મપ્રદેશાવગાદા અપિ કલ્પયોજપ્રદેશાવગાદા અપિ ભવન્તીતિ । ‘એવં જાવ અણંત-
 પ્પસિયા’ એવં યાદનન્તપ્રદેશિકાઃ, પંચપ્રદેશિકાદારમ્પ દશપ્રદેશિકાઃ, સંરુયાત-
 પ્રદેશિકાઃ, અસંરુયાતપ્રદેશિકાઃ, અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સામાન્યતઃ કૃતયુગ્મ-
 પ્રદેશાવગાદા ન દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદા ન વા કલ્પયોજપ્રદેશાવગાદા ભવન્તિ,

હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશુશ્રી કહતે હૈં—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
 ‘ઓઘાદેસેણં કઢજુમ્મપ્પસોગાદા, નો તેઓગં, નો દાવરં, નો કલિ-
 ઓગં’ સામાન્ય સે ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કન્ધ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદ હોતે હૈં,
 ડ્યોજપ્રદેશાવગાદ, અથવા દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાદ અથવા કલ્પયોજપ્રદે-
 શાવગાદ નહીં હોતે હૈં । તથા વે એક એક ચતુષ્પ્રદેશિક ‘કઢજુમ્મ-
 પ્પસોગાદા વિ જાવ કલિઓગપ્પસોગાદા વિ’ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદ મી
 હોતે હૈં યાવત્ કલ્પયોજપ્રદેશાવગાદ મી હોતે હૈં । ‘એવં જાવ અણંતપ્પ-
 સિયા’ હસી પ્રકાર પંચપ્રદેશિક સ્કન્ધ સે લેકર દશપ્રદેશિક સ્કન્ધ,
 સંરુયાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ અસંરુયાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ ઓર અનન્તપ્રદેશિક
 સ્કન્ધ મી સામાન્ય સે કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાદ હોતે હૈં ડ્યોજ, દ્વાપર-

‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ઓઘાદેસેણં કઢજુમ્મપ્પસોગાદા, નો તેઓગં નો દાવરં
 નો કલિઓગં’ સામાન્યપણાથી ચાર પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ
 હોય છે. તે ડ્યોજપ્રદેશાવગાદ, અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ અથવા કલ્પયોજ
 પ્રદેશાવગાદ હોતા નથી. તથા તેઓ એક-એક ચાર પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો ‘કઢ-
 જુમ્મપ્પસોગાદા વિ જાવ કલિઓગપ્પસોગાદા વિ’ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ પણ
 હોય છે, ડ્યોજ પ્રદેશાવગાદ પણ હોય છે. દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ પણ
 હોય છે. તથા કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાદ પણ હોય છે. ‘એવં જાવ અણંતપ્પસિયા’
 એજ પ્રમાણે પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધથી લઈને દશપ્રદેશવાળા સ્કન્ધો, સંરુયાત
 પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો, અસંરુયાત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો અને અણંતપ્રદેશવાળા
 સ્કન્ધો પણ સામાન્યપણાથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ હોય છે. તેઓ ડ્યોજપ્રદે-
 શાવગાદ, અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાદ અને કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાદ હોતા

વિધાનિતસ્તુ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢા અપિ ઋયોજપ્રદેશાવગાઢા અપિ દ્વાપરયુગ્મપ્રદે-
શાવગાઢા અપિ, કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાઢાશ્ચાપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ ॥સૂ૦ ૧૦॥

મૂલ્મ—પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે ! કિં કઢજુમ્મસમયટ્ટિઈય
પુચ્છા ગોયમા ! સિય કઢજુમ્મસમયટ્ટિઈય જાવ સિય કલિઓગ-
સમયટ્ટિઈય, એવં જાવ અણંતપણસિય । પરમાણુપોગ્ગલા ણં ભંતે !
કિં કઢજુમ્મં પુચ્છા, ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કઢજુમ્મ-
સમયટ્ટિઈયા જાવ સિય કલિઓગસમયટ્ટિઈયા । વિહાણાદેસેણં
કઢજુમ્મસમયટ્ટિઈયા વિ જાવ કલિઓગસમયટ્ટિઈયા વિ એવં
જાવ અણંતપણસિયા । પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે ! કાલવન્નપજ્જવેહિં
કિં કઢજુમ્મ તેઓગેં જહા ઠિઈય વત્તવ્વયા એવં વન્નેસુ વિ
સવ્વેસુ ગંધેસુ વિ એવં ચેવ એવં રસેસુ જાવ મહુરો રસો ત્તિ ।
અણંતપણસિય ણં ભંતે ! સ્વંધે કક્કલ્લપાસપજ્જવેહિં કિં કઢજુમ્મે
પુચ્છા ગોયમા ! સિય કઢજુમ્મે જાવ સિય કલિઓગે । અણંત-
પણસિયા ણં ભંતે ! સ્વંધા કક્કલ્લપાસપજ્જવેહિં કિં કઢજુમ્મા
પુચ્છા ? ગોયમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કઢજુમ્મા જાવ સિય
કલિઓગા । વિહાણાદેસેણં કઢજુમ્મા વિ જાવ કલિઓગા વિ ।
એવં મડય ગરુય લહુયા વિ ભાણિયવ્વા, સિય ડસિણ નિદ્ધ
લુક્કા જહા વન્ના । પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે ! કિં સઢ્ઢે અણઢ્ઢે ?
ગોયમા ! ણો સઢ્ઢે અણઢ્ઢે । દુપ્પણસિ ણં પુચ્છા ગોયમા !

યુગ્મ ઓર કલ્પયોજપ્રદેશાવગાઢ નહીં હોતે હૈં । તથા વિધાન સ્ત્રે-વિશેષ
રૂપ સે વ્યક્તિગતરૂપ સે વૈ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ બી હોતે હૈં ઋયોજ-
પ્રદેશાવગાઢ બી હોતે હૈં, દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ બી હોતે હૈં ઓર
કલ્પયોજપ્રદેશાવગાઢ બી હોતે હૈં ॥સૂ૦ ૧૦॥

નથી. તથા વિધાનાદેશથી-વિશેષપણથી એટલે કે વ્યક્તિપણથી તેઓ કૃત-
યુગ્મપ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે, ઋયોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે દ્વાપરયુગ્મ
પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે અને કલ્પયોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. ॥સૂ૦ ૧૦॥

सङ्गे नो अणङ्गे । तिप्पएसिए जहा परमाणुपोग्गले, चउ-
प्पएसिए जहा दुप्पएसिए पंचपएसिए जहा तिप्पएसिए
छप्पएसिए जहा दुप्पएसिए सत्तपएसिए जहा तिप्पएसिए
अट्ठपएसिए जहा दुप्पएसिए, णवपएसिए जहा तिप्पएसिए
दसपएसिए जहा दुप्पएसिए । संखेज्जपएसिए णं भंते ! खंधे
पुच्छा गोयमा ! सिय सङ्गे सिय अणङ्गे एवं असंखेज्जपएसिए
वि एवं अणांतपएसिए वि । परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं सङ्गा
अणङ्गा गोयमा ! सङ्गा वा अणङ्गा वा एवं जाव अणांतपएसिया ॥११॥

छाया—परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! किं कृतयुग्मसमयस्थितिकः पृच्छा,
गौतम ! स्यात् कृतयुग्मसमयस्थितिकः यावत् स्यात् कल्योजसमयस्थितिकः,
एवं यावदनन्तप्रदेशिकः परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! किं कृतयुग्म० पृच्छा—
गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्मसमयस्थितिकाः यावत् स्यात् कल्योजसम-
यस्थितिकाः । विधानादेशेन कृतयुग्मसमयस्थितिका अपि—यावत् कल्योजसमय-
स्थितिका अपि, एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः । परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! कालवर्ण-
पर्यवैः किं कृतयुग्म स्वर्योज०, यथा स्थितौ वक्तव्यता, एवं वर्णेष्वपि सर्वेषु
गन्धेष्वपि एवमेव एवं रसेष्वपि यावन्मधुरो रस इति । अनन्तप्रदेशिकः खलु-
भदन्त ! स्कन्धः कर्कशस्पर्शपर्यायैः किं कृतयुग्मः पृच्छा, गौतम ! स्यात् कृत-
युग्मः यावत् स्यात् कल्योजः । अनन्तप्रदेशिकाः खलु भदन्त ! स्कन्धाः कर्कश
स्पर्शपर्यायैः किं कृतयुग्माः पृच्छा, गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत्
स्यात् कल्योजाः । विधानादेशेन कृतयुग्मा अपि यावत् कल्योजा अपि, एवं
मृदुकगुरुकलघुका अपि भणितव्याः, शीतोष्णस्निग्धरुक्षा यथा वर्णाः । परमा-
णुपुद्गलः खलु भदन्त ! किं सार्द्धः अनर्द्धः, गौतम ! नो सार्द्धः अनर्द्धः । द्विप्रदे-
शिकः पृच्छा ? गौतम ! सार्द्धः अनर्द्धः, त्रिप्रदेशिको यथा परमाणुपुद्गलः, चतुः
प्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः, पञ्चप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकः, षट्प्रदेशिको यथा
द्विप्रदेशिकः, सप्तप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकः, अष्टप्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः,
नवप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकः, दशप्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः । संख्येयप्रदेशिकः
खलु भदन्त ! स्कन्धः पृच्छा, गौतम ! स्यात् सार्द्धः स्यात् अनर्द्धः, एवमसंख्येय-
प्रदेशिकोऽपि एवमनन्तप्रदेशिकोऽपि । परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! किं सार्द्धाः
अनर्द्धाः, गौतम ! सार्द्धा वा अनर्द्धा वा । एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः ॥मृ० ११॥

દ્વિદ્યા વિ જાવ કલિઓગસમયદ્વિદ્યા વિ' કૃતયુગ્મસમયસ્થિતિકા અપિ ભવન્તિ
યાવત્-યાવત્પદેન ટ્રયોજસમયસ્થિતિકા અપિ દ્વાપરયુગ્મસમયસ્થિતિકા અપિ एवं
કલ્પોજસમયસ્થિતિકા અપિ ભવન્તીતિ । 'एवं जाव अणंतपएसिया' एवम्-अने-
नैव प्रकारेण द्विप्रदेशिकेभ्य आरभ्य त्रि-चतुः-पञ्च-षट्-सप्ताष्टनवदशसंख्याता-
ऽसंख्यातानन्तप्रदेशिकाः पुद्गला अपि ओघादेशेन भजनया-कदाचित् प्रत्येकं
चतुराशिसमयस्थितिका भवन्ति । विधानादेशेन विशेषमाश्रित्य प्रत्येकं चतुराशि-
समयस्थितिका अपि भवन्तीति विज्ञेयम् । 'परमाणुपोग्गले णं भंते !' परमाणु-
पुद्गलः खलु भदन्त ! 'कालवन्नपज्जवेहिं' कालवर्णपर्यायैः, 'किं कडजुम्मे

हैं । 'विहाणादेसेणं' विधानादेश अर्थात् विशेष की अपेक्षा से ये पर-
माणु पुद्गल 'कडजुम्मसमयद्विद્યા वि जाव कलिओगसमयद्विद્યા वि'
कृतयुग્मसमय की स्थितिवाले भी होते हैं, द्वापरयुग्समय की स्थिति-
वाले भी होते हैं, त्रयोजसमय की स्थितिवाले भी होते हैं और कल्पोज
समय की स्थितिवाले भी होते हैं । 'एवं जाव अणंतपएसिया' इसी
कथन अनुसार द्विप्रदेशिकों से लेकर तीन, चार, पांच, छह, सात, आठ,
नव, एवं दशप्रदेशिक, संख्यात प्रदेशिक असंख्यात प्रदेशिक और
अनन्त प्रदेशिक पुद्गल ओघादेश की अपेक्षा भजनासे प्रत्येक
कदाचित् पद को लेकर चारों राशी की समयस्थितिवाले होते हैं ।
और विधानादेश से अर्थात् विशेष की अपेक्षा प्रत्येक चारों
राशि की समय स्थितिवाले भी होते हैं ऐसा समझना चाहिये ।
'परमाणुपोग्गले णं भंते !' इस सूत्रद्वारा अब श्रीगौतमस्वामी

કલ્પોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. 'વિહાણાદેસેણં' વિધાનાદેશ અર્થા
વિશેષની અપેક્ષાથી આ પરમાણુ પુદ્ગલો 'કડજુમ્મસમયદ્વિદ્યા વિ જાવ કલિઓગ-
સમયદ્વિદ્યા વિ' કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળાં પણ હોય છે, દ્વાપરયુગ્મ-
સમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે. ત્રયોજ સમયની સ્થિતિવાળાં પણ હોય
છે. અને કલ્પોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે. 'एवं जाव अणंतपए-
सिया' એજ પ્રમાણે દ્વિપ્રદેશીથી લઈને ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ,
નવ અને દશપ્રદેશિક સ્કંધ સંખ્યાતપ્રદેશી અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધ અને અનંત
પ્રદેશી પુદ્ગલ સ્કંધ ઓઘાદેશની અપેક્ષાથી ભજનાથી દરેક કોઈવાર-એ પદને
લઈને ચારે રાશી રૂપ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે, અને વિધાનાદેશથી અર્થાત્
વિશેષની અપેક્ષાથી પણ દરેક ચારે રાશીની સમયસ્થિતિવાળા હોય છે તેમ
સમજવું. 'परमाणुपोग्गले णं भंते !' આ સૂત્રદ્વારા હવે શ્રી ગૌતમસ્વामी

તેઓગે૦' કિં કૃતયુગ્મઃ ંયોજઃ દ્વાપરયુગ્મઃ કલ્યોજો વા । હે મદન્ત ! પરમાણુ-
સમ્બન્ધિ કાલવર્ણસ્ય પર્યાયઃ કિં કૃતયુગ્માદિરુપ્ત્વમ્ એતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-
'જહા' ઇત્યાદિ । 'જહા ઠિર્દિવ વત્તવ્વયા એવં વન્નેસુ વિ સવ્વેસુ' યથા સ્થિતૌ-
સ્થિતિવિષયે કૃતયુગ્માદીનાં વત્તવ્યતા કથિતા એવં સર્વવર્ણેષ્વપિ વત્તવ્યતા
તાદૃશી એવ વત્તવ્યા તથાહિ-કાલાદિ વર્ણપર્યાયા સ્થાત્ કૃતયુગ્મરૂપાઃ યાવત્
સ્થાત્ કલ્યોજરૂપા ઇતિ । 'ગંધેસુ વિ એવં ચેવ' ગન્ધયોરપિ એવમેવ ગન્ધૌ સ્થાત્
કૃતયુગ્મરૂપૌ યાવત્ સ્થાત્ કલ્યોજરૂપૌ ઇતિ । 'એવં રસેસુ વિ જાવ મહુરોરોત્તિ'

પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછતે હિં- 'હે મદન્ત ! જો પુદ્ગલ પરમાણુ 'કાલવત્તપજ્જ-
વેહિં' કાલવર્ણ કી પર્યાયો દ્વારા 'કિં કહજુમ્મે તેઓગે૦' કયા કૃતયુ-
ગ્મરૂપ હોતા હૈ ? અથવા ંયોજરૂપ હોતા હૈ ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ
હોતા હૈ ? અથવા કલ્યોજરૂપ હોતા હૈ ? તાત્પર્ય હસકા યહી હૈ કિ
પરમાણુ સમ્બન્ધી કાલવર્ણ કી પર્યાય કયા કૃતયુગ્માદિરૂપ હોતી હૈ ?
હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હિં- 'જહા ઠિર્દિવ વત્તવ્વયા એવં
વન્નેસુ વિ સવ્વેસુ' હે ગૌતમ ! જૈસી સ્થિતિ કે વિષય મેં કૃતયુગ્માદિકો
કી વત્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ ડસી પ્રકાર કી વત્તવ્યતા સમસ્ત વર્ણો કે
વિષય મેં મી કહની ચાહિયે અર્થાત્ પરમાણુ સમ્બન્ધી કાલ વર્ણ કી
સમસ્ત પર્યાયે કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપ હોતી હૈ યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ
રૂપ હોતી હૈ । 'ગંધેસુ વિ એવં ચેવ' હસી પ્રકાર સે ડોનોં ગંધ સુરમિ-
દુરમિગંધ કી અપેક્ષા સે કદાચિત્ કૃતયુગ્મ હોતે હિં યાવત્ કદાચિત્

પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ પુદ્ગલ પરમાણુ 'કાલવત્તપજ્જવેહિં'
કાળાવર્ણની પર્યાયો દ્વારા 'કિં કહજુમ્મે તેઓગે' શું કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે ?
અથવા ંયોજ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા
કલ્યોજ રૂપ હોય છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-પરમાણુ સંબંધી કાળા-
વર્ણના પર્યાયો શું કૃતયુગ્મ વિગેરે રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ
શ્રી કહે છે કે- 'જહા ઠિર્દિવ વત્તવ્વયા એવં વન્નેસુ વિ સવ્વેસુ' હે ગૌતમ !
સ્થિતિના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કૃતયુગ્માદિનું કથન થયું છે, એજ પ્રમાણેનું
કથન સઘળા વર્ણોના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ પરમાણુ સંબંધી
કાળા વર્ણના સઘળા પર્યાયો કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. કોઈવાર ંયોજ
રૂપ હોય છે, કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. અને કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ
હોય છે. 'ગંધેસુ વિ એવં ચેવ' એજ પ્રમાણે સુગંધ અને દુર્ગંધ એ બે
ગંધ, કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, યાવત્ કલ્યોજ રૂપ હોય છે. 'એવં

एवं रसेष्वपि कृतयुग्मादिरूपत्वमवगन्तव्यम्—कियत्पर्यन्तमेवं ज्ञातव्यं तत्राह—‘जाव’ इत्यादि ‘जाव महुरो रसो ति’ यावद् महुरो रस इति तिक्तकटुककषायाम्लमधुर रसेष्वपि पूर्ववदेव कृतयुग्मादिरूपत्वं ज्ञातव्यमिति । ‘अणंतपणसिण णं भंते ! खंधे’ अनन्तप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः—अथवा ‘ककलडफासपज्जवेहि किं कडजुम्मे पुच्छा’ कर्कशस्पर्शपर्यायैः किं कृतयुग्मः पृच्छा, हे भदन्त ! अनन्त-प्रदेशिक स्कन्धस्य कर्कशात्मस्पर्शपर्यायैः किं कृतयुग्मरूपः त्र्योजः द्वापरयुग्मः कल्योजरूपोवेति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे’ स्यात् कृतयुग्मः यावत् स्यात् कल्योजः, अनन्तप्रदेशिकः स्कन्धः कर्कशस्पर्शपर्यायैः स्यात् कृतयुग्मो यावत् स्यात् कल्योज इति भावः । कर्कशस्पर्शाधिकारे परमाष्वादीनां विचारमकृत्वा यदनन्तप्रदेशिकस्य

कल्योजरूप होते हैं । ‘एवं रसेषु वि जाव महुरो रसो ति’ इसी प्रकार तिक्त, कटुक, कषाय, अम्ल और मधुर इन पांच रसों में भी पूर्व के जैसी कृतयुग्मादिरूपता जाननी चाहिये । ‘अणंतपणसिण णं भंते ! खंधे’ अब श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त ! अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध की कर्कश स्पर्शरूप जो पर्याय है वह क्या कृतयुग्मरूप है ? अथवा त्र्योजरूप है ? अथवा द्वापरयुग्मरूप है ? अथवा कल्योजरूप है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सिय कडजुम्मे, जाव सिय कलिओगे’ अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध की जो कर्कश स्पर्शरूप पर्याय है वह कदाचित् कृतयुग्मरूप है यावत् कदाचित् कल्योजरूप हैं । कर्कश स्पर्श के अधिकार में परमाणु आदिकों का विचार किये बिना जो अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध का ही ग्रहण किया गया है वह अनन्तप्रदे-

રસેષુ વિ જાવ મહુરો રસોત્તિ’ એજ પ્રમાણે તીજો, કડવો, કષાય—તુરો, ખાટો, અને મીઠો આ પાંચે રસોમાં પણ પહેલા પ્રમાણે કૃતયુગ્મ વિગેરે રૂપપણું બાણુ’ બોધ્યે. ‘અણંતપણસિણ ણં ભંતે ! કંધે’ હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ અનંતપ્રદેશી સ્કંધના કર્કશ સ્પર્શવાળા ને પર્યાયો છે, તે શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘ગોપમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સિય કડજુમ્મે જાવ સિય કલિઓગે’ અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધના કર્કશ સ્પર્શ રૂપ ને પર્યાયો છે, તે કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. યાવત્ કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે, કર્કશ સ્પર્શના અધિકારમાં પરમાણુ વિગેરેના વિચાર કર્યા વિના અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધને જ ને શક્ય કહેલ છે, તે

સ્કન્ધસ્યૈવ ગ્રહણં કૃતં તત્ અનન્તપ્રદેશિકવાદરસ્યૈવ કર્કશાદિસ્પર્શવતુષ્ઠયં ભવતિ ન તુ પરમાણ્વાદિ સૂક્ષ્માણામ્ इत्यभिप्रायेण तथोपादानादिति ।

‘અણંતપણ્સિયાણં મંતે ! સંધા’ અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! સ્કન્ધાઃ— સ્થૂલાવયવિનઃ, ‘કલ્પલડકાસપજ્જવેદિં કિં કલ્પજુમ્મા પુન્ના’ કર્કશસ્પર્શપર્યાયૈઃ કિં કૃતયુગમા યોજાઃ દ્વાપરયુગમાઃ કલ્પયોજાવેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોચમા’ इत्यादि । ‘गौतम’ हे गौतम । ‘ओघादेसेणं सिय कल्लजुम्मा जाव सिय कल्लिओगा’ ओघादेशेन सामान्यतः स्यात् कृतयुगमा अन्तप्रदेशिकस्कन्धाः कर्कश-पर्यायैः यावत् स्यात् कल્पयોजा अपि । यावत्पदेन स्यात् योजाः स्यात् द्वापर-युगमाः इत्यनयोः संग्रहः । ‘विहाणादेसेणं कल्लजुम्मा वि जाव कल्लिओगा वि’ विधानादेशेन तत्तद् व्यक्तिरूपेण कृतयुगमा अपि भवन्ति यावत् कल્पयોजा अपि

શિક્ષાવાદર સ્કન્ધ કે હી કર્કશાદિ ચાર સ્પર્શ હોતે હૈ પરમાણુ આદિ સૂક્ષ્મો કે નહીં હોતે હૈ । ઇસી અભિપ્રાય કો લેકર એસા વિચાર કિયા હૈ ।

‘અણંતપણ્સિયાણં સંધા’ અથ શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી સે ઇસ સૂત્રદ્વારા એસા પૂછતે હૈ—હે ભદન્ત ! જો સ્કન્ધ અનન્ત પ્રદેશોવાલે હોતે હૈં ઓર ઊની જો કર્કશ સ્પર્શરૂપ પર્યાયેં હોતી હૈં વે ત્રયા કૃતયુગમ-રૂપ હોતી હૈં ? અથવા યોજરૂપ હોતી હૈં ? અથવા દ્વાપરયુગમરૂપ હોતી હૈં ? અથવા કલ્પયોજરૂપ હોતી હૈં ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં— ‘ગોચમા ! ઓઘાદેસેણં સિય કલ્પજુમ્મા, જાવ સિય કલ્પિઓગા’ હે ગૌતમ ! સામાન્ય સે વે કદાચિત્ કૃતયુગમરૂપ હોતી હૈં યાવત્ કદાચિત્ કલ્પયોજરૂપ હોતી હૈં । યહાં યાવત્પદ સે ‘યોજ ઓર દ્વાપરયુગમ’ ઇન દો કા ગ્રહણ હુઆ હૈં । તથા ‘વિહાણાદેસેણં કલ્પજુમ્મા વિ જાવ

અનંત પ્રદેશવાળા બાદર સ્કંધના જે કર્કશ વિગેરે ચાર સ્પર્શ હોય છે. પરમાણુ વિગેરે સૂક્ષ્મના હોતા નથી. એજ અભિપ્રાયથી એ પ્રમાણેના વિચાર કહેલ છે.

‘અણંતપણ્સિયાણં સંધા’ ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ અનંતપ્રદેશવાળા જે સંધા હોય છે અને કર્કશ સ્પર્શ રૂપ તેના જે પર્યાયો હોય છે, તે શું કૃતયુગમ રૂપ હોય છે ? અથવા યોજ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગમ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્પયોજ રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘ગોચમા ! ઓઘાદેસેણ સિય કલ્પજુમ્મા, જાવ સિય કલ્પિઓગા’ હે ગૌતમ ! સામાન્યપણાથી તેઓ કોઈવાર કૃતયુગમ રૂપ હોય છે. યાવત્ કોઈ વાર યોજ રૂપ હોય છે. અને કોઈવાર દ્વાપરયુગમ રૂપ હોય છે. તથા કોઈ વાર કલ્પયોજ રૂપ હોય છે. તથા ‘વિહાણાદેસેણં કલ્પજુમ્મા વિ જાવ કલ્પિઓગા

भवन्ति इति । एवं 'मउयगरुयलहुया वि भाणियन्वा' एवं कर्कशपर्यायवदेव मृदुकगुरुकलघुका अपि स्पर्शाः पर्यायैः सामान्यतो भजनया कदाचित् कृत-
युग्माः यावत् कदाचित् कल्योजाः । विधानतस्तु कृतयुग्मा अपि यावत् कल्योजा
अपि भवन्तीति भावः । 'सिय उसिण निद्ध लुक्खा जहा वन्ना' शीतोष्णस्निग्ध
रुक्षस्पर्शाः यथा वर्णा विचिन्तिताः तथैव शीतोष्णस्निग्धरुक्षस्पर्शपर्यायैः
परमाणुपुद्गलादारभ्य अनन्तप्रदेशिकः पर्यन्ताः स्कन्धाः स्यात् कृतयुग्मरूपाः,
यावत् स्यात् कल्योजारूपा इति । 'पुद्गलाधिकारादेव इदमप्याह—'परमाणुपोगले
णं' इत्यादि । 'परमाणुपोगले णं भंते ! किं सद्धे अणद्धे' परमाणुपुद्गलः खलु
भदन्त ! किं सार्द्धः अनर्द्धो वा अर्द्धेन सहितः सार्द्धः यस्यार्द्धभागः संभवतीत्यर्थः,

कलिओगा वि' विधान की अपेक्षा से वे कृतयुग्मरूप भी होती है
यावत् कल्योजरूप भी होती है । 'एवं मउय, गरुय, लहुया वि भाणि-
यन्वा' इसी प्रकार से मृदु, गुरु और लघु स्पर्श पर्याय भी सामान्य से
कदाचित् कृतयुग्मरूप होती है और यावत् कदाचित् कल्योजरूप भी
होती है और विधान से भी वे सब इसी प्रकार से कृतयुग्मरूप भी
होती हैं यावत् कल्योजरूप भी होती है । 'सिय उसिण निद्ध लुक्खा
जहा वन्ना' जिस प्रकार से वर्ण विचारित हुए हैं, उसी प्रकार से शीत,
उष्ण, स्निग्ध, रुक्ष स्पर्श पर्यायों द्वारा परमाणु पुद्गल से लेकर अनन्त
प्रदेशिक स्कन्ध तक कदाचित् कृतयुग्मरूप होते हैं, यावत् 'कदाचित्
कल्योजरूप होते हैं । अब श्रीगौतमस्वामी पुद्गल के अधिकार को लेकर
ही प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं—'परमाणुपोगले णं भंते ! किं सद्धे अणद्धे'
हे भदन्त ! पुद्गल का एक परमाणु क्या जिस का आधा भाग हो सके

વિ' વિધાનાદેશની અપેક્ષાથી તેઓ કૃતયુગ્મ ૩૫ પણ હોય છે, યાવત્ કલ્યોજ
૩૫ પણ હોય છે 'એવં મઉય, ગરુય, લહુયા વિ ભાણિયન્વા' એજ પ્રમાણે
મૃદુ, ગુરુ, અને લઘુ સ્પર્શ સંબંધી પર્યાયો પણ સામાન્યપણાથી કૃતયુગ્મ
૩૫ હોય છે. અને યાવત્ કલ્યોજ ૩૫ પણ હોય છે. અને વિધાનાદેશથી
પણ તે બધા એજ પ્રમાણે કૃતયુગ્મ ૩૫ પણ હોય છે. યાવત્ કલ્યોજ ૩૫
પણ હોય છે. અર્થાત્ ચારે રાશી ૩૫ હોય છે. 'સિય ઉસિણ નિદ્ધ લુક્ખા
જહા વન્ના' જે પ્રમાણે વર્ણ સંબંધી કથન કરેલ છે, એજ પ્રમાણે શીત,
ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ સ્પર્શ સંબંધી પર્યાયો દ્વારા અનંતપ્રદેશેવાળો સ્કંધ કોઇવાર
કૃતયુગ્મ ૩૫ હોય છે, યાવત્ કોઇવાર કલ્યોજ ૩૫ હોય છે. તેમ સમજવું.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પુદ્ગલોના અધિકારથી જ પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—
'પરમાણુપોગલે ણં ભંતે ! કિં સદ્ધે અણદ્ધે' હે ભગવન્ પુદ્ગલનું એક પર-

ન અર્દ્ધેન યુક્તં હત્યનર્દ્ધઃ યસ્યાર્દ્ધભાગો ન સંભવતિ સ હત્યર્થં ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગ્વાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો સઢ્ઢે અણઢ્ઢે’ નો સાર્દ્ધઃ પરમાણુઃ કિન્તુ અનર્દ્ધઃ પરમાણુપુદ્ગલાનામચ્છેદ્યાઽભેદ્યાંશત્વાત્ ‘દુષ્પણસિણં પુચ્છા’ દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્વલુ પૃચ્છા હે મદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધઃ કિં સાર્દ્ધોઽનર્દ્ધોવેતિ પ્રશ્નઃ । મગ્વાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સઢ્ઢે નો અણઢ્ઢે’ સાર્દ્ધઃ નો અનર્દ્ધઃ દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધ ઇતિ । ‘તિષ્પણસિણ જહા પરમાણુ-પોગ્ગલે’ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો યથા પરમાણુપુદ્ગલઃ, ત્રિપ્રદેશિકઃ પુદ્ગલો નો સાર્દ્ધઃ કિન્તુ અનર્દ્ધ ઇત્યર્થઃ । ‘ચઽપ્પણસિણ જહા દુષ્પણસિણ’ ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધો યથા દ્વિપ્રદેશિકઃ સાર્દ્ધો ભવતિ ન તુ અનર્દ્ધો ભવતીતિ । ‘પંચપણસિણ જહા

એસા હોતા હૈ અથવા એસા નહીં હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—‘ગોયમા ! જો સઢ્ઢે અણઢ્ઢે’ પુદ્ગલ કા એક પરમાણુ સાર્ધ જિસકા ભાગ હો સકે એસા નહીં હોતા હૈ કિન્તુ અનર્દ્ધ હોતા હૈ । ક્યોંકિ પરમાણુપુદ્ગલ અચ્છેદ્ય ઓર અભેદ્ય અંશવાલે હોતે હૈ । ‘દુષ્પણસિણં પુચ્છા’ હે મદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કયા સાર્ધ હોતા હૈ અથવા અનર્દ્ધ હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—‘સઢ્ઢે નો અણઢ્ઢે’ હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ સાર્દ્ધ હોતા હૈ અનર્દ્ધ નહીં હોતા હૈ । ‘તિષ્પણસિણ જહા પરમાણુપોગ્ગલે’ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ પરમાણુ પુદ્ગલ કે જૈસા અનર્દ્ધ હોતા હૈ સાર્દ્ધ નહીં હોતા હૈ । ‘ચઽપ્પણસિણ જહા દુષ્પણસિણ’ ચતુષ્પ્રદેશી સ્કન્ધ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે જૈસા સાર્દ્ધ હોતા હૈ અનર્દ્ધ નહીં

માણુ જેનો અર્ધો ભાગ થઈ શકે તેવું હોય છે ? અથવા આણું નથી હોતું ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘ગોયમા ! જો સઢ્ઢે જો અણઢ્ઢે’ પુદ્ગલનું એક પરમાણુ અર્ધો ભાગ જેનો થઈ શકે તેવું હોતું નથી. પરંતુ અનર્ધ—અર્ધો ભાગ ન થઈ શકે તેવું હોય છે. કેમકે પરમાણુ પુદ્ગલ અચ્છેદ્ય અને અલેદ્ય અંશવાળું હોય છે. ‘દુષ્પણસિણં પુચ્છા’ હે ભગવન્ જો પ્રદેશોવાળો સ્કંધ શું સાર્ધ—અર્ધો ભાગવાળો હોય છે ? અથવા અનર્ધ—અર્ધો ભાગ ન થઈ શકે તેવો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘સઢ્ઢે નો અણઢ્ઢે’ હે ગૌતમ ! જો પ્રદેશોવાળો સ્કંધ સાર્ધ—અર્ધો ભાગ થઈ શકે તેવો હોય છે. અનર્ધ અર્થાત્ અર્ધો ભાગ ન થઈ શકે તેવો હોતો નથી. ‘તિષ્પણસિણ જહા પરમાણુપોગ્ગલે’ ત્રણ પ્રદેશોવાળો સ્કંધ પરમાણુપુદ્ગલના કથન પ્રમાણે અનર્ધ—અર્ધો ભાગ ન થઈ શકે તેવો હોય છે. સાર્ધ—અર્ધો ભાગ થઈ શકે તેવો હોતો નથી. ‘ચઽપ્પણસિણ જહા દુષ્પણસિણ’ ચાર પ્રદેશોવાળો સ્કંધ જો પ્રદેશોવાળો સ્કંધના કથન પ્રમાણે સાર્ધ—અર્ધો ભાગ

તિપ્પણસિદ્ધિ' પદ્મપ્રદેશિકો યથા ત્રિપ્રદેશિકઃ ત્રિપ્રદેશિકવત્ નો સાદ્ધઃ કિન્તુ અનર્દ્ધઃ એવં શબ્દોત્પત્તિઃ । 'છપ્પણસિદ્ધિ' જહા દુપ્પણસિદ્ધિ' પદ્મપ્રદેશિકઃ દ્વિપ્રદેશિકવત્ સાદ્ધો ન તુ અનર્દ્ધઃ પદ્મપ્રદેશિક ઇતિ । 'સત્તપ્પણસિદ્ધિ' જહા તિપ્પણસિદ્ધિ' સપ્તપ્રદેશિકો યથા ત્રિપ્રદેશિકઃ નો સાદ્ધઃ કિન્તુ અનર્દ્ધઃ ઇતિ । 'અટ્ઠપ્પણસિદ્ધિ' જહા દુપ્પણસિદ્ધિ' અષ્ટપ્રદેશિકો યથા દ્વિપ્રદેશિકઃ । 'ઞવપ્પણસિદ્ધિ' જહા તિપ્પણસિદ્ધિ' નવપ્રદેશિકો યથા ત્રિપ્રદેશિકઃ । 'દસપ્પણસિદ્ધિ' જહા દુપ્પણસિદ્ધિ' દશપ્રદેશિકો યથા દ્વિપ્રદેશિકઃ । 'સંખેજ્જપ્પણસિદ્ધિ' ણં મંતે ! પુચ્છા' સંખયેયપ્રદેશિકઃ સ્વલુ મદન્ત !

હોતા છે । 'પંચપ્પણસિદ્ધિ' જહા તિપ્પણસિદ્ધિ' ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે જેસા પદ્મપ્રદેશી સ્કન્ધ સાદ્ધ નહીં હોતા છે કિન્તુ અનર્દ્ધ હોતા છે । 'છપ્પણસિદ્ધિ' જહા દુપ્પણસિદ્ધિ' પદ્મપ્રદેશિક સ્કન્ધ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે જેસા સાદ્ધ હોતા છે અનર્દ્ધ નહીં હોતા છે । 'સત્તપ્પણસિદ્ધિ' જહા તિપ્પણસિદ્ધિ' સપ્તપ્રદેશી સ્કન્ધ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે જેસા હોતા છે—અર્થાત્ અનર્દ્ધ હોતા છે સાદ્ધ નહીં હોતા છે । 'અટ્ઠપ્પણસિદ્ધિ' જહા દુપ્પણસિદ્ધિ' આઠ પ્રદેશો વાળા સ્કન્ધ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે જેસા સાદ્ધ હોતા છે અનર્દ્ધ નહીં હોતા છે 'ઞવપ્પણસિદ્ધિ' જહા તિપ્પણસિદ્ધિ' નવ પ્રદેશો વાળા સ્કન્ધ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે જેસા અનર્દ્ધ હોતા છે સાદ્ધ નહીં હોતા । 'દસપ્પણસિદ્ધિ' જહા દુપ્પણસિદ્ધિ' દશ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે જેસા સાદ્ધ હોતા છે અનર્દ્ધ નહીં હોતા છે ।

સહિત હોય છે. અનર્ધ—અર્ધ ભાગ વિનાનો હોતો નથી. 'પંચપ્પણસિદ્ધિ' જહા તિપ્પણસિદ્ધિ' ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના કથન પ્રમાણે પાંચ પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ સાધ—અર્ધ ભાગ સહિત હોતો નથી. પરંતુ અનર્ધ—અર્ધ ભાગ વિનાનો હોય છે. 'છપ્પણસિદ્ધિ' જહા દુપ્પણસિદ્ધિ' છ પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ, એ પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધના કથન પ્રમાણે સાધ—અર્ધ ભાગવાળો હોય છે. અનર્ધ—અર્ધ ભાગ વિનાનો હોતો નથી, 'સત્તપ્પણસિદ્ધિ' જહા તિપ્પણસિદ્ધિ' સાત પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના કથન પ્રમાણે અનર્ધ હોય છે. સાધ—અર્ધભાગવાળો હોતો નથી, 'અટ્ઠપ્પણસિદ્ધિ' જહા દુપ્પણસિદ્ધિ' આઠ પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ એ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધના કથન પ્રમાણે સાધ—અર્ધ ભાગવાળો હોય છે. અનર્ધ—અર્ધ ભાગ વિનાનો હોતો નથી. 'ઞવપ્પણસિદ્ધિ' જહા દુપ્પણસિદ્ધિ' નવ પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધના કથન પ્રમાણે અનર્ધ—અર્ધભાગ વિનાનો હોય છે. સાધ—અર્ધ ભાગવાળો હોતો નથી. 'દસપ્પણસિદ્ધિ' જહા દુપ્પણસિદ્ધિ' દસ પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ એ પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધના કથન પ્રમાણે સાધ—અર્ધભાગ સહિત હોય છે. અનર્ધ—અર્ધભાગ વિનાનો હોતો નથી.

સ્કન્ધઃ કિં સાદ્ધોઽનર્દ્ધોવેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાદ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’
 હે ગૌતમ ! ‘સિય સઢ્ઢે સિય અણઢ્ઢે’ સ્યાત્ સાદ્ધઃ સ્યાત્-કદાચિત્ અનર્દ્ધઃ, તત્ત
 યઃ સમસંખ્યપ્રદેશાત્મકઃ સ્કન્ધઃ સ તુ સાદ્ધઃ યસ્તુ વિષમસંખ્યપ્રદેશાત્મકઃ સ
 સ્કન્ધોઽનર્દ્ધઃ ઇતિ । ‘એવં અસંખેજ્જપણસિય વિ’ એમ્-સંખ્યેયપ્રદેશાત્મકસ્કન્ધ
 ઇવ અસંખ્યેયપ્રદેશાત્મકસ્કન્ધોઽપિ સ્યાત્-કદાચિત્ સાદ્ધઃ કદાચિદનર્દ્ધથેતિ
 ‘એવં અનંતપણસિય વિ’ એમ્-અસંખ્યેયપ્રદેશાત્મકસ્કન્ધવદેવ અનન્તપ્રદેશિક
 સ્કન્ધોઽપિ સ્યાત્ સાદ્ધઃ ત્યાદનર્દ્ધઃ ઇતિ । ‘પરમાણુપોગ્ગલા ણં મંતે ! કિં સઢ્ઢુ
 અનઢ્ઢુ’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિં સાદ્ધાં અનર્દ્ધાં વેતિ પ્રશ્નઃ । મગવા

‘સંખેજ્જપણસિય ણં મંતે’ પુચ્છા’ હે મદન્ત ! સંખ્યાતપ્રદેશિક સ્ક
 ન્ધ કયા સાદ્ધં હોતા હૈ અથવા અનર્દ્ધં હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્
 શ્રી કહતે હૈ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સિય સઢ્ઢે સિય અણઢ્ઢે’ સંખ્યાત
 પ્રદેશી સ્કન્ધ કદાચિત્ સાદ્ધં હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અનર્દ્ધં હોતા હૈ
 હસમેં જો સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કન્ધ સમાન સંખ્યાવાલે પ્રદેશોવાલા હોત
 હૈ વહ સાદ્ધં હોતા હૈ ઓર જો વિષમ સંખ્યાવાલે પ્રદેશોવાલા હોતા હૈ
 વહ અનર્દ્ધં હોતા હૈ । ‘એવં અસંખેજ્જપણસિય વિ’ સંખ્યાત પ્રદેશાત્મક
 સ્કન્ધ કે જેસા અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક સ્કન્ધ મી કદાચિત્ સાદ્ધં હોત
 હૈ ઓર કદાચિત્ અનર્દ્ધં હોતા હૈ । ‘એવં અનંતપણસિય વિ’ હસ
 પ્રકાર સે અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ મી હોતા હૈ । અર્થાત્ અનન્તપ્રદેશિક
 સ્કન્ધ કદાચિત્ સાદ્ધં હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અનર્દ્ધં હોતા હૈ ।

‘સંખેજ્જપણસિય ણં મંતે પુચ્છા’ હે ભગવન્ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળો સ્કંધ
 સાધ-અર્ધભાગ સહિત છે ? અથવા અનર્ધ-અર્ધભાગ વિનાનો છે ? આ
 પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રબુધ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
 ‘સિય સઢ્ઢે સિય અણઢ્ઢે’ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળો સ્કંધ કોઈવાર સાધ હોય
 છે, અને કોઈવાર અનર્ધ-અર્ધ ભાગ વિનાનો હોય છે. આમાં જે સંખ્યાત
 પ્રદેશી સ્કંધ સરખી સંખ્યાવાળા પ્રદેશોવાળો હોય છે, તે સાધ હોય છે,
 અને જે વિષમ સંખ્યાવાળા પ્રદેશોવાળો હોય છે, તે અર્ધભાગ વિનાનો
 હોય છે. ‘એવં અસંખેજ્જપણસિય વિ’ સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે
 અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળો સ્કંધ પણ કોઈવાર અર્ધ ભાગવાળો હોય છે અને
 કોઈ વાર અનર્ધ-અર્ધભાગ વિનાનો હોય છે. ‘એવં અનંતપણસિય વિ’ અનન્ત
 પ્રમાણે અનન્ત પ્રદેશવાળો સ્કંધ પણ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધના કથન
 પ્રમાણે કોઈવાર સાધ હોય છે અને કોઈવાર અર્ધભાગ વિનાનો હોય છે

નાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सड्डा वा अणड्डा वा’ सार्द्धा वा परमाणुपुद्गला अनर्द्धा वा परमाणुपुद्गलाः, यदा तु बहवः परमाणवः समसंख्या भवन्ति तदा ते सार्द्धाः कथ्यन्ते यदा तु विषमसंख्याका अणवस्तदा ते अनर्द्धाः कथ्यन्ते । ‘एवं जाव अणंतपएसिया’ एवम् परमाणुपुद्गलत्रये द्विप्रदेशिकस्कन्धा-दारभ्य अनन्तप्रदेशिकान्ताः स्कन्धाः सार्द्धा वा अनर्द्धा वा भवन्तीति ॥सू० ११॥

પુદ્ગલાધિકારાદેવ इदमप्याह-‘परमाणुपोगगले णं भंते’ इत्यादि ।

મૂલમ્-પરમાણુપોગગલે ણં ભંતે ! કિં સેણ નિરેણ ગોયમા ! સિય સેણ સિય નિરેણ, एवं जाव अणंतपएसिए । परमाणु पोगगला णं भंते ! किं सेया निरेया, गोयमा ! सेया वि निरेया

‘પરમાણુપોગગલા ણં ભંતે ! કિં સડ્ઢા અણડ્ઢા’ હે ભદન્ત ! સમસ્ત પુદ્ગલ પરમાણુ કયા સાર્દ્ધ હોતે હૈં અથવા અનર્દ્ધ હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રસુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સડ્ઢા વા અણડ્ઢા વા’ પરમાણુપુદ્ગલ સાર્દ્ધ બી હોતે હૈં ઓર અનર્દ્ધ બી હોતે હૈં । જબ બહુત સે પરમાણુ પુદ્ગલ સમાન સંખ્યાવાલે હોતે હૈં તથા વે સાર્દ્ધ કહે જાતે હૈં ઓર જબ વે વિષમ સંખ્યાવાલે હોતે હૈં તથા વે અનર્દ્ધ કહે જાતે હૈં । ‘એવં જાવ અણંતપેસિયા’ પરમાણુપુદ્ગલોં કે જૈસા દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ સે લેકર અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ તક કે સ્કન્ધ સાર્દ્ધ ઓર અનર્દ્ધ દોનોં પ્રકાર કે હોતે હૈં । જિનકે સમાન આધે ભાગ હો સકે વે સાર્દ્ધ ઓર જિનકે ઈસે ભાગ નહીં હો સકે વે અનર્દ્ધ હૈં ॥સૂ૦ ૧૧॥

‘પરમાણુપોગગલા ણં ભંતે ! કિં સડ્ઢા અણડ્ઢા’ હે ભગવન્ અર્થા જ પુદ્ગલ પરમાણુ શું અર્ધા ભાગવાળા હોય છે ? અથવા અર્ધા ભાગ વિનાના હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સડ્ઢા વા અણડ્ઢા વા’ પરમાણુ પુદ્ગલ અર્ધા ભાગવાળા પણ હોય છે, અને અનર્ધ-અર્ધા ભાગ વિનાના પણ હોય છે. જ્યારે ઘણા પરમાણુપુદ્ગલો સરખી સંખ્યાવાળા હોય છે, ત્યારે તેઓ સાર્ધ-અર્ધા ભાગ સહિતના કહેવાય છે, અને જ્યારે તેઓ વિષમ સંખ્યાવાળા હોય છે, ત્યારે તેઓ અનર્ધ-અર્ધા ભાગ વિનાના કહેવાય છે. ‘એવં જાવ અણંતપેસિયા’ પરમાણુ પુદ્ગલોના કથન પ્રમાણુ એ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધથી લઈને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો અર્ધા ભાગ વાળા અને અર્ધા ભાગ વિનાના એમ બન્ને પ્રકારના હોય છે. જેઓના સરખો અર્ધા ભાગ થઈ શકે તેઓ સાર્ધ કહેવાય છે, અને જેનો એ પ્રમાણુનો ભાગ ન થઈ શકે તે અનર્ધ-અર્ધા ભાગ વિનાના કહેવાય છે. ॥સૂ૦ ૧૧॥

वि । एवं जाव अणंतपणसिया ! परमाणुपोग्गले णं भंते ! सेण
 कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
 आवलियाए असंखेज्जइ भागं । परमाणुपोग्गले णं भंते ! निरेण
 कालओ केवच्चिरं होइ, 'गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
 असंखेज्जं कालं एवं जाव अणंतपणसिए । परमाणुपोग्गला णं भंते !
 सेया कालओ केवच्चिरं होंति, गोयमा ! सव्वद्धं परमाणुपोग्गला
 णं भंते ! निरेया कालओ केवच्चिरं होंति, गोयमा ! सव्वद्धं,
 एवं जाव अणंतपणसिया । परमाणुपोग्गलस्स णं भंते ! सेयस्स
 केवइयं कालं अंतरं होइ ? गोयमा ! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं
 एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, परट्ठाणंतरं पडुच्च जह-
 न्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं । निरेयस्स केवइयं
 कालं अंतरं होइ गोयमा ! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं
 उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइ भागं, परट्ठाणंतरं पडुच्च
 जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं । दुप्पणसियस्स
 णं भंते ! खंधस्स सेयस्स पुच्छा गोयमा ! सट्ठाणंतरं पडुच्च
 जहन्नेणं एकं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, परट्ठाणंतरं
 पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं निरेयस्स
 केवइयं कालं अंतरं होइ गोयमा ! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एकं
 समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइ भागं, परट्ठाणंतरं पडुच्च
 जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं, एवं जाव अणंत-
 पणसियस्स । परमाणुपोग्गला णं भंते ! सेयाणं केवइयं कालं अंतरं
 होइ गोयमा ! नत्थि अंतरं निरेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ,
 गोयमा ! नत्थि अंतरं एवं जाव अणंतपणसियाणं खंधाणं । सू० १२।

छाया—परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! किं सैजो निरेजः, गौतम ! स्यात् सैजः स्यात् निरेजः, एवं यावत् अनन्तप्रदेशिकः । परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! किं सैजा निरेजाः गौतम ! सैजा अपि निरेजा अपि एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः । परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! सैजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् । परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! निरेजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण संख्येयम् कालम्, एवं यावदनन्तप्रदेशिकः । परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! सैजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति ? गौतम ! सर्वाद्धाम् । परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! निरेजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति गौतम ! सर्वाद्धाम् एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः । परमाणुपुद्गलस्य खलु भदन्त ! सैनस्य कियन्तं कालमन्तरं भवति ? गौतम ! स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयमुत्कृष्टतः असंख्येयं कालम् । निरेजस्य कियत्कालमन्तरं भवति ? गौतम ! स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् । द्विप्रदेशिकस्य खलु भदन्त ! स्कन्धस्य सैनस्य पृच्छा गौतम ! स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयमुत्कर्षेणाऽसंख्येयं कालम् परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण अनन्तं कालम् । निरेजस्य कियन्तं कालमन्तरं भवति ? गौतम ! स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेणाऽनन्तं कालम्, एवं यावदनन्तप्रदेशिकस्य । परमाणुपुद्गलानां भदन्त ! सैजानां कियन्तं कालमन्तरं भवति ? गौतम ! नास्ति अन्तरम् निरेजानां कियन्तं कालमन्तरं भवति ? गौतम ! नास्ति अन्तरम् एवं यावदनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानाम् ॥ सू० १२॥

टीका—‘परमाणुरोगले णं भंते ! किं सेए निरेए’ परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! किं सैजो निरेजो वा सह एजनेन-चळनेन भवतीति सैजः-सकम्पः,

‘परमाणुपोगले णं भंते ! किं सेए निरेए’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्रद्वारा श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! परमाणु पुद्गल क्या सैज-सकम्प होता है ? अथवा निरेज—

‘परमाणुरोगले णं भंते ! किं सेए निरेए’ इत्यादि

टीकार्थ—आ सूत्रपाठ द्वारा श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्रीने ओपुं पूछ्युं छे छे-छे लागवन् परमाणुपुद्गल शुं सेज-सकम्प होय छे ? अथवा निरेज—

તથા ચ હે ભદન્ત ! પરમાણુઃ સકમ્પોઽકમ્પો વેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’-
 ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સિય સેણ સિય નિરેણ’ સ્યાત્ કદાચિત્ પર-
 માણુઃ સૈજઃ-ચલનાદિક્રિયાવાન્ સ્યાત્ કદાચિત્ નિરેજઃ-ચલનાદિક્રિયારહિતઃ ।
 ‘એવં જાવ અણંતપણસિય’ એવં યાવદનન્તપ્રદેશિકઃ પરમાણુપુદ્ગલવદેવ દ્વિપ્રદેશિક-
 સ્કન્ધાદારમ્બ્ય અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ્યાત્ સૈજઃ-ચલનત્વધર્મવાન્ સ્યાત્
 નિરેજઃ-ચલનત્વધર્મરહિત ઇતિ । ‘પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! કિં સેયા નિરેયા’
 પરમાણુપુદ્ગલાઃ સ્વલ્લ ભદન્ત ! કિં સૈજાઃ નિરેજા વેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-
 ‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સેયા વિ નિરેયા વિ’ સૈજાઃ-ચલના-
 દિમન્તોઽપિ ભવન્તિ પરમાણુપુદ્ગલાઃ, નિરેજાચ્ચલનાદિ ધર્મરહિતા અપિ ભવન્તીતિ ।
 ‘એવ જાવ અણંતપણસિયા’ એવં યાવન્ અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા અપિ સૈજા અપિ

અકમ્પ-ચલન ક્રિયા સે રહિત હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે
 હૈ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સિય સેણ સિય નિરેણ’ પરમાણુ પુદ્ગલ કદા-
 ચિત્ સકમ્પ હોતા હૈ, કદાચિત્ અકમ્પ હોતા હૈ । ‘એવં જાવ અણંત-
 પણસિય’ પરમાણુ પુદ્ગલ કે જૈસા દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ સે લેકર અનન્ત-
 પ્રદેશિક સ્કન્ધ કદાચિત્ સકમ્પ હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અકમ્પ હોતા હૈ ।

‘પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! કિં સેયા નિરેયા’ હે ભદન્ત ! સમસ્ત
 પરમાણુપુદ્ગલ કયા સકંપ હોતે હૈ અથવા અકમ્પ હોતે હૈ ? હસકે ઉત્તર
 મેં પ્રભુ કહતે હૈ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સેયા વિ નિરેયા વિ’ પરમાણુ
 પુદ્ગલ સૈજ-ચલનાદિ ધર્મ સહિત મી હોતે હૈ, ઓર નિરેજ ચલનાદિ
 ધર્મરહિત મી હોતે હૈ । ‘એવં જાવ અણંતપણસિયા’ હસી પ્રકાર સે યાવત્
 અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ મી સૈજ હોતે હૈ ઓર નિરેજ મી હોતે હૈ । ‘પર-

અકમ્પ ચલન ક્રિયા વિનાનું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ-
 સ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ‘સિય સેણ સિય નિરેણ’ પરમાણુ
 પુદ્ગલ કોઈવાર સકમ્પ હોય છે અને કોઈવાર અકમ્પ વિનાનું એટલે કે અકમ્પ
 હોય છે. ‘એવં જાવ અણંતપણસિય’ પરમાણુ પુદ્ગલના કથન પ્રમાણે બે પ્રદેશ-
 વાળા સ્કંધથી લઈને અનંતપ્રદેશોવાળા સ્કંધ સુધીના સ્કંધો કોઈવાર સકમ્પ
 હોય છે, અને કોઈવાર અકમ્પ-કમ્પ વિનાના પણ હોય છે.

‘પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! કિં સેયા નિરેયા’ હે ભગવન્ સઘળા પરમાણુ
 પુદ્ગલો શું સકંપ હોય છે ? અથવા અકમ્પ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
 પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સેયા વિ નિરેયા વિ’ પરમાણુપુદ્ગલો
 સૈજ-ચલન વિગેરે ધર્મસહિત પણ હોય છે, અને નિરેજ-ચલન વિગેરે ધર્મ
 વિનાના હોય છે. ‘એવં જાવ અણંતપણસિયા’ આજ પ્રમાણે યાવત્ અનંત-
 પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પણ સૈજ-ચલનક્રિયા વિગેરે ધર્મવાળા હોય છે, અને
 નિરેજ-ચલન વિગેરે ધર્મ વિનાના પણ હોય છે, ‘પરમાણુપોગલે ણં મંતે !

મવન્તિ, નિરેજા અપિ મવન્તીતિ, 'પરમાણુયોગ્ગલે ણં મંતે ! સેણ કાલઓ કેવ-
ચ્ચિરં હોઈ' પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! સૈજઃ કાલતઃ કિયચ્ચિરં મવતિ હે મદ-
ન્ત ! કિયત્કાલપર્યન્તં પરમાણુઃ સકમ્પો મવતીત્યર્થઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા'
ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાણ અસં-
સેજ્જહમાગં' જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયા અસંખ્યેયમાગમ્
જઘન્યતઃ સમયૈકમાત્રમ્ ઉત્ક્રુષ્ટત આવલિકાયા અસંખ્યેયમાગં યાવત્ પરમાણુઃ
સકમ્પો મવતીત્યર્થઃ 'પરમાણુયોગ્ગલે ણં મંતે ! નિરેણ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ'
પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! નિરેજઃ કાલતઃ કિયચ્ચિરં મવતિ ? કિયત્કાલપર્યન્તં
પરમાણુનિરેજો મવતીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા'
હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અસંસેજ્જં કાલં' જઘન્યેન એકં સમયમ્
ઉત્ક્રુષ્ટતોઽસંખ્યેયં કાલં યાવત્ પરમાણુનિરેજો મવતીતિ । 'એવં જાવ અણંતપણ

માણુયોગ્ગલે ણં મંતે ! સેણ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ' હે મદન્ત ! પરમાણુ
પુદ્ગલ કિતને કાલ તક સકમ્પ હોના હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુશ્રી કહતે
હૈ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાણ
અસંસેજ્જહમાગં' પરમાણુપુદ્ગલ જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્ક્રુષ્ટ
સે એક આવલિકા કે અસંખ્યાતવે માગ તક સકમ્પ હોતા હૈ ।

'પરમાણુયોગ્ગલે ણં મંતે ! નિરેણ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ' હે મદન્ત !
પરમાણુપુદ્ગલ કાલ કી અપેક્ષા કિતને કાલ તક અકમ્પ રહતા હૈ ?
હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુશ્રી કહતે હૈ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં એકં
સમયં ઉક્કોસેણં અસંસેજ્જં કાલં' પરમાણુપુદ્ગલ જઘન્ય સે એક સમય
તક ઓર ઉત્ક્રુષ્ટ સે અસંખ્યાત કાલ તક નિરેજ—અકમ્પ રહતા હૈ ।

સેણ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ' હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલો ક્રેટલા કાળ સુધી
સકમ્પ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—
'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં આવલિયાણ અસંસેજ્જહ-
માગં' પરમાણુ પુદ્ગલો જઘન્યથી એક સમય સુધી અને ઉત્ક્રુષ્ટથી એક
આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ સુધી સકમ્પ હોય છે. 'પરમાણુયોગ્ગલે ણં
મંતે ! નિરેણ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ' હે ભગવન્ પરમાણુપુદ્ગલ કાળની અપે-
ક્ષાથી ક્રેટલા કાળ સુધી અકમ્પ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી
ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કો-
સેણં અસંસેજ્જં કાલં' પરમાણુપુદ્ગલો જઘન્યથી એક સમય સુધી અને ઉત્ક્રુષ્ટથી
અસંખ્યાત કાળ સુધી નિરેજ—અકમ્પ—ચલનાદિ ધર્મ વિનાના હોય છે 'એવં
જાવ અણંતપણસિણ' આજ પ્રમાણે યાવત્ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને અનંત-
પ્રદેશોવાળા સુધીના સ્કંધો જઘન્યથી એક સમય સુધી અને ઉત્ક્રુષ્ટથી આવ-

‘સિષ્’ એવં યાવદનન્તપ્રદેશિકઃ પરમાણુપુદ્ગલવદેવ જઘન્યતઃ સમયૈકમાત્રમ્ ઉત્ક્રં
ષ્ટતઃ આવલિકાયા અસંખ્યેયભાગં યાવત્ દ્વિપ્રદેશિકાદારમ્બ્ય અનન્તપ્રદેશિકપર્યન્તઃ
સ્કન્ધઃ સકમ્પો ભવતીતિ માવઃ । ‘પરમાણુપોગ્ગલા ણં મંતે ! સેયા કાલઓ કેવ-
ચ્ચિરં હોતિ’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ खलु भदन्त ! सैजाः कालतः कियच्चिरं भवन्तीति
प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सव्वद्धं’ सर्वाद्याम् सर्वकालं यावत्
परमाणवः सकम्पाः भवन्ति नास्ति तादृशः कश्चिदपि कालो यत्र कालत्रयेऽपि
सर्वे एव परमाणवः न चलन्तीत्यर्थः । ‘परमाणुपोग्गला ણં મંતે ! નિરેયા કાલઓ
કેવચ્ચિરં હોતિ’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ खलु भदन्त ! कालतः कियच्चिरं कियत्काल-
पर्यन्तं निरेजाः—निष्कम्पा भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि,
‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सव्वद्धं’ सर्वाद्याम् सर्वकालमेव परमाणवो निरेजा भवन्ति,

‘एवं जाव अणंतपएसिए’ इसी प्रकार यावत् द्विપ્રદેશિક સ્કન્ધ સે લેકર
અનન્તપ્રદેશિક તકકે સ્કન્ધ જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે
આવલિકા કે અસંખ્યાતવે ભાગ તક સકમ્પ હોતા હૈ ।

‘પરમાણુપોગ્ગલા ણં મંતે ! સેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ’ હે ભદ-
ન્ત ! સમસ્ત પરમાણુપુદ્ગલ કી પૃચ્છા મેં કાલકી અપેક્ષા કિતને કાલ
તક સકમ્પ હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રસુશ્રીને કહા હૈ—‘ગોયમા’ હે
ગૌતમ ! ‘સવ્વદ્ધં’ સર્વ કાલ તક સકમ્પ રહતે હૈં । એસા કાઈ મી કાલ
નહીં હૈ કિ જિસ કાલત્રય મેં મી સમસ્ત હી પરમાણુ ન ચલાયમાન
રહતે હોં । ‘પરમાણુપોગ્ગલા ણં મંતે ! નિરેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ’
હે ભદન્ત ! સમસ્ત પરમાણુપુદ્ગલ કી પૃચ્છા મેં કાલ કી અપેક્ષા કિતને
કાલ તક અકમ્પ રહતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રસુશ્રી કહતે હૈં—‘ગોયમા’
હે ગૌતમ ! ‘સવ્વદ્ધં’ સમસ્ત કાલ મેં હી પરમાણુપુદ્ગલ અકમ્પ રહતે હૈં ।

લિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી સકમ્પ હોય છે.

‘પરમાણુપોગ્ગલા ણં મંતે ! સેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ’ હે ભગવન્
સઘળા પરમાણુ પુદ્ગલો કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી સકમ્પ હોય
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રીએ કહ્યું છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વદ્ધં’
સર્વકાળ સુધી સકમ્પ રહે છે, એવો કોઈપણ કાળ નથી કે જે કાળત્રયમાં
પણ સઘળા પરમાણુ ચલાયમાન ન રહેતા હોય ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને
પૂછે છે કે—‘પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! નિરેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ’ હે ભગ-
વન્ સઘળા પુદ્ગલ પરમાણુ કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી અકમ્પ રહે
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘ગોયમા !’ હે
ગૌતમ ! ‘સવ્વદ્ધં’ સઘળા જ કાળમાં પરમાણુ પુદ્ગલ અકમ્પ રહે છે. ‘એવં

‘एवं जाव अणंतपएसिया’ एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः, परमाणुपुद्गलवदेव सर्वकालं यावत् द्विप्रदेशिकत आरभ्य अनन्तप्रदेशिकस्कन्धाः सर्वकालं निरेजा भवन्तीत्यर्थः। ‘परमाणुपोगलस्स णं भंते ! सेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ’ परमाणुपुद्गलस्य खलु भदन्त ! सैजस्य-चलनधर्मवतः, कियन्तं कालमन्तरं भवति पूर्वा कम्पावस्थां परित्यज्य पुनः कियता कालेन कम्पनवान्-भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि। ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं’ स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयं-मन्तरं भवति उत्कृष्टस्तु असंख्येयं कालमन्तरं भवति स्वस्थानं परमाणोः परमाणुभावे एवावस्थानम् तत्र परमाणुभावे वर्तमानस्य यदन्तरं चलनस्य व्यवधानं

‘एवं जाव अणंतपएसिया’ इसी प्रकार से-द्विप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध भी समस्त काल तक अकम्प रहते हैं।

‘परमाणुपोगलस्स णं भंते ! सेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ’ चलन धर्मयुक्त परमाणुपुद्गल का कितने काल तक अन्तर होता है ? अर्थात् पूर्व कम्पावस्था का परित्याग कर पुनः वह कितने काल के बाद उस अपनी सकम्प अवस्था युक्त हो जाता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं’ स्वस्थान के अन्तर की अपेक्षा करके जघन्य से एक समय का अन्तर होता है और उत्कृष्ट से असंख्यात समय का अन्तर होता है। परमाणु का परमाणु भाव में ही जो अवस्थान है वह स्वस्थान है इस स्वस्थान की अपेक्षा अन्तर-विरह काल ऐसा होता है

जाવ અણંતપસિયા’ એજ પ્રમાણે જો પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને અનન્તપ્રદેશ-વાળા સુધીના સઘળા સ્કંધો પણ બધા જ કાળમાં અકમ્પ રહે છે.

‘પરમાણુપોગલસ્સ ણં ભંતે ! સેયસ્સ કેવઇયં કાલં અંતરં હોઈ’ ચલન ધર્મ-વાળા પરમાણુ પુદ્ગલોનું કેટલા કાળ સુધી અંતર હોય છે ? અર્થાત્ પહેલાની કમ્પાવસ્થાને ત્યાગ કરીને ફરીથી તે કેટલા કાળ યદી પોતાની તે સકમ્પ અવસ્થાવાળો થઈ જાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ-સ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સટ્ઠાણંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અંતર હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત સમયનું અંતર હોય છે. પરમાણુઓનું પરમાણુ ભાવમાં જ જે અવસ્થાન-રહેવાનું છે તે સ્વસ્થાન છે. તે સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી અંતર વિરહકાળ એવો હોય છે કે-એક પરમાણુ એક

નિષ્કમ્પભવનલક્ષણં તત્સ્વસ્થાનાન્તરં, તત્પ્રતીત્ય જઘન્યેનૈકં સમયં નિશ્ચલતાયા-
જઘન્યકાલલક્ષણમ્ ઉત્કૃષ્ટતોડસંખ્યેયં કાલં. નિષ્કમ્પનસ્યૈવ ઉત્કૃષ્ટકાલલક્ષણમ્
તત્ર જઘન્યતોડન્તરં પરમાણુરેકં સમયં ચલનાદુપરમ્ય પુનશ્ચલતીત્યેવં રૂપમ્ ઉત્કૃષ્ટ-
તથ સ એવ પરમાણુસંખ્યેયં કાલં કચિત્ સ્થિરો ભૂત્વા પુનશ્ચલતીતિ । ‘પરદ્વાળં-
તરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્ષોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ પરસ્થાનાન્તરં પ્રતીત્ય
જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કૃષ્ટતોડસંખ્યેયં કાલમ્ પરમાણુ યત્ પરસ્થાને દ્વયણુકાદૌ
અન્તર્ભૂતસ્ય અન્તરં ચલનવ્યવધાનં તત્ પરસ્થાનાન્તરમ્, તત્પ્રતીત્ય, યદા દ્વય-
ણુકાવસ્થાયાં પરિણતો ભવતિ પરમાણુ સ્તદા તસ્ય તત્પરસ્થાનમિતિ કથ્યતે
इत्यर्थः તદા જઘન્યેનૈકં સમયં ભવતિ અન્તરમ્ ઉત્કૃષ્ટતોડસંખ્યેયં કાલં ભવતિ

કિ એક પરમાણુ એક સમય તક ચલન ક્રિયા સે રહિત હો જાય और
फिर चलन क्रिया चाला बन जाय तो यह अन्तर जघन्य से एक समय का
स्वस्थान की अपेक्षा करके होता है और किसी स्थान में परमाणु का असं-
ख्यात काल तक निष्कम्प अवस्था में रहकर पुनः चलनक्रिया चाला होना
यह स्वस्थान की अपेक्षा उत्कृष्ट से असंख्यात समय का अन्तर होता है ।

‘परद्वालन्तरं पदुच्च जहन्नेणं एकं समयं, ઉક્ષોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’
પરમાણુ કા સ્કન્ધાવસ્થા મેં હોના યહ પરસ્થાન કહા ગયા હૈ । જવ પર-
માણુ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે અન્તર્ગત હોતા હૈ और उसका चलन क्रिया
से व्यवधान हो जाता है अर्थात् उसकी चलन क्रिया बन्द हो जाती है
वह स्थानान्तर है इस परस्थान के अन्तर को लेकर जघन्य से एक
समय का अन्तर होता है । और ‘उत्कृष्ट’ से असंख्यात काल का

સમય સુધી ચલન ક્રિયા વિનાનો થઈ જાય અને તે પછી ચલન ક્રિયાવાળો
બની જાય તો આ અંતર જઘન્યથી એક સમયનું સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી
હોય છે. અને કોઈ સ્થાનમાં પરમાણુઓનું ‘અસંખ્યાત કાળ’ સુધી નિષ્કંપ
અવસ્થામાં રહીને ફરીથી ‘પાછું ચલનક્રિયા વાળું થવું’ તે સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી
ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમયનું અંતર કહેવાય છે.

‘પરદ્વાળન્તરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં, ઉક્ષોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ પર-
માણુઓનું સ્કંધાવસ્થામાં હોવું એ પરસ્થાન કહેલ છે. જ્યારે પરમાણુ, એ
પ્રદેશવાળા સ્કંધની અંતર્ગત થાય છે, અને તેનું ચલન ક્રિયાથી વ્યવધાન
થઈ જાય છે, અર્થાત્ તેની ચલન ક્રિયા બંધ થઈ જાય છે, તે પરસ્થાનાન્તર
છે. આ પરસ્થાનના અંતરને લઈને જઘન્યથી એક સમયનું અંતર હોય છે.
અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત સમયનું અંતર હોય છે. એ આણુ વિગેરેમાં એક

અન્તરમ્, દ્વયણુકાદૌ એકઃ પરમાણુરેકસમયપર્યન્તમ્ ચલનક્રિયાતો નિવૃત્તો-
 ભૂત્વા પુનશ્ચલતિ તદા સ્વસ્થાનમાશ્રિત્ય જઘન્યતઃ એકસમયસ્યાન્તરં ભવતિ તથો-
 ત્કૃષ્ટતઃ સ એવ પરમાણુઃ અસંખ્યાતકાલપર્યન્તં ક્વચિત્ સ્થલે (દ્વિપ્રદેશાદિકતયા)
 સ્થિરો ભૂત્વા પુનશ્ચલતિ તદા અસંખ્યાતકાલસ્યાન્તરં ભવતિ, યદા સ્વલ્પ પરમાણુ
 ભ્રમન્ દ્વિપ્રદેશાદિકં સ્કન્ધમનુપ્રવિશ્ય જઘન્યત એકં સમયં ચલનક્રિયાતો નિવૃત્તો
 ભૂત્વા પુનશ્ચલતિ તદા પરસ્થાનમાશ્રિત્ય એકસમયસ્યાન્તરં ભવતિ યદા પુનઃ સ
 પરમાણુરસંખ્યાતકાલપર્યન્તં દ્વિપ્રદેશાદિકસ્કન્ધરૂપેણ સ્થિત્વા નિશ્ચલો ભવતિ ।
 અથ ચ પુનઃ સ્કન્ધરૂપાદ્ વિયુજ્ય પરિભ્રમન્ તિષ્ઠતિ તદા પરસ્થાનમાશ્રિત્ય
 ઉત્કૃષ્ટતોઽસંખ્યાતકાલસ્ય અન્તરં ભવતીતિ ભાવઃ । ‘નિરેયસ્સ કેવદ્દયં કાલં

અન્તર હોતા હૈ । દ્વયણુક આદિ મેં એક પરમાણુ એક સમય પર્યન્ત
 ચલનક્રિયા સે નિવૃત્ત હોકર પુનઃ ચલન ક્રિયા વાલા હોતા હૈ
 તો સ્વસ્થાન કો લેકર જઘન્ય સે એક સમય કા અન્તર હોતા હૈ, તથા
 ઉત્કૃષ્ટ સે વહી પરમાણુ અસંખ્યાત કાલ પર્યન્ત કિસી સ્થલ મેં દ્વિપ્રદે-
 શાદિક રૂપ સે સ્થિર હોકર પુનઃ ચલન ક્રિયા વાલા હોતા હૈ તબ
 અસંખ્યાત કાલ કા અન્તર હોતા હૈ જબ પરમાણુ ભ્રમણ કરતા હુઆ
 દ્વિપ્રદેશિક આદિ સ્કન્ધ મેં પ્રવિષ્ટ હોકર જઘન્ય સે એક સમય તક
 ચલનક્રિયા સે નિવૃત્ત હોકર કે પુનઃ જો ચલને લગતા હૈ વહ પરસ્થાન કો
 આશ્રિત કરકે એક સમય કા અન્તર હોતા હૈ । તથા જબ વહ પરમાણુ
 અસંખ્યાત કાલ તક દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ રૂપ સે હોકર કે નિશ્ચલ હો જાતા
 હૈ ઓર ફિર સ્કન્ધ રૂપ સે વિયુક્ત હોકર સ્વતંત્ર રૂપ મેં ધૂમતા રહતા
 હૈ તબ પરસ્થાન કી અપેક્ષા યહ અસંખ્યાત કાલ કા અન્તર હોતા હૈ ।

પરમાણુ એક સમય સુધી ચલન ક્રિયાથી નિવૃત્ત થઈને ફરીથી ચલન ક્રિયા-
 વાળો બની જાય છે, તો સ્વસ્થાનને લઈને જઘન્યથી એક સમયનું અંતર
 હોય છે, તથા ઉત્કૃષ્ટથી એજ પરમાણુ અસંખ્યાત કાળ પર્યન્ત કોઈ સ્થળમાં
 દ્વિપ્રદેશિકપણથી સ્થિર થઈને ફરીથી ચલન ક્રિયાવાળો બની જાય છે, ત્યારે
 અસંખ્યાત કાળનું અંતર હોય છે. અને જ્યારે પરમાણુ ભ્રમણ કરતાં કરતાં
 એ પ્રદેશી વિગેરે સ્કંધમાં પ્રવેશીને જઘન્યથી એક સમય સુધી ચલન ક્રિયાથી
 નિવૃત્ત થઈને ફરીથી જે ચાલવા માંડે છે, તે પરસ્થાનનો આશ્રય કરીને એક
 સમયનું અંતર કહેવાય છે. તથા જ્યારે તે પરમાણુ અસંખ્યાત કાળ સુધી
 દ્વિપ્રદેશવાળા સ્કંધપણથી નિશ્ચલ થઈ જાય છે, અને પછી સ્કંધપણથી છુટી
 થઈને સ્વતંત્રપણથી ફરતો રહે છે, ત્યારે પરસ્થાનની અપેક્ષાથી તેનું અસં-
 ખ્યાત કાળનું અંતર હોય છે.

અંતરં હોઈ' નિરેજસ્ય-ચલનક્રિયારહિતસ્ય પરમાણોઃ ક્રિયત્કાલમન્તરં અવતીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સદ્ઘાણંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાણ અસંલેજ્જહમાગં’ સ્વસ્થાનં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયં યાવત્ ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયા અસંલેયં માગમ્ અસંલેયમાગ-પર્યન્તમન્તરં ભવતિ, ‘પરદ્ઘાણંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અસંલેજ્જં કાલં’ પરસ્થાનં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કૃષ્ટતસ્તુ અસંલેયં કાલમ્ યદા સ્વલ્લ પરમાણુઃ નિશ્ચલઃ (સ્થિરઃ) ભૂત્વા જઘન્યતઃ એકસમયં યાવત્ પરિભ્રમ્ય પુનઃ

‘નિરેયસ્સ કેવહયં કાલં અંતરં હોઈ’ શ્રીગૌતમસ્વામીને હસ સૂત્રદ્વારા પ્રશ્નશ્રી સે એસા પૂછા હૈ-હે મદન્ત ! જો પુદ્ગલ પરમાણુ નિષ્કંપ હોતા હૈ ઉસકા અન્તર કિતને કાલ કા હોતા હૈ ? અર્થાત્ જો પરમાણુ પહિલે નિષ્કંપ હોકર સકમ્પ બન જાતા હૈ ફિર વહ અપની નિષ્કમ્પ અવસ્થા મૈ આને મૈ કિતના સમય લેતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મૈ પ્રશ્નશ્રી કહતે હૈ-‘ગોયમા ! સદ્ઘાણંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાણ અસંલેજ્જહમાગં’ હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાન કે અન્તર કી અપેક્ષા લેકર જઘન્ય સે એક સમય કા અન્તર હોતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસંલેયાતવે’ માગ પર્યન્ત અન્તર હોતા હૈ । તથા-‘પરદ્ઘાણંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અસંલેજ્જં કાલં’ પરસ્થાન કો લેકર જઘન્ય સે એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંલેયાત કાલ કા અન્તર હોતા હૈ । જબ પરમાણુ સ્થિર નિશ્ચલ હોકર કે જઘન્ય સે એક સમય તક

‘નિરેયસ્સ કેવહયં કાલં અંતરં હોઈ’ હવે શ્રીગૌતમસ્વામી આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રશ્નશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જે પુદ્ગલ પરમાણુ નિષ્કંપ હોય છે, તેનું અંતર કેટલા કાળ સુધીનું હોય છે ? અર્થાત્ જે પરમાણુ પહેલાં નિષ્કંપ થઈને સકંપ બની જાય છે, તે પછી પાછો પોતાની નિષ્કંપ અવસ્થામાં આવવામાં કેટલો સમય લે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! સદ્ઘાણંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં, ઉક્કોસેણં, આવલિયાણ અસંલેજ્જહમાગં’ હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અંતર હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસં-જ્યાતમા ભાગ પર્યન્તનું અંતર હોય છે, તથા ‘પરદ્ઘાણંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અસંલેજ્જં કાલં’ પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંજ્યાત કાળનું અંતર હોય છે. જ્યારે પરમાણુ સ્થિર નિશ્ચલ થઈને જઘન્યથી એક સમય સુધી ભ્રમણ કરીને સ્થિર થઈ

સ્થિરો ભવતિ તથોત્કૃષ્ટત આવલિકાયા અસંખ્યાતમાગરૂપાસંખ્યેયસમયપર્યન્તં
 પરિભ્રમણં કૃત્વા પુનઃ સ્થિરો ભવતિ તદા સ્વસ્થાનમાશ્રિત્ય જઘન્યત એકં સમયમ્
 ઉત્કૃષ્ટત આવલિકાયા અસંખ્યાતમાગમન્તરં ભવતીતિ કથયતે । યદા સ્વલુ
 પરમાણુ નિશ્ચલો ભૂત્વા સ્વસ્થાનાત્ ચલતિ તથા જઘન્યત એકસમયપર્યન્તં દ્વિપદે-
 શાદિકસ્કન્ધરૂપેણ સ્થિત્વા પુનર્નિશ્ચલો ભવતિ તથા ઉત્કૃષ્ટતોઽસંખ્યાતકાલ-
 મર્યન્તં દ્વિપદેશાદિકસ્કન્ધરૂપેણ સ્થિત્વા સ્કન્ધાદ્ વિયુજ્ય સ્થિરો ભવતિ તદા
 પરસ્થાનમાશ્રિત્ય જઘન્યોત્કૃષ્ટમન્તરં ભવતીતિ ભાવઃ । ‘દુષ્પણસિયસ્સ સેયસ્સ
 પુચ્છા’ દ્વિપદેશિકસ્ય સ્વલુ ભદન્ત ! સ્કન્ધસ્ય સૈજસ્ય પૃચ્છા હે ભદન્ત ! દ્વિપદે-
 શિકસ્કન્ધસ્ય સૈજસ્ય કિયચ્ચિરમન્તરં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ-‘ગોયમા’
 હત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સદ્દાણંતરં પઙ્કુચ્ચ જહન્નેણં’ એકં સમયં ઉક્કો-

ભ્રમણ કરકે પુનઃ સ્થિર હો જાતા હૈ તથા ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે
 અસંખ્યાતવે ભાગ રૂપ અસંખ્યસમય પર્યન્ત પરિભ્રમણ કરકે પુનઃ
 સ્થિર હો જાતા હૈ તથા સ્વસ્થાન કો આશ્રિત કરકે જઘન્ય સે એક સમય
 કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસંખ્યાતવે ભાગ કા અન્તર હોતા
 હૈ એસા કહા જાતા હૈ । જબ પરમાણુ નિશ્ચલ હોકર કે સ્વસ્થાન સે ચલા-
 યમાન હોતા હૈ ઓર જઘન્ય સે એક સમય પર્યન્ત દ્વિપદેશાદિ સ્કન્ધ રૂપ
 સે રહકર પુનઃ નિશ્ચલ હો જાતા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યાત કાલ
 તક દ્વિપદેશાદિ સ્કન્ધ રૂપ સે રહકર ડસસે વિયુક્ત હો સ્થિર હોતા હૈ
 તથા પરસ્થાન કો આશ્રિત કરકે જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર હોતા હૈ ।
 ‘દુષ્પણસિયસ્સ સેયસ્સ પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! જો દ્વિપદેશી સ્કન્ધ
 સંકલ્પ હોતા હૈ ડસકા કિતને કાલ કા અન્તર હોતા હૈ ? હસકે ડત્તર

જાય છે, તથા ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ અસંખ્યાત
 સમય પર્યન્ત ભ્રમણ કરીને પાછો સ્થિર થઈ જાય છે, ત્યારે સ્વસ્થાનનો
 આશ્રય કરીને જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા
 ભાગનું અંતર હોય છે. તેમ કહેવામાં આવે છે. ત્યારે પરમાણુ નિશ્ચલ
 થઈને સ્વસ્થાનથી ચલાયમાન થાય છે, અને જઘન્યથી એક સમય સુધી
 દ્વિપદેશી સ્કન્ધપણમાં રહીને ફરી પાછો નિશ્ચલ થઈ જાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી
 અસંખ્યાતકાળ સુધી દ્વિપદેશી સ્કન્ધપણમાં રહીને તેનાથી છુટા થઈને સ્થિર થઈ
 જાય છે. ત્યારે પરસ્થાનનો આશ્રય કરીને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર થાય છે.
 ‘દુષ્પણસિયસ્સ સેયસ્સ પુચ્છા’ હે ભગવન્ જે બે પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ
 સંકલ્પ હોય છે, તેનું કેટલા કાળનું અંતર હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
 પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા ! સદ્દાણમંતરં પઙ્કુચ્ચ જહન્નેણં’ એક

‘સેણં અસંખેજ્જં કાલં’ સ્વસ્થાનાન્તરં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કૃષ્ટતોડ-
સંખયેયં કાલમ્ સ્વસ્થાનાપેક્ષયા જઘન્યેન એકસમયસ્ય અન્તરં ભવતિ ઉત્કૃષ્ટતોડ-
સંખ્યાતકાલસ્યાન્તરં’ ભવતીત્યર્થઃ. ‘પરદ્વાળંતરં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં
ઉકોસેણં અણંતં કાલં’ પરસ્થાનં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કૃષ્ટતોડનન્તં
કાલમન્તરં’ ભવતિ, દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધચ્ચલિતો ભૂત્વા તદનન્તરમનન્તૈઃ સ્કન્ધૈઃ
સહ કાલભેદેન સંબન્ધં કુર્વન્ અનન્તેન કાલેન પુનસ્તેનૈવ પરમાણુના સહ સમ્બન્ધ-
પ્રાપ્ય પુનશ્ચલતિ યદા, તદા પરસ્થાનમાશ્રિત્ય ઉત્કૃષ્ટતોડનન્તકાલમન્તરં ભવતી-
ત્યર્થઃ. ‘નિરેયસ્સ કેવહ્યં કાલં અંતરં હોઈ’ નિરેજસ્ય-ચલનક્રિયારહિતસ્ય
દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય ક્રિયત્કાલમન્તરં ભવતિ ઇતિ પ્રશ્નઃ. ભગવાનાહ-‘ગોયમા’
‘હત્યાદિ’ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સદ્વાળંતરં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં
મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં-‘ગોયમા ! સદ્વાળમંતરં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં
‘ઉકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષા સે જઘન્ય એક-
સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અનન્ત કાલ કા અન્તર હોતા હૈ. તથા પરદ્વા-
ળંતરં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અણંત કાલં’ પરસ્થાનની
અપેક્ષા જઘન્ય સે એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અનન્ત કાલકા અન્તર
હોતા હૈ. હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ-કોઈ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ ચલિત હોકર
અનન્ત સ્કન્ધોં કે સાથ કાલ ભેદ સે સમ્બન્ધ કરતા હુઆ અનન્ત કાલ
કે બાદ પુનઃ ડસી પરમાણુ કે સાથ સમ્બન્ધ કો પાકર જબ ચલિત હોતા
હૈ તબ પરસ્થાનની અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ સે અનન્ત કાલ કા અન્તર હોતા હૈ.
‘નિરેયસ્સ કેવહ્યં કાલં અંતરં હોઈ’ હે ભદન્ત ! જો દ્વિપ્રદેશિક
સ્કન્ધ ચલન ક્રિયા સે રહિત હૈ ડસકા અન્તર કિતને કાલ કા હોતા હૈ ?

સમયં ઉકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી
એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતકાળનું અંતર હોય છે. તથા ‘પર-
દ્વાળંતરં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અણંતં કાલં’ પરસ્થાનની
અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળનું અંતર હોય
છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-કોઈ બે પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ ચલિત થઈને
અનંત સ્કન્ધોની સાથે કાળ ભેદથી સંબંધ કરીને અનંતકાળ પછી ફરીથી
પરમાણુઓની સાથે સંબંધ પામીને બ્યારે ચલિત થાય છે; ત્યારે પરસ્થાનની
અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળનું અંતર હોય છે. ‘નિરેયસ્સ કેવહ્યં કાલં અંતરં
હોઈ’ હે ભગવન્ જે બે પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ ચલનક્રિયા વિનાનો હોય છે, તેવા
બે બે પ્રદેશવાળા સ્કન્ધનું કેટલા કાળનું અંતર હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! સદ્વાળંતરં પહુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં

આવલિયાએ અસંખેજ્જં ભાગં' સ્વસ્થાનાન્તરં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કૃષ્ટત આવલિકાયા અસંખ્યેયં ભાગમ્ સ્વસ્થાનમાશ્રિત્ય જઘન્યત એકસમયપર્યન્તમુત્કૃષ્ટત આવલિકાયા અસંખ્યેયભાગમન્તરં ભવતીત્યર્થઃ । 'પરદ્વાળાંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણ એકં સમયં ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં' પરસ્થાનાન્તરં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કૃષ્ટતોડનન્તં કાલમ્, જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં સમયૈકમનન્તકાલં યાવત્ પરસ્થાનાપેક્ષમન્તરં ભવતીત્યર્થઃ । 'એવં જાવ અણંતપણસિયસ્સ' એવં યાવદનન્તપ્રદેશિકસ્ય, અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય સૈજસ્ય સ્વસ્થાનાશ્રયણેન જઘન્યત એકં સમયમુત્કૃષ્ટતોડસંખ્યેયં કાલં યાવદન્તરં ભવતિ પરસ્થાનાશ્રયણેન તુ જઘન્યેનૈકં સમયમ્ ઉત્કર્ષતોડનન્તં કાલં યાવદન્તરં ભવતિ, નિરેજસ્ય અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય જઘન્યેન એકં સમયમન્તરં ભવતિ ઉત્કૃષ્ટત આવલિકાયા અસંખ્યેયભાગમ્ સ્વસ્થાનાશ્રયણેન

ઉત્તર મેં પ્રમુખી કહતે હૈં—'ગોયમા સદ્વાળાંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણ એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જં ભાગં' હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષા જઘન્ય સે એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસંખ્યાતવે' ભાગ કા અન્તર હોતા હૈ । તથા—'પરદ્વાળાંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણ એકં સમયં ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં' પરસ્થાનની અપેક્ષા સે જઘન્ય એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અનન્તકાલ કા અન્તર હોતા હૈ । 'એવં જાવ અણંતપણસિયસ્સ' હસી પ્રકાર સે અન્તર કા કથન યાવત્ અનન્ત પ્રદેશિક સ્કન્ધ તરુ જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ જો અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ સૈજ-સકમ્પ હૈ ઉસમેં અન્તર અપને સ્થાનની અપેક્ષા સે જઘન્ય એક સમય કા હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યાત કાલ કા હૈ પરસ્થાનની અપેક્ષા સે જઘન્ય અન્તર એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર અનન્ત કાલ તરુ કા હોતા હૈ । તથા જો અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ નિષ્કમ્પ હૈ ઉસમેં અન્તર

આવલિયાએ અસંખેજ્જં ભાગં' હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગનું અંતર હોય છે, તથા 'પરદ્વાળાંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણ એકં સમયં ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં' પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળનું અંતર હોય છે. 'એવં જાવ અણંતપણસિયસ્સ' એજ પ્રમાણે યાવત્ અનન્તપ્રદેશોવાળા સ્કંધોના સંબંધમાં અંતરનું કથન સમજી લેવું અર્થાત્ જે અનંતપ્રદેશોવાળો સેજ-સકમ્પ હોય છે, અને તેમાં પોતાના સ્થાનની અપેક્ષાથી એક સમયનું જઘન્યથી અંતર છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ સુધીના કાળનું છે, અને પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્ય અંતર એકસમયનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંત

પરસ્થાનાપેક્ષયા નિરેજસ્ય તસ્ય જઘન્યેન એકં સમયમન્તરં ભવતિ ઉત્કૃષ્ટતો-
તિન્તં કાલમન્તરં ભવતીતિભાવઃ । ‘પરમાણુપોગલાણં મંતે । સેયાણં કેવદ્યં
કાલં અંતરં હોઈ’ પરમાણુપુદ્ગલાનાં સ્વલ્પ ભદન્ત । સૈજાનાં ચલનક્રિયાયાં વિશિ-
ષ્ટાનાં ક્રિયત્કાલમન્તરં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि ।
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નત્થિ અંતરં’ નાસ્તિ અન્તરમ્ વ્યવધાનમ્ । સકમ્પાનાં પર-
માણૂનાં લોકે સર્વદૈવ વિદ્યમાનત્વાત્ તદ્વિષયે અન્તરં ન ભવતીતિ ભાવઃ । ‘નિરે-
યાણં કેવદ્યં કાલં અંતરં હોઈ’ નિરેજાનામ્-કમ્પનરહિતાનાં પરમાણૂનાં ક્રિયત્કાલ-
મન્તરમ્-વ્યવધાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે

જઘન્ય સે એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસંખ્યાત્વે
ભાગ રૂપ કાલ કા હૈ । યહ અન્તર સ્વસ્થાન કી અપેક્ષા સે હૈ । પરસ્થાન
કી અપેક્ષા સે નિરેજ ઉસ અનન્ત પ્રદેશિક સ્કન્ધ કા અન્તર જઘન્ય સે
એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અનન્તકાલ કા હૈ ।

‘પરમાણુપોગલાણં મંતે ! સેયાણં કેવદ્યં કાલં અંતરં હોઈ’ હે
ભદન્ત ! સકમ્પ પરમાણુ પુદ્ગલોં કા અન્તર કિતને કાલ કા-હોતા હૈ ?
હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નત્થિ અંતરં’
સકમ્પ પરમાણુ પુદ્ગલોં મેં અન્તર હોતા નહીં હૈ, ક્યોંકિ લોક મેં સકમ્પ
પરમાણુ પુદ્ગલોં કા સર્વદા અવસ્થાન રહતા હૈ, હસલિયે હનમેં અન્તર
નહીં કહા ગયા હૈ । ‘નિરેયાણં કેવદ્યં કાલં અંતરં હોઈ’ હે ભદન્ત ! જો
પુદ્ગલ પરમાણુ કમ્પન રહિત હૈ ઊનકા કિતને કાલ કા અન્તર હોતા હૈ ?

કાળ સુધીનું છે. તથા જે અનંતપ્રદેશોવાળો સ્કંધ નિષ્કંપ હોય છે, તેનું
અંતર જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા
ભાગ રૂપ કાળનું છે. આ અંતર સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી થાય છે. પરસ્થાનની
અપેક્ષાથી નિરેજ-નિષ્કંપ તે અનંતપ્રદેશોવાળો સ્કંધનું અંતર જઘન્યથી એક
સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંત કાળનું છે.

‘પરમાણુપોગલાણં મંતે ! સેયાણં કેવદ્યં કાલં અંતરં હોઈ’ હે ભગવન્
સકમ્પ પરમાણુપુદ્ગલોનાં અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ‘નત્થિ અંતરં’ સકમ્પ
પરમાણુપુદ્ગલોમાં અંતર હોતું નથી. કેમકે લોકમાં સકમ્પ પરમાણુપુદ્ગલોનું
સદા અવસ્થાન-રહેવાનું હોય છે. તેથી તેઓમાં અંતર કહેવા નથી. ‘નિરેયાણં
કેવદ્યં-કાલં અંતરં હોઈ’ હે ભગવન્ જે પરમાણુપુદ્ગલો કંપ વિનાના હોય
છે, તેઓનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે

गौतम ! 'नत्थि अंतरं' नास्ति अन्तरम्—व्यवधानम् निष्कम्पानां नैवान्तरं भवती-
ति । 'एवं जाव अणंतपएसियाणं खंधाणं' एवं यावत् अनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानां
सैजानां निरेजानां च व्यवधानाभावो ज्ञातव्यः, बहुत्वादिति ॥सू० १२॥

सैज निरेजानामल्पबहुत्वं कथयितुमाह—'एएसि णं' इत्यादि ।

मूलम्—एएसि णं भन्ते ! परमाणुपोग्गलाणं सेयाणं निरे-
याण य कयरे कयरेहितो जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा !
सव्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सेया, निरेया असंखेज्जगुणा एवं
जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं । एएसि णं भन्ते ! अणंत-
पएसियाणं खंधाणं सेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहितो जाव
विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया,
सेया अणंतगुणा । एएसि णं भन्ते ! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्ज-
पएसियाणं, असंखेज्जपएसियाणं अणंतपएसियाण य खंधाणं
सेयाणं निरेयाण य दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कयरे
कयरेहितो जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंत-
पएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए, अणंतपएसिया खंधा सेया
दव्वट्टयाए अणंतगुणा, परमाणुपोग्गला सेया दव्वट्टयाए अणं-
तगुणा, संखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्टयाए असंखेज्ज-
गुणा, असंखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्टयाए असंखेज्ज-
गुणा, परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा,

इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—'गोयमा ! नत्थि अंतरं' हे गौतम !
इनका अन्तर नहीं होता है । 'एवं जाव अणंतपएसियाणं खंधाणं' सैज
एवं निरेज यावत् अनन्तप्रदेशिक स्कन्धों तक का इसी प्रकार से अन्तर
नहीं होता है क्योंकि ये सब बहुत होते हैं ॥सू० १२॥

छे छे छे—'गोयमा ! नत्थि अंतरं' छे गौतम ! 'तेनु' अंतरं छेतुं नथी. 'एवं'
जाव अणंतपएसियाणं खंधाणं' सेज्ज अने निरेज्ज यावत् अनंतप्रदेशोवाणा
स्कंधो सुधीना स्कंधोनु अंतरं आ कथन प्रमाणे छेतुं नथी केमडे जे अथा
अहुं छेय छे. ॥सू० १२॥

संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा७, असं-
खेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा८। पए-
सट्टयाए एवं चेव। णवरं परमाणुपोग्गला अपएसट्टयाए भाणि-
यवा। संखेज्जपएसिया खंधा निरेया पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा
सेसं तं चेव। दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया
खंधा निरेया दव्वट्टयाए१, तं चेव, पएसट्टयाए अणंतगुणा२,
अणंतपएसिया खंधा सेया दव्वट्टयाए अणंतगुणा३, ते चेव
पएसट्टयाए अणंतगुणा४, परमाणुपोग्गला सेया दव्वट्ट अपए-
सट्टयाए अणंतगुणा५, संखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्टयाए
असंखेज्जगुणा६, ते चेव पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा७, असं-
खेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा८, ते चेव
पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा९ परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ट-
अपएसट्टयाए असंखेज्जगुणा१०, संखेज्जपएसिया खंधा निरेया
दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा११, ते चेव पएसट्टयाए असंखेज्ज-
गुणा१२, असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए असंखेज्ज-
गुणा१३, ते चेव पएसट्टयाए संखेज्जगुणा१४ ॥सू० १३॥

छाया—एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां सैजानां निरेजानां च कतरे
कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः परमाणुपुद्गलाः सैजाः,
निरेजा असंख्येयगुणाः, एवं यावदसंख्येयप्रदेशिकानां स्कन्धानाम् । एतेषां खलु
भदन्त ! अनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानां सैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्
विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजाः, सैजा
अनन्तगुणाः । एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां संख्येयप्रदेशिकानाम् असं-
ख्येयप्रदेशिकानामन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानां सैजानां निरेजानां च द्रव्यार्थतया
प्रदेशार्थतया—द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम !
सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया१, अनन्तप्रदेशिकाः
स्कन्धाः सैजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः२, परमाणुपुद्गलाः सैजाः द्रव्यार्थतया
अनन्तगुणाः३, संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजाः द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः४,

અસંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સૈજાઃ દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ૫, પરમાણુપુદ્ગલા નિરેજા દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ૬, સંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજા દ્રવ્યાર્થ- તયા સંખ્યેયગુણાઃ૭, અસંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજા દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેય- ગુણાઃ૮ । પ્રદેશાર્થતયા એવમેવ, નવરં પરમાણુપુદ્ગલા અપ્રદેશાર્થતયા મણિતવ્યાઃ । સંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજાઃ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ, શેષં તદેવ । દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા સર્વસ્તોકા અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજાઃ દ્રવ્યાર્થતયા૧, તદેવ પ્રદેશાર્થતયા અનન્તગુણા૨, અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સૈજા દ્રવ્યાર્થતયા અનન્તગુણાઃ૩, તે એવ પ્રદેશાર્થતયા અનન્તગુણાઃ૪, પરમાણુપુદ્ગલાઃ સૈજા દ્રવ્યાર્થ- પ્રદેશાર્થતયા અનન્તગુણાઃ૫, સંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સૈજા દ્રવ્યાર્થતયા અસં- ક્ખ્યેયગુણાઃ૬, તે એવ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ૭, અસંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સૈજા દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ૮, તે એવ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ૯, પરમાણુપુદ્ગલા નિરેજા દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ૧૦, સંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજા દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ૧૧, તે એવ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેય- ગુણાઃ૧૨, અસંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજા દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ૧૩, તે એવ પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણાઃ ૧૪ ॥મુ. ૧૩॥

ટીકા—‘एएसि णं भंते । परमाणुपोग्गलानं सेयानं निरेयाण य कयरे कयरेहितो जाव विसेसाहिया वा’ एतेषां खलु भदन्त । परमाणुपुद्गलानां सैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा एतेषु सैजनिरेजपरमाणुषु कस्यापेक्षया कस्याल्पत्वं बहुत्वं तुल्यत्वं विशेषाधिकत्वं वेति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सर्व्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सेया’

“एएसि णं भंते । परमाणुपोग्गलानं सेयानं निरेयाण य कयरे कयरेहितो ॥ इत्यादि ॥

ટીકાર્થ—इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! इन सकम्प और अकम्प परमाणु पुद्गलों के बीच में कौन किनकी अपेक्षा अल्प है ? कौन बहुत हैं ? कौन बराबर हैं ? और कौन विशेषाधिक हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—‘गोयमा

‘एएसि णं भंते । परमाणुपोग्गलानं सेयानं निरेयाण य कयरे कयरेहितो’ ४०

ટીકાર્થ—આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે—હે મગધન આ સકંપ અને અકંપ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં અલ્પ છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં વધારે છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોની બરાબર છે ? અને કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામી ને કહે છે કે—‘गोयमा ।

સર્વસ્તોકાઃ પરમાણુપુદ્ગલાઃ સૈજાઃ—કમ્પનક્રિયાવન્તઃ પરમાણવઃ સર્વોપેક્ષયા સ્તોકા
 એવ ભવન્તીત્યર્થઃ । ‘નિરેયા અસંખેજ્જગુણા’ નિરેજાઃ—કમ્પનરહિતાઃ—પરમાણવઃ
 સૈજનપરમાણ્વપેક્ષયા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ । સ્થિતિક્રિયાયા ઔત્સર્ગિ-
 કત્વાદ્ બહુત્વમિતિ । ‘એવં જાવ અસંખેજ્જપણસિયાણં સંધાણં’ એવં યાવત્
 અસંખ્યેયપ્રદેશિકાનાં સ્કન્ધાનાં સૈજત્વનિરેજત્વવિષયેડલ્પવહુત્વમવગન્તવ્યમિતિ ।
 ‘પણસિ, ણં મંતે ! અણંતપણસિયાણં સંધાણં સેયાણં નિરેયાણ ય કયરે કયરેહિંતો
 જાવ વિસેસાહિયા વા’ એતૈષાં સ્વલ્પ ભદન્ત ! અનન્તપ્રદેશિકાનાં સૈજાનાં નિરેજાનાં
 ચ કતરે કતરેભ્યો યાવદ્વિશેષાધિકા વા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’

સવ્વત્થોવા પરમાણુપોગ્ગલા સેયા’ હે ગૌતમ ! કમ્પન ક્રિયા સે યુક્ત
 જો પુદ્ગલ પરમાણુ હૈ વે સ્વલ્પી અપેક્ષા સ્તોક હૈ । ‘નિરેયા અસંખેજ્જ-
 ગુણા’ હનકી અપેક્ષા કમ્પન રહિત જો પરમાણુ હૈ, વે અસંખ્યાતગુણિત
 અધિક હૈ । ક્યોંકિ હનકી સ્થિતિ ક્રિયા સ્વાભાવિક હૈ । હસલિએ
 હન્હે અસંખ્યાતગુણે અધિક કહા ગયા હૈ । ‘એવં જાવ અસંખેજ્જ
 પણસિયાણં સંધાણં’ હસી પ્રકાર યહ અલ્પ બહુત્વ કા કથન યાવત્
 અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કન્ધ સ્કન્ધોં ઓર અકમ્પ સ્કન્ધોં કે સમ્બન્ધ મેં
 શ્રી જાનના યાહિએ ‘પણસિ ણં મંતે ! અણંતપણસિયાણં સંધાણં સેયાણં
 નિરેયાણ ય કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા’ હસ સૂત્ર દ્વારા
 ગૌતમ સ્વામી ને પ્રશ્ન શ્રી સે એસા પૂછા હૈ—હે ભદન્ત ! જો અનન્ત-
 પ્રદેશિક સ્કન્ધ સંકમ્પ ઓર અકમ્પ હૈ સો હન દોનોં સે કૌન સ્કન્ધ
 કિનસે કમ હૈ ? કૌન કિનસે વહુત હૈ ? કૌન કિનકે બરાબર હૈ !

સવ્વત્થોવા પરમાણુપોગ્ગલા સેયા’ હે ગૌતમ ! કમ્પનક્રિયાવાળા જે પરમાણુઓ
 છે. તે બધાથી સ્તોક અલ્પ છે. “નિરેયા અસંખેજ્જગુણા” તેના કરતાં કમ્પન
 વિનાના જે પરમાણુઓ છે. તે અસંખ્યાતગણા વધારે છે. કેમકે—તેઓની
 સ્થિતિ, ક્રિયા સ્વાભાવિક છે. તેથી તેને અસંખ્યાતગણા અધિક કહેવા છે. “એવં
 જાવ અસંખેજ્જપણસિયાણં સંધાણં” એજ પ્રમાણે આ અલ્પ બહુપણા સંબંધી
 કથન યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સંકમ્પસ્કંધો અને અકમ્પ સ્કંધોના
 સંબંધમાં પણ સમજવું “પણસિ ણં મંતે ! અણંતપણસિયાણં સંધાણં સેયાણં નિરે-
 યાણ ય કયરે કયરેહિંતો ! જાવ વિસેસાહિયા” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા ગૌતમસ્વામી
 એ પ્રશ્ન શ્રી ને એવું પૂછવું છેકે—હે ભગવન્ જે અનન્તપ્રદેશોવાળા સ્કંધો
 સંકમ્પ અને અકમ્પ હોય છે, તે બન્ને પ્રકારના સ્કંધોમાં કયા સ્કંધ કયા
 સ્કંધ કરતા અલ્પ છે ? કયા સ્કંધ કયા સ્કંધ કરતાં વધારે છે ? કયા
 સ્કંધ કયાસ્કંધની બરાબર છે અને કયા સ્કંધ કયા સ્કંધથી વિશેષાધિક છે ?

इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सन्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया' सर्व-
स्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजाः—कम्पनादिरहिताः अनन्तप्रदेशिकस्कन्धाः
सर्वेभ्योऽल्पा एव भवन्तीत्यर्थः, एतदपेक्षया 'सेया अणंतगुणा' सैजा अनन्तगुणाः
निरेजानन्तप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया सैजा अनन्तप्रदेशिकस्कन्धाः अनन्तगुणा
अधिका भवन्ति वस्तुस्वभावत्वादिति । एतदेव द्रव्यार्थतदुभयार्थं निरूपयन्नाह-
'एएसि णं' इत्यादि, तत्र द्रव्यार्थतायाम् अष्टौ पदानि, एवं प्रदेशार्थतायामपि अष्टौ

और कौन किनसे विशेषाधिक हैं ! इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—
“गोयमा ! सन्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया” हे गौतम !
सब से कम वे अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं जो निष्कम्प हैं । “सेया अण-
तगुणा” इनकी अपेक्षा जो सकम्प अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं वे अनन्त
गुणों अधिक हैं क्योंकि ऐसा ही इनका स्वभाव है । “एएसि णं भंते ।
परमाणु पोग्गलाणं संखेज्जपएसियाणं असंखेज्जपएसियाणं अणंत-
पएसियाणं खंधाणं सेयाणं निरेयाणं य दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठ-
पएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा” यहां परमाणु
पुद्गलों के संख्यातप्रदेशिक स्कन्धों के असंख्यात प्रदेशिक स्कन्धों के
और अनन्तप्रदेशिक स्कन्धों के सकम्प अकम्प पक्ष के द्रव्यरूपता में
आठ विकल्प, प्रदेशरूपता में आठ विकल्प और उभयरूपता में जो
१४ विकल्प होते हैं वे ही प्रकट किये जा रहे हैं—इनमें गौतमस्वामी ने
प्रभु श्री से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! सकम्प और अकम्प परमाणु
पुद्गलों में संख्यातप्रदेशी स्कन्धों में, असंख्यातप्रदेशी स्कन्धों में और

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામી ને કહે છે કે—ગોયમા સન્વત્થોવા
'અણંતપણસિયા ક્ષંધા નિરેયા'—હે ગૌતમ ! સૌથી ઓછા અનંત પ્રદેશોવાળા
સ્કંધ છે “સેયા અણંતગુણા” તેના કરતાં જે સકંપ અનંતપ્રદેશોવાળા સ્કંધ
છે, તે અનંતગુણા અધિક છે. કેમકે તેમનો સ્વભાવ જ એવો છે “એસિ ણં
ભંતે ! પરમાણુપોગ્ગલાણં સંખેજ્જપણસિયાણં કંધાણં સેયાણં નિરેયાણં ય દવ્વટ્ઠયાએ
પણસટ્ઠયાએ દવ્વટ્ઠપણસટ્ઠયાએ કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા વા” અહિંયાં પરમાણુ
પુદ્ગલોના સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોના, અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોના, અને
અનંતપ્રદેશોવાળા સ્કંધોના સકંપ અને અકંપ પક્ષના દ્રવ્યપણામાં આઠ
વિકલ્પો પ્રદેશપણામાં આઠ વિકલ્પ, અને બંને પ્રકાર પણામાં જે ૧૪ ઔઠ
વિકલ્પો યાય છે. એ જ બતાવવામાં આવે છે. આ વિષયમાં ગૌતમસ્વામીએ
પ્રભુ શ્રી ને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ સકંપ અને અકંપ પરમાણુ
પુદ્ગલોમાં, સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં, અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં અને

પદાનિ ઉભયાર્થતાયાઃ પક્ષે તુ ચતુર્દશપદાનિ તત્ર સૈજનિરેજપક્ષે પરમાણુષુ
 દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થપદયો દ્રવ્યાર્થતા પ્રદેશાર્થતા હત્યેવમેકીકરણેન વ્યવહારાદિતિ ।
 અથાક્ષરં વિવૃણોતિ ‘પણસિ ણં પરમાણુપોગ્મલાણં સંસ્થેઝ્જપણસિયાણં’ એતેષાં સ્વલ્પ
 પરમાણુપુદ્ગલાનાં સંસ્થેયપ્રદેશિકાનામ્ ‘અસંસ્થેઝ્જપણસિયાણં અણંતપણસિયાણં ય
 સ્વંધાણં સેયાણં નિરેયાણં ચ’ અસંસ્થેયપ્રદેશિકાનામનન્તપ્રદેશિકાનાં ચ સ્કન્ધાનાં
 સિજાનાં નિરેજાનાં ચ, ‘દ્વવ્વટ્ટયાણં પણસટ્ટયાણં દ્વવ્વટ્ટપણસટ્ટયાણં’ દ્રવ્યાર્થતયા-
 પ્રદેશાર્થતયા-દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા ‘કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા ત્વા’ કતરે
 કતરેભ્યો યાવદ્વિશેષાધિકા વા એતેષુ મધ્યે કસ્યાપેક્ષયા કસ્યાલ્પબહુત્વાદિકં
 ભવતીતિપ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गौतम’ हे गौतम ! ‘संस्व-
 त्थोवा अणंतपणसिया स्वंधा निरेया द्वावट्टयाणं ?’ सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः
 स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया, परमाणुपुद्गलसंख्यातप्रदेशिकासंख्यातप्रदेशिकानन्त-

અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધો મેં દ્રવ્યરૂપ સે પ્રદેશરૂપ સે ઔર દ્રવ્ય ઔર પ્રદેશ
 દોનોં રૂપ સે કૌન કિન સે યાવત્ વિશેષાધિક હૈં ? યહાં યાવત્પદ સે
 “અલ્પબહુત્વ ઔર તુલ્ય” ઇન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । યહાં ઉભ-
 યરૂપતા મેં ૧૬ વિકલ્પ ન કહકર જો ૧૪ વિકલ્પ કહે ગયે હૈ સો
 ઉસકા કારણ એસા હૈ કિ સકમ્પ ઔર અકમ્પ પરમાણુઓં મેં દ્રવ્યાર્થતા
 ઔર પ્રદેશાર્થતા પદ કે બદલે દ્રવ્યાર્થતા પ્રદેશાર્થતા એસા એક હી પદ
 કહા ગયા હૈ । હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં ૮ વિકલ્પોં કા સ્પષ્ટીકરણ કરતે
 હુએ પ્રશ્ન શ્રી કહતે હૈ—“ગૌયમા” હે ગૌતમ ! “સંસ્વત્થોવા અણંત-
 પણસિયા સ્વંધા, નિરેયા દ્વાવટ્ટયાણં ? “સય સે કમ દ્રવ્યરૂપ સે વે અન-
 ન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં જો નિષ્કમ્પ હૈં । અર્થાત્ પરમાણુ પુદ્ગલોં એવં
 સંખ્યાત પ્રદેશિક અસંખ્યાતપ્રદેશિક ઔર અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધોં

અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં દ્રવ્યપણાથી, પ્રદેશપણાથી, અને ઉભય-દ્રવ્યપણાથી
 અને પ્રદેશપણાથી કોણ કોનાથી અલ્પ છે ? કોણ કોના કરતાં વધારે છે, કોણ
 કોની બરાબર છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ? અહિંયાં જે ઉભય
 પણામાં ૧૬ સોળ વિકલ્પો ન કહેતાં ૧૪ ચૌદ વિકલ્પો કહ્યા છે, તેનું કારણ
 એવું છે કે—સકંપ અને અકંપ પરમાણુઓમાં દ્રવ્યાર્થતા અને પ્રદેશાર્થતા
 પદને બદલે દ્રવ્યાર્થતા પ્રદેશાર્થતા એવું એકજ પદ કહ્યું છે, આ પ્રશ્નના
 ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને આઠ વિકલ્પો ને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે—
 “ગૌયમા” હે ગૌતમ ! “સંસ્વત્થોવા અણંતપણસિયા સ્વંધા, નિરેયા દ્વાવટ્ટયાણં”
 સૌથી ઓછા દ્રવ્યપણાથી અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધા છે કે જે નિષ્કંપ છે.
 અર્થાત્ પરમાણુ પુદ્ગલો અને સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા

પ્રદેશિકેષુ મધ્યે નિષ્કમ્પા અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા દ્રવ્યાર્થતારુપેણ સર્વેભ્યઃ
સ્ત્રોકા ભવન્તીત્યર્થઃ ૧ । ‘અણંતપણસિયા સ્વંધા સેયા દ્વવદ્વયાણ અણંતગુણા’
અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સૈજા દ્રવ્યાર્થતયા અનન્તગુણાઃ, નિરેજાનન્તપ્રદેશિક-
સ્કન્ધાપેક્ષયા સૈજાનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા દ્રવ્યાર્થતારુપેણાનન્તગુણા અધિકા ભવ-
ન્તીત્યર્થઃ ૨ । ‘પરમાણુપોગલા સેયા દ્વવદ્વયાણ અણંતગુણા’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ સૈજા
દ્રવ્યાર્થતયા અનન્તગુણાઃ, નિરેજાનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા દ્રવ્યાર્થતારુપેણ
સૈજાઃ પરમાણુપુદ્ગલા અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તીત્યર્થઃ ૩ । ‘સંસ્થેજ્જપણસિયા
સ્વંધા સેયા દ્વવદ્વયાણ અસંસ્થેજ્જગુણા’ સંસ્થેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સૈજા દ્રવ્યા-
ર્થતારુપેણ સૈજપરમાણુપુદ્ગલાપેક્ષયા અસંસ્થેયગુણા અધિકા ભવન્તીત્યર્થઃ ૪ ।
‘અસંસ્થેજ્જપણસિયા સ્વંધા સેયા દ્વવદ્વયાણ અસંસ્થેજ્જગુણા’ અસંસ્થાતપ્રદેશિકાઃ
સ્કન્ધાઃ સૈજા દ્રવ્યાર્થતયા સૈજસંસ્થાતપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા અસંસ્થાતગુણા
અધિકા ભવન્તીતિ ૫ । ‘પરમાણુપોગલા નિરેયા દ્વવદ્વયાણ અસંસ્થેજ્જગુણા’ પર-

‘કે વીચ મેં નિષ્કમ્પ અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ દ્રવ્યાર્થતારુપ સે સર્વો સે
કમ હૈં ૧ । “અણંતપણસિયા સ્વંધા સેયા દ્વવદ્વયાણ અણંતગુણા” इनकी
अपेक्षा जो सकम्प अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं वे द्रव्यार्थतारुप से अनन्त
गुणों अधिक है २ । ‘परमाणु पोगला सैया द्ववद्वयाण अणंतगुणा’ इनसे
द्रव्यरूप से अनन्तगुणों वे परमाणु पुद्गल हैं जो सकम्प हैं ३ । ‘संस्थेज्जप-
सिया स्वंधा सैया द्ववद्वयाण असंस्थेज्जगुणा’ इन से असंख्यातगुणों द्रव्य
रूपसे वे स्कन्ध हैं जो सकम्प हैं और संख्यातप्रदेशों वाले हैं ४ । ‘असंस्थे-
ज्जपणसिया स्वंधा सैया द्ववद्वयाण असंस्थेज्जगुणा’ ५ । इनसे असंख्यात-
गुणों द्रव्यरूपसे वे स्कंध हैं जो असंख्यातप्रदेशोंवाले हैं एवं सकम्प हैं ५ ।
‘परमाणुपोगला निरेया द्ववद्वयाण असंस्थेज्जगुणा’ ६ । इनसे असंख्यात-

અને અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં નિષ્કંપ અનંતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણ્થી
સૌથી કમ છે ૧ “અણંતપણસિયા સ્વંધા સેયા દ્વવદ્વયાણ અણંતગુણા” તેના કરતાં
જે સ્કંપ અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધો છે. તે અનંતગતા વધારે છે ૨. “પરમાણુ
પોગલા સેયા દ્વવદ્વયાણ અણંતગુણા” તેનાથી દ્રવ્યપણ્થી અનંતગણા તે પર-
માણુ પુદ્ગલો છે, કે જે સ્કંપ છે. ૩ ‘સંસ્થેજ્જપણસિયા સ્વંધા સેયા દ્વવદ્વયાણ
અસંસ્થેજ્જગુણા’ તેનાથી અસંખ્યાતગણા દ્રવ્યપણ્થી તે સ્કંધો છે કે જે સ્કંપ
છે અને સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા છે, ૪ ‘અસંસ્થેજ્જપણસિયા સ્વંધા સેયા દ્વવદ્વયાણ
સંસ્થેજ્જગુણા’ તેનાથી અસંખ્યાતગણા દ્રવ્યપણ્થી તે સ્કંધ છે, કે જે
અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા છે, અને સ્કંપ છે. ૫ ‘પરમાણુપોગલા નિરેયા
દ્વવદ્વયાણ અસંસ્થેજ્જગુણા ૬’ તેના કરતાં દ્રવ્યપણ્થી અસંખ્યાતગણા

માણુપુદ્ગલા નિરેજાઃ સ્કન્ધા દ્રવ્યાર્થતયા સૈજા સંખ્યાતપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા
અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૬ । ‘સંખેજ્જપણસિયા સંધા નિરેયા દ્વવદ્વયા
સંખેજ્જગુણા’ સંખ્યાતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજા દ્રવ્યાર્થતયા નિરેજપરમાણુ-
પુદ્ગલાપેક્ષયા સંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ દ્રવ્યાર્થતયેતિ ૭ । ‘અસંખેજ્જપણસિયા
સંધા નિરેયા દ્વવદ્વયા અસંખેજ્જગુણા’ અસંખ્યાતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજા
દ્રવ્યાર્થતયા નિરેજસંખ્યાતપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવ-
ન્તીતિ । તદેવં દ્રવ્યાર્થતયા પક્ષેડલ્પવહુત્વં ભવતીતિ ૮ । ‘પણસદ્વયા એવં ચેવ’ પ્રદે-
શાર્થતાયામ્ એવમેવ યયૈવ દ્રવ્યાર્થતપક્ષે પરમાણુપુદ્ગલસંખ્યાતપ્રદેશિકાસંખ્યાત-
પ્રદેશિકાનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધાનામલ્પવહુત્વં મતિપાદિતં તથૈવ પ્રદેશાર્થતાપક્ષેપિ
એતેપામલ્પવહુત્વમવગન્તવ્યમિતિ । અથ ‘પણસદ્વયા એવં ચેવ’ ક્વચિત્તિદેશે યો
વિશેષઃ સ કલ્પયતે-‘નવરં’ ક્વચિદિ । પરમાણુપ્રદેશાર્થતાયાઃ સ્થાનેડપ્રદેશાર્થતયા

ગુણે દ્રવ્યરૂપ સે ચે પરમાણુ પુદ્ગલ હૈં જો નિષ્કમ્પ હૈં ૬ । ‘સંખેજ્જપણસિયા
સંધા નિરેયા દ્વવદ્વયા સંખેજ્જગુણા’ ૭ । ફનકી અપેક્ષા સંખ્યાતપ્રદેશો
વાલે નિષ્કમ્પ સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે સંખ્યાતગુણે હૈં ૭ । ‘અસંખેજ્જપણસિયા
સંધા નિરેયા દ્વવદ્વયા અસંખેજ્જગુણા’ ૮ । ફનકી અપેક્ષા અસંખ્યાત-
પ્રદેશો વાલે નિષ્કમ્પ સ્કન્ધ દ્રવ્યાર્થરૂપ સે અસંખ્યાતગુણે હૈં ૮ ।
‘પણસદ્વયા એવં ચેવ’ પ્રદેશરૂપ સે ધી યે હી આઠ વિકલ્પ યહાં
સંકમ્પ ઇકમ્પ પરમાણુ પુદ્ગલોં મેં એવં સંખ્યાત પ્રદેશિક અસંખ્યાત
પ્રદેશિક ઓર અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કે ધીચ મેં અલ્પ વહુત્વ કે
સમ્બન્ધ મેં સમઘ્નના યાહિયે । “નવરં પરમાણુપોગલા અપણસદ્વયા
માણિયવ્વા” પરન્તુ પરમાણુ પુદ્ગલોં કે સમ્બન્ધ મેં પ્રદેશરૂપ સે વિચાર
નહીં કરના યાહિયે । કિન્તુ વહાં ઉસકે ઘડલે અપ્રદેશરૂપ સે ઉનકા

વધારે તે પરમાણુ પુદ્ગલો છે, ૬ જે નિષ્કંપ છે, ૬ ‘સંખેજ્જપણસિયા સંધા,
નિરેયા દ્વવદ્વયા, સંખેજ્જગુણા’ તેના કરતાં સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા નિષ્કંપ
સ્કંધ દ્રવ્યપણ્થી સંખ્યાતગણ છે. ૭ ‘અસંખેજ્જપણસિયા સંધા નિરેયા દ્વવદ્વયા
અસંખેજ્જગુણા’ તેના કરતાં અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા નિષ્કંપ સ્કંધ દ્રવ્યાર્થપણ્થી
અસંખ્યાતગણ થાય જે “પણસદ્વયા એવં ચેવ” પ્રદેશપણ્થી પણ આજ આઠ
વિકલ્પો અસ્તિયાં સકંપ-અકંપ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં તથા સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા
અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા અને અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં અલ્પ-બહુપણના
સંબંધમાં સમજવા. ‘નવરં પરમાણુપોગલા અપણસદ્વયા માણિયવ્વા’ પરંતુ પરમાણુ
પુદ્ગલોના સંબંધમાં પ્રદેશપણ્થી વિચાર કરવો ન જોઈએ, પરંતુ તેને બદલે

इत्येवं वक्तव्यम् परमाणूनामप्रदेशार्थत्वात् । एवं च द्रव्यार्थतासूत्रे संख्यातप्रदेशिकाः निरेजाः स्कन्धाः परमाणुभ्यः संख्यातगुणा अधिकाः कथिताः, प्रदेशार्थतासूत्रे तु ते संख्यातप्रदेशिकाः तेभ्यः परमाणुभ्योऽसंख्यातगुणा अधिका वक्तव्याः यतो निरेजपरमाणुभ्यो द्रव्यार्थतया निरेजसंख्यातप्रदेशिकाः संख्यातगुणा अधिका भवन्ति, संख्यातप्रदेशिकेषु मध्ये बहूनामुत्कृष्टसंख्यातपरमाणुकप्रदेशत्वात् निरेजपरमाणुभ्य स्ते प्रदेशतोऽसंख्यातगुणाधिका भवन्तीति । ‘णवरं परमाणु-पोरगला अपसट्टयाए भाणियच्चा’ नवरम्-केवलं द्रव्यार्थता सूत्रापेक्षया वैलक्षण्यं यत् परमाणुपुद्गला अप्रदेशार्थतया भणितव्याः अप्रदेशार्थत्वात् परमाणूनामिति । ‘संखेज्जपएसिया खंधा निरेया पपसट्टयाए असंखेज्जगुणा’ संख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजाः प्रदेशार्थतया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति । ‘सेसं तं चेव’

विचार करना चाहिये । क्योंकि परमाणुओं में प्रदेशों का सद्भाव नहीं होता है । इसी प्रकार द्रव्यार्थता सूत्र में संख्यातप्रदेशिक अकम्प स्कन्ध, परमाणुओं से संख्यातगुणों अधिक कहे गये हैं पर प्रदेशार्थता सूत्र में तो वे संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध उन परमाणुओं से असंख्यात गुणों अधिक कहना चाहिये । क्योंकि निरेज अकम्प परमाणुओं से द्रव्य की अपेक्षा निरेज संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध संख्यातगुणों अधिक होते हैं । तथा उन्हीं संख्यात प्रदेशिक स्कन्धों में बहुत से संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध ऐसे भी होते हैं जो उत्कृष्ट संख्यात प्रदेशों वाले होने के कारण प्रदेशरूप से निरेजपरमाणुओं से प्रदेशों की अपेक्षा असंख्यातगुणों अधिक होते हैं । यही बात—‘संखेज्जपएसिया खंधा निरेया पपसट्टयाए असंखेज्जगुणा सेसं तं चेव’ इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई

ત્યાં અપ્રદેશપણથી વિચાર કરવો જોઈએ. કેમકે—પરમાણુઓમાં પ્રદેશોના સદ્ભાવ હોતો નથી. આરીતે દ્રવ્યાર્થતા સૂત્રમાં સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા અકમ્પ સ્કંધ પરમાણુઓ કરતા સંખ્યાતગણા વધારે કહ્યા છે. પરંતુ પ્રદેશાર્થતા સૂત્રમાં તો તે સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો તે પરમાણુઓ કરતા અસંખ્યાત ગણા વધારે કહેવા જોઈએ. કેમકે—નિરેજ—અકંપ પરમાણુઓ કરતાં દ્રવ્યની અપેક્ષાથી નિરેજ સંખ્યાતપ્રદેશસ્કંધ સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે. તથા એજ સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં ઘણા સંખ્યાતપ્રદેશસ્કંધો એવા પણ હોય છે કે—જેઓ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા હોવા ને કારણે પ્રદેશપણથી નિરેજ પરમાણુઓથી પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા વધારે હોય છે, એજ વાત “સંખેજ્જપસિયા કંધા નિરેયા પપસટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા સેસં તં ચેવ” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. બાકીનું ખીરું સઘળું કથન દ્રવ્યા-

શોમ્-ઉક્તાદન્વત્ સર્વ તદેવ-દ્રવ્યાર્થતામશોક્તમેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘દ્વવદ્વપસદ્-
યા’ દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા, ઉપયાર્થતાપક્ષે इत्यर्थः, ‘સવત્થોવા અણંતપણસિયા
સંધા નિરેયા દ્વવદ્વયા’ સર્વસ્તોકાઃ સર્વપેક્ષયા અલયાઃ અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા
દ્રવ્યાર્થતયા નિરેજા ભવન્તીતિ ૧ । ‘તે ચેવ પપસદ્વયા’ અણંતગુણા’ અનન્તપ્રદે-
શિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજા પ્રદેશાર્થતયા સ્તયૈવ અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તીતિ
જ્ઞાતવ્યા ૨, ‘અણંતપણસિયા સંધા મેયા દ્વવદ્વયા’ અણંતગુણા ૩’ અનન્તપ્રદેશિકાઃ
સ્કન્ધાઃ સૈજા દ્રવ્યાર્થતયા અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૩ । ‘તે ચેવ પપસદ્વયા’
અણંતગુણા ૪’ તે એવ પ્રદેશાર્થતયા અનન્તગુણાઃ કથિતા સ્તે એવ પ્રદેશાર્થતયા તતો-
ડપિ અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૪ । ‘પરમાણુપોગલા સેયા દ્વવદ્વઅપસદ્વયા’
અણંતગુણા ૫’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ સૈજાઃ દ્રવ્યાર્થાડપ્રદેશાર્થતયા અનન્તગુણા અધિકા
ભવન્તિ ૫ । ‘સંલેજ્જપણસિયા સંધા સેયા દ્વવદ્વયા’ અસંલેજ્જગુણાદ’ સંલેય-

૧ । યાકી કા ઓર સવ કથન દ્રવ્યાર્થપક્ષ મેં જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા
હી યહાં હૈ । “દ્વવદ્વપસદ્વયા’ સવત્થોવા અણંતપણસિયા સંધા નિરેયા
દ્વવદ્વયા’ ૧ તે ચેવ પપસદ્વયા’ અણંતગુણા ૨” ઉપયાર્થતા પક્ષ મેં
દ્રવ્યરૂપ સે સવ સે અલવ અનન્તપ્રદેશો’ વાલે નિષ્કમ્પ સ્કન્ધ હૈ ૧ ઓર
પ્રદેશરૂપ સે વે હી સ્કન્ધ અનન્તગુણો અધિક હૈ ૨ । “અણંતપણસિયા
સંધા સેયા દ્વવદ્વયા’ અણંતગુણા ૩” અનન્તપ્રદેશો’ વાલે સકંપ સ્કન્ધ
દ્રવ્યરૂપ સે અનન્તગુણો અધિક હૈ ૩ ‘તે ચેવ પપસદ્વયા’ ઓર પ્રદેશરૂપ
સે વે હી સ્કન્ધ ‘અણંતગુણા ૪’ અનન્તગુણો અધિક હૈ ૪ । ‘પરમાણુપોગલા
સેયા દ્વવદ્વઅપસદ્વયા’ અણંતગુણા’ ૫ સકંપ પરમાણુપુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ
સે એવં અપ્રદેશરૂપ સે અનન્તગુણો અધિક હૈ ૫ । “સંલેજ્જપણસિયા સંધા

ર્થતા પક્ષમાં ૧ પ્રમાણે કહેવામાં આંચું છે. એજ પ્રમાણે અહિંયાં પણ
સમજવું “દ્વવદ્વપસદ્વયા’ સવત્થોવા અણંતપણસિયા સંધા નિરેયા દ્વવદ્વયા’ તં
ચેવ પપસદ્વયા’ અણંતગુણા” ઉલ્લેખ પણાના પક્ષમાં દ્રવ્યપણાથી સૌથી અલ્પ
અનંત પ્રદેશોવાળા નિષ્કંપ સ્કંધ છે ૧ અને પ્રદેશાર્થપણાથી એજ સ્કંધ અનંત
ગણા અધિક છે ૨ ‘અણંતપણસિયા સંધા સેયા દ્વવદ્વયા’ અણંતગુણા’ અનંત પ્રદે-
શોવાળા સકંપ સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી અનંતગણા વધારે છે. ૩ અને ‘તે ચેવ પપ-
સદ્વયા’ પ્રદેશપણાથી એજ સ્કંધો ‘અણંતગુણા’ અનંતગણા વધારે છે. ૪ ‘પરમાણુ-
પોગલા સેયા દ્વવદ્વ અપસદ્વયા’ અણંતગુણા ૫’ સકંપ પરમાણુ પુદ્ગલદ્રવ્ય-
પણાથી અને અપ્રદેશપણાથી અનંતગણા વધારે છે. ૫ “સંલેજ્જપણસિયા

પ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સૈજા દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૬ । ‘તે
 ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૭’ તે એવ-સૈજ સંખ્યેયપ્રદેશિકસ્કન્ધા એવ
 પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૭ । ‘અસંખેજ્જપપ્પસિયા સંધા
 સેયા દવ્વદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૮’ અસંખ્યાતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સૈજા દ્રવ્યાર્થ-
 તયા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ ૮ । ‘તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૯’
 તે એવ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૯ । ‘પરમાણુપોગલા
 નિરેયા દવ્વદ્વઅપપ્પસદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૧૦’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ નિરેજા દ્રવ્યાર્થ-
 પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તિ ૧૦ । ‘સંખેજ્જપપ્પસિયા સંધા નિરેયા
 દવ્વદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૧૧’ સંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજા દ્રવ્યાર્થતયા
 પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ ૧૧ । ‘તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ અસંખેજ્જ-
 સેયા દવ્વદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૬’ સંખ્યાત પ્રદેશો’ વાલે સકમ્પ સ્કન્ધ
 દ્રવ્યરૂપ સે અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં ૬ । ‘તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ અસંખેજ્જ-
 ગુણા ૭ ॥ ઔર વે હી પ્રદેશરૂપ સે અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં ૭ । “અસં-
 જ્જપપ્પસિયા સંધા સેયા દવ્વદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૮ । અસંખ્યાત પ્રદેશો’
 વાલે સકમ્પ સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં ૮ । “તે ચેવ
 પપ્પસદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા” ઔર વે હી અસંખ્યાત પ્રદેશો’ વાલે સકમ્પ
 સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં ૯ । ‘પરમાણુપોગલા
 નિરેયા દવ્વદ્વઅપપ્પસદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા’ ૧૦ । નિષ્કમ્પ પરમાણુ પુદ્ગલ
 દ્રવ્યાર્થ અપ્રદેશાર્થ ઉભયરૂપ સે અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં ૧૦ । ‘સંખેજ્જ-
 પપ્પસિયા સંધા નિરેયા દવ્વદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા’ ૧૧ ॥ નિષ્કમ્પ જો
 સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં વે દ્રવ્યરૂપ સે અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં ૧૧ ।

સંધા સેયા દવ્વદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૬’ સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સકંપ સ્કંધો દ્રવ્ય-
 પશુધી અસંખ્યાતગણા વધારે ૬ તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૭ ॥ અને
 પ્રદેશપશુધી અસંખ્યાતગણા અધિક છે. ૭ “અસંખેજ્જપપ્પસિયા સંધા સેયા
 દવ્વદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૮ ॥ અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સકંપ સ્કંધો દ્રવ્યપશુધી
 અસંખ્યાત ગણા વધારે છે- “તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા” અને આ
 અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સકંપ સ્કંધો પ્રદેશપશુધી અસંખ્યાતગણા વધારે
 છે. “પરમાણુપોગલા નિરેયા દવ્વદ્વઅપપ્પસદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૧૦ નિષ્કંપ
 પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થ અપ્રદેશાર્થ એ બન્ને પ્રકારથી અસંખ્યાતગણા
 વધારે છે ૧૦ “સંખેજ્જપપ્પસિયા સંધા નિરેયા દવ્વદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૧૧ ॥
 નિષ્કંપ જે સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે. તેઓ દ્રવ્યપશુધી અસંખ્યાતગણા

ગુણા ૧૨' તે એવ દ્રવ્યાર્થતયા-દ્રવ્યાર્થરૂપેણ નિરેજસંખ્યાતપ્રદેશિકસ્કન્ધા એવ પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૧૨। 'અસંખેજ્જપણસિયા સંધા નિરેયા દ્વવદ્ર્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૧૩' અસંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજા દ્રવ્યાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૧૩। 'તે ચેવ પપ્પણસિયાપ સંખેજ્જગુણા ૧૪' તે એવ નિરેજા સંખ્યેયપ્રદેશિકસ્કન્ધા એવ પ્રદેશાર્થતયા સંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૧૪। સૂ. ૧૩।

અથ પરમાણ્વાદીનેવ સૈજત્વાદિના નિરૂપયન્નાહ-‘પરમાણુપોગ્ગલે ણં’ इत्यादि।

મૂલમ્-પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! કિં દેસેણ સઠ્ઠેણ નિરેણ ? ગોયમા ! નો દેસેણ સિય સઠ્ઠેણ સિય નિરેણ । દુપ્પણસિણ ણં મંતે ! સંધેં પુચ્છા ગોયમા ! સિય દેસેણ સિણ સઠ્ઠેણ સિય નિરેણ । એવં જાવ અણંતપણસિણ । પરમાણુપોગ્ગલા ણં મંતે ! કિં દેસેયા સઠ્ઠેયા નિરેયા ? ગોયમા ! નો દેસેયા સઠ્ઠેયા વિ નિરેયા વિ । દુપ્પણસિયાણં મંતે ! સંધાં પુચ્છા ગોયમા ! દેસેયા વિ સઠ્ઠેયા વિ નિરેયા વિ । એવં જાવ અણંતપણસિયા । પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! સઠ્ઠેણ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ? ગોયમા ! જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાણ અસંખેજ્જઙ્ગમાણં । નિરેણ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ ? ગોયમા ! જહન્નેણં એકં સમયં

‘તે ચેવ પપ્પણસિયાપ અસંખેજ્જગુણા’ ૧૨। ઓર વે હી નિપ્પકમ્પ સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈ ૧૨। ‘અસંખેજ્જપણસિયા સંધા નિરેયા દ્વવદ્ર્યાપ અસંખેજ્જગુણા’ અકંપ જો અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈ વે દ્રવ્યરૂપ સે અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈ ૧૩। ‘તે ચેવ પપ્પણસિયાપ સંખેજ્જગુણા ૧૪। ઓર વે હી અકમ્પ અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે સંખ્યાતગુણે અધિક હૈ ૧૪। સૂ. ૧૩।

વધારે છે ૧૧ “તે ચેવ પપ્પણસિયાપ અસંખેજ્જગુણા ૧૨। અને એ નિપ્પકંપ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોન પ્રદેશપણ્થી અસંખ્યાતગણુ વધારે છે. ૧૨ “અસંખેજ્જપણસિયા સંધા નિરેયા, દ્વવદ્ર્યાપ અસંખેજ્જગુણા ૧૩। જે અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધ સ્કંધો છે તેઓ દ્રવ્યપણ્થી અસંખ્યાતગણુ વધારે છે. ૧૩ “તે ચેવ પપ્પણસિયાપ સંખેજ્જગુણા ૧૪। અને એ અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધ સ્કંધોન પ્રદેશપણ્થી સંખ્યાતગણુ વધારે છે ૧૪। સૂ. ૧૩।

उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं । दुप्पएसिया णं भन्ते ! खंधे देसेए
 कालओ केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्को-
 सेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं । सव्वेए कालओ केवच्चिरं
 होइ ? गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं आवलियाए
 असंखेज्जइभागं । निरेए कालं केवच्चिरं होइ ? गोयमा ! जह-
 न्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं । एवं जाव अणंत-
 पएसिए । परमाणुपोग्गला णं भन्ते ! सव्वेया कालओ केवच्चिरं
 होइ ? गोयमा ! सव्वद्धं । निरेया कालओ केवच्चिरं होति ?
 सव्वद्धं । दुप्पएसिया णं भन्ते ! खंधा देसेया कालओ केवच्चिरं
 होति सव्वद्धं । सव्वेया कालओ केवच्चिरं होति सव्वद्धं ।
 निरेया कालओ केवच्चिरं० सव्वद्धं । एवं जाव अणंतपएसिया ।
 परमाणुपोग्गलस्स णं भन्ते ! सव्वेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ ?
 गोयमा ! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
 असंखेज्जं कालं । परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं
 एवं चेव, निरेयस्स केवइयं अंतरं होइ ? सट्ठाणंतरं पडुच्च
 जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं,
 परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं
 कालं । दुप्पएसियस्स णं भन्ते ! खंधस्स देसेयस्स केवइयं कालं
 अंतरं होइ ? सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं, उक्कोसेणं
 असंखेज्जं कालं । परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एकं समयं उक्को-
 सेणं अणंतं कालं । सव्वेयस्स केवइयं कालं ? एवं चेव जहा
 देसेयस्स । निरेयस्स केवइयं० ? सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एकं
 समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं । परट्ठाणंतरं पडु-

एव जहन्नेणं एकं समयं उक्त्वासेणं अणंतं कालं । एवं जाव अणंतपएसियस्स । परमाणुपोग्गला णं भन्ते ! सव्वेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ ? नत्थि अंतरं । निरेयाणं केवइयं० ? नत्थि अंतरं । दुप्पएसिया णं भन्ते ! खंधाणं देसेयाणं केवइयं कालं० ? नत्थि अंतरं । सव्वेयाणं केवइयं कालं० ? नत्थि अंतरं । निरेयाणं केवइयं कालं० ? नत्थि अंतरं । एवं जाव अणंतपएसियाणं एसि णं भन्ते ! परमाणुपोग्गलाणं सव्वेयाणं निरेयाणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सव्वेया, निरेया असंखेज्जगुणा । एसि णं भन्ते ! दुप्पएसियाणं खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा दुप्पएसिया खंधा सव्वेया, देसेया असंखेज्जगुणा, निरेया असंखेज्जगुणा । एवं जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं । एसि णं भन्ते ! अणंतपएसियाणं खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया, निरेया अणंतगुणा, देसेया अणंतगुणा । एसि णं भन्ते ! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसियाणं असंखेज्जपएसियाणं, अणंतपएसियाणं य खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए^१, अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा^२, अणंतपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा^३, असंखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा^४, संखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा^५, परमाणुपोग्गला सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्ज-

गुणा६, संखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्टयाए असंखेज्ज-
 गुणा७, असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्टयाए असंखेज्ज-
 गुणा८, परमाणुपोगला निरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा९,
 संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा१०, असं-
 खेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा११ ।
 पएसट्टयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया० । एवं पएसट्टयाए वि-
 णवरं परमाणुपोगला अपएसट्टयाए भाणियत्वा । संखेज्जप-
 सिया खंधा निरेया पएसट्टयाए असंखेज्जगुणां सेसं तं चेव ।
 दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया,
 दव्वट्टयाए१, ते चेव पएसट्टयाए अणंतगुणा२, अणंतपएसिया
 खंधा निरेया दव्वट्टयाए अणंतगुणा३, ते चेव पएसट्टयाए
 अणंतगुणा४, अणंतपएसिया खंधा देसेया दव्वट्टयाए अणंत-
 गुणा६, ते चेव पएसट्टयाए अणंतगुणा५, असंखेज्जपएसिया
 खंधा सव्वेया दव्वट्टयाए अणंतगुणा७, ते चेव पएसट्टयाए
 असंखेज्जगुणा८, संखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्टयाए
 असंखेज्जगुणा९, ते चेव पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा१०, परमाणु-
 पोगला सव्वेया दव्वट्टापएसट्टयाए असंखेज्जगुणा११, संखेज्ज-
 पएसिया खंधा देसेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा१२, ते चेव
 पएसट्टयाए संखेज्जगुणा१३, असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया
 दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा१४, ते चेव पएसट्टयाए असंखेज्ज-
 गुणा१५, परमाणुपोगला निरेया दव्वट्टापएसट्टयाए असंखे-
 ज्जगुणा१६, संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए संखेज्ज-
 गुणा१७, ते चेव पएसट्टयाए संखेज्जगुणा१८, असंखेज्जपएसिया
 निरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा१९, ते चेव पएसट्टयाए
 असंखेज्जगुणा२० ॥सू० १४॥

छाया—परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त । किं देशीजः सर्वैजो निरेजः ? गौतम ! नो देशीजः, स्यात् सर्वैजः, स्यात् निरेजः । द्विप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः पृच्छा गौतम ! स्यात् देशीजः स्यात् सर्वैजः, स्यात् निरेजः । एवं यावदनन्तप्रदेशिकः । परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! किं देशीजाः सर्वैजा निरेजाः ? गौतम ! नो देशीजाः सर्वैजा अपि निरेजा अपि । द्विप्रदेशिकाः खलु भदन्त ! स्कन्धाः पृच्छा गौतम ! देशैजा अपि सर्वैजा अपि निरेजा अपि एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः । परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! सर्वैजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकायाः असंख्येयभागम् । निरेजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम्, द्विप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धो देशीजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् । सर्वैजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम्, निरेजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् । एवं यावदनन्तप्रदेशिकः । परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! सर्वैजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति ? गौतम ! सर्वाद्धाम् । निरेजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति ? सर्वाद्धाम् । द्विप्रदेशिकाः खलु भदन्त ! स्कन्धाः देशैजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति ? सर्वाद्धाम् । सर्वैजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति ? सर्वाद्धाम् । निरेजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति ? सर्वाद्धाम् । एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः । परमाणुपुद्गलस्य खलु भदन्त ! सर्वैजस्य कियत्कालमन्तरं भवति ? गौतम ! स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् । परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण एवमेव निरेजस्य कियदन्तरं भवति ? स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् । परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् । द्विप्रदेशिकस्य खलु भदन्त ! स्कन्धस्य देशैजस्य कियत्कालमन्तरं भवति ? स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् । परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेणानन्तं कालम् । सर्वैजस्य कियन्तं कालम् ? एवमेव यथा देशैजस्य । निरेजस्य कियन्तं कालम् ? स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम्, उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् । परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण अनन्तं कालम्, एवं यावदनन्तप्रदेशिकस्य । परमाणुपुद्गलानां खलु भदन्त ! सर्वैजानाम् कियन्तं कालमन्तरं भवति ? नास्ति अनन्तरम् । निरेजानां कियन्तं कालम् ? नास्ति अन्तरम् । द्विप्रदेशिकानां खलु भदन्त ? स्कन्धानाम् देशैजानां

गुणा६, संखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्टयाए असंखेज्ज-
 गुणा७, असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्टयाए असंखेज्ज-
 गुणा८, परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा९,
 संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा१०, असं-
 खेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा११ ।
 पएसट्टयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया० । एवं पएसट्टयाए वि-
 णवरं परमाणुपोग्गला अपएसट्टयाए भाणियवा । संखेज्जप-
 सिया खंधा निरेया पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा सेसं तं चेव ।
 दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया,
 दव्वट्टयाए१, ते चेव पएसट्टयाए अणंतगुणा२, अणंतपएसिया
 खंधा निरेया दव्वट्टयाए अणंतगुणा३, ते चेव पएसट्टयाए
 अणंतगुणा४, अणंतपएसिया खंधा देसेया दव्वट्टयाए अणंत-
 गुणा६, ते चेव पएसट्टयाए अणंतगुणा५, असंखेज्जपएसिया
 खंधा सव्वेया दव्वट्टयाए अणंतगुणा७, ते चेव पएसट्टयाए
 असंखेज्जगुणा८, संखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्टयाए
 असंखेज्जगुणा९, ते चेव पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा१०, परमाणु-
 पोग्गला सव्वेया दव्वट्टापएसट्टयाए असंखेज्जगुणा११, संखेज्ज-
 पएसिया खंधा देसेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा१२, ते चेव
 पएसट्टयाए संखेज्जगुणा१३, असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया
 दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा१४, ते चेव पएसट्टयाए असंखेज्ज-
 गुणा१५, परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्टापएसट्टयाए असंखे-
 ज्जगुणा१६, संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए संखेज्ज-
 गुणा१७, ते चेव पएसट्टयाए संखेज्जगुणा१८, असंखेज्जपएसिया
 निरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा१९, ते चेव पएसट्टयाए
 असंखेज्जगुणा२० ॥सू० १४॥

छाया—परमाणुपट्टलाः खलु भदन्तः । किं देशीजः सर्वे जो निरेजः ? गौतम ! नो देशीजः, स्यात् सर्वेजः । स्यात् निरेजः । द्विपदेशिकाः खलु भदन्तः । स्कन्धाः पृच्छा गौतम ! स्यात् देशीजः स्यात् सर्वेजः, स्यात् निरेजः । एवं यावदनन्तपदेशिकाः । परमाणुपट्टलाः खलु भदन्तः । किं देशीजाः सर्वेजा निरेजाः ? गौतम ! नो देशीजाः सर्वेजा अपि निरेजा अपि । द्विपदेशिकाः खलु भदन्तः । स्कन्धाः पृच्छा गौतम ! देशीजा अपि सर्वेजा अपि निरेजा अपि एवं यावदनन्तपदेशिकाः । परमाणु-
पट्टलाः खलु भदन्तः । सर्वेजाः कालवः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आरक्षिकायाः भ्रमंस्वेयमागम् । निरेजः कालवः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण भ्रमंस्वेयं कालम् । द्विपदेशिकाः खलु भदन्तः । स्कन्धाः देशीजः कालवः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आरक्षिकायाः भ्रमंस्वेयमागम् । सर्वेजाः कालवः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आरक्षिकायाः भ्रमंस्वेयमागम्, निरेजः कालवः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण भ्रमंस्वेयं कालम् । एवं यावदनन्तपदेशिकाः । परमाणुपट्टलाः खलु भदन्तः । सर्वेजाः कालवः कियच्चिरं भवन्ति ? गौतम ! सर्वादाम् । निरेजाः कालवः कियच्चिरं भवन्ति ? सर्वादाम् । द्विपदेशिकाः खलु भदन्तः । स्कन्धाः देशीजाः कालवः कियच्चिरं भवन्ति ? सर्वादाम् । सर्वेजाः कालवः कियच्चिरं भवन्ति ? सर्वादाम् । एवं यावदनन्त-
पदेशिकाः । परमाणुपट्टलस्य खलु भदन्तः । सर्वेजस्य कियत्कालमन्तरं भवति ? गौतम ! स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेण भ्रमंस्वेयं कालम् । परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण एवमेव निरेजस्य कियदनन्तरं भवति ? स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेण भ्रमंस्वेयं कालम् । निरेजस्य कियदनन्तरं भवति ? स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेण भ्रमंस्वेयं कालम् । एवं यावदनन्तपदेशिकस्य । परमाणुपट्टलानां खलु भदन्तः । सर्वे-
जानां कियन्तं कालमन्तरं भवति ? नास्ति अनन्तरम् । निरेजानां कियन्तं कालम् ? नास्ति अनन्तरम् । द्विपदेशिकानां खलु भदन्तः । स्कन्धानाम् देशीजानां

कियन्तं कालम् ? नास्ति अन्तरम् । सर्वैजानां कियन्तं कालम् ? नास्ति अन्त-
 रम् । निरेजानां कियन्तं कालम् ? नास्ति अन्तरम् । एवं यावदनन्तप्रदेशिका-
 नाम् । एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां सर्वैजानां निरेजानां च कतरे कतरे-
 भ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः परमाणुपुद्गलाः सर्वैजाः
 निरेजा असंख्येयगुणाः । एतेषां खलु भदन्त ! द्विप्रदेशिकानां स्कन्धानां देशैजानां
 सर्वैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका
 द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा, देशैजा असंख्येयगुणाः, निरेजा असंख्येयगुणाः ।
 एवं यावदसंख्येयप्रदेशिकानां स्कन्धानाम् । एतेषां खलु भदन्त 'अनन्तप्रदेशिकानां
 स्कन्धानां देशैजानां सर्वैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिकाः ?
 गौतम ! सर्वस्तोकाः अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा, निरेजा अनन्तगुणाः,
 देशैजा अनन्तगुणाः । एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां संख्येयप्रदेशिकानाम्
 असंख्येयप्रदेशिकानाम् अनन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानां देशैजानां सर्वैजानां निरे-
 जानां द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषा-
 धिका वा, गौतम ! सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया १,
 अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः २ । अनन्तप्रदेशिकाः,
 स्कन्धा देशैजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः ३ । असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा
 द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः ४ । संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया
 असंख्येयगुणाः ५ । परमाणुपुद्गलाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः ६ । संख्येय-
 प्रदेशिकाः स्कन्धा देशैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः ७ । असंख्येयप्रदेशिकाः
 स्कन्धा देशैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः ८ । परमाणुपुद्गलां निरेजा द्रव्यार्थतया
 असंख्येयगुणाः ९ । संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः १० ।
 असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः ११ । प्रदेशार्थ-
 तया सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः, एवं प्रदेशार्थतया अपि । नवरं परमाणुपुद्गला
 अप्रदेशार्थतया भणितव्याः, संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजाः प्रदेशार्थतया
 असंख्येयगुणाः, शेषं तदेव । द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः
 स्कन्धाः सर्वैजाः द्रव्यार्थतया १, तदेव प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः २, अनन्त-
 प्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः ३, ते एव प्रदेशार्थतया अन-
 न्तगुणाः ४, अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा देशैजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः ५, ते एव
 प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः ६, असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया
 अनन्तगुणाः ७ । ते एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः ८, संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः
 सर्वैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः ९, ते एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः १०,

પરમાણુપ્રકાર. નિરેજા પ્રદેશાર્થત્વા અમંયેયગુણાઃ ૧૧, મંયેયપ્રદેશિકાઃ
 રુદ્ધા દેશનાઃ દ્રવ્યાર્થત્વા અમંયેયગુણાઃ ૧૨, તે એવ પ્રદેશાર્થત્વા સંયમેય-
 ગુણાઃ ૧૩, અસંયમેયપ્રદેશિકા રુદ્ધા દેશના દ્રવ્યાર્થત્વા અસંયમેયગુણાઃ ૧૪ । તે
 એવ પ્રદેશાર્થત્વા અમંયેયગુણાઃ ૧૫, પરમાણુપ્રકાર નિરેજા દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થત્વા
 અસંયમેયગુણાઃ ૧૬ । મંયેયપ્રદેશિકા રુદ્ધા નિરેજા દ્રવ્યાર્થત્વા સંયમેયગુણાઃ ૧૭,
 તે એવ પ્રદેશાર્થત્વા સંયમેયગુણાઃ ૧૮, અસંયમેયપ્રદેશિકા નિરેજા દ્રવ્યાર્થત્વા
 અસંયમેયગુણાઃ ૧૯, તે એવ પ્રદેશાર્થત્વા અમંયેયગુણાઃ ૨૦ ॥૧૫૦ ॥૧૫॥

ટીકા- 'પરમાણુવોગાલે જાં મંતે' કિં દેસેણ સન્ધેણ નિરેણ' પરમાણુપ્રકારઃ
 સ્વલ્પ મદન્ત ! કિં દેશનાઃ દેશેન-પ્રકારયત્વેન પ્રકારે કમ્પને ઇતિ દેશનાઃ, અંગતઃ
 કમ્પનવાન રુદ્ધા, અથવા નિરેજાઃ-સર્વપા-
 ણિ કમ્પનરહિતઃ પરમાણુપ્રકારઃ । ઇતિમદન્તઃ । મગવાનાદ- 'ગોયમા' હે ગૌતમ !
 'જો દેસેણ' જો દેશનાઃ પરમાણુઃ પરમાણુરયથામાત્રેન દેશતઃકમ્પનમ્વાસંમત્તાદિતિ,
 'સિય સન્ધેણ' સિય નિરેણ' સ્વાત્-કદાચિત્ સંધેજઃ સર્વાત્મના કદાચિત્ ચલન-

"પરમાણુવોગાલે જાં મંતે ! કિં દેસેણ સન્ધેણ નિરેણ ?" હત્યાદિ

ટીકાર્થ-હમ સુત્ર દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામી ને પ્રશ્નશ્રી સે પેસા પૂછા
 હૈ-"પરમાણુ વોગાલેજાં મંતે ! કિં દેસેણ સન્ધેણ નિરેણ" હે મદન્ત !
 પરમાણુ પુદ્ગલ ત્વા એકદેશ સે કમ્પન થાલા હોતા હૈ ? અથવા સર્વદેશ
 સે કમ્પન થાલા હોતા હૈ ? અથવા કમ્પન થાલા નહીં હોતા હૈ-અકમ્પ
 હોતા હૈ ? તાત્પર્ય હમ જાકા કા પેસા હૈ કિં પરમાણુ ત્વા અંશતઃ સકમ્પ
 હોતા હૈ, અથવા સર્વાંશ સે સકમ્પ હોતા હૈ ? અથવા બિલકુલ સકમ્પ
 નહીં હોતા હૈ ? હમકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કરતે હૈ-"ગોયમા ! જો દેસેણ સિય
 સન્ધેણ, સિય નિરેણ" હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ એક અંશ સે સકમ્પ

"પરમાણુવોગાલે જાં મંતે ! કિં દેસેણ સન્ધેણ નિરેણ" હત્યાદિ

ટીકાર્થ-આ સુત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નશ્રીને એવું પૂછ્યું છે
 કે-"પરમાણુવોગાલે જાં મંતે ! કિં દેસેણ સન્ધેણ નિરેણ" હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલો
 એકદેશથી કંપનવાળો હોય છે ? અથવા સર્વદેશથી કંપનવાળો હોય છે ?
 અથવા કંપનવાળો હોતા નથી અર્થાત્ અકંપ હોય છે ? આશંકાનુ તાત્પર્ય એ
 છે કે-પરમાણુઓ અંશતઃ સકંપ હોય છે ? અથવા સર્વાંશથી સકંપ હોય છે ?
 અથવા બિલકુલ સકંપ નથી હોતા ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નશ્રી કહે છે કે-
 "ગોયમા ! જો દેસેણ, સિય સન્ધેણ, સિય નિરેણ" હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલો એક
 અંશથી સકંપ હોતા નથી તે કોઈતાર સર્વાંશથી સકંપ હોય છે અને કોઈ

સ્વભાવઃ, સ્યાત્-કદાચિત્ નિરેજઃ સર્વથાઽપિ કમ્પનરહિત इत्यर्थः । ‘દુષ્પણસિં
 ણં મંતે ! સ્વંધે પુચ્છા’ દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! સ્કન્ધઃ પૃચ્છા, હે મદન્ત !
 દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કિં દેશૈઃ સર્વેજો નિરેજોવેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા !’
 इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સિય દેસેણ સિય સન્વેણ સિય નિરેણ’ સ્યાત્-
 કદાચિત્ દેશૈઃ-एकावयवतश्चलनवान् स्यात्-कदाचित् सर्वैजः-सर्वावयवेन चलन-
 वान् स्यात्-कदाचित् निरैजः-सर्वथाऽपि चलनरहितो द्विप्रदेशिकस्कन्धः, सावय-
 वतया देशैजत्वस्य सक्रियतया सर्वैजत्वस्वभावतो निरैजत्वस्य च कालभेदेन द्विपदे-
 शिकेषु संभव इति भावः । ‘एवं जाव अणंतपणसिए’ एवं द्विપ્રદેશિકવદેવ ત્રિપ્રદેશિકા-
 દારમ્ય અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધઃ સ્યાત્ દેશૈઃ સ્યાત્ સર્વૈઃ સ્યાત્ નિરેજ इति भावः ।

નહીં હોતા હૈ । વહ કદાચિત્ સર્વાંશ સે સકમ્પ હોતા હૈ ઓર કદા-
 ચિત્ સકમ્પ નહીં હોતા હૈ ।

“દુષ્પણસિં ણં મંતે ! સ્વંધે પુચ્છા” હે મદન્ત દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ
 કયા એક અંશ સે સકમ્પ હોતા હૈ ? અથવા સર્વ અંશ સે સકમ્પ હોતા
 હૈ ? અથવા કિસી મી અંશ સે સકંપ નહીં હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં
 પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા ! સિય દેસેણ, સિય સન્વેણ સિય નિરેણ’ હે ગૌતમ
 દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કદાચિત્ એકદેશ સે સકંપ હોતા હૈ કદાચિત્ સર્વ
 દેશ સે સકંપ હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ વહ સકંપ નહીં હોતા હૈ તાત્પર્ય
 યહી હૈ કિ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ સાવયવ હોતા હૈ । હસલિયે-ઉસમેં કાલ
 ભેદ સે દેશતઃ મી ઓર સર્વતઃ મી ચલન ક્રિયા હો સકતી હૈ ઓર
 યહ નહીં મી હો સકતી હૈ । “એવં જાવ અણંતપણસિય” હસી પ્રકાર સે
 ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ સે લેકર અનન્ત પ્રદેશિક સ્કન્ધ તક કા સ્કન્ધ
 મી કાલ ભેદ સે કદાચિત્ એકદેશ સે કદાચિત્ સર્વદેશ સે સકંપ

વાર સકંપ હોતા નથી. ‘દુષ્પણસિયા ણં મંતે ! સ્વંધે પુચ્છા’ હે ભગવન્ બે પ્રદેશો
 વાળો સ્કંધ શું એક અંશથી સકંપ હોય છે ? અથવા સર્વ અંશોથી સકંપ
 હોય છે ? અથવા કોઈ પણ અંશથી સકંપ નથી હોતા ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
 પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા ! સિય દેસેણ સિય સન્વેણ સિય નિરેણ’ હે ગૌતમ !
 બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ કોઈવાર એક દેશથી સકંપ હોય છે, કોઈવાર સર્વદેશથી
 સકંપ હોય છે. અને કોઈવાર સકંપ નથી પણ હોતો. આ ઠંથનનું તાત્પર્ય
 એ છે કે-બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ અવયવો વાળો હોય છે. તેથી તેમાં કાળ-
 ભેદથી દેશતઃ અને સર્વતઃ પણ ચલન ક્રિયા થઈ શકે છે, અને નથી પણ
 થઈ શકતી ‘એવં જાવ અણંતપણસિય’ આજ પ્રમાણે ત્રણ પ્રદેશોવાળો સ્કંધથી
 કોઈને અનંત પ્રદેશોવાળો સ્કંધ સુધીના સ્કંધો પણ કાળભેદથી કોઈવાર

‘પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! કિં દેસેયા સવ્વેયા નિરેયા’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ
 સ્વલુ મદન્ત ! કિં દેશૈજાઃ સર્વૈજા નિરેજાઃ અંશતઃ કમ્પનશીલાઃ સર્વાવયવત્તયા વા
 કમ્પનવન્તઃ સર્વથા વા કમ્પનરહિતાઃ પરમાણ્વો ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—
 ‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘नो देसेया सव्वेया वि निरेया वि’
 નો દેશૈજાઃ—દેશતઃ કમ્પનશીલાઃ પરમાણ્વો ન ભવન્તિ નિરવયવત્ત્વેન પરમાણૂનાં
 દેશાભાવેન દેશતઃ કમ્પનસ્યાસંમવાત્, કિન્તુ સર્વૈજા અપિ નિરેજા અપિ—કાલ-
 મેદેન સર્વૈજત્વનિરેજત્વયોઃ સંમવો મ્ભવતીતિ । ‘દુષ્પણસિયા ણં મંતે ! સ્વંધા
 પુચ્છા’ દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! સ્કન્ધાઃ પૃચ્છા હે મદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિકાઃ
 સ્કન્ધાઃ કિં દેશૈજાઃ સર્વૈજા નિરેજાવેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि ।

હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ત્ વહ સકંપ નહીં મી હોતા હૈ । “પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! કિં દેસેયા સવ્વેયા નિરેયા” હસ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામી ને
 જિતને મી પુદ્ગલપરમાણુ હૈં ંનકે સમ્બન્ધ મેં ંસા પૂછા હૈ—હે મદન્ત !
 સમસ્ત પુદ્ગલ પરમાણુ કયા ંકદેશ સે સકમ્પ હોતે હૈં ? અથવા સર્વ
 દેશ સે સકમ્પ હોતે હૈં ? અથવા સકમ્પ નહીં હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર
 મેં પ્રમુશ્રી કહતે હૈ—“ગોયમા” હે ગૌતમ ! વે ‘નો દેસેયા’ ંકદેશ સે
 સકમ્પ નહીં હોતે હૈં, કિન્તુ “સવ્વેયા વિ નિરેયા વિ” સર્વદેશ સે મી
 સકમ્પ હોતે હૈં ંર સકમ્પ નહીં મી હોતે હૈં । પરમાણુઓં મેં જો દેશતઃ
 સકમ્પત્વ કા નિષેધ કિયા ગયા હૈં ંસકા કારણ યહ હૈં કિં ંનકે નિર-
 વયવતા કે કારણ દેશત્વ કા અભાવ હોતા હૈં । “દુષ્પણસિયા ણં મંતે !
 સ્વંધા પુચ્છા” હસ સૂત્ર દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીને પ્રમુશ્રી સે ંસા પૂછા
 હૈ—હે મદન્ત ! જો દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં, વે કયા ંક દેશ સે સકમ્પ

એકદેશથી અને કેઁધવાર સર્વદેશથી સકંપ હોય છે. અને કેઁધવાર તેઓ
 સકંપ નથી પણ હોતા. ‘પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! કિં દેસેયા સવ્વેયા નિરેયા’
 આ સૂત્રપાઠદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ બેટલા પણ પુદ્ગલ પરમાણુઓ છે, તેઓ
 ના, સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે—હે પરમકૃપાળુ ભગવન્ સઘળા પુદ્ગલ
 પરમાણુઓ શું એકદેશથી સકંપ હોય છે ? અથવા સર્વદેશથી સકંપ હોય છે ?
 અથવા સકંપ નથી હોતા ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે
 છે કે—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! તેઓ ‘નો દેસેયા’ એકદેશથી સકંપ હોતા નથી.
 પરંતુ ‘સવ્વેયા વિ નિરેયા વિ’ કાળ ભેદથી તેઓ સર્વદેશથી પણ સકંપ હોય
 છે. અને સકંપ નથી પણ હોતા. પરમાણુઓમાં દેશતઃ સકંપ પણ નો
 નિષેધ કર્યો છે. તેનું કારણ તેઓનું નિરવયવ પણ છે. ‘દુષ્પણસિયા ણં મંતે !
 સ્વંધા પુચ્છા’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછ્યું છે

‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દેસેયા વિ સવ્વેયા વિ નિરેયા વિ’ દેશૈજા અપિ દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સર્વૈજા અપિ-નિરેજા અપિ ભવન્તીતિ । ‘એવં જાવ અણંતપણસિયા’ એવં યાવદનન્તપ્રદેશિકાઃ-અનન્તપ્રદેશિકપર્યન્તાઃ સ્કન્ધા દ્વિપ્રદેશિકવદેવ દેશૈજા અપિ સર્વૈજા અપિ નિરેજા અપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! સવ્વેણ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલુ મદન્ત ! સર્વજઃ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ ? હે મદન્ત ! કિયત્કાલપર્યન્તં પરમાણુઃ સર્વાત્મના કમ્પનશીલો ભવતીતિ પ્રેક્ષનઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં એકકં સમયં’ જઘન્યત એકં સમયં યાવત્ પરમાણુઃ સર્વાત્મના કમ્પનવાન્ ભવતીતિ । ‘ઉક્કોસેણં આવલિયાણ અસંખેજ્જહમાગં’ ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયા અસંખ્યેયમાગપર્યન્તં પર-

હોતે હૈં ? અથવા સર્વદેશ સે સકમ્પ હોતે હૈં અથવા કિસી મી દેશ સે અથવા સર્વદેશ સે સકમ્પ નહીં હોતે હૈં ? હાંસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન શ્રી કહતે હૈં-“ગોયમા ! દેસેયા વિ સવ્વેયા વિ નિરેયા વિ” હે ગૌતમ ! સમસ્ત દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ એકદેશ સે મી સકમ્પ હોતે હૈં સર્વદેશ સે મી સકમ્પ હોતે હૈં ઓર સકમ્પ નહીં મી હોતે હૈં । “એવં જાવ અણંત-પણસિયા” હસી તરહ સે યાવત્ અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ મી બહુવચન કી વિવક્ષા મેં એકદેશ સે મી સકમ્પ હોતે હૈં સર્વદેશ સે મી સકમ્પ હોતે હૈં ઓર સકમ્પ નહીં મી હોતે હૈં ।

“પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! સવ્વેણ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હે મદન્ત ! પરમાણુ પુદ્ગલ કાલ કી અપેક્ષા સર્વાંશ સે કિતને કાલ તક સકમ્પ હોતા હૈં ? “ગોયમા ! જહન્નેણં એકકં સમયં ઉક્કોસેણં આવ

કે-હે ભગવન્ જે જે પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે, તે શું એકદેશથી સકંપ હોય છે ? અથવા સર્વદેશથી સકંપ હોય છે ? અથવા કોઈપણ દેશથી અથવા સર્વ દેશથી સકંપ નથી હોતા ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહી છે કે-‘ગોયમા ! દેસેયા વિ સવ્વેયા વિ નિરેયા વિ’ હે ગૌતમ ! સધળા જે પ્રદેશોવાળા સ્કંધો એકદેશથી પણ સકંપ હોય છે સર્વદેશથી પણ સકંપ હોય છે અને સકંપ નથી પણ હોતા ‘એવં જાવ અણંતપણસિયા’ એજ પ્રમાણે યાવત્ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પણ બહુવચનની વિવક્ષામાં એકદેશથી પણ સકંપ હોય છે, સર્વદેશથી પણ સકંપ હોય છે, અને સકંપ નથી પણ હોતા “પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે ! સવ્વેણ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલ કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી સર્વાંશથી સકંપ હોય છે ? ગોયમા ! જહન્નેણં એકકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાણ અસંખેજ્જહમાગં” હે ગૌતમ ! તે જઘન્યથી એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના

માણુઃ સર્વૈજો ભવતીતિ । ‘નિરેષ કાલઔ કેવચ્ચિરં હોઈ’ પરમાણુપુદ્ગલઃ કાલતઃ કિયચ્ચિરં નિરેજો ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं’ जघन्यत एकसमयपर्यन्तम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालं परमाणु निरैजो भवतीति । ‘दुप्पएसिए णं भंते । खंधे देसेए कालओ केवच्चिरं होइ’ द्विप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः कालतः कियच्चिरं भवति ? हे भदन्त ! द्विप्रदेशिकः स्कन्धः कियत्कालपर्यन्तं देशतः कम्पनवान् भवतीति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं’ जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् । ‘सन्वेए कालओ केवच्चिरं होइ’ सર્वैजः

लियाए असंखेज्जइभागं’ हे गौतम ! वह जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्टसे आवलिका के असंख्यातवे भाग प्रमाण काल तक सर्वात्मना सकम्प होता है । ‘निरैष कालओ केवच्चिरं होइ’ हे भदन्त ! वह पुद्गल परमाणु कितने समय तक निष्कम्प रहता है ? ‘गोयमा जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं’ हे गौतम ! वह जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से असंख्यात काल तक निष्कम्प रहता है । ‘दुप्पएसिए णं भंते । खंधे देसेए कालओ केवच्चिरं होइ’ श्रीगौतमस्वामी इस सूत्रद्वारा प्रभुश्री से ऐसा अच पूछते हैं—हे भदन्त ! द्विप्रदेशिक स्कन्ध काल की अपेक्षा कितने समय तक देश से सकम्प रहता है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—‘गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं’ हे गौतम ! द्विप्रदेशिक स्कन्ध काल की अपेक्षा जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से आवलिका के असंख्यातवे भाग प्रमाण काल तक एकदेश से सकम्प रहता है ।

असंख्यातमा भाग प्रमाणु सुधी सर्वप्रकारे संकंप छाय छे. ‘निरैष कालओ केवच्चिरं होइ’ छे लगवन् ते पुद्गल परमाणु डेटला समय सुधी निष्कंप रहे छे ? ‘गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं’ हे गौतम ! ते जघन्यथी ओक समय सुधी अने उत्कृष्टथी असंख्यात भागसुधी निष्कंप रहे छे “दुप्पएसिए णं भंते ! खंधे देसेए कालओ केवच्चिरं होइ” श्री गौतमस्वामी आ सूत्रपाठ द्वारा प्रभुश्रीने ओधुं पूछे छे छे—हे लगवन् के प्रदेशोवाणो स्कंध भागनी अपेक्षाधी डेटला समय सुधी संकंप रहे छे ? आ प्रश्नता उत्तरमा प्रभुश्री कहे छे छे—‘गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं’ हे गौतम ! जे प्रदेशोवाणो स्कंध भागनी सेण आवलियाए असंखेज्जइभागं’ हे गौतम ! जे प्रदेशोवाणो स्कंध भागनी अपेक्षाधी जघन्यथी ओक समय सुधी अने उत्कृष्टथी आदिकाना असंख्यातमां

કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જમાગં’ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયા અસંખયેયમાગં યાવત્ સર્વેજો યવતિ દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધ ઇતિ । ‘નિરેએ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ નિરેજઃ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ જઘન્યેન એકં સમયં નિરેજો ભવતિ દ્વિપ્રદેશિકઃ, ઉત્કૃષ્ટતસ્તુ અસંખ્યાતકાલપર્યન્તં નિરેજો-ઉચ્ચતિષ્ઠતે ઇતિ । ‘એવં જાવ અણંતપપ્પેસિએ’ એવમ્-દ્વિપ્રદેશિકવદેવ યાવદનન્ત-પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કર્ષેણાસંખ્યાતકાલં નિરેજો ભવતીતિ

‘સન્વેએ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ હે ભદન્ત ! વહ સર્વાત્મના કિતને કાલ તક સકમ્પ રહતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ “ગોયમા ! જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જમાગં’ હે ગૌતમ ! વહ જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસંખ્યાતવેં માગ પ્રમાણ કાલ તક સકમ્પ સર્વાત્મના રહતા હૈ । ‘નિરેએ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ હે ભદન્ત ! વહ અકમ્પ-કમ્પન ક્રિયા સે રહિત કિતને સમય તક રહતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ- “ગોયમા ! જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં” હે ગૌતમ ! વહ કમ્પન ક્રિયા સે રહિત કમ સે કમ એક સમય તક રહતા હૈ ઓર અધિક સે અધિક અસંખ્યાત કાલ તક રહતા હૈ । “એવં જાવ અણંત પપ્પેસિએ” હસી પ્રકાર યાવત્ અનન્ત પ્રદેશાં વાલા સ્કન્ધ જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યાત કાલ તક કમ્પન ક્રિયા સે રહિત વના રહતા હૈ ।

ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી એક દેશથી સકંપ રહે છે. “સન્વેએ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હે ભગવન્ તે સર્વાત્મના કેટલા કાળ સુધી સકંપ રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-ગોયમા ! જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જમાગં’ હે ગૌતમ ! તે જઘન્યથી એકસમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી સર્વાત્મના સકંપ હોય છે. ‘નિરેએ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ હે ભગવન્ તે અકંપ-કંપન ક્રિયા વિના કેટલા સુધી રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘ગોયમા જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ હે ગૌતમ ! તે જઘન્યથી એક સમય સુધી કંપન ક્રિયા વિનાના રહે છે અને અને ઉત્કૃષ્ટથી-વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળ સુધી કંપન ક્રિયા વિના રહે છે ‘એવં જાવ અણંત પપ્પેસિએ’ એજ પ્રમાણે યાવત્ અનંત પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ જઘન્યથી એક સમય સુધી ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ સુધી કંપન ક્રિયા વિનાનો રહે છે ?

‘પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! સવ્વેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ સ્વલ્પે ભદન્તે ! સર્વજાઃ—સર્વાત્મનાં ચલનવન્તઃ કિયત્કાલપર્યન્તં ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । મગ્ધાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વદ્ધં’ સર્વાદ્દામ્ સર્વદૈવ સકમ્પા ભવન્તિ પરમાણુપુદ્ગલાઃ । ‘નિરેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ’ નિરેજાઃ—કમ્પનરહિતાઃ પરમાણવઃ કિયત્કાલપર્યન્તં ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । મગ્ધાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વદ્ધં’ સર્વાદ્દામ્—સર્વકાલં નિરેજા ભવન્તિ પરમાણવ ઇતિ । ‘દુપ્પણસિયા ણં મંતે ! સંધા દેસેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં’ દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્વલ્પ ભદન્તે ! સ્કન્ધા દેશજાઃ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવન્તિ, કિયત્કાલપર્યન્તં દેશતઃ કમ્પનવત્ત્વં દ્વિપ્રદેશિકાનાં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ‘સવ્વદ્ધં’ સર્વાદ્દામ્—સર્વકાલં દેશતઃ કમ્પન મિત્યુ-

“પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! સવ્વેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ’ હે ભદન્તે ! સમસ્ત પરમાણુ પુદ્ગલ કિતને કાલતક સકંપ બને રહતે હૈં ? હસ ગૌતમસ્વામીકે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુશ્રી કહતે હૈં—“ગોયમા’ હે ગૌતમ “સવ્વદ્ધ” વે સર્વદા હી સકંપ બને રહતે હૈં । “નિરેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ” હે ભદન્ત ! પરમાણુ પુદ્ગલ કંપન રહિત અવસ્થા મેં કિતને કાલ તક રહતે હૈં ? ગૌતમસ્વામીકે હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુશ્રી કહતે હૈં—“ગોયમા’ હે ગૌતમ ! “સવ્વદ્ધ” પરમાણુ પુદ્ગલ સર્વકાલ કંપન રહિત અવસ્થા મેં રહતે હૈં । ‘દુપ્પણસિયા ણં મંતે ! સંધા દેસેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં’ હે ભદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધો મેં કાલ કી અપેક્ષા કિતને કાલ તક એકદેશ સે કંપન બના રહતા હૈં ? અર્થાત્ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધો કે એકદેશ મેં કિતને સમય તક કંપન હોતા હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુશ્રી કહતે હૈં—‘સવ્વદ્ધ’ હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધો કે એકદેશ

“પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! સવ્વેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ’ હે ભગવન્ સધળા પરમાણુ પુદ્ગલો કેટલા કાળ સુધી સકંપ બની રહે છે ? શ્રીગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રમુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે—ગોયમા હે ગૌતમ ‘સવ્વદ્ધ’ તેઓ હંમેશા જ સકંપ બની રહે છે. ‘નિરેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ’ હે દયાસિંધુ ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલો કંપન વિનાની અવસ્થામાં કેટલા કાળ સુધી રહી શકે છે ? શ્રીગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રમુશ્રી તેઓને કહે છે કે—ગોયમા હે ગૌતમ ! ‘સવ્વદ્ધ’ પરમાણુ સર્વકાળ કંપન વિનાની અવસ્થામાં રહે છે “દુપ્પણસિયા ણં મંતે ! સંધા દેસેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં’ હે ભગવાન્ બે પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધો કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી એકદેશથી સકંપ રહે છે ? અર્થાત્ બે પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધોના એકદેશમાં કેટલા સમય સુધી કંપન હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રમુશ્રી કહે છે કે—‘સવ્વદ્ધ’ હે ગૌતમ !

કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહમાગં’ જઘન્યેન એકં સમયમ્, ઉત્કર્ષેણ આવલિકાયાં અસંખયેયમાગં યાવત્ સર્વેજો ભવતિ દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધ ઇતિ । ‘નિરેએ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ નિરેજઃ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવતિ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ જઘન્યેન એકં સમયં નિરેજો ભવતિ દ્વિપ્રદેશિકઃ, ઉત્કૃષ્ટતસ્તુ અસંખ્યાતકાલપર્યંતં નિરેજો-
‘ડવતિષ્ઠતે ઇતિ । ‘એવં જાવ અણંતપપસિએ’ એવમ્—દ્વિપ્રદેશિકવદેવ યાવદનન્ત-
પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કર્ષેણાસંખ્યાતકાલં નિરેજો ભવતીતિ

‘સચ્ચેએ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ હે ભદન્ત ! વહ સર્વાત્મના કિતને કાલ તક સકમ્પ રહતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ “ગોયમા ! જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહમાગં” હે ગૌતમ ! વહ જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે આવલિકા કે અસંખ્યાતવે માગ પ્રમાણ કાલ તક સકમ્પ સર્વાત્મના રહતા હૈ । ‘નિરેએ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ હે ભદન્ત ! વહ અકમ્પ-કમ્પન ક્રિયા સે રહિત કિતને સમય તક રહતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—
“ગોયમા ! જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં” હે ગૌતમ ! વહ કમ્પન ક્રિયા સે રહિત કમ સે કમ એક સમય તક રહતા હૈ ઓર અધિક સે અધિક અસંખ્યાત કાલ તક રહતા હૈ । “એવં જાવ અણંત પપસિએ” હસી પ્રકાર યાવત્ અનન્ત પ્રદેશાં વાલા સ્કન્ધ જઘન્ય સે એક સમય તક ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંખ્યાત કાલ તક કમ્પન ક્રિયા સે રહિત ચના રહતા હૈ ।

ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી એક દેશથી સકંપ રહે છે. “સચ્ચેએ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ” હે ભગવન્ તે સર્વાત્મના કેટલા કાળ સુધી સકંપ રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—ગોયમા ! જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં આવલિયાએ અસંખેજ્જહમાગં” હે ગૌતમ ! તે જઘન્યથી એકસમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી સર્વાત્મના સકંપ હોય છે. ‘નિરેએ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ હે ભગવન્ તે અકંપ-કંપન ક્રિયા વિના કેટલા સુધી રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘ગોયમા જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ હે ગૌતમ ! તે જઘન્યથી એક સમય સુધી કંપન ક્રિયા વિનાના રહે છે અને અને ઉત્કૃષ્ટથી—વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળ સુધી કંપન ક્રિયા વિના રહે છે ‘એવં જાવ અણંત પપસિએ’ એજ પ્રમાણે યાવત્ અનંત પ્રદેશોવાળો સ્કન્ધ જઘન્યથી એક સમય સુધી ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ સુધી કંપન ક્રિયા વિનાના રહે છે ?

‘પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! સંવેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ સ્વલ્પે
મદન્ત ! સર્વજાઃ—સર્વાત્મના ચલનવન્તઃ કિયત્કાલપર્યન્તં ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । મળ-
વાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि ‘गौयमा’ हे गौतम । ‘संव्वद्धं’ सर्वाद्धाम् सर्वदैव सकम्पा
भवन्ति परमाणुपुद्गलाः । ‘निरेया कालओ केवच्चिरं हौति’ निरेजाः—कम्पन-
रहिताः परमाणवः कियत्कालपर्यन्तं भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह—‘गौयमा’ इत्यादि
‘गौयमा ।’ हे गौतम ! ‘संव्वद्धं’ सर्वाद्धाम्—सर्वकालं निरेजा भवन्ति परमाणव इति ।
‘दुप्पएसिया णं मंते ! खंधा देसेया कालओ केवच्चिरं’ द्विप्रदेशिकाः स्वल्पे मदन्त !
स्कन्धा देशजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति, कियत्कालपर्यन्तं देशतः कम्पनवत्वं
द्विप्रदेशिकानां भवतीति प्रश्नः, ‘संव्वद्धं’ सर्वाद्धाम्—सर्वकालं देशतः कम्पन मित्यु-

“પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! સંવેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ” हे
भदन्त ? समस्त परमाणु पुद्गल कितने कालतक सकंप बने रहते हैं ? इस
गौतमस्वामीके प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—“गौयमा” हे गौतम
“संव्वद्ध” वे सर्वदा ही सकंप बने रहते हैं । “निरेया कालओ केव-
च्चिरं हौति” हे भदन्त ! परमाणु पुद्गल कंपन रहित अवस्था में कितने
काल तक रहते हैं ? गौतमस्वामीके इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते
हैं—“गौयमा” हे गौतम ! “संव्वद्ध” परमाणु पुद्गल सर्वकाल कंपन
रहित अवस्था में रहते हैं । ‘दुप्पएसियाणं मंते ! खंधा देसेया कालओ
केवच्चिरं’ हे भदन्त ! द्विप्रदेशिक स्कन्धों में काल की अपेक्षा कितने
काल तक एकदेश से कंपन बना रहता है ? अर्थात् द्विप्रदेशिक स्कन्धों के
एकदेश में कितने समय तक कंपन होता है ? इस प्रश्न के उत्तर में
प्रभु श्री कहते हैं—‘संव्वद्ध’ हे गौतम ! द्विप्रदेशिक स्कन्धों के एकदेश

“પરમાણુપોગલા ણં મંતે ! સંવેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ” હે ભગવન્
સઘળા પરમાણુ પુદ્ગલો કેટલા કાળ સુધી સકંપ બની રહે છે ? શ્રીગૌતમ
સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે—ગોયમા હે ગૌતમ
‘સંવ્વદ્ધ’ તેઓ હંમેશા જ સકંપ બની રહે છે. ‘નિરેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોતિ’
હે હયાસિંધુ ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલો કંપન વિનાની અવસ્થામાં કેટલા કાળ
સુધી રહી શકે છે ? શ્રીગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી તેઓને કહે છે
કે—ગોયમા હે ગૌતમ ! ‘સંવ્વદ્ધ’ પરમાણુ સર્વકાળ કંપન વિનાની અવસ્થામાં
રહે છે “દુપ્પેસિયા ણં મંતે ! કંધા દેસેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં” હે ભગવાન્
બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી એકદેશથી સકંપ
રહે છે ? અર્થાત્ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોના એકદેશમાં કેટલા સમય સુધી કંપન
હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘સંવ્વદ્ધ’ હે ગૌતમ !

ત્તરમ્ । ‘સંવ્વેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં’ સર્વેજાઃ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવન્તિ ‘સંવ્વદ્ધં’ સર્વાદ્ધામ્ સર્વકાલમિત્યર્થઃ । ‘નિરેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં’ નિરેજાઃ—કમ્પનરહિતાઃ દ્વિપ્રદેશિકાઃ કાલતઃ કિયચ્ચિરં ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । ‘સંવ્વદ્ધં’ સર્વાદ્ધામ્—સર્વકાલં યાવદિત્યુત્તરમ્ । ‘एवं जाव अणंतपएसिया’ एवं द्विप्रदेशिकवदेव कालतः सर्वकालम् अनन्तप्रदेशिका अपि निरेजाः सर्वकालं भवन्तीति भावः । ‘परमाणुपोग्गलस्स णं भंते ! सव्वेयस्स केवइयकालं अंतरं होइ’ परमाणुपुद्गलस्य खलु भदन्त ! सर्वैजस्य कियन्तं कालम् अन्तरं व्यवधानं भवतीति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम !

મેં કંપન સર્વકાલ તક વના રહતા હૈ ‘સંવ્વેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં’ હૈ ભદન્ત । દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ કાલસે કિતને સમય તક સર્વૈજ રહતે હૈ ? ‘ગોયમા’ હૈ ગૌતમ ‘સંવ્વદ્ધં’ સદા કાલ તક સર્વતઃ સકંપ વના રહતા હૈ ‘નિરેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં’ હૈ ભદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધોં મેં કિતને સમય તક કંપન રહિત અવસ્થા રહતી હૈ ? હસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—“સંવ્વદ્ધ” હૈ ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધોં મેં કંપન રહિત અવસ્થા સદા કાલ રહતી હૈ !

“एवं जाव अणंतपएसिया” इसी प्रकार कालकी अपेक्षा यावत् अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध भी कंपन रहित अवस्था में सदा काल बने रहते हैं । ‘परमाणुपोग्गलस्स णं भंते ! सव्वेयस्स केवइयकालं अंतरं होइ’ गौतम स्वामी ने इस सूत्र द्वारा प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! सर्वात्मना सकंप परमाणु पुद्गल का कितने काल का अन्तर होता

એ પ્રદેશોવાળા સ્કંધના એકદેશમાં સર્વકાળ સુધી કંપન રહે છે. ‘સંવ્વેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં’ હે ભગવન્ એ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી સર્વૈજ રહે છે ? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સંવ્વદ્ધ’ સદાકાળ સર્વતઃ સકંપ બન્યા રહે છે. ‘નિરેયા કાલઓ કેવચ્ચિરં હોઈ’ હે ભગવન્ એ પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં કેટલા સમય સુધી કંપન વિનાની અવસ્થા રહે છે ? આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામી ને કહે છે કે—‘સંવ્વદ્ધ’ હે ગૌતમ એ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં સદાકાળ કંપન વિનાની અવસ્થા રહે છે.

‘एवं जाव अणंतपएसिया’ એજ પ્રમાણે કાળની અપેક્ષાથી યાવત્ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પણ સદાકાળ કંપન વિનાની અવસ્થામાં રહે છે. “परमाणुपोग्गलस्स णं भंते ! सव्वेयस्स केवइयकालं अंतरं होइ” ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રપાઠદ્વારા પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ સર્વાત્મના સકંપ પુદ્ગલોનું અંતર કેટલા કાળ સુધીનું હોય છે ? આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં પ્રભુ

‘સદ્ઘાનંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અસંલ્લેજ્જં કાલં’ સ્વસ્થાનાન્તરં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કર્ષેણ અસંલ્લેયં કાલમ્ સ્વસ્થાનાશ્રયણેન સ્વરૂપેણેત્યર્થઃ જઘન્યત એકસમયસ્ય વ્યવધાનં ભવતિ તથા ઉત્કૃષ્ટતોડસંલ્લેય-કાલસ્ય વ્યવધાનં ભાતીતિ ભાવઃ । ‘પરદ્ઘાનંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં એવં ચેવ’ પરસ્થાનાન્તરં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કૃષ્ટતોડપિ એવમેવ-પૂર્વવદેવ અસંલ્લેયકાલમિત્યર્થઃ, પરસ્થાનાશ્રયણેન-સ્કન્ધાકારેણ જઘન્યેન એકસમયસ્ય ઉત્કર્ષેણ અસંલ્લેયકાલસ્ય વ્યવધાનં ભવતીત્યર્થઃ । ‘નિરેયસ્સ કેવદ્દયં કાલં અંતરં હોઈ’ નિરેજસ્ય-કમ્પનરહિતસ્ય પરમાણોઃ કિયન્તં કાલમ્ અન્તરં-વ્યવધાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ-‘સદ્ઘાનંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં આલ્લિયાપ અસંલ્લેજ્જહમાગં’ સ્વસ્થાનાન્તરં સ્વસ્થાનાપેક્ષયા વ્યવધાનં જઘન્યેન એકસમયમ્ ઉત્કૃષ્ટત આલ્લિકાયા અસંલ્લેયભાગમન્તરં વ્યવ-

હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ-‘સદ્ઘાનમંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અસંલ્લેજ્જં કાલં’ હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાન કે આશ્રયણ સે જઘન્ય એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અસંલ્લેયાત સમય કાલ કા અન્તર હોતા હૈ । સ્વસ્થાન શબ્દ કા અર્થ સ્વરૂપ હૈ । ‘પરદ્ઘાનંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં એવં ચેવ’ તથા-પરસ્થાન કી અપેક્ષા જઘન્ય એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ અસંલ્લેયાત કાલ કા અન્તર હોતા હૈ । ‘નિરેયસ્સ કેવદ્દયં કાલં અંતરં હોઈ’ હે ભદન્ત કમ્પન રહિત પરમાણુ કા કિતના અન્તર હોતા હૈ ? અન્તર શબ્દ કા અર્થ વ્યવધાન હોતા હૈ । ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ-‘સદ્ઘાનમંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં આલ્લિયાપ અસંલ્લેજ્જહમાગં’ હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાન કે આશ્રય સે જઘન્ય વ્યવધાન-અન્તર-

શ્રી કહે છે કે-‘સદ્ઘાનમંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અસંલ્લેજ્જં કાલં’ હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનના આશ્રયથી જઘન્યથી એકસમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંલ્લેયાત સમય સુધીના કાળનું અંતર હોય છે. સ્વસ્થાન શબ્દનો અર્થ સ્વરૂપ છે ‘પરદ્ઘાનંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં એવં ચેવ’ પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્ય એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંલ્લેયાત સમયનું અંતર હોય છે ‘નિરેયસ્સ કેવદ્દયં કાલં અંતરં હોઈ’ હે ભગવન્ કમ્પન વિનાના પરમાણુઓનું કેટલું અંતર હોય છે ? અંતર શબ્દનો અર્થ વ્યવધાન એ પ્રમાણે છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-‘સદ્ઘાનમંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં આલ્લિયાપ અસંલ્લેજ્જહમાગં’ હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનના આશ્રયથી જઘન્યથી વ્યવધાન-અંતર એક સમયનું

ધાનં ભવતીતિ । ‘પરદ્વાળંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ પરસ્થાનાન્તરં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કુષ્ટતોડસંખ્યેયં કાલમ્ પરસ્થાનાપેક્ષયા જઘન્યત એકસમયસ્ય ઉત્કુષ્ટતોડસંખ્યેયકાલસ્ય વ્યવધાનં ભવતીતિ ભાવઃ । ‘દુપ્પણ્ણસિયસ્સ ણં મંતે ! સંધસ્સ દેસેયસ્સ કેવહ્યં કાલં અંતરં હોઈ’ દ્વિપ્રદેશિકસ્ય સ્વલ્પ મદન્ત । સ્કન્ધસ્ય દેશૈજસ્ય કિયન્તં કાલમન્તરં વ્યવધાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરમાદ—‘સદ્વાળંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ સ્વસ્થાનાન્તરં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કુષ્ટતોડસંખ્યેયં કાલં વ્યવધાનં ભવતિ દેશૈજત્વસ્યેતિ । ‘પરદ્વાળંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અણંતં કાલં’ પરસ્થાનાન્તરં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કુષ્ટતોડનન્તં કાલં યાવત્ પરસ્થાનાપેક્ષં વ્યવધાનં ભવતીતિ । ‘સવ્વેયસ્સ કેવ-

એક સમય કા હોના હૈ ઓર ઉત્કુષ્ટ અન્તર આવલિકા કે અસંખ્યાતવં ભાગ કા હોતા હૈ । ‘પરદ્વાળંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ પરસ્થાન કે આશ્રય સે જઘન્ય અન્તર એક સમય કા ઓર ઉત્કુષ્ટ અન્તર અસંખ્યાત કાલ કા હોતા હૈ । ‘દુપ્પણ્ણસિયસ્સ ણં મંતે ! સંધસ્સ દેસેયસ્સ કેવહ્યં કાલં અંતરં હોઈ’ હે મદન્ત ! અંશતઃ સકંપ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા કિતને કાલ કા અન્તર હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—‘સદ્વાળંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાન કી અપેક્ષા જઘન્ય સે એક સમય કા ઓર ઉત્કુષ્ટ સે અસંખ્યાત કાલ કા અન્તર હોતા હૈ । ‘પરદ્વાળંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અણંતં કાલં’ પરસ્થાન કી અપેક્ષા જઘન્ય અન્તર એક સમય કા ઓર ઉત્કુષ્ટ અન્તર અનન્ત કાલ કા હોતા હૈ ‘સવ્વેયસ્સ કેવહ્યં કાલં’

હોય છે અને ઉકુષ્ટ અંતર આવલિકાના અસંખ્યાત ભાગનુ હોય છે ‘પરદ્વાળંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ પરસ્થાનના આશ્રયથી જઘન્ય અંતર એક સમયનુ અને ઉત્કુષ્ટ અંતર અસંખ્યાત કાળનુ હોય છે, ‘દુપ્પણ્ણસિયસ્સ ણં મંતે ! સંધસ્સ દેસેયસ્સ કેવહ્યં કાલં અંતરં હોઈ’ હે ભગવન્ અંશતઃ સકંપ જે પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધનુ અંતર કેટલા કાળનુ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘સદ્વાળંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અસંખેજ્જં કાલં’ હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્યથી એકસમયનુ અને ઉત્કુષ્ટથી અસંખ્યાત કાળનુ અંતર હોય છે ‘પરદ્વાળંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉકોસેણં અણંતં કાલં’ પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્ય અંતર એક સમયનુ અને ઉત્કુષ્ટ અંતર અનંત કાળનુ હોય

ઇયં કાલં૦' સર્વૈજસ્ય દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય કિયન્તં કાલમન્દરં વ્યવધાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરમાહ—'એવં ચેવ' ઇત્યાદિ । 'એવં ચેવ જહા દેસેયસ્સ' એવમેવ યથા દેસૈજસ્ય યથા સ્વસ્થાનપરસ્થાનાપેક્ષં જઘન્યોત્કૃષ્ટાભ્યાં વ્યવધાનં કથિતં તથૈવ સર્વૈજસ્યાપિ સ્વસ્થાનાપેક્ષં વ્યવધાનં જઘન્યેન સમયૈકમાત્રમ્ ઉત્કૃષ્ટતોઽસંસ્થવેયં કાલમ્ પરસ્થાનાપેક્ષં તુ જઘન્યેન એકં સમયમુત્કૃષ્ટતોઽનન્તં કાલમિતિ । 'નિરેય-સ્સ કેવઇયં કાલં' નિરેજસ્ય કિયન્તં કાલં વ્યવધાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—'સદ્ધાણં' ઇત્યાદિ । 'સદ્ધાણંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાણં અસંસ્થેજ્જહમાગં' સ્વસ્થાનાન્તરં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયમ્ ઉત્કૃષ્ટત આવલિ-

હે ભદન્ત ! સર્વાંશતઃ સકંપ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા કિતને કાલ કા અન્તર હોના હૈ ? 'એવંચેવ૦' હે ગૌતમ ! દેશ સે સકંપ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા અન્તર જૈસા સ્વસ્થાન ઓર પરસ્થાન કો લેકર જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે કહા ગયા હૈ વૈસા હી અન્તર સર્વાંશતઃ સકંપ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા ભી સ્વસ્થાન પરસ્થાન કી અપેક્ષા લેકર જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે કહના ચાહિયે । તથા ચ-સ્વસ્થાન કી અપેક્ષા સે જઘન્ય અન્તર : સર્વાંશતઃ સકંપ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અસંસ્થાત કાલ કા હોતા હૈ । પરસ્થાન કી અપેક્ષા લેકર જઘન્ય અન્તર ઇસકા એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ અન્તર અનન્ત કાલ કા હોતા હૈ । 'નિરેયસ્સ કેવઇયં કાલં' હે ભદન્ત ! જો દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અકંપ હૈ ડસકા અન્તર કિતને કાલ કા હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—'સદ્ધાણંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવ-

છે, 'સવ્વેયસ્સ કેવઇયં કાલં' હે કણ્ણુનિધાન ભગવન્ સર્વાંશથી સકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધનું અંતર કેટલા કણનું હોય છે ? 'એવં ચેવ૦' હે ગૌતમ ! દેશથી સકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધનું અંતર સ્વસ્થાન અને પરસ્થાનને આશ્રય કરીને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી કહેયું છે, એજ પ્રમાણેનું અંતર સર્વાંશથી સકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોનું પણ સ્વસ્થાન અને પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી કહેવું જોઈ એ. તથા સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્ય અંતર સર્વાંશતઃ સકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધનું એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અસંખ્યાત કાળનું હોય છે. પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્ય અંતર તેનું એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંત કાળનું હોય છે 'નિરેયસ્સ કેવઇયં કાલં' હે ભગવન્ જે બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ અકંપ છે તેનું કેટલા કાળનું અંતર હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી કહે છે કે—'સદ્ધાણંતરં પડુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં આવલિયાણં અસંસ્થેજ્જહમાગં' હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાન

કાયા અસંખ્યેયં ભાગં સ્વસ્થાનાપેક્ષં વ્યવધાનં ભવતીતિ । ‘પરદ્વાળાંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણં એકં સમયં ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં’ પરસ્થાનાન્તરં પ્રતીત્ય જઘન્યેન એકં સમયમુત્કુષ્ટતોડનન્તં કાલમ્’ इति । ‘एवं जाव अणंतपएसियस्स’ एवं यावदनन्तप्रदेशिकस्य, त्रिप्रदेशिकादारभ्य अनन्तप्रदेशिकस्कन्धस्य निरेजस्य स्वस्थानपरस्थान-सापेक्षम् जघन्योत्कृष्टाभ्यां व्यवधानमवगन्तव्यमिति । ‘परमाणुपोग्गला णं भंते ! सव्वेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ’ परमाणुपुद्गलानां खलु भदन्त ! सर्वे जानां कियन्तं कालम् अन्तरं व्यवधानं भवति चलनक्रियाया इति प्रश्नः, भगवानाह— ‘नत्थि अंतरं’ नास्तिअन्तरम्—व्यवधानम् सर्वांशे सकम्पानां परमाणूनां कालतश्चलनं व्यवधानं न भवतीत्युत्तरम् । ‘निरेयाणं केवइयं०’ निरेजानाम्—निष्कम्पपरमाणु-

લિયાપ અસંખેજ્જહાભાગં’ હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાન કો આશ્રય કરકે જઘન્ય સે અન્તર એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અન્તર આવલિકા કે અસં-
ખ્યાતવે’ ભાગ પ્રમાણ કાલ કા હોતા હૈ । ‘પરદ્વાળાંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણ એકં સમયં ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં’ તથા—પરસ્થાન કી અપેક્ષા લેકર જઘન્ય સે એક સમય કા ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે અનન્ત કાલ કા અન્તર હોતા હૈ । ‘एवं जाव अणंतपएसियस्स’ इसी प्रकार से स्वस्थान परस्थान की अपेक्षा लेकर यावत् निरेज अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध का जघन्य और उत्कृष्ट अन्तर जानना चाहिये । ‘परमाणु पोग्गला णं भंते ! सव्वेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ’ हे भदन्त सकंप परमाणु पुद्गलों का अन्तर कितने काल का होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—‘नत्थि अंतरं’ हे गौतम ! सकंप परमाणु पुद्गलों का अन्तर नहीं होता है ।

નેા આશ્રય કરીને જઘન્યથી એક સમયનું અંતર હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કાળનું અંતર હોય છે. ‘પરદ્વાળાંતરં પદુચ્ચ જહન્નેણ એકં સમયં ઉક્કોસેણં અણંતં કાલં’ તથા પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એકસમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંત કાળનું અંતર હોય છે ‘एवं जाव अणंतपएसियस्स’ એજ પ્રમાણે એટલેકે સ્વસ્થાન પરસ્થાનની અપેક્ષાથી યાવત્ નિરેજ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર સમજવું જોઈએ “परमाणुपोग्गला णं भंते ! सव्वेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ” હે ભગવન્ સકંપ પરમાણુ પુદ્ગલોનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘नत्थि अंतरं’ હે ગૌતમ ! સકંપ પરમાણુ પુદ્ગલોનું અંતર હોતું નથી.

પુદ્ગલાનાં કિયન્તં કાલમન્તરં વ્યવધાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘નત્થિ અંતરં’ નાસ્તિ અન્તરમ્ । ‘દુષ્પણસિયાણં મંતે ! સંધાણં દેસેયાણં કેવહ્યં૦’ દ્વિપ્રદેશિકાનાં ભદન્ત ! સ્કન્ધાનાં દેશજાનામ્—દેશતઃ કમ્પનવર્તા કિયન્તં કાલમન્તરં વ્યવધાનં ભવતિ કમ્પનક્રિયાયા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરમાહ—‘નત્થિ અંતરં’ નાસ્તિ અન્તરમ્ । ‘સવ્વેયાણં કેવહ્યં કાલં૦’ સર્વજાનાં દ્વિપ્રદેશિકાનાં કિયન્તં કાલમન્તરં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરમાહ—‘નત્થિ અંતરં’ નાસ્તિ અન્તરમ્—વ્યવધાનમિતિ । ‘નિરેયાણં કેવહ્યં કાલં૦’ નિરેજાનાં દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધાનાં કિયન્તં કાલમન્તરં

“નિરેયાણં કેવહ્યં કાલં૦” હે ભદન્ત ! નિષ્કમ્પ પરમાણુ પુદ્ગલોં કા કિતને કાલ કા અન્તર હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—“નત્થિ અંતરં” હે ગૌતમ ! નિષ્કમ્પ પરમાણુ પુદ્ગલોં કા અન્તર નહીં હોતા હૈ ।

“દુષ્પણસિયાણં મંતે ! સંધાણં દેસેયાણં કેવહ્યં૦” હે ભદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કા જો એકદેશ સે સકંપ હોતે હૈ કિતના અન્તર હોતા હૈ ? અર્થાત્ દેશતઃ સકમ્પ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કી કંપન ક્રિયા કા અન્તર કિતને કાલ કા હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—‘નત્થિ અંતરં’ હે ગૌતમ ! ઇનકી કમ્પન ક્રિયા કા અન્તર નહીં હોતા હૈ । “સવ્વેયાણં કેવહ્યં કાલં૦” હે ભદન્ત ! સર્વાંશતઃ સકંપ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કી કંપન ક્રિયા કા અન્તર કિતને કાલ કા હોતા હૈ ? “નત્થિ અંતરં” હે ગૌતમ ! સર્વાંશતઃ સકંપ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કી કમ્પન ક્રિયા કા અંતર નહીં હોતા હૈ । ‘નિરેયાણં કેવહ્યં કાલં૦’ હે ભદન્ત ! નિષ્કમ્પ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કી નિષ્કંપન ક્રિયા કા અન્તર

“નિરેયાણં કેવહ્યં કાલં૦” હે ભગવન્ નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલોં અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—“નત્થિ અંતરં” હે ગૌતમ ! નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલોં અંતર હોતું નથી.

“દુષ્પણસિયાણં મંતે સંધાણં દેસેયાણં કેવહ્યં૦” હે ભગવન્ એ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોં એ એકદેશથી સકંપ હોય છે. તેનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ? અર્થાત્ દેશતઃ સકંપ એ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોંની કંપન ક્રિયાનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘નત્થિ અંતરં’ હે ગૌતમ ! તેની કંપન ક્રિયાનું અંતર હોતું નથી. ‘સવ્વેયાણં કેવહ્યં કાલં૦’ હે ભગવન્ સર્વાંશતઃ સકમ્પ એ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોંની કંપન ક્રિયાનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘નત્થિ અંતરં’ હે ગૌતમ ! સર્વાંશતઃ સકંપ એ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોંની કંપન ક્રિયાનું અંતર હોતું નથી. ‘નિરેયાણં કેવહ્યં કાલં૦’ હે ભગવન્ નિષ્કંપ

भवतीति प्रश्नः । उत्तरमाह—‘नत्थि अंतरं’ नास्ति अन्तरमिति । ‘एवं जाव अणंत-
पएसियाणं’ एवं त्रिप्रदेशिकादारभ्य अनन्तप्रदेशिकपर्यन्तं बोद्धव्यम्, ‘एएसि णं
भंते ! परमाणुपोग्गलाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिं तो जाव विसेसाहिया
वा’ एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां सर्वे जानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो
यावद्विशेषाधिका वा यावत्पदेन अल्पा वा अधिका वा तुल्या वा एतेषां संग्रहो
भवति तथा च हे भदन्त ! परमाणूनां सकम्पानां कम्पनरहितानां च मध्ये कैभ्यः
केषां बहुन्वमल्पत्वं तुल्यत्वम् अधिकत्वं वेति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि
‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘सव्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सव्वेया’ सर्वस्तोकाः सर्वा-

कितने काल का होता है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—“नत्थि अंतरं”
हे गौतम ! इनकी निष्कंपन क्रिया में अन्तर नहीं होता है । ‘एवं जाव
अणंतपएसियाणं’ इसी प्रकार का कथन निष्कंप त्रिप्रदेशिक स्कन्ध
से लेकर निष्कंप अनन्तप्रदेशिक स्कन्धों की देशकंपन सर्व कंपन
और निष्कंपन क्रिया के अन्तर के संबन्ध में भी जानना चाहिये ।
अर्थात् इन स्कन्धों की देशकंपन सर्व कंपन और निष्कंपन क्रिया का
अन्तर नहीं होता है ।

‘एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे
कयरेहिं तो जाव विसेसाहिया वा’ श्रीगौतमस्वामी ने इस सूत्र द्वारा
प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! सकंप और निष्कंप परमाणुपुद्गलों
में कौन परमाणु पुद्गल किन परमाणु पुद्गलों से यावत्-अल्प हैं ?
कौन किन से बहुत हैं ? कौन किन के तुल्य हैं ? कौन किनसे विशेष
अधिक हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—“गोयमा ! सव्वत्थोवा

એ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની નિષ્કંપન ક્રિયાનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘નત્થિ અંતરં’ હે ગૌતમ ! તેની નિષ્કંપન
ક્રિયામાં અંતર હોતું નથી

‘एवं जाव अणंतपएसियाणं’ એજ પ્રમાણેનું કથન નિષ્કંપ ત્રણપ્રદેશ-
વાળા સ્કન્ધથી લઈને નિષ્કંપ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની નિષ્કંપનક્રિયાના
અંતરના સંબંધમાં પણ સમજાવેલું અર્થાત્ આ સ્કંધોની નિષ્કંપન ક્રિયાનું
અંતર હોતુનથી. ‘एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे
कयरेहिं तो जाव विसेसाहिया वा’ श्रीगौतमस्वामीએ આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુને એવું
પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ સર્વ અને નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં કયા પરમાણુ
પુદ્ગલો કયા પરમાણુ પુદ્ગલોથી યાવત્ અલ્પ છે ? કોણ કોનાથી વધારે છે ?
કોણ કોની ધરાણર છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના

પેક્ષયા અલ્પાઃ પરમાણુપુટલાઃ સર્વૈજાઃ-સર્વતશ્ચલનધર્માણો ભવન્તીતિ તદપેક્ષયા
'નિરેયા અસંખેજ્જગુણા' નિરેજાઃ-કમ્પનરહિતાઃ પરમાણવઃ સર્વૈજપરમાણ્વપેક્ષયા
અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । 'एएसि णं भंते । दुप्पएसियाणं खंधाणं देसेयाणं
सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहितो जाव विसेसाहिया वा' एतेषां खलु भदन्त !
द्विप्रदेशिकानां स्कन्धानां देशैजानां सर्वैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो याव-
विशेषाधिका वा एतेषु मध्ये केभ्यः केषामल्पत्वं बहुत्वं तुल्यत्वमधिकत्वंवेति
प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा
दुप्पएसिया खंधा सव्वेया' सर्वस्तोकाः द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा भवन्ति
'देसेया अસંખેજ્જગુણા' સર્વૈજદ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા દેશૈજા અસંખ્યાતગુણા

'પરમાણુપોગ્ગલા સવ્વેયા' હે ગૌતમ ! સર્વકી અપેક્ષા કમ વે પુદ્ગલ
પરમાણુ હૈં જો સર્વાંશતઃ સકંપ હૈં । હનકી અપેક્ષા "નિરેયા અસંખે-
જ્જગુણા" નિરેજપરમાણુ અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં । "एएसि णं भंते ।
दुप्पएसियाणं खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहितो
जाव विसेसाहिया वा' इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्री से ऐसा
पूछा है-हे भदन्त ! अंशतः सकंप, सर्वांशतः सकंप और निष्कंप
'द्विप्रदेशिक स्कन्धो में कौन किन से अल्प हें ? कौन किन से बहुत
हैं ? कौन किनके तुल्य हैं ? एवं कौन किनसे विशेषाधिक हैं ? इसके
उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! सव्वत्थोवा दुप्पएसिया खंधा
'सव्वेया' हे गौतम ! सर्वांशतः सकंप द्विप्रदेशिक स्कन्ध सप्तसे कम
हैं । इनसे 'देसेया असंखेज्जगुणा' असंख्यातगुणें अधिक देशतः सकंप

ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામી ને કહે છે કે - ગોયમા ! સવ્વત્થોવા પરમાણુ
'પોગ્ગલા સવ્વેયા' સીના કરતાં જે સર્વાંશથી સકંપ પુદ્ગલો છે. તેઓ ઓછા
છે. તેના કરતાં 'નિરેયા અસંખેજ્જગુણા' નિરેજ પરમાણુ અસંખ્યાતગણા વધારે
છે. 'एएसि णं भंते । दुप्पएसियाणं खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे
कयरेहितो । जाव विसेसाहिया वा' આ સૂત્રપાઠદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને
એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ અંશતઃ સકંપ અને નિષ્કંપ બે પ્રદેશોવાળા
સ્કંધોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ છે ? કોણ કોનાથી વધારે છે ? કોણ કોની
ખરેખર છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'ગોયમા ! સવ્વત્થોવા દુપ્પેસિયા ખંધા સવ્વેયા હે ગૌતમ !
સર્વાંશથી સકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધ સૌથી અલ્પ છે, તેના કરતાં
'દેસેયા અસંખેજ્જગુણા' અસંખ્યાતગણા વધારે દેશતઃ સકંપ બે પ્રદેશોવાળા

અધિકા ભવન્તિ, 'નિરેયા અસંખેજ્જગુણા' દેશૈજ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધા પેક્ષ્યાં નિરેજા દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ । 'एवं जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं' एवं यावत् असंख्येयप्रदेशिकानां स्कन्धानाम् यथा देशैजसर्वैर्जनिरैजभेदभिन्नेषु द्विप्रदेशिकस्कन्धेषु अल्पबहुत्वं कथितम् तथैव त्रिप्रदेशिकादारभ्य असंख्यातप्रदेशिकान्तस्कन्धेषु देशैजसर्वैर्जनिरैजभेदभिन्नेषु सर्वस्तोकाः सर्वैजाः स्कन्धाः तदपेक्षया देशैजा असंख्यातगुणा अधिकाः, तदपेक्षयाऽपि असंख्यातगुणा अधिका निरैजा असंख्यातप्रदेशिकान्ताः स्कन्धा ज्ञातव्या इति भावः । 'एएसि णं भंते ! अणंतपएसियाणं खंधा देसेयाणं सव्वेयाणं निरैयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' एतेषां खलु

દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં । 'નિરેયા અસંખેજ્જગુણા' તથા इनकी अपेक्षा भी असंख्यातगुणों अधिक वे द्विप्रदेशिक स्कन्ध हें, जो अकंप हें । "एवं जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं" जिस प्रकार से देशतः सकंप सर्वांशतः सकंप एवं निष्कंप द्विप्रदेशिक स्कन्धों में यह अल्प बहुत्व कहा गया है, इसी प्रकार से त्रिप्रदेशिक स्कन्धों से लेकर असंख्यात प्रदेशिक स्कन्धों तक का भी इनकी देशतः सकंप और निष्कंप अवस्थाओं को लेकर अल्प बहुत्व कहना चाहिये । इस प्रकार सब से कम त्रिप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर असंख्यात प्रदेशिक वे स्कन्ध हें, जो सर्वांश से सकंप होते हैं । इनकी अपेक्षा असंख्यातगुणित वे त्रिप्रदेशिक से लेकर असंख्यात प्रदेशिक स्कन्ध हें जो देशतः सकंप होते हैं और इनकी अपेक्षा भी असंख्यातगुणित अधिक वे त्रिप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर असंख्यात प्रदेशिक स्कन्ध हें जो निरैज हें ।

સ્કંધો છે. 'નિરેયા અસંખેજ્જગુણા' તથા તેના કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે જે અકંપ જે પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે. તે છે. 'एवं जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं' જે પ્રમાણે દેશતઃ સકંપ સર્વાંશતઃ સકંપ અને નિષ્કંપ જે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં આ અલ્પબહુપણું કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધોથી લઈને અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો સુધીના સ્કંધોનું પણ તેના દેશતઃ સકંપ અને નિષ્કંપ અવસ્થાઓને લઈને અલ્પબહુપણું કહેવું જોઈએ આ રીતે સૌથી ઓછા ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોથી લઈને અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા તે સ્કંધો છે કે જે સ્કંધો સર્વાંશથી સકંપ હોય છે તેના કરતાં અસંખ્યાતગણા તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધોથી લઈને અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે. કે જે દેશતઃ સકંપ હોય છે. અને તેના કરતાં પણ અસંખ્યાતગણા વધારે તે ત્રિપ્રદેશોવાળા સ્કંધોથી લઈને અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે, કે જે નિરેજ છે.

મદન્ત ! અનન્તપ્રદેશિકાનાં સ્કન્ધાનાં દેશૈજાનાં સર્વૈજાનાં નિરેજાનાં ચ કતરે કતરેભ્યો યાવદ્વિશેષાધિકા વા એતેપુ મધ્યે કેભ્યઃ કેપામલ્પત્વવહુત્વાદિકં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાન્નાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વત્થોવા અણંતપણ્ણિયા સંધા સવ્વેયા’ સર્વસ્તોકા અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સર્વૈજા સર્વાપેક્ષયા એતેષામેવ અલ્પત્વમિત્યર્થઃ । ‘નિરેયા અણંતગુણા’ નિરેજા અનન્તગુણાઃ, સર્વૈજાઽનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા નિરેજા અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધા અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તીત્યર્થઃ । ‘દેસેયા અણંતગુણા’ દેશૈજા અનન્તગુણાઃ, નિરેજાઽનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા દેશૈજા અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘एएसि णं भंते !’ એતેપાં સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘પરમાણુપોગ્ગલાણં સંસ્થેજ્જપણ્ણિયાણં અસંસ્થેજ્જપણ્ણિયાણં અણંતપણ્ણિયાણં ય સંધાણં દેસેયાણં

‘एएसि णं भंते ! अणंतपण्णियाणं संधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाणय कयरे कयरेहिं तो जाव विसेसाहिया’ હે મદન્ત ! જો દશતઃ સકંપ સર્વાંશતઃ સકંપ ઓર અકંપ અનન્તપ્રદેશિક સ્કંધ હૈં ડનમેં કૌન કિન કી અપેક્ષા અલ્પ હૈં, કૌન કિન કી અપેક્ષા વહુત હૈં ? કૌન કિન કી અપેક્ષા તુલ્ય હૈં ઓર કૌન કિન કી અપેક્ષા વિશેષાધિક હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુશ્રી કહતે હૈં—‘ગોયમા સવ્વત્થોવા અણંતપણ્ણિયા સંધા સવ્વેયા’ હે ગૌતમ ! સવસે કમ વે અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં જો સર્વાંશતઃ સકંપ હોતે હૈં । હન કી અપેક્ષા “નિરેયા અણંતગુણા” નિષ્કંપ જો અનન્ત પ્રદેશિક સ્કંધ હૈં વે અનન્તગુણે અધિક હૈં । ‘દેસેયા અણંતગુણા’ તથા હન કી મી અપેક્ષા અનન્તગુણે અધિક વે અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં જો દેશતઃ સકંપ હોતે હૈં । ‘एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं संस्थेज्जपण्णियाणं असंस्थेज्जपण्णियाणं अणंतपण्णियाणं य संधाणं देसेयाणं सव्वे-

‘एएसि णं भंते ! अणंतपण्णियाणं संधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाणय कयरे कयरेहिं तो जाव विसेसाहिया’ હે ભગવન્ જે દેશતઃ સકંપ સર્વાંશતઃ સકંપ-અને અકંપ અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ છે તેઓમાં કોણ કોના કરતાં અલ્પ છે ? કોણ કોનાથી વધારે છે ? કોણ કોની બરાબર છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—‘સવ્વત્થોવા અણંતપણ્ણિયા સંધા સવ્વેયા’ હે ગૌતમ ! સૌથી ઓછા તે અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે. કે જે સર્વાંશતઃ સકંપ હોય છે, તેના કરતાં ‘નિરેયા અણંતગુણા’ નિષ્કંપ જે અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે તે અનંતગુણા વધારે છે. ‘દેસેયા અણંતગુણા’ તથા તેના કરતાં પણ અનંતગુણા વધારે તે અનંત પ્રદેશિક સ્કંધો છે, કે જેઓ દેશતઃ સકંપ હોય છે “एएसि णं भंते परमाणुपोग्गलाणं संस्थे-

સવ્વેયાણં નિરેયાણં દ્વ્વટ્ટયાણં પપ્પસટ્ટયાણં દ્વ્વટ્ટપપ્પસટ્ટયાણં કયરે કયરેહિતો જાવ વિસેસાહિયા વા' પરમાણુપુદ્ગલાનાં સંખ્યાતપ્રદેશિકાનામ્ અસંખ્યાતપ્રદેશિકાનામ્ અનન્તપ્રદેશિકાનાં ચ સ્કન્ધાનાં દેશજાનાં સર્વજાનાં નિરેજાનાં દ્રવ્યાર્થતયા પ્રદેશાર્થતયા દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા કતરે કતરેભ્યો યાવદ્વિશેષાધિકા ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । મગધાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गौयमा’ हे गौतम । ‘सव्वत्थोवा’ अणंतपप्पसिया खंधा सव्वेया द्दव्वट्टयाण’ सर्वस्तोकाः सर्वेभ्योऽल्पीयांसः अनन्त-प्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वे जा द्रव्यार्थतया भवन्ति, द्रव्यार्थरूपेण सर्वापेक्षया सर्वै-जानन्तप्रदेशिकस्कन्धानामल्पत्वं भवतीत्यर्थः । ‘अणंतपप्पसिया’ खंधा निरैया द्दव्वट्टयाण अणंतगुणा’ अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः,

યાણં નિરેયાણં દ્વ્વટ્ટયાણં પપ્પસટ્ટયાણં દ્વ્વટ્ટપપ્પસટ્ટયાણં કયરે કયરેહિતો જાવ વિસેસાહિયા વા' इस सूत्रद्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! अंशतः सकंप सर्वांशतः सकंप और अकंप परमाणु पुद्गलों में संख्यातप्रदेशिक स्कन्धों में असंख्यातप्रदेशिक स्कन्धों में और अनन्तप्रदेशिक स्कन्धों में द्रव्यरूप से प्रदेशरूप से एवं द्रव्यरूप प्रदेशरूप दोनों रूप से कौन स्कन्ध किन स्कन्धों से अल्प है ? कौन किन से बहुत है ? कौन किन के तुल्य है ? और कौन किन से विशेषाधिक है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—‘गोयमा ! सव्वत्थोवा’ अणंतपप्पसिया खंधा सव्वेया द्दव्वट्टयाण’ हे गौतम ! द्रव्यरूप से सब से कम वे अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं जो सर्वांशतः सकंप होते हैं ।

જપ્પસિયાણં અસંલેજપ્પસિયાણં અણંતપ્પસિયાણં ચ સ્થંધાણં દેસેયાણં સવ્વેયાણં નિરેયાણં દ્વ્વટ્ટયાણં પપ્પસટ્ટયાણં દ્વ્વટ્ટપપ્પસટ્ટયાણં કયરે કયરેહિતો ! જાવ વિસેસા-હિયા વા' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા ગૌતમસ્વમીએ પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ અંશતઃ સકંપ સર્વાંશતઃ સકંપ અને અકંપ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં અને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં દ્રવ્યપણુથી પ્રદેશપણુથી અને દ્રવ્ય પ્રદેશ એમ ઉભયપણુથી કયા સ્કંધો કયા સ્કંધો કરતાં અલ્પ છે ? કયા સ્કંધો કયા સ્કંધો કરતા વધારે છે ? કયાં સ્કંધો કયા સ્કંધોની બરાબર છે ? અને કયા સ્કંધો કયા સ્કંધોથી વિશેષા-ધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—ગોયમા ! સવ્વત્થોવા અણંતપ્પ-સિયા સ્થંધા સવ્વેયા દ્વ્વટ્ટયાણ’ હે ગૌતમ દ્રવ્યપણુથી સૌથી ઓછા તે અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો છે કે જેઓ સર્વાંશતઃ સકંપ હોય છે. ‘અણંતપ્પસિયા સ્થંધા નિરેયા દ્વ્વટ્ટયાણ અણંતગુણા’ તેના કરતાં દ્રવ્યપણુથી તે અનંત પ્રદેશિક

સર્વે જાનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા દ્રવ્યાર્થરૂપેણ નિરેજાનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધા
અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તીતિ માવઃ૨। ‘અણંતપણ્સિયા સ્વંધા દેસેયા દ્વંદ્વયાણ
અણંતગુણા’ અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ દેશૈજા દ્રવ્યાર્થતયા અનન્તગુણાઃ, નિરે-
જાનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા દેશૈજાનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધા અનન્તગુણાઃ અધિકા
ભવન્તીત્યર્થઃ૩। ‘અસંલેજ્જપણ્સિયા સ્વંધા સવ્વેયા દ્વંદ્વયાણ અસંલેજ્જગુણા’
અસંલેયેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સર્વેજા દ્રવ્યાર્થતયા અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા
અસંલેયેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ૪। ‘સંલેજ્જપણ્સિયા સ્વંધા સવ્વેયા દ્વંદ્વયાણ
અસંલેજ્જગુણા’ સંલેયેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સર્વેજા દ્રવ્યાર્થતયા અસંલેયેયગુણાઃ,
સર્વેજાઽસંલેયેયપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા સર્વેજસંલ્યાતપ્રદેશિકસ્કન્ધા દ્રવ્યપેક્ષયા
અસંલ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ૫। ‘પરમાણુપોગલા સવ્વેયા દ્વંદ્વયાણ
અસંલેજ્જગુણા’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ સર્વેજા દ્રવ્યાર્થતયા—દ્રવ્યાર્થરૂપેણ, સર્વેજસંલ્યાત-

‘અણંતપણ્સિયા સ્વંધા નિરેયા દ્વંદ્વયાણ અણંતગુણા’ ઔર હનકી
અપેક્ષા દ્રવ્યરૂપ સે વે અનન્ત પ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્તગુણે અધિક હૈં જો
નિષ્કંપ હોતે હૈં। ‘અણંતપણ્સિયા સ્વંધા દેસેયા દ્વંદ્વયાણ અણંતગુણા’
હનકી અપેક્ષા દ્રવ્યરૂપ સે વે અનન્ત પ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્તગુણે અધિક
હૈં જો દેશતઃ સકંપ હોતે હૈં। ‘અસંલેજ્જપણ્સિયા સ્વંધા સવ્વેયા
દ્વંદ્વયાણ અસંલેજ્જગુણા’ અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ કી અપેક્ષા દ્રવ્યરૂપ
સે સર્વદેશતઃ સકંપ અસંલ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ અસંલ્યાતગુણે અધિક
હૈં। ‘સંલેજ્જપણ્સિયા સ્વંધા સવ્વેયા દ્વંદ્વયાણ અસંલેજ્જગુણા’
સર્વદેશતઃ સકંપ અસંલ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધો કી અપેક્ષા સર્વ-
દેશતઃ સકંપ સંલ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે અસંલ્યાતગુણે અધિક
હૈં। ‘પરમાણુપોગલા સવ્વેયા દ્વંદ્વયાણ અસંલેજ્જગુણા’ સર્વદેશતઃ

સ્કંધ અનંતગણા વધારે છે કે ને નિષ્કંપ હોય છે. ‘અણંતપણ્સિયા સ્વંધા
દેસેયા દ્વંદ્વયાણ અણંતગુણા’ તેના કરતાં દ્રવ્યપણ્સિયા તે અનંતપ્રદેશિક સ્કંધ
અનંતગણા વધારે છે કે ને દેશતઃ સકંપ હોય છે ‘અસંલેજ્જપણ્સિયા સ્વંધા
સવ્વેયા દ્વંદ્વયાણ અસંલેજ્જગુણા’ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધ કરતાં દ્રવ્યપણ્સિયા
સર્વદેશતઃ સકંપ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો અસંખ્યાતગણા વધારે છે
‘સંલેજ્જપણ્સિયા સ્વંધા સવ્વેયા દ્વંદ્વયાણ અસંલેજ્જગુણા’ સર્વદેશતઃ સકંપ
અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં સર્વદેશતઃ સકંપ સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા
સ્કંધો દ્રવ્યપણ્સિયા અસંખ્યાતગણા વધારે છે ‘પરમાણુ પોગલા સવ્વેયા દ્વં-
દ્વયાણ અસંલેજ્જગુણા’ સર્વદેશતઃ સકંપ પરમાણુપુદ્ગલો દ્રવ્યપણ્સિયા સર્વદેશતઃ
સકંપ સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે, ‘સંલેજ્જપણ્સિયા

પ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ૬ । ‘સંખેજ્જપણસિયા
 સંધા દેસેયા દ્વવ્વટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ સંખ્યેયપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ દેશૈજા
 દ્રવ્યાર્થતયા સર્વૈજપરમાણ્વપેક્ષયા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવન્તીતિ૭ । ‘અસં-
 સંખેજ્જપણસિયા સંધા દેસેયા દ્વવ્વટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ અસંખ્યાતપ્રદેશિકાઃ
 સ્કન્ધા દેશૈજા દ્રવ્યાર્થતયા દેશૈજસંખ્યાતપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા
 અધિકા ભવન્તીતિ૮ । ‘પરમાણુપોગ્ગલા નિરેયા દ્વવ્વટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ પર-
 માણુપુદ્ગલા નિરેજા દ્રવ્યાર્થતયા અસંખ્યેયગુણાઃ, નિરેજાઃ પરમાણ્વો દ્રવ્યાર્થતા-
 રૂપેણ દેશૈજા સંખ્યાતપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ૯ ।
 ‘સંખેજ્જપણસિયા સંધા નિરેયા દ્વવ્વટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણા’ સંખ્યાતપ્રદેશિકાઃ
 સ્કન્ધા નિરેજા દ્રવ્યાર્થતયા નિરેજપરમાણ્વપેક્ષયા સંખ્યાતગુણા અધિકા ભવ-
 ન્તીતિ૧૦ । ‘અસંખેજ્જપણસિયા સંધા નિરેયા દ્વવ્વટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ અસં-

સકંપ પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ સે સર્વદેશતઃ સકંપ સંખ્યાતપ્રદેશિક
 સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં ‘સંખેજ્જપણસિયા સંધા
 દેસેયા દ્વવ્વટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ સંખ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ જો એકાંશતઃ
 સકંપ હોતે હૈં દ્રવ્યરૂપ સે સર્વૈજ પરમાણુઓં કી અપેક્ષા અસંખ્યાત
 ગુણે અધિક હૈં । ‘અસંખેજ્જપણસિયા સંધા દેસેયા દ્વવ્વટ્ટયાણ અસંખે-
 જ્જગુણા’ દેશૈજ અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે દેશૈજ સંખ્યાત
 પ્રદેશિક સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં । ‘પરમાણુ પોગ્ગ
 લા નિરેયા દ્વવ્વટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ નિરેજ નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલ
 દ્રવ્યરૂપ સે દેશૈજ સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધોં કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે
 અધિક હૈં । ‘સંખેજ્જપણસિયા સંધા નિરેયા દ્વવ્વટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણા’
 નિરેજ સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે નિરેજ પરમાણુઓં કી અપેક્ષા

સંધા દેસેયા દ્વવ્વટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કૈ બેએ બેક
 અંશથી સકંપ હોય છે. દ્રવ્યપણથી સેજ-સકંપ પરમાણુએ કરતાં અસં-
 ખ્યાતગણા વધારે છે. ‘અસંખેજ્જપણસિયા સંધા દેસેયા દ્વવ્વટ્ટયાણ અસંખેજ્જ
 ગુણા, દેશતઃ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણથી દેશતઃ સંખ્યાત-
 પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ‘પરમાણુ પોગ્ગલા નિરેયા
 દ્વવ્વટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ નિરેજ-નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી દેશેજ-
 દેશતઃ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં અસંખ્યાત ગણા વધારે છે.
 ‘સંખેજ્જપણસિયા સંધા નિરેયા દ્વવ્વટ્ટયાણ સંખેજ્જગુણા’ નિરેજ નિષ્કંપ
 સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણથી નિરેજ પરમાણુએ કરતાં

ख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया निरेजसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति ११। 'पएसद्वयाए' प्रदेशार्थतया-प्रदेशार्थरूपेण, 'संवत्थोवा अणंतपएसिया०' सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः, स्कन्धाः सर्वाजाः प्रदेशार्थतया-प्रदेशार्थतारूपेण सर्वांशे सकम्पा अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वतः स्तोका भवन्तीति। 'एवं पएसद्वयाए वि' एवम्-द्रव्यार्थतयेव प्रदेशार्थतया अपि अल्पबहुत्वमवगन्तव्यमिति। 'णवरं परमाणुपोगला अपएसद्वयाए भाणियव्वा' नवरम्-केवलं द्रव्यार्थपक्षात् प्रदेशार्थतापक्षे एतावद्वैलक्षण्यं यत् अत्र प्रदेशार्थता पक्षे परमाणुपुद्गला अप्रदेशार्थतया भणितव्याः, परमाणूनां निष्प्रदेशत्वात् 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया पएसद्वयाए असंखेज्जगुणा' संख्यातप्रदे-

संख्यातगुणो अधिक हैं। 'असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वद्वयाए असंखेज्जगुणा' निष्कम्प असंख्यातप्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यरूप से निरेज संख्यात प्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा असंख्यातगुणों अधिक हैं। 'पएसद्वयाए संवत्थोवा अणंतपएसिया०, प्रदेशार्थता की अपेक्षा से सर्वांशों में सकम्प अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध सब से कम है। 'एवं पएसद्वयाए वि' इस प्रकार द्रव्यार्थता की तरह प्रदेशार्थता से भी अल्प बहुत्व जानना चाहिये। 'णवरं परमाणुपोगला अपएसद्वयाए भाणियव्वा' केवल द्रव्यार्थता पक्ष से प्रदेशार्थता पक्ष में इतनी ही भिन्नता है कि यहां प्रदेशार्थता पक्ष में परमाणुपुद्गल अप्रदेशार्थरूप से कहना चाहिये। क्योंकि परमाणुओं को एक प्रदेश से अतिरिक्त अधिक प्रदेश नहीं होते हैं। इसीलिये उन्हें निष्प्रदेशी कहा गया है। 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया पएसद्वयाए असंखेज्जगुणा' अकम्प जो संख्यातप्रदेशिक

संख्यातगुणा वधारे छे 'असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वद्वयाए असंखेज्जगुणा' निष्कम्प असंख्यात प्रदेशोवाणा स्कंध द्रव्यपण्णाथी निरेज संख्यातप्रदेशोवाणा स्कंधो करतां असंख्यातगुणा वधारे छे 'पएसद्वयाए संवत्थोवा अणंतपएसिया०' सर्वांशथी सकम्प अनन्त प्रदेशोवाणा स्कंधो सौथी ओछा छे। 'एवं पएसद्वयाए वि' ओज प्रमाणे द्रव्यार्थपण्णा प्रमाणे प्रदेशार्थ पण्णाथी पण्णा अल्प णडुपण्णा समञ्जुं 'णवरं परमाणुपोगला अपएसद्वयाए भाणियव्वा' केवल द्रव्यपण्णा नापक्ष करतां प्रदेशार्थपण्णा पक्षमां ओटलुंज भिन्न पण्णा छे के अडीयां प्रदेशार्थपण्णा पक्षमां परमाणु पुद्गल अप्रदेशार्थ इपथी कडेवा नेछओ केमके-परमाण्वादीनां ओकप्रदेश शिवाय वधारे प्रदेशपण्णा होतु नथी तेथी तेओने निष्प्रदेशी-प्रदेशो विनाना कइया छे, 'संखेज्जपएसिया

શિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજાઃ પ્રદેશાર્થતયા इतरेभ्योऽसंख्यातगुणा अधिका भवन्ति ।
 द्रव्यार्थतापक्षे दशममङ्गे संख्यातगुणा अधिकाः कथिताः, इह तु असंख्यातगुणा
 इयानेव भेद उभयत्र । 'सेसं तं चेव' शेषम्-कथितातिरिक्तं सर्वम् तदेव-द्रव्यार्थता
 प्रक्षोक्तमेव ज्ञातव्यमिति । 'द्ववद्वपएसद्वयाए' द्रव्यार्थप्रદેशार्थतया 'सव्वत्थोवा
 अणंतपएसिया खंधा सव्वेया दव्वद्वयाए' सर्वस्तोकाः-सर्वेभ्यो न्यूना अनन्तप्रदे-
 शिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया भवन्तीति १ । 'ते चेव पएसद्वयाए अनंत-
 गुणा' ये एव सर्वैजानन्तप्रदेशिकस्कन्धा द्रव्यार्थतया सर्वस्तोकाः ते एव प्रदे-
 शार्थतया अनन्तगुणा अधिका भवन्तीति २ । 'अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वद्व-
 याए अणंतगुणा' अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया अन-

સ્કન્ધ હૈં વે પ્રદેશરૂપ સે દૂસરોં કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે અધિક
 હૈં । યદ્યપિ ચે ૧૦ વે ભંગ મેં દ્રવ્યરૂપ પક્ષ મેં સંખ્યાતગુણે અધિક
 કહે ગયે હૈં પરન્તુ યહાં વે અસંખ્યાતગુણે અધિક કહે ગયે હૈં
 હતના હી ભેદ યહાં દોનોં સ્થાનોં મેં હૈં । 'સેસં તં ચેવ' વાકી
 કા ઓર સવ કથન દ્રવ્યાર્થના પક્ષ મેં કહે ગયે જૈસા હી હૈં । 'દવ્વ-
 દ્વપસદ્વયાએ' દ્રવ્યાર્થ ઓર પ્રદેશાર્થ કી અપેક્ષા-દોનોં કી અપેક્ષા
 'સવ્વત્થોવા અણંતપસિયા સ્વંધા સવ્વેયા દવ્વદ્વયાએ' દ્રવ્યાર્થના પક્ષ
 મેં દ્રવ્યરૂપ સે સવ સે કમ સર્વાંશતઃ સકમ્પ જો અનન્તપ્રદેશિક
 સ્કન્ધ હૈં વે હૈં ॥૧॥ 'તંચેવ પસદ્વયાએ અણંતગુણા' પરંતુ ચે હી સર્વૈજ
 અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે અનન્તગુણે અધિક હૈં ॥૨॥ 'અણંત-
 પસિયા સ્વંધા નિરેયા દવ્વદ્વયાએ અણંતગુણા' અકમ્પ અનન્તપ્રદેશિક
 સ્કન્ધ પૂર્વકી અપેક્ષા દ્રવ્યરૂપ સે અનન્તગુણે અધિક હૈં ૩॥ 'તં ચેવ પસ-

સ્વંધા નિરેયા પસદ્વયાએ અસંખ્યગુણા' અકમ્પ જે સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધો
 છે. તેઓ પ્રદેશપણાથી બીજાઓ કરતા અસંખ્યાતગણા વધારે છે. જોકે આ
 ૧૦ દશમાં ભાગમાં દ્રવ્યપણાના પક્ષમાં સંખ્યાતગણા વધારે કહ્યા છે. પરંતુ
 અહિયાં તે અસંખ્યાતગણા વધારે કહ્યા છે. આ બંને સ્થાનોમાં અહિયાં
 એટલોજ ભેદ છે 'સેસં તં ચેવ' બાકીનું બીજું સઘળું કથન દ્રવ્યાર્થપણાના
 પક્ષમાં કહ્યા પ્રમાણે છે. દવ્વદ્વપસદ્વયાએ' દ્રવ્યાર્થ અને પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાથી-
 બંનેની અપેક્ષાએ 'સવ્વત્થોવા અણંતપસિયા સ્વંધા સવ્વેયા દવ્વદ્વયાએ' દ્રવ્યાર્થ
 પણાના પક્ષમાં દ્રવ્યપણાથી સૌથી ઓછા સર્વાંશતઃ સકમ્પ જે અનંત પ્રદેશોવાળા
 સ્કન્ધો છે તે છે ૧૧ 'તે ચેવ પસદ્વયાએ અણંતગુણા' પરંતુ એજ સેજ-સકમ્પ
 અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધોજ પ્રદેશપણાથી અનંતગણા વધારે છે ૧૨ 'અણંત

અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તીતિ૩ । 'તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ અણંતગુણા' તે એવ ઉક્તા એવ
અનન્તપ્રદેશિકા નિરેજાઃ સ્કન્ધાઃ પ્રદેશાર્થતયા અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તીતિ૪ ।
'અણંતપપ્પસિયા સ્વંધા દેસેયા દવ્વદ્વ્યાપ અણંતગુણા' અનન્તપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા
દેસેજાઃ પૂર્વાપેક્ષયા દ્રવ્યાર્થતારૂપેણ અનન્તગુણા અધિકા ભવન્તિ૫ । 'તે ચેવ પપ્પ-
સદ્વ્યાપ અણંતગુણા' તે એવ પ્રદેશાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા અનન્તગુણા અધિકા ભવ-
ન્તીતિ૬ । 'અસંખેજ્જપપ્પસિયા સ્વંધા સવ્વેયા દવ્વદ્વ્યાપ અણંતગુણા' અસંખ્યાતપ્રદે-
શિકાઃ સ્કન્ધાઃ સર્વેજા દ્રવ્યાર્થતયા અનન્તપ્રદેશિકદ્રવ્યાપેક્ષયા અનન્તગુણા અધિકા
ભવન્તીતિ૭ । 'તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા' તે એવ સર્વેજા સંખ્યાતપ્રદેશિકા
એવ સ્કન્ધાઃ પ્રદેશાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણાઃ અધિકા ભવન્તીતિ૮ ।

સદ્વ્યાપ અણંતગુણા' ઓર વે હી અકમ્પ અનન્ત પ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદે-
શરૂપ સે અનન્તગુણે અધિક હૈં ।૪। 'અણંતપપ્પસિયા સ્વંધા દેસેયા
દવ્વદ્વ્યાપ અણંતગુણા' દેશતઃ સકમ્પ જો અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં વે
દ્રવ્યરૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા અનન્તગુણે અધિક હૈં ।૫। 'તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ
અણંતગુણા' ઓર વે હી દેશતઃ સકમ્પ અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ
સે પૂર્વ કી અપેક્ષા અનન્તગુણે અધિક હૈં ।૬। 'અસંખેજ્જપપ્પસિયા સ્વંધા
સવ્વેયા દવ્વદ્વ્યાપ અણંતગુણા' જો સર્વેજ અસંખ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ
હૈં વે અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધો કી અપેક્ષા દ્રવ્યરૂપ સે અનન્તગુણે
અધિક હૈં ।૭। 'તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ અસંખેજ્જગુણા' ઓર વે હી સર્વેજ
અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે
અધિક હૈં ।૮। 'સંખેજ્જપપ્પસિયા સ્વંધા સવ્વેયા દવ્વદ્વ્યાપ અસંખેજ્જ-

પપ્પસિયા સ્વંધા નિરેયા દવ્વદ્વ્યાપ અણંતગુણા' અકંપ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો
પહેલાં કરતાં દ્રવ્યપણ્થી અનંતગણા વધારે છે ।૩। 'તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ
અણંતગુણા' અને એજ અકંપ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો જ પ્રદેશપણ્થી
અનંતગણા વધારે છે ।૪। 'અણંતપપ્પસિયા સ્વંધા દેસેયા દવ્વદ્વ્યાપ અણંતગુણા
દેશતઃ સકંપ જે અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે તેઓ દ્રવ્ય પણ્થી પહેલાં
કરતાં અનંતગણા વધારે છે. ।૫। 'તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ અણંતગુણા' અને એજ
દેશતઃ સકંપ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધ પ્રદેશપણ્થી પહેલાં કરતાં અનંત
ગણા વધારે છે. ।૬। 'અસંખેજ્જપપ્પસિયા સ્વંધા સવ્વેયા દવ્વદ્વ્યાપ અણંતગુણા'
જે સેજ-સકંપ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે. તે અનંત પ્રદેશોવાળા
સ્કંધો કરતાં દ્રવ્યપણ્થી અનંતગણા વધારે છે, ।૭। 'તે ચેવ પપ્પસદ્વ્યાપ
અસંખેજ્જગુણા' અને એજ-સકંપ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પ્રદેશપણ્થી
પહેલાં કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ।૮। 'સંખેજ્જપપ્પસિયા સ્વંધા સવ્વેયા

‘સંલેજ્જપણસિયા સંધા સવ્વેયા દવ્વટ્ટયાણ અસંલેજ્જગુણા’ સંલ્યાતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધાઃ સર્વેજા દ્રવ્યાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા અસંલ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૧૧ । ‘તે ચેવ પણસટ્ટયાણ સંલેજ્જગુણા’ તે એવ-સર્વેજસંલ્યાતપ્રદેશિકા એવ પૂર્વાપેક્ષયા-પ્રદેશાર્થતારૂપેણ સંલ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ ૧૦ । ‘પરમાણુપોગલા સવ્વેયા દવ્વટ્ટ અપણસટ્ટયાણ અસંલેજ્જગુણા’ પરમાણુપુદ્ગલાઃ સર્વેજા દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા પ્રદેશાર્થપેક્ષક સર્વેજસંલ્યાતપ્રદેશિકસ્કન્ધાપેક્ષયા અસંલ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૧૧ । ‘સંલેજ્જપણસિયા દેસેયા સંધા દવ્વટ્ટયાણ અસંલેજ્જગુણા’ સંલ્યાતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા દેસેજા દ્રવ્યાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા અસંલેજ્જગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૧૨ । ‘તે ચેવ પણસટ્ટયાણ સંલેજ્જગુણા’ તે એવ-દેસેજસંલ્યાતપ્રદેશિકા એવ પ્રદેશાર્થતારૂપેણ પૂર્વાપેક્ષયા સંલ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૧૩ । ‘અસંલેજ્જપણ-

ગુણા’ સર્વેજ જો સંલ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં વે પૂર્વ કી અપેક્ષા દ્રવ્યરૂપ સે અસંલ્યાતગુણે અધિક હૈં । ૧૧ । ‘તે ચેવ પણસટ્ટયાણ સંલેજ્જગુણા’ વે હી સર્વેજ સંલ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ પૂર્વ કી અપેક્ષા પ્રદેશરૂપ સે સંલ્યાતગુણે અધિક હૈં ॥ ૧૦ ॥ ‘પરમાણુપોગલા સવ્વેયા દવ્વટ્ટ અપણસટ્ટયાણ અસંલેજ્જગુણા’ સર્વાંશતઃ સકમ્પ જો પરમાણુ પુદ્ગલ હૈં વે દ્રવ્યાર્થરૂપ સે પ્રદેશાર્થપેક્ષ કી અપેક્ષા સંલ્યાતગુણિત કથિત સર્વેજ સંલ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધોં સે અસંલ્યાતગુણે અધિક હૈં । ૧૧ ॥ ‘સંલેજ્જપણસિયા દેસેયા સંધા દવ્વટ્ટયાણ અસંલેજ્જગુણા’ દેસેજ જો સંલ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં વે પૂર્વ કી અપેક્ષા દ્રવ્યરૂપ સે અસંલ્યાતગુણે હૈં । ૧૨ ॥ ‘તે ચેવ પણસટ્ટયાણ સંલેજ્જગુણા’ વે હી દેસેજ સંલ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ

દવ્વટ્ટયાણ અસંલેજ્જગુણા’ સેજ-સકંપ જે સંલ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે. તે પહેલાં કરતાં દ્રવ્યપણથી અસંલ્યાતગણા વધારે છે. ૧૦. ‘તે ચેવ પણસટ્ટયાણ સંલેજ્જગુણા’ સેજ-સેજ-સકંપ સંલ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પહેલાં કરતાં પ્રદેશપણથી સંલ્યાતગણા વધારે છે. ૧૦ ॥ “પરમાણુપોગલા સવ્વેયા દવ્વટ્ટઅપણસટ્ટયાણ અસંલેજ્જગુણા’ સર્વાંશથી સકંપ જે પરમાણુ પુદ્ગલો છે, તેઓ દ્રવ્યાર્થપણથી પ્રદેશાર્થપણ કરતાં સંલ્યાતગણા કહેલ સર્વેજ-સકંપ સંલ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં અસંલ્યાતગણા વધારે છે. ૧૧. ‘સંલેજ્જપણસિયા દેસેયા સંધા દવ્વટ્ટયાણ અસંલેજ્જગુણા’ દેસેજ જે સંલ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે તે પહેલાં કરતાં દ્રવ્યપણથી અસંલ્યાત ગણા વધારે છે. ૧૨. ‘તે ચેવ પણસટ્ટયાણ સંલેજ્જગુણા’ સેજ દેસેજ સંલ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધ જે પ્રદેશપણથી પહેલાં કરતાં સંલ્યાતગણા વધારે છે. ૧૩. ‘અસંલેજ્જપણસિયા સંધા દેસેયા દવ્વટ્ટ-

સિયા સ્વંધા દેસેયા દ્વંદ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા' અસંખ્યાતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા દેશૈજા દ્રવ્યાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૧૪ । 'તે ચેવ પપ્પસટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા' તે એવ-દેશૈજા સંખ્યાતપ્રદેશિકા એવ પ્રદેશાર્થતારુપેણ પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૧૫ । 'પરમાણુપોગ્ગલા નિરેયા દ્વંદ્વટ્ટઅપપ્પસટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા' પરમાણુપુદ્ગલા નિરેજા દ્રવ્યાર્થપ્રદેશાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ ૧૬ । 'સંખેજ્જપપ્પસિયા સ્વંધા નિરેયા દ્વંદ્વટ્ટયાએ સંખેજ્જગુણા' સંખ્યાતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજાઃ-કમ્પનરહિતાઃ દ્રવ્યાર્થતારુપેણ પૂર્વાપેક્ષયા સંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૧૭ । 'તે ચેવ પપ્પસટ્ટયાએ સંખેજ્જગુણા' તે એવ નિરેજસંખ્યાતપ્રદેશિકસ્કન્ધા એવ પ્રદેશાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા સંખ્યાતગુણા

પ્રદેશરૂપ સે પૂર્વકી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈ' ૧૨૩॥ 'અસં-
ખેજ્જપપ્પસિયા સ્વંધા દેસેયા દ્વંદ્વટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા' અસંખ્યાત
પ્રદેશિક સ્કન્ધ જો દેશૈજ હૈ' દ્રવ્યરૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે
અધિક હૈ' ૧૨૪॥ 'તે ચેવ પપ્પસટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા' ઔર યે હી દેશૈજ
અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદેશરૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે
અધિક હૈ' ૧૨૫॥ 'પરમાણુપોગ્ગલા નિરેયા દ્વંદ્વટ્ટ અપપ્પસટ્ટયાએ અસં-
ખેજ્જગુણા' નિરેજ પરમાણુ પુદ્ગલ હૈ' વે દ્રવ્યાર્થ અપ્રદેશાર્થરૂપ સે પૂર્વ
કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈ' ૧૨૬॥ 'સંખેજ્જપપ્પસિયા
સ્વંધા નિરેયા દ્વંદ્વટ્ટયાએ સંખેજ્જગુણા' નિરેજ અકમ્પ સંખ્યાત
પ્રદેશિક સ્કન્ધ દ્રવ્યરૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણે અધિક
હૈ' ૧૨૭॥ 'તે ચેવ પપ્પસટ્ટયાએ સંખેજ્જગુણા' ઔર વે હી નિરેજ સંખ્યાત
પ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદેશો' કે રૂપ સે પહિલે કી અપેક્ષા સંખ્યાતગુણે

યાએ અસંખેજ્જગુણા' અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કે જે દેશૈજ છે. તે
દ્રવ્યપણુથી પહેલાં કરતાં અસંખ્યાતગણુ વધારે છે. ૧૨૪। 'તે ચેવ પપ્પસટ્ટયાએ
'અસંખેજ્જગુણા' અને આ દેશૈજ અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધ પ્રદેશપણુથી પહેલાં
કરતાં અસંખ્યાતગણુ વધારે છે. ૧૨૫। 'પરમાણુપોગ્ગલા નિરેયા દ્વંદ્વટ્ટઅપપ્પસ-
ટ્ટયાએ અસંખેજ્જગુણા' નિરેજ જે પરમાણુ પુદ્ગલો છે તેઓ દ્રવ્યાર્થ અપ્રદે-
શાર્થપણુથી પહેલાં કરતાં અસંખ્યાતગણુ વધારે છે. ૧૨૬। 'સંખેજ્જપપ્પસિયા
સ્વંધા નિરેયા દ્વંદ્વટ્ટયાએ સંખેજ્જગુણા' નિરેજ-અકંપ સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો
દ્રવ્યપણુથી પહેલાં કરતાં સંખ્યાતગણુ વધારે છે. ૧૨૭। 'તે ચેવ પપ્પસટ્ટયાએ
'સંખેજ્જગુણા' અને એજ નિરેજ-અકંપ સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો પ્રદેશપણુથી

અધિકા ભવન્તીતિ ૧૮ । ‘અસંખેજ્જપણસિયા સંધા નિરેયા દ્વવટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ અસંખ્યાતપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા નિરેજા દ્રવ્યાર્થતયા પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તિ ૧૯ । ‘તે ચેવ પપસટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ તે એવં-નિરેજા સંખ્યાતપ્રદેશિકસ્કન્ધા એવ પ્રદેશાર્થતારૂપેણ પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવન્તીતિ ૨૦ । અત્ર સર્વેષામલ્પવહુત્વાધિકારે દ્રવ્યાર્થચિન્તાયાં પરમાણુપદસ્ય સર્વેજત્વનિરેજત્વવિશેષણાત્ સંખ્યાતાસંખ્યાતનન્તાપ્રદેશિકાનાં તુ ત્રયાણામ્ પ્રત્યેકં દેશૈજસર્વેજનિરેજત્વાત્મકવિશેષણાત્ એકાદશપદાનિ જાતાનિ એવં પ્રદેશાર્થતાયામપિ એકાદશૈવ પદાનિ, ઉભયાર્થતાપક્ષે તુ એતાન્યેવ-વિંશતિરેવ અભૂવન્ સર્વેજ

અધિક હૈં । ૧૮॥ ‘અસંખેજ્જપણસિયા સંધા નિરેયા દ્વવટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ નિરેજ અકમ્પ જો અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈં વે પૂર્વકી અપેક્ષા દ્રવ્યરૂપ સે અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં । ૧૯॥ ‘તે ચેવ પપસટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ ઓર વે હી નિરેજ અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ પ્રદેશોં કે રૂપ સે પૂર્વ કી અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણે અધિક હૈં । ૨૦। યહાં હન સબકે અલ્પ વહુત્વ કે અધિકાર મેં પરમાણુ પદ્મલ કે દ્રવ્યરૂપ સે વિચાર કરને મેં સર્વેજત્વ ઓર નિરેજત્વ વિશેષણ સે દો પદ ઓર સંખ્યાત અસંખ્યાત એવં અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધોં કે પ્રત્યેક કે દેશૈજત્વ સર્વેજત્વરૂપ એવં નિરેજત્વરૂપ વિશેષણ સે ૩-૩ પદ હોને સે ૯ પદ હુણ હૈં હસ પ્રકાર કુલ મિલાકર ૧૧ પદ હુણ હૈં । હસી પ્રકાર સે પ્રદેશ રૂપ સે વિચાર કરને પર ૧૧ પદ હોતે હૈં । તથા દ્રવ્યરૂપ એવં પ્રદેશરૂપ દોનોં કે

પહેલાં કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે છે. ૧૮। અસંખેજ્જપણસિયા સંધા નિરેયા દ્વવટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ નિરેજ—અકંપ જે અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધો છે તેઓ પહેલાં કરતાં દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ૧૯। ‘તે ચેવ પપસટ્ટયાણ અસંખેજ્જગુણા’ અને એજ નિરેજ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધોજ પ્રદેશપણાથી પહેલાં કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. અહિયાં આ બધાના અલ્પ-બહુપણાના અધિકારમાં પરમાણુ પદ્મલ પદનો દ્રવ્યપણાથી વિચાર કરતાં સર્વેજત્વ-સકંપ પણા અને નિરેજત્વ-નિષ્કંપણાના વિશેષણથી જે પદો અને સંખ્યાત અસંખ્યાત અને અનન્ત પ્રદેશોવાળા સ્કન્ધોના દરેકના દેશૈજત્વ પ્રદેશપણાથી અને સર્વેજત્વ-સર્વાંશપણાથી અને નિરેજત્વ નિરેજપણાના વિશેષણથી ૩-૩ ત્રણ ત્રણ પદો થવાથી ૯ નવપદો બન્યા છે—આરીતે કુલ મળીને ૧૧ અગિયાર પદો થયા છે, એજ પ્રમાણે પ્રદેશપણાથી વિચાર કરતાં તેના પણ ૧૧ અગિયાર પદો થાય છે. તથા દ્રવ્ય અને પ્રદેશપણાથી ઉભય-

निरेजपक्षे परमाणुषु द्रव्यार्थप्रदेशार्थपदयो द्रव्यार्थप्रदेशार्थता इत्येव रूपेण एकीकरणादिति ॥सू० १४॥

अथानन्यानपि अस्तिकायान् प्रदेशत एव विचारयन्नाह—‘कइ णं भंते!’ इत्यादि,
मूलम्—कइ णं भंते ! धम्मतिथिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता
गोयमा ! अट्ट धम्मतिथिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता । कइ णं भंते !
अधम्मतिथिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता एवं चेव । कइ णं भंते !
आगासतिथिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता एवं चेव । कइ णं भंते !
जीवतिथिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता, गोयमा ! अट्ट जीवतिथिकाय
स्स मज्झपएसा पन्नत्ता । एए णं भंते ! अट्ट जीवतिथिकायमज्झ-
पएसा कइसु आगासपएसेसु ओगाहंति गोयमा ! जहन्नेणं
एकंसि वा दोहिं वा तीहिं वा चउहिं वा पंचहिं वा छहिं वा उक्को-
सेणं अट्टसु नो चेव णं सत्तसु । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू०१५॥

॥ पणवीसइमे सए चउत्थो उइसो समत्तो ॥

छाया—कति खलु भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम !
अष्ट धर्मास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः । कति खलु भदन्त ! अधर्मास्तिकास्य
मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः ? एवमेव । कति खलु भदन्त ! आकाशास्तिकायस्य मध्य-
प्रदेशाः प्रज्ञप्ताः, एवमेव । कति खलु भदन्त ! जीवास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः
प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्टौ जीवास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः । एते खलु भदन्त !
अष्टौ जीवास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः कतिपु आकाशप्रदेशेषु अवगाहन्ते ? गौतम !
जघन्येन एकस्मिन् वा द्वयोर्वा, त्रिषु वा, चतुर्षु वा, पञ्चसु वा, षट्सु वा उत्क-
ण्ठेन अष्टसु नैव खलु सप्तसु । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १५॥

॥ पञ्चविंशतितमे शतके चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥

सम्मिलित रूप से विचार करने पर २० पद होते हैं । क्योंकि यहाँ
पर सर्वेज और निरेज पक्ष में परमाणुओं में द्रव्यार्थप्रदेशार्थ को द्रव्यार्थ
अप्रदेशार्थ इसरूप से एक कर दिया गया है ॥सू० १४॥

परमाणु थी विचार करतां २० पदों थाय छे । केमके आ पक्षमां सर्वेज—सकंप
अने निरेज—निष्कंप पक्षमां परमाणुओमां द्रव्यार्थप्रदेशार्थने द्रव्यार्थअ-
प्रदेशार्थ आ रीते ओक पद करवामां आवेल छे ॥सू० १४॥

ટીકા—‘કહ્ નં મંતે’ કતિ સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘ધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ ધર્માસ્તિકાયદ્રવ્યસ્ય મધ્યપ્રદેશ મધ્યા અવયવાઃ પ્રજ્ઞતાઃ કથિતા इति પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અદ્દ ધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ અદ્દ ધર્માસ્તિકાયસ્ય મધ્યપ્રદેશઃ પ્રજ્ઞતાઃ । ‘કહ્ નં મંતે ! અધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ કતિ સ્વલ્લ મદન્ત ! અધર્માસ્તિકાયસ્ય મધ્યપ્રદેશઃ પ્રજ્ઞતા इति પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘એવં ચેવ’ એવમેવ અઘાવેવ યયા ધર્માસ્તિકાયસ્ય અદ્દ મધ્યપ્રદેશ સ્તથૈવ અધર્માસ્તિકાયસ્યાપિ અઘાવેવ મધ્યપ્રદેશ જ્ઞાતવ્યા इति । ‘કહ્ નં મંતે ! આગાસત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ કતિ

અવ સૂત્રકાર અન્ય અસ્તિકાયોં કા ભી પ્રદેશોં કી અપેક્ષા વિચાર કરતે હૈ—‘કહ્ નં મંતે ! ધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામી ને પ્રભુશ્રી સે એસા પૂછા હૈ—‘કહ્ નં મંતે ! ધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ હે મદન્ત ! ધર્માસ્તિકાય કે મધ્યપ્રદેશ કિતને કહે ગયે હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—‘ગોયમા ! અદ્દ ધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય કે મધ્યપ્રદેશ—મધ્યઅવયવ આઠ કહે ગયે હૈ ।

‘કહ્ નં મંતે ! અધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ હે મદન્ત ! અધર્માસ્તિકાય કે મધ્યપ્રદેશ કિતને કહે ગયે હૈ ! ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈ—‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય કે જૈસે અધર્માસ્તિકાય કે ભી મધ્યપ્રદેશ આઠ હી કહે ગયે હૈ ।

‘કહ્ નં મંતે ! આગાસત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ હે મદન્ત !

હવે સૂત્રકાર બીજા અસ્તિકાયોં નું પણ પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કથન કરે છે.—‘કહ્ નં મંતે ! ધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછ્યું છે કે—‘કહ્ નં મંતે ! ધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ હે ભગવન્ ધર્માસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશો કેટલા કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘ગોયમા અદ્દ ધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશો આઠ કહ્યા છે. ‘કહ્ નં મંતે ! અધમ્મત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ હે ભગવન્ અધર્માસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશો કેટલા કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે તે—‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયના કથન પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશો પણ આઠ જ કહ્યા છે. ‘કહ્ નં મંતે ! આગાસત્થિકાયસ્સ મજ્જપણ્ણ પન્નત્તા’ હે ભગવન્ આકાશાસ્તિકાયના મધ્યપ્ર-

‘સ્વલુ ભદન્ત ! આકાશાસ્તિકાયસ્ય મધ્યપ્રદેશઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, ઉત્તરમાહ—‘એવં ચેવ’
 એવમેવ યથાધર્માસ્તિકાયસ્યાષ્ટૌ મધ્યપ્રદેશઃ કથિતા સ્તથૈવ આકાશાસ્તિકાય-
 સ્યાપિ અષ્ટાવેવ મધ્યપ્રદેશ જ્ઞાતવ્યાઃ ઇતિ । એતે ચ ધર્માધર્માકાશાસ્તિકાય રુચક
 પ્રદેશાષ્ટકાવગાહિનો જ્ઞાતવ્યાઃ । ઇહ ચ યદ્યપિ ધર્માસ્તિકાયાદે લોકપ્રમાણત્વેન
 તેષાં મધ્યં રત્નપ્રભાવકાશાન્તર એવ ભવતિ, ન તુ રુચકે, તથાપિ દિશામનુદિશાં ચ
 તદુદ્ભવત્વા ધર્માસ્તિકાયાદીનાં મધ્યં રુચકે વિવક્ષિતમિતિ પ્રતીયતે । ‘કહ ણં
 મંતે ! જીવત્થિકાયસ્સ મજ્જપપ્પસા પન્નત્તા’ કતિ સ્વલુ ભદન્ત ! જીવાસ્તિકાયસ્ય
 મધ્યપ્રદેશઃ પ્રજ્ઞપ્તા ઇતિ પ્રજ્ઞઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે
 ગૌતમ ! ‘અદ્ધ જીવત્થિકાયસ્સ મજ્જપપ્પસા પન્નત્તા’ અષ્ટૌ જીવાસ્તિકાયસ્ય મધ્ય-
 પ્રદેશઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ । જીવાસ્તિકાયસ્યેતિ પ્રત્યેકં જીવાનામિત્યર્થઃ, તે ચ સર્વસ્યા-
 આકાશાસ્તિકાય કે મધ્યપ્રદેશ કિતને કહે ગયે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી
 કહતે હૈં—‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય કે જૈસે આકાશાસ્તિકાય
 કે ભી મધ્યપ્રદેશ આઠ હી કહે ગયે હૈં । યે ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિ-
 કાય ઓર આકાશાસ્તિકાય આઠ રુચક પ્રદેશો પર અવગાહી હોતે હૈં,
 એસા જાનના ચાહિયે । યહાં યદ્યપિ ધર્માસ્તિકાયાદિક લોક પ્રમાણ હોને
 સે ઇનકા મધ્યમ ભાગ રુચક સે અસંરુપ યોજન દૂર રત્નપ્રભા કે આકા-
 શાન્તર—અવકાશાન્તર—મેં આયા હૈ રુચક મેં નહીં આયા હૈ । તથા ભી
 દિશા ઓર વિદિશા કી ઉત્પત્તિ કા સ્થાન રુચક હૈ ઇસકા કારણ ધર્મા-
 સ્તિકાયાદિકોં કે મધ્યભાગોં કી ભી રુચક મેં વિવક્ષા કી ગઈ હૈ એસા
 માલુમ પડતા હૈં । ‘કહ ણં મંતે ! જીવત્થિકાયસ્સ મજ્જપપ્પસા પન્નત્તા’ હે
 ભદન્ત ! જીવાસ્તિકાય કે મધ્યપ્રદેશ કિતને કહે ગયે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી
 કહતે હૈં—‘ગોયમા ! અદ્ધ જીવત્થિકાયસ્સ મજ્જપપ્પસા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ !

દેશેા કેટલા કહયા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—‘એવં ચેવ’
 હે ગૌતમ અધર્માસ્તિકાયના કથન પ્રમાણે આકાશાસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશેાપણુ
 આઠજી કહયા છે. આ આઠ રૂચક પ્રદેશેાપર અવગાહના વાળા હોય છે. તેમ
 સમજવુ. અહિયાં જો કે—ધર્માસ્તિકાય વિગેરે લોક પ્રમાણ હોવાથી તેમના
 મધ્યભાગો રૂચક પ્રદેશેાથી અસંખ્યાત યોજન દૂર રત્નપ્રભાના આકાશ—અવ-
 કાશમાં આવેલાં છે. રૂચકમાં આવેલ નથી. તેાપણુ દિશા અને વિદિશાની
 ઉત્પત્તિનું સ્થાન રૂચક છે. તે કારણથી ધર્માસ્તિકાય વિગેરના મધ્ય ભાગની
 રૂચકમાં વિવક્ષા કરેલ છે. તેમ સમજાય છે.

‘કહ ણં મંતે ! જીવત્થિકાયસ્સ મજ્જપપ્પસા પન્નત્તા’ હે ભગવન્ જીવાસ્તિકાયના
 મધ્યપ્રદેશેા કેટલા કહયા છે કે—‘ગોયમા ! અદ્ધ જીવત્થિકાયસ્સ મજ્જપપ્પસા

જીવંગાહનામાં મધ્ય ભાગ એવ મન્ત્રીતિ મધ્યપ્રદેશ ઉચ્ચન્તે । ‘एण णं भंते अद्द जीवत्थिकायस्स मज्झपएसं कइसु आगासपएससु ओगाहंति’ एते खलु भदन्त ! અહીં જીવાસ્તિકાયસ્ય મધ્યપ્રદેશઃ કતિષુ આકાશપ્રદેશેષુ અવગાહન્તે इति प्रश्नः । મંગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં એક્કંસિ વા’ જગન્નેણં એક્કસ્મિન્ આકાશપ્રદેશે અવગાહન્તે, ‘દોહિં વા’ દ્વયોર્વા આકાશપ્રદેશેષો અવગાહન્તે, ‘તીહિં વા’ ત્રિષુ વા આકાશપ્રદેશેષુ અવગાહન્તે ‘ચઉહિં વા’ ચતુર્ણાં વા આકાશપ્રદેશેષુ અવગાહન્તે ‘પંચહિં વા છહિં વા’ પંચસુ વા પદસુ વા આકાશપ્રદેશેષુ અવગાહન્તે, અન્ન સપ્તમ્યયે તૃતીયા પ્રાકૃતત્વાત્, જીવાનાં સંકોચવિકાશધર્મત્વાત્ । ‘उक्कोसेणं अद्दसु’ उत्कृष्टतोऽष्टसु આકાશપ્રદેશેષુ અવગાહન્તે એકેક્કસ્મિન્

જીવાસ્તિકાય કે આઠ મધ્યપ્રદેશ કહે ગયે હૈં । યહાં જીવાસ્તિકાય સે પ્રત્યેક જીવાસ્તિકાય ગૃહીત હુઆ હૈ, ઇસલિયે પ્રત્યેક જીવાસ્તિકાય કે આઠ ૨ મધ્યપ્રદેશ કહે ગયે હૈં એસા ઇસ કથન કા તાત્પર્ય જાનના ચાહિયે । યે આઠ મધ્યપ્રદેશ સમસ્ત અવગાહના કે મધ્યભાગ મેં હી હોતે હૈં ઇસલિયે યે મધ્યપ્રદેશ કહે જાતે હૈં ।

‘एण णं भंते ! अद्द जीवत्थिकायस्स मज्झपएसं कइसु आगासपएससु ओगाहंति’ હે ભદન્ત ! જીવાસ્તિકાય કે યે આઠ મધ્યપ્રદેશ કિતને આકાશ પ્રદેશોં મેં સમાતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુશ્રી કહતે હૈં- ‘गोयमा ! जहन्नेणं एक्कंसि वा दोहिं वा, तीहिं वा चउहिं वा पंचहिं वा छहिं वा उक्कोसेणं अद्दसु नो चेव णं सत्तसु’ હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાય કે આઠ મધ્યપ્રદેશ જગન્ન્ય સે એક આકાશપ્રદેશ

પન્ત્તા’ હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાયના આઠ મધ્યપ્રદેશો કહ્યા છે. અહીંયાં જીવાસ્તિકાયથી પ્રત્યેક જીવાસ્તિકાયો ગ્રહણ કરાયા છે. તેથી પ્રત્યેક જીવાસ્તિકાયના આઠ આઠ મધ્યપ્રદેશો કહ્યા છે એવું આ કથનનું તાત્પર્ય સમજવું જોઈએ. આ આઠ મધ્ય પ્રદેશો સઘળા અવગાહના ના મધ્યભાગમાં જ હોય છે. તેથી તે મધ્ય પ્રદેશો કહેવાય છે.

“एण णं भंते ! अद्द जीवत्थिकायस्स मज्झपएसं कइसु आगासपएससु ओगाहंति” હે ભગવન્ જીવાસ્તિકાયના આ આઠ મધ્યપ્રદેશો કેટલા આકાશ પ્રદેશોમાં સમાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-‘गोयमा ! जहन्नेणं एक्कंसि वा दोहिं वा तीहिं वा चउहिं वा पंचहिं वा छहिं वा उक्कोसेणं अद्दसु नो चेव णं सत्तसु’ હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાયના આઠ મધ્યપ્રદેશો જગન્ન્યથી એક આકાશ પ્રદેશમાં પણ સમાઈ શકે છે, જે આકાશ પ્રદેશોમાં પણ

તેવામવગાહનાત્ 'ળો ચેવ ણં સત્તસુ' નૈવ ચલુ સપ્તસુ અવગાહન્તે-જીવપ્રદેશાનાં સંકોચવિકાશશાલિતયા જીવસ્ય મધ્યવર્તિનોઽષ્ટૌ પ્રદેશાઃ, જઘન્યેન એકસ્માદા-કાશપ્રદેશાદારમ્ય ષડાકાશપ્રદેશેષ્વપિ અવગાહન્તે. તથોત્કૃષ્ટવોઽષ્ટાસુ આકાશ-પ્રદેશેષુ અવગાહન્તે કિન્તુ વસ્તુસ્વભાવાત્ સપ્તસુ આકાશપ્રદેશેષુ નૈવ અવગાહન્તે ઇતિ ભાવઃ । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ મદન્ત ! યદેવાનુપ્રિયેણ યથા યથા કથિતં તત્સર્વમ્ એવમેવ-સર્વથા સત્યમેવ આપ્ત

મેં મી સમા સકતે હૈં દો આકાશ પ્રદેશોં મેં મી સમા સકતે હૈં ત્રીન આકાશ પ્રદેશોં મેં મી સમા સકતે હૈં ચાર આકાશ પ્રદેશોં મેં મી સમા સકતે હૈં પાંચ આકાશ પ્રદેશોં મેં સમા સકતે હૈં । છહ આકાશપ્રદેશોં મેં મી સમા સકતે હૈં ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે આઠ આકાશ-પ્રદેશોં મેં મી સમા સકતે હૈં । પર સાત આકાશ પ્રદેશોં મેં નહીં સમાતે હૈં । હસકા કારણ યહ હૈં કિ જીવ પ્રદેશોં કા સ્વભાવ સંકોચ ઔર વિસ્તાર રૂપ હોના હૈં । અતઃ કમ સે કમ યે એક પ્રદેશ સે લેકર ૬ આકાશ પ્રદેશોં મેં મી સમા સકતે હૈં ઔર અધિક સે અધિક રૂપ મેં આઠ પ્રદેશોં મેં સમા સકતે હૈં । પર વસ્તુ સ્વભાવ એસા હી હોને કે કારણ યે સાત આકાશ પ્રદેશોં મેં નહીં સમાતે હૈં । 'સેવં મંતે ! મંતે સ્તિ' હે મદન્ત । જૈસા યહ કથન ઓપ દેવાનુપ્રિય ને કહા હૈં વહ સર્વથા સત્ય હી હૈં । ક્યોકિ આસ વાક્ય બાધા રહિત હોતે હૈં । હસ પ્રકાર

સમાઈ શકે છે. ત્રણ આકાશપ્રદેશોમાં પણ સમાય છે. ચાર આકાશ પ્રદે-શોમાં પણ સમાય છે પાંચ આકાશપ્રદેશોમાં પણ સમાય છે, છ આકાશ પ્રદેશોમાં પણ સમાઈ શકે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ આકાશ પ્રદેશોમાં પણ સમાઈ શકે છે. પરંતુ સાત આકાશ પ્રદેશોમાં સમાય શકતા નથી તેનું કારણ એવું છે કે-જીવપ્રદેશો નો સ્વભાવ સંકોચ અને વિસ્તારરૂપ હોય છે. તેથી ઓછામાં ઓછા એક પ્રદેશથી લઈને ૬ આકાશ પ્રદેશોમાં પણ સમાઈ શકે છે અને વધારેમાં વધારે આઠ પ્રદેશોમાં સમાય શકે છે. પરંતુ વસ્તુસ્વભાવ એવો હોવાથી તે સાત આકાશ પ્રદેશોમાં સમાતા નથી.

‘સેવં મંતે સેવં મંતેત્તિ’ હે ભગવન્ આપ દેવાનું પ્રિયે જે આ કથન કયું છે. તે સઘળું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સત્ય જ છે કેમકે-આપ્ત વાક્ય નિર્બાધિ હોય છે. આ પ્રમાણે કહીને છે શ્રીગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને

वाक्यस्यानावाधादिति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा
नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥१५॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकमविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
“भगवतीसूत्रस्य” प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् पञ्चविंशतिशतकस्य
चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥२५-४॥

कहकर वे गौतम भगवान् को वन्दना नमस्कार कर संयम और तप से
आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके पचीसवें शतकका
चतुर्थ उद्देशक समाप्त ॥२५-४॥

संयमथी पोताना आत्माने भावित करता थका पोताना स्थान पर भिराज
मान थया. ॥सू० १५॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत “भगवतीसूत्र” की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना पचीसवा शतकका चौथो उद्देशक समाप्त ॥२५-४॥

